B/1576

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

KÉTHAVONKINT MEGJELENŐ FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A M. T. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL.

SZERKESZTI

RÓNAI HORVÁTH JENŐ

HONVÉD-ŐRNAGY, A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

1893. HATODIK ÉVFOLYAM.
(VI. KÖTET)

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

BUDAPEST.
1893.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló nagyobb dolgozatok.

Lap

ANDORKA K. A magyar nemesi fölkelés harczbalépése II. Frigyes ellen 111, 230
BÁRCZAY OSZKÁR. Két hadi esemény a XIII. évszázból 484, 637
CZÍMER KÁROLY. Temesvár megvétele 1551—1552 15, 196, 308
GUBICS A. II. Frigyes porosz király egy tervezete a törökkel Magyarország ellen való közös működés iránt 723
GÖMÖRY GUSZTÁV. Ausztria hadereje az 1792-től 1866-ig folytatott háborúkban 394
— Mátyás főherczeg levelei a mainzi választó fejedelemhez 1605-ben 709
HORVÁTH RÓNAI JENŐ. Pozsony- és a Közép-Dunavonal 121, 250
— A magyar hadtörténelem az ezredéves kiállításon 509
— Bocskay István háborúja Rudolf ellen 1604—1606 569
ILLÉSSY JÁNOS, dr. Tanúkihallgatások Léva és Buják várak 1665-ik évi feladása iránt 241
— Adatok a szolnoki vár építéséhez és első ostromához 635
I—Y J—S. Kanizsa 1664-ik évi ostromának fölhagyásáról 132
KARÁCSON IMRE, dr. I. Rákóczy György 1636-iki háborúja 297
KOMÁROMY ANDRÁS, dr. Levelek és akták az 1607—8-iki hajdú lázadás történetéhez 72
— A bányavidéki véghelyek 1610-ben 680
KONCZ JÓZSEF. Adatok a bujdosó magyarok küzdelmeihez 456
MERÉNYI LAJOS, dr. Wesselényi Ferencz levelei füleki kapitánysága idejéből 162
— A véghelyek 1577-ik évi kivonatos költségvetése 543
PAULER GYULA. A sajómezei csata 1241 április 11-én 1
SZÁDECZKY LAJOS, dr. A miriszlói ütközet 425
SZENDREI JÁNOS, dr. Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi muzeumokban 92, 266, 377, 691
SZEPESI G. Zrinyi iratok a cs. és kir. hadi levéltárban 1603-ból 498
TÉGLÁS GÁBOR. Az aradi ereklye múzeum 414

II. Hadtörténelmi apróságok.

Andrássy ezred zászlószentelési ünnepére Instructio. Dr. MERÉNYI LAJOS 136
Aradi ereklye muzeum. TÉGLÁS GÁBOR 414
Budát 1542-ben fölszabadítani akaró hadseregről német mű. RÉCSEY VIKTOR 275
Buda visszavétele előtti időkből emlékirat. KOVÁCS JÓZSEF 418
Csáky László levele a beszterczeiekhez. K. J. 420
Fekete sereg, franczia 146
Forgách Ádám grófról két levél 1663-ból. — ys — 719
Forgách Simon gróf 1706-ik évi hadrendje. THALY KÁLMÁN 274

Lap
II. Frigyes porosz király egy hadműködési tervezete. Gubics A. --- --- 723
Győri emlékkeresztek. G. G. --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 279
Hadi élelmezés az 1664-iki hadjáratban. Geőcze István --- --- --- --- 728
Hadi pénztár megmentésére kísérlet --- --- --- --- --- --- --- --- --- 149
Hadi tanács, cs. kir., volt elnökei, osztrák és közös hadügyminiszterek.
Dr. Mangold Lajos --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 538
Hadtörténelmi kiállítás --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 413
Hadtörvényszéki itélet 1605-ben. Gömöry --- --- --- --- --- --- --- 143
Kanizsa 1664-ik évi Ostromának fölhagyásáról. J—y J—s. --- --- --- 132
Kuruczok paprikás levele a kőszegi bíróhoz. Thaly Kálmán --- --- --- 718
Léva melletti csata és Koháry halála. 1664 jul. 19-én. I—s. --- --- --- 541
Lothringeni Ferencz herczeg kalandja 1738-ban. Gömöry --- --- --- --- 280
Magyar Balás mondása. — ys --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 421
Magyar Insurgensek vitézsége. K. A. --- --- --- --- --- --- --- --- 550
Mátyás főherczeg levelei 1605-ből. Gömöry Gusztáv --- --- --- --- --- 709
Mikes Kelemen egy levele. K. I. --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 274
Nándorfehérvártt magyar hadi foglyok 1636-ban. Dr. Karácson Imre --- 546
Nemesi fölkelés vitézei 1809-ben --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 283
Nógrád várának 1669-beni feladásához ujabb adatok. Y. Z. --- --- --- 417
I. Rákóczy Ferencz fejedelem két rendelete. K. I. --- --- --- --- --- 420
Sarkantyú történetéhez --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 148
Székesfehérvár elfoglalásához 1602-ben, adalék --- --- --- --- --- --- 141
Tiszti kinevezések közlése a múlt században --- --- --- --- --- --- 284
Ujhelyi Pál levele Teleki Mihályhoz, 1670. K. A. --- --- --- --- --- --- 547
Véghelyek 1577-ik évi kivonatos költségvetése. Dr. Merényi Lajos --- 543
Verbuválása, nagy embereknek, hazánkban. Hugyecz Antal --- --- --- 726

III. Egyéb tárczabeli közlemények.

A Magyar Tud. Akadémia hadtudományi bizottságából --- 132, 412, 537, 708
Hadtörténelmi irodalom:
I. Ismertetések --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 285, 730
II. Irodalmi szemle --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 150, 734
III. A hadtörténeti irodalom repertoriuma. Dr. Mangold Lajos 289, 422, 554, 737
Hadtörténelmi okmánytár --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 155
Magyar hadi szabályzatok gyüjteménye --- --- --- --- --- --- 292, 557, 739

Mellékletek:

Arczképek: Szokolovics Mehemed, Hadadi Wesselényi Ferencz, I. Rákóczy György, Mihály vajda, Bocskay István fejedelem. Összesen 5.

Térképek és rajzok: Temesvár 2, Forgách Simon hadrendje 1, Miriszló 1, magyar hadtörténelmi emlékek 6. Összesen 10.

SZOKOLOVICS MEHEMED BÉGLERBÉG.

A SAJÓMEZEI CSATA 1241 ÁPRIL 11.[1])

A tatár sereget, mely miután két év alatt a Dnieperig hatolt, 1240 őszén e folyót átlépte, hogy a nyugoti világot, és mindenek előtt Magyarországot meghódítsa, maga Batu vezette; mintegy 35 éves vitéz, vezérnek termett férfiú, ki elég kegyes és bőkezű volt emberei iránt, de azok mégis rettenetesen féltek tőle. Vele voltak testvérei: Orda és Seiban; Dsingiszkhannak több unokája: Kadan, a nagy khan Ogatajnak, Büri Dsagataj, Büdzsik Tuluj fia; több híres tatár vitéz, köztük, mint Batu alvezére, mondhatnók táborkari főnöke, az öreg Szubutáj Behadur, vagyis a «vitéz» Szubutáj, ki Dsingiszkhánnak kezdettől fogva társa volt, Khinától kezdve a Fekete-tengerig harczolt, s már 1224-ben egyik vezére volt a seregnek, mely a kunokat és oroszokat a Kalka folyónál megverte. A sereg kis népvándorláshoz hasonlított. Batu mongolai úgy indúltak ki, hogy ott, a hol nekik tetszik, foglaljanak és megmaradjanak. A sereget tömérdek ló — egy-egy embert néha 20—30, — teve, és más teherhordó állat, szekér, élelemre való nyájak, csordák, asszonyok, gyermekek követték. A tatár nő nadrágban járt, s általában véve úgy öltözködött mint a férfi; fegyveresen lovagolt, sőt a lovaglást, bár majdnem kivétel nélkül kövér volt — a tatár szépség! — úgy kibírta, mint a férfi, s a tábornak sokféle szolgálatot tett. Hajtotta a szekeret, megrakta a tevét; varga, szűcs,

[1]) Részlet szerzőnek «A magyar nemzet története az Arpádházi királyok alatt» czímű, a magy. tud. Akademia könyvkiadó vállalatában legközelebb megjelenendő munkájának XXIV. fejezetéből. A jegyzeteket, melyek a munka beosztása szerint csak a kötetek végén fognak következni, itt mellőzzük.

szabó volt. A gyerekek pedig általában véve merész, ügyes kölykek; már két-három éves korukban megülték a lovat, és — a mennyire koruk engedte — már a nyíllal is elég ügyesen tudtak bánni. A hír öt—hatszázezerre tette a sereg számát; valami száz—százhuszezer lovas vitéz bizonyára volt, s mikor 1240 november végén Kievet körűlvették: «a lónyerítés, marha- és tevebőgés, a szekerek nyikorgása, a tatárok zaja oly nagy volt, hogy a védők a falon alig tudták egymást megérteni.»

Kievet most Danilo bírta; a városban az ő vezére, Demeter, parancsolt. Ő maga Magyarországba jött s IV. Bélához küldött két tatár kémet, kiket az oroszok elfogtak. Mikor kérdezték tőlük: miért jönnek? feleltek: hogy kiindúltak a világ meghódítására. Seregük húsznapi járó földet foglal el. Mindennap 12,000 lovas őrködik fölváltva a sereg fölött. Jövetelük híre egyébiránt már egy-két éve rémíté Európát és nyugoti Ázsiát. Már 1238-ban a svéd és fríz heringhalászok nem mertek tengerre szállni, mert féltették családjukat a tatároktól; Ázsiában pedig az assasinok gyilkos fejedelme segélyt kért a franciáktól a közös ellenség ellen. A napfogyatkozást, mely 1239 jun. 3-án Európában látható volt, az üstököst, mely ugyanabban az időben mintegy Magyarország fölött lebegett, baljóslatú előjelüknek tekinték.

Csak Magyarországon vették általában nagyon könnyen a hírt. Nem is igaz, hogy jön a tatár! mondák; sokszor volt annak hire, még sem jött. Az egészet csak a püspökök gondolták ki, hogy ne kelljen Rómába menniök — hova IX. Gergely pápa, nehéz küzdelembe keveredvén II. Frigyes császárral — 1241 husvétjára (márcz. 31.), egyetemes egyházi zsinatot hirdetett; míg mások, hogy IV. Bélát megtámadhassák, széltében beszélték, és igen sokan elhitték, hogy az oroszok szövetkeztek a kunokkal a magyarok ellen, hogy boszút álljanak azért, mit tőlük régóta szenvedtek. A kunok, Kötöny, csak azért jöttek be az országba, hogy a föld mivoltát megismerjék, nyelvét megtanúlják, s azután a külső támadókkal szövetkezve annál könnyebben verhessék le a magyarokat.

IV. Béla és környezete nem kicsinylették annyira a veszélyt. Ők nem kételkedhettek, hogy jő a tatár. Hisz IV. Béla egymás után kapta a tatárok büszke, fenyegető leveleit, és ott voltak a menekűlt orosz fejedelmek, Mihály, Rasztiszláv és Danilo; de

velük IV. Béla nem akart szövetkezni; leányait, bár kérték, nem adta sem Mihailovics Rasztiszlávnak, sem Danilo fiának, Leonak, nőül, s a bujdosó fejedelmek kedvetlenül oda hagyták Magyarországot. IV. Béla csak a védelemre gondolt. Maga vizsgálta meg az orosz határt a Kárpátokban Lengyelországig. Mindenütt, Oroszország felé ép úgy mint Erdélyben a törcsvári szorost, kijavíták a gyepüket; «roppant erdőket levágatva, hosszú torlaszokat építtetve keresztbe döntött fákkal», bevágták az útakat. Az orosz kapuhoz Dénes nádort rendelte; országszerte pedig, mikor javában folyt a farsang, a vígasság (1241 január-február 13.), kikiáltatá, hogy nemesek, várjobbágyok, várnépek készüljenek, hogy mihelyt a király küld, azonnal indúlhassanak.

A tatár sereg, miután Kievét 1246 deczember 6. kétségbeesett védelem után, rohammal bevette, csakugyan, nagy félkörben Magyarország felé közeledett. Szokása volt a tatároknak, hogy ha valamely országot megtámadtak, azt mint a hajtó vadászatnál a vadat, körül vették, elszigetelték, — s azután hadaikat concentricus támadással az ország szivében egyesíték. Hadjáratuknak legközelebb czélja most Magyarország dunáninneni, balparti része volt. Batu, két testvérével, Ordával és Seibannal, a sereg nagyjával Wolhyniába indúlt, Ladomért bevette, és lakosságát kardra hányta. Innen Ordát Lengyelországba, Krakóra, Boroszlóra küldé. Balszárnya, Dsingiszkhán többi unokái, délre kerültek le, hogy Magyarországot keletről támadj k meg; Kádán és Büri feladata volt, hogy Orosz- és Kunország közt, a borgói szoros irányában törjenek Erdélybe. Tuluj fia, Bücsikúr pedig, a kún püspökség, a magyar Kúnország területén át, a Szeret vizén átkelve, a törcsvári szorosnak ment, hogy mint legszélsőbb balszárny Erdély déli részén, a Maros völgyében hatoljon be Magyarországba. A tatároknak gondjuk volt, hogy mozdulataik négy-öt napi járó földre történjenek a magyar határtól «és Magyarország határszéleit folytonosan érintetlenül hagyák, hogy mikor visszatérnek, mind lovaiknak, mind maguknak élelmet találjanak, és hírök a magyarokhoz minél kevesebbet jusson el!»

A jobbszárny, Orda, hamvazó szerdán, 1241 február 13-dikán rohanta meg Sandomirt a Visztula mellett, és kezdte meg támadását Lengyelország ellen. Ugyan ez időben jött IV. Béla Budára,

hol a bőjtöt rendesen tölteni szokta, és odahivta az érsekeket, püspököket, főurakat tanácskozásra, mit kelljen tenni a veszedelmes helyzetben. Esztergomi érsek most már egy év óta Mátyás volt, Béla barátja és volt kanczellárja, valami harminczöt éves férfiú. Róbert érsek halála után (1239 november 2.) az esztergomi káptalan gyorsan, egyhangúlag őt, ki rövid idő óta váczi püspök volt, kérelmezte. A pápa nem találta a postulatiót egészen kanonszerűnek, de IV. Béla és Kálmán herczeg annyit írtak neki, mily jeles, tudományos, szent életű ember Mátyás, pedig a király, mint sok éves kanczellárját, tökéletesen ismeri: hogy belenyugodott. (1240 márczius 6.) Ugron érsek nehányad magával már hajót rendelt Velenczében, hogy a zsinatra menjen, de IV. Béla visszahívta. A tanácsban némelyek arra szavaztak, hogy csak védelemre kell szorítkozni. A tatárok nem hódítani jönnek; csak rabolni akarnak. Hagyni kell őket, és nem kell sikra szállni e vad, desperatus, elszánt emberekkel; mások támadást ajánlottak. Abban azonban mindnyájan megegyeztek, hogy Kötönyt, kit a király szintén meghivott, és a ki nejével, gyermekeivel, néhány főemberével Budán volt, szemmel kell tartani, őrizni kell, nehogy valamikép megszökjenek. (1241. feb.)

Míg a magyarok tanácskoztak, készülődtek, Batu Seiban testvérével, Szubotájjal, Ladomértól délre fordúlt, Halicsot és a Dnieszter-vidék több városát elfoglalta, s azután hirtelen, nem is nagy csapattal — a szűk helyen nem is igen használhatott volna nagyobb tömeget, — a vereczkei szoroson át az országba tört. Mint egykor — a névtelen jegyző elbeszélése szerint — a kievi és halicsi fejedelmek Álmos vajdát és magyarjait, úgy most Kiev hős védője, a fogoly Demeter, hogy hazáját megszabadítsa a tatároktól, biztatta Batut, siessen Magyarországba, mert az ország hatalmas; ha idejük van erejüket összeszedni, nem eresztik be a magyarok. De Batunak alig kellett e figyelmeztetés. Nagy tömeg fejszés ember — a hír számukat negyvenezerre tette! — járt előtte, és vágta az erdőt, bokrot; egyengette előtte az útat, hárítá el az akadályokat.

«A torlaszokon, melyeket a király építtetett, oly könnyen áthágtak, mintha nem roppant fegyver és tölgyek halmazából lettek volna épitve, hanem hitvány kóróból készültek volna, s azokat oly

hirtelenül összetörték és megégeték, hogy az átkelésben semmi akadályúl nem valának». A nádor lóhalálban Budára küldött segítségért, mert itt az ellenség; vágja az erdőt; nem hiszi, hogy képes lenne ellentállni. IV. Béla még habozott, mitevő legyen, «mert fegyveres vitézei még nem voltak mellette», mikor negyednapra «megjöve a nádor, egy maga, ki éjjel-nappal nyargalt, és mondá, hogy márczius 12-én reggel megütközött a kapuban a tatárokkal, s miután majdnem minden emberét nyíllal, karddal, kegyetlenül leölték, kevesed magával menekült.» IV. Bélát nagyon meglepte a hír, de rögtön intézkedett. A ki nála volt még érsek, püspök, főúr, azt haza küldte, „öjjön fegyvereseivel Pestre; ezt tűzte ki gyűlő helyűl. Felparancsolta a kunokat. Írt Frigyes osztrák herczegnek, ki országait megint visszaszerezte és II. Frigyes császárral kibékült: siessen hozzá, segítségére. Nejére is gondolt. Hozzá küldé Báncza Istvánt, Mátyás utódját a kanczellári tisztben, a váczi püspöki széken, bácsmegyei, ügyes, becsületes, a maga családja hasznára nem néző embert: vezesse az osztrák határra, és várja be ott vele a dolgok fejlődését; gyermekei gondját régi hívére, Hahold Mihályra, a királyné asztalnokmesterére bízta. Testvére volt az Buzádnak, IV. Béla régi hívének, ki őt 18 éve Ausztriába követte, később Buzád bán néven lett ismeretessé, most pedig a világtól elvonúlva, mint frater a dominicanusok pesti kolostorában élt. Maga — IV. Béla — azzal a sereggel, a mi már Esztergomnál, Fehérvárnál összegyűlt, rögtön átkelt Pestre és várta a főurakat, ispánokat csapatjaikkal. De már ekkor a tatárok előcsapatja is Pest előtt állott. Míg a sereg nagyja, természetesen lassabban, Munkács felől az országba özönlött: Seiban, Batu testvére, mondják 10,000 lovassal lóhalálban a nádor után nyargalt. Márczius 15-ikén már csak félnapi járó földre volt Pesttől, és portyázói már a városig vagy inkább faluig száguldottak, öltek, gyújtogattak, «mint a velük született gonoszság magukkal hozza vala».

Egy részük fekete vasárnap (1241 márcz. 17.) Váczra vetette magát, a hová a környékről számosan menekültek, s a várost megvette, feldúlta. A magyarok egy része a székesegyházba és mellék «palotái»-ba menekült; de a tatárok ott is megostromolták őket; mindent kiraboltak, felgyújtottak, s a kit a népből kardélre nem hánytak: papok, leányok, asszonyok, a lángokban lelték halálu-

kat. «Így szenvedtek fekete vasárnap a vácziak, hogy az Úr Jézus Krisztussal osztozni érdemesekké legyenek!»

IV. Béla nem mert kimenni a tatárok ellen, ámbár a magyarok, bár nem jó kedvvel, már elkészülve, az első hívásra lóra ültek, egymás után érkeztek, és a sereg óráról-órára szaporodott. Ugron érsek az elsők közt volt. Őt szörnyen bántotta, hogy a tatárok ott ugráltak, garázdálkodtak a magyarok szeme láttára, jöttek, mentek, megint jöttek, és senki sem ment ki, hogy megfenyítse a zsiványokat, és a magyar király gyávának tűnik föl. Nem gondolt tehát IV. Béla tilalmával, és mindjárt márcz. 17-én, a mely nap a tatárok Váczot kiölték, nehányad magával kinyargalt ellenük. A tatárok, a mint rájuk bukkant, megfordultak és lassan hátráltak. Ugron vágtatva utánok iramodott. A futók valami mocsáros helyre szorultak; könnyű lovuk gyorsan átvitte őket a süppedékes földön; de Ugron társaival nehezebb fegyverzetükben, mikor nyomukban rohant, belesülyedt és megrekedt. A magyarok sem előre sem hátra nem tudtak menni. Míg benn vergődtek, a tatárok visszafordúltak, körűlvették a mocsárt, és záporként lőtték rájok nyilaikat. Ugron vitézei egymás után, a nélkül, hogy védhették volna magukat, elhullottak, és csak ő maga tudott, harmad-negyed magával, nagy nehezen kivergődni, és útat nyitni vissza Pestre, a királyi táborba. A vitéz ember eleve egészen meg volt zavarodva, de azután kitört haragja, hogy annyi embert vesztett, és kitört a király ellen, a ki a bajban hagyta és senkit sem küldött ki segítségére.

Ugron érsekkel és Ugron után eljöttek: Mátyás érsek és más püspökök, mindegyik, mint gazdag ember, nagyszámú fegyveres jobbágya élén. Idegen pap csóválhatta fejét e papi daliák fölött, kiknek megjelenése inkább felelt meg magyar katonás természetüknek, mint az egyházi állás «józan szerénységének» és azt találhatta, «hogy maguknak, népüknek kétségkívül többet használtak volna, ha otthon, egyházaikban buzgón imádkoznak, mintsem, hogy materiális fegyverekkel felövezve, a világiak táborába vegyűltek». Követték őket «mint áldozatra szánt juhok» — mondák később nagyon sok főpap és szerzetes. Ott volt a seregnél Gergely győri, Bertalan pécsi, «a dicséretes életű és tiszta erkölcsökkel tündöklő», csak nem rég püspökké lett Jakab

nyitrai, és az ország másik széléről a franczia Rajnáld, erdélyi püspök. A vajda honn maradt, hogy tartományát védelmezze, de eljött a magyar birodalom délnyugati széléről Kálmán herczeg, a hű testvér, egész erejével, miután csak nemrég (1240.) egyezett meg Zárával, hogy visszatér a magyar fenhatóság alá és kitűzi a magyar király zászlaját; mert e város a velenczei fenhatóság alatt újra felvirágzott, meggazdagodott és únni kezdte a szigorú feltételeket, a melyekre magát harminczöt évvel ezelőtt — 1205-ben — lekötelezni kénytelen volt. Elkergetvén velenczei grófját, eleinte II. Frigyes császárhoz fordúlt, de mert tőle segélyt arra, hogy falait a tenger felé újra fölépíthesse, nem kapott, megint a magyar uralomra gondolt, oly feltételek, jogok és kötelezettségek mellett, mint III. Béla király idejében.

Vele jött Montroyal Jakab, frater, magyar-slavon templomos mester, «latin» — olasz, franczia — vitézeivel.

Eljött rögtön, hogy IV. Béla levelét kapta — Frigyes herczeg, de csak kevesed magával — úgyszólván fegyvertelenül, mint a ki jóformán nem is tudta, hogy mire szükséges segítsége. Mihelyt azonban megérkezett, lovat vett, fegyvert vett és kiment a tatárok ellen. A tatárok, mint Ugron előtt, hátráltak. Frigyes azonban sarkantyút adott lovának, egyik alvezérüket utolérte és úgy ledobta lováról, hogy lándsája beléje tört; egy másik khán az elbukott segítségére sietett; de Frigyes nyerge mellől kiráńtá pallosát, egy csapással levágta az ellenfél kezét, s az is rögtön lebukott lováról és szörnyet halt. A többi tatár elszaladt. Frigyes emberei felszedték a földről azt a tatárt, a ki még élt, megkötözték, és a két lóval diadalmasan bevitték a magyar sereghez. A vitéz tett nagyon tetszett a magyaroknak. Mindnyájan fellelkesülten dícsérték a herczeget, ki olykor magyar ruhában járt, és szidták királyukat, a ki nem úgy viselte magát, mint a német herczeg. A kunok ellen való gyűlölet is kitört. Táplálékot nyújtott annak a hír, hogy a tatárok szintén csak kunok, és Kötöny, kit a király magával hozott Pestre — egyik oka a szörnyű pusztításnak. Az egész sereg lázongott Pest körűl. Haljon meg! haljon meg Kötöny! kiálta a nép. Ő okozta Magyarország pusztulását! A gyilkos kiáltásba kifakadás vegyűlt a király ellen, a ki a kunokat az ország nyakára hozta! Menjen ki maga és harczoljon; harczoljon azokkal, kiknek jószágain-

kat adta. Béla megréműlt! Küldött Kötönyért, jöjjön hozzá. Kötöny vonakodott; nem akart kimenni a dühös nép közé, melynek kiáltását hallá, ha csak IV. Béla — üzente — nem küld olyan embert, ki képes őt bizton hozzá vezetni, és a nép kezéből kiragadni. Mert már akkor, nem Frigyes herczeg izgatása nélkül, nagy tömeg, magyar, német, gyűlt háza körül, és «halált!» kiáltott fejére. A vad zajt tett követte; a tömeg megrohanta a házat, és erővel be akart hozzá törni. Kötöny és emberei félelmes fegyverükhöz, nyílhoz, íjjhoz nyúltak; kilődöztek, de a sokaság legyőzte őket, mindannyiát leölte, és a holttesteket az ablakokból a künn állók közé dobálta.

Kötöny halálával — ámbár Frigyes herczeg haza sietett, hogy fegyverkezzék — teljesen az ellenzék kerekedett felül a seregben. Ugron érsek volt most az, kiben kicsinye nagyja egyaránt megbízott, kinek szavára hajlott; őt pedig nem lehetett többé tartani; kérte, sürgette a királyt, indúljanak meg a tatárok ellen. IV. Béla engedett. Miután Pok Móricz fia, Móricz, II. Endre volt asztalnokmestere, vakmerően kiment és hírt hozott a tatárok állásáról: a sereg megindúlt. A Rákoson kis összecsapás volt. Apafia Mihály, 1233-ban II. Endre lovászmestere, később bolondóczi ispán, kilencz sebet kapott, de a tatárok hátráltak, visszavonúltak az úton, melyen jöttek, a főseregheż. A magyar sereg pedig Hevesen, Borsodon át, lassan követte őket, magához vonva a csapatokat, melyek még mindegyre jöttek a főseregheż (1241 márczius 23-dika körül).

De e csapatok közt kunok nem voltak. A mint híre terjedt, hogy Kötönyt megölték, a kunok, a kik IV. Béla parancsára már minden felől összegyűltek és Pest felé tartottak, megdöbbentek. Nem tudták, mit csináljanak? A magyarok, a parasztság, azonban jelt láttak abban, hogy mindenütt fölkeljenek, a gyűlölt kunok ellen fordúljanak, s ott rabolják ki és verjék agyon őket, a hol érhették. A kunok együtt lévén, fegyveresen, nem akartak elveszni, rögtön, megtorlatlanúl, s a parasztságra estek. Falukat gyújtottak föl a Duna-Tisza közben, és összecsaptak Bölcs, csanádi püspök és a kegyelmet nyert Barccfia Miklós seregével, kik az alvidékről jöttek, sok nemes embert, asszonyt, gyereket és más családjukbelit hoztak magukkal, hogy a felsőbb vidékre vigyék biztosságba, és azután Pesten, a király seregéhez csatlakozzanak. Bölcs püspök,

ki ellen sokáig folyt pápai vizsgálat, mert vádolák, hogy a megyéjebeli, marosmelléki bizerei apátot megölette, s kinek testi gyöngesége miatt a pápa az egyházmegye érdekében coadjutort akart rendelni, de senki sem mert ellene procedálni, mint félvak, beteg ember, szekéren követte a sereget. Vele, mikor az ütközet elkezdődött, emberei gyorsan elhajtottak, és így szerencsésen megmenekült: de csapatja nem tudott ellentállni az egész kún seregnek, hanem majd egy szálig mind elveszett.

A kunoknak azonban nem volt szándékuk kizsákmányolni győzedelmüket. Csak igyekeztek kijutni az országból, melyért kétféle ellenségök, a magyar és tatár, készült harczra szállni. Délre futottak, átkeltek valahol Erdőd vidékén a Dunán, betörtek a pécsi egyházmegye marchiai — határ — kerületébe, Valkó megye keleti részébe; leverték a lakosságot, mely ellentállni próbált, s aztán szétterjeszkedve a Duna és Száva közt, gyilkoltak, raboltak, pusztítottak. Feldúlták Nagyolaszit s a legszebb falvakat; összeraboltak nagymennyiségű marhát, lovat, pénzt, és Kötöny haláláért kegyetlen bosszút állottak. «Ezt Kötönyért», mondák, ha magyart leütöttek; s azután otthagyva Magyarországot, a Száván át, Bolgárországba menekültek.

A mikor a tatárok visszavonulóban voltak, jött Tiszántúlról Ostfia Benedek, váradi püspök, ki még mindig a püspöki széken erőszakoskodott, míg ellenfele, Primogenitus, a pörbe belehalt. A királyi parancsra nagy sereget gyűjtött és talán Poroszlónál kelt át a Tiszán, hogy a királyi sereggel egyesüljön. Útjában hallá, hogy a tatárok Eger városát földúlták, a beleszorult népet, a káptalan nagy részével kardélre hányták, az egyházat fenekestül fölforgatták, elégették, okleveleit megsemmisíték, kincseit magukkal vitték. A magyar sereg, mely útjában egyik-másik kisebb tatár csapattal már találkozott, és szerencsésen megverekedett, a rablók után indúlt, hogy a zsákmányból valamit visszaszerezzen. A mint a tatárok ennek hírét vették, úgy tettek, mintha menekűlni akarnának, de azért megállottak; minthogy azonban kevesen voltak, ahhoz a cselhez folyamodtak, melyet hadjárataikban nem ritkán alkalmaztak; sok feles vezeték lovukra, kitömött bábokat ültettek; azokat, néhány szolgával valami domb aljába, csatarendbe állíták; csapatjuk nagyjával pedig a magyarokat a síkon bevárták. Mikor

a püspök seregéből Both ispán és «más jó vitézek» meglátták az ellenséget, kantárt eresztve, nekivágtattak. A két fél dühösen összecsapott. A tatárság, kevesebb is, cselből is, csakhamar hátat fordított és a domb felé futott, a honnan, hosszú csatarendben a bábok előre ügettek. A magyarok lest gyanítva, megdöbbenve, visszafordúltak; a tatárok nyomukban azonnal fölhasználták zavarukat, és úgy tönkreverték a magyarokat, hogy a püspök csak kevesed magával tudott visszafutni Nagyváradra.

Seibán azt a hírt hozta Batunak, hogy a magyar sereg erősebb a tatár seregnél. Batu tehát hadát, melyet valami 50,000 lovasra tehetünk, a Sajó mögött, a Tisza, Sajó, Hernád képezte zugba vonta össze és lehetőleg a szomszéd erdőségekbe rejté, hogy a magyarok erejét ne ismerjék. A Sajón, mely most, tavasz idején, nagyon megdagadt és iszapos volt, a mai Sajó-Hidvég irányában valami szilárdabb szerkezetű híd volt; ezt Batu fentartá és őríztette, hogy a magyarok át ne jöhessenek, ő pedig támadásra fölhasználhassa. A magyar sereg, mely most már valami 65,000 emberre szaporodott, vele szemben, a Sajó jobbpartján, mintegy mértföldnyire a tatár sereg zömétől, a Mohi pusztán ütött tábort. A magyar sereg bízott erejében; nem félt a tatártól, s az egész veszedelmet nem valami nagyra vette. Ez csak olyan — mondák — mint a kún támadások régibb időben, melyekről még élt az emlékezett. Jöttek, pusztítottak, s a mire a magyarok összejöttek, már tovább álltak; sőt olyan is volt, ki nem is bánta, ha IV. Béla kis csapást szenved; legalább ezután jobban fogná megbecsülni a magyart; és csak gúnyolták és nevették Bélát, mikor a sereget buzdítá, sajátkezűleg zászlókat osztogatott. IV. Béla ellenben tartott a tatároktól. Nagyon, sőt nagyon is nagyon, óvatos volt. Mikor megszállottak, megparancsolá, hogy ne szerteszét, hanem egy csoportban üssék fel sátraikat.» Összevonulának tehát mindnyájan, mint valami szűk akolban, körösköríl állítva szekereikét és pajzsaikat, hogy táborukat megerősítsék. Úgy össze valának pedig sátraik zsúfolva, s azoknak kötelei úgy egymáshoz voltak kötözve és összebonyolítva, hogy az út teljességgel be vala hálózva, s nem lehete a táborban járni kelni, hanem mindnyájan, mint valami hálóba valának szorítva.» Mikor tehát ilykép IV. Béla, a keleti népek szekérvárát már a csata előtt valóságos erősségnek akarta felhasz-

nálni, «mely a lovasság kivonulását, kifejlődését megnehezíté, ez vált legnagyobb veszedelmére a magyaroknak».

Batu nem aggodalom nélkül nézett a csata elé. Fölment valami «hegyre», mint Dsingisz khan tenni szokta, s ott maradt egy nap, egy éjjel, imádságba merűlve s egy szót sem szólva; a mohamedánoknak pedig, kik seregében voltak, megparancsolta, hogy ők is imádkozzanak a győzelemért. Mikor azonban a dombról, szemügyre vette, vizsgálta a magyar sereget, azonnal észrevette IV. Béla hibáját és mondá: «Sok a magyar, de kezünkben van! Rosszúl vezetik! nyáj módjára, mint a birkák, szűk akolba zárták magukat!» Terve volt, hogy éjjel hídon, gázlón átkel a Sajón, és meglepi a magyar sereget. Neki magának a hídon és följebb, Szubutájnak pedig lejebb, hol a víz mélyebb volt, kellett volna átkelni, hogy a magyarokat két oldalról támadják meg és bekerítsék. A támadást a hídra április 11-dikére való éjjel, Batu testvére, Seiban kezdte meg az előcsapattal. A magyar őrséget, mely ott vigyázott, elűzte és kezdett átvonúlni. Azonban orosz szökevény elárúlta a tervet IV. Bélának. «Vigyázzatok, mondá, az éjjel át fognak jönni hozzátok a tatárok; legyetek azért óvatosak, nehogy véletlenül és rögtön találjanak rátok rohanni.» IV. Béla testvérét, Kálmánt, küldte a hídhoz, és azt Ugron érsek követte, «mert harczos, csatára mindég kész és vakmerő ember vala». Holdvilágos éj lehetett. A magyarok, mihelyt a tatárra bukkantak, rája mentek; dühös viadalban, a melyben Kálmán pohárnokmestere, a somogymegyei, balatonmelléki Bő (Bew) Izsép, a híd végében elesett, fia János, súlyosan megsebesűlt, — kit leöltek, kit a vízbe szorítottak vagy a hídon visszakergették, s a jobbpartot az ellenségtől megtisztították. Azután megint őrséget hagyva a hídnál, újjongva visszatértek a táborba. Itt nagy volt az öröm. A magyarok azt hitték, hogy már vége a csatának, teljesen győztek. Letették a fegyvert, nyugodtan lefeküdtek. Csak Kálmán herczeg és Ugron virrasztottak még, készen csapatjukkal, mikor egyszerre rohantak a híd őrei, hogy a tatárok újra támadnak. Batu serege jött újra, elkergette a magyar őröket, és keresztűl vonúlt most a hídon s a híd fölött a Sajó gázlóin. E hirtelen támadás szörnyű zavart okozott a magyar táborban. A vitézek, ki gyorsabban, ki lassabban, fölugráltak, ide oda kapkodtak, öltözködtek, fegyverkeztek, lóra ültek, sorakoztak,

de az mind lassan, zavartan ment; csak Kálmán és vele a templomos vitézek, és Ugron voltak mindjárt készen és mentek egy csapatban, az átkelő ellenségre. De számuk kicsi volt, szemben a «sáska módra», mintegy a földből kinövő tatárok ellen. Visszaszorúltak a táborba, a hol Ugron érsek elkeseredve fölemelte szavát; szidta a király hanyagságát, gyávának mondta Magyarország összes főurait, a kik most, ebben a veszélyben, se magukon, se az országon segíteni nem tudnak. Már a kik készen voltak, hozzá csatlakoztak; Kálmán, Ugron, a templomosok ez új csapatokkal, újra kimentek a tatárok ellen. Közéjük vágtak; Ugron mint a villám járt az ellenség legsűrűbb tömegében. A merre nyargalt, út nyílt előtte: a tatárok zajongva szétrebbentek; Kálmán herczeg, Jakab mester vitézeivel, méltók voltak hozzá. A magyar kard nagyot pusztított a tatárok közt; sokan hátráltak, futottak; Batu egy hű embere, hadsegéde — Bahatu, a khinaiak szerint — elesett. Maga Batu, kivont karddal állt a hátrálók elé és kiáltá: Ha futunk, biztos elveszünk! Ha meg kell halnunk, itt haljunk meg! Maradjunk! — Meg is állta a tatár sereg helyét, mig Szubutáj, a kinek le kellett kerülni, és már széles, mély vízre akadt a Sajóban, hevenyészett talpakon, mintegy hídat verve, átkelt hadtestével és hátba fogta a magyarokat. A nagy sokaság támadásának a magyarság végre nem tudott ellentállni. A templomos vitézek mesterükkel, mind egy szálig elvesztek. Kálmán, Ugron megsebesültek; vitézeik közül, a ki nem esett el, visszaszorúlt a táborba; Batu és Szubutaj egyesültek és április 11 dikén, reggeli nyolcz órára már körülzárták a magyar sereget. A magyar sereg, ha már előbb nem, most még kevésbbé tudott kibontakozni és erejét kifejteni. Záporként hullott rá mindenfelől a tatárok nyila; «az emberek estek, mint a tölgyfáról a makk, ha megrázzák». Égő kanócz is repült a táborra, hogy fölgyújtsák a sátrakat. Mindenki teljesen elveszté a fejét. Vezérletről már szó sem volt. Különb vezér, mint Béla, sem boldogúlt volna az általános zűrzavarban. Rendes csatára, győzelemre tehát már gondolni sem lehetett; kiki csak azon volt, hogy ha lehet, magát keresztül vágja. Kisebb nagyobb csapatok kirohantak, de nem mindegyiknek sikerült, hogy keresztül törjenek. A tatárok azonban tartottak a bennszorúlt magyarok kétségbeesésétől. Nem akarták a végsőre kényszeríteni az ellenséget, és a mint szokták,

önként tágítottak, nyilást engedtek seregükön, délre, az országút felé, mely Hevesbe, Pestre, a Dunához vezettek. A menekülők árja, páni félelmében csak e rést kereste, hogy szabadúlhasson, nem a tatárokra, hanem csak erre rohant. A tatárok a királyi dandárra lestek, hogy azt fogják el. De IV. Bélát körűlvették hívei, köztük «vitézűl és okosan» Tűrje Dénes fia, Dénes, most lovászmestere, es epen az ellenkező irányban, északnyugatra, a borsodi Bikk felé kísérték meg a menekülést. Mikor keresztűl törtek a tatárokon, a lovas küzdelem IV. Bélát is elsodorta. Egy csapat tatár egyenesen rárohant, de Mahalfia Detre, gyermekkora óta hű szolgája, föltartóztatta őket; súlyosan megsebesűlt, de IV. Bélát «a haláltól megmentette». Egy másik tatárt, ki lándsával támadta meg, Pok Móricz fia Móricz vágta le a lóról. A menekülőket a tatárok tüzesen üldözték. Nyomukban voltak. IV. Béla lova lankadt. Erne, a borsodi és felső tiszamenti Ákos nemzetség fia, átadta a királynak a lovat, a melyet a maga megmentésére tartott, azután visszafordúlt az üldözőkre. Nyíl, dárda több sebet ejtett rajta, de föltartóztatta az ellenséget és még maga is, bár nehezen, «Isten segítségével» megmenekűlt. De az üldözés folyt; a királynak ez a paripája is már alig bírta. Akkor Huntpáznán Jvánkafia András, a Forgáchok őse, a nyitrai Ghymesvár ura, szintén átadta gyors paripáját és Tamás testvérével gyalog visszamaradt. Neki még sikerűlt megszabadúlni, de Tamást az üldöző tatárok legyilkolták: IV. Béla azonban tovább vágtatott és elmenekűlt. A sebesűlt Kálmánt is kivágták emberei s ő ellenkező irányban, mint Béla, váltott lovakon sietett, de nem az országúton, Pest felé. A menekülő sereg zömét, melyben kevés volt már a csapat, mely összetartott, a tatárok csak egy ideig hagyták futni, mialatt a tábort elfoglalták, a királyi sátor köteleit elvágták, s az — mint a tatárok győzelmének jele — «összerogyott». Azután, mikor már látták, hogy a futók fáradnak, kezdték őket szorítani, nyilazni, karddal, lándsával ütni vágni. «Mint őszszel a falevelek», úgy hullottak a nyavalyások jobbra balra. Mint a régi magyarok, a tatárok sem néztek az aranyra, ezüstre, drágaságra, mit a futók elhánytak, a míg ember volt, kit üldözni kellett. Eléje kerűltek a futóknak, s azok nagy részét az útról le balra szorították a mocsárokba, melyek még ma is, délkeletre Mohitól, Papi, Igriczi mögött a Tisza felé húzódnak. «Ott sokan a vízbe, sárba sülyed-

tek és megfuladtak.» Ott veszett el a sebesült Ugron érsek, Mátyás érsek, Gergely győri püspök. A csatatéren maradt Rajnáld erdélyi, Jakab nyitrai püspök; Eradius bácsi és Albert mester, híres jogász, esztergomi főesperes. Miklós nagyszebeni prépost, nemes szülők gyermeke, még valami előbbkelő tatárt levágott, azután őt is lekonczolták. Bertalan pécsi püspök csapatjával kitört és az országútat elhagyva, próbált menekülni. A tatárok észrevették és üzni kezdték. Szerencséjére László ispánnal — Kán Lászlóval? — találkozott, ki a történtekről mit sem tudva, «sok katonasággal, lobogó zászlóval» jött, hogy a királyi sereghez csatlakozzék. A püspök, a mint magyar zászlókat meglátta, «az ispánhoz kanyarodék». A tatárok pedig, mikor látták, mily sokan vannak a magyarok, visszafordúltak, hogy másokat üldözzenek, és Bertalan, László megmenekűltek.

Az üldözés estig tartott. A tatárok győzedelme teljes volt. «Nagy volt, egyike a legnagyobbaknak» — mondák Ázsiában — «melyet valaha kivívtak», de drágán vásárolták meg. Batu, mondják, szinte habozott, vajon zsákmányolja-e ki győzedelmét? s ne fordúljon-e inkább vissza Magyarországból? de az öreg Szubutáj rászólt: «Mehet haza, de ő nem megy, míg a Dunához nem ér, és a magyarokat le nem igázza!» — és magával ragadta a fővezért. Az üldözés, vérengzés tovább folyt, előre Pest felé. A kik a magyarok közűl falukba, templomokba menekűltek, azokra rágyújtották az épületeket s azok jobbára benn égtek. A futókat, ha elérték, lekaszabolták. «Két napi járó földre minden tele volt elesettekkel. A halottak fej nélkűl, összevagdalva, úgy feküdtek úton útfélen, mint a kövek a kőbányában. A mezőkön szerteszéjjel, megnyergelve, fölkantározva, elvadúlt, gazdátlan paripák száguldtak» s a mikor a tatárok leölték vagy elfogták: «nyerítésüket nyögésnek vagy sírásnak lehetett tartani».

PAULER GYULA.

TEMESVÁR MEGVÉTELE.

1551—1552.

Az 1892-ik évi hadtörténelmi pályázaton pályadíjjal kitüntetett munka.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Két rajzmellékkel.

A török hódítás korában dicsőséges és gyászos emlékű hadi események szakadatlan sorrendben váltakoznak a magyar hadi történelemben.

Különösen az 1552-ki év mintegy véres betűkkel van följegyezve hadi krónikánk lapjain, mivel a balsors talán soha sem sújtotta a magyar nemzetet annyiszor és oly kérlelhetlenül, mint épen ebben az esztendőben, midőn számos nemzeti szerencsétlenség, mint Veszprém, Drégely, Temesvár, Lippa és Szolnok bukása, szakadatlan lánczolatban következett egymás után. Csupán Eger várának Dobó István és vitéz bajtársai által történt hősi megvédelmezése nyújtott némi vígaszt és elégtételt a számos balvégzetű hadi eseményért.

Az eseményekben gazdag 1552. évnek hadi katasztrófái közül kétségkívül *Temesvár megvétele* volt a legtragikusabb és következményeiben legsúlyosabb. A szívós és elszánt védelem, a mit az erősség oltalmazásában *Losonczy István*, élete és vagyona áldozatúl vitelével kifejtett, egyfelől a kegyelt emlékű hős hazafiúi erényeiről és heroikus önfeláldozásáról tesz fényes tanúságot, másfelől a magyar hadi történet tanúlmányozóit meggyőzi arról, hogy Temesvár ostroma egyike volt azoknak a legnagyobb és leg-

nehezebb hadi tényeknek, a miket II. Szulejmán harczedzett seregei végrehajtottak. Ez okból Temesvár vívásaa XVI. századbeli magyar várháborúk közül csak is Nándorfehérvár és Szigetvár megvételével állítható párhuzamba.

Ha tehát Temesvár 1552-ben történt kiostromlása dicsőséges fegyverténye volt az akkori világ első hadseregének, a török seregnek, úgy bizonyára dicsőséges a magyar védőkre nézve is, a kik a várat mostoha körülmények között, a túlerővel szemben — ha nem is sikeresen — de teljes önfeláldozással és tiszteletre méltó kitartással hosszasan oltalmazták.

Egyrészt tehát az a szerep, a mit Temesvár mint végvár azon időben játszott, másrészt a két várharcz, a mi 1551 és 1552-ben falai alatt lezajlott, és végűl török kézre jutásának súlyos következményei azok a tényezők, a mik Temesvár megvételét érdekessé és tanúlságossá teszik.

Midőn azonban Temesvár bukásának *okait* és *eseményeit* vázolni akarom, előttem áll az 1551- és 1552-iki török háború, a melylyel Temesvár két ostroma szoros összefüggésben van.

Épen azért előadásomban az 1551- és 1552-iki török háború főbb eseményeire is ki kell terjeszkednem, és azokat Temesvár ostroma, mint főesemény körűl csoportosítom.

I.

ELŐZMÉNYEK.

Az I. Ferdinánd király és a porta közt 1547-ben öt évre kötött fegyverszünet még le sem járt, midőn a két hadviselő fél között 1550-ben az ellenségeskedés ismét elkezdődött, mire nézve a szultánnak a szolnoki vár 1550-ben történt építése adott okot.

II. Szulejmán a török hódítás útját Belgrádból Titelen át Eger és a felvidéki bányavárosok felé is előkészítendő, a Szegeden romokban heverő *királyi várat* a régi falak fölhasználásával *Musztafa* pasa által 1549—1550-ben újjá építtette, azon reményben, hogy a szegedi vár védelme alatt a bányavárosok behódítására erős hadműveleti alapot alkot, mely mintegy erődített tábor

a Tisza vonalán felvonuló hadainak nagyobb pihenőre biztosított körletet nyújt. Szegednek a bányavárosok felé előre tolt őrse lett volna a *szolnoki vár*, melyet Musztafa pasa a török kormány utasításából 1550-ben akart 5000 lovas számára hevenyében építeni.[1])

A Szolnokon tervezett török erősség szándékba vett kiépítése nagy ijedelmet okozott Egerben és a felső-magyarországi megyékben, minek folytán a felvidéki nemesség *1550 júniusában* Dobó István elnöklete alatt tartott részleges gyűlésen sürgősen követelte, hogy a magyar hadi kormány Eger biztosítására — a törököket megelőzve — Szolnokon erősséget építtessen.

Erre azután a pozsonyi magyar hadi tanács utasításából gróf *Salm Miklós* tábornok, *Báthory Endre* kassai és *Nádasdy Tamás* győri főkapitány hadaikkal, melyekhez az *augusztus 8-án* felhívott felvidéki megyék nemesi csapatai is csatlakoztak, Szolnokot 1550 szeptember elején megszállották s a várat gyorsan felépítették, úgy hogy az már *október 16-án* védképes állapotban volt.

Mivel a XVI. században a várerődítésnél olasz építészek és kőfaragók voltak keresettek, hazánkban is, mint Európa többi országaiban, az erősségek emelésénél az *olasz várépítési modor* honosúlt meg.

A szolnoki erősséget is olasz várépítők *olaszos modorban* emelték, de a XVI. századbeli sajátos magyar erődítés módja is alkalmazást nyert a vár falainál, a mennyiben szögletbástyákúl már nem rondellákat (kör-bástya), hanem 5—6 szögű bástyákat emeltek terméskőből, a vár falaikép pedig tölgyfa-czölöpök és vesszőfonadékok közé rakott földgát szerepelt.

Kétségtelen, hogy Temesvár hős védelmezője, *Losonczy István* nógrádi főispán, a ki megyéjének felkelő nemeseivel szintén jelen volt Szolnokon, az olasz várerődítésben ez alkalommal sajátította el a jártasságot és e téren szerzett tapasztalatait később Temesvár ostrománál sikeresen értékesítette.[2])

[1]) Gyárfás István: Dobó István Egerben. 41. l.

[2]) V. ö. Verancsics: VII. 116—122. Szederkényi Nándor: Hevesmegye tört. II. 116—117. l.

letet kaptak, hogy május elejére Egerbe gyülekezzenek, hova *Teufel Erasmus* német csapatai és *Aldana Bernát* «mæstro de campo» [1]) vezénylete alatt álló hét spanyol zászlóalj a kitűzött időben be is vonúltak.

E szerint az Egernél összevont had, melynek feladata Erdély megszállása, illetőleg átvétele vala, a következő seregrészekből állott:

Brandeis András: hat zászlóalj cseh és német gyalogság:	2800 fő
Serotin Károly: morva-szileziai lovasság	500 «
Opperstorf János: német vértes lovasság	300 «
Aldana: hét zászlóalj spanyol gyalogság	2000 «
Bakics Péter: huszár	1000 «
« « hajdu [2])	600 «
Összesen	7200 fő

vagyis 5400 főnyi gyalogság és 1800 lovas. A tűzérség négy ostromlövegből [3]) és hat tábori ágyúból állott.

Ferdinánd az Erdély elfoglalására gyűjtött sereg vezéréül bátyjától, V. Károly császártól, már előbb hadban jártas és harczképzett tábornokot kért, a ki *Castaldo Baptista János* cassanoi grófot és teanoi őrgrófot küldte Bécsbe, a hol őt a király *április 27-én* az Erdély átvételére küldendő sereg vezérévé kinevezte. Egyszersmind Erdély miként leendő megszállására nézve irásos hadi utasítást adott a tábornoknak, a melyben az ő viszonyát Fráter

[1]) A XVI. századbeli magyar történetírók Aldanát rendesen «Nagy-Campo», Perez Alfonzót pedig «Kis-Campo» néven említik. Forgách: 12. Tinódi: Erdélyi historia 739—740 v. s. A hét zászlóalj spanyol gyalog 2000 főből állott. (Fráter György levele Ferdinándhoz 1551 márcz. 31-ről. Tört. Tár. 1880. 62.)

[2]) Brüsseli okmánytár: II. 286. l. Továbbá *Ascanio Centorio*: Della guerra di Transilvania. Vinegia, 1566. cz. művében szintén említi, hogy az Egernél egybegyűlt seregben 1000 magyar huszár és 500 hajdú is volt. 66. lap.

[3]) Fráter György még április hóban öt faltörő löveget kért Ferdinándtól, a ki május 21-én értesítette a püspököt, hogy Trencsénből négy ostromágyút küld a seregnek. Tört. Tár. 1880. 72.

E lövegeket Bakics Péter *Nyitrán* átvévén, huszárjainak födözete alatt *Lévára*, onnan pedig később Egerbe szállíttatta. Brüsseli okmtár. II. 262.

Györgyhöz, kinek érdemeiről és hazafiságáról a dícséret és őszinte elismerés szavaival emlékezett meg, továbbá Nádasdy Tamás és Báthory Endre királybiztosokhoz, körülményesen megállapította. A király ezen utasításban a tábornoknak különösen meghagyta, hogy a hadi dolgokban első sorban Fráter György és Aldana tanácsa szerint intézkedjék, ellenben a kevésbé fontos és közönségesebb ügyekben *Losonczy István* nógrádi főispánnal és más csapatvezérekkel tarthat tanácsot.[1])

Castaldo Bécsből május 1-én Egerbe elútazván, a hadi lábra állított sereggel *május 26-án* Tokajon keresztül Debreczenbe vonúlt, hova *június 3-án* érkezett meg.

Báthory Endre és Nádasdy Tamás királybiztosok Debreczenben várták a tábornokot s a dunántúli és felvidéki felkelő nemesi hadakat, valamint Losonczy István csapatait már előbb *Bátorban* összpontosították.[2]) Miután itt Castaldo a magyar hadakat seregével egyesítette, a *Meszes* hegyen át Erdélybe vonúlt[3]) és főhadi szállását június közepén Kolozsvárra tette.[4])

Izabella királyné sok huza-vona után *július 19-én* lemondott Erdélyről s a rendek a kolozsvári országgyűlésen *július 26-án* jóvá hagyták a tartomány átadását, Ferdinándot elismerték királynak és letették a hűségesküt. *Július 30-án* Petrovics Péter temesi főispán követei is megérkeztek és kijelentették, hogy urok Munkácsért s a hozzá tartozó uradalmakért a temesi várakat hajlandó Ferdinándnak átadni.[5])

Augusztus 11-én János Zsigmond eljegyzése is megtörtént Ferdinándnak *Johanna* nevű leányával, s az özvegy királyné, a koronát Ferdinánd biztosainak átadva, Kassára útazott.[6])

A rendek a megszálló hadsereg elszállásolása iránt aképen

[1]) Ferdinánd 1551 április 27-én kelt utasítása Castaldóhoz; kiadva Oc. Utiesenović: Lebensgeschichte des Georg Utiesenović. Wien, 1881, Urkundenbuch 28. l.

[2]) Szilágyi Sándor: i. m. I. 277. l. — Tinódi: Erdélyi historia 733—736. v. s.

[3]) Tinódi: i. m. 731—732. v. s.

[4]) Szilágyi Sándor: i. m. I. 281.

[5]) U. o. I. 287. 289. 292—293.

[6]) U. o.

intézkedtek, hogy Fráter György helytartó a tábornokkal együtt ügyeljen arra, hogy a külföldi zsoldos katonák és a polgárok között a béke és jó viszony fentartassék, mi czélból a rendek mindegyik városba, hol egy-egy zsoldos csapat elhelyeztetik, két-két biztost rendeltek.[1]) A spanyolokat *Medgyesre*, a nehéz lovasságot *Kolozsvárra*, a könnyű lovasságot *Marosvásárhelyre*, 4 zászlóalj német landscknechtet *Szebenbe*, 2 zászlóalj landscknechtet pedig *Brassóba* szállásoltak be. A huszárokat és hajdúkat a Petrovics Pétertől átveendő *Temesvárba* indították útnak.[2])

Ezután Fráter György Temesvár, Lippa, Karánsebes, Lugos és a többi alvidéki várak, uradalmak és hadi szerek átvételére Castaldo beleegyezésével *július 26.* táján Báthory Endrét küldötte ki egy hadosztálylyal,[3]) és pedig Losonczy István és *Serédy György* lovasaival, és Aldana tábornokot spanyol és német csapatokkal.

Báthory Endre Losonczy Istvánnal együtt augusztus 3-ig *Dévát, Lippát* és *Solymost* vette át,[4]) Serédy György *Karánsebest*, Aldana pedig 400 spanyollal és 1 zászlóalj német landscknechttel még *augusztus 20-dika* előtt Lugost és Temesvárt szállotta meg.[5])

[1]) Szilágyi i. h.

[2]) Ostermayer Jeromos krónikája, kiadva gróf Kemény József: Deutsche Fundgruben. I. 46.

[3]) Fráter György levele Ferdinándhoz 1551 julius 31-ről. Tört Tár. 1880. 244. l.

[4]) Szokolovics Mehemed béglerbég Szalánkeményből augusztus 3-ról azt írja Fráter Györgynek, miszerint hallotta, hogy a németek Erdélybe benyomúltak és, *hogy Báthory Endre már Lippát is megszállotta.* Tört. Tár. 1880. 245—246. Továbbá Pray: Ep. Proc. II. 298.

Így tehát Istvánffy és utána Bethlen Farkas (Hist. Transilv. I. 497.) tévesen írja, hogy Temesvárt Losonczy István szállotta meg, mert az ő saját leveléből is tudjuk, hogy ő Báthory Endrével Lippát vette át. (Pesty Frigyes: Krassó megye tört. IV. 58.)

[5]) Ostermayer Jeromos krónikájában olvassuk, hogy Petrovics Péter Temesvárt Báthory Endrének átadta, a ki azt csapataival megszállotta. (Gróf Kemény József: Deutsche Fundgruben. I. 46.)

Azonban egy kir. udvari tisztviselő azt írja (Brüsseli okmánytár. II. 258—260), hogy Ferdinánd 1551. augusztus 20-án kapta a hírt, hogy Petrovics Temesvárt és Becskereket valóban átadta *és pedig Temesvárt Aldana szállotta meg 400 spanyollal és egy zászlóalj landsknechttel.* (Magy. Tört. Tár. XII. 236.)

Ez alkalommal *Becse, Becskerek* és *Csanád* szintén átvétettek. Fráter György már *augusztus 19-én* azt írta a királynak, hogy Becse, Becskerek és az alvidéki *többi* véghelyek már mind Ferdinánd hatalmában vannak.[1])

Fráter György és Castaldo Temesvár és az alvidéki erősségek biztosításával egyelőre Aldana tábornokot bízták meg.[2]) Az ország alsó részeinek igazgatását pedig további intézkedésig Báthory Endre vette át, a ki ettől fogva Lippán tartózkodék.

«Csatlósa leszek annak — mondá Petrovics Péter, midőn az erősségek átadása után Lippáról eltávozott — a ki ezen várakat a szultán hatalma ellen *két évig* megvédi!» [3]) A jövő igazat adott neki.

Eképen tehát Fráter György az esztergomi érsekség s a bibornoki czím elnyeréséért Erdélyt és a hozzá tartozó részeket Ferdinánd kezeibe játszotta, de másfelől a szultánt a történtek felől elámítandó, tovább is bemutatta hódolatát s a hűbéradót is pontosan megküldötte a portára.

Ez volt a bekövetkezett török háború és egyszersmind Temesvár ostromának másik és pedig főoka.[4])

II.

A TÖRÖKÖK HADI KÉSZÜLETEI.

A szultán Ali budai pasától és a *mirlívák* (kerületi hadparancsnokok) jelentéseiből, továbbá Petrovics Péter panaszkodó leveleiből a történtekről már július elején értesülvén, a büszke világhódító hűbéres tartományának megszállását Ferdinánd részéről egyenes hadizenetnek tekintette és megtörte a fegyverszünetet, mielőtt az még lejárt volna.[5])

[1]) Tört. Tár. 1880. 254.
[2]) Centorio. 99.
[3]) Bethlen Farkas: Hist. Trans. I. 493.
[4]) Szilágyi Sándor: i. m. I. 184.
[5]) Istvánffy (1758-ki bécsi kiadás) XVII. könyv. 184—185. Forgách

A törökök ugyan a szolnoki vár építését nem háborgatták, de *Kászon* budai pasa abban a fegyverszünet megszegését látta és a portán úgy tűntette föl az ügyet, mint a szultán egyenes kihívását a harczra.[1])

A szultán előtt 1551-ben még nagyobb sérelem volt az, hogy Ferdinánd király Fráter György kincstartó közreműködésével Izabella királynét a török fennhatóság alatt álló Erdély átadására birta, a mit a portán nyílt hadizenetnek tekintettek.

Ferdinánd Erdély és a hozzá tartozó részek átvételére 1551 márczius 30-án *Báthory Endre* kassai, *Nádasdy Tamás* dunántúli főkapitányt és *Herberstein Zsigmond* udvari tanácsost nevezte ki királybiztosoknak azon megbízással, hogy az erdélyi kormánynyal és *Petrovics Péter* temesi főispánnal *Erdély, Temesvár* s az *alsó részek* átvétele ügyében teljhatalommal alkudozzanak és az egyezmény megkötése után Báthory Endre és Fráter György Erdélyt mint vajdák igazgassák.[2])

Az Erdélyt megszállandó sereg erősítésére Ferdinánd áprilisban német és cseh zsoldosokat fogadott, a kiket külön-külön 3—3 zászlóaljba osztott, a melyek egymással *ezred* kötelékbe léptek és *Brandeis András* ezredes, udvari tanácsos vezetése alatt állottak.[3]) Ezen kívül a király még 500 morva-sziléziai lovast fogadott zsoldba, a kiket *Serotin Károly* ezredes vezényelt; a lovasság erősítésére szolgált továbbá 300 fönyi német vértes lovas *Opperstorf János* százados parancsnoksága alatt. Ezen hadosztály, melynek parancsnokává a király *Arco Felix* grófot tette,[4]) Bécsből *május 1-én Pozsonyon, Nyitrán* és *Léván* keresztül Egerbe útnak indíttatott.[5])

E közben az országban álló külföldi zsoldos hadak is rende-

[1]) Szederkényi: u. o. II. 119—120. l.

[2]) Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűl. Emlékek. I. 277. l.

[3]) A hat zászlóalj cseh és német gyalogság létszám szerint 2800 emberből állott és pedig 1300 lövészből (gát-puskás), 1200 jól fegyverezett zsoldosból és 300 közönséges gyalogosból. Brüsseli okmánytár. II. 262.

[4]) U. o. II. 266.

[5]) Ferdinánd levele Fráter Györgyhöz Bécsből, május 1-ről. Tört. Tár. 1880. évf. 70. l.

Egyszersmind julius első felében *Szokolovics Mehemed* rumé-liai béglerbéget utasította, hogy azonnal üssön be Erdélybe, Ferdinánd hadait onnan űzze ki, az özvegy királynét pedig helyezze vissza országába. Az erdélyi rendeket fenyegető levélben szintén felhívta, hogy a német hadakat haladék nélkül űzzék ki a tartományból.[1])

A szultán — még július 12-én — téves jelentések alapján azon hiszemben volt, hogy a magyar király 40,000 emberből álló sereget küldött Erdélybe,[2]) s a vélt tekintélyes keresztény haddal szemben nagyszabású készületeket fejtett ki és az összes európai seregrészeket mozgósította. A ruméliai, viddini, nikápolyi és dobrudzsai szandzsák bégekhez még hozzá voltak csatlakozandók a dobrudzsai tatárok, *Mircse* moldvai- és *Éliás* oláh vajda segédcsapatai, sőt a magyar határszélen fekvő szandzsákok is oly értelemben nyertek hadra intő parancsot, hogy a ruméliai hadtesthez leendő csatlakozás czéljából *Szalánkeménynél* vonják össze harczosaikat.

A rendes derék hadat ez alkalommal mintegy 3000 janicsár és 8000 azáb képezte, a kiket a török hajóhad — mintegy 120 hadi hajó — a Dunán Belgrádig felszállított, a hol bevárták a béglerbég megérkezését.[3])

Végül *Khadim Ali,* budai béglerbég is a szultán parancsából a dunántúli és tiszamelléki szandzsákok hűbéres csapatait szintén hadi lábra állította.[4])

Szokolovics Mehemed a ruméliai hadtesttel már *július 12-én Szofiánál* állott, a honnan a török hadak szokott útján: a *Bolgár-Morava* folyó völgyén, *Nisen* keresztül gyorsan előnyomúlt és *július 20-án* már *Szendrőhöz* érkezett, hol seregének nagyobb

14. — Szulejmán az erdélyi rendekhez 1551. *július* első felében intézett levelében azt írja, hogy Ali pasa, budai béglerbég és más szandzsák bégek, valamint Petrovics Péter leveleiből látja, hogy Erdélyben német hadak táboroznak. Pray: Ep. Proc. II. 298.

[1]) U. o.

[2]) Fráter György levele Ferdinándhoz, 1551 július 12-ről. Tört. Tár 1880. 91—92.

[3]) U. o.

[4]) Centorio. 98. Továbbá Szulejmán fönti levele az erdélyiekhez. U. o.

pihenőt adott.[1]) *Július 31-én* Szendrőt elhagyta[2]) és *augusztus 3-án* már Szalánkeménynél táborozott.

Itt értesült, hogy Fráter György a szultánnak megküldötte ugyan az évi adót, de a német hadak még mindig a tartományban vannak, sőt Petrovics Péter Temesvárt és az alvidéki többi véghelyeket is átadta Ferdinánd biztosának, Báthory Endrének; azért *augusztus 3-án* a szultán nevében szerb nyelven írt levélben felhívta a püspököt, hogy az ügy mibenlétéről neki és a szultánnak minél előbb kimerítő értesítést küldjön és a német hadakat Erdélyből késedelem nélkül űzze ki.[3])

Ámde a szultán, mielőtt Fráter György jelentése a portára megérkezett volna, más oldalról tüzetesen értesülvén az ügyek állásáról, a háborút visszavonhatlanúl elhatározta és mozgósított csapataiból *három hadsereget* állított föl s azok összműködésére a következő hadi tervet állapította meg:

A *ruméliai hadsereg* Szokolovics Mehemed vezetése alatt a 11—12 ezernyi azáb és janicsár csapatokon kívül, 22 ruméliai és 8 határszéli szandzsák bég[4]) hűbéres csapataiból alakúlt, a mikhez még török, albán és szláv martalóczok járultak. A ruméliai hadsereg létszám szerint — habár maga a béglerbég Fráter Györgyhöz írt levelében 100,000 embert említ — a hazai források szerint nem volt több 50—60,000 főnél,[5]) és feladata a Petrovics Péter által a magyar királynak átadott Temesvár s az alsó részek többi végvárainak visszavétele volt.

[1]) Szulejmán levele Fráter Györgyhöz július 20-ról. Tört. Tár. 1880. 237.

[2]) Fráter György levele Ferdinándhoz, július 31-ről. Tört. Tár. 1880. 244.

[3]) Mehemed béglerbég levele Fráter Györgyhöz Szalánkemenyből, augusztus 3-ról. Tört. Tár. 1880. 245—246.

[4]) A magyar határszéli szandzsák bégek, kik csapataikkal Szalánkeménynél gyűlekeztek, a következők voltak: *Rusztem* belgrádi, *Uláma* pozsegai, *Kamber* zvorniki, *Aján* újlaki, *Musztafa* szegedi szandzsák bégek, *Kászon* pasa, *Ali* és *Mihálogli Ahmed* bég, a Szerémségből. Istvánffy. 185. Tinódi: i. m. 944—954. v. s.

[5]) V. ö. Tinódi, Forgách és Istvánffy: i. m. Batthyány Ferencz 1551 deczember 14-én Mária királynéhoz intézett levelében 40—50 ezerre becsülte a béglerbég seregét. Brüsseli okmtár. II. 310.

A *második* vagyis a *havasalföldi* hadsereg *Malchovics* viddini, *Musztafa Debel* (a «kövér») nikápolyi és *Mehemed* dobrudzsai pasák csapataiból s az azokhoz csatlakozó moldvai és oláhországi segédcsapatokból és 70,000 dobrudzsai tatárból alakúlt. A szultán a főparancsnokságot *Ahmed* pasa, második vezírre, azon utasítással bízta, hogy a Havasalföldről a törcsvári szoroson Erdélybe üssön, az erdélyiek támogatásával a magyar király hadait űzze ki, azután a Maros-völgyön át vonúljon Szeged alá, és ott a ruméliai hadsereggel egyesüljön. A további hadműveletek czélját pedig Szolnok és Eger megvétele képezi.[1])

Ez alatt az Ali budai béglerbég által összevont csapatokból alakítandó *harmadik hadsereg* figyelő állást foglal, s az Erdélybe küldendő segélyhadaknak útját vágja. Ha a ruméliai és havasalföldi hadak feladataikat megoldották, azokat a budai sereg a Szolnok, Eger s a bányavárosok elleni expeditióban támogatja.

Először tehát Temesvár, Erdély s az alsó részek voltak a török hadak működési terétil kijelölve, későbbi hadszínhelynek pedig Eger és a bányavárosok vidéke.

Ámbár a szultán a seregrészek gyors mozgósítását szigorúan elrendelte, mindazonáltal a ruméliai hadtest kivételével, mely már augusztus 3-án Szalánkeménynél állott, a többi csapatoknak a magyar határra vonulása majd nem az egész augusztus hónapot igénybe vette. Sőt a havasalföldi sereg még szeptember közepén, midőn a fősereg a Dunát átlépte, sem volt teljesen hadra kész helyzetben, hanem a kijelölt csapattestek csak az összpontosításra felvonulóban voltak; Ahmed, második vezir, pedig a főparancsnokság átvételére Konstantinápolyból csak *szeptember 15-én* indúlt el.

III.

A MAGYAR HADI KORMÁNY INTÉZKEDÉSEI.

A magyar hadi kormány a török sereg nehézkes mozgósítása folytán a hadi készületek, illetve védő intézkedések megtételére

[1]) Szulejmán fönti levele, Pray: Ep. Proc. II. 269. Továbbá Szokolovics Mehemed említett levele u. o.

majd nem egy egész hónapot nyert, a mit — ha másra nem — legalább az Erdélyben álló sereg szaporítására s az ellenség torkában fekvő alvidéki erősségek védő állapotba helyezésére felhasználhatott volna.

Azonban még ennyi sem történt.

A pozsonyi hadi tanács a török seregek hadászati feladata felőli hírek szerzésével sem törődött, és a szultán támadó czéljai iránt oly annyira tájékozatlan volt, hogy Ferdinánd még az ellenség mozdulata felőli hírekért is Fráter Györgyhöz fordúlt és arra kérte a püspököt, hogy ha a béglerbég szándékáról bizonyosat tud, minél előbb közölje vele.[1]) A királyi udvarban a kínos tájékozatlanság és bizonytalanság közepett minden alaptalan híren kapva kaptak, úgy hogy a király valamelyik téves jelentés alapján még *augusztus 24-én* is azon hitben volt, hogy a béglerbég Egert vagy Szolnokot akarja megtámadni.[2]) A 60,000 emberből álló ruméliai seregről pedig az volt a véleménye, hogy a *béglerbég harczosainak száma csekély*, továbbá hogy *kevés gyakorlott és harczképzett katonája van*. Sőt még abba is reményt helyezett, hogy a török seregnek Péterváradnál a Dunán leendő átkelése, hol a béglerbég hídat veret, a nagy vízáradás miatt sok akadálylyal és nagy késedelemmel fog járni és így időt nyer a védő intézkedések megtételére.[3])

Ilyen körűlmények között a ruméliai béglerbéget egész augusztus hónapban csupán Fráter György ügyes diplomatiája tartotta vissza a támadó föllépéstől. Midőn azonban a ruméliai sereg a Szerémségből támadásba ment át, csak akkor vált teljesen világossá, hogy a magyar kormány a háborút se pénzügyi, se hadászati tekintetben elő nem készítette.

Fráter György egész július hónapon keresztűl folytonosan sürgette az Erdélyben álló 7000-nyi had szaporítását s a már előbb ígért olasz és spanyol gyalogok, valamint nehéz lovasság útba

[1]) Ferdinánd levele Fráter Györgyhöz 1551 augusztus 24-ről. Tört. Tár. 1880 256. l.

[2]) U. o.

[3]) Ferdinánd levele Fráter Györgyhöz 1551. augusztus 28-ról. Tört. Tár. 1880. 258.

indítását,[1]) azonban üres ígéreteknél egyebet nem kapott. Ennélfogva a fenyegető levelet küldöző szultánt tovább is diplomatiai ámítgatásaival iparkodott tévútra vezetni és annak támadó hadait 1551-ben politikai fogásaival akarta távol tartani, azon reményben, hogy a jövő 1552. év tavaszára a végvárakat jobban megerősítheti és az V. Károly császár által küldendő segélyhadakkal Ferdinánd seregét a háborúra kellőleg felkészítheti.

Szokolovics Mehemed augusztus 3-án a szultán nevében Fráter Györgytől Erdély állapotáról és János Zsigmond sorsáról határozott felvilágosítást követelvén, a püspök tudatta a pasával, hogy ő hűséggel viseltetik a szultán iránt, hanem az — a ki őt hűtlenséggel vádolja: Petrovics Péter — az áruló, a ki a kezén levő Temesvárt és a többi véghelyeket átadta a magyar királynak. János Zsigmond saját országában — Kassán — tartózkodik, hol eljegyzését tartja menyasszonyával. Végül Erdély kiűrítésében nincs szüksége a török sereg támogatására, saját erejéből is képes a német hadakat János Zsigmond örökségéből eltávolítani.

Ezen kétes értékű diplomatiai csűrés-csavarásnak egyelőre meglőn a kívánt eredménye, mivel ez által Fráter György időt nyert. A helyzetről elámított béglerbég a püspök mentségeiről és Erdély állapotáról jelentést tett a portára s a további hadműveleti teendők iránt a szultántól utasítást kért — a mi azonban míg Konstantinápolyból megérkezett, addig egész augusztus hónap alatt tétlenül vesztegelt szalánkeményi táborában.[2])

Ilyenképen Fráter György mintegy négy heti időt nyert, a mit mindenek előtt az alvidéki erősségek védképes állapotba helyezésére iparkodott fölhasználni.

Fráter György tisztában volt azzal, hogy a ruméliai hadsereg feladata első sorban Temesvár elfoglalására irányúl, ámde azzal is tisztában volt, hogy Dél-Magyarország védelmében Temesvár mi-

[1]) Fráter György a július 12-én kelt levelében azt írja a királynak, hogy az olasz és spanyol hadak inkább használhatók sikerrel a törökök ellen, mint a németek, *a kik a hadi fáradalmakba bele betegülnek és közülök sokan elhalnak vérhasban.* Tört. Tár. 1880. 91—92.

[2]) Horváth Mihály: Fráter György élete. Kisebb tört. munkái II. 331—336.

lyen fontos hadászati szerepet játszik, azért annak biztosítására minden lehetőt elkövetett.

Temesvár mint végvár a török invasiók ellen azóta lett fontos hadászati ponttá az alvidéken, mióta *Szörényvára*, *Nándorfehérvár*, *Pétervárad* és *Szeged* az izlam uralma alá jutottak. Hadászati jelentősége központi fekvésében rejlett, a mennyiben egyrészt szoros hadászati viszonyban állott a Duna mellett *Orsova* és *Haramvár* (Ó-Palánka), a Tisza vonalán *Becse* és *Becskerek*, a Maros mentében pedig *Csanád*, *Nagylak* és *Lippa* erősségekkel, másrészt a Temes völgyének torkolata előtt feküdvén, ez irányban elővédjei voltak *Lugos* és *Karánsebes*, a melyekkel együtt a Temes völgyén és Vaskapuszoroson át Erdélybe vezető útvonalat elzárta a török hadak elől.

Tehát Temesvár nem csak Dél-Magyarországnak volt kulcsa és védő bástyája, hanem fontos volt Erdély megtartására nézve is. Mivel pedig a Marosvölgy torkolatát elzáró *Lippa*, az ott elhúzódó fő közlekedő vonalon uralkodott, azért mind Temesvár, mind Lippa, Erdély védelmére és a törökök ellen való biztosítására nélkülözhetlenek valának, a melyekkel — ha erős őrség védelme alatt állottak — az Erdelybe induló török hadaknak számolniok kellett, ha csak a két erősséget hátban, illetve oldalban hagyni nem akarták.

Fráter György tehát, jól ismervén Temesvár hadászati jelentőségét, mindenek előtt ezen erősség biztosítására, *a temesi főispáni szék* betöltésére, valamint arra fordította figyelmét, hogy a délvidék várait kötelességtudó parancsnokok gondjaira bízza.

Petrovics Péter eltávozása után a temesi főispáni állás és azon hadi tisztség, a mit rendesen a temesi főispán, mint *az ország alsó részeinek főkapitánya* szokott betölteni, megüresedvén, nagy horderejű kérdés vala, hogy e katonai tekintetben kiváló fontosságú tisztség kire ruháztassék, mert a temesi főispán, mint az alsó részek főkapitánya, Dél-Magyarország kulcsának, Temesvárnak s az alvidéki többi erősségnek őre és katonai tekintetben főparancsnoka volt.

A király is élénken foglalkozott azzal, hogy a temesi főispánságot kire ruházza és kit nevezzen ki lugosi és karánsebesi bánnak. A Fráter Györgygyel ez irányban indított tárgyalásokból

csak annyi tűnik ki, hogy ő a temesi főispáni szék betöltésére *Losonczy Istvánt, Székely Lukácsot* és *Podmaniczky Rafael* trencséni főispánt hozta javaslatba.[1])

Losonczy István — Tinódi szerint — maga is kérte a királytól a temesi főispánságot.[2])

A király *augusztus 14-én* felhatalmazta Castaldót, hogy értekezzék Losonczyval, és tudja meg véleményét arra nézve, hogy ki neveztessék ki *karánsebesi kapitánynyá?* A király azt óhajtotta, hogy Losonczy a karánsebesi bánságot vegye át, de megjegyezte, hogy ha rá netalán Temesvárt nagyobb szükség volna, akkor Castaldo *Enyingi Török Jánost* küldje Karánsebesre.[3])

Azonban Castaldo *Serédy Györgyöt* és Enyingi-Török Jánost nem ajánlotta a karánsebesi bánságra, ellenben a temesi főispáni szék betöltésénél neki is Losonczyra esett választása, mire a király őt nevezte ki főispánná, Temesvár és az alsó részek főkapitányává.[4])

Hogy a király választása ezen kiváló tisztség betöltésénél Losonczy Istvánra esett, kétségkívül azon tényező is közreműködött, hogy a Losonczy-családból hajdan többen viselték e hivatalt; sőt a király Losonczy hadi képességein és erélyén kívül még azt is számításba vette, hogy a gazdag főúr arad- és zaránd-megyei birtokai a török hódításnak kitett vidéken feküdvén, kétszeres buzgósággal és vagyonának áldozatúl vitelével is védelmezni fogja az őrizetére bízott végvárakat. Losonczy a király ezen várakozásá-

[1]) Horváth Mihály: i. m. 340. Nagy Iván: Magyarorsz. családai, IX. 337.

[2]) U. o. 865—866. v. s.

[3]) Pesty Frigyes gyűjteményéből. Kivonatban: Szörényi bánság tört. II. 132.

[4]) Losonczynak Szokolovics Mehemed béglerbéghez 1551 *október 18-án* írt leveléből tudjuk, hogy Losonczy magát nem csak «temesvári grófnak» és «temesi főispánnak», hanem «az alvidék főkapitányának» is írta. (Brüsseli okmtár. II. 280—281.)

Egyébként a király később Fráter György meggyilkolásának okairól szóló emlékiratában maga is írja, hogy azon időben, midőn Fráter György az alvidék nemeseit és a ráczokat a béglerbég ellen való fölkelésről lebeszélni iparkodott, *a temesi főispáni hivatalt Losonczy István viselte.* (Utiesenović: i. m. Urkundenbuch. 52.)

nak fényesen megfelelt, mert midőn harczképzettsége, katonai erényei és vagyona a haza védelmében mind elégteleneknek bizonyúltak — akkor életét is áldozatúl vitte.

De hogy mikor vált ténynyé Losonczy István kineveztetése, a rendelkezésre álló adatokból nem tűnik ki; annyi azonban bizonyos, hogy főispáni székét már *augusztus második felében* Temesvárt elfoglalta.[1])

Később a király, azon rendszernél fogva, hogy régebben a végvárakat szokás volt rendesen két bán, illetve két várkapitány parancsnokságára bízni, szeptember elején *Serédy Györgyöt* akarta Losonczy mellé Temesvárra kapitánynak kinevezni; de Losonczy ezt visszautasította és nem akarta Serédyt maga mellé parancsnok-társúl elfogadni.[2])

Úgy látszik, hogy nem annyira egyéni kifogása, mint inkább katonai ellenvetése volt Serédy ellen. Kétségtelen, hogy Losonczy katonai szempontból ellenezte Temesvárnak két parancsnok védelme alá helyezését, mivel nemcsak a történelemből látta, hogy a két bán védelmére bízott erősségek az egyenetlenség folytán rendszerint elvesztek, hanem ő a hadviselésben a föltétlen parancsolás és vak engedelmesség embere lévén, a fenyegetett végvár oltalmazásában maga mellett másik parancsnokot megtűrni nem akart. Serédy Györgyöt, mint jeles vezért tisztelte és nagyra becsülte ugyan, de mint társkapitányt nem volt hajlandó maga mellé venni.

Ezután a király *október 2-dikán Paksy János*' szemelte ki

[1]) Ferdinánd *augusztus 28-án* azt írja Bécsből Fráter Györgynek, hogy egyrészt a *temesi főispán* (Losonczy) Temesvárról, másrészt az alsó részek váraiból jelentették neki, hogy az ellenség már a határon áll. Tört. Tár. 1880. 258.

[2]) Ferdinánd levele Castaldóhoz 1551, október 2-ról. Tört. Tár. 1891. évf. 433. l.

Továbbá Losonczy *szeptember 6-án* egyebek között Temesvárról azt írja Castaldónak, hogy . . . «ő fölsége arra int engem, hogy *e hivatalt Nagyságos Serédy György úrral, mint társsal vállaljam el*, (Sua M-tas Sacra ad assumendum hoc officium cum Collega Magnificio domino Georgio Seredy admonet . . .) *valamiként uraságod is azt írta nekem*» . . . azonban «*hogy őszintén bevalljam, nekem ez egyáltalán nem tetszik*» . . . Pesty Frigyes: Krassómegye tört. IV. 55. l.

Temesvárra Losonczy mellé és utasította Castaldót, hogy ez ügyben Losonczyval egyezkedjék és megegyezés esetében mind Losonczy, mind Paksy egyenlő hatalommal legyenek fölruházva és egyenlő számú had élén álljanak.[1])

Így azután a király Serédy György mellőzésével — a kit az Izabella királyné által átadandó magyar korona átvételére Kassára küldöttek — Losonczy akarata ellenére, Paksy Jánost csakugyan kinevezte társparancsnokúl, és mintegy nyakára tolta a temesi főispánnak, a mi Losonczyt kellemetlenül érintette.[2])

Ebből azonban Losonczy és Paksy között semmi összeütközés sem keletkezett, mivel Paksy — kineveztetése elég későn, október közepén történvén — midőn a béglerbég Temesvárt megszállotta, a törökök által körűlzárt erősségből kirekedt és ennek következtében az ostrom előtt parancsnoki tisztségét a temesvári hős oldalán már nem foglalhatta el.

A magyar hadi kormány az alvidéki többi véghelyek biztosítása érdekében is csak annyit tett, a mennyit Temesvárért: védelmükre várnagyokat nevezett ki. A *becsei* erősség várnagyává a király, Báthory Endre ajánlatára, *Szentannai Tamást*, porkolábjává pedig *Fügedy Gábort*, *Becskerekre Balogh Lőrinczet*, *Csanádra* pedig *Nagy Pétert* nevezte ki parancsnoknak. *Lippát* ideiglenesen *Gersei Pethő János* védelmére bízta Báthory Endre,[3]) a ki épen akkor Temesmegyéből a rácz vajdákat és előkelőket Lippára gyűlésbe hívta, a hol mintegy 4000 rácz zsoldost a király szolgálatába fogadott.[4])

Lugos és Karánsebes városok Petrovics Péter eltávozása után többször kérelmezték a királynál, hogy a báni tisztséget, a mit Serédy György nem fogadott el, hadban képzett egyénnel minél előbb töltse be, azonban a két fontos véghely, melyből pedig a király tetemes számú, harczképzett lovasságot remélt, parancsnok nélkül magára hagyatott.[5])

[1]) Ferdinánd levele Castaltaldóhoz 1551 október 2-ről. U. o.

[2]) Ferdinánd levele Castaldóhoz 1551. november 6-ról. Tört. Tár. 1891. 435.

[3]) Istvánffy: 185. Forgách. 15. Tinódi 867. v. s.

[4]) Centorio. 99. l.

[5]) Pesty Frigyes: Szörényi bánság tört. II. 132.

Losonczy István a saját és Serédy György 300—300 főnyi lovas csapatán kívül, még *Perényi Gábor* és *Báthori Miklós* nemes urak lovasaival vonúlt Temesvárra és Castaldo az ott levő Aldanának 400 spanyol gyalogját s az egy zászlóalj landsknechtet (450 fő) azon utasítással rendelte Losonczy parancsnoksága alá, hogy gyorsan erősítse meg Temesvárt és a többi véghelyeket, mire Aldana Losonczy utasításából szeptember elején a becsei és becskereki erősségek állapotának és szükségleteinek megszemlélésére útazott.

Azonban Aldana útközben értesült, hogy a beglerbég összes hadaival Péterváradnál a Dunán épen átkelőben van, mire *szeptember 5-én* gyorsan visszatért Temesvárra és jelentésében tudatta Castaldoval, hogy a várakat elhanyagolt állapotban és épen nem védhető helyzetben találta. Losonczy pedig *szeptember 6-án* egyebek között arról biztosította Castaldót, hogy tisztában van azzal, hogy Temesvár védelmében mit kell tennie, kötelességét híven fogja teljesíteni s a vár és alsó részek védelmére a hadakat mindenünnen összegyűjti. Egyszersmind arra kérte a tábornokot, hogy Temesvár védelmére Erdélyből kellő időben segélyhadakat küldjön.[1])

Ezután Losonczy, mint az alsó részek főkapitánya, azon honvédelmi szokás értelmében, hogy ha az ellenség végvárat támad meg, annak védelmére a szomszéd megyék főurai és nemesei tartoznak fölkelni, már szeptember 6-dikán felhívást küldött a szomszéd vármegyékhez, hogy Temesvár védelmére késedelem nélkül fegyvert ragadjanak. Egyszersmind parancsot küldött a lugosi és karánsebesi nemesekhez, hogy fejenként keljenek föl s a földnépét is felfegyverezvén, haladéktalanúl Temesvárra gyülekezzenek.[2])

A karánsebesi nemesek azonban Losonczy fegyverre serkentő felhívásának nem tettek eleget és Temesvár védelméből kivonták magukat.[3])

Ellenben a Temesvár körűli ráczok, Losonczy parancsára,

[1]) Losonczy levele Castaldóhoz Temesvárról 1551, szeptember 6-ról, kiadva Pesty Frigyes: Krassómegye tört. IV. 55—58. l.

[2]) U. o.

[3]) Pesty Frigyes: Szörényi bánság tört. II. 132. l.

szeptember 6-án bevonúltak az erősségbe és 1000 fővel szaporították a várőrséget.[1])

Végre, midőn a béglerbég *szeptember 7-én* Pétervárad nál már a Dunát átlépte, Fráter György azt írta a királynak, hogy Temesvár és a többi véghelyek a kevés őrség és hiányos fölszerelés folytán annyira elhanyagolt helyzetben vannak, hogy attól lehet félni, miszerint azok a gondatlanság és hanyagság folytán a törökök hatalmába kerülnek. Arra kérte tehát a királyt, hogy a várak megerősítését és védelemre való berendezését minél előbb rendelje el.[2])

A püspök erélyes hangú levelének egyelőre annyi eredménye lőn, hogy a király Temesvár biztosítása czéljából Castaldonak a helyőrség megerősítését megparancsolta, a ki erre Erdélyből *Perez Alfonzót* 200 huszárral,[3]) s a szárd *Castelluvio Gáspár* és a spanyol *Rodriguez de Villandrando* századosokat egy spanyol zászlóaljjal (600 fő) Temesvárra küldte.[4]) Egyszersmind a tábornok utasította Báthory Endrét, hogy Lippáról minél több hadi szert küldjön Temesvárra, azon czélból, *hogy Losonczy a beglerbéget a Tiszán való átkelésben megakadályozhassa;* Báthory Endre az utasítás értelmében Lippáról *szeptember 11. és 20-dika* között lövegeket, lőszert, vas- és ólomgolyókat és néhány tapasztalt puskaművest küldött Temesvárba és hosszabb ostrom tartamára is elegendő élelmiszert szállított az erősségbe.[5])

Temesvárt *szeptember 20-ig* tehát *létszám* és *fegyvernem* szerint a következő csapatok gyűltek össze:

[1]) Brüsseli okmtár. II. 260.

[2]) Fráter György levele Ferdinándhoz, szeptember 8-ról. Tört. Tár. 1880. 263.

[3]) Forgách. 18.

[4]) Istvánffy. 186. — Centorio. 100. — Fráter György szeptember 15-én kelt levelében említi, hogy a 600 főnyi nehéz spanyol gyalogságot már előbb útba indították Temesvárra. Tört. Tár. 1880. 270. l.

[5]) Egyik névtelen királyi udvari tisztviselő írja, hogy a király augusztus 20. és szeptember 11. között több rendeletet adott ki Temesvár megerősítésére és védő fölszerelésére. Brüsseli okmtár. II. 259.

Lovasság:

Losonczy	300	huszár
Serédy György	300	«
Perez Alfonzó	200	«
Báthory Miklós	120	«
Perényi Gábor	100	«
Rácz lovas	1000	«
Összesen	2020	lovas.

Gyalogság:

Aldana	400	spanyol
«	450	landsknecht
Castelluvio Villandrando	600	spanyol
Hajdú	100	
Összesen	1550	gyalog.

Tehát összesen 3570 főre rúgott a védőrség száma. A tűzérségről és a lövegek számáról a források nem közölnek számbeli adatokat.

Midőn Castaldo Báthory által a rendelkezésre álló csapatokat Temesvárra gyűjtette, azon hadászati czél vezette, hogy a Losonczy parancsnoksága alatt levő hadakkal a beglerbéget a Tiszán való átkelésben föltartóztassa. Erre mutat az is, hogy Báthory a tiszai megyék fölkelő csapatait utasította, hogy Lippánál gyűlekezzenek, maga pedig szeptember 10. után Temesvárra útazott.

Azonban a megyék hadköteles nemessége annyira késett a fölkeléssel, s a segédcsapatok oly lassan és kevés számerővel gyűlekeztek, hogy Báthory és Losonczy kénytelenek voltak a beglerbégnek a Tiszánál való föltartóztatásáról lemondani, főképen azért, mivel azon hadi erő, a mi Temesvárt hirtelen összegyűjthető volt, e hadi vállalatra csekély vala. De másrészt a szándékba vett hadiművelet végrehajtásához későn is fogtak, mivel a beglerbég a titeli erősség védelme alatt már szeptember 15-dikére elkészíttette a Tiszán a hídat s az alvidékre való betörés többé erős sereg hiányában már föltartható nem volt.

A magyar hadi kormány tehát, eltekintve attól, hogy a dél-

vidék erősségeibe várnagyokat és némi őrséget helyezett, majdnem az egész augusztus hónapot tétlenségben töltötte és nem fejtett ki erélyes hadi készületeket. A kormány gyámolatlansága és készületlensége idézte elő a veszélyt,[1]) s a háború nem lévén eléggé előkészítve, a dél-magyarországi hadszínhelyen a seregrészek még csak harczra készülőben és szervezkedőben voltak, midőn a török főser eg a Szerémségből támadólag előnyomúlt.

* * *

Az erdélyi hadszínhelyen sem állott jobban a hadviselés ügye, ámbár Castaldo ott állott némi rendes hadsereggel, a mely körül a fölkelő hadak sorakozhattak volna.

Fráter György a király által *augusztus 28-án* adott utasítás folytán[2]) az erdélyi rendeket a háború költségeinek előteremtése, s a végváraknak élelem- és hadi szerrel való fölszerelése czéljából, Szebenbe részleges gyűlésbe hívta, a mely épen akkor — *szeptember 8-án* — ült össze, midőn a beglerbég a Dunán átkelt. Miután a szebeni gyűlés az erdélyi három nemzetre telkenkint 32 denárt vetett ki, a fegyverköteles nemesek és székelyek személy szerinti fölkelését elrendelte[3]) s a gyűlekezés helyét a Kenyérmezőre kitűzte, *szeptember 15-én* nagy sietve szétoszlott.[4])

Fráter György a királybiztosokkal *szeptember 17-én* tartott hadi tanácsban kijelentette, hogy a királyi hadakkal és a fölkelő erdélyi csapatokkal Szászsebesen és Kenyérmezőn át Temesvár védelmére fog vonúlni, a mit azonban Castaldo és Nádasdy Tamás, a kik a havasalföldi török had támadásával szemben a sereget nem akarták megosztani, hevesen elleneztek. Azonban Fráter György, vonakodásuk daczára, határozata mellett maradt és *Patócsy Ferenczet*[5]) *szeptember 17-én* a tiszai megyékbe előre küldte, hogy az

[1]) Forgách. 19.

[2]) Ferdinánd levele Fráter Györgyhöz, augusztus 28-ról. Tört. Tár. 1880. 257.

[3]) Szilágyi Sándor: i. m. I. 348—358. Fráter György levele Ferdinándhoz Szebenből, szeptember 15-ről. U. o. 265.

[4]) Tinódi: i. m. 1160—1178. v. s.

[5]) Fráter György *Eperjesi Patócsy Ferenczet szeptember 15-én* Ferdi-

alatt, a míg ő Erdélyben a hadrakelést előkészíti, Patócsy viszont a tiszai részek hadköteles nemeseit gyűjtse össze. Egyszersmind arra kérte a királyt, hogy miután az erdélyi hadaknak Temesvárra rendelése iránt Castaldo- és Nádasdyval nem tudott megállapodásra jutni, továbbá, mivel a hadak előtt úgy tűnik föl a dolog, hogy fővezér nem létében a tábornok és a királybiztosok egymásnak parancsolgatnak, azért bízzon meg egyet közülök a fővezéri hatalommal, a ki a hadműveletek tervszerű vezetését azonnal vegye kezébe.[1])

Erre a király *szeptember 23-án* dícsérő szavakkal emlékezett meg Fráter Györgynek Erdely védelmében tanusított ügybuzgóságáról és tekintetbe vévén a hadviselésben való jártasságát, mint *vajdát* és *helytartót* a Temesvárnál összegyűjtendő sereg *fővezérének* kinevezte.[2]) Védő intézkedéseit a király helyben hagyta és elrendelte, hogy a hadak egy részével Temesvárra vonúljon, ellenben Nádasdy Tamás és Kendy Ferencz a *moldvai határszélen*, Castaldo pedig *Szebennél* foglaljon állást;[3]) Végre *Sforza Pallavicini* tábornokot 5500 főnyi német-spanyol gyaloggal és 500 nehéz lovassal, a hadi vállalat támogatására Erdélybe rendelte.[4])

Azonban az erdélyi a fegyverköteles nemesség kedvetlenűl fogadta a temesi harctérre való kivonulást és egyre késett a fölkeléssel, mire Fráter György, a ki *szeptember 26-án Vizaknára* tette főhadiszállását, *27-én* pedig *Nagy-Ludashoz* vonúlt táborával,[5]) a megyéket, székelyeket és szászokat újból fölhívta a hadra-

nándnak szolgálatba fogadásra ajánlotta és annak fejében *Gyula* várát és tartozékait élethossziglan kérte számára. Patócsy egészsége ugyan gyenge — írja Fráter — de ő kitünő katona és hadviselésben jártas egyén; azonban sokáig nem fog élni, fia nincs, csak egy lánya, ennélfogva a vár hamar visszaszáll a koronára (Tört. Tár. 1880. 267—268).

Ferdinánd *szeptember 26-án* Patócsyt szolgálatába fogadta és Gyulát haláláig neki adta. (Tört. Tár. 1880. 653.)

[1]) Fráter György levele Ferdinándhoz, szeptember 17-ről. U. o. 271.

[2]) Ferdinánd levele Fráter Györgyhöz, szeptember 23-ról. U. o. 649—650. lap.

[3]) Ferdinánd levele Fráter Györgyhöz, szeptember 27-ről. U. o. 565.

[4]) Ferdinánd levele Fráterhez, szeptember 26-ról. U. o. 564.

[5]) Fráter György levelei szeptember 26- és 27-ről. U. o. 655. 659. l.

kelésre és Sforza Pallavicini által küldendő lövegek útba indítását megsürgette.[1])

Ámbár Ali budai pasa mindent elkövetett, hogy Pallavicini segélyhadainak az erdélyi sereghez való csatlakozását megakadályozza, Pallavicini 3000 némettel és 500 lovassal *október* elején[2]) mégis Nagyváradra érkezett és ott Castaldo rendeletéből megállapodott.[3])

Fráter György az általános hadrakelés közepette, *szeptember 30-án* értesült Becskerek elestéről, mire gyors futár által kérte Castaldót, hogy utasítsa Pallavicinit, hogy Nagyváradról a nehéz lovasságot azonnal indítsa útba Dévához és az ott várja be az erdélyi sereg megérkezését.[4])

Az erdélyi hadszínhelyen tehát még szeptember végén is csak a fölkelő hadak mozgósítása és hadi lábra állítása volt folyamatban, a mikor pedig a béglerbég a temesi hadszínhelyen már egyik hadi sikert a másik után aratta. Az általános hadrakelés még csak a szervezkedés és gyülekezés stadiumában volt, minél fogva Losonczy a temesvári csekély őrséggel nem akadályozhatta meg az alsó részek végbelyeinek egymás utáni elfoglalását.

IV.

SZOKOLOVICS MEHEMED BEVEZETŐ HADMŰVELETE TEMESVÁR OSTROMÁHOZ.

Miután Fráter György a szokásos évi adót a portára beküldötte, a szultán utasította a béglerbéget, hogy most már csupán a Petrovics által a magyar király kezére játszott Temesvár és alvidéki erősségek visszafoglalására szorítkozzék.

[1]) Fráter György levele Ferdinándhoz, szeptember 30-ról. U. o. 665.

[2]) Sforza Pallavicini szeptember 28-án indult el Egerből. A király Pallavicinit *október 2-án* újból utasította, hogy 500 lovassal és a német gyalogsággal Fráter György és Castaldo hadaihoz csatlakozzék; serege többi részét hagyja Teufel Erasmusnál, a bányavárosok védelmére. Ferd. levele Pallavicinihez *október 2-ról*. Tört. Tár. 1891. 433.

[3]) Centorio 102.

[4]) Fráter György levele Ferdinándhoz, szeptember 30-ról. U. o. 666.

A Fráter György jelentése által tévútra vezetett szultán Erdély megtámadását elejtette s a havasalföldi sereget szeptemberben föloszlatta, a tatárokat, oláh és moldvai segéd csapatokat, a melyek már a határszéleken jártak, visszaparancsolta.[1])

Azonban a törökök hadműveleti tervében beállott változás Castaldo és Fráter György előtt csak október közepén lett ismeretes s a havasalföldi sereg betörésétől való rettegés az erdélyi hadakat annyira lekötötte, hogy azok még október első felében sem jelenhettek meg a dél-magyarországi hadszínhelyen.

A beglerbég — török írók szerint — Péterváradnál *szeptember 7-én* átkelvén a Dunán,[2]) *szeptember 11-én* Bácsmegyében *Csurognál*, Becse átellenében, táborba szállott, és onnan hajóit azon utasítással küldötte Titelre, hogy a titeli bég azokból a Tiszán minél előbb hídat veressen.[3])

A beglerbég, hadműveleti vonalát biztosítandó, először a Temesvár körüli vidéket akarta meghódítani, illetve Temesvár elővédjeit, Becsét, Becskereket és Lippát elfoglalni, s ezen bevezető hadművelettel, a Tisza és Maros vonalán fekvő erősségek kézre kerítése által mintegy Temesvár ostromát akarta előkészíteni.

A becsei és becskereki várak elhanyagolt állapotban voltak, tűzérséggel és lövegekkel nem voltak fölszerelve; őrségeik már hosszabb idő óta nem kaptak zsoldot és e miatt lázongtak.

A becskereki őrségben levő hajdúk a török had közeledése

[1]) Ezekre nézve bővebb fölvilágosítást nyújt *Hajdár pasának* a lippai táborból október 13-ról Fráter Györgyhöz intézett levele. Pray: Ep. Proc. II. 303.

[2]) Régi Magyar Költők Tára. III. 406. — Fráter György Ferdinándhoz *augusztus 19-én* intézett levelében említi, hogy a török sereg részére a Dunán leendő átkelésre Péterváradnál a híd már készen van. Tört. Tár. 1880. 255.

[3]) *Szentannai Tamás*, becsei várnagy, *Fügedy Gábor* porkoláb és *Nagy Imre* hadnagy már *szeptember 10-én* tudósították *Török János* hírnök által küldött levelökben Báthory Endrét, Losonczyt és Aldanát a török had mozdulatairól és hogy a béglerbég Becse felé közeledik. Tört. Tár 1880. 597.

Balogh Lőrincz becskereki várnagy *szeptember 11-én* jelenti Losonczynak a török had hídverési szándékát. U. o. 597.

hírére kijelentették, hogy ha hópénzüket azonnal meg nem kapják, kilépnek a vár szolgálatából. Balogh Lőrincz várnagy e válságos helyzetben, *szeptember 11-én* gyors futár által Báthory Endrétől lőport s a lázongó hajdúk zsoldját kérte, mivel azokat pénz nélkül az erősségben vissza nem tarthatja.

Azonban Báthory Endre *szeptember 13-án* Temesvárról azt jelentette Castaldonak, hogy szívesen megküldené a becskereki őrség zsoldját, de minden pénzét a szintén fizetetlen becsei őrség számára fizette oda.[1])

Szeptember 11-én a törökök, 25 naszád födözete alatt, teherhajókon lőport, ostromszereket és élelmet szállítottak Becse ostromához. Balogh Lőrincz, becskereki várnagy, *Imolyay Kristóf* hadnagyot 45 harczossal a török naszádok szemmel tartására küldte, mire a törökök a hajókról kiszállva, a járőrökkel harczot vívtak.[2])

Becse védelmére Losonczy indúlt el Temesvárról *Perényi Gábor* és *Báthory Miklós* nemesek lovasaival és a törökökkel egyszerre érkezett az erősséghez. A törökök épen a város fölégetéséhez készültek. Losonczy hevesen rajtuk csapott, szétugrasztotta es a Tiszába szorította őket. De midőn Losonczy elvonúlt, a törökök ismét kiszállottak a hajókból s a vár ostromára készületeket tettek.[3])

A béglerbég *szeptember 16-án* maga is Becse alá érkezvén, azonnal körűlzárta az erősséget és *szeptember 17-től 19-ig* két oldalról is hevesen lövette a várat, úgy hogy *szeptember 19-én* délelőtt a vár falán rohamra alkalmas rés mutatkozott.[4])

[1]) Báthory Endre levelei Castaldóhoz Temesvárról szeptember 12. és 13-ról. Pesty Frigyes gyűjteményéből közli: Szentkláray Jenő: A becskereki vár 27.

[2]) Balogh Lőrincz fönti jelentése. U. o.

[3]) Tinódi: Az vég Temesvárban Losonczy István haláláról. Bevezető versek. Szentkláray i. m. 27.

[4]) Forgách írja, hogy a béglerbég *négy napig* lövette Becsét és azt *szeptember 19-én* elfoglalta; e szerint tehát az ostrom *szeptember 16-án* kezdődött 15. l. — Továbbá Nagy-Horváth Ferencz és Cserepovics Miklós levele Báthory Endréhez Billédről (Bilét), szeptember 19-ről. Tört. Tár 1880. 598. l.

A béglerbég ekkor hírnöke által fölkérte a várat és a védőknek esküvel ígérte, hogy a vár föladása esetében bántódás nélkül elvonúlhatnak, egyszersmind a várnagyokat a föltételek megállapítása czéljából sátrába hívta. Személyük biztosítására menedéklevélen kívűl még kezeseket is adott, a kik azonban csak kaftánba öltöztetett rabszolgák voltak.[1])

A várnagy, porkoláb és Nagy Imre hadnagy a pasa oltalomlevelében bízva, a táborba mentek, a míg azonban a béglerbég az erősség átadása iránt a parancsnokokkal alkudozott, az alatt pasái a résre rohamra vezették a csapatokat és a vezetők nélkűl is hősiesen harczoló 300—400 főnyi magyar őrséget leölték; a béglerbég az adott szó ellenére a két várnagyot is megölette.[2])

Az alatt, a míg Becse ostroma tartott, Becskerek helyzete is mind rosszabbra fordúlt; ennek megvételét a ráczok árulása idézte elő.

A temes- és torontálmegyei ráczok ugyanis, a kiket Báthory Endre a törökök elleni harczra *szeptember 11-én* Temesvárra összehívott és a király seregében való szolgálatra fölszólított, nem engedelmeskedtek Báthory és Losonczy fegyverre hívó parancsának, hanem Becse eleste után a törököktől való félelmükben a szerb nemzetiségű béglerbégnek meghódoltak, a ki a magyaroktól való elpártolásra őket azon igérettel ösztönözte, hogy a szultán több szabadságot engedélyez nekik, mint a mennyit a magyar földesurak alatt élveztek.[3])

A torontálmegyei ráczok az *Aracson* tartott gyűlésökből *Radován György* által mutatták be hódolatukat a béglerbégnek. Még erősen folyt Becse lövetése, midőn a becskereki ráczok küldöttsége is megjelent a béglerbég előtt és Becskerek várát fölajánlotta a szultánnak,[4]) másfelől a *csanádi* ráczok pedig a béglerbég-

[1]) Horváth Mihály i. m. 336.

[2]) V. ö. Tinódi: Erdélyi historia 955—962. v. s. Istvánffy 185. Forgách 15.

[3]) Aldana levele Temesvárról Fráter Györgyhöz, szeptember 15-ről. Tört. Tár 1881. 52.

[4]) Nagy-Horváth Ferencz és Cserepovics Miklós fönti levele. U. o. — Szentkláray i. m. 28.

nek azon ígéretet tették, hogy Lippa és Temesvár elfoglalásában fegyveresen fogják támogatni.[1])

A becskereki vár az ugyanazon nevű tó által körülvett szigeten állott. Maga az erősség olyan volt, mint Temesvár és annak mintájára volt építve; a tó vize és a környező mocsarak majdnem hozzáférhetetlenné tették, úgy hogy ezen természetes fekvése folytán — a törökök vallomása szerint is — nehezen lett volna bevehető.[2]) Most azonban helyzete a ráczok árulása folytán tarthatatlanná vált. Hozzájárult még az, hogy a várnak felében magyar, fele részben pedig német és spanyol őrsége nem kapván rendesen zsoldot, a veszély pillanatában az őrzésére bízott erősséget hűtlenül oda hagyta.

Báthory Endre megbízott embere által *szeptember 19-én* saját pénzéből 1000 forintot küldött Becskerekre, a katonák hátralékos zsoldja fejében. Azonban a küldött még meg sem érkezett Becskerekre, midőn Balogh Lőrincz és Imolyay Kristóf kivételével a lovasság és gyalogság az engedelmességet fölmondva, a várból kivonúlt és elszéledt. Báthory embere a temesvári országúton találkozott a kötelességszegő katonákkal, a kiket visszatérésre buzdított és arra kérte őket, hogy vegyék föl hópénzüket és maradjanak tovább is a vár szolgálatában, azonban a szökevények mind a zsold-fölvételt, mind az erősségbe való visszatérést megtagadták. Ezen hírre Báthory Endre azonnal 100 gyalogost küldött Temesvárból a védtelen erősségbe, azonban a kis csapat már aligha jutott be a várba.[3])

A béglerbég *szeptember 24-én* Becskerek alá vonúlt és a várat körűlzárta. Az őrség csak 80 emberből állott és *Zoltay Mihály*, a zsoldosok századosa, nem várta be az ostromot, hanem a veszély idején gyáván megfutott.

A törökök *szeptember 25-én* hajnalban négy nehéz lövegből kezdték töretni a védőműveket és néhány órán át folytatott heves

[1]) Tinódi i. m. 981—987. Istvánffy 185.

[2]) V. ö. Forgách 16. Istvánffy 185. — Egy névtelen kir. udvari tisztviselő leírása Temesvárról és Becskerekről: Brüsseli okmtár. II 261.

[3]) Báthory levele Castaldóhoz Temesvárról, szeptember 19-ről. Pesty Frigyes gyűjteményéből közli Szentkláray i. m. 29.

ágyúzással a réslövést befejezték és gyújtó-nyilakkal a várost lángba borították. A várbeliek végre jelt adtak és a védők egyike a béglerbéghez menvén, kijelentette, hogy a vár átadása iránt készek egyezségre lépni. *Szeptember 25-én* délben a vár a béglerbég hatalmába jutott.[1])

A béglerbég *Malkovics* pasát tette becskereki szándzsák bégnek, Becse és Csurog parancsnokának, a ki a becskereki erős őrséggel *Horogszeg*,[2]) *Csák*,[3]) *Kis-Somlyó*[4]) és *Illádia*[5]) nevű palánkokat ostrom nélkül elfoglalta.[6])

Báthory Endre Temesvárról *szeptember 20-dika* táján Lippára útazott,[7]) hova *Patócsy Ferencz* vezetése alatt a tiszai megyék fölkelő hadai gyülekeztek, a melyekhez *Nagyváradról* Sforza Pallavicini tábornok hadaiból *Serotin Károly* ezredes csatlakozott 1000 német lovassal. Továbbá *Varkocs Tamás* bihari főispán, tekintélyes számú hadakkal Aradmegyében, *Erdőhegynél* állott és a lippai sereghez volt csatlakozandó.[8])

Báthorynak és Patócsynak ezen időben az volt a hadi tervük, hogy a 15—20 ezerre rugó fölkelő hadakkal a Fráter György vezetése alatti erdélyi sereggel Lippánál egyesűlnek és a Castaldo által küldendő tábori tűzérség támogatásával a béglerbéggel döntő ütközetet vívnak.[9])

Azonban Fráter György még *szeptember 25-én* is csak *Vizak-*

[1]) Tört. Tár 1881. 69. Szentkláray i. m. 29—30.

[2]) Temesmegyében van.

[3]) Talán Csákova?

[4]) Oláh Miklós szerint a Temes és Duna közötti síkon, a melyet *Maxon*nak hívtak, erdős vidéken van *Ér-Somlyó*, Temesvár irányában pedig *Somlyó*. (Szamota István: Régi útazások Magyarországon 548. l.) — Tinódi *Puszta-Somlyó*nak nevezi, Oláh Miklós pedig *Mező-Somlyó* néven is említi.

[5]) Ilyen nevű község ma Krassómegyében van.

[6]) Istvánffy 185.

[7]) Báthory Endre Lippán október 4-én kelt levelében tudósítja a királyt, hogy ő Losonczyval és Aldanával történt megállapodás következtében *szeptember 20-ka táján hagyta el Temesvárt* azon czélból, hogy a megyék nemességét Lippához táborba gyűjtse. Tört. Tár 1891. 433—434.

[8]) Forgách 16. Istvánffy 185.

[9]) Istvánffy u. o.

nánál állott, hova a temesi hadszínhelyre való kivonulástól huzodozó erdélyi nemesek és székelyek lassan gyülekeztek, Castaldo pedig a Bécsből nyert utasítás értelmében a havasalföldi sereg támadását visszautasítandó, Szebentől nem mozdúlhatott.

E miatt Báthory Endre a tiszai megyék fölkelő hadai számára Erdélyből erősítést és tűzérséget nem nyerhetvén, kénytelen volt a béglerbég előnyomulásával szemben tovább is Lippánál tétlenül vesztegelni.

A béglerbég Becskerekről *szeptember 26-án Csanád* megszállására indúlt. Két napi menettel — mi közben *Aradácz*[1]) és *Galád*[2]) nevű földvárakat elfoglalta — *szeptember 28-án* Csanád közelébe érkezett.

A várnak nagyobb részt ráczokból álló őrsége még Becsénél bemutatta hódolatát a béglerbégnek, a ki annyira bizonyosra vette az erősség föladását, hogy nem tartotta szükségesnek a város alá vonúlni, hanem attól négy mértföldnyi távolságban táborba szállott.[3])

Az áruló őrség által elhagyott *Nagy Péter* várnagy kénytelen vala a védtelenül — üresen — hagyott vár kulcsait a pasának átnyújtani, a minek fejében a várnagyot szabadon bocsátotta.[4])

A béglerbég Csanád alatt szeptember 28-tól október 5-ig tar-

[1]) Aradácz vagy Araczia egykori község helyét ma a Török-Becse és Beodra közötti *aracsi* rom-templom jelöli.

[2]) Ma puszta, Nagy-Kikinda mellett.

[3]) Centorio 103.

[4]) Fráter György egyik hírnöke még Becse ostroma előtt a török táborból azon hírrel tért vissza, hogy a béglerbég Szeged biztosítására csak *Csanádot* akarja elfoglalni, melynek megvétele után téli szállásra küldi seregeit. Fráter György most már titkos törekvését arra irányozta, hogy a béglerbéget Csanád átadása által fegyveres összecsapás nélkül eltávolítsa az alvidékről, azért titkos utasítást adott *Nagy Péter*nek, hogy minden harcz nélkül adja át a várat, ha a béglerbég erre fölhívja. (Nagy Péter levele Báthory Endréhez szeptember 16-ról. Pray: Ep. Proc. II. 308.) — Azonban úgy látszik, hogy Fráter György Becse elfoglalása után Csanád átadására adott titkos utasítást visszavonta, mert Nagy Pétert — kit Báthory Endre Lippán elfogatott és saját kérelmére vasban Erdélybe küldött — a püspök a csanádi vár föladásáért börtönbe vettette. (Istvánffy 185. Utiesenović i. m. Urkundenbuch 54.)

tózkodott táborával. Miután kémeitől úgy értesült, hogy Temesvár erős őrség és vitéz parancsnok oltalma alatt áll, maga az erősség is a védelemre eléggé berendezett állapotban van, azért egyelőre annak ostromát elejtette, és a Marosvölgy kulcsának, Lippának s a Maros vonalán fekvő kisebb-nagyobb erősségeknek kézre kerítését vette czélba.[1])

A török csapatok sorban foglalták el *Nagylak*, *Fellak*, *Egres*,[2]) *Csálya*,[3]) *Zádorlak*,[4]) *Eperjes*,[5]) *Pálélés*,[6]) és *Bodorlak*[7]) palánkokat, a melyek őrségei már előre Lippára vagy Temesvárra menekültek. A béglerbég az elfoglalt erősségek közül a hadászati tekintetben kevésbbé fontosabbakat felégettette, az erősebb védőművekkel ellátottakat pedig őrségekkel rakatta meg. Csanádi várparancsnoknak a harczképzett, perzsa nemzetiségű *Uláma* pasa[8]) pozsegai szandzsákot tette, *Nagylakot Kamber bég* kérte el, *Csályába* pedig *Mihálogli Ahmed* béget rendelte várnagynak.[9])

A béglerbég *október 1-én* Uláma pasát 500 lovassal Lippa felé a környék felderítésére és Báthory seregének fölkutatására küldte, a ki két napi menettel a török kézen levő Fellakon át, *október 2-án Zádorlakra* érkezett és *október 3-án* hajnalban a közeli erdő kifürkészésére vonúlt.[10])

E közben Báthory és Patócsy *október 2-án Egyedi Tamás* hadnagyot 100 huszárral Arad környékére kémszemlére küldték, a ki az éjt a zádorlaki erdőben — virasztva — töltötte; *október 3-án* pedig, az előző napi menet- s az éjjeli ébrenlétben kimerült lovasaival pihenőre, egyik közeli faluba vonúlt, fáradt csapatá-

[1]) Centorio 104.

[2]) Ma is népes község a Maros mentén.

[3]) Ma *Puszta-Csálya* Aradmegyében.

[4]) Népes község a Maros balpartján, Temesmegyében.

[5]) Aradmegyében, Patócsy Ferencz szülőhelye.

[6]), [7]) Pálélés ma *Paulis* és Bodorlak pedig *Mondorlak*, mind kettő a Maros jobb partján, Aradmegyében.

[8]) Az egykorú források *Ulaman* vagy *Uluma* néven is említik. A török történetíróknál *Holama* pasa néven fordúl elő, valamint a béglerbégnek Fráter Györgyhöz intézett leveleiben is.

[9]) Forgách és Istvánffy: U. o.

[10]) V. ö. Istvánffy 185—186. — Centorio 104.

nak biztosítására azonban előőrsöket nem állított. Uláma a vigyázatlan lippai lovasokat meglepte és szétverte, úgy hogy Egyedi Tamás csak heted magával menekült meg.[1])

A béglerbég az Uláma által foglyúl ejtett huszároktól értesült, hogy Báthory Endre tekintélyes sereggel Lippánál táborozik és meggyőződött, hogy Lippa elfoglalása az ott egyesített magyar hadak miatt nem lesz könnyű föladat, azért most már annak behódításáról lemondott és azt határozta, hogy ez évre a hadműveletet beszünteti, Szegednél átkel a Tiszán és táborát föloszlatva, téli szállásra vonúl.[2])

E közben a lippai fölkelő hadakra az erdélyi seregnek késedelmezése és Pallavicini tábornok csapatainak Váradon való vesztegléseelcsüggesztőleg hatott;[3]) a zádorlaki vereség után Egyedi Tamás által terjesztett hamis hír pedig — hogy a béglerbég Várad ostromára vonúl — az amúgy is elégedetlen nemesi hadakat még inkább megrémítette. A védtelenül maradt családjaik- és vagyonaikért aggódó nemesek nem voltak tovább Lippán visszatarthatók.[4])

A köszvényben sinylődő Báthory Endre *október 3-án* a betegágyához hívott tekintélyes nemes urak által iparkodott a táborból haza készülőket maradásra bírni; majd *október 4-én* magát betegen a táborba vitetvén, szigorú dorgáló szavakkal igyekezett az engedetlen nemeseket a seregnél visszatartani.[5]) Azonban szavaira mit sem adtak.

Őket nem a várak őrzésére, hanem nyílt csatában való harczra vezették a zászló alá — válaszolák a fölkelő nemesek Bá-

[1]) V. ö. Tinódi: Erdélyi historia 1005—1011 v. s. Forgách 16.

[2]) Névtelen kir. udvari tisztviselő elbeszélése Temesvár és Lippa ostromáról. Brüsseli okmtár, II. 275.

[3]) Ferdinánd emlékirata a pápához Fráter György halála okairól. Bucholz: Urkundenbuch 54. — Báthory október 3-án Lippáról kétségét fejezte ki Castaldónak az iránt, hogy a barát az erdélyi hadakkal az alvidékre jönne: mindenki így vélekedik a táborban. A nemesség nem akarja ide várni a törököt, hanem haza akar menni. Tört. Tár. 1891. 433.

[4]) Forgách 16. Istvánffy 186.

[5]) Tinódi i. m. 1017—1020. v. s.

thorynak — ép azért a városokat nem hajlandók őrizni[1]) és még az nap gyorsan Várad felé indúltak.[2])

Miután Báthory *október 4-én* a Lippán összegyűjtött hadak szétoszlását a királynak[3]) és Fráter Györgynek — *a péterfalvi táborba* — gyors futárok által hírűl adta, az erősség védelmét az abban őrségűl hagyott 300—400 lovassal és hajdúval *Gersei Pethő Jánosra* bízta és Serotin Károly ezredes német lovasaival *még az nap* maga is Váradra elvonúlt.[4])

Azonban a Lippán árúraktárakat tartó raguzai kereskedők és lippai ráczok a csekély őrségben oltalmat nem remélvén, vagyonaikat és családjaikat megmentendők, a még *október 4-én* a török táborba küldött követük által életük és vagyonunk bántatlansága fejében a várost fölajánlották a béglerbégnek s egyszersmind ígérték, hogy a csekély őrséget az erősség föladására kényszerítik.

[1]) Fráter György levele Castaldóhoz és Nádasdyhoz a *péterfalvi* táborból október 5-ről, melyben a lippai fölkelő hadak föloszlását jelenti nekik. Tört. Tár. 1881. 52. l.

[2]) Ferdinánd Prágából 1551 deczember 29-én Izabella királynéhoz írt levelében Fráter Györgyöt okolja a lippai had szétoszlásáért, mert *Erdélyből nem küldött segélyt Báthorynak, sőt reményt sem nyújtott arra nézve, hogy valamennyi fegyelmezett hadi erővel megsegíti.* (Közölve: Bethlen Farkas: Hist. Trans. I. 516.) — Ferdinánd továbbá a pápához intézett emlékiratában, a mely a Fráter György ellen emelt alaptalan vádaktól csak úgy hemzseg, avval is vádolja a püspököt, *hogy a Lippán táborozó nemesi hadakat minden áron szándékosan szétoszlatni akarta.* — Azonban egyik vád sem állhat meg. Fráter György a legjobb akarattal sem küldhetett Erdélyből Báthorynak segélycsapatokat; Nádasdy a moldvai, Castaldo pedig a havasalföldi szorosokat őrizte, *az erdélyi fölkelő hadak pedig még szeptember végén is vonakodtak a püspököt a temesi hadszínhelyre követni és szeptember 29-én is csak 2000 székely mutatkozott erre hajlandónak.* (Fráter György levele Castaldóhoz a nagy-ludasi táborból, szeptember 29-ről. Tört. Tár. 1880. 662—663.)

[3]) Báthory *október 4-én* a királylyal sürgős jelentésében tudatta, hogy a Lippánál táborba szállott nemesek, Becse, Becskerek, Csanád, Nagylak stb. elestét értvén, széjjel futottak és őt egyedűl hagyták. Tört. Tár. 1891. 434. l.

[4]) Istvánffy 186. Centorio 104. — Bethlen Farkas szerint Báthory 400 lovast és csekély számú gyalogot (hajdút) hagyott Lippán. Hist. Trans. I. 499.

A béglerbég Csanád alól már seregének egy részét téli szállásra útba indította, most azonban gyorsan Lippa felé indult. A vakmerő Uláma pasát Lippa védelmi állapotának kikémlelésére két szandzsák béggel, janicsárokkal és 2000 lovassal *október 6-án* előre küldötte, a ki két napi erős menettel, *október 8-án*, oda megérkezett.[1])

E közben a lippai rácz kereskedők a béglerbégnek tett ígéretöket beváltandók, *október 6-án* fenyegetések között követelték Pethő Jánostól a vár kiürítését és az erősségnek az ő kezükbe adását.[2])

A lippai főbíró a kapitány előtt a várban kijelentette, hogy mivel *a várost senki sem akarja védelmezni*, azért a polgárok és ráczok családjaikkal a rabszíjra fűzést elkerülendők, az erősséget harcz nélkül átadják a pasának, ennél fogva a várat adja át a polgárok kezébe, maga pedig az őrséggel vonúljon el. Azután a főbíró a kérelmet teljesíteni vonakodó várnagyra a kifejlett heves szóváltásban fenyegetésekkel rátámadt: Ha a várból nyomban ki nem vonúl — mondá — ő maga vágja le, mert az őrség csekély a fegyveres ellenállásra.[3])

A fenyegetésektől kishitűen megíjedt parancsnok az árulók elfogatása és a lázongásnak katonai erővel való elfojtása helyett a szégyenletes menekülést választotta. A vár kapuit és tornyait hevenyében aláaknázta és fölrobbantotta, a lövegeket szétrepesztette és az őrséggel Báthory Endre utána vonúlt.[4])

A polgárok a védőművek szétrombolása után az üres erősséget megszállották, s a napi járó földre álló béglerbéghez gazdag

[1]) Horváth Mihály: Fráter György élete, 347. — A névtelen kir. udvari tisztviselő írja, hogy a béglerbéghez *Csanád alá hírnökök jöttek*, hogy a magyar királynak Lippánál Báthory Endre vezetése alatt álló serege megverett (?) és szétszóratott (?), Lippa pedig őrség nélkül maradt. Brüsseli okmtár. II. 276.

[2]) Forgách 16—17.

[3]) Tinódi: i. m. 1025—1028. v. s. Istvánffy 186. Centorio 104—105.

[4]) Tinodi: i. m. 1029—1034. v. s. Forgách 17. Istvánffy 186. Batthyány Ferencz Bécsből 1551. deczember 14-én írja Mária királynénak, hogy «a mieink Lippáról kivonulván, azt elpusztítva elhagyták . . .» Brüsseli okmtár. II. 311.

ajándékkal küldött főbíró által a várost kegyelemre fölajánlották.[1])

Uláma pasa *október 8-án* délután 3 órakor Lippa alá érkezvén, a védők nélkül talált várat megszállotta.[2])

A béglerbég a főserreggel *október 9-én* már Lippa alatt táborozott[3]), az erősség védelmét Uláma pasára bízta és mellé öt szandzsákbéggel 5000 válogatott törököt és 200 janicsárt helyezett a várba őrségül.[4])

Azonban a magas hegycsúcson fekvő *Solymos* várát a béglerbég hiába vívatta, mivel a bátor magyar őrség vakmerő kitörései által tetemes pusztítást okozott a törökök soraiban, mire a pasa kénytelen volt a vár ostromát abban hagyni.[5])

A béglerbég még *október 13-án* is Lippa alatt állott táborával. Ezen napon *Hajdár* pasa azt írta Lippáról Fráter Györgynek, hogy a sereg innen egyenest téli szállásra vonúl s a telet *Belgrádban* és *Szendrőben* tölti.[6])

A török főtiszt leveléből tehát kitűnik, hogy a béglerbég Temesvár megszállását még *október 13-án* sem határozta el, sőt csapatainak a téli szállásra való vonulásra már utasítást is adott.

Most azonban a török sereg haza vonuló szándékáról értesült ráczok, a kik az árulásért a magyar hatóságok kegyetlen bosszújától méltán rettegtek, kérve-kérték a béglerbéget, hogy seregének feloszlatása előtt szállja meg előbb Temesvárt, melynek elfoglalása annál inkább könnyebb leend, mivel a temesvári őrség Báthory seregének felbomlása után sehonnan sem remélvén segélyt, az erősséget minden ellenállás nélkül átadja.

[1]) Tinodi: i. m. 1035—1039. v. s. Forgách 17.

[2]) Névtelen kir. tisztviselő emlékirata. Brüsseli okmtár. II. 276.

[3]) Batthyány Ferencz a fönt említett levelében írja, hogy Becse és Becskerek elfoglalása után az alsó részekben levő többi erősség is megadta magát a béglerbégnek, a ki Lippa alá vonúlt, a melyből a mieink kivonulván, azt elpusztítva elhagyták. Brüsseli okmtár. II. 311.

[4]) Hammer szerint Uláma pasával 5000 spahi és 200 janicsár maradt Lippán. II. 214—215.

[5]) Batthyány Ferencz fönti levele. Centorio is említi Solymos ostromát 105. l.

[6]) Pray: Ep. Proc. II. 305.

Tudatták továbbá, hogy Temesvár lakossága, mely a város elpusztításától retteg, az erősség átadásában egyetért a ráczokkal, esetleg — mint Lippánál történt — a török sereg érkezése hírére a városi nép maga lefegyverzi az őrséget. Ha azonban ez nem történnék meg és rendszeres ostromra lenne szükség, az sem leend nehéz, mivel a *várost* maguk a ráczok kézrekerítik, a *várba* pedig megmutatják az útat.[1])

A béglerbég hadműveleti terve — mint láttuk — Lippa elfoglalásáig azon erősségek megvételére szorítkozott, a melyek Temesvárnak mintegy előőrseit képezték, míg magának a főerősségnek vívását a hadi események kedvező alakulásától tette függővé és így hadi tervéből nem volt kizárva Temesvár megszállása sem.

Most a ráczok a temesvári őrség számerejéről, az erősség felszereléséről és erődítményeiről annyi fontos adatot szolgáltattak a béglerbégnek, hogy ő a közölteket mérlegelve, azon megállapodásra jutott, hogy mielőtt seregét telelésre szétoszlatja, előbb Temesvár kiostromlását megkísérli.

Ámbár az ősz már annyira előre haladt, hogy máskor a török hadak ilyenkor rendesen haza takarodóban voltak, a béglerbég további hadműveletére a ráczok ajánlata és kérelme mégis döntőleg hatott s a béglerbég Lippát elhagyva, egyenesen Temesvárhoz vonúlt.[2])

V.

TEMESVÁR OSTROMA.

Mielőtt a Temesvár falai alatt lezajlott várharcz eseményeinek előadására áttérnők, tekintsük előbb Losonczy István életét

[1]) Névtelen kir. udvari tisztviselő emlékirata Temesvár és Lippa ostromáról. Brüsseli okmtár. II. 276. — Egyébiránt Ferdinánd is a pápához intézett emlékiratában írja, hogy a béglerbégnek Temesvár megszállására a ráczok nyújtottak alkalmat, ígérvén, hogy a *várat* és *várost* az utóbbiban élő barátaik támogatásával hatalmába fogják szolgáltatni. Utiesenović: Urkundenbuch 53. l.

[2]) Batthyány Ferencz fönti levelében határozottan írja, hogy a bég-

és Temesvárnak ezen korbeli jelentőségét, az erősség helyrajzi fekvését és védőműveinek műszaki leírását.

A nagy nevű *Losonczy* főúri családból származó *Antal* és *István* testvérek közűl az utóbbi volt az, a ki Temesvár önfeláldozó és hősies védelme által elévülhetlen örök hírnevet szerzett a magyar hadi történelem lapjain.

Midőn 1542-ben *Joachim*, brandenburgi őrgróf, vezetése alatt a német birodalmi hadak és magyar seregek Budát ostromolták, ez alkalommal már *Losonczy Istvánt* is ott találjuk *Zrínyi Miklós*, a szigetvári hős, *Perényi Péter*, *Serédy György* és más főurak sorában s a már ekkor körülbelől 40—42 éves főúr nemcsak az ország egyik leggazdagabb mágnása, hanem egyszersmind a hadviselésben gyakorlott vezér is volt.[1])

Birtokai *Bars-*, *Nógrád-*, *Heves-*, *Zaránd-* és *Arad* megyékben terűltek el, de *Temesmegyében* is voltak rész-birtokai.

Losonczy István eleintén János király pártján állott és ellene 1545—46-ban *erőszakoskodás* és *birtokháborítás* czímén terhes vádak voltak emelve.[2]) Azonban Ferdinánd királynak *1547 augusztus 28-án* Prágában kelt oklevele szerint már mint nógrádmegyei főispán kegyelmet nyert.[3])

Losonczy Antal Báthory Endre nővérét, *Báthory Klárát*, István pedig *Országh László* özvegyét, a férfias lelkű *Petrovinai Pekry Annát* birta nőűl. Antalnak nem voltak gyermekei, Istvánnak pedig két leányán *Annán* és *Fruzsinán* kívűl figyermeke nem volt; azért a testvérek 1549-ben a leleszi-convent előtt azon szer-

lerbég Solymos ostromával fölhagyván, Lippa alól egyenesen Temesvár vívására vonúlt. U. o.

[1]) Budai: Polg. lex. II. 591.

[2]) A *sajó-szent-péteri* részleges gyűlésen 1545-ben a rendek azt kívánták, hogy a király találjon módot arra nézve, hogy Losonczy István az általa elfoglalva tartott idegen jószágokat törvényes birtokosainak adja vissza és a szomszéd nemeseket, jobbágyokat és kereskedőket ne zaklassa. (Fraknói: Magy. Országgyűl. Emlékek. II. 598. l.) — Ferdinánd 1546. október 2-án megtiltotta Losonczynak és Balassa Menyhértnek a prímási és káptalani tized behajtásának megakadályozását (Magy. Sion. IV. 1866. 377. lap).

[3]) Kaprinay: Mss. B. tom. XXVIII. 150. l.

ződést kötötték, hogy ha egyikök vagy másikuk figyermek nélkül elhalna, özvegyeik az uradalmakat háborítatlanúl élvezzék férjük után és egymás ellen igénynyel föl ne léphessenek.

István derék és hőslelkű neje, Pekry Anna e gondoskodást megérdemelte, de nem Báthory Klára, a ki férje iródiákjával szerelmi viszonyt folytatván, annak segítségével csúzos betegségben szenvedő urát 1550 végén megfojtotta s a házasságtörő nő bűntársához nem sokára férjhez ment.

Losonczy István testvére halálát megbosszulandó, Báthory Klárát börtönre vettette, a miért Báthory Endre egyideig ellenséges indulattal viseltetett Losonczy iránt.[1])

Erdély átadása után az ahhoz csatolt tiszántúli megyékkel az *egri püspökség* birtokai is visszakerültek, s a visszacsatolt tiszai megyéket egyes főurak a kormánytól bérbe vették; Beregmegyét Báthory Endre és Losonczy István bérelték ki, a mi mutatja, hogy a rokonok között a béke már ekkor helyre állott.

A kormány az egri püspökség *zarándi uradalmait* nem csatolta vissza az egyházmegyéhez, hanem azon utasítással helyezte Losonczy gondnoksága alá, hogy *jövedelmeit Temesvár erődítésére és védelmére használja föl.* Utóbb a püspökség egyéb jövedelmeit is királyi rendelettel honvédelmi czélokra fordították és egész *Zarándmegyét* Temesvárhoz kapcsolva, Losonczy gondnoksága alá helyezték.[2])

Ennyi volt tehát mindaz, a mit a kormány pénzügyi tekintetben Temesvár biztosításáért tett.

Temesvár már a XVI. században Dél-Magyarország fontos hadászati pontja volt és 1551—52-ben a jól épített, erős várak közé tartozott. A város művelődés tekintetében jelentékenyen emelkedett az Anjouk alatt, de virágzásának első korát a Hunyadiak idejében élte, midőn Hunyady János, szörényi bán s az alsó részek főkapitánya, fontos véghelylyé tette és a várban

[1]) Forgách 32. Losonczy Antal 1550. január- és februárban még életben volt és ekkor jelen volt a pozsonyi országgyűlésen. Erőszakos halála — úgy látszik — vagy 1550. végén vagy 1551. elején történt. Fraknói: Magy. Orsz. gyűl. Emlékek. III. 244.

[2]) Szederkényi Nándor: Hevesmegye tört. II. 129—131.

1447-ben a külön is megerősített díszes *várkastélyt* építtette, mely Mátyás király halála után a temesi főispánoknak szolgált lakhelyül.[1])

Temesvár kiváló hadászati jelentőségre a Hunyadiak kora után emelkedett, midőn a XVI. században *Szörényvára, Nándorfehérvár* és *Pétervárad* eleste után a törökök határszéli betörései gyakoriabbakká váltak. A törökök által folyton háborgatott végekről mind több-több lakos — különösen ráczság — költözködött Temesvárra;[2]) a városban a vitézlő nemesség és előkelő magyar polgárok anyagi és szellemi jólét között döntő többségben maradtak,[3]) a város új lakói — a ráczok és bolgárok — az egyik külvárosba — a «Szigetbe» — települtek.

A Hunyadyak várkastélyán kívül az alvidéki nemes uraknak is voltak palotái a városban, úgy hogy később is, midőn Temesvár már az izlám uralma alatt állott, egyik török író egész elragadtatással szemlélte . . .» A város, mely magas tornyokkal és nagy templomokkal van teli, egészen csodaszerű . . .»[4])

Temesvár a XVI. században az első rangú erősségek közé tartozott; természetes fekvése és a várat környező mocsarak majd

[1]) Tört. Adattár Csanád egyházmegye hajdana- és jelenéhez 1875. évf. 392. l.

[2]) Kinizsi Pál főispán, továbbá Corvin János hg. és Som József főispán II. Ulászló korában szerbiai hadjárataik alkalmával sok ráczot telepítettek Temesvárra. — Bárány Ágoston: Torontálmegye hajdana. 164.

[3]) A temesvári magyar lakosság körében hamar gyökeret vert a *hitujitás* és Petrovics Péter főkapitánysága idejében Temesvárt terjedésnek indúlt Luther vallása. — Utóbb Petrovics a kálvinismushoz csatlakozván, *Szegedi Kis Istvánt* hívta meg Temesvárra prédikátornak, a ki ott pártfogója védelme alatt egyházat és iskolát alapított, s Losonczynak főispánná történt kineveztetéséig mint prédikátor és iskolamester működött. (Timon: Epit. 157. — Bárány: i. m. 150.) — Azonban Losonczy mint a kezelésére bízott *egri* és *csanádi* püspöki javak gondnoka, a kath. egyház őrének tartotta magát és főispáni székének elfoglalása után Szegedi Kis Istvánt a hitújítókkal és követőivel együtt Temesvárról rögtön kiűzette. (V. ö. Czvittinger Dávid: Specimen. Szegedi K. I. életrajza. — Továbbá Századok 1887. évf. 391—392. l.)

[4]) Bálint Gábor: A magyarországi török hódoltságról. Századok, 1870. évf. 304.

bevehetetlenné és így Dél-Magyarország kulcsává tettek, a melynek egyébként szellemi középpontja is vala.

A míg Temesvárnak a *tizenötéves török háború* idejéből, és 1716-ból — Eugen hg. felszabadító hadjárata korából — több hely- és térrajzi képe maradt fönn, addig az 1551—52-ki ostrom korából még eddig egy sem volt fölfedezhető, azért a város akkori alakjáról tüzetes képet adni nem lehet; csak az egykorú leírások szolgáltatnak némi támpontokat a régi Temesvár fekvéséről, az erősség részeiről és a vár védőműveiről.

A temesi erőshely, *mely nádasok és mocsarak miatt nehezen járható helyen fekszik, olyan, mint egy mély vízben fekvő sziget* — írja egyik XVI. századbeli török földrajzíró.[1])

Az alvidék ezen fontos erőssége a Béga és Temes folyók között feküdt, azon a ponton, hol a Temes folyónak ma már nem létező két-három ága a Begába torkollott.

Temesvár a XVI. században — *Tinódi, Forgách* és *Istvánffy* szerint — három részből állott, úgy mint magából a hasonnevű *városból*, a *várból*, és a *Sziget* nevű külvárosból. Bár a magyar történeti kútfők nem említik, azonban *Centorio*[2]) és Ferdinánd király egyik udvari tisztviselőjének előadásából kitűnik,[3]) hogy Temesvárnak a XVI. században a *Sziget* nevű külvárosán kívül, még egy *nagyobb* külvárosa is volt, a mely mint *palánk* a város körül *északra* és *nyugotra* terülvén el, a XVII. században *nagypalánknak* neveztetett.

[1]) Bálint Gábor: i. m. Századok. 1870. 303. l.

[2]) A lövészek — írja Centorio — elhagyták a *két városkát* (duo Borghi), *a melyek nem messze voltak a várostól* és azokból elvitték az élelmiszereket . . . és a két városka közül a *nagyobbikat fölgyújtották*, a másikat pedig, a mit a folyó körül vett (Sziget), meghagyták azért, hogy a török sereg erejét megoszszák . . . 106. l.

[3]) . . . A béglerbég *október 18-án* Temesvárt körülzárolta. *Midőn Losonczy emberei a külvárost elégették, maradt még egy külváros, az úgynevezett palánk* (Burga), vagy «Sziget», a mely nagy kiterjedésű vala és vízzel volt körűlvéve és oly kevéssé volt megerősítve, hogy nem volt képes az ellenségnek ellenállani. (Brüsseli okmtár. II. 278.) — Tehát a XVI. századbeli magyar történetírók nem tudták, hogy a mint a várnak volt egy kis palánkja: a Sziget, úgy a városnak is meg volt a maga külvárosa: a nagy-palánk.

A város és vár között közből feküdt — Forgách szerint — egy másik kis vár, a mit «vízi várnak» neveztek. Ez azonban Istvánffy szerint *nem volt külön vár*, hanem csak *torony*, az úgy nevezett «*vízi-torony*», mely igen meg volt erősítve. Ezen vízi tornyon keresztül épített híd képezte az összeköttetést a vár és város között.

Délre és dél-nyugotra terült el a várostól az *ulicsi mező* (ma: újpécsi), a hol mind azon hadak táborba szállottak, a melyek hajdan Temesvárt ostromolták.[1])

Ha ezen egykorú leírásokat — bár mily hézagosak is azok — összehasonlítjuk azon térrajzzal, mely Temesvárt az 1551—52-ki várharczok után 164 évvel később, a Savoyai Jenő herczeg és gróf Pálffy János által 1716-ban vívott ostrom idejében tűnteti föl:[2]) azt találjuk, hogy ezen későbbi rajz fővonásaiban a fent közölt leírások adataival majdnem mindenben megegyezik.

Ellenben Temesvárnak *Ortelius* «Redivivus» cz. munkájában közölt távlati képéről, mely az erősséget 1596-ban, a Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem által indított ostrom idejében tünteti föl,[3]) első tekintetre látható, hogy az 1596-ki ostromban részt vett egyén előadása után szabadon készült, mivel a XVI. századbeli történetírók által közölt adatoknak épen nem felel meg.

Mindenek előtt ezen rajzon a Sziget nevű külváros, a mit csak a Bégának egyik ága választott el a vártól, ettől messze, keletre fekszik, továbbá a vár, a mely a városnál aránylag sokkal kisebb kiterjedésű volt, a várossal egyenlő nagyságúnak van föltüntetve, a vár és a város közötti vízi-torony pedig a híddal együtt ki sem vehető. Ellenben a tulajdonképeni *belső várat* képező Hunyady-várkastélynak oly túlságos nagy méretei vannak, hogy mintegy az egész várat elfoglalja. Végül a nagy palánk, mely a város körül észak- és nyugotra terült el, a képen teljesen hiányzik.

[1]) Tinódi: Az vég Temesvárban Losonczy István haláláról. 234—240. v. s. Forgách 37. — Istvánffy 200.

[2]) Kiadta Dr. Bubics Zsigmond, Kassa tudós főpásztora: «Magyarországi várak és városoknak a M. N. múzeum könyvtárában levő fa- és rézmetszetei» cz. munkájában 539. sz. térrajz. Lásd e füzet 1-ső mellékletét. — E térrajzon A = város, B = vár, C = Sziget, vagy mint akkor nevezték, *kis-palánk*, E = *nagy-palánk*.

[3]) Lásd a füzet 2-ik mellékletét.

Ha tehát az 1596 és 1716-ki rajzokat a leírásokban foglalt támpontokkal összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy a 164 év múlva készült térrajz inkább megfelel azoknak, mint Ortelius távlati képe.

Egyébként olyan jellemző fekvésű városnál, mint a milyen a Béga és Temes szigeteire épült, mocsarakkal és nádasokkal körül vett régi Temesvár volt, kétségtelen, hogy a vár és város 1716-ban is ugyanott és ép oly nagyságban terültek el, mint a hol és a milyen nagyságban 1551-ben feküdtek.

Végül Temesvár a 164 évi török uralom alatt nyugalmas és kevésbé háborgatott fészkévé válván az izlámnak, az ezen időben elszaporodott szláv lakosság nem a városba települt, hanem a nagy-palánkba és a Sziget-városba. Így tehát a török uralom alatt csupán a külvárosok terjedelme szenvedett változást, de az is csak annyiban, a mennyiben a nagy-palánkot a város déli oldalára is megnyújtották.

Habár az 1716-ki rajz, mely mint láttuk, a város egykorú leírásaival főbb pontjaiban megegyezik, nem is nyújt teljesen hű képet az erősség részeinek terjedelméről, de annak segélyével az erősség 1551—52-ki fekvéséről, erődítményeiről és környékéről magunknak mégis némi fogalmat alkothatunk.

A leírások és az említett rajz szerint tehát a város és annak külvárosa: a nagy-palánk 1551—52-ben a Béga *jobb partján* állott, vele szemben *a bal parton* volt a vár, a melytől viszont *keletre* feküdt a Sziget külváros, a mit a Temesnek ma már kiszáradt két ága közrefogott.

«Az erősség síkságon fekszik — írja a király egyik udvari tisztviselője [1]) — és *tekintélyes hadászati fontossága van, természetes fekvésénél fogva erős és bevehetetlen vár* ... El van látva jó karban tartott védőfalakkal, *a melyek földből vannak felhányva és meglehetősen el vannak látva lakásokkal és szobákkal*, a melyek *magyar szokás szerint* és eléggé jól vannak építve. A vár belsejében jó és élvezhető kút, valamint cisterna van, a mely ritkán szárad ki. A Temes közvetlenül a vár és város mellett folyik,[2]) a mi szintén nem csekély természetes erőssége az ilyen várnak.»

[1]) Brüsseli okmtár. II. 259.

[2]) Azaz a Temesnek ma már nem létező két ágát érti alatta.

A városnak négy kapuja volt: az *erdélyi* (karánsebesi), *lippai*, *aradi* és a negyedik kapu a várba vezetett. A Forgách és Istvánffy által említett *prajkói kapu* kétségkívül a lippai kapu volt.

A várost dél- és kelet felől egymás mellé vert és vaskapcsokkal összerótt czölöpök közé rakott *földtöltések* és *fabástyák* fogták körül. Ezen védőművek között volt az a *két bástya* is, a melyekről Tinódi mondja, hogy *földből voltak rakva*.[1]) Ellenben a város másik része — észak és nyugot felől — már kőfallal és tornyos körbástyákkal (rondella) volt körülvéve, *a mik még régi modorban, négyszögű kövekből voltak* építve.[2])

A nagy-palánk — Centorio szerint — már 1551-ben is nagyobb volt a Sziget-városnál és a várost mintegy félkörben körülfogta. A nagy-palánkot csak a Bégából táplált vizes árok fűzte a város védőműveihez. Más erődítményei nem voltak, a miért Losonczy az 1551-ki ostrom kezdetén felgyújtatta.

A vár a középkori erődítés szerint szintén kőfalakkal, bástyákkal és tornyokkal volt megerősítve. A várnak *három* kapuja volt, a mely közül a *tatai* (nyugoti) *kapu* a városra, a *keleti* a Szigetvárosra, az *északi* pedig a Begának egyik félhold alakú szigetére nyílt, a mely a várat mintegy félkörben körülfogta.[3])

Azonban a várban még külön meg volt erősítve a *belső vár*: a Hunyady-kastély, melyet a Bega egyik bevezetett ága vett körül.[4]) A vár ezen *kastélyerőddel* együttvéve jóval kisebb volt, illetve fele sem volt a mostani várnak, melyet *III. Károly* 1719—1729-ig Vauban rendszere szerint újjá építtetett.[5])

A várnak fontos védőműve volt az úgynevezett *vízi torony*, a mely Tinódi és Forgách szerint a vár és város között feküdt, és Istvánffy szerint nem volt *külön vár*, hanem csak *torony*, a mely igen meg volt erősítve, mivel az innen kiinduló hídon át vezetett az egyedüli út a várból a városba. Világos, hogy a vízi

[1]) Tinódi: i. m. 234—240. v. s.

[2]) Centorio 106.

[3]) E sziget az 1716-ki rajzon szintén föl van tüntetve.

[4]) A Bégának ezen régi ágára, mely a kastély-erődöt védte s a vár régi czölöpépítményeire a temesvári színház építése alkalmával rá akadtak. Tört. Adattár Csanád egyházmegye hajdana- és jeleneéhez 1872. évf. 389.

[5]) U. o.

torony szerepe a város és vár közötti összeköttetés megvédése vala.[1])

A vízi torony a régi Temesvár erődítményeit jól ismerő *Grisellini* szerint is,[2]) nem volt a városra tekintő *tatai kapu fölé* építve, hanem a vár és város kapui *között* — víztől körülvéve — állott, a mely magas körfalánál és lőrésekkel ellátott mellvédjeinél fogva a várnak egyik legfontosabb és legerősebb külső védőművét képezte.

A keleti várkapu a *Sziget* nevű külvárosra nyílt, melyet a Temes folyónak ma már eltűnt ága fogott közre. Ezen külvárosnak már földgátjai vagy czölöpépítményes védőművei sem voltak, csupán vizes árok és borona-fonásokból készült sövény vette körül. Tehát erődítési tekintetben a várnak leggyöngébb része volt.

A város déli részén erdők, tanyák és gyümölcsös kertek terültek el, a miket a Béga kiöntései által keletkezett mocsarak választottak el a szomszéd sík vidéktől.

Temesvárt a legrégibb időktől kezdve — és így még eseményeink idejében is — északról, keletről és délről a Béga és Temes számos szigetet képező ágai és mocsaras kiöntései vették körül. Ezen nádasokon és ingoványokon magas vízállásnál sem gyalog, sem lóháton nem lehetett átgázolni, és ennél fogva azok a régi Temesvárt mintegy bevehetetlen erősséggé tették — a míg ki nem száradtak.

Ha a Béga és Temes a mocsarakat és nádasokat elárasztotta, a kiöntések az erősség legfontosabb részét: a *várat* mintegy megközelíthetlenné tették, úgy hogy a mocsarakon túl felállított lövegek a vár ellen számba vehető sikerrel épen nem működhettek.[3]) A város a szárazon csak is észak és nyugot, a Sziget pedig kelet felől volt megtámadható.

Ha azonban forró nyárban vagy tartós szárazságban az erősséget környező ingoványok vize leapadt, akkor az erődöket a mocsarakban épített rőzse-útakon másutt is meg lehetett közelíteni.

[1]) Tört. Adattár 1875. évf. 394. — «A vár és város között egy másik vár, melyet *vízi várnak* (arx aquaria) neveztek, feküdt közbül» — írja Forgách 37.

[2]) Grisellini: Geschichte des Temesvárer Banats. 67.

[3]) Centorio 106. l.

Ha pedig ilyen alkalommal az ostromló had a közbe eső folyó-ágak áthidalása után a vár alatti félhold alakú szigetet megszállhatta, melynek déli csúcsa épen a vízi-torony közelébe nyúlt, úgy innen nemcsak a vár északi bástyái ellen működhetett sikerrel, hanem a sziget déli csúcsáról a vízi torony is, e fontos külső védőmű, eredménynyel volt megtámadható.

A várat vívó ellenség tehát a mocsarak magas vízállása alkalmával csak is az ulicsi mezőről indíthatta meg az ostrom-munkálatokat és itt a vívó-árkokat egészen a város faláig vezethette, mivel az ulicsi mező észak és nyugot felől egészen a város alá nyúlt.

Dósa György is lázadó parasztjaival észak és nyugot felől támadta meg a várost s a nemesi várkastélyokból összeszedett tábori ágyúkkal lövette is a falakat, de nem boldogúlt. Ekkor azon merész és nehéz vállalatba fogott, hogy az északi mocsarakról a vizet lecsapolandó, nagy erőfeszítéssel a Bégát a Temes *anyamedrébe* akarta vezettetni, hogy a lecsapolandó mocsarakon át a várhoz juthasson, erre azonban Szapolyai János erdélyi vajda gyors támadása folytán már nem maradt ideje.

Savoyai Jenő herczeg és Pálffy János 1716-ban, Temesvár visszavívása alkalmával, az egész erősséget körül zárolták, oly módon, hogy a mocsarak a zárvonalon belől maradtak. Szeptember hónap esős lévén, a Béga és Temes a nádasokat víz alá merítették, úgy hogy a vár a mocsarak felől megközelíthetlen volt. E miatt Savoyai Jenő is csak északról és nyugotról intézte a védőművek lövetését. Az ostrommunkálatokat a város, illetve a nagy-palánk ellen irányozta s habár a folyók áradása még a vívó-árkokat is elöntötte, még is a nagy-palánk *október 1-én* rohammal bevétetett, mi nem sokára Temesvár feladását vonta maga után.[1])

Ezen két ostrom eredményeiből is látható, hogy ha a folyók áradása a mocsarak és nádasok vizét felduzzasztá, szárazon csak is a város, és pedig *észak-* és *nyugatról*, a Sziget pedig *keletről* volt sikerrel vívás alá fogható.

Evvel Losonczy is tisztában volt, és midőn kémei által érte-

[1]) Böhm Lénárd: Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön története. I. 333—338. — Horváth Mihály: Magyarország története. VII. 54—55.

sült, hogy a béglerbég az erősséget ostromolni szándékozik, a városnak északi oldalán középkori erődítés modorában emelt kőfalait, melyekről látható volt, hogy az ostromlövegek erősebb rombolásának nem állhatnak ellen, megerősíttette. A spanyol gyalogok a *fal belső oldalán* földből erős védőművet (trincea) készítettek, a mely az észak-nyugoti bástyára támaszkodott és benne gyalog lövészek számára födött lőállásokat s a védőmű belsejében bombamentes *kazamátát* építettek. A *falon kívül* pedig a középen álló kapu és egyik tornyos körbástya közé, megfelelő mélységű czölöpművet készítettek, hogy a kőfal minden oldalról megvédhető legyen.

Ezen föld-védőművekből a puskás gyalogok hatásos tűz alá vonhatták a város falai és a nagy palánk közötti terepet.[1])

Ha a száraz felől szintén megközelíthető Sziget-várost a törökök netalán kézre kerítenék és hogy a várnak a Szigetre néző kapuja a szemben építendő löveggátonyok rombolása ellen biztosítható legyen, azért Losonczy a keleti várkapu elé is lövegekkel felszerelhető s födött lőállásokkal berendezett redoute-ot készíttetett.

Ha pedig a törökök az északi várkaput környező mocsarakba töltésútak segélyével lövegállásokat építenének és azok sikeres tüze által támogatva, a vár alatti szigeten is befészkelnék magukat, ez esetre a vízi toronyhoz vezető út biztosítására a szigeten a kapu előtt szintén nagyobb csapat által megszállható földművet hányatott.[2])

Mivel pedig a nagy-palánk elég erős védőművekkel ellátva nem volt, épületei pedig a város bástyáiról és az újonnan hányt földművekből a kilövést akadályozták, másrészt a kellő födözéket nyújtó házakban az ellenség könnyen megfészkelhette magát, azért Losonczy a lakosokat a palánkból átköltöztette a városba, az élelem- és hadi szereket szintén a városba vitette és a palánkot azután leégettette.[3])

* * *

[1]) A város északi kőfalának megerősítését Centorio körülményesen elbeszéli. 106. l.

[2]) Istvánffy világosan írja, hogy a várnak *három* kapuja volt, a melyek közül *kettőt* a spanyolok Castaldo (?) parancsára czölöpökből és földből emelt védőművekkel védtek. 200. l.

[3]) Centorio 106—107.

A béglerbég *október 14-én* Lippa alól Temesvár ostromára indúlván, egy napi menet után Aradtól délre tábort ütött.

A temesvári helyi viszonyokat jól ismerő ráczok kérelmére, a városnak éjjeli rajtaütéssel való meglepetését elhatározta és *október 15-én* 6000 török és rácz lovast s gyalogot azon útasítással küldött ki, hogy *október 16-án* hajnalban, midőn pitymallik, általános harczordítással törjenek a városba.[1])

A rajtaütésre kiszemelt lovas tömeg október 15-én Temesvár közelébe vonúlt és az éjt a közeli erdőkben töltötte.

A vállalatról értesült Losonczy készen várta a támadást. *Perez Alfonzót* 400 lovassal, *Rodriguez de Villandrando* századost pedig 300 spanyol gyaloggal a leégett külváros házfalai közé elhelyezte s az *október 16-án* kora reggel a városba törni készülő támadókat az elrejtett csapatok erős puskatűzzel fogadták, Losonczy pedig heves lovas támadással tört rájuk.

A kitörést a vár lövegeinek erős tüze hatásosan támogatta és alig egy órai küzdelem után a törököket visszaverték. A harcz közben 11 törököt lelőttek és a huszárok 11 török lovast elfogtak. A várbeliek részéről csupán Losonczy egyik huszárja esett el.[2])

A béglerbég még október 16-án értesült a kudarczczal végzett vállalat lefolyásáról. A vállalatban részt vett törökök hírűl vitték, hogy Temesvár jól védett erősség, őrséggel és hadi szerekkel bőven el van látva, minél fogva megvétele nem leend könnyű feladat. A sikertelen vállalatot intéző török bégek hevesen ellenezték az ostromot, mivel az sem volt kizárva, hogy a felmentő magyar hadak megérkezése következtében a béglerbégnek szégyennel kell elvonulnia a vár alól.

Másfelől a magyarok bosszújától rettegő ráczok szünteleni rimánkodásaikkal egyre ostromolták a pasát, hogy az országból való kivonulása előtt kísértse meg a vár megszállását: ők maguk kezébe adják a várost.

A béglerbég a ráczok ígéreteinek nagyobb súlyt tulajdonított,

[1]) Névtelen királyi udvari tisztviselő előadása. Brüsseli okmánytár. II. 275.

[2]) Brüsseli okmtár. II. 275. A török különítmény támadása *október 16-án* történt Centorio tehát tévesen teszi október 14-re. U. o. 106—107.

mint a török hadi tanács józan nézetének és *október 16-dikán* az ostromot elhatározta.[1])

A béglerbég *október 17-én* Temesvár alá megérkezvén, *még azon éjjel a vár északi kapujával szemben sánczokat ásatott* és a löveg-állásokban még azon éjjel fölállíttatta a faltörő ágyúkat.[2])

Egyszersmind megérkezése után egy paraszt által a várba küldött levélben fölkérte a várat, mely esetben Losonczy hozzátartozóival bántatlanúl elvonúlhat. Ha pedig Losonczynak kedve volna a szultán szolgálatába lépni, ezennel ígéri, hogy őt a portán pártfogolja és magas állásra segíti. Ellenben, ha ezen fölhívásnak eleget nem tesz, a várbeliek közűl senki sem fog megmenekülni. Egyébként nem remélhet segítséget, mert *Fráter György a hozzá* (a béglerbéghez) *s a szultánhoz írt leveleiben ismételve bocsánatot kért, mivel nem ő az oka, hogy Petrovics az alvidéket Ferdinándnak elárulta.* Ennélfogva Losonczy hiába reményli a segélyhadak megérkezését, a mit abból is láthat, hogy Csanádot is Fráter György szolgái minden ellenállás nélkűl átadták, a kik azután szabadon elbocsáttattak. Ha tehát Losonczy önként, jó indulatból nem adja át az erősséget, akkor a béglerbég erőszakkal — ágyúval — megerősíti azt, a mit föntebb ígért.[3])

Losonczy a beglerbég fölhívását *október 18-án* hazafias szellemű levelében visszautasította és azt ugyanazon paraszt által, ki a béglerbég levelét hozta, a táborba küldötte.

Az erősséget nem adhatja át — írja Losonczy a pasának — mivel a *katonai becsületről* még nem feledkezett meg, a mint megfeledkeztek azok, a kik Becskereket, Csanádot, Aradot és Lippát átadták. *Ámbár őt* (Losonczyt) *senki sem kényszerítette az idejövetelre, mégis hazája és az egész kereszténység dicsőségéért vére ontásával harczolni fog és a meddig él, hűségesen fogja szolgálni a hazát és kereszténységet,* a mit a Mindenható segedelmével és kegyelmével lesz alkalma bebizonyítani.

«Jövőre nézve pedig tartózkodjék az ilyen levelek írásától —

[1]) Brüsseli okmtár. II. 278.

[2]) U. o. II. 279.

[3]) Szokolovics Mehemed levele Losonczyhoz a temesvári táborból, 1551 október 17-ről, német fordításban. Brüsseli okmtár, II. 279—280.

így fejezi be Losonczy válaszát — mert azoknak semmi hatása sincs rám. *Temesvár erősségét nem levelekkel, hanem ágyúkkal foglalják el,* és itt ember ember ellen fog viaskodni.»[1])

A béglerbég *október 18-án* reggel két nagy ostromágyúból lövetni kezdte a várat. Az egyik löveg az *északi várkapuval* szemben a mocsarakon túl, nagy lőtávolságban volt fölállítva és naponkint 25 lövést tett.[2])

A török sereg e közben Temesvárt teljesen körűlzárta[3]) és a közelítő árkokat most már a leégetett nagy-palánkban is előre tolta. A janicsárok erős födözet alatt a nagy-palánkban, a város védőműveivel szemben, a második ostromüteg számára löveggátony építéséhez és ágyúkasok fölállításához fogtak.[4])

Azonban Losonczy a löveggátony építését megakadályozandó, 50 lovassal és gyalogokkal a városból kitört, a földmunkát végző janicsárokat és azábokat megtámadta; erre a födözetre kirendelt különítmény a munkásokkal együtt a táborba visszafutott és az egész sereget fellármázta, mire a mintegy 10,000 lovasból álló táborőrség küzdelemre kivonúlt.

Ez alatt a várbeliek több törököt megöltek, míg ellenben közűlök kevesen estek el; a sikeres kitörés után az ellenök vonuló túlnyomó erő elől a városba visszavonúltak.[5])

Már az ostrom első napjaiban kitűnt, hogy az erősebb védőművekkel el nem látott Szigetváros nem lesz képes az ostromlók erejének ellenállani. A törökök már eddig kelet felől a sekélyebb ingoványokon gázlókat találtak és több heves támadást intéztek a Sziget ellen; ennélfogva Losonczy elhatározta, hogy ezen külvárost is fölégeti.

[1]) Losonczy levele Szokolovics Mehemedhez, Temesvárról 1551 október 18-ról, német fordításban. Brüsseli okmtár, II. 280—281.

[2]) U. o. II. 282.

[3]) U. o. II. 278.

[4]) A második napon — írja Centorio — *a béglerbég kijelölte az ütegek állását azon az oldalon, a hol Losonczy és Aldana a várost megerősítették.* — Azonban a védőművet még azon éjjel ötven lépéssel kiszélesítették, úgy hogy *másnap* (azaz október 18-dikán) reggel már az is erősen állott. U. o. 107.

[5]) Brüsseli okmtár. II. 278.

Erre Aldana 100 spanyol gyalogost rendelt a Szigetvárosba s azoknak födözete alatt az élelmiszereket a várba szállíttatta.[1]) Azután a Szigetet fölgyújtották s az őrséget belőle a várba vonták, végül a külvárosba vezető hídat is fölégették.

Ámde a törökök *még azon éjjel* eloltották a tüzet s a külvárost megszállották, magukat benne elsánczolták és a keleti várkapuval szemben, a harmadik ostromüteg fölállításához fogtak.[2])

A míg azonban a törökök figyelmöket és erejüket a külváros tüzének eloltására fordították, addig Losonczy bátor alvezére, *Dombay Mihály*, merész hajdúkból és spanyol katonákból összeállított vállalkozó csapattal az északi várkapuval szemben fölhányt vívóárkokba berontott. A kirohanók az őrséget levágták, néhány löveget beszegeztek, a lövegtalpakat fejszéikkel összetörték és az ágyúfödözetnek a sánczokból való kiűzése után, veszteség nélkül a városba visszatértek.[3])

Losonczy és Aldana *október 18-án* éjjel a karánsebesi *Bokosniczay Miklós* és *Kovasevics* hírnököket Castaldo tábornokhoz és Fráter Györgyhöz Erdélybe küldték, hogy a történtekről azoknak jelentést tegyenek.[4])

Október 19-én Dombay Mihály bátor gyalogosokkal a városból ismét kiütött az ostromlókra s a törököket a vívóárkokból fölriasztva, a török táborból marhákat hajtottak el, a huszárok pedig az ellenséggel viadalra bocsátkoztak és több törököt levágtak.

Október 20-án Losonczy legjobb harczi paripáját az istálóban nehéz löveg golyója agyon sújtotta.

Miután a törökök a Szigetvárosban ágyúkkal fölszerelt sánczokat hánytak, azokból ágyúval és gátpuskákkal a keleti várkapu előtti védőmű őrségére erősen tüzeltek.[5]) Erre Losonczy parancsot

[1]) Centorio 107.

[2]) Brüsseli okmtár, II. 278.

[3]) U. o. II. 282.

[4]) U. o. és Tudomány Tár, 1841. évf. 68., 70. l.

[5]) A névtelen kir. udv. tisztviselő szerint a törökök a Szigetvárosból *falkonettekkel* és kézi lövegekkel tüzeltek a várbeliekre. E szerint a törökök a Szigetbe a faltörő lövegeken kívül kisebb tábori ágyúkat is szállítottak. U. o. II. 282.

adott, hogy a várbeliek a szigetre nyomúlva, az épen maradt házakat is gyújtsák föl.

A merész vállalat végrehajtására Losonczy kipróbált harczosokból egy csapatot állított össze, melynek élére *Vajda György* nevü bátor nemest állította, a ki bajtársával, *Busa Ferenczczel*, ruhástól, kézíjjastól és fegyverestől a vár és Sziget közötti vizen átúszott, a kirendelt harczosok pedig tutajokon keltek át.

Azonban kellő számú tutaj hiányában az átszállítás lassan ment; de a katonák annyira sóvárogtak az ellenséggel való összecsapás után, hogy veszélylyel nem törődve, kardostól és ruhástól a vízbe ugrottak és a folyó-ágon átúsztak. A törököket sánczaikból kiűzték, a le nem égett házakat fölgyújtották s a törökök a gátonyokban levő lövegeit is szét akarták rombolni; de ezt Vajda György és Busa Ferencz már nem engedték meg, mivel a törökök már is mindennünen gyűlekeztek s a várba való visszavonulás útját elvágták volna.[1])

Ez éjjel Losonczy másik küldötte, *Bokosniczay László*, is szerencsésen kiszökött a körűlzárt erősségből és Castaldonak s Fráter Györgynek az ostrom eddigi menetéről tudósítást vitt.[2])

A város lakosai nyájaikat és marháikat az ostrom alatt is a nagy-palánk közelében levő erdő és tanyák mellett legeltették. A törökök *október 21-én* a tanyák mellett legelésző marha-csordát akarták kézre keríteni. E czélból 2000 török lovas a Béga ágán hevenyészett hídon át az erdőbe vonúlt, és ott állást foglalt. Ezután pedig 600 lovasból álló másik csapat előnyomúlt, hogy a gulyát a város alól az erdő felé elterelje és a lesben álló török lovasság közelébe csalja.

Azonban Losonczy gyalog csapatokkal és tábori lövegekkel a városból már előbb a tanyák közelébe vonúlt s a nyájat kézrekeríteni akaró török lovasságot a város alól ágyúval és élénk puskatűzzel elűzte. Ezután a leégetett nagy-palánk ellen fordúlt, hol a törökök már egészen befészkeltek magukat és onnan is a futóárkok és ütegek őrségeit a török táborba kiűzte.

Azonban még ezen napon a béglerbég új csapatokat kül-

[1]) Brüsseli okmtár: II. 283.
[2]) U. o.

dött a nagy-palánk ellen, a mit a spanyol gyalogok vitézül védelmeztek s a többször előnyomuló janicsárok tömegeit a földműből intézett heves puskatűzzel és a jól irányzott ágyúkkal visszaűzték. Azonban a török tűzérség ekkor erősen kezdte lövetni a város kőfalát és kapuit s így Losonczy a védőművek oltalmazására szorítkozott, minél fogva a nagy-palánkban készített vívó-árkok és lövegállások tovább is a törökök kezeiben maradtak.[1])

Október 22- és 23-án a védők a megrongált kőfalak és erődítmények kijavításán éjjel-nappal dolgoztak.[2])

Losonczy a megrongált védőművek helyreállítása után *október 24-én* ismét támadólag lépett föl. A városból gyalog és lovas csapatokkal kivonúlt s a törökök sánczait megtámadta, mire a táborban nagy zavar és íjedtség támadt. Végre a törökök harczra rendezkedtek és mintegy 1000 főnyi lovas tömeg a várbeliekre gyors támadással rátört. A heves kézi tusa alatt a védők közül kettő elesett, és többen kisebb-nagyobb sebet kaptak; a törökök közül, a nehéz sebesülteken kívül, sok maradt a csatatéren.

Ezen csatározásban a várbeliek egy ráczot élve elfogtak, a ki Losonczynak azt vallotta, hogy a béglerbégnek Belgrádból két szandzsák bég födözete alatt *hét faltörő lövegje* érkezik,[3]) továbbá, hogy a török táborban az a hír van elterjedve, hogy a porta a béglerbégnek Temesvár teljes bekerítése czéljából segélyhadat indított útba.

Azonban a rácz fogolynak legfontosabb vallomása az volt, hogy a pasa az erősség további megszállása czéljából még csak nyolcz napig szándékozik a táborban maradni; ezen idő alatt vagy elfoglalja az erősséget vagy elvonúl alóla. Végűl, hogy a török táborban az eleség fogytán van, s a csapatok e miatt zugolódnak.[4])

A törökök *október 24-én* sánczaikról nyíllal a várba lőtt oláh nyelvű levélben fölhívták a spanyolokat, hogy adják föl a várat; életük miatt ne aggódjanak, a kik haza akarnak vonúlni, holmijukkal

[1]) Brüsseli okmtár: II. 284.

[2]) U. o.

[3]) Centorio is írja, hogy a várbeliek a csatározásokban ejtett hadi foglyoktól megtudták, hogy a béglerbég *még másik hét ostromlöveggel is szándékozik a várat lövetni, a miket Belgrádból hozat.* 107. l.

[4]) Brüsseli okmtár: II. 284.

és vagyonukkal szabadon elbocsáttatnak, a kik azonban ott akarnak maradni, azokat mindennel jól ellátják.[1])

A török táborban a tíz nap alatti ostrom közben az élelmiszer valóban fogyó félben volt s a harczosok abban szükséget szenvedtek. A sereg e miatt zugolódott és nem akart tovább a táborban maradni.

Leginkább a saját költségükön harczoló hűbéres csapatok voltak elégedetlenek, mert jóllehet — kiváltságaik értelmében — október közepénél tovább nem voltak táborozásra kötelezve, mégis annak ellenére, táborban tartották őket.[2])

Hozzájárúlt még az is, hogy a béglerbégnek a kémek hírűl hozták, miszerint Temesvár fölmentésére a tiszai megyékben és Erdélyben a hadak egyre gyűlekeznek. Ezen körűlmények a pasát az ostrom továbbfolytatása iránt komolyan gondolkodóba ejtették.

* * *

Ez alatt Temesvár fölszabadítására a tiszai részekben újból gyűlekezni kezdtek a hadak. Midőn Báthory Endre biztos értesülést vett, hogy a béglerbég Lippa alól Temesvár vívására vonúlt, a tiszai megyék szétoszolt fölkelő csapatait *október* közepén ismét összegyűjtötte, és maga mellé vevén még *Perényi Gábor* csapatát is, *Tamásdánál* táborba szállott. Varkocs Tamás bihari főispán tábora még mindig *Erdőhegynél* állott, *Patócsy Ferencz* és *Balassa Menyhért* pedig tekintélyes haderővel *Gyulánál* táboroztak.[3]) Ezen seregrészek létszáma 15,000 főnyi lehetett.[4])

Fráter György a lippai sereg fölbomlásáról a péterfalvi táborban *október 5-én* értesűlvén, a Marosvölgy védelmében kiváló fontossággal bíró lippai erősség további megtartásának még reményéről is lemondott és most már a török seregnek Erdélybe való betörésétől is méltán tartott.

[1]) U. o. II. 285.

[2]) Istvánffy i. m. — Bethlen Farkas i. m. I. 503.

[3]) Istvánffy 186.

[4]) Batthyány Ferencz i. m. levelében 15—20 ezerre teszi a tiszai sereg létszámát. Brüsseli okmtár. II. 311.

Ennélfogva mint fővezér a király által jóváhagyott hadműveleti tervtől eltért s a megosztott erdélyi hadak összevonása czéljából a moldvai határról Nádasdy Tamást, valamint a *Szászsebesnél* álló Castaldót hadaikkal táborába rendelte; maga pedig a mellette levő hadakkal a Marosvölgy torkolata elé vonúlt és *október 12-én* a *Kenyérmezőn* táborba szállott; a honnan V. Károly császárt a gyors segélyküldés iránt kérve-kérte.[1])

A kenyérmezei táborban értesült Temesvár ostrom alá vételéről, valamint arról — mi felől Hajdár pasa értesíté — hogy a szultán az erdélyiek évi adója és bemutatott hódolata fejében a béglerbégnek az Erdélybe való betörésre adott utasítást visszavonta, sőt a már az erdélyi szorosokig előre nyomúlt havasalföldi töröktatár és oláh hadakat a határokról visszaparancsolta.[2])

Ennélfogva most már mi sem akadályozta abban, hogy Temesvárnak a szétszórt seregrészek összevonása után segélyére vonúljon.

E czélból a Kenyérmezőről *október 21-én Szászvárosba* tette át főhadiszállását, a hol Losonczynak hírnökeitől az ostrom eddigi lefolyásáról körülményesen értesült, és még *az nap* írta a királynak, hogy Temesvár ügye nem ad aggodalomra okot, mivel a várba zártak vitézül védik magukat.[3]) Egyszersmind a hírnököt azon ígérettel küldte vissza Losonczyhoz, hogy hadait már egyesítette és számára segélyt fog vinni.[4])

[1]) Az V. Károly császárhoz *október 12-én* írt levelében azt is említi, hogy az erdélyi hadakat még mindig nem egyesíthette táborában. Történ. Tár. 1881. 54.

Hogy az erdélyi felkelő had még *október 12-én a Kenyérmezőn* táborozott, az erdélyi rendeknek innen a királyhoz írt leveléből is kitűnik, melyben azon kérelmüket fejezik ki, hogy «ne engedje őket gyalázatosan török rabságba hurczoltatni». Tört. Tár. 1891. 434. l.

[2]) V. ö. Hajdár pasa levele Fráter Györgyhöz a lippai táborból, október 13-ról.

Hajdár pasa azt is közölte Fráter Györgygyel, hogy a béglerbég Lippa őrzésére Uláma pasát hagyta hátra 5200 főnyi őrséggel, ellenben a sereg téli szállásra Belgrádhoz és Szendrőhöz vonul. Pray: Ep. Proc. II. 303.

[3]) Fráter György levele Ferdinándhoz, 1551 október 21-ről. Tört. Tár. 1881. 55.

[4]) Brüsseli okmtár. II. 285.

Azonban a Temesvár felé való elvonulás a csapatok nehézkes gyülekezése folytán, hosszas késedelmek között történt és Fráter György még *október 25-én* is csak *Dévánál* táborozott.

Sok huza-vona után végre Castaldo és Pallavicini Dévánál egyesítették hadaikat Fráter György seregével, ámde most meg a vezérek közötti egyenetlenség hatott bénítólag a hadsereg működésére; Castaldo nem akarta magát a fővezérré kinevezett Fráter György intézkedéseinek alárendelni.

Az első hevesebb összeütközés a dölyfös tábornok és a makacs természetű és önfejű püspök között azon hadi tanácsban tört ki, melynek föladata a közös hadi terv megállapítása vala.

Fráter György Lippát akarta megszállani, mire majd a béglerbég Ulámának segélyt nyújtandó, Temesvár további vívásával fölhagy. Ellenben Castaldo ezen tervet nem tartotta czélravezetőnek és az volt javaslata, miszerint egy kikülönítendő kisebb sereg Lippát szállja meg, és azt addig körűlzárolva tartsa, míg a főssereg Hunyadmegyéből a *Vaskapu-szoroson* és Karánsebesen át gyors előnyomulással a török sereget Temesvár alatt meglepi és ezen kedvezőtlen helyzetben döntő ütközetre kényszeríti.

Ámbár a hadászat elvei Castaldo indítványát támogatták, mégis a szultánnal minden áron békét kötni óhajtó püspök a hadi tanácsban keresztűlvitte, hogy az a tábornok merész s a keresztény fegyverek hírnevéhez méltó hadi tervének mellőzésével Lippa visszavételét tűzte ki a hadművelet czéljául.

A míg azonban a keresztény vezérek a hadi teendők fölött torzsalkodtak, és a sereg harczias hangulatát a huza-vona által lohasztották, az alatt a béglerbég *október 27-én* elvonúlt Temesvár alól.[1])

Fráter György tehát azon *bizonytalan politikai czélt* tartva szem előtt, hogy a szultánnal a békét 1552-ben meghosszabbíthassa, az ellenség tönkre tételére kínálkozó szerencsés alkalmat nem ragadta meg, hanem a török hadat a veszélyből kisiklani engedte.

* * *

[1]) Centorio 111—112.

E közben *Rusztem* pasa nagyvezír hírnöke *október 24-én* azon utasítást hozta a béglerbégnek, hogy Temesvár ostromát szüntesse be és vonúljon el a város alól.[1]) A béglerbég már ekkor a felől is értesült, hogy a királyi hadak mindenünnen gyűlekeznek az ostromolt város megmentésére, minél fogva a csauszok által kihirdettette a csapatoknak, hogy még csak három napig maradnak a táborban.[2])

A törökök *október 25-én* napfölkelte előtt ágyúikat kivontatták a gátonyokból, a janicsárok elhagyták a vívóárkokat s a lövegállásokból 100, részint tábori, részint faltörő ágyút elvittek.

Ezen előkészületekből a várbeliek a török elvonulási szándékát észrevévén, Losonczy este felé a török táborba váratlan kitörést intézett s a táborőrséggel heves harczot vívott, melyben mind a két félről többen megsebesültek.

Október 26-án Fráter György hirnöke azon értesítéssel érkezett a városba, hogy a püspök a hadakat egyesítette s a város megmentésére vonúl.[3])

Október 27-én napfölkelte előtt a török sereg táborát fölszedve, Becse felé elvonúlt, a visszavonúlást 5000 lovasból álló útóvéd födözte.

Losonczy válogatott lovas csapattal a török utóvédet üldözőbe vette és délig vele többször hevesen összecsapott; azonban a csekély várőrséggel a török sereg ellen erélyes üldözést nem fejthetett ki és így délben kénytelen volt a városba visszavonúlni.[4])

[1]) Somlyay Balázs, Fráter Györgynek a portára az adót beszolgáltató követe, *november 11-en* azt írja innen a püspöknek, hogy mihelyt az adót Konstantinápolyban beszolgáltatták, a béglerbégnek, ki már ekkor a Tiszát is átlépte, valamint más vezéreknek is hírnökök által azt parancsolták, hogy tüstént térjenek vissza. Tört. Tár. 1891. évf. 435.

[2]) Brüsseli okmtár. II. 286.

[3]) U. o.

[4]) U. o. II. 286. — Tinódi: Az vég Temesvárban Losonczy István haláláról. 92. v. s.

Bethlen Farkas is írja, hogy Losonczy az elvonuló török sereg után nyomúlt, a hátvédet megtámadta, mi közben több törököt levágott. Miután azonban a pasa a hátvédnek erősítést küldött, Losonczy fölhagyott az üldözéssel. I. m. I. 504.

Az ostrom alatt Temesvártt tartózkodó egyik kir. udvari tisztviselő szerint[1]) a faltörő-ágyúkból 256 lövés történt, a melyek azonban nagyobb károkat nem okoztak; a tábori ágyúk lövéseit azonban nem lehetett megszámlálni.

A török tűzérség az ingoványok és nádasok magas vízállása miatt nem férhetett az erősséghez, minélfogva a mocsarakon túl fölállított lövegek a nagy lőtávolságból nem működhettek sikerrel a vár ellen. A réslövés az akkori lövegekkel nagy távolságról bajos volt és így a védőművek ellen romboló tüzet nem fejthettek ki.

A míg az ostrom alatt a védők közül csupán tizenöten estek el, és néhány harczi ment agyonlőttek,[2]) addig a várharczban mintegy 5000 török pusztult el.[3])

Losonczy *október 28-án* egyik hadnagyát a csanádi vár megvételére küldötte, a ki a földnépének segítségével az erősséget megszállotta, s a várparancsnokot, *Peracics* vajdát, négy törökkel elfogta és *október 30-án* Temesvárra vitte.[4])

Ellenben Losonczy maga *október 29-én* 500 huszárral és *Don Luis Osorio* százados spanyol gyalogjaival a béglerbég után indúlt s a hátvédet ismét üldözőbe vette. Egész éjjel a török után vonúlt és *október 30-án* reggel egy erdőben állást foglalt, azonban a török táborból senki sem indúlt ellene, mire az üldözéssel fölhagyott.[5]) A béglerbég még *november 3-án* is Temesvártól nem messze, *Galádnál* táborozott és Becsénél a Tiszán hídat veretett.[6]) Utóbb pedig *Becsére* vonúlt s a Tisza mellett a hídfő előtt táborát körűlsánczoltatta.[7])

Losonczy október 30-án a béglerbég seregének üldözésével föl-

[1]) Brüsseli okmtár II. 286.

[2]) U. o.

[3]) Batthyány Ferencz i. m.; levele Brüsseli okmtár. II. 312.

[4]) Brüsseli okmtár. II. 287.

[5]) U. o. II. 286. — Továbbá *Juan Villela de Aldana*: Expedition del mæstre de Campo Bernardo de Aldana, dr. Márky Sándornál: Arad tört. I. 535.

[6]) Horváth Bertalan, szolnoki várnagy levele Teufel Erasmushoz november 3-ról. Tört. Tár. 1891. évf. 436—437.

[7]) Batthyány Ferencz i. m. levele. U. o.

hagyván, Csanádon fölül két mértfölddel átkelt a Maroson és a folyó menetében fölfelé vonúlt.[1]) Dandárja előtt hírszerző járőrt bocsáta, a főcsapattal pedig utána indúlt. Így ért *Nagylak* közelébe, a hol akkor *Kajdász* aga volt a várnagy, a ki lovasaival kivonúlt és a járőrökre akart «öklelni», de mihelyt a főcsapatot megpillantotta, a vár felé gyorsan visszavonúlt.[2])

Azonban Losonczy a török csapatot üldözőbe vette és vele egyszerre ért a várkapuhoz. A kapu-őrök nem tudták elég gyorsan fölvonni a hídat és Losonczy épen a fölvonó hídon utólért török csapattal egyszerre nyomúlt be a várba s azt visszafoglalta.

Maga Kajdász aga is 34 társával fogságba esék, 26 törököt pedig a magyarok levágtak, a kik 60 lovat és gazdag zsákmányt nyertek s a várat fölprédálták és fölgyújtották.[3])

Losonczy *október 31-én* éjjel a foglyokkal visszatért Temesvárra, hol Kajdász agát sokáig fogságban tartotta.[4])

Nagylak, Csanád és Csálya visszavétele után — mely utóbbit *Nagy-Horváth Ferencz* és *Henyey István* gyulai várnagy, Báthory és Patócsy támogatásával, éjjeli rajtaütéssel foglaltak vissza — a béglerbég a többi palánk kiüresítésére is parancsot adott s a kevésbé védhető várak őrségeit becsei táborába rendelte.

Hanem azért még október végén a számbavehető fontosabb erősségekben, mint Becse, Becskerek és Lippa, török hadak tanyáztak és ezek visszavívása lett volna az erdélyi hadak föladata.

CZÍMER KÁROLY.

[1]) Brüsseli okmtár. II. 286.

[2]) Tinódi: Az vég Temesvárban . . . stb. 93—104. v. s.

[3]) Tinódi i. m. 105—108. v. s. Istvánffy 187. Bethlen I. 504. Brüsseli okmtár. II. 286.

[4]) U. o. — Tinódi i. m. 108—111. v. s. Pecsevi Kajdászt *becsei*, Istvánffy *nagylaki*, Tinódi pedig *fellaki* várnagynak mondja.

Azonban Pecsevi és Tinódi ellenében Istvánffynak kell igazat adnunk, mert a névtelen kir. tisztviselő szerint, ha Losonczy átkelt a Maroson, nem *Fellakot*, hanem *Nagylakot* támadta meg. Régi Magy. Költők Tára. III. 425.

LEVELEK ÉS AKTÁK AZ 1607/8-KI HAJDÚ-LÁZADÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

A «*Hadtörténelmi Közlemények*» IV. évfolyamában közöltük a hajdúlázadásra vonatkozó adatokat egész az inánesi béketárgyalásokig, elmondván hogy a Homonnay Bálint, Mágóchy, Rhédey, Ferencz, Segnyey s több népszerű főemberek által vezetett tanácskozásoknak eredménye nem lehetett, mert a hajdúk első sorban is Rudolf királynak mint *bálványozónak* és *németnek* elűzését követelték és a porta segítségével Homonnayt akarták ültetni a királyi székbe. A hajdúk tehát továbbra is fegyverben maradtak, nyilván hirdetvén, hogy Isten után csak Homonnay Bálint tudja leszállítani őket,[1]) maguk tartását azonban tulajdonképen Ali budai basa befolyásolta, a ki hittel kötelezte magának a kapitányokat s bár látszólag a békéltető szerepét játszotta, de titokban folytonosan szítá a lázadást, pénzzel s ígéretekkel tartotta őket, biztatván hogy csak válaszszanak maguknak királyt, majd védelmükre kél, ha az ország ellenük támad. A szikszai prædikator, *Fogthüi Máté*, mint apostol járt-kelt közöttük, velük tűrt, velük szenvedett, s nem csak a szószékről lelkesítette, buzdította őket, de tulajdonképen ő adott irányt az egész mozgalomnak s tanácsa után indúltak a vezérek. Máté papnak sikerült tökéletesen fanatizálni a királyi biztosok tapintatlan bánásmódja miatt már különben is elkeseredett vitézeket, a kik Bocskay fejedelem minden adományából kiforgattatván, hazátlan bujdosókká lettek abban az országban, melynek szabadságát vérükkel oltalmazták. «Mostan sem támadtunk volna föl — írja Nagy András hajdú generalis Ilyésházy Istvánhoz és Thurzó

[1]) Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési Emlékek V. k. 353. l.

Györgyhöz — hogy ha az Commissarius urak minket megtartnak vala az országnak ígéretiben és fogadásában, de ez az dolog így nem lévén, és minket semmi adományban meg nem tartván, hanem falukról falukra és városokról városokra kergetvén bennünket, dobbal, zászlóval, mely dolgot látván . . . hogy az magunk nemzete miatt kellett ilyen nagy gyalázatot szenvednünk . . . így ennek okáért támadtunk föl, gondolván azt magunkban, *jobb minékünk mind egy lábig meghalnunk, hogy nem mint az magunk nemzete miatt ilyen nagy gyalázatot vallanunk.*»

E szavak tökéletesen jellemzik a hajdú-seregben uralkodó hangulatot s valóban az elszánt vakmerő emberek, kiknek az egy életen kívül nem volt egyéb veszteni valójuk, már-már újabb s a Bocskay támadásánál talán véresebb polgárháborúval fenyegették az országot, mikor a közbe jött események váratlan s csak kevesek által sejtett fordulatot adtak a mozgalomnak. *Báthory Gábor* ugyanis, ki már régóta titkos alkudczásokat folytatott a prágai udvarral, hogy az öreg, beteges *Rákóczy Zsigmondot* kibuktassa fejedelmi székéből, megunván a hosszas s mégis eredménytelen diplomatiai alkudozásokat, gyors cselekvésre határozta magát s mindenekelőtt a hajdúkkal kívánt szövetségre lépni, jól tudván hogy terveit ezeknek segítsége nélkül soha keresztül nem viheti. A dolog elég könnyen ment. Tagadhatatlan, hogy nem csak Ilyésházy de titkon Mátyás főherczeg is közreműködött, hogy czélját érhesse s a hajdúkapitányok annál örömestebb pártjára keltek, mert már belátták, hogy Homonnayra hiában számítanak, és mert Ilyésházy, kinek Máté pap után legnagyobb tekintélye volt közöttük, minden valószinűség szerint már beavatta őket abba az összeesküvésbe, melynek czélja Rudolf letétele volt s melynek keresztül vitelénél a hajdúknak jelentékeny szerep jutott. Így történt, hogy 1608 február havában Nagy András és Elek János kapitányok szövetségre léptek Báthory Gáborral s miután ez hittel fogadta nekik, hogy a törökkel kötött békét fenntartja s a pápisták és más *bálványozókat* kiirtja, mind fejenként hűségére tértek. Természetes dolog, hogy a jó vitézek magukról sem feledkeztek el s Báthory mindent megígért, a mit csak kívántak tőle. Pedig nem mondhatnók, hogy e tekintetben valami túlságos szerények lettek volna. Nagy Andrásnak és Elek Jánosnak a többek között «*nagyságos*» czímet, tanácsosi méltósá-

got s a titulushoz megfelelő jószágokat követeltek, kikötvén, hogy ők, mint a régi kapitányok, Váradon székeljenek s becsületök, tisztességük legyen mindenkoron a fejedelmi udvarban. — *Máté* papnak nemes udvarházat, három vagy négy kőre járó malmot s legalább 100 jobbágyhelyet adjon Báthory, tekintélyét, méltóságát öregbítse, s ennek felette hintót, szerszámos lovakat s költségére 1000 dutkát ajándékozzon neki, késedelem nélkül. Végezetre az egész hajdúságot, kicsinytől fogvást nagyiglan, tartsa meg szabadságában, a Várad, Ecsed és Kálló között elterülő tartományt lakóhelyül és örökös birtokúl adományozván a vitézeknek stb.[1])

Fejedelmi süvegről lévén szó, Báthory se alkudozott sokáig, elfogadta az elébe szabott feltételeket s 1608 február 13-án már nem csekély büszkeséggel írja a királyi biztosoknak, hogy «*hajdu vitéz uraimat én szolgáimmá tévén, ő kgelmeket magamnak köteleztem*». A kapitányok pedig emberül megállották fogadásukat s márczius 7-én Rákóczy Zsigmond már útra kelt Kolozsvárról, zsebében a hajdúk menedéklevelével, hogy kijövetelekor sem személyében, sem javaiban bántódása nem lészen, de viszont neki is kötelezni kellett magát, hogy a vitézeken sem titkon sem nyilván soha boszút nem áll. Az üresen maradt fejedelmi széket aztán Báthory könnyű szerrel elfoglalta, nagy triumphussal vitték be a hajdúk Erdélybe s az 1608 márczius 31-én Kolozsvár falairól dörgő ágyúk nem csak az új fejedelem eskületetelét, de egyszersmind a hajdúk diadalát is hirdették a népnek.

Eddig könnyen ment a dolog; a török ha nem segítette, de nem is ellenezte Báthory szándékát, s tekintve a budai pasa és a hajdú kapitányok között fennálló viszonyt s azon körülményt, hogy az utóbbiak hittel voltak kötelesek Ali pasához, azt kell föl tennünk, hogy a vezérek egyenesen az ő beleegyezésével tették fejedelemmé Báthoryt, mert nyilvánvaló, hogy a portán gyanakodtak Rákóczyra s örömestebb láttak Erdélyben oly embert, kit az elégületlen s a németeket halálból gyűlölő hajdúság, nem pedig a prágai udvar kegye emelt föl. Csakhamar kitűnt azonban, hogy Báthory többet ígért, mint a mennyit teljesíthetett, s a csalódás nem csak a portát, de a hajdúkat is elkedvetlenítette, főleg mikor belátták,

[1]) Erdélyi országgyűlési Emlékek, VII. k. 570. l.

hogy a zsitvatoroki béke megerősítése még mindig késik, sőt Bocskay adományának sem képes az új fejedelem érvényt szerezni.

A hajdúság egy tekintélyes része nem is bízott a fényes ígéretekben, s bár *Tarjáni* Demeter, Egry Mihály s még néhány kapitány az ország hűségére térve, Mátyás főherczeg zsoldjába szegődött s maga *Nagy András* is miskolczi birtokára szálván, látszólag csendesen viselte magát, de a felsőmagyarországiak erősen fegyverkeztek, a többiek pedig, tapasztalván hogy Báthory kevés hajlandóságot mutat arra, hogy fogadásához képest sajátjából is kielégítse őket, átkeltek a Tiszán és kedvük szerint űzték tovább is régi tanúlt mesterségöket, a rablást. A királyi biztosok Forgách Zsigmond és Dóczy András, továbbá a Homonnayak, Széchy György es Mágóchy Ferencz, kiknek birtokai legtöbb kárt szenvedtek a garázda rabló hadaktól, hathatósan sürgették, hogy valahára teljes erejével szálljon síkra már az ország ellenük, de Thurzó György, különösen pedig Ilyésházy, ki legjobban méltányolta jogos kívánságaikat, mindent elkövettek arra nézve, hogy az ügy békés megoldást nyerjen. Kétségtelen dolog, hogy Illésházyt e tekintetben magasabb államférfiúi szempontok vezérelték. Tapasztalta ugyanis, hogy a hajdúk és Ali pasa igen sűrűen érintkeznek, jönnek-mennek a követek Budáról és vissza s valamit forralnak a vezérek ismét, melynek bizonyára az ország fogja megadni az árát. Hogy pedig ennek elejét vehesse, a míg egyfelől leghatalmasabb előmozdítója lett a Báthoryval való szövetkezésnek, másfelől azon munkálkodott, hogy megszabadítsa a hajdúkat Ali pasa befolyásától, illetőleg hogy megszüntesse a lázadás legfőbb okát. Megígérte tehát nekik mindazt, a mit Ali basa segítségével reméltek elnyerni, biztosítván őket, hogy ha leszállanak, szabadságukban megtartatnak s Bocskay fejedelem adományait is visszanyerik. Ily körűlmények között a kapitányok, belátván hogy Báthory Gáborra ez idő szerint keveset számíthatnak, hajlandók lettek a békességre és mikor már az elégületlenség lecsillapodott s mikor már Homonnay Bálint, Széchy György és Némethy Gergely hitlevelet kaptak a vitézektől, Ilyésházy megkezdé a törökkel is a béketárgyalásokat, jól tudván, hogy ennek sikeres befejezése után a hajdú lázadás többé nem hozhat komoly veszedelmet az országra. Hazafias törekvésének meg is lett a kívánt eredménye, s 1608 junius 20-án már

arról értesíti Thurzó Györgyöt, hogy a békesség dolgát mindenképen elvégezte s másnap az ajándékot is be fogja küldeni Budára.

De mialatt Ilyésházy Komáromban a fortélyos török biztosokkal alkudozott, a kik azonban mesterükre találtak benne és sehogy sem bírtak túljárni az eszén,[1]) addig a hajdúk ismét lázongani kezdének s bizony kicsibe múlt, hogy az alig kihamvadt szikra újra föl nem lobbant közöttük.

Elek János vice generalisnak ugyanis a királyi biztosok a szerződés értelmében átadván *Kállót*, ez csapataival már beköltözött a városba, mikor a várparancsnok, *Rákóczy Lajos*, hazaérkezett. Tisztesség okáért elébe sietett tehát, s együtt igyekeztek Kálló felé. A hajdú vitézek azonban sehogy sem tudtak összeférni a várban elhelyezett királyi őrséggel s hogy, hogy nem, most is összekaptak és a csetepaténak az lett a vége, hogy Rákóczy kisérőit a hajdúk egy lábig levágták, és minthogy nem akarták elhinni neki, hogy a pattantyúsok a várfalakról rájok sütögetett ágyúkból csak *örömet lőttek*, őt magát is letartóztatták. Ebből nagy zenebona támadt, mert a hajdúk Homonnay közbelépésére elbocsátották ugyan Rákóczyt, de erősen hivatkozva ártatlanságukra, szigorú törvényt kértek a kállai vitézekre, úgy hogy Báthory Gábornak is csak nehezen sikerült lecsendesíteni őket. — Úgy látszik azonban, hogy nem kaptak elégtételt, s általában véve nem lehettek megelégedve a dolgok rendjével, mert Ali pasához fordultak ismét s valószinűleg az ő biztatására még Konstaninápolyba is követeket küldöttek. A szultán kegyesen fogadta a hajdu követeket, pénzt küldött a vitézeknek s állitólag azt tanácsolta nekik, hogy válaszszák Homonnayt királynak «*s az legyen utánna erdélyi vajda, a kit ő akarna*». Bizony nem is sok biztatás kellett volna nekik, hogy azonképen cselekedjenek, s mikor Báthory Gábornak Budára küldött követét Debreczen környékén a legnagyobb vakmerőséggel kirabolták,

[1]) A török a zsitvatoroki békekötés alkalmával oly csalárdsággal élt, hogy a szerződés feltételeit az irásba foglalás alkalmával meghamisította, illetőleg a török példányba saját előnyére oly pontokat is betoldott, melyeknek a magyar szövegben nyomuk sem volt s most minden áron annak a felmutatását követelték a biztosoktól. Ezek azonban rájöttek a turpisságra. Igen érdekes erre vonatkozólag Ilyésházynak Thurzóhoz intézett levele.

Act. Thurz. fasc. 69. m. 23.

már attól lehetett tartani, hogy rövid időn ismét lángba borítják az országot. — De szerencsére ez alatt Ilyésházy befejezte a törökkel a béketárgyalásokat, s ekép a hajdúk minden szövetségesüktől megfosztatván, nyugton maradtak ugyan, azonban az események árja csakhamar magával sodorta őket és kénytelenek vagyunk bevallani, hogy Báthory Gábor fejedelemsége a szabad hajdúk történetének legsötétebb, legdicstelenebb korszaka, bár tagadhatatlan, hogy hatalmuk tetőpontján ebben az időben állottak s már nem csak külön társadalmat, de úgyszólván államot képeztek az államban.

* * *

Báthory Gábor gr. Forgách Zsigmond és Dóczy András, királyi biztosokhoz.

Spectabiles ac magnifici Domini etc.

Minémű felháborodott állapottal országunk, nemzetünk periclitált kgylteknél nyilván vagyon, kiből látván végső veszedelmét és hogy senkinek nincs gondgya reá, akarám más jó úton præveniálnom, hazánknak, nemzetünknek így is szolgálnom. Azért az hajdú vitéz uraimat én szolgáimmá tévén, ő kgyelmeket magamnak köteleztem, és ő kgymekkel oly végezésem vagyon, hogy velem egyetemben az hazánknak s nemzetünknek szolgálnának, és mihelyt annak ideje lészen, le is szállnak és valamikor ismét kívántatik csak az én parancsolatomra meg fel ülnek és szolgálnak. Az Úr Isten ő kgylmekkel egyetemben elővivén igyekezetünkben, én is ő kgylmeket az nagyobbtul fogván az legkisebbikig mindeneket rendek szerént böcsületesen contentálok, az ő kgylmekkel való végezésem szerént, nem uréból se nem nemes emberéből, hanem a magaméból. Rákóczy urammal vagyon végezésem, hogy ő kgylme kijő Erdélyből. Az szerint az országgal is Sarmasági uram által, az maga velem való végezése szerint ki jő. Erdélyre immár nekem is gondom lészen, mint hazámra.

Uram kgylmeteknek sincs több Magyarország hazája, munkálkodjék kegyelmetek serio, hogy az két császár és az magyar nemzet között kötött frigy vagyon, teljesítse be ő felsége, mert félő

uram, hogy nagyobb zürzavar következzék belőlle, holott látja kgyl. hogy mind az egész ország egyenlőképen kivánják. E mellett szóval is izentem kgyldnek ezen jámbor szolgáim, Ramochay István és Chatáry Péter deák által. Datum et arce nostra Eched die 13. februarii Anno 1608.

Spect. ac. Magn. D. V.

senitor et frater paratissimus
Gabriel de Báthor.

(Act. Thurz. fasc. 51. m. 9.)

Debreczen, 1608 február 24. A Báthory Gábor hűségére tért hajdúk Rákóczy Zsigmondnak az Erdélyből való szabad kijövetelre hitlevelet adnak.

Mi Hajdu Vitézek, kicsintől fogvást nagyiglan az kik mostan szabadságunk mellett egyben gyülekeztünk és az mi kegyelmes Urunknak az Nagyságos Somliay Bátthory Gábor hűsége alá attuk magunkat, nevezet szerént pédig Én Nagy András Generalis kapitán és mind az több kapitányok és Hadnagyok, esküszünk az elő Istenre az szent Háromságra atya, fiú, szent lélekre, az mi igaz hitünkre, hogy mi az tekéntetes és nagyságos *Rákóczy Sidmond* urunkat mostan Erdélyi Fejedelmet, annak a tekintetéért hogy az mi kegyelmes Urunkkal az Nagyságos Bátthory Gáborral maga ő nagysága jó akarattyából az erdélyi fejedelemségen megalkuttanak, hogy mi ő nagyságát kijövetelekor Erdélyből se maga személyében hozzá tartozóival egyetemben se marháiban minden névvel nevezendőkben szekere háton levőkben, mind penig lábas marháiban, semmi okon meg nem háborgattjuk sem meg nem károsítjuk, sőt egyebek ellen is az ki bántani akarná is megoltalmazzuk, sőt ha ő nagysága kiványa tőllünk annyi késérőt adunk az mennyi elegendő lészen, mind addig a míg ő nagysága kiványa tőlünk, sőt ennek utánna is tehetségünk szerint ő nsgának nem vétünk se magának se jószágának, ily okon, hogy az mi hadunknak egyben való gyölekezetiben és fenn létében, ha mit mi avagy az alattunk való vitézek közül az kisebbik vétett volna ő nsgának és jószágának melyek Magyarországban vadnak, akármicsoda vár-

megyékben legyenek, és ő nsgát vagy magáéban vagy jobbágyi marháiban megkárosítottuk volna, azokról soha meg nem emlékezik és se titkon se nyilván mi rajtunk való bosszuállásra nem igyekezik és törvényel sem persequal érette. Erre minket Isten úgy segélljen. Kinek nagyobb bizonyságára attuk ez mi pecsétes levelünket, kezünk irása alatt. Datum in *Debreczen* vigesima quarta die mensis februarii Anno Domini Millesimo sexingentesimo octavo. Andreas Nagy Generalis (p. h.), Elek János (p. h.), Medy István (p. h.), Fekete Péter (p. h.), Zilassy János[1]) (p. h.), Papp István (p. h.), Kewy Miklós (p. h.), H. a Thanhauzen (p. h.), Zámbo Balás (p. h.), Petrus Chatary (p. h.), Beoldy Mátyás (p. h.), Zunyogi Emre (p. h.), Nagy Albert (p. h.), Palay Pál (p. h.), Szeőlleősy Mihály p. h.).

(Eredetije az Orsz. Levéltárban. Kiállítás 63.)

1608 márcz. 6. Ungvárról. Homonnay Bálint és Mágochy Ferencz Szepes vármegye rendeihez. Hogy a lázadó hajdúság tökéletesen el ne borítsa őket, se napot se órát nem vára tüstént fölkeljenek és csatlakozzanak Széchy György meg a lublai starosta hadaihoz.

(Act. Thurz. fasc. 64. m. 2.)

1608 márczius 20. Kassáról. Dóczy András Thurzó Györgyhöz és Illyésházy Istvánhoz. Báthory Gábornak Mátyás főherczeghez küldött követe, Ramocsaházy István, ura nevében fölszólította a királyi biztosokat, hogy a töröknek vigyék be már a honoriumot s gondjuk legyen arra, hogy a bécsi békekötésnek a hajdúkra vonatkozó része sértetlenül fentartassék. Dóczy erre azt felelte, hogy a törökkel most tractálnak, a hajdúságot pedig már régen kielégítette volna az ország, ha Báthory meg nem ígéri, hogy sajátjából fogja contentalni a vitézeket. De nem csak hogy ezt elmulasztotta, de fogadása ellenére által bocsátotta őket a Tiszán és most rabolják a szegény községet. Figyelmeztette egyszersmind Báthoryt, hogy ennek jó vége nem lesz.

(U. o. fasc. 62. m. 1.)

[1]) Felette *Nagy László* neve kereszttől van húzva.

Márczius 28. Érsekújvárról. Kolonics S. Rákóczy Lajos kállai kapitányhoz.

«Az oda alá való hajduságnak mit igért volt az ország akarattyából Bocskay, alámenvén az Commissarius urak megadgyák nekik, és ha lecsendesednek szépen, meg sem emlékeznek a mostani cselekedetekről. A törököknek ötven nap múlva Komáromból küldik alá a honorarium munust, in pecuniis, rebus argenteis, aureis et clenodiis, de úgy hogy ők is békességesen feleresszék az orátorokat a portáról Budára.»

(Orsz. Levéltár Rákóczy ltár 1. cs.)

Márczius 29. Szendrő vára. Széchy György és Korláth István Rákóczy Zsigmondhoz. Kérik, hogy az ország hűségére tért hajdúknak a megígért 1000 frtot küldje el, hogy azt *Tarjáni Demeter* gyalog vitézei között szétoszthassák, mert már nem birják tovább a maguk költségén tartani őket.

(U. o.)

Április 3. Miskolcz. Nagy András hajdú-generalis Ilyésházy Istvánhoz és Thurzó Györgyhöz, Érsekújvárra.

«Megadák mi nekünk az nsgtok becsületes levelét, melyből értjük mit írjon Nsgtok mi nekünk az szent békesség felől, melyet hallván, mind kicsintől fogván nagyig teljes szívvel és nagy örömmel örülünk, mint hogy magyarok vagyunk, az közönséges jók előtt magunkat nem is vonogattyuk, sőt engedelmesek lévén mindeneknek az Nsgtoktól végezett szent békesség felől, minthogy urunk ő nsága bocsátotta közinkben Némethy Gergely uramot a szent békességnek tractálására, kiváltképen hogy ha az nsgtok szép böcsületes levele minket útban nem ért volna feljebb igyekeztünk mind hadastul menni az békességnek tractálására. De ez az dolog így lévén, semmi dologban magunkat hátra nem vonszuk, hanem engedvén mindenekben az nsgtok jó végezésének ilyen okkal, hogy ha az nemes ország az inánczi végezéshez tartja magát és az akkori

igéret mind meg lészen, úgy mint *Kálló* városról és az több igéretek, az melyet mi nekünk az ország akkor igért, legyen meg az szent békesség Isten akarattyából. Sőt ezt is kíványuk az nemes országtól, hogy kösse erre magát az nemes ország, hogy soha erről az mi mostani feltámadásunkról soha meg nem emlékezik, annak felette Erdélyországtól minden rendek . . . lévén, az melyről adgyon az nemes ország minékünk kötés levelet. Mely dolog így lévén és mihelt az tekéntetes nsgos vezér Ally passának emberét és parancsolattyát látván, mindgyarást megfordulunk és le szállunk Isten kegyelmességéből.

Sőt mostan sem támattunk volna föl, hogy ha az Commissarius urak minket megtartnak vala az országnak igéretiben és fogadásában, de ez az dolog így nem lévén, és minket semmi adományban meg nem tartván, hanem falukról falukra és városokról városokra kergetvén bennünket dobbal, zászlóval, mely dolgot látván mind kicsintül fogván nagyig elkeseredvén, hogy az magunk nemzete miatt kellett ilyen nagy gyalázatot szenvednünk és felvennünk, sőt az ki legfeljebb és legnehezebb, hogy az mi jámbor szolgálatunkért dobbal, zászlóval kergetnek bennünket, ezt az dolgot meglátván, így ennek okáért támadtunk föl, *gondolván azt magunkban, jobb minékunk mind egy lábig meghalnunk, hogy nem mint a magunk nemzete miatt ilyen nagy gyalázatot vallanunk.* Az sok mód nélkül való dolgok penig, kiket büntelen kellett szenvednünk, Isten ő felsége az ki előtudná számlálni. Ezeket penig mint hátrahagyván, az nsgtok jó vegézésihez tartjuk magunkat ilyen okkal, az mint felljebb meg irtuk levelünkben. Legyen meg az, az mit az nemes ország minékünk igért és mindgyárást leszállunk . . . Datum etc.

Nsgtoknak jó akaró szolgája az vitézekkel

Andreas Nagg de Miskolcz
Generalis Capitaneus m. pr.»

Április 6. Putnokrol Széchy György Thurzóhoz. Értesíti, hogy az ország hűségére tért hajdú vitézekkel Putnoknál táborozik. A vármegyék kevesen vannak. Homonnay sem érkezett még el. Az ellenséges hajdú tábort csak a víz választja el tőlük; a strázsák farkas szemet néznek, a vitézek szidják, becsmérelik egymást, de

össze nem csaphatnak, a víz árja miatt. Úgy hallja, hogy a Tiszántúlról Elek János és Szénássy Mátyás segítséget hozott az ellenségnek. A hajdúk rettenetes rablást, rút paráznaságot visznek végbez, «*hét és nyolcz esztendős leány gyermekekkel is közösködnek*», tehetetlen vén embereket is levágnak stb.

(Act. Thurz. fasc. 69. m. 18.)

Április 8. Budáról. Vezér Ali bassa Ilyésházy Istvánhoz. A hajdú vitézek megneheztelvén, Széchy György támadása miatt, segítséget kérnek tőle. Ő azonban «*eszes embereket*» küldött hozzájok, igen szépen megintvén, hogy «*az rendeltetett napig*» csendességben maradgyanak, magára vállalván hogy méltányos kívánságaikat a Bocskay fejedelemmel kötött szerződés értelmében megadja nekik. A vitézek hajtván szavaira, a Tiszántúl táborba szállottak, s egyszersmind a török és tatár hadak is veszteg maradtak. De kéri és figyelmezteti Ilyésházyt mint *jó és becsületes apját*, hogy a hajdúkat kielégítvén, az ajándékot a határidő eltelte előtt beküldjék Budára, mert ők megállották szavukat s nem is gondolhatják hogy micsoda mentséget fognak újolag kitalálni a német urak? «Ennek utánna ismét az dolgok az rendeltetött ideiglen ha meg nem láttatnak, tehát mind ez világon s mind penig az másvilágon, mind Isten előtt mind penig ez világ előtt ment emberek leszünk, és valakik okot adnak reá, azok adgyanak számol róla».

Április 9-én. Kassáról. Dóczy András Thurzó Györgyhöz. Homonnay Bálint Pallay Pál és Egry Mihály hajdúkapitányok csapatjaival egyesülvén, tegnap ment el a város alatt Szendrő és Putnok felé. Összesen valami három ezeren lehettek. Mágochy és Homonnay György is útban vannak már. Azonban nem tanácsos a hajdúkban föltétlenül bízni, mert csak azért adnak az országnak jó szót, hogy az ellenök összegyűlt had eloszoljék, s ennek megtörténte után ismét föllázadnak, hogy szándékukat keresztülvihessék. Híre jár, hogy Nagy András tatár segitséget kapott. «*Ha ez az mi hadunk el kezd oszollani az hajduságnak jó szó adására, bizony dolog az, hogy utolsó veszedelem következhetik szegény hazánkra*».

(U. o. fasc. 58. m. 1.)

Micsoda conditiókkal kellessek az hajdúkkal megbékélleni?

1. Hogy az parasztságot és az jobbágyságot küldgyék ki hit szerént mindgyárást szemünk láttára, és szálljanak helyekre és az földes urak se báncsák őket mostani elmenésekért.

2. Hogy csak az a hajduság maradgyon az szabadságban, az kiknek Bocskay levelet adott volt és Újvár alatt voltak és a kiknek király urunk szabadságot palatinus uram által adott; ha kik az erdélyi vajda alatt akarnak penig lakni, innen elmenjenek mindgyárt.

3. Hogy adgyanak zálogot, azok itt lévén, úgy tractálhassunk vélek, hogy csalárdság ne essék tőlük.

4. Hogy ezután minden szabadságok s jószágok vesztése alatt senki mellett föl ne támadgyanak, hanem az magyar országi királtúl hallgassanak, azután az palatinustól és kassai generalistúl csak, és azok parancsolattyára ülljenek föl az ország ótalmára és azokhoz hallgassanak immár ezután, az minémű végbeli kapitányokat palatinus uram rendel nekik generalis urammal.

5. Hogy soha többé senki nemes ember házára közzülök ne szálljon, nemes embert meg ne háborgasson, se senki jószágát ne dullja. Valaki penig ez ellen cselekednék, ki adgyák mindgyárt törvényre közülök és az hadi szék előtt legyen törvénye Kassán minthogy vitézlő rend és valamit a törvény hoz, az szerint bűnhődgyenek. Ha mi aprólék hatalmaskodás esik egymás között, az kapitány az ki alatt lészen, tétessen törvényt reájok és büntesse törvény szerént meg. Az emberhalál per appellationem hadi biró eleibe bocsáttassék.

6. Hogy se titkon se nyilván, semmiféle ország ellenségével vagy az országban lévő urakkal ne praktikálljanak, fejek vesztése alatt, hanem Magyarországgal egyet ércsenek és edgyütt hadakozzanak; az ki az országnak ellensége lészen, az ellen, feje, jószága, marhája vesztése alatt az palatinus vagy generalis mellett felüljenek.

7. Hogy az igaz hajduság csak ez öt helből álljon: *Polgáriban, Nánásban, Hatházban, Perezlén, Zobozlóban;* az többiben hajdu ne legyen hanem paraszt ember . . . Pallay Pált kézben adgyák és Somogyi Györgyöt, minthogy hitek ellen mentenek el.

8. Valaki ezekhez az conditiókhoz akarja magát tartani, kapi-

tányostúl mindgyárást Generalis uram mellé az ő fölsége és az ország hadai közibe álljon, és velünk egyet ércsen. Az ki penig vagy itt nem kedveli, vagy az erdéli birodalom alatt kiván lakni és *más urat fejedelmelni,* az mindgyárást helyére menjen innen a király ő felsége és az magyari birodalomból. Az kapitányok penig egész sereggel személy szerint mostan mindgyárást az magyarországi királynak, Magyarországnak hivségére megesküdgyenek főrül főre.

9. Soha, se most se ezután semmi időben, élete, tisztessége, nemessége vesztése alatt senkit ne esküttessen közikben, se semmi úttal ezt meg ne próbálja semmi renden.

10. Ha vagy kapitány vagy tizedes vagy közlegény ezek ellen az articulusok ellen és végezések ellen vétene vagy véteni igyekeznék, és az hajdu vitézek közül valamelyik megérti, tartozzanak nemességek elvesztése alatt azt megfogni és az kassai generalis vagy a nekik rendeltetött kapitányok kezében vinni.

11. Nagy Mátyásnak és hadnagyinak minden marháját vissza adassák, kirül hit levelet adgyanak.

12. Nádudvart vissza adják, hogy király urunk ő felsége hajdú kapitánya legyen ott.

13. Az Kunságot, Jászságot, papok, nemesek jobbágyit vissza adgyák, kiket Nagy András Bajomhoz foglalt, kirül hit levelet adgyon.

14. Nyir Egyházán hajdú ne legyen minthogy ország utában vagyon.[1])

(Töredék.)

A hajdúk hitlevele.

Mi *Nagy András* az nemes hajdu vitézeknek főkapitánya, annak felette Elek János hadnagyával Szilassi János kapitány, Szöllössy Mihály, Kewy Miklós, Teörök István, Szénássy Mátyás, Zámbó Balázs, Zámy György, Csonka János ezeknek hadnagyi, Nánássy István, Cseke Balázs, Deres Imre, Kovách Péter, Szabó János, Nagy Demeter, Károli János, Gyarmati István, Péter deák,

[1]) Fennmaradt egy latin példányban is. Act. Thurz. fasc. 34. m. 26.

Sárkán Jakab, Molnos János, Darabos Mihály, Kozák János, Sas Berta, Miskolczi Nagy János, Mochoni Gergely, Máchy János, Nyireö Mihály, Rácz Demeter, Nagy Ábrahám, Chatáry János, Nagy Márton, Hevessy János, Kozák Márton egyik gyalog kapitány, Horváth Márton hadnagy, Gesztrebi János, Nagy Péter és Pánczél Miklós minden hozzánk tartozó kicsintül fogván nagyig való vitézekkel együtt jelentjük ez mi levelünknek rendiben. — Mivel meg gondolván, hogy keserves édes hazánkban egymás ellen gyülölségben, egymás vérünknek kiontásában nagy Isten ellen való vétek élnünk, és országunknak ez nem kicsiny pusztulására vagyon, arra képest, hogy az mi cselekedetünk mind Isten előtt s mind ez világ előtt nyilván és keresztyénül legyen, minden egyébb dolgoknak sok szóval való előszámlálását hátra hagyván, adgyuk tuttára mindeneknek az kiknek illik, hogy az Tekéntetes és Nagyságos Druget Homonnay Bálint urunk ő nsga, édes hazánknak generalis kapitánya, Széchy György urunkkal ő nsgával Geömör vármegyének főispányával és az nsgos Némethy Gergely urunkkal egyetemben, mi közöttünk mind ez két részről véghez vitték ő nsgok az szent békességet ilyen bizonyos okok által:

Elsőben, hogy az érsekújvári tracta szerint siettetik ő nsgok, hogy az ajándék Budára bevitessék.

2. Hogy Kálló városában, mindazokkal együtt valamit az Istenben elnyugott fejedelem adott volt nekünk juxta continentiam Donationalium megtart az ország bennünket, sőt Kálló várát is a napokban kapitánságul vagy Némethy Gergely urunknak ő nsgának vagy más ő nsghoz hasonlónak rendeltetik az országgal, avagy ha nekünk vagy penig az országnak bántására és ártalmára lenne, tehát fundamentumból is elhányatni nem szánná ő nsgok.

3. Arra is reá felelvén ő nsgok, hogy az érsekújvári végzés szerint az mi eddig való cselekedetünkről sem fegyverrel sem semmi némü egyébb bosszúállással az ország meg nem emlékezik.

4. Hogy az hajdu vitézeket is, kiket várakban befogdostanak ő nsgok elbocsátják. De mindezekre ő nsgok úgy mentenek, hogy mi is hittel kötelesek legyünk fejenként ő nsgoknak és az országnak ezekre:

Először, mivel soha Magyarországnak s abban lévő uraknak, vármegyéknek, szegény elpusztúlt községnek ellenök való dolgok-

ban sem titkon sem nyilván semminémű időben nem törekszünk, sőt Magyarországnak semmi némű ellene törekedő emberek párttartói soha nem leszünk sem ártunk édes hazánknak.

Másodszor, hogy az fogságból megszabadulandó vitézeket hittel arra kötelezzük, mivel fogságokért sem titkon sem nyilván soha senkin bosszút nem állanak.

Ezt is kivánván ő nsgok mi tőllünk, hogy jó szerével töreközzünk ő nsgánál Báthory Gábor uramnál az erdélyi vajdánál, mivel Barchay János uramnak vissza adassék *Bayom* vára cum omnibus pertinentiis és valamelyek most elfoglaltattanak ő kgymétől, mindenek megtérittessenek ő kglmének.

Ezt is hozzá tevén, hogy végben menvén immár az szent bekesseg, minden ragadozásnak békét hagyjunk, az Tiszán mindgyárt által kelljünk s az szegény fejedelemtül adatott jószágban mindgyárást leszálljunk és eloszoljunk és az szegénységnek egy csoportban gyűjtött s feltalált lovakat, ökröket mindgyárst megadjuk, sőt hogy azoknak az hajdu vitézeknek, az kik mi előttünk az ország hűségére hajlottak volt sem az Tiszántúl valóknak sem az innen valóknak sem titkon sem nyilván marhájokban és személyekben soha nem vétünk, hanem az szent békességhez tartjuk magunkat.

Ezt is hozzá adván, hogy soha ennek utánna okot nem adunk az nemes országnak ujannan való feltámadására, és ha valaha feltámadnánk, bátor ő nsgok levele is mindenestül fogva semmibe muljék. Ha penig ő nsgok egész országul, gyülésekben assecurálni akarják az vitézeket, az felől megirt dolgokról, végezésekről és békességről, tehát ő nsgok mostan nekünk adott leveleket, az minthogy tartozunk, úgy jó szivvel mi hajdu vitézek fejenként megadgyuk mindgyárást ő nsgoknak.

Jól lehet ez is méltán kivántatik, hogy ha köztünk, úgy mint ennyi sok vitézlő nép közt valaki rút, czégéres és szarvas vétekben elne, tehát afféleket igaz törvény szerint minden időben az urak és az nemes ország megbűntethessék.

Mi is azért az Istent meggondolván, az magyar nemzetnek megmaradására kicsintül fogván nagyig mind fejenként mi hajdu vitézek fogadgyuk ő nsgoknak és az országnak az mi igaz hitünkre, tisztességes emberségünkre, hogy minden ide fel megirt conditió-

kat valamelyekkel ő nsgokkal az nemes országgal együtt fogadásunkban ajánlottuk magunkat, mindazokat igazán megálljuk s minden hozzánk tartozónkkal megtartatjuk. Kinek nagyobb bizonyságára és erősségére mi feljül megnevezett kapitányok és hadnagyok azon kívül fejenként kicsintől fogván való hajdu vitézek attuk és adjuk ő nsgok és az nemes országnak ez pecsétes levelünket kezünk írásával confirmálván.

Actum in Castris Haydonum ad *Várkony* positis 13. april Anno 1608.

Andreás Nagy, Generalis
Capitaneus (és a többiek).

(Másolat. Act. Thurz. fasc. 34. m. 39.)

Április 22. Trencsénből. Illésházy Thurzó Györgyhöz. Homonnay elvégezte a békességet a hajdukkal. «Immár látom, hogy az Úr Isten le szállitaná ezeket, csak a töröknek adhatnánk le a végezés szerint a megigért ajándékot, de az mint Bécsből értem, igen lassan vadnak az oda való készülettel.» A budai pasa Koppány béget küldé a hajdú közé, Thurzó késedelem nélkül menjen az udvarhoz, mert ha meg nem tartatik a törökkel való végezés, gonoszúl járnak a magyarok stb.

(U. o. fasc. 69. m. 21.)

Április 28. Kolozsvárról. Báthory Gábor erdélyi fejedelem Thurzó Györgyhöz. Nagy András és Némethy Gergely a hajdúkat leszállították s a velök kötött békesség értelmében az ország akaratából Kálló városa nekik átadatott. «Azonközben Rákóczy Lajos, ki szintén akkor otthon nem volt, találkozik haza felé jönni, melyet az hajduk megértvén, az vicze generalissal, Elek Jánossal becsületnek okáért kimentenek eleibe, és egy ideig békességgel mentek. Az kocsija Rákóczynak beérkezvén, álgyukkal kezdenek mindgyárást lőni az hajdukhoz. Az hajduk kérdvén, mi dolog volna? Rákóczy azt mondgya, hogy talán csak örömet lőnének. Azon közben közelb menvén, jobban kezdenek hozzájok lőni, és az várból ki is ütnek azokra az hajdukra . . . Melyből következett, hogy azokat mind levágták a kik Rákóczyval voltak, és ő magát sebessen fogták el.» A hajdúk ártatlanok lévén, a történteken

nagyon felindúltak. Báthory közéjük küldte ugyan *Petneházy István* jenei kapitányt, de félő, hogy ha ez nem lesz képes őket lecsendesíteni, olyan veszedelem támad ismét, «*kit Isten bán, magunk sirathatunk, és minden nemzetek csudálnak*». Intézkedjék Thurzó, hogy annak eleje vétessék.

(U. o. fasc. 95. m. 1.)

Május 5. Debreczen. Elek János hajdú vice-generalis Báthory Gábor fejedelemhez. Tudósítja, hogy Homonnay kérésére Rákóczy Lajost szabadon bocsátották, oly föltétel alatt, hogy a királyi biztosok Ilyésházy és Thurzó György, Kassán törvényt lássanak felette. Homonnay minden jót ígért s már a tanúkat is hitelteti. Szükséges azonban, minthogy a hajdúk szegény legények az urakkal való törvénykezésre, hogy Báthory gondot viseljen rájuk, s igaz ügyökben oltalmazza.

(U. o. fasc. 95. m. 2.)

Május 6. Debreczenből. Némethy Gergely és Miskolczi Nagy András hajdú generalis Báthory Gáborhoz. Petneházytól küldött parancsolatjának engedelmeskedvén, a hajdúkat szép módjával leszállították. — A vitézek mind fejenként hűséges szolgálatjokat ajánlják Báthorynak.

(U. o.)

Május 11. Szerencs várából. Rákóczy Zsigmond Thurzóhoz. «Az hajduság felől kgd immár eleget értett, kik közűl olyan bizodalomban voltak, az Úr Isten s Homonnay szállíthatja le őket. Hogy az nagy Úr Isten embert nem veszen társul mellé, nehezteli Homonnay uram. — Az Úr Isten ő nála nélkűl megszégyenítette az hajdukat az ő felsége szendrei vitézei s az parasztság által. Széchy György uram, mint hazája szerető, azonközben Gömör vármegyét felvevén, meg is bolygatván az hajdukban, látok köztük nagy irigységet. Nyilván való dolog, az hajduság kgltekre ment volna, az egész földet holdoltatta volna stb.» Becsméreli a hajdúkat, a kik a német hadak előtt meg nem állhatnak, s Bocskai fejedelem idejében is a tatárokkal együtt csak rabolták, pusztították az országot.

Tudatja, hogy *Deseő Benedek* nevű szolgáját Mátyás főher-

czeghez küldé, kérvén hogy «*generallisságra megért embert*» bocsásson hozzájuk: «Ha úr lehet annál jobb, ha úr nem találtatnék, igazságszerető, maga biró, becsületes főembert, kit ő felsége mindgyárást urrá csinálhat. Ferdinánd császár idejében *Telekessy Imre csak egy szalai nemes ember volt, Szigetben volt valahány lóra fizetése*, az vitézek közt jól viselvén magát, többek is, ki szalai volt, ki horvát volt bennek, mind jól szolgáltak az fejedelmeknek, az országnak. Bizonyal ebben hagyni az állapotot nagyon kétséges, Kassában ő felségének banderiumának kellene lenni, ha nem is sok csak 300 lovas, 200 gyalog. Az végházakat is nagyobbítani, mert a török ugyan török. — Én bizony nem szeretem őket, felette igen bánom szomszédságokat, *bezzeg ha egy szivvel egy akaraton volnánk, noha csonka, béna vagyok, az szekeremben ágyat vettetnék, de mégis meglátnám szabadulását Magyarországnak szent Demeter napig.* Uram, ő felségénél vagy a tanács uraknál, az ide való jobb állapotra adjon jobb alkalmatosságot . . . Ez előtt hajdu uram nem ülhetett az lapáton, de bezzeg most az asztagon is el ülne. Az mi az közönséges avagy hasznunkra való jó, azt ne igazgatná hajdu, hanem az országnak tagjai. *Mert bezzeg Máthé pàp rosszúl tanítja volt a hajdukat, az urak, nemesek ellen, parasztság s ő felsége ellen* . . . Az szegény községnek nagy nyomorúságát, éhességét ha látná kgd el keserednék. Tizen, tizenhaton, s ép kéz lábú emberek úgy járnak alá s föl, koldulnak, bujdosnak szegények. A ki oka ez gonosz hajduknak fölkelésének, az az ember az Úr Istennek színét nem láttya az utolsó napon. Az Istennek szent angyali itélik, az ég a föld lészen tanúbizonyság azok ellen. Az török is immár az magyar nemzetet szidalmazza, az urakat, nemeseket, mind azok volnának okai, szidalmazza, átkozza, *Nagy Andrással* egyetemben. A nagy ur Isten adgyon jobbat, én már csak napokat számlálok, akartam volna, azt a napot ne láthattam volna.»

Május 17. Váczról. Verebélyi János Pogrányi Benedek dunáninneni vice kapitányhoz.

A hajdúságnak a portára küldött követei Konstantinápolyból Budára érkeztek, Amhát janicsár agával együtt. 162 keresztény

rabot hoztak magukkal, a kiket megismerhettek, férfiakat és nőket. Beszélik, hogy a török császár előtt kétszer voltanak, a ki nagy kedvvel látta őket a vezér pasával együtt. Homonnaynak és több magyar uraknak levelet küldött a szultán, azt kívánván tőlük, hogy *válasszák Homonnayt királynak s az legyen utánna erdélyi vajda a kit ő akarna.* A kapucsi pasát, Mustapha béget, minthogy a császár által küldött ajándékot nem Homonnaynak de Rákóczy Zsigmondnak adatta, a hajdú követek szeme láttára fölakasztották. Ali budai pasának meghagyta a szultán, hogy a magyarok kedvét keresse, a nemzet kívánságát teljesítse stb. A mi arany pénzt Amhát budai janicsár aga lóterheken magával hozott, a hajdúság es a végbeli törökök között fogják szétosztani. Báthory Gábor követét a hajdúk Konstantinápoly előtt találták.

(Act. Thurz. fasc. 69. m. 23.)

Junius 20. Komáromból. Ilyésházy Rákóczy Zsigmondhoz. «Akarom kgdnek tudtára adni, hogy Istennek kegyelmességéből az békesség dolgát az törökökkel ma mindenképen elvégeztem és holnap az oratort is be bocsátom az ajándékkal.»

(Orsz. ltár Rákóczy-levéltár 1. cs.)

Julius 1-én Kassáról. Dóczy András Thurzó Györgyhöz. «Elhittem, hogy kgdnek hirével vagyon immár, Cornis Boldizsár uramot Báthory uram bocsátotta volt Budára követségben; az hajdúk Szolnok és Debreczen között reá ütvén, mellette lévő törököket levágták, magát Cornis uramot futva szalasztották; pénzül marhául, harmincz ezer frtig vettek el tőlek».

(U. o. fasc. 63. nr. 1.)

Julius 10-én Trencsén váráról. Ilyésházy Thurzó Györgyhöz. «Ez estve érkezék Herczeg urunk levele hozzám, mását küldte ő Felsége az végezésnek, az mit császár urunkkal végezett. — Az Úr Istennek sok hálaadással tartozunk érette mi magyarok. Én is már örömet lőttettem, itt Trencsénben. Mert ha új hadat indít vala császár az török ellen, az két tar között elveszett volna az magyar. Immár az Úr Isten utat nyitott az magyar nemzetnek, hogy régi szabadságához és törvényéhez juthat. *Az papok sem árthatnak*

csak edgyesek legyünk. Én nekem ő felsége im parancsollja ez mostani levelében, hogy menten menjek az felföldre. Ez ideig nem lehetett, mert először el kellett végezni a törökkel való békességet. Az után, hogy bebocsátottam az oratort ismét akadály esett volt köztök. És szinte Bozinba küldött volt hozzám az budai passa, assecuratus akart lenni minden dolgaiba. És azután ő maga is el menne az orátorral Constantinápolyba, mert azt mondá, hogy soha nem látta még a mostani urát. Az is tartóztatott, hogy az orátornak nekem kellett ismég négy ezer frtot adnom, úgy mehetett el . . . Báthory uramnak s Homonnay uramnak is volt kétszer is emberek nálam Comáromba. Igaz dolog az, hogy Báthory uram Husztot meg akarta szállani, de az török nem hatta meg szállani. Az erdélyi követ is mivel jött meg török császártúl, végére mentem. *Bizony dolog királt akartak az hajduk ismég emelni, de markokba szakadt.* Pénzt is adott volt török császár nekik . . . Ha akarnak is immár az hajduk, nem indíthatnak semmit, mert mind az török s mind az erdélyi vajda nem tartja velek. Azon leszek azért, hogy mind szép szóval s mind adománnyal legyek nekik, *mert ha az Isten őket nem indítja vala fel, nem jutottunk volna ehhez a kiben vagyunk*».

(U. o. fasc. 69. m. 29.)

Dr. Komáromy András.

MAGYAR HADTÖRTÉNELMI EMLÉKEK A KÜLFÖLDI MÚZEUMOKBAN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Nemsokára immár egy ezredéve lesz, hogy a magyarság fegyverrel kezében elfoglalta e hazát és azóta annyi századon keresztül, sokszor szomorú és sokszor dicsőségtől sugárzó története nem egyéb, mint napról napra való harczolásának története. Egy fegyveres nemzet önfentartási ösztöntől sugalt küzdelme, ezernyi ellenség ellen.

És ha ma eme múlt emlékeit keressük, hogy egybegyűjtve azokat megrajzoljuk, belőlük ama dicső korszakok képét, hogy feltűntetve az ősök hazaszeretetének és vitézségének nagy példáit, a jelen és jövő nemzedékeit hasonló tettekre lelkesítsük: alig, vagy csak oly gyér emlékeket találunk, a melyek tekintve fényes hadi múltunkat, csak a fájdalom érzetét kelthetik föl bennünk.

A magyar nemzeti múzeum régiségtárának egyik szobájában vannak kiállítva azon, a maguk nemében mindenesetre becses, de csekélyszámú s összefüggő képet egyáltalán nem nyújtó hadtörténelmi emlékeink, melyeket ezredéves fényes hadi múltjából a magyar nemzet szegényesen a magáénak nevezhet.

Vagy csak hogy ennyi van nemzeti köztulajdonban s nyilvánosan hozzáférhetővé téve, mert hiszen szerteszét az országban magánosok tulajdonában, vidéki városi és iskolai múzeumokban s főképen főuraink kastélyaiban, váraiban és gyűjteményeiben még igen sok becses emlék van a hazában, melyeknek létezéséről 1876-ban az árvízkárosultak javára a Károlyi-palotában, 1884-ben

ötvösművekből a magy. nemzeti múzeumban, és 1886-ban a Budavár visszafoglalása 200 éves ünnepe alkalmából rendezett történelmi kiállítások eléggé meggyőzhettek.

Mind a mellett a magyar nemzeti múzeum nem bír példáúl egyetlen teljes régi vértet, vagy páncélzatot sem, holott a kora középkortól kezdve egész hadseregeink öltözködtek így. Mátyás király, midőn 1485 június 1-én Bécset elfoglalja, oda 8000 páncélos lovag élén vonúl be. Még 1526-ban is, a szerencsétlen mohácsi ütközetben, II. Lajos király 25 ezer főből álló hadsereg élén áll, melynek legnagyobb része szintén vértezett lovag volt.

És annyival inkább érezzük e hiányt, mert hiszen a bécsi és gráczi fegyvermúzeumokban még ma is ezredeket lehetne fölszerelni ily régi magyar eredetű vértekbe.

Már Szent István korától kezdve, különösen pedig a későbbi századokban, a török harczok alatt, Magyarország az egész Európa lovagjainak hadi iskolája volt. Valóban nincs Európában nép, mely velünk vagy ellenünk, de hazánk földjén ne harczolt volna. És mindezen népek írói elismerik, hogy tanúltak tőlünk. Tanúlmányozták sajátlagos keleties harczmodorunkat, elsajátították és átvették ezen harczmodor fejleményeit képező fegyverzetünket, vagy annak legalább egyes alkatrészeit, minő a nyíl, a csákány, a buzogány, a szablya, a tárcsa-paizs, a pánczéling, a huszársisak s végűl a könnyű lovassági fegyvernem, maga a huszárság. És ezek az idegen hadak, akár mint ellenség, akár mint fegyvertárs fordúltak is meg nálunk, akár mint hadi zsákmányt akár mint ajándékot, de mindig nagyszámú becses, — az akkori világban különösen becses, — jó és szép fegyvert vittek magukkal hazájukba.

Innen van, hogy Európa minden nagyobb hadi múzeumában, elkezdve a konstantinápolyi janicsár-múzeumtól, keresztűl a párisi tűzérségi múzeumon, a berlini Zeughauson, a drezdai történelmi múzeumon, a brüsszeli, müncheni, nürnbergi, bécsi és gráczi múzeumokon át egészen az orosz zarskoë-seloi gyűjteményig, rendkívül sok a magyar hadtörténelmi emlék; bizony igen sok helyt nagyon sokkal több, mint a mennyivel mi bírunk idehaza.

Mikor a közelebbi években a magyar kormány *Munkácsy Mihályt* megbízta, hogy az újonnan épülő s a honfoglalás ezer eves ünnepére megnyitandó új országház üléstermét, egy a hon-

foglalást ábrázoló nagy frescoval díszítse, — a művész a nemzet tudományos intézeteihez fordúlt, hogy neki a honfoglaló ősök fegyverzetét illetőleg útbaigazítást adnának. És az egész korszakot illetőleg, csak egyetlen kardot s néhány boglárt és pitykét tudtak fölmutatni a hazai gyűjtemények, melyekre nézve valószínű, hogy az említett korszakból származnak: úgy, hogy művészünk a maga lakóhelyén, Párisban a musée d'artillerie-ben, a régi keleti fegyverek között lesz bizonyára kénytelen keresni azokat a formákat, melyekbe képe százakra menő alakját öltöztesse.

És mindezeket ezúttal nem azért mondom el ily nyíltsággal, mintha az bármely irányban is szemrehányás akarna lenni, hanem csupán azért, hogy megmutassam, mily egyetértő, vállvetett munkára van szükségünk, hogy e téren századok mulasztásait pótoljuk, még pedig oly mérvben, mint azt múltunk és nemzeti méltóságunk megkívánja.

Ugyanezen eszmék és érzelmek hatása alatt állott a magyar tudományos akadémia hadtudományi bizottsága is, midőn már 1886-ban történt újbóli megalakulása után fölvette működési programmjába egy magyar hadtörténelmi múzeum létesítését.

És már 1888 deczember hó 20-án fölterjesztést intéz a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, melyben egy hadtörténelmi múzeum fölállítását, vagy legalább a nemzeti múzeumban egy újonnan fölállítandó «magyar hadtörténelmi osztály» létesítésére a kezdeményező lépéseket megtétetni kéri.

E fölterjesztésben az akadémia bizottsága a következő lelkes szavakban vázolja ez intézmény czélját: «A magyar nemzet — úgymond — fegyverrel kezében foglalta el hazánk földét, fegyverrel védte azt századokon át; a főpaptól kezdve, ki ma az oltári szentséget emelte jobjában, holnap pedig a villogó kardot, — le egész a legutolsó jobbágyig, ki családi ereklyeként adta át fegyverét fiának, hogy az ősök vitézsége ivadékról-ivadékra tovább szálljon, — az egész nemzetnek csak egy valódi foglalkozása volt: a harcz. A nyugat népei ápolhatták a tudományokat, ápolhatták a művészeteket; nekünk magyaroknak csak egy tudományunk, csak egy művészetünk volt, melyben azonban a nemzet minden tagja mester vala, és ez ismét csak a harcz volt.

Hogy ily körülmények között a bennünket környező népek

és nemzetek között alig találunk egyet is, melynek történelme hadi eseményekben s így hadi dicsőségben is, gazdagabb volna mint a miénk, az természetes; hisz évszázadokon át mi védtük őket a mongol és ozmán tenger hullámai ellen, mi fogtuk föl a csapásokat, melyek nekik valának szánva. És Magyarország e szerepe még nem ért véget. Még előttünk áll egy bizonyos, elmaradhatlan küzdelem, mely nagyságra az előbbiekkel könnyen fölérhet, veszélyességre pedig azokat még felül is múlhatja. Szükségünk van tehát még arra, hogy az ősök nagy küzdelmének emléke elénk idéztessék, hogy magasztos példáikból erőt merítsünk, vitézséget, lelkesedést, mindenek fölött pedig hazaszeretetet tanúljunk.»

És ez époly lelkes, mint hazafias indítványnak meg is lett a maga üdvös eredménye:

Csáky Albin gróf közoktatásügyi miniszter, meghallgatva előbb a magyar nemzeti múzeum igazgatóságának s a régiségtár őrének is szakvéleményét, a hadtörténelmi múzeum fölállítását elhatározta s az előmunkálatok megkezdését elrendelte, — gondoskodván arról is, hogy mindeme czélokra tárczája költségvetésében évről évre bizonyos összegek fölvétessenek.

Az előkészítő munkálatok programmjában egyelőre két fő czél tűzetett ki: a külföldön levő s az országban elszórva levő *magyar* hadtörténelmi emlékek megvizsgálása és összeírása.

A föladat egyik részét illetőleg, engemet ért a megtisztelő és kitűntető megbízatás, hogy a középeurópai múzeumokat tanúlmányozás tárgyává tegyem.

A közoktatásügyi miniszter úr ajánló és megbízó levelével ellátva, *Bécs, Grácz, Salzburg, München, Nürnberg, Stuttgart, Karlsruhe, Strassburg, Páris, Brüssel, Berlin* és *Drezda* múzeumait, történelmi és műgyűjteményeit vizsgáltam át, kutatva mindenütt a magyar, vagy csak legalább magyar vonatkozású hadtörténelmi emlékeket. E mellett azonban folytonosan szem előtt tartva egy magyar hadtörténelmi múzeum fölállításának czélját, figyelemmel kísértem és behatólag tanúlmányoztam az említettem intézetek belső szervezetét, ügykezelését, rendszerét s általában azon elveket, melyek szerint azok berendezve és vezetve vannak.

Mindezekre vonatkozó észleleteim főbb eredményeit kívánom

ezúttal elmondani, még pedig utazásom sorrendjében, városonkint csoportosítva az adatokat.

I. *Bécs.* Azon százados közjogi kapocsnál fogva, mely bennünket a Habsburg házzal és Ausztriával egybefűz, önkényt következik, hogy királyaink bécsi fegyverkamaráiban és szertáraiban a mindinkább terjedő magyaros fegyverzet számos emléke maradt fönn. A Habsburgház uralkodóiban és uralkodó herczegeiben e mellett mindenkor élénk érzék volt a fegyverek és hadi emlékek gyűjtése iránt és e szempontból, mint azt mozgalmas hadi történetünk eléggé igazolja — alkalmasabb terület mint Magyarország — már a XV. század elejétől fogva alig volt Európában.

Egy császári fegyvergyűjtemény gyarapodásának a régi időkben százféle módja és alkalma volt. És mindeme útakon temérdek magyar hadtörténelmi emlék gyűlt össze lassankint a bécsi császári fegyvergyűjteményekbe, úgy hogy ma már e tekintetben reánk nézve ez a leggazdagabb és legbecsesebb gyűjtemény, telve nemzeti ereklyékkel, melyekre minden magyar kegyelettel tekint, — minők Mátyás király kardja, a csapatai által viselt paizsok, Róbert Károly király fiának, Kálmán püspöknek kardja, a szerencsétlen II. Lajos király vértezete, a hős Zrínyi Miklós hadi öltözete, Báthory István és Apaffy Mihály pánczélzata, II. Rákóczy Ferencz hadi zászlója stb. És a melyeket minden hazafi szívesen látna itthon, a magyar nemzeti múzeum őrizetében.

A bécsi császári fegyvergyűjtemények története sok tekintetben fölvilágosít annak gyarapodása felől s megmagyarázza, hogy mily útakon jutott számos magyar fegyver egyéb külföldi múzeumokba, pl. Innsbruckba, Gráczba, sőt Párisba és Madridba is; — miért azt *Boeheim*, a császári fegyvergyűjtemények őrének nyomán,[1]) kivonatosan a következőkben adjuk:

«A császári ház fegyvergyűjteménye első sorban a Habsburgház tagjainak és rokonainak különböző fegyvertáraiból keletkezett s egészen III. Frigyes császár idejébe nyúlik vissza. A gyűjtemény nem csekély része pedig I. Miksa császár és tiroli Zsigmond főherczeg hagyatékából ered.

[1]) *Boeheim* Wendelin. Kunsthistorische Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses. Führer durch die Waffensammlung. Wien, 1889. K. 8-adr. 203 l. *Archaeologiai Értesítő* 1889. évf. 410—12. ll. ismertetve.

Az ezen távoli időközre vonatkozó ismeretek még hézagosak s csak I. Ferdinánd császár uralkodása idejében válnak határozottabbá, úgy hogy ezen időtől kezdve — legalább nagyjában — már képesek vagyunk követni azt az útat, melyet a császári fegyvergyűjtemény mai állapotáig megtett. A fegyverek birtoklása, a spanyol ág elszakadása folytán Madrid és Bécs között oszlott meg s ez így maradt a mai napig. A legrégibb úgynevezett «Landesfürstliche Harnischhaus» Bécsben, melyben egyéb fegyverek és puskapor is őríztettek, a XIV. században az augusztinusok templomával szemben feküdt, 1456-ban Cilly Ulrik gróf halála után, ennek házát, — a mely a Hofburg mai «Amalientract»-ja helyén állott, császári szertárrá tették. Nemsokára I. Ferdinánd trónrajutása után az egész fegyverkészletet az úgynevezett «Stallburg»-ba helyezték át, a hol az a XVI. század első felén keresztül maradt.

1559 körül a Stallburg, a Spanyolországból Bécsbe érkezett II. Miksa császár lakosztályául jelöltetett ki, minek folytán tartalmát kiürítették és az úgynevezett «Salzburgerhof»-ba vitték át, mely a Renngasseban, körülbelől ama helyen feküdt, a hol ez a Wipplinger-úttal összejön.

I. Ferdinánd császár elhalálozása után, 1564-ben, a császári fegyvertár, a nagy tömegben levő hadi készlet kivételével ketté osztatott. Egyik fele II. Miksa császár tulajdonába jutott, s Bécsben maradt, másik fele pedig örökrészül tiroli Ferdinánd főherczegnek jutott és Insbruckba szállíttatott át.

Ez utóbbi rész 1606-ban a császári tulajdonba újra visszakerült, de csak 1806-ban vitetett tényleg vissza Bécsbe, mignem 1889-ben, tehát 325 év után az első részszel újból egyesíttetett.

A mi a Bécsben maradt első részt illeti, erre vonatkozólag fölemlíthetjük, hogy II. Rudolf uralkodása alatt, még pedig 1584—1587-ig terjedő időszakban, a régi «Salzburgerhof» helyén egy császári szertár építtetett, melyet azután I. Lipót császár 1672-ben, tetemesen megnagyobbított és a kor követelményeinek megfelelően átalakított. S ámbár a régibb, drága díszfegyverek is, a melyek a császároknak saját külön vért, vadász és nyeregkamaráiból kerültek ki, — a szertárban őríztettek: mind a mellett, külön levén választva a hadsereg hadi készletétől, egy önálló osztályt képeztek, mely 1765-ben tetemesen meggazdagodott a gráczi burg-

nak műkamarájából hozott díszfegyverek folytán, melyek legnagyobbrészt steieri Károly főherczeg hagyatékából származtak.

1770 körül, a császári Stallburgban visszamaradt díszvértezeteket és egyéb drága fegyvereket is a Rengasseban levő szertárba vitték át.

Ezen megbecsülhetetlen gyarapodások mellett azonban, melyekben a császári szertár századokon át részesült, s melyek fejedelmeinek hadi erényei és műizléséről voltak hivatva tanúskodni, — érzékeny veszteségek is érték.

A legnagyobbak a franczia invasio idejében, 1805 és 1809-ben. Nevezetesen az utóbbi év az, melyben a gyűjteményt ama szomorú sors érte, hogy az ellenség által a legérzékenyebben kizsákmányoltatott s a legszebb rendben levő fegyverkincsek szekerekre rakatván, Párisba vitettek. Az 1814-ben létrejött párisi béke után, az erőszakosan elvitt kincsek visszakövetteltettek ugyan s azok nagy része vissza is adatott, de mégis sok becses darab időközben elrejtetett, vagy idegen kezekbe került. Ebben az időben kerültek Európa különböző nyilvános és magán gyűjteményeibe ama fegyverzetek és fegyverdarabok is, melyekről kétséget kizárólag kimutatható, hogy a bécsi császári fegyvergyűjtemény egyes vértezeteihez tartoznak.

További veszteségek a gyűjteményt 1848-ban történt kifosztása alkalmával érték, a mikor is egyes történetileg és művészetileg értékes dolgok, melyekről régibb leírások említést tesznek, eltűntek.

1856-ban a gyűjtemény az új cs. kir. tűzérségi fegyvertárba (Arsenal) vitetett át és ott az ú. n. «Rumeshalle»-ban helyeztetett el,[1]) hol 1888 július 1-éig maradt. Ő felsége, I. Ferencz József uralkodásának ezen korszakában tetemesen gyarapodott e gyűjtemény, ama értékes tárgyak folytán, melyek a laxenburgi kastély gyűjteménytárából ismételten oda átvitettek. A mennyiben ugyanis legfelsőbb meghagyás következtében, valamennyi ott található fegyver, mely némi régészeti, mű- vagy hadtörténelmi fontossággal bír, e gyűjteménybe lett átvíve; szintúgy már ez időtájt vétettek be oda

[1]) *Boeheim W.* Übersicht des k. k. Hof-Waffenmuseums im k. k. Artillerie-Arsenal. Wien, 1881. 124 l. K. 8-adr.

a cs. kir. udvari vadász- és nyeregkamaráknak ama nagymennyiségű hadi és díszfegyverei, melyek nem tartoztak szorosan a vadászat körébe, sőt még magából a cs. kir. kincskamarából (Schatzkammer) is számos, igen értékes tárgygyal egészíttetett ki e gyűjtemény.

A legutolsó s fölötte gazdag gyarapodás pedig e gyűjteményt 1881-ben érte, a mikor legfelsőbb rendelet folytán a császári ház összes fegyverei egy külön gyűjteménybe rendeltettek összegyűjtetni, a mint hogy ma ezen gyűjtemény tényleg az összes műtörténelmi gyűjtemények egy külön osztályát is képezi. Ennek kiegészítéséül még ama régibb hadi és vadászfegyvereket és nyeregszerszámokat is stb. ide csatolták, melyek csak az összes császári gyűjteményekben föllelhetők voltak.

A császári fegyver-, illetőleg szertárnak tiroli Ferdinánd főherczeget megillető része, miként az már említve volt, 1564-ben Innsbruckba vitetett s az ottani burgban helyeztetett el. Ezáltal e gyűjtemény egy oly fejedelem kezébe jutott, a ki, — miként többi német fejedelmi kortársai, nevezetesen II. Miksa császár, II. Rudolf, V. Albert herczeg és V. bajor Vilmos stb. kiváló műizlés által tűntek ki. E nagy férfiakkal osztotta meg Ferdinánd főherczeg a gyűjtés nagy munkáját, a Mediciek nemes utánzási vágya által ösztönöztetve és lovagias érzéke, — családfájának ugyancsak egyik kiváló öröksége, arra indította, hogy fegyvergyűjteményét folytonosan gyarapítsa s csakhamar valóban gazdag múzeumává tegye a XV. és XVI. századbeli legnevezetesebb hősök hadi emlékeinek.

A főherczeg a gyűjtés nemes munkáját csakhamar Welser Filippina halála után kezdte meg s mindenünnen levelek útján kérte a hozzájárulást, melyek számos helyről oly nagy tömegekben érkeztek, hogy élete végén, Ambras várában levő fegyvergyűjteménye, egyike lett a történelmileg legnevezetesebb ilynemű gyűjteményeknek.

Igyekezete oda irányúlván, hogy az egyes kiváló hősök, vagy miként ő nevezni szokta: «a becsületes társaság» vértezete, állandó becsben maradjon, — nemcsak jegyzeteket készíttetett arról, melyeknek legrégibbje 1583-ból való, — hanem titkárját, notzingeni *Schrenckh Jakabot*, azzal is megbízta, hogy egy lehetőleg nagy terjedelmű, rézmetszetű művet szerkesszen, a mely mintegy képlel-

tár bármikor tanúskodhassék, hogy az ott levő tárgyak authenticusak. E mű: «Armamentarium heroicum Serenissimi Principis Ferdinandi Archiduci etc.» czím alatt, 1582-ben kezdetett meg, azonban csak hat évvel a főherczeg halála után, 1601-ben jelenhetett meg. A fenkölt szellemű főherczeg halála után a gyűjtemény idősebb fiának, Károly burgaui őrgrófnak, birtokába jutott, ki azokat Rudolf császárnak eladta, ki által alapítójának szellemében tovább gazdagíttatott és kifejlesztetett s ismét császári tulajdonba jutott vissza, azonban továbbra is Ambras várában maradt.

A franczia háborúk idejében, egyéb az Ambrasban levő műgyűjteményekkel együtt, a fegyvergyűjteményt is jelentékeny veszteségek érték. 1796-ban és 1799-ben a kormány ismételten biztonságba helyezte azt, úgy hogy 1801-ben a lunevillei béke után újból felállíttatott és rendeztetett. Az 1805-iki hadjárat alkalmával, Tirol átadása után a gyűjtemény, melynek legbecsesebb darabjai biztosságba voltak helyezve, — mivel magántulajdonnak és a császári ház hitbizományi javának tekintetett, az ellenség által csak csekély kárt szenvedett. Mind a mellett I. Napoleon tíz vértezetet, közöttük azt is, mely I. Ferencz számára 1542-ben Franczia-országban készült, fölpakoltatta és Párisba szállíttatta, hol azok még ma is vannak. 1806-ban végre, császári parancs folytán, az összes gyűjtemények és drágaságok, köztük az egész fegyvergyűjtemény is Bécsbe vitetett át, hol 1808-ban a császári kertben, a cs. kir. Burg közelében állíttatott föl. A következő évben, 1809-ben, ismét Pétervárádra szállíttatott, honnan 1810-ben újból visszakerült és 1814-ben az alsó Belvedereben állíttatott föl, hol egészen az újabb időkig maradt.[1])

Az összes műtörténeti gyűjteményeknek az új múzeumba, legfelsőbb parancs folytán való egyesítése, 1888 deczember havában a fegyvereknek az alsó Belvederből való átszállítása által befejeztetett, hol ezen gyűjtemény az udvari fegyvergyűjteménynyel egyesíttetett, fölállíttatott s azzal most egy gyűjteményt képez.

A mi most már a gyűjtemény fölállításának és rendezésének elveit illeti, a fentebb vázolt történelmi fejlődésből is láthatni,

[1]) *Ilg Albert*, Dr. W. Boeheim. Führer durch die k. k. Ambraser-Sammlung. (Im unteren Belvedere.) Wien, 1882. K. 8-adr. 139 l.

hogy ennyi különböző korszakban s különböző szempontokból egybehozott gyűjteménynyel szemben, egységes elvek szerint eljárni mily nehéz volt, annyival is inkább, mivel alkalmazkodni kellett az újonnan épített múzeum helyiségeihez s a szigorúan tudományos elvek szerint való rendezés keresztülvitele mellett is lehetetlen volt, az egésznek összhatására való tekintetből itt ott a decorativ elemekre is nem gondolni. Mindeme nehézségekre a gyűjtemények rendezője, *Boeheim* maga is utal,[1]) s csakugyan sok tekintetben sikerült is az neki, de mint alább látni fogjuk, nem mindenben.

Az egész gyűjtemény elhelyezését és külső fényét illetőleg, ma egyike Európa legfényesebb gyűjteményeinek. A termek fejedelmi pompával, aranyozott, díszítményekkel, czímerekkel stb. vannak ékítve.

A rendezést illetőleg, a fő elv volt egy tudományosan historiai rendben sorozott fegyvergyűjteményt bemutatni, tehát nem hadtörténelmi múzeumot fölállítani, nem szemléltető módon tanítani, miért is minden decorativ elem a lehetőség szerint kerültetett. Így például a lovag-vértezeteknél a bábú-alakok és a lovak teljesen eltávolíttattak, melyek pedig a Belvedereben fölállítva volt régi ambrasi gyűjteménynek oly festői és igaz képet adtak, a nélkül, hogy az egész tudományos értékének ártottak volna.

Akkor, mikor az összes külföldi hadi múzeumokban oly aránytalan nagy mértékben látjuk a törekvést a decorativ fölállításra, még például oly kitünően rendezett gyűjteményekben is, mint a párisi és berlini, — örömmel fogadnók a bécsi múzeum szigorú elveit, ha az tényleg és mindenben keresztülvitetnék. Azonban egy rendkívüli nagyot vétett ellene a rendezőség azzal, hogy a történelmi sorrendből kivette a torna-fegyvereket, melyek ráadásúl még a gyűjtemény legrégibb keletű darabjait tartalmazzák és azokat, mint külön csoportot a gyűjtemény legvégére, a XXXVI. teremben helyezte el.

A tornák fénykora a XIV. és XV. század, de eltartanak egészen a XVI. század utolsó tizedéig s ezen egész korszak alatt együttesen, hogy ne mondjam elválaszthatatlanúl fejlődik az egész intéz-

[1]) *Boeheim* W. Führer 9—10. l.

mény, mint fegyverzete a hadi élettel. Ezért nem lett volna szabad a bécsi gyűjteményekben sem oly élesen elkülöníteni a kettőt egymástól.

Egyebekben a rendezés és fölállítás mintaszerű, maga a gyűjtemény pedig, eltekintve azon elsőrangú fontosságtól is, melylyel reánk magyarokra nézve bír, egyike Európa leggazdagabb gyűjteményeinek, melynek értékét különösen emeli a számos, teljes és nagy értékű vértöltözet és a még számosabb történeti vonatkozású hiteles emlék.

A fölállítást illetőleg a teljes, vagyis egész testre való vértezetek és egész lóra való fölszerelések önállóan, szabadon vannak fölállítva a termekben, míg minden egyéb tárgy gondosan szekrényekbe van zárva. A szekrények alja barnán páczolt bükkfából készült, felső része pedig sárga réz s Wertheim-szerkezetű vázba foglalt üvegfalakból áll.

A katalogusnak megfelelő sorszámok, aranynyal fekete bőrbe vannak préselve s vékony dróttal a tárgyakra fűzve. A régi s nagyon elrozsdásodott vas tárgyak, rozsdás kardok stb. sötét, vörösbarna, finom posztóra vannak fényes rézpántokkal erősítve. Ez utóbbi eljárás a legnagyobb mérvben zavarja e tárgyak kellő tanúlmányozását.

A rozsda által erősen megrongált vagy csak fenyegetett tárgyak sok múzeumban megvédés és conserválás czéljából, bizonyos olajokkal páczoltatnak s lakkal vonatnak be.[1]) A bécsi műtörténeti múzeumban ezen eljárást teljesen mellőzve látjuk, a rozsdás vastárgyak eredeti állapotban vannak kiállítva, a minek magyarázata az, hogy a gyűjtemény jeles őre, *Boeheim*, mint azt fegyverismé jéből látjuk, határozottan ellene nyilatkozik ez eljárásnak.[2])

Az általam tanúlmányozott minden egyes hadi múzeumban vizsgálat tárgyává tettem az illető intézetek hivatali berendezését

[1]) *Fenichel Samu.* A rozsdás fémrégiségek megóvása. Arch. Ért. 1890. 286—288. l.

[2]) *Boeheim W.* Handbuch der Waffenkunde. Das Waffenwesen in seiner historischen Entwickelung, vom Beginn des Mittelalters bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts. Mit 662 Abbildungen. Leipzig. 8-adr. Az 586-ik lapon.

es az általuk vezetett könyveket és naplókat is. A bécsi hadi múzeumnak sajátlagos fejlődési viszonyainál fogva azonban, midőn a rendező úr egy háromszázados levéltárral dolgozik, midőn tulajdonképen a gyűjtemény újabb tárgyakkal alig gyarapszik többé, oly egészen különleges rendszere van, hogy azt más múzeum aligha használhatná, — miért is annak bővebb fejtegetésétől ezúttal eltekintek.

Az emlékek közé soroltuk nemcsak azon tárgyakat, melyek magyar eredetűek, hanem azokat is, melyek magyar vonatkozásúak és több esetben olyanokat is, melyeket a katalogus nem mond ugyan ilyeneknek, de részünkről ilyenekül ismertük föl és határoztuk meg.

A sorrend tekintetében a gyűjteménynek, a katalogusnak már föntebb idézett 1889-ik évi legújabb kiadásában követett rendjét követjük:

I. Bécs. a) *A császári ház fegyvergyűjteményében.*

1. Tárcsa-paizs, minőt úgy e gyűjteményben mint a Bécs városi múzeumban több példányban látunk, I. Mátyás király korából. A katalogus 13-ik lapján német munkának van mondva a XV. század első feléből, a német fölirat után, mely rá van festve s következőleg szól: «ḣilf · ḋu · rḋiyin · mmrt · ḋru · liḣr · ḣu · ḋer · frlru · ḋmrt · amru · rasp · mrlrḣu · ḣalthaſar · agla.» E szó «agla» ama kabalistikus mondásból, illetőleg annak kezdőbetűiből «Atha · Gíbbor · Leolam · Adonai» vagyis «Erős vagy az örökkévalóságig ó Uram!» van összeállítva.

A fölirat németsége nem bizonyít az ellen, hogy azt Mátyás valamely katonája ne viselhette volna, midőn különben teljesen hasonló a többi Mátyás-féle paizsokhoz. Annyival inkább lehetséges ez, mert a paizs lapján itt-ott lepattogó festés alatt határozottan látni egy festett kép nyomait. Lehet tehát, hogy a kérdéses német fölirat később az újrafestéssel került a paizsra. (XXV. terem, 1. szám.)

2. Kálmán püspök kardja. Kálmán püspök, kit Kálmán királylyal tévesztettek össze a régibb katalogusok, — nem más mint

Róbert királynak, 1317—75 körül élt természetes fia, a ki előbb váradi kanonok, 1337-től pedig élte végéig győri püspök volt.[1])

Az olaszos formájú rövid kard pengéjén, heraldikai jelvényeken kívül, a következő fölirat látható: az egyik oldalon: «COLOMANVS · EPS†» és a másik oldalon: «REX · HVNGARIE». A foglalat markolata, csavart díszítéssel egyszarvú szarvából készült, végén keleti jellegű gombbal, mely valószínűleg XV. századbeli olasz munka, a kézvédővel együtt, mely egy sárkánykígyót ábrázol. A hozzá való szép, préselt bőrtok már a XVI. század elejéről való. (XXV. terem, 18. szám.[2])

3. II. Lajos király hadi pánczélja. Számos körülmény arra mutat, hogy ez csakugyan a szerencsétlen király hiteles emléke, — mind a mellett részünkről az alább előadandók alapján szükségesnek tartjuk, hogy ez további kutatások által, minden kétséget kizárólag beigazoltassék.

A gyűjtemény legrégibb leltárai már határozottan II. Lajos nevére írják e pánczélt s művezetének stylusa csakugyan meg is felel a kornak és divatnak, a mennyiben akkor a német ruházat dívott, mely szerint II. Lajos is rendesen öltözködött, a mint azt egykorú emlékérmein és pénzein, kivert arczképein láthatjuk. *Bechem Bernát* által, Körmöczön veretett ezüst tallérjának előlapján a király egész pánczélos lovagalakja látható[3]) és e pánczélzat formája, a mint az a finoman vésett érmen megállapítható, azonos a szóban forgó pánczélzattal. Fegyverzetünk hitelességére vonatkozó adat még az is, hogy ez lehet azon pánczélzat, melyet Lajosnak, 1515 július 23-án, későbbi ipja, I. Miksa császár, teljesen fölszerelt ló kíséretében ajándékozott, a mint arról *Fugger* is a következőleg emlékezik meg: «ein geligertes (lótakaró) Ross und über das einen goldgeätzten köstlichen Kürass nach dem Ebenmass seines Leibes, mit welchem ein Edelknabe angethan ihm das Pferd zuritt».[4])

[1]) *Archaeologiai Értesítő.* 1889. évf. 410. és 1890. évf. 301. lap.

[2]) *Boeheim.* Waffenkunde 243. lapján e kard sikerült rajzát is közli.

[3]) *Weszerle.* Érmészeti táblái. Budapest. 1873. 4-edr. B. Tab. XVI. 1. sz. Tab. XV. és G. Tab. XXIII.

[4]) *Fugger.* Spiegel der Ehren des Hauses Oesterreich. 1335. l. —

Jagelló Lajos akkor még csak kilencz éves volt s azután fejlődésében teljesen visszamaradt, úgy, hogy szerencsétlen halála idejében sem volt nagyobb egy tizennégy éves fiú rendes nagyságánál. Kora szülött volt, két éves korában már magyar, három éves korában pedig cseh királylyá koronáztatott, tíz éves korában trónra lépett, 14-ik évében már teljes szakállal bírt, 15 éves korában megházasodott, 18 éves korában megőszült s húsz éves volt, midőn Mohácsnál elesett. A bécsi gyűjtemény pánczélzata csak egy méter és 27 cm. magas és összesen 12·8 kilogramm súlyú, így tehát lehet ez az a pánczél is, melyet Miksa császár a kilencz éves fiúnak küldött.

És most lássuk magát a fegyverzetet: Fő jellemző vonása az I. Miksa császár idejében divatos burgundi sisak (burguinot), «mely a közönséges sisaktól abban különbözik, hogy alsó része kidudorodó és belül homorú gyűrűt képez, mely a pánczélnak beleillő kidomborodására rátolatik és ilyen formán pánczél és sisak egy darabból állónak látszik, míg a közönséges tábori sisak alól csak egyszerű abroncscsal bír, mely a pánczél gallérjára ránehezedik.

Jelen sisak hat külön részből, ú. m. a tarkóból, a minden bourguinotnál előforduló és épen most említett karimából, a homlok és két pofarészből és végre az igen érdekes visirből van apró szögecsek segélyével összeállítva, mely részek közül különös figyelemre érdemes a tarkó alacsony sövényével, mely a fej közepére mért ütések fölfogására való és hasonló a mai dragonyos-csákón látható tarajhoz, továbbá a fölnyitható visir, mindkét oldalán apró nyílásokkal, melyek lehetővé teszik a fölfelé nézést. Az utóbbi alatt még egy második nagyobb nyílású, rostélyozott visir is létezik, a mi a legritkább esetek közé tartozik és a kényelmes légbeeresztésre való, mely czélra különben a minden bourguinotnál előforduló, különös szerkezetű állrész is szolgál, a mennyiben kis kapocscsal zárható két részből áll.

A nyak és gallérja, melyre a sisak rá van tolva, mozgatható összeköttetésűek, hogy a lovag fejét forgathassa. Két részből állanak, melyek azonban szögecsek által zárt egészszé vannak egybe-

Boeheim W. Übersicht des k. k. Hof-Waffenmuseums im k. k. Artillerie-Arsenal. 1882. 28. lap.

erősítve. A vállak kardcsapások fölfogására epaulettekkel bírnak, melyek kis csapocskákkal erősítvék a hátra és a mellre, e czélból csatolt szíjakba. A mélyen lenyúló vállszárnyak elől egymásba toltak, tehát mozgathatók, míg hátúl feszesek. A jobb oldali, elől kivágással bír, hogy ne képezzen akadályt a mellre erősített, behajtható horognak (Rüsthaken), melyben a nehéz lándzsa nyugodott és mely jelen esetben nem bír rúgóval, tehát nem önműködő, mint számos más pánczélnál.

Érdekes a csuklós könyök is, kiálló púpjával és alsó és felső kagylójával, melyek a kar összehúzását megengedik, a mennyiben akkor a föl-, illetőleg alkar azokba belefekhetik. A vaskeztyűk hasonló díszítésűek, mint a pánczél és behajtható újjakkal bírnak. A mellnek I. Miksa idejében divatozott, gömbölyded alakja van és a hónaljnál mozgékony betétekkel bír. Hozzá fűződik a rövid has, hosszú, nyúlványos derékkal, mely három egymásba tett abroncsból áll, hogy a lehajolást megengedje és ki van alúl vágva, úgy, hogy a pánczél alatt hordott pánczéling kilátszik. Ez fölváltva szögecselt és forrasztott szemekből készült.[1])»

Az egész díszes fegyverzet munkája igen hasonlít I. Fülöp, castiliai királynak ifjúkori fegyverzetéhez,[2]) a mennyiben ahhoz hasonlóan bemélyedő és rézsútt fekvő vonalak által, négyszögletű mezőkre van osztva, melyek mindegyikét előbb bepréselt, azután chemiai úton kimaratott és végre bearanyozott kereszt alakban alkalmazott, viráglevél forma dísz tölti ki, mely ékítményt *Leitner* helytelenül lombdísznek mondja,[3]) holott az nem egyéb, mint az azon korbeli s különösen a landsknecht-viseletet jellemző hasított díszítmény utánzata. E divat jellemző sajátsága volt, hogy a ruha számtalan négyszögletű darabkából volt összevarrva (verhauene oder gemutzerte Tracht), mely négyszögletű darabok négy helyen ki voltak hasítva, mely hasítékokon azután az arany fonalakkal átszőtt vászon, vagy a színes selyem ing kilátszott.

[1]) *Korda Dezső.* A bécsi cs. kir. Arsenal fegyvergyűjteményének magyar vonatkozású tárgyai. Ludovika Akadémia Közlönye. 1886. 343. 44. l.

[2]) *Boeheim W.* Führer durch die Waffen-Sammlung etc. 1889. Wien. 25. lap.

[3]) *Leitner Quirin.* Die Waffensammlung des österreichischen Kaiserhauses in Wien. Wien, 1866—1870. Folio. VIII. tábla és szövege.

E viseletet az akkori írók erősen ostorozták. Gúnyt rejt magában a «gemutzerte Tracht» megjelölés is, mert a mutze ó-német szó és annyit jelent, mint a latin vulva. Itteni alkalmazása pajkos hasonlat, mely a rhombus alakú, bemélyedő mezőkre vonatkozik.

És e gúnyt valóban meg is érdemelték e divat túlzásai, mint bizonyos Schwarz Mátyás, gazdag kereskedőé, ki 1523-ban oly köntöst készíttetett magának, mely közel öt ezer darabkából volt művészileg összevarrva.[1])

A fegyverzet czombfedői pajzs alakúak és szíjjal vannak a czombhoz erősítve. A czomb hátúl szabad. A térdkagylók csuklósak. Az alsó lábszárat síma és ízlésesen alakított cső védi, melynek közepén és szélein finoman tausirozott s aranyozott lombdíszítményű ornamentika van alkalmazva.

Megfoghatatlannak látszik, hogy *Korda Dezső*, ki föntebb említett czikkében, különben oly szakszerűleg és lelkiismeretesen foglalkozik e pánczélzattal, azt írja róla, hogy lábszár-védői teljesen símák, sőt az egészet rajzban is kiadván, azon is minden ékítmény nélküli lábszárvédőket mutat be, holott *Leitner* művészi kivitelű képét okvetlenül látnia kellett.

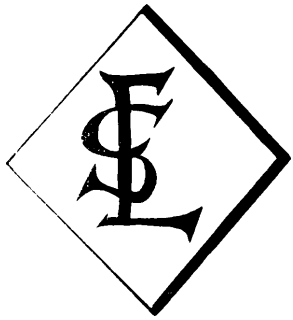
A czipők eltérően a Miksa korabeli, túlságosan hegyes czipőktől, inkább a landsknecht-viseletre emlékeztető, tompa és vágott végű lábfedők, melyek ismét úgy vannak díszítve, mint a pánczél felső részei.

Az egész fegyverzet szélein zsinor-utánzat fut végig és ehhez kimart és aranyozott s hímzést utánzó sáv fűződik. A mell felső szélén, a díszítés közepén, egy női fejjel ábrázolt, a német heraldikusok által úgynevezett «Jungfrauenadler», stb. fordúl elő, mely a Nürnberg városa hármas czímerpaizsának egyikében előforduló alakhoz teljesen hasonlít, miért is kétségtelennek látszik, hogy az egész fegyverzett ott készült német munka.

Különösen érdekes azonban a pánczélzatunk mellén látható *E* és *S* betűs monogramm, mely technikájára nézve azonos a többi ornamentikával. Ugyane két betű külön is előfordúl a két válltarajon s ismét mint monogramm a fegyverzethez tartozó Küriss-

[1]) *Reichard* Matheus und Veit Konrad Schwarz, Kleidertrachten. Magdeburg. 55. l.

nyereg elő és hátsó ívén is. E két betű jelentősége még nincsen eldöntve s *Leber*[1]) igen helyesen utalja e talány megoldását a magyar történészek föladatai körébe. Ugyancsak ő azt gyanítja, hogy az *S* betű «semper»-t jelent, mint a mely szó fegyverzeteken elég gyakori. Így előfordúl a párisi múzeumban, Bayard lovag fegyver-

zetén: «Semper Save». Valamivel már valószínűbb *Leitner* véleménye, ki azt hiszi, hogy ezen két betű monogrammja Szent Erzsébetnek, II. Endre király leányának és későbbi thüringiai grófnénak, kinek emléke ez időtájt még igen nagy tiszteletben állott a magyaroknál, s I. Miksa idejében valóban nagyon el volt terjedve a vallásos szokás, a vérteken és pajzsokon önválasztotta védszentek képeit vagy nevét, majd vallásos mondatokat viselni. Ezen fölfogást is igen megerőtleníti azonban az, hogy ez esetben a latin nyelv mondatszerkezetének megfelelőleg, az *S* betűnek kellene elől állani, holott mint az rajzunkból is látható, a monogrammban inkább az *E* betű van elől. Megvallom, csudálom, hogy mindannyian nem jöttek arra a legközelebb eső gondolatra, hogy ez a monogramm a híres fegyverkovács neve, ki a remekművet készítette. Mert hiszen ha azt a bátorságot vette magának, hogy egy királynak dolgozva, a fegyverzet előkelő részén, nem annak, hanem saját székvárosának czímerét alkalmazta, bizonyára megtehette azt is, hogy egyszersmind nevének kezdőbetűit is megörökítette, a mi azon korban különben is rendkívül elterjedt divat volt, úgy az aranyműves ötvösöknél, mint a fegyverkovácsoknál. Még nagyobb valószínűséget ad e föltevésnek azon körülmény, hogy a legtöbb

[1]) *Leber* Fr. v. Rückblicke in die deutsche Vorzeit. 1844. I. k. II. 65. l.

ily díszes kivitelű vérten, különösen a nürnbergi pánczél és fegyverműveken, a fegyverkészítő vértverő vagy kovács rendesen beveri mesterjegyét s e mellett a nürnbergiek rendesen Nürnberg város czímerét is. A mi pánczélunkon a leggondosabb vizsgálat daczára, mesterjegy nem található; hanem igen is ott van díszes helyen Nürnberg czímere, a mikor is a szokásnál fogva a monogramm nem lehet más, mint a készítő mester jegye.

További útamban Nürnbergben is időzvén, átvizsgáltam a városi számadási könyveket, az adófizető polgárok névsorát és a czéhek jegyzőkönyveinek egy részét. És azt találtam, hogy az 1516—1526. évekig, a meddig II. Lajos király uralkodott, négy olyan fegyverkovács neve fordúl elő Nürnbergben, a kiknek neve megfelel az *E* és *S*, valamint az *S* és *E* betűk monogrammjainak is.

Tárgyalt fegyverzetünkhöz még egy díszes mívű Küris-nyereg tartozik, mely kék selyemmel van bélelve, és elől és hátúl egy-egy, a fegyverzettel azonos díszítésű aczél ívvel bír. A mellső íven a magyar nyergeket jellemző keskeny bak nyúlik fel. A hátsó ív a szúrással járó tornáknál használt nyergekhez hasonlóan, nagyon magas. A hozzá tartozó kengyel és szíj hiányzik. Az íveken, mint már említők, az ismert *E* és *S* betűs monogramm fordúl elő.

E hadtörténelmi ereklyénkről szólva, mindjárt megemlítettem, hogy annak hitelessége még megállapítandó. Bizonyára magam volnék az első, ki a nélkül is gyér ilynemű emlékeinket mentül többel szaporítani óhajtanám, de e mellett mindnyájunknak, kik e kérdéssel foglalkozunk, föladata és kötelessége az igazság keresése és szigorú kritika gyakorlása.

Innen van, hogy úgy a bécsi mint egyéb külföldi múzeumban is nem egy tárgyat, mely a katalogusokban németnek, vagy olasz és keleti eredetűnek mondatik, részünkről hazai származásúnak bizonyítottunk be. De nézetem szerint ezt a kritikát ellenkező szempontból is gyakorolnunk kell, nehogy a nemzet kegyeletével esetleg oly tárgyakat vétessünk körűl, a melyek utóbb arra nem méltóknak bizonyúlnak.

És ily tévedésekre, mint azt szakembereink igen jól tudják, nagyon sok eset van. Hogy csak egy nagyon közel eső példát említsek föl, a régi Zeughausban egy pánczélzatot Corvin Mátyásnak tulajdonítottak, így van az a régi leltárakba is beírva, sőt a ter-

met, melyben el volt helyezve, Corvinus-teremnek hívták; úgy, hogy a külföldi irodalomba is így került bele a kérdéses páncél.[1]) Egy kissé szakszerű és behatóbb vizsgálat azután kimutatta, hogy az a XVII. században készült s mint a mellén levő kissé elmosódott czímer is mutatja, György János brandenburgi választó fejedelemé volt.[2])

II. Lajos pánczéljára vonatkozólag is vannak ily el nem oszlatott kételyeink. Azt, hogy a régi katalogusok, illetőleg leltárak, a szerencsétlen véget ért ifjú királynak tulajdonítják, mint a föntebbi esetből láthatjuk, hiteles bizonyítéknak el nem fogadhatjuk, annyival kevésbé, mert e leltárak semmiféle fölvilágosítást nem adnak arra nézve, hogy a kérdéses fegyverzet miként és honnan került a császári gyűjteménybe.

Azon körülményt, hogy a pánczélzat rendkívűli kicsinységénél fogva megfelelt Lajos király fejletlen, gyermekes testalkatának, teljes bizonyítéknak szintén nem fogadhatjuk el, mert hiszen fiútornák számos esetben tartattak, s úgy a bécsi, mint az összes nagyobb európai múzeumokban mindenütt találunk ily kicsiny, 10—15 éves fiúk használatára való pánczélzatokat és fegyverzeteket.

A mi pedig a fegyverzet egyik jellemző sajátját, a rajta többször előforduló monogrammot illeti, mint föntebbi tárgyalásunkból kitűnik, igaz ugyan, hogy szentek, különösen pedig a boldogságos Szűz Mária és Szt. György alakját vértekre gyakran kivésni s pajzsokra festeni szoktak, de hogy nevük kezdőbetűit alkalmaznák, igen-igen ritka eset. Részünkről csupán a $I \cdot H \cdot S$ betűk ilynemű használatára tudunk példákat. A monogramm egybeállítása pedig ellene mond annak is, hogy az Szent Erzsébetre akarna emlékeztetni. Ha tehát ezen felül azon föltevést sem fogadhatnók el, hogy az a fegyverkovács mesterjegye volt, — úgy nem marad más hátra, minthogy azt a tulajdonos neve kezdőbetűinek tekintsük, — mely esetben azután az többé egyáltalán nem volna II. Lajos királynak tulajdonítható. (XXV. terem, 69. szám.)

Dr. Szendrei János.

[1]) *Meyrick.* A critical inquiry into ancient armour. 1842. Tom III. p. 120.

[2]) *Boeheim.* Führer. 1889. 162. l. XXXVI. terem, 1000. szám.

A MAGYAR NEMESI FÖLKELÉS HARCZBALÉPÉSE II. FRIGYES ELLEN 1744-BEN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Mily nagy az ellentét amaz óvatos, számító, a diplomátiai tárgyalások egész sorozata által támogatott eljárás között, mellyel Frigyes második háborúját bevezette s ama rögtönzött, előkészítetlen s így biztosítatlan föllépés közt, mellyel fényes hadjáratainak elsejét megkezdte![1])

II. Frigyes az 1743-ik év folyamán — bár kellő siker nélkül — de állandóan arra törekedett, hogy a német birodalomban a *katonai* vezetést, mely előbb-utóbb a politikai elsőséget is maga után vonja vala, magához ragadja. A «német birodalmi hadak örökös fővezére» czímet, melyet VII. Károlytól kért, nem bírta elnyerni.[2]) Poroszország emelkedésének órája még nem ütött. Miután tehát a fensőséget a német birodalomban vetélytársa, Ausztria fölött ily módon kivívni nem tudta, s nem is remélhette, ő, a porosz király, a német választó fejedelem, ismét Franczia-országgal — bár Fleury tábornok magát a boroszlói békében Poroszország által rászedettnek tartotta — és az ugyanazon békében szintén mellőzött Wittelsbach-házbeli német császárral kezdett tárgyalásokat.

E tárgyalások eredménye az 1744 május havában megkötött porosz-franczia szövetség, s az ugyanakkor létrejött «frank-

[1]) *Koser* R. Nagy Frigyes, I. 222. (Bibl. deutscher Geschichte, Zwiedinek-Südenhorst.) Lásd még: *Arneth*, Mária Terézia II. 401.

[2]) U. o. 209.

furti unio» volt. Ez utóbbi, mely VII. Károly császárral, a pfalzi választóval és a hessen-kasseli uralkodóval (egyszersmind svéd királylyal) köttetett, csak következménye volt az elöbbinek s maga Frigyes által is olyannak jeleztetett, mely csupán az ürügyet szolgáltatja a tervezett fölkeléshez.[1])

A Francziaországgal megkötött szövetség csakhamar (1744 augusztus 26-án) maga után vonta XV. Lajosnak — ki eddig a háborúban csupán mint VII. Károly szövetségese vett részt — a magyar királynő elleni hadizenetét. A frankfurti unioban Frigyes, a német birodalom ősellenségének szövetségese — magát a német császári méltóságnak és a császári jogoknak fentartására kötelezte. E czélból a porosz hadak, mint «császári segélyhadak», a küzdelmet Mária Terézia ellen ismét felveendők valának.[2]) E mellett Frigyes képes volt kijelenteni, hogy ő: csak mint német országnagy s a császár szövetségese cselekedett s nincs szándékában, hogy a királynő irányábani barátságos viszonyán változtasson.[3])

A szövetségkeresés főoka valószinűleg az volt, hogy Frigyes, tekintve az osztrák fegyverek szerencséjét Olaszországban és a császár ellen Bajorországban, az angoloknak a franciák ellen Dettingennél kivívott győzelmét, a wormsi egyezményt,[4]) mely Ausztria, Anglia és Szárdinia közt köttetett, végre a védő szövetséget,[5]) mely a szász választó fejedelem (és lengyel király) és Mária Terézia közt létrejött, múlt évi győzelmes hadjárata daczára magát Szilézia birtokában eléggé biztosnak nem érezte; ebben valóban nem is csalódott, bárha Mária Terézia ez évre nem Szilézia visszavételét, hanem — kárpótlásúl Sziléziáért — Bajorország elfoglalását tervezte.[6])

A királynő már 1744 elején több jelből, így a porosz királynak Francziaországgal folytatott tárgyalásaiból, továbbá ugyanannak azon törekvéséből, hogy Erzsébet czárnő és Mária Terézia

[1]) U. o. 221.

[2]) Dohna-féle declaratio aug. 8-áról (Frigyes leirata jul. 20.). Porosz állami iratok I. 465.

[3]) Krones, IV. 229.

[4]) U. o. 224.

[5]) U. o. 225.

[6]) Arneth, II. 401.

közt viszályt támasszon, a portát pedig egy Magyarország elleni hadjáratra bírja, — gyaníthatta, hogy a Poroszországgal fennálló béke napjai meg vannak számlálva.[1])

Ez okból köriratot intézett a vármegyékhez,[2]) mely hangja melegségénél s azon hálás elismerésnél fogva, melyben a magyarokat részesíti, megérdemli, hogy itt közöltessék:

«Mária Terézia stb. stb. Hogy a kegyetlen és költséges háború, a mely már több mint három éve tart s a melyet irigység, rosszakarat és a más birtokára rátörni, azt bitorolni törekvő rút szándék, minden jog és igazság ellenére indított, a jelenben már mily mérveket öltött, azt mindenki, ki meggondoló elmével s becsületes szemekkel tekinti az eddig történt dolgokat, eléggé belátja s tapasztalja.

De miként mindazért, a mi mindeddig a Mi ügyünk javára történt, Istennek, a minden jók adójának hálás szívvel áldozunk: úgy már előbb is szivünk jóindulatának jeleivel elismertük s szüntelen emlékezetünkben tartjuk, soha el sem is felejtjük, hogy az Ő mérhetlen gondviselése után ezt az eredményt bizony főleg az ősi nemes magyar katona-erény vívta ki.

Mert hogy életüknek s vérüknek rögtöni készséggel s közös érzülettel való nyilvános felajánlása — valamint seregeiknek felállítása s gyors és áldásos hadba vezetése által, mily fényesen s dicsőn mutatták meg anyjuk iránt szeretetüket, úrnőjük iránt engedelmességüket, királynéjuk iránt hűségüket: a mint ezt egész Európa csodálkozva látta, úgy tekinti ennek emlékezetét nemcsak a jelen kor, de sőt a történelem évkönyvei is a magyar név elévülhetlen dicsőségére fogják azt hirdetni a késő unokáknak.

S bárha ezután is, mindenkoron ügyünk nyilvánvaló igazságában s annak igazságai védelmezőjében s megbosszulójában, Istenben bízva, hisszük, hogy hadseregeink hatalmas erejével és szövetségeseink segítségével a jövőben megbosszuljuk s továbbra is szerencsésen visszaverjük majd elleneinknek igaztalan törekvéseit, a melyekkel a mi Istentől s törvényes örökösödés alapján

[1]) Fessler, V. 314. Arneth, II. 409.

[2]) Cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár Bécsben, Hungarica 1744. Az okirat eredeti szövege latin, mi azonban magyarúl adjuk.

származott jogainkat ostromolni nem szünnek: mindazáltal, mivel különbözők elleneinknek ismeretes törekvései, nem indokolatlan azon aggodalmunk sem, hogy szomszédos örökös tartományainkat s aztán majd szükségszerű következésképen a Mi kedves Magyarországunkat magát is, lakosainak nagy kárára s vagyonuk és jólétük nagy bizonytalanságára állandó veszedelem fenyegeti.

Miért is anyai szivünk érzelme, a melyet az Istentől reánk bízott népek jó vagy balsorsa egyaránt érdekel, arra készt bennünket, hogy magával ezen kitörhető veszélylyel szemben érzett aggodalmunkat is már kegyelmesen feltárjuk előttetek s arra figyelmeteket jóindulatúlag felhíva, egyuttal buzdítsunk is, hogy jóllehet Mi semmit el nem mulasztottunk, a mi ezen Mi drága országunk biztosságára, nyugalmára és megtartására szükséges, mégis ti magatok is — és pedig már addig is, a míg majd a Mi további kegyelmes intézkedéseink elkövetkeznek — *ilyen betörés veszedelmének elhárítására* szivetekben mindent fontolóra vegyetek s meggondolva, hogy ha úgy hozná a sors, *részetekről is mily erővel* volnának az ellenségnek ilynemű merényletei mindjárt csírájukban erélyesen visszafojthatók: gyorsan és serényen intézkedhessetek s ez által a drága haza, saját magatok és tieitek jólétére s biztosságára idejekorán határozhassatok s megállapodástok eredményéről Nekünk teljes és kimerítő tudósítástokat mielőbb hódolattal előterjeszszétek. Hűségteknek, szeretetteteknek, vitézi erényteknek és dicsőségteknek újabb bizonyítéka leszen ez, a melyet mi királyi kegyelmünkkel s jóindulatunkkal, valamint anyai érzelmeinkkel fogunk mindig viszonozni.

Kelt főherczegi városunkban, Ausztriai Bécsben az Úr 1744-ik évének márczius hava 30-ik napján.»

Midőn az 1744-ik év folyamán az ügyek Olaszországban Mária Terézia ellenére fordúltak, midőn május végén a királynő hadserege távol a hazától, a Rajna mellékén új babérokat aratott,[1]) míg az úgynevezett «pragmatikai hadsereg» a vezérek egyenetlensége és képtelensége miatt veszélyte-

[1]) Mária Teréziának ismételten nyílt alkalma (julius 18-án) a magyarok vitézségét lelkes és lelkesítő szavakban magasztalni; l. Katona, Hist. Crit. XXXIX, 272.

lennek bizonyúlt, Frigyes felhasználta az alkalmat, hogy VI. Károly császár örökösét — a boroszlói egyezmény ellenére [1]) — megtámadja, remélvén hogy Csehországban és Felső-Sziléziában új foglalásokat tehet. Előbb azonban a békeszerződések szofisztikus *elmagyarázása* és a tények elferdítése által úgy kelle a dolgot feltüntetni, mintha Frigyes csak a birodalom feje irányában elvállalt kötelességét teljesítené, s ő nem Mária Teréziát támadná meg, hanem csak mint országnagy a megtámadott császár segítségére menne. A szerencsétlen VII. Károly halála azonban a hazugságok e szövevényét csakhamar feltárta.

Julius 28-án Dohna gróf, bécsi porosz követhez Berlinből egy intézvény küldetett,[2]) melyet a követ a bécsi kormánynyal csak augusztus 6-ika után volt közlendő; ez az úgynevezett *Dohna-féle declaratio*, mely a bécsi miniszterium előtt *augusztus 8-án* olvastatott föl. Ez végrehajtása és magyarázata volt a frankfurti uniónak s egyszersmind a *porosz hadizenet*.

A király — úgymondá az okirat — kész ugyan a királynővel szemben elvállalt *minden* kötelezettségét teljesíteni, reményli azonban, miszerint ez nem úgy értelmeztetik, hogy ő nyugodtan legyen kénytelen nézni, mint nyomatik el a birodalom törvényesen választott feje, mint követtetnek el erőszakosságok a birodalom és a rendek alkotmányán, s méltósága jogai mint sértetnek meg. Miután pedig Ausztria ismételt figyelmeztetések és békére való intések ellenére a császárt elnyomja és a választó fejedelmek egyhangúlag megejtett választását elismerni vonakodik, a király, mint becsületes és hazafias érzelmű választó fejedelem s mint a német birodalom országnagya, a frankfurti unio következtében köteles a szomorú helyzetben levő császárnak csapatai egy részét, mint «segélyhadakat», rendelkezésére bocsátani.

VII. Károly császár ugyanis már a múlt év óta törzsállamából, Bajorországból, az osztrák-magyar csapatok által kiszoríttatván, Bajorország a magyar királynő egy helytartója (Goess gróf) által kormányoztatott; a császár csak 1744 október végén térhetett Münchenbe vissza, hol már a következő év január 20-án meg-

[1]) Az egyezmény 2. pontja; u. o. 214.
[2]) Lásd 112. lap 2. jegyzet.

halt. A császár Bajorországból való kiűzetése után Frankfurtban székelt: «császár hatalom, fejedelem ország nélkül» (Krones).

Frigyes, bár úgy tesz, mintha az elnyomott császár érdekében fordulna fegyvereivel Mária Terézia ellen, jól tudta — hisz nyilvánvaló volt az az egész világ előtt — hogy a támadó a Wittelsbachi volt, ki az utolsó Habsburgi leányát és örökösét országaitól megfosztani akarta, de e küzdelemben a rövidebbet húzta. Hogy a magyar királynő élt a győző jogával, ezért neki szemrehányást tenni Frigyes legkevésbbé volt erkölcsileg jogosítva; a poroszok királya cselekedett már más, súlyosabb beszámítás alá eső dolgokat.

Két nappal azután, hogy Dohna declaratiójából Frigyes szándékai felől tudomást szerzett, tehát augusztus 10-én, Mária Terézia Pozsonyba ment, s miután ott az ország főnemeseivel tanácskozott, *a magyar nemesi fölkelés* — rövid uralkodása alatt immár másodszor — fegyver alá hívatott.[1]) Vezéreül az ősz nádor: *Pálffy Jánoson* kívül, még *Esterházy* József és Ferencz, *Károlyi* Ferencz és *Splényi* Gábor valának kiszemelve.

A királynő kormánya a küzdelmet még a diplomátiai irodalom terén is fölvette s augusztus 27-én egy elleniratot bocsátott ki, melynek czíme a következő vala: «Válasz a gróf Dohna által elútazása előtt felolvasott declaratiora».[2]) E válaszban Frigyes vádoltatott, hogy a békét *harmadízben* megszegte (e «harmadízben» t. i. az 1741-ben kötött kleinschnellendorfi conventiótól volt számítva) és hogy folyton csak hódításokat tervez; továbbá állíttatott, hogy a bécsi kormány eljárása a frankfurti udvarral szemben tökéletesen igazolható.

Ha a porosz király oly nagy buzgalommal igyekszik más országnagyok jogainak biztosításában és érvényesítésében, miért nem törődött 1741-ben avval, hogy a császárválasztásnál a cseh

[1]) Katona i. m. 276. Arneth i. m. II. 414.

[2]) Dohna gróf utasítással bírt, hogy a július 28-áról keltezett declarátio felolvasása után — mi augusztus 8-án történt — szabadságot vegyen Stuttgartba, mert a királynő követe is szabadságon s július óta Berlintől távol volt. A diplomátiai érintkezés formaszerű megszakítása, bárha a porosz hadak már 14-én Csehországba betörtek, csak szeptember hóban történt. Lásd porosz államíratok, I. 465.

válaszó fejedelmi szavazat el nem ismertetett? Hogy a frankfurti unio és különösen annak titkos tételei, a német birodalom jogaival és a boroszlói békével összeegyeztethető, azt nehéz belátni; mert a porosz király ez utóbbiban ígéretet tett, hogy a királynő ellenségeinek semmi ürügy alatt segítséget nem ad és hogy oly szövetséget, mely a bekeszerződéssel ellenkező, kötni nem fog stb.[1])

Frigyes e nyilatkozatokat nem hagyta válasz nélkül;[2]) e diplomátiai vitát itt tovább ismertetni azonban nincs munkánk érdekében.

A poroszok e közben augusztus hó 14-én betörtek Csehországba, s a porosz hadoszlopok, melyek egyikét a király, másodikát Schwerin, a harmadikat pedig a Dessaui herczeg vezette, szeptember 2-án egyesültek Prága előtt, melynek ostroma már 10-én megkezdetett; a csekély erővel megszállt, rosszúl erődített város, fölmentést nem remélhetvén, kapuit szeptember 16-án megnyitni kényszerült. A magyar királynőnek Lothringeni Károly herczeg és Traun gróf által vezetett főserege távol a Rajna mellett időzött, a Bajor- és Csehországok fedezésére Batthyány alatt visszahagyott sereg pedig sokkal gyöngébb volt, semhogy a porosz hadak betörését megakadályozhatta volna. Csak a főseregnek Elzász-ból való visszatérése után, október 2-án, csatlakozott Batthyány Lothringeni Károly herczeghez Mirotitznál, Csehországban.

Ekkor vette kezdetét ama rövid hadjárat, melynek folyamán Frigyes, a már sok csatában győztes hadvezér, deczember havában egész Sziléziáig visszanyomatott.

Brandenburgban augusztus havában az öreg Dessaui herczeg maradt vissza 17,000 fővel; Sziléziában Marwitz altábornagy állott, egy 22,000 főnyi hadtesttel.

Ez utóbbival szemben Szilézia és Morvaország födözésére csak két kisebb hadosztály állott rendelkezésre: az egyik Brünnnél (Terzi), a másik Olmütznél (Kheul tábornok), összesen mintegy 9400 főnyi számerőben. Tartani lehetett tehát attól, hogy a poroszok portyázásaikat Morvaország közepéig, sőt a jablunkai szoroson át Magyarországba is kiterjesztik, hol a bányavárosok kedvező

[1]) Katona i. m. 277.

[2]) Porosz államiratok I. 482. Arneth, i. h. 329 és 401.

czelokat nyújtottak; Magyarország határait pedig a nádor csak egy Wallis ezredbeli 700 főnyi zászlóaljjal és némi rosszúl fölfegyverzett néppel védelmeztethette.

A brünni és olmützi parancsnokok semmi lovassággal sem rendelkeztek s aggódva várták a magyar nemesi fölkelés lovasainak megérkeztét.[1]) Pálffy János gróf nádor a királynővel történt megegyezéshez képest, a magyar nemesi fölkelést egy augusztus 23-án kibocsátott lelkes szózattal hívta fegyverbe.[2])

Frigyest az ezen oldalról fenyegető veszélyre Dohna jelentése idejekorán figyelmeztette. A porosz kormány nem is késett az ellenrendszabályokkal s a király elé augusztus 17-én egy latin szövegű kiáltványt terjesztett, melynek czélja az volt, hogy a magyarokat megnyugtassa.[3]) E kiáltványból a berlini kormány augusztus 25-én 3000 nyomtatott példányt küldött Marwitz altábornagynak[4]) azon utasítással, hogy azokból minél többet Magyarországba bevitetni és terjesztetni igyekezzék.

Frigyes e kiáltványban, mely a magyar nemesi fölkelés fegyverbe hívását volt ellensúlyozandó, előbb kifejtette a frankfurti unio megkötésének és a Csehországba való betörésnek okait és a bécsi udvar azon törekvéseivel szemben, hogy a magyarokat a porosz király ellen izgassa, a hírneves és dicsőséges magyar népet, az inclyta gens Hungarica-t megnyugtatni igyekszik. Nincs neki szándekában, úgy mond, hogy Magyarország királynője rovására új hódításokat tegyen; hisz a köztük fenforgott viszályt a boroszlói béke teljesen kiegyenlítette. Ő csak a császár méltóságának és a német római birodalom békéjének megóvására törekszik. Ennek legnagyobb akadálya azonban a bécsi udvar makacssága volt. A király bizalommal fordúl a nobilissima Hungarorum genshez, mely a porosz királyi ház részéről sokszoros jótéteményekben részesült, hogy ennek jóindulatát el nem feledve, szándekait semmiben sem fogja akadályozni, még kevésbbé pedig gondol arra, hogy a királyi porosz tartományokba betörjön vagy azokat keresz-

[1]) Oest. Mil. Z. 1824. I. 133. II. 147.
[2]) Arneth II. 415.
[3]) Porosz államiratok I. 473.
[4]) A kiáltvány «Marwitz-féle patens» név alatt szokott említtetni.

tény népek között hallatlan módon elpusztítsa és kifossza. Bízik abban, hogy a barátság és szomszédság eddig fennállott kötelékei jövőben is fentartatnak és a magyar nemzet ezektől semmi ígéretekkel vagy csábításokkal magát eltántoríttatni nem engedi; ez esetben Magyarországnak a porosz (császári) segélyhadak részéről semmiféle ellenségeskedéstől tartania nem kell.

Valóban csodálkozik az ember az ügyesség fölött, melylyel e kiáltvány megszerkesztve van, s melynek Magyarország nem katholikus lakosságára való hatása is nyilván számításba vétetett.

A kiáltvány, mely a bécsi udvar magyar politikáját geniális módon megelőzi, szeptember 3-áról volt keltezve, Marwitz altábornagy által aláírva, s különösen Felső-Magyarországon a nehézségek daczára számos példányban lőn elterjesztve. A porosz király számítása azonban a magyar nemzetnek királynője iránti hűségén hajótörést szenvedett. Egyébiránt a királynő kormánya is megtett mindent, hogy a Magyarországot porosz részről fenyegető veszély elháríttassék.

Olmütz parancsnoka már szeptember 2-án kérelmet intézett 8—10,000 főnyi fölkelő csapatoknak Olmütz felé való küldéséért; a morva nép — írja a parancsnok — kiknek a poroszok még 1742-ből rossz emlékezetükban vannak, dühös és a legnagyobb készséggel csatlakoznék a magyar fölkelőkhöz; ily módon az alig 18,000 fővel rendelkező Marwitzot Olmütztől, sőt egész Morvaországtól távol lehetne tartani, annál is inkább, mivel a porosz tűzérség lóval nem rendelkezvén, csak előfogatokon szállíttatik; lovassága pedig csak 2 ezred.

Marwitz augusztus 31-én megszállotta Troppau és Jägerndorf városokat s csapatai élelmezését biztosítandó, Felső-Szilézia népére majd tűrhetetlen nyomást gyakorolt. Már szeptember 7-én Teschen városa (Szilézia) azon kérelemmel fordúl Magyarország nádorához, hogy Teschen és Jablunkau városokat, valamint a jablunkai szorost, a vidéket a porosz nyomástól megmentendő, magyar huszárokkal szállassa meg.

Bécsben kétségtelenül tudtak e kérvényezésekről s az azokat előidéző körülményekről, s miután egyidejűleg az aggodalom Prágáért, sőt egész Csehországért fölötte nagy volt, a királynő kor-

mánya azon gondolatra jött, hogy az ellenséges hadsereget az osztrák határokról, egy hátába intézett diversio által vonja el.

Ez okból szeptember 12-én a császári és királyi udvari hadi tanács gróf Pálffy János nádornak és magyarországi vezénylő főhadparancsnoknak javaslatot tett,[1]) hogy a magyar nemesi fölkelés csapataival, melyek egy része már gyülekezve volt, Magyarországból vagy a jablunkai szoroson át, vagy a Szepességből Lengyelországon át, Porosz-Sziléziába, vagy Brandenburg tartományba betörés intéztessék, és esetleg kísérlet tétessék Glogau elfoglalására; e hely, valamint a többi sziléziai vár, a vett hírek szerint csak gyöngén és csak polgárokkal van megszállva; Marwitz hadteste gyönge s az Oderától keletre eső tartományok egész Küsztrinig majd teljesen nyitva állanak.

A királynő bécsi kormánya bizonyára számított arra, ami később be is következett, hogy úgy a nádor mint a magyar főnemesség, melynek vezérei az augusztus 10-én Pozsonyban a királynő elnöklete alatt tartott értekezleten részt vettek és a nemesi fölkelést csakis az ország védelmére és csakis annak határain belül, határozták el, e javaslattal szemben állást foglalnak.[2])

A kormány a nemesi fölkelés fölhasználásának e megszorítását szűkkeblűnek tartotta s most arra igyekezett, hogy a nádort, valamint a vezérszerepet játszó főnemeseket tervének megnyerje.

Ebből keletkezett ama nevezetes és kiválóan érdekes államirat, melylyel bővebben foglalkozni szándékunk, s mely szeptember 16-án[3]) Ulfeld gróf udvari és állami kanczellár bekísérő levelével a prímásnak, a nyitrai püspöknek, Grassalkovics, Illésházy és Károlyi grófoknak, — továbbá valószínűleg még a nádornak, az országbírónak, az Esterházy, Nádasdy és Erdődi grófoknak és az egri püspöknek megküldetett.[4])

ANDORKA K.

[1]) A budapesti cs. és kir. 4. hadtestparancsnokság — akkor magyarországi főhadparancsnokság Pozsony székhelylyel — irattári oklevelei sz erint.

[2]) Arneth i. h. 414., 418, 442.

[3]) Császári és királyi házi, udvari és állami levéltér, Hungarica 1744.

[4]) Az utóbb megnevezettek a kiadási záradékban benn nem foglaltatnak, de neveik a fogalmazvány hátlapján ugyanazon kézzel följegyezvék.

POZSONY ÉS A KÖZÉP-DUNAVONAL.

Katonai és hadtörténelmi tanúlmány.

Felolvastatott a pozsonyi katonai tudományos egyesületben, 1893 január hó 18-dikán.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Midőn ezelőtt 10—12 évvel Pozsony városa a tervezett állandó Duna-híd fölépítésére állami segélyt kérelmezett, a m. kir. belügyministeriumtól avval utasíttatott el, hogy: «*a Dunának Pozsonynál való állandó áthidalásával semmiféle állami czél el nem éretik*».

E kijelentés daczára a pozsonyi állandó Duna-híd az *állam által* s az *állam költségén* építtetett föl s már két éve múlt, hogy gyönyörű vasszerkezete a Duna két partját összekapcsolja s büszkén tekint a hatalmas folyamra, melynek hullámai a híd szilárd oszlopain állandó robajjal s tajtékzással törnek meg.

Nyilvánvaló dolog, hogy az állam a hídat nem építi vala föl, ha építésével «semmiféle állami czélt el nem ér», s hogy a belügyminiszterium akkori válaszával csak ideiglenesen kitérni akart a kérdés elől, melynek megoldását azonban még sem tévesztette szem elől, s megvalósította azért, mert a híd építését fontos kereskedelmi és *katonai* érdekek követelték.

Ez utóbbi érdekek megismerése és tanúlmányozása a jelen dolgozat czélja, mely első sorban tehát Pozsony katonai jelentőségét kívánja megállapítani s anyagát a katonai földrajzból, a hadászatból és a hadtörténelemből meríti.

A gyakorlati hasznot szem előtt tartva, megismertetjük előbb

Pozsony földrajzi helyzetét, kimutatjuk azután Pozsony katonai jelentőségét hadászati szempontból s kiváló tekintettel egy jövendő háborúra, végre pedig kiegeszítjük Pozsony hadtörténelmi múltjának változatos rajzolásával, mely egyszersmind megmutatja nekünk azt, hogy Pozsony a múltban hadászatilag miféle szerepet játszott.

Miután pedig Pozsony katonai fontosságát és nagy hadtörténelmi múltját a Duna mellett való fekvésének köszöni, s a szintén a Duna mellett fekvő Esztergom és Komárom városokkal is szoros katonai viszonyban van és volt, tanúlmányunkat a Közép-Dunavonalra és Esztergom, valamint Komárom városok katonai viszonyaira és hadtörténelmi múltjára is ki kellett terjesztenünk.

Pozsony a Duna balpartján fekszik, mely itt közel 400 lépés szelességgel és tetemes mélységgel bír; a folyam mindjárt Pozsony alatt ketté szakad és kisebbik, úgynevezett *érsekújvári ágával*, valamint a Győr felé húzódó főágával a 85 kilométer hosszú és 25 kilométer széles nagy *Csallóköz* szigetet képezi, melynek keleti csúcsán *Komárom* vár és város fekszik. A főágból Rajkánál a *mosonyi ág* vál ki, mely innen egész Vének-ig, hol ismét a főággal egyesül, a 25 kilométer hosszú és 11 kilométer széles *Szigetköz*-t alkotja.

Pozsony továbbá a *Kis Magyar Alföld*, a *felsőmagyarországi síkság* nyugoti szélén, és pedig ama szoros mögött fekszik, mely a nevezett síkságot a *bécsi medenczével*, illetőleg a *Morvamelléki síksággal* (Marchfeld) összeköti; a *Hainburg-Dévény*, vagy helyesebben *Pozsony-Németóvár* közti völgyszorosban az Alpesek és Kárpátok hegyrendszerei érintkeznek, a Duna a *Braunsberg* és a *dévényi Nagyhegy* közé ékelve hömpölyög tova és Pozsony az itt még egyesült folyam felett uralkodik.

Pozsony a felsőmagyarországi síkság egész közlekedésének fő csomópontja, állandó hídja összekapcsolja a Duna mindkét partján elterülő kiterjedt részeket és — még a hídtól is eltekintve — harczászatilag előnyös átkelő pontot képez, különösen a balpartról a jobb partra.

Általában Pozsony Magyarország legtekintélyesebb városainak egyike, sűrű népességgel bíró gazdag hely, magas katonai és

polgári hatóságok székhelye, emellett pedig kiterjedt kereskedése és szépen fejlődő ipara is van.

Különös fontosságot nyer Pozsony városa még az által, hogy egészen Magyarország nyugoti határán, és Ausztria fővárosától, *Bécstől*, alig 60 kilométernyi távolságra fekszik. Ősrégi időktől fogva Bécscsel a legbensőbb összeköttetésben állván, Pozsony Bécsnek majdnem külvárosává vált, annak sorsában rendesen osztozott vagy legalább arra befolyást gyakorolt. A fő közlekedés *Bécs* és *Budapest*, a két fő- és székváros között, de sőt Magyarország legnagyobb részének nyugoti közlekedése, Pozsonyon át vezet, és ha a város valamely idegen hatalom kezeibe kerűlne, úgy ez a monarchia két államának katonai és politikai elválasztásával, a monarchia éltető főerének megszakításával lenne egyértelmű.

Az eddig elmondottakból is kétségtelenül kitűnik, hogy Pozsony már *földrajzi fekvésénél fogva* is, kiemelkedő katonai fontossággal bír, és így könnyen érthető az, hogy nagy történelmi múlttal dicsekedhetik; szintúgy következtethető az is, hogy egy földrajzilag oly fontos pont mint Pozsony, habár más körűlmények között és más módon, a jövőben is katonai szerepre lehet hivatva.

Régente a háború áramlata *nyugotról kelet* felé, vagy pedig megfordítva, húzódott, a *Dunavölgy* szeles útját követve. A Német- és Magyarország közötti háborúkban, a mongolok betörésekor, a török háborúkban, az Ausztria és Francziaország, valamint az Ausztria és Magyarország közötti háborúkban, a fő hadműködési vonal leginkább, vagy legalább is gyakran, a Dunavölgyben volt, és a hadseregek felvonulásánál, valamint a Dunavölgyben lefolyt katonai eseményeknél Pozsony gyakran nagy szerepet játszott.

Ezek a háborúk azonban a jövőre nézve már nem valószínűek, sőt mondhatjuk, lehetetlenekké váltak. A jövőben a háború iránya *déltől* észak felé, avagy megfordítva, valószínű; a hadseregek útja nem követi többé a Dunavölgyet, Pozsonyt egy főhadműködési vonal sem érinti — miért is oly értelemben, mint a múltban, Pozsony a jövőben aligha fog a küzdelmekben részt venni.

A modern hadviselés egyik legfontosabb elve az, hogy a háborút, gyors mozgósítással, időszerű felvonulással, valamint a kezdeményezésnek idejekorán való megragadásával, ha csak egy-

átalán lehetséges, ellenséges területre átvinni és saját országunkat a háború dulásaitól és borzalmaitól megkímélni kell.

Mi is ezt az elvet valljuk, és bízva kitünő hadseregünkben, mely mindent el fog követni, hogy zászlóinkat diadalra, ügyünket győzelemre juttassa, bizalommal tekintünk egy jövő háború eshetősége elé és biztosan reméljük, hogy a háborút az ellenség földjén fogjuk eldönteni.

Ámde ha egy háború esélyeire, melyek — mint azt a hadtörténelem tanítja — gyakran kiszámíthatatlanok, minden tekintetben elkészülve akarunk lenni, akkor nemcsak a *valószínű*, de minden *lehető* esetet figyelmünkre kell méltatnunk.

A védő hadviselési mód sok előnynyel jár ugyan, ámde e hadviselési módnak hátrányai — különösen nagy katonai államokra nézve — mégis túlsúlyban vannak és így egyik állam sem gondol arra, hogy saját területét a harcz színhelyévé tegye. És mégis minden állam az ország belsejében is tesz katonai óvó intézkedéseket, erődítményeket épít, katonailag fontos pontokat védhető állapotba helyez, folyó átjáratokat biztosít, szorosokat elzár stb. Mindez okos elővigyázatból történik és azért, hogy az állam a háború minden eshetőségére készen találtassék.

Ez *elővigyázat*, ez a törekvés kívánja meg azt is, hogy a szomszédos területek és esetleges hadszínhelyek szorgos tanúlmányozása mellett saját országunknak is megfelelő figyelmet szenteljünk és itt is a katonailag fontos vidékeket, vonalakat és pontokat gondos tanúlmány tárgyává tegyük.

És valamint a katonai feladatoknál, a csapattal tett minden gyakorlatnál valamely *hadi helyzet* tételeztetik föl, úgy eme tanúlmánynál is, mely a Közép-Duna vonalra és az annak mentén fekvő katonailag fontos pontokra terjed ki, támadó és védő hadi helyzetet tételezünk föl.

A nélkül, hogy az egyes részeket összehasonlítanánk és így tűzetesebben bizonyítanánk, mindenki előtt világos lesz, hogy a hatalmas folyamnak, mely az osztrák-magyar monarchiát egész hosszában átfutja, ama része a legfontosabb, mely a két fő- és székvárost, *Bécset* és *Budapestet* köti össze.

Ez a vonal, melyet röviden «*Közép-Dunavonalnak*» fogunk nevezni, egy jövő háború esetén a monarchia *fő és központi hadműveleti alapját* képezendi.

Hadseregünknek észak felé való előnyomulásánál, tehát támadó háború esetén, a Közép-Duna-vonal, a két *szárny-ponttal*: Bécscsel és Budapesttel, a — fontos közlekedési vonalakkal szemközt fekvő — *közbeneső* pontokkal: Pozsonynyal, Komárommal és Esztergommal, védett helyzetével — 8—10 menetre a Kárpátok hegylánczolatától — a számos vasúttal és országúttal, melyek eme vonaltól észak felé futnak, kitünő hadműveleti alapot képez, melyen csapatok és mindennemű hadi anyag kényelmesen összegyűjthető és honnét mindez gyorsan és biztosan továbbítható.

Eme vonal szárnypontjai: *Bécs* és *Budapest*, a kormányok székhelyei, az összes vasútak és egyéb közlekedések fő csomópontjai, a hadi szerek főraktárai; e körülmények folytán, valamint gazdag segélyforrásaik, hatalmas iparuk stb. következtében a fővárosok, mint hadműveleti fő alappontok, a hadsereg szükségleteiről, kiegészítéséről a legtökéletesebben gondoskodhatnak.

A Duna mindkét oldalán vasúti harántvonalak (rokád-vonalak), — a balparti két vágányú — élénk gőzhajózás, valamint táviró- és telephonösszeköttetés mozdítják elő a forgalmat a két főváros és részben a közbeneső pontok közt, míg ezeknek és a szárnypontoknak a hátrább és oldalt eső országrészekkel való összeköttetését gazdag vasúti hálózat segíti elő.

A fő és központi hadműveleti alapvonal közbeneső pontjai közt *Pozsony* kétségtelenül első helyen áll.

Pozsony mint város, tekintélyesebb mint a másik kettő együtt véve; de ezenkívül kiinduló pontja a Vágvölgynek és az észak felé fő szállítási vonalat képező vágvölgyi vasútnak, s most az állandó híd, valamint a szombathelyi vasút által a hátrább eső országrészekkel is igen jól össze van kötve; ép oly jó összeköttetése van a két szárnyponttal: Bécscsel és Budapesttel is; Gänserndorfon át pedig az osztrák északi vasúttal való forgalmat közvetítheti. Csapat-összpontosításokra és elhelyezésekre elegendő térrel es helyiségekkel, szállítmányok továbbítására tágas pályaudvarral rendelkezik.

Pozsony szekhelye továbbá egy hadtest- és honvéd kerületi

parancsnokságnak, mint katonai irányító hatóságnak, van élelmező és ágy-raktára, helyőrségi kórháza, töltény- és dynamit-gyára, dohánygyára, nagy borraktárai, sörfőzdéi stb.

Komárom tekintélyes vár, mint ilyen biztosított gyülekező helylyel bír és most, az állandó híd által úgy a fővárosokkal, valamint a mögötte fekvő vidékkel jól közlekedhetik. De az észak felé való szállításokat tekintve, a viszonyok kevésbé előnyösek, a mennyiben a Komárom-Érsekujvári vasutvonal még mindig csak terv és előrelátbatólag még sokáig csak terv marad.

Esztergom fekvése még kevésbbé előnyös. A város a Garam és Ipoly völgyének kiinduló pontja, de nemcsak a vasúti összeköttetés Nánával, hanem még az állandó híd és a Budapesttel való közvetlen összeköttetés is hiányzik, mert az Almás-Füzitőn át való közlekedés a czélnak meg nem felel.

Komárom és Esztergom *északi* összeköttetéseire nézve még meg kell jegyeznünk, hogy a Nyitra-völgyi vonal csak Nagy-Béliczig, a Garam és Ipoly-völgyi pedig csak Léváig, illetőleg Balassa-Gyarmatig van vezetve és szállítási vonalat ennélfogva egyik sem képez.

Támadó hadjárat esetén tehát a fővárosok után Pozsony a fő- és központi hadműveleti alap legfontosabb pontja, mindama kellékekkel felruházva, melyekkel a háború kitörése és tartama alatt egy hadműveleti alappontnak bírnia kell.

De nagy készletek összehalmozására, nagy raktárak és fölszerelő telepek létesítésére, védtelen helyzeténél fogva a Duna bal partján Pozsony kevésbé alkalmas, s alkalmassá csak akkor válnék, ha tár-várrá alakíttatnék át.

Tehát már e szempontból is kívánatos volna Pozsony megerősítése; módunkban lesz később erre még további okokat is felhozni és az erődítés lehetőségét is szóvá tenni.

Hogy a Közép-Dunavonal és Pozsony viszonyait védő háború esetén is megállapíthassuk, föl kell tételeznünk, hogy a Dunavölgy katonai műveletek színhelyévé válik.

Ha az ellenség Magyarországon *észak* felől nyomúl elő, akkor a Közép-Dunavonal az ellenség előrehatolása ellenében hatalmas gátat képez és a monarchia *legfontosabb védő vonalává* lesz.

Saját hadseregünket a Duna völgyében, tehát a Közép-Duna

mint *védő vonal mögött* képzelve, az északi ellenfél támadó hadműveletei két főirányban valószínűek:

1. *Miskolczon át Budapest felé;* ehez az irányhoz tartoznak még a Losoncz és Váczon át szintén Budapest felé, továbbá a Beszterczebánya és Ipolyságon át *Esztergom* felé vezető mellék hadműveleti vonalak.

2. *A Morva-Kapun át a Morva völgyében Bécs felé;* ide tartoznak a Vág és Nyitra völgyén át *Pozsony* felé vezető mellék hadműveleti vonalak.

Mindkét fő és az összes mellék hadműveleti vonalakat a Közép-Duna-vonal fogja föl, ez szab nekik határt.

A fő hadműködési irányok közül az *első*, t. i. a Miskolczon át Budapest felé vezető, az ellenségnek azon kiváló előnyt nyújtja, hogy a védő vonal szárnypontja, *Budapest*, mely egyúttal a fő hadműködési tárgy is, a Duna *bal partján* fekszik és *nyílt város*. A közben eső pont, *Esztergom*, azonban a jobb parton van és ez által biztosított.

A második főhadműködési irány ellenben a közben eső pontot, *Pozsonyt*, találja a *bal* parton és védtelenül, míg a főhadműködési tárgy és szárnypont, *Bécs*, bár szintén nyílt város, de a *jobb parton* fekszik és ez által némileg védve van.

Komárom, a harmadik közbeneső pont, a két támadó főirány közé esik, a Vág-Dunán kívül erődítményekkel is biztosítva van és így kitünő hadműveleti pontot képez.

1849 ben a *Paskievics* tábornagy, varsói herczeg, által vezetett orosz hadsereg tényleg az első támadó irányt választotta és Kassáról Miskolczon át Budapest felé nyomúlt elő.

Budapest megszállása Haynau által és Görgei elvonulása az orosz hadsereg háta mögött Tokaj felé, idézték elő, hogy az orosz sereg előnyomulását csak Váczig és Turáig folytatta s a támadást Budapest ellen végre nem hajtotta.

A védővonal szárnypontját képező, *Budapesttel*, nem a jelentéktelen és nagyon is exponált Vácz áll hadászati viszonyban, hanem *Esztergom;* részint azért, mivel a védő Esztergomot a Duna mögött, biztosítottan és rövidebb úton, tehát előbb érheti el, mint a bal parton maradt ellenség, — de még inkább azért, mert Esztergom Duna-híddal is bír. A védő tehát az ellenséget Eszter-

gomnál megelőzheti, a Dunán átkelhet és az ellenséget a Garam-vonal mögött megtámadhatja.

E hadműködési tervet alkotta *1849-ben Windischgrätz* herczeg tábornagy, midőn az isaszegi csata után az osztrák hadsereget először a Duna mögé, majd Esztergomra vezette, hogy azután Wohlgemuth hadtestével egyesülve, Görgei előnyomulását a Garam vonalán megakadályozza. Terve azonban nem sikerült, mivel Görgei egy nagyobb ívvel mégis elérte a Garam vonalát, Wohlgemuth hadtestét — mielőtt az még Windischgrätz-czel egyesülhetett volna — Nagy-Sarlónál megverte és ez által Komáromot fölmentette.

A partváltás lehetősége Esztergomnál mindenesetre igen fontos, mert eszközül szolgálhat arra, hogy az ellenfélnek úgy Budapest irányában, mint a Dunától északra szándékolt hadműveleteire befolyást gyakorolhassunk. Tekintettel tehát Budapest védelmére és egy ott összpontosított hadsereg cselekvési szabadságának megóvására, az Esztergomnál már tervezett állandó híd, valamint Párkánynál egy hídfő kiépítése fölötte szükséges lenne és kétségtelen, hogy Budapest és a Dunavonal egy körültekintő védőjének ezek nem kevéssé válnának hasznára.

Ha még hozzá veszszük, hogy *Budapest nincs megerősítve* és *állandóan* megerősítve valószínűleg nem is lesz, úgy a dolog még nagyobb fontosságot nyer.

Hasonló viszonyban mint Budapest és Esztergom, állnak *Bécs* és Pozsony egymáshoz.

Az észak felől előnyomúló ellenség, hogy Bécshez hozzá férhessen, a Duna jobb partjára kénytelen átkelni és szeme először is Pozsonyon akad meg, már csak azért is, mivel Bécs *kelet felől* könnyebben támadható meg, mint nyugotról, hol a hadsereg mozgását a Wienerwald akadályozza és megnehezíti.

Bécs *kelet felől* ostromoltatott:

1485-ben Korvin Mátyás magyar király által, a Dunavölgyben való előnyomulás mellett.

1619-ben Thurn gróf által, ki cseh csapatait a Dunán Fischamendnél vitte át és ugyanezen évben négy hónappal később *Bethlen Gábor által,* ki a Dunán Pozsonynál kelt át.

1683-ban a törökök által *Kara-Musztafa* alatt — de maga a

nagyvezir Bécsnek Lothringeni Károly és Sobiesky által történt fölmentése alkalmából nyugot felől támadtatott meg.

1848-ban Windischgrätz herczeg tábornagy által.

Nyugot felől Bécs csak egyetlen egyszer támadtatott meg, és pedig *1809-ben Napoleon által;* ezt először is a francziáknak nyugot felől való előnyomúlása, másodszor pedig az a körülmény indokolja, hogy akkor nem Bécs ostroma, hanem csak az alig megerősített város lövetése volt a czél, hogy így harcz nélkül, és a legrövidebb idő alatt átadásra kényszeríttessék.

Hogy az észak felől előnyomúló ellenfél magának *Pozsony birtokát* mihamarabb biztosítani óhajtja: mutatja az *1866-ik évi hadjárat.*

Julius 21-én a porosz hadseregek, Bécs felé való előnyomúlásuk közben, az Elba és az I. hadsereggel a Weidenbach-vonalhoz érkeztek, míg a II. hadsereg lépcső-viszonyban hátúl állott.

A porosz fővezérlet még habozott, vajjon a floridsdorfi hídfőt támadja-e meg, avagy *Pozsonynál a Dunán átkelve, Bécs ellen nyomúljon elő.*

Hogy azonban a cselekvési szabadságot magának minden eshetőségre biztosítsa, a Morvától keletre előnyomúló 4. hadtest parancsnokságát utasította: hogy *Pozsonyt és az ottani Dunahidat foglalja el.*

Ismeretes, hogy a porosz 4. hadtest jul. 22-én tényleg megindúlt Pozsony ellen, és Stomfáról előnyomúlván, *Lamácsnál* (Blumenau) a Mondel dandárral és az osztrák 2. hadtesttel harczba keveredett. Az ütközet azonban az időközben beállt fegyverszünet folytán eldöntetlenül megszakíttatott.

Nem kutatjuk, hogy a porosz fővezérlet szándékba vagy legalább is megfontolás alá vett azon terve, hogy a porosz hadseregeket Pozsonynál a Duna jobb partjára átvezesse, tekintve a floridsdorfi hídfőnél álló harczkész — és a Vág völgyében visszavonuló felben levő északi hadsereget — mennyiben és hogyan sikerült volna, csak azt akarjuk kiemelni, hogy e hadjáratban Pozsony kiváló hadászati fontossággal bíró pontnak bizonyúlt.

Ez Pozsony megerődítésére nézve további indokúl szolgálhat; mert kétségtelen, hogy az esetben, ha Pozsony meg van erődítve, egy északi ellenfél előnyomúlásának nagyobb megnyugvással

tekinthetnénk elébe, annál is inkább, mivel az ellenség további kitérésének kelet felé a komáromi vár állna útjában.

Mindenesetre bizonyos, hogy egy északi ellenfélnek dél felé való előnyomulásánál Pozsony *Bécs védelmére nézve nagy fontossággal bír*, megerődítése szükséges, és annál kívánatosabb volna, miután Bécs maga nyilt város, és mint már föntebb említettük, kelet felől legkönnyebben támadható meg.

Meg kell még jegyeznünk, hogy az 1866-ik évi hadjáratban egy *északnyugotról* dél felé elővonuló ellenséggel állottunk szemben, mely egész erejével a Morva völgyben nyomúlt elő, míg a Vág völgy a mi birtokunkban volt; az ellenségnek *északkeletről* való előnyomulása esetében a dolog Pozsonyra nézve még fontosabbá válik azáltal, hogy az ellenség a Vágvölgyet is fölhasználja. A Vágvölgyön át vezető mellék hadműveleti vonal pedig egyenesen Pozsonyt érinti, miből következik, hogy ez esetben Pozsony jelentősége még emelkedik.

Kimutattuk, hogy egy északról a Közép-Dunavonal ellen előnyomuló ellenség fő hadműveleteit a körülményekhez képest eme vonal valamelyik szárnypontja, tehát a főhadműködési pontok egyike, *Budapest* vagy *Bécs* ellen fogja irányítani, s hogy az utóbbi esetben Pozsony megtámadását is majdnem biztosan számításba kell venni.

Ámde még az általánosságban Budapest vagy Bécs ellen irányuló támadás esetén sincs kizárva, hogy maga a Dunavölgy is hadműveletek szinhelye legyen. Mert az ország fővárosai csak akkor lesznek fő hadműködési tárgyak, ha már nincs több legyőzendő hadsereg. Mindaddig azonban, míg egy harczképes hadsereg létezik, a fő hadműködés tárgyát ez képezi.

Bécset és Budapestet illetőleg a következő példákat említjük föl:

1805-ben Napoleon Bécs ellen nyomúlt elő. Miután azonban Kutuszov a Duna bal partjára tért ki és Olmützné, illetve az Olschau melletti táborban a többi osztrák és orosz erőkkel egyesült, a fő hadműködés tárgyát Napoleon számára többé *nem Bécs*, hanem *az ellenfélnek még le nem győzött hadserege* képezi. Napoleon átvonúl ugyan Bécsen, de alig egy éjszakát tölt az osztrák fővárosban, nem marad ott, hanem haladék nélkül tovább nyomúl, hogy

az ellenséges hadsereget fölkeresse, s azt döntő csatára kényszerítse.

1809-ben Napoleon Bécset alig szállta meg; a franczia hadsereg a Lobau-ra megy, hogy ott partváltást eszközölve, erejét az ellenféllel összemérje.

1848-ban Windischgrätz egyenesen Budapest ellen nyomúl, mert a szemben állott erők már megverettek, és mert Windischgrätz több harczkész magyar sereg létezését nem gyanította.

A *következő évben* azonban *Görgei* az isaszegi csata után nem a főváros újbóli elfoglalását tűzi ki első czélúl, mert reméli, hogy Komáromnál az ellenfél hadseregét megelőzheti és megverheti. A fővárost csak akkor támadja meg, midőn az országban ellenséges sereget maga előtt többé nem talál.

Az események további folyamán ugyan Haynau Görgei seregének megsemmisítése *előtt* nyomúl Budapest ellen, de abból a biztos föltevésből indúlva ki, hogy e sereg, visszavonulása alkalmával, az orosz hadak által fog megtámadtatni.

Az 1866-ik évben a porosz hadseregek csak a döntés bekövetkezése után nyomúlnak Bécs ellen.

Ha tehát az északi ellenfélnek Bécs vagy Budapest elleni előnyomulásánál még egy le nem győzött, vagy bár legyőzött de még harczképes hadsereg áll a *Dunavölgyben*, úgy az ellenségnek természetszerűleg a *Dunavölgyben álló s még harczképes hadsereg ellen kell fordúlni*, tehát a Dunavölgyben föl vagy lefelé kell működnie.

Rónai Horváth Jenő.

TÁRCZA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A hadtudományi bizottság utolsó, november 17-én tartott, üléséből, pótlólag közöljük még az *évi jelentés* következő adatait:

A bizottság folyóírata, a «*Hadtörténelmi Közlemények*», befejezte ötödik évfolyamát és öt füzetben 45 nyomtatott ívnyi szöveget s 11 rajzmellékletet tartalmazott. Előfizetőinek száma egyenlő maradt, jövedelme pedig — miután a lefolyt évben több hátralék befolyt — még emelkedett, úgy hogy az előadó a jövő 1893-ik évre két nagyobb, összesen 1000 arany koronával díjazandó pályázat kiírását hozhatta javaslatba.

Az 1892. évi pályázaton pályadíjjal kitűntetett dolgozat közlését a jelen füzet kezdi meg.

A honvédelmi miniszter úr Ő Nagyméltósága a vállalatot a múlt évben is 100 példány megrendelése által támogatta.

Zrínyi Miklós hadtudományi munkáira megrendelések még most is folyton érkeznek.

Az évi jelentés többi adatai már a múlt évi utolsó füzetben foglalt jelentésbe fölvétettek.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Kanizsa 1664. évi ostromának felhagyásáról. Gróf Zrínyi Miklós az 1664. évi híres téli hadjáratát február közepén kénytelen volt hirtelen félbeszakítani, nem csak azért, mert a Nándorfejérváron telelő nagyvezír hadi készületeiről fenyegető hírek érkeztek hozzá, hanem, mert a megfeszített gyors menetelések és a rendkívüli hideg idő-

járás katonáit annyira megviselték, hogy azok a további küzdelemre pihenés nélkül képtelenekké váltak. A legnagyobb resignatióval adta meg magát Zrínyi e kényszerhelyzetnek, mert ő nem akart addig pihenni, míg a török kezében levő legnagyobb dunántúli erősséget is az ellenségtől vissza nem veszi. Kanizsa visszafoglalása lett volna diadalainak koronája. Hogy e tervvel mily élénken foglalkozott, annak bizonyságául ide iktatom a grófnak Wesselényi nádorhoz intézett, lángoló hazafiságtól áradozó levelét:

Méltóságos Nagyságos Magyarországi Palatinus
nekem bizodalmas Uram Apám.

Hála legyen a kegyelmes Istennek, ezt az új esztendőt szegény hazánknak vígasztalására láttuk; ha a jó Isten tovább ily progressusokat ad, hiszem még egyszer nemcsak az Istennek bosszúállását a pogány ellenségen látjuk, hanem nemzetünknek még egyszer talpra állását. Nagyságod ebből az ő Felségének írt levelemnek [1]) copiájából megérti minden successusokat, mert engemet a sok gondjaim elvonnak az írástól. Most avagy soha sem ronthatja vagy legalább tántoríthatja meg ő Felsége az ottoman holdat; de ha sokáig tanácskozunk, ezt is, a kit cselekedtünk elvesztegetjük. Bezzeg, ha nekem csak egy kis erőm s értékem volna most, több, hogy sem vagyon, Kanizsát három hétig magyarévá tenném; de mindenemet, a mim volt erre az expeditióra költöttem, magam jószágát ott kinn, Muraközt itt benn elvesztegettem ezekkel a hadakkal, ha ő Felsége nem segít, élhetetlenné leszek ezután. Ezek után ajánlom Nagyságodnak, mint bizodalmas apám uramnak kötelességgel való szolgálatomat.

Csáktornyán, 17. Februarii.[2]) *C. Nic. à Zrin.*

De Zrínyi nem az az ember volt, a kit még a nagy akadályok is képesek lettek volna szándékától elállítani. Várta és kereste az alkalmat. S ez hamarabb kínálkozott is, mint talán ő maga gondolta. Ez év április 28-án már Kanizsa falai alatt állott kipróbált vitézeivel. A császári sereg s egyéb magyar csapatok szép számmal találkoztak ott egymással s az ostrom a legkecsegtetőbb kilátással kezdődött. Tudjuk azonban, hogy nagy kudarczczal végződött. Az itt következő jelentés, mely ha talán

[1]) Arról a leveléről van szó, a melyben az uralkodónak a téli hadjáratáról tesz jelentést, s mely történetíróink előtt régtől fogva ismeretes.

[2]) Az eredeti levélen, mely az Orsz. Ltárban őrzött Wesselényi családi iratok közt található, hiányzik az évszám, de hogy 1664-ben kelt, az a tartalomból kétségtelenül megállapítható.

nem is Zrínyitől, de mindenesetre valamelyik hívétől ered, érdekesen tárja elénk a közreható okokat, melyek a bán és minden igaz magyar reményét meghiusították.

«Miután a méltóságos gróf bán ő Felsége parancsára a múlt április hónap 28-án Kanizsát ostrom alá fogta a gróf Hohenloe, Stroczy tábornok és a dunántúli megyék csapataival, magyarokkal és horvátokkal, a mely ostromló sereg száma körűlbelől 24,000-et tett ki, az ostromot május 28-áig szakadatlanúl és dícséretesen folytatta, az ostrom alá vett vár falait és bástyáit szünet nélkűl a legnagyobb ágyúkkal törette és zúzatta, sok helyen teljesen lerontotta, a mocsarakat vesszőcsomókkal betöltötte s nagy fáradsággal egész a várárkokig útat tört. Ugyan így cselekedtek a maguk részén gróf Hohenloe és Stroczy. Május 30-án végre igen hiteles jelentésből köztudomásúvá lett, hogy a nagyvezír nem megvetendő, mindazonáltal kevesebb, mint a hogy hírlett, körűlbelől 30.000 főnyi, legnagyobb részt elerőtlenedett török sereggel az ostromlottak segélyére Szigetig nyomúlt s ott tábort ütött. Ekkor Stroczy tábornok nem tudni mi okból, a nélkül hogy a bán és a többi vezérek megváltoztatták volna tervüket, csupán saját feje után indúlva, podgyászait a Zrínyi-féle Újvár felé útnak indította, mi által a táborban nagy mozgást támasztott. Látván e zavart gr. Battyány Kristóf tábornok és testvére Pál gróf, valamint gróf Eszterházy Pál, a győri püspök s a többi főurak, összegyűlekeznek nevezett gróf Battyány sátorában és ezen váratlan zavar felől tudakozódnak és puhatolóznak s midőn annak eredetéről értésülnek, egyhangúlag elhatározzák, hogy az ostrommal semmiképen föl nem hagynak, hanem a vezér közelgése daczára is folytatni akarják és ha van bátorságuk a német uraknak, az ellenségnek elébe mennek, egyesülten ütközetbe bocsátkoznak s életöket a keresztyénség védelmében dicsőségesen feláldozzák. És ezen elhatározásukról a bánhoz Hohenloe és Stroczy grófokhoz küldöttséget menesztenek. Gróf Eszterházy Pált és a győri püspököt küldik, a kik mielőtt oda értek volna, előre küldték Sándor Péter egervári kapitányt és a gróf táborának őrmesterét, hogy a bánt a főurak jelzett szándéka felől tájékoztassa s a bán véleményét kipuhatolja. A bánt nem találja saját táborába, hanem megsejtvén, hogy a Stroczy tábornok sátorában van, őt oda követte s mikor oda érkezett, akkorra már a bán nagy erőfeszítéssel rávette Stroczyt, hogy szándékától elálljon s megígérte, hogy podgyászait visszahozatja. Sándor Péter, a mint a bán éppen a lovára akar szállani, jelenti neki a főurak elhatározását; a bán felvidámúl, hősi elhatározásukat dícséri és megparancsolja, hogy jőjjenek a küldöttek. A bán visszatér Stroczyhoz, hogy ott várja be a beváraudókat. Megjönnek a küldöttek, küldetésöket előadják és szán-

dékuknak megnyerik Stroczy tábornokot, a ki kézadással kötelezi magát, hogy ő a magyarokkal élni vagy halni fog. S ezzel vége volt a fölhevült lázongásnak, a podgyászok pedig visszahozattattak. Másnap aztán nagyobb zúgással, mint azelőtt szokott volt, reszkettetik az ágyúk a várat és védelmezőit. A gróf bán, mint a török ravaszságot ismerő vezér a veszélyesebb helyek kikémlésére három legkitünőbb vezérét: Kys Farkas berzenczei, Czinderi György babolcsai és Horváth András Zrinújvári kapitányt kiküldi, kellő katonaságot adván melléjök. Horváth András Babolcsa felé veszi útját, a másik kettő arra felé, a honnan az ellenség jövetele fenyegetett. Battyány gróf is ugyanazt cselekszi s a kiskomáromiakból kémeket küld ki. E közben az ellenség néhány ezer könnyű fegyverzetű katonával Babolcsához érkezik, megkísérti az átkelést, innen a mi hajdúink kudarczczal visszaverik, néhányat levágván közűlök. Ez történt május 30-án. A babolcsaiak, a kiknek lovak volt, a mint nekik megvolt hagyva, még az éjjel ágyúikkal átjöttek a mi táborunkba, a várat pedig lángba borították. Ugyanez történt Berzenczével és Segesddel. Említett Horváth András pünkösd napján Babolcsa és Berzencze közt rábukkan az útban levő ellenségre, de midőn belátta, hogy nem bír meg véle, övéivel az erdőkön át bujdokolva, az ellenség jövetelét siet hírűl adni a bánnak. A bán összes magyar katonaságát rendbe állatja egész estig, hogy az érkező törököket fogadhassa. E napon a bán hajdúit a Szent Péter nevű hídnál helyezte el, az ottani szűk átjáróhoz oda érkezett néhány ezer török, harczba bocsátkoznak, a hajdúk ereje már-már megtörik, de értesülvén róla a bán, udvari kapitányját oda rendeli, ez az őrséggel együtt az ellenséggel megütközik, a törökök meghátrálnak s némi veszteséggel elvonúlnak. Elküldte a gróf Bán Macarius, kapronczai kapitányt is hatszáz lovassal, de már ekkor az ellenség eltávozott. A gróf bán csaknem az egész nap Stroczy tábornoknál volt, kérve őt, hogy a magyarokkal és a többi császári sereggel álljon helyt az ellenségnek és az ostrommal ne hagyjon fel. Azonban semmit sem használtak a könyörgések. Podgyászait előre küldi, katonáival követendő. E közben nevezett Czindery s a többi kiküldött kémek visszaérkeznek s a bánnak jelenti, hogy a vezír a berzenczei síkon tábort ütött. A gróf tudakozódik az ellenség számáról, ez azt nem oly számosnak mondja. A bán pedig inti, buzdítja, kéri Stroczyt, hogy próbálja meg vele együtt az ellenség vitézségét, mert ha eltávozik, esküjét szegi s ha az ellenséggel meg nem mérkőzik elfeledkezik, hogy kezet adott és biztosítást. Már beesteledett, midőn a magyarok az említett Sándor Pétert a bánhoz küldték, hogy kérdje meg, mit parancsol nekik tovább a bán, ott kell e nekik egész éjjel a sorban állani vagy megtámadják az ellenséget vagy pedig a sánczok mögé meghúzód-

hatnak. Ez egyenesen a bán elé járúl s jelenti neki. A bán parancsolja, hogy az összes főurak jőjjenek azonnal hozzá. Ezek megérkezvén, egyhangúlag kérik Stroczyt, hogy együttesen támadják meg az ellenséget; ez végre a főurak hosszas kérésére így fakadt ki: Holl mich der Teuffel ich thue es nicht! E határozatot hallván, kiki a saját táborába széled s felhagynak az ostrommal. Gróf Battyhány több főúrral Körmendnél üti fel táborát. Eszterházy Pál és a győri püspök Nádasdy grófhoz csatlakoznak, Nádasdy az ő felsége magyar katonáival sietve Vattra vonúl. A szerencsétlen bán szomorúan szemlélte az ostrom ilyetén váratlan felbomlását, elhagyatva látja magát mind Stroczytól, mind a magyar katonaságtól, mindazáltal az nap nem hagyott fel az ostrommal, hanem pünkösd hétfő délig egyedül gróf Hohenloeval folytatta, hevesen ágyúztatván a várat csupán azért, hogy állhatatosságával Stroczyt a gyalázatos futásból visszahívja, de látván aránytalanságát az ellenséghez, saját új várához mintegy mértföldnyire visszavonúlt, a hol most is táborozik. A vezír, nem tudni mi okból, a Kanizsa előtt általunk hányt sánczokon nem mert átkelni, hanem Berzenczénél foglalt állást. Hanem a törökök Zrínyi gróf Újváráig naponként eljöttek, ötven, olykor több-kevesebb lovassal s ott mutogatták magukat. Azonban junius 5-én temérdeken jöttek, talán meg akarták kísérleni az ostromot, ha azt alkalmasnak látják. Mihelyt azonban az éber bán neszét vette jövetelüknek, az éjjel katonái egy részét a hídon átvezette, őket egy elrejtett helyen titkon az éj csendjében elhelyezte; jó reggel megérkezik a várva várt ellenség, a rettenthetetlen bán megkezdi az ütközetet s hosszas küzdelem után a török sok áldozat hátrahagyásával kiszorúl a csatatérről s futásnak ered. Elesett az ütközetben golyótól találva az alvezír, kinek halálát az egész török tábor, mint biztos értesítésből tudjuk, a legmélyebben fájlalja. Vajha az ő esze és terve szerint végbe ment volna az ostrom, Kanizsa Isten segedelmével már kezünkben volna. A bán kémje, a ki az ostrom feloszlásakor Kanizsában volt, beszéli, hogy a várban egy tehénen kívűl nem volt más élő állat, úgy hogy az éhség miatt az összetöredezett, romladozott bástyákat egy hétnél tovább nem tarthatták volna. Bizonyos a szökevények és foglyok jelentéseiből az is, hogy ha az ostrom föl nem bomlik, a vezírnek nem lett volna bátorsága bennünket megtámadni; de így elvesztettük az egész kereresztyénség által annyira óhajtott győzelmet.»

I—y J—s.

Az Andrási-ezred zászlószentelési ünnepére kiadott Instructio. 1-mo. *1742 január 16-án* reggel fél hétkor az összes tambourok, a főőrségről kiindúlva a külvároson végig, s onnan ismét vissza-

térve a városon keresztül, ébresztőt vernek. Mindjárt ezután gyűlekezik a legénység teljes fegyverzetben, csinosan megmosakodva, borotválva, fésülve és öltözve, zöld galylyal a fövegen, századonkint a kapitányok szállása előtt, a hol a század egyéb tisztjei is megjelenni tartoznak. E végre a legénység előre tanítandó, hogy az ünnep napján minden csendesen s szabályosan mehessen végbe. Arra is figyelmeztetendők a katonák, hogy fegyveres kivonulások alkalmával, a vezényszavakon kívül, minden szó és beszéd főbenjáró büntetés alatt tiltva van; miért is mindenki — egyszer mindenkorra — ehhez tartsa magát, ha a súlyos büntetést el akarja kerülni.

2-do. A századosok lakása előtt minden compagnia kettős sorokra osztandó és pontosan szemügyre veendő, hogy az ünnepély színhelyén kellően felszerelve jelenjék meg.

3-tio. Mihelyt ez megtörtént s minden század négy szakaszba osztatott: a századosok alattas tisztjeikkel — szintén mindannyian felfegyverkezve — jó rendben és csendben vezetik fel századukat a kijelölt dísztérre,[1]) a hol az előre meghatározott órában pontosan tartoznak megjelenni.

4-to. Ott a maig egymásután következő öt század, tekintet nélkül minden rangelsőbbségre, mely meg sem állapítható mindaddig míg az egész ezred együtt nem leend, egy zászlóaljat formál; mire azután, a sorok igazodván, 12 szakasz és 3 divisio alakíttatik.

5-to. Az elő- és hát-védhez, valamint az ötödik és kilenczedik szakasz elé jön egy-egy kapitány, egy hadnagy és egy őrmester (az elővédhez 2 őrmester); továbbá a középre 1 hadnagy, mögötte 8 hadapród, (fändrich), 8 szakaszvezető és 8 őrvezető, mint zászlótartók. A tambourok pedig hatan az elő-, négyen a hát-védhez, ketten az ötödik és kilenczedik szakaszhoz, s a többiek a középre osztatnak be. Századosok és hadnagyok többen lévén itt helyben, mint a mennyi egy zászlóaljhoz tartoznék: kettő jut közülök az elő-, s ugyancsak kettő a hátvédhez is.

6-to. A fourirok s lövészeik a zászlóalj jobb szárnyára állítandók hármas rendben. A fourirok képezik az első, lövészeik ellenben a második és harmadik rendet és fegyveröket szurony nélkül balkarukban tartják. Ha pedig az ácsok részére — kik közől egy-egy pár legyen minden század mellett — a műszerek akkorig szintén megérkeznek a t. ezredhez: úgy ezek rendenkint a fourirok előtt foglalnak állást, emezeket egy fourir, amazokat pedig egy tizedes vezetvén.

[1]) Soprony város főterére.

7-mo. Ha már a fennírt mód szerint minden rendbe jött, a regiment körűl pihenő lesz verve.

8-vo. Erre a szolgálattevő őrmester párokba sorozván a nyolcz szakaszvezetőt, velök az ezredes úr szállására megy, elhozza onnan az új zászlókat s a templomba viszi, a hol előbb asztalt állíttatott az oltár elé. A zászlókat ez asztalra helyezvén: a szakaszvezetők újra elfoglalják a zászlóaljban előbb nyert helyöket.

9-mo. Ha ez is megtörtént, imára lesz jel adva, a mint ez a zászlóaljnál szokás, három helyen, úgymint először az elő-, másodszor a hátvédnél és végűl a középen. Azután a fegyvert lerakják s úgy a szárnyakon mint a középen fölállítják a szokásos őrsöket.

10-mo. Az egymásután érkező magas vendégek fegyveres tisztelgéssel és zeneszóval fogadtatnak; miért is a legénység a fegyvernél együtt tartandó.

11-mo. Ha már a magas vendégsereg együtt van és a templomban az istentiszteletthez minden előkészület megtörtént: akkor a fő- és alattas tisztek századaik jobb és balszárnyára vezényeltetnek. *Fegyvert fogj!* s ismét fegyverlerakást commandiroznak. Mire azután századaikat szép rendben a templomba vezetik, az őrségre pedig — az előző nap kiadott parancs szerint, a jobb- és bal-szárnyról szintúgy mint a középről őrségre vezettetik az arczvonal elé egy-egy tizedes, 1 őrvezető és 8 közember. Minden tizedes előre és hátra egy-egy őrsöt állít ki; azután pedig egy vonalban lerakván a fegyvert, az előbb felállított őrsök is rendesen felváltatnak.

12-mo. A templomban a tiszt urak mindannyian a főoltár elé állanak: első sorba a törzstisztek, másodikba a századosok, harmadikba a hadnagyok, negyedikbe a hadapródok (Fähnrichs).

13-tio. A mint az evangelium kezdődik az ezredes kardot húz, példáját követi a többi törzs- és főtiszt is. Evangelium végeztével a kardok hüvelybe. Ez azt jelenti, hogy ők mindannyian esküvel kötelezik magukat a Mindenható Isten előtt: Fölséges Asszonyuk Mária Therezia, Magyar- és Csehország királya s Ausztria Főherczegnőjének utolsó csöpp vérökig híven szolgálni, Zászlójuk mellett élni — halni.

14-to. A Sanctus-nál jelt ad a tambour a templom előtt, mire a három tizedes — a kik a fegyverek mellett őrségen vannak — őrségüket a fegyverhez vezénylik, a második jelre fegyvert fogatnak s a legénységet Úrfelmutatáskor imához commandirozzák, mialatt az őrszemek præsentálnak. A mint pedig utóbb ismét jelt ad a tambour, a fegyver mint előbb letétetik.

15-to. Végeztetvén a nagy mise, az őrmester a Zászlókhoz lép, a

szakaszvezetők által azokat felvéteti és lengeti. Erre a pontificans elmondja az áldást a zászlók felett és azokat megszenteli. E közben néhány hadapród a kalapácsot és szögeket előkészitik s kezökben tartják, meglyukgatják azokkal (a mint mutatva lett nekik) a rudakat és valahányszor valaki egy-egy szöget bevert, továbbítás végett a kalapácsot ezredes uruknak kézbesítik.

16-to. A pontificans a szentháromság nevében lép a zászlóhoz, az első szöget az Atya Isten-, a másodikat a Fiu- s a harmadikat a Szent-Lélek Isten nevében veri a zászlórúdba. Követik őt a magas vendégek s magok tetszése szerint választják meg, kinek nevében akarják a szöget beverni.

17-mo. Erre következik az ezredes úr és az első szöget beveri Magyar- és Csehország Királyának a mi legfölségesebb Királyné- s ausztriai főherczegnő Asszonyunknak nevében; a másodikat hadvezérünk Ferencz lothringeni herczeg és toscanai főherczeg ő királyi fensége nevében; a harmadikat gróf Harrach — a hadi tanács elnöke — Ő Nagyméltóságának nevében; a negyediket a Magyarországon főparancsnokló tábornagy és nádor erdődi Pálfi János gróf ő excellentiája stb. stb. nevében, az ötödiket az összes generalitas nevében és a hatodikat az egész t. ezrednek nevében. Utánna következik a két törzstiszt úr. Ők is az öt első szöget úgy verik be, mint az ezredes úrnál mondva volt, a hatodikat azonban a valóságos ezredes és parancsnoknak, *Andrási* Ádám, János, József szt. római birodalmi báró úrnak és az egész t. ezrednek nevében.

18-vo. Valahányszor egy-egy zászlóval ennyire haladtak, a szolgálattevő őrmester felemeli, a szakaszvezetőnek adja s letéteti a készen lévő többi asztalra, a hol a kapitányok, hadnagyok és hadapródok (fähnrichs), valamint minden századtól 1 őrmester, 1 szakaszvezető, 2 tizedes, 2 őrvezető és 2 közlegény veri be az öt szöget olykép a mint fönnebb mondva volt és ha még előkelőségek találkoznának, a kik szintén megtisztelni kívánják az ünnepet, ezeket is felkérik, hogy ugyanazt tegyék. A hideg miatt azonban siettetni kell az eljárást, mi végből éppen több asztal állíttatik be, s őrmestertől lefelé a résztvevők jól betaníttatnak különben is olyanok szemeltetvén ki, a kik a mondandókat jól eltudják mondani. Mihelyt a pontificans beszentelte a zászlókat, a legénységet altisztjeik a fegyverhez kivezetik és csakis a szögbeveréshez vezényeltek maradnak közülök a templomban.

19-no. Ha már a fönnebbi módon mindegyik zászlóval készen vannak, a fő- és altisztek, valamint az őrvezetők és közlegények helyökre vonulnak; mire aztán a fegyvert felveszik és vállazzák.

20-mo. Most rendre jönnek a zászlók, mint mondva volt, a magas vendégekkel s az ezredessel és pedig egyenest az ezred közepébe. A mint

az említett suite közelít az ezredhez, a fegyverrel præsentáltatik és megszólal a zene. Ezalatt a főtiszt urak egyszerre salutálják az elvonuló vendégeket.

21-mo. A mint a zászlók s a magas vendégek az ezred közepébe érkeztek, a rendek és sorok bezáródnak és kör formáltatik.

22-mo. Ha ez megtörtént, a fegyverrel præsentálnak; mire az őrnagy leszáll lováról és minden zászlótartónak egy zászlót nyújt át rövid beszéd kíséretében. Ezek jobb térdre bocsátkozva fogadják a zászlót és aztán a pontificans áldását, a kinek kezét megcsókolják.

23-mo. Most az ezredes a zászlókat bemutatja a t. ezrednek, védelmébe és őrizetébe adja s inti a legénységet, hogy Ő Felsége ezen hadi jelvénye alatt Mária Therézia Királyné Asszonyunknak híven és hősiesen szolgáljon, a zászlót soha el ne hagyja, hanem utolsó csöpp vére hullásaig védelmezze. Hogy pedig kötelmeik iránt tájékozva is legyenek: egyuttal figyelmök felhivatik a *felolvasandó hadi szabályzatra*, nehogy jövőben bárki is tudatlanságával mentegethesse magát.

24-mo. Mindjárt ezután háromszoros jelt adnak a tambourok a kihirdetéshez. Az ezred auditora most lóhátról felolvassa a hadi czikkek német szövegét, azután egy gyalog fourir a magyart. És miután a hadi szabályok mindkét nyelven felolvastatnak, beszédet intéz az ezredes a regimenthez, felhíván ezt az eskü letételére. A hadbíró erre rövid figyelmeztetésben megmagyarázza az eskü és esküszegés horderejét, jutalmát és büntetését. E figyelmeztetést az esküvel együtt magyarúl ismétli a fourir; és az esküt a németek németűl, a magyarok magyarúl után-esküszik, miközben az «Én N.» felolvasásakor kiki a saját vezeték és keresztnevét hangoztatja, a mire eleve tanítva lettek. Mielőtt az eskü kezdődnék, a fegyver ballábhoz vétetik s a legénység eskühöz vezényeltetik.

25-mo. Letévén az esküt, a föveget felteszik, a fegyvert præsentalják; az ezredes úr pedig gratulál az egész t. regimentnek és újolag buzdítja a katonákat, hogy ily ünnepélyesen letett esküjökről meg ne feledkezzenek, a legmagasb szolgálatban serények s a legmagasabb törvényeknek engedelmeskedők legyenek.

26-mo. Azután pedig felhívatik a legénység, hogy Ő Felsége fegyvereire és *az új ezredre* a Mindenható Isten áldását leesdje, egy Miatyánkot, Üdvözletet és Hiszekegyet térdre borulva ájtatosan elmondván. A fegyver tehát lábhoz s a legénység imára vezényeltetik. A fönnebbi imák fönhangon elimádkoztatván, az imától felállanak s præsentálnak; mire rövid egyházi beszéd következik, melynek végeztével az ezredes úr a magas vendégeknek köszönetet mond az ezredet részökről ért megtiszteltetésért. A fegyver vállaztatván, zeneszó mellett megnyílik a kör.

27-mo. Amint a kör ilymódon megnyílik: az ezredes említett magas vendégeivel ismét a templomba megy, a hol a szentség kitétele mellett *Te Deum* intonáltatik, és zene, trombita- és dobszó kísérettel végig énekeltetik. Azután pedig a térdre borult ezred a szentséggel megáldatván, az ünnepély egyházi része véget ér.

28-mo. A templomból kijövet a magas vendégek zeneszó mellett tisztelgésekkel fogadtatnak. Azután pedig a zászlók az ezredes lakására vitetvén, az őrség e napon 1 százados, hadnagy és a törzs-zászlótartó mellett a szükséges számú altisztekből és 60 közemberből alakíttatik a magas vendég urak tiszteletére, a kiket érkeztük és távozásuk alkalmával az ezredes úr kitüntető figyelemben részesít.

29-no. Elhelyeztetvén a zászlók, s az őrség is szabály szerint felvonulván, a legénység — ugyanoly módon mint a dísztérre vezettetett — a századosok lakásai elé vezettetik vissza. Itt kiosztják közöttük az ezredes úrtól *extra* utalványozott pénzt s emlékeztetvén őket újra a lefolyt ünnepély, a hallott hadi szabályok s a letett eskü jelentőségére, valamint a szükséges rend- és egyetértésre: eloszlás vezényeltetik és kiki szállására tér.

30-mo. Minthogy pedig a legénység — őrmestertől lefelé — pénzajándékban részesült, ennek a napnak mennél ünnepélyesebben leendő eltölthetése végett, valamint abból a czélból, hogy Ő Királyi Felsége legkegyelmesebb Asszonyunk hosszú és boldog uralkodhatásaért szintén ihassék: azért a tiszt urak minden elővigyázattal tartoznak lenni, hogy e nap ünnepélyessége semmiféle kellemetlenség által meg ne zavartassék. (Kismartoni hitbizományi könyvtár. III. Militaria. «Manuale etc.» Kis 8-adr. függelékben.)

Dr. Merényi Lajos.

Adalékok Székesfehérvár elfoglalásához 1602-ben.

A «Hadtörténelmi Közlemények» V. évf. 5. füzetében Gömöry Gusztáv úr, Székesfehérvárnak az 1602. évben a törökök által való elfoglalásáról írván, igen alaposan kétségbe vonja Isolano, székesfehérvári főparancsnok azon jelentését, hogy az aug. 17. ütközetben, Ali budai pasa a boszniai pasával együtt elesett; de hozzáteszi, «mindazonáltal nem vagyok abban a helyzetben, hogy bebizonyíthatnám, vajon valóban Ali és a boszniai pasa voltak-e az elesettek». Minden kétséget eloszlat erre nézve és Isolano tábornok jelentését tévesnek mutatja *Naima* török történetíró *Tarikhi*-ja,[1]) melyben Székesfehérvár elfoglalásának leírása után

[1]) Naima a legjobb nevű, régi török írók közé tartozik. Műve az

elmondja az író, hogy a keresztények kísérletet tettek Buda visszafoglalására s a budai főtisztek között fölemlíti Ali pasát a következőleg: «Ali pasa, budai bejlerbej volt. Említett Ali pasa Székesfehérvárnál egy puskagolyó által találva, megsebesült». (Tarikhi I. 287. l.) Innét származott tehát Isolano téves jelentése.

Székesfehérvár ostromára nézve, Naima még egy-két új adatot nyújt, melyeket mint az ostrom részleteit, a keresztény kútfők kiegészítésére érdemes fölemlíteni. Naima szerint, midőn Haszan vezérpasa a Szerémségből Székesfehérvár alá ment, ugyanakkor Budáról Lala Mohammed pasa is megérkezett oda s ez utóbbi a vár déli oldalán, a «Hosszú külváros» *(Uzun varos)* előtt szállott meg s azt ostromolni kezdte. Nehány napi ostrom után sikerült neki a falakat négy helyen aláásni s ugyanott az újonnan épített nagy tornyot elfoglalni. Magának az ostromnak leírásában mint új adatot találjuk még, hogy az előváros egyik toronynyal ellátott kapuját «Batal-kapu»-nak nevezték, melyen «belül, úgymond, a hitetlenek falat húzva, erős védtöltést készítettek. Szafar hó 17-én,[1]) déltájban, nagy melegben a nevezett pasa egyik katonája egy zászlót fogott kezébe s fölkúszva, a toronyba ment és a zászlót föltűzte, mit látván a janicsárok, a toronyba tódultak s ott öt-hat hitetlen őrt találtak, kiket megszalasztottak. Ámde a többi hitetlenek ezzel nem törődvén, azon fal mellé húzódva, ellenállottak, azért az előrenyomuló iszlam harczosok puskatűzzel űzték el őket onnét». A külvárosok elfoglalásának leírása után, a belső vár ostromáról Naima röviden csak a következőket mondja: «A hitharczosok minden oldalról rohamot intéztek s a hitetlenek ezt látva, a belső várba futottak. Ezt is ostromolván, a földet fölhányták s a külváros felől levő egyik tornyot aláásva, a levegőbe röpítették s így rést nyitottak, mire a hitetlenek békét kértek és szerződésre lépve, a várat föladták. Nehány kezes kimenvén, a díszruhát felöltötte. Fővezéröknek minden tisztelet megadatván, a vele kivonuló hitetlenekkel együtt tartományukba küldetett.» Naima tehát semmit sem tud arról, hogy Isolano fogságban tartatott volna.

Dr. Karácson Imre.

1591—1660-ig terjedő időközt tárgyalja, szép, világos előadásban. E munkát Naima, II. Musztafa szultán megbízásából írta, vagyis inkább mint az előszavából értesülünk, Ahmed efendi és Haszan bejzade kidolgozatlan történelmeiből szerkesztette össze. Több kiadást ért már; a legújabbi, mely kezemnél van, 1863-ban jelent meg a török állami nyomdában.

[1]) Ez tévedés Naima részéről, mert az 1602. évben Szafar hó 17-ike augusztus 3-ára esett, pedig ez esemény kétségtelenül később történt.

Hadtörvényszéki ítélet az Esztergomot 1605-ben áruló módon átadott császári tisztek és legénység fölött. *Lala Mohammed*, ki Esztergom várát 1595-ben előbb Mansfeld, majd Mátyás főherczeg ellen védelmezte s végre átadni kényszerült, 10 évvel később mint nagyvezír intézte a Magyarország elleni hadjáratot. Szövetségben Bocskayval együtt hódították az ország várait, melyek közül Lala Mohammed, kivált az általa veszendőbe ment *Esztergomot* óhajtotta ismét visszaszerezni. Míg tehát Szinán pasa Homonnayval Érsekújvárt ostromolta, ő maga előbb Visegrádot vette át az áruló vallonoktól, majd Esztergom alá szállt, hol hasonló szerencse érte. A várnak segélyére sietö *Ottingen* gróf, győri kapitány a harczban elesvén, a vár parancsnoka, *Dampierre* gróf ezredes és a várőrség 1605 október 3-án megnyiták Esztergom kapuit a török előtt.

Az ezen esemény folytán Pozsonyban tartott hadtörvényszék ítélete ez ügyben a következő:[1])

«Esztergom várában 26 zászló német hadi nép volt és pedig:

Öttingen gróf ezredéből 10 zászló, Mörsburgéből 5, Hofkirchenéből 2, Althanéból 3, Schmidt főkapitányéból 2, Salméból 2 és Esztergom közönséges őrségéből szintén 2.

Miután e vár inkább anyagi előnyök és pénz miatt, szabad akaratból és félelemből, mintsem kiállott szükség és veszedelem folytán adatott föl, a hadi törvényszékhez kiküldött ülnökök és bírák, a törvénykezés három napi tartama alatt a magasabb és alantosabb parancsnokok, altisztek és közemberek megtörtént szokásos kihallgatása után, védekező irataik tekintetbe vételével, tiszta lelkiismeretük és becsületük szerint következőkép ítéltek:

Schlöcker Leonhard Frigyes, stuttgarti születésű, Öttingen ezredbeli volt kapitánynak azért, mert felsőbb hatósága tudta és utasítása nélkül az ellenséggel tárgyalt, a védelmet beszüntette és zászlóalját azon a ponton, a hol a megbeszélés történt, magával együtt bajba keverte, — jobb ökle levágassék, nyelve nyakából kiszaggattassék, mindkét darab pedig (a nyelv és az ököl) a bitófára szegeztessék és teste hozzá akasztassék.

(Nagy közbenjárás után pallossal végeztetett ki.)

Stroll Jeromos, höchstätt-i születésű, ugyanazon ezredbeli volt kapitánynak azért, mert udvarmestere és kirendelt irnokának megparancsolta, hogy Duval Dampierre gróf kérvényét a vár föladása iránt, vala-

[1]) Fogalmazvány-Codex 8750. Cs. és kir. udvari könyvtár. 60 lap tintával, 104 lap ironnal írva.

mint azt az írást, mely az ellenségnek átadatik, leírja — mivel jelenleg megszökött, neve az akasztófára szögeztessék, (a mi megtörtént) ha pedig ő elfogatnék, jobb keze levágassék, teste a bitóra akasztassék és keze hozzá szegeztessék.

Scherer János Mihály, arnstadti születésű, Stroll kapitány irnokának, azért mivel fönt említett kérvényt és levelet leírta, és a vár átadása kezdetén a beszédet és az alkudozásokat közvetítette, jobb keze (kézfeje) levágassék, ő maga bitófára akasztassék, keze pedig hozzá szegeztessék.

Lattenberger György, a Mörsburg ezredbeli, Pichler kapitány zászlóaljában szolgált őrvezetőnek, azért mivel a föladás alkalmával minden szolgálatra kész volt, minden parancsnokot és közembert a bajba belevont, és azokat állásaikról és őrhelyeikről elhívta, — teste négy darabba vágassék és négy főúton akasztassék föl. (Sok oldalról történt kérelem folytán kegyelmet kapott, és először pallossal végeztetett ki, aztán vágatott négy felé és akasztattak testrészei négy úton föl.)

Zielhardt Gáspár, *Hopfen* János, *Diettenhorn* János, *Lindacher* Ádám, *Dierr* Fülöp — mind Öttingen ezredbeli őrvezetők — miután bebizonyúlt, hogy mint főkolomposok a legénységet fölbujtogatták, a felsőbb hatóságok szemébe mondták, hogy tovább nem fognak védekezni, hanem a várat az ellenségnek átadják, — továbbá mert nevezett Hopfen zsebében két török hitlevél találtatott, s mert előljáróit rágalmazta; — Diettenhorn valakit kényszerített, hogy az ellenséggel beszéljen, Lindacher a térítvényt hamisan írta alá, Dierr és Zielhardt pedig a lőrésen azt kiáltották, hogy a vár átadásáért a király előtt a felelősséget elvállalják — mindannyian az előbbiekhez hasonlóan büntettettnek. (De mint az előbbiek megkegyelmeztettek, kezeik nem vágattak le és bitóra kerültek.)

Bischof János, *Biber* György, *Günther* Gábor, *Poscht* János, *Streiter* János, *Lederer* János, *Speht* György, *Rapel* Kristóf, Öttingen ezredbeli őrvezetők; *Unwürdt* János, Mörsburg ezredbeli őrvezető; *Lenz* József, *Hebenstreit* Márton őrvezetők, továbbá *Hess* Pál, Salm ezredbeli muskétás, Woppinger kapitány zászlóaljában, — miután bebizonyúlt, hogy a küldöttség közt voltak, a vár föladását kérték és kivitték, kötél által végeztessenek ki. (Meg is történt.)

Marschall Lőrincz, stuttgarti születésű, Öttingen ezredbeli volt hadnagy, miután túszúl szolgált és bár arra kényszeríttetett, még sem bírta bebizonyítani, hogy vonakodott volna: két évre egy határvárba küldetik, hol muskétás zsolddal tartozik szolgálni. (Kegyelmet nyervén, csak egy évre ítéltetett el azután.)

Schmidt Pál és *Schramb* János, szintén Öttingen ezredbeli őrvezetők, kik a főkolomposok voltak és minden rosszban legelől jártak, mivel

megszöktek, nevök szögeztessék a bitóra; ha pedig ők megkerűlnek, testük élve négy részre vágassék és négy úton akasztassék föl.

Hasonlókép büntettettnek: *Ebinger* Ferdinánd ulmi születésű, Öttingen ezredbeli szolga, továbbá *Paradoino* Ferdinand, Mantova Horátio főhadnagy szolgája, kik úgy adták elő a dolgot, mintha Ebinger a katonákat szinte kényszerítette volna az alkudozás végett a lőréshez menni, avval a biztatással, hogy ebből rájok baj nem hárúlhat; Paradoino ezenkívűl a lövést beszüntette és megtiltotta.

Masbach Richárd Vilmos kapitány zászlóaljának 55 embere, — kik megengedték, hogy Duval Dampierre Henrik gróf, az ő állásuknál fényes napvilágon, délelőtt kilencz órakor, két törököt kezesekűl bebocsásson, e czélra egy létrát hoztak elő és ezen úton ismét kibocsátották azokat, mire nemsokára egy tekintélyes török mászott föl újolag és a gróffal tárgyalt, ezután pedig a gróf nekik, valamint a többi 25 zászlóaljnak kijelentette, hogy *ő nem úgy cselekedett, mint az egy becsületes ezredeshez illik* — és mindezek után és ezek daczára nyilvánosan megesküdtek, hogy a történtekről mit sem tudnak, a vár átadásáról mit sem hallottak, és esküjök mellett mind a három napon át megmaradtak, és mit sem vallottak, míg végre az egész dolog egy közember által, ki a kiküldöttek közt volt, kiderűlt — háromszoros hamis eskü miatt arra ítéltetnek, hogy (a betegek, sebesűltek és azok kivételével, kik akkor a várban nem voltak) minden ember jobb keze levágassék. (Ez ítélet később oda módosíttatott, hogy a Platerseich Adrián kapitány alatt lévő többi közemberekkel egyetemben, kik szintén bűnrészesek voltak, két éven át vasban kötelesek a császárt szolgálni.)

Szintúgy nevöknek a bitóra való függesztésével és befogatásuk esetén fölakasztással büntetnek azok, kik a többi zászlóaljakból, mintegy 46 ember, az ellenséghez átpártoltak.

A 24 zászlóalj többi zsoldosának zsoldja pedig, mivel a zsoldosok a rendetlenséget fölhasználva, kivonúltak, augusztus 28-ától, tehát az ostrom kezdetétől fogva, a császárra száll vissza, s nekik útlevél sem adatik.

A betegek és sebesűltek azonban, kik az ellenség ellen nem védekeztek, szabadon elvonúlhatnak Esztergomból, de zsoldjuk 1605 október harmadikáig elesik. (Ilyen 523 jegyeztetett föl.)

Felmentetnek azonban és *ártatlanoknak tekintendők:*

Reichau Melchior, Öttingen ezredbeli főhadnagy, ki a középső sáncznál három ostromot vert vissza, és azután csak Dampierre ezredes parancsára hátrált, miközben nyíllal altestében, oly súlyos sebet kapott, hogy az ágyat el sem hagyhatta, egész addig az éjszakáig, mikor a zaj a

katonák közt oly nagyra nőtt, hogy kénytelen volt fölkelni; *Almannshausen Mihály*, Öttingen ezredbeli kapitány, ki midőn az ellenség a kerítést megrohanta, öt lövést kapott, köztük két halálosat; a föntebbi ezred kapitánya, *Mansheimb Kristóf*, ki mindjárt az ostrom elején megsebesíttetett és még máig sem gyógyúlt meg; továbbá *Nüdtbruck Ede* kapitány, kinek lába van átlőve és végül *Raitner Károly*, ki szintén állásán volt, mikor Dampierre gróf a törököket beeresztette, de e közben jobb karján egyszer, bal karján pedig kétszer meglövetett.»

Ez ítéletek *1606 február 1-én*, reggel kilencz órakor *Pozsonyban*, szabad ég alatt, a bírák által kihirdettettek és végre is hajtattak.

Dampierre gróf azonban, ki Esztergom parancsnokságával volt megbízva, miután a fenti hadi törvényszék előtt semmiféle vallomást tenni nem akart, kellő födözet mellett ez év február havának 22-dikén Bécsbe a császári Burgba vitetett s ugyanazon börtönbe záratott, melyben előtte Hardegg Ferdinánd gróf (Győr föladása végett 1594-ben[1]) és Paradeiser György (Kanizsa átadása miatt 1601-ben) voltak már elfogva s Ő Felsége további parancsáig itt fogva maradt.

Dampierre később kegyelmet kapott és kitüntetéssel harczolt a csehek és Bethlen Gábor ellen,[2]) míg végre a Pozsony várkastélya ellen megkísérlett rohamnál, 1620 október kilenczedikén elesett. *Gömöry.*

A franczia fekete sereg. A különböző «*fekete*» csapatok, melyekről az európai hadi krónikákban említés tétetik, mindannyian mint borzasztó, halált hozó, félelmes bandák vannak föltűntetve. Többnyire idegenekből és oly egyénekből szervezve, kiknek nem volt mit veszíteniök, e népségek nemcsak fegyverzetük és ruházatuk színe, de legtöbbször jellemök szerint is feketék, félelmet gerjesztők valának és a korábbi, XV—XVI. századbeli babonás hadak közt nem megvetendő tényezőt képeztek.

Nevezetes, hogy e többnyire hitvány hadak, eredetöket közönségesen Mátyás király nagyhírű «*fekete seregéig*» viszik föl, s némileg joggal, mert a legtöbb valóban Mátyás pompás alkotásának foszlányaiból keletkezett. De számosak voltak az olyanok is, melyek más országokban keletkeztek s néha jó, néha fölötte silány utánzatok valának.

Mátyás alkotása már e folyóirat hasábjain kellőleg méltányolta-

[1]) 1595 jún. 16-án Bécsben, miután előbb jobb keze levágatott, kivégeztetett.

[2]) Az ő vértesei mentették meg a protestánsok által szorongatott II. Ferdinand császárt.

tott,[1]) és így csak a franczia «*bandes noires*»-ról, melynek soraiban Mátyás király egykori fekete seregének számos tagja szolgált s így annak utódjaként tekinthető, akarunk néhány szót mondani.

V. Károly, császárrá választása óta, I. Ferencz, Francziaország királyával, Miláno herczegségeért ismételten háborút viselt.

Az 1524-ik évi harczok a császáriak sorában egy új egyéniséget juttattak érvényre és ez II. Károly *Montpensier* herczeg volt.

Különféle ármányok, sértések, melyek őt mint connétable-t érték, a herczeget Ferencz király irányában ellenséges viszonyba sodorták és végre Francziaországból menekűlni kényszerítették. Károly császár Miláno helytartójává nevezte őt ki. Mint ilyen, egy Dél-Francziaország ellen indítandó hadjáratra a császár beleegyezését megnyervén, annak vezetését ő maga vette kezébe és a hadjáratot Marseille ostromával meg is indította.

Ferencz még 1524 őszén, válogatott sereggel indúlt a város fölmentésére. A sereg magvát 2000 nehéz lovas, úgynevezett «*hommes d'armes*» és a rettegett fekete sereg, a «*bandes noires*», 6000 válogatott harczos, köztük túlnyomó számban Mátyás király egykori fekete seregének vitézei, képezte. E fekete sereg első biztos nyomaival 1512-ben találkozunk. (Barthold. 319. oldal.) A sereg sok viszontagságon, átalakuláson ment keresztűl; tagjai közt igen sok fenséges és nemes sarjat, kiutasított trónkövetelőket, vagyontalan másodszülötteket és kalandorokat számlált.

Legelőkelőbb vezetője *Rikárd, Suffolk*[2]) herczege volt; soraiban szolgáltak még: egy *würtembergi* herczeg, egy *nassaui* gróf, *Lothringeni* Ferencz[3]) herczeg, *Lupfen* gróf, *Ortenburg* Károly sváb gróf és még nagyszámú *magyar* és német nemes, kiket vagy viszontagságok a hazában, vagy még ennél is rosszabb dolgok űztek ki hazájukból, vagy csak gondtalan kalandvágy vitt Francziaország szolgálatába.

Kiváló vezérei közé tartoztak még *Brandek* János és mellette *Langemantel* Jörg, augsburgi patricius, Langemantel János polgárnak, kit városa tizennégyszer bízott meg a polgármesterséggel és Miksa császár többszörösen kitűntetett, elveteműlt fia.

A nevezett herczegek és nemesek, de sőt a bandes noires-ban lévő urak majdnem mind a német birodalmi átokkal voltak sújtva. Csak

[1]) 1890-ik évfolyam.

[2]) Az egykorú tudósításokban gyakran csak «a fehér rózsa lovagjának» neveztetik.

[3]) Az uralkodó herczeg egyik testvére.

lándzsáik nyomán támadhatott előttük dicsőség és birtok, mögöttük csak szégyen és halál állt.

Ferencz király az egész világon nem találhatott volna elszántabb embereket, kikre nagyobb bizalommal bízhatta volna újabb harczának kivívását. Fekete zászlóik alatt, tetőtől talpig feketébe öltözve és fegyverezve, halálmegvetéssel indúltak ezek minden ellenség elé és egész a Pávia melletti csatáig, koruk legfélelmetesebb harczosai valának.

A bandes noires kitünő szolgálatot tett Ferencz királynak e hadjáratokban is, és a francziákra szerencsétlen végű páviai csatáig egyik büszkesége volt. E csatában, 1525 február 24-én, azonban elhullott a bandes noires az utolsó szálig, Ferencz király pedig fogságba esett.

Ez volt a vége Mátyás király hajdan dicső seregének.

A sarkantyú történetéhez. A sarkantyú manapság közismert, az összes európai hadseregeknél a fölszerelés egyik kiegészítő részét képezi, s mint ilyen alakjára, nagyságára, erősségére stb. nézve szabályozva van. Pedig a sarkantyú nem is oly ősrégi, mint hinnők; a görögök és rómaiak előtt a sarkantyú még teljesen ismeretlen volt, s első nyomaival csak a középkorban találkozunk; csak azután kezdett használata a tornáknál, párviadaloknál, stb. általánossá válni. A tornákat tárgyaló könyvek a sarkantyú viselési módját is tárgyalják; legtöbbnyire szíjjakkal lőn az fölcsatolva, s a csizma sarkára csak későbbi időkben erősíttetett föl.

Alak szerint volt spanyol, franczia, német, magyar és angol sarkantyú. Egyébiránt a legváltozatosabb és legcsudálatosabb formák voltak használatban s ezek csak lassankint alakúltak át tetszetősebbekké és könnyebbekké. Később a sarkantyú előkelő szerepet kezd játszani; aranyból, ezüstből vagy más nemes érczből készül, mindenféle czifrázatokkal, bevésésekkel ellátva, sőt gyakran drágakövekkel van ékítve,[1]) és így a ruházat és fegyverzet díszévé válik.

Még nagyobb tisztességre jutott a sarkantyú, midőn az «arany sarkantyú»-rend alapíttatott. E rendet IV. Pius pápa alapította 1559-ben. A rend tagjai «Laterani grófoknak», «Pius lovagjainak» vagy az «arany miliz lovagjainak« (auratæ militiæ equites) is neveztettek. Jelvényük egy arany szálakkal átfont kereszt — vagy mások szerint szent Ambrus arczképe — volt, melyen egy sarkantyú függött. (Gryphii: «A lovagrendek vázlata» pag. 142.) A rendet 1841-ben XVI. Gergely pápa átalakította, a

[1]) Zrínyi György uramnak hagyom az «teorkes keowes» (türkíz köves) sarkantyút. Radvánszki J. Magyar családi élet és háztartás.

kinevezésekre nézve eddig dívott visszaéléseket megszüntette, s új jelvényt állapított meg. Ez egy vörös és fekete csíkos szalagon viselendő, fehéren émaillirozott arany máltai kereszt, a kék középmezőben Szt. Sylvester alakjával és «Sanctus Silvester Pont. Magnus» körírattal; a kereszt két alsó végén egy-egy kis arany sarkantyú van megerősítve.

De sehol sem volt a sarkantyú annyira elterjedve mint nálunk, hol a sarkantyút a század közepéig minden nemes viselte, a mi tekintve a magyarság harczias hajlamait és azt, hogy kiváltkép lovas nemzet, természetes is. A kinek arany vagy ezüst sarkantyúra nem telt, az legalább a taréjt egy *ezüst huszasból* készíttette.

A sarkantyú történetére nézve még jellemző a Magyarországban uralkodott szokás, hogy az ütközet megkezdése előtt *a zászlóvivők sarkantyúi ünnepélyesen levétettek*, hogy egy könnyen meg ne futamodhassanak. Így történt ez a mohácsi csata előtt is.

Kísérlet a hadi pénztár megmentésére. Az 1809-ik évi hadjáratban, a Landshut melletti ütközetben, április 21-én, a Duka magyar gyalog-ezred egy granátos tizedese, Kocsmár Péter, a visszavonúlás alkalmával észrevette, hogy az ellenség a hadosztály-pénztárkocsihoz, melynek előfogata lelövetett, roham-lépésben közeledik s azt már-már hatalmába keríti. Kocsmár tizedes a hadi pénztár megmentésére gondolt, de azt nyomban belátta, hogy az egészet meg nem mentheti; gyors elhatározással föltörte tehát a pénztárt és annak készletéből a mennyit csak bírt, magához véve, a közeli erdőbe menekűlt. Nagy kerülő útakon, mert a francziák már az egész vidéket ellepték, sok viszontagság és kaland után, melyekből lélekjelenléte és bátorsága mindíg kisegítette, végre nyolcz nap múlva visszajutott zászlóaljához és ott átadta a megmentett pénzt, mely több ezer forintnyi bankóból és 1500 forint érczpénzből állott. Becsületességéért és vitézségéért az akkori szokás szerint, — mely a legénységnél még a vitézséget is legtöbbnyire pénzzel jutalmazta, — Kocsmár is aranyakból álló jutalmat kapott.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

IRODALMI SZEMLE.

A) MAGYAR MUNKÁK.

Szilágyi Farkas: «Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben». Nagy-Enyed, 1891; ára 2 frt. Korrajz. Beható tanúlmánynyal, nagy készűltséggel s érdekfeszítő módon van e műben megírva Nagy-Enyed pusztulásának története s hozzá illetékes toll által, mert a szerző maga szemtanúja, sőt áldozata volt e szomorú eseménynek s csak nehezen menekűlt a romok közűl; ez magyarázza az élénkséget, melylyel a szerencsétlenség részleteit leírja, mely inkább a fájdalmas visszaemlékezés mint a tárgyilagos szemlélet kifejezése. Melegen ajánlható mindazoknak, kik a magyar függetlenségi harcz történetének részletei iránt érdeklődnek.

Márki Sándor: Arad vármegye és Arad szab. kir. város története. I. Rész. Arad, 1892. Nagy 8-adr, XIV. és 564 lap. Kiadja Arad vármegye és Arad város és a Kölcsey-egylet monografia-bizottsága. E jeles munkát, melynek némely részlete folyóiratunkban jelent meg először, f. évi III. füzetünkben már tüzetesen ismertettük.

Wertner Mór: «A magyar nemzetiségek a XIV. század közepéig». Temesvár, 1891. A magyar «Történeti, Nép- és Földrajzi Könyvtár» 52. kötete. Számos genealogiai táblával.

Jedlicska Pál: «Kárpáti emlékek». Eger, 1891; ára 3 frt. Folytatása a Vágvölgy leírásának, melyet a szerző 10 év előtt adott ki. Kiválóan érdekes Csejthe várának leírása, hol Báthory Erzsébet pörének iratait is közli.

Szilágyi Sándor: «Erdély és az északkeleti háború». II. kötet. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Budapest, 1891. 596 lap. A már korábban ismertetett nagy munka második kötete.

Nedeczky Gáspár: «A Nedeczky család». Budapest, 1891. 25 genealogiai táblával; ára 3 frt.

Wertheimer Ede: «Ausztria és Magyarország a tizenkilenczedik század első tizedében». II. köt. Budapest, 1892; ára 4 frt. Wertheimer nagy jelentőségű munkájának e második kötete a pozsonyi békétől a schönbrunni békéig terjed. E kötet foglalja magában az 1809-ik év történetét, mely behatóan foglalkozik a magyar nemesi fölkeléssel, az asperni és wagrami csatákkal is, súlyos váddal illetvén Nugent grófot, János főherczeg adlatusát, neki tulajdonítván azt, hogy János főherczeg

serege a wagrami döntő csatáról elkésett. Újabban Zwiedinek-Südenhorst gráczi történetíró a főherczegi család megbízásából egy elleníratot tett közzé, mely a János főherczeg levéltárából merített adatok alapján Wertheimer állításait megczáfolni igyekszik.

Mayláth Béla: «Liptómegye törzsökös családjainak története az 1526-ik évig»; I. rész; számos nemzedékrendi táblával. Budapest, 1892. Külön kiadása ez azon czikksorozatnak, melyet Mayláth a Turulban közölt.

Pór Antal: «László erdélyi vajda 1291—1305». Rajzok Erdély multjáról a középkorban. Kolozsvár, 1891.

Nagy Imre: «Anjoukori okmánytár», VI. köt. A Magyar Tudom. Akadémia kiadása. Budapest, 1891. A jeles gyűjtemény e kötete az 1353—1357. évi időszakba eső okleveleket közli.

Ortvay Tivadar: «Pozsony város története». Kiadja a Pozsonyi Első takarékpénztár. I. köt. Pozsony, 1892. Nagy 8-adr. XX. és 384. lap számos rajzzal és 7 táblával. Ára 2 frt 50 kr. Múlt évi IV. füzetünkben ismertettük s mutatványt is közöltünk belőle.

Szádeczky Lajos: «A Habsburg-ház lengyel királyságra törekvése a XVI. században». Kolozsvár, 1892. Külön lenyomat az Erdélyi Múzeumból.

Ortvay Tivadar: «Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején». A pápai tizedjegyzékek alapján. Budapest, 1891; 4-edr. 491 és 1025 lap. E nagy művet térképmellékletek is díszítik.

Villányi Szaniszló: «Három évtized Esztergom megye és város multjából». Esztergom, 1892; 315 lap; ára 2 frt 50 kr. Utolsó füzetünkben ismertettük.

Alleker Lajos: «A Cilley grófok és Cilli városa. A Lagunák városa». Nyitra, 1892; 74 és 97 lap. Mindkét mű utolsó füzetünkben volt ismertetve.

B) MAGYAR FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNETI VONATKOZÁSSAL BÍRÓ CZIKKEI.

Századok.

Dr. Wertner Mór: Kemény fia, Lőrincz nádor.

Fraknói Vilmos: Nyomozások a pápai levéltárakban. A fáradhatatlan tudós, ki már annyi dicsőséget szerzett a magyar történetírás terén, ezúttal ismét több fontos okiratot ismertet s különösen Nagy Lajos király korára nézve talált több fontos adatot.

Pór Antal: Első Lajos király követsége Avignonban. Albert strelicziherczeg, Lajos király avignoni követéről közöl bővebb adatokat.

Szentkláray: Közállapotok Csanád vármegyében a török uralom után.

Zsilinszky Mihály: Csongrád vármegye főispánjai.

Pauler Gyula: A Hartvik legendáról. Hartvikról, Szent István királyunk állítólagos életrajz-írójáról közöl számos érdekes adatot.

Szamota István: Orosz, szerb és bolgár kútfők néhány magyar vonatkozású adata.

Thury József: Pecsevi viszonya a magyar történetíráshoz. A jeles történész Pecsevi életrajzát ismerteti és egyidejűleg Hammer több hibás állítását is helyreigazítja.

Történelmi Tár.

Károlyi A.: Adalék Frigyes császár és Mátyás király viszonyai történetéhez. (I—II.)

Hodinka Anial: A szerb történelem forrásai és első kora. (I—II.)

Weber Samu: Podolin története és okmányai. Befejező közlemény. (I.)

Mayláth Béla: Oklevelek Maylád István történetéhez. Befejező közlemény. (I.)

Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György levelei Rhédey Ferenczhez.

Szerémi: Emlékek Barsvármegye hajdanából. (I—II.)

Barabás Samu: Erdély történetére vonatkozó regesták. (I—II.)

Sasinek Ferencz: Regesták csehországi levéltárakból. (I—II.)

Szilágyi Sándor: Szelepcsényi György leveles tárczájából. (II.)

Magyar Történeti Életrajzok.

Pór Antal: Nagy Lajos. A nagyérdekű, becses műre, mely most nyert befejezést, később még bővebben visszatérünk.

A Ludovika Akadémia Közlönye.

Gerenday Tivadar: A német lovasság tevékenysége Metz körül 1870 augusztus 15—18 közt. (IV.)

Wagner Béla: A lőpor fejlődéstörténete. (VI.)

V. Dobó István, az egri hős. (VII.)

C) ÚJABB HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Allgemeine Zeitung. 1892. Melléklet 237. sz. A. v. *Berzeviczy,* Die Revolution in Piemont u. die Occupation des Landes durch die Oesterreicher 1821.

Général Jarres, Souvenirs. Publiée par Madame Jarres. (Paris. Plon 1892.) Jarres 1870-ben a Rajna-hadseregnek volt vezérkari főnöke. Könyvében ugyancsak iparkodik a maga eljárását igazolni. Bazaine egyébiránt őt sem avatta be a hadi tervbe. Érdekes, hogy Jarres Niel hadügyminiszternek a hadsereg szervezése körül szerzett tagadhatlan, de gyakran kelleténél jobban földícsért érdemeit alábbszállítja és hogy utódjának, Leboeuf hadügyminiszternek tétlen és késedelmező magatartását kifogásolja. Reánk nézve egyébiránt az emlékíratok ama része bír fontossággal, hol Jarres Albrecht főherczegnek, 1870 tavaszán tett párisi utazásáról és az általa kidolgozott, a franczia tábornokok által felülvizsgált haditervéről szól. A franczia udvar és hadi párt az Ausztriával való szövetség megkötését sürgette, de a főherczeg jelenlétében (Jarres szerint) senki ezen óhajnak nyiltan nem adott kifejezést. A tervet mindazonáltal a főbb franczia tábornokok áttanúlmányozták (1870 máj. 19.), de el nem fogadták, mert Franczia-ország, a hadi tanács egyhangú véleménye szerint, «még el nem készült a háborúra» és mivel Ausztria csak hat héttel a franczia hadizenet után akarta a maga részéről a háborút megkezdeni. Napoleon császár ezek után Lebrun tábornokot küldte Bécsbe, hogy a szövetséget esetleg megkösse, de az osztrák-magyar fejedelem egyetlen egy szóval sem tett kötelező ígéretet. — Jarres megbízható emlékiratai nyomán, az ezen szövetségről szóló, sokszor emlegetett mende-mondát bátran elvethetjük. — Az emlékíratokat a tábornok özvegye adta ki.

Bleibtreu Karl, Geschichte und Geist der europäischen Kriege unter Friedrich den Grossen und Napoleon. (I. köt. Friedrich der Grosse und die Revolution.) Lipcse, Friedrich. 167 l. 3 M. (A munka négy kötetből fog állani.) Időközben megjel. egy további kötet, mely a németek szabadságharczát tárgyalja (228 l. 4 M.).

Souvenirs militaires de Victor Dupuy. Publiés par général *Thoumas.* Paris, Calman Lévy. 1892.) Dupuy részt vett a wagrami csatában, és az 1812. évi orosz hadjáratban, később az osztrákok foglya lett;

1815-ben azonban már ismét szabad volt és részt vett a waterlooi csatában.

Thoumas tábornok a «Grands cavaliers du premier empire» gyűjteményes munkának 2. sorozatában (Páris, Berger), a következő hadvezérek életrajzát közli: Nansouty, Pajol, Milhaud, Curély, Fournier-Sarlovèze, Chamorin, Sainte-Croix, Exelmans, Marulaz, és Franceschi-Delonne.

Der Krieg von 1870—71. Dargestellt von Mitkämpfern. (V. köt. A Loire melletti háború. Írta *Tanera Károly* dr., százados. 3. kiad. München, Beck. 2 Mark 50.)

Heydebrand Lipót, Illustrirte Geschichte der Reiterei. 80 képpel. (Bécs, Hartleben. 4 M. 50.)

O'Connor Morris. Great commanders of modern time. (London, 1891.) Szól Gusztáv Adolf, Turenne, Condé, Vauban, Montecuccoli, Lee, Nagy Frigyesről. Végül a waterlooi csatáról, miközben különösen Grouchy állítólagos mulasztását bírálgatja.

Jensen N. P., Napoleons Felttog 1814. (Kopenhága, 1892.)

Krebs L. et *Morris* H., Campagnes dans les Alpes pendant la révolution 1792—93. (Paris, 1892.)

Lagerhjelm G., Napoleon I. och Carl Johan. (Bernadotte részvétele az 1813. hadjáratban.) Stockholm, 1892.

Lubomiersky (prince), Histoire contemporaine etc. III. köt. De Sébastopol à Solferino. (Paris, 1892.)

Rotenhan (báró), Die neuere Kriegsgeschichte der Cavallerie, von 1859 bis heute. (I. köt. 1859—70. München, 1892.)

Hérisson M. de, La légende de Metz és: Responsabilités de l'année terrible. (1891.)

De *Vault-Arvers*, Les guerres des Alpes. Guerre de la succession d'Autriche. 1742—48. (2 köt. Paris, 1892. 1644 l. 24 Mark.)

Dr. Mangold Lajos.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

17-ik szám.

Az erdélyi hadszervezet történetéhez.

Az erdélyi fejedelmek állandó hadseregét zsoldosok képezték. Az udvari had — magyarok és székelyek, önkéntes csapat — a fejedelem székhelyén, Gyula-Fejérvártt, állomásozott. A fizetett had, legnagyobb részben külföldiekből álló, mely a műszaki osztályokat is magában foglalta (a pattantyúsokat, szekerészeket) a fejedelmi s a fiscalis várakban, különböző városokban és a végeken volt elhelyezve. Mind ezeket a fejedelem fizette s neki és a fejedelemasszonynak voltak hittel kötelesek. Mind ezek pedig az udvari kapitány alá voltak rendelve.

Az alább közlendő négy okirat érdekes adalékot szolgáltat az erdélyi hadszervezet történetéhez.

Az I. számú Barcsay Mihály udvari kapitány esküje. Barcsayt 1678 február 9-én nevezte ki Apafi, a Béldy által támasztott forradalom idejében. Béldy már akkor menekült. Még csak Bukarestig jutott, de követe már Konstantinápolyban járt s Apafinak e fontos tisztre egészen megbízható emberre volt szüksége s ezért esett választása Barcsayra.

A II. számú a Szamosújvárott állomásozó lovas hadnagyok esküjét tartalmazza. Ezek is udvari katonák voltak.

A III. számú franczia gyalogosok esküminta ja. Apafi a franczia királylyal véd- és dacz-szövetséget kötvén, Lengyelországból segélyhadakat kapott. Ezekből a segélyhadakból többen átállottak az ő szolgálatába, s feleskettettek.

A IV. számú egy német puskás fizetését s fizetésének kiszolgáltatását adja.

A «Hadtörténelmi Közlemények» a magyar hadviselés történetéhez már is igen sok becses adalékot szolgáltattak: az alább közlendő

négy okmány, mely három különböző levéltárból van összehordva, ez adatok bővítésére alkalmas.

Ez okmányokban az illetők a fejedelem iránti hűségre köteleztetnek, mert ők tényleg a fejedelemnek voltak hittel kötelesek, minthogy az ő szolgálatában állottak. A fejedelem maga az ország alkotmányára volt hittel köteles: magától érthető dolog volt tehát, hogy az ország alkotmánya ellen a fejedelem sem használhatta őket.

Az okmányok a következők:

I. 1678 febr. 9. A fizetett hadak főkapitányának eskümintája.

Én Nagy-Barcsai Barcsai Mihály adom tudtokra az kiknek illik, hogy az ő ngok parancsolatjának engedelmeskedvén, az erdélyi mlgos fejedelem mgos Apafi Mihály kls uramnak ő ngk és mgos Bornemisza Anna erdélyi fejedelem asszonynak ő ngának fizetett hadainak főkapitánságát vállaltam magamra és ugyan conventiójok felvételével is kötöleztem magamot az ő ngok szolgálatjára. Azért esküszöm az élő igaz istenre, ki atya, fiú és szentlélek, teljes szentháromság egy bizony örök isten, engemet úgy segéljen, hogy az említett klmes uramnak és klmes asszonyomnak, ő ngknak, szerelmes gyermekeiknek, mgos ifjabbik Apafi Mihály uramnak ő ngának mind bódog s szerencsés, és kitől isten szent fiáért oltalmazza ő ngokat, boldogtalan és szerencsétlen állapotjukban is igaz, tökélletes istenfélő hű szolgájok fejem fenállásáig leszek, sem titkon, sem nyilván, sem kigondolható, mondható, írható szinek, se prætextusok alatt ő ngkat el nem árulom, mellőlök el nem állok, életek, károk s veszedelmére nem cselekszem, sem ügyekszem s mással is nem cselekedtetek, ellenségeknek ellensége, barátjoknak barátja leszek, az ő ngok gonosz akarójoknak és ellenségeknek sem félelemért, sem barátságért, sem adományért, sem nagyobb reménségért és igéretért nem kedvezek, sem őket nem lappongtatom. Ha penig ő ngok hűsége és mindazok ellen cselekedni vagy csak ügyekezni is megértenék, azoknak minden erőmmel, tehetségemmel ellenállani elkövetek és ő ngoknak hírekké adnom el nem mulatom, tisztem alatt lévő ő ngok hadait is ő ngoktól el nem idegenítem, sőt inkább édesítem s az ő nghoz való hűségben megtartani ügyekezem, egy szóval megmondván, magamot úgy viselem tehetségem szerént mind magom személyében, mind az alattam lévő ő ngok vitézlő rendi közt mint ő ngoknak igaz tökéletes jámbor jó lelkű ismeretű szolgájok. Mindezeknek teljes tehetségem szerént megtartója és megállója leszek, az igaz isten úgy segéljen s úgy adja lelkem üdvességét. Ha penig ezek ellen cselekedném s megbizonyosodnék, büntetésem

legyem úgy, az mint az ő ngok klmességében áll. Datum in arce Fogaras die 9. Februarii anno 1678, ő ngoknak alázatos szolgájok Barcsai Mihály mp. (P. H.)

Kívül: 1678. 8 (így) Februarii Barcsai Mihály uram reversalisa.

(Eredeti gyulafehérvári Batthyány-könyvtár. Codex authenticorum No. 5. IV. 5.)

II. 1677. nov. 8. A lovas hadnagyok esküminta ja.

Mi Székely Sámuel, Horvát János, Rácz János, Szekeres János, Kassai György és Thordai János: esküszünk az élő istenre, ki atya, fiú szentlélek teljes szentháromság egy bizony örök isten, hogy mivel én szabad akaratom szerént vállaltam magamra az lovas hadnagyságnak tisztét, annak okáért az mlgos erdélyi fejedelem, tek. ngos Apafi Mihály kglmes urunknak és mlgos erdélyi fejedelem asszony Bornemissza Anna kglmes asszonyunknak ő nagoknak, és mlgos szerelmes gyermekinek mindenekben igaz, hűséges és tökélletes szolgája leszek, ellenségeknek ellensége, jó akarójoknak jó akarója, valami ő ngok méltósága ellen való s annál inkább károkra s ártalmokra czélozó dolgot eszemben veszek, ő ngok belső híveinek, vagy előttem járóimnak jó idején értésekre adni el nem mulatom; minden rám bízatandó dolgokban híven és tökéletesen eljárok, mind boldog mind, (kit isten távoztasson) boldogtalan állapotjokban is ő ngoktól, valameddig ő ngok el nem bocsátanak, hitemet fel nem szabadítják, el nem állok, megyek, hűségemet, kötelességemet fejem fenállásáig fentartom; soha semmi igéretért, ajándékért, nagyobb reménységért és bosszúságért akármi szín és prætextus alatt ő ngokat el nem árulom; kezem alá jövő katonák közűl, egyet is hit nélkűl nem szenvedek, hanem minél hamarébb ő ngok hűségire beeskütöm. Melyeknek az mint megállója és megtartója leszek, az igaz isten engem úgy segéljen s úgy áldja jó szerencsémet s lelkem idvességét. Datum in arce Szamos-Újvár die octava mensis Novembris anno 1677.

Horvát János főhadnagy mp. (P. h.) Nagy András vicehadnagy mp. (P. h.) Kevendi Ferencz zászlótartó mp. (P. h.) Rácz János főhadnagy mp. (P. h.) Vicehadnagy zászlótartó Diószegi Ferencz mp. (P. h.) Tordai János főhadnagy mp. (P. h.) Kassai György főhadnagy mp. (P. h.) Szekeres János (P. h.) Szilágyi Miklós vitéz (P. h.) Bencze István zászlótartó (P. h.) Székely Sámuel főhadnagy (P. h.) Kis Imre vicehadnagy (P. h.) Szőcs István zászlótartó mp. (P. h.) Szilág Mihály mp. (P. h.) Hire István mp. (P. h.) Szürtei György × (P. h.)

Hátán: 1677 die 8. Novembris udvari katonák reversalisa. Szamosújvár. (Ered. gr. Kemény J. Erd. Tört. Ered. Lev. XXII. k.)

III. 1679. május 22. Franczia gyalog tisztek esküminta.

Mi Henrich Fen Ofen, Mihael Tenk, Nicolai Szadoszki, Christoph Grohoszki, Stanislaus Grotoczki, Casimirus Okinczki, Joannes Podlyeczki, esküszünk az teljes szent háromságra, ki atya, fiú és szent lélek egy bizony örök isten, ki minden állatoknak teremtője, ura és istene, hogy mi az erdélyi fejedelem méltóságos Apafi Mihály urunknak ő ngának és mlgos Bornemisza Anna erdélyi fejedelem asszonnak és ő ngok méltóságos szerelmeseknek mindenekben igaz és hű fegyverhordozó szolgájok leszünk, sem titkon, sem nyilván senki barátságáért, igiretiért ő ngokat el nem áruljuk, sem félelemért, adományért s nagyubb reménségért az ő ngok zászlójok alól el nem szökünk, s elébb nem állunk; az ő ngok veszedelmére, méltóságok sérelmére s károkra sem izenet, sem írás által senkivel egyet nem értünk, sőt akárhonnan vagy írnának, vagy izennének vagy erőltetnének is az pártütésre s árultatásra, minden kedvezés nélkül ő ngoknak hirré adni el nem mulatjuk s nem halogatjuk, mindenképpen az ő ngok hűségekben fejünk fennállásáig megmaradunk, hűségektül senkit nem idegenitünk, inkább végiglen való megmaradásra édesítünk s intünk, minden ő ngok parancsolatinak engedelmeskedünk; az ő ngok szolgálatjában igazán, szorgalmatosan eljárunk, mind életünket ő ngokért letenni, mind vérünket kiontani nem szánjuk; mind mezőkben, várakban, harczokon, szorulásokban, kimenésekben, ostromokban, minden szükséges alkalmatosságokban az ő ngok ellenségivel emberül, vitézül szemben megyünk, megharczolunk, az ő ngok ellenséginek romlásokra mindenképpen cselekeszünk. Kitűl isten szent fiáért oltalmazza ő ngokat, szorulásoknak és szerencsétlenségeknek idején is fejünk fennállásáig ő ngok mellől igaz tartozó hűségünktűl hátra nem állunk, minden félelmet, irtózást félre tevén, ő ngok mellett meghalunk. Mindezeknek mégis nagyubb megállására esküszünk az igaz istenre, ki minket minden dolgainkban úgy segéljen, úgy adja lelkünk idvességét, valamint ez előttünk levő conditiók szerint cselekeszünk. Hogy ha penig ezek ellen és eczer adott hitünk ellen vétenénk és az ő ngok hűsége mellől elállanánk vagy elállani akarnánk ezen hitünk s reversalisunk erejével életünknek s mindenünknek elvesztésével büntettessünk minden kegyelem nélkül. Datum Albae Juliae 21. Maji anno 1679. Joannes Podlyenszki capit. (P. h.) Hinrich v. Offen capit. (P. h.) Michael Denck leit. (P. h.) Christoff Grzochoffsky capit. (P. h.) Joannes Thomasovszki × (P. h.) Stanislaus Grotovski (P. h.) Grzegonz Podlewsky (P. h.) Mikolaja Sadowski (P. h.) Casimirus Okinczki × (P. h.)

Kívül: 1679. 22. Maji a három franczia zászlóalja gyalogok tiszt-

viselőinek reversalisok. (Eredeti gr. Kemény J. Erd. Tört. Ered. Lev XXIV. köt.)

IV. 1678—1682. Egy német puskás zsoldja.

Saibert Pál német puskásunk conventiója, kinek esztendeje kezdetik 14. Septembr. 1678.

Lészen esztendeig készpénz fizetése --- --- --- --- 25 forint = 25
Zöld landis dolmány, mente béllésestől.
Egy zöld nadrág, három bokor csizmája --- --- --- = par 3
Napjában négy köz czipója, asztali kettő --- --- --- = numero 6
Boráért esztendőt által öt forint --- --- --- --- --- = fl. 5
Hetipénz harmincz pénz --- --- --- --- --- --- = den. 30
Hat köböl buzája, két sajtja --- --- --- --- --- --- = 2
Egy zöld kalapja, egy véka köleskása.
Egy véka borsó, két ejtel vaja, fél szalonnája.

Költ Fejérváratt, 29. Octobr. anno prænotato.

A. Bornemissza mp. (P. h.)

1678. 19. Januarii levált két cantor --- --- --- --- --- --- fl. 12.50
Két cantor boráért --- --- --- --- --- --- --- fl. 2.50
Anno 1678 die 1. Novembris csinálván az conventiót neki, levált volt többet egy köböl buzával = cub. sax. 1. egy sajttal, fél szalannával.
1679. 14. Martii levált két cantort --- --- --- --- --- --- fl. 12.50
Két kantor boráért --- --- --- --- --- --- --- fl. 2.50
1. Augusti levált egy cantort --- --- -- --- --- --- fl. 6.50
Item 1 kantor boráért --- --- --- --- --- --- --- p. 1.25
Egy pár csizmát is --- --- --- --- --- --- --- --- p. 1.—
Item két sing vinczi posztót 1 nadrág --- --- --- ulnae 2.
die 5. Decembris. Leválta dolmánnak, mentének való posztóját hét singet kék landisból --- --- --- --- uln. 7.
NB. Egészben megadtuk hetipénzeket usque ad diem 12. Martii 1680. Kezdetik hetipénzeknek ideje 12. martiustól fogva 1680, melyről más pecsétes levelek van, az kiben írják.
1680. anno. 12. Martii leválta restantia három kántorát --- fl. 18.75
Item három kantor bor árát --- --- --- --- --- fl. 3.75
1680. 22. Junii levált csizma --- --- --- --- --- --- --- pár 1.—
die 20. Julii levált egy cantort --- --- --- --- --- fl. 6.25
Egy cantor boráért --- --- --- --- --- --- --- --- fl. 1.25
1681. 26. Martii levála dolmányának mentéjét zöld landisból 7 singet --- --- --- --- --- --- --- --- --- uln. 7.

die 20. Aprilis Fogarasba levált buzát ... cub. 15.
30. Junii lev. egy cantort ... fl. 6.25
4. Oct. levált egy cantort ... fl. 6.25
Egy cantor boráért ... fl. 2.50
die 1. Decembr. levált Fejérváratt másfél szalonát cent. libr. 62.
3 véka kásáért kölest levált ... cub. 1 || 2
3 véka borsóért levált árpakását ... cub. 3
die 2. Decembr. levált 5 sajtjáért Fejérváratt turót ... libr. 50

Fejérvári számtartó

Szentmártoni György mp.

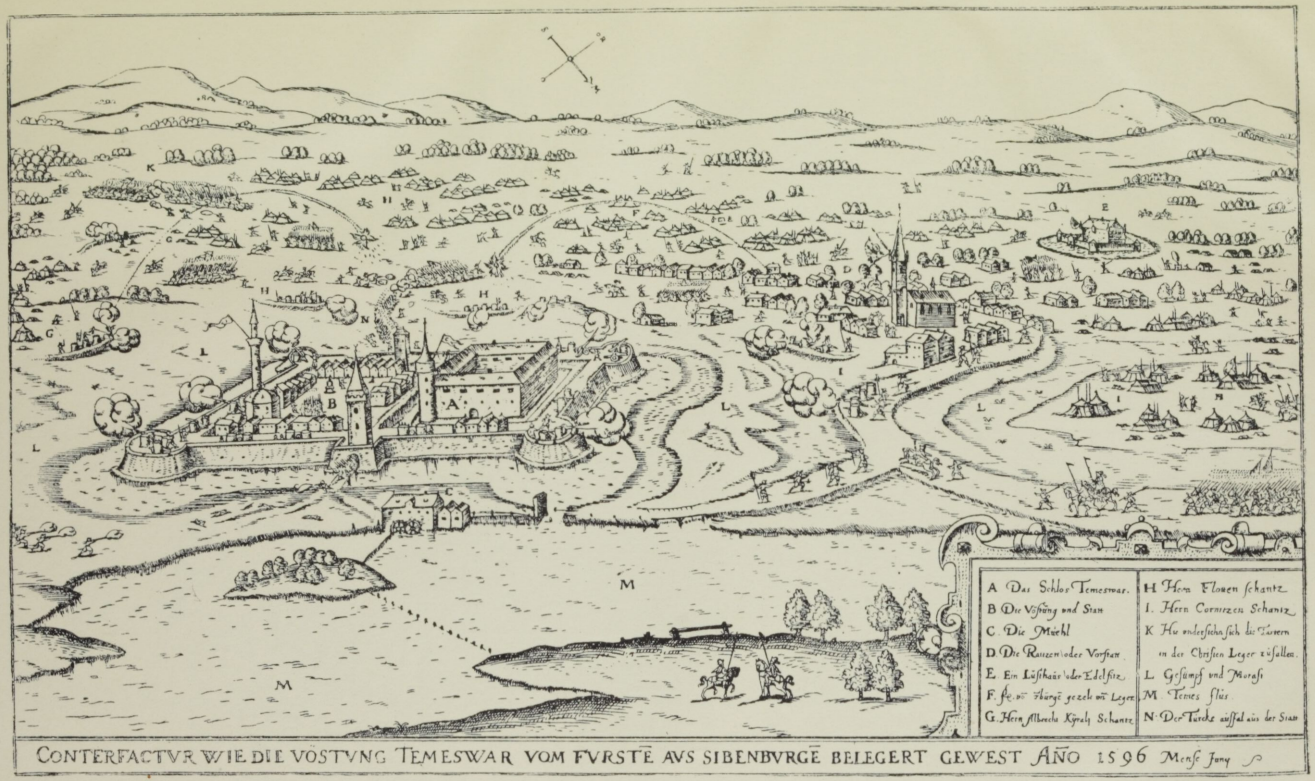
1681. 8. Decembr. levált Fejérváratt vajat ... occ. 6
1682. die 9. Maji levált fizetésiből 3 cantort ... fl. 18.75
Három cantor borravaló pénzét ... fl. 3.75
1. Julii levált csizma ... pár 1
1. Octobr. leválta restantia pénzfizetését restantia 2 cantort ... fl. 12.50
2 cantor boráért ... fl. 2.50

Hét sing landis posztót.
Hét sing keczre (?) posztót.
Buzáját ... cubulos 6
Borsót ... ml. 1
Kását ... ml. 1
Lencsét ... ml. 1
Vajat ... oc. 1
Szalonnát ... felet
Csizma ... p. 6
Sajtot ... nr. 2
Bérlést ... nr. 16
4 kalapot, 1 nusztos süveget. Papp Pál mp.

Saibert Pálé 1682 1. Octobris bevett conventio, mindent levált, újat adtak. (Eredetije a M. T. A. birtokában.)

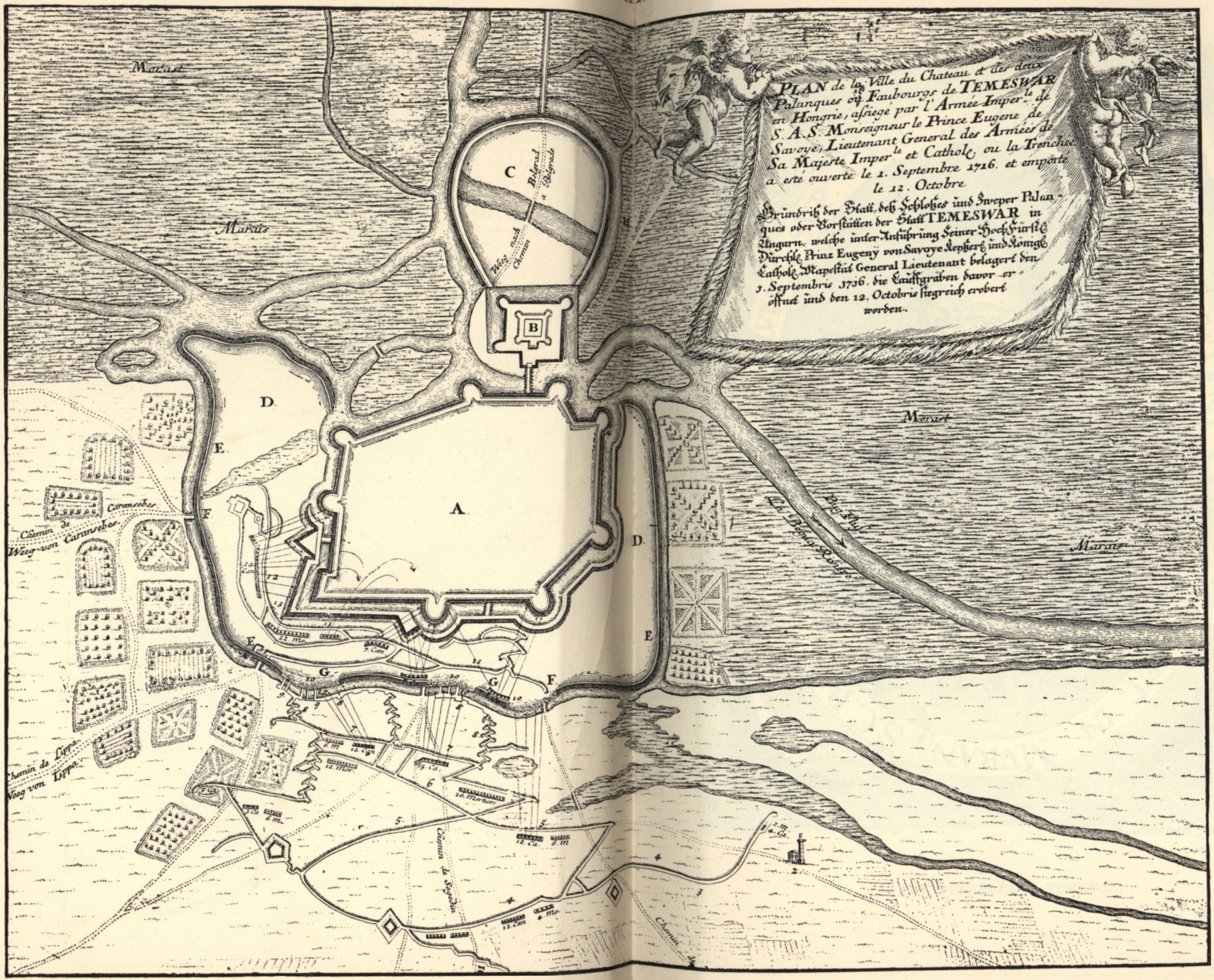
Közli: Szilágyi Sándor.

TEMESVÁR. I.

TEMESVÁR A XVI-IK SZÁZADBAN.

TEMESVÁR. II.

TEMESVÁR A XVIII-IK SZÁZAD ELEJÉN.

HADADI WESSELÉNYI FERENCZ.

WESSELÉNYI FERENCZ LEVELEI FÜLEKI KAPITÁNYSÁGA IDEJÉBŐL.

1639—1644.

Bosnyák Tamás halálával, hadadi Wesselényi Ferencz követte ipát a füleki kapitányságban.

E fontos véghelyen bőven nyílt alkalma harczratermettségének s annak a haláltmegvető személyes vitézségnek kitűntetésére, melyet — grófi diplomájában — oly hizelgő elismeréssel magasztal a király, s a mely kétségkívül minden rokoni kötelóknél inkább biztositotta számára anyai nagybátyjának *Eszterházy Miklós nádornak* kitüntető bizalmát és meleg szeretetét.

Az itt először közlött alábbi levelek túlnyomó része magához Eszterházy Miklós nádorhoz van intézve; *egy* ennek idősb fivére — és jobb keze — Eszterházy Dánielhez, *öt* a nádor másik fivéréhez, a zólyomi Eszterházy Pálhoz, *egy* Nadányi Miklóshoz s ugyancsak *egy* Zrínyi Miklós grófhoz szól.[1])

Hadtörténelmi jelentőségök mellett mintaszerű magyarságuk, valamint irályi szépségök tekintetéből is egyaránt figyelemre méltók.

I.

WESSELÉNYI A NÁDORNAK.

Kegyelmes Uram.

Tegnap előtt igen későn éjszaka adák meg a Nagyságod

[1]) Mindannyi *eredetije a kismartoni főlevéltárban.*

kegyelmes parancsolatját, ugyanakkor hozván Eszterházy Pál uram levelét is *a vezér* hamis *levelének páriájával.*

Im azért kegyelmes uram, két levelet írtam Nagyságodnak,[1]) dubietásban lévén, *ha vádlásképen kellessék írnom* avagy *mentségképpen.* A két írás közöl a melyik tetszeni fog: az a Nagyságod bölcs itéleti; de elhigye Nagyságod, hogy igazán és sincere mindenek úgy vannak, valamit beírtam a levélbe.

A minapiban is minden bizonynyal *Pelsőcz* felé készültek volt rablani, de ez a rút idő tartóztatta meg őket.

Egy szóval elhigye Nagyságod, hogy *Egren* teli torokkal azt kiáltják, hogy nekik megengedtetett az égetés és hódítatás. A hódító leveleket az előbbi levelemben küldtem vala Nagyságodnak in specie.

Mostan semmi új hírt Nagyságodnak irnya nem tudok. Ezeknek utána ajánlom Istennek Nagyságodat, s magamat szokott kegyelmes grátiájába.

Költ Fileken, 23. novembr. 1639.

Nagyságodnak

alázatos szolgája
H. Wesselényi Ferencz.

(Külczím: Illustrissimo ac Excellentissimo Comiti Dno Dno *Nicolao Eszterházy* de Galantha perpetuo de Fraknó, Comitatuum Soproniensis, Zoliensis et de Bereg supremo ac perpetuo Comiti, Aurei Velleris Equiti, Judici Cumanorum, Regni Hungariæ Palatino, Sacr. Cæs. Regiæque Majestatis intimo Consiliario, Camerario et per Hungariam Locumtenenti etc. etc. Dno Dno mihi gratiosissimo.)

II.

WESSELÉNYI A NÁDORNAK.

Kegyelmes Uram.

Szintén eluntuk a töröknek rajtunk való kapdozását s elkeseredtünk azon, hogy Nagyságtok teljességgel megkötötte kezün-

[1]) E két levélen, melyeket itt II. és III. alatt közlünk, nagyon meglátszik, hogy *pro usu* irattak.

ket, tiltván mitőlünk a csatázást. Nem tudom, ha van-e Nagyságodnak hirivel, elhagyván a számtalan sok gyermek lopását, orrunk alatt való poczkadozásokat, melyeket ha mind le kellenék írnunk, árkusok telnének meg véle s unalmas volna méltóságos szemeit is olvasásával terhelnem; hol hitekkel a szent békesség ellen kicsalják, a mint az elmúlt ennihány időben *Baghó Pál* nevű hajdúmot, ennihanyad magával kenyerezvén, a *hatvaniak* reá találván, hitet adván egymásnak el mentek egymás mellől; azonban *Hatvanban* hírt tettek és az egész *lovas, gyalog* sereget, hitek ellen, reájok hozva a *solymosi* szentegyházba szorítván, reájok égetvén a szentegyházat kipörzsölték őket és megfogdozva mai napig is ott tartják. Illent sokat tudnék Nagyságodnak Kegyelmes Uram írnya, de csak ennek a mostani vezérnek ideiben lött dologról ennihányat akarok Nagyságodnak tudtára adnom, akarván azt megbizonyítani, hogy nem mi adunk okot a kapdozásokra, hanem ők.

Csak mióta ez a vezér *Budára* érkezett *Landorfehérvárról*, Szendrő alá menvén az *egri* vitézek, a szent békesség ellen, többet két száz lovoknál minden ok nélkül elhajtottak. Azon kívül nem hiszem, hogy egy hét lenne, a mely hétben kétszer s háromszor várak alá ne csapna ő, és ne infestálná őket, embereket levágván, marhájokat elhajtván. A *Balog* vőgyére és a *Rima* vőgyére száma nélkül kijöttek, és a falukat benyargalván, minket akartak lesre venni. Valami kenyerező hajdut vagy katonát találván, elvitték s mai napig is oda van. *Szécsény* alá fényes nappal két ízben öszvegyűlvén a törökök *Hatvanból, Váczból, Visegrádból, Párkányból, Esztergomból*, a forgó kapuig jöttek és ott sokáig harczolván, egy gyermeket a kapuban meglővén, nagy szégyen vallással viszatértenek. (Ezt meg akarván *Forgács Ádám* uram ő kegyelme tronfolni, alá ment volt Hatvannak, de (a török) nem mervén kijönni, viszsza köllött ő kegyelmének jönni; noha hallom, hogy már némelyek azzal mossák nyelveket, hogy két zászlót és nem tudom hány sok kopját nyertek, — de ha Nagyságod előtt valamit affélét találnának mondani, ne hidgye Nagyságod, mert hitemre egy zászlót sem nyertenek.)

Ihon mily nagy méltatlanúl, semmi ok reá nem adatván, a szent békesség ellen, *Gyarmatot* a *váczi* bék, reá menvén éjtszaka

tolvaj módon, megégette, — kiért nem hogy megbüntették volna, de még nagyobb tisztre, úgy mint az esztergami békségre vitték.

Ihon *Ónodot* nagy méltatlanúl a szent békesség ellen az egriek, sok másünnen öszvegyűlt tolvajjal, éjtszakának idein reá mentek ostrommal, létrákkal, vashorgokkal levonván a palánkot, megégették. A taraczkot, és egyébféle munitiót kivitték belőle, s én elhiszem, hogy minket causálnak ezért is. De az Ónod égetése nem egyébért lött Kegyelmes Uram, hanem azért egy okért, hogy *Egren* lakozó kutya *Baly*, több hozzá hasonló tolvaj lator társaival alámenvén, ott lesekedtenek; megértvén az onodi vitézek, kimenve s reájok találva, mind kutya Balystul elfogták őket. Ezt szégyenlvén és gyalázatosnak tartva az egriek, s bánván azt, hogy gyakorta az onodi vitézek elszánt szándékjokat, szokások szerint való útjokat megrekesztették, és rablást, lopást, tolvajlást nekik meg nem engedtek: ez a boszú vitte az ónodi veszedelemre őket.

Siroki vitézek csak *Hajnácskő* alól két katonámat, kenyerezőt, elkapván: utánok ment hét katonám nagy gyalázatjokra. Egyiket visszanyerték, törököt ölvén közülök, a másikat mai napig oda tartják.

Ezek mind meg lévén, ezeket a kegyetlen nagy Nagyságtoktól való tilalom miatt csak szemmel köllött néznünk édes Hazánk illyen ok nélkül való pusztulását és égetését.

Ihon csak két héttel ezelőtt ugyanazon *egri* török, összegyűlvén több társaival a *Balog* vőgyén három falut rablott el, és ötvenkét lölköt elvitt. Minket is *filekieket* ki akarván lesre venni, tizenkét hajdúm utánnok menve, a sok öszvegyűlt ellenség közől nagy gyalázatjokra az eltolvajlott kecskékkel együtt egy törököt visszahoztanak, a ki mostan is itt van *Fileken*.

Tegnapelőtt *szécsényi* kapuig ment ismét huszonöt lovas török gyujtogatni akarván, ott fitogatta magát, hogy lesre vehesse a szécsényi vitézeket.

Ezzel meg nem elégedve, a hatalmas császár földét nagy felfuvalkodva naponkét hódítja levél által, melyet in specie oda küldtem Nagyságodnak. E mellett ugyan pénzért fogadják *Esztergomban*, *Váczon*, s *Egren*, a tolvaj martalóczokat, kik *Szentbenedek*

tájára, *Szentkereszt* tájára, a *Velkopolyai* hegyekre járván, gyermeket lopnak.

Ihon itt is az *Oztroskán* nem régen két lelket vittek el, és egyet levágtak benne.

Az ilyen mód nélkül való dolgok mind a szent békesség ellen vannak s okot adnak affélével a mi részünkről való kapdozásra is. Mi tőlünk penig Nagyságtok tilt derék dolgot cselekedni. Istenért kérem Nagyságodat: támadjon fel mellettünk, hadd ne kellessék ilyen keserves szivvel édes hazánk romlását néznünk, mert éppen elkeseredtünk, s ki tudja, ez a megkeseredett nép, melyet csaknem éles tőrrel tartóztatunk, valami derekast ne próbáljanak. Aztán minket tisztviselőket Nagyságod ne kárpáljon.

Ezeknek utánna a Szent Istennek ajánlom Nagyságodat.

Fileken, die 23. novembris Anni 1639.

Nagyságodnak alázatos szolgája

H. Wesselényi Ferencz.

(Czim, mint az elsőn.)

III.

WESSELÉNYI A NÁDORNAK.

Mit írjon a *budai vezér*, és micsoda vádlásokat tegyen: az Nagyságod kegyelmes írásából és fenyegető leveléből megértettem. De azok a vádlások egy szóval nem úgy vannak, mert mind másképpen találtatnak a dolgok. Ők írnak minket tolvajnak, de ők a tolvajok. Mert ők nem csak hatalommal s tűzzel, de még hamis hitekkel is a szent békesség ellen kicsalják a mieinket. A mint az elmúlt időkben a *hatvaniak* hitet adván *Bagho Páléknak*, a *solymosi* szentegyházból kivivén hitekkel őket, mai napig is jó ennihány vitézzimmel oda vannak.

Mennyi gyermeket kaptanak el, s hányszor jöttek ide várunk alá, s mennyiszer ültettek fel bennünket: árkusokra sem győzné ember felirnya, s olvasása is unalmas volna.

Azokat hagyván, csak ennek a mostani vezérnek ideiben, a mig *Lándorfehérvárról Budára jött*, nagy könnyen megbizonyosodtathatik, hogy mindenekre ők adtak okot. Mert midőn mi

tőlünk tiltva volna a csatázás és kapdozás: az *egri* vitézek az egész lovokat minden ok nélkül, a szent békesség ellen, elhajtották a *szendreieknek*. Azzal meg nem elégedve két ízben is ki jött a *Balog* és *Rima* völgyére felessed magával, hogy már katonákat keres, minket *filekieket* reá akarván venni. Egy két s három emberünket találván a falukon, elvitték, és azzal vissza tértenek.

Azzal meg nem elégedvén, a *siroki* vitézek, két kenyerező katonámat csak *Hajnácskő* mellett egy faluból, tolvaj módon reájok ütvén, megkötözve elvitték; de az egyiket nagy szégyenvallással hét katonám elvehette tőlök és magokban megis öltek, a másik mai napig is oda vagyon.

Szécsény alá két ízben a forgó kapuig jöttek, öszvegyülvén Hatvanból, Váczról, Párkányból s Esztergomból. Ott sokáig harczolva s egy gyermeket meglővén a kapuban: szégyentvallva vissza köllött pironkodniok. Az ilyen és számlálhatatlan sok vár alá való csapásokat és kapdozásokat elunva a mi részünkről is ha mi kapdozások estenek: az ő okadások miá lettenek.

A mi Gróf *Forgács Ádám* uram *Hatvan* alá való menetelét illeti, abba latorúl írják tolvajnak; mert ő kegyelme nem tolvaj módon ment, hanem a két ízben való *Szécsény* alá való menetelöket akarta megtronfolni.

Hogy pedig két zászlónak elnyerésével kérkednek, az aránt nem igazán mossák nyelvöket; mert soha Nagyságod előtt becsületem ne legyen ha csak egyet nyert is.

A sok kopjának nyerésében sem találtak igazat mondani. *Onodiakat* írja, hogy ott voltak. Szégyenlenék illen hatalmas fejedelmi embernek illen hazugságokat irnya, mert itt hitemre egy sem volt.

Látja Nagyságod Kegyelmes Uram mennyire exaggerálják a Hatvan alá való menetelt, s valljon nem az előtt, minden ok nélkül, égették meg a szent békesség ellen *Gyarmatot*. Mely égetésért nem hogy büntetést cselekedtek volna a *váczi béken*, de még nagyobb tisztre promoveálták. Valljon *Onodot* nem előbb égették-e meg a hatvani dolognál s talán azért is minket causál.

Onodnak megégetése Kegyelmes Uram, nem egyébért lett, hanem a többi között ezert, hogy *Kutya Baly* nevű, *Egren* lakozó török, több hozzá hasonló tolvaj társaival, régi szokások szerint,

Onod alá ment volt. Ezt megértvén az onodi vitézek, kimentek, és reá találván a leselkedő tolvajokra, Kutya Balistul elfogták őket. Ezt gyalázatnak tartván s bánván azt az egriek, hogy gyakorta az onodi vitézek elszánt szándékjoknak útjokat meg rekesztették, és rablást, lopást, tolvajlást nekik meg nem engedtenek: a szent békesség ellen ostrommal, létrákkal, vashorgokkal levonták egy éjtszaka palánkját, tolvajul reá menvén, és megégették, taraszkot és egyéb munitiót kihozván belőle.

Ezeket még is a Nagyságtok tilalma miatt mind el köllött szenvednünk.

Iszen csak két héttel az előtt, ugyanazon *egriek* reá jövén *Balog* völgyére s falut el rabolván, ötvenkét lelket vittek el. Sokan levén minket akartak lesre venni. Utánnok ment tizenkét gyalog hajdú; a sok összegyűlt latortul egyet visszahoztak bennek, mind a rablott kecskékkel együtt.

Ezzel nem gondolván, nagy felfuvalkodva napról napra küldik ki a hódító leveleket, melyeket in specie oda küldtem Nagyságodnak. *Vácz* felől, *Esztergom* felől, s innét *Egerből*, ugyan fizetésért fogadnak afféle hitvány tolvaj martalóczokat, kik *Szentbenedek* felé gyermeklopni mennek. Itt is, nem régen az *Osztrozkán*, két lölköt elvivén, egyet levágtak bennek.

Ezeknek utánna a Szent Istennek ajánlom Nagyságodat.

Fileken. Die 23. novembris. Anno 1639.

Nagyságodnak

alázatos szolgája
H. Wesselényi Ferencz.

(Czímírat, mint az elsőn.)

IV.

WESSELÉNYI A NÁDORHOZ.

Kegyelmes Uram!

Nem kicsiny szivem fájdalmával és becsületem megsértésével kell e panaszomot, a Gömör vármegyeiek ellen, a Nagyságod méltóságos szemei elibe terjesztenem.

Ez elmult napokban Kegyelmes Uram, egy igen vitéz és

jámbor gyalog vitézét nagy ártatlanul ölék meg a gömörvármegyei parasztok Ő Fölségének, kit igaz hogy az én kiadattatott szabadságom és edictumom mellett öltek volna meg, ha ártatlanúl meg nem öltek volna; mivel én adtam volt nekik szabadságot, hogy ha a csavargók és a vitézlő rend rajtok csintalankodnék, és nem élne Istenesen, tehát az én levelem mellett rájok támadhassanak, megfoghassák és kezembe hozhassák, sőt ha ótalmazza magát, agyon is koczinthassák.

Ezt az ártatlant agyon vervén, kivántam azt, hogy innocentiájokat a parasztok declarálják, ha méltán-e avagy méltatlanúl szenvedte a hajdú a halált, mivel az egész vitézlő rend felette felzendült rajta. Ezek örömest engednének *az itt való törvénynek*, de a vármegye pártjokat fogta, és semmi úttal meg nem akarja engedni, hogy a régi szokás szerint itt látattassék,[1]) hanem azt kívánja, hogy én oda hozzájok menjek pörölni, mind ennek a helynek nagy derogamenjére s mind magamnak gyalázatjára.

Igaz Kegyelmes Uram, hogy küldtek volt hozzám két nemes embert közülök, jelentvén azt, hogy semmi úttal meg nem engedik az itt való törvényt; de sok disputatióink után azt végezték a küldött követek velem, hogy a nemes vármegye szolgabíró által tétessen inquisitiót, és azt referálja nekem, és én mind Gömörvármegyéből s mind máshonnét gyűjtsek becsületes embereket, s ugyan itt látassam meg törvényét, sőt ha a parasztoknak nem tetszenék a törvény, apellálhassák a vármegyére. Evvel a végezéssel mentenek el tőlem, acceptálván ezt a választ (kit mind úri személylyel, s mind nemesi személylyel megbizonyíthatok). Én ehez a végezéshez tartván magamat, hogy Nagyságodtól megérkeztem, *Divéki András* uramat credentionalis levelemmel küldtem a vármegyére, napot prefigálván a törvénynek, s hivattam ugyan onnét becsületes főembereket a törvényre. Im Kegyelmes Uram, minemű rút fenyegető gyalázatos levelet írtak, publicus malefactorrá akarván tenni, (a kibe hazud, valaki annak tart) pariáját leveleknek oda küldtem; így Kegyelmes Uram, igen félek rajta, hogy utálatos dolog ne következzék belőle. Mert annak a megölt legénynek sok jó kinjáró szabad legény baráti vannak, a kiknek ha itt igazság

[1]) Törvény.

nem szolgáltatik, félő hogy magának igazat ne tegyen és törökké ne legyen, a minthogy mióta Nagyságodhoz jártam azt a falut kétszer gyújtották neki; csak Isten ótalmazta, hogy meg nem égett.

Könyörgök azért alázatosan Nagyságodnak, mint Kegyelmes Uramnak, hogy meg ne vonja atyai tanácsát és kegyes ótalmát tőlem; hanem adjon mind tanácsot s mind ótalmat, hogy a miben én ezt a helyt találtam, annak szabadsága rontója ne én legyek. Mert Kegyelmes Uram, hogysemmint én az ő akaratjokon járjak és így vexáljanak jámbor szolgálatomért, s végtére publicus malefactorrá tegyenek, inkább távul nézem őket megválván tisztemtől.

Minapiba adák meg a Nagyságod kegyelmes parancsolatját, melyet 6. hujus iratott Nagyságod, hogy én a *Balassa András fia* jószágának gondviselését magamra vegyem. Én Kegyelmes Uram igen gyarló gazda vagyok. Más az, hogy Balassa András menten halálos ellenségem lenne s *Bakos Gábor* urammal gyűlölköznöm kellenék. De az ki legnagyobb, agitur de conscientia, s nehéz számadó szolgája lenni embernek. Bakos Gábor uram kére azon, hogy Nagyságod ő kegyelmére bízná, mivel közelebb van hozzá, s más az hogy nagyobb rész jószágát ő kegyelme bírja. Kérem azért alázatosan Nagyságodat: nékem megbocsásson, hogy ezt a bajt magamra nem vállalhattam.

Tegnap hozának be két tolvajt, az kik *Verebélynél* vertek valami falut fel, szép gréci tallérok voltak nálok. 12 nálam van az tallérban; az 7 katonáját úgy hallom, hogy *Putnokba* vitték. Én oda is megírtam, hogy Nagyságod híre nélkül el ne bocsássák. Mit parancsol Nagyságod felőlök az cselekvő leszek.

Ilyen hosszú írásomról alázatosan kérem Nagyságodat nekem megbocsásson. Kegyelmes válaszát várván ajánlom Istennek Nagyságodat.

Költ Fileken, 20. Januarii 1641.

Nagyságodnak

alázatos szolgája
H. Wesselényi Ferencz.

MELLETTE A GÖMÖRIEK LEVELE WESSELÉNYIHEZ.

Spectabilis ac Magnifice Domine, Domine Vicine nobis confidentissime!

Præmissa servitiorum nostrorum paratissima semper commendatione.

Hogy Isten Nagyságodat az új esztendőnek s több következendőknek is minden részeiben boldogítsa, kívánjuk.

Divéky András uram által 12. Januarii Anni currentis írott credentionalis levele mellett proponáltatott akaratját értettük. A mi a Nagyságod kívánságát illeti, mi nagy álmélkodással csodáljuk, hogy Nagyságod, főember követ atyánkfiaitól megértett országunk törvénye ellen szokatlan processussal, vármegyénkben lakos szegény emberinket *kapitányságának törvényszéke* eleibe állatni újabban akarja.

Mi Nagyságos Uram, nem hogy a Nagyságod ebbeli birósá-gának obtemporálnánk és ad *Tribunal Capitaneatus* suæ Magnificæ Dominationis jobbágyinkat akarmi pretensiója végett, contra expressis Regni constitutiones elő állatjuk, *de* omnibus adhibitis mediis *nemesi szabadságainknak oltalmazói* inkább, hogy sem rontói *leszünk*.

Vagyon, Nagyságos Uram, írott törvényünknek országul bevett szokott processusa. Ha a sérelmes fél prætendál Nagyságod előtt, valami iniuriát kiván, cum præsentibus judicibus prosequálja prætensióját de perpetranda violentia et illatis injuriis, penes publicas Regni constitutiones, Vigore anni 1608. Art. 4, et 23. Anni 1613. itidem Poson. Constitut. procedáljon. Ha in criminalibus panaszol, arról is vannak az országnak irott törvényi, e mellett procedáljanak.

Istennek kegyelmes gondviselésébőL az igazságnak szolgáltatása, mindannyi háborúságos időkben is, nem fogyatkozott meg; itt mi közöttünk is floreál az igazság. S nem is véljük penig, hogy Nagyságod contra tenorem Articuli 33. Anni 1618. in jurisdictionem dominorum terrestrium sub pœna ibidem declarata, tovább intromittálni magát presumálja, alioquin mi solenniter protestálunk, hogy libertatibus et prærogativis nostris uti, frui, et gaudere,

ac conditione primæ in diplomatibus Suæ Majestatis expressa illesse megmaradni akarunk, melyről a mi Kegyelmes Urunkat requirálni, és ország gyűlésében — Isten azt adván érnünk — gravamináink közé cum magna lamentatione Nagyságod ellen per modum publicæ quærelæ proponáltatni nem intermittálunk. Nagyságodat kérjük szeretettel: nemesi szabadságunkat inkább oltalmazni hogy sem labefactálni igyekezzék, és a panaszló félt ad viam juris ordinariam relegálni ne difficultálja. De cœtero Eandem Spectabilem ac Magnificam Dominationem Vestram feliciter valere desideramus. Datum in oppido *Pelsöcz* e sede judiciaria nostra, die 14. Januarii An: 1641. Spectabilis ac M. D. Vræ servitores et vicini paratissimi.

Universitas Dnorum Magnatum et Nobilium Cottus Gömöriensis.

V.

WESSELÉNYI A NÁDORNAK.

Kegyelmes Uram!

Tegnap kaputétel előtt hozák a Nagyságod levelét. A ki megesett, az megesett. Arrul már nem tehetünk, hanem csak azon kell lennünk, hogy tronffal üssünk.

Alig várom a Nagyságod kegyelmes irásakint *Nádasdy* uramat. Mert ezzel úgy kellene bánnunk mint a saláta étellel mohón. Nem kellenék késnünk.

Az igen jó, hogy Nagyságod *Lévára* parancsolt, hogy hallgassanak tőlem. De Nagyságod irasson menten *Putnokba, Szécsénybe, Gyarmatba, Palánkba* s kiváltképen gyarmati vicének: ne egyenetlenkedjék, hanem fogadjon szót.

Én oly reménségben vagyok s hiszem az én kegyelmes Istenemet, csak fogadjanak szót, bizony megtronfolhatjuk eztet.

Igy azért, Kegyelmes Uram, én rajtam ebben semmi nem múlik; csak *Nádasdy* uram érkezzék el, és a leveleket ezen követ által küldje meg mentől hamarabb Nagyságod.

Ez levelem beadó becsületes jó ember nógrádvármegyei szolgabíró, egy régi jámbor szolgával, kértek hogy Nagyságodnak com-

mendáljam. Valami pusztát tudnak per defectum. Alázatosan kérem Nagyságodat mint kegyelmes uramat, adja oda nekik; mivel bizony írhatom Nagyságodnak mindkettő érdemes ember.

Sokáig éljen a Nagyságod szép ujonan született fia. Ezeknek utána Isten éltesse Nagyságodat.

Költ Fileken 28. Januarii 1641.

Nagyságodnak

alázatos szolgája

H. Wesselényi Ferencz.

Csak azon kérem alázatosan Nagyságodat mint Kegyelmes Uramat: sok fejünk ne legyen, hanem függjenek tőlem; meglátja Nagyságod mi leszen belőle.

(Külczím: Az én Kegyelmes Uramnak, Ő Nagyságának Magyarországi Palatinusnak. Cito. Cito. Cito.)

Mellette az ajánlott kérelmezők folyamodványa, hogy a nádor *Csongrádmegyei Pusztaszer, Fecskés, Orosháza, pestmegyei Leventhe* és *soltvármegyei Tazlar* nevű pusztákat jus regiummal ad utrumque sexum Pápay Péter, Pápay János és Michalek Miklósnak adja. Kívül *Wesselényi* kezével: «Alázatosan kérem Nagyságodat, mint a levelemben, hogy őket commendáltam, most is mutassa kegyelmes gratiáját hozzájok.»

VI.

WESSELÉNYI ESZTERHÁZY DÁNIELHEZ.

Kegyelmednek édes komám uram szolgálok.

Nincsen mit tennem, kénytelen kegyelmedet kell búsítanom. Elhatalmazott teljességgel rajtunk ez a szunyog.

Ő mindent cselekszik, s mi csak nyögünk.

Im oda küldtem kegyelmedhez prefektusom levelét, kegyelmedet kérem ne neheztelje egy részét átalolvasni. Én már nem is merek az Úrnak Ő Nagyságának irnya, mivel semmi kétségem nincsen, hogy unalmas vagyok Ő Nagysága előtt ennyi sok dolgai között. Csak Kegyelmedhez van Édes Komám uram bizalmam. Im minemű leveleket találtak a káptalanokban s mint írt a király embere: oda küldtem Kegyelmedhez. Üdeje lévén hozzá Kegyel-

mednek, kérem olvassa meg és csak bona occasione küldje *Tepliczére.*

Minapiban írja Kegyelmed, hogy a hámokat megvitték és hogy az árát Kegyelmed megküldi. — Édes Komám Uram, több szolgálattal is tartozom én kegyelmednek, azzal ne bántsa kegyelmed magát, mert egyátaljában el nem veszem.

Itt ez elmúlt hétfőn, úgy mint ma egy hete, valóban meg rontá a pogány eb ezt a darab földet, mert jó öt falut elrablott. Csúfos dolog Édes Komám Uram!

Gömbkötő János küldött volt innet 62 lovas katonát valami latroknak marhájaiért és szint annak felverésére; — midőn a katonák alá mentek volna, *Czegléd* táján a *szolnokiakkal* egy Aga népével összetalálkoztak s keményen megharczoltanak. Úgy adta Isten, hogy a mieink lettek győzedelmesek. Kadiájokat (melyet drága pénzen vettem másodmagával meg a szegény viczekapitánynyomért), Agájokat 17 magokkal elhozták. *Ez vasárnap délkortájban lett.*

Hétfőn virradóra rablott a török.

Mégis azt merik állatni, hogy ezeknek a csatájokért cselekedték azt: Holott a hol azokat felverték: *Hatvanhoz* hat mélyföld, *Budához* két mélyföld, *Buda Hatvanhoz* hét mélyföld, *Vácz* Budához négy mélyföld.

Itélje meg Kegyelmed, ha egy délután ért-e, érhetett-e Budai, Pesti, Váczi, Hatvanhoz vasárnapig, s menten rabolhatott-e hetfőn 9 mélyföldnyire virradtig. Mégis nagy tökéletlenűl merik azt mondani, hogy ezért az egynehány törökért rablottanak. Az agájokat nekem adták volt, de a szegény *Ebeczkinek* feleségeért és lányáért adtam neki, a ki be is ment. Szabadíthatja-e meg, nem-e: ő tudja.

Valóban utána mentem vala hetfőn (kiesvén az aratásra s elete keresésére a vitézlő rend) mintegy hetven lóval; de megegyezvén a *szecsényiekkel,* igen kevesen lévén, úgyan elérhettük volna, de nem mertünk bele kapni.

Megérkezvén kedden estve, másnap igen jó reggel az *egriek* martalékjokat bocsátván *Rimaszombatba,* 2 tótot, 3 asszonyt, hódoló 4 lányt vittek el. Igazsággal irom, hogy azokat is, — olyan fáradt lovakkal is — négy mélyföldnyire üzetém; de bágyadtak lé-

vén lovaim, nem érhették el őket. Bárcsak egy mélyföldet mentek volna még: lesekbe beérkeztek volna.

Így van Édes Komám a mi nagy dolgunk. Igen vernek s irnunk sem hagynak.

Sok irásommal nem terhelvén tovább Kegyelmedet, kérem commendáljon kegyelmes gratiájába Ő Nagyságának; mert én mind úgy gondolkodom, hogy onnét távol estem.

Kegyelmedet kérem: engem szolgáját a maga parancsolatjától ne kiméljen. Ezeknek utána Isten Kegyelmeddel.

Költ Fileken, 19. Augusti 1641.

Kegyelmednek szolgáló komja

sógora

H. Wesselényi Ferencz.

(*Külczím:* Tekintetes és Nagyságos Vitézlő urnak Galantai Eszterházy Dániel Uramnak, Császár urunk ő fölsége Komornyikjának, Tanácsának, szentelt Vitéznek, Csesznek főkapitánya és úgyan örökös urának, nekem jóakaró sógor, komám, bátyámnak.)

VII.

WESSELÉNYI A NÁDORNAK.

Kegyelmes Uram.

Tudom nyilván van eddig Nagyságodnál, ez elmúlt hétfőn, úgymint 12. hujus minemű rablást tettek legyenek a törökök.

Úgy értem Kegyelmes Uram, hogy török csausz megyen Nagyságodhoz; azt is elhittem, szokások szerint, a törökök minket vádolnak és okúl minket fognak vetni. De jó lelkiismerettel akarom Nagyságodat informálnom.

Gömkötő János küldött volt innét valami latroknak marhájaiért és szintannak fel verésére. A katonák (64 lévén) Czeglédnél hogy mennének, rátalált egy Aga népe Szolnoki, s menten összekapván, a szerencse a mieinknek szolgált. Tizenhetet elhoztak bennek.

Ez Kegyelmes Uram 11. hujus volt déltájban. Ahun a harczok volt, az Budához hét mélyföld, Buda Hatvanhoz hét mélyföld, Vácz Budához négy mélyföld, Vácz is Hatvanhoz négy.

Itélje meg Nagyságod Kegyelmes Uram, ha egy délután ráérkezhettek-e ezek Hatvanhoz, s virradtig megint kilencz mélyföldnyire hogy rabolhatott volna.

Ezt *pro informatione* igazán akarám Nagyságodnak megirnya. Megint 14. Rimaszombatba küldték az *egriek* martalékjokat és egynehány lelket vittek el onnét. Ezek nincsenek különben Kegyelmes Uram. Isten sokáig éltesse Nagyságodat.

Költ Fileken, 20. Augusti 1641.

Nagyságodnak

alázatos szolgája
H. Wesselényi Ferencz.

(*Czímzet:* Az én Kegyelmes Uramnak Ő Nagyságának, Magyarország Palatinusának adassék. Cito. Cito. Cito.)

VIII.

WESSELÉNYI A NÁDORNAK.

Kegyelmes Uram.

Ma reggel irván Nagyságodnak, választot adván a Nagyságod 7. hujus irt levelére s a végekre küldvén.

Azóta ím micsoda levelet hoztak, Nagyságodnak in specie oda küldtem. Ha mi más occurál, éjjel-nappal tudósítom Nagyságodat.

Költ Fileken, 12. septembris. 1641.

Nagyságodnak

alázatos szolgája
H. Wesselényi Ferencz.

[Már levelem bepecsétlése után hozák hirűl, hogy *Rácz Mihók* a pribék, a *balogi* kapitánynak *Zoldos Imrének* fejét vette, szolgáját *Egre* vitte. Nagyságod is jól ismerte; egynehányszor volt a hévízben Nagyságodnál.]

(*Külczím:* Az én Kegyelmes Uramnak Ő Nagyságának Magyarországi Palatinusnak adassék. — Zólyomi tiszttartó Uram Kegyelmedet kérem, igen sietséggel küldje *Újvárba* az Úr Ő Nagysága után. Cito. Cito. Cito.)

Mellékelve a bennemlített levél:

Adassék *Fileki Kapitánynak* tulajdon kezébe nagy gyors hamarsággal.

Seregeknek Ura Istene tegye Nagyságod minden elgondolt szándékát szerencséssé, Karját Kardját dücsőségessé, hív vitézeit győzhetetlenekké.

Jeneiektől, Szalontaiaktól, Váradiaktól, egyéb *erdéli szélhez valóktól* ha tartani nem kellene (minden szavok csak merő csalárd álnokság) a *Kállai* kapitány csak kevesed magával megvehetné most *Lippát,* annyira megüresedett, belőle kilopván éjjel magát a vitézlő rendnek színe, hogy oda fel felétek repűlne. Így *Csanád.* Így *Temesvár,* csak maga népével maradván benne a Bassa. Ez már másodszor kimenvén vala minapiban táborhelynek elfoglalására *Hortobáig,* (két mélyföld oda *Szoboszló*) hogy talán az erdéli állhatatlan széllel ő onnat a fölső párthoz való Haydúvárosokra kicsapjon; másfelől a töröknek sokasága elnyomja országtokat, megrabolja, elégesse, elrontsa.

Oltalmazkodjanak és most minden igaz hazát szerető keresztyén hadviselő uraknak résen legyen fülök.

Hintegeti az ellenség, hogy ígért legyen neki a mi keresztyén Isten szerént való német császárunk 12 magyar várat. Félő, hogy az ő felsége neve alatt ne légyen valaki más, vagy nemcsak egy, de többen. Vaj álnok igen igen most e világ. Vaj ha az Urak úgy elhinnék, mint én eltanultam mind töröknek s mind török alatt lévő magyar süveget viselő embereknek csinját binját! etc. 14. Augusti.

Nagyságod

alázatos káplányja, V. M.

P. S.: Ugyan *Bornemissza* Pálnak irattatik-e *Makó* városa? Az arany vagy a szemeseket is megvakítja, hogy nagyobbat ne irjak. Item. Micsoda Nagyságodtól vagy egyszer vagy kétszer való 17 forint, mivel Istentől adatott nekem, hogy Nagyságodhoz folyamodhassam: kérem alázatosan, Nagyságod az ő kegyes szívének irgalmasságra való nagy hajlandóságából szörözzön vagy Pozsonyban, vagy Nagyszombatban egy jól megvasazott kocsicskát és kecskemétiek által hozattassa ide felé Tápei révig. Jézus megfizeti.

IX.

WESSELÉNYI A NÁDORHOZ.

Kegyelmes Uram.

Tagadhatatlan dolog, hogy számadó szolga soha nem voltam; de mivel szolga vagyok, ez aránt sem akartam magamat kimélni a Nagyságod szolgálatjától. Ím azért a mennyire rá érkezhettem, mind introitusomról s mind exitusomról öcsém — Eszterházy Farkas urammal számot vetvén, irva beadtam Nagyságodnak, egy részét quietantiákkal produkálván, a többiről szolgáimtól quietantiát nem arányzottam szükségesnek hogy vegyek. Elhiheti tökéletességgel Nagyságod, hogy külömben nincsen, hanem a mint feljegyzettem. A mi az ötszáz aranyat illeti, azt nem vettetem conputusba, hanem koporsómig meg igyekezem háladóképen Nagyságodnak ez beli grátiáját szolgálni, s mivel ezer aranyával volna Nagyságod a herczegnek adós, én a derék summába maradtam kétszáz nyolcz forinttal adósa, azonkivül Nagyságodnak ötszáz aranyával, mely teszen in universum: 1708 forintot. Én azt ő fölségének megfizetem. Csak Nagyságod a Kafmannak fizetessen meg, mivel nagy szükségében adta Nagyságodnak az ezer tallért.

E mellett alázatosan kérem Nagyságodat, engem quietálni méltóztassék, s ha úgy nem szolgálhattam a mint kivántatott volna: alázatosan bocsánatot kérek. Én koporsómig obligatus szolgája maradván Nagyságodnak, ajánlom Istennek Nagyságodat.

Heflánt, 31. Octobr. 1642.

Nagyságodnak

alázatos szolgája
H. Wesselényi Ferencz.

X.

WESSELÉNYI A NÁDORNAK.

Kegyelmes Uram.

Ezen órában érkezék Vajda Uramtól Ő Nagyságától e levél, parancsolván Ő Nagysága, hogy mentől hamarább megküldjem

Nagyságodnak, azzal ajánlván Ő Nagysága magát, hogy mihelyent *Casimirtől* elérkezik a válasz, azt is éjjel nappal megküldi Nagyságodnak.

Én még is itt áztatom a hitvány testet s Valóban kifakadoztam s addig a gyűlésre meg sem indulok vala, míg a Nagyságod kegyelmes parancsolatját nem veszem.

Az bizony dolog — lévén Erdélyben dolgom — ha amúgy bemehetnék, a mint Héflánt beszélgettem Nagyságodnak, igen akarnám.

Alázatosan kérem Nagyságodat, ha mit méltó tudnom adja értésemre.

Ezeknek utána ajánlom Istennek Nagyságodat, s magamat kegyelmes grátiájába.

Költ Stubnyai Hévízben, 26. novembr. 1642.

alázatos szolgája
H. Wesselényi Ferencz.

Külczím: Az én Kegyelmes uramnak Ő Nagyságának, Magyarország Palatinussának adassék.

Posta mester uraimék, mentől hamarább vigye kegyelmed ez levelet, s el ne tévedjen, mert életével pecsétli be, valaki eltéveszti avagy késleli. Cito. Cito. Cito.

XI.

WESSELÉNYI ESZTERHÁZY PÁLHOZ.

Szolgálok Kegyelmednek.

Egy emberem érkezék *Szendrőből* a ki által küldtem vala *Szeredy Pál* uramnak Császár urunk ő fölsége levelét; hát őtet lélekben nem találták, hanem *Szádvárában* varrott volt.

Micsoda gyönyörűséges hirt irjon *Darvas Gergely* im kegyelmednek oda küldtem, küldtön küldje Palatinus uramnak, igen kérem. Talán fogják immár hinni, *hogy a fejedelem kijött Fejérvárról*, Bécsben.

Felette rút üdők járnak. Még nem hallhattam semmi hireket a német vitézeknek.

Ezeknek utána Isten éltesse Kegyelmedet.

Fileken, 12. Martii. 1644.

Kegyelmednek

szeretettel szolgáló sógora

H. Wesselényi Ferencz.

Szakmár alól is jött emberem; azok még emberül viselik magukat.

Külczím: Tekintetes és Nagyságos Vitézlő Urnak, Eszterházy Pál Uramnak sógor uramnak. Cito. Cito. Cito.

Végbeli Kapitány uram, Kegyelmeteket felette igen kérem sietve éjjel-napal küldje. Cito. Cito. Cito.

XII.

WESSELÉNYI ESZTERHÁZY PÁLHOZ.

Szolgálok Kegyelmednek.

Ma *Osgyánból* megirtam vala kegyelmednek ott létemet és az állapotot. Azonban strázávul elment vala *Nadányi* uram hatszáz magyar lovassal és száz dragonnal. Midőn bementek volna a városba, hát már a pandurok *Osgyán* segítségére igen felesen megindúltak vala. Szállottak *Cseresseny* nevű falu hegyében és a többi a *Bakta* völgyen. Alig értek megszállani *Nadányi* uramék, még csak a strázájokat is alig küldhették ki: hogy menten nyakokba ereszkedtenek. A mikorba kijöhettek ő Kegyelmék a városból, egy része hadunknak valóban sokat emberkedtenek, úgy annyira, hogy volt már több 70 rabnál nálok. De a filisteusok érkezten érkezvén felesedtenek, s a mint az édes nemzetünk szokását jól tudja Kegyelmed, a kik a «Térj!» «Térj!» szokták kiáltani, azok szaladnak leginkább, s ha megfutamodhatik, Isten az a ki megtarthatja őket; meg nem állhatván a sarat, egyezség utjára gondolkodtanak.

Meg kell vallani, hogy feles kárt vallottak a pandurok. De elég az, hogy ők a nyertesek, mert kikergetvén a mieinket, obtineálták a placcot, s a szegény dragonok lovai nem festinálhatván úgy a mint a megíjedt magyar lova: felesen vesztek el bennek.

A harcz dolgát, mivel szememmel nem láttam, írnya sem tudok felőle; de *Nadányj* uram szóval megmondhatja Kegyelmednek.

A ki becsületinek örül s egészségét szereti, ne igyekezzék magyarral magyart megverni. Mert a mint látom, nem sokat nyer benne.

Hitemre, édes sógor uram, csak elfordúlt a pokrócz, s ha ő fölsége körmes kézzel nyul ellenségéhez . . . félek rajta, hogy még Magyarországnak in nostro seculo nem volt ilyen körmes ellensége.

Tegnap két hadnagyot fogtak el közűlök, s deli egynehány legényt, ugyan hittel confirmálják, hogy csak *fogadott hada* van harminczezerig való.

Megitélheti Kegyelmed, ha fogadott népe annyi, hát az ország népe s a hajduság s még ha törököt is veszen maga mellé, bölcsen megítélheti Kegyelmed, ha játék-e már ez.

Az ellenség beszállott *Rimaszombatba*, s a mint a rabok bizonyosan beszélik, itt Szombatnál akarja a törökkel conjungálni magát és hogy egyátaljában szerdán ránk jőnek a mezei hadakkal. Kihez képest hova tennem nekem ez ide későn küldött népet nem volt, hanem ím *Nadányj* urammal visszabocsátám. Jobb egészséggel nekik *ad Corpus* ballagni, mint iderekeszszék őket és ezekkel is megszaporítsuk az ellenség hadát.

A fejedelem [1]) *Kassán* leszen az ünnepekig, azután *Szendrőbe* jön és onnan ide *Filek* alá. Én Uram, assecurálom Kegyelmedet: valamig poromba s eleségemben tart, (ha el nem árulnak bennünket) lábom kivonatásaig hűségbe tapasztaltatom; de ha lehet, idején provideáljon Ő Fölsége *Filek* felől, ha Fileknek örül.

Nadányi Miklós Uram Kegyelmednek mindent szóval bőven mondhat; hanem míg odaér Ő Kegyelme, küldjön instructiót mihez tartsa magát. Ezeknek utána ajánlom Istennek Kegyelmed.

Fileken, 17. Martii 1644.

Kegyelmednek

szolgáló sógora

H. Wesselényi Ferencz.

Kívül: Tekintetes Nagyságos Vitézlő Urnak, *Eszterházy Pál* sógor uramnak. Cito. Cito. Cito.

[1]) I. Rákóczy György.

Végbeli kapitány uraim igen kérem kegyelmeteket, késedelem nélkül küldje el ez levelemet. Cito. Cito. Cito.

XIII.

WESSELÉNYI ESZTERHÁZY PÁLHOZ.

Szolgálok Kegyelmednek.

A hadak derekasan, úgy mint az előljáró had, *Bakos, Baling, Bocskay* s a kurtányok, mind elérkeztenek és *Rimaszombatba* szállottanak. Utálatos dulságokat mívelnek; bizonynyal törököt várnak magokhoz, itt akarván conjungálni magokat s a jövő szerdán akarnak alánk jönni s a várat kérni. S úgy értem, ha nem seccedálhat nekik, tehát feljebb mennek a végekre. Kegyelmed azért maturálja a dolgokat, mert ezek egyátaljába csak progrediálnak s feltett czéljokra aludálnak.

A Kegyelmed minap küldte sok vármegyére szóló leveleit én bizony nem tudom hogy elküldeni, hanem ha csakugyan kezekbe akarom az ellenségnek adni.

Most nem többet, hanem csak azt Uram, ha kellünk, tehát segítsenek is bennünket, mert a török játszani nem tud. Noha assecurálom Kegyelmedet, hogy valamit meg kell mívelnünk, mindent megcselekszünk fejünk fennálltaig. Ezeknek utána ajánlom Istennek Kegyelmedet.

Fileken, 20. martii. 1644.

Kegyelmednek

szolgáló sógora

H. Wesselényi Ferencz.

Eszterházy uram itt volt, mindeneket referálhat kegyelmednek.

Kívül: Tekintetes Nagyságos Vitézlő Urnak, *Eszterházy Pál* uramnak, sógor uramnak.

Végbeli kapitány uraim, kegyelmetek éjjel-nappal küldje igen sietve. Cito. Cito. Cito.

XIV.

WESSELÉNYI ESZTERHÁZY PÁLHOZ.

Szolgálok Kegyelmednek.

Az ellenség szaporodik s bizonynyal e héten törököt vár magához *Bakos*, s tegnap egy levelet küldött vala Rimaszombati polgártól. Igaz, hogy meg nem olvastam, de felszakasztván, bele tekintettem s arra találtam, hogy megadjam *Filek* várát, mert csak hiába. Mert én ugyan vagy *egy* ember vagyok, s ha keménykedem, félő, hogy török kézbe ne akadjon a végház.

Én menten tűzbe vetettem s választ sem adtam reá, hanem fél árkus papirosra egynehány csöpp vért csöppentvén, oda küldtem neki. Hadd magyarázzon magának belőle. S meghagytam a Rimaszombatiaknak, hogy aféle levelet ezután tőle ne hozzanak, mert halál leszen a vége. És így Uram, én minden órába készen várdogálom s felköltöztem, nem féltemben, hanem más okokra, a várba.

Uruk husvétig *Kassán* leszen, azután Szendrőbe jön. Ezeknek utána mit ad Isten, ő tudja maga, de *Fileket* nem akarják hátok megett hagyni. Isten éltesse Kegyelmedet.

Fileken, 21. Martii. 1644.

Kegyelmednek

szolgáló sógora

H. Wesselényi Ferencz.

Bakos nagy magnanimitását mutatta a hadi dologba; mihint Rimaszombatba érkezett, az ki eleven fogott németek voltak mind a temetőbe viteté s megölette s a testeket eltemetni nem engedte

Külczím: Tekintetes Nagyságos Eszterházy Pál sógor uramnak Végbeli kapitány uraimék küldtön küldje.

XV.

WESSELÉNYI NADÁNYI MIKLÓSHOZ.

Szolgálok Kegyelmednek.

Bakos ma kiszállott Rimaszombatból minden hadával s oda

Kokova s Tiszócz tájára szállott. Reménylem, hogy a Bányavárosok felé megyen.

Helyébe háromezer székely száll ma be Rimaszombatba a kurtányokkal, *Rákóczi* Zsigmonddal ő Nagyságával. Akarta volna *Bakos* alánk hozni népét, de semmi úttal rá nem vehette. Kegyelmed irjon s vigyázzon.

Isten éltesse Kegyelmedet.

Fileken, 23. Martii. 1644.

Kegyelmednek

szolgál

H. Wesselényi Ferencz.

Kívül: Nadányi Miklós uramnak, sógoromnak sietve. Cito. Cito. Cito.

XVI.

WESSELÉNYI A NÁDORNAK.

Kegyelmes Uram.

Ma kapubetételkor vettem a Nagyságod 14. hujus Pozsonyból irt levelét, együtt a fejedelem Ő Nagyságának irt levelének mássával. Igen bölcsen és okosan adott neki replikát, de úgy reménylem, hogy míg meg nem ütik az orrát, keveset épít ratiókon.

Azonban mi megindúltunk vala s *Osgyánt* vér nélkül megvévén, beszállottam vala. De a sok tanács miatt mint jártunk, eddig tudom van hírével Nagyságodnak.

Itt azokat a németeket nem merészeltem tovább tartani, nem akarván periclitáltatni őket. Mert az, ki kevés, csak kevés. *Lovok azoknak nem arra való, hogy könnyű haddal össze vihesse ember.* A ki magyar velem volt, úgy látom, hogy egyik varjú a másiknak szemét nem vájja ki, s ha megfelesedtek volna a más párton valók, csak *stihbe hatták volna* ezeket. A mint hogy úgy is cselekettenek az eleivel. Berekesztetni pedig *non erat consultum.* Egy az, hogy nem lett volna mivel őket tartani, más az, ha a várost nyakunkba gyújtották volna, a várba be nem szoríthattam őket.

És így *Nadányi* urammal hátrább szállítottam őket. Magam hitem mellé ittben szorúltam. *Bakos* mezei hadával, *Balingal,*

Bocskaival, négy ezered magával ma ment ki *Rimaszombatból* és oda *Breznó-Bánya* felé ment, ha valahogy diversiót nem csinál.

Mihent ő kiment *Rimaszombatból,* menten a székelyek előljárója beért Szombatba, s ma avagy holnap bizonnyal beérkeznek a kurtányokkal együtt. A fejedelem fia pedig *Pelsőczön* van s az is ide Rimaszombat felé nyomakodik. Elérkezvén, *Fileket* akarja megszállani.

Elfordúlt ez a világ. Nem hiszik, hogy legyen valami ereje a Kegyelmes Urunknak Császárunknak.

Ím ezen órában *szécsényi* kapitány uram is mit irjon: oda küldtem Nagyságodnak; megértheti az emberek elméjét és szép resolutióját Nagyságod.

Már én félve irhatok idestova Nagyságodnak derekas dologról. Hogy én gyalogokat fogadjak: abban már nekem módom nincsen; félek s rettegek a sok árulótól. Nincsen senkinek is a homlokára írva, ki hív s ki nem.

Mindazonáltal tökéletességgel elhiheti Nagyságod, hogy fejem fennálltáig én bennem meg nem fogyatkozik se Ő Fölsége, se Nagyságod. Nem árt azért idején mi reánk is gondot viselni.

Ha elérkezhetnek vala a porral: valóban jó lett volna. Mindazáltal a mennyivel itt vagyok, könnyen el nem nyelnek bennünket.

Ha volna kitől: tudnának ezek az emberek félni. Hiszem azért Istent, hogy megmutatja Nagyságod rövid napon magát; kire Isten — szent neveért — segítse Nagyságodat.

Még eddig egy török sem ment melléje. Fiát kérik zálogul avagy valami derekas csomót akarnak vele köttetni, azután adnak valahányat. De csak érkezzék a német, hiszem Istent segre esnek mind törökével együtt.

Én a mig írhatok, írok s el sem mulatom. Ha ritkán fogja levelemet vehetni: ne restségemnek, hanem a szükségnek tulajdonítsa aztán Nagyságod. Mi itt csak oly resolutióval vagyunk, hogy egyátaljában életet-halált egy csomóba kötöttünk; — nem tudom, ha rákelünk, mindnyájan azon emberek leszünk-e. — Ezeknek utána ajánlom Istennek Nagyságodat, s magamat Kegyelmes grátiájába.

Fileken, 23. martii estve 1644.

Nagyságodnak

alázatos hű szolgája
H. Wesselényi Ferencz.

Kívül: Az én Kegyelmes Uramnak, Magyar Ország Palatinusának Ő Nagyságának. Cito. Cito. Cito.

Mellette *a szécsényi kapitány* fennemlített sorai: Az Tekéntetes és Nagyságos Úrnak, *Hadadi Wesselényi Ferencz úrnak*, nekem jó akaró uramnak adassék Cito. Cito. Cito.:

Szolgálok Nagyságodnak mint Uramnak.

A Nagyságod Nadányinak szóló levelét ide hozta egy losonczi ember, a kit én mindjárt ő kegyelme után küldöttem. Csakhogy én nem tudom hol érik el a levéllel. Mert Zéél tájáról és Zahora tájáról még tegnap reggel nagy sietve az egész hadakkal elment, s nem tudom mihez képest Gyarmatból is a főkapitány s mind a vicekapitány, hadnagyival és istrázsa mesterekkel együtt, elmentenek. A sereg *Balogh Dánielt* választotta gyarmati kapitánynyá.

A Nagyságod ide küldötte pénzt is — együtt a levelekkel — az én katonám, ott érvén *Czemetei* uramat, az ő kezébe adta. Reá is felelt Czemetei uram, hogy megviszi *Nadányi* uramnak.

Még én eddig Nagyságos uram, innet ki nem mentem. Nem is akarok csak mód nélkül elmenni. Hanem Nagyságodat kérem, Nagyságod tudósítson engemet is a hirekről, hogy itt ben ne rekesztessem, hanem az Ő fölsége szolgálatjára felmehessek innét. Tegnap is öszvegyüjtöttem az itt való uraimékat. A mint veszem eszemben: csak a *Bakos* uram hadának is feladnák ezek a helyt. Ha azért énnekem volna mihez bíznom, azt én meg nem engedném. Ki sem mennék innet közülök.

De ha nem lesz mihez bíznom: én itt meg nem várom, hanem én is a többi után megyek.

A mint értem, a Fejedelem fiát Pelsőczre várták a székelyekkel. A ki ha úgy volna, nem várnám én ide.

Éltesse Nagyságodat sokáig Isten jó egésségben.

Datum in Præsidio *Szécsény* die 23. martii 1644.

Nagyságod szolgája
Liptay István.

P. S.: A minemű levelet Bakos uram Gyarmatba küldött, Nagyságodnak oda küldöttem. Ide is hasonló tenorral ír:

Adassék Gyarmatban lakozó nemes és minden renden levő præsidiarius uraiméknak hamarsággal cito, cito, citissime. Köszö-

netem és szolgálatomnak ajánlása után. Szécsényi vitéz uraim Isten áldjon meg benneteket!

Nem tudom jó vitézek, mi annak az oka, hogy tik a végházat elhagyátok és oda mentek a hol semmi járotok nem volna; bizony jobb volna a végházatokat őrzenetek.

Nem veszitek eszetekben, hogy a török nagy készülettel vagyon hátatok megett, velem együtt hasonlóképpen a töröknek nagyobb része vagyon.

Azért jó vitézek, e levelemet látván és hallván, mindjárt mentest menjetek haza a végházaitokba.

Mert esküszöm az Istennek, ha többé kijőtök, valamelyike közzületek kezembe akad, mindeniket megöletem, mind feleségét, gyermekét prédára hányatom.

Másoknak is, a kik ideki volnának, avagy ki akarnának imide-amoda menni, megmondjátok: vesztegséggel legyenek a végházakban, mert bizony azok is hasonlóképpen járnak.

Isten veletek jó vitézek.

Írtam Rimaszombatban, die 19. mensis martii, anno 1644.

Ti barátotok ha veszitek
Bakos Gábor s. k.

P. S.: Meggondoljátok azt: Semmi erősségtek nincsen, mégis vesztegséggel nem akartok lenni. De tüzes fegyver emészt meg benneteket.

XVII.

WESSELÉNYI A NÁDORNAK.

Kegyelmes uram!

A Nagyságod 18 hujus Pozsonyból írt levelét egy zólyomi ember ma egy órakor adta meg délután.

Kassának gazul való elveszését régen megírtam vala Nagyságodnak. Mint jártunk ezekkel a gaz végbeli és gyülevész magyar hadakkal, eddig mind mások relatiójából s mind levelemből bőven megértette Nagyságod. Hitemre s lelkemre írom: ha a magunk nemzete úgy akarta volna mint az a keveses német, — Kassa tartott volna meg eddig bennünket. De látván állhatatlanságokat, úgy

kelle visszabocsátanom idején, kevés kárral, mint nagy veszedelemmel. Dragont én nem hattam itt mellettem; mert hála az Istennek, vagyunk itt annyin a várban, hogy korbácscsal ki nem csapnak bennünket.

Bizonnyal elhiheti Nagyságod, hogy minden órába várom őket ide *Filekre*, s a mint mind ma mind tegnap s mind tegnapelőtt megírtam, a hadak mind idefelé nyomúlnak. *Bakos*, *Baling* a mezei haddal itt a *Rima mellett* vannak quártélba. A székelység a kurtánynyal, a Fejedelem fiával, *Balog* táján feküsznek, innet a Sajón. S maga a Fejedelem fia *Pelsőczön* hált tegnapelőtt s az is ide jön.

Az írást — valamig elvihetik — nem restellem; de ha erő éri követemet, én nem tehetek osztán róla.

Bakos már kétszer írt s kéri a várat. De csak egyszer sem adtam választot reá. Eléggé mozog, fenyeget, de eb féljen a kurvától, ha ketten kell is össze mennünk. Én ezt a helyt mindenből, valamiből kivántatott, úgy muniáltam, s oly resolutióval vagyok együtt a német és magyar vitézekkel, hogy soha bizony én hozzám addig nem jut, míg épen nyakamba nem rontja *Fileket* s lábbal belőle ki nem vonszol; az én felőlem felvett opinióját se Ő fölségének se Nagyságodnak benne nem hagyom. Bár fővel vonasson Nagyságod nyársba, ha mindent meg nem cselekszem ennek a helynek ótalmára valamit megcselekedhetem. Ha mindenemből ki fogyok, arról osztán nem tehetek. Ugy is soha Isten engem Nagyságod elibe elevenen ne vigyen, hanem halálom jó hiremmel, nevemmel ilyen méltóságos személye előtt. Ki ha megtörténendik: apródimat ajánlom Császárom s Nagyságod kegyelmébe.

Semmit ennél egyebet nem írhatok, de azt feltegye czélyul Nagyságod, hogy engem el nem hagy, hanem meglátogat.

Ma írja *Bakos*, hogy szentelt sódorra várjam. De ha rá jön, adok sódort neki csak nyelhesse.

Irjon mégis Nagyságod, Édes Nagyságos Uram, s hozza Isten kedves egésségben amen.

Fileken, 25 martii 1644.

Nagyságodnak

alázatos szolgája

H. Wesselényi Ferencz.

Kívül: Az én Kegyelmes uramnak ő Nagyságának, Magyarország Palatinussának adassék hamarsággal.

XVIII.

WESSELÉNYI ESZTERHÁZY PÁLHOZ.

Kegyelmednek szolgálok.

A kegyelmed 20. hujus írt levelét egy *zólyomi* tót ma egy órakor délután adta meg. Mind ma, mind tegnap bőven írtam kegyelmednek.

A hadak felől már nekem nem szükséges írnom, mivel eddig értette kegyelmed állapotjokat. Az ellenség felől is bőven irtam kegyelmednek s most sem írhatok egyebet, hanem csak azt, a mit azelőtt.

Bakos ma küldött egy levelet a magam *daróczi* emberemtől. Nem tudtam, hogy ő írta, mert bizony fel nem szakasztottam volna. Hogy bele tekintek, hát a várat kéri s Curiusumal fenyeget s kér, hogy magamra gondot viseljek, s bizonynyal a szentelt sódorra várjam.

Tovább bolondságát nem akarám olvasni, hanem meg becsináltam s bepecsételve, más fejér papiroskába vissza küldtem neki. Egyebet nem írtam, hanem csak azt: *quid efeceris vida ex altera parte.*

Szörnyű ellene van, hogy leveleire választ nem adok. De ha úgy importunuskodik levelei által, szerencse, ha Gál Péter fracesét nem írom neki.

Bizony Consideratióra való a puskapor ide küldése s valóban akarnám, ha békével érkezhetnék ide s. p.: noha elég van hála Istennek.

A mely levelet nekem küldött, azt Zrínyi Miklós irja. Im választ írtam. Kegyelmedet kérem, iktattassa jó móddal kezéhez.

Ennél többet most nem tudok írnom, hanem ajánlom Istennek Kegyelmedet, s magamat atyafiságába.

Fileken, 25. martii 1644.

Kegyelmednek

szolgáló sógora

H. Wesselényi Ferencz.

Kivül: Tekintetes Nagyságos Vitézlő úrnak, Eszterházy Pál uramnak szentelt vitéznek, nékem jó akaró sógoromnak. Cito. Cito. Cito.

XIX.

WESSELÉNYI ZRÍNYI MIKLÓS GRÓFHOZ.

Isten sok jókkal megáldjon
Édes Vitéz Öcsém Zrínyi Miklós.

Kedvesen vettem 6. hujus írt levelét Kegyelmednek, de szomorúan értettem ujonan való betegeskedését.

Gyógyítson meg Isten, Édes Kedves Vitéz Öcsém, az én szerencsémre.

Elhidd Vitéz Öcsém: nem kevéssé szomorított meg az is, hogy el nem jöhet hazája ótalmára. Ha azért *Peti* öcsém jön el, comendáljon Kegyelmed atyafiságába.

Már ez a föld mind oda van, csak egyedül én vagyok végén. Engem is keményen zaklatnak írás által; de abból bizony semmi nem telik, hanem halálommal s veszedelmemmel, s ők a magokéval jutnak hozzá.

Írnék többet Édes Vitéz Öcsém, de látja Isten, fejemmel sem vagyok szabad. Sok distraktióim vannak.

Csak azzal végzem írásomat, hogy téged Isten éltessen szerencsémre s engem szolgálatodra.

Élj, élj vígan s bátran élj.

Fileken, 25. martii 1644.

Kegyelmednek

igaz szolgája, bátyja
H. Wesselényi Ferencz.

Kivül: Tekintetes Nagyságos Vitézlő Gróf *Zrínyi Miklós* vitéz öcsémnek adassék.

XX.

WESSELÉNYI A NÁDORNAK.

Kegyelmes Uram!

A Nagyságod 23. hujus Sentéről[1]) írt levelét ma ebéd után két óra tájba délután adták meg.

Értem, hogy vigyáztalanságra véli Nagyságod annak a harcznak állapotját. De nem a vigyáztalanság miatt, hanem a sok tanács miatt esett ez; s valamikor aféle dologba még én mások tanácsát fogadtam, mindenkor megbántam.

De ez már meglett s mindkét felől veszedelemmel lett meg. Csak hozza Isten hamar az armádát, megtronfoljuk Isten akaratjából.

Én, kegyelmes uram, *Rákóczi* hadát nem szaporítom, se sokaságát nem hirdetem, hanem hallomást írtam Nagyságodnak. Ha láthatnám együtt őket, bizonyosabbat írhatnék. Ez után is, a mint hallom, csak úgy írhatom.

Ma bőven írtam mindenekről Nagyságodnak, s mostan sem írhatok egyebet. Azért Nagyságod én reám ne nehezteljen, mert én miattam bizvást megverődhetik Rákóczi hada, s bizony jó szívvel is segítek — vérem hullásával is — veszedelmekre.

A mi az itt való vigyázásomat illeti, abba nem talál fogyatkozást Nagyságod, noha igen sürgetik levelek által, de haszontalan sürögnek, vér és sok veszedelem kell ide, nem papiros, s én nem is olvasom a bolond leveleket, mihent észre vehetem, hogy onnét küldték.

Ha az armada jó horvátsággal elérkezhetnék, elő járóvul ezeket a kóborló kurvákat felrázhatná az ember itt a *Rima* mellett. De a nagy Istenre kérem Nagyságodat, dob, trombita alatt hirdettesse meg a hadainak: *ha harczolni akarnak, ne nézzék, hogy magyarral van igyek.* Isten úgy tartson, semmi szaporája nem leszen dolgunknak, ha körmes kézzel hozzá nem fogunk. Azonban én tanácsot ebbe nem adok, tudja Nagyságod mit kell mivelni.

[1]) *Sempte* a nádor birtoka.

Alázatosan kérem Nagyságodat, az itteni történt kis nyakoncsapást értse meg Eszterházy Ferencz öcsém-uramtól is. Ezeknek utána ajánlom Istennek Nagyságodat.

Fileken, 26. martii 1644.

Nagyságodnak

alázatos szolgája
H. Wesselényi Ferencz.

Itt az a híre, hogy Forgács Ádám uram reversalist adott magáról, hogy se maga se szolgája fegyvert nem fog ellene a Fejedelemnek; kihez képest én valóba féltem Gácsot. Igen keményen írjon rájok Nagyságod. Az egész nemesség mind ott van. Én is írtam s valamint tudom persuadeálom nekik a dolgot. Forgács Ádám uramnak jó száz lovassa vala s azok eloszlottanak. Jó volna őket megfogadni.

Kívül: Az én kegyelmes uramnak, Magyar Ország Palatinussának adassék.

Végbeli kapitány uraim Kegyelmetek elküldje Ő Nagyságának.

XXI.

WESSELÉNYI A NÁDORNAK.

Kegyelmes Uram!

Noha nincsen miről írnom, de el nem mulatom, hogy mindennap ne írjak Nagyságodnak az itt való állapotokról.

Mi még békével vagyunk a helyben. Nem tudom, ha contennálnak-e bennünket avagy a puskaporszagot neheztellik. A mit levelekkel végbe vihetnének, úgy látom, hogy abba serényen forgolódnának.

A hadak mind itt a Rima mellett hevernek. Oda van Pelsőcz felé kémem. Mihent elérkezik, éjjel-nappal tudósítom Nagyságodat.

Úgy vettem a Nagyságod tegnapi leveléből eszembe, mintha neheztelne a minapi casusért reám. De Isten látja, semmi egyéb vétkem nincsen benne, csak az, hogy nem a magam elméjén jártam. Elhigye Nagyságod, ha azért élhetek, helyre hozom *még ez*

idén.[1]) Nem kell magam ajánlanom, hanem csak a szent írásban hallottam, mikor Istennek azt mondta egyik szent, én is csak ezzel végzem el írásomat: *Domine probasti me et cognovisti me!* Soha én bennem még eddig meg nem fogyatkozott Nagyságod s az után sem fogyatkozik, s kérem Édes Nagyságos uram: régi szolgákat újakért meg ne vessen Nagyságod. Ezeknek utána ajánlom Istennek Nagyságodat s magamat Kegyelmes gratiájába.

Fileken, 27. martii 1644.

Nagyságodnak

alázatos szolgája
H. Wesselényi Ferencz.

Külczim: Az én kegyelmes uramnak, Magyar Ország Palatinussának.

XXII.

WESSELÉNYI A NÁDORNAK.

Kegyelmes Uram!

Tegnap estve érkezék olyan hírem, hogy ez az itt lézengő had ma az *Ipoly mellé* száll ide Losonczra, Nitrára és az itt körül való falukra. Kit ha végbe visznek, nekem a levelek elküldésében felette nagy akadékot szereznek. Mindazáltal találok módot még én a levelek elküldésében.

Hogy ezt írnám, érkezék *gyöngyösi* pósta. Beszéli, hogy mintegy hétszáz török szállott meg tegnap Gyöngyösre, Egré mennek, s onnét ide a magyar táborba. De azok még el nem nyelnek bennünket, legföljebb ha ezer lehet az. Azonban nem árt Nagyságodnak is nyomakodni, hozza Isten Nagyságodat kedves egésségben, amen.

Fileken, 28. martii 1644.

Nagyságodnak

alázatos szolgája
H. Wesselényi Ferencz.

[1]) Csakugyan helyrehozta még ugyan azon a nyáron részben Fülek vitéz megvédésével, részben *murányi híres kalandjával.*

Kívül: Az én kegyelmes uramnak, Ő Nagyságának, Magyar Ország Palatinussának. Cito. Cito. Cito.

Végbeli kapitány uraim, éjjel nappal küldje kegyelmetek késedelem nélkül. Cito. Cito. Cito.

XXIII.

WESSELÉNYI A NÁDORNAK.

Megírtam ma, hogy az ellenség hadai ide az Ipoly mellé szállottak, Losoncztul fogvást egész eddig Filek mellé csak fertály mélföldig, de reménlvén, hogy ha egyik levelem oda nem jut, a másik kezéhez juthat Nagyságodnak. Remenlem, hogy a Bogara sem késik, hanem utána jön. Égett egy falu az éjjel, de még nem tudhatom hun.

Félő rajta, hogy ezek a végházak — a mint humorokat látom — mind fejet ne hajtsanak, s onnét, ha meghajolnak, alkalmasint megszaporodik az ellenség. Én itt valamit megcselekedhetem, vérem és életem fogyásával is, semmit el nem mulatok.

Bizonynyal elhiheti Nagyságod, hogy már ez mindaddig baktat, míg meg nem ütik az orrát. Innet tova, ide igen nagy kautióval kell írnya, kézbe ne akadjon a levél. Mindazáltal kérem alázatosan Nagyságod írjon mégis, tudhassam hon létet Nagyságodnak.

Ezeknek utána ajánlom Istennek Nagyságodat s magamat kegyelmes gratiájába.

Fileken, 29. martii 1644.

Nagyságodnak

alázatos szolgája
H. Wesselényi Ferencz.

Kívül: Az én kegyelmes uramnak, Ő Nagyságának, Magyar Ország Palatinussának.

Gyarmati substitutus uram, kegyelmedet kérem, késedelem nélkül küldtön küldje *Ujvárba*. Cito. Cito. Cito.

XXIV.

WESSELÉNYI A NÁDORNAK.

Kegyelmes Uram!

Sok dolgai között szinten elfeledkezék rólam.

Ugyan alkalmas ideje, hogy levelét nem vettem Nagyságodnak.

Az előljáró had valóba progredial dolgában. A mint veszem eszembe, *Gács* accordált velek, mert eleget gazdálkodnak neki, patkoltatni is oda be bocsátnak bennek s békével van a jószág, s még *Divény* is, a mint hallom, élést küldött nekik. Se szőcs, se szabó s varga meg nem maradhat a környékben; mind közéjek esketik és szaporítják hadokat.

Ma küldtem Pál uramnak egy czédulát. Mit írjanak a török állapotja felől, abbul megértheti Nagyságod. Bizonynyal hozák ma négy felől is, hogy személye szerint megindult a Budai Vezér. De csak tizenötezer embere legyen.

Igaz-e, nem-e; én nem affirmálom.

A kik itt voltak *Nitrán, Bolykon,* — ma menének *Losonczra.* Onnét, mely felé fordulnak, nem tudhatom; de a mint reménylem a Bánya Városokra fognak menni, mivel úgy hallom, hogy *Szécsényből* volt követ Bakoshoz.

Ma várták a fejedelem fiát *Rimaszombatba,* s a török is ott fogja conjungálni magát.

Engem sokféleképen próbálnak, hol szép szóval, hol haraggal, — de én csak választ sem adtam nekik. — Igazán énekelhetem, (a mint gyakorta dudolom is), *engem fenyegetnek, de várok Istentől, felgyün még sötétből — az én napfényem is, kit kivánok szívből.*

Ma szabadula Egerből egy rab a minapiak közűl. Ő előtte nagy fő-török olyan szót talált ejteni: ha megadom a várat *Rákóczinak* tehát Magyaré leszen *Filek;* de ha nem, török fogja birni. De hiszem Istent, hogy addig sok fejetlen test leszen s én sem élek akkor!

Én rajtam Nagyságod úgy törődjék, hogy valamig leszen mi-

vel, soha bizony Fileket meg nem adom, ha ugyan a muszkákat rám hozza is.

Ezt akarám mostan rövideden Nagyságodnak tudtára adnom, kérvén alázatosan: tartani kegyelmében méltóztassék.

Ezeknek utánna Élj sokáig Édes Uram!

Fileken, 31. martii 1644.

Nagyságodnak

Hű szolgája
H. Wesselényi Ferencz.

Az nagyhasu méltóságba elmerült Gróf Apamnak írtam, alázatosan kérem Nagyságodat: ha ott van, adassa kezébe.

Kívül: Az én kegyelmes uramnak, Magyar Ország Palatinussának adassék.

* * *

Wesselényi levelei itt megszakadnak, minden valószínűség szerint Fülek várának az erdélyi hadak által történt körülzárása folytán.

Wesselényi különben szavát tartotta; az ostromot, melyet Kemény János vezetett, vitézül kiálltotta e végre úgy szabadúlt fel az alól, hogy Keménynyel egyezményre lépett, miszerint az erdélyi hadak háta ellen semminemű vádalatot nem indít. Így maradt meg Fülek a király birtokában.

Dr. Merényi Lajos.

TEMESVÁR MEGVÉTELE.

1551—1552.

Az 1892-ik évi hadtörténelmi pályázaton pályadíjjal kitűntetett munka.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

VI.

AZ ERDÉLYI HAD MŰKÖDÉSE, LIPPA VISSZAVÉTELE.

Miután a béglerbég Temesvár alól elvonúlt és a döntő harcz elől kitért, most már az erdélyi hadseregre azon feladat várakozott, hogy a még a törökök kezében levő három fontosabb erősséget, Becsét, Becskereket és Lippát még az ősz folyamán bármi áldozattal és erőfeszítéssel visszaszerezze.

Ez volt a király óhajtása is, aminek — mint alább látjuk — kifejezést is adott, de az akkori körülmények között maguk a vezérek sem tehettek egyebet.

A Lippa visszavételére gyülekezési pontúl kitűzött *Tótváradra* a tiszai megyék felkelő hadai Varkocs Tamás bihari főispán s a betegen fekvő Báthory Endre helyettese, *Perényi Gábor*, vezetése alatt elsőknek vonúltak be.[1]) Majd azután az erdélyi hadak is — a melyek Szászvárostól Tótváradig a 160 kilométernyi útat *október 21-től 31-ig*, tehát 10 nap alatt tették meg — lassú, vontatott, gyülekezéssel szintén megérkeztek.

[1]) Tinódi: Erdélyi historia, II. r. 1185—1193. v. s. Istvánffy: 187.

A sereg vezetése a király által fővezérré kinevezett Fráter György kezében vala, de a harczintézkedéseket és ostrom-munkálatokat Castaldo vezette, aki mindenekelőtt a seregrészeket szorosabb harczászati egységbe és pedig hadtest-kötelékbe iparkodott beosztani.

Az *1. hadtestet* Castaldo és Pallavicini tábornokok német, olasz és spanyol gyalog zászlóaljai és lovas századai képezték, létszám szerint 12,000 ember.[1])

A *2. hadtest* Fráter Györgynek, mint erdélyi vajdának csapatiból alakúlt, melyekhez hozzájárultak *Bánky Pál* alvajda, *Enyingi Török János, Kendy* Ferencz és *Ödönffy László* lovascsapatai, az erdélyi hadra kelt nemesség, a székelyek és szászok hadjutaléka. A források nem közlik a létszámot.[2])

A *3. hadtest* Nádasdy Tamás dunántúli főkapitány, továbbá *Magyar Bálint, Gyulafi László* és *Abstémius* Sebestyén dandáraiból állott,[3]) de létszáma a történeti adatokból fel nem deríthető.

A *4. hadtest* a tiszai megyék fegyverköteles nemeseiből, és *Dóczy Miklós, Dersffy István, Nagy-Horváth Ferencz, Forgách Simon, Balassa Menyhért, Gersei-Pethő János, Báthory Endre* és *Patócsy Ferencz* királyi hópénzen szolgáló huszárcsapataiból alakúlt meg és Varkocs Tamás bihari főispán és Perényi Gábor parancsnoksága alatt állott. Létszám szerint 10 ezer főre rúgott.[4])

Ezen hadtesthez járult még a Varkocs Tamás által zsoldba fogadott s a szegedi *Tóth Mihály* és *Nagy Ambrus* vezetése alatt álló 5000 szabad hajdú,[5]) valamint a temesi ráczok közül királyi szolgálatba lépett *Cserepovics Miklós* és *Perusics Gáspár* 300 lovassal.[6])

E szerint a 4. hadtest 15,000 embert számított.

Az egész hadsereg Centorio szerint 90,000 emberből és 50 ágyuból állott. Istvánffy 100,000-re, az egykorú és kétség kívül

[1]) Centorio · 102. l.
[2]) Forgách: 19. Istvánffy: 187.
[3]) U. o.
[4]) U. o.
[5]) Szegedi veszedelem. Hadtört. Közlemények, 1891. 262.
[6]) Istvánffy: 190.

jobban értesült *Batthyány Ferencz* kir. tanácsos ellenben csak 60,000 re teszi a sereg létszámát, a minél a sereg kétségkívül nem is volt nagyobb.[1])

A tűzérség a nagy sereghez képest gyönge vala; a seregben hét faltörő ágyú,[2]) mások szerint csak négy ostromlöveg és két tábori ágyú volt.[3]) A málha-vonat csupán a podgyászt és hadi szereket szállította, az élelmet a Maroson hajókon szállították a sereg után.

A sereg Tótváradtól *október 31-én* indúlt el és Lippáig a 45 kilométer útat két nap alatt tette meg.

Castaldo *november 1-én* délután *Carleval Gyula* spanyol századossal a Lippa alatti kertekből jól szemügyre vévén a várat, este visszatért a táborba, hol a Temesvárról csapataikkal a sereghez csatlakozó Villandrando és *Francesco Henriquez de Tescieda* századosok a béglerbég elvonulását jelentették.[4])

A tábornok most már attól tartott, hogy a béglerbég a budai pasával egyesül és a keresztény haddal megütközik, azért gyors futár által még *november 1-én* arra utasította *Teuffel Erasmus* győri kapitányt s az országban álló külföldi hadak parancsnokát, hogy vagy vonúljon seregével az erdélyi had támogatására, vagy pedig a budai pasát a béglerbéggel való egyesülésben akadályozza meg és mindaddig háborgassa, míg az erdélyi hadsereg Lippát megszállás alatt tartja.[5])

Lippa az Anjouk idejében nyert nagyobb lendületet, de falakkal és bástyákkal csak *Brandenburgi* György őrgróf látta el.[6]) A város a Maros balpartján fekszik és északi oldalról a folyó tette erőssé; a keleti oldalán elég magas hegy emelkedik, «*a mi miatt bajos volt a várost védeni*». A város *régi módon kőfallal volt körülvéve, a melyen a bástyák ritkán voltak elhelyezve.*[7])

[1]) Brüsseli okmtár, II. 311.

[2]) Tinódi: i. m. 1205—1212. v. s.

[3]) Brüsseli okmtár, II. 287.

[4]) Centorio: 117.

[5]) Castaldo levele Teufel Erasmushoz a lippai táborból, november 1-ről. Tört. Tár. 1891.

[6]) Istvánffy: 187.

[7]) Centorio: 117.

A város *alsó részében* volt a vár, a mely négyszögben volt epítve s a sarokbástyákon kívül négy tornya volt. A várost a Maros vizéből megtölthető mély árok vette körül. A várostól egészen külön állott a ráczok által lakott és kereskedő raktárakkal bíró külváros.[1])

Castaldo *november 2-án* a várost körülzárta.[2]) Keletről az erősség fölött uralkodó magaslatot, a mely a falak lövetésére alkalmas pont vala, spanyol és német zászlóaljak szállották meg. Castaldo is itt ütötte föl sátorát. A zárvonal többi részeit a magyar hadtestek képezték; *dél* felől Fráter György az erdélyi hadakkal, a *nyugoti* oldalon pedig Varkocs Tamás és Báthory Endre hadteste hadteste táborozott.[3])

Uláma alkonyat tájban Sz. Lajos temploma tornyából a keresztény tábort szemügyre vette, azonban a nagyszámú ellenség láttára nem rendült meg; csüggedést vagy levertséget nem tapasztaltak rajta kísérői, mivel erősen hitte, hogy a béglerbég nem engedi a várost elveszni. Épen azért az őrségben vas fegyelmet tartott, az erősséget pedig a védelemre jól berendezte.[4])

November 3-án az iparosok és kereskedők által lakott külvárost felgyújtatta, hol a raktárakban tetemes élelem, a pinczékben pedig sok bor vala.

Castaldo, egyet-mást katonái számára megmentendő, *Villoa János* századost spanyolokkal a tűz oltására rendelte, a kik azonban a gyorsan harapozó tűzben nem férhettek a raktárakhoz. A hajdúk az égő külváros pinczéiben leittasodtak és féktelen kedvükben roppant ordítással — hágcsók nélkül — a falak megmászásához fogtak, de a törökök a mellvédek mögül gyilkos puskatűzzel és nyilakkal nagy pusztítást tettek köztük. Az oktalan támadásnak a harcz színhelyén megjelenő Fráter György vetett véget.[5])

Castaldo a város falait a réslövés czéljából *Varkocs Tamás, Azineto Antal, Barientos Lajos, Lopez András, Enzenillas Antal*

[1]) Batthyány Ferencz i. m. levele. U. o. Istvánffy és Centorio. U. o.

[2]) Castaldo a lippai táborból *november 1-én* azt írja Teufel Erasmusnak, hogy Lippát *holnap (november 2-án)* szállja meg. U. o.

[3]) Brüsseli okmtár II. 287.

[4]) Tinódi: i. m. II. r. 1215—1218. v. s.

[5]) Centorio: 118.

és *Villandrando Roderik* alvezérei által szemügyre vétette, a kik a földerítés eredményét a tábornok elé terjesztették és a városnak a *minoriták klastrománál, a Sz. Lajos-templom felőli kőfalát jelölték ki réslövésre,* a hol a falat gyöngének ismerték föl.[1])

Ugyanazon éjjel a város fölött uralkodó magaslaton négy ostromágyúval és két tábori löveggel fölszerelt gátonyt építettek, s a tüzelést a kőfal leggyöngébb pontjára *november 4-én* megkezdették és *november 5 és 6-án* szünet nélkül folytatták. Végre *november 6-án* a fal ledőlt s az omladék az árkot betöltvén, a rés járhatóvá lett. Egyidejűleg a közelítő árkokat is a város faláig vezették.[2])

Azonban Uláma a pusztító lövegtűz daczára földdel tömött hordókból a rés mögött 10 láb széles és két kisebb tábori ágyúval fölszerelt védőművet készíttetett, a mit 100 janicsár szállott meg; ezek mögött, valamint a város egyéb veszélyeztetett pontjain 3000 törököt állított föl, részint a falak védelmére, részint tartaléknak.[3]) Az áruló lippai lakosok Uláma kényszerítése folytán a város védelmében szintén részt vettek.[4])

Castaldo a rés teljes befalazásának elejét veendő, *november 6-án* reggel még két réstörő löveget állíttatott a gátonyba s a rés mögött emelt új védőművet most már hat nehéz ágyúval lövette.[5]) Délelőtt pedig a magyar, német és spanyol főtisztekkel tartott hadi tanácsban kijelentette, hogy a résre indítandó roham megkezdésére a 13 trombitás által fuvandó jelt délután 2 órakor adatja meg, a mit a csapatparancsnokoknak okvetlenül be kell várniok.[6]) Egyszersmind jutalmat tűzött ki azon harczosoknak, a kik a zászlót a falra először tűzik ki.

Ezután a tábornok kijelölte a spanyol zászlóaljat, mely a résre rohamot intéz; a tartalékba állított olasz és német csapatok vezetését Sforza Pallavicini tábornokra bízta. A tábor őrzésére

[1]) Istvánffy: 188. Tinódi: i. m. 1225—1228. v. s.

[2]) Tinódi: i. m. 1228—1231. v. s. Istvánffy U. o. Centorio: 121.

[3]) Centorio: 121.

[4]) Ez Verancsics előadásából is kitűnik VII. 172., azonban Centorio is írja. 141. l.

[5]) U. o.

[6]) Istvánffy: 188. Verancsics: VII. 172. Brüsseli okmtár, II. 288.

az erdélyi és tiszai fölkelő hadakat utasította. Török Jánost a huszár-csapatokkal és Serotin Károly ezredest a morva és sziléziai nehéz lovassággal a Marosparton, *a Marosra néző kapu előtt*, valamivel alantabb pedig Báthory Endre és Nádasdy Tamás lovas dandárait állította föl.[1]) A csapatoknak szigorúan meghagyta, hogy kijelölt állásaikba déli 12 órára vonúljanak be és ott várják a két órakor adandó roham-jelt. A harcz-felállítás elrendezése után a tábornokok és főtisztek étkezésre sátraikba vonúltak.

A roham-intézésre kijelölt spanyol zászlóalj elsőnek vonúlt be a felállításba s a spanyolok egy ideig nyugodtan nézték, hogy a támadásra kiszemelt csapatok kibontott zászlókkal, mint vonúlnak fel a vívóárkokban, állásaik elfoglalására. Ekkor *Botta Ferdinánd* zászlótartó és *Abula Péter* közember arra ösztönözték a katonákat, hogy a várak ostromában mindig kitűnt spanyol nemzettől most se engedjék a hadi dicsőséget más nép által elragadtatni, azért ne várják be a roham idejét, hanem legyenek ők elsők a résen s a kitűzött jutalmat és dicsőséget ne engedjék át a többi csapatoknak.

Erre egy katonát küldtek a rés megtekintésére, a ki azonban a résen belől készült új védőművet észre nem vévén, társai előtt a helyzetet a rohamra kedvezőnek festette, mire a spanyolok a rohamot engedély nélkűl megkezdették. Az afrikai harczokban kitűnt *Secelnig Antal* százados 7—8 spanyollal a résre rohant és miután előbb a törökökre sortüzet adtak, a százados az őt követő spanyolokkal együtt a résről a törökök közé ugrott, mire a janicsárok mind a hét spanyolt a századossal együtt lenyakazták.[2])

A gyülekező helyeken a rohamjelre váró Villandrando és Encenillas századosok bajtársaik veszedelmét látva, segélyükre a réshez rohantak, ámde a janicsárok a védmű lőállásaiból ágyú- és puskatűzzel visszaverték a támadókat. Ekkor ért *Aldana* százados zászlóaljával a réshez, és a futókat megállította; erre a szomszédos vívóárkokból gróf Arco Felix és János parancsnoksága alatti német csapatok is engedély nélkűl a támadók közé vegyültek.

De mindez haszontalan volt; a törökök a védőmű mögűl

[1]) Istvánffy: U. o.

[2]) Istvánffy: 188. Verancsics: II. 172. Brüsseli okmtár II. 288. Centorio: 122—123.

kitörtek, és az ádáz küzdelemben, hol ember ember ellen viaskodott, a támadó kereszténveket megszalasztották. Encenillas és Aldana századosok, továbbá D'Avilla Péter őrmester halva maradtak a küzdelem helyén; Botta Ferdinandot, midőn épen a zászlót az erődre ki akarta tűzni, a puskagolyó ölte meg. Villandrando és *Diego Velez de Mendoza* századosok súlyos sebekkel hagyták oda a csatateret.

A törökök az ostromütegeket is megrohanták, a tűzéreket leölték, a lövegtalpakat összetörték, négy zászlót elvettek s az elesett tisztek lándzsára tűzött fejeivel győztesen tértek a városba vissza.[1])

A harczi zajt és ordítást a magyar táborban ebédnél ülő Nádasdy Tamás észrevevén, a német és spanyol csapatok veszedelmét a tábornokokkal és Fráter Györgygyel tudatta; maga pedig lovára pattanva, a harcz színhelyére vágtatott s a hirtelen maga köré gyűjtött harczosokat rohamra vezette. Már ekkor mellette volt Forgách Simon is a sebtében összeszedett magyar vitézekkel. Nádasdy a zászlótartótól elragadta a Boldogságos Szűz képével ékes lobogót s a résre felnyomúlva, azt kitűzte. A visszaűzött németek és spanyolok ekkorra már gyülekeztek és a magyarok után szintén a falakra hágtak.[2])

A tisztjeivel odaérkező Castaldo, a kitűzött idő előtt és engedély nélkül megindított rohamot látva, gyorsan támadást fuvatott és Pallavicinit is a tartalékkal rohamra rendelte.

A város *keleti* oldalán még *Opperstorf János* német lovasai is, gyalog — létrák segélyével — áthágták a falat. A *déli* oldalon a bibornoki talárja fölé dolmányt öltött Fráter György személyesen vezette a gyalogokat támadásra. Itt Tóth Mihály hajdúi voltak elsők a falon, a kik először is lajtorján egy ház kiálló faerkélyére nyomúltak, hol a zászlót kitűzték és azután a városba behatoltak.[3])

[1]) Forgách és Istvánffy: U. o. Centorio: 124—125.

[2]) Istvánffy és Forgách: U. o. Tinódi: i. m. 1253—1256. v. s. Verancsics: II. 90.

[3]) Tinódi: i. m. 1265—1268. v. s. Névtelen kir. udvari tisztviselő stb. Brüsseli okmtár II. 289. Verancsics is írja, hogy a hajdúk voltak elsők a falon. II. 90.

Kétségtelen tehát, hogy a rést a magyarok foglalták el és először Nádasdy tűzte ki arra a zászlót.

A több oldalról intézett combinált támadás által a benyomuló ostromlók Uláma harczosait a falaktól visszaszorították, tartalék csapatait pedig megkerülték, mire a pasa a várba való visszavonulást elrendelte. Ámde már későn, mert csapatait az ostromlók ketté szakították és azok egy részét a vártól elvágták.

A menekülő törökök a vár felvonó-hídja előtt az üldözőkkel összetorlódtak és itt új öldöklés keletkezett. A gyors futással menekülő Uláma a sarkában járó Forgách Simonnal épen ekkor ért a hídra s az önfeláldozással harczoló janicsárok födözete alatt az összevegyült keresztények és törökök csoportján magát keresztül törvén, a gyorsan leeresztett felvonó hídon mintegy 1500 sebesült emberével a várba menekült. A pasát üldöző Forgách Simon czombjába kapott két kopja-döféssel súlyosan megsebesült.[1])

A várból mintegy 2500 török künn rekedvén, ezek az utolsó emberig levágattak.[2])

A tartalékba állított 700 főnyi spahi csapat a Marosra néző kapun oly szándékkal vágtatott ki, hogy a keresztény táboron keresztül vágja magát. Azonban a Marosparton álló Török János huszárjai és Serotin Károly lovasai a spahi-csapatot a víznek szorították, mire annak egy része a folyóba fúlt, másik részét Báthory Endre lovasai felkonczolták.[3])

A küzdelem öt óra hosszat tartott. Különösen a spanyol tisztek közül sokan hullottak el. A vár hídján elesettek között a felismerhetetlenségig elektelenített arczú Forgách Simont csakis aranyos sisakjáról és ismert értékes kardja után találták föl. Gondos ápolás után sebeiből fölépült, de homlokán a véres emlékül kapott seb forradását egész életében viselte.[4])

Ha az ostromlók nem a város kirablására fordítják figyelmüket, hanem a menekülő törököket üldözik, kétségkívül a várat

[1]) Forgách: 21—22. Istvánffy: 189. Centorio: 130.

[2]) Batthyány Ferencz említett levelében azt írja, hogy a város elfoglalásánál mintegy 2500 török esett el. Brüsseli okmtár, II. 311.

[3]) Forgách, Istvánffy: U. o. Brüsseli okmtár II. 289.

[4]) Forgách és Istvánffy: U. o. Brüsseli okmtár: U. o.

meg az nap elfoglalhatják. Azonban a harczosok csak is a zsákmányolással törődtek, úgy a törököket, mint a kereszténveket egyaránt kirabolták, s a törökökhöz való pártolásért a kereszténveket is személyválogatás nélkül leölték.[1])

November 7-én Fráter György a hadi tanácsban azt javasolta, hogy a törököket szabadon bocsássák el a várból, s azután a sereg a *Galádnál* táborozó béglerbég ellen vonúljon, ha azonban a pasa a harcz elől kitér, akkor Becse és Becskerek visszavételét kísértsék meg. Azonban a tábornokok, idegen főtisztek s a velük egy véleményen levő magyar alvezérek a vár kiostromlását s a törökök foglyúl ejtését határozták el.

Castaldo a vár körül sánczokat hányatván, a törökök menekülését teljesen megakadályozta. A tűzérség parancsnokává tett Pallavicini a *keleti-* és vízi-kapuval szemben, valamint a *nyugoti* oldalon 2—2 faltörő löveggel és ugyanannyi tábori ágyúval fölszerelt ostromüteget állíttatott a vár ellen.[2])

November 8-án megkezdték a vár lövését és kilencz napon át *november 17-ig* keményen lőtték.[3])

Castaldo a tüzérség erősítése czéljából *Nagy-Szebenbe* lövegekert és lőszerért küldött, Fráter György pedig Nagyváradról hozatott faltörő ágyút, megfelelő lőszerrel, a miket a *keleti* és *északi* löveggátonyokba osztottak be.

A tűzérségi parancsnok az ostrom gyorsítása czéljából a réstörő ágyúkat a falak tövébe irányoztatta, egyszersmind robbanó aknákat is furatott a bástyák ellen; azonban a roszszúl készített aknák visszafelé hatottak.[4])

E miatt utóbb az aknák helyett a falak tövébe elásott *ostrombombákkal* tettek kísérletet, a mik *november 18-án* felrobbantatván, a leomlott falon akkora rés támadt, hogy a rohamra újból kedvező alkalom kinálkozott.[5])

[1]) Brüsseli okmtár, és Verancsics: U. o.

[2]) Istvánffy. U. o. Brüsseli okmtár II. 290. Centorio: 131.

[3]) Centorio: U. o.

[4]) Brüsseli okmtár II. 290.

[5]) Schradt Kristóf levele, Mária királynéhoz a lippai táborból, november 18-ról. Azonban Schradt Kristóf ezen levelében nem írja, hogy a várnak *keleti-*, vagy *vizi-* kapujával szemben sikerült-e a rést a falon ütni?

Nem tudni mi okból, de a roham nem történt meg; mire Uláma a rés mögött hevenyében védőművet készíttetett, a mely megvédte ugyan a lövegtűztől, de a várban új rémes ellenség jelent meg — az éhség, mely ellen hasztalan vala minden védekezés.

Az élelemben szükséget szenvedő törökök közűl némelyek éhen vesztek, mások macska, ló és egyéb állatok husán tengődtek, ivóviz hiányában leölt harczi mének vérével oltották szomjukat, *és 14 napon át kenyeret nem ettek.* A bégek is csak vízben főzött liszttel táplálkoztak, azonban az is fogytán volt.[1])

Ennélfogva Uláma *november 18-án* a tábornokhoz küldött embere által 20 napi fegyverszünetet kért, ígérvén, hogy annak letelte után fegyveres elvonulás föltétele mellett feladja a várat; de a hadi tanács a föltételeket nem fogadta el.[2])

Uláma *november 20-án* a bíbornokot a vár falához magához kéretvén, tudatta, hogy a fegyverszűnet és a vár-átadási föltételek megállapítására megbizottakat küld a táborba, s ezek személyének biztosítására kezeseket kért.

Erre Fráter György rokonát, *Perusics Gáspárt*, oltalomlevéllel a várba küldvén, viszont *Olaj bég* és egy janicsár agá, mint Uláma meghatalmazottjai a táborba jöttek s a bíbornok sátrában Castaldo, a külföldi és magyar főtisztek jelenlétében, a pasa nevében kijelentették, hogy fegyveres és elvihető málhával való bántatlan elvonulás, valamint kellő födözet mellett a várat átadni hajlandók.

Castaldo azonban azt kívánta, hogy a kik a várban vannak, a király kegyelmére föltétlenül adják meg magokat; a tábornok előre is biztosítja őket, hogy a király mindnyájukat szabadon bocsátja; de a követek e föltételeket el nem fogadták s a várba visszatértek.[3])

(Brüsseli okmtár II. 307.) A névtelen kir. udvari tisztviselő sem említi, hogy a várnak *melyik oldalán* támadt a rés. (Brüsseli okmtár II. 290.)

[1]) Batthyány Ferencz i. m. levele. U. o. — Centorio: 132.

[2]) Horváth Mihály ezen alkudozást *november 16-ra* teszi, azonban Centorio világosan írja, hogy a pasa *először november 18-án* akart egyezkedni. 131. l.

[3]) Brüsseli okmtár, II. 292.

Ekkor Fráter György, mint a király által kinevezett fővezér, Castaldo tiltakozása ellenére a pasával 20 napi fegyverszünetet kötött s a várba zárt törököket állítólag titokban élelemmel segítette.[1])

Castaldo nem csak azért akarta Ulámát minden áron kézrekeríteni, mivel azt hitte, hogy a harczképzett török tábornok elfogása által hadvezéri hírnevét növelni fogja,[2]) hanem mivel a király is óhajtotta a várba szorított törökök lemészárlását, vagy fogságba ejtését.[3]) Ennek azonban a Fráter György által kötött fegyverszűnet most elejét vette, a mi a gyanakodó tábornok ellenszenvét a bibornok iránt még inkább fokozta.

A király az ostrom alatt két ízben is azon óhaját fejezte ki a bíbornoknak, hogy népszerűsége által bírja rá a fölkelő hadakat a táborban való tovább maradásra és Mátyás királyra hivatkozva, ki Szabács várát télen vette vissza, fölhívta a bíbornokot, hogy Becse- és Becskereknek a tél folyamán leendő visszavételére mindent kövessen el.[4])

Azonban a körülmények nem valának kedvezők a téli hadművelet indításra, mert az erdélyi felkelő hadak jó része és a székelyek a táborban föllépett élelemhiány és drágaság, másrészt a hideg esős idő miatt már november közepén haza vonúltak;[5]) a huszárok és német vértesek lovaikkal együtt teljesen el voltak csigázva.[6])

Ily viszonyok között Fráter György kénytelen volt a hadjárat tovább folytatásáról lemondani és egyik hajnalban Ulámával a vár sánczai között való találkozása alkalmával[7]) a pasát arra ipar-

[1]) Istvánffy: U. o.

[2]) Centorio: 132.

[3]) Ferdinánd levele Castaldóhoz, november 20-ról. Tört. Tár. 1891. 436. lap.

[4]) Ferdinánd levelei Fráter Györgyhöz, november 6. és 51-ről. Tört. Tár. 1881. 59—61. 63.

[5]) Nádasdy Tamás vallomásai Fráter György megöletésének pörében: Pray: Ep. Proc. II. 316.

[6]) Fráter György levele Ferdinándhoz a lippai táborból november 28-ról, Tört. Tár. 1881. 64.

[7]) Gersei Pethő János vallomása Fráter György meggyilkolása pörében. Pray: U. o. II. 316.

kodott rábeszélni, hogy szabad elvonulás fejében eszközölje ki a béglerbégtől Becse és Becskerek visszaadását, a mit a pasa bántatlan elbocsátás föltétele mellett meg is igért.[1])

E közben Ali budai pasa *november 20-án* erős sereggel Becsére vonúlt s a ruméliai sereggel egyesült. A jeles török vezér czélja az volt, hogy a szorongatott Uláma pasának segélyt vigyen. Ennélfogva a béglerbégnél sürgette is Lippa fölmentését, de a béglerbég a szultánnak a hadjárat beszüntetésére adott parancsát betű szerinti értelemben vette és csapatait téli szállásra küldte.[2])

A török hadak egyesülésének híre *november 25-én* ért a lippai táborba. Ezzel ismét több érve volt Fráter Györgynek Uláma elbocsátására nézve, mivel a keresztény sereg, mely nemcsak számbelileg fogyott meg, hanem a melyet a hosszú ostrom és rossz időjárás erejében is kimerített, valóban válságos helyzetbe jutott volna, ha a pasák új vállalatba fognak és az ostromolt erősségnek segélyt visznek.

Épen azért Fráter György, *november 28-án* a hadi tanácsban számos elfogadható érvvel sürgette a törökök elbocsátását, és habár a jelen voltakat nézeteinek helyességéről meggyőzni nem tudta, mégis a megsértett hiúságát elpalástoló Castaldo végre — látszólag bosszankodás nélkül — beleegyezését adta s az oltalomlevelet Uláma és 1200 kísérője — köztük 120 lovas számára aláirta.[3])

Az Uláma hadi szereinek és sebesültjeinek elszállítására küldött kocsikon Fráter György elrejtett lőfegyvereket, hadi szert és élelmet küldött a várba.[4]) Továbbá néhány napon át előörsön levő emberei által juhot, mézet és kenyeret több ízben küldött a pasának.[5])

Fráter György *november 29-én* sátrában a pasával hosszasan tanácskozott és vele vacsorált.[6])

[1]) Horváth Mihály: i. m. 372.

[2]) Szokolovics Mehemed levele Fráter Györgyhöz a becsei táborból deczember elejéről. Tört. Tár. 1881. 65. Továbbá Hammer: III. 723.

[3]) Istvánffy: 190. Verancsics: II. 90. — Centorio: 134. Brüsseli okmtár: II. 291.

[4]) Forgách: 23. Istvánffy: U. o.

[5]) Brüsseli okmtár: U. o.

[6]) Sforza Pallavicini november 30-án azt írja a királynak: «Én biz-

Ámbár a hadi tanács Ulámát még *november 28-án* elbocsátotta, ő még is *deczember 4-ig* Lippán maradt. Kétségtelen, hogy Becse és Becskerek átadása iránt a béglerbég választ akarta bevárni.[1]) Ámde a béglerbég a deczember elején kelt levelében éles szemrehányásokat tett Lippa ostromáért Fráter Györgynek s a szultán bosszújával fenyegetőzve felelősségre vonta a bíbornokot; a két erősség átadásáról, vagy a béke megkötéséről pedig említést sem tett.[2])

Uláma végre *deczember 4-én*[3]) este holdvilágnál *1200 emberével*[4]) zárkózott, tömör sorokban kivonúlt a várból.

A török sereget a bíbornok utasításából *Cserepovics Miklós* 300 rácz lovassal volt elkísérendő a Temes folyóig.

A törökök az éjjel szövétnek és lámpás mellett folytatták útjokat. A pasa a veszélyt elkerülendő, letért az országútakról és a földek között vezette csapatát.

Deczember 5-én a kíséretet elbocsátotta és irányt változtatva, útját *Belgrád* helyett Becsének vette.[5])

A törököknek adott menedéklevél daczára Uláma csapatának üldözésére *Lippáról, Temesvárról* és *Fellakról* csapatok indúltak ki.

Nagy-Horváth Ferencz és Balassa Menyhért Tóth Mihály és Nagy Ambrus hajdúival deczember 4-én titokban megszöktek a lippai táborból és hajnalban Nagy-Horváth és Balassa Vinga vidé-

tosan észrevettem, hogy Uláma *ezen éjjel* (november 29-én) a barát sátrában volt, hol sokáig beszélgettek, megvacsoráztak és a várba távozott.» Pray: Ep. Proc. II. 815.

[1]) Horváth Mihály: i. m. 376.

[2]) Szokolovics Mehemed fentebb említett levele.

[3]) Tinódi világosan írja, hogy Uláma *deczember 4-én* éjjel vonúlt ki Lippából. (Erdélyi krónika II. 1395—1396. v. s.)

[4]) Batthyány Ferencz írja, hogy az ostrom alatt 4000 török esett el, s Uláma 1200 emberével vonúlt ki, közöttük alig volt 32 lovas (?) a többiek mind gyalogok voltak (Brüsseli okmtár, II. 312.) A névtelen kir. udvari tisztviselő is írja, hogy Castaldo az oltalomlevelet 1200 török — közöttük 120 lovas — részére állította ki. (U. o. II. 292.) Ellenben *Forgách* és *Istvánffy* 1300-ra teszi a kivonulók létszámát, a fenti egykorúak adatai azonban hitelesebbeknek tekinthetők.

[5]) Forgách: 30. Tinódy és Istvánffy. U. o.

kén elváltak egymástól s a környékbeli parasztok utasítása nyomán a török csapat felkutatásához fogtak.[1])

E közben Temesvár hasonló járatban levő helyettes parancsnoka, *Dombay Mihály* és *Kosár Benedek* alvárnagy egy csapat huszárral a szintén a törökök üldözésére kivonúlt *Vitéz György* és *Bosnyák Ambrus* fellaki hadnagyokkal találkozván, fürkészeseik közben Nagy-Horváth nyomozó járőreire bukkantak; a három csapat vezérei a *varjasi mezőkön* tömör oszlopban vonuló török csapatot végre utolérték, megtámadták s abból egy kiszakított «falka törököt» levágtak. Uláma azonban feltartóztatás nélkül tovább vonúlt.[2])

Balassa Menyhért is megérkezvén csapatával és Tóth Mihály hajdúival, a lippai, fellaki és temesvári csapatok egyesültek és erélyesebb üldözéshez fogtak.

Ekkor Uláma csapatát megállította és harczra fejlődött; a szekereket középre állította és gyakorlott lövészeit, a janicsárokat, a kocsikra fölléptette.[3])

Balassa, Nagy-Horváth és Dombay három lovas tömeggel átkaroló támadást intéztek a török harcz-fölállítására, de a szegezett lándzsákkal támadó huszárok csak néhány törököt ölhettek meg, a zárkózott sorokat nem bonthatták meg.

Ellenben a törökök sűrű puskatűzzel fogadták a támadókat, a rohamot bátran kitartották és visszaverték.[4]) A magyarok közűl sokan golyó és nyíl által megsebesültek vagy elestek, többek között Bosnyák Ambrus hadnagy is. Balassa is jobb czombján súlyos lősebet kapott, mivel pedig lovát is lelőtték, mely őt maga alá temette, kevésbé múlt, hogy saját lovasai el nem gázolták. Nagy-Horváth paizsát is átlőtték. A törökök közűl is sokan hullottak el, közöttük Uláma *khiája bégje* is. A magyarok ezután fölhagytak a harczczal s a törököket útjokra eresztették.[5])

Uláma éhség és üldözés folytán 400—500 főre leapadt embe-

[1]) Tinódi: i. m. 1416—1418. v. s. Forgách: 23. Istvánffy: 190.
[2]) U. o.
[3]) Centorio: 138.
[4]) Finódi: i. m. 1424 és köv. v. s.
[5]) Forgách, Istvánffy és Centorio: U. o.

reivel Becséhez érkezett. Úgy látszik, hogy innen útját hajóval folytatta, mivel már *deczember 8-án* Belgrádban a történtekről jelentést tett a béglerbégnek.[1])

Ulámának az adott szó ellenére történt megtámadását Fráter György ingerülten hallgatta s *deczember 6-iki* levelében a királynál bevádolta a «hitszegőket» és mint a királyi hadsereg jó hírnevének megcsorbítóit megbüntetni kérte.[2]) Azonban Castaldó a támadó urakat nem vonta felelősségre s az adott szó megsértését bűntetlenül elnézte.[3])

Ámbár a király *deczember 2-án* újból sürgette Becse és Becskerek visszavívására a téli hadjárat megindítását és újból utasította Fráter Györgyöt, hogy a haza oszlott fölkelő hadakat ismét hívja fegyver alá,[4]) azonban a bíbornok a király ezen akarata daczára *deczember 6-án* még a lippai hadat is föloszlatta, tudatván ezen napon a királylyal, hogy a hosszú ostrom, esőzések és sáros útak által erejében kimerült fölkelő hadakkal tovább működni lehetetlen. Ha tehát ő felsége meg akarja újítani a háborút, a késedelem nélkül összehívandó országgyűlésen személyesen buzdítsa a rendeket a hadrakelésre.[5])

Castaldo a Temesvárról még az ostrom elején a táborba érkezett Aldanát Lippa parancsnokává tette, spanyol csapatokat hagyott ott őrségűl, továbbá az erősséget ellátta lövegekkel és hadiszerrel. Egyszersmind meghagyta Aldanának, hogy az erősen megrongált várat, melynek falai köröskörűl le voltak rombolva és négy tornyán kívűl semmi se maradt épségben,[6]) állítsa helyre és új védőművekkel lássa el. Aldana addig Solymoson lakott, míg az összeromlott falakat és bástyákat hamarjában újból építtette.[7])

Fráter György tekintettel arra, hogy a török kormány a kül-

[1]) A béglerbég Belgrádban deczember 8-án kelt levelében azt írja Fráter Györgynek, hogy *az Uláma pasával történtek után elhiszi az ő hűségét* . . . Tört. Tár. 1881. 73.

[2]) Tört. Tör. 1881. 71.

[3]) Istvánffy: U. o.

[4]) Tört. Tár. 1881. 68.

[5]) U. o. 70. l.

[6]) Tört. Tár. 1881. 64.

[7]) Forgách: 23. Istvánffy: 191. Centorio: 131.

földi hadakat egyáltalán nem akarta megtűrni Erdélyben és hogy a portának ígéretet tett arra nézve, hogy a zsoldos hadat eltávolítja a tartományból, mind ezeknél fogva a spanyol és német hadat a tiszai megyékben akarta elszállásolni; azonban Castaldo a bíbornok akarata ellenére az idegen hadakat az erdélyi városokban osztotta szét téli szállásra, a lövegeket és tűzéreket pedig *Gyulafehérvárra* küldte.[1])

A béglerbég deczember első napjaiban a hódoltsági hűbéres hadakat a becsei táborból szintén haza bocsátotta, Becskereken *Kászon* pasát, Becse és Csurog váraiban pedig *Malkovics* béget hagyta pararancsnokul s a ruméliai hadakkal Belgrádba vonúlt. A telet oly szándékkal töltötte Belgrádnál és Szendrőnél, hogy tavaszszal a hadműveleteket újra megkezdi.[2])

Miután Fráter György meggyőzte a béglerbéget, hogy nem mint ellenség, hanem mint a török had védelmezője jelent meg Lippa alatt, a pasa *deczember 8-án* Belgrádból tudatta vele, hogy Uláma elbocsátása után megbízik hűségében, de Becse, Becskerek és Lippa városokat nem adhatja vissza, hanem kérje azokat a szultántól. Egyébiránt azon lesz, hogy a fejedelmek béküljenek meg.[3])

Most már tehát a két városnak alkudozások útján való visszaszerzéséből mi sem lett.

A háború pedig az 1551. évben véget ért a nélkül, hogy a hadviselő felek békét kötöttek volna.

VII.

TEMESVÁR ALDANA PARANCSNOKSÁGA ALATT.

Miután a király által Becse és Becskerek visszaszerzésére tervbe vett téli hadjárat elmaradt, Losonczy maga kísértette meg a két erősség visszafoglalását, de siker nélkül, mire azután kará-

[1]) Istvánffy: U. o. Centorio: 139.
[2]) A béglerbég decz. 8-ki levele u. o.
[3]) U. o.

csony táján előbb családja látogatására, majd magán ügyei érdekében a királyhoz akart utazni.

Mielőtt azonban Temesvárról eltávozott volna, a várnak élelemmel leendő ellátására s a védőműveken ejtett romlások helyreállítására tett intézkedéseket.

E czélból Temes s a szomszédos megyék nemeseit s a rácz főnököket *deczember 15-én* gyűlésbe hívta, a hol azokat javaik visszaadása által újból a király hűségére térítvén, a ráczok az őrség ellátására szükséges élelmet és terményeket megajánlották, a miknek a várba való beszállítására Losonczy Cserepovics Miklóst rendelte ki kellő födözettel.

Deczember 19-én végre jelentette Losonczy Castaldónak, hogy a várból eltávozik s hogy távollétében a várat két alvezérére, az óvatos és éber *Kosár Benedek* és *Dely Ferenczre* bízza. Egyszersmind arra kérte a tábornokot, hogy magán ügyeinek kedvező elintézése czéljából a királynál vegye pártfogásába; egyébiránt jövőben is, hol csak ő felsége akarja, mindenütt készséggel szolgálja a hazát.[1])

Azonban Losonczy előre nem látott körülmény miatt utazását elhalasztotta.

Ugyanis másnap, *deczember 20-án* arról értesült, hogy az alatt, a míg a királynál lesz, Aldana temesi főispánnak akarja magát nyilváníttatni, mely hír nem kevéssé felháborította, úgy annyira, hogy még az nap levélben felvilágosítást kért Castaldótól, hogy a király valóban Aldanára akarja-e ruházni a temesi parancsnokságot?[2])

Azonban a tábornok válasz helyett a korábban kapott szabadsága folyamán szintén a királyhoz készülő Aldanát igyekezett egyelőre legalább *Vízkeresztig* (január 6.)[3]) Temesvárt visszatar-

[1]) Mindezekre nézve v. ö. Losonczy levelét Castaldóhoz Temesvárról 1551 deczember 19-ről. (Pesty Frigyes: Krassó megye tört. IV. 58—61. l.) És ugyanezen napról Ferdinándhoz. Tört. Tár. 1891. évf. 438.)

[2]) Losonczy levele Castaldóhoz deczember 20-ról. Történelmi Tár. 1891. 438.

[3]) Dr. Márky Sándor: i. m. I. 545. Ferdinánd *deczember 27-én* kelt levelében azt írta Castaldónak, hogy helyesli azon szándékát, hogy Aldanát Temesvárban legalább *Vízkereszt* napjáig visszatartani igyekszik; *egyéb-*

tani, Losonczy eltávozási szándékáról pedig a királynak jelentést tett, a ki azt megütközéssel fogadta és megbízta Castaldót, hogy bármi áron bírja rá Losonczyt a hivatalában való tovább maradásra.

Castaldo azonban e felől sehogy sem tudott Losonczyval megállapodásra jutni, s az alkudozások eredményéről 1552. *január 8-án* ironiával azt írta a királynak, hogy Losonczyval nehéz alkudozni, mert ő Lugost és Karánsebest is kívánja, *talán el nem pirúl még* Lippát is követelni, azon fölül még személyes szükségleteire 10,000 frtot kér.[1])

Erre a király egyenesen megtiltotta Aldanának és Losonczynak, hogy a *február 22-re* hirdetett országgyűlés megnyitása előtt Temesvárról eltávozzanak, annál is inkább, mert a vár erősítésére elrendelt munkálatok Losonczy felügyelete alatt lesznek végrehajtandók.

Azonban ezen időben Losonczynak félig-meddig eltökélt szándéka volt, hogy terhes és veszélyes állásáról lemond s *január 17-én* feleségének látogatására haza útazott.[2])

Ámbár Losonczy elutazása által a király rendeletét áthágta, Castaldo *január 20-án* mégis újból Losonczyt ajánlotta a főispáni székre oly módon, hogy melléje alkalmas társparancsnok neveztessék ki.

«Losonczy vitéz férfiú — írja a mindenkit gyanusítgatni szerető császári vezér, ki személyes boszúját Fráter György meggyilkoltatása által (deczember 17-én) csak alig töltötte ki s már ismet más behálózandó áldozatot keresett — de inkább használható ütközetben, mint várharczban; mert ha várparancsnok lesz, nem csak társparancsnokot nem tűr el maga mellett, és nemcsak az ellenséget kínozza, hanem alattvalóit is (?). Többektől hallom, hogy nem jó szomszéd, szereti magát mások dolgába ártani. Én őt igen nagyra becsülöm és emlékezzék meg királyi Felséged, hogy én őt mindig ajánlottam» — a fontos katonai tisztségre.[3])

iránt gondoskodik arról, hogy tovább is ott maradjon. (Tört. Tár. 1891. 438.)

[1]) Castaldo levele Ferdinándhoz 1552. január 8-ról Bucholz. i. m. XI. 596. l.

[2]) Tört. Tár. 1892, 449—51. [3]) U. o.

Losonczyné megérkező hős férjét *Csejte* várában a honleányi büszkeség örömével ölelte keblére; de mivel a híven szerető nő jól sejtette, hogy a temesvári hős az ostrom győzelmes visszaverése által, a fegyvere becsületére féltékeny szultán haragját magára vonta, ki előre láthatólag Temesvárt tavaszra nagyobb sereggel újból meg fogja szállani, azért semmi áron sem akarta férjét veszélyes állásába visszaereszteni.

Azonban Losonczy aggódó neje könyörgése ellenére — hosszas habozás után — a *február* elején Castaldóhoz küldött titkárja által kinyilatkoztatta, hogy a temesi tisztséget — ha ő felségének úgy tetszik — készséggel elfogadja.[1])

A további alkudozás Castaldo és Losonczy között azonban — nem tudható mi okból — mégis megszakadt s a király a temesi főispánság végleges betöltését a Pozsonyba hirdetett országgyűlésre halasztotta.

E közben Losonczy eltávozása után, erélyes főparancsnok hiányában, Temesvár őrségének helyzete a lehető legrosszabbra fordúlt. Losonczy helyettes parancsnokai, Kosár Benedek és Dely Ferencz, a hópénzüket pontosan meg nem kapó külföldi zsoldosok között fegyelmet tartani nem bírtak, a kik azután a lakosoktól az élelmet erőszakkal elrabolták és Temesvár körül tíz mértföldnyi kerületben nem maradt község, melyet ki ne fosztottak volna.[2])

A törökök hadi készületeiről is fenyegető hírek érkeztek. Castaldo a moldvai vajda útján értesült, hogy a szultán tavasszal személyesen jő Erdély elfoglalására.[3]) Szokolovics Mehemed béglerbég pedig Szendrőnél és Nándorfehérvárnál tett készületeket a támadásra és már *január* elején *Haramvárnál* (ma Ó-Palánka) hídépítéshez tömérdek fát hordatott össze.[4])

Kászon pasa becsei és becskereki helytartó pedig a *makóiakat* és *bessenyeieket* *február 1-én* fenyegető levélben a szultánnak teendő hűségesküre szólította föl.[5]) Az alvidéki véghelyek a pasa

[1]) Castaldo levele Ferdinándhoz 1552 febr. 5-ről. Tört. Tár 1891. 641.

[2]) Pesty Frigyes: A szörényi bánság története, I. 54. és Tört. Tár 1891. 444—445.

[3]) Castaldo levele Ferdinándhoz 1552 jan. 8-ról. Tört. Tár 1891. 444.

[4]) Szalánczy fenti levele i. m.

[5]) Kászon i. m. levele Történelmi Tár 1891. 640. Héder bég szegedi szandzsák a makóiakat már jan. 22-én felhívta a meghódolásra. U. o. 452.

támadásával szemben védtelenül állottak, minél fogva a pusztítástól rettegő nép Csanád, Makó, Bessenyő és Nagylak környékéről elmenekűlt és pusztán hagyta a földet.

Evvel szemben — ámbár a király Castaldót több ízben utasította, hogy Lippa és Temesvár megerősítésére erélyes intézkedéseket tegyen,[1]) — a két véghely megrongált erődítményei költség hiányában még sem voltak kiépítve,[2]) őrségeik pedig a zsold elmaradása miatt a szolgálat felmondásával fenyegetőztek.

Castaldo e súlyos körűlmények között mindenek előtt Aldanát iparkodott Temesvár és az alvidék védelmére megnyerni s miután a tábornok értesült, hogy Losonczy lemondása esetére Aldana a temesi főispánságot magára óhajtaná ruháztatni, csakhogy őt maradásra bírhassa, avval kecsegtette, hogy ha a főispánság további elvállalása iránt Losonczyval nem tud megegyezésre jutni, azon esetben őt az állás elnyerésében a királynál támogatni fogja.

Aldana a tábornok pártfogását minden áron megszerezni óhajtván, megmaradt, s Castaldo Temesvár és az alvidék védelmével egyelőre Aldanát bízta meg; e czélra a királytól újabb gyalog- és lovascsapatokat kért, Kászon pasa támadása ellen pedig Gyulán akart nagyobb sereget összevonni.

Aldana e közben a királytól azon parancsot kapta, hogy Temesvárt és Lippát az ellenség közelében fekvő községekből élelemmel szerelje föl, a lippai *ágyú-öntő műhelyben* pedig a várak repedt lövegeit öntesse újjá.[3]) Aldana a maga részéről már *február 9-én* felszólította a karánsebesi nemeseket, hogy jobbágyaikkal együtt Kászon pasa ellen fegyvert ragadjanak.[4]) A karánsebesiek azonban a hadrakelés helyett maguk is segélycsapatot és lőszereket kértek Castaldótól, a ki azonban kérésüket nem teljesíthette.[5])

E közben Bakics Péter, Horváth Bertalan, Opperstorf János és szegedi Tóth Mihály hajdúvezér csapataiból *február* közepén,

[1]) Ferdinánd levele Castaldóhoz Bécsből, 1552 február 14-ről. U. o. 642—643.

[2]) Castaldo Ferdinándhoz 1552 február 25-ről. U. o. 647—648.

[3]) Tört. Tár 1891. 642.

[4]) Aldana levele a karánsebesiekhez febr. 9-ről. Tört. Tár 1891 642.

[5]) Castaldo levele a karánsebesiekhez február 15-ről. U. o. 644.

Gyulán, mintegy 6000—6500 főnyi had gyülekezett össze, mire Castaldo Varkocs Tamás váradi főkapitányt és Aldanát szigoruan utasította, hogy pusztán Temesvár és a fenyegetett végvárak megvédésére szorítkozzanak s a török elleni támadó hadművelet indításától tartózkodjanak.[1])

Mivel azonban a király nemsokára Bakics Péternek és Horváth Bertalannak az alvidék védelmében belátásuk szerint szabad kezet adott, azért ők Castaldo utasítását nem vették figyelembe, hanem védekezés helyett támadó hadi vállalatba fogtak s a Gyulán betegen fekvő *Patócsy Ferencz* vezetése alatti hadi tanácsban, Tóth Mihály hajdúvezér ajánlatára, a törökök kezén levő *szegedi vár* visszavételét határozták el.

E vállalat azonban — mint azt már egy más munkánkban részletesen leírtuk[2]) — balul ütött ki; a sereg Szegednél *márcz. 1-én* szétveretett.

Ali budai és Kászon becskereki pasák s a szendrői bég, a szegedi harcz győztesei, márczius közepén Szegeden nagy sereget vontak össze, minek folytán Lippa, Temesvár s a többi véghelyek válságos helyzetbe jutottak, annál inkább, mivel Temesvár védőműveinek kijavításához, a mit a király már eddig is többször sürgetett, költség hiányában még hozzá sem fogtak.

Midőn pedig *márczius 20-án* az első biztos hír érkezett Temesvárra, hogy a táborával Belgrádnál téli szálláson levő Szokolovics Mehemed béglerbég a várat ismét meg akarja szállani, a huszárok és hajdúk, kik a zsold elmaradása miatt amúgy is elégedetlenek valának, a várat el akarták hagyni és magukat a továbbmaradásra csakis a helyettes várnagyok kérelmére szánták el.[2])

Aldana tehát Losonczy eltávozása után mitse tett Temesvár biztosításáért, sőt Castaldónak *márczius 25-én* kijelentette, hogy addig nem megy Temesvárra, míg ott az erődítmények kiépítése be nincs fejezve és míg a tábornok oda még 600 spanyol gyalogot nem küld s Lippát elhagyva, Váradra útazott.

Castaldo most, tekintve hogy a pasák márczius végén Szege-

[1]) Castaldo levele Ferdinándhoz január 29-ről. U. o. 639.

[2]) Szegedi veszedelem. Hadtört. Közl. 1891.

[3]) Kosár Benedek és Dely Ferencz levele Castaldóhoz márcz. 20-ról. U. o. 655. l.

den és Becskereken hadaikat még mindig szaporították, az Aldana által védtelenül hagyott két erősséget úgy a hogy biztosítandó, *április* első napjaiban *Diego Velez de Mendoza* kapitányt csapatával Temesvárba rendelte, Lippát pedig Castelluvio százados őrizetére bízta.[1])

A pozsonyi országgyűlésről a király, Temesvár tarthatatlan helyzetén segítendő, *márczius* végén a vár megerősítésére 2500 aranyat küldött Aldanának, ki épen Nagylakon tartózkodék. Aldana a király rendeletére most visszament az elhagyott Temesvárra, hogy a király által küldött pénzen a vár erősítését megkezdje.

Ámde az erődítményeken csupán *április 14-ig* dolgoztatott. Alig ért ugyanis Temesvárra, midőn Castaldótól azon parancsot kapta, hogy a folyton betegeskedő Patócsy által, az abaujmegyei *Boldogkő* váráért és még 8000 frtért elcserélt Gyula várát és tartozékait a király számára foglalja vissza,[2]) mit Aldana végre is hajtott.

A király Castaldót a gyulai gazdag várjavak «ügyes» visszaszerzéséért *április 14-én* megdícserte és Gyula jövedelméből élethossziglan 2000 magyar forintot utalványozott neki,[3]) a mi a visszafoglalást tényleg végrehajtó önző és haszonleső Aldanát teljesen elkeserítette, s valószínüleg ez volt az oka, hogy Aldana Gyuláról Temesvárra visszatérve, boszúságában a munkálatokat április közepén beszüntette.

E közben a karánsebesi, lugosi, solymosi, nagylaki és csanádi várnagyok a hópénz elmaradása miatt tisztségeikről lemondottak, minek folytán ezen véghelyek parancsnok és őrség nélkül maradtak.[4]) Sőt a lippai és gyulai német vértesek — Aldana és Oppers-

[1]) Castaldo április 9- és 10-ki leveleit Ferdinándhoz. Tört. Tár 1892. évf. 143—144.

[2]) Castaldo Temesvár védőműveinek kijavítása helyett előbbre valónak tartotta Gyula kézre kerítését s erre azon jellemző figyelmeztetéssel utasította Aldanát s ez időben Gyulán tartozkodó Opperstorf Jánost, hogy résen legyenek, hogy kezükből a várat ki ne ragadják, mi — szerinte — nagyobb csapás volna, mint Lippa vagy Temesvár elvesztése. — (Castaldo levele Ferdinándhoz, márczius 26-ról. U. o. 656.)

[3]) U. o. 144.

[4]) Castaldo levele Ferdinándhoz április 2-ról. Tört. Tár 1891. 658. és Ferdinánd levele Castaldóhoz április 9-ről. Tört. Tár 1892. 143.

torf katonái is — kik hiába sürgették három-négy havi zsold-hátralékukat, megtagadták a szolgálatot s márczius végén a két várat odahagyva, Váradra vonúltak.[1])

Ilyen körülmények között a király által márczius végén *Szeged* visszavételére *másodszor is* tervbe vett hadművelet megindítására, költség és hadi erő hiányában, nemcsak nem lehetett gondolni, hanem Castaldónak — Aldana vétkes önzése folytán — az alvidéki erősségek megvédésének még reményéről is le kellett mondania.

Midőn tehát a török seregek április elején mindenünnen megindúltak a magyar hadszínhelyre, Temesvár s a többi alvidéki erősségek teljesen védtelen állapotban valának. Az idegen parancsnokok a várak ügyét annyira elhanyagolták, hogy a vétkes mulasztásaik okozta bajokkal a *márczius 30-án* az alsó részek főkapitányává újolag kinevezett Losonczy vas erélye sem tudott már megküzdeni.

VIII.

AZ 1552-DIKI ORSZÁGGYŰLÉS. LOSONCZY KINEVEZTETÉSE TEMESI FŐISPÁNNÁ. ALDANA ÁRMÁNYAI.

A török fegyvereknek Temesvár és Lippánál szenvedett kudarcza a büszke, világhódító szultánt haragra lobbantotta;[2]) midőn pedig Fráter György megöletése után értesült, hogy őt a bíbornok diplomatiai ámítgatásaival tévútra vezette és Erdélyt Ferdinánd kezeibe játszotta: az előző évi hadjáratnál nagyobb háborúra határozta magát.

[1]) Castaldo április 2-ki levele. U. o.

«Mindnyájan a zsoldot kérik — írja a tábornok ezen levelében — és én *egyebet szónál* nem adhatok. Minden elfogyott, és pénz nélkül már élelem sem szerezhető.»

[2]) Pecsevi: I. 291. — Pecsevi becses munkájából *Temesvár megvételere* vonatkozó előadást *Thury József*, halasi főgymnasiumi tanár úr, volt szíves lefordítani és rendelkezésemre bocsátani, miért kitünő orientálistánknak ezen a helyen is hálás köszönetemet nyilvánítom.

Nyomban fenyegető levelet írt Petrovicsnak s az erdélyieknek, melyben a magyar király hadainak kiűzését és védenczének, János Zsigmondnak, rögtöni visszaültetését erélyesen követelte. Egyszersmind a tatár khánt, *Oszman* pasa, karamanniai béglerbéget s a két oláh vajdát tüstént utasította, hogy a *havasalföldi* török sereghez csatlakozva, Brassó közelében késedelem nélkül üssenek be Erdélybe.[1])

A szultán maga a főseregélén Temesvárt megszállani, ennek megvétele után Szolnokot, Egert s a többi végvárakat meghódítani, Eger alól a bányavárosokon át a Dunának fordúlva, *Ahmed* pasa második vezérrel Komáromnál egyesülni s végre az egész erővel egyenest Bécs ellen indúlni szándékozott.

A szultán e nagyszabású hadi készületei első sorban Erdélyt s az alsó részeket fenyegették, minél fogva Castaldo pénz és csapatok hiányában a segélyhadaknak minél előbb leendő útba indítását sürgette a királynál. Addig is, mig azok megérkeznek, az Oláhországba vezető szorosok védelmére *Serotin Károly* csapatát és *Ödönffy László* alvajdát 100 lovassal Brassóba rendelte. *Haller Péter* és *Urbinói Sándor* olasz hadi mérnök által pedig a szorosokat, azok elzárására emelendő erődítmények és torlaszok építése czéljából, megvizsgáltatta.[2])

A király az 1551-diki hadjárat tervszerűtlen kapkodásaiból okulást merítvén, a tavaszra kitörendő háború gondos előkészítése czéljából a rendeket *február 22-ére* Pozsonyba országgyűlésre hívta össze, hol *február 28-án* felhívta azokat, hogy háború esetére fejenként ragadjanak fegyvert, minden 20 jobbágytelek után — maguk költségén — *egy huszárt*, a jobbágyok költségén pedig *egy puskás gyalogot* állítsanak és minden jobbágytelek után 3 frt hadi adót ajánljanak meg.

Alig nyílt meg az országgyűlés, midőn *márczius* elején a szultán hadi készületeiről újabb ijesztő hírek érkeztek. A szultán, a hírek szerint, seregét márczius elején Drinápolyban összevonta és

[1]) Mircse vajda levele Petrovicshoz, 1552 február 4-ről, továbbá Castaldo levele Ferdinándhoz Kolozsvárról, február 5-ről. Történelmi Tár, 1891. 641.

[2]) Haller Péter levele Castaldóhoz Szebenből, febr. 18-ról. U. o. 645.

ámbár még nem volt tudható, hogy Magyarország vagy Perzsia ellen fog-e vonúlni, de Erdély megtámadása már biztosra volt vehető, mivel a szultán a dobrudzsai tatárok és a bulgáriai szandzsák bégek számára *Kiliánál* a Dunán hídat veretett.[1]) A főseregreszére *Haramvárnál* és *Krusevácznál* (Krusócz) szándékoznak hídakat verni, mikhez a szükséges anyagot és hajókat már márczius elején összehordták.[2]) Ezen kívül a szultán a Duna mentén temérdek élelmet halmoztatott föl, a moldvai vajda pedig szállító hajókat gyűjtetett és 70,000 köböl búzát és árpát hordatott a folyam mellett össze.[3])

Castaldo helyzete Erdélyben a zsold elmaradása miatt szolgálatból kilépő zsoldosok eltávozása s az oláh vajdák támadó szándéka folytán tarthatatlanná vált. Az erdélyi vajdaság Báthory Endre, az alsó részek főkapitánysága Losonczy eltávozása óta betöltetlenül valának, a végvárak pedig kapitányaik lemondása és fizetetlen őrségeik elszéledése folytán üresen állottak.

Castaldo *márczius 7-én* egész erélyesen maga kérte a királyt, hogy *Glézsán Jánost* karánsebesi bánná, *Losonczyt* pedig *temesi főispánná* minél előbb nevezze ki.[4])

A temesi főparancsnokság elnyerésével kecsegtetett Aldanát pedig a mellőztetésért kárpótlandó, *márczius 23-diki* jelentésében szerfölött feldícsérve, a királynak a *tábornoki* ranggal való kitűntetésre ajánlotta.[5])

A márczius végeig elnyúló országgyűlési tanácskozásokban főképen Erdély biztosítása, a végvárak őrségeinek szaporítása s a

[1]) Haller Péter levele márczius 4-én Szebenből. U. o. 651.

[2]) Bihari Mihály Váradról márczius 6-án írt levele. U. o. 652.

[3]) Castaldo levele Ferdinándhoz márczius 7-ről. U. o. 652.

[4]) U. o. 652.

[5]) Bizonyos lehet ő felsége abban — írja a tábornok márczius 23-án Aldanáról — hogy a hadászatban való jártasságát tekintve, nálánál ezen rangra alkalmasabb egyént nem lehet találni. U. o. 656. Azonban a tábornok három nap múlva — önmagával ellenmondásba jutva — tudatta a királylyal, hogy a spanyol csapatok nem hajlandók tovább Aldana parancsnoksága alatt maradni, mivel *a szegedi csatában tanúsított szégyenletes megfutása* által katonai becsületüket bemocskolta. (Castaldo márczius 26-diki levele. U. o. 656.)

temesi főispáni szék betöltése képezte beható megbeszélések tárgyát. Különösen Temesvárért aggódtak a rendek s erősen hangoztatták azon óhajukat, hogy az alvidék ezen védőbástyáját minden áron meg kell védeni «a törökök dühe ellen».[1])

Az országgyűlésen «Temesvár dicsőséges megvédéséért» hálás szavak között magasztalásokkal halmozták el Losonczyt,[2]) ki a szultánnak Temesvár elleni erélyes készületeit hallva, ismét erőt vett rajta a habozás es ingadozás, hogy elfogadja-e újból a végzetes főkapitányi állást?[3])

Nem bízott a hadi tanács és Castaldo azon ígéretében, hogy az ostrom válságos idejében a segélyhadakkal az erősség megmentésére megérkeznek.[4])

A király tanácsosai is erősen ígérték Losonczynak, hogy Temesvárt jól föl fogják szerelni a védelemre és bőven ellátják hadi szerekkel. Ha pedig a megszállás veszélyessé válnék, akkor maga a király, vagy fia Miksa főherczeg, személyes vezetése alatt a fegyvert ragadt nemzet hárítja el felőle a veszélyt.[5])

Ámde az ezen ígéretek értékét jól ismerő Losonczy aggályait nem tudták eloszlatni. Ő már a múlt évben teljesítette kötelességet — válaszolá —; a szultán serege most is erősen készül a fontos véghely ellen, a védelem sikeres előkészítésében pedig nem lehet a hadi kormánytól erélyes támogatást várni. «A ki oda (Temesvárba) zárkózik, az meghalni megy bele.»[6])

Erre a király — Tinódi szerint — pressiót gyakorolt Losonczyra s mintegy kényszerítette őt a temesi főispáni tisztség elfoga-

[1]) Zsámboki János: Rerum Hung. Decades. Appendix: Expugnatio arcis Temesvari. Bazel, 1568. 815. l.

[2]) U. o.

[3]) Losonczy nagy gondba esék — írja Tinódi — hogy megmaradjon-e tovább is állásában, mivel előtte kétséges vala, hogy Temesvárban megsegítsék. U. o. 129—130. v. s.

[4]) Folyton szeme előtt lebegtek a szerencsétlen háborúk példái: a soha be nem váltott üres ígéretek — írja Forgách: 31. — Aggasztotta és lelkét kétely fogta el — írja Zsámboki — hogy majd megemlékszik-e róla az (Castaldo), a ki ez előtt is az ostrom alól való felszabadítására nem küldött hadakat. U. o.

[5]) U. o.

[6]) Pecsevi, ford. Thury József. Századok: 1892. évf. 669.

dására.[1]) A büszke főúr, a számos jeles őssel dicsekvő Losonczy-család utolsó férfi-sarja, már ekkor fiú-örököst nem remélvén, családja magvaszakadása esetére, két leányának, *Anna* és *Fruzsinának fiúsítása* által akarta nevét a kihalástól megmenteni s ezen kérelmét épen ez országgyűlésen terjesztette a király elé. Igen valószínű, hogy a királyi udvar köréből bizalmasan tudatták Losonczyval, hogy ezen kérelmének teljesítését — mi pusztán királyi kegytől függött — csak azon esetben remélheti, ha a temesi parancsnoki tisztséget tovább is megtartja.

Családja nevének fentartásán kívül a hazafiúi kötelesség is ösztönözte Losonczyt, ennélfogva a hadi tanács kérelmének engedett s «bizalmát a király és rendek ígéreteibe helyezve», az akkori viszonyok között valóban veszélyes tisztséget újból elfogadta.[2])

A király *márczius 30-dikán* Báthory Endrét erdélyi vajdává, Losonczyt pedig temesi főispánná s az alsó részek főkapitányává kinevezte.[3]) Losonczynak — kinevezési okmánya szerint — 500 lovas és 200 gyalog tartására járt hópénz a király kincstárából, s a király megígérte, hogy ezen csapaton kívül Temesvárban még 500 lovast és 300 gyalogot fog tartani a kincstár költségén.

A király Báthorynak adott utasításában egyebek közt azt is kötelességévé tette, hogy Castaldo- és Losonczynak a hadviselésben segélyükre legyen.[4]) Azonban merőben irónia volt, hogy a válságos időben, midőn a hazafias rendek a török hódítás által fenyegetett Erdélyt szintén erélyes és önfeláldozó egyén védelmére akarták bízni, a király a köszvény által teljesen megbénított Báthoryt nevezte ki erdélyi vajdának, a mi az egykorúakban szánalmat vagy megütközést,[5]) Losonczyban pedig éles visszatetszést keltett.

[1]) Erre nézve Tinódi így czéloz:

Igen nagy gondba jó Losonczy esék,
Kétségös vala, hogy megsegéllenék:
De az királytól igen megféleml'ék,
Tisztöt felvenni ő készerittetéc. 129—132. v. s.

[2]) Zsámboki és Forgách: u. o.

[3]) Fraknói: Magy. Országgyűl. Emlékek. III. 345.

[4]) Ferdinánd utasítása az erdélyi vajdai teendőkről Báthoryhoz. Magy. Tört. Tár. XIX. köt. 6. l.

[5]) Forgách: 31.

A míg azonban Losonczy kineveztetését általános helyeslés és öröm kísérte, addig az álnok, kétszínű Castaldo — kivel a király *április 9-dikén* tudatta, hogy a «hőslelkű» Losonczyt tette az alvidék főkapitányává — e fölött ugyan tetszését fejezte ki a királynak, de nem állhatta meg, hogy gyanusítani szerető egyéniségénél fogva Losonczyt a király előtt *április 10-én erőszakoskodónak és fosztogatónak* ne bélyegezze.[1])

Az országgyűlés a szultán támadó háborúja esetére minden 10 jobbágytelek után — a nemesség költségén — egy huszárt, 20 telek után pedig a — jobbágyok költségén — egy puskás gyalogot, hadi költségűl minden jobbágy után 3 forintot szavazott meg. Egyszersmind kimondatott, hogy szükség esetén a nemesek jobbágyaikkal együtt tartoznak fegyvert ragadni, de csak akkor, ha a király, vagy fia, Miksa főherczeg áll a sereg élére.

A király eltávozása után maguk a rendek is márczius 30-án Pozsonyból nagy sietve haza oszoltak.[2])

Losonczy ezután *Csejte* várában családi ügyeit elintézte. Nejétől, leányaitól és barátaitól: *Török Ferencz, Perényi Gábor* és *Országh Kristóftól* elbucsúzott, valamint várnagy-tisztartóitól is «végbucsút vett».[3]) Azon férfias elhatározással, hogy katonai hírnevén és hadi dicsőségén, még ha életét kell is áldozatúl vinnie, sem enged szennyfoltot esni,[4]) a főparancsnokság átvétele czéljából április közepén pankotai várkastélyába útazott.

E közben a király az alvidéki főkapitányságot kérő Aldana küldöttét: *Benedito de la Rea*-t azon értesítéssel küldte vissza urához, hogy az országgyűlés nyiltan követelte, hogy a király a fontosabb hivatalokat ne bízza idegenekre, minél fogva a kért tisztséget nem ruházhatta rá. Azonban nagy szolgálatot tenne Aldana, ha

[1]) «Hogy ő felsége a temesi főispánságot Losonczyra ruházta — írja Castaldo *április 10-én* Ferdinándnak — nekem tetszik, csak hogy most már ő *a szokott fosztogatásoktól* (a solitis rapinis) tartózkodjék, a mi neki nehezére fog esni . . .» Azt hiszi, hogy ha Losonczy ezután is így viseli magát, a nép nagy része a törökökhöz pártol. Tört. Tár. 1892. 143.

[2]) Fraknói: i. m. III. 334—336.

[3]) Tinódi: i. m. 138—144. v. s.

[4]) Zsámboki: i. m. 815.

ennek daczára sem távozik el az alvidékről, hanem ezután is mindenben hűséggel szolgálja a király ügyét.[1])

Ámde az eddigi szolgálatait valódi értéküknél túlbecsülő zsoldos vezér a király eljárásában mintegy Losonczy érdekében történt mellőztetését látta és titkos ellenségévé lőn a temesvári hősnek, a kit ezen időtől mintegy diadalmas vetélytársának tartott. Ennél fogva a hadi ügyekben nemcsak Losonczy ellen dolgozott és vele gáncsoskodott, hanem minduntalan gyanusító följelentést tett ellene.

Egyebek közt ő is, mint Castaldo, azon hamis vádat koholta Losonczy ellen — ki még főispáni széket el sem foglalta — hogy katonái a ráczokkal versenyt fosztogatják a népet s a temesvári erődítésre behajtott jövedelmeket elprédálják.[2]) Ezen rágalmak által kellemetlenül érintett Miksa főherczeg azt határozta, hogy Losonczyt meginti katonáinak fosztogatásaiért.[3])

Ezután a remélt főtiszti állástól elesett haszonleső condottieri a Gyulához tartozó gazdag várjavakat szerette volna minden áron megszerezni. Ezen czélból április végén *két izben* is kérte Miksa főhget,[4]) hogy a már kezéhez vett Gyulát a szomszédos három vármegyével és Lippával együtt rendelje az ő parancsnoksága alá, mire a főhg *május 16-án* arról értesíté, hogy kérelmét a király majd fontolóra veendi.[5]) Azonban a király a kapzsi külföldi tiszt kérelmét nem teljesítette és kijelenté, hogy szolgálatait másképen fogja jutalmazni.[6]) Egyszersmind Temesvár védműveinek kiépítésére újból 5000 frtot küldött Aldanának, kitől még Losonczy ez időben nem vette át az erősséget.

A Zarándmegye által az egri püspökségnek fizetendő *egyházi tizedet*, a mit Aldana Gyula és más véghelyek erősítésére kért, szintén nem kapta meg,[7]) mivel azt a király rendelete értelmében Losonczy

[1]) Villela de Aldana emlékirata. Dr. Márkynál: i. m. I. 547.
[2]) Aldana levele Castaldóhoz április 26-ról. Tört. Tár. 1892. 146.
[3]) Miksa levele Castaldóhoz, május 9-ről. U. o. 148.
[4]) Aldana április 22-én és május 1-én írt levelei. U. o. 149.
[5]) Miksa levele Aldanához, május 16-ról. U. o.
[6]) Villela de Aldana emlékirata u. o.
[7]) Miksa fenti levele. U. o.

a keze alatt levő várak védelmi karba állítására használta föl, mi még inkább fokozta Aldana gyűlöletét a temesvári hős iránt.

Ezen kudarczaihoz még az is járult, hogy Miksa főhg *május 16-án* megintette, hogy teljesíthetlen kívánságai helyett Temesvár s az alvidéki erősségek védőműveinek mentől hamarább leendő bevégzésére törekedjék.[1]) Ő azonban, bár a király által két ízben is küldött pénznek[2]) *még felét* sem fordította az erődítésre, sőt az építkezést hirtelen beszüntette, még is *május 22.* körül újból pénzért fordult Castaldóhoz.[3])

Losonczy már *április közepén* értesült kémeitől, hogy Szokolovics Mehemed ismét készül Temesvár ostromára, miből azt következtette, hogy a szultán a hadat ez évben nem fogja személyesen vezényelni.[4]) Utóbb *május* elején tudomására jutott, hogy a szultán Perzsiával még nem békélt meg, s a Magyarország ellen mozgósított sereg *szerdárjává,* a hadviselésben kiválóan jártas és gazdag tapasztalatokkal bíró *Ahmed* pasa, második vezírt nevezte ki.[5])

Ennélfogva Losonczy május közepén az alvidéki erősségek állapotának megvizsgálására indult.

Az Aldana kezén levő Gyulán sok rendetlenséget talált, a lovasság fölszerelése gyarló és hiányos vala.[6])

Ez alkalommal Aldana a temesvári őrség létszámkimutatásával együtt a vár megerősítésére küldött 5000 frtból csupán 1200 frtot adott át Losonczynak.

Mivel pedig ezen összeg az épülő félben levő védművek befe-

[1]) U. o.

[2]) Aldana először márczius végén 2500 aranyat, másodszor pedig május közepén 5000 frtot kapott Temesvár erősítésére.

[3]) Miksa levele május 22-ről. U. o. 150.

[4]) Losonczy bizalmas barátja, *Batthyány Ferencz* kir. tanácsos 1552 *április 18-án* azt írja Mária királynénak: «... Egyébiránt tegnap kaptam meg Losonczy István temesi főispán levelét, *a ki azt írja, hogy a béglerbéy ismét ostromolni készül Temesvárat, a mi arra mutat, hogy a szultán ez évben nem jő be személyesen ...*» (Brüsseli okmánytár: II. 331.)

[5]) V. ö. Amhát pasának a filippopolisi táborból május elejéről írt levelét Patócsy Ferenczhez. U. o. 147. Továbbá a sophiai táborból Kendy Antalhoz, Somlyai Báthory Endréhez stb. leveleit. U. o. 148.

[6]) Losonczy levele a Ferdinándhoz Pankotáról május 18. és 29. közt. U. o. 149.

jezésére *s a létszámkimutatás szerint* 950 emberből álló őrség [1]) több havi hátralékos zsoldjának födözésére nem volt elég, azért ezt Losonczy azon kéréssel jelentette be Castaldonak, hogy az alvidéki erősségek fölszerelésére s a csapatok zsoldjára késedelem nélkül pénzt küldjön. Temesvárt a nemesség és polgárok a parancsnokság átvételére érkező hős főispánjukat nagy lelkesedéssel várták, s a fényes küldöttség, mely eléje vonúlt, öröm és hála szavaival mondott köszönetet Losonczynak, hogy a fontos tisztséget ismét elfogadta.[2]) A polgárok a városba vonulás alatt «a várva-várt viszontlátás» alkalmával harczias kedvükben lelkesedve rivalták, hogy nincs az az ellenség, a melylyel Losonczy zászlaja alatt a szembeszállástól visszariadnak.[3])

Ámbár Losonczy az országgyűlésen úgy értesült, hogy Temesvár és Lippa erősítése szépen halad előre, most azonban megütközve tapasztalta, hogy a védőművek helyreállítása épen csak meg van kezdve s a munka épen akkor is szünetelt.

Az őrség fölött tartott mustrán pedig 950 ember helyett csak 400 lovast talált és kitűnt, hogy jóllehet Aldana zsoldot 700 lovas után vett föl, még is ezen 400 ember zsoldját sem fizette pontosan.

E miatt Losonczy az erősségek védtelen állapotáról és őrségeik elégedetlenségéről *május 29-én* Pankotáról azon jelentést írta a királynak, hogy jóllehet Temesvárt «in registro» 750 lovas van kimutatva, de ő csak 400-at látott, a többi végvárban pedig csupán

[1]) Ezen kimutatás szerint Temesvárt a következő csapatok voltak — papiroson:

Losonczynak --- --- --- --- ---	300 lovasa
Perez Alfonzónak --- --- --- ---	200 «
Perényi Gábornak --- --- --- ---	100 «
Serédy Györgynek--- --- --- ---	100 «
Forgách Simonnak --- --- --- ---	50 «
Magyar hajdú --- --- --- —	200 gyalog
Összesen	950 fő

és ebben 750 lovas. (Losonczy levele Ferdinándhoz Pankotáról május 29-ről. U. o. 151.)

[2]) Tinódi: i. m. 145—148. v. s.

[3]) Zsámboki: i. m.

mintegy 500 lovas van. Azonban ezek is lázongnak s a szolgálatból ki akarnak lépni, mivel már *négy hónap* óta nem kaptak zsoldot. Továbbá panaszt emelt Aldana ellen, ki Temesvár építésére az 5000 frtból alig adott át 1200 frtot s e miatt az építés most is szünetel.[1])

Ezután Losonczy Pankotán Becskerek megszállására ismét intézkedést tett.[2]) E czélból csapatokat vont össze és *Tóth Mihály* által a nyírségi hajdúkat is meg akarta nyerni a vállalatra. Azonban Aldana a gyulai őrségben szolgáló Tóth Mihálynak meghagyta, hogy Losonczy parancsának ne tegyen eleget.

E miatt Losonczy *május 31-én* kénytelen volt a királynál Aldana ellen azon följelentést tenni, hogy Aldana háborgatja őt tisztében, kezet vet az adóra, *s a Temesvár erődítésére küldött összeget másra fordította*, minélfogva Aldana megfenyítését kérte, vagy pedig azt, hogy Aldanát vagy őt más parancsnokságra helyezzék át.[3])

Ugyanezen időben a magyar határra felvonuló török seregnek két szandzsák bég Orsováról emberek által vontatott hajókon élelmet szállíttatott; a fődözetet Éliás oláh vajda 7000 harczosa képezte. Egy másik török sereg pedig Haramvárnál a híd elkészítését várta, hogy annak befejezése után a Dunát azonnal átlépje.

Losonczy a hajóhúzókat védő oláh csapat szétugrasztása s a haramvári híd lerombolása czéljából május végén a várakból hir-

[1]) Losonczynak május 18—29. között, továbbá Pankotáról 29-én a királyhoz írt levelei. U. o. 149. 151.

[2]) Ha nem is sikerül a becskereki vár visszafoglalása — gondolá Losonczy — legalább a becskereki ráczokat vagyonaikkal, nejeik- és gyermekeikkel kiszabadítja a török uralom alól s a király országába telepíti át, hogy ne adózzanak a törököknek. — Dr. Szentkláray: i. m. 35.

[3]) Tört. Tár. 1892. 152. — Miksa főherczeg Becskerek megszállására vonatkozólag *június 4-én* azt felelte Losonczynak, hogy ő helyesli szándékát, ha azt veszély nélkül végre lehetne hajtani; minthogy azonban a vállalat — ha sikertelen leend — nem csekély kárt vonhat maga után, azért azt javasolja, hogy *Castaldo és Aldana tanácsa nélkül semmibe se fogjon.* (Miksa levele Losonczyhoz június 4-ről, Pesty Frigyes gyűjteményében.)

Így azután Losonczy, ámbár a gyors cselekvés embere volt, ezen vállalattal is kénytelen volt felhagyni, mivel minden lépéséhez előbb Castaldo vagy Miksa főherczeg jóváhagyását kellett kikérnie, a mi működésében teljesen megbénította.

telen hadat vont össze, azonban Aldana a vezénylete alatt álló spanyol csapatokat állomásaikra visszaparancsolta és így a hadat erőszakosan feloszlatta. [1])

Ezen gáncsoskodás méltán háborította föl Losonczyt, ki *június 2-án* panaszkodva azt írta Miksa főhgnek, hogy Aldana a hadi ügyekben — a hol csak teheti — szándékosan ellene cselekszik és újból kérte Aldanának az alsó részekből való áthelyezését. [2])

Azonban a király és Miksa főhg épen Aldana ármánykodása és hamis vádjai folytán eddig kedvezőtlen véleményben voltak Losonczy iránt s az ő jelentéseinek nem adtak föltétlen hitelt. Midőn pedig Castaldo Aldana- és Losonczynak pénzt kérő leveleit Bécsbe küldte, azok a királyban és főhgnél erős megütközést keltettek. Azon éles gyanújok támadt Losonczy iránt, hogy *a pénzt nem fordította arra a czélra, a melyre kapta.* [3])

Ennélfogva Miksa *május 22-ki* levelében csudálkozását fejezte ki Losonczynak a fölött, hogy azon 5000 frt, mit a király minapában neki kifizettetett, immár elfogyott és hogy Temesvárt csekély létszámban van őrség. Azt hiszi, hogy «újabb pénzkéréssel a királynak kellemetlenséget okoz, *s azon királyi kegynél fogva,* melylyel irányában ő felsége minden időben élni szokott, nem fogja tőle jó néven venni.» Végűl számadást kért az 5000 frtról és intette, hogy a föld népét katonái által háborgatni ne engedje. [4])

A főhg leveléből Losonczy meggyőződött, hogy itt ismét az álnok — mellőzött vetélytárs rágalma működik.

Épen azért *június 3-án* a főhghez írt levelében erélyes és önérzetes hangon útasítá vissza a rágalmazó vádjait, mintha ő hűtlen szolga volna és hogy kevesebb katonát tart, mint a mennyire zsol-

[1]) Pesty Frigyes: A szörényi bánság tört. I. 55. II. 137.

[2]) Tört. Tár. 1892. 153.

[3]) «Nem tudjuk — írja Miksa főherczeg *május 22-én* Castaldónak — hogy mi módon merészkedtek (t. i. Aldana és Losonczy) most ezen czímen (hoc nomine) tőled pénzküldést sürgetni» — miután ő felsége a király elegendő pénzt küldött nekik, *(ha ugyan arra a czélra fordították, a melyre kapták).* Neheztel a miatt, hogy Temesvár erődítését *ex abrupto* beszüntették; ennélfogva az az óhajtása, hogy *a temesvári védőművek befejezéséhez összehívandó újabb országgyülésen a rendektől pénzsegélyt kell kérni.* U. o. 151.

[4]) Miksa levele Losonczyhoz május 22-ről. U. o. 150.

dot húz. Eltávozásakor Temesvárban s a többi végházakban lovast és gyalogost köteles számban (1500 fő) hagyott, de a katonák nagy része a negy havi zsold-hátralék miatt elszéledt.

«Fejem es összes javaim ő felsége kezeiben vannak — így fejezte be sorait Losonczy — és csak azt az egyet tudom, hogy hűségesen teljesítem kötelességemet.» [1])

Losonczy férfias nyilatkozatának meg volt a kellő hatása: az ármánykodó mæstro di campo-t leálczázta.

Erre Miksa *június 9-én* tudtára adta Aldanának, hogy *Losonczy tisztázta magát a vádak alól*, a melyeket ellene ő emelt volt. *Megintette továbbá Aldanát*, hogy a temesi főispánnal barátságban éljen és kölcsönösen segítsék egymást. *Ne magán ügyekkel*, hanem ő felsége s az ország ügyeivel foglalkozzék és főképen ne avatkozzék a temesi főispán katonai hatáskörébe. [2])

A megalázott ellenfél elfojtott haraggal várta a megtorlás idejét.

CZÍMER KÁROLY.

[1]) Tört. Tár. 1892. 153.
[2]) U. o. 154.

A MAGYAR NEMESI FÖLKELÉS HARCZBALÉPÉSE II. FRIGYES ELLEN 1744-BEN.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Ez államirat alkalmasint Bartenstein[1]) által szerkesztetett, és hármas czélt tartott szem előtt: először is felelet akart lenni Marwitz szeptember 3-iki kiáltványára; másodszor ösztönözni kívánta a magyar nemesi fölkelést a magyar határok átlépésére és a Sziléziába tervezett betörésre, miáltal a királynő nyugot felől Csehország ellen előnyomuló főseregének hadműveletei jelentékenyen megkönnyíttettek volna; végre pedig a porosz haderőről és némely — Magyarországon alkalmasint még ismeretlen — eseményről volt fölvilágosítást nyújtandó, természetesen szintén az előbbi czélok előmozdítására.

[1]) Bartenstein 1689-ben született Strassburgban; apja protestáns tanár volt, de ő a katholikus vallásra tért át, és 1715-ben osztrák államszolgálatba lépett. 1726-ban udvari tanácsos lett az osztrák udvari kanczelláriánál és 1727-től kezdve a titkos államtanács jegyzője; mint ilyen, nemsokára a legfontosabb államügyekre is befolyást gyakorolt, míg tehetsége és rendkívüli képzettsége folytán VI. Károly császár benső bizalmát is kivívta. Mária Terézia nem kedvelte annyira, de lemondása daczára, szolgálatából még sem bocsátotta el. Bartenstein mindvégig hű, megvesztegethetetlen szolgája maradt, kiről később a királynő maga úgy nyilatkozott, hogy egyedül neki köszönheti a monarchia megtartását. 1753-tól kezdve, midőn Kaunitz lett udvari és állami kanczellár, a külföldi ügyekben többé nem lőn alkalmazva. Meghalt 1767-ben. Károly császár már 1733-ban bárói méltóságra emelte őt, Mária Terézia pedig 1764-ben a Szent-István-rend középkeresztjét adományozta neki. Az államkormány kiadványait majdnem húsz éven át kizárólag ő szerkesztette. — V. ö. *Arneth*, Bartenstein Kristóf János és kora. Bécs. Gerold, 1871.

Határozottan az volt tervezve, hogy az okirat ne nyomtatásban, hanem csak a szükséges számú másolati példányban terjesztessék, a főnemesség számára latin nyelvre is lefordítva, mi a magyar udvari kanczelláriában eszközöltetett. Miután ez okirat a királynő és a kormány terveibe szeptember hó közepe táján tiszta bepillantást enged, talán nem lesz érdektelen, ha az okmányt, Uhlfeld gróf udvari és állami kanczellár levelével együtt, tanúlmányunk végén egész terjedelmében közöljük.[1])

Pálffy János nádor az államiratot talán még meg sem kapta, midőn szeptember 17-én azt írta Bécsbe, hogy nem kicsinyli a Sziléziába tervezett diversio hasznosságát, de a nemesi fölkelés sem tüzérséggel sem járművekkel nem bír; továbbá nincs pénz a Lengyelországbani ellátás költségeinek fedezésére, mely országgal különben az átvonulhatás végett előzetesen tárgyalni is kellene. Különben pedig a fölkelő csapatok portyázásra és egy ország elpusztítására igen alkalmasak ugyan, de nem elég fegyelmezettek arra, hogy várakat ostromoljanak vagy pedig azokban őrségűl maradjanak. De legfőkép figyelembe kell venni azt, hogy a nemesi fölkelés csakis a *haza védelmére* hivatott fegyverbe, tehát szükséges előbb az elméket az országon kívűl való alkalmazás eszméjének megnyerni, ami elővigyázatot igényel.

Az osztrák államirat ez ellenvetéseket sejtve, azokat már előre szerencsésen és ügyesen elhárította; és habár a magyar nemesi fölkelés nem is oly gyorsan gyűlt össze és szállott táborba, mint azt az irat tervezői remélték és kívánták, kétségtelen, hogy a kiadott államirat a nézetek tisztázásához Magyarországon lényegesen hozzájárúlt, és a nemesség ellenszenvét, az országot a határokon kívűl is védelmezni, leküzdeni segítette. A tervezett betörés is tehát csak később és nem is egész teljességében került végrehajtásra, de az az időközben teljesen megváltozott hadi helyzetnek is tulajdonítható.

A magyar nemesi fölkelés alkalmazása a következőkép ment végbe:

Október elején mintegy 11,000 főnyi fölkelő sereg volt összegyűlve, de köztük csak 1000 gyalogos. *Pálffy Rudolf* grófnak, a

[1]) Lásd később a 235. és következő lapokon.

nádor fiának, 2000 lovas önkéntessel kellett volna Olmütz alá vonúlnia, de csak 1200-at vitt oda. Ezek a brünni és olmützi helyőrség egy részével egyesülve, Kheul altábornagy parancsnoksága alatt egy különítményt képeztek, mely a porosz portyázók ellen volt működendő. Kheul Pálffy Rudolfot október 28-án 700 lovassal Morvaország és Felső-Szilézia egy részének védelmére Fulnekre küldte; más 500 huszárt pedig Glatz irányában küldött ki. Azonban Kheul Marwitz ellenében, ki Troppau és Jägerndorf tájékán 10,000 emberrel állott, igen gyönge volt és Olmützbe visszavonulni kényszerűlt.

Végre *november 12-én* — a királynő német miniszteriumával egyetértőleg — Pálffy János gróf nádor, Eszterházy gróf országbíró és Grassalkovics gróf elhatározták, hogy a magyar fölkelő csapatok Sziléziába benyomúljanak.[1]) A már törődött nádor helyett az országbíró volt a parancsnokságot átveendő. Föltételezhető, hogy úgy Pálffy, ki szeptember 17-én még óva intett a fölkelő csapatoknak a határokon kívűl való alkalmazásától, valamint a többi főurak is, kik a szeptember 16-án kelt államiratot megkapták, jól kihasználták az időt, hogy honfitársaikat a Sziléziába való betörés gondolatával megbarátkoztassák; föltehető ez nemcsak azért, mivel Uhlfeld kísérő levele erre figyelmeztetett is, hanem hazafiságukra és jobb belátásukra való tekintettel is; de az is bizonyos, hogy a megyékben eleinte sok nehézséggel kellett megküzdeniök.

November 14-én Kheul tábornok tudósíttatott: hogy a már összegyűlt nemesi fölkelés Eszterházy gróf tábornagy parancsnoksága alatt Sziléziába be fog nyomúlni, és egyszersmind annak támogatására is utasíttatott. Kheul *deczember elején* 3000 emberrel, 4 löveggel Neutitschein mellett a fölkeléshez csatlakozott; de Mährisch-Ostraunál, tekintettel a Troppauban lévő poroszokra, megállt. A fölkelő csapatok *deczember 12-én* Friedeckbe, Ostrautól délre érkeztek és egész Oderbergig, sőt az Oderán túl egész Troppauig nyomúltak elő, hol aztán szétterjeszkedtek. *Deczember 20-án*, midőn a Lothringeni Károly által vezetett, Csehországból Sziléziába nyomúló főserég működésének eredménye érezhetővé vált, Marwitz Troppaut és Jägerndorfot kiürítette, mire Eszterházy az Oder-

[1]) Arneth, Mária Terézia. II. 442.

bergnél álló fölkelőket azonnal Ratibor ellen nyomúltatta előre. Ő maga a főserеggel szintén követni szándékozott őket, míg Kheul tábornok deczember 22-én Troppaut szállta meg. A poroszok nemsokára Ratibort is elhagyták és az Odera mentén Koselra vonúltak vissza.

Így tehát Magyarország és Cseh ország királynőjének csapatai remélhették, hogy Sziléziában tölthetik a telet; a fölkelőknek az Oderától keletre kellett tartózkodniok és ellátásukat Teschen és Pless környékéről beszerezniök.

Marwitz hadteste végre Koselnál majdnem teljesen bekeríttetett, és Lothringeni Károly herczeg a hadsereg-parancsnokságot Traun tábornagynak adta át, hogy ő maga Bécsbe visszatérjen. A porosz király is elhagyta hadseregét és Berlinbe ment vissza, Lipót Anhalti herczeget bízván meg azon föladattal, hogy Porosz-Sziléziát a benyomúlt ellenségtől megtisztítsa. Az öreg vitéz először is Marwitzet szabadította ki; 1745 február közepéig a gyengébb Traun ellen is megküzdött feladatával, és őt Sziléziából kiszorította, anélkül, hogy a dolog ütközetre került volna.

A magyar fölkelők Traun visszavonúlása alatt az ellenséges terűleten egész Brieg és Kreuzburgig, az Oderán lefelé kalandoztak, hogy az öreg Dessaui figyelmét Traunról elvonják. De miután Lipót herczeg január 17-én és 19-én Troppaut és Jägerndorfot újra megszállotta, a magyarok is kénytelenek voltak, Ratiborból és az Odera vidékéről elvonúlni, előcsapataikkal Hultschin, Benesch és Oderberg mellett maradván. Ekkor a fölkelő csapatok még mintegy 5950 lovast és 2000 főnyi gyalogságot számláltak; apadásuknak egyik fő okát sajnos a mind gyakoribb haza szökések képezték, aminthogy a sziléziai háborúk egész folyama alatt a szökések a működő seregek legfőbb betegségét képezték. Miután Traun gróf tábornagy egy rendes huszár és egy gyalog ezreddel támogatta őket, a magyar fölkelők az Odera jobb partjának, le egész Koselig és Oppelnig, egész télen át urai maradhattak; de sőt portyázó csapataik Namslauon át egész Oelsig és Borenstadtig — Boroszlóval egy magasságban — kalandoztak, és kalandozásaiktól az Odera bal partja sem maradt ment.

A poroszok a magyar fölkelő csapatok betörései ellen többször tetemes csapatösszevonásokra kényszerittettek; egy ilyen al-

kalommal, 1745 január 16-án, sikerült is azokat Oppeln tájékáról kiszorítaniok, de a fölkelők már február elején Rosenberget ismét megszállották. Harczmodoruk a poroszoknak igen kellemetlen volt: minden rendszeres támadás elől kitértek, de mihelyt az ellenség a támadással fölhagyott, azonnal ismét visszafordúltak. Ez volt különben a rendes magyar huszár csapatok harczmódja is, mely már 1742-ben Frigyes királynak annyira feltünt, hogy így nyilatkozott róluk: «Ez a könnyű lovasság mindenütt ott van és mindig sikerül neki összeköttetéseinket megszakítani».[1])

1745 február 9-én a fölkelők Ratiborból kiszoríttattak, de az Odera jobb partja továbbra is birtokukban maradt, és a poroszok harczmodoruk ellenében hiába igyekeztek eredményeket kivívni.

A magyar nemesi fölkelőkre nézve tehát az 1744-ik évi téli hadjárat becsülettel végződött; a Glatz melletti harczok az osztrák csapatok visszavonúlásával csak február végén nyertek befejezést.

Többféle körülmény okozta, hogy a magyar fölkelés nem játszhatta azt a szerepet, melyet az említett államírat annak szánt; katonai és politikai szempontok mellett még a nemzetgazdaságiak (aratás idején való összehívás) is kérdésbe jöttek. De mindazonáltal a fölkelő csapatoknak nemcsak a portyázó és földerítő szolgálatban elért eredményei, hanem már magában véve a nemesi fölkelés egybehívásának és alkalmazásának ténye is, Mária Terézia részére nagy erkölcsi eredményt jelentett.

Mint már ismételten máskor, úgy 1744-ben is megragadta Mária Terézia az alkalmat, hogy a magyarok iránti háláját kimutassa és nem mulasztotta el, kitüntetni azt az embert, kit előszeretettel «Pálffy apám»-nak nevezett, és kinek a nemesi fölkelés összehívását ez esetben is első sorban köszönhette. Sajátkezűleg írá neki: «Kedves Pálffy apám! Küldök önnek egy lovat, mely méltó arra, hogy leghűbb alattvalóm lovagolja. Fogadja el a kardot is, melylyel ellenségeim ellen fog védelmezni és vegye egyúttal e gyűrűt, mint hajlandóságom jelét. Mária Terézia.»

És most záradékul bemutatjuk ama többször említett Bar-

[1]) Denison, A lovasság története, Brix *porosz* főhadnagy által átdolgozva (Berlin, Mittler, 1879.) 302. lap, hol a magyar könnyű lovasság, különösen a huszárok fölényének a földerítő szolgálatban és portyázó harczokban nagy dícsérettel adózik.

tenstein-féle államiratot a latin után készült magyar szövegben, előrebocsátván Uhlfeld gróf udvari és állami kanczellár kísérő levelét.

Uhlfeld gróf kísérő levele:

Bizonyára van már Excellentiádnak tudomása arról, hogy *Marwitz*, a Sziléziában hagyott porosz sereg vezére, micsoda nyomtatott nyílt levelet terjeszt mindenfelé. Mindezek nem czéloznak egyebet, mint hogy a határozatba vett s nagy buzgósággal, serénységgel és hévvel megindított nemesi fölkelést a jelenre nézve meghiusítsák s e czélból, a jövő veszedelem kikerülése végett, különböző fogásokkal élnek, ama királynak ismert szokása szerint. — Elhatározta azért a királynő, e fogásokat leleplezni s egyuttal épen annak égető voltát, a mit e király mindenáron megakadályoztatni iparkodik, beigazolni; legfőbb bizodalmát mindamellett nem annyira felhozott okaiba, mint a nemes magyar nemzet hűségébe s szeretetébe helyezvén. — Ugyancsak az ő rendeletéből mellékelek nehány «Észrevételt», latin s német nyelven, melyek a dolgok jelen állását, melyet megismerni hasznos lehet, megerősitik. — Szive érzelmeit pedig a királynő azért fejezi ki inkább ezen «Észrevételek» alakjában, mint egyéb módon, mert a biztosnál biztosabban meg van győződve arról, hogy a nemes magyar népnek kiváló buzgóságát s érzelmeit jó akaró fejedelmük országuk gyöngéd anyja iránt hajlítani semmi más által nem képes inkább, mint ha a való tényeket a maguk meztelenségében előadja.

Mindezt én az ő egyenes megbizásából közlöm. Hogy pedig a hivatkozott észrevételek czélzatának elérésére melyik út-mód a legalkalmasabb, az legyen Excellentiád bölcsességére bizva: a mely is ennélfogva *az ország többi mágnásaival ez ügyben minél gyakoribb tanácskozásba bocsátkozni* ne terheltessék. — Magam részéről örülök, hogy ez alkalmat megragadhatom irányában való leghivebb ragaszkodásom kifejezésére.

Bécs, 1744. szeptember 16.

U. i.: Nem az a királynő szándéka, hogy mielőtt a fölkelő nemesség s a porták szerinti katonaság megfelelő számban az ország határain összegyülekeznék, bárki közülök kimozdíttatnék: de kizárólag az, hogy minden úgy legyen előkészítve, nehogy a jövőre

nézve ilyen fontos ügyben bármi s ha mindjárt a legcsekélyebb mulasztás is történhessék.

A megküldött államirat szövege a következő:

ÉSZREVÉTELEK A MELYEK A MAGYAR INSURRECTIO SZÜKSÉGES VOLTÁRA NÉMI FÉNYT VETNEK.

Poroszország királya összes seregeit ma Csehországba küldte; a *Marwitz*-féle sereg, a mely Szileziában visszamaradt, nem több mint 17,000 fő[1]), német lovasság nélkül, csupán 3, fáradt lovak felett rendelkező, huszár ezreddel. Ezeken kivül Felső-Szileziában szétszórva (mint mondják nagy részben Csehországban nélkülözött), egész Alsó-Sziléziában és a Glatz-grófságban összesen csupán 4 gyönge, amúgy hirtelenében összevont helyőrségi ezred hagyatott. — Glogauban s Berlinben az állandó őrségeket polgárok látják el. S ilyenformán vannak ellátva Poroszország egyéb tartományai is.

Világos dolog tehát, hogy Poroszországtól *jelenleg* nemcsak Magyarországon, de még Olmützben és Brünnben, mint a hol a tartományi nemzetőrségen kívül 7 rendes zászlóalj áll — nincs mit tartani. — Miért is azon esetre, ha az oly rövid ideje oly nagy buzgalommal elrendelt és részben már szervezkedő magyar insurrectio *az ország határain túl kimozdulni vonakodik*, ennek következtében a királynő által remélt, Poroszországtól pedig annyira rettegett nagy haszontól esnénk el, daczára azok dícséretes szándékának, a kik ily nagy buzgalommal fogtak ekkora dologhoz.

Pedig minél buzgóbban törekszik a porosz ezt különféle és meg nem engedett módokon megakadályozni, ez által a magyar nemzetet csak annál hűségesebb buzgóságra lelkesíti, hogy királynéjának, az ország anyjának, a végső szükségben ugyancsak végső erő-megfeszítéssel segítségére álljon.

Hogy mily méltatlan módon izgat ez a nehány rövid év alatt már háromszor béketörővé vált[2]) szószegő porosz, az a *Dohna* gróf

[1]) Az «Ö. M. Z.» 1824. II. 147. szerint 22.000.

[2]) Frigyes e felfogás ellenében — s bizonyára némileg jogosan —

úr felolvasott jelentésére adott válaszból az igazságot szerető egész világ előtt nyilvánvalólag le lett leplezve és világos, hogy a *Marwitz tábornok* közhirré tett — ide is mellékelt — *nyílt levelének* is minden törekvése csupa csalfaságon alapúl.

Különösen a leghatározottabb csalárdság mind az, hogy a királynő és ennek ministériuma a béketervekről, — miként azt Poroszországban nyilvánosan terjesztik — bármi tudomással is birnának és mindaz, a mi a *Marwitz*-féle nyílt levélben a *bécsi udvar merev csökönyösségéről* állíttatik.

A királynő gonosz ellenségei és első sorban a porosz király, egyedüli okai a Németországban támadt veszedelmeknek. — Ezek magát a Német birodalom alapját s alkotmányát rendítették meg és pedig annyival veszedelmesebben, mert megvetve minden törvényt, az *arany bulla*,[1]) a — mint mondják — profán es csak a büntetés fenyegetesei által szentesített *országos örök béke*,[2]) és a westfáliai béke[3]) megállapodása ellenére mindent fegyveres erővel felforgatni törekedve, megegyezéseket, nyilatkozatokat, esküt és mindent ami az emberi társaságban szent, játékszernek tekintenek.

Mindazáltal az isteni gondviselés a királynő igazságos ügyet nyilvánvalólag megáldotta ; főleg a magyar nemzettel, mint egy a maga művéhez használt isteni eszközzel áldotta meg azt oly gazdagon, hogy bár ellenségei sokasága és hatalma áll ellene, egész Németországot az idegenektől megtisztította, a harcz szinterét a határoknál az egykor Németországtól elvett tartományokhoz helyezte át; az ő annyiszor ismételt s nyilvánosságra hozott, de az

hangsúlyozza, hogy *három* békeszegés mindenesetre *két* békekötést föltételez. Porosz államiratok, I. 477.

[1]) Itt a IV. Károly császár által 1356-ban kiadott *német* arany bulla értendő. a német birodalom alkotmányának alaptörvénye, mely kiválóan a német választó fejedelmeknek királyválasztó jogait is körűlírja ; a magyar királyok — mint Csehország királyai — szintén szavazattal bírtak.

[2]) I. Miksa császár örök békéje 1495-ből, mely a fejedelmek viszályainak fegyveres úton való elintézését eltiltja.

[3]) Az 1648-ban Münsteren ée Osnabrückben kötött és a harmincz éves háborút befejező westfaliai béke, egész a franczia forradalomig minden békekötésnek alapját képezte és a német birodalmi alkotmány alaptörvényének tekintetett.

ellenség által visszavetett nyilatkozatai szerint a békét a birodalomban és az egész keresztyénségben már rég helyreállította volna, ha azt a porosz már harmadízben a legnagyobb gonoszsággal meg nem szegi.

A frankfurti, pfalzi és hessencasseli udvarokon kívül Európa összes fejedelmei, az egy Bourbon-ház kivételével, visszaborzadnak ez eljárási módtól és általános közöttük a meggyőződés, hogy rövid idő alatt nem lesz többé senkinek semmi biztossága, ha csak ez a dühöngő, isteni és emberi törvényeket megvető fejedelem rendre nem utasíttatik.

Bárha a porosz (már a milyen) hatalom, mely Csehország ellen irányúlt, Magyarországra nézve semmi *közvetlen* veszélyt nem is képez, ez a veszély azért épen nem tekinthető *megszüntetettnek*, sőt nagyon közelről *fenyeget* ez; hiszen mindenki látja, hogy ha Poroszországnak törekvései sikerülnek, mily végzetes következményei lesznek ennek Magyarországra és az egész keresztyénségre.

Istentől és természettől a királynőt megillető örökös tartomanyok egyszerre mind Poroszország által le nem igázhatók. De ha egyszer a cseh tartományokat hatalmába keríti, kétségtelen, hogy vágya tovább hajtja s hogy Magyarország sem marad érintetlenül. Bevárni, míg a dolog ennyire fejlődik, úgy a józan észszel, mint a hazaszeretettel homlok egyenest ellenkezik.

Benne van a hollandi nyilvános ujságokban, hogy ez az említett király, Konstantinápolyhan követe által mit forral,[1]) hogy nemcsak a portát hadi szövetségre tüzelte, de ajánlatot is tett neki a Magyarországon való megosztozkodásra; a mi azóta a brandenburgi háznak és a portának ezen országgal szemben szinte törvényes igényévé vált! S bárha a botrányos ajánlatot a török a legnagyobb utálattal vissza is utasította, ez köztudomásra hozta mégis, hogy mily szörnyűk a porosz tervek, melyek kell hogy a becsületért és dicsőségért annyira lángoló magyar nemzetet a legnagyobb meltatlankodásra indítsák. — És a becsület és dicsőség előtt, ocsmányok azok a Marwitz-féle nyilt levelek, a melyek azt akarják elhitetni, mintha a magyar nemzetnek állandó hűsége *csak országa határai*

[1]) Bővebben Arneth II. 407. és Fontes. rer. Austriac. II. 22. köt. és Krones IV. 233.

közé szorítkoznék és mintha vajmi kevés gondja volna arra, hogy királynéja birtokait mily bajok fenyegetik.

Valóban a porosz a magyar nemzet okos előrelátásáról vajmi silány véleményt táplál, midőn el akarja vele hitetni, hogy a szomszéd tartományok sorsa ő reá épenséggel sem tartozik, mintha bizony a tűzvész eloltása végett nem kellene a szomszéd égő házára sietni; vagy, hogy a háborúnak bajait inkább honn viselje el, mint hogy azt határaitól távol tartja! Sziléziának eleste Csehországra és a Morva őrgrófságra — minden egyezmény, biztosíték és békepont daczára — mint láttuk, özönnel hozta a bajt. Ily kegyetlen ellenség által, ha minden az ő szándéka szerint történend, rövid idő alatt Magyarországon a veszedelem sora és pedig annál fenyegetőbb mérvben, mert akkor a királynőnek erői megfogyva, ellenségeié pedig megszaporodva lesznek és nem is lesz módjában hogy magát a kelet felől, miként jelenleg, állandó biztosságban érezze.

Azért eszélyes dolog a védelem eszközeit előbb megragadni, semhogy a baj nyakunkra nőjjön és késedelem által orvosolhatatlanná váljék.

Sziléziának vesztét a magyarok közönyösen nem nézhetik; mindaddig, míg ez a herczegség porosz kezekben marad, be lesznek dugulva a leggazdagabb források, a melyekből a pénz az országba foly, és az egész kereskedelem meg lesz zavarva, mert a boroszlói egyesség ellenére az adók mint látjuk megszaporodtak és a franczia borokra kevesebb vám vettetett mint a magyarokra.

Hogy a sziléziai rendek, daczára ősi kiváltságaiknak, mily kegyetlenséggel illettetnek, általánosan tudva van. A kik előbb hitszegően a poroszhoz csatlakoztak, azok nehéz iga alatt nyögnek és aggódva lesik szabadulásukat; későn látják most már be, hogy mily szolgaságba csalták őket a szép ígéretek és csábítások, a melyeknek, immár hogy fogságba kerültek, még csak emlékezete is eltűnt!

A magasztalások, melyekkel a magyar nemzetet a Marwitz-féle nyílt levél illeti, nem akadályozták meg, hogy ugyanezen porosz a boroszlói béke megkötése előtt a magyarokról a legnagyobb megvetéssel illetlen ocsmányságot ne mondjon. Általában ismeretes, hogy a poroszszal szorosan szövetkezett frankfurti udvar ugyanazokat nyilvánosan kiadott irataiban mily undok módon gya

lázza; mert az a szokás már szinte meghonosodott ellenségeinknél, hogy már nem is pirulnak a rágalmazás nyelvén beszélni. Nincs a földnek kegyetlenebb zsarnoka és sehol semmiféle ellenség nagyobb kegyetlenséget nem gyakorol, mint az a porosz tartományokban.

Ezért is a királynő nem kétli, mennyire szükséges, hogy ezen királynak vadsága az *ország határain kívül is az insurrectió segélyével*, teljes erővel és mielőbb megzaboláztassék. Míg az ő hadseregének ereje másfelé fordúl, kedvezőbbek a körülmények, a mint hogy Prága fővárosnak a szüksége is a legégetőbb.[1])

Minthogy a királynő főhadserege gyors haladással siet,[2]) a porosznak nincs módjában seregének egy részét Magyarország ellen fordítani. És ha mint remeljük, a boroszlói beke megdőlte után Szilézia törvényes jogába visszahelyezkedve, jó rendet hozhatunk, annak lakói is a várakozásnál nagyobb segélylyel fognak hozzánk járúlni, arra nézve, hogy e valódi, mindenünnen nyílt és immár üres ellenséges területből nagy hasznot merítsünk.

Hogyha e *tervbe vett diversio* végrehajtására szükségesnek látszanek *Lengyelország területét* is érinteni, az ottani királyi teljhatalmu minister, Eszterházy gróf, el van látva a szükséges utasításokkal. És nem hiú a remény, hogy a nemes mágnásoknak s nemességnek példáját rövid időn sok lengyel is követni fogja.

Hogy pedig a mondottak miként hajtassanak végre és a minél előbbi *beütésből* mint nyerjünk biztos eredményt, ezt a katonai tanácskozásra s azokra kell rábízni, a kiket a végrehajtás megillet. Azért is hasznos lesz megegyezni *Kheul* tábornokkal, ki erről szintén értesíttessék.

ANDORKA K.

[1]) Prága szeptember 16-án, tehát azon napon, melyen ez irat Magyarországba küldetett, kénytelen volt magát Frigyesnek megadni.

[2]) Lothringeni Károly herczeg serege a Rajna mellől sietett Csehországba s oda október elején ért.

TANÚKIHALLGATÁSOK LÉVA ÉS BUJÁK VÁRAK 1665. ÉVI FELADÁSA IRÁNT.

E folyóirat múlt évi folyamában volt alkalmam közölni azt a tanúkihallgatást, melyet Wesselényi nádor Nógrád várának gyors capitulatiója miatt a vár kapitánya, Nadányi Miklós, ellen elrendelt.

A vallomásokból kiderült, hogy a várkapitány a gondjára bizott erősség megoltalmazása érdekében minden lehetőt megtett ugyan, azonban a vár falainak romladozottsága, az ostromszerek elégtelensége miatt törekvéseit siker nem koronázhatta. Siettette a bukást az őrség csekély száma s a páni félelem, mely a védők bátorságát és kitartását Érsekujvár elestének hírére megzsibbasztotta.

Érsekujvár capitulatiója valóban roppant leverő hatással nehezült az egész országra. A körülötte fekvő felsőmagyarországi várak egymás után nyitották meg kapuikat a keresztyénség örökös ellenségének. S ugyanazok az okok, melyek Nógrádot feladásra kényszerítették, ismétlődtek Nyitra, Léva, Szécsény, Palánk, Buják, Komjáti, Galgócz stb. bukásánál.

Rosz néven se vehetjük, hogy e tömeges meghódolások hallatára a nagy közönség véleményébe az árulás gyanúja férkőzött. E gyanú eloszlatása, a közvélemény megnyugtatása végett föltétlenül szükségesnek ítélte a nádor a vizsgálatok elrendelését, a bűnösök megbüntetését. Nem lehet tagadni, hogy több erkölcsi és fizikai bátorsággal, mélyebb hazafiúi lelkesültséggel és eltökéltséggel meg lehetett volna akadályozni, vagy legalább késleltetni az ellenség diadaloktól mámoros előnyomulását; a baj azonban kevésbbé a katonaságban rejlett. A folytonos szerencsétlenségek oka a várak elhanyagolt állapotában keresendő. Bármennyire sürgették

is a kapitányok a várak jókarba hozásához, kijavításához szükséges pénzsegélyt, bármennyire kérve kérték az ostrom- és élelmiszerek szállítását, az őrség szaporítását: jóakaratú sajnálkozásokon és biztatásokon kívül egyebet nem nyerhettek. Érsekújvár bevehetetlen erősségnek tartatott, s míg az állott, a többi várakat sem igen féltették. Így történt aztán, hogy Érsekújvár bukása teljesen készületlenül találta a környékén emelkedő kisebb várakat.

Az alább közlendő két tanúvallatás egyike Buják várára vonatkozik; ebben a tanúk egyértelműleg bizonyítják, hogy a vár kapitánya kellő időben többször megsürgette a szükséges segedelmet. E vallomások erősítésére ide igtatom Eszterházy Miklós kapitánynak Wesselényi nádorhoz intézett könyörgő levelét:

Nagyságodnak mint kegyelmes Uramnak
alázatosan szolgálok.

Isten szerencsés és jó egészséges hosszú élettel hogy megáldja, szívből kívánom. Kegyelmes Uram Ujvárnak megvételét és a töröknek benn való lételét (kit adjon Isten ne legyen igaz) hírelik; immár Palánk, Gyarmat oda vagyon, az egy Szécsény és azontúl Buják hogy vagyon éppen, de ha Szécsény is elkél láb alól, miként állhassa meg Buják kegyelmes Uram, holott abban élés nincsen, por, golyóbis és ahoz való öreg lővő szerszám is nincsen, kit, Isten bizonyságom, sokszor izben solicitáltam, de csak semmi effectusa nem volt és hogy nem præstálták, én oka nem vagyok; németem talán öt vagyon benn Bujákban, magyar lovas és gyalog is a ki vagyon igen kevés s azok is élhetetlenek, Isten tudja mint tengetik magokat.

Kihez képest alázatosan kénszeríttetem Nagyságodat, mint kegyelmes Uramat megtalálnom és ez iránt bölcs opinióját vennem: megmerje e Buják várni az ellenséget, vagy penig felgyujtván kimenjenek belőle? mert bizony vicekapitányom kegyelmes Uram másképpen sem tarthatja őket benn, magok is megfogják s kézbe adják, ha ugyan való az, Ujvár oda vagyon, Szécsény sem állhatja meg, Buják annyival inkább, holott csak harmadnapra való élés sincsen benne. Kegyelmes választ várván Nagyságodtól. Éltesse Isten Nagyságodat sokáig kedves jó egészségben. Datum in

arce Zólyom, die 6. 8-bris 1663. Nagyságodnak alázatos szolgája Eszterhás Miklós m. k.

Kívül: Illustrissimo ac Excellentissimo Principi Domino Domino Francisco Wesseleny de Hadad, Perpetuo in Murany, Judici Cumanorum, Aurei velleris Equiti, Supremo Comiti Comitatuum Geömör, Pest Pilis et Sold unitorum, Sacræ Cæsareæ Regiæque Majestatis Intimo Consiliario, Camerario et per Hungariam Locum tenenti etc. Domino Domino mihi gratiosissimo.[1])

Ilyen levele Eszterházynak e tárgyban bizonyosan nem első és nem utolsó s hasonló felszólításokat, kérelmeket bizonyosan a többi várak gondviselőitől is kapott, mind a nádor, mind a hadi tanács; hogy mily eredménynyel? a következmények sajnosan mutatják.

Lássuk most a tanúkihallgatásokat.

Az elsőt, melynek hivatalos kiadványa Tepliczén 1664 febr. 3-án kelt, Bartakovich Gáspár lévai alkapitány kérésére rendelte el a nádor és Soldos Miklós kir. táblai és kanczelláriai hites jegyző 1664 január 28-án Trencsén városában foganatosította. A másik vizsgálatot Románfalvi Farkas György bujáki alkapitány kérésére ugyancsak Soldos végezte Zólyom városában 1664 febr. 1-én s hivatalosan 1664 febr. 2-án Teplicz kastélyban adatott ki a nádor által.

I.

DE EO UTRUM.

Primo. Tudják e a bizonyságok s látták e, hogy miolta Ujvárat a török megszállotta azólta éjjel és nappal serény vigyázással volt a lévai vicekapitány Bartakovith Gáspár mellette levő vitézekkel a lévai végekhez?

Secundo. Tudják e, hogy lévai vicekapitány Bartakovith Gáspár uramra a török sok izben reá irván kérte tőle a várat mind

[1]) Eredeti az Orsz. Ltárban a Wesselényi család íratai közt.

præsidiummal együtt, mely leveleket a bizonyságokkal mind közlött s mind penig a várat mind addig sem adták föl, valameddig a nagyvezér minden táborával alája menvén, Lévát éppen környülvétette?

Tertio. Tudja e tanú, hogy mind az előtt s mind akkor sok ízben sokakat lövetett a várból a törökhöz azon vicekapitány és hogy a sűrű lövés miatt egy ágyú is elszakadozván három németet is elrontott?

Quarto. Tudja e, hogy a nagyvezér levelet küldvén a vicekapitányra, hitre kihivatta s kérvén a várat, a mikor bejött a táborból nem maga, hanem a benne levő vitézlő magyar és német rendből álló sereg egyenlő akaratjából adták föl a várat és hogy azon sereg akaratjából ment is ki a táborra ő kegyelme?

Quinto. Tudja e, hogy lévai vicekapitány uram mellett éppen csak a két lovashadnagy, két gyalog vajda, egy seregbiró és strásamester és várbeli porkoláb maradván a több lovas és gyalog rendből álló vitezlő nép mind éppen elállván rebellált.

Sexto. Tudja-e, hogy Ujvár megvételétől fogva mindgyárt este későn kimenvén a főkapitány a végházból, még a legalább való szolgáját sem hagyta benn a végházban, hanem magával mind kivitte, csak magunk maradtunk, nem adván semmi instructiot sem a vitézlő rendnek, sem a tisztviselőknek?

Septimo. Tudja s hallotta e azt, hogy ha a nagyvezér a várat lövette volna, meg nem tarthatták volna csak kevés ideig is s azt is, ha tudják s hallották e, hogy a nagyvezér azt mondotta, hogy ha meg nem adja a várat lévai vicekapitány Barthakovith Gáspár, hozzálövet egyszer, vagy kétszer, azután semmi kegyelem nem leszen, hanem két esztendős gyermekeken felül mind levágatja a a népet s magát is; és hogy az is volt nagyobb oka, hogy vérök kiontásával s életök elfogyásával sem tarthatták volna meg a várat és apró gyermekeik, feleségeik a pogány fertelmes nemzetnek kezökbe estenek volna, a kik jövendőben az élő Istent és a mi idvezítőnket káromlották volna?

1. *Testis Petrus Gani,* nobilis Sacræ Cæsareæ Regiæque Majestatis præsidii Levensis judex bellicus et rationarius, ac Comitatus Barsiensis juratus assessor, annorum circiter 42, ea fide, qua Suætti obstrictus est fassus est tali modo: (Ő Felsége

lévai várában hadbiró és számvevő és Bars megye táblabirája, körűlbelöl 42 éves, az ő felsége iránti esküje alatt következőleg vallott) Quoad 1. Tudom, ugy is vagyon. Quoad 2. Tudom, hogy mind ugy van, a mint a deutrumban van specificálva. Quoad 3. Per omnia ugy vallja, a mint a punctum sonal, addito, hogy meg nem adja a várat. Quoad 4. Tudom, hogy összegyűjtvén az egész magyar és német officiereket, némelyek a német officierek közűl nem javallották kimenetelét a kapitánynak, azt állitván okul, hogy a végháznak ártalmára és veszedelmére lenne kimenetele, mind az által megmondván ő kegyelme, hogy nem egyéb végre menne ki, hanem értsük mi szándéka volna a pogánynak; azt állotta, hogy semmi tractába nem indul ott kinn a pogánynyal hirek nélkül; azt értvén az ellentartó officierek, azok is consentiáltanak a kapitány kimenetelének, olyan conditioval azért, hogy zálogul két fő török is bejőjjön, a mint be is küldetett a belső városba Kálnainé asszonyom házához egy fő jancsár aga és egy párkányi tisztviselő, a ki magyarul tudott. Igy kiment a kapitány esztergomi Kara Ozman aga parolájára, magával vivén az ott való harminczadost Czató Mihályt, a német officierek is rendeltek melléjek a várbeli régi muskatérosok feldwebelját, Joannes Baptista nevűt és azon companiának sereg deákját Melhas Gáspárt, a ki magyarúl tudott, a másik companiából is egy officiert társával együtt; ezekkel együtt kiment a kapitány Kara Ozmanhoz; Kara Ozmán vitte Ali basához elsőben, az után a fővezérhez. Kapitány uram onnét megjövén, relatiot tett, mit mondott mind az Ali basa, mind a nagyvezér, a németek is hasonlóképen relatiot tettek a jelen levő magyar és német officiereknek, hogy vagy életet, vagy halált válasszanak; a várat adja meg vicekapitány, mert ha csak egyet hagy is lövetni, két esztendős gyermeken felül, mind éles szablyára hányatja őket. Ezt hallván és látván a pogánynak nagy erejét, a nagyvezérnek is személye szerint való jelenlétét, a várnak is erőtelen voltát, azt is megvizsgálván, hogy sehonnan semmi segítségünk nincsen, a melyel sokszor biztattak, mind Komáromból Gróf Puhon (Puchaim) uram, mind Gróf Csákyné asszonyom, Vighlest lévén Camer Gróf uram ő nagysága is, kiben úgy megfogyatkoztunk, nem lévén sehonnan semmi segitségünk, a kapitány bizonyos conditiokra feladta a várat kénytelenségből. «Quoad 5. Tudom azt, hogy a mint

a punctumban vagyon, három vagy négy katona és hajdú maradván az ő Felsége hívségében, ő kegyelmétől a többi mind elállott, ki elszökött, ki elállott, ki a külső városba menvén töröknek meghódolt. Quoad 6. Tudom, hogy úgy vagyon, mikor kiment a várból főkapitány uram ő nagysága, maradt volt még a hajdúságban, az is míg a vezér megszállotta a várat, mind elszökött, a várnak porkolábja két kulcsárjával és két sáfárjával maradt meg. Quoad 7. per omnia punctum szerint vallja.

2. *Testis Georgius Szili,* nobilis S. C. R. Majestatis præsidii Levensis militum equestris ordinis ductor (ő felsége lovas vitézeinek hadnagya) annorum circiter 38, ea fide, qua Suættis obstrictus est fassus est in hunc modum. Quoad 1. Recognoscit secundum punctum. Quoad 2. Az is úgy vagyon hoc addito, hogy e féle irogatásokra a várat soha meg nem adja. Quoad 3. Tudom, hogy szüntelen, éjjel-nappal lövetett, egy ágyú is elszakadozott lövés miatt. Quoad 4. fatetur ut primus testis per omnia. Quoad 5. fatetur etiam ut præcedens testis. Quoad 6. illud etiam fatetur ut præcedens. Quoad 7. azt is úgy vallja, a mint a punctum sonal, addito ha huszezer ember lett volna is benn, annyi török erő ellen meg nem tarthatta volna.[1])

II.

DEUTRUM.

1. Tudja e bizonyság, hogy Buják nem oly hely, a kiben a török császár erejét megvárhatták volna?

2. Tudja e, hogy romladozott vár volt, ahoz eleven kút sem volt benne, és ágyú mennyi lehetett, azok is mire valók voltanak?

3. Tudja e, hogy sokszor kivánt segítséget beléje fő kapitány uram ő nagysága, vicekapitány uram is Gróf Forgách Ádám generális uramtól ő nagyságától, Palatinus urunktól is instáltanak annak promotiojáról; ő Nagysága recommendálta is ő Felségéhez, de semmit sem obtineálhattanak.

[1]) Eredeti fogalmazvány az Országos Levéltárban.

4. Tudja e, hogy Palánkot, Gyarmatot, Szécsént előbb égették fel és hagyták pusztán a végbeliek, úgy azután Szécsénhez képpest pusztán hagyták Bujákot is?

5. Tudja e mennyi iratos népe volt ő Felségének benne utoljára, hogy pusztán hagyták?

6. Tudja e, hány hajdún kívül és mennyien (hallván Ujvárnak elveszését) titkon, kapitány uram híre nélkül, váltottak maguknak a töröktől hódoló levelet?

7. Tudja e, hogy csak tizedmagával is, ha lett volna kivel, kész volt volna kapitány uram oltalmazni a helyet, reménkedett is a népnek, de semmiképpen nem akartak benne megmaradni fizetetlenségek miatt is részint?

8. Tudja e, hogy titkon a hajdúk tanácsot tartottak és támadni akartak a tisztviselőkre, mondván: ezekkel úgy kell bánnunk, a mint Füleken egykor; megkötözzük őket és a bástyán kihányjuk, ha tartóztatnak bennünket a várban, avagy miként hallotta ezeket? vallja meg a bizonyság.

1. *Testis Horváth Matheus,* præsidii Bujakiensis militum pedestris ordinis ductor (a bujáki gyalogság hadnagya), nobilis, annorum circiter 30. sub juramento fassus est Quoad 1. Ha ott akartunk volna mindnyájan veszni, megvárhattuk volna a török császár seregét. Quoad 2. Tudom azt, vallom is, hogy a mely eleven kút volt a várban, ember sem ihatott annak a vizéből, oly büdös volt; tudom azt is, hogy négy taraczk volt a várban, annak is csak az egyike volt jó, a három taraczk gyújtó lyukából a gyermekek is kiszedték kezökkel a puskaport, oly romlott állapottal voltak. Ötödik mozsár ágyú volt, de avval az ellenséghez nem lőhetett az ember. Quoad 3. Hallottam, hogy egynéhány izben megkeresték Forgách Ádám uramat, a várba adjon munitiót, de mind ennyi kérésekre is csak husz muskatért, a mint tudom három tonna puskaport, ötven font ólmot küldött ő nagysága. Quoad 4. Vallok mindent a deutrum szerint, azon kívül Ujvárat is feladták már a töröknek, Nógrádot is hat nap lőtték, Verebélyt felégették, hogy kijött a vitézlő rend Bujákból. Quoad 5. Tudom azt, hogy kijöttünk a várból, mindenestől alig voltunk harminczan fegyverfoghatók, tisztviselők szolgáival együtt, a német négy volt s egy gyermek. Quoad 6. Tudom azt, hogy a hajdúk váltottak török levelet maguk-

nak, de mennyien legyenek azok, nem tudom; tudom azt is, midőn kikéredzett a katona és hajdú a várból, oly erős hitre megesküdtette strásamester uram, hogy azon hitre török országba is vissza mentem volna, de ugyancsak kint maradt a katona, a hajdú is, többé vissza nem jött. Quoad 7. Hallottam, hogy mondotta vicekapitány, összehivatván a tisztviselőket, mondván: im a lovaimat kiküldöm, magam benn rekedek, oltalmazom a várat, de csak nem mentek reá az alatta való vitézlő rendek. Quoad 8. Tudom azt, hallottam is, hogy midőn a tisztviselők intették volna a vitézlő rendet a vár oltalmára, azt mondották, ők bizony benn nem maradnak s nem is oltalmazzák, nem is vesztik a várban magukat senkiért, utoljára is úgy leszen az ő dolguk, mint Füleken, midőn a kapitány nem akarta a várat megadni, a sereg reá támadván, ki akarták vetni a kapitányt a várból.

2. *Testis Michael Nagy*, præsidii Bujakiensis strasamester, nobilis annorum circiter 30. sub juramento, quo est obstrictus Suætti fassus est Quoad 1. Vallom azt, hogy nem várhattuk volna meg a török erőt, mivel sem munitiónk, sem emberünk nem volt annyi, sem élésünk, a kivel éltünk volna, a mellett oltalmaztuk volna a várat is. Quoad 2. Tudom azt, hogy mioltától fogvást laktam a várban, egyszer sem merték a vizet az eleven kutból, oly büdös volt annak a vize. Quoad tormenta fatetur ut præcedens. Quoad 3. Tudom azt, hogy írt főgenerális uramnak mind a főkapitány, mind a vicekapitány munitio végett és egyéb fogyatkozások végett is, de többet nem küldtek, hanem husz muskatért, három tonna puskaport, ólmot egy mázsát, a mint hallottam, kanóczot két mázsáig valót, ezeket maguk is kérték főgenerális uramtól; ezen munitiók végett palatinus uramhoz is mentek, hogy Buják várába ő Felségétől szerezzen elegendő munitiót. Quoad 4. fatetur ut præcedens. Quoad 5. Tudom azt, négy német volt, egy gyermek, iratos hajdú, katona 26. Quoad 6. Tudom azt, az iratos hajdúk, katonák nagyobb része magára, cselédjére töröktől levelet váltott, ki is takarította ennek előtte cselédjét a mikor a várat pusztán hagytuk. Tudom azt is, midőn kieresztettem a vitézeket a várból, erős hitre megesküdtettem őket, hogy visszajönnek, de mégis nem jöttek. Quoad 7. Tudom azt, kétszer vagy háromszor is összegyüjtven vicekapitány a vitézlő népet, intett, hogy benn maradjanak, de

csak nem akartak, azt mondotta kapitány uram, ha csak tizen is megmaradtok velem, mégis megmaradok, akár csak hatan is, de semmi uttal nem akartak maradni, mivel élések, munitiójok nem volt. Quoad 8. Hallottam azt, hogy német kopral azt mondotta nekem, tudjátok-e, hogy csak alig csilapítottam le kétszer is a vitézlő rendet, kik a tisztviselőkre akartak támadni.

3. *Testis Joannes Darabos* ex possessione Buják, annorum circiter 30 sub juramento fassus est. Quoad 1., 2., 3. nihil scit. Quoad 4. Tudja, hogy négy taraczk volt a várban, de az is nem arra való volt, hogy várat oltalmazna. Quoad 5 fatetur ut deutrum sonat. Quoad alia nihil scit.

4. *Testis Thomas Hegedüs,* præsidii Bujakiensis pedestris ordinis miles ex civitate veterozoliensi (bujáki gyalogos, Beszterczebányáról) annorum circiter 31 sub juramento fassus est. Quoad 1. Mondhatom azt hitem szerint, hogy nem várhattuk volna meg török császár erejét, ha szinte akartuk volna is, mert kevés munitiónk volt, emberünk is nem sok, alig voltunk harmincznál többen fegyverfoghatók mindenestől. Quoad 2. Láttam azt, hogy nem várat őrzeni való taraczkok voltak azok, nem is volt több négynél, azoknak gyujtó lyukából a gyermekek a puskaport is kivették, oly nagy lyukak voltak rajtok; ezeken kívül egy mozsárágyú is volt. A víz penig nem arra való volt, hogy megihatta volna az ember, büdössége miatt. Quoad 3 nihil scit. Quoad 4 vallja a szerint a mint a deutrum continentiaja sonal és miként Szécsént pusztán hagyták ahoz képest Bujákból is mindjárt kimentek, látván annak füstjet s lángját. Quoad 5. nihil scit, mivel nem volt akkor ottan. Quoad 6. Tudom azt bizonyosan, hogy Szabó István nevű tizedes, töröktől levelet váltott magára és cselédjére; Tatár Gergely is hasonlóképen ugyan bujáki tizedes levén, többet ezeken kívül nem tudok. Quoad 7 nihil scit. Quoad 8 etiam nihil scit, mivel harmad nappal az előtt jöttem ki Bujákból.[1])

Dr. Illésy János.

[1]) Eredeti fogalmazvány az országos levéltárban.

POZSONY ÉS A KÖZÉP-DUNAVONAL.

Katonai és hadtörténelmi tanúlmány.

Felolvastatott a pozsonyi katonai tudományos egyesületben, 1893 január hó 18-dikán.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

A Dunavölgyben lefolyó hadműveleteknél, valamint egy hadseregnek Budapestről Bécs felé, vagy megfordítva, történő előnyomúlása alkalmával, a közben eső pontok: *Esztergom, Komárom, Pozsony,* a körűlményekhez képest különböző, de mindenesetre nagy fontosságot nyernek. Mindhárom a hatalmas Dunán át híddal rendelkezik, emellett Esztergom a Garam-szögben, Komárom a Vág-Nyitra-vonalnál és Pozsony a dévényi szorosnál fekszik.

Mindhárom tehát alkalmas átkelő és kitünő hadműveleti pont.

A három közbeneső pont katonai jelentősége azonban nemcsak az esetleg fenforgó viszonyokhoz képest különböző, de különböző hadászati általános tulajdonságaiknál fogva is.

Esztergom aránylag a legkevésbé fontos és pedig leginkább azért, mivel a Duna balpartján való előnyomúlás esetén a Dunavölgy Vácz és Esztergom között sokkal szűkebb, semhogy egy nagyobb hadsereg e szorost átvonúlásra fölhasználhassa.

Lothringeni Károly az 1684- és 1685-ki háborúkban ugyan kétszer is átment e szoroson, de mindig azon okból, mert a Váczнál álló törököket meglepőleg megtámadni akarta; tehát csakis a gyorsaság, a meglepés érdekében.

1849-ben *Görgei* is ezen a szűk úton vonúlt át, de csak is azért, mert számára minden más út lehetetlen volt; három hónap-

pal előbb, midőn cselekvési szabadsága még teljes vala, a szorost Ipolyságon át megkerülte és a közép Garam-vonalat Kálnánál érte el.

Egy Budapest és Komárom közt a *balparton* előnyomúló sereg mozgását ezenkívül még az Ipoly, Garam, Zsitva, Nyitra és Vág folyók harántvonalai is gátolják.

Ha pedig a hadsereg a *jobb parton* nyomúl elő, akkor Esztergom félre esik, mert a katonailag fontos pontok — Komárom és Győr — Vörösváron és Dorogon, illetőleg Bicskén és Tatán át közelebb érhetők el.

De mindezek daczára Esztergom, mint *átkelő* és *hadműködési* pont a jövőben is fontos marad, bár jelentősége, miután vár lenni megszünt, tetemesen csökkent.

Esztergom katonai szerepét a multban következőleg vázolhatjuk:

A 16. században Esztergom a császári és magyar hadak hadműveleti alappontját képezte a Buda elleni támadásoknál. A sereg többnyire Esztergomnál gyűlekezett, a hadi kellékek a Dunán hozattak ide s szállittattak Buda alá.

1543-ban azonban *Szulejmán* elfoglalta Esztergomot és az 1683-ig a törökök birtokában maradt; 1595-ben *Miksa* főherczeg és *Pálffy* által visszafoglaltatott ugyan, de ez csak futólagos siker volt, mely Esztergomot csak egy évtizedre adta vissza; 10 év múlva Esztergom ismét a töröké lett s ugyanazon *Lala Mohamed* kezeibe került, ki a várat 1595-ben mint annak parancsnoka átadni volt kénytelen.

Az 1663-ki hadjáratban *Köprili Achmed* nagyvezír itt kelt át a Dunán és miután Érsekújvár parancsnokának, Forgách Ádámnak, egy merész támadását Párkány mellett véres harcz után visszaverte, Érsekújvár ostromához fogott.

Monteccuccoli Esztergomot már ebben az évben meg akarta támadni, azon okból, mert az «a Duna völgyét elzárja és Buda ellen minden hadműködést lehetetlenné tesz»; de e terv csak 20 év mulva, *Lothringeni Károly* herczeg által hajtatott végre, amikor is Esztergom a török uralom alól véglegesen felszabadult.

Miután Esztergomból bármely Buda ellen irányított hadművelet megakadályozható volt, a törökök annak visszafoglalására 1685-ben még egy kísérletet tettek, mely azonban nem sikerült;

Ibrahim nagyvezír a Táth melletti ütközetben Lothringeni Károly által megveretett és Esztergom az *utolsó* török ostrom alól is fölmentetett. Egy évvel később ugyancsak Lothringen Károly Budát is, az ország fővárosát, 150 évi rabság után fölszabadította és evvel a törökuralmat Magyarországon megtörte.

A *Rákóczi* fölkelés idejében Esztergom — nem valamely hadműveleti terv végrehajtása czéljából — hanem mint egy általános katonai fontossággal biró pont, mely Komárom és Buda összeköttetését megszakítja, szintén megtámadtatott és 1706 szeptember 8-án elfoglaltatott; de csak egy hónapig, maradt Esztergom Rákóczi birtokában, mert október 9-én *Stahremberg* Guidó gróf tábornagy által a császáriak részére visszafoglaltatott.

Hogy milyen módon szándékozott *Windischgrätz* és később utóda, *Welden* tábornagy 1849-ben Esztergomot fölhasználni, azt már előzőleg kimutattuk.

Esztergomot illetőleg tehát az a véleményünk, hogy az mint vár ki nem lenne építendő, de mint alkalmas átkelő és hadműködési pont, minden esetre értékes és mint ilyen, egyszerű balparti, vagy még inkább, kettős hídfővel lenne ellátandó.

Komárom sokkal fontosabb, mint Esztergom. Eltekintve attól, hogy a Közép-Dunavonalnak és így a monarchia két fővárosának is körülbelül középpontját képezi, (Budapest az egész monarchiának képezi földrajzi középpontját) Komárom a Csalló-Köz keleti csúcsán, a két Duna-ág, nem különben a Vág, Nyitra és Zsitva összefolyásánál és a felsőmagyarországi fensík keleti szélén való fekvése által kiváló földrajzi fontossággal is bír. A Duna megkönnyíti az élelmi és hadi szerek szállítását, a termékeny Csalló-Köz ellátja a hadsereget gabonával.

Komárom előnyös földrajzi fekvésénél fogva, tárvárnak sokkal előnyösebb, mint akár Pozsony, akár Esztergom és ha még vár nem is lenne, hadászatilag fontosabb volna, mint Esztergom. Míg egy a Duna völgyében lefolyó hadműveletnél Esztergomot — mint azt már említettük — egyszerűen mellőzni lehet, Komáromot figyelmen kívül hagyni nem szabad. Akár a bal, akár a jobb parton nyomúlunk előre, Komáromot körül kell zárni, vagy legalább is tekintélyes erőt kell alkalmazni a Komárom elleni biztosításra. Természetes, miszerint azon körülmény, hogy itt már kész vár és

nagyobb erők összpontosítására megerősített hely van, Komárom fontosságát még tetemesen növeli.

Állandó hídjával, mely az erődítmények által részben födözve van, nagyobb hadtestek vagy kisebb hadseregek számára teljes cselekvési szabadságot biztosít és így lehetővé teszi, hogy ez erők a hadműveletek és események folyamára úgy a Duna völgyében, mint a magyarországi nyugoti hadszínhelyen egyáltalában, hatalmas befolyást gyakoroljanak.

E körülmények folytán Komárom katonailag igen nevezetes múlttal is bír, melynek alább következő vázlatából az is kitűnik, hogy a vár hadászatilag mily módon lőn kihasználva.

Komárom az *1594-ik évi hadjáratban* kezdett nagyobb szerepet játszani. *Mátyás* főherczeg Esztergom ostromát határozván el, a 20,000 magyar és 30,000 német, cseh stb. katonából összeállított hadsereget Komáromnál gyűjtötte össze és onnan — a Dunán egy 38 hajóból álló flotilla által kísérve — indúlt Esztergom ellen.

Ámbár a magyar csapatok száma *Zrínyi* György, *Pálffy* Miklós, *Nádasdy* Ferencz és még többek vezetése alatt a nemesi fölkelés csatlakozása által 40,000 főre, az egész seregé pedig mintegy 60—70,000 főre emelkedett, a vállalat nem sikerült és a hadsereg a *Szinán* pasa által vezetett nagyszámú török sereg közeledtére, az udvari hadi tanács elnöke, Ungnad Dávid tanácsára, Komáromba visszavonúlt. Szinán pasa ezután bevette Győrt, anélkül, hogy Miksa főherczeg Győrnél megjelent serege ezt megakadályozhatta volna. Szinán pasa Komáromot is megtámadta, de eredmény nélkül; a tatárok a vár környékét és az egész Csalló-Közt elpusztították ugyan, de a vitézűl védett Komárom magát meg nem adta.

A *következő évi* Esztergom elleni hadjáratban az újonnan kinevezett fővezér, *Mansfeld*, ismét Komáromot jelölte ki gyülekezési helyűl a 60,000 főnyi hadsereg számára s a hadműveletek innét indúltak ki, s ezúttal több szerencsével; Mansfeld az ostrom alatt megbetegedett ugyan és Komáromba visszatérve, ott meg is halt, de Esztergom el lőn foglalva.

Három évvel később, *1598-ban*, a Győr elleni támadásnál szintén Komárom képezi a hadműködés alappontját. A Bécsben előkeszitett ostrom-anyagok márczius 25-én érkeztek a Dunán le

Komáromba és márczius 27-én délben indúltak meg *Schwarzenberg* Adolf tábornagy és *Pálffy* Miklós gróf csapataikkal, a komáromi hajóhídon a Duna jobb partjára átkelve, Győr ellen. Ez a nevezetes, csak 4000 gyalogossal és 1000 huszárral végrehajtott vállalat fényes eredménynyel járt! Márczius 29-én, hajnalhasadtával megszólalt a török vesztét jósló *győri rézkakas;* Győr várának úgynevezett fehérvári kapuja egy petárdával felrobbantatott és a vár több órán át tartott dühös harcz után végre is elfoglaltatott.

A *Bocskay* fölkelés idejében egész Felső-Magyarországból Komárom és Pozsony voltak az egyedüli városok, melyek Mátyás főherczeg, s illetőleg a császáriak kezében megmaradtak, s Komárom közelében a Zsitva torkolatánál köttetett meg a nevezetes *zsitvatoroki béke,* melyben a császáriak és a Bocskay által képviselt magyar rendek egyezményéhez a török is hozzájárult.

1663-ban Érsekújvár ostroma előtt, alatt és után Komárom volt a kiinduló pontja ama portyázásoknak, melyeket *Zrínyi Miklós* gróf, a költő és hadvezér, támogatva Komárom parancsnoka, Puchaim tábornok által, a törökök ellen szüntelenül fentartott. Zrínyi fáradhatatlan tevékenysége megoltalmazta Komáromot és a Csalló-Közt a török hadaktól, támadásai azoknak örökös nyugtalanságot okoztak és midőn Esztergom felé elvonúltak, Zrínyi a hátvéd-harczok alkalmával foglyaikat és zsákmányuk nagy részét hatalmába kerítette.

Húsz évvel később, az 1683-ik évi hadjáratban, *Lothringeni Károly* Érsekújvár ellen intézett első ostroma alkalmával a herczeg szintén Komáromra alapítja hadműveleteit; előbb Esztergom ellen tüntet és csak azután kel át seregével Komáromnál a Dunán, hogy Érsekújvárt annál biztosabban támadhassa meg. A hadműveletek azonban Bécs fenyegettetése folytán félben maradnak, mert a hadsereg Bécs védelmére siet. Bécs fölmentése után Lothringen *Szobieszkyvel* együtt ismét Komáromnál szállt táborba és a Vág völgye, Léva és végre Esztergom elleni hadműködéseket innen intézte. Az 1685-ik évi hadjáratban, Esztergom fölmentése alkalmával, a herczeg hadserege Komáromnál kétszer váltott partot, és Érsekújvár elfoglalása után ismét Komáromon át tért vissza. Az 1686-ik évi hadjáratban, a Buda elleni előnyomúlásnál Komárom volt a bajor választó fejedelem csapatainak gyülekező helye.

Az *1706-ik évi hadjáratban*, mint a megelőző (Esztergom ellen indított) hadműveletek mindegyikénél, Stahremberg is Komáromból indult ki Esztergom ellen.

1809-ben, a győri csata után, János főherczeg Gönyőn és Ácson át, Komáromba vonúl vissza, üldözve az italiai alkirálynak Ácsig előnyomúló csapatai által, itt nyer oltalmat és itt vált partot.

Legfontosabb szerepe volt azonban Komáromnak *1848—49-ben.*

A magyar felső-dunai hadsereg, midőn *Windischgrätz* támadása elől visszavonúlt, csak a főváros közvetlen védelmére gondolt. Komáromot sem hadműveleti, sem támpontnak föl nem használta és nevezetesebb ellenállás kifejtése nélkül, fokozatosan hátrált. Ennek folytán Komárom a II. osztrák hadtest Ramberg hadosztálya által a jobb parton körűlzároltatott és április 21-éig — még pedig február 8-tól fogva a Duna mindkét partján — körűlzárva is maradt, amikor is *Görgei* hadserege által, mely a nagy-sallói csata után Komárom ellen nyomúlt, fölmentetett.

Görgei ezután a Duna jobbpartjára átkelni és Welden visszavonúló hadseregét megtámadni szándékozott. De a híd csak április 26-án készült el és mire a tervezett támadás bekövetkezett volna, Welden már erős állásba Győr mögé vonúlt.

Június havában az osztrák hadsereg két csoportban a Duna két partján állott. Görgei — ki Budáról Komáromba visszatért volt — elhatározta, hogy Komáromra támaszkodva az északi csoportot egyesűlt erővel megtámadja; e hadműveletnek következményei valának: a Szered, Zsigárd és Pered melletti ütközetek, végre pedig a *peredi csata;* de a harczok a kívánt eredményre nem vezettek.

Haynau az osztrák hadsereget most a Duna jobb partján egyesítette és előnyomúlt; szándéka volt Komáromot a Duna jobb partján körűlzárni és egy hadtestnek visszahagyása után Buda ellen indúlni. Görgei ezt meg akarta hiúsítani, mi a *komáromi két nagy csatát* — július 2-án és 11-én — eredményezte.

Görgei támadásai visszaverettek és végre is a Vácz irányában való veszedelmes visszavonúlásra volt kénytelen magát elhatározni.

Evvel azután a komáromi hadműveleteknek vége szakadt.

Most végre áttérünk a harmadik közbeneső pontra, *Pozsonyra.*

Ha a katonai hadműveleteket a Duna völgyében gondoljuk, akkor egy Pozsonynál összegyűjtött hadsereg vagy pedig egy Pozsonynál épített vár az ellenséges erőknek keletről nyugot felé való előnyomúlása esetén *Bécset védelmezi*, míg ellenkező esetben *a Magyarországba való belépést akadályozza meg.*

Mindkét esetben különbséget tesz az, vajjon az ellenség a Duna *bal*, avagy pedig annak *jobb* partján nyomúl elő.

A *Bécs elleni* előnyomúlásnál a viszonyok a *bal parton* nem kedvezők. A Duna völgye Pozsony által teljesen el van zárva; jobbra a Kis-Kárpátok erdős magaslatai emelkednek, melyek — kivéve a *Bába*-nyergen át (Bazin-Pernek) vezető útvonalt — lovassággal csak nehezen, lövegekkel pedig majd épenséggel nem járhatók. Ha pedig a várost elhagyta, úgy ismét csak egyetlen jó útvonal — Dévény-Újfalun át — áll rendelkezésére, mert a Dévényre vezető út rossz és Dévénynél a Morva folyó által el van zárva. A további előnyomúlásnál az útat még a Morva és ha Bécset kell megközelíteni, még a Duna is elállja.

A Duna *jobb partján* a viszonyok kedvezőbbek. Bár itt is egy szorossal, a Duna és a Fertő tava által képzett szorossal, kell számolnunk, de e szoros 4 mértföld széles és Bécs felé négy jó úttal bír.

Ha hozzá vesszük még a fődolgot, hogy Bécs maga a *jobb parton* fekszik, akkor azonnal meg van magyarázva, hogy valahányszor Bécs megtámadtatott, az erre szánt erők mindig a *jobb* és soha sem a bal parton nyomúltak elő. Így 1485-ben Mátyás király, 1639-ben Kara Mustafa, 1848-ban Moga tábornok és később Jellacsics is.

Ebből könnyen azt lehetne következtetni, hogy miután Pozsony a *bal parton* fekszik, honnét egy Bécs elleni támadástól tartani nem is lehet, Pozsony Bécs védelmére nézve minden jelentőség nélkül marad. De ez nem helyes. Pozsony, a Dunahíd birtokában, oldalozza a Duna jobb partján vezető hadműködési vonalat és a Duna és a Fertő tava közt történhető előnyomúlást meggátolhatja, vagy legalább is a Bruckon át előnyomúló hadsereg összeköttetéseit veszélyezteti és azt tetemes kikülönítésekre kényszerítheti.

Mellesleg megjegyezzük még, hogy már ezelőtt is megtörtént

és ismét megtörténhetik, hogy a Bécs ellen támadó ellenség csak Pozsonynál megy át a Duna jobb partjára, amint azt az 1619-ik évi hadjáratban Bethlen Gábor cselekedte.

Ha ellenkezőleg egy *Bécsből a Duna mentén lefelé* történő előnyomulást tételezünk föl, úgy a viszonyok megváltoznak az által, hogy a sikeres működés a Duna bal partján is lehetséges. Egy nagy akadály van itt is: a Morva folyó; de ha az ellenség a folyón átkelt, úgy a viszonyok reá, a támadóra, majdnem kedvezőbbek, mint a védőre. A dévényújfalu-beszterczei völgynyílás, bal oldalában a Duna és Morva által védve, jó fölállítást nyújt ugyan, de a jobb szárnynak az erdős, észak felé mindinkább emelkedő, magaslatok nem nyújtanak előnyös támaszt, minek folytán e szárny könnyen megkerülhető és az uralkodó magaslatokról könnyen megtámadható is lesz.

Lothringeni Károly herczeg támadása 1683-ban, midőn Lamács irányában nyomult Pozsony ellen, ezen okoknál fogva aratott teljes sikert. A herczeg csapatai a Zerge-hegyet szállották meg, míg Lajos bajor herczeg a völgyben nyomult elő. Az *1809-ik évi* hadjáratban, midőn *Bianchi* tábornok a Marcheggből előnyomuló francziákkal Lamácsnál megütközött, az ütközetet, mint védő, ugyanezen körülmények folytán vesztette el. Bianchi kénytelen volt állását föladni és az eddig oly szerencsésen és vitézül védett Pozsonyt tovább meg nem tarthatta.

Az *1866-ik évi hadjárat* talán bizonyságot szerezhetett volna arra, amint hogy részben szerzett is, hogy e völgybemenetet is lehet sikeresen védelmezni. Fransecky altábornagy, midőn a porosz 4-ik hadtesttel a már említett támadást július 22-én végrehajtotta, a főerővel (16-ik dandár és 7-ik hadosztály) Hidegkút és a Ferenczmajor közt a Mondel-dandárt arczban támadta meg, míg a 15-ik dandár (Bose) az osztrák állást jobboldalában — tehát ismét a Zerge-hegy felől — megkerülendő volt. A védelem sorsa tehát itt is attól függött, hogy a jobb szárny megkerülését ellensúlyozni, a megkerülő művelet hatását megbénítani lehet-e? A jelen esetben ez sikerült, *mert a megkerülő oszlop elkésett;* de ha ez oszlop a támadó hadtestparancsnok szándéka szerint *kellő időben* jelenik meg, úgy megjelenésével a harczhelyzeten nagyot változtat; a harczot talán nem döntötte volna el, mivel a megkerülő dandár bal-

oldalában maga is veszélyeztetve volt, de bizonyos, hogy azt lényegesen megnehezíthette volna.

Minél egyenlőtlenebb a támadó és védő közti erőviszony, vagyis minél több erőt fordíthat a támadó a megkerülésre, annál nagyobb a veszedelem, hogy a támadó a védő fölállítás hátában a város és a híd ellen előtörést intéz, és mindkettőt hatalmába ejti.

A jelen körülmények közt tehát, azaz mindaddig, míg Pozsony nyílt város marad, *nagyobb erőkkel* Pozsonytól nyugotra védő állást foglalni nem tanácsos; sokkal előnyösebb ennél a Morvavölgyben támadólag föllépni, vagy pedig az, ha a Morvavonalat megfigyelni és az ellenséget az átkelésnél megtámadni igyekszünk.

A Duna *jobb* partján a viszonyok hasonlók, mint egy Bécs elleni előnyomúlásnál. Pozsony a Bécsből Bruckon át Győr és még tovább Budapest felé vezető hadműködési vonal oldalában fekszik és a Pozsonynál összegyűjtött erők, az e vonalon az ellenség által netán tervbe vett hadműveletekre nagy befolyást gyakorolhatnak.

A terep Pozsony és Nezsider közt kitünő hadműködési terep ugyan, de előnyös védő szakaszt nélkülöz; hacsak a Német-Óvár-Prellenkirchen-Lajta-Újfalu közti vonalat nem tekintjük ilyennek.

Az 1848-ik évi hadjáratban a felső-dunai hadsereg, mely e vonalon állt, nem is tett kísérletet arra, hogy állását megtartsa és Győrre vonúlt vissza.

A Duna mentén lefolyó hadműveleteknél igazán jó szolgálatokat Pozsony csak akkor tehetne, ha megerősíttetnék és mint jobboldali hídfő kiépíttetnék.

Az előnyök után, melyeket Pozsony a felsorolt esetekben nyújt, még csak néhányat kell megemlítenünk, melyek Pozsonynak, mint a Közép-Dunavonalon lévő hadműködési pontnak jelentőségét kiemelni alkalmasok.

Magyarország nyugoti határán, a Duna völgyében fekvő Pozsony, a hadseregnek természetes gyülekező helye ama hadműveleteknél, melyeknek czélja Magyarországon előnyomúlni. Háttal a Kárpátokra, illetőleg a Dévényi szorosra támaszkodva, a Csalló-Köz nyugoti csúcsán : Pozsony észak, kelet, és dél felé, úgy a Duna mindkét partján, mint a Csalló-Közben is teljes hadműködési szabadságot nyújt.

Egy nagyobb hadseregnek, mely Magyarországban akar mű-

ködni, közönségesen már Pozsonyban el kell határoznia, vajjon hadműveleteit a Duna bal, jobb, vagy mindkét partján akarja-e végezni. Megfordítva a Pozsonyig talán megosztottan előnyomúló hadseregnek itt kell — még pedig az előzőkben kifejtett elvek szerint a jobb parton — egyesűlnie.

A pozsonyi híd lehetővé teszi a partváltást és így a cselekvés szabadságát mindkét esetben eléggé biztosítja.

Végre pedig Pozsonynak mint határpontnak birtoka Bécsre, közvetve pedig egész Magyarországra, befolyást biztosít.

Pozsony helyzetének emez előnyei már a legrégibb időkben is gyakran kiaknáztattak, másrészt pedig Pozsony, ez előnyök bírásáért, támadások gyakori tárgya lőn.

Már a *X. század* elején jegyezhetünk föl egy támadást Pozsony ellen, illetőleg egy csatát Pozsonynál. Árpádnak 907-ben történt halála azok számára, kik III. Lajos helyett Németországban uralkodtak, kedvező pillanatnak tetszett arra, hogy Magyarországra törjenek és még ugyan ez év nyarán nagyszámú német sereg gyűlekezett Ennsburgnál, hol június 17-én a király maga is megjelent.

A német sereg, Nagy Károly hadi tervét veve mintáúl, 3 oszlopban vonúlt a Dunán lefelé. A balparton a salzburgi érsek, *Dietmar*, a jobb parton *Luitpold*, bajor herczeg, a Dunán magán pedig *Sieghardt* herczeg; a király a tartalékkal Ennsburgban maradt.

A német oszlopok Pozsonyig (akkor Vratislavia) értek és itt erődített táborokba szálltak.

A magyarok egyesűlt hadserege először is a salzburgi érsek oszlopára vetette magát. Számtalan, heves, éjjel-nappal szünet nélkűl ismételt támadások után, melyek a német harczosokat teljesen kimerítették, augusztus 9-én történt a végső roham a táborra, mely az érsek oszlopát teljesen megsemmisítette.

A magyar lovas hadsereg még ugyanazon éjjel átusztatott a Dunán és a mit sem sejtő Luitpold táborát hevesen megtámadta; a tábor szétűzetett és az oszlop maradéka Ennsburgba menekűlt.

Harmadik nap a magyarok a dunai hajórajt támadták meg és rövid idő alatt az is menekülésre kényszeríttetett. A magyar hadak az üldözést egész Ennsburgig folytatták, hol egy újabb győzelmük a hadjáratot be is fejezte. Lajos király híveivel Passauba menekült.

A XI. században még hevesebb harczok vívattak Pozsony körűl, melyek ezúttal magáért a városért és várért folytak.

III. Henrik az Aba király és Péter közt fennforgó viszályt, melyben mint közbenjáró és a hozzá menekült s az országot neki felajánló Péter védője jelentékeny szerepet játszott, régi tervének végrehajtásához kívánta fölhasználni, mi nem csekélyebb dolgot czélzott, mint hogy Magyarországot meghódítsa és azt a német birodalomba bekebelezze. Ez volt Magyarország ellen öt ízben megismételt támadásainak czélja.

Mindjárt az *első hadjárat* alkalmával, 1042-ben, Hainburg és Pozsony, Magyarország e két határvára, elpusztíttatott. De Pozsony újra fölépűlt és újonnan megerősíttetett, miáltal azután a későbbi támadásoknak, nevezetesen a *negyedik hadjáratban*, 1051-ben, ellentállni volt képes.

Legnagyobb szerepe azonban Pozsonynak az *ötödik* és utolsó hadjáratban, 1052-ben volt, mikor is Henrik mindenek előtt Pozsonyt akarta birtokába venni, hogy magának a következő műveletekre biztos hadműködési alapot szerezzen.

De a 10 év előtt még jelentéktelen erősségből hatalmas vár lett, mely minden támadással szemben daczolni volt képes. Július végén kezdődött Pozsony ostroma, de daczára a német sereg erőlködéseinek, daczára annak, hogy a németek ostrom-gépekkel és egyéb kellékekkel bőven el voltak látva, az ostrom eredményre nem vezetett. A heves kitörések a várból, a váron kívűl figyelő helyzetben levő magyar hadak támadásai, a német hadi hajóknak *Zotmund* búvár által történt elsülyesztése és egyéb szerencsétlen események Henriket végre is az ostrom felhagyására kényszerítették, (szeptember 24-én) és mint a krónika mondja: «sed nihil honoris, vel utilitatis aquisitum» — «anélkűl, hogy akár becsületet, akár hasznot szerzett volna» — vonúlt el a vár falai alól.

A XII. században ismét egy német hadsereg áll Pozsony előtt. V. Henrik küldte ezt Rapold parancsnoksága alatt 1146-ban; az ostrom ezúttal sem vezetett eredményre, ámde a vár sikerült hadi csel útján mégis Rapold kezeibe jutott. De midőn II. Géza király nagy sereggel indúlt ellene, a német várőrség Pozsonyt minden harcz nélkűl, csupán 3000 forint kárpótlásért, föladta; Henrik maga pedig, ki Géza ellen nyomúlt, a Lajta mellett vereséget szen-

vedett és evvel a német invasio ismét szerencsésen visszaveretett.

A XIII. században, az 1271-ik évi hadjáratban, Pozsony a cseh Ottokár kezeibe kerűlt, ki 150,000 főnyi sereggel tört be Magyarországba; Pozsony ekkor a csehek által borzasztóan elpusztíttatott.

Pozsony Ottokárnak mint hadműködési alap szolgált ama hadműveleteknél, melyeket a Duna balpartján Nagyszombatig, a Duna jobb partján pedig egész Győrig terjesztett ki. Itt azonban V. István serege megverte Ottokárt és a cseh hódítások ismét magyar kézbe jutottak. Később Ottokár Pozsonyt még néhányszor megszállta; de 1278-ban az ő hatalma is megtört és pedig kiváltkép a magyarok által. IV. László király Habsburgi Rudolffal szövetkezett s 40.000 magyar és 16.000 kún harczost vezetett a Lajta melletti táborba, hol Rudolf ennek felével alig fölérő erővel rendelkezett. A csata, mely a német császárság sorsát eldöntötte és a Habsburg ház jövőjét megalapította, megvívatott, Ottokár legyőzetett és megöletett. Országai Rudolf birtokába mentek át, és a magyar városok, köztük Pozsony is, a cseh uralom alól végleg fölszabadúltak.

A következő idők folyamán Pozsony még sok viszontagságot szenvedett, majd külső ellenség, majd a belharczok alatt, a pártvezérek támadásai folytán; de e harczok tanulmányunkra nézve érdek nélkűliek s csak azt mutatják, hogy egy határváros és vár sorsa sok változandóságnak van alávetve.

Mátyás király idejében, az Ausztria és Csehország elleni hadjáratokban Pozsony ismét mint kiindúló és hadműködési alappont szerepel.

Pozsonyt közvetlenűl érintő valóságos hadi eseményeket azonban csak *Bethlen Gábornak* II. Ferdinand ellen folytatott hadjáratai idejéről jegyezhetünk fől. Igy az 1619. évi hadjáratban október 14-én, Bethlen Gábor Pozsonyt nagy erővel támadta meg. Csekély német őrség, 2000 ember, Teuffenbach alatt védte a várost, de sikeres ellenállást ki nem fejthetett; Teuffenbach, miután már 1200 ember elhullott, a maradékkal a Duna jobb partjára menekűlt. Két nappal később, október 16-án úgy a város, mint a vár az ott lévő magyar koronával együtt Bethlen kezeibe kerűlt, ki

ezután Rhédey lovas hadtestével egyesülve, a Duna jobb partjára ment át és Bécs ostromára indúlt.

A következő évben *Dampierre* megkísérlette Pozsonyt visszafoglalni. Először is kővel terhelt hajók leúsztatásával a hajóhíd elrombolását próbálta meg. Midőn ez nem sikerült, *éjjeli rajtaütést* határozott el. Seregének egy része 40 hajón a Dunán lefelé volt menendő és Pozsony fölött, Pozsony és Dévény közt, kelle kikötnie, míg egy oszlop *Collalto* alatt Hainburgon át Pozsonyba menetel és a városba a hajóhídon át benyomúlni igyekszik. De ez a vállalat sem sikerült. Több hajó elsülyedvén, a hadnak csak egy része kötött ki, a jobb parton menetelő oszlop pedig megkésett s világos nappal volt már, mire a csapatok megérkeztek (október 9-én). A külvárosok elfoglaltattak ugyan, de maga a város nem; midőn pedig Dampierre a vár ellen egy rögtönzött rajtaütést akart intézni, golyótól találva holtan esett össze. Collalto oszlopa a késedelem folytán idejekorán észrevétetett és eredmény nélkül kellett elvonúlnia.

Az *1621-iki hadjáratban* azonban *Buquoi* császári vezér május 3-án a várost, és két nappal később a várat is elfoglalta. Bethlen ugyan augusztus 17-én ismét ostrom alá vette Pozsonyt, de az, Schwendi által vitézül védelmezve, tartotta magát és Bethlen szeptember 1-én az ostrommal fölhagyni volt kénytelen.

Ez alatt az ostrom alatt történt, hogy a vallonok egy kirohanás alkalmával a mai Virágvölgyben köűlfogattak és az utolsó emberig lemészároltattak; a mostani Vallon-útcza volt a harcz színhelye, mely nevét ez esemény emlékére kapta.

1663-ban Montecuccoli a törökök ellen vezetendő császári sereget Pozsony és Magyar-Óvár közt gyűlekeztette és azt, midőn a nagyvezír, *Köprili Ahmed*, Érsekujvárt ostromolta, Pozsonynál vitte át a Duna bal partjára. Montecuccoli a balparton Csekleszig nyomúlt előre, de a tatárok által hátban fenyegetve, ismét Pozsonyba tért vissza. Daczára Zrínyi Miklós buzdításának és közreműködésre való fölhívásainak, Montecuccoli ez állásból többé ki nem mozdúlt, és csupán Ausztria határait őrízte, mi azonban a tatárokat nem gátolta abban, hogy fél Morvaországot be ne kalandozzák.

Montecuccoli még a következő évben is Pozsony és Magyar-

Óvár közt maradt, míg azután a császár parancsára Zrínyivárra vonúlt.

Az *1683-iki hadjáratban* Pozsony, illetőleg Köpcsény, volt ama hadsereg gyülekező helye, mely Lothringeni Károly herparancsnoksága alá helyeztetett.

Midőn a törökök Bécs ellen indúltak, Lothringen, lengyel csapatokat várva, a Morvamezőn állt; ekkor jelentették neki, hogy Tököly Pozsonyt elfoglalta és hadtestével Pozsonytól keletre állást vett. Lothringen ennek folytán Marcheggnél átkelt a Morván, vissza foglalta, mint azt már emlitettük, Thököly előcsapataitól Pozsonyt és Tököly hadtestét Cseklésznél megvervén, meggátolta abban, hogy Bécs ostromában részt vegyen.

A *Rákóczy-fölkelés* idejében Pozsony ismételten veszélyben forgott; így 1703-ban, midőn Forgách tábornok fenyegette; de a város mégis érintetlen maradt.

De annál többet szenvedett a franczia háborúk, nevezetesen az *1809-ik évi hadjárat* alatt.

Az asperni csata után Davoust hadteste a Lajtha mellékén állva, előőrseit egész Köpcsényig terjesztette ki. Ez által Pozsony is fenyegetve levén, Károly főherczeg *Bianchi* tábornokot küldte egy dandárral a város védelmére. Bianchi május 28-án érkezett Pozsonyba s alig hogy a legszükségesebb erődítéseket végezhette, már megjelent a francziák egy 10,000 főnyi hadosztálya s a ligetfalvi hídfőt június 1-én megtámadta.

Miután ez sikertelen volt, Davoust június 3-án a támadást 18,000 fővel újította meg; de sem a hídfő ellen intézett háromszoros roham, sem a következő napi erős tűzérségi támadás nem hozta meg a kívánt eredményt, bár a francziák már 3400 főt vesztettek. A francziák ekkor a hídfőt körűlzárták.

Kisebb vállalatoktól eltekintve, a harcz Pozsonynál egész június végéig szünetelt; de ekkor a francziák, tűzérségüket a győri csatából a Lobau szigetre vonuló lövegekkel is megerősítve, a hídfőt és a várost *június 26-án* estétől *június 28-án estig* oly hevesen lövették, hogy a városnak jelentékeny része leégett és elpusztult. Június 30-án ekkor új támadás következett, melynél a francziák a hídfőbe is behatoltak, de onnét ismét kivettettek; a harcz ezután újra szünetelt.

Midőn a franczia csapatok július első napjaiban a Lobau sziget felé elvonúlni kezdtek, János főherczeg, ki hadtestével időközben szintén Pozsonyba érkezett, a hídfőből kitörni és a franciák jobb oldalába működni szándékozott. A csapatok már menetkészen állottak, midőn a főherczeg hadtestével a Morvamezőre rendeltetett, hol a wagrami döntő csata készült.

János főherczeg Wagramhoz későn érkezvén, ismét Pozsonyba tért vissza, hol Bianchi július 8-án egy újabb támadást vert vissza; ámde az ellenség nyomon követte a főherczeget és egész Lamácsig hatolt, minek folytán a főherczeg Komáromba vonúlt. Bianchi ujabb harczok után a hídfőt július 11-én kiürítette, s miután az ellenséget *július 13-án Lamácsnál* sem volt képes föltartóztatni, a Csalló-Közbe elvonúlt. Pozsonyt Reynier hadteste foglalta el s október közepéig tartá megszállva.

Az 1848/49-iki események Pozsonyt csak igen keveset érinték. Moga előnyomúlása, valamint visszavonúlása, Bruckon át vezetett, ép úgy Windischgrätz előnyomúlása is, ki azonban a II. hadtestett a Duna bal partjáról Pozsonynál vonta magához. Az osztrák hadsereg visszavonúlása után (1849 április és május havában), midőn Welden táborszernagy az orosz sereg megérkezteig csupán Bécs fedezésére szorítkozott, Pozsony képezte az új fölállítás központját, mely Hegyeshalomtól Galgóczig terjedt ki. A pozsonyi Duna-híd sánczok által biztosíttatott, a várhegy lövegekkel szereltetett föl. 1849 június hó második felében Haynau a hadsereget (a II. hadtest kivételével) a Duna jobb partján, Óvárnál, összpontosította s támadó előnyomulását Győr és Komárom felé innét kezdte meg.

Hogy mily szerepe volt Pozsonynak az 1866-ik évi hadjáratban, azt már előzőleg kimutattuk.

A megelőzőkben kissé hosszasabban foglalkoztunk a Pozsonyt erintő eseményekkel, mert úgy véljük, hogy a hadtörténeti események sokkal jobban kimutatják Pozsony katonai fontosságát, mint azt bármely elméleti fejtegetés tehetné és még inkább igazolják ama gyakran kifejezett óhajt, hogy Pozsony megerődíttessék.

De ez óhajhoz azonnal hozzá kell tennünk azt is, hogy Pozsony megerődítése nagy nehézségekkel jár. A pénzügyi nehézsé-

gektől eltekintve s eltekintve attól, hogy az országban még számos más pont van, melynek megerősítése sürgősebb volna, Pozsonyban az erődítésnek még a terep nehézségével is kell küzdeni; mert az észak felé mindinkább emelkedő Kárpátok Pozsonyt a megerődítésre alkalmassá nem igen teszik s egy vár kiépítése elé nagy akadályokat gördítenek. Pozsony megerődítése tehát nehéz feladat lenne, melynek megoldásához sok pénz s e mellett sok ügyesség is szükséges.

Az elővigyázat, a legnagyobb hadi készültség érdeke, Pozsony megerődítése mellett szólnak ugyan, de hisszük, hogy ez erősségre szükségünk soha sem lesz, s erősen bízunk abban, hogy a jövő háborút nem a Duna mellett, hanem messze az ország határától, az ellenség földjén döntjük el.

Rónai horváth jenő.

MAGYAR HADTÖRTÉNELMI EMLÉKEK A KÜLFÖLDI MÚZEUMOKBAN.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

4. Tárcsa-paizs, mely valamely magyar lovagé lehetett. Fából készült, pergament áthuzattal, ezüstözve és festve. Közepén egy fametszetszerű és a boldogságos szűzet ábrázoló alakkal. A rajz a frank iskola befolyásának, valószínűleg *Wohlgemuth Mihály* művészetének jellegét viseli magán. Egy mondatszalagon a következő betűk vannak: i. m. i. m. . . . RT. n. (ich wart im garten.) E tárcsa minden valószínűség szerint I. Miksa magyar testőreitől ered, kik a «Theurdank»-ban többször ábrázoltatnak.

De hasonló tárcsák mint magyar pajzsok lerajzolva előfordulnak az I. Miksa féle szerkönyvekben is. Egynek rajzát *Boeheim* is közli,[1]) (XXV. terem 70. sz.).

5. *Castriota György*, Skanderbeg (1403—1467) albániai herczeg sisakja. Tetején vert és aranyozott mívű kecskefővel, mint czimerrészlettel. A sisak fövegét vert és vésett mívű széles réz szalag futja körül, melybe gothikus minuskulás betűkkel fölirat van vésve akként, hogy minden két betűt egy díszes rozetta szakít meg. A felirat:

in + μr + ra + tu + rr + ht.

Ami Boeheim szerint annyit jelent, mint: Ihesus Nazarenus + Principi Emathiæ + Regni Albaniæ + Terrori Osmanorum + Regi Epiri + Benedicat.

[1]) *Boeheim W.* Waffenkunde, 183. lap.

Skanderbég rettenthetetlen hős s nemes szivű fejedelem, *Hunyadi János* fegyvertársa, a török hatalom megtörésében hazánk történetében is szerepet játszik. Ő is egyike azoknak, kik Ulászlót a törökkel kötött béke megszegésére ösztönzék, segélysereget igérve. 1444-ben november 10-én a szerencsétlen várnai csata napján már későn érkezik, de még jókor, hogy a menekülő szerencsétlen magyarok jelentekeny részét oltalma alá vegye s mindennel ellátva hajókon Ragusába szállíttassa.[1]) Mindezekért a reá tartozó hadi emlékeket szintén a magyar vonatkozású hadtörténelmi emlékek közé sorolandóknak tartom.

A most tárgyalt sisak szép rajzát szintén közli Bœheim.[2]) (XXV. terem 71. sz.)

6. Két pár kengyelvas, magyar lovagló szerszámról, sárgarézzel bevont vasból. XV-ik század. (XXV. terem 77. 78. sz.)

7. *I. Mátyás király* kardja. A penge formája a XV-ik század második felére vall s a következő beedzett föliratot viseli: «MATHIAS · CORVINUS · REX · VNGARIAE · PRO · REGE · DIVINA · LEGE · ET · GREGE.» A markolat ízléstelen s később, valószínűleg a XVII-ik században tétetett a pengére. A kard lehetett magáé a nagy királyé, vagy testőrsége valamely vitézeé. Egyenes pallosszerű két élű pengéje általában a XV-ik század lovagkardjaira emlékeztet. (XXV. terem 87. sz.)

8. Egy rovátkolt Miksa-féle vértezet bal válla, vésett és aranyozott vonásokkal díszítve. Állítólag a szerencsétlen *II. Lajos királytól* ered. Német munka. Készült 1520 körül. Mint történelmünkre vonatkozó ereklyét fölemlítjük, de hitelességét kétségbe vonjuk azon egyszerű oknál fogva, mert e vállrészlet sokkal nagyobb, semhogy a törpe, gyermeteg termetű király használhatta volna. (XXV. terem. 107. sz.).

9. Három magyar tárcsa-paizs. Kettő közülök a falon van. Cserágakkal, makkokkal, és virágokkal van díszítve. XV-ik századbeli.

A harmadik síma vaspléhből vésett és aranyozott jelvényekkel ékített. Az ábrázolt alakokban Szt. Kristófra és Györgyre isme-

[1]) *Gräve L.* Georg Castriotto. Meissen 1828.

[2]) Boeheim W. Waffenkunde. 33. lap.

rünk. Ugy ezek, mint a rajta levő vadállatok a rajnai iskola modorában vannak tartva. Készült 1500 körül. (XXVI. terem. 135. sz.)

10. Ezüst forgótartó. Bele czímer van vésve szájában patkót tartó struczczal. Az eldöntés heraldicusakra vár, hogy ez esetben Nagy Lajos király czímerével van-e dolgunk. (XXV. t. 102. sz.)

11. Magyar tárcsa-paizs fából. Felülete gipsz-szerű anyaggal van borítva, melybe gothicus díszítmény van belepréselve s azután megaranyozva. Teknője erősen, csaknem félkörbe meghajlott, miáltal igen kecses formát nyer. Közepén mondatszalagon a mértékletességi egylet jelmondata áll: «HALT · MAS.» XV-ik század. (XXIX. t. 147. sz.).

12. Buzogány, az u. n. magyar szárnyas bot. (XXVI. t. 189. sz.)

13. Magyar formájú tárcsa-paizs, fényes vaspléhből a frank iskola styljében tartott fekete edzésű ékítményekkel, melyek közül a nap és a négy szél, valamint a lovagló halál alakja említendők. Ez utóbbi Dürer Albert apokalyptikus lovagjára emlékeztet. Az egész 1510 körül készült. Az ornamentikában még előfordulnak a röpkedő lángnyelvek, melyek hazánk díszítő motivumaiban a XVI. és XVII ik században a legkülönösebb rendeltetésű tárgyakon fordulnak elő. (XXVI. t. 194. sz.)

14. *Zrínyi Miklós* gróf, horvát bán hadi öltözete. Egyike a reánk magyarokra nézve legbecsesebb hadtörténeti ereklyéknek. Áll egy dolmányból, egy kardból s egy magyar rohamsisakból, mely utóbbi rendkívül szépen tagolt formáiban a keletre emlékeztet. Karcsu süvegének hegye gombban végződik. Elől ellenzője van, melyen keresztül az orrvédő vas jár. Elől középen a tollforgótartó van elhelyezve. Hátul kis nyakvédője van, míg két oldalt szépen díszített fültakarók lognak le. Diszítése kékes alapon olvasztott arany ékítmény, az arabs felé hajló motivumokkal, azonban már oly stylban amint az hazánkban átalakult főleg az ötvösök kezei alatt s amint azt később Kecskeméti Ötvös Péter híres ötvös mintakönyvében is megtaláljuk.[1])

Boeheim fegyvertanában egy tökéletesen hasonló gerezdes testű török ostromsisak rajzát közli, mely az 1579-ben megölt Mehmed

[1]) *Művészi Ipar.* 1891. évf. A kard rajza Boeheimnál, 273. l.

Sokolowitsch nagyvezére volt s 1560 körűl készült.[1]) Zrínyi, mint tudjuk, 1566 szeptember 7-én esett el, — tehát a két sisak készítésének valószínű ideje is közel jár egymáshoz.

A fegyverzet másik darabja a kard, mely gyengén görbülő formájával s hüvelyének elvágott végével, egyszerű keresztvasával s szintén vágott végű fogantyújával tisztán magyar forma, mint a minők a XVI. és XVII-ik században nálunk és Lengyelországban általában divatosak voltak s melynek fő typusa a m. n. múzeumban levő Szobieszky-féle kard.[2]) Hüvelye fekete bársonyal borított s a markolat véglapján a Zrínyi-család címere van bevésve. E kardot már határozottan magyar munkának kell tartanunk, a csusztatóján levő vésett díszítmények ugyanis teljesen egyezők a föntebb említettem magyaros ötvösmintákkal. Készítésének ideje 1550 körűl van.

A nagybecsű hadi öltözet harmadik darabja a hermelinnel bélelt olasz, arany virágos damasztból készűlt dolmány, melyre vonatkozólag a fegyvergyüjtemény 1583-ban készült leltára a következőket mondja: «Sein ungrischs schuppinzerle von goldt und weissen seiden tamaschganiert, innwendig mit härmele fuetter gefüettert.»

A dolmány szövete a legszebb olasz renaissance szövetek közé tartozik. Alapja fehér selyem, arany, zöld és sárga színű szálakkal átszőve, a diszítés rajta gránátalma-virágok és stylizált akanthusleveleklből áll. E szövet készítésének korát, mely technikájára nézve igen közel áll a Mátyás király nagy trónkárpitjának és a fojniczai casulának szövetéhez,[3]) szintén a XV-ik századra teszem. Valószínű, hogy Zrínyi e dolmányt őseitől családjában örökölte.

Érdekes, hogy *Zrínyi* a róla fenmaradt, egyik legszebb rézmetszeten, az Ortelius Redivivus 1665-iki kiadásában, szintén e dolmányban van ábrázolva.[4]) Az általa veretett pénzeken is előfordul

[1]) *Boeheim W.* Waffenkunde, 52. l.

[2]) *Szerző.* Magyar viseletképek czímeres leveleinkben, 1892.

[3]) *Archaeologiai Értesítő.* 1889. évf.

[4]) *Ortelius Redivivus.* Der Ungrischen Kriegs-Empörungen etc. Nürnberg 1665. I. K. 112. l.

mellképe. Ezek egyikén az itt levő sisakban, a másikon pedig német baretben.[1]) (XXVII. t. 289. sz.)

15. *Castriota György*, más néven Skanderbég két kezre való kardja, tokkal együtt, törökös markolattal, mely a XV-ik századból származik. Maga a gyengén görbült penge a XIV-ik századból való, egyik lapján bevert, román stylű ornamentikával s a passaui fegyverkovács-jegygyel s a másikon arabs felirattal, melyet ez írásban járatlan kéz vésett be. A kard sulya 3·2 kilogramm (XXVII. t. 345. sz.).[2])

16. Magyar kard. Markolata és tokja aranyozott ezüstből, melyen vésett alju zománcz-technikával véretek vannak. A penge négy, nem mély, vérárokkal, olasz eredetű 1550 körül. (XXVII. t. 360. sz.)

17. *Báthory István* erdélyi fejedelem hadi dísz-vértje. (1531—1586.) A fél vértezet kékes zománczczal van bevonva s széles vonású aranynyal tausirozott diszítményekkel ékítve, mely utóbbiak mind ugyanazon motivumokkal bírnak, mint a minőkre fentebb az erdélyi ötvösök ezen korbeli gyakorlatában hivatkoztam.

A vért alja úgynevezett félrák pánczélzat. Mellén a keresztre feszített Jézus alakja van, aranyozott vésetben. E kép hátterében egy tornyos vár részlete látható, bizonyára Báthorynak valamely vára, vagy a készítés helye.

A sisak orrvédővel ellátva, tiszta magyar forma, mely Zrinyinek fentebb leírt sisakjához hasonlít. Az egész fegyverzet 1565 körül készülhetett. (XXVIII. t. 396. sz.)

18. Kard, melyet csak azon érdekességénél fogva említünk itt föl, mert vak *Béla és II. Gejza* királyokra vonatkozó s mindenesetre költött fölirattal bír. A penge egyik oldalán, két egymással marakodó holló vagy sólyommal czímer s a következő fölirat van bevésve: BELLA · REX · COEGVS · MORTVVS · EST · ANNO · MCXXXXI · ET · FILIO · SVO, GEYSA · FRAMEAM · ET · CORONA · OBIECIT · ALBA · , a másik oldalon pedig egy pán-

[1]) *Archaeologiai Értesitő* 1890. 383. l. és *Weszerle* érmészeti táblái. G. csoport. 6. sz.

[2]) Leitner Qu. munkájában, valamint Boeheimnál lerajzolva.

czélos lovag látható XVI-ik századbeli viseletben, feje felett lebegő koronával. Az egész kard a XVI-ik század második feléből származik. (XXVIII. t. 437. sz.)

19. Ezüst huszár-öltözet, mely *tiroli Ferdinánd* főherczegé volt s így történelmi szempontból nem tekinthető magyar emléknek. De igen is az fegyverzeti szempontból, mert a XVI-ik századbeli könnyű magyar lovasság fegyverzetének hű képét nyújtja. Az egész áll sisakból, kardból, sarkantyúból és a lószerszámból. A sisak vert ezüstből készült. Formája ugyanaz, mint a Zrínyi sisakjáé, a rajta levő ornamentika keleti stylű ugyan de erősen emlékeztet a többször említett erdélyi ötvösmintákra. A kard formája szintén épen olyan mint a *Zrínyi*-féle. A catalogus nem tudom mi alapon *német* munkának tartja, mely 1560 körűl készült. Részemről erdélyi ötvös művének vallom s később ugyancsak tiroli Ferdinánd főherczeg egy másik fegyverzetének bemutatása alkalmából ezt bővebben is fogom bizonyítani.

A most tárgyalt fegyverzetre vonatkozólag az 1583-iki leltár a következő szavakkal emlékezik «weiss husärisch rüsstung auf ross und mann.» Mellette vannak kiállítva a fegyverzethez tartozott ruha maradványai is, fehér és ezüsttel átszőtt virágos selyem damaszt szövetből. (XXIX. t. 483. sz.)

20. Hét magyar kard keleties formával, gyengén görbülő pengével, mint a melynek fő typusát már fentebb leírtuk. Négy ezek közűl egyszerűbb, aranyozott rézből készült fölszereléssel és mindannyi az 1566-iki török háborúkból származik. Egyiknek készítési ideje a XV-ik századra tehető s végül az egyik határozottan magyar és szintén tiroli Ferdinánd főherczeg által viseltetett. Finoman diszített ornamentikával ékített, mint az régi magyar ötvösműveken látható. (Tehát nem a németalföldi ornamentálisták styljében van diszítve, mint a hogy a catalogus mondja.)

Mindezen kardok a Ferdinánd főherczeg prágai, pilseni és innsbrucki udvaraiban gyakran rendezett úgynevezett «huszár-tornákon» voltak használatban. (XXIX. t. 497—503. sz.) Ily *magyar huszár-tornák* nemcsak a nevezett helyeken, hanem 1550 és 1560 között a szász udvarnál is kedveltek voltak s az által tüntek ki, hogy a vívók és lovaglók fényes magyar öltözetben jelentek meg es a fentebb ösmertetett huszár-fegyverzettel voltak fölszerelve.

Általában ellentétben a régi nehéz vértezett lovag-tusákkal, azok helyett a könnyű lovas harczjátékot mutatták be.[1])

21. *Thury György* kapitány kardja. Thury egyike a XVI-ik század török harczaiban leginkább kitűnt várkapitányoknak. Ferdinánd és Miksa alatt vitézkedett. Mint sághi, palotai és utóbb kanizsai kapitány számos hőstettet vitt véghez, mígnem 1571-ben a törökök csellel tőrbe ejtették s fejét levágván, azt Konstantinápolyba küldtek.

Kardja magyar stylű, de a szokatlanabb egyenes pallos forma pengével, melyen arabs betűkkel arany tansiában a Korán 48-ik Sure-jának első versszaka, a győzelmi Sura olvasható, valamint a fegyverkovács Muhammed Al Anssari (medinai Muhammed) neve. (XXIX. t. 534. sz.)

22. Két magyar sisak a XVI-ik század végéről, u. n. csizsega, a Zrínyi-féléhez hasonló, szintén rovátkolt diszitményű, csakhogy egyszerűbb és alacsonyabb. (A XXIX-ik terem falán, a katalogusban leírva nincs.)

23. Magyar szablya, úgynevezett «*Paternoster*» penge arányosan elosztva bevésett gömböcskékkel, melyek az olvasó gyöngyszemeit utánozzák. Valószínűleg valamely magyar főpap tulajdonát képezhette. (XXX. t. 615. sz.) [2])

Ez alkalommal a kard szó helyett a *szablya* szót használván, rövid megemlítésével tartozunk annak, hogy a középkortól kezdve e szóval különböztetik meg általában a gyengén görbülő magyar kardot, mely egy élével vágásra van szánva, — a kétélű egyenes pallostól.

Igen elterjedt nézet az, hogy a görbe kardot mi a középkorban a törököktől vettük által s innen van, hogy a legtöbb európai gyűjteményben az ily kardok kivétel nélkül török kardok gyanánt szerepelnek. Pedig fönmaradt emlékekből és hiteles adatokból bizonyíthatjuk, hogy a kard e formája ősmagyar forma, hogy őseink azt a honfoglaláskor magukkal hozták.

Azon egy pár kard, mely honfoglaláskorabeli leletekben fordult elő (a nemesócsai, a szolyvai, erdőtelki és székesfejérvári

[1]) *Boeheim W.* Führer. 1889. 152. lap.
[2]) Leitner Qu. munkájában lerajzolva.

leletekben) mind ilyen görbe kard. Ezt a kardformát esetleg Kelet-Európából hozták magukkal őseink, ilyen volt valamennyi török-mongol nép fegyvere s az ókori szkytha-szarmata törzseké is. De ilyen volt őseinknek Volga menti őshazájában is e fegyvere, mert hiszen történelmi adatunk van reá, hogy vérrokonaik és szövetséges társaik, a kozárok, görbe karddal harczoltak. *Erre vonatkozólag a Kr. u. 852-ik év előtt jóval íratott s Nesztornak nevezett legrégibb orosz krónika szóról szóra a következőket tartalmazza: «És mondák a kozárok venei a mi fejedelmünknek, nem jó adó ez fejedelem, — mi egyélű fegyvert azaz szablyát használtunk mindig, ezek fegyvere pedig ketélű, (azaz meč = kard) stb.»*[1])

A későbbi kort illetőleg a «Képes Krónika»-ban számos esetben látjuk őseinket görbe karddal ábrázolva, nemkülönben a XIV-ik századból fenmaradt freskókon és számos egyéb emléken is.[2])

Dr. Szendrei János.

[1]) Az archæographiai bizottság kiadása. Szentpétervártt. 1872. 16. l.

[2]) Lásd még erre vonatkozólag: *Kápolnai P. J.* Az ősmagyar kardok és sisakok. Arch. Ért. 1880. 193. lap és *Nagy Géza* A magyar középkori fegyverzetről. Arch. Ért. 1890. 289. l.

TÁRCZA.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Gróf Forgách Simon 1706-ik évi hadrendje. A kurucz világ idejéből kevés hadrend ismeretes, s e kevesek közt is egyike a legérdekesebbeknek gr. Forgách Simon 1706. évi hadrendje, melynek rajzát ez alkalommal — az eredeti rajzon levő jegyzetekkel együtt — közöljük.[1])

E jegyzeteket kiegészítjük még a következőkkel:

Az *A* alatti *tűzérség* hat tábori ágyúból állott.

A *lovasságból* a *B—B* alatti, a garamszegi *Géczy Gábor* (gr. Bercsényi-féle) karabélyos huszár-ezrede, 12 lovas század;[2]) a *C—C* alatti *Ebeczky István* dandárnok huszár-ezrede, 10 lovas század; az *I—I* alatti, galánthai *Balogh István* dandárnok huszár-ezrede, 10 lovas század; a *K—K* alatti gróf *Csáky Mihály* tábornok huszár-ezrede, 10 lovas század. A lovasság összege 42 lovas század.

A *gyalogságból*, *D* a báró *Perényi Miklós* dandárnok hajdú-ezredének két zászlóalja; *E* a báró *Réray Gáspár* egy zászlóalja; *F* a báró *Andrássy Pál* tábornok egy zászlóalja; *G* az *Esze Tamás* dandárnok egy zászlóalja; *H* a *Csajághy János* két zászlóalja. A gyalogság összege hét zászlóalj = 42 gyalog század. *Thaly Kálmán.*

Mikes Kelemen levele Teleki Mihályhoz. Béldi Pál bodolai kastélyának ostromáról, 1676 április 30. Prásmár. Mi uram Bodolára elmentünk vala, de még csak követeinket sem eresztek be, nem hogy magunkat. A választ levélből olvasták, hogy nem lát-

[1]) Lásd a rajzot a füzet végén.

[2]) Ezen ezred a reductio után is 10 helyett 12 lovas századdal hagyatott meg.

nak sententiát, mi mellett procedalunk; ultimarie azt izenék, hogy küldjük be párba, miforma hütöt kévánunk tőlök és az præsidiumtól, s ha olyformában lesz, meglátják, de ők ugy is sem ki nem jőnek, sem magunkat be nem eresztenek.

Ezek uram éjjel nappal onnan Fogarasból vesznek informatiot,[1]) éjjel-nappal irnak ide; im az præfectusa irt most Béldi uramnak: ha azon irásra meg nem adják, ugylátom obsidialnunk kell, mert ugyértem, el van végezve, hogy fegyverrel is oltalmazzák meg; ijeszt is az szerént. Mi uram az egész gyalogokat a havasokra és útakra mindjárást kiszállítjuk, s ha csendesen a dolgot végbe vihetjük, úgy akarnok, ne lenne a szomszéd országban is lárma. Csak urunknak irtunk Nemes János urammal, hogy a brassai gyalogot adatná ide ő Naga.

Bodoláról uram majd minden egyetmást ki hordottanak meddig beérkeztünk. Én Uram bizony félek, hogy vagyon valami nagy bizodalmok, hogy opponálni merik magokat. Ismét kldet uram mindenekről tudósítom. S nekem parancsolván míg élek, maradok kldk köteles s tekeletes szívvel való igaz szolgája, Mikes Kelemen.

K. J.

Eredetije a Teleki-levéltárban 3689. sz. a.

Egy német mű az Esztergomnál az 1542-ik évben Joachim, brandenburgi választó alatt gyülekezett s Budát fölszabadítani akaró hadseregről. A török 1541 augusztus 26-án megszállotta Buda várát. Szulejman itt fogadta el Fráter György és János Zsigmond hódolatát. Buda vára megszállása hírére a kétségbeesés vészkiáltása hangzott el országszerte.

Most a török iránt jóhiszeműek is kiábrándúltak és belátták, hogy a török óvatos lassúsággal az ország teljes meghódítását készíti elő.

Ferdinánd minden igyekezetét oda irányozta, hogy oly erős hadsereget szervezzen, melylyel Budát a töröktől visszavehesse. E czélból 1542 jan. 14-ére birodalmi gyűlést hívott egybe, hogy a vállalatnak a választó fejedelmek hozzájárulását biztosítsa. A császár a rendeknek a beszterczebányai magyar országgyűlésnek határozatait, melyek szerint a magyarok lelkesült fölkelésre szánták magokat — állítá példa gyanánt elő. A birodalmi rendek a császár tervét elfogadták, de a fővezérletet

[1]) Béldi Pált és Bethlen Miklóst épen ekkor, április 23. záratták el a fogarasi várba, azon szín alatt, hogy a fejedelmet meg akarják buktatni. Innen kapott már a bodolai kastély őrsége utasítást Bélditől, hogy mihez tartsa magát.

a maguk számára követelvén, *II. Joachim*, brandenburgi választó fejedelem személyében egyeztek meg, őt jelölvén az egyesült keresztény hadsereg főparancsnokává, mely Magyarországnak a török iga alól való fölmentésére indúl.

A német fejedelmeknek ezen magyarországi vállalatát most egy német történetíró, a nürnbergi és frankfurti birodalmi gyűlések és a berlini állami levéltár hiteles adatai után megírta.[1])

A német mű az egyidejű magyarországi viszonyokat terjedelmesen tárgyalja. Körűlményesen szól Ferdinand, Izabella (illetőleg Fráter György) és Perényi pártjairól, de kiváltképen a keresztény seregnek Esztergom alá vonulásáról.

Hivatalos kimutatások alapján kijavítja Istvánffyt, ki a fölszabadító seregben 8000 német lovast és 30,000 gyalogost, a magyar seregben *Perényi* Péter vezérlete alatt 15,000 lovast tételez fel, a hiteles összeírás szerint megállapítván, hogy Perényi csak 2000 embert fegyverzett fel saját költségén, *Pál érsek* 500 embert állított Chrovatus (Horváth) Bertalan vezérlete alatt, *Báthory András* pedig szintén 500-at vitt magával.[2]) Kevesebbet állítottak a többi magyar főurak is. Csodálkozik ellenben azon, hogy Istvánffy, *Thurzó Elek* helytartónak jelentékeny hozzájárulásáról meg nem emlékszik.

Ezen seregeknek Esztergomnál való gyülekezése surlódásokra szolgáltatott alkalmat.[3]) Esztergom ugyanis csakhamar ki volt élve s azért a nevezett munkában közölt okiratok szerint, már a legelőbb érkezett hadak sem találtak elegendő élelmi szereket.

Medici Jakab, 1542 júl. 29-én, Esztergomban kelt levelében mindenek előtt hivatkozik azon jelentésére, melyet a török seregek helyzetéről Joachim fejedelemnek tett. Azután figyelmezteti a fővezért, hozzon magával elegendő élelmet, ha seregét az esztergomi táborba hozza, mert Esztergom tökéletesen ki van fosztva.[4])

Thurzó Elek gr. és kir. helytartó ugyancsak Esztergomból írja

[1]) Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Türken Feldzug vom Jahre 1542. Nach archivarischen Quellen von Dr. Hermann Trau, Grunnersbach, 1892.

[2]) Hogy a német tudós itt mit *javít ki*, nem tudjuk, miután Istvánffy is ugyanezen számadatokat adja s csak a jutalékokat végűl összegezve hoz ki 15,000 magyar lovast. *Szerk.*

[3]) Istvánffy a fölmentő sereget Bécsben gyülekezteti. Ezzel szemben Trau levéltári adatai csak Esztergomról szólnak.

[4]) Trau id. m.

1542 aug. 2-án a fővezérnek, hogy ő királyi urának parancsára lovasságával Esztergomban megjelent és másokat is megintett, hogy ide gyűlekezzenek. — Hogy ezt mindeddig nem követték a többi magyar főurak, annak egyrészt az ellenség folytonos kirohanásai az oka, másrészt nem tartják tanácsosnak, hogy oly kevés ember oly közel legyen a hatalmas ellenfélhez.

Azután Thurzó oly méltatlanságról emel panaszt, «milyen királyi urának szolgálatában még nem érte». 200 (két száz) hordó borát, melyet hajón hozatott a környezete és a maga számára, Malignano herczeg lefoglalta. Még azokat sem szolgáltatta ki, melyeket Thurzó saját asztalára szánt. Nem érti, kinek joghatóságát gyakorolja fölötte a herczeg. Ha így elfogják előle az élelmi szereket, nem tud az esztergomi nagy inség miatt ott kitartani. El volt tökélve, hogy a kir. felség szándéka szerint eleséggel is ellássa a sereget; de ha az útat így elzárják előle, nem tehet semmit. Azt a megbízást is kapta a kir. felségtől, hogy az egész császári sereg számára szerezzen össze eleséget Magyarországban; megtenné szívesen, csak küldenék el az élelmező tisztet, hogy annak utasításokat adhatna. Végül elégtételt s az elsikkasztott bor megtérítését kéri. Nem szeretné ugyanis, hogy ez eljárás valami fölkelésre szolgáltatna alkalmat; ha t. i. a herczeg a magyarok iránt való ellenszenvből intézkedett volna, hogy megtorolja azt, a mit *Várkocs Tamás* Simon Jakab császári hadvezéren elkövetett, midőn 133 drb ökrét Szikszónál elhajtatta s Egerbe vitte.[1])

Erre Joachim fővezér azt válaszolja, hogy nagy fölháborodással értesült a történtekről. Most, midőn a keresztény seregnek annyira szüksége volna az egyetértésre, semmi sem volna elszomorítóbb, mint ha a főurak Magyarországban egyenetlenkednének és minden ilyen mozgalomnak ő elejét szeretné venni, még mielőtt kitörne. Írt is rögtön Malignano herczegnek, hogy a lefoglalt bort adja vissza és a magyar helytartónak elégtételt szolgáltasson. Reméli, hogy ez már meg is történt. Hivatkozik különben Thurzó nagylelkűségére és tapasztalt okosságára és kéri, legyen türelemmel mindaddig, míg ő személyesen megjelenik Esztergomban. Ez nemsokára meglesz és akkor meg fogja jutalmazni Thurzó békülékenységét.[2])

Aug. 12-én Joachim választó fejedelem csakugyan megjelent Esz-

[1]) Trau id. m. függelékében az okíratok között.

[2]) Traunál id. h. A levél végén Joachim fővezér Ostrasicz János lovagról tesz említést, kit *Nyáry Ferencz* parancsnok bepanaszolt nála, hogy az ő táborából átszökött Thurzóhoz.

tergomban és a jelen volt *Karlowitz* tanúsága szerint, Móricz szász herczeggel, Ernő *brandenburgi*, Ferencz *lüneburgi* herczegekkel és Albrecht *badeni* határgróffal szemlét tartott.

Az esztergomi Duna partján Várday Pál érsek, Thurzó Elek gr., kir. helytartó és Laskanus várkapitány fogadták. Másnap Pál érsek reggelit adott várbeli palotájában és bemutatta fejedelmi vendégeinek a régi. szép székesegyházat.[1])

Joachim nem sokáig időzött Esztergomban. Thurzó aug. 18-án kelt levelében írja a fejedelemnek, hogy *Serédy* Gáspár és György, valamint *Balassa* Zsigmond megérkeztek a Dunán túlról könnyű lovassággal és azon ürügy alatt, hogy Joachimot várják, Esztergom közel falvait fosztogatják. A szegény néptől minden élelmet és takarmányt váltság nélkül elrabolnak. Kéri ezeknek rendreutasítását, hogy vonúljanak át a Dunán és egyesűljenek a császári táborral vagy várják be ott a fősereg érkezését; mert olyanok előtt nem lehet élelmet szállítani, kik még a lábán sem kímélik meg a jószágot.

Különben a fejedelem távozása óta más jelentősebb esemény nem adta elő magát annál, hogy a török lovasság Pestről Budára vonúlt át, hogy közelebb legyen és a keresztény seregnek Esztergomból tett minden lépését szemmel kísérhesse.[2])

Hogy mily nehezen gyűlekezett a magyar sereg, az Pál érsek és Thurzó helytartó Esztergomban kelt közös feliratából látszik, melyet 1542 aug. 20-án intéztek Joachim fővezérhez. Ebben figyelmeztetik a fejedelmet, hogy ne hallgassa meg azok kérelmét, kik hitlevélért hozzá fordúltak és a beszterczebányai országgyűlés határozatainak eleget nem tettek. Mert ha büntetlenül maradnának a törvények ily merész áthágói, a megyékből még kevesebben vennének részt a hadjáratban.[3])

Ily nehezen verődtek össze a hadtestek, melyek *Esztergom* városától délre, egyfelől a Duna, másfelől a mocsarak által képezett szigeten táboroztak szeptember 4-ig; mert 5-én Buda felszabadítására elindúltak.

Nem követjük tovább a német írót, ki az egész hadjáratot részletesen leírja, úgy vélvén, hogy a már közlöttek is elégségesek annak kimutatására, miszerint Trau munkája sok érdekes, nagyobb részben új adatot gyűjtött össze, melyek e hadjárat történelmét megvilágítják. Annyit azonban ki kell emelnünk, hogy a német szerző a sikertelen hadjáratnak Pest felé vonulására vonatkozólag több fontos körűlményre nézve hite-

[1]) Karlowitz egyidejű naplója Frankfurtban. Trau i. d.
[2]) Trau id. m. függelék.
[3]) U. o.

les felvilágosítást nyújt; továbbá, hogy Trau az egész hadjárat sikertelen voltának okát nemcsak Joachim herczeg gyámoltalanságában találja, hanem a magyar és németországi viszonyok ziláltságában, s végűl, hogy okirati adatokkal fölmenteni igyekszik a fővezért azon vád alól, mintha ő a törökkel alattomosan czimborált volna, mit némely egykorúak állítanak. Joachim a vereség után négy nap alatt visszasietett *Esztergom* alá, hol a sereg végleg feloszlott; Esztergomból a fővezér október 4-én kelt útra Bécs felé.

A nagy sereg megjelenéséhez kapcsolt szép remények, ily meghiúsulása általános levertséget idézett elő a királyi udvarban és az ország rendei között. Ferdinánd maga is Joachimra, a «fekete herczeg»-re hárítja a gyalázatos kudarcz okát.

«Sem fegyveres nép sokaságában, — írja császári bátyjához intézett levelében, — sem hadi készletekben nem volt hiány. Egy tényezőben szűkölködött a hadjárat, jó agyvelőben, mely czélra vezette volna.»

Récsey Viktor.

A győri emlékkeresztek. Alsó-Ausztriában az útakon gyakran találunk kőkereszteket, melyeknek fölíratai már olvashatatlanokká váltak s kíváncsiságunkat annál inkább felköltik. A köznép azok eredetét csak ritkán tudja s gyakran hallottam azokat egyszerűen «rabló-keresztek»-nek (németűl: Rauber-Kreuze) nevezni; de hogy miféle rabló vagy gyilkos gaztette örökíttetett meg, arról bővebb felvilágosítást a nép nyújtani nem tud. Kutatásaim közben végre rájöttem, miszerint II. Rudolf császár Győr várának 1598 márczius 28-án Schwarzenberg és Pálffy által történt visszafoglalása emlékére felírásokkal ellátott kőkeresztek fölállítását rendelte el, s hogy így az alsó-ausztriai keresztek nem Rauber — hanem «Raaber-Kreuz»-ek, azaz «győri keresztek», s nevök csak idővel a nép száján ferdűlt el.

Hogy e kőkeresztek csakugyan Győr visszafoglalásának fontos katonai eseményét örökítik meg, bizonyítja a még tisztán olvasható fölírás, mely a Korneuburgból Stockerauba vezető úton, Wilczek gróf, Kreuzenstein nevű kastélyának közelében levő malom kertjében található kőkeresztet díszíti, s mely következőleg hangzik:[1])

«Oh keresztény, ha ezt a keresztet megnézed, úgy mondj szívedből

[1]) «O Christ wan Du dis Creiz siehst an, so sprich vom Herzen in dem Fürgang, Lob sey Gott der uns Rab, die Stat die d' Türken vierthalb Jar Inghabt, wiederumb in Neunzigachterzwei, In unsere Gewalt durch Vortal geben, dest' sichrer vor dem Türkhen Zleben.»

dícséretet az Istennek, ki nekünk Győr városát, mely negyedfél évig a törökök birtokában volt, csel útján kilenczvennyolczban ismét birtokunkba adta, hogy a töröktől annál biztosabban élhessünk.»

A fölírat alatt czímer látható, lombkoronából kinövő páva vagy más hasonló madárral. Úgy a fölírat mint a czímer is a kőkereszt hátlapján ismétlődik.

Lehetséges, hogy e kőkereszt azért állíttatott fel ép itt, mivel Kreuzenstein ezelőtt Hardegg-féle birtok volt, és 1594-ben Hardegg Ferdinánd gróf adta át Győr várát a töröknek. Az 1595-ben június 16-án Bécsben kivégzett gróf tetemei azonban nem nyugosznak e helyen.

Hasonló győri emlék látható a Brünnből Mödlingbe vezető úton is egy oszlopon, valamint egy öreg bástyán, Lajta-melletti Bruckon, és hihetőleg még egyebütt is s talán érdemes lenne további kutatások tárgyává tenni. *G. G.*

Lothringeni Ferencz herczeg kalandja az 1738-ik évi hadjárat alatt. Mint Oroszország hű szövetségese, Ausztria 1737-ben a törökökkel újabb háborúba keveredett.

A megelőző évben, 1736 április 21-én halt meg Savoyai Jenő herczeg, ki a monarchia támasza és a törökök rettegett ellenfele volt.

A háború csakugyan szerencsétlenül is kezdődött; a vezérek egyenetlensége a sikeres működést lehetetlenné tette, a támadó háborúból a védekezésbe kelle átmenni s a török benyomúlván az országba, elfoglalta Mehádiát és ostrom alá fogta Ada-Kaleh sziget-várát, Új-Orsovát.

Hogy a törökök előnyomulása meggátoltassék, Karánsebes és Illova közt egy hadsereg állíttatott föl. III. Károly király most Lothringeni Ferencz[1]) herczeget nevezte ki az egész hadsereg főparancsnokává, és itt tartózkodott a herczeg testvére, Károly is.

A Temes folyó mentén hatalmas hegységek a «Porta orientalis» emelkednek, melyeknek erdőkkel borított részei akkoriban mindenféle dúvaddal voltak tele s a két herczeget nagyobb vadászat tartására mintegy kihívni látszottak; ezt a herczegek annál könnyebben tehették, mert Lothringeni Ferencz herczeg a seregnek csak névleges vezére vala, míg a hadműveletek felelős intézője Königsegg gróf tábornagy volt.

Nagyszámú kísérettel indúltak a herczegek a vadászatra s szerencsésen elérték a hegység legalkalmasabb pontját s a vadászat kezdetét

[1]) Lothringeni Ferencz, Pálffy János halála után 1728-ban, Magyarország helytartója lett és 1736-ban kelt egybe Mária Teréziával.

vette. A két herczeg együtt tartott s a vad üldözése közben a kísérettől észrevétlenül elvált és nagyobb távolságra eltávozott.

Midőn távozásuk észrevétetett, a gyűlekezésre szokásos jelek ismételten megadattak, de sikertelenül. A herczegek az üldözés hevében oly messze jutottak, hogy a kürtszót nem hallották, s ámbár ők is igyekeztek kiáltozás és puskalövések által a kíséretet tartózkodási helyük nyomára vezetni, mindez semmi eredményre nem vezetett.

A két herczeg igyekezett az útat föltalálni, de a sűrű erdőben minden tájékozás lehetetlenné vált és belátva, hogy teljesen eltévedtek, csak óvatosan hatoltak előre. Ámde egyszerre több vad külsejű, rút alak bukkant föl előttük. Egy oláhokból álló rablóbanda volt ez, mely e hegységben ütötte föl tanyáját. A herczegek, látván, hogy már észrevétettek, s így többé vissza nem vonúlhatnak, bátran a tanya irányába folytatták útjokat. A rablók félelemmel látták a fegyveres embereket hozzájuk közeledni, azt gondolván, hogy ezek az ő üldözésükre küldettek ide és azonnal védekező állásba helyezkedtek. De midőn észrevették, hogy a két embert több nem követi, mindjárt gyanították, hogy eltévedt vándorok, kik íme könnyű zsákmányúl kínálkoznak. Fel is kerekedtek azonnal s már-már megtámadták a két herczeget, midőn a zavarban Ferencz herczeg felső ruhája félrelebbent, és rendjelének fényes csillaga hirtelen előtűnt. A rablók pillanatra meghökkentek s vezérük, ki nagyságra és erőre mindnyájukat felülmúlta, azonnal fölismerte, hogy nem közönséges halandókkal van dolga. Csendet parancsolt tehát és a két idegen kiléte felől kezdett kérdezősködni.

Ferencz herczeg jelek és egyes szavak által igyekezett a rablóvezért kilétükről fölvilágosítani és követelte, hogy azonnal vezessék őket a császári táborba.

Hosszas alkudozás után, melynek folyamán a herczegek a rablók kívánságainak teljesítését, nevezetesen kegyelmet mindnyájuk számára stb.[1]) megígérték, a rablóvezér késznek nyilatkozott a herczegeket a császári táborba vezetni. De ekkor a haramiavezér felesége, ki vadságra és gonoszságra őt messze felülmúlta, arra igyekezett urát rábeszélni, hogy a herczegeket ne a császári táborba, hanem inkább a törökökhöz vezessék, kiktől a két fogolyért sokkal nagyobb jutalmat remélhetnek, mint a herczegek ígértek. De a vezér nem akarta adott szavát megszegni s kemé-

[1]) Több hasonló kívánság közt azt is kérte volna a vezér, hogy ha Új-Orsova a törököktől vissza lesz foglalva, ő neveztessék ki annak parancsnokává!

nyen megdorgálta feleségét, ki aztán borzasztó fenyegetések és átkok közt távozott el, ígérvén, miszerint török csapattal fog visszatérni.

Nem volt tehát veszíteni való idő s a rablók megkezdték az útat a két herczeggel a császári tábor felé. Abbeli félelmében, hogy a gonosz asszony beváltja fenyegetését és a törököket nyomra vezeti, a vezér nem merte a rendes útat követni, hanem a sűrűségen keresztül, mindenféle tekervényes ösvényen, majd a Temes jobb-, majd pedig balpartján haladt előre.

Három napig tartott a vándorlás, mely alatt természetesen a herczegek a rablókkal együtt étkeztek és pihentek, s egy kulacsból[1]) enyhítették szomjukat. Midőn végre a császári tábort meglátták, a vezér, ki Lothringeni Ferencz herczeget a vállain vitte, őt a Temes balpartján húzódó hegyláncz egy sziklájára, Szlatina falu közelében tette le.

A két herczeget a táborban annál nagyobb örömmel fogadták, mivel hosszas távolmaradásuk már a legkomolyabb aggodalomra adott okot.

A rablóvezér és bandája megkapták a megígért és megérdemelt kegyelmet, valamint mindazt, a mit kikötöttek maguknak.[2])

Azon a helyen, hol Bagyu Péter a herczeget letette, kápolnát emeltek, melyet később Mária Terézia, mint özvegy, 1771-ben újra fölépíttetett és földíszíttetett. A templom gazdagon dotáltatott és drága fölszereléssel volt ellátva; a miseruhák közt Mária Terézia által himzettek, ez eseményre vonatkozó felírásokkal ellátva, is voltak.[3])

Ez esemény emlékét, mely talán kevesek előtt ismeretes, egy a templom külső falába illesztett márványtábla örökíti meg, a következő fölírással:

QUOD FRANCISCUS, POST CAESAR ET CAROLUS
FRATRIS LOTHARI, VENENDO ERANTIS HIC
TURCAS EVASERUNT 1738
LARGITATE VIDUAE AC AFFINIS
MARIAE THERESIAE RESTRUCTA 1771.

Gömöry.

[1]) A kulacsot, mint beszélik, a haramiavezér utódjai is mindig nagy becsben tartották és emlékül megőrizték.

[2]) Új-Orsova parancsnokává nem lehetett a rablóvezér, kit Petru Bagyunak hívtak, mivel a várat a töröktől visszafoglalni nem sikerült.

[3]) Hogy megvannak-e ezek ma is, nem tudjuk; az ottani plébániahivatalhoz intézett erre vonatkozó kérdésünkre feleletet nem kaptunk.

Az 1809-ik évi magyar nemesi fölkelés vitézei. Az 1809-ik évi magyar nemesi fölkelés, mint intézmény, a hozzákötött várakozásnak ugyan nem felelt meg, mindazonáltal a harczokban számos tagja dícséretesen vitézkedett; a poros aktákból kerestem ki a következő eseteket, úgy gondolván, hogy azok hősei — ha nagy dolgokat nem műveltek is — érdemesek arra, miszerint emlékezetük a feledés homályától megóvassék.

A följegyzett esetek ezredek szerint a következők:

1. *Vasmegyei fölkelő lovasezred.*

1809 június 14-én a Győr melletti csatában *Szapáry Vincze* gróf alezredes súlyosan megsebesült. Bárha József főherczeg, a nádor, az alezredesnek felgyógyulásáig szabadságot engedélyezett, ő ezt igénybe nem vette s már június 16-án, midőn az ezred az ellenség ellen nyomúlt, a legnagyobb erőmegfeszítéssel lóra ült s a kémszemlében részt vett. Midőn pedig az ellenség az ácsi erdőből egy oszloppal gyorsan előnyomúlt s ez által János főherczeget személyesen a legnagyobb veszedelembe juttatta, Szapáry elhatározta, hogy a francziák előnyomulását gyors támadással meg fogja hiúsítani. A támadást az osztálylyal bátran és hathatóan keresztűl vitte s az ellenséget messze Ács mögé szorította vissza. Egy franczia tábornok, a becsületrend keresztjével, több tiszt és közember maradt a harcztéren.

Az Ácsról Komárom irányában végrehajtott kémszemle alkalmával, 1809 jan. 16-án *Ányos Sándor* tizedes alól a lovat kilőtték. Ányos nyomban levágott egy franczia lovast s annak lovára pattant föl. De Felső-Ácsnál ezt a lovat is meglőtték és ő kénytelen volt gyalog egy paraszt házába menekűlni. A paraszt elárulta Ányosnak, hogy istállójában egy lovas franczia van elbújva. Ányos erre kivont karddal az istállóba rontott, a francziát leszúrta és lovát elvéve, azonnal az ellenség üldözésére sietett. De a vitéz katona e napon nem volt szerencsés; alig ért az ellenség közelébe, egy lövés folytán harmadik lova is összerogyott, s Ányos csak nagy fáradsággal és ügyességgel bírt a harczból kimenekűlni s azután századához gyalog bevonúlni.

2. *Vasmegyei fölkelő gyalogezred.*

A győri események alkalmából 1809 jún. 14-én a vasmegyei 5-dik gyalog zászlóaljban leginkább *Lukács János* őrmester tűnt ki. Ezredese, Erdődy Károly gróf, elvesztette a harczban lovát; Lukács ezredesén úgy

segített, hogy lelőtt egy közelében elvágtató s lovával elbukó franczia tisztet, lovát a harcz közepette ezredesének elvitte, mi által őt a fogságtól megmentette.

Ugyanez alkalommal az ezred zászlója is nagy veszedelemben forgott. Erdődy már négyszer támadott, de az utolsó támadást a franczíák nagy erővel vetvén vissza, a zászló már majd elveszett; ekkor *Zangos Mátyás* tizedes, futó társai közűl többeket összeszedvén, azokkal újból előretört s magát egy árokba vetvén, onnét oly sikeresen tüzelt, hogy az ellenség üldözése kis időre fennakadt s így a zászló és kísérői szerencsésen elmenekűltek.

A második roham alkalmával történt pedig az, hogy *Sipkovics László* tizedes *Mesterházy Mihály* fölkelővel, egy az ellenség kezébe jutott ágyúnkat a leghevesebb harcz közepette visszafoglalta és a hozzájok sietett bajtársak segítségével biztosságba helyezte.

Ugyan e zászlóaljhoz tartozott *Nagy György* fölkelő őrvezető, ki a Szabadhegy melletti harczban súlyosan megsebesűlt báró Barkóczy, zempléni fölkelő lovas ezredbeli századost, egy ismeretlen nevű fölkelő segítségével az ellenség kezeiből kiszabadította. A századost azután ketten puskáikon vitték hátra s helyezték biztosságba. *G. G.*

A tiszti kinevezések közlése a múlt században. A tiszti kinevezések közlése a régi időben nem volt oly egyszerű dolog mint most és a kinevezettre nézve még költséggel is járt. Így Mária Terézia idejében az újonnan kinevezett ezredest ezredének a főhadbiztos (Oberkriegscommissarius) mutatta be, mely alkalommal az ezredes neki 100 aranyat átadni s őt fáradozásaiért még külön megajándékozni tartozott. Később a bemutatást nem a főhadbiztos, hanem a vezénylő tábornok, vagy ennek helyettesítője, egy e czélra külön kirendelt tábornok, eszközölte, de a hadbiztos jelenlétében. A bemutató tábornoknak ekkor az új ezredes egy teljesen fölszerelt hátas lovat tartozott ajándékozni, megfizette ezenkívűl a hadbiztos kezéhez a 100 aranyat, s végre a kinevezési okmányért az udvari hadi tanácsnak 450 frtot kellett beküldenie. Századostól lefelé a tiszteket az őrnagy mutatta be, kinek a kinevezett tisztek mindegyike egy pár jó minőségű tiszti pisztolyt tartozott adni. A kinevezést tudató parancsot a segédtiszt a bemutatás után az újonnan kinevezett tiszteknek személyesen vitte el, a miért is őt egy arany illette.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

Károlyi Ferencz gróf és kora, 1705—1758. A grófi nemzetség levéltárának adatai alapján írta *Éble Gábor*. Első kötet. Buda-Pest, 1893. 647 és XVI. lap, 6 önálló és 7 szövegbe nyomott képpel; bolti ára 4 frt.

Rég került ily derék könyv a kezünkbe, mint Éble Gábor könyve, melyet bizonyos tartózkodással kezdtünk forgatni, de a melybe — lapról lapra haladva — mindig jobban beleszerettünk.

Alig hinné az ember, hogy egyetlen családi levéltárból, semmi más forrást igénybe nem véve, nemcsak egy kitünő életrajzot, de hozzá még egy fölötte érdekes korrajzot is megírni lehet. s bizony irigyeltük a mű szerzőjét, a ki ennyi kincsben dúskálhatott. Mert kincs az, a mit a Károlyi nemzetség levéltára magában foglal, s a magyar közönség csak hálás lehet Éble Gábornak, ki szerényen a kritika és a nagy közönség elnézését kéri, pedig sokkal jobb, becsesebb és érdekesebb művel ajándékozta meg nemzetét, mint sok más önhitt író, ki azon meggyőződésben él, hogy tollából csak tökéletes kerül ki.

Különösen jól esett nekünk e könyv olvasása most, midőn az utóbbi időkben a biographia-irodalomban hanyatlást láttunk. Hanyatlást annyiban, hogy az életrajz-írók, megfeledkezvén kitűzött czéljukról, könyveiket levéltári nyers anyaggal töltik meg, s diplomatiai jegyzékek, okíratok s levelezések halmazát tárják elénk, de nem bírnak avval a művészettel, hogy hősük életét, gondolatvilágát, jellemét, kidomborítsák; cselekvéseit s azok indító okait velünk megértessék, s az életrajz fonalán vezetve belehelyezzék az olvasót ama korba, melyben hősük élt, cselekedett, küzdött vagy szenvedett.

Éble könyve a legtüzetesebb, részletesebb életrajzot nyújtja, de oly keretben, hogy olvasása közben ritka közvetlenséggel ismerjük meg a környezetet, sőt magát a kort is, melyben hőse növekedik s később cselekszik; megérteti velünk az eszméket, melyek története személyeit áthatják, meg a befolyást, melyet ez eszmék reájuk gyakorolnak, melyek cselekedeteiket indokolják, s azoknak irányt, határt szabnak.

Szóval élet- és korrajz fekszik előttünk, még pedig a legszebbek, legérdekesebbek egyike, mely a tudományosság színvonalán áll, és becsü-

letére válik a derék szerzőnek, ki művészit alkotva, magát nagy szerényen «az írásban műkedvelőnek» tartja.

Különösen rokonszenvessé teszi előttünk e munkát azon bár ki nem mondott, de nyilvánvaló törekvés, hogy Károlyi Sándornak, a szatmári béke megalkotójának igazságot szolgáltasson. Károlyi Sándor eljárását a szatmári béke megkötésénél Rákóczy Ferencz fejedelem tudvalevőleg nem helyeselte, kortársai s némileg az utókor is pedig azzal gyanúsították, hogy a béke megkötésénél inkább a magánérdek vezette, semmint a haza érdeke; így tehát — bárha árulónak senki nem tartotta — mégis némi homály tapadt nevére. Örömmel látjuk Éble könyvéből, hogy Károlyit nemcsak a szatmári béke megkötésekor, de azután is, mindenkor a legtisztább hazaszeretet vezérelte, s hogy ő minden cselekedetében csak egy czélt tartott szem előtt: a haza boldogságát.

Csak is ez magyarázhatja meg valóban, hogy a nyakas kuruczvezér, ki előtt semmi gyűlöletesebb nem volt, mint a német, önmagát megtagadva, küzd és fáradozik a magyar haza nyugalmát és szabadságát biztosító béke megerősítésén, lót, fut, jár, könyörög, hogy a szatmári béke törvénybe iktattassék.

Maga Károlyi Ferencz életrajza is kulcsként adatik kezünkbe, hogy atyja jellemét megérthessük, s hogy mindazt, a mit Károlyi Sándorról mond, el is higyjük; hisz Ferencz atyja nevelése volt, s azon eszméket szívta magába, melyek atyjának egész életében irányadók voltak, s ha Ferencz előtt élte egész folyamában csak egyetlen czél lebegett, «a magyar hazát becsülettel szolgálni», úgy atyjának eszménye sem lehetett más, mint a haza boldogsága.

Rokonszenves előttünk e törekvés, mondjuk ismét, mert a történetíró nemes feladatának tartjuk azt, hogy nemzeti történelmünk nagy és dicső alakjait tisztázza azon vádak alól, melyeket a rágalom, az önzés, az irigység bőven ont mindazokra, kik embertársaik fölött ha csak egy fejjel is kiemelkednek.

Ferencz gróf életének elejét, melyet könyvünk a «Szülői ház», a «Serdülő évek», a «Szerelmi házasság» fejezetekben tárgyal, nem követjük, ép úgy nem érintjük a «Csáky Krisztina» és a «Koronázó országgyűlés 1741-ben» című fejezeteket, ellenben megemlékezünk azokról, melyek katonai és hadtörténelmi dolgokkal foglalkoznak.

Első ezek között a «Károlyi huszárezred» című; ebből megtudjuk az úgynevezett «Károlyi» most «cs. és kir. Württemberg király 6-dik huszárezred» felállításának történetét, melyet Károlyi Sándor gróf, a kurucz tábornok az akkori formalitások közt, de egészen saját költségén állított föl, s melynek élére azután mint ezredes, fia Ferencz gróf lépett.

1734 márczius végére készen állott az új lovas ezred, melynek felállítási költségei körülbelől 75,000 forintot tettek, melyből azonban 31,000 frt a tiszti állásokért, melyekre pályázó elég akadt, megtérült. Egy-egy lovas költsége 73 frt 48 kr. volt. Az ezred vezénynyelve a *magyar* volt, a gyakorlati szabályzat csekély eltéréssel ugyanaz, mely a kuruczoknál használtatott s Éble a függelékben adja a 205 pontból álló szabályzatot, mely kiváló hadtörténeti érdekességénél fogva a bővebb megismerést megérdemli. Károlyi Sándor gróf 1734 május 20-án Köpcsényben szemlélte meg az új ezredet, 22-én iktatta be Ferencz fiát mint az ezred ezredesét s 23-án ment végbe a zászlószentelés s az ezrednek a zászlókra való fölesketése.

Az ezred nyomban megindúlt az ellenség elé s a következő fejezet, a «Rajnai hadjárat és a Péró-lázadás» kíséri Ferencz grófot a franczia háborúba, leírja a nehézségeket, melyekkel a fiatal grófnak megküzdeni kellett, melyek közt a fiatal ezredesnek a valóságos parancsnokkal, Baranyai ezredessel történt különféle összetűzései kiváló fontosságúak, az ezred működését Philippsburg ostrománál, az öreg Sándor grófnak a hadműveletekről szóló jelentésekre tett nagyérdekű észrevételeit, az ezred hőstettét Kirchbergnél, és végre a Péró-lázadást, melynek elfojtására az intézkedések Károlyi Sándor gróf, mint kerületi főkapitány részéről indúltak ki.

Behatóan foglalkozik könyvünk ezután az 1736—1739. évi «török háború»-val, melyről számos, fölötte érdekes és ismeretlen adatot közöl, gyarapítván evvel a magyar hadtörténelem forrásait. Ferencz gróf személyesen vezeti ezredét, mely számos viszontagságon megy át, sok veszteséget szenved, de folyton növeli a magyar hadi dicsőséget, melynek megszerzése és fentartása ezredesének is legfőbb gondja.

Csak nehezen mondunk le a bővebb ismertetéstől, mert hisz szeretnénk a könyv legnagyobb részét elmondani, de nem tesszük, hogy annál többeket buzdítsunk e derék könyv olvasására.

Török történetírók. Török-magyarkori történelmi emlékek, II. osztály: Írók. A magyar tudományos Akadémia történelmi bizottságának megbízásából fordította és jegyzetekkel kísérte *Thury József.* Első kötet. Buda-Pest, 1893. 434 és XIII. lap. Kiadja a magyar tudományos Akadémia. Ára 4 frt.

A magyar tudományos Akadémia már a hatvanas években, midőn a török-magyarkori oklevelek kiadását megkezdte, elhatározta, hogy a

hazai vonatkozású török írók munkáit is ki fogja adni. E határozat azonban mindeddig végrehajtatlanúl maradt, mert a török írók lefordítására orientalistáink közűl eddig egyik sem vállalkozott.

Ezt pedig rosszúl tették, mert Magyarország története négy évszázadon keresztűl a legszorosabban összeforrt a törökével, s történeti tudásunk számos hézagát csak a török történetírás segítségével vagyunk képesek kitölteni.

Kiváltképen a hadi történetírás érezte nagy mértékben a török források hiányát, mert hiszen megszámlálhatatlan hadi eseménynél mi ketten, a magyar és a török, állottunk egymással szemben, s ha őseink harczai felől való tudásunkat kiegészíteni akarjuk, ehhez első sorban ellenfelünk kronikásaira van szükségünk. Eddig Hammer hézagos és sokszor megbízhatatlan közléseire és itt-ott szórványosan megjelent adatokra voltunk utalva, melyek azonban a hadi eseményeket tanúlmányozót a legtöbbször, és pedig a legfontosabb esetekben, cserben hagyták. Ez volt az oka, hogy a török forrás-adatokra folyóiratunk is nagyobb gondot fordított, ez adatokat buzgalommal gyűjteni igyekezett, s érezve a török források nagy szükségét, ebbeli dolgozatoknak mindig elsőséget biztosított.

Ép ezért mi üdvözöljük a legnagyobb örömmel Thury József barátunk és munkatársunk vállalkozását, melylyel a magyar hadtörténelem előtt a török történetírás kincsesbányáját megnyitja, s nagy örömünkre szolgál, ha elhatározásához buzdításunkkal mi is hozzájárultunk. Mert a munka, melyre Thury vállalkozott, elég nagy és terhes; a török írók gyakran homályos, majd mindig virágos és az értelmet csillogó mázzal burkoló mondatait fordítani nem közönséges feladat, s nemcsak alapos nyelvtudást, de széleskörű irodalmi és történettudományi készültséget is föltételez.

Thury becsülettel küzdött meg e nehéz feladattal s a török történetírók első kötetére megelégedéssel tekinthet.

E kötet a következőket tartalmazza: Az 1486-diki «*Névtelen*» és *Nesri*-nek «Az Oszmán ház története» czímű művét, *Turszun* bégtől «A hódító Mohammed szultán történeté»-t, *Szeád-eddin*-től «A történetek koronáját», *Kemálpasazáde*-től a «Mohácsnáme»-t, és I. Szulejmán naplóit. Függelékképen még 12 oklevél van csatolva, melyek szintén magyarországi fontos eseményekre vonatkoznak.

Hogy pedig e gazdag anyagot haszonnal értékesíthessük, Thury minden egyes részhez bevezetést ír, fölsorolván az íróra és művére vonatkozó irodalomtörténeti adatokat, a szöveget mindenütt jegyzetekkel

kíséri s végűl a gyakoribb török szavakról magyarázatot és egy név- és tárgymutatót csatol.

Hadtörténeti irodalmunk fejlődésének jele, hogy a török írók kiadásának szüksége beállott, s óhajtjuk, hogy Thury vállalata mielőbb folytattassék, mert munkálkodása a történeti irodalom fejlődését elősegíti, annak fontos tényezőjét képezvén.

Melegen ajánljuk Thury munkáját a magyar hadtörténelem barátainak.

Fogaras vára és uradalma történeti emlékei. Írta *dr. Szádeczky Lajos.* Különnyomat az «Erdélyi Múzeum» 1892-ik évfolyamából. Kolozsvár, 1892. 83 lap.

Egy kicsi füzetben Fogaras várának és uradalmának majd öt századra terjedő, dióhéjba szorított történetét adja itt Szádeczky Lajos, kinek nevével azóta, mióta körünkből kivált, s idejét mint egyetemi tanár leginkább a tanításnak szenteli, a történeti irodalomban ritkábban találkozunk; bizonyára nagy kárára a történeti irodalomnak, melynek eddig nemcsak legtehetségesebb, de legszorgalmasabb művelői közé tartozott.

E kis munkája is, daczára igénytelenségének, tartalomban gazdag és értékét növeli azon körülmény, hogy benne Szádeczky egy 600—700-ra menő, az enyészettől általa megmentett oklevél Fogarasra vonatkozó adatait dolgozza föl, ily módon Fogarasnak mintegy kisebb monographiáját adván.

Hadtörténelmileg figyelemre méltó adatok: Fogaras ostromlása Báthory István által 1573-ban, a fogarasi német őrség lázadása 1605-ben, Fogarasvár hadi fölszerelése 1673-ban és 1692-ben.

II. A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

TIZENHETEDIK KÖZLEMÉNY.

AZ ANJOUK KORA. VENCZEL 1301—4. BAJOR OTTO 1305—8. RÓBERT KÁROLY 1308—42.

Általános jellegű munkák: *Jähns,* Handbuch der Geschichte des Kriegswesens (724—725 l.). Pohler, Bibliotheca historico-mili-

taris: I. *Gallitzin herczeg*, Allgem. Kriegsgesch. (Ide szól: I. köt. 2. rész. 8. fej.)

Kerékgyártó Elek, A magyar hadügy állapota az Anjou királyok alatt. (1880.)

Pucor, A magyarok harczmódja a II. korszakban. (Ludovica Akadem. Közl. 1879.)

Melichar, A magyar hadtörténelem fejlődése az Árpádok és Anjouk házából származott királyok idejében. (U. o. 1882. évf. 910 s k l.)

Nagy Géza, A magyar középkori fegyverzet. (Archæologiai Értesítő 1890. folyt.)

— — Hadbaszállás, hadak oszlása, esztenkedd nap. (Czikksorozat a Turulban. 1884. 16 s k. l.).

Venczel és Ottó korához:

Botka Tivadar, Trencséni Chák Máté és kortársai. (Akad. értekez. 1873.)

Kabos Kandra, Erne bán és fiai. (Századok 1884. 114 l.)

Pór Antal, Chák Máté. («Történeti Életrajzok» 1888.)

László erdélyi vajdáról szóló irodalom, kül.

Pór és *Wertner* czikkei a Turulban 1887—89. évfolyamban.)

Pór Antal, A németújvári grófok. (Századok, 1888. 252. l.)

U. az, Az Omode nádorok. (Turul, 1888. VII 48. l.)

U. az, Kőcski Sándor országbíró. (Századok, 1888. 785 l.)

U. az, Lipóczi és Nekcsei Demeter és Sándor. (Századok, 1890. 20 l.) Lipóczi Sándor a «rozgonyi hős». Más, a rozgonyi csatára vonatkozó új okleveleket l. a Turulban. (1888. 130. l.)

U. az, Bogár István és Bogárfia Márton. (U. ott 1890. 217. l. Korrajzok.

Komáromy András, Dózsa nádor és a Debreczeni család. (Turul, 1890.)

Bunyitai Vincze, Kopasz nádor. (U. o. 1888. 133. l.)

Wenczel Gusztáv, A Frangepánok Magyarország történetében, különösen az Anjouk korában. (Századok, 1890. 3. füz.)

Wertner Mór, A bazini és szentgyörgyi grófok. (Bécs, 1890. Századok, 1890. 496) és Széchényi Tamás, erdélyi vajda. (Ungar. Revue, 1890. 715. l.)

A horvát, dalmát és bosnyák harczokra és fölkelésekre nézve l. az irodalmat *Klaić-Szamota* és *Asbóth* János, Boszniáról írt műveiben és a Bosznia történetéről szóló czikk végén a Magy. Lexikonban. (III. k.). A régiebbek közül pedig Salamon Ferencz művét: Az első Zrínyiek (= a brebiri grófok).

A *Bazarád* oláh vajda ellen indított hadjáratra nézve l. Huber Alfons, Österr. Gesch. II. 207. Pesty Frigyes, Szerémmegye története. (I. köt.) — A Milutin Urosz szerb fejedelem ellen viselt hadjáratra

nezve *Kállay Benő*, A szerbek története. (I. 70.) V. ö. a Századokban (1890. 507.) ismertetett szerb munkát és Krzynanowski lengyelül írt dolgozatát: Oláhország kezdetei. 1247—1330. (Krakkói egyet. értekezés. 1889.)

A *lengyel* eseményekre vonatkozólag l. *Caro*, Gesch. Polens cz. művét és *Lovcsányi* értekezését a Századokban (1888. 508); a cseh-morva eseményekre nézve: *Palacky* és *Dudik* munkáit. (Mährens Gesch. XI. köt. 1. és 2. rész.

Újabb oklevélgyűjtemény: *Melczer István*, Okmányok a Melczer család levéltárából (1890). E család egyik sarjadéka, Pós István, részt vett nemcsak a Göllheim mellett vívott nagy lovagcsatában, hol súlyosan megsebesült, hanem a Chák Máté ellen vívott csatákban is.

A *mühldorfi csatáról*, melyben magyar segélyhad támogatta Szép Frigyest, l. *Riezler*, Geschichte Baierns (II. köt.), *Dobenecker* értekezését az Ergänzungsheft der Mittheilungen des Instituts für österreich. Geschichtsforschung (1883. 163. l.) és *Köhler* őrnagy művét: Die Entwicklung des Kriegswesens etc. (II. 283). Ugyane munka bírálgatja Pfannenschmidt és Weech régibb keletű dolgozatait e csatáról. V. ö. *Huber*, Österr. Gesch. II. 131—132.

A bandériális rendszerről l. a fent említett általános műveket, továbbá: *Piringer*, Ungarns Banderien und dessen gesetzmässige Kriegsverfassung überhaupt. (Bécs, 1810.)

Bárdossy, Animadversiones de insurrectione nobilium (Buda, 1792).

Jankovics Nik., Ueber die Abstammung des Namens Banderium. (Hormayr's Archiv. 1824. XV. évfoly.).

Apocrises, seu histor.-diætales recapitulationes de banderiis hungaricis. (Bécs, 1785.)

Rosti Anton von Barkócz, Versuch Ungarns Banderien ur-constitutionsmässig darzustellen. (Sümeg, 1811. Kézirat a nemz. Múzeumban, 8-adr. 73. sz. alatt.)

Kovachich Jos. Nikol, Beleuchtung der Frage. ob der ungar. Adel seine Burgen mit Besatzung auf eigne Kosten unterhalten musste. (Kézirat nemz. Múz. 4-edr. 586. sz. alatt.)

Ide szól még: *Salamon Ferencz*, A török hódítás Magyarországon. (2. kiad. 1886.)

Összeállította: *Dr. Mangold Lajos.*

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYÜJTEMÉNYE.

Teleki Mihály utasítása a huszti vár kapitánya és várnagyai számára, 1669-ből.

Instructio pro Generoso et egregiis Dnis Michæle Katona Capitaneo, Martino Losonczi, Laurentio Nagy Castellanis arcis et præsidii Husztiensis, Dnis Amicis mihi benevolis. 1669. Február. Huszt.

Mivel a mi kls urunk ő Naga az itt való dolgok felől még nem egészen informatus, maga méltóságos Subscriptioja és pecsété alatt klmeteknek instructiot nem küldhetett, méltatlan voltomra én reám bízván kelmetekkel együtt az itt való gondviseléseket; hogy én is ne láttassam ez helyet gondviseletlenül hagynom és klmetek is tudhassa jobban az dolgokat alkalmaztatni, egynehány punctumokat irattam le, melyeket a mi klmes Urunk parancsolatjából irtam; Kérem, sőt a nekem adatott hatalom szerént parancsolom is, hogy klmetek magát alkalmaztassa, alattavalóival is megtartassa, mindaddig ahoz tartsa klmetek magát, míg az mi kgls urunk ő Nsga, maga méltóságos Subscriptioja s pecsétje alatt való instructiot nem küld, mely is nem sokára halad.

Mindenek felett az Isten dicsőségét előtte viselvén klmetek szorgalmatosan, senki is Isten ellen való káromlást s szitkozodást ne cselekedjék, a ki cselekednék, érdeme szerént való büntetését el ne mulassa, klmetek observálván erről az eddig itt a kapukban táblákra kiiratott illendő törvényeket.

Midőn a prædicator Isten szolgálatjára felmegyen, az egész præsidiumot reá erőltessék a prædicatiora s könyörgésre való menetelre. A ki elsőbben elmulasztja, megintessék; a ki másodszor, ő klmek találjanak büntetést neki.

Mikor estve, reggel is, a kapukat megnyitják, beteszik, a szokott könyörgéseket az arra rendeltetett személyekkel követtessék ő klmek.

Erős büntetés alatt meg legyen hagyva, szorgalmatos vigyázással kell lenni magának is kapitány s porkoláb uraiméknak, reájok vigyázzanak, de hadnagyokkal, tizedesekkel, káplárral reá vigyáztassanak, senki egymással ne suttogjon, hanem ha kinek mi dolga, nyilván s nagyon beszéljék egymással, annál inkább a várból kijövén, oly személyekkel ne tractáljanak, kikhez gyanúság férhetne s kiknek urának vagy asszonyának ez várhoz prætensioja lehetne. A ki bizonyos szükségért le akar jőni a városba, a kapitány uramtól kérezzék, annak bizonyos óra adassék a felmenetelre, egyszersmind felest nem kell kibocsátani, míg azok fel nem mennek, másokat addig le nem kell bocsátani.

Ha ő klme a sokszor való lejárásokban a præsidiumnak akadályt lát, inkább a kufárokat és egyebeket, kik afféléket árulnak, erőltessék reá, vigyék a kastélyba a kenyeret s egyebeket, pénzre ott is azon áron adhatni el, mint itt alatt.

A gyalogokat ő klme éjjel ki ne engedje hálni, kiváltképpen az urunk udvari gyalogit sehová is ki ne bocsássa, se küldje oly helyre, annál inkább ne bocsássák, ha kéredzenek is, hogy kiháljanak. Az itt való régi gyalogok közül, ha ki házához kéredzik, egy éjszakára elbocsáthatják ő klmek, de egyszersmind ne felest, ha valahová kell is küldeni oly helyre, hogy künn háljon, azokból küldhetnek el ő klmek, de visszatérvén mind mikor magok kéredzenek, mind mikor küldetnek, jól meg kell őket examinálni, hol, kivel s miről beszélgettenek.

A várban, ha szükség nem hozza, korcsomát nem kell árultatni; igen reá kell vigyázni, a vitézlő rend egymással ne veszekedjék; a ki affélébe elegyíti magát, az olyakat ő klmek megbüntessék keményen. A ki penig akármi okon egyik a másikra kardot vonszon, keze vágassék le. A ki penig egyik a másikat megsebesíti, meg haljon érette.

A ki kapitánja, úgy porkolábja ellen embertelenűl szól, igen-igen megverettessék; a ki hadnagyával embertelenkedik, elsőbben megintessék, másodszor megverettessék; a ki penig ugyan fegyverhez nyulna, feje vétessék; a ki tizedesével ok nélkül embertelenkedik kétszer megintessék, harmadszor megverettessék, ha ugyan gyakorlaná, ki csapattassék a várból.

Valaki nappal lármát csinál, meg kalafáztassék, a ki éjjel, meghaljon érette.

Szót senki, élete vesztése alatt, sem egyszer sem másszor a várból ki ne vigyen.

Naplemente után senki is lámpás nélkül ne járjon. Kiki kéményét gyakran seperje. Valaki kéményitől gyuladás leszen, erősen megbüntettessék; a ki ugyan contumacia ductus az ellen cselekednék, kicsapattas-

sék gyalázatosan a várból, avagy ha ugyan káros gyuladás esik szállásáról, meghaljon érette.

A strásákat, czirkálókat kapitány uram is eljárja, de leginkább azokra való vigyázás porkoláb uraimékot illeti. Azért ő klmek becsületek vesztése alatt mind estve, éjfélkor, reggel is a czirkálókat magok állassák föl; azonban a hadnagyokkal gyakran megjárassák, úgy a tizedesekkel is. Valamely Czirkáló aluva találtatik, elsőbben egész sereg láttára keményen megverettessék; másodszor, ha ugyanő találtatik aluva meg ölettessék; ha penig oly időben találtatik a czirkáló elaluva, a mikor a vár szállásában, vagy obsidiumban, vagy csak annak félelmében volna is, azon szempillantásban megállítassék és az feje a várból kivettessék.

Porkoláb uraméknak igen szorgalmatos vigyázások legyen a czeit házakra, munitiókra, porosházakra igen jól reá vigyázzanak; kapitány uramék is szorgalmatosan reá vigyázzon, kik, mint járnak el tisztekben. A pattantyusokat is reá erőltesse ő klme, hogy jól vigyázzanak ők is, az ő tiszteket illető dolgokban szorgalmatosan járjanak.

A kapu betételben, fölnyitásban, az eddigvaló szokást kell követni, ha mi kisebb alkalmatlansággal félhetne is ember olykor, igen meglássák ő klmek mint nyittassák meg, sőt valameddig a várnak állapotja bizonyos korban tevődik, mindaddig oly szorgalmas vigyázással kell lenni, a kapukon igen meg kell látni, kit, mint bocsátanak be, úgy a szekereseket, szánosokat is jól megkell vizsgálni; fegyverrel senkit be nem kell bocsátani, magyarországi embert kiváltképpen.

Magyarországi embernek senkinek szállást hírnélkül klmetek ne adjon. Czirkálókat éjjel-nappal tartván klmetek a rendelt helyeken; ha penig az állapot úgy kivánja, több helyekre is állítsanak czirkálókat.

A kapukra szolgáló belső várban levő ágyúk lyukaikat kitisztítsák és egyéb szükséges helyeket is készen tartsanak, hogy a szükség idején a kapuknak succurrálhassanak.

A mely ajtót kapitány uramnak hagytam meg csináltatni, el ne felejtse ő klme mentől hamarébb meg csináltatni. Az istálló kapujánál levő egy régi gyalognak kapitány uram tegyen rendet, mit csináljanak; azon belől levő kaput is el kell készíttetni, ott éjjel-nappal mind a két helyen strása legyen.

Jelt adtam én a regestumban, a szerint osszák ki minden estve a jelt.

Mit nem reméllek, Isten se adja, ha mi oly casus interveniálna, hogy szoros állapotra jutnánk, s ő kelmek kész pénzen kenyeret nem vehetnének, a præsidium ki nem járhatván, a várban levő élésre kellene

szorulni: husz vagy tizennyolcz napra adjon egy negyed buzát vagy lisztet egy legényre az olyan casusban; egy turót s szalonnát is adhat kapitány uram illendő képpen.

A várban ha a lövő szerszámokhoz elegedendő eczet nem leszen, két hordóbort bé vétethet ő klme az eczetes házba, a míg eczet is leszen a lövő szerszámokhoz,

Senki instantiara, kérésre semmit is a várból ki ne adjon, a belső várba senkit is be menni ne engedjen.

Senkinek oda fel javait felvinni ne engedje; a ki olyat akar, találja meg a mi kglmes urunkat ő nagyságát.

Két postája lészen ő klménck, czímer lészen ő klménél, ha mi occurral, éjjel-nappal tudósítson ő klme engemet, én tudosítom urunkat, vagy a miben én az idevaló dolgokat segíthetem, el nem mulatom.

Ötven lovasa lészen a vármegyének is, azoknak is megleszen hagyva, úgy az ittvaló nemeseknek s hajdúknak is, kapitány uramtól függjenek. Ha úgy kivántatik, ő klme correspondeálván viceispán urammal, kinek is leszen tanúsága, a vármegye mentest felül, ha a szükség kevánja klmed a vármegyének eleiben a főrendekben(ből) be is vihet, inkább vigyázhat klmetek.

Az urunk vice udvari hadnagyától kapitány és porkoláb uramék után függjön az egész magyar gyalogság; a kővári puskásoknak leszen hadnagyok, mikor a kővári puskások változnak, azokat, a kik beállanak, mindeniket megeskessék a mi kegyelmes urunk s a nemes ország hűségére, a várnak oltalmazására.

Mivel ennek a várnak állapotját én mindenestől ki nem tanulhatám, a mi kgls urunk ő Nsga s a nemes ország annyira meg nyugodtak a klmetek hűségében, kapitány s Losonczi uram, hogy az asszony is, halálának előtte is, mikor az asszony ő Naga præsidiuma volt is a várban, klmeteket választották s præficiálták magok részéről ebben a várban. Kelmetek azért, ha mit egyebet jobbat, hasznosabbat a mi kgls urunk ő Naga s a nemes ország javára fel talál, elkövessék és eddigvaló hűségeket tovább való hasznos magok viselésével pecsételjék meg; elhidje az klmetek, kiváltképpen klmed Katona Mihály uram a mi kgts urunknak ő Nagának nagy kegyelmességét nem sokára elveszi. Kérem azért klmeteket, minden dolgaiban Istent félvén, alkalmaztassa klmetek úgy a dolgokat, hogy az egész præsidium a várral együtt a mi klgs urunk s a nemes ország hűségében conserváltassék. Isten vezérelje klmeteket minden jóra s a mi kgls urunk s a nemes ország megmaradására, éltesse

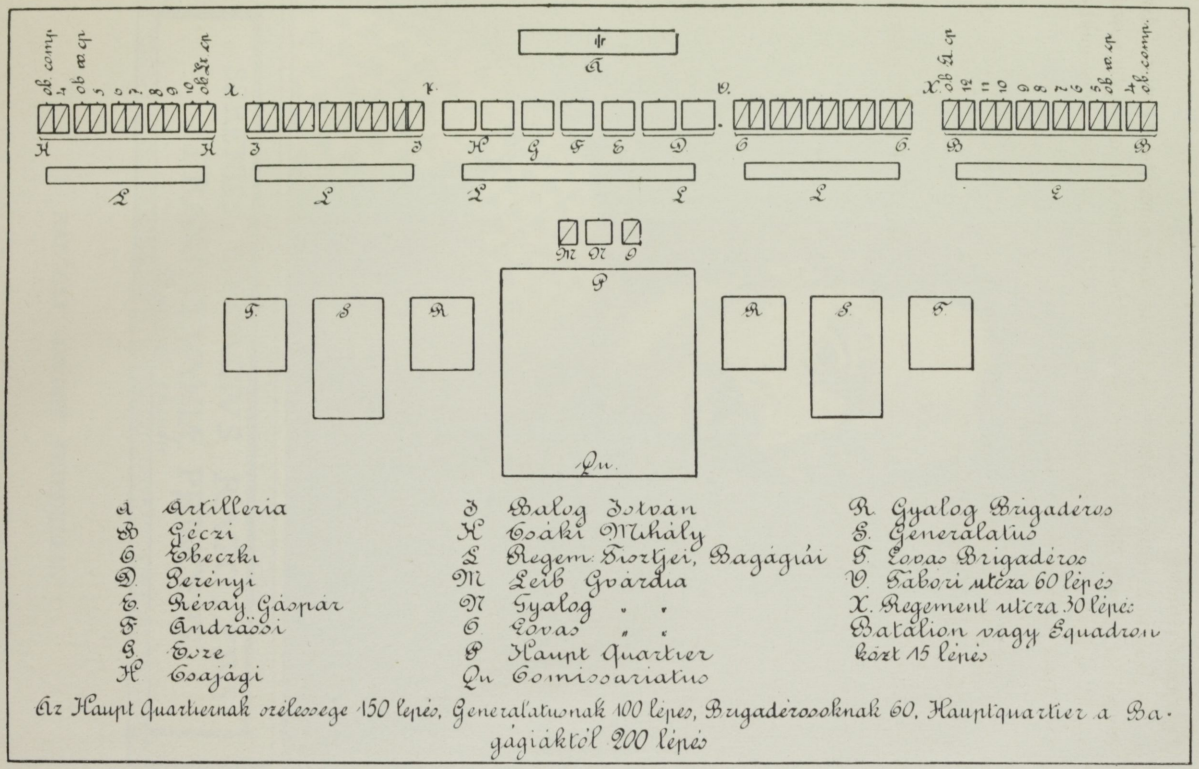
is klmeteket ő felsége sok esztendeig egészségben. Datum Huszt, Februarii, 1669.

Irásom elvégezése után találtatván meg nemzetes Gyulafi László uramtól s Váradi Jonás uramtól, azért klmed Kapitány uram, ha a szükség kivánja, ő kegyelmeknek magoknak is szállást adasson, feleségeknek, javaiknak, éléseknek is.

Egyszerű fogalmazvány, pár helyen Teleki Mihály sajátkezű igazitásával, a Teleki-levéltárban 4309. sz. a.

Közli: Koncz József.

KURUCZ HADREND.

a Artilleria
B Géczi
C Ebeczki
D Berényi
E Révay Gáspár
F Andrássi
G Eőze
H Csajági
I Balog István
K Csáki Mihály
L Regem Fiorjei, Bagágiái
M Leib Gvardia
N Gyalog . .
O Lovas . .
P Haupt Quartier
Qu Comissariatus
R Gyalog Brigadéros
S Generalatus
T Lovas Brigadéros
V Táborj utcza 60 lépés
X Regement utcza 30 lépés
Batalion vagy Squadron kozt 15 lépés

Az Haupt Quartiernak vérlevege 150 lépés, Generalatusnak 100 lépés, Brigadérosoknak 60, Haupt quartier a Bagágiáktól 200 lépés

GR. FORGÁCH SIMON 1706-IK ÉVI HADRENDJE.

I. RÁKÓCZY GYÖRGY FEJEDELEM.

I. RÁKÓCZY GYÖRGY 1636-IKI HÁBORÚJA.

Naima török történetiró leirása szerint.

I. Rákóczy György fejedelmi trónját az 1636. esztendőben komoly veszély fenyegette. Kormányzásával sokan elégületlenek voltak s Bethlen István, ki Rákóczy megválasztatása előtt rövid ideig már bírta a fejedelemséget, felhasználva e körülményt, miután a Portát is megnyerte a maga részére, török segítséggel kísérletet tett a fejedelemség visszaszerzésére. Ebből fejlődött az 1636-iki rövid háború, mely tulajdonképen csak az egyetlen *szalontai* ütközetből állott, de ez megmentette Rákóczy György trónját.

E háború okait s a hadjárat lefolyását török szempontból, de elfogultság nélkül, világosan leírja a törökök közül a pártatlansága és szép előadása által kiváló történetíró *Naima.*[1]) Az ő leírásának hadtörténeti szempontból kiváló érdekességet kölcsönöz azon körülmény, hogy nemcsak a hadak útját írja le, hanem a szalontai ütközetnél, mely e hadjárat sorsát eldöntötte, Rákóczy táborának felállítását is ismerteti.[2])

[1]) Naima Tarikhi-ja hat kötetből áll s az 1591-től 1660-ig terjedő időszak történetét adja elő. Irályának szépségére nézve a régi történetírókat mind fölülmúlja s ezért a legujabb és leghíresebb török irodalomtörténeti munka: Ebu Zia Tevfik *Nümune-i edebiat-i oszmanie.* Isztambul 1301 (1883) II. köt. 38. l. méltán nagy dicséretekkel halmozza el. Naima művének legutóbbi kiadása — melyet én is használok — 1863-ban jelent meg Konstantinápolyban, a török császári állami nyomdában.

[2]) *Szalárdi Jánosnak*, Rákóczy György titkárának *Siralmas Krónikā*-ja is elbeszéli e háborút, de több dologról, a mit a török iró leírt, egyáltalán hallgat, néhol pedig eltérőleg szól. A hol a két iró kiegészíti egymást, ott a

De lássuk magát a török író előadását.[1])

Erdélyben *Kodsa* (öreg) *Bethlen*[2]) nevű öreg hitetlen uralkodott, ki a magas szultánság iránt való engedelmességben élt; a követség és ajándékadás és *ahdname* (szövetséglevél) ügyeit minden esztendőben megtartván, közte és a *muszka király*[3]) között a tatár khán közbenjáró volt, szintúgy Budavár helyőrségének méltóságos vezirei is közvetítői voltak. A szövetséges Erdély fejedelme, Kodsa Bethlen, elhalálozása után testvére *Bethlen István* lett helyette a *király*, ki egy ideig hasonlókép uralkodott. Azután némi okokból az erdélyi főemberek között egyenetlenség ütvén ki, Bethlen Istvánnal ellenkeztek s még tulajdon fia is megtagadva az engedelmességet, ellenzéket csinált. A várak kapitányai és a katonaság mind felmondta az engedelmességet s Bethlen István gyönge volt azok megfékezésére.

Felső-Magyarország főurai között, Felső-Magyarország fejedelme, *Rákóczy* nevű hitetlen, erőszakossága és bátorsága által a hitetlenek között híres volt. Bethlen István ezzel a nyugalom felől értekezvén oly szerződésre lépett, hogy a béke kedvéért *királyságát* neki átadja, maga pedig lemond s miután Rákóczy az ő fiát és ellenségeit megfékezte s az ellenzéket csinálókat megbüntette és az országban a rendet helyreállította, a királyságot Bethlen Istvánnak ismét visszaadja. Rákóczy bátorságáról és vitézségéről ismert hitetlen levén, látta, hogy ez hasznos dolog, mivel fáradtság nélkül ingyen királyságot hoz, azért a föltételt elfogadta. Bethlen lemondván, Rákóczy király lett s nagylelkűségével a nép szívét megnyerte, *Bethlen fiát* elfogván bebörtönöztette,[4]) a többi ellenzékiek pedig mind meghódoltak neki. Rákóczy, ki eddig csupán Felső-Magyarország főura volt, most Erdélyországot is elfoglalta. Ezután a Beth-

szükség szerint a *Siralmas Krónika* adatait is fölemlítem. A Krónikát legutóbb sajtó alá adta Kemény Zsigmond. Pest, 1852. E kiadást használom az idézéseknél.

[1]) *Tarikhi* III. 292—300. l.

[2]) Bethlen Gábor.

[3]) Törökül: *Moszkov király.*

[4]) Tulajdonképen Bethlen vejét, *Zólyomi Dávidot.* Bethlen Istvánnak volt ugyan egy hasonnevű fia, de az Rákóczynak hű embere volt s 1633-ban meghalt. *Siralmas Krónika*, 86. l.

len nevű ostoba ember, azt mondva, hogy a mozgalom már megszűnt, trónját visszakövetelte. Azonban Rákóczy őt rászedvén, ezen lesújtó feleletet adta: «Ej tudatlan és balga! a kormányzás és a tartomány birtoka annak a tulajdona, a ki helyes véleménynyel és fegyverrel győz. Vajjon a nagy erővel rendbe hozott tartományt kész *helva* [1]) gyanánt a szájába adjam-e? okos ember képzelhet-e ilyent? — s Bethlent elfogni és bebörtönöztetni akarta. Bethlen észrevevén, hogy rossz tervével micsoda bajba került, párthívei közül *nehány száz hitetlennel* elfutván, *Egerbe* jött. Tíz napi ott tartózkodás után *Budára* ment s némi ideig Pesten időzvén, a budai parancsnok *Nuszuhpasazade Huszein* pasának panaszkodott s trónjának Rákóczy kezéből való kiszabadítására igen nagy összeg ígéretével segítséget kért. Huszein pasa levelet küldött, amire Rákóczy válaszul a következő visszautasító tudósítást küldötte: «Felső-Magyarország őt (Bethlen Istvánt) nem akarta s mivel gyöngeségével és rossz tulajdonságaival az ország kormányzására s az alattvalók ügyeinek elintézésére képtelen volt, e miatt vetették őt el. Most az összes magyaroknak egyértelmű megegyezésével ezen ország az én hatalmamban van. A magyar seregből ez ügyben egy ember sincs ellenem s ő felsége az *iszlam padisahja* iránt való barátságban és hű szolgálatban sincs fogyatékosságom; az ajándékot és az adót, bármennyi legyen is, a Portára elküldöm; a budai parancsnokkal nekem semmi alkudozásom nincs. Én szolgálatomat a padisahnak megmutatom s Bethlen állapotát tudasd vele te. Én lázadó nem vagyok; e kormányt nekem az összes magyarok megegyezve adták át; őt nem akarják. A gyönge ember vagyonára áhítozva az erősek fölött hatalmaskodni nem jó dolog.»

E feleletre Huszein pasa haragra lobbanván, az állapotokat a Portára bejelentette s engedélyt kért a hadjárat szervezésére, hogy Rákóczyt elmozdítsa és helyébe Bethlen Istvánt tegye Erdély fejedelmévé. Rákóczy megfenyítése végett a hadjárathoz készülődvén, *Bosznia* és *Temesvár* s a határok összes csapataihoz magas parancsokat küldött szét.

[1]) *Helva*, czukorral és mézzel készült édes tészta a törököknél.

A SZALONTAI ÜTKÖZET.

Midőn Huszein pasa jelentése a Portára megérkezett, az államtanács tagjai közül nehányan magukévá tették az ő tervét s az említett pasa javaslata szerint kiadatott és elküldetett a világnak parancsoló *fermán*, mely így szólt: «Rákóczy elmozdíttatván, Bethlen Erdélyország királyává tétessék. Ha Rákóczy daczoskodik es ellenkezik, meg kell őt büntetni.» E ferman értelmében Nuszuhpasazade csapatokat gyűjtött s a *temesvári bejlerbej Bekir pasa* és a *boszniai bejlerbej Szalih pasa* is tartományuk katonaságával Budára indultak. Szalih pasa *Mohács* mezejéről négy nap alatt Budára érkezett; Huszein pasa is akkor már készen volt. Budáról kiindultak s a lovasságot előre küldvén, négy nap mulva *Szolnok* nevű vár környékére érkeztek.

Rákóczy azonban igen értelmes átkos ember volt; semmit el nem hanyagolva erdelyországi székvárosa *Gyula-Fehérvár*[1] nevű városban tartózkodott s a keresztény népek mindegyikétől segitséget kért[2] s mindenféle utálatos csapatokból jelentékeny sereget hozván össze, éberséggel készülődött.

Midőn Nuszuhpasazade *Gyulára* ment, a meghívott csapatok is mind azon helyre gyűltek, úgy hogy a *gyulai* és *lippai*[3] mezők csapatokal telesteli voltak. Huszein pasa maga azon helyen megállapodott s a temesvári bejterbej Bekir pasát, mint jártas embert a sereg parancsnokává tevén, a boszniai bejlerbejt s a többi zászlóalj-parancsnokokat melléje adta és e gonosz mozgalom okozóját Bethlen Istvánt a kiséretében levő hitetlenekkel együtt azok kalauzává rendelvén, Erdélyország felé küldötte. Ők azon órában útra indulván, elmentek s hogy a csatatéren jó erőben legyenek, a budai janicsárok és a gyalogos csapatok kocsikra rakodtak fel s úgy vonultak. Az útak síkságon vezettek keresztül, hol némi vizek és tavak

[1]) Törökül: *Erdel Beligradi* vagyis erdélyi Belgrád. A törökök *Székes-Fehérvárt* is Belgrádnak nevezték és pedig megkülömböztetésül *Üsztüni* vagy *Üsztülni* Belgrádnak.

[2]) Rákóczy Lengyelországból is toborzott sereget. *S. Krónika* 106. l.

[3]) Ott gyülekeztek a temesvári bejlerbej hadai.

miatt igen sok süppedékes hely és nádas volt. Ha a lovas elesett, majdnem elveszett oly nagy ingoványok voltak s kalauz nélkül azon útakon a csapatvezetés fölötte nehéz volt. Néhány napi útat haladva [1]) a vizek és mocsarak annyira elborították már a földet, hogy csupa ingovány és nád volt s járható útat valóban nem lehetett találni, azért ismét kiindulási helyökre jöttek vissza. [2]) A szándékolt helyre csakis egy gázolható út vezetett, melyet sártenger vett körül s ezért félelmes és veszélyes volt; ezer fáradtsággal mégis megtalálták azon átjáró helyet s átvonultak. Gyula és Temesvár között *Szalonta* nevű hitetlen várhoz érkeztek, melynek közelében van *Nagyvárad* [3]) nevü vár is, melyet korábban *Szaturdsi* pasa ostromolt. Rákóczy csapatait Szalonta váránál gyűjtvén össze, teljesen felkészülődött.

Mihelyt az ellenséggel való találkozás megbizonyosodott Bekir pasa azonnal kiadta a seregnek a rendeletet és csatasorba szervezkedtek. A hitetlenek hada is szemközt jött *s magyar szokás szerint ökörszarv alakjában állították fel a sereget* és sertésnyájként előtörtek. A *kosztanidsának* [4]) nevezett lándzsáikat egyenesen tartva, rohamot intéztek s oldalvást közbetörvén, hevesen viaskodtak. Az első izben az iszlam sereget visszanyomván, némely hitharczosokat vértanúkká tettek. A sereg, amint a pasák támogatták, egyszerre Allah nevét hangoztatva, állását megerősítette s a hitetlenekre igen sokat lődözött; mivel azonban a hitetlenek nem fordultak vissza, a puskalövésektől megsebesülve igen sokan a földre hullva elvesztek. Majd ismét a vitéz janicsárok záporként lődöztek s a hitetleneket a földre terítették, mire a nyomorúlt átkozottak visszafelé húzódtak. *Bethlen István a vele lévő öt-hatszáz hitetlen mindegyikének karjára egy kendőt köttetett,* hogy az általános összekeve-

[1]) A *Siralmas Krónika* tehát tévesen mondja, hogy a törökök midőn Gyuláról elindúltak, azon nap Szalontára értek.

[2]) T. i. Gyulára.

[3]) Törökül: Varat.

[4]) A *kosztanidsa* fegyvernem alakjára s használatára nézve közelebbi fölvilágosítást nem tudok adni. Úgy gondolom, hogy talán a horvátországi *Kosztajnicza* vagy *Kosztanicza* várostól vette a nevét; különben e folyóirat t. munkatársai közül a hadtudományi szakemberek talán bővebb fölvilágosítást adhatnak róla.

redéskor a csatatéren ez jelűl szolgáljon arra, hogy nem az ellenséges hitetlenek közűl valók. Az átkozott Rákóczy e körűlményt látva, saját katonái közűl néhány száz hitetlennel szintén kendőt köttetett fel, hogy Bethlen kíséretétől megkülönböztethetők ne legyenek. E karkötős átkozottak Bethlen csapatát meglesvén, közéjök keveredtek s a Bethlen-pártiak azon ismertető jelről azt vélték, hogy közűlök valók s a védekezést elmulasztották, azok pedig kardot rántva, Bethlen seregének nagy részét levagdalták. [1]) Ezen ütközet az *1046. esztendőben Dsemadiül-evvel hó 4-ik napján* [2]) volt s a szembeszállás délutáni időben történt. Noha az iszlam részről igen sok vértanú lett, hanem *kétezernél több* hitetlen is kard és puska által a csatatéren *elesett* s lelküket pokolba küldték. Végre az iszlam hadsereg a hitetleneket megtörvén, ezek visszaijedtek.[3]) Mondják, ha üldözték volna őket, egy sem menekülhetett volna meg közűlök, de mivel az est már beállott, azért a két sereg egymástól elválva visszahúzódott.

Midőn az iszlam sereg örvendve megállapodott, a hitetlenek serege pedig futáshoz kezdett, akkor a *sátánnal szövetkezett némely ostobák és hitehagyottak szájából azon szózat hallatszott,* hogy az éjjel *Rákóczy* visszafordulván, okvetetlen *éjjeli támadást intéz.* E hamis hír a népet annyira megijesztette, hogy össze-vissza keveredett.[4]) Ily körűlmények között szükséges lett volna, hogy a sereg

[1]) A *Siralmas Krónika*, jóllehet szerzője a hadjáratban részt vett, az ütközetnek itt részletesen elbeszélt lefolyásáról nem szól, csak röviden azt mondja, hogy a keresztény sereg a janicsárok lődözése elől meghátrált.

[2]) 1636. okt. 4. A *Siralmas Krónika* szerint okt. 6. volt az ütközet, este felé.

[3]) A keresztény sereg zöme éjjel érkezett vissza Nagyváradra. S. Krónika 114. l.

[4]) A *Siralmas Krónika* máskép adja elő a dolgot. Szerinte a visszavonulást egy ügyesen végezett hadi cselfogás okozta. Ugyanis *Győri Jakab* félegyházi hajdúhadnagy, ki a török nyelvet értette, a török táborba ment s midőn ott értesült, hogy a törökök között az a beszéd járja és attól félnek, hogy Rákóczy hadaival éjjel megtámadja őket, visszaszökött a török táborból s a rendetlenül visszavonuló magyar csapatokból háromszáz lovast összeszedett s ezekkel a török tábor közelében egy helyen megállapodott. Éjjel egyszerre nagy sivítással és dobolással, lődözéssel kiáltozni kezdtek s noha helyükből nem mozdúltak, a zajra megriadt törökök azt hitték, hogy

fővezére, ha az ellenség jövetele beigazolódik, az éj sötétjében szétszórt csapatok fölött okos körültekintést téve, azokat egy helyre összegyűjtve töltse az éjet, hogy erősen állhasson. Különben pedig mivel az ellenség legyőzetve a futás útjára indúlt, újra visszatérését észszerűen elhinni nem lehetett, azért e hiábavaló mesének hitelt adni nem volt okos dolog. Bekir pasa pedig a nép e mendemondájának hitelt adván, azt tervezte, hogy azon helyről visszavonul oda, hol a sátorok és a podgyász voltak. Nézzetek a ló után, így szólt s amint eme visszatérést jelző szót kimondta, a nép között tüstént elterjedt a hír, hogy a *szerdar* megfutott és a sereg ok nélkül felzavarodván, csapatokra oszolva futáshoz kezdett. Még csak arra sem maradt idő, hogy azt mondhatták volna: «Megálljatok! Semmi baj sincs; a pasa itt van!» A megfélemlített ezredek népe lovát és podgyászát hátrahagyva áradás gyanánt visszafelé kezdett folyni. A *szerdár* ez állapotot látva, kiséretével együtt kényszerűségből lóra ült s mind visszatértek azon helyre, hol a sátorok voltak. Ez esemény mutatja, hogy a vitéz katona erőssé teszi a hadjáratot, hanem hogy a fölséges Isten végzése megjelölve legyen, azért történt azon éjjel ilyen alaptalan ijedés. A hadsereg csapatokra szakadozott s ezek szétszóródva egész reggelig a félelmes pusztaságban jártak. Reggelre kelvén az idő, a tegnapi csatának fáradalmai, az álmatlanul töltött éjszaka s a kiállott félelem következtében bámulatosan elgyengült katonák a hegyes és tövises bozótokkal borított helyeken az útat és nyomot nem tudták, kalauzaik nem voltak, mivel azok szerteszét bolyongtak. A vad pusztaságban való nagyon sok ide-oda kóborlás után útjaik egy mocsáros helyre vezettek, azért a szerencsétlenek visszafordultak. Akik véletlenségből kivezető útra akadtak s némelyek, kik kalauzt találtak, a biztos útra rátalálván, a táborba [1]) jöttek. [2]) Azok, kik az átvezető

Rákóczy hadai közelednek s megfutottak. A bibliás Szalárdi nem is késik ezt ahhoz a győzelemhez hasonlítani, melyet *Gedeon* nyert a *madianiták* fölött. 115. 116. l. Arról azonban Szalárdi Krónikája semmit sem tud, hogy nem sokkal utóbb, mint alább látjuk, Lippánál a törökök hasonló csellel szalasztották meg Rákóczy hadait.

[1]) Gyulára.

[2]) Bethlen Istvánt és Bekir pasát kisebb csapatokkal együtt nehány vidékbeli paraszt kalauzolta Gyulára. *Siralmas Krónika.* 117. l.

útat nem találhatták meg elkeseredett lélekkel a mocsárba ugrattak s közülök igen sok gyalogos és lovas a sárba belesülyedvén, ott maradt. Igen sok muszulman elveszett így, mert azokat, kik a mocsárban megsülyedve elmaradtak azon helynek hitetlen népsége, mely újra azon részre fizetett adót, elfogván kifosztotta s elhajtva Rákóczy katonáinak adta; akiket el nem fogtak, mivel ellenállottak, azokat megölték. Egy szóval igen kevés egyén volt, ki a megszabadulás útjára lett vezetve, a többiek közül, ki vértanu lett, ki pedig a mocsarakban eltünt. Igen sokat sújtott a fogság nyomorúsága; a gazdagok idő folytán vagyonuk átadásával megszabadúltak.[1])

Midőn a pasák a megmenekült szétszórt sereggel Nuszuhpasazadehoz jöttek, a helyzet képét előterjesztették. A pasa az ellenség megveretése fölött látszólag örömet mutatván, a pasákkal a díszöltönyt felvétette, hanem Bekir pasára nézve azonnal kellemetlen helyzet következett, mivel e szégyen létrejöttét az ő kislelkűségének és futásának tulajdonította s szokás szerint a padisahnak is bejelentette. Maga pedig *Lippára* jött[2]) s a *Maros* folyó innenső partján megállapodott, hová napról-napra a megtévesztett seregnek sebesültjei visszajöttek.

Rákóczy saját hadseregére gondolt; másnap az iszlam hadsereg állapota a valóság szerint tudomására jutott. Rablási vágytól megszállva Szalonta alatt nehéz hadseregét rendbe szedvén közel vonult és Lippa fölött megszállott. Midőn a hitharczosok közül némely vitézek szembeszállni akartak velök a *vezir* okos körültekintéssel megtiltotta, hogy a hadsereg emberei a Maros vizén átmenjenek és az ellenséget megtámadják. Szándéka az volt, hogy seregével elmenjen.[3]) Véletlenül igen sok eső esett és a föld sártengerré vált. *Egy hasonló éjjelen épen úgy, mint a Bekir*

[1]) A *Siralmas Krónika* is megemlékszik erről a következő szavakkal: «Az török rabokat pedig a táboron, Váradon s imitt-amott Hajdúvárosokon nemesség, vitézlő nép között mindenütt árulták, imide-amoda kastélyokba hurczolták és egynehány esztendők alatt nagy nyerekedés volt vélek.» 118. l.

[2]) Rákóczyt *Csatári János* sarkadi kapitány tudósította, hogy Huszein pasa Gyuláról Lippára indúlt. *S. Krónika* 121. l.

[3]) A *S. Krónika* szerint az volt a szándéka, hogy *Illye* felé Erdélybe menjen. Krónika. 121. l.

pasa táborában levőkkel történt, a hitetlenek táborában azt mondták: «*A vezir megtámadott*», s e hamis hir elterjedvén ők is minden ok nélkül éjnek idején szétszóródva futásnak eredtek. Az iszlam hadsereg a vízen keresztülment s látták, hogy azok igen sok lovat, hadi eszközt, fegyvert, sátort és más dolgokat hátrahagyván, sietve elmenekültek. Még tömlőkben bort és pálinkát, azonkívül nyárson sült húst, tyúkokat és más kész élelmiszereket is, miket meg nem ehettek, ott hagyták s úgy futottak el. Csodálatos dolognak tartják azt, hogy az iszlam hadsereg azok táborát kifosztva, zsákmánynyal megörvendeztetve, gazdagon tért vissza. Ennek oka, mint némelyek mondják, az volt, hogy Nuszuhpasazade a fortélyosság tudományában is ügyes vezir volt. Ugyanis a *budai szandsákságból* volt egy *alajbég*, [1]) ki különféle hitetlenek nyelvét tudván, álruhába öltözötten közéjök ment s őket kikémlelte. Előhívatta tehát ez alajbéget s titkon ezer piasztert ígért neki, ha a hitetlenek táborát valami cselfogással eltávolítja, hogy ne legyen szükséges velök megütközni. Az alajbég erre néhány olyan emberrel együtt, kik a hitetlenek nyelvében jártasak voltak, a hitetlenek ruháját felöltötte s este felé ügyes módon táborukba keveredtek. Éjnek idején néhány lónak kötőfékét eloldották s táborukba szabadon eresztvén azok nyelvén nagy hangon kiáltották: «*Hej a vezir megtámadott; meneküljetek! mit álltok!*»; s mindegyik egymásnak kiáltozván, a hitetlennek valónak gondolták ezt s megfutamodtak.[2]) A hitetlenek nyelvét értő

[1]) *Alajbég*, zászlóalj-parancsnok.

[2]) Ez egész történetről a *Siralmas Krónika* semmit sem szól. Ez is említi ugyan, hogy nagy esőzések jártak, «már a Maros — úgymond — épen telve levén rettenetes áradással, nem vala mód semmi módon a híd nélkül való általköltözködésben. De a vezér a hídat mindkét felől szorgalmasan őrizteté». «Az Uristen — mondja tovább — láthatóképen gátolá meg a tovább való vérontást, melyből talán tovább való hadakozás és nagyobb kára következhetett volna a szegény országnak, ha szintén most, és a vezér ellen való viadal a mi részünkre talált volna esni.» (127. és 128. l.) A visszavonulást a Krónika nem mondja oly rendetlennek mint a török író; tulajdonképeni okául pedig azt mondja, hogy a késő őszi táborozásba a törökök is beleuntak. «*Kornis Zsigmond* az urakkal látván a sanyarú időt és hogy a török nemzet is harczot nem állna», (129. l.) kilátás volt tehát a békére s meg is kezdték az egyezkedést, mely után nem sokára létre jött a béke.

határszéli vitézek részéről ilynemű eljárás nem tartozik a lehetetlenségek közé. Nuszuhpasazade Budára visszatérvén a hadsereget elbocsátotta; Szalihpasa Banjalukába és Bekir pasa Temesvárra ment.

BEKIR PASA MEGÖLETÉSE.

Nuszuhpasazade jelentése hatásos lett; a vád Bekir pasára halmozódott össze és elfogatása megparancsoltatott. A *kapudsik* eljövén, Bekir pasát Temesváron elfogták s vaslánczokba verve kocsin Konstantinápolyba hozták. Szegény Bekir pasa így szólt: «Ha a padisah velem elbeszélteti, majd elmondom én neki, hogy mi volt a baj eredete», — hanem nem beszéltettek el vele; e helyett mikor a magas *divánba* jött, lenyakazták.[1]) Az említett a főistállómesterségből emelkedvén fel, élemedettebb koru, tapasztalt és régi munkás férfiú volt; Bosznia *válija* is volt s Allah rendelését megelőzve ilyen különös okból veszett el. Helyette a *temesvári ejalet Ali pasának*, azután *Haszán* pasának adatott. Nuszuhpasazade is elbocsáttatott Budáról s *Musza* pasa lett a *budai vali* most már másod izben. Az iszlam harczosok, midőn annak jöveteléről írtak hozzájok, mivel őt szerencsés zsákmányolónak ismerték, azt mondták, hogy az ő idejében az ellenséggel való ütközetekben igen sokszor győzedelmesek voltak, ez okból az említett pasa jöttének örvendettek. Nuszuhpasazade is szomoruan a Portára jött s bocsánatot és elnézést nyervén, utóbb az *erzerumi* ejaletnek és a *georgiai* határoknak őrzésére küldetett.

KIEGÉSZITÉS.

Az évkönyvíró[2]) történelmének lapszélén azt mondja, hogy midőn Bethlen István Budára futva Nuszuhpasazadehoz menekült,

[1]) A *Siralmas Krónika* szerzője is értesült erről s a következőkép szól haláláról: «A tömösvári basa, a békesség után mindjárt portára béhivattatván, a Szalontánál szerdársága alatt esett boldogtalan harczáért fejével fizetett; és ez volt egyik az a basa, ki azon nyáron nehány rendbeli magyarul iratott leveleiben és követei által is nagy erős hittel a nagy Istenre esküdtön esküdött, hogy bántódása a fejedelemnek a portától sem senkitől sem lészen, s az Úristen így fizetett neki a sok hamis hitért.» 132. l.

[2]) Ez évkönyvíró vagy mint a török szöveg mondja, *müverrikh*, való-

az erdélyi hitetlenek szájába adva a következő hamis tudósítást készítette: «Mi Bethlent királyul óhajtjuk; Rákóczy erőszakkal foglalta el országunkat. Kérjük, hogy Rákóczy elmozdíttatván, Bethlen állíttassék helyébe». E tudósítást és annak megfelelőleg Huszein pasa jelentését, a belgrádi *Atesi Mehemed aga* nevű *ziam* [1]) által, ki könnyelműségéről és ostobaságáról híres volt, Sztambulba küldötték. Mikor az említett *ziam* a pasa jelentését és ama tudósítást a padisahhoz benyújtotta, a tolmács *Zulfikar* [2]) megnézvén azt, így szólt: «A jelentés szépen van, hanem e tudósítás [3]) hamisított.» A tolmács szavának azonban nem hittek s *Atesi Mehemed* fölemelvén szavát, így szólt: «Padisahom! ha Bethlen visszahelyezéséért kibocsátott parancsoddal elmenvén, a Rákóczy nevű átkozottat tönkre nem teszem, fejem legyen a biztosíték;» s e mondással a *fermán* kibocsátásának oka lett. A sors azonban fordítva ütött ki s a padisah Atesi Mehemedet maga elé idézvén, a szemrehányás tüzével [4]) sütögette s *Kara Alinak* átadván, megölette.

Dr. KARÁCSON IMRE.

színűleg *Ahmed* efendi volt, kinek kéziratban maradt jegyzetei után állította össze *Naima* ezen történelmet. Naima ugyanis előszavában így szól: «(II.) Ahmed khan idejebeli (1691—1695) férfiak közül a híres Koran-értelmező *Mohammed efendi* nevű tudós, majd ismét az *ulemak* közül *Ahmed efendi* igen szép módon egy történelem szerkesztéséhez fogott s néhai (I.) Ahmed szultán idejétől (1603) (IV.) Mohammed szultán idejében Köprili Mohammed pasa idejéig (1659) jövén, az iszlam tartományoknak s a magas birodalomnak eseményeit részletesen leírta. A korábbi eseményeket *Haszan bejzáde* történelméből írta ki, de elrendezését alig hogy megállapította, mielőtt leírása sikerült volna, az író meghalt». Naima az említett Ahmed efendivel egykorú volt, mivel III. Szulejman idejében (1687—1691) Naima már hivatalos udvari történetíró volt s művét II. Musztafa idejében (1695) fejezte be.

[1]) *Ziam*, katonai hűbérbirtoknak, *ziamet*-nek tulajdonosa.

[2]) *Zulfikar*, egy renegat magyar volt; hosszú ideig szolgált Konstantinápolyban mint portai tolmács.

[3]) Az erdélyiek tudósítása.

[4]) Naima itt szójátékot csinált Atesi Mehemed nevével és az *ates* (tűz) szóval.

TEMESVÁR MEGVÉTELE.

1551—1552.

Az 1892-ik évi hadtörténelmi pályázaton pályadíjjal kitűntetett munka.

HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

IX.

A TÖRÖK HADAK FELVONULÁSA. A MAGYAROK HADI KÉSZÜLETEI.

E közben a szultán márciusban a Drinápolynál összevont európai hadak vezérévé a temesvári kudarcz és Lippa meg nem segélyezése miatt kegyvesztéssel sújtott Szokolovics Mehemed helyett *Ahmed* pasa második vezírt kinevezvén, a ruméliai hadtesten kívül még a kis-ázsiai sereg-részeket is mozgósította.

Miután a szultán a perzsák elleni háború miatt a magyar király ellen indítandó sereg vezényletét személyesen át nem vehette, az 1551-ben megállapított hadműveleti terv lépett ismét érvénybe, s a szultán az összes európai hadi erőt a kijelölt hadszínhelyek szerint ismét *három hadseregbe* osztotta.

Az *Ahmed* pasa vezénylete alatt álló főseregnek Temesvár és Lippa megvétele tűzetett ki czélúl; a *havasalföldi* török-tatár hadnak, melyhez még a két oláh vajdának is csatlakoznia kellett, Erdély megszállása s a magyar király ott levő hadainak kiűzése után János Zsigmond visszahelyezése tétetett feladatává;[1]) a har-

[1]) Ahmed pasa levele a philippopolisi táborból Patócsy Ferenczhez, május elejéről. Tört. Tár. 1892. 147.

madik sereg vezére pedig, *Khadim Ali* budai béglerbég, azon utasítást kapta, hogy az alatt, míg a főosereg Temesvár ellen működik, a hont- és nógrádmegyei erősségeket rombolja le, azután Ahmed pasával Szolnok alatt egyesüljön s annak megvétele után Eger ostromára indúljanak. [1])

Ahmed pasa *április* elején, *Hasszán* pasa anatoliai béglerbég pedig a kis-ázsiai hadosztálylyal *április* közepén érkezett Drinápolyba, honnan a hadsereg *április 22-én* indúlt el [2]) és *május 16-án* Szofiánál, [3]) *május 21-én* pedig *Nis*-nél állott és május végén érkezett *Szendrőhöz*.

E közben a Dunán három helyen is hídat vertek és pedig: *Haramvárnál, Krusevácznál* (Krusócz) és *Péterváradnál*; a Drávát pedig *Eszéknél* hídalták át. Ekkor már a hűbéres csapatok is Boszniából, a szerbiai és magyar szandzsákokból Belgrádhoz, Szokolovics Mehemed táborába vonúltak, hova számukra a gyűlekezés ki volt tűzve. [4])

A török sereg létszámát *Forgách* — Tinódi után — 160,000 főre teszi, a tűzérség pedig 100 tábori és 16 ostromlövegből állott.[5])

Azonban már Istvánffy túlzottnak találta ezen számot.[6]) A har-

[1]) Ahmed Drinápolyból a renegáttá lett magyar Ali csauszt Ali budai pasához küldte, levélben üdvözölvén őt a szegedi győzelemért s körülményesen értesítette a hadműveleti terv részleteiről. — Istvánffy: 199.

[2]) Pecsewi szerint a török sereg *Rebbi-ül-akhir* havának 27. napján (1552 április 22-én) indúlt el Drinápolyból. Thury József fordítása.

[3]) Ahmed pasa a szofiai táborból *május 16-án* levelet intézett Kendy Antalhoz, Somlyay Báthory Endréhez, a székelyekhez és szászokhoz, melyben ismételve fenyegetőzött, hogy Erdélyben kő kövön nem marad, ha a német hadat ki nem űzik és János Zsigmondot el nem ismerik fejedelemnek. Tört. Tár. 1892. 148.

[4]) Névtelen levél május 21-ről. Tört. Tár. 1880. évf. 600. U. az 1892. évf. 149—150. — Továbbá Haller Péter levele Ferdinándhoz, *május 30-ról*. U. o. 150. Pecsevi szerint a béglerbég *Belgrádnál* a Dunán hídat veretett, erről azonban a hazai források nem tesznek említést.

[5]) Forgách: 36. Tinódi: i. m. 179—180. v. s.

[6]) Istvánffy Forgáchnak azon kéziratban levő művére, melyet használt, a török sereg számáról azt jegyezte meg: *Canis* credat. (Kutya higyje.)

czolók száma a török seregben még 100,000 főre se tehető, mivel maga Losonczy az ostrom alatt, *július 19-én* azt írta a királynak, hogy a török sereg számra nézve nem nagyobb 50,000 embernél.[1]) Ennélfogva — Losonczy nézete szerint — a harczolók száma mintegy 50,000 főre tehető.

A források a *janicsárok* és *azábok* számáról hasonlóképen nem közölnek biztos adatokat,[2]) kik a várharczokban egyedül voltak használhatók.

A seregben túlnyomó részben volt a *hűbéres lovasság* (spahik), mely a földerítő szolgálatban, ostrom alatt pedig az erősség körülzárolására és kisebb segélycsapatoknak a vívás alá vett erősségtől való távol tartására sikerrel volt alkalmazható. Ellenben a délszláv népekből szedett *martalóczok* a kém-szolgálatban s a portyázással végzett élelem-szerzésben tettek jó szolgálatot.

Az elelem, málha és lőszerkészleteket a Temesvár ellen tervbe vett hadjárat hadműveleti alapjává berendezett *Szendrőig* és *Belgrádig* a Dunán hajókon szállították föl s a két véghelyen nagy mennyiségben halmozták föl, honnan az élelem- és lőszer-szükségleteket — mint rendesen — tevéken és lovakon szállították a sereg után.

Ahmed pasa a kegyvesztett Szokolovics Mehemednek a múlt évi várharczban szerzett tapasztalatait a hadművelet javára értékesíteni óhajtván, azért számára a szultántól kegyelmet eszközölt ki, s megbízta a ruméliai hadtest vezetésével.[3])

Szokolovics Mehemed június első felében a ruméliai hadtestet Belgrádtól Péterváradhoz vezette s a Dunát itt átlépte, majd a

[1]) Losonczy levele Temesvárról július 19-ről. Bucholz: IX. 607.

[2]) Ahmed pasa, második vezír, *szerdárrá* neveztetvén ki, a *szegbanbasi* alatt álló néhány ezer janicsárral (t. i. a 63—69. ezredekből, melyek *szegban* nevet viseltek) négy *bölükkel* (t. i. a janicsárok 1—62. ezredéből), továbbá tűzérekkel, *dsebedsikkel* (fegyverkovács) és jókora számú egyéb katonasággal az említett év *Rebbi-ül-akhir* havának 27. napján (1552 április 22.) indúlt el Drinápolyból . . . Pecsevi, Thury József fordításában.

[3]) Tinódi: i. m. 176. v. s. Centorio írja, hogy a *görög béglerbég* (Szokolovics Mehemed) azért volt Ahmed táborában, mivel jól ismerte a *vár* fekvését. U. o. 182.

Tiszán is — a nélkül, hogy ellenállásra talált volna — keresztül vonúlt.

Ahmed pasa pedig az anatoliai hadtesttel, mely Szendrőben mintegy nyolcz—tíz napi pihenőt tartott, *június 11. után* a Dunán Haramváránál átkelvén, a karánsebesi bánságba tört. Innen Ahmed pasa hadosztálya előre vonúlt, s a *Krassó* folyón hídat vert, mire az egész hadtest átlépte a folyót és Temesvártól délre — két napi menettávolságban — a ruméliai sereg érkezését bevárandó, pihenőre táborba szállott. [1])

Ferdinánd e közben pénz- és hadisegély-szerzés czéljából V. Károly császárt s a német fejedelmeket hiába kereste meg, mivel a német birodalomban 1551 őszén ismét megújult a vallásháború.

E miatt Ferdinánd és fia Miksa, most már akadályozva voltak a magyar hadszinhelyen való megjelenésben így az ezen föltételhez kötött országos nemesi fölkelés elmaradt és csak a török támadásnak kitett vidéken részleges hadrakelést rendeltek el.

Most már Báthorynak és Castaldónak lett volna kötelessége Erdély s az alvidék várainak biztosításáról gondoskodni.

Erre utasította is őket maga a király, a ki ezen czélra április elején 60,000 frtot küldött a tábornoknak, [2]) júniusban pedig a meg-

[1]) Belgrádnál pedig a béglerbég a ruméliai hadtestet és egyéb hadi népet összegyűjtvén, erős hídat csináltatott. A mint a nevezett vezír (Ahmed) a parancsnoksága alatt levő sereggel ide érkezett, átkeltek a Dunán — írja Pecsevi. (Thury József fordítása.)

Azonban a Belgrádnál készült hídról a magyar források nem tesznek említést.

Ellenben Istvánffy azt írja, hogy Ahmed pasa Szendrőben egyesült a béglerbéggel, azután Belgrádig haladt, hol néhány napig időzvén, a *Tiszát Titelnél* áthidalta s azon átkelt . . . U. o. 199.

Azonban Losonczynak *június 11-én* Temesvárról Miksa főherczeghez írt leveléből kitűnik, hogy Ahmed pasa az ázsiai hadakkal *Haramvárnál* kelt át a Dunán s a hídat már a *Krassón* keresztül is csinálják. Ez a had nagyobb számú a béglerbégénél, de hitvány (?) Az Amhát csapata jő a sereg előtt, őt magát mára (június 11.) várják . . . a sereghez. Tört. Tár. 1892. 155.

[2]) Ferdinánd levele Castaldóhoz április 2-ról. Tört. Tár. 1891. 65

szálló had erősítésére *Helfenstein György gróf* vezetése alatt 5000 német zsoldost küldött Erdélybe, 10 löveggel.

A királyi hadak erősítésére az erdélyi három nemzet hadi ereje kitünő szolgálatot tett volna, csak tudni kellett volna azt *szervezni* és *vezetni* s mint az előző évben a hazafias Fráter György tevé, benne a hadviselés ügye iránt *lelkesedést* ébreszteni. Ámde Castaldo dölyfös modorában az erdélyi fölkelő hadak értékét folyton becsmérelte és lenézte. De ha akarta volna, sem tudta volna az erdélyiek hadi erejét fegyverre hívni és a királyi hadakkal közös vállalatra mozgosítani, mivel a pöffeszkedő császári vezér, ki soha sem tudott az erdélyiek előtt népszerűségre vergődni, Fráter György megöletése óta teljesen gyűlölt egyén vala.

Még kevésbbé tudott ezen feladatnak a köszvényes vajda megfelelni, ki Erdélybe érkezése után, április hóban ismét ágyban fekvő beteg lett.

A török hadak gyülekezése hírére Castaldo által *május 22-én* összehívott erdélyi országgyülés elrendelte a fejenkint való fegyverre kelést, de a székelyek és szászok nem vállalták magukra a megszavazott hadi adót, a tábornokban pedig az országgyülés határozatainak végrehajtására hiányzott a kellő erély. [1])

Ilyen körülmények között érkezett meg május végén az erdélyiekhez a szultán fenyegető felhívása, mely a német hadak kiüzését s János Zsigmond visszahelyezését, vagy ha ő a királyságot elfogadni vonakodnék, erdélyi vajda választását szigorú kötelességükké tette. [2])

Castaldo erre a rendeket június közepére ismét összehívta, akik lassan és rosz hangulatban gyülekeztek.

Már ekkor a török hadak előnyomulása felől egyik íjesztő hír a másik után érkezett és pedig, hogy az 50,000 főnyi havasalföldi török-tatár-oláh sereg *június 22-én* kel át a havasokon, Ahmed pasa pedig a főssereggel *június 25-én* Temesvárt szállja meg. [3])

[1]) Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyül. Emlékek. I. 359—364.

[2]) Amhát pasa levele az erdélyiekhez a sophiai táborból, máj. 16-ról. Tört. Tár. 1892. 148.

[3]) Báthory Endre levele Ferdinándhoz Tordáról, június 19-ről. Tört. Tár. 1892. 155.

Castaldo ezen rémhírre teljesen elvesztette fejét s Erdély megtartásának még reményéről is lemondott. Tehetetlen vergődését Miksa főhghez *június 17-én* intézett levele híven tünteti föl, melyben keservesen panaszkodik, hogy helyzete kétségbeejtő: élve meg nem menekülhet Erdélyből... *Karánsebes, Lugos, Temesvár, Lippa* s a többi véghelyekből zsoldért és katonaságért folyton zaklatják, de ő nem adhat egyebet — *üres szavaknál. Szívesen indúlna csapataival harczba, szép halált nyerendő(?),* azonban harczosai ezer felé szét vannak szórva.[1])

A tordai gyűlésen erős kifakadások történtek Ferdinánd kormánya ellen. Az erdélyiek azon föltétel alatt hódoltak meg a királynak — mondák — hogy az országot saját hadi erejével megvédi a szultán ellen és íme most még a királyi sereg szorúl az ő oltalmukra. A rendek ennélfogva *június 30-án* kimondották, hogy nem szállanak táborba.[2])

A podagrás vajda erre csak nem félholtra betegült. «Soha sem voltam oly rosszúl, mint most» — írja a tábornoknak, ki az első íjedtségből magához térvén, «a rendek ezen embertelen feleletére» elhatározta, hogy az erdélyieket erővel kényszeríti a fölkelésre.[3])

Erre azonban nem lett szükség. Ahmed elővédje *június 24-én* Temesvár alá érkezvén, a tordai gyűlés elrendelte, hogy a nemességen kivűl a hadköteles székelyek és szászok is fegyvert ragadjanak, de a király személyesen álljon a hadak élére. A sereg gyülekezési helyéül pedig *Keresztesmezejét* tűzték ki.[4])

De Castaldo képtelen volt az erdélyi hadrakelést *szervezni*; a csekély számú fölkelő hadak még csak gyűlekezőben voltak, midőn Ahmed Temesvárt már erősen lővette.

Amíg tehát a török hadvezérlet a hadműveleteket czéltudatosan és erélyesen megindította, Castaldo működése nem volt egyéb, mint rendszertelen, lázas kapkodás az erdélyi fölkelő hadak szervezésére és tervszerűtlen készülődés a háborúra.

[1]) Castaldo levele Miksához, június 17-ről. U. o. 157.
[2]) Szilágyi Sándor: i. m. I. 364.
[3]) Castaldo levele Miksához, július 4-ről. Tört. Tár. 1892. 267.
[4]) Szilágyi Sándor: i. m. I. 365—366.

Aldana kocsiból történt kiborulás következtében eltört karjával és szembajával Gyuláról éppen a váradi fürdőkbe készült, midőn a törököknek a Dunán való átkelését hírül vette, s a nélkül hogy parancsot kapott volna, betegen Lippára útazott [1]) «és feltolta magát Lippa kormányzójának és Solymos várnagyának.»[2])

Castaldo Temesvárnak szivós védelemre való berendezésében kevés igyekezetet tanúsított, mivel Lippát tartotta Erdély kulcsának, melynek erősítésére *Urbinói Sándor* hadi mérnök által olasz modor szerint új védőműveket építtetett. Azonban az őrség számára nem küldte meg a zsoldot, mire a spanyolok a zsold-hátralék miatt kiléptek a szolgálatból és elszéledtek. [3])

Mivel pedig a nyugati hadszínhelyen Ali budai pasa *június 1-én* rövid küzdelem után *Veszprémet* kézre kerítette s a foglalásokat erélyesen megkezdette, Temesvár biztosítására sem Nádasdy Tamás dunántúli főkapitány, sem Teufel Erasmus, a felvidéken álló külföldi hadak parancsnoka mit sem tehettek.

Ámbár Losonczyt mindenki elhagyta, ő nem csüggedt el, hanem a becsületére bízott erősség sikeres védelmezése czéljából fáradhatlan tevékenységet fejtett ki.

A király utasításából az alvidéki *hét* vármegye rendeit az aradmegyei *Simándra* június elejére részleges gyűlésre hívta össze, hogy tőlük a pozsonyi országgyűlés határozatai értelmében Temesvár védőműveinek befejezésehez pénzsegélyt eszközöljön ki.

Mint királybiztos, a simándi részleges gyűlést *június 6-án* nyitotta meg s bemutatta a király rendeletét, mely utasítá a rendeket, hogy Losonczy felhívására a török ellen fegyvert fogjanak. Engedelmeskedjenek a király rendeletének — így buzdítá Losonczy a rendeket — s a török támadással szemben tanusítsanak áldozatkészséget és a hadi adó behajtása iránt múlhatlanúl tegyék meg a lépéseket. Temesvár félben maradt erődítményeinek befejezésére bocsássák rendelkezésére jobbágyaikat. Végül a maga részére is kikérte támogatásukat s viszont biztosítá a rendeket, hogy ő is hiven teljesíti hazája iránti kötelességét.

[1]) Villela de Aldana emlékirata, dr. Márky Sándornál: i. m. I. 548.
[2]) Castaldo levele Miksához július 8-ról. Tört. Tár. 1892. 271—272.
[3]) Villela de Aldana. U. o.

Azonban lelkes szavai eredménytelenül hangzottak el.

A rendek kijelentették, minthogy az országgyűlés a nemesség hadra kelését a királynak személyes táborba szállásától tette függővé, ők e végzéshez ragaszkodnak és addig nem foghatnak fegyvert, míg táborba nem szállt maga a király is, a kinek személye iránt különben hódolattal viseltetnek. Jobbágyaikat Temesvár megerősítéséhez szintén nem küldhetik és annál inkább nem sújthatják őket ezen teherrel, mivel épen aratással vannak elfoglalva. Azonban e helyett Temesvár védőműveinek kiépítésére ez évre kivetett adónak minden forintja után 15 dénárt ajánlanak meg.

Losonczy erélyesen kijelentette, hogy ragaszkodik a király parancsához és újra elrendelte a közfelkelést s felhívta a jelenlevőket, hogy a segélyhadak kiállítása és útba indítása iránt kellő időben tegyék meg az intézkedést. A rendek azonban azt határozták, hogy a királybiztos felhívásának nem tesznek eleget, hanem intézkedése ellen tiltakozó követet küldenek a királyhoz és jobbadán azonnal eltávoztak Simándról.

De már másnap, *június 7-én*, a törökök mozdulata felől fenyegető hírek érkeztek, mire a rendek közül azok, akik még Simándon voltak, megjelentek Losonczy előtt és kijelentették, hogy készek az ő zászlója alatt fegyvert ragadni.[1])

Losonczy ekkor a vármegyéknek rendeletet adott, hogy a Temesvár erődítésére megszavazott hadi adót, a védőművek minél előbb leendő befejezése czéljából *Sáfrán László* királyi mustramester kezeihez szolgáltassák be.[2])

A simándi gyűlés után az erődítményeket személyes felügyelete alatt óhajtván bevégeztetni, Losonczy Temesvárra utazott, hol *június 11-én* a huszárokból, gyalogokból (hajdúk) és spanyolokból álló őrség csupán csak 1500 főnyi vala.

«Megkísértené a török sereg érkezése előtt az útjába eső vidékről az élelmet az erősségbe szállítani — írja Losonczy *június 11-én*

[1]) Losonczy jelentése a simándi részleges gyűlésről, mellékelve Castaldónak június 10-én a királyhoz írt leveléhez, a bécsi cs. és kir. titkos levéltárban. Kiadva Fraknói: Magy. Országgyűl. Emlékek. III. 392—394.

[2]) U. o. Tinódi historiás énekéből tudjuk, hogy ez időben Temesvárt *Sáfrán László* volt a királyi mustra-mester, kinek neve, a Tinódinál felsorolt temesvári elesettek között szintén előfordúl.

Miksa főhgnek — a földnépét eleve elhajtani, s a községeket elpusztítani és ily módon az ellenséget visszaverni; ámde a keze alatt levő sereg a várat őrizni és hadat viselni csekély. Azután az őrségben levő gyalogság megesküdött, hogy holnap (június 12-én) elmegy és attól fél, hogy a lovasság is egy éjjel egyedül hagyja őt a várban.» Ennélfogva jelentésében legalább még 1500 embert és lövegeket kért a szükséges hadi szerrel együtt. [1])

A vármegyék által beszolgáltatott hadi adóból Losonczy mindenekelőtt a lázongó őrség hátralékos zsoldját fizette meg, azután a földesurak munkára hajtott jobbágyaival a török előhad megérkezéséig (június 24.) — mintegy 14 nap alatt — a félben maradt védőműveket nagyjából befejeztette.

A város északi kőfala s az északi és keleti várkapú elé emelt földműveket nem csak helyre állította, hanem azokat lövegekkel és csapatokkal való megszállásra berendezte. A város és vár közötti összeköttetést biztosító vízi torony megerősítésére különös gondot fordított, mivel jól tudta, hogy Temesvár el van veszve azon pillanatban, midőn a vízi torony az ellenség kezébe jut.

A mily fontos szerepet játszottak a mocsarak az erősség védelmében, ép oly veszélyesekké válhattak azok a védőkre nézve tartós szárazság idejében vagy lecsapolás által, mivel a kiszáradt mocsárokon keresztül a vár fontosabb pontjai meg voltak közelíthetők.

Ezen veszélynek nagyobb forróságban a vízi torony is ki volt téve; midőn a medrökbe visszahúzódott Begába és Temesbe a mocsarak vize lefutott s az ostromlók a várat északról nagy ívben körűlvevő szigetre a benyomulást töltés útakon kicsikarhatták, ez által már a vízi toronyhoz vezető út is birtokukba jut. Ennélfogva Losonczy a vízi tornyot külön sövény-kerítéssel és erős földművel vette körűl, ezen kívűl még a Bega vize által megtöltött kettős árok is vala, úgy hogy a törököknek, ha a torony ellen támadást akartak intézni, előbb ezen vizes árkokat be kellett tölteniök. [2])

[1]) Losonczy levele Miksához Temesvárról, június 11-ről. Tört. Tár. 1892. 155.

[2]) Losonczy június 29-én egyebek közt azt írja Temesvárról Miksa főherczegnek, hogy az *ulicsi mező felől a vár erődítményét sövénykerítéssel és*

Végül a városnak keletre tekintő védőműveire s a vár északnyugati sarokbástyájára erős löveggátonyokat, a falak mentében pedig gyalogsági lőállásokat készíttetett azon czélból, hogy a vár alatti szigetet lövegek és gátpuskák által hatásos tűz alá vonhassa, hogy azon az ostromlók egy könnyen magukat be ne fészkelhessék.[1]) Azonban költség és elegendő munkaerő hiányában a védőművek kiépítését csak az utolsó pillanatban tudta befejeztetni, midőn a török sereg a várat már megszállotta.[2])

Losonczy a tiszáninneni megyék nemességét június 15—20. között ismét felhívta a hadra kelésre, majd maga is elutazott Temesvárról és mint királybiztos személyesen is megkísértette a megyéknél a segélyszerzést; ennek daczára az ismételve fegyver alá hívott nemesek gyülekezése fölötte lassan haladt előre. A többszörös kérés és sürgetésre is csak néhány hazafias érzésű főúr érkezett meg csapatával és pedig *Forgách Simon, Batthyány Farkas* temesvári alispán, *Bornemissza János, Farkasics Péter*[3]) és *Horváth János* nagy-kunsági lovagtiszt (officialis).[4])

A temesi és torontáli nemeseken kívül Arad- és Zarándból

földhányással vette körül. (Tört. Tár. 1892. 157.) Kétségtelen, hogy a Losonczy által megerősített védőmű a vízi torony volt, mely a várnak legfontosabb külső erődje volt.

[1]) Ezekre vonatkozólag Zsámboki a következőket írja: . . . Losonczy a várat védhető állapotba helyezte, miután jeles őrséget, mintegy rettenthetlen csapatot gyűjtött . . . *a vár- és városnak bástyáit ágyúkkal megerősítette;* a vár kevésbbé biztosabb részeit a rohamhágcsók felfüggesztése s az egészet (város és vár) a betörések ellen biztosította . . . U. o. 815. A XVI. századbeli egyik névtelen török történetíró szerint *a vár oldalaihoz*, hol a falak gyöngék voltak, igen szilárd mellvédeket és tornyokat építtetett. Századok, 1870. 303.

[2]) Castaldo még *június 28-án* is azon hitben volt, hogy Temesvár erődítményei még mindig nincsenek kiépítve; legalább e napon azt írta Miksa főherczegnek, hogy nem hiszi, miszerint Losonczy még egy hónapig is tarthatná magát, mert az erősség védőművei befejezetlenek . . . Tört. Tár. 1892. 156—157.

[3]) Istvánffy és Tinódi felsorolja őket.

[4]) A jász-apáti származású, nemes *Horváth János*, nagy-kunsági lovag-tiszt, Temesvár védelmében vitézül küzdött, sőt Eger ostroma alatt is kitüntette magát, miért a királytól, 1554-ben Hevesmegyében három falut nyert. Gyárfás István: A jász-kunok tört. IV. 21—22.

tetemes számban vonúltak be Temesvárba, mint *Sövényházi Ferencz* temesvári várnagy, *Nagy-Horváth Ferencz, Haraszti Ferencz*, szegvári *Dóczy Miklós, Pattantyus Balázs, Kolbász Farkas, Móga Bálint és János, Ábrahámffy Imre, Móré László* és *János, Eszéki Mihály, Csombolyi Miklós* és mások. [1])

A ráczok közül pedig Tinódi szerint — *Miklós* és *Gergely* vajdák vonúltak be az erősségbe. [2]) *Báthory Miklós, Perényi Gábor* és *Serédy György* királyi zsoldon szolgáló lovas századai, mint Temesvár őrségéül a hadi kormány által zsoldba fogadott csapatok, még május havában tulajdonosaik elmaradása folytán hadnagyaik vezetése alatt vonúltak a várba. [3])

Az őrségbe levő cseh-, német- és spanyol zsoldos gyalogok *Castelluvio Gáspár* és *Mendoza Diego* századosok vezénylete alatt állottak.

A tiszáninneni megyék nemessége csak *június végén* szánta rá magát a fölkelésre, midőn hír érkezett, hogy a török előhad *június 24-én* Temesvár alá vonúl.

E miatt Losonczy már nem gyűjthette össze a fölkelő megyei csapatokat s értesűlvén, hogy a török fősereg Temesvártól öt mértföldre, *Puszta-Somlyónál* tábort ütött, *június 24-én* maga is a várba sietett.

A hadra kelt nemesi csapatokat később Varkocs Tamás bihari főispán gyűlekeztette és azt jelentette Tordára Castaldonak, hogy a tiszai megyék hadi népe Temesvár megmentésében híven segélyére leend. [4]) Mivel pedig Castaldo utasítással el nem látta, azért július elején a fölkelő hadakkal Lippára vonúlt.

A temesvári őrség létszáma a közölt adatokból pontosan meg nem állapítható. *Batthyány Ferencz* szerint Losonczy válogatott és

[1]) Tinódi a Temesvárban részint elesett, részint elfogott 92 egyén között ezeket is felsorolja. I. m. 380—396. v. s.

[2]) *Miklós* vajdát Istvánffy és Bethlen Farkas *Miló* és *Milák* néven is említik.

[3]) Istvánffy említi, hogy Losonczy régi bajtársai, Báthory Miklós, Perényi Gábor és Serédy György huszár-csapataikat küldték Temesvárba. U. o. 200.

[4]) Castaldo jelentése Miksához Tordáról június 30-ról. Szilágyi Sándor: i. m. I. 418.

harczképzett katonákkal zárkózott be a várba s az őrség számát 3000—4000 főre teszi,[1]) miből látszik, hogy a védők számerejéről nem volt pontosan értesülve.

Tinódi és *Forgách* adatai, valamint Castaldo *junius 29-ki* jelentése szerint az őrség a következő csapatokból állott:

A) *Lovasság:*

Losonczy csapata	500	huszár
Perez Alfonzó csapata	200	«
Perényi Gábor csapata Újszászy Sándor hadnagy alatt	100	«
Serédy György csapata	100	«
Forgách Simon csapata	60	«
Összesen	960	huszár.[2])

B) *Gyalogság:*

Castelluvio spanyol gyalogosai	250	fő
Cseh gyalog (landsknecht)	300	«
Német « «	150	«
Hajdú	200	«
Városi polgár	250	«
Összesen	1150	fő.

Ezekhez járúlt még:

Mendoza Diego csapata (spanyol)	100	fő
A karánsebesiek	100	«
A gyalogság összesen	1350	fő
Lovasság	960	«
Összesen	2310	fő.

Tehát a fegyveres védők száma 2310 főre tehető.

Az erősség műszaki leírását, a bástyák egymástóli távolát s azok közötti mellvédek méreteit nem ismerjük, minélfogva azt sem tudjuk, hogy a 2310 főnyi őrségből egy-egy védő szakasz megszállására mennyi jutott.

A mi a tűzérséget illeti, tudva van, hogy az erősségben csak

[1]) Batthyány Ferencz levele Mária királynéhoz Bécsből 1552 szeptember 2-ról. Brüsseli okmánytár II. 352.

[2]) Tinódi: i. m. 206—216. v. s. Forgách: 37. Castaldo levele Miksához, jún. 29-ről. Tört. Tár. 1892. 157. Castaldo ezen levele szerint 1000 huszár volt Temesvárott.

17 nagyobb löveg volt. A vár védő vonalában három bástya, a vízi torony s a két (északi és keleti) várkapú előtti védő mű állott; a város felől pedig két bástya s az északi kőfalhoz épített földmű esett a védő vonalba; bizonyos, hogy a 17 löveg kevés volt a nagy terjedelmű vár s az egymástól távol eső védő pontok sikeres oltalmára.

Összegezve tehát a dolgot, ha 2310 főnyi őrség talán nem is volt csekély erő ahhoz, hogy a vár megvédessék, ámde csekély volt a löveg, lőszer és élelem, mert a 2310 főnyi őrség csak akkor lesz vala elégséges erő a védelemhez, ha azt erős tűzérség támogatja.

Az élelmezésről és egészségügyről a források nem adnak felvilágosítást.

Castaldo az utolsó pillanatban, midőn már a török sereg az erősség felé közeledett, ágyúkat, lőszert és élelmet küldött a várba, s mintegy 12,000 forintot bocsátott a parancsnok rendelkezésére.

Ámde a tábornok maga sem bízott abban, hogy az erősségbe küldött segély valami sokat lendítsen Temesvár ügyén és *június 28-án* azt írta Miksa főhgnek, hogy Temesvárt minden küzdelem nélkül át kell adni a törököknek, mert védőművei nincsenek kiépítve! — [1]) miben a tábornok alaposan tévedett.

A tábornok azt sem hitte, hogy az általa Temesvárba indított segélycsapatok bejuthassanak a vívás alá vett erősségbe. Brandeis András csapatai, melyek eddig a zsold elmaradása miatt lázongtak, megtagadták a Temesvárba vonulást: [2]) *gróf Arco János* két zászlóalja pedig ezen parancsra fellázadt és felmondta az engedelmességet. [3]) A július első napjaiban 200 német gyaloggal küldött *Záray Pál* kapitány sem tudott már a körűlzárt erősségbe jutni, [4]) mire Aldana ezen csapatot is Lippán tartotta.

Azonban a tábornok helyesebben jár vala el, ha a helyett, hogy külföldi tiszteket és zsoldos csapatokat utasít a megszállott erősségbe való bevonulásra, inkább magyar harczosokból álló kicsiny, de bátor csapatokat erélyes és vállalkozó vezetők alatt küld Temesvárba, kik azokat még június végén — midőn a vár még nem volt teljesen körűlzárva — oda bizonyosan bejuttatták volna.

[1]) Tör. Tár. 1892. 156—157.
[2]) U. o.
[3]) Gróf Arco levele Miksához Szebenből, július 3-ról. U. o. 267.
[4]) Castaldo levele Miksához, július 3-ról. U. o. 267.

X.

TEMESVÁR MEGVÉTELE ÉS KÖVETKEZMÉNYEI.

Miután Ahmed pasa a Temesvártól öt mértföldre eső *Puszta-Somlyónál* táborba szállott, a kis-ázsiai seregrészekkel bevárta a *rumméliai hadtest* megérkezését, innen, épen Ker. Sz. János napján, *junius 24-én*, Szokolovics Mehemedet és Kászon becskereki pasát 1500 lovassal Temesvár alá küldte. Ezen hírszerző lovasdandár feladata az erősség fekvésének földerítése s a védők számának kipuhatolása vala.[1])

A még ekkor Temesvárra vissza nem tért Losonczy távollétében *Perez Alfonzó* s a szerb *Miklós* vajda 400 huszárral és 100 spanyol gyaloggal a vár körül kémszemlét tartó török lovasságra kiütöttek, melyet heves harcz után visszanyomtak. A várbeliek 20 törököt elfogtak s a foglyok fontos vallomást tettek a török sereg számbeli erejéről.

Losonczy még ugyanezen éjjel mellékútakon s nádasokban lappangva, csupán négy lovas kíséretében a városba visszaérkezett, hol a lakosok és őrség — ámbár segélycsapatok nélkül jött meg — lelkesedéssel fogadták.[2])

Másnap, *június 25-én*,[3]) Losonczy az őrség és polgárok fölött hadi szemlét tartott s a vár védelmére föleskette őket. Az őrséghez intézett hazafias beszédében viszont ő is «nagy erős hittel» fogadta, hogy vagyonát, kincseit, sőt szükség esetén — életét is feláldozza *hazája* s a *kereszténység* javáért.

Nagy lelkesedéssel fogadott beszédje után a zsoldosok tisztjei és katonák a parancsnok iránti föltétlen engedelmességre esküvel kötelezték magukat.[4])

[1]) Istvánffy szerint a kikülönített lovastömeg Puszta-Somlyóról *Ker. sz. János* napján vonult Temesvár alá, Ker. sz. János napja június 24-re esik, ami 1552-ben *péntekre* esett. U. o. 199. Tinódi. i. m. 181—184. v. s. Centorio : 183.

[2]) V. ö. Istvánffy 199. Forgách 37. Tinódi 188—191. v. s. Zsámboki 815.

[3]) Szombati napon.

[4]) U. o. és Tinódi 193—205. v. s.

Ezután Losonczy az egyes csapatoknak kijelölte a megszállandó védő vonalakat s az ostrom alatti teendőiket.[1])

Még az nap, *július 25-én*, Losonczy kétszer is összecsapott a törökökkel s a csatározás a várbeliekre szerencsésen végződött. Azonban a hirszerző török járőrök tovább is a vár alatt kalandoztak.[2])

Június 26-án [3]) a török előhad is megérkezett s az erősség körül fel-alá czirkálva, a várbelieket tüntetőleg harczra hívta, mire Losonczy és Perez Alfonzo huszárjaikkal kiütöttek és több törököt elfogtak; erre a török lova tömeg számos halottat hátra hagyva, visszavonult.

A magyarok közűl csupán néhány huszár és *Sulyok István* nemes ifjú esett el, a kit az első összecsapásnál egy török lándzsájával leszúrt.[4])

Ahmed pasa *június 28-án* [5]) egész hadi erejével és összes lövegjeivel megérkezett az erősséghez.[6]) Losonczy még az nap erős kitörést intézett a lemálházó ellenségre s a török táborőrséggel kemény lovascsatát vívott, melyben a várbeliek több törököt elejtettek és elfogtak. A várbeliek közűl egy huszár sebesűlt meg [7]) és Losonczy a lakosság lelkes tüntetése között győztesen vonult be a városba.

Ahmed pasa az erősség körűl a harczfelállítást oly módon

[1]) Zsámboki u. o.

[2]) E felől Losonczy másnap, *június 26-án* kelt levelében jelentést tett Castaldónak. Tört. Tár. 1892. 156.

[3]) Vasárnap.

[4]) V. ö. Istvánffy: 200. Forgách: 37. Tinódi: 217—227. v. s.

[5]) Keddi napon.

[6]) Istvánffy és Tinódi írják, hogy Ahmed pasa Ker. sz. János napja után *negyed napra*, tehát *június 28-án* (kedden) érkezett seregével és ágyúival Temesvár alá. (Istvánffy: 200. Tinódi: 229—232. v. s.)

Pecsewi is írja, hogy *Péter és Pál előestéjén* már felállították a vár ellen az ágyúkat (Hammer: II. 220.)

Egyébiránt maga Losonczy is írja *június 29-diki* levelében Miksa főherczegnek, hogy Ahmed pasa a *tegnapi napon* (június 28-án) Szokolovics Mehemed béglerbéggel és egész hadi erejével megérkezett Temesvár ostromára. (Tört. Tár. 1892. 157.)

[7]) Losonczy június 29-diki levele u. o.

rendelte el, hogy *kelet felől* a ruméliai hadtest Szokolovics Mehemed, *nyugot felől* pedig az anatoliai hadtest Haszán pasa vezénylete alatt képezte a zárvonalat.

A janicsárok azonnal megkezdték a közelítő árkok hányását s a löveggátonyok készítését, úgy hogy az ostromlövegeket a sánczokba még *azon éjjel* beállították.

Ámde az erősség teljes körűlzárolása a folyók és mocsarak magas vizállása miatt még junius végén sem ment könnyen,[1]) úgy hogy Losonczy egyes hirnökei, akik által segélyszerzés czéljából nejével, Pekry Annával, Castaldóval, Báthory Endrével és Miksa főhggel levelezett, éjjel, a nádasok között lappangva — bár életveszélylyel — a zárvonalon mégis keresztül szöktek.[2])

Utóbb a júliusi hőségben a mocsarak vize sekélyebbé válván, a törökök töltések készítésével segítettek magukon s az erősséget — amennyire lehetett — körűlzárták.

A török sereg a várvívó munkálatokon kívül pontosan végezte a biztosító szolgálatot s mértföldekre járőröket és portyázó különítményeket bocsátott ki.

A törökök az erősség falait *június 29-én* három lövegállásból kezdték lövetni.

Az első löveggátonyt a Szigetváros felől, a keleti várkapu ellen emelték; a másodikat a vár északi kapujával szemben, a harmadikat pedig a város északi kőfala előtti földmű ellen építették.[3])

[1]) Zsámboki szerint a pasa az alkalmas állásokat ágyúk számára kijelölte; majd a sereg körűl kerítette az erősséget, *sánczokat és töltéseket készíttetett* (t. i. a körűlzáráshoz). Azonban a város fekvése nagy nehézséget gördített a körűlzárolás elé . . . U. o. 815.

[2]) Centorio szerint a törökök körűlzárták az egész várost, úgy hogy *a keresztények csupán néhány mocsár felől birtak maguknak útat nyitni.* u. o.

[3]) Pecsevi írja, hogy Ahmed pasa 16 nagy ostromágyút állíttatván föl (Temesvár ellen), azt lövetni kezdte. Thúry József fordítása.

Azonban Losonczy *június 29-én* azt írja Miksa főhgnek, hogy a törökök a falakat 12 nagyobb és 2 tábori ágyúval kezdték töretni. U. u.

Végre *egy éjjel* (június 28-án) a pasa 30 ágyút (?) állíttatott föl — írja Centorio — . . . egy üteget egyenesen a *vár ellen*, a másodikat a *kapu ellen* (t. i. éjszaki várkapu ellen), a harmadikat a *földmű* (bellovardo) ellen állítottak föl, mely utóbbi földmű nem lévén elég erős, spanyol lövészek szállották meg és így a *törökök 8 napon keresztül löveték a várost* (terra) . . . 183.

Ahmed tehát a lövegtüzet az erősségnek ugyanazon pontjaira irányoztatta, hol az előző évi várharcz alkalmával a rumeliai béglerbég hiába feszítette meg összes erejét a védőművek lerombolására.

A három lövegállásba 14 ágyú lett beosztva és pedig 12 ostromlöveg és 2 nagyobb tábori ágyú.[1])

A törökök 30 fontos nagy golyókkal teljes erőfeszítéssel szünet nélkül lövették a védőműveket s az ágyútüzet a bástyákon mutatkozó védőcsapatokon kívül még a vár tornyaira, a város templomaira és nagyobb épületeire irányozták.

Rövid idő mulva a piaczon a házak romokban hevertek, a várban pedig a Hunyady-várkastély, melyben Losonczy lakása is vala, szenvedett nagyobb pusztulást.[2])

E közben az őrségben levő cseh gyalogok, kik már a megszállás eleje óta bátortalanságuk miatt a kiütésekben s a védőműveken ejtett rombolások kijavításában használhatlanoknak bizonyultak, a török tűzérség erélyes működésétől annyira megrémültek, hogy az erősségből ki akartak vonulni; mire Losonczy megtagadta zsoldjuk kifizetését és erélyes föllépése által a lázongó zsoldosokat kötelességük teljesítésére szorította.[3])

Midőn a török tűzérség a védőművek rombolását erélyesen megkezdette, ugyanakkor a törökök kelet felől a sekélyebb mocsarakban talált gázlókon a Sziget-város ellen több támadást kisértettek meg.

Azonban Losonczy az amúgy is kevés számú őrséget kímélni s a védőművekkel el nem látott külvárosban a katonákat biztos veszélynek kitenni nem akarta, másrészt a védelemben az erők megosztását sem látta czélirányosnak, azért a Szigetvárosból a csapatokat a várba vonta s a külvárosnak az 1551-ki ostrom után jól-rosszúl tető alá vont házait ismét fölgyújtatta. A Szigetvárosba vezető hidat pedig lebontatta.[4])

[1]) Losonczy június 29-ki levele u. o.

[2]) Istvánffy: 200.

[3]) E felől Losonczy még július 3-ka előtt értesítette Castaldót, a ki *e napon kelt* levelében a temesvári cseh gyalogok lázadásáról jelentést tett Miksa főhgnek Tört. Tár. 1892. 267.

[4]) Zsámboki u. o. Istvánffy u. o.

A törökök az égő külvárost megszállották, a tüzet eloltották s a mocsarakban épített rőzse-úton lövegeiket éjjel a Szigetbe vontatták s a keleti várkapuval szemben réslövő ágyúk számara gátonyt emeltek. Most már a Sziget-városból a vár falai s a keletre néző várkaput védő czölöpmű rombolására kis távolságból a hatásos lövegtüzet megnyitották.[1])

A réstörő lövegek *június 29-ke* óta *négy napon* keresztül a város és vár ellen szakadatlanul működtek s a Sziget-város felől a Castelluvio százados által védett földmű oldalán már *július 3-án* nagy rés volt nyitva. A vár kőfala is a keleti vonalban annyira le volt rombolva, hogy a törökök azt hitték, hogy a rohamot a fal omladékain keresztül sikerrel végre hajthatják.[2])

A törökök ezen czélból a vár és külváros közötti vízzel tölt ároknak fával és rőzsekötegekkel való feltöltéséhez fogtak. Ámbár a spanyol gyalogok a földmű fedett lőállásaiból sűrű puskatűzzel árasztották el a rőzse-kévéket hordó törököket, azok a nagy emberáldozattal járó munkát mégis befejezték s az árkot az átkelésre több helyt járhatóvá tették.

Losonczy a június 2-án éjjel kiszöktetett futár által az ostrom eddigi lefolyásáról azon értesítést küldte Castaldónak, hogy a törökök már *két rést* törtek az erősségen, az árkokat gerendákkal és faágakkal feltöltötték, minek folytán *az intézendő rohamra már minden készen van.* Az ellenszegülő cseh gyalogok helyett 200 spanyolt kért; ámde a tábornok nem inditotta útba a spanyolokat, mivel azok — szerinte — a kellő időre *még repülve* se érnének oda.[3])

[1]) Istvánffy u. o.

[2]) Zsámboki egyebek közt azt írja, hogy Ahmed a falakon ágyúkkal szakadatlan lövések által *négy napon keresztül* őrjöngött, úgy hogy a golyók zápora a fölhányt sánczot mind elragadta, attól a vonaltól *nagy rést nyitott* és a falat gyorsan rommá változtatta . . . 815 . . .

A lövegállások *június 28-án* épültek s az ágyúk már június 29-én működésbe léptek, tehát a réslövés már *július 3-án* be volt fejezve.

Centorio is írja, hogy a törökök *július 3-án* nagy támadást intéztek a várra és Temesvár kapujára . . . Losonczy s a spanyol kapitányok hősiesen védték magukat s a törököket visszavonulásra kényszerítették . . . 184.

[3]) Kétségtelen, hogy Losonczy ezen jelentését a *július 3-ki* roham *előtt* írta, mert Castaldo, ki a temesvári hős ezen jelentését a *július 9-ki* levelében ismerteti Miksa főhggel, *a roham megtörténtét még nem említi,*

Ahmed *július 3-án* személyesen szemügyre vette a rést s a rohamot elrendelte. Betörési pontul a földművön tátongó rést jelölte ki s a janicsároknak azon utasítást adta, hogy siker esetében a támadást a romokban heverő várfalakra s a keleti várkapura azonnal újítsák meg.

A várbeliek erejének megosztása s a rés védelmétől való elvonása czéljából azt is elrendelte, hogy a főtámadással egy időben a város védőműveire is rohamot intézzenek.

A küzdelemnek első sorban a város és vár romba lőtt védőműveinél kellett megindulnia, minélfogva Losonczy a rendelkezésre álló erőt ezen fenyegetett pontok között osztotta föl.

A keleti várkapú előtti földművet, melyen a betörési pontul kitűzött rés tátongott, Castelluvio százados védelmezte spanyol csapatával, a város északi kőfala alatti czölöpművet pedig Mendoza százados szállotta meg, német és cseh gyalogokkal.

A vár védelmét Losonczy személyesen vezette, a városban pedig a parancsnoki tisztet a félelmet nem ismerő *Batthyány Farkas* alispánra bízta. A hajdúkat a várban, a fegyveres polgárokat pedig a városban tartalékba állította.

A támadás rettentő üvöltés, dobpergés és trombitaharsogás között történt. A rohamoszlopokat *Musztafa Tenbel* nikápolyi szandzsákbég vezényelte s a törökök mindenünnen roppant tömegekben nyomúltak az erősség ellen.

A négy óra hosszáig tartó roham alatt folytonosan pihent csapatok váltották föl a küzdőket. Az ostromlók czélja a védők kifárasztása volt, hogy azok pihenésre időt ne nyerhessenek.

Végre a törökök a résen betörtek és Castelluvio spanyoljait a védőmű sánczaiból kiűzték s a rést megszállották. Létráikat már a vár leomlott falaihoz támogatták s azok megmászásához készültek, más részük pedig a várkaput iparkodott bevágni.

Azonban a veszély tetőpontján léleknyugalmát megőrzött Castelluvio a futó spanyolok elé vetette magát; kérte, dorgálta, mivel pedig az mitse használt, kardját torkuknak szegezve, halál-

hanem csak azt írja, hogy a roham-intézésre már minden készen van s az ostromlók, — tekintve a nagy számú ellenséget — legfölebb az első rohamot verhetik vissza. Tört. Tár. 1892. 269.

lal fenyegette őket, ha a védelmet tovább nem folytatják. Rendíthetlen lélekjelenléte a félelem-szállta harczosokba új bátorságot öntött s erélyes föllépése megállította a futókat, kik a harczot ismét fölvették.

A sánczokon most ádáz, öldöklő küzdelem keletkezék. Losonczy ekkor a hajdúkat a spanyolok támogatására vezette s heves támadással a harczot eldöntötte. A megszégyenült spanyolok előbbeni ijedtségüket jóvá teendők, a vitézül küzdő hajdúkkal a törököket a védőmű sánczaiból kiszorították.

A várfalaknak létrával való megmászása nem sikerült, mert ezen támadás a török tűzérség által nem volt elegendőképen előkészítve.

Musztafa bég a harczot megujítani igyekezvén, szétszórt csapatait a Sziget-városban uj rohamra erélyesen ösztönözte és rendezte, de csapatainak gyülekeztetése közben a spanyolok golyójától találva elesett.

Azonban a várbeliek nem sokáig örülhettek a bátor török bég halálának, mivel a harcz hevében megizzadt Castelluvio százados vasvértezetjét levetvén, a törökök mozdulatait figyelemmel kísérendő, a megroncsolt földmű fokára lepett, mire a külváros házai között lappangó janicsárok őt egy jól irányzott lövéssel leterítették.

A harczképzett főtiszt és lovagias bajtárs halála nagy fájdalmat okozott Losonczynak, ki a népszerű parancsnok holttestét a várőrség őszinte fájdalma között azon földbástya oldalába temettette el, hol esett.

Ezután Losonczy a spanyolok fölötti parancsnokságot *Mendóza Diego* századosra ruházta, ki hős elődéhez mindenben méltónak bizonyult.

A négy óra hosszáig tartó szerfölött véres rohamban mintegy 1500—2000 török esett el, a védők közül pedig — leszámítva a sebesülteket — mintegy 150.

A védőműveken ütött rést nyomban befalazták, a kapu előtti földművet szintén védképes állapotba helyezték.[1])

A törökök az érzékeny veszteség daczára erélyesen folytatták

[1]) A július 3-ki rohamra nézve v. ö. Istvánffy 290-, — Zsámboki 816. — Tinódi 229—260. v. s. Centorio 184.

az erősség rombolását s a város északi kőfalának földművét *nyolcz napon* (június 29-től julius 6-ig) keresztül[1]) lövették, ugy hogy a város ezen vonalon már több helyt nyitva állott.

Ennélfogva a törökök *július 6-án* egymásután *két rohamot* is intéztek, de az ádáz dühvel támadó janicsárokat a magyarok és spanyol gyalogok erős küzdelem után visszaűzték. Ahmed ez alkalommal harczképtelenné vált emberein kivül legjobb harczosaiból mintegy 2000-et veszített el.[2])

A szívós kitartás és életmegvető erőfeszítés, a mit a törökök a július 3. és 6-ki rohamokban tanusítottak, meggyőzte Losonczyt a felől, hogy a török seregben a vezénylet most sokkal erélyesebb kezekben van, mint az 1551-ki ostrom alkalmával. Azon súlyos áldozatból pedig, mit Ahmed a czél érdekében embereinek tömeges leöletése által hozott, belátta, hogy a sötét lelkű és kegyetlen természetű török fővezér szilárdan el van határozva, hogy a várat bármi módon, akár erővel, akár kiéheztetéssel, hatalmába ejti.

A pasának már ekkor positiv értesülése volt arról, hogy Losonczy nincs elegendőképen pénzzel ellátva s hosszú megszállás esetére a pénzszükség is beüt a körülzárt erősségben[3]) s erősen bízott abban, hogy ez esetben a fizetetlen zsoldosok a vár sorsára végzetes lázadást támasztanak.

Ámde a pasa azért az erősségnek békés úton való kézrekerítésére még is kisérletet tett. A július 6-ki roham után egyezkedésre hívta föl Losonczyt s ajánlatot tett neki, hogy azon föltétel alatt, ha a János király által fizetett adót a szultánnak ezután is pontosan megküldik, abban hagyja az ostromot, és elvonul a város alól.

Ámbár Losonczy jól tudta, hogy a pasa szándéka nem őszinte,

[1]) Mint föntebb láttuk, Centorio írja, hogy a törökök a löveggátonyok fölállítása után *nyolcz napon keresztül lövették a várost* és midőn látták a rombolást, mit az ágyúk a védőművekben okoztak, *két rohamot* idéztek . . . 183.

[2]) Centorio u. o.

[3]) Castaldo július 8-án azt írja Miksa főhgnek, hogy a pasa erősen bízik abban, hogy Losonczy a várat pénz nélkül nem tarthatja meg, *az pedig július hónapra sem lesz elegendő.* Tört. Tár. 1892. 269.

még is egyezkedésbe bocsátkozott vele; nem mintha erre a menekülés reménye ösztönözte volna, hanem hogy a vár megrongált védőműveinek kitatarozására időt nyerhessen.[1])

Ezen egyezkedésben a török kormány egyenes utasítására *Éliás* oláh vajda közbenjárónak lépett föl és megkísérté, hogy Castaldót és Losonczyt a szultánnak fizetendő évi adó beküldése által a város megmentésére rábeszélje.

E czélból a szolgálatában álló magyar nemzetiségű *Pythár István* es *Pál* testvéreket küldé követségbe Temesvárra Losonczyhoz és általok azt javasolta neki, hogy János Zsigmond szokott adóját a magyar kormány által küldesse be a portára s a szultán ezen föltétel alatt békét hagyat a városnak.[2])

Ámde Losonczy tisztában volt azzal, hogy az oláh vajda a szultán utasításából indította a békealkudozásokat, és pedig azért, hogy Castaldót az erélyesebb hadi készületektől elvonja s a törökök a kedvező alkalmat a harcztéren annál inkább kizsákmányolhassák.[3]) Ennélfogva az oláh vajda követeit is tagadó válaszszal bocsátotta el a várból.

Ámbár a mindenki által elhagyott Losonczynak a nehéz viszonyok között komoly oka volt az aggodalomra, mégis egy perczre sem ingott meg azon rendíthetlen elhatározása, hogy vagy megvédi a várat, vagy annak romjai alá temetkezik.

Mivel azonban a várharczban az ellenség elszánt erőfeszítését s az elelem és lőszer fogyatkozását napról-napra tapasztalta, azért az alkudozások alatt beállott fegyverszünetet a védőművek kijavításán kívül a Castaldótól való segélykérésre is felhasználta.

Nem tételezett föl a császári vezérben annyi erélytelenséget, közönyösséget és hadviselésbeli járatlanságot, hogy a várba zártak hősi kitartását és haláltmegvető elszántságát hallva, a végső veszélybe jutott, fontos véghely megmentésére erélyes kísérletet ne tegyen.

[1]) Minderről Castaldo Miksához július 14-én Tordáról intézett levelében bőven és világosan megemlékszik. U. o. 270.

[2]) Hogy az oláh vajda nevezett két követe az ostrom alatt valóban megfordúlt Temesvárban Losonczynál, ez *Haller Péternek* Szebenből július 30-án Castaldóhoz írt leveléből minden kétség nélkűl kitűnik. U. o. 276—277.

[3]) Ezt maga Castaldo is belátta és annak Holdvilág faluban július 20-án Miksa főhghez írt levelében kifejezést adott. u. o. 273.

A pasával történt alkudozások alatt a rácz ruhába öltöztetett *Antonio de Repressa* hirnököt szerb vezető kíséretében segélykérés czéljából levéllel Castaldóhoz küldte. A spanyol kapitányok is ez alkalommal azon jelentést küldték a tábornoknak, hogyha legalább 1000 *magyar hajdút* (!) nem kapnak és részükre legalább lőport nem küldenek, lehetetlen az erősséget megtartaniok.[1])

Repressa a rácz kalauzzal éjjel a mocsarakban lappangva átszökött a záróvonalon és szerencsésen Lippára jutott, hol Aldanának körülményesen feltárta Losonczy szorult helyzetét.[2])

Castaldó még a megszállás kezdetén az ostromolt erősségbe küldendő tartalékcsapatok gyülekezési helyéül Lippát tűzte ki s a segélyhad szervezésével, az élelem és lőszerszállítmány Temesvárba juttatásával Aldanát bízta meg.

Azonban Aldana megátalkodott és elvakult ellensége lévén a temesvári hősnek, a kir. udvar részéről kapzsisága és önzése folytán nyert megintésért a végső szorultságba jutott Losonczyn az által akart nemtelen bosszút állani, hogy a fölmentő hadi vállalat vezetését elodázta,[3]) melynek végrehajtására gyávasága és tehetetlensége folytán különben is képtelen lett volna.

Castaldo a felmentő had szervezését Aldanánál gyámoltala-

[1]) . . . A törökök éjjel-nappal szünet nélkül törették a falakat — írja Centorio. Ezt Castaldónak *egy spanyol és egy szerb katona hozta hirül, a kik rácz ruhába öltözködve* éjjel, nagy veszélyek között Temesvárból kiszöktek és azért küldték őket Castaldóhoz, hogy a várnak segítséget küldjön . . . 179. Villela de Aldana emlékirata szerint a spanyol hirnök *Antonio de Repressa* vala. (Dr. Márky Sándor i. m. I. 550.)

De Castaldo is július 14-én kelt levelében értesíti Miksát, hogy Losonczy Temesvárról egy hirnököt, *Antonius de Repressát* szöktette ki hozzá . . . Tört. Tár. 1892. 270.

[2]) Dr. Márky Sándor, u. o.

[3]) Aldana testvérének Villella de Aldana emlékiratának állításai szerint többször kérte Castaldót, hogy Temesvár erősítésére és ne Lippa védelmére fordítsa erejét, még is a tábornok Lippa védelemre való fölszerelését rendelte el és arra Aldanának 150,000 (?) aranyat küldött. (Dr. Márky Sándor u. o.)

Amde Aldana tényeiből — mint alább látni fogjuk — egészen más tünik ki, és pedig az, hogy lelkéből örült annak, hogy a vetélytársának tartott Losonczyt a törökök fölkonczolják.

nabb egyénre valóban nem bízhatta volna, kinek kezében még Lippa sem volt biztonságban.

Ámbár Aldana Castaldo rendeletére Gyuláról és más helyekről annyi pénzt kapott, hogy azon — Castaldo szerint — nemcsak Lippát, hanem *magát Bécset is megerősíthette volna*[1]) és ámbár Váradról és Gyuláról a nagyobb ostrom-lövegeket, élelmet és lőszert Lippára vitette, úgy hogy ott 40 nagyobb ágyú és mintegy 1100 főnyi német-spanyol őrség volt:[2]) még is már *június 29.* körül a veszélytől való félelmében el akart távozni Lippáról.[3])

«Lőporkészlete is teméntelen volt az említett véghelyekről — irja Castaldo *július 8-án* Miksa főhgnek — pénzt pedig tőlem s a honnan lehetett — *rabolt* (arripuit), *azon nem csekély pénzösszegen kívül, amit neki egyszersmind Temesvár erődítésére is küldöttem, azonban erre is kezet emelt,* mihelyt értesült arról, hogy Losonczy gondviselését erősen meghagytam neki.»

«Ámbár Aldanának Lippa védelmére még fölösleges számban is van hadi népe[4]) .... mégis szüntelenül kér és könyörög, mintha én Dárius hadseregével rendelkezném; de ezt nem annyira szükségből, mint inkább azért teszi, mivel ez a természete, ez a szokása. Szüntelenül zaklat leveleiben, mintha én az élelmet és egyebet a madarak szárnyain küldhetném oda.»[5])

[1]) Castaldo levele Miksához június 29-ről Tört. Tár. 1892. 158.

[2]) V. ö. Castaldo levele Holdvilág faluból, július 20-ról (u. o. 273) és július 31-ről Miksa főhghez. Bucholz i. m. IX. 608.

[3]) Csak az tartotta vissza, hogy ez esetben katonái, a kik előtt a szegedi csatában tanusított szégyenletes gyávasága óta különben sem állott nagy tekintélyben, azt hiszik, hogy a veszély elől futott el. (Castaldo levele Miksához június 29-ről. U. o.

[4]) És pedig:

Szegedi Tóth Mihály hajdúi		200
Spanyol, Német	gyalog	200
Lovas		300
		700
Bakics Péter, Horváth Bertalan, Dombay Mihály és más kapitányok lovasai		400
		1100 fő.

[5]) U. o. Tört. Tár. 1892. 268—269.

Midőn pedig Castaldo július elején Váradról hat ágyút, élelmet és néhány szekér lőport egyéb hadi szerekkel együtt azon utasítással küldte Lippára Aldanának, hogy azokat bármi áron juttassa be a szorongatott erősségbe, ő a hadi szereknek Temesvárba való szállítását meg se kisértette, hanem azokat Lippa számára lefoglalta és önkényesen magánál visszatartotta.[1])

Repressa hiába vázolta Aldana előtt a török seregnek a vár vívásában tanusított erőfeszítését s a pasa erélyes intézkedését, ki a vár kézrekerítése czéljából hideg vérrel hajtja embereit a biztos veszedelembe és hasztalan festette előtte a nagy szükséget, mi Temesvárt az élelem- és lőszerben napról-napra aggasztóan mutatkozik.[2]) Sőt Aldanát a hadi követ jelentése annyira megrémítette, hogy Repressát Castaldóhoz Erdélybe küldvén, ismét tudatta a tábornokkal, hogy *Lippát el akarja hagyni*, s csak akkor állott el ezen szándékától, midőn a tábornok a Lippáról való eltávozást neki megtiltotta.[3])

A tábornok Aldana szégyenletes bátortalanságából meggyőződött, hogy az ostromoltakon az ő közreműködésével nem segíthet. Ennélfogva *július 14-én* futárt küldött Varkocs Tamás bihari főispánhoz, hogy minél előbb 1000 hajdút küldjön Lippára s azoknak Temesvárba juttatására módot találjon.[4])

Igy tehát Losonczy hiába várta Castaldónak az erősség fölmentésére küldendő segélyhadait.

Egyébiránt eddig sem sokat bízott abban, hogy Castaldo és Báthory, kiknek a király az erősség felszabadítását többször kötelességükké tette, segélyt hozzanak számára. Midőn pedig — hihetőleg a várba visszaszökött rácz kalauztól — értesült, hogy Aldana a Temesvárra szánt lőszerszállítmányt lefoglalta, az Erdélyből érkező hadi segély iránt már hite és bizalma is eloszlott.

A *julius 12-én* Báthory Endréhez írt levelében könyörgés és panasz nélkül, férfias hangon a vajdát kötelességének teljesítésére intette.

[1]) V. ö. Castaldo leveleit Miksa főhghez, július 8-ról (u. o. 268—269) és július 31-ről. Bucholz i. m. IX. 608.

[2]) Dr. Márky Sándor i. m. u. o.

[3]) Castaldo levele Miksához július 18-ról. U. o. 271—272.

[4]) Castaldo július 14-ki levele. u. o. 270.

Ne kövesse az idegen zsoldos hadak gyáva közönyösségét — írja Losonczy a vajdának — hanem fordítson nagyobb gondot az erősség felszabadítására, a mit különben «amaz *félékeny latorra*, Aldanára nem kellene bízni, mert ő őmagát sem tudja most, hol vagyon». A török hadat — azt hiszi — adóígéréssel és meghódolás felajánlásával Temesvár alól el lehetne vonni; ha azonban a kormány erre nem hajlandó, úgy minél előbb ragadjanak fegyvert ellene, «mert ha ezen csendességben leszen ti kegyelmetek, nyilván elvesztitek mind ez országot, mind minket».

Sajnálatának adott kifejezést a fölött, hogy mióta Temesvárra jött, azóta a vajdának egy vagy két *czéduláját* látta, egyszersmind figyelmeztette a vajdát a király azon utasítására, mit az országgyűlésen szigorúan kötelességükké tett, hogy a hadviselésben egymásnak kölcsönösen segélyükre legyenek.

«Írjon kegyelmed egészsége felől — így fejezi be sorait a rettenthetlen hös, — mi egészségben vagyunk és *vígan várjuk az órát, az melyben meg kell fizetnünk az utolsó adósságot*» — hazánkért.[1])

A hirnök ezen levéllel is szerencsésen kiszökött «az rommá lőtt Temesvárból» s a vajdának kézbesítette azt, aki azonban betegen feküdvén, Castaldót nógatta a segélyadásra.

Az ostrom harmadik hetében Losonczynak már minden reménye eloszlott arra nézve, hogy akár a tábornok, akár a vajda a vár megmentésére még csak kísérletet is tegyen.[2]) Ezentúl senkitől sem várt semmit, minden reményét önmagába — erős lelkébe

[1]) Losonczynak július 12-én írt sajátkezű magyar levele a bécsi cs. és kir. titkos levéltárban maradt fönn, mivel a levelet Báthory a királynak fölterjesztette. (Tört. Tár. 1881, évf. 380.)

Castaldo a temesvári hös azon panasza ellen, hogy Temesvár megszállása után a tábornoktól nem kapott levelet, a főhg előtt azzal mentette magát, hogy Lippán keresztül többször küldött levelet Losonczynak, de Aldana a levelek bejuttatására nem tett kísérletet s e miatt azzal mentegetözik, hogy *még egy légy sem mehetett volna be Temesvárba.* (Castaldo levele Miksához július 19-ről. Tört. Tár. 1892. 272.)

Majd a tábornok nem sokára azzal vádolta Aldanát, hogy ő soha sem akart Temesvárnak segélyt vinni, a mi Losonczy leveléből is kitünik. (Castaldo levele Miksához július 20-ról. u. o. 273.)

[2]) Istvánffy 201.

helyezte [1]) s aggályait nemcsak elpalástolta, hanem férfias buzdításai és bizalmat keltő föllépése által az önfeláldozó hősiességet még inkább fokozta bajtársaiban.

Ámde az ostrom harmadik hetében a minden segélytől elzárt erősség helyzete tarthatlanná kezdett válni. Losonczy Castelluvion kívül már több jeles főtisztet elvesztett; a zsoldosok hópénzüket sürgették s ő már saját pénzéből fizette a katonákat; az élelem és lőszer is napról-napra rohamosan fogyatkozott.[2])

Losonczy tehát férfias lelkű nejéhez, Pekry Annához, barátjához, Varkocs Tamáshoz és várnagy-tiszttartóihoz leveleket írt, melyekben meghagyta nekik, kogy családi kincseit és ősi birtokait zálogba vetvén, a szerzett pénzen zsoldosokat fogadjanak s azokat élelem- és lőszer-szállítmánynyal együtt minél előbb a várba juttassák.

A leveleket megpecsételt végrendeletével együtt iródiákjától, *Földvári Istvántól* küldötte ki, aki *egy kísérővel* együtt török ruhában szláv nyelv segélyével vakmerően átszökött a török táboron. A Losonczyné által kölcsönbe vett pénzen Földvári mindenekelőtt az erősségbe szállítandó hajdúk toborzása után látott, [3]) s a magával vitt szerb kísérőtől, ki hasonló szerencsés vakmerőséggel a várba visszaszökölt, azon értesítést küldte Losonczynak, hogy a segélyhad szervezése immár folyamatban van.[4])

* * *

Castaldó az erdélyi három nemzet hadi erejének Temesvár megmentése czéljából való mozgósítására annál inkább képtelen vala, mivel *Mircse* vajda a havasalföldi török-tatár-oláh haddal *julius 8-án* beütött Erdélybe s a *keresztesmezei* táborba amugy is kevés számerővel gyülekező nemességet a hadra kelésben megakadályozta.

[1]) Forgách 38.

[2]) Forgách u. o. Istvánffy u. o. Tinódi 273—274. v. s.

[3]) Forgách és Istvánffy u. o. Tinódi 269—272. 275—280. v. s.

[4]) Földvári István . . . *nemsokára azután a követet hasonló vakmerőséggel visszaküldötte* és katonákat toborzott . . . (Forgách 38.)

A külföldi zsoldos hadak pedig a hópénz elmaradása következtében támasztott *katonai lázadás* miatt nem voltak számításba vehetők, sőt azok megfékezése a nemesi hadak egy részét is igénybe vette.

Helfenstein fizetetlen hadteste épen a moldvai vajda betörése napján (július 8.) fellázadt s a garázda német zsoldosok két havi zsoldjukat oly módon akarták kicsikarni, hogy avval fenyegetőztek, hogy ha hátralékos zsoldjukat meg nem kapják, Kolozsvárt kiraboljják, mely czélból a tűzérségtől elszedett ágyúkkal a várost romboni kezdték.[1])

Ily viszonyok között a tábornok teljesen elveszté fejét. A törökök minden felől közelednek — írja kétségbeesve *julius 9-én* Miksa főhgnek — és mi ellenállás nélkül fogunk elveszni.[2])

A nemesek a tordai táborból nagy gyorsan a szorongatott város segélyére siettek s a féktelen zsoldosokat *július 12-én* szétverték és mintegy 200 lázadót felkonczoltak.[3])

Ámde most meg a Báthory Endre által *julius 15-re* a segesvári táborba összehívott nemesekkel gyűlt meg a baj, akik kijelentették, hogy a király az országgyűlésen tett esküje daczára még most sem állott személyesen a sereg élére, hanem hadsereg és pénz nélkül mintegy zsákmányul dobta oda őket a barbár ellenségnek, azért nem ők az okai, ha így elhagyatva, viszont ők is elhagyni kénytelenek a tábornokot és vajdát.[4])

Igy azután Báthory Endre által Kézdi-Vásárhely vidékén duló török-oláh had üldözésére kiküldött *Mirkovszky Miklós* és *Odönffy László* csekély számú hadi erejükkel nem léphettek föl erélyesen. Miután a moldvai vajda ellenállásra nem talált, a Székelyföldet és Barczaságot végig rabolta és zsákmánynyal megrakodva *július*

[1]) Castaldo levele Miksához, július 10-ről. Tört. Tár. 1892. 269—270,

[2]) U. o. 269. Castaldo Tordáról *július 11-én* azt irta a királynak, hogy a lázadók Kolozsvárt a körüllevő halmokról bombázzák és romboljják. «Soha sem láttam olyan fegyelmezetlen bestiákat — írja a tábornok mint e katonák; nem hiszem, hogy a nemesek avval megelégedjenek, hogy fölkonczolják őket» (Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűl. Emlékek: I. 368.)

[3]) Castaldo levele Miksához Tordáról, július 12-ről. Tört. Tár. 1892. 270.

[4]) Castaldo levele Miksához Tordáról, július 19-ről U. o. 272.

16-án kivonult Erdélyből, mire az eddig hadra kelt székelyek is azonnal haza oszoltak.[1])

A tábornoknak most már a török-oláh had visszavonulása után azonnal Temesvár megsegítésére kellett volna indulnia.

Erre a király által karánsebesi bánná kinevezett *Glézsán János* is erélyesen ösztönözte, aki *július 15-én* azt írta Castaldónak, hogy *legfölebb egy hét alatt Temesvárnak segélyt vigyen,* mert különben az erősség nem lesz megmenthető.[2])

Ámde maguk az erdélyi főurak sem bíztak abban, hogy a tábornok képes legyen Temesvár szorongatott helyzetén valamit segíteni.[3])

Ámbár Castaldo *július 20-án* elhatározta, hogy a tarthatlan helyzetbe jutott erősségnek leendő segélynyújtás czéljából Lippa felé vonul, azonban ezen szándéka csak *két napig* tartott, mivel Mircse vajda *julius 22-én* visszatért Erdélybe s azt Szebenig elpusztította, mely hírre az eddig fegyverre kelt nemesek is tüzhelyük oltalmára sietve haza vonúltak.

Míg a havasalföldi török-oláh sereg a Bárczaságot dúlta, addig Castaldo a törcsvári szoroson szintén betörni készülő *Eliás* oláh vajda feltartóztatására gróf *Arco Felix* és *János* ezredeseket csapataikkal Brassóhoz rendelte s az újból fegyverre hívott székelyeket utasította, hogy a törcsvári szoros előtt szálljanak táborba.[4])

Azonban Éliás vajda betörése elmaradt. Erre *Bánky Pál* al-

[1]) Ödönffy levele Castaldóhoz, július 16-ról. U. o. 271.

[2]) V. ö. Glézsán János karánsebesi bán levele Castaldóhoz július 15-ről. u. o. 270. és Pesty Frigyes i. m. II. 139.

[3]) Kendy Ferencz július 15-én azt írja Tordáról Nádasdy Tamás dunántúli főkapitánynak, hogy a *szorongatott temesváriak által kért 1000 embert pénz hiánya miatt nem állíthatják ki* és segélyküldésre ösztönzi Nádasdyt, mert ellenkező esetben Temesvár menthetetlenül el fog veszni. Pray: Ep. Proc. II. 314.

[4]) Castaldo levele Miksához Segesvárról, július 22-éről. U. o.

A tábornok *július 22-én* ismét parancsot küldött Aldanának, hogy 600 spanyolt küldjön Temesvárba, mire Aldana azt írta vissza, hogy Temesvár *nem forog veszélyben, mert a várbeliek vitézül védik magukat.*

De ez nevetséges állítás — írja Castaldó július 25-ről a főhgnek, — mert a temesváriaknak sem ágyújok, sem élelmük nincs annyi, mint neki. (Castaldo levele Miksa főhghez július 25—26-ról. U. o. 274—275.)

vajda és Ödönffy László a hevenyében gyűjtött nemesi csapatokkal s Arco ezredesek hadosztályával az Oláhországba visszavonuló török-oláh hadat a hegyszorosokban megtámadták. A foglyokat és zsákmányt elszedték s a török hadat tetemes veszteséggel kiűzték.[1])

Most már a tábornok 4000-nyi német-spanyol haddal s újból fegyver alá hívott nemesekkel és felfegyverzett jobbágyokkal Déváig akart vonulni, hogy a teljesen sorsára bízott erősségnek — ha lehet — segélyt nyújtson.[2])

Azonban a gyűlölt s tehetetlen tábornok az erdélyieket annyira elidegenítette Ferdinánd uralmától, hogy az elfásult rendek közönyösen nézték a háború súlyos csapásait. Az erdélyiek, kik félév előtt 30—35 ezer főnyi sereget állítottak ki, most még magukat se voltak képesek megvédeni.

De másrészt Castaldo nem is igen merte az erdélyieket erélyesen fölkelésre szorítani, mivel attól tartott, hogy a János Zsigmond fejedelemsége után áhítozó rendek is a törökökhöz csatlakoznak s a királyi zsoldos sereggel együtt őt is le fogják gyilkolni.[3])

Végre a király *julius 26-ki* levelében felhatalmazta a tábornokot, hogy Erdélynek adó fizetés mellett való megtartása czéljából a pasával egyezkedést kezdjen s ha lehet kössön békét vele, vagy legalább a békét néhány évre ujítsa meg.[4]) De már ekkor Losonczy hős bajtársaival együtt lerótta hazája iránti véradóját.

Amint az Erdélyből tervezett felszabadító hadjárat megindításával elkéstek, úgy Temesvárnak adófizetés útján való megmentését is későn vették czélba.

Ellenben a török fővezénylet feladatát ügyesen oldotta meg; a havasalföldi török-oláh hadak beütése az erdélyi hadi erőt megbénította, annak gyülekezését megakasztotta, s így a főseregeket képessé tette arra nézve, hogy a hadművelet kitűzött czélját elérhesse.

[1]) Istvánffy 197—199.

Castaldo Miksa főhgnek július 25—26-án írt jelentésében csak Arco János ezredest dícséri meg, ki a moldvaiak ellen vitézül és erélyesen föllépett u. o. 274.

[2]) U. o.

[3]) Castaldo levele Ferdinándhoz július 29-ről. U. o. 276.

[4]) Ferdinand levele Castaldohoz július 26-ról. U. o. 275.

Ez alatt a törökök Temesvár vívását a legnagyobb erőfeszítéssel szünet nélkül folytatták.

Ámbár Ahmed pasa a város és vár közötti összeköttetést biztosító vízi-toronynak az erősség védelmében való szerepét már előbb fölismerte, mely ha hatalmába jut, a további védelem lehetetlenné van téve: mégis a július 3. és 6-ki rohamok alkalmával a városba az *északi* s a várba pedig a *keleti* részen iparkodott betörni, mert a mocsarak magas vízállása miatt eddig a vizitornyot nem közelíthette meg.

Azonban most *július elején* mintegy az időjárás: a nagy hőség is segélyére jött a pasának.

Az erősségnek technikai tekintetben az volt a gyöngéje, hogy nagy szárazságban a medreikbe esett folyókba a környező mocsarak vize le volt vezethető.

Most is a vár ostromát megkönnyíté az, hogy az északra eső mocsarak a júliusi forróság alatt a Bega és Temes apadása folytán alacsony vízállást nyertek; de hihető az is, hogy a törökök a magasabb felületekről a vizet a folyókba le is csapolták, minélfogva a mocsarak s nádasok lábalhatókká lettek.

Azonban kétségtelen, hogy ha a védőknek erős tűzérség állott volna rendelkezésre, a víz levezetése nem lett volna nagy baj. Igy azonban megszűnvén az erősség megközelíthetlen volta, a lövegek s a rohamok visszaverésére tartogatott lőpor csekélysége folytán a vár sokat veszített védőképes állapotából.

A pasa tehát most már arra irányozta törekvését, hogy a vízitornyot kézrekerítse s a várnak a várossal való összeköttetését megszakítsa. A várharcz sikeres befejezése követelte, hogy a vízi-torony bármily véráldozattal is — minél előbb elfoglaltassék.

A víz ugyan nagyrészt lefutott a mocsarakról, de ami helylyel-közzel visszamaradt s a sár és iszap még mindig annyira akadályozta az ostrommunkálat folytatását, hogy Ahmed kénytelen volt a hatalmában levő nagy-palánkból a mocsarak iszapjában a vár alatti szigetig *töltésútak* építését elrendelni.

E roppant fáradságot igénylő nehéz munkán a sereg minden része kivétel nélkül teljes erőfeszítéssel dolgozott. Ahmed a közeli erdőkben tömérdek rőzsét és fát vágott; ebből készültek a töltésútak a mocsarakon át.

A törökök a Bega közbeeső ágait áthídalták s a réstörő ütegek számára a *mocsarakban*, a vízitorony és északi várkapu földműveivel közvetlen szemben, löveggátonyokat építettek.[1])

Losonczy viszont minden erejét megfeszíté, hogy a mocsarakon át készülő veszélyes töltés út kiépítését s az északi várkapú védőművei ellen szándékolt faltörő üteg emelését messze hordó gátpuskák és lövegek tüze által meghiúsítsa. Ámde ezen törekvése hiábavalónak bizonyúlt, mivel Ahmed pasa az alatt, míg harczosai a mocsarakat járhatóvá tették, s a réstörő ágyúkat a lőállásokba vontatták, a földmunkákon sürgölődő embereiről az által vonta el a várbeli lövegek tüzét, hogy a Szigetváros felől naponként újabb rohamokat intéztetett.[2]) E miatt a várbeli tűzérség nem irányozhatta lövegeit a töltésútakon és lőállásokon dolgozó munkásokra.

A kis lőtávolságból erélyesen intézett lövegtűz most már csakhamar erős rombolást vitt véghez az erődítményeken, s az északi várkaput fedező földműveket annyira megrongálta, hogy a törökök *július 12-én* annak éjjeli rajta ütéssel való lerombolását kísértették meg. Hajnali szürkületben 2000 török gyalog a Bega ágán átgá-

[1]) Az egykorú történetírók közül Istvánffy beszéli el körülményesen az ostrom lefolyását s előadásából a várharczra nézve két mozzanat vehető ki: egyik az, hogy a pasa először az ostrom-munkálatot a Sziget-városból a keleti várkapu földművei ellen indította meg és arra *július 3-án* sikertelen rohamot vezetett. Második mozzanata az, midőn már a főtámadást a vízi-torony ellen indítja, mire oly erős lövegtüzet irányzott, hogy a már *megrongált fala — három helyen — leomlott.*

A kútfő erre nézve többet nem mond, hanem áttér a *július 24-ki* roham elbeszélésére.

Azonban a gyér előadású kútfőnél többet mond Temesvár helyrajzi térképe, melyről látható, hogy a vízi-torony lövetése a közből fekvő mocsarak s a nagy távolság miatt egyenes lövés hiányában mindaddig nem lehetett hatásos, míg a résbontó ágyúkat kis lőtávolságra előre nem vonták.

Ez pedig csak is az által történhetett meg, hogy a nehéz faltörő ágyúkat miután a júliusi hőségben a mocsar akvize leapadt, a mocsarakban emelt töltés-útakon a vár közelébe vontatták s a mocsarakban épült lőállásokból lövették ezután a védőműveket.

[2]) Centorio írja, hogy a törökök a *város falaira* intézett *július 6-ki* roham után *minden nap* újabb rohamokat vezetettek, *fárasztották* a várbelieket és rombolták a védműveket . . . 185. l.

zolva, nesz nélkül a vár alatti szigetre nyomult s ijesztő harczi ordítással a sánczokba tört, mikből a meglepett, készületlen spanyolokat kiűzte. Úgy látszott, hogy a támadás sikerül s a törökök a védőmű elpusztításához fogtak, a czölöpöket és vesszőfonásokat fejszével átvágták s a védőgátakat több oldalról lerontották.

Azonban Losonczy a válságos pillanatban a harczi zaj által felriasztott őrségből erősítést hozott a spanyolok számára, kik most már a vár védelmére hevenyében új sánczot húztak, melyben több födött gyalogsági lőállást rögtönöztek, ahol az azokat megszálló spanyolok és hajdúk a puskatűz ellen nagyjában födözve voltak.

Reggel a küzdelem minden vonalon megkezdődött. A janicsárok tömör oszlopokban nyomúltak a város falaira, a Szigetvárosból pedig egyik tömeg a másik után vérszomjas elszántsággal tört a keleti várkapu védőműveire.

Azonban a várbeliek — bár a mindkét félről teljes erőfeszitéssel viselt küzdelem a tikkasztó hőségben egész nap tartott — mégis a törököket mind a két ponton súlyos veszteséggel kiűzték. Csupán az északi várkapu védőművei maradtak a törökök kezében,

Azonban a várbeliek érezték, hogy a törökök által megszállott északi védőművet nem szabad kezökben hagyniok s azt bármily áldozattal vissza kell venniök, minélfogva Losonczy a redoute visszaszerzése czéljából merész kitörésre határozta magát s e czélból elszánt vállalkozó harczosokból egy csapatot állitott össze. A támadást erélyes lövegtűzzel készité elő, a város és vár bástyáiról az ágyúkat a janicsárokkal megrakott redoutera irányoztatta s a puska- és lövegtűz által megingatott törököket heves támadással, midőn a véres kézi tusában ember ember ellen elszántan viaskodott, a védőmű elhagyására kényszerítette.[1])

[1]) A hazai történetirók az éjszaki várkapu előtti redeoute elfoglalását nem említik, de Centorio azt, valamint a várbeliek által történt visszavételét körülményesen elbeszéli . . . 185. l.

Aldana ezen napokban azt írta Castaldonak, hogy a törökök Temesvár *városát július 12-én egész nap* próbálták elfoglalni, de *háromszor* visszaverettek. Azonban Castaldo tekintettel arra, hogy Losonczy ugyan ezen napon (július 12-én) Báthory Endréhez írott levelében erről hallgat, nem

A nagy áldozattal visszaszerzett földművek oldalain ejtett erőszakos rombolásokat a spanyolok hevenyében helyreállították s a réseket betömték.

Azonban a törökök a mocsarakból működő lövegek támogatása alatt a vár alatti szigetre nyomultak s a személyválogatás nélkül munkára hajtott törökök a várkaput védő földmű előtt roppant fáradsággal faágakból, földdel tömött hordók- és zsákokból a bástyákkal egyenlő magasságban *halmot* raktak, melynek teteje tíz rőf széles vala. A halom tetejét puskás gyalogok szállották meg s oda még kisebb űrméretű tábori ágyúkat is felvontattak, miket a redoute lőállásiban rejtőző spanyolokra irányoztak.

Mindkét félről most elkeseredett, hosszú harcz fejlett ki.

Ahmed a védőművek ellen egyik pihent csapat után a másikat vitte rohamra s az *ostrom-halomról* irányzott lövegtűz nagy pusztítást okozott a spanyol gyalogok között, a kiket ily módon vegre kiűztek födözékeikből.[1]) Mendoza százados csapatával a túlerő elől a várba volt kénytelen vonulni s a védőmüvet az ellenség kezében hagyta.

A törökök most már a vízi-toronyhoz vezető szigeten megvetették lábukat. Csak még az odavezető útat kellett kierőszakolniok, ami a vár *észak-nyugoti* s a város *keleti* bástyáinak lövegei által pásztázott tűzkörletbe esett.

tudta, valjon higye-e? (Castaldo levele Miksához, Küküllőről július 19-ről Tört. Tár. 1892. 272.)

Azonban Aldana jelentése és Centorio előadása arra mutat, hogy a földmű elleni heves rohamok *július 12-én* történtek.

[1]) Centorio azt írta, hogy a *vár oldalán* építették a halmot és *ezt a védőmű* (bellovardo) *ellen alkalmazták,* melyben a spanyolok a *föld alatt* (lőállásokban) tartózkodtak s a spanyolokra *a halomról néhány ágyút* irányoztak . . . 185. l.

Továbbá Glézsán János karánsebesi bán, *július 15-én* azt írta Castaldónak, hogy a törökök Temesvárt *sok faágat hordtak rakásra,* a melyről a várfalakra törekszenek s *a földbástyát már el is értek,* a honnan a városba *köveket* röpítenek. (Tört. Tár. 1892. 270.)

Kétségtelen, hogy a törökök által összehordott ezen *rőzse-rakás,* melyet a várbeliek gyújtónyilai ellen földdel borítottak be, nem más volt, mint azon ostrom-halom, a mit Centorio szerint a vár éjszaki redout-ja ellen emeltek.

A törökök e czélból mindenekelőtt nehéz lövegeiket a mocsarakból a szigetre vontatták s most már az erődítmények rombolását közvetlen közelből teljes erővel folytatták. A várbeliek ágyúit leszerelték és elnémították s a várat a tatai kapu felőli vonalon majdnem egészen lerombolták. Egyszersmind ezen oldalon is megkezdték rőzsekötegekből a vízi-toronyhoz vezető töltés építését.[1])

Másrészt a törökök vívóárkaikat kelet felől is a falakig vezették, minek folytán a várbelieknek a védelmet most már háromszor olyan hosszú vonalon kellett kifejteniök. E miatt az eddigi szívós védelem *erélyéből* ezután sokat veszített, annál inkább, mivel a pasa, látván hogy a *védők kezdenek kimerülni*, éjjel-nappal makacsul fárasztotta őket.

Egyik újabb roham alkalmával egy vakmerő janicsár-csapat a várba is benyomúlt, azonban Losonczy tartalék hajdu- és spanyol csapattal gyorsan a veszély helyén termett s a félig győztes törököket véres küzdelem után kiszorította és sánczaik közé üldözte.[2])

E közben Ahmed a nagy erővel folytatott ostromművelet alatt — úgy látszik — nem intézkedett serényen a *lőszerpótlásról* s a török tűzérség a szakadatlanul tartó tüzelés folytán lőporban és golyókban hiányt kezdett szenvedni.

E miatt a pasa Haszán anatoliai béglerbéget 2000 szpahi- és janicsárból álló csapattal Szendrőbe és Belgrádba küldte, hogy az ottani hadszertelepekből lőszert és faltörő lövegekhez szükséges golyókat kellő mennyiségben szállítson a táborba.[3])

A lőszer megérkezéséig Ahmed beszüntette az erődítmények töretését, de az erősségnek töltések által való teljes körülzárása czéljából serényen dolgoztatta embereit. A lőszerhiány a török seregre kétségkivül végzetessé válhatott volna, ha a magyar hadak a vár fölmentésére kellő időben gyülekeznek, és ha nem Castaldo, hanem tettre termett egyén kezében lett volna az erdélyi hadak vezetése.

Azonban a török fővezér nyugodtan be várta a lőszerszállítmány megérkezését s nem tartott erősebb segélyhad támadásától.

[1]) Glézsán János fönti levele, u. o.

[2]) Centorio mindezt szokott bőbeszédűségével hosszasan tárgyalja, 187. l.

[3]) Istvánffy, 200.

Az északi hadszínhelyen ezen időben Drégely vára s a nógrádmegyei erősségek ellen működő Ali budai pasa bénítá meg a magyar hadi-erőt, az erdélyi hadak megjelenésétől pedig az épen Erdélyt dúló-fosztó havasalföldi török-oláh sereg működése folytán nem kellett tartania. Ahmed tehát a török hadvezénylet pontosan összműködő intézkedésébe vetette bizalmát s a lőszerben mutatkozó fogyatkozás épen nem aggasztotta.

A magyar hadvezényletnek tehát ez az időpont lett volna kedvező arra nézve, hogy a lőporban hiányt szenvedő török táborra végzetes rajtaütést mérjen, vagy azt merész támadással addig foglalkoztassa, míg a harcz alatt az erősségbe segélycsapatokat, élelem és lőszerszállítmányt juttathat be.

Ámde Castaldoban és az erdélyi vajdában oly nagy volt a gyámoltalanság, hogy az alvidék legfontosabb erősségét ágyúlövés nélkül elveszni, s a hős védőket segély nélkül elhullani engedték.

Losonczy nehéz helyzetében még *július 15.* előtt futárt küldött *Glézsán János* karánsebesi bánhoz és azt kívánta tőle, hogy a Karánsebesen levő *hajdúkat* küldje Temesvárba, a nemesek pedig szálljanak táborba. Azok azonban erre nem érezték magukat elég erőseknek s Losonczy kívánságának nem tehettek eleget, mivel a pontosan nem fizetett karánsebesi őrségben levő kevés számú gyalogság is napról-napra tizével-huszával elszökdösött.[1])

Miután Temesvárt az élelmiszerekben is ijesztő mértékben mutatkozott a fogyatkozás, Losonczy engedélyével *Farkasics Péter* a legeltető törökökre néhány huszárral kitört, a barmok őreit elűzte, egy falka tevét, bivalyt és lovat kiszakítván, a törökök erélyes üldözése daczára a Bega ágán átúsztatott s a zsákmánynyal együtt a városba visszatért.[2])

Ezen kiütés alkalmával kézrekerített lábasjószág azonban csak pillanatnyi segélyt nyújtott; melyhez hasonló volt az, hogy Castaldo egyik embere még *július 18.* előtt a várba szökvén, a tábornoktól a csapatok zsoldjául 3500 frtot hozott Losonczynak,[3])

[1]) Glézsán János levele Castaldohoz, július 15-ről; u. o.
[2]) Istvánffy 200.
[3]) Castaldo levele Miksához, július 18-ról; u. o. 271—272.

mi a várbeliek szorongatott helyzetén nem sokat lendített, mivel a körülzárt erősségben már drága pénzért sem lehetett élelmet kapni.

E közben Ahmed a város átadása iránt Losonczyval újból alkudozásokat kezdett. *Július 18-án* Losonczyval *két napra* fegyverszünetet kötött és küldöttei által őt különféle igéretekkel a város feladására bírni törekedett. Kijelentette, hogy Temesvár átadása s Fráter György által fizetett adó pontos beszolgáltatása fejében — mint hajdan Petrovics Péter — úgy most Losonczy nyugodtan maradhat Temesvárt.

Losonczy tagadó választ adott.

Másodizben a követek azon igéretet terjesztették Losonczy elé, hogy a pasa seregestől elmegy a vár alól, csak Losonczy az eddig fizetett összegnek a szultán számára való megadását eszközölje ki. Egyszersmind a pasa nagy összeg aranynyal és ezüsttel, lovakkal s egyéb ajándékkal igyekezett Losonczyt megvesztegetni, de ő kijelenté, hogy *inkább tízszer hal meg, mint sem az áruló nevet magára vegye.*[1])

Losonczy rendíthetlen kitartása még inkább fokozta a hirtelen haragú, vérmes természetű pasa dühét, ki a temesvári hős tántoríthatlan hazafiságában pusztán makacsságot látott és irányában való eddigi ellenséges érzülete olthatlan bosszúvágygyá növekedett.

E közben az ostrom alatt Pankotán és zarándmegyei birtokain tartózkodó hőslelkű Losonczyné végveszélybe jutott férjén segítendő, pénzzé tette családi kincseit s zálogba vetvén ősi birtokait, az így szerzett pénzen Földvári István mintegy 500 hajdút toborzott, élelmet, lőport és hadiszert szerzett be.

Losonczy derék bajtársa, Varkocs Tamás bihari főispán, ki töle telhetőleg szintén támogatta a vállalatot, de Castaldo is utasította erre, a Temesvárra küldendő segélycsapat gyanánt 1000 hajdút vezetett Lippára, hol annak s a lőszerszállítmánynak bejuttatása módjai iránt hadi tanácsban megállapodtak.[2])

A Földvári által zsoldba fogadott hajdúk is Lippán gyülekez-

[1]) V. ö. Dóczy Miklósnak Losonczy utasításából Temesvár ostromáról *július 19-én* Miksához írott becses jelentését. Tört. Tár. 1892. 273.

[2]) V. ö. Istvánffy 201. Forgách 38. — Castaldo levele Miksához július 25—26-ról, Tört. Tár. 1892. 274—275.

tek s az egyesült segélycsapat vezetését Varkocs Tamás a hajdani szegedi főbiróra, *Tóth Mihályra*, az országos hírnévre vergődött vakmerő hajdúvezerre bízta,[1]) a ki Patócsy Ferencz halála után a koronára visszaszállott gyulai vár őrségében szolgált,[2]) honnan Aldana nem régen 200 főnyi csapatával őt is Lippára rendelte.

Azonban a vállalat sikertelensége mintegy előre látható volt; az 1700 főre rúgó csapat[3]) elenyészőleg csekély arra, hogy a társzekerekre rakott élelmet és lőszert a szorongatott várba bejuttassa, amiben egyébként a vállalat intézői is kétkedtek.

Tóth Mihály a málhás szekereket Arad táján a Maros közelében hátrahagyva, 500 hajdúval a Temesvár felé eső vidék kifürkészésére indult. Útközben épen kémszemlét tartó erős török lovas dandárra bukkant, melyre rövid tanakodás után rácsapott, de a török lovasság a hajdúk nagy részét levágta, maga Tóth Mihály is súlyos sebet kapott. Véres fővel vezette vissza néhány emberét, a Marosnál maradt segélycsapathoz, mely bátorságát elvesztvén, a Temesvár felé való előnyomulásra most már nem volt rávehető, hanem a vezért odahagyva, szétoszlott,[4]) mire Tóth Mihály a vállalat teljes kudarcza után Lippára visszatért.[5])

A czirkáló török lovastömeg parancsnoka az elesett hajdúk közül száznak levágott fejét a táborba vitte, s a Losonczy iránt

[1]) Istvánffy és Forgách, u. o.

[2]) Centorio tévesen írja, hogy Castaldo Tóth Mihályt vagy mint az olasz historikus elferdítve írja «Ottomiale»-t *Gyuláról* magához hivatta, hogy tőle Losonczynak segélyt küldjön . . . 179. l.

[3]) És pedig:

Földvári fogadott --- --- --- ---	500 hajdút
Tóth Mihály csapata --- --- ---	200 hajdú
Varkocs csapata --- --- --- ---	1000 «
Összesen	1700 hajdú.

[4]) Istvánffy tévesen Tinódi pedig érthetetlenül beszéli el annak okát, hogy a segélycsapat miért nem jutott be Temesvárba: Forgách azonban megvilágítja Tinódi homályos előadását. U. o.

[5]) Hogy Tóth Mihály — mint eddig vélték, — nem esett el a kémszemle alkalmával, abból is kitűnik, hogy utóbb, midőn Temesvár elfoglalása után Ahmed pasa Szolnok felé közeledett, Castaldo *augusztus 24-én* Tóth Mihályt 300 gyalogjával Nyáry Lőrincz szolnoki várkapitányhoz rendelte, ki a tábornoktól hajdúkat kért. Tört. Tár. 1892. 286.

bosszúvágytól ösztönzött pasa pedig azokat Temesvár falai előtt karóra tűzette, melléjök tétetvén a leveleket is, melyekben a férjéért aggódó szerető nő s a hű bajtárs még mindig a segély reményével bátorították a hőst.[1])

Most már a segélynek még csak reménye sem mutatkozott többé. A mindenki által elhagyott hős meggyőződött, hogy nincs mit remélnie tovább és számára nincs más hátra, mint választás a dicstelen és bizonytalan menekülés, vagy a katonai hírnevére bízott vár romjai alá való temetkezés között.

Az utóbbit választotta. Készen volt a halálra; még csupán családja sorsáról gondoskodott s azt őszinte pártfogója, Miksa főhg gondjaiba ajánlotta.

E czélból *július 19-én* Miksa főhgnek az ostrom eddigi mozzanatait röviden, férfias hangon saját kezével megírta, a nélkül, hogy Castaldót és Aldanát szégyenteljes gyávaságokért bevádolta volna, vagy tolla a panasz szavára rászaladt volna. Ezenkívül bajtársának, *Dóczy Miklós*, aradmegyei birtokos nemesnek, kitől utolsó levelét volt kiküldendő, meghagyta, hogy Temesvár aggasztó helyzetéről körülményes jelentést írjon s azt az ő levelével együtt Miksának juttassa el.

A török főssereg már 26 napja, hogy Temesvár alá vonult — írja Losonczy fenti levelében — és 24 napja már, hogy azt megszállás alatt tartja, továbbá 23 napja, hogy a *vár* és *város falait* megszakítás nélkül oly roppant nagy ágyúgolyókkal rombolja, hogy a *legöregebb spanyol katonák között vannak néhányan, kik még olyan nagy ágyúgolyókat nem láttak, sőt olyanokról még nem is hallottak.* Az ellenség, amire csak képes, mindent elkövet, hogy az erősséget hatalmába ejthesse. A török sereg — meghiheti Fenséged — számerőre nem nagyobb 50,000 embernél, s annak — mint a várba jutott kémek (pribékek) és hadi foglyok mondják — *alig negyed része van harczkész állapotban*, más része pedig a hadviselésben annyira gyakorlatlan és annyira nincs felkészülve a harczra, hogy számításba vehető segélyhad, vagy felmentő sereg érkezése esetében a török sereg aligha bocsátkoznék küzdelembe, hanem előre elvonulna az erősség alól. Egyszersmind arra kéri a főhget, hogy küldötte, Dóczy Miklós *irásának teljes hitelt* adjon.

[1]) Centorio: 186.

«Ha életben maradok — így zárta be levelét — mindig híven szolgálom ő felségét és továbbra is felajánlom életemmel együtt szolgálatomat. *Ha pedig már eleget éltem, kegyeskedjék Fenségednek felséges atyjával együtt legkegyesebb gondoskodása által szolgálatomat az én szegény árváimban és maradékimban megjutalmazni.*»[1])

Dóczy Miklós hős parancsnokának utolsó levelével szerencsésen átvergődvén a török táboron, Pankotára érkezett s Losonczy levelét az ostromolt erősség szorult állapotáról irt jelentésével együtt Pankotáról gyors futár által Bécsbe küldte.[2]) Miksa főhg azután Losonczy levelét és Dóczy jelentését kézbesítette atyjának, Ferdinándnak, aki viszont azokat V. Károly császárnak küldötte el, azon czélból, hogy ezen iratokból jobban megérthesse a törökök elleni háború szerencsétlen fordulatát.[3])

Azonban a temesvári hős már ekkor megfizette «az utolsó adósságot» hazájáért!

A pasa és Losonczy között két napra kötött fegyverszünet

[1]) Losonczy július 19-én kelt levele, kiadva Bucholz i. m. IX. 607.

[2]) Dóczy Miklós levele Miksa főhghez *Pankotáról, július 19-ről.* Tört. Tár: 1892. 273.

Hogy Losonczy *július 19-én* Temesvárt, Dóczy Miklós pedig Pankotán szintén *július 19-én* keltezi levelét, ebből azt látjuk, hogy nem Losonczy, hanem Dóczy Miklós tévedt az időszámításban. Losonczy — mint leveléből kitünik — napok szerint ki tudja mutatni, hogy hány nap óta tartják a törökök az erősséget megszállás alatt és hogy azt hány nap óta lövetik, a mi teljesen egyezik a források kronologiai adataival. Mivel pedig Dóczy Miklós Pankotán július 19-én keltezte levelét, kétségkívül ő tévedett az időszámításban, mert július 19-én szökvén ki a várból, még váltott lovakon is legalább egy nap alatt, tehát július 20-án érkezett Pankotára.

[3]) Ferdinand Passauból *augusztus 15-én* azt írta V. Károly császárnak, hogy Temesvárból egy embert küldött ki Losonczy «*ugyanazon irattal, melyről Temesvár parancsnoka és kapitánya ír fiunknak*, Csehország királyának (Miksa koronázott cseh királynak) az említett Temesvárból. *És még körülményesebben* (t. i. ir) *ez az embere* (Dóczy Miklós), *a ki módot talált az ellenség táborán való keresztül hatolásra*, a miből — és abból, a mit Aldana is ír — meg fogja érteni Fölséged, hogy az ügyek jelenleg miként állanak . . . »

Ferdinand ezen franczia nyelven irt levele, kiadva Brüsseli okmtár. II. 343.

még le sem járt, midőn Haszán pasa — hihetőleg *július 19-én* — a lőporral és hadi szerekkel a táborba érkezett.[1])

Útközben, Temesvártól nem messze, Glézsán János karánsebesi bán a portyázásra indult lugosi és karánsebesi őrséggel a lőszerszállítmányt fedező 2000 főnyi török csapatra rábukkanván, azt megtámadta. Azonban Haszán a szekereket a janicsárok födözete alatt előre küldte, maga pedig vitéz spahijai élén kemény harczot vívott a bán csapataival. Végül a magyarok a török lovasságot megszalasztották, azonban a janicsárok a szekerekről erős puskatűzzel fogadták a támadókat s a lőszervonatot heves küzdelem után megvédték s a táborba szállították.[2])

Július 20-án reggel már nagy erővel tovább folyt az ostrom. Ahmed most már a réstörő lövegek összpontosított tüzét a vízitorony ellen irányoztatta,[3]) egyszersmind az oda vezető útat elzáró észak-nyugati sarokbástyával szemben, ugyanolyan magasságban, *második halmot* is építtetett.[4])

Amíg a tűzérség a várat az összes lövegekből a leghevesebben lőtte, addig ezer és ezer ember a közelítő földmunkákon dolgozott. A vívóárkokat a törökök a vízi-torony közelébe vezették

[1]) Castaldó *július 18-án* azt írja Miksának, hogy Mohamed pasa (?) számos ágyúval és tekintélyes sereggel már útban van Temesvár felé (Történelmi Tár. 1892. 270). Azonban ez a sereg Haszán béglerbég serege volt.

[2]) Istvánffy 200—201. A lőszer-szállítmány megérkezésénnk *július 17—19-én* kellett történnie. Glézsán János a *július 15-én* kelt levelében Castaldónak Temesvár szorongatott helyzetéről jelentést tévén, *a lőszerszállító csapat megtámadásáról még nem tesz említést* — a mi ha július 15. előtt történik, bizonyára fölemlítette volna levelében. Pesty Frigyes: i. m. II. 139.

[3]) Istvánffy írja, hogy miután a lőszerszállítmány a táborba megérkezett, az ostrom-munkálatokat ujból nagy erővel megkezdették s *a már megrongált vízi-torony lövetését éjjel-nappal folytatták* ... 201. l.

[4]) Különösen sok kárt tett *a két halom* (montagna), a mit a törökök készítettek, — írja Centorio — és a melyek nőttön-nőttek, ellenben a mi *védőműveink* (bellovardo) s *a falak* a törökök ágyúzása által mind inkább omlottak ... 186. l.

Centorio a második halomról nem említi, hogy azt hol emelték, azonban kétségtelen, hogy azt az éjszak-nyugoti várbástya ellen alkalmazták.

s az azt körülvevő vizes árkok feltöltésében — életüket nem kímélve, teljes önfeláldozással versenyeztek.

A nagy erőfeszítéssel folytatott ostrom, s a nehéz lövegek iszonyú rombolása lassanként mind nagyobb rést ütött az erősség falain. A védők nem mutatkozhattak többé a falakon, mert a *két ostrom-halom* lövegeielsöpörték azokat, akik a bástya fokára léptek. Az összerombolt védőművek újjá építése, vagy kijavítása már lehetetlen vala; a törökök az e czélból a résnél megjelenő várbelieket a halmokról jól irányzott puskatűzzel elűzték, a várbeli tűzéreket pedig a tüzelés beszüntetésére kényszerítették. Sőt néhány sikeresen alkalmazott tűzakna a bástyát jó részben romba döntötte.

A naponként ismétlődő rohamokban megfogyott védők nagy része már kisebb-nagyobb sebet nyert s az őrség a folytonos erőfeszítésben kimerülve, az összelőtt falak újból építésére már képtelen vala.

Mivel pedig az ostrom-halmokról a védők minden intézkedése ki volt kémlelhető s a törökök a rések befalazását a halmokról intézett ágyú- és puskalövésekkel megakasztották, azért a várbeliek — a mennyire a rövid júliusi éjjelek megengedték, — összepántolt gerendákkal és földdel tömött hordókkal iparkodtak a réseket elzárni.

A védőművek a szakadatlan ágyúzás folytán *július 24-én* már annyira meg voltak rongálva, hogy *a támadás vonalában a falak és bástyák egész az alap síkjáig le voltak rombolva*[1]) A leomlott falak törmeléke a vár vizes árkait feltöltötte s átkelésre járhatóvá tette. A vízi-torony pedig annyira össze volt rombolva, hogy *fala három helyen alapjáig összeomlott.*[2])

Az egész várban nem volt már hely, hol a védők a lövegtűz ellen magukat biztonságban meghúzhatták volna, úgy hogy a várbeliek az utolsó napokban a *pinczékben* vonták meg magukat.[3]) Ide hordatta Losonczy a nehéz sebesülteket is, maga pedig tisztikarával a *tatai kapu* erős, tömör tornya alatt vonta meg magát, hol a vastag fal kazamátával volt ellátva.[4])

[1]) Batthyány Ferencz levele Mária királynéhoz, szeptember 2-ról. Brüsseli okmtár. II. 352.

[3]) Istvánffy u. o.

[3]) Batthyány fönti levele.

[4]) Istvánffy u. o. Zsámboki 816.

Július 24-én [1]) a török táborban észlelt élénk mozgalomból s a csapatoknak a közelítő árkokba gyülekezéséből látható volt, hogy a törökök általános rohamra készülnek. Ahmed a csauszok által a táborban kihirdettette, hogy a csapatoknak délig pihenőt ad, hogy addig a döntő rohamra kellőleg felkészüljenek.

A támadás, amiben a lovaikról leszállított szpahik is részt vettek, két ponton történt: a Sziget-város felől a *keleti kapura*, a főtámadás pedig a vízi-toronyra.

Dobpergés, kürtök rekedt harsogása s a lövegek dörgése közt indult meg a roham; a janicsárok a gyalog küzdő szpahikkal rémséges üvöltés között halált megvető elszántsággal a lerombolt vízi-torony réseire vetették magukat. Ámde a várbeliek tisztában voltak a támadás czéljával s a vízi-torony jelentőségével, mely ha az ellenség kezébe kerül, a tömérdek emberáldozattal eddig sikerrel védett vár tovább megtartható nem lesz.

Az utolsó közharczos is érezte, hogy attól a romhalmaztól függ a vár s benne levők sorsa és így a várbeliek életmegvető elszántságban még az ellenséget is felülmúlták. Az iszlam seregének bégjei s harczosai a roham alatt mintegy versenyeztek a halálért, [2]) mégis a lépést, mit a gyilkos küzdelemben előre tettek, vérrel és halállal kellett megfizetniök.

Losonczy küzdve s övéit buzdítva mindenütt jelen volt, hol

[1]) Istvánffy szerint a vízi-torony ellen *két roham* történt és pedig az *első* roham — mely visszaveretett — szerinte az ostrom 32-ik napján, *sz. Jakab* napján történt, mi 1552-ben *július* 25-re — hétfőre — esett, a *második* roham pedig *másnap* — tehát *július 26-án* (kedden) intéztetett, midőn a törökök a vízi-tornyot el is foglalták.

Ámde *Tinódi* és *Forgách* szerint a törökök a vízi-toronyot már az ostrom 32-ik napján — sz. Jakab napon — hatalmukba ejtették, mi a következő napon — július 26-án — Temesvár föladását vonta maga után. Legalább Miksa főhg *augusztus 3-án* kelt levelében arról tudósítja Pallavicinit és Teufel Erasmust, hogy Temesvár *július 26-án* elesett (t. i. a törököknek átadatott. (Tört. Tár. 1892. 279. továbbá V. ö. Tinódi i. m. 309—316 v. s. Forgách.)

Ennélfogva Istvánffynak — ki Tinódi és Forgách előadását fölhasználta — tévednie kellett, midőn a vízi-torony elleni első rohamot az ostrom 32-ik napjára, azaz sz. Jakab napra (július 25-re) tette, mivel annak *július 24-én* — vasárnapon — kellett történnie.

[2]) Pecsevi ford. Thury József.

a harcz ingadozott, vagy a hol a szükség kivánta. Személyes bátorságával példát adandó, a veszélyesebb pontokon a küzdők közé lépett, szóval és tettel, saját önfeláldozó példájával lelkesíté harczosait, a bátrakat megdicsérte, a csüggedőket halált megvetésre buzdította.

Ily módon a várbeliekbe új bátorságot öntött s a már lankadni kezdő spanyolok, németek és csehek támogatására a gyalog harczoló huszárokat is elővezette. A hideg vérrel küzdő *Pattantyus Balázs* huszárhadnagy az óriás termetű *Kubát* csauszt iszonyú csapással levágta s a huszárok erős támadása eldöntötte a vérengző harczot. A már félig győztes ellenséget a keresztények a résről visszavetették s az életmegvetéssel vívó hősök az annyi csatában edzett janicsárokat sánczaik közé üldözték. A roham kora délután kezdődött s mindkét részről egyenlő elszántsággal és erőfeszítéssel megszakítás nélkül öt óra hosszán át tartott.

Végre beállott az est s a lemenő nap nyugalomra inté az ostromlókat s a holtakkal borított csatatérre ereszkedő esti homály vetett véget a küzdelemnek.

Ahmed a vízi-torony ostromában tömegesen áldozta föl legjobb katonáit s a teljes harczi dühvel viselt küzdelemben 3000 török esett el, a várbeliek pedig a nehéz sebesülteken kivül 150 embert vesztettek.

Kétségtelen, hogy a *július 24-ki* véres roham sikeres visszaverése a XVI. századbeli várharczok egyik legdicsőbb epizódja vala, mely örök fényt vet Losonczy s a temesvári hősök nevére.

Azonban a védők diadalérzését megrontotta azon súlyos veszteség, hogy a spanyolok derék parancsnoka: *Mendoza* százados súlyosan megsebesült és harczképtelenné vált.[1])

Ahmed másnap — *július 25-én*[2]) — reggel, hogy az előző napon kimerült várbelieknek ne legyen idejük pihenésre s a rés elzárására, újabb rohamot rendelt s általános támadással megújította a harczot.

A sereget a támadásra mindenünnen összpontosíttatta s oly módon rendezte harczra, hogy a fáradt csapatokat nyomban pihent tömegek válthassák föl.

[1]) V. ö. Tinódi, Forgách, Istvánffy és Zsámboki u. o.
[2]) Hétfőn.

Losonczy, amennyire lehetett, a vízi-tornyot hevenyében berendezte védelemre s elszánt és önfeláldozó emberekkel rakta meg.

A törökök még a reggeli órákban megkezdték a rohamot s az elesettek és visszaűzöttek nyomában pihent csapatok hágtak föl a rés omladékain. Ismét három oldalon intéztek betörést az erősségre s a főtámadást most is a vízi-toronyra irányozták. Ahmed szóval és tettel iparkodott harczosainak bátorságát fokozni. Kászon pasa és Szokolovics Mehemed béglerbég, aki alól ez alkalommal kilőtték a lovat, ő azonban rögtön másikra pattant,[1]) a csauszokkal egyik csapattól a másikhoz száguldoztak, a *lankadó vagy hátráló harczosokat vasbotokkal hajtották előre,* a bátrakat megdicsérték s jutalmat igértek nekik.

A várbeliek az életet is eldobó elszántság érzésével küzdöttek s a vadul harczoló törökök soraiban vérengző pusztítást vittek végbez, míg az öldöklésben is beállott az erőkimerülés.

Az emberfölötti küzdelemben a döntő mozzanat akkor következett be, midőn a törökök a vízi-torony ellen intézett főtámadás alatt gyújtó nyilak és más tűzhajító eszközök segélyével a *várost* felgyújtották, hol a tűz rohamosan elharapózott.[2]) Losonczynak a védők egy részét a tűz oltásához kellett rendelni, a mi a védelmet még inkább megosztotta.

E miatt a nagy sokaság mind a három ponton elnyomással fenyegette a védőket s a janicsárok a vízi-torony résein felhatolva, a lófarkas félholdat diadalordítás közt kitűzték az oromra.

Losonczy a túlerővel szemben kénytelen volt a véráztatott rom-tornyot a törökök kezében hagyni s a védők egy részével nagy gyorsan a *tatai kapun* át a várba menekült. A törökök által a várkapuig űzött visszavonulók közül azok, a kik a híd gyors felvonása folytán künn rekedtek, részint a városba menekültek, részint a győzelemittas törökök fegyverei alatt estek el.

A janicsárok örömrivalgások között megszállották a tornyot

[1]) Pecsevi, ford. Thury József.

[2]) Ferdinand *augusztus 5-én* V. Károly császárhoz intézett soraiban szintén fölemlíti a *város fölgyujtását*, de abban már téved, mintha a város fölgyujtása lett volna oka az erősség későbbi föladásának, Brüsseli okmtár, II, 343.

s a pasák embereiket gyülekeztetve, harczi hevökben a várba való betörést is nyomban megkisértették. Azonban a kimerült harczosoknak nem sikerült a kaput kézrekeríteni s Losonczy a falak alól a támadókat véres fővel visszaűzte.[1])

A törökök e napon tömérdek vitéz katonát veszítettek — de a várbeliek közül is igen sokan hullottak el. Ahmed meg lehetett elégedve az eredménynyel, mert hiszen végre czéljánál volt, a vár fontos külső védbástyáját, mitől az egész erősség sorsa függött s melynek birtokáért mindkét részről annyi vér folyt, kezében tartá. Az nap — július 25-én — a vár ellen nem is újította meg a támadást, mert jól tudta, hogy a vár tarthatlanná vált azon időpontban, midőn a vízi-torony, a várossal való közlekedés egyetlen és utolsó védműve, megvétetett.

Most már a romhalmazzá lőtt erősség békés úton való feladásának kieszközlésére fordította figyelmét.

Ennélfogva még július 25-én hirnöke által békességet ajánlott Losonczynak, megesküdvén az izlámra, hogy Losonczyt és hozzátartozóit fegyveresen s vagyonostul békességben elbocsátja a várból, *a várost pedig újra felépítteti.* Ellenben Losonczy a további ellenállással magát és másokat romlásba dönt; *ne tegye ki magát önként a halálnak,* a szultán erős serege ellen a varost most már úgy sem tarthatja meg.

A török katonák pedig a réseken át a város lakóit s az őrséget biztatták hangos kiáltásokkal az erősség átadására, mely esetben minden vagyonukkal szabad elvonulást nyernek s a pasa pedig esküvel erősített menedéklevelet ad oltalmukra.[2])

Azonban oly határozott jellem, mint Losonczy, nem tehetett eleget e fölhívásnak. Hajthatlan maradt s a hadi követet tagadó válasszal küldte vissza. Ámbár a tárgyalás egyelőre félbeszakadt, de a pasa még sem indított újabb támadást a vár ellen, mivel erősen meg vala győződve, hogy az úgy sem tartható erősséget maguk a bennlevők fogják felajánlani. Ebben a pasa annál inkább bízott, mivel jól tudta, hogy a kereszténynyeknek a vízi-torony elvesztésével a vár megvédése iránt az utolsó reménye is eloszlott.

[1]) Istvánffy 201. Zsámboki 817.

[2]) Forgách; Zsámboki és Istvánffy u. o.

Valóban tarthatlan volt már a várbeliek helyzete, mert eltekintve attól, hogy a város és vár közötti összeköttetést és közlekedést a törökök megszakították, minden hiányzott, ami az erősség további védelméhez szükséges vala.

Az ellenség a falakat minden oldalról annyira lerombolta, hogy a várban nem volt többé hely, hol a védők az ágyúgolyók ellen veszély nélkül megvonhatták volna magukat. Nem volt egy kazamáta, vagy védőmű, melyben a katonák közül *legalább tizen* biztosságban megmaradhattak volna.[1]) A várbeliek soraiban továbbá már kevés volt az ép és sebesületlen [2]) s *a pinczék telve voltak nehéz sebesültekkel.* Az őrség nagy része már a kisebb-nagyobb sebesülések folytán félig-meddig harczképtelenné vált. A még ép katonákat pedig a védelem terhes és szakadatlan munkája, az éber őrszolgálat, a nappali harcz, a rések befalazásában való fáradságos éjjeli munka s a leszállított élelemadagok annyira lecsigázták és kimerítették, hogy magának Losonczynak sem volt már meg az erősség megtartása iránt a régebbi erős hite és bizalma.[3])

A legaggasztóbb körülmény azonban az volt, hogy a várban a lőszer és az élelem teljesen elfogyott; alig volt már *két-három hordó lőpor*, ami, ha az ellenség a támadást az erősség ellen megújítja, *alig lett volna elég a lövegek egyszeri megtöltésére.*[4])

De Losonczy erős lelke még most sem volt megingatva s az ostromoltakat ért tömérdek csapás daczára sem állott el azon férfias határozatától, hogy esküjéhez híven inkább meghal, s a várat föl nem adja.[5]) Lelkét megszilárdítá a balsorsban és hazafias szívvel készült az utolsó harczra. Parancsára katonái mintegy 7000 ágyúgolyót raktak pyramisba, a mit a törökök a várba lőttek.[6]) Hadd hirdessék azok is a győztes ellenségnek az ő dicsőségét.

Ámde a bukás szélére jutott várban minden körülmény siettette a katasztrófát.

[1]) Batthyány Ferencz levele Mária királynéhoz, szeptember 2-ról. Brüsseli okmtár, II. 352.

[2]) Centorio 186.

[3]) Batthyány Ferencz fönti levele Mária királynéhoz.

[4]) Istvánffy u. o.

[5]) Tinódi 337—340. v. s. Forgách 39.

[6]) Tinódi 341—344. v. s.

A városban a családjaik és vagyonaikért remegő polgárok között az élelem fogyta s a vízi-torony elvesztése végső csüggedést idézett elő. A várba zárt Losonczy bátorító szavaival már nem nyugtathatta meg őket.

A résen bekiáltozó törökök ígéretei által eltántorítva, azt határozták, hogy Losonczyt az erősség békés átadására rábeszélik. E czélból *július 25-én* éjjel [1]) küldöttséget menesztettek hozzá, mely lehet hogy az éj sötétségének segélyével a török őrsök éberségét kijátszva, vagy talán épen azok tudtával és biztatásával bejutott a várba.

A polgárok küldöttei még az éj folyamán megjelentek a főkapitány előtt s égre-földre kérték, hogy a pasa által felajánlott föltételek mellett adja át az erősséget. Egyik nyomósabb érv után a másikkal bizonyítgatták, hogy az ostrom eddigi győztes visszaverése által hősi hírnevének és hazafias kötelességének fényesen eleget tett. Attól sem kell tartania, hogy őt vagy vitéz bajtársai közül bárkit is később *katonai kötelességszegésért vizsgálat alá fogjanak*, mivel a míg *elszántság és erő* elég volt az ellenség roppant tömegének feltartására, a védelem emberfölötti munkáját hősi kitartással s életmegvető bátorsággal végezték. Ha már magát és övéit nem tekinti — mondák szívet facsaró esdeklések között — könyörüljön nejeiken és gyermekeiken.

A magyar és idegen tisztek közül többen szintén azon véleményben voltak, hogy a kényszerítő szükségnek engedni kell s *a férfias szilárdságnak* — ez esetben — *üres dicsősége és indokolatlan makacssága* által ne ingereljék a pasát, ki maga ajánlja a szabad elvonulást.

Ámbár Losonczyt esdeklő honfitársainak könyörgése meghatotta, azonban rendíthetlen elhatározásától nem tántorította el. A pogány ellenségnek nem kell hitelt adni — válaszolá — a hitetlen törökkel kötött egyezmény, vagy a pasa oltalomlevele nem fogja őket a felkonczolás ellen biztosítani. A török azokat, kik magukat esküjére megadják — mint tények bizonyítják — hitetlenül

[1]) Istvánffy azt írja (202. l.), hogy a vízi-torony elfoglalása után a polgárok küldöttei az *éjjeli sötétség* segítségével jutottak be a várba Losonczyhoz, mi tehát kétségtelenül *július 25-ki* éjjelen történt.

le szokta mészárolni. Azon válasszal bocsátá el a város küldötteit, hogy a várat utolsó harczosig védelmezni fogja.[1])

Erre a városi nép küldöttei az *ellenszegülés* útjára léptek s *július 26-án* reggel a főkapitány tántoríthatlan határozata ellen a *spanyol* és *német zsoldosokat* kezdték könyörgéseikkel *izgatni* és *lázítani*,[2]) kik maguk is az éjjel — Losonczy tudta nélkül — épen azon tanakodtak, hogy a következő éjjel a mocsarakon keresztül kiszöknek a várból, a török táboron keresztül vágják magukat s a nádasokban és erdőkben lappangva a Lippára való menekülést megkisértik.[3]) Azonban most a lakosok küldöttei által izgatva, arról kezdtek tanakodni, hogy a hajthatlan főparancsnokot a tovább úgy sem védhető erősség átadására kényszerítik.

A halálos lőseb okozta agoniában levő Mendoza százados — ki július 26-án rövid időre visszanyerte öntudatát — harczosai szándékáról értesülvén, abban a kitörendő *katonai lázadás* előjeleit ismerte föl. A haldokló hős ennek elejét veendő, honfitársai előtt dicsérő szavakkal halmozta el Losonczy szilárd jellemét s intette a spanyol tiszteket, hogy ne hagyják el Losonczyt, a szégyenletes futás helyett inkább a dicső halált válasszák.[4])

A hű bajtárs azonban néhány óra mulva meghalt.[5]) Losonczy sokat veszített a derék spanyol tisztben, aki azonban ha tovább életben marad is, kétséges, hogy megbirta volna-e akadályozni a katonai lázadás kitörését?

Ámde alig hunyta be szemét a vitéz főtiszt, az idegen zsoldosok tanácskozást tartottak, melyre Losonczyt is meghívták s őt azon szemrehányással szólították föl a vár átadására, hogy *dicsőséges* ugyan, de nem *észszerű* a magatartása, midőn az erősségnek szabad elvonulás mellett való átadása által a még életben levő derék tiszteket és bátor katonákat nem akarja megmenteni a haza javára.[6])

[1]) Forgách 39. Zsámboki 817. Istvánffy 202.

[2]) Forgách 39.

[3]) Centorio 187.

[4]) Böhm Lénárd: A temesi bánság külön története. I. 222.

[5]) Istvánffy azt írja, hogy Mendoza százados a *harmad nap előtt* kapott sebében halt meg. Július 24-én sebesült meg, halála tehát *július 26-án* történt.

[6]) Forgách 40.

Erre Losonczy lelkes szavakkal kijelenté, hogy a dicsőséges halált a szégyenteljes életnél többre becsüli s felhívta a zsoldosokat, hogy esküjökhöz híven, teljesítsék kötelességüket, a mint ő is — ámbár több veszteni valója van, mint nekik — lerója hazája iránti kötelezettségét. Ne lépjenek tehát alkura azon ellenséggel, melynek a keresztényekkel kötött egyezmény megtartása épen nem szokása, hanem becsületes katonákhoz illően küzdjenek tovább is s ha kell — a vár szolgálatában haljanak meg.

Azonban a katonai lázadással szemben a hőslelkű parancsnok minden rábeszélése hasztalan volt; nem birt már tekintélyével és szilárd lelki nyugalmával a katonák hangulatán uralkodni s a lázadókat nem birta többé engedelmességre szorítani. Azok kereken kijelentették, hogy a vár átadása iránt a *főkapitány engedélye nélkül is* megalkuduak a pasával s *a tovább úgy sem védhető várat odahagyják.*[1])

Losonczyt leverte a zsoldosok ellenszegülése, kiket hasztalan szólított föl szigorú intéssel ismételve a becsületes, férfias halálra. A városi népet is szánta, mely a török vezér által ajánlott föltételek elfogadására rimánkodva kérte. Azután maga is *belátta*, hogy a török *egyetlen rohammal* erőt vesz a váron.[2]) Kedvetlenül adott engedélyt, hogy a pasával alkudozásba bocsátkozhatnak.[3])

A várbeliek erre egy magyar és spanyol tisztet küldtek a pasához, ki elfogadta az elébe terjesztett feltételeket, melyek Temesvárt török hatalom alá adták. Ahmed kaftánokkal díszité föl a küldötteket s a megadási föltételek szerint beleegyezését adta, hogy az őrség fegyveresen, elvihető podgyászával és kibontott zászlókkal elvonulhat[4]) s mellé kíséretet ad, mely a bántalmak ellen megvédi s málhás szekereivel együtt biztos födözet alatt azon erősségig — hova kívánják — elkisérteti. A várost megkíméli a kirablástól s a lakosok közűl azok, kik ott akarnak maradni, szabadságuk és vagyonukban nem szenvednek csorbát.[5]) A pasa ezen föltételek

[1]) Forgách és Istvanffy u. o.

[2]) Zsámboki 817.

[3]) Isvánffy u. o.

[4]) Pecsevi is írja, hogy a várat szabad elvonulás föltétele mellett adták föl. Thúry József fordítása.

[5]) Centorio 188.

megtartását eskü alatt ígérte s azok megerősítésére sajátkezűleg aláírt menedéklevelet küldött Losonczynak.[1])

A lakosság most meg arra kérte Losonczyt, hogy estére járván az idő, az elvonulást *az napról* halassza el a *következő napra.*[2]) Látható volt, hogy a nép a nem várt elköltözésre felkészülve nem lévén, sebesültjeinek és holmijának szekerekre rakásával késő éjjel, esetleg csak *reggelre* lesz készen. Ellenben az őrség azt sürgette, hogy a kivonulást ne halassza el *az napról*, mivel a késedelem alkalmat nyújt a törököknek a cselvetésre.[3])

Azonban Losonczy a nép iránti szánalomból időt akarván adni annak a készülődésre,[4]) másrészt nem akarta, hogy az *éjjeli kivonulás* által a győzelmes török had előtt *szökevény* vagy *menekülő* színében tünjék föl, azért *másnap* (július 27.) *reggelre* tűzte ki az elvonulást. Még *július 26-án* este a várból az őrséggel a városba vonult,[5]) s az éjt ott tölté. A törökök pedig a vár réseit és védőműveit nyomban megszállották s erősen megrakták őrökkel, úgy hogy azoknak újbóli védelembe vevése most már teljesen lehetetlenné volt téve.

A városból való kivonulás *július 27-én* reggel a prajkói (lippai) kapún történt. Losonczy, ki az őrséggel s lakossággal a legközelebbi védhető erősségbe, Lippára akart vonulni, a kivonulást kora reggel úgy rendezte, hogy a városi nép podgyászos szekereit előre bocsátá, mit a várőrség málháját és sebesültjeit vivő szekerek követtek.

Losonczy a törökök hitszegésétől és támadó föllépésétől tartván, a vonat mellé erős fődözetet állított, mit a szekereken ülő fegyveres polgárok s a kocsi-sor két oldalán huszárok képezték.[6]) A vonat után az őrség vonult, kibontott zászlókkal, harczi alakzatban *Batthyány Farkas*, temesvári alispán vezénylete alatt, ki vi-

[1]) Comes Natalis Hist. sui temporis. V. 468. Grisellini i. m. 75.

[2]) Azaz *július 26-ról—27-re* (Tinódi 345—348. v. s.) Szilády Aron Tinódi ezen időrendi adata alapján a lakosság ezen kérelmét tévesen teszi *július* 29-re, a kivonulást pedig *július 30*-ra (Régi Magy. Költők Tára. III. 427.)

[3]) Forgách u. o. Tinódi 349—350 v. s.

[4]) Tinódi 354—356 v. s.

[5]) Forgách és Istvánffy u. o.

[6]) Tinódi 357—360. v. s. Forgách, Istvánffy u. o.

tézsége és harczképzettsége által Losonczynak legkitünőbb alvezére vala. Maga Losonczy Forgách Simonnal és Perez Alfonzóval az elővédet képező huszárok élén lovagolt. A lovasság után az életben maradt cseh és német gyalogok s hajdúk következtek; a spanyol gyalogok pedig a menetoszlop végén a hátvédet képezték.[1])

E közben Ahmed s a pasák — a Lippáról hasonló szerződés mellett elbocsátott, de annak daczára megtámadott Uláma pasa hadi népének levágásáért bosszút állandók — hasonlóképen az eskü s oltalomlevél megszegését s a keresztények lemészárlását elhatározták és erre a török hadat előkészítették. A sötét lelkű Ahmed pasa nem volt lovagias ellenség, nem becsülte ellenfelében a nemes, nagy jellemet és bátor katonát; az egész ostrom alatt az volt olthatlan vágya, hogy a temesvári hőst bármi áron élve kézrekeríthesse s mint győzelmének élő tanúját a szultánhoz küldhesse.[2])

E czélból a janicsárokat és martalóczokat a prajkói kapu előtt tömör sorokban felállította, s a kivonuló őrségnek olyan szűk útat hagyatott, *a mennyi alig volt elég egy szekérnek*,[3]) *vagy egymás mellett haladó két lovasnak.*[4]) A törökök a városi nép szekereit, a szabadon hagyott úttól *balra*, az őrség málha-vonatát pedig előbbre bocsátva, *jobbra* állították.[5]) Szokolovics Mehemed és Kászon pasák pedig Losonczyhoz csatlakoztak, szívélyesen üdvözölték s a cselvetésre felállított csapatok közé vezették,[6]) melyek az arczvonaluk között hosszú, tömött sorokban vonuló őrséget áttörhetlen érczgyűrűként körülvették.[7])

Midőn a hátvéd is kiért a kapun, a keresztények felkonczolására jeladásképen elrendelt lövés eldördült,[8]) mire a törökök leg-

[1]) Ilyen sorrendben sorolja föl Centorio a kivonuló csapatokat . . . 188. l.

[2]) Tinódi: 413—416. v. s.

[3]) U. o. 367. v. s.

[4]) Batthyány Ferencz *Mária királynéhoz* (Brüsseli okmtár II. 352) és *Nádasdi Tamáshoz* (Pray Ep. Proc. II. 331) intézett levelében leirja a törökök által a várőrség fölkonczolására vetett cselt.

[5]) Tinódi 369—372. v. s. Istvánffy u. o.

[6]) U. o.

[7]) Batthyány levele Mária királynéhoz, u. o.

[8]) Centorio 189.

előbb is a hátvédet támadták meg s itt keletkezett az embertelen öldöklés.[1]) A tábor másik részében pedig a janicsárok és martalóczok a nép szekereit rohanták meg, az erős testű fiúkat, ifjakat és szemrevaló leányokat kezdték elrabolni, a rokonaikat védő férfiakat legyilkolták,[2]) akik pedig nem védték magukat, azokat összekötözték.[3])

E közben Losonczy kedvencz apródját, *Tomory Endre* nemes ifjút is, ki ura mögött annak fegyvereit, aranyos sisakját és mellvértjét vitte, egy janicsár leráncolta lováról s elragadta, mire Losonczy türelmét vesztve a janicsárt levágta.[4])

Ekkor hallotta meg a hátvédnél keletkezett harczi zajt s a spanyol gyalogok[5]) segélyt hívó kiáltását. Első pillanattól kezdve világos volt előtte a barbár ellenség czélja; jól tudta, hogy nincs más menekvés a hosszú, kínos fogság elől, mint a halál. Erre már előre elkészült, mert *a kivonulásra* — az utolsó harczra — *nem öltött pánczélt és sisakot.* Inkább a dicső halált választotta, mint a szégyenteljes raboskodást a *stambuli hét-toronyban.*

A dobokat megverette, a trombitákat megfúvatta s messze hangzó harsány szóval bajtársait elszánt végső küzdelemre fegyverre szólította. Maga is hegyes tőrt ragadott s azt az előkelő szandzsákbéget, ki mellette lovagolt, keresztül szúrta.

Életmegvetéssel küzdött, hogy élve el ne foghassák. Sisak és mellvért hiányában fején csakhamar halálos sebet kapott és baloldalát lándzsával átdöfték s a nehéz sebesült hőst — kinek leszúrt lova is összerogyott — nyakába vetett pányvával fogolylyá tették.[6])

A pánczélt viselő Perez Alfonzó — kiből a magyar könnyű lovasságnál alig egy évig tartó szolgálata alatt kitünő huszártiszt vált — a törökök sűrű sorain keresztül vágta magát s jó futó lovában bízva, Lippa felé menekült. A legjobb lovas törökök űzőbe vették s már-már megmenekült, midőn az útjába eső mocsár átgázolása közben lova elmerült s vergődése közben gazdájára dőlt,

[1]) Batthyány i. m. levele.
[2]) Tinódi, Forgách és Istvánffy u. o.
[3]) Centorio u. o.
[4]) Forgách, Istvánffy u. o. Pecsevi, Századok, 1892. 669.
[5]) Istvánffy u. o.
[6]) Tinódi 385—390. v. ö. Forgách és Istvánffy u. o.

mire a derek spanyol tiszt a mocsárba fúlt. A törökök a mocsárba utána menvén, fejét vették s a pasához vitték.[1])

A várőrség Losonczy elfogatása után is Batthyány Farkas és Forgách Simon bátor lelkesítése folytán kisebb csoportokban elszántan és teljes önfeláldozással tovább harczolt, míg nem a túlnyomó többség megfeszített harczban lassan felkonczolta. Akit a fegyver le nem terített, az fogságba esett.

A tisztek közül az elesettek között volt: *Sövényházy Ferencz* várnagy, *Deli Ferencz* helyettes várnagy, *Málik* főhadnagy, *Nagy Gergely*, Perez hadnagya, *Ujszászi Sándor*, Perényi Gábor hadnagya, *Patthantyus Tamás* hadnagy, a rácz *Gergely* vajda, *Tomory Endre* Losonczy apródja és *Sáfrán László* királyi mustramester A Temesvár védelmére hadra kelt megyei nemesek nagyrészt hősi halált szenvedtek, közöttük: *Horváth Ferencz, Haraszti Ferencz, Kolbász Farkas, Karánsebesi Nagy Péter, Deli Dömjén és Balázs, Tasy Miklós* és *László, Móré János* és *László* s mások.[2])

Azonban azokat is, akiket a törökök a várbeliek közül foglyul ejtettek, kifosztották és kegyetlenül lemészárolták. Csak azokat kímélték meg, kiket díszesebb ruhájok s drágább fegyvereik után előkelőbb egyéneknek gondoltak és értök gazdag váltságdíjat reméltek.[3])

A sebekkel borított *Forgách Simont* szintén félholva fogták el s orrát megcsonkították. Fogságba estek továbbá *Batthyány Farkas* alispán, a rácz *Miklós* vajda, *Martonosi Spanyol István*, Forgách Simon hadnagya, *Bornemissza János* és *Pattantyús Balázs* huszárhadnagyok és *Farkasics Péter*, ifjú nemes.[4]) *Horváth János* nagykúnsági lovagtiszt szintén megszabadult.[5])

Losonczy, ki halálos sebeiben annyira elgyengült, hogy élet-

[1]) Istvánffy szerint Perez látván, hogy nem menekülhet az üldöző törökök elől, a *Kőrösbe (??)* ugrott és ott veszett. U. o.

Bethlen Farkas szerint Perez menekülése közben a *Temesbe* fulladt (I. 542). Itt azonban — úgy látszik — Centorio előadása hitelesebb. 190. l.

[2]) Tinódi az elesettek közül ezekkel együtt 92-t nevez meg név szerint. U. o.

[3]) Batthyány i. m. levele.

[4]) Istvánffy u. o.

[5]) Gyárfás István i. m. IV. 21—22.

ben maradásához kevés remény vala, egyik szandzsákbég fogságába került. Midőn a bég sátrába vitték, elfogatása Ahmed tudomására jutott, ki a megkötözött nehéz sebesült hőst maga elé hurczoltatta.[1]) A felbőszült pasa annál ingerültebb volt, mivel Losonczyban temérdek vitéz katonájának megölőjét látta s a fogoly hőst vérszomjas tekintettel fogadta, *kutyának* nevezve dühösen ráförmedt, hogy mert a hatalmas szultán ellen fegyvert fogni[2]) s annyi ezer harczosát levágni? az erősséget miért nem adta át azonnal?[3])

A vérvesztésben elgyengült hős a halál küszöbén még egyszer — utoljára is — megvetését éreztette lovagiatlan ellenfelével, ki a katonai erényeket az ellenségben nem tiszteli. A pasát *becstelen esküszegőnek* nevezve, a szerződés megtörését vérig sértő kemény kifejezésekkel lobbantotta szemere.[4]) Azután kijelenté, hogy most sem azért adta át a várat, mintha a *gaz hitszegők* igéretében bízott volna, hanem a város népét akarta megkímélni a lemészárlástól s fogságba hurczolástól. De ha a *pasa dühödtségét* előre fölismerte volna, még egyszer annyi embere veszett volna el, míg az erősséget elfoglalta volna.[5]) Egyébiránt *katonai hírnevét* életének mindig elébe helyezte s hogy most már mi történik vele, azzal épen nem törődik.[6])

[1]) Tinódi 393—396. v. s. Istvánffy u. o.

[2]) Verancsics II. 94.

[3]) Forgách u. o.

[4]) Ebek vagytok, eb a szultán, eb a ti hitetek — válaszolá Losonczy, Verancsics szerint. — Árulók, hol hitetek? U. o.

[5]) Eb a ti hitetek — mondá Losonczy, Forgách szerint — és a mi csak elvetemült van a romlott emberek között, ti mindnyájan azok vagytok *gaz hitszegők*, ti becstelenek, kiknek ha a *veszettségét* (caninam rabiem) és hitetlenségét eléggé ismertem volna, nagyobb romlást okoztam volna nektek, s emlékemet a ti végromlástok által örökítettem volna meg. U. o. 42.

Ezt mondja úrfi: «*Eb az ti hitetök,*
Császárral, basák, békök hitetlenök.
Ha tudtam volna, oly ebek legyetök,
Sokkal több lett volna vesztetök.»
Tinódi 401—404. v. s.

Pecsevi szerint Losonczy Ahmed elé vitetvén, mondá: «Mit tehettem volna, mikor a néptől nem maradhattam, hogy velök együtt halok meg. Különben míg Temesvárt elfoglaltátok volna, *még egyszer ennyi emberetek veszett volna el*. . . . (Századok, 1895. 669.)

[6]) Zsámboki, u. o.

A pasa dühös haraggal azt válaszolá, hogy azok a hitszegők, akik Uláma pasát, a szerződés megszegésével, elvonulás közben megtámadták, amely tettnek büntetését *azokon a kutyákon* most hajtja végre.[1]) Losonczyt minden áron *élve* szerette volna a szultánhoz küldeni, de midőn látta, hogy két halálos sebe nem gyógyítható s így életben maradásához semmi remény sincs, a haldokló hőst a csauszok által sátrából kivonszoltatta s fejét vétette. *Fejének bőrét lenyúzatá* s azt polyvával és szalmával *kitömve,* néhány fogolylyal, elszedett zászlókkal és egyéb győzelmi jellel a szultánnak elküldötte. Fejének csontját pedig lándzsára szúrva sátra elé tűzette, testét pedig eltemettette.[2])

A feldühödt győztes az óriás erejű s délczeg Batthyány Farkas alispánt, kinek karja súlyát és jeles katonai képzettségét a pasa katonái eleget érezték, még kegyetlenebb módon mészároltatta le. A prajkói kapu küszöbén karjait és térdben mindkét lábát levágatván, az embertelenül megcsonkított hőst vérben-fagyban a kapu alatt hagyatta, hol az arra jövő-menő törököket, akik kínjaitól elfordultak, szívszaggató hangon hiába kérte, hogy könyörületből lőjjék keresztül. Ámbár sok vért veszített, mégis napestig elkínlódék, midőn végre irgalomból fejét vették.[3])

Ellenben Forgách Simont utóbb Kászon pasától, kinek fogságába került, a Balassa Menyhértnél fogva levő *Szabács* esztergomi bégért cserélték ki, Farkasics Péter és Miklós vajda pedig a hadi foglyok kölcsönös kicserélése alkalmával nyerték vissza szabadságukat.[4])

[1]) Tinódi, 405—408. v. s. Forgách u. o.

[2]) Tinódi 409—417. v. s. Verancsics, Forgách és Istvánffy s más hazai kútfőink a temesvári hősnek barbár kegyetlenséggel történt halálát egybe hangzóan adják elő.

[3]) A míg a szandzsák bég, ki Losonczyt elfogta, nem merte Ahmedtől foglyát visszakövetelni, addig *Musztafa* szilisztriai pasa, ki mint oláh renegát nem régen tért át az izlámra, a vele sógorságban lévő Batthyány Farkast magának adatni kérte, mit Ahmed megtagadott, mire Musztafa kijelenté, hogy kérelmét a szultán előtt ismételni fogja, a miu a vadlelkű pasa annyira földühödött, hogy a fogoly hőst kikeresett borzasztó kínzással végeztette ki. (Tinódi 437—440. v. s. Istvánffy 202.)

[4]) Istvánffy 203. — *Martonosi Spanyol István, Pattantyús Balázs* és *Bornemissza János* huszár-hadnagyok s *Trián Rodrigo* spanyol százados

Ahmed a lakosságot még a kivonulás alkalmával a kapuból visszaüzette a városba, kit-kit saját házába visszaparancsolván, megengedte, hogy jövőben is saját törvényei szerint élhessen.[1]) Mivel a török kormány Dél-Magyarország állandó birtokba vételét s annak kormányzása czéljából egy kormányzóságnak Temesvárt leendő felállítását már előbb elhatározta, azért Ahmed a várat Kászon pasára, mint *béglerbégre* bízta,[2]) meghagyván neki, hogy az erősség összeromlott falait a nép kényszermunkára hajtásával állíttassa helyre s a megrongált védőműveket minél előbb javíttassa ki.[3]) A törökök gyorsan berendezték Temesvárt a védelemre, a templomokat mecsetekké alakították át; az új béglerbég a Hunyady-várkastélyban ütötte föl otthonát.

Ahmed seregének az ostrom alatt szenvedett súlyos fáradalmak kiheverésére nagyobb pihenőt, a győzelem fölötti örömében pedig tisztjeinek nagy lakomát adott.[4])

Ámbár a király Temesvár ostromát mind végig éber figyelemmel kísérte s Losonczy sorsa iránt élénk érdeklődést tanusított, még sem tétetett erélyes intézkedést az alvidék védő bástyájának s hős főkapitányának megmentésére.[5])

E helyett *július 20-án* Passauban Losonczy leányait atyjoknak összes várai- es uradalmaiban *fiúsította*, «ne hogy ha István ur történetesen e világból kimúlnék, azok idegen hajlékokra szoruljanak», miről azonban a Temesvárban körűlzárt hős bizonyára nem nyert tudomást.[6])

más foglyokkal Konstantinápolyba vitetvén, útközben a vakmerő Martonosi Spanyol István azon ürügy alatt, hogy a csizmájába esett kövecset, mely a járásban akadályozza, eltávolíthassa, őreivel kézbékóit levetette; majd egyik török kardját elragadván heves harcz után az őröket részint levágta, részint megszalasztotta. Társainak bilincseit letörvén — viszontagságos kalandok után haza jutottak (Forgách 43—44).

[1]) Verancsics II. 94. Forgách és Istvánffy u. o.

[2]) Pecsevi, Thúry József fordításában.

[3]) Istvánffy u. o. Centorio 191.

[4]) Centorio u. o.

[5]) Ferdinand mindazon hírekről, a melyek Temesvár és Losonczy sorsa felől hozzá érkeztek, azonnal értesíté bátyját, V. Károly császárt, miről *július 15- és 24-én* s *augusztus 5-én* írt levelei tanúskodnak. Brüsseli okmtár II. 337. 338. 343.

[6]) Pesty Frigyes i. m. I. 57.

A Losonczy fiú-lányok, akikre a magvaszakadt család birtokai várakoztak, csakhamar férjhez mentek, és pedig *Fruzsinát* Losonczy hajdani nevelt fia és bajtársa, *Báthory Miklós*, *Annát* pedig *Ungnád Kristóf*, később horvátországi főkapitány vette nőül.[1])

Bécsben a királyi udvarban sokáig bizonytalanságban voltak Losonczy sorsa felől. Miksa főhgnek már *augusztus 3-án* tudomása volt arról, hogy Losonczy szabad elvonulás kikötése mellett átadta az erősséget, de a török szokása szerint a kivonulókat lekaszabolta, de azt már Miksa sem tudta, hogy Losonczy keresztül vágta-e magát az ellenségen?[2]) Még sokáig tartott a bizonytalanság, míg végre Báthory Endre *augusztus 27.* előtt néhány nappal megírta a királynak, hogy Losonczy «hir szerint meghalt és pedig nem dicstelenül».[3]) A király őszinte szívből sajnálta a temesvári hős szánalomra méltó halálát, valamint azt, hogy «*leghívebb bajnokát*» meg nem segíthette.[4])

* * *

Ahmed majd nem egészen augusztus végeig pihentette Temesvárt táborát, hogy segélycsapatok által seregét felfrissítse. Az ostrom alatt jól-rosszúl eltemetett halottak bűzös kigőzölgése folytán, mint rendesen, most is kitört a pestis a táborban. Az élelmiszerek fogytával az éhség is kínozta a török sereget,[5]) melyet a kiélt alvidék községei a szenvedett nyomor folytán már képtelenek voltak élelmezni. A pasa augusztus első felében Temesvár alól kisebb-nagyobb csapatokat küldött az alvidéki erősségek behódítására, melyekből az idegen zsoldosok jó előre megszökdöstek.

Azonban valamennyi alvidéki vár elvesztése közt legszégyenletesebb volt Lippa elárulása.

Aldana Temesvár ostroma alatt *július 19-től 26-ig* Lippán

[1]) Régi Magyar Költők Tára, III. 429.

[2]) Miksa *augusztus 3-án* kelt levelében tudatta Teufel Erasmussal és Pallavicinivel Temesvárnak *július 26-án* történt elestét. Tört. Tár. 1892. 279

[3]) Batthyány Ferencz levele Nádasdyhoz, augusztus 27-ről. Pray, Ep. Proc. III. 330.

[4]) Tinódi 498—500. v. s.

[5]) Batthyány Ferencz levele Mária királynéhoz, szeptember 2-ról Brüsseli okmtár, II. 353.

és környékén mintegy 2800—3000 embert összpontosított és pedig:

Záray Pál százados	400 német
» » »	200 spanyol
Tóth Mihály csapata	200 hajdú
Mikola László »	700 »
Balassa Menyhért	100 huszár
Török János	100 »
Összesen:	2000 fő.

Hozzájárultak még *Olcsárevics Demeter* és *Cserepovics Miklós* ráczjai, *Varkocs Tamás* a tiszai megyék felkelő nemeseivel, *Horváth Bertalan*, *Dombay Mihály* és az elhunyt *Bakics Péter* lovasai, mely csapatok létszáma fentiekkel együtt 3000 főre rugott. Azonban mivel a külföldi katonák a zsoldot nem kapták meg, semmiképen sem voltak arra vehetők, hogy Temesvár megsegítése czéljából az oda való bejutást megkísértsék.[1])

Aldana már ekkorra a körülfekvő vidéket mindenéből kifosztotta s most már *az élelmi szert kezdte eladni, hogy lőszert szerezhessen be.*[2]) Ily viszonyok között folyton pénzért, sőt daczára a 3000 főnyi őrségnek, még ujabb csapatokért is rimánkodott Castaldonál, ki *július 26.* táján újra csapatokat rendelt hozzá és pedig *Lopez András* és *Villandrado Rodrigo* századosokat egy zászlóalj német s annyi spanyol gyaloggal Lippára útba indította.[3]) Midőn azonban a zsoldosok útjok czéljáról értesültek, Déván fellázadtak s megtagadták a Lippára vonulást.[4]) A július végén Báthory Endre vajda által Lippára indított 400 lovas szintén nem jutott be oda.[5])

Henriquez Ferencz, százados, már *július 27-én* hírül vitte Lippára Temesvár elestét, mire Aldanát érthetlen félelem fogta el

[1]) Castaldo levelei Miksához, július 19, 25- és 26-ról. Tört. Tár. 1892. 272. 274—275.

[2]) Castaldo levele Miksához, július 22-ről. U. o. 274.

[3]) Castaldo levele Miksához, július 31-ről, Lippa elárulásáról. Bucholz i. m. IX. 609.

[4]) Szilágyi Sándor: Erdély tört. II. 318.

[5]) Castaldo levele Miksához augusztus 1-ről, kiadva Szilágyi Sándor Erdélyi Országgyűl. Emlékek. I. 421.

s Lippa elhagyásáról kezdett gondolkodni, — úgy vélekedvén, — hogy ha Losonczy önfeláldozó vitézségével nem volt képes Temesvárt megtartani, ő még kevésbbé lesz képes Lippát megvédeni,[1]) minek folytán elhatározta, hogy a várat felgyújtatja, az élelmet és hadi szereket megsemmisíti s az őrséggel Erdélybe menekül.[2])

Azonban Záray Pál, Olcsárevics Demeter, Henriquez százados s a lippai tisztek, kikkel a hadi tanácsban szándékát közölte, nemcsak szemtől-szembe kárhoztatták szándékát, hanem midőn attól elállni vonakodék, a következményekért felelőssé tették. Örök szégyenfolt leend nevén — mondák — ha a várat elhagyja.[3]) Egyébiránt kémeik által az ellenség mozdulata felől azon értesülést szerezték, hogy a Temesvár nehéz ostromában kimerült török had nem fog egyhamar új vállalatba kezdeni. A hadi tanács abban állapodott meg, hogy a várat minden áron védeni kell s a csapatparancsnokok erélyes védelemre készültek.[4])

Azonban Aldana *július 28-án* hajnalban ismét elállott a vár védelmétől s rendeletet adott az őrségnek, hogy a málhát szekerekre rakva, az udvaron sorakozva várja a parancsot az indulásra. A szállításra nehéz ostromlövegeket a tűzérek által csőszájig lőporral megtöltette, a kapuk s tornyok boltíveit alá aknáztatta s a lövegekkel is gyújtózsinórral összeköttette.[5])

Már a reggeli órákban a temesvári menekültek meghozták Lippára az őrség felkonczolásának hírét s az elveszített vár környékéről a nép családostól s nyájaival tömegesen menekült Lippa felé.[6]) Aldanán ekkor a lázas izgatottság s félelem ismét annyira erőt vett, hogy a temesvári országúton *távol mutatkozó porfellegekről, mit a menekülők három csordái okoztak, azt hitte, hogy azokat a Lippa ellen érkező török lovasok verik föl;* s ámbár az őrség többsége kész volt a végső ellenállásra, mégis, Aldana az alvezérek és főtisztek tiltakozása — sőt ellenszegülése daczára, a vár kiürítésére s a védművek felrobbantására azonnal parancsot adott.[7])

[1]) Istvánffy 203.
[2]) Centorio 192.
[3]) U. o. 193.
[4]) U. o. 195. Istvánffy u. o.
[5]) Istvánffy u. o. Centorio 196.
[6]) Istvánffy u. o. Castaldo 196.
[7]) Ezen reggelen a toronyőr távolból nagy porfelleget látott, mit a

A tűzérek annyira izgatottan végezték az erősség felrobbantását, hogy az aknák több helyt előbb robbanván föl, néhány tűzért összeszaggattak, két tűzér pedig a várba rekedve bent égett.[1])

A várkapu oromfalán álló két torony is levegőbe röpült s az épületek lángba borúltak. Aldana a lakosok rimánkodása daczára, a várost is több oldalon fölgyújtatta, jólehet a házakat Gersei Pethő János futása után még a törökök is megkímélték.[2]) *Solymos* várába élelmet és *20 főnyi* őrséget helyezvén, Dévára menekült, hol Castaldo parancsára egyelőre megállapodott.[3])

Erre a Lippa közelében táborozó tiszai fölkelő hadak is hirtelen szétoszlottak s Varkocs Tamás alig 300—400 főnyi csapattal tért vissza Váradra, és gyors segélyt kért Castaldótól.[4])

Varkocs utasítására a huszár-kapitányok közül Henyey István és Gyalui Vas László, kunsági lovagtiszt Lippára siettek, hol mindent leégve találtak. Miután a várban épen maradt épületeket is fölgyújtották, a sértetlen maradt két ágyút a még el nem égett hadi szerekkel együtt magukkal vitték Gyulára.[5])

Ahmed pasa járőreitől értesülvén, hogy a vár még nincsen teljesen lerombolva, újonan épült erődítményeiből még *négy védőmű* fennáll, valamint az erősségben okozott rombolás kevés munkával kiigazítható, azért *július 30-án* Kászon pasát 5000 spahival Lippára küldte, ki a tüzet eloltván, *Radna* s a községek munkára hajtott népe által a várat védhető állapotba helyezte.[6]) Erre Solymos-

Temesvár vidékéről menekülő nép barmai okoztak; ezt a katonák azonnal jelentették Aldanának, a ki azt hitte, hogy a porfelleget a törökök lovascsapatai okozzák és az elvonulást azonnal elrendelte. (Centorio 195—196.)

Aldana gyávaságból hagyta el Lippát: *grege pecudum in campis non procul a Lippa viso timens, ne turci essent.* Némelyek egyetértettek ugyan vele, de a többség kész volt a vár védelmére. (Castaldo levele Ferdinandhoz, augusztus 28-ról. Tört. Tár. 1892. 288. l.)

[1]) Istvánffy u. o.

[2]) U. o.

[3]) Centorio 198.

[4]) Castaldo levele Ferdinandhoz, augusztus 10-ről. Tört. Tár. 1892. 281.

[5]) U. o.

[6]) Centorio 200. Istvánffy u. o.

nak is 10 hajdú s ugyan annyi spanyolból álló őrsége Dévára szökött,[1]) mire Kászon az üres Solymost is megszállotta.[2])

Amíg Castaldo — azt lehet mondani — Temesvár elvesztését és Losonczy tragikus halálát egykedvűen s közönyösen fogadta, addig Lippa elárulása rendkívüli fájdalommal és haraggal töltötte el.

Július 31-én már értesült Aldana arczpirító gyávaságáról és Lippa szégyenteljes elárulásáról. «Oly nagy a fájdalmam — írja e napon Miksa főherczegnek — hogy nem találok szavakat, melyekkel kellőképen kifejezhessem azt a *gyalázatot*, sőt inkább *árulást* (vilitatem imo potius proditionem), a mit Aldana elkövetett, s a mit én mindig jósoltam és előre tudtam, de — oh jaj! — nem hittek nekem.»

Temesvár elvesztéséért is Aldanát okozza — sőt saját mulasztásaiért is a felelősséget rá iparkodik tolni s tanúképen Henriquez Ferencz századosra hivatkozik és Aldana ellen annak kihallgatását ajánlja.[3])

Másnap, *augusztus 1-én* és *e hó 3-án* ugyancsak Miksa főherczeghez intézett soraiban az «*áruló kutyát*» egyenesen Lippa elárulásával vádolta, s értesíti a főherczeget, hogy az erősséget a törökök már gyorsan megszállották. Egyszersmind felhatalmazást kert arra nézve, hogy Aldanát addig is, míg ügye megvizsgáltatik, fogságba vethesse.[4])

Majd a királynál is ismételve bevádolta, hogy előbb Aldana írigykedése Losonczy ellen okozta Temesvár elestét, most pedig *veleszületett gyávaságból* hagyta el Lippát, s egyszersmind annak

[1]) Castaldo levele Miksa főhghez augusztus 1-ről, kiadva Szilágy Sándor Erdélyi Országgyűl. Emlékek I. 422.

[2]) Centorio és Istvánffy u. o.

[3]) Bucholz IX. 609.

[4]) Castaldo augusztus 1-én írt levele kiadva Szilágyi Sándor Erdélyi Országgyűl. Emlékek I. 422.

A tábornok augusztus 3-án kelt levelében egyebek közt arról tudósítja a főhget, miszerint meg nem foghatja, hogy Aldanát, *nemzetének s az egész kereszténységnek ezt a gyalázatát*, mi bírta e tettre? Bizonyosan *örökös részegsége és a vele született gyávaságán kívül* valami ördögi szellem. (Tört. Tár. 1892. 279.)

környékéről történt 20,000 frt összerablásával s a Temesvárba szállítás czéljából kezére bízott hadi szer lefoglalásával és a lippai őrség élelmének eladásával is vádolta,[1]) mire a király augusztus 27-én meghagyta a tábornoknak, hogy Aldanát vesse vizsgálati fogságba.[2])

E közben Ahmed pasa *Lugos* és *Karánsebes* behódítására nem küldött ki csapatokat, hanem a csauszai által küldött levelekben Temesvár sorsával fenyegette azokat, ha meg nem hódolnak[1]) s adót nem fizetnek, mire a segély nélkül magára hagyott két véghely közül először is Lugos adta meg magát, *augusztus 6-án*,[4]) majd a karánsebesiek is a város elpusztitásával fenyegetőző pasának *augusztus 11-ike* előtt azon föltétel alatt hódoltak meg, hogy évi 1000 arany adó fejében a pasa békében hagyja őket s ezen kivül még a sereget is ellátják élelemmel.[5]) Ennek fejében a török vezér azon biztosítékot nyújtotta, hogy Lugost és Karánsebest egyelőre nem szállotta meg.

Midőn Ahmed seregét a megérkező segédcsapatok által felfrissité, egy felől Kászon pasa a Maros-melléki várakat, köztük *Eperjest*, *Nagylakot* és *Csanádot* is, mely utóbbit a spanyol őrség üresen hagyta, behódította,[6]) másfelől a Temesvár alól kiküldött csapatok pedig *Versecz*, *Facset*, *Mehádia*, *Csákovár*, *Haramvár*, *Keve*, *Mező-Somlyó*, *Ér-Somlyó* és *Pancsova* palánkjait szállották meg.[7]) A lippai bég még 1552-ben Araddal szemben, a Maros balpartján elterülő mocsarak közt a környék földnépe által fölépitteté az *aradi várat*,[8]) melyből a török pasa *Arad* és *Zaránd* megyéket meghódítá. *Jenő*, *Simánd*, *Pankota*, *Dézna* s a Losonczy-család többi várai is idővel török kézre kerültek.

[1]) Tört. Tár. 1892. 288.

[2]) U. o. 287.

[3]) Ahmed levele Bika András karánsebesi bíróhoz augusztus elejéről. U. o. 278.

[4]) Castaldo levele Miksa főhghez, augusztus 6-ról. U. o. 280.

[5]) Castaldo levele Miksához 11-ről. U. o. 282.

[6]) Castaldó levele Ferdinandhoz, augusztus 6-ról. U. o. 280. Pray i. m. II. 308. Decsi Sámuel: Osmanográfia III. r. 386.

[7]) Grissellini i. m. I. 77. Bárány Ágoston Torontál vármegye Emléke 2. 42. 86. 88—89.

[8]) Fábián Gábor: Arad vármegye leirása. 58.

Tehát Temesvárnak elvesztése súlyos következményeinél fogva nagy esemény volt s fölért egy országos szerencsétlenséggel. Az alvidék erős védőbástyája és hadászatilag fontos vára elveszett s az alvidéki *hét* vármegye területével nagyobbodott a török hódoltság, minél fogva a temesvári pasák ezután 164 évig háborítatlanúl uralkodtak az alsó részek fölött.

De a fontos végvár elvesztésének legsúlyosabb következménye az lett volna, ha a győztes török sereg Temesvár és Lippa kézrekerítése után Erdély felé folytatja előnyomulását, mely esetben azt kardcsapás nélkül elfoglalhatta volna, mert azon perctől kezdve, midőn a két fontos erősség elveszett, Erdély védelme és megtartása lehetetlenné volt téve, annál inkább, mivel *Forza Pallavicini* tábornoknak Erdélybe törekvő segélyhadát s *Teufel Erasmus* győri kapitány seregét Ali, budai pasa, augusztus 8-án *Palástnál* szétszórta.

Maga a tehetetlen Castaldo sem hitte már, hogy a győzelmes törököknek útját állhassa, s kétségbeesve folyton azt irkálta Bécsbe, hogy Erdély még ez évben a törökök hatalmába jut, ha Ahmed ellene fordúl. A székelyek Fráter György meggyilkolása miatt bármely pillanatban készek voltak az orgyilkos tábornok elleni fölkelésre.[1]) A szultán által János Zsigmond visszahozására újból felhívott erdélyi nemesség, melyet a porta felkonczolással fenyegetett,[2]) a *palásti* vesztes csata hírére a tábornok fosztogató és lázongó csapatai ellen fordúlt, melyek elszeledtek s a kóborló zsoldosokat a terményeiket erdőkbe rejtő parasztok csapatostól öldösték.[3])

A fejét vesztett tábornok tehát azon engedélyért fordúlt a királyhoz, hogy csapataival *Nagy-Bánya felé visszavonúlhasson*, hol a segélyhadat bevárja, mely ha rövid idő alatt meg nem érkezik, a *temesvári őrség lekaszabolásánál kegyetlenebb mészárlás várakozik*

[1]) Castaldo levelei Miksához augusztus 16-ról s Ferdinandhoz augusztus 26-ról. Tört. Tár. 1892. 283. 287.

[2]) Szulejmán fermánja augusztus 3—12. között az erdélyiekhez. U. o. 280.

[3]) Castaldo levelei Ferdinandhoz, augusztus 19- és 28-ról. U. o. 284. 287—288.

rá.[1]) Ennél fogva a király *augusztus 29-dikén* elrendelte, hogy a tábornok ilyen körülmények között *a hadsereget a veszélynek ne tegye ki,* hanem Nagy-Bányára vagy más biztos helyre vonúljon vissza, míg a segélyhad megérkezik.[2])

Azonban, hogy Castaldo Erdélyt egyelőre még is megtarthatta, az volt az oka, hogy Ali pasa a török fegyverek szerencséje és saját hiúsága által elvakítva, Erdély megszállása előtt előbb *Szolnok* és *Eger* megvívását határozta el, melyeknek őrségei őt több ízben nyugtalanították. Ezen tervének megnyervén az Erdélybe készülő Ahmed pasát és vele egyesülve Szolnok, s ennek elfoglalása után pedig Eger felé folytatták előnyomulásukat. Ámde Eger hősiesen megvédetvén, a hosszú ostromban megviselt török hadak a késő esős őszön kénytelenek voltak haza takarodni. Így azután Erdély még rövid időre megtartható lett.

Tehát a hadviselésben a gyámoltalanságig tehetetlen tábornok nevéhez fűződik a sok balvégzetű hadi esemény szégyenfoltja. Ő azonban a saját mulasztásait minden áron Aldanára iparkodott háritani, a kit különösen úgy akart feltüntetni, mintha Lippa elárulásán kívül Temesvár elvesztésének is ő lett volna a főoka. Csakhamar fogságba vetette Aldanát, vagyonát zár alá tétette s irományait elszedte.[3])

Aldana bűnpöre a bécsi delegált bíróság előtt két éven át tartott, mely őt végre is 1554 *június 16-án árulásért* fej- és jószágvesztésre ítélte. Ekkor azonban Aldana a maga nevében testvérje, *Juan Villela de Aldana,* az Alcantara-lovagrend papja által a királytól kegyelmet keretett, a ki azután Máriának, Miksa főherczeg nejének, közbenjárására figyelembe vette Aldana azon védekezését,

[1]) Castaldo levele Ferdinandhoz, augusztus 20-ról. U. o. 284.

[2]) Ferdinand levele Castaldohoz augusztus 29-ről. U. o. 290.

[3]) Castaldo *augusztus 28-án* újra hangsulyozta a királynak, hogy Aldanának *Losonczy ellen való irigykedése* okozta Temesvár elestét, és hogy az «áruló» *gyávaságból* hagyta el Lippát. (Tört. Tár. 1892. 288.)

Majd *október 13-án* a már őrizet alatt tartott Aldana ellen egyebek között újfent azon vádat emelte, hogy ámbár Lippa környékéről az erősség védelmi karban való helyezésének őrve alatt 20,000 frtot rabolt össze, *még is az élelmet és hadi szereket Temesvárból és Lippából eladta* (hihetőleg, hogy a zsoldot fizethesse katonáinak). (U. o. 486.)

hogy őt nem várparancsnoknak küldték Lippára, hanem a királynak szolgálatot teendő, önként ment oda, továbbá, hogy ő nem volt megbízva az erősség védelmezésével, mert ő a Magyarországban harczoló spanyol hadak *parancsnoka* (mæstro de campo) volt, azért a király, tekintettel Aldana ezen mentségére, ítéletét felfüggesztette s az országgyűlés összehívásáig őt Trencsén várában börtönben tartotta. Az 1556 januárban megnyílt országgyűlésen a király, tekintve a negyedfél évi szigorított fogságot, a mit Aldana elfogatása óta szenvedett, szabadon bocsátotta őt. Ezután Aldana V. Károly seregébe lépett, ki őt a piemonti és lombardiai tűzérség főparancsnokává nevezte ki.[1])

Ezen bűnpörben a két idegen főtiszt — Castaldo és Aldana — a vádló és vádlott, sok szennyet és gyanúsítást kent egymásra s még inkább megerősítették azon tényt, hogy Temesvár katasztrófája ezen zsoldért harczoló condottierik vétkes közönyösségének és szégyenteljes gyávaságának volt következménye, kiknek nem volt érzékük a katonai becsületről és fogalmuk a katonai kötelesség mibenlétéről.

Másrészt a bűnper azt is nyilvánvalóvá tette, hogy Losonczy nemcsak *erkölcsi tulajdonaival*, félelmet nem ismerő lelkével és tiszteletreméltó férfias szilárd jellemével, hanem a hadművelet előkészítésében tanúsított *katonai eszélyességével s a kivitelben való erélye és helyes harczintézkedései* által mennyivel felülmúlta ezeket a hivatásos, de zsoldért harczoló katonákat, a kiknek jellemében és tetteiben a katonai erények hiányában csak is az *önzés* és *kapzsiság* szembe ötlő.

Így azután a temesvári hős kortársai közül azok, — kiknek alkalmuk volt az események okaiba mélyebben bele tekinteni — meg voltak győződve a felől, hogy Losonczy részvétkeltő halálát Castaldo és Aldana kötelességmulasztása okozta.[2]) Ellenben azok,

[1]) Aldana bűnpörének lefolyását Dr. Márky Sándor (i. m. I. 552—554.) bővebben elbeszéli.

[2]) Batthyány Ferencz is Castaldót okolja Losonczy haláláért. (Pray i. m. II. 320.)

«Ő, a szegény Losonczy, — írja Batthyány Ferencz — remélte és *erősen kérte* s esedezett a szeretett isteni segélyért, azonban nem volt senki a ki segélyt nyujtott volna neki.» (Brüsseli okmtár II. 353.)

a kik Losonczy hadi képzettségét ismerték, azon nézetben voltak, hogy kár volt őt Temesvárba küldeni, mivel az erősségen kívül mint egy önállóan s az erdélyi seregtől függetlenül működő hadtest parancsnoka, a háborúnak szerencsés fordulatot adott volna, vagy legalább Temesvárt fel tudta volna menteni az ostrom alól.[1])

Egyébiránt már az egykorú kiváló hazafiak mélyen át voltak hatva annak tudatától, hogy Losonczy Temesvár védelmében tanusított személyes önfeláldozása által lélekemelő hősi tényt vitt végbe s nagy jellemének és önzetlen hazafiságának ragyogó példája által megörökíté nevét a kegyelet és a nemzeti hála szentélyében.[2])

* * *

Hadtörténelmi szempontból Temesvár ostromáról végeredményében a következők emelhetők ki.

A temesvári őrség létszámát és állapotát, valamint az erősség hiányos fölszerelését tekintve, azt találjuk, hogy Losonczy a túlerőnek hősiesen ellenállott és fényesen eleget tett a katonai becsületnek. A mostoha viszonyok között, a mi csak emberi észtől és erőtől telhetett, mindent megtett a vár megtartása érdekében s nyilvánvaló az is, hogy a csekély és elcsigázott őrséggel nem tarthatta volna tovább az erősséget. A szakadatlan veszteségek csökkentették az őrség számát, kevés ép és el nem gyengült védő állott már rendelkezésre; azután az élelem, s a mi fő, a lőszer is teljesen elfogyott. Így tehát azt találjuk, hogy a parancsnok kötelességének hősiesen megfelelt.

A várőrség vitéz magatartásáról is dícsérettel kell megemlékeznünk s el kell ismernünk, hogy a maroknyi őrség derekasan teljesítette kötelességét, éjjel a falakon ütött réseket javította ki, nappal a rohamokat utasította vissza. Szóval a vitéz és szívós ellenállás, a mit az ostromlók nagy tömege ellen kifejtett, mutatja,

[1]) Tinódi 549—552. v. s.

[2]) «Losonczy magát annyira férfiasan és hősiesen viselte, — írja Batthyány Ferencz Mária királynénak — hogy elég arra nézve, hogy őt bátran Hectornak nevezzék, és annyira jó szolgálatot tett ő a királyi fölségnek és sanyargatott hazánknak, hogy az ő tetteit méltán följegyezhetik a krónikába» . . . (Brüsseli okmtár II. 352.)

hogy úgy a parancsnok, mint a tisztek és katonák fényesen eleget tettek a katonai becsületnek. A városi polgárok is úgy a kézi tusákban, mint a rések betömésében s a sebesültek ápolásában jó szolgálatot tettek.

Ha pedig még azt is fontolóra vesszük, hogy az őrség 33 napon át félelmet nem ismerő önfeláldozással felelt meg kötelességének, továbbá ha még azt is számításba vesszük, hogy mily elszántan és elismerésre méltó hősiességgel verte vissza a 25 rohamot,[1]) úgy némileg még a spanyolok kötelességszegését is menthetjük, mert a spanyolok nem hazafiak, hanem zsoldért harczoló katonák voltak, a kik a vár tarthatatlan és kedvezőtlen körülményei daczára, a *bérbe vett* katonai kötelességnek szintén eleget tettek.

Ha a török hadvezénylet intézkedését tekintjük, el kell ismerni, hogy az czéltudatos, határozott és főképen erélylyel párosúlt vala.

Miután Ahmed pasa Belgrádot és Szendrőt hadműveleti alapnak berendezte, támadólag előre nyomúlt és nemcsak a hadművelet kitűzött czélját érte el, nemcsak a vívás alá vett erősséget zárta el minden külsegélytől, hanem a havasalföldi török-oláh sereg betörése által az erdelyi hadakat lekötötte; Ali budai pasa pedig az északi hadszínhelyen bénította meg a magyar hadi erőt, a mi a fősereget minden váratlan támadástól megmentette, mi által az egész erővel az ostromhoz láthatott.

Ahmed az ostrom vezetésénél az erőt és munkát, a rohamoknál pedig a *vért* nem kímélte. Tehát a várharczban kifejtett *kitartás* és szívós *erőfeszítés* a fővezér *erélyét*, a csapatoknak pedig a műveletek végrehajtásában való *ügyességét* és *elszántságát* mutatják. A janicsárok és azábok a *töltésútak* építése, a mocsarakban készült *lövegállások* emelése, az *ostromhalmok* rakása s a vízi-toronyhoz vezető út kicsikarása által hatalmas munkát végeztek. A török tűzérség is kitünően megfelelt feladatának, s a jól intézett ostromlövegek erélyes működése végzetessé vált az erősség védőműveire, különösen a vízi-toronyra, a melynek elfoglalása mutatja az ostromlók elszántságát és erőfeszítését.

[1]) Batthyány Ferencz Mária királynéhoz írt levelében 10 rohamot említ (u. o.), ellenben Ferdinand augusztus 5-én egyebek között azt írta V. Károlynak, hogy *Temesvár megvétele 25 rohammal történt.* (U. o.)

Kétségtelen tehát, hogy Temesvár kiostromlása egyike volt a leghatalmasabb és legszebb hadműveleteknek, a mit Szulejmán harczképzett seregei végrehajtottak, úgy, hogy azt csak Szigetvárnak 1566-ban történt megvétele mulja fölül.

Ámde ha ez dicsősége a török fegyvereknek, úgy még nagyobb dicsősége a temesvári hősnek, a ki maroknyi őrségével az akkori világ első hadseregét majdnem öt héten át feltartóztatta. Losonczy nem elvakult, hanem öntudatos ellensége volt a terjeszkedő török hatalomnak, s mint tetteiből látjuk, az volt meggyőződése, hogy csakis az *elszántság* és *erő*, végső szükségben pedig még a *vagyonnak*, sőt az *életnek* teljes feláldozása mentheti meg a hazát a török hódítás veszélyétől.

De nemcsak ez volt erkölcsi indító oka a Temesvár védelmében tanusított hazafiságának és önfeláldozásának, hanem azon eszményies hazafiúi czél is vezette, hogy példát akart adni kortársainak arra nézve, hogy az elszántságon és erőfeszítésen kívül a *katonai eszélyesség*, mi válságos viszonyok között a parancsnokot gyors elhatározáshoz vezérli, a rendíthetlen *erkölcsi erő*, mely a döntő pillanatban az életnek koczkára tételétől sem riad vissza, s a *határozott fellépés*, mi az alárendeltekben is bátorságot ébreszt: azok a katonai tényezők, melyek birtoka a hazafiakat a magyarnak erős, hadban képzett és elszánt ellensége, a török fölött győzelemre segíti.

A temesvári hőst kortársai megértették, s a mit akart, elérte: mert Drégely, Eger és Szigetvár lángjaiból magasan felragyogott a hazafiúi és katonai erények dicsfénye.

CZÍMER KÁROLY.

MAGYAR HADTÖRTÉNELMI EMLÉKEK A KÜLFÖLDI MÚZEUMOKBAN.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

24. Magyar fokos balta, egy pár. Nyele pisztolynak berendezve. Nyele gazdagon berakva elefántcsont diszitményekkel, melyek vadászjelenetet ábrázolnak. A nyulakat kergető ebek jelenete teljesen azonos a zágrábi Corvin-codex egyik miniatur szélzetdiszitményével. XVII. század legeleje. (XXX. t. 621. sz.)

25. Magyar lovagló szerszám vert-mívű ezüst fölszereléssel. Állitólag olasz-mű, 1580 körül. (XXX. t. 631. sz.)

26. Magyar pánczélöltözet a XVI-ik századból. (XXX. t. 660. sz.)

27. Magyar zászló, vörös damaszt-selyemből. Középen a boldogságos szüz művészi kivitelű képe, alatta Magyarország kis czímere. Fent mondatszalag fölirattal, mely azonban már olvashatatlan. A lobogó üresen maradó mezején arany nyomással lobogó lángnyelvek láthatók. Ez a sajátságos ornamentika a XVI. és XVII-ik században igen gyakran fordúl elő hazánkban a legkülönbözőbb tárgyakon, így első sorban ötvös-műveken, az úgynevezett verejtékes poharakon. Lobogókon szintén széltiben használták. Kellő magyarázata e jelvénynek ma még nem adható. — Lobogónk szegélye festett ornamentika, még pedig olyan magyar typusu ornamentikával, a milyenre Kecskeméty magyar ötvös mintakönyvéből előbb már hivatkoztam. (XXX. t. a falon.)

28. Magyar ostromsisak rézből, orrvédővel, mint a Zrínyi-féle. (XXX. t. a falon.)

29. Magyar kardok szablya formában, mint fentebb leirattak,

aranyozott réz-montirozással. XVII-ik század. (XXXII. t. 673. 675. és 677. szám.)

30. Ostromkalap. Széles nemez karimával és orrvédő vassal, valamint vastarkóval. A kalap tetején a jeruzsálemi kereszt áll sárgarézből, melyen a következő felirat van bevésve: «IN · HOC · SIGNO · VINCES». Belül zöld selyem. Valamely magyar püspök hadi kalapja a mohácsi vész idejéből. (XXXII. t. 686. sz.)

31. Magyar ostromsisak vasból, edzett és aranyozott díszítményekkel. III. Miksa főherczegnek, a német lovagrend nagymesterének (1556—1620) tulajdona volt. Készült 1600 körül. (XXXII. t. 718. sz.)

32. Magyar ostromsisak, vésett, étetett és aranyozott munka fél ékkövekkel kirakva.[1]) Formája a szokott magyaros, orrvassal, fültakaróval és nyakvédővel, csakhogy az egész sokkal alacsonyabb, nyomottabb mint a Zrínyi-forma. Határozottan magyar munka, 1580 körül készülhetett. *Lothringeni Károly* herczeg (1543—1608.) tulajdona volt. (XXXII. t. 727.)

33. Tábori zászló. II. Ferdinánd király (1578—1637.) magyar csapatainak valamelyikéé volt. Formája és anyaga mint a fentebb leírt, csakhogy egyik oldalán a boldogságos szűz képe alatt olvasható «Patrona Hungaria» és a magyar czímer alatt az 1623 évszám. A másik oldalra Krisztus keresztre feszített alakja, a kétfejű sas és az osztrák-spanyol czímer van festve. XXXII. t. a falon.)

A keresztre feszített Krisztus képével ellátott hadi zászlók a törökkel való harczaink idejéből gyakoriak. Ilyenek fordulnak elő a szerencsétlen goroszlói csatában zsákmányolt 110 erdélyi hadi zászló között, melyeknek rajzát a drezdai codex tartotta fenn.[2])

34. II. Mátyás király kardja. Fogantyúja és hüvelye aranyozott ezüstből van. Pengéje azonban sokkal régibb. A hüvelyen az osztrák-burgundi czímer látható, szivpajzsában a sziléziai czímerrel és körötte Mátyás főherczegnek mint magyar királynak czímeivel (1557—1619.) Az egész készült 1608-ban Hradistben. (XXXIV. t. 784. sz.)

[1]) *Boeheim* W. Waffenkunde 53-ik lapján rajzát is közli (lásd a képes táblákat).

[2]) *Mika Sándor.* Erdélyi hadi zászlók 1601-ből, Turul, 1893. 9. lap.

35. Magyar szablya, réz fölszereléssel. A pengén beedzve «FRINGIA». Bizonyára mindenki ismeri e szót, mely annyira átment a köztudatba, hogy általában minden régi kardot e néven említenek. A XVII. és XVIII-ik században fordúl elő kardpengéken, de valódi értelmét, daczára hogy több szakemberünk foglalkozott vele, még sem tudják biztosan. Különösen sok és szép példány volt együtt nálunk 1884-ben, az ötvösműkiállítás alkalmával.[1]) (XXXIV. t. 808. sz.)

36. Magyar szablyák ezüstfölszereléssű hüvelylyel, a pengék aranynyal tausirozva. Egyiken török, másikon elmosódott latin fölirat. (XXXIV. t. 826. és 830. sz.)

37. *II. Rákóczy Ferencz* zászlója. Az idők folyamán meghalványodott kék selyemből készült nagy lobogó, a Rákóczyak czímerével van díszítve, alatta a következő fölirattal: «F. R. de F. V. C. R. H. S. D. et T. P.» melynek jelentése a következő: Franciscus Rákóczy de Felső-Vadász, Cohortium Regni Hungariæ Supremus Dux et Transylvaniæ Princeps.

E zászló ama győzelem alkalmával jutott Bécsbe, melyet 1704 deczember hó 26-án Heister Siegbert gróf császári vezér Rákóczynak Károlyi gróf által vezérelt csapatai fölött Bécs mellett főleg a bécsi polgárság segélyével vívott. (XXXIV. t. a falon.)

38. Gróf *Schwarzenberg Adolf* tábornok (1547—1600.) fél vértezete, mely edzett és gazdagon aranyozott díszítményekkel ékes. A pánczélzat mellén egy golyólyuk van. Az egészet valószínüleg a híres milanói fegyverkovács, Pompeo della Chiesa, készítette. Schwarzenberg 1598-ban visszafoglalta a töröktől Győr várát, mely diadal oly nagy fontosságú volt akkor, hogy annak emlékét Rudolf király parancsára az egész birodalomban az országutakon felállított kőoszlopokkal ünnepelték. Ez okból soroljuk mi is e hadvezér fegyverzetét a magyar hadtörténeti emlékek közé. (XXXIV. t. 856. és 858. sz.)

39. Csótáros nyeregtakaró, vörös szövetből, gazdag domború aranyhímzéssel, magyaros stylben, *Mária Terézia* királynő nevének kezdő betűivel. (XXXIV. t. 834. sz.

40. *II. Apaffy Mihály* erdélyi fejedelem (1677—1713.) hadi

[1]) A magyar történeti ötvösműkiállítás lajstroma, 1884. Budapest.

öltözete. Áll egy pánczélingből és pánczélfövegből, mely niellóval s arany ékítményekkel van igen szépen díszítve, kis lapos tarkóval, melyhez a vállakig lelógó, finom pánczélszövet kapcsolódik, úgy hogy a fejnek és nyaknak is védelmül szolgált. Az egész czinnel bevont vörösréz gyűrűkből áll s a mellen és a nyaknál niellós alapba vésett aranydíszítésű csattokkal bír. E fegyverzet azonos a XVII-ik századbeli pánczélozott magyar lovasság fegyverzetével.

Ugyancsak ez öltözettel függ össze a rózsaszínű nagy zászló, a díszes török kard s az aranyozott bronzból készült buzogány, melyek az erdélyi fejedelmi méltóság jelvényei voltak a török főhatalom alatt és II. Mustapha szultán által adományoztattak Apaffynak, aki azonban, tudvalevőleg nem lévén képes igényeit Erdély birtokára érvényesíteni, azokat összes fenségi jogairól való lemondásának jeléül 1703-ban I. Lipót lábaihoz tette, a miért kárpótlásul a birodalmi herczegi czímet és 10 ezer forint évi járulékot kapott, miáltal Erdély az osztrák uralom alá került. Ezt mondja az illető tárgyakhoz tett s így a zászlóra is erősített irat is: «Diese Fahne ist von dem türkischen Kaiser dem jungen Michaelen Apaffy in signum Principatus Transsylvaniæ gegeben, von ihm Apaffy aber zu Fuessen Ihro Römisch. Kais. Majestät cum plena resignatione aller auf gedachten Fürstenthum Siebenbürgen innehabenden Prætensionen, Anno 1703. gelegt worden. (XXXIV. t. 883. és XXXV. t. 84. sz.)[1])

41. *Tiroli Ferdinánd Károly* főherczeg mellvértje és ezüstözött magyar ostromsisakja, rendkívül érdekes szép formával, melybe az 1650 évszám van beütve. (XXXIV. t. 885. sz.)

42. Pánczéling és föveg, formája mint az Apaffy-féleé. Egy XVII-ik századbeli pánczélos lovasé volt. (XXXIV. t. 887. sz.) E fölszereléshez tartozott még rendesen egy pánczélszuró kard és egy kerek vas paizs. Rajza közölve *Leitnernél.*[2])

43. Hajdú hadi öltözet, mely áll a szokott magyar formájú, kissé nyomott tetejű orrvassal s hátul forgó-tartóval ellátott sisakból, a mellvértből, melyhez a has védelméül rákpánczél csatlakozik és

[1]) *Korda Dezső.* A bécsi cs. és kir. arsenál fegyvergyűjteményének magyar vonatkozású tárgyai. Lud. Közl. 1887. 23. l.

[2]) *Qu. Leitner.* Die Waffensammlung etc. Wien, 1866. XLV. tábla.

egy kerek paizsból. A vért és sisak ponczolt és lombornamentikával díszes aranyozással van ellátva. Rajza ugyancsak *Leitner* művében látható.[1]) (XXXIV. T. 888. sz.)

A hajdúság, mint külön csapattest, vagy jobban mondva csapatnem a XVII. és XVIII-ik században állandóan szerepel a császári hadseregben. Fegyverzetük magyar kard, fokos és csákány volt. 1705-ben a 130,000 emberből álló osztrák hadseregben még 3400 magyar hajdú volt.

44. Magyar fegyverzet fiú számára, fényes vasból, edzett és aranyozott vonal-ékítménynyel. (XXXIV. t. 889. sz.)

45. *I. József* (1678—1711) magyar vértezete, mely a magyaros sisakból, a mell és hátvértből áll, rajta ponczolt és aranyozott magyaros stylű ékítményekkel. A tarkón bronzból készült sas van a birodalmi almával karmai között, az orrvas felső részén pedig a királyi korona és I. betű. A bélés nehéz biborbársonyból készült. (XXXIV. 890. sz.)

46. *III. Károly* király magyar sisakja és kürasza. Mindkettő nagyon hasonlít az előbb leírthoz, csakhogy az orrvason C betű van. A mellvért barock díszítésű s a császári lovasság azon korbeli viseletével egyforma.

47. II. József (1741—1790.) teljes magyar lószerszámja, melyet 1748-ban használt. A nyeregtakaró kék szövet, ezüst himzésekkel s a szíjzat kék chagrinbőr, ezüst fölszereléssel. (XXXIV. t. 895. sz.)

48. Nyereg, egy fekete bársonyból való lószerszám maradványaival, vert, vésett s részben áttört valamint filigránnal díszített ezüst fölszereléssel, melynek ornamentikája keleties, de közel áll a magyar ötvösök azon korbeli gyakorlatához is. Magyar származása mellett bizonyítana azon körülmény is, hogy bár későbbi időből datálva, az ezen fölszereléshez való tegez a karlsruhei múzeumban magyar tulajdonos nevével őriztetik. A tegez vert ezüst előlapján ugyanis *Ujlaky Mátyásnak* a *Bethlen Gábor* fejedelem asztalnokának, neve és az 1627-ik évszám van bevésve.

Itt tárgyalt nyergünk *tiroli Ferdinánd* főherczeg tulajdona volt s a leltár jegyzetei szerint azt 1582-ben esküvője alkalmával,

[1]) *U. o.* XLIII. Tábla.

melyet mantuai Anna herczegnővel tartott, használta. (XXVIII. t. 477. sz.)

49. Gerely festve, melyet az úgynevezett s fentebb már említett XVI-ik századbeli «magyar tornák»-nál használtak. (XXXVI. t. 916. sz.)

50. Torna vívóeszközök a tárcsával együtt, vasálarczokkal, részint természetes színben, részint feketére festve, lószőrből való bajuszszal, melyek a magyar sisakok alatt mint visirek használtattak, az ú. n. huszár-tornákon. Készültek 1500 körül. (XXXVI. t. 946. sz.)

51. Egy pár sarkantyú, melyek a magyar huszár-tornákon használtattak, 1550 körül. (XXXVI. t. 983. sz.)

52. Festett gerely, mely huszár tornáknál használtatott. (XXXVI. t. 1024. sz.)

53. Tárcsapaizs magyaros formában. Kicsisége arra enged következtetni, hogy gyermek-tornánál használtatott. (XXXVI. t. 971. sz.)

54. Kilencz darab magyar tárcsapaizs és magyar sisakok, mindannyi Ambras várából, tiroli Ferdinánd főherczeg tulajdonából valók. A leltárban 1596-ban reájok vonatkozólag feljegyezve találjuk: «so der Wallach hergeschenkt hat». Mindezek a nevezett főherczeg által 1557 május 2-án a prágai várban és 1582 május 14-én Innsbruckban rendezett huszár-tornákból valók, mint arról bennünket egykorú rajzok győznek meg, melyek az uralkodó ház gyűjteményeiben őriztetnek. (XXXVI. t. 1024. sz.)

55. Szablya, a fogantyú és a hüvely halbőrrel bevonva. (XXXV. t. 50. sz.)

56. Magyar szablya, a markolat és hüvely ezüst verettel, melyek türkiszek és korallokkal vannak kirakva. A pengén a Korán versei vannak beétetve. (XXXV. t. 51. sz.)[1])

57. Magyar szablya, a markolat acháttal van kirakva. A pengén aranynyal tausirozott fölirat: «Mâ scha'llâh» (Legyen meg Isten akarata). (XXXV. t. 53. sz.)

58. Lengyel-magyar formájú kard, úgynevezett «karabela». A pengén szintén török fölirat. (XXXV. t. 54. sz.)

[1]) *Qu. Leitner* i. m. LX. tábla 8. sz. a. le van rajzolva.

59. Két magyar kard, egyenes pengével, mely két élű, átmenetet képez a pánczélszurókhoz, s mint azok, ezek is a nyeregbe akasztva hordattak. (XXXV. t. 55., 56. sz.)

60. Pánczélszúró, aranyozott ezüsttel fölszerelve. (XXXV. t. 52. sz.)[1]

61. Pánczélszuró, mint az előbbeni, csak hogy a hüvely türkiszekkel van kirakva. (XXXV. t. 65. sz.)

62. Magyar szablya, fölszerelése zománczozott ezüst, pengéjén török fölirat. (XXXV. t. 68. sz.)

63. Magyar nyereg, hímzésekkel és ezüst ékítményekkel. (XXXV. t. 112. sz.)

64. *Rákóczy György* buzogánya. Gazdagon aranyozott és díszített ezüstből. A fej apró korallokkal van kirakva. A nyél középrészén a tulajdonos neve: «GEORG. RAKOTZI. II. 1643.» bevésve, továbbá Rákóczy czímere. (XXXV. t. 159. sz.)[2]

65. Magyar szablya, igen fényes kiállítással. Összes fémrészei aranyozott ezüstből valók és gyémántokkal és rubintokkal vannak kirakva. A sokkal régibb penge díszített s rajta egy sólymot tartó lovas alakja van beétetve. (XXXV. t. 161. sz.)[3]

66. Két puska (flinta) a XVII-ik század végéről. A síma csöveken *Ris Kristóf* bélyege és neve beütve, a lakatok szépen vésve és aranyozva, az agy pedig faragva van. A kakason a *Batthyány*-család czímere van bevésve. (XXXIII. t. 138. sz.)

67. Puska (flinta) a XVII-ik századból, ezüsttel tausirozott damaskcsővel. A fegyverkovács «*Jung* a Bösing», vagyis *Bazinban* készült. (XXXIII. t. 144. sz.)

68. Magyar nyereg. XVII-ik század. Színes bőrrel bevonva s szépen aranyozott bőrpréseléssel. (XXXVII. t. 195. sz.)

A katalogusban le nem írt, vagy csak fölemlített tárgyak közül fölsoroljuk még:

69. *Montecuccoli Raimond* gróf és melfi herczeg magyar sodronypánczélingét (1608—1681). A szent-gotthardi győző valószinüleg az akkori magyar huszárság fegyverzetét viselhette, mert

[1]) *Qu. Leitner* i. m. XLIV. tábla 3. sz. a. le van rajzolva.
[2]) *U. o.* « LXIV. « 8. « « « « «
[3]) *U. o.* « LX. « 5 « « « « «

annak volt kiegészítő része az ilyen sodrony-ing. Az ing igen finom ezüstözött veresréz sodronyból készült. Aranyozott bronzból készült rozetták s hasonló mivű nyaklánczféle díszíti, melyekbe felékkövek vannak foglalva. Csaknem teljesen hasonló példány van a m. n. múzeumban is.[1])

70. *II. Miksa* íjja (Armrust), mely vadászatra használtatott s oszlopába számos vadászati és mythologiai alak van művészettel berakva. Külső oldalán a lovas és gyalog harczjáték van ábrázolva, belső oldalán pedig egyéb tartományi czímerek mellett Magyarország czímere is be van rakva.

71. *Savoyai Eugén* herczeg (1663—1736) kalapja és kardja, melyeket a pápától kapott a törökökön nyert péterváradi nagy győzelme emlékére. XI. Kelemen pápa ezen ajándékát külön követek által küldte. Rasponi marchese máltai lovag és Don Abatti Eugént Győrben keresték fel s az ajándékot a portugal trónörökös jelenlétében az oltár előtt 1716 november 8-án nyujtották át neki.

«A sötét violaszínű kalap hermelinnel van bélelve és vörös szalaggal körülvéve, melyet arany hímzés ékít. Ugyancsak aranyból van himezve a dicsfény is a kalap tetején. Hátul, elől és fent három kis gyöngyszem és ugyanily gyöngyből az oldalon a szentlélek hímezve. Hátul két veres szalag lóg le a püspöksüvegek módjára, mely szintén gazdag aranyhímzést mutat.

A hozzátartozó kard körülbelül 8 arasz hosszú, melyből csak a markolatra 2 arasz esik. Az utóbbi aranyozott ezüstből készült, 7 font nehéz és a pápa czímerét és nevét hordja. A penge kék színre van futtatva és arany díszítésekkel ellátva. A hegyénél 3 ujjnyi szélességű. Hüvelye veres bársonyból készült és sűrűen van áttört és aranyozott ezüst díszítésekkel tele rakva. A kardkötő végre szintén veres színű, aranynyal kihímezve és nagy arany kapocscsal ellátva».[2]) (Jelenleg már az Arsenálban van.)

72. *VII. Pius* pápa által a «Prinz Regent von England» nevű magyar huszár ezrednek ajándékozott zászló.

A nagy zászló fehér selyemből készült s veres bársonynyal bevont díszes zászlórúdra van erősítve és mindkét oldalán szép

[1]) *Leitner*, i. m. LVIII. táblán rajza közölve.
[2]) *Korda Dezső* i. m. 28. lap.

hímzésekkel borítva. Egyik oldalán az osztrák sas és czímer, a másikon pedig a boldogságos szűz a kis Jézussal ölében, van ábrázolva, amint VII. Pius pápának kezét nyújtja. hogy újra visszavezesse birodalmába. Alatta a következő distichon áll:

Hungariæ patrona Pium comitatur in urbem,
O Felix tanto, Roma, sub auspicio.

Távolról látszik a vaticán és két kis angyal a pápa családi czímerével a kezében.

E zászló történetét illetőleg, tudnunk kell, hogy «az 1805-diki osztrák háború után a francziák az egyházi államon keresztül vonúltak Nápolyba, s később, már 1808 február 2-dikán megszállották Rómát is, lefegyverezték a pápai katonaságot és már április 2-dikán császári decretum egyesítette a pápai tartományokat Italia királysággal, magát VII. Pius pápát pedig 1809 július 6-dikán Francziaországba hurczolták, míg végre 1814 május 24-én a császárság bukása után újra visszatért Rómába és ekkor kísérte őt az említett magyar huszár ezred oda vissza és ez alkalomra készűlt a jelen zászló is».[1])

73. Magyar insurgens zászló. Mindkét oldalán a császári sassal, a korona alatt a kettős kereszttel s e fölirattal:

In hoc signo vinces.

A sas mellén a czímer helyett a következő szavak állanak:

COMANDTE
INSURGENTTI
FONTANA BONA
EL.

A zászló szegélye fekete-sárga.

74. Végűl még *Gall Ádám* lovag fegyverzetét is hadtörténelmi emlékeink közé soroljuk, mivel nevezett mint ezredes és I. Ferdinánd és II. Miksa császárok udvari tanácsosa, Győr várának volt parancsnoka (1507—1574).

Az egész rákpánczélzatból áll, melyhez a sisak hiányzik.

[1]) *Korda Dezső*, i. m.

A mell és hátrész egyes abroncsait odaszögecselt erős bőrszíjak tartják össze. A mellvért második és harmadik abroncsán a következő fölirat van bevésve:

ADAM. GALL. RITTER

és a következő betűk:

H. I. B. M. D. D. H. G. G. S. M. M.

melynek jelentése: Heilige Jungfrau beschütze mich durch die heilige Gnade Gottes, siehe mein Mühsal! (XXVII. T. 293. sz.)

b) *A császári és királyi udvari nyereg és fegyverkamarában.*

Az uralkodó ház gyűjteményének ezen része az udvari istálók feletti emeleten van elhelyezve, kapcsolatban a régi koronázási díszhintók és újabb udvari fogatok szinjeivel, valamint a modern vadászfegyverek gyűjteményével.

Maga, az úgynevezett nyeregkamara, főrészben a régibb díszfogatokhoz tartozó nehéz, fényes lószerszámokat tartalmazza, e mellett azonban számos gazdag lovagló fölszerelést, nevezetesen drága nyereg-takarókat és drágakövekkel pazarúl ékített nyergeket is foglal magában.

Ezek közűl az 1-ső és 2-dik szekrény tartalmából ki kell emelnünk négy nyerget a XVI. és XVII. századból, melyek mindannyian magyar formájúak s a rajtok levő ötvös munka is magyar származásra vall. Hasonló nyergek voltak kiállítva az 1884-dik évi ötvösműkiállításon s ilyenek találhatók a drezdai történelmi múzeum magyarországi hadi zsákmányaiból származó nyergei között. Meg kell még itt említenünk egy ablakokkal ellátott s gazdagon kivarrott nagy török sátort, mely szintén Magyarországon ejtett hadi zsákmány s a melynek párja az Eszterházyak fraknói kincstárában található.

Felette kár, hogy ez egész gyűjteményről jelenleg sem régibb leltár, sem szak-katalogus nem áll rendelkezésre.

c) *A cs. és kir. Arsenálban.*

Az uralkodó ház fegyvergyűjteményei történetének leírásánál említettük, hogy ezen fegyvergyűjtemények egy része egészen a legújabb időkig, a míg tudniillik a mostani új udvari múzeumok be nem rendeztettek, az arsenálban volt fölállítva. Ez alkalommal a legbecsesebb s legművészibb kivitelű tárgyak ugyan onnan elvitettek, mind a mellett még most is jelentékeny gyűjtemény maradt ott, melynek föladata főleg a hadsereg fölszerelésének történelmi fejlődését bemutatni.

Az arsenálban első sorban azon gazdag lövegsorozat, az ágyúk gyűjteménye ragadja meg figyelmünket, a mely az épület homlokzata előtt van fölállítva. Összesen 311 ágyút találunk itt elhelyezve.

1. Az ágyúk keretét egy roppant nagy vasláncz képezi, mely minden valószínűség szerint ugyanaz, melylyel Mátyás király Bécsnek 1484-dik évi ostroma alkalmával a Dunát elzáratta.

Méreteit illetőleg ide igtatjuk, hogy az 81 darab nagy láncszemből, melyek mindegyike 31 régi fontot nyom és 2891 kisebb szemből áll, melyek mindegyike $16^1/_2$ font súlyal bír. Az egésznek súlya tehát meghaladja az 500 mázsát és hossza a 300 ölet.

Eredetére vonatkozólag sok különböző adat áll rendelkezésünkre. Így tudjuk, hogy a bécsi fegyvertárban 1627 óta őriztetik s az ottani régi katalogusban az mondatik róla, hogy ez azon láncz lenne, melylyel a törökök Budánál zárták volna el a Dunát.

Mások szerint azt II. Rákóczy Ferencz készíttette s Dunaföldvárnál használta, ott azonban az tőle elvétetvén, 1706-ban diadaljelül Budára vitetett volna.

Mátyás király korából való származásának hitelessége mellett azonban a bécsi városi levéltárnak egy okmánya tanúskodik, mely 1501-ben, tehát a nagy király halála után 11 évre kelt és következőleg szól:

«1501. Ausgeben auf Allerlay zeaintzige Tagwerch. Zwey tag Ketten von der Tunaw bei der Neubruck so weilent Kunig Mathias als er die stat belegert, yber die Tunaw daselbs zogen gehabt hat, gewunnen, yeden Tag 6 Tagwercher 18 denar. Facit 1 fr. 84 den.

Fritag naeh vnserer frawentag Conceptionis auch Ketten gesucht vnd geunden 8 Tagwerchern 4 Schilling 24 denar.»

Az ágyúk sorozatában áttekinthető képét bírjuk a XVI—XIX. századi tűzérség fejlődésének, úgy a mint az hazánk földjén is alkalmazásban volt.[1])

Nem foglalkozhatván ezen egész anyag ösmertetésével, ezúttal itt is csak a magyar eredetű ágyúkat említjük föl. Ilyenek:

2. *Batthyány Ferencz* ágyúja $2^1/_2$ fontos lövedékre. A csövön négyszögletű keretben német fölirat:

FRANCZ · BOTTHYAN
HATH · MICH
GIESSEN · LASSEN.

Ez alatt van a család ismert czímere és a fenék-karimán: Mit Gotes Hilf Vrban Weis hat mich Gosen im 1.5.5.0. iar.

3. Egyike a reánk nézve történelmi szempontból legérdekesebb ágyúknak az *Oláh Miklós* esztergomi érsek és Magyarország herczegprimásának ágyúja, melynek súlya 5065 font s $1^1/_2$ fontos lövedék dobálására szolgált. A gyújtó lyuk nyílása hajdan lakattal elzárható volt. A fogantyú delphineket ábrázol. Hossza 2 méter és 50 cm.

A fogantyúk előtt van kiöntve az Oláh családnak, Nagy Iván család történeti munkájából is ismeretes czímere.

Ez előtt négyszögletű keretbe foglalva áll a fölirat:

RMVS D. NIC · OLA · DEI.
GRA. ARCHIEPVS.
STRI. PRIM. VNG.
LEG · NATVS. ZC.
FIERI · ME. FECIT.
ANNO. D. 1.5.5.4.

[1]) *Thallóczy Lajos*: Magyar ágyú a XVI. századból. Arch. Ér. 1880. 130. lap.

Szerző. A sárospataki és gyulafehérvári ágyúöntő házak stb. Hadt. Közl. 1891. 116 l.

Korda Dezső i. m.

4. *Batthyány Boldizsár* főasztalnok ágyúja, melynek súlya 3062 font, lőnyilása elzárható volt. Fogantyúja delphineket mutat s fenekén az éneklőknek nevezett ágyúkon gyakran látható ábrázolás van kiöntve, a mint Orpheus zenéjével elbűvöli a vadállatokat.

Fölirata:

BALTHASAR DE BATTYAN
DAPIFERORVM REGALIVM
MAGISTER SAC. CAES.
REGQVE. MATTIS CONSILIA
RIVS ANNO MDLXXVIII.

5. Ugyancsak Batthyány Boldizsár ágyúja mint az előző, ugyanazon fölirattal, diszítése egyszerűbb s az egész ágyú valamivel nagyobb az előbbeninél, ezen is a család czímere van kiöntve. Lövedéke 1 fontos.

6. *Eszterházy Miklós* nádor sugár ágyúja. Hossza 2 méter 20 cm., súlya 6 mázsa, lövedéke 1 és $^1/_2$ font. Diszítésül kiöntve rajta egy galambot ölő sas, középen az Eszterházy család czímere van bevésve és a következő fölirat:

COMES
NICOLAVS
ESZTER.
HASI. DE
GALAN. TA. REG
NI HVNG. PALA
TINVS.

A párkányzaton pedig következő fölirat van:

WOLFGANG NEIDHART
GOS · MICH AVGSPVRG.
1603.

Utólag I. Leopold bélyege van az ágyúra reá vésve.[1])

7. *Ugyancsak Eszterházy Miklós* ágyúja.

[1]) Az arsenal jelenlegi gyűjteményeiről még katalogus nincsen s az ágyúk a régibb katalogusban sem voltak fölvéve.

Az előbbeninél sokkal nagyobb. Hossza három méter, súlya 25 mázsa, lövedéke hat fontot nyom. Diszítésül delphineket ábrázoló fogantyúkkal bír s a család czímerével van ékítve. Fölirata:

COMES
NICOLAVS.
ESZTER
HASI DE GALANTTA REG
NI HVNG PALATINVS F. F.

továbbá:

JACOB SCHVLTEIS GOS
MICH IN WIEN 1630.

8. *Gróf Eszterházy Pál* sugár ágyúja. Súlya 4 mázsa 25 font, lövedéke egy fontos. Fölirata:

COMES PAVLVS
ESTERHAZI DE
FRAKNO.
1663.

továbbá:

BALTHASAR HEROLDT GOS
MICH IN WIEN 1663.

A fölirat alatt a család czímere látható. Utólag I. Leopold bélyege az ágyúra van vésve.

9. *Nádasdy Tamás* kis sugár ágyúja. Fogantyúi delphineket ábrázolnak. A családi czímer alatt a következő fölirat áll:

THOMAS NADASDI
CHRISTOPHORI F.
COMES PERPETUUS A
PETTEVNIED ET TERRAE
FAGARAS MILES AURATUS
DOMINUS ET LIBER
BARO A KABOLD ME
F. F. ANNO. MDCXI.

10. *Gróf Kéri János* koronaőr ágyúja. A cső elején egy sas alakjával. Fogantyúja delphineket ábrázol, lövedékének súlya 3 font. Fölirata:

COMES IOANNES KÉRI DE IPOLKÉR EQUES AU:
RATUS SACRAE CESAREAE REGIAE QUE MAIE:
STATIS CONS. COM. AC SACRAE REGNI
HUNGARIAE CORONAE CONSERVATOR.
1658.

A fölirat alatt látható a Kéri család czímere.

11. *Báró Révay László* turóczmegyei főispán két ágyúja, melyek közül az egyik 180 s a másik 182 fontot nyom. Az egyszerű síma csövön a Révay család czímere és a fölirat áll. Az ágyúk fenekén v. *Lethenyey Artil.* Major. Wien. 1817. olvasható.

12. *Zechenter Antal* által a budai cs. kir. ágyúöntödében öntött 24 fontos tábori ágyú, mely gr. Daun Fülöp fővezér számára készült a gróf czímerével, III. Károly monogrammjával és czímerével, valamint hosszabb fölirattal van ellátva. Súlya 5735 font. Készült 1724-ben.

13. Ugyanazon öntőmestertől gróf Königsegg József ágyúja, 1744-ből. Fenekén a magyar és cseh czímer s Mária Terézia királynő monogrammja. A hátsó fogantyú sasfejet ábrázol. A csövet czímer és tropheumok diszítik. Fölirata következő:

Joseph Lothar, des heil. Röm. Reichs

Graf von Königsegg Ritter des goldenen Vliesses zu Ungarn u. Böhmen. Kön. Maj. Geheimer Rath (u. Conferenz) Feldmarschall Oberst, Land und Hauszeugmeister General der Wind(ische) u. Petrin(jaer) Gran(itze) Oberst Inhaber eines Regiments zu Fuss.

14. Ugyancsak Zechenter Antal készítménye két tábori ágyú 1731. és 1750-ből, mely utóbbinak súlya 48 mázsa és 70 font.

15. Ugyanezen öntőmestertől két mozsár-ágyú 1731. és 1756-ból. Mindkettőnek fenekén a következő fölirat áll: Mit Gott goss mich Antoni Zechenter kai. kön. St. G. in Ofen.

16. Egyszerű tábori ágyú. Fölirata: Goss mich *Michael Windholler* in Hermannstadt. Anno 1722.

17. Végül szintén hazai vonatkozásúnak tartjuk még azt az egyszerű sugár ágyút, melyen a szűz Mária, Magyarország védasszonyának képe van kiöntve s a melyet 1608-ban, Bécsben Schön János mester öntött.

Csak megemlítjük még ezúttal, hogy számos nagy és igen

szépen öntött török ágyú is van e sorozatban, melyeknek egy része legalább, bizonyára a magyarországi török háborúk alkalmával zsákmányoltatott.

Magában az arsenál nagy emeleti termében elhelyezett s legújabban fölállított fegyvergyűjteményben is igen számos, magyar vonatkozású hadtörténelmi emlék van, így, különösen a XVII. századbeli hajdúság, a Mária Terézia korabeli magyar ezredek s az insurrectio fölszerelését illetőleg. Ezek közül megemlítjük a következőket:

18. Hajdú-szablya, világos szaruból készült markolattal, mely ezüsttel van diszítve, kardkötőjén vörös-fehér selyem bojt lóg. A penge egyik oldalán napba szálló sas és «Patrum virtute», III. Károly jelmondata, a másik oldalon pedig a spanyol czímer és az 1703 évszám látható.[1])

19. Hajdú-fokosok, három példányban. Nyelük halbőrrel van bevonva s diszítményekkel ellátva. Egyik oldalán a fokos-baltának a napba repülő sas és III. Károly jelszava «Patrum virtute», a másik oldalán pedig a spanyol királyi czímer C. III. monogramm és az 1703—1708. és 1710. évszámok olvashatók.[2]) Mindezeket III. Károly magyar testőrségének tagjai viselték.

20. Hajdú csákány-fokos, bevert sárga és vörös rézzel gazdagon diszítve. Ilyeneket viseltek a XVII. század végén s a XVIII. század elején, a császári hajdú-csapatok tisztjei.[3])

21. Több, úgynevezett «couse» díszfegyver, minőket a XVI., XVII. és XVIII. században a császári és főherczegi testőrségek hordtak. Formájuk ellentétben az alabárddal, késszerű. Vannak példányok Rudolf, Mátyás, I. József és II. Károly királyok idejéből és nevével, Magyarország czímerével ékítve.[4])

22. Pisztoly, kereklakatos szerkezettel a XVI. század második feléből. A cső arany és ezüst tausirozással ékített. Az agyon Csehország czímere mellett Magyarország czímere is be van vésve,

[1]) *Qu. Leitner* i. m. LX. tábla, 2. sz. a. lerajzolva.
[2]) *Qu. Leitner* i. m. LXIV. tábla, 9. sz. a. lerajzolva.
[3]) *Qu. Leitner* i. m. LXIV. tábla, 10. sz. a. lerajzolva.
[4]) *Sacken* Eduard dr. Die k. k. Ambraser Sammlung, Wien, 1855. I. 95 lap.

szivpaizsában Ausztria czímerével. A csövön P. betűs bélyeg beöntve.[1])

23. Pisztoly, mint az előbbeni, csakhogy itt a bélyeg H. S. Szintén a magyar czímerrel.

24. Két csajkás-kasza. A kasza kiegyenesítve van nyélbe erősítve.[2])

25. Két magyar fokos, nyele puskának átidomítva.

26. Több szablya, fekete bőr hüvelye sárga rézzel montirozva. Pengéjének fölirata: FRINGIA.

27. Több huszár-szablya.[3])

Dr. Szendrei János.

[1]) *W. Boeheim.* Uebersicht des k. k. Hof-Waffen-Museums im k. k. Artillerie-Arsenal. Wien, 1881. 43. 44. l.

[2]) U. o. 116. lap.

[3]) U. o. 116. lap.

AUSZTRIA HADEREJE AZ 1792-TŐL 1866-IG FOLYTATOTT HÁBORÚKBAN.

A cs. és kir. hadi levéltár állománykimutatásai, létszám és szolgálati táblázatai alapján.

Hadtörténelmi eseményeknél mindig kiváló fontossággal bírnak az erő- és létszámviszonyok; nemcsak azok, amelyekkel a harczok valóságban vívattak, hanem azok is, a melyek bár ellenség elé nem állíttattak, de a melyek fölött az illető hadviselő fél rendelkezett. Nemcsak a belső biztosság, a politikai és egyéb viszonyok, de a szükséges óvatosság is megköveteli, hogy az állam ne tegye egész erejét — az utolsó emberig — a harcz koczkájára, és szükséges, hogy az erőnek egy bizonyos részét minden eshetőségre visszatartsa.

Az állam katonai erejét tehát nem csupán a háborúba küldött s csatába állított csapatok teszik, hanem az általa felállítható, neki rendelkezésre álló csapatok összesége. Nem kevésbbé érdekes annak kimutatása is, hogy valamely állam a rendelkezése alatt álló erőkből hosszabb időközökben lefolyt háborús események alkalmával mennyit használt föl, s hogy e fölhasználás a népesség szaporodásával mily arányban áll.

Általánosságban az ily tanúlmányokból és számításokból az tűnik ki, hogy a népesség szaporodása a szükséglettel nem áll arányban akkor, midőn a háborúk gyors egymásutánban következtek be és az államtól nagyobb áldozatokat követeltek.

Ennek bebizonyitására különösen Ausztriának Franczia-ország ellen a múlt század végén és e század elején viselt háborúi alkalmasak.

A felsorolandó adatok másrészt ki fogják mutatni, hogy a háborítatlan békének milyen hosszú ideje kellett ahhoz, hogy az egyensúly a szaporodás és szükséglet közt helyreálljon. E részt az 1814-től 1848-ig tartott béke a legfeltűnőbb bizonyítékot nyújtja.

A későbbi háborúkban, melyeket Ausztria 1848/49-ben, 1859-ben és 1866-ban viselt, a szükséglet és szaporodás közti aránytalanság nem oly szembetünő; részint mivel a veszteségek nem voltak oly nagyok, mint a franczia háborúk alatt, részint pedig, mivel a már magában véve rövid tartamú háborúk után, mindannyiszor néhány béke-év következett, melyek a seregek létszámát ismét kiegyenlíteni elegendők valának.

A jövőre nézve ugyan-e szabályok zsinórmértékül nem használhatók, mert a nagyhatalmak által manapság a harczba viendő rendkívüli nagy mennyiségű erők és a fegyvertechnika fejlődöttsége folytán is, egyetlen egy makacsúl vívott háborúban az ember- és ló-anyag oly nagy fogyatéka állhat be, hogy az említett aránytalanság azonnal beállhat és már a háború folyamán is érezhetővé válhat.

A közlendő kimutatások mindazonáltal, nemcsak a múltra de a jövőre nézve is, mégis fölötte tanulságosak, annál is inkább, mert kimutatják, hogy mennyi ember és ló lőn minden egyes háborúra megajánlva, s annak milyen százaléka volt aztán tényleg harczba vezethető. Talán egy jövendő háború esetén a csalódástól is megóvhat bennünket, akkor, midőn a harczba vezethető haderő számát akarjuk hozzávetőleg megállapítani.

1792.

Április 20-án Francziaország hadat izent Ausztriának.

A franczia forradalom kitörése alkalmával Ausztria kerek 300,000 harczossal és 40,000 lóval rendelkezett.

Részletesebb hivatalos adatok ezen hadjárati évről hiányzanak.

A francziáknál behozott harácsolási rendszer seregeik mozgékonyságát nagyban elősegítette, míg az Ausztriában a hétéves háború óta alkalmazott raktár-élelmezesi rendszer a sereg elő-

menetelét megnehezítette, és a raktár-rendszertől függővé tette.[1])

Az általános katonai kötelezettség törvénye, melyet Franciaország hozott, nagyszámú sereget és számos erkölcsi tényezőt vont a harczok mezejére, melyeket hiába kerestünk volna a többi európai hadseregekben.

Végre pedig a francziák új harczmódja, mely az ellenfelek vonal-harczászata ellenében oly borzasztóvá vált, a fölényt csakhamar a francziák számára biztosította.

1793.

XVI. Lajos kivégzése a coalitio erejét növelte.

Ausztria ez időben 11.594,96 négyszög mértföldnyi területtel bírt, 16.543,000 lakossal, és július végén 371,501 ember és 74,632 lóból álló «tényleges létszámú» hadsereggel rendelkezett, melyből 284,437 ember és 45,358 ló volt «szolgálatképesnek» kimutatva; minden ezer lakosra tehát 32 harczos esett.

Ebből beosztva volt:

a németalföldi hadtestnél	4,358	ember,	306 ló,
a piemonti hadtestnél ...	4,996	«	481 «
a rajnai hadseregnél ...	53,200	«	11,206 «
a főseregnél	111,840	«	21,421 «

A maradvány a különböző tartományokban volt szétosztva.

1794.

Április 16-án Ferencz császár és király, York herczeg, Koburg herczeg és az Orániai trónörökös kíséretében mintegy 80,000 embert számláló hadserege fölött tartott szemlét.

Ausztria *összes hadereje* a következő volt:

a) gyalogság és tűzérség: 114 granátos század, 155¼ tábori zászlóalj, 56⅚ harmad sorbeli és 11 negyed sorbeli zászlóalj = 289,928 ember, — ló;

[1]) Utasítás a háborús időkben fölállított főországos biztos számára 1782.

b) karabélyosok és vértesek: hét karabélyos és $32^1/_3$ rendes (vértes) lovas osztály = 13,542 ember 13.234 ló;

c) dragonyosok és könnyű lovasság: 51 rendes lovas osztály = 21,322 ember 21,270 ló;

d) huszárok és dsidások: 61 rendes lovas osztály = 23,845 ember 22,363 ló;

e) különleges csapatok: $28^1/_3$ tábori zászlóalj = 36,075 ember.

A *tábori csapatok* összege tehát 114 gránátos század, $251^5/_{12}$ zászlóalj, 152 lovas osztály = 384,712 ember 56,867 ló; mely szám április végén 389,529 emberre és 57,645 lóra emelkedett és melyből 279,256 ember 46,236 lóval van mint «szolgálatképes» (harczoló állomány) feltüntetve.

A fenti 384,712 emberből 56,867 lóból álló tényleges létszámhoz még a következők adandók:

a különleges csapatok	972 ember	— ló
a műszaki és tűzér csapatok	3,188 «	— «
a határőrvidék	2,651 «	— «
a katonai határcordon	3,373 «	6 «
a közönséges szekerész-osztagok	12,376 «	19,595 «
a méntelepek	497 «	697 «
a hadsereg valóságos *tényleges létszáma* tehát	397,769 ember	77,165 ló

E létszámból «szolgálatképes» volt, vagyis a *harczoló állományhoz* tartozott 284,002 ember és 47,680 ló, vagyis minden ezerből 714 ember és 618 ló.

A működő hadseregnél beosztva voltak:

a németalföldi hadtestnél	6,654 ember	754 ló
a piemonti «	6,031 «	557 «
az olasz hadseregnél	16,530 «	1,349 «
a rajnai «	55,522 «	12,022 «
a főseregnél	110,738 «	(?)

1796.

1795 tavaszán és nyarán a Rajnánál fegyverszünet volt.

A Francziaországban dúlt heves pártharczok, melyek a rémuralom bukását idézték elő, valamint az alkudozások Poroszor-

ággal, mely a baseli béke megkötése által a coalitióból kilépett, késleltették az ellenségeskedések megkezdését.

Az 1795-ről 96-ra következő tél a Rajna vidékén szintén teljesen nyugalmasan folyt le. Az 1795-ik évben a Rajna bal partján működő császári seregek, valamint a jobb parton, a Sieg mentén, fölállított hadtest részére kikötött fegyverszünet a császáriak által *1796 május 21-én* mondatott fel.

Ausztriának összes tényleges hadi ereje *1795 november elsejétől 1796 január végéig* 385,731 ember, 58,131 ló, és 389,568 ember, 59,456 ló között ingadozott.[1])

E számból a «szolgálatképes» vagyis *harczoló állomány* volt:

a lombardiai hadtestnél	21,444 ember	1,732 ló
a szárdiniai segélycsapatoknál	6,255 «	443 «
a felsőrajnai hadseregnél	76,429 «	21,885 «
az alsórajnai «	60,474 «	13,148 «
a tartományokban rendelkezésre állottak még	100,181 «	10,991 «
összesen	264,783 ember	48,199 ló

A két rajnai hadsereg junius első napjaiban 25,000 embert volt kénytelen Tirolon át Felső-Olaszországba küldeni, honnan Bonaparte tábornok a császári sereget egész a tiroli Alpesekig nyomta vissza.

A hadsereg-állomány kimutatásai tehát ennek folytán 1796 augusztus elsejétől október végéig 260,638 ember, 47,524 ló (ezenkivül 35,543 ember és 36,757 ló a szekerészetnél) *tényleges létszám* mellett, a «szolgálatképes» vagyis *harczoló állományban* a következő számadatokat mutatják:

a rajnai hadseregnél	106,556 ember	25,727 ló
a tartományokban	58,917 «	5,670 «
összesen	165,473 ember	31,397 ló

[1]) Ilyen számbeli különbségek mindig előfordulnak és a mindennapi változásnak természetes kifolyásai. Ha ezeket mindig kimutatnánk, az egyes tételeket zavarnák csak, a nélkül, hogy a főösszeget lényegesen megváltoztatnák. Ennek folytán csak egy főforráshoz tartottuk magunkat, míg a többi variansokat egyszerűen mellőztük.

Ebből kitűnik, hogy a «*tényleges*» *létszám* 8—10 hónap lefolyása alatt 125,043 emberrel és 10,607 lóval, a «szolgálatképes» vagyis *harczoló állomány* pedig 99,310 emberrel és 16,802 lóval fogyott meg.[1])

A «tényleges» és «szolgálatképes» állomány viszonya 1000 emberhez 801 ember és 1537 lóhoz 1000 ló.

1797.

Az Olaszországban lévő «lombárd» osztrák hadsereg még 1796 október havában, valamint 1797 első hónapjaiban a rajnai hadseregtől oda vezényelt számos csapattal lőn megerősítve. A téli fegyverszünet némileg helyre hozta az első hadjáratban kiállt rendkívüli fáradalmak folytán elcsigázott sereget, melynek 118,000 emberre lefogyott létszáma újabb — mintegy 9000 főnyi — erősbítésekkel újból 127,000 főre emelkedett.

1797 október havában a császári sereg 475,017 ember és 61,650 ló (ezenkívül 25,502 ember és 39,584 ló a szekerészetnél) tényleges létszám mellett a következő «szolgálatképes» vagyis harczoló állománynyal rendelkezett:

a rajnai főseregnél --- --- --- ---	126,601 ember	29,031 ló
az Ausztriában lévő hadseregnél (a friauli és tiroli haltestekkel) ---	111,761 «	14,315 «
a tartományokban --- --- ---	71,780 «	6,720 «
összesen ---	310,142 ember	50,066 ló

A *campoformioi béke* Ausztria tényleges létszámát ismét erősen megváltoztatta; a deczemberi állomány-kimutatások 357,805 embert, 41,383 lovat (ezenkívül a szekerészetnél 25,899 embert és 39,171 lovat) mutatnak ki, melyből «szolgálatképes» volt:

[1]) A «tényleges létszám», vagyis mint most mondanók az «anyakönyvi állomány», fogyaték vagy növedék révén változott meg; a fogyaték leginkább a kivezénylések, a távollevők és a szabadságolások által keletkezett; az ily módon létrejött valóságos állomány, vagyis az «élelmezési létszám», mely «Loco-Stand»-nak neveztetett, ismét betegek, eltüntek, sebesültek stb. által szenvedett változást; kivétettek továbbá a fegyverrel nem harczolók, szolgák stb., míg végre a fennmaradók a «szolgálatképes» vagyis a *harczoló állományt* szolgáltatták.

a császári vagy birodalmi hadseregnél a Lech mellett	50,256	ember	11,940 ló
az Ausztriában lévő hadseregnél ...	77,158	«	9,344 «
a tartományokban lévő csapatoknál	73,054	«	7,267 «
összesen ...	200,468	ember	28,541 ló

A *tényleges létszám* kisebbedése 117,212 embert és 20,267 lovat tett ki; tehát 1000 emberre 791.1 ember, 1000 lóra 671.2 ló esik. A «szolgálatképes» létszám vagyis a *harczoló állomány* 107,674 emberrel és 21,524 lóval fogyott meg; a csökkenés tehát itt ezrenkint 646 ember, 570 ló.[1])

1798.

A rastatti congressusnak a német birodalom és a franczia köztársaság közti békét kellett volna megállapítania.

Graubündten Ausztria védelmét kerte; a nápolyi király pedig Ausztriával védő-szövetséget kötött. Ilyen körülmények között Ausztriának természetesen harczkészen kellett állania.

Július havában seregének tényleges létszáma 440,870 ember, 61,751 ló volt, míg a szekerészet 26,246 embert és 30,790 lovat számlált.

A *harczoló állomány* volt:

a császáriak és a birodalmi sereg táborában a Lech mellett	47,716	ember	12,385 ló
az Ausztriában lévő hadseregnél ...	33,816	«	4,208 «
a Cseh- és Morvaországban (előbb a Rajna mentén) lévő hadseregnél	82,082	«	17,899 «
a tiroli hadtestben	23,014	«	2,648 «
az Olaszországban lévő hadseregnél	52,907	«	5,385 «
a Dalmácziában « hadtestnél	7,530	«	— «
a tartományokban lévő csapatoknál	77,670	«	18,276 «
összesen ...	324,735	ember	60,801 ló

Október hóban a császári hadsereg tényleges létszáma 423,999 emberre, 61,593 lóra, a szekerészetnél, 26,187 emberre és 40,970 lóra rugott.

[1]) Csapat-reductiók, továbbá veszteségek, betegség stb. voltak nagyobbrészt az apadás okai.

Szolgálatképes vagyis harczoló volt:

a Tirolban lévő hadseregnél	31,128	ember	2,612 ló
a Dalmácziában lévő hadtestnél	7,132	«	— «
az Ausztriában « «	15,909	«	4,528 «
az Olaszországban lévő hadseregnél	68,113	«	7,714 «
a Cseh- és Morvaországban és Ausztriában lévő hadseregnél	85,999	«	17,672 «
a Lech mentén lévő cs. és kir. birodalmi sereg	50,767	«	12,382 «
a tartományokban lévő csapatoknál	79,063	«	9,012 «
összesen	338,111	ember	54,010 ló

Figyelemreméltó e négy havi időtartam alatt a tényleges létszám feltünő csökkenése, — 16,871 ember és 158 ló, — mig ugyanekkor a szolgálatképes szám vagyis a harczoló állomány 13,376 emberrel *növekedett*, a lóállománynak 6791 lóval való apadása mellett. A tényleges létszám viszonya a szolgálatképeshez 1000 : 797.

Ausztria kiterjedése 1796 óta 12.473.71 □ mértföldet tett tett ki, 17.809.000 lakossal.

1799.

Ferencz császár előkészületei egyrészt, az oroszok előnyomulása másrészt, a párisi direktoriumnak ürügyül szolgáltak arra, hogy saját előkészületeit azokkal igazolja.

Ez év elején Ausztria hadseregének tényleges létszáma 440,060 embert, 64,875 lovat tett ki, míg a szekerészet 25,880 embert és 41,568 lovat számlált. E számból, mint «szolgálatképes», helyőrségül, kiegészítésül és tartalékul a

tartományokban visszamaradt	75,534	ember	9,686 ló
a Tirolban lévő hadseregnél volt	49,507	«	2,678 «
az Ausztriában lévő hadtestnél volt	8,308	«	4,516 «
az Olaszországban lévő hadseregnél »	77,398	«	8,251 «
a Dalmácziában « hadtestnél «	8,203	«	— «
a Lech melletti főseregnél	123,977	«	29,255 «
összesen	342,927	ember	54,386 ló

A tényleges létszám viszonya a szolgálatképes állományhoz 1000 : 779.2 embert és 838.3 lovat mutat.

Márczius 12-én a direktorium Ausztriának hadat izent és

április 24-én a franczia fölhatalmazottak elhagyták Rastattot; evvel a béke-congressus véget ért.

Ez időben a már rég hiányosaknak ismert fegyverek jobbakkal cseréltettek föl; sulyuk csekélyebb, ürméretük kisebb lőn, a szuronyok vékonyabbak, a puskavessző és zár czélszerűebbekké váltak.

November hóban Bonaparte megbuktatta a direktoriumot és a konzulok kormányát állitotta föl.

A császári és királyi sereg *tényleges létszáma* ekkor 421,374 ember, 62,226 ló volt, a szekerészetnál 28,240 ember 46,481 lóval.

«*Szolgálatképes*» volt:

a Dalmácziában lévő csapatoknál	3,987	ember,	— ló
az Olaszországban lévő hadseregnél	95,642	«	12,877 «
a Németországban lévő főseregnél	101,059	«	26,489 «
a tartományokban lévő csapatoknál	65,240	«	8,868 «
összesen	265,928	ember	48,234 ló

A tényleges létszám tehát 18,686 emberrel és 2649 lóval a szolgálatképes létszám pedig 76,999 emberrel és 6152 lóval *csökkent*, mig a szekerészet száma növekedett. A tényleges létszám a szolgálatképeshez úgy arányolott, mint 1000:631-hez, a lovaknál pedig 1000:775-höz.

1800.

Ez évben a csász. kir. hadsereg *tényleges létszáma* 441,998 ember, 64,007 ló, a szekerészetnél 28,701 ember, 46,628 ló volt.

«*Szolgálatképes*» volt:

a Dalmácziában lévő hadtestnél	4,291	ember	— ló
a Rajna melletti főseregnél	113,229	«	26,635 «
az Olaszországban lévő seregnél	110,301	«	14,547 «
a tartományokban lévő csapatoknál	64,479	«	7,256 «
összesen	292,300	ember	48,438 ló

A mi ezerre 661 embert és 746 lovat tesz ki. Ellenben a novemberi létszám-kimutatás még 465,672 emberről és 47,111 lóról, valamint a szekerészetnél 30,591 emberről és 48,515 lóról ad számot, és mint «szolgálatképest» felsorol:

a Dalmáczíában lévő hadtestnél	4,302	ember	— ló
a Németországban lévő seregnél	130,907	«	26,897 «
az Olaszországban « «	100,744	«	13,038 «
a tartományokban	60,081	«	6,284 «
összesen	296,034	ember	46,219 ló

Tehát ezer emberre 636, ezer lóra 983 ló esik. Ugy a tényleges mint a szolgálatképes létszám emelkedést mutat, és pedig előbbinél 23,674 embert és 10,114 lovat, utóbbinál 3734 embert és 2219 lovat.

Az osztrák tartományok területe ez időben 12.502.04 négyszögmértföld volt, 24.991,621 lakossal.

1805.

1805 ben egész Európa ujolag fegyverbe lépett Francziaország ellen. Oroszország és Svédország az angolokkal szövetkezett Francziaország ellen, és Ferencz császár szintén csatlakozott hozzájuk.

Ausztria 300,000 embert akart állítani, de ez neki csak megközelítőleg sikerült.

A tényleges létszám volt:

április havában	367,097	ember	40,114 ló
május «	366,344	«	39,948 «

Augusztus hóban a *tényleges létszám* 368,271 ember, 40,269 ló; *a harczoló állomány* pedig:

németországi hadsereg	70,734	ember	17,029 ló
olaszországi «	104,631	«	9,444 «
tiroli hadtest	38,400	«	1,841 «
a tartományokban	43,234	«	4,999 «
összesen	256,999	ember	33,312 ló

Szeptember 20-án az olaszországi hadsereg «*kivonuló*» állománya a következő volt:

a Déltirolban lévő hadtestnél	10,103	ember	648 ló
az Etsch melletti fősereg	77,948	«	6,820 «
a Velenczében lévő helyőrség	6,999	«	— «
az Olaszországban lévő hadsereghez menetelt	13,500	«	3,450 «
összesen	108,550	ember	10,918 ló

Németországban szeptember 25-én volt: 66,500 ember, 14,000 ló.

Október elején Olaszországból egy erős hadtest a Németországban lévő hadsereghez hívatott, miáltal Olaszországban, a Caldiero melletti győzelem daczára, támadólag föllépni nem lehetett.

1809.

Könnyebb áttekinthetés okából adjuk a tényleges létszámhullámzásokat, a mint azok havonkint alakultak:

február hóban	357,968 ember	46,033 ló
márczius «	454,486 «	51,787 «
április, május, június és július hóban	405,758 «	39,368 «

A pozsonyi béke megkötése után az osztrák monarchia 11,023.68 □ mértföldnyi területtel és 23.300,000 lakossal bírt, más források 11.530.29 □ mértföldnyi területet és 24.297,123 lakost mutatnak ki.

A Franczia ország ellen viselt háború eme fontos évében (mely az osztrák Landwehr fölállítását — 29 zászlóalj — is eredményezte) az állomány-táblázatok *február végén* 357,968 főnyi létszámot mutatnak föl, mely *április végéig* 446,092 főre emelkedett, 39,844 lóval. A szekerészettel együtt a létszám 454,486 embert tett ki.

A «*szolgálatképes*» létszám vagyis a *harczoló állomány* az új hadsereg-beosztás szerint következőleg oszlott meg:

az 1. hadtestnél	32,569 ember	2,306 ló
a 2. «	32,122 «	2,156 «
a 3. «	31,290 «	2,167 «
a 4. «	29,309 «	2,161 «
az 5. «	25,658 «	2,218 «
az 1. tartalék hadtestnél	14,518 «	4,420 «
a főhadiszállásokon	261 «	28 «
a 6. hadtestnél	36,759 «	3,278 «
a 2. tartalék hadtestnél	6,777 «	2,820 «
a 7. hadtestnél	31,011 «	5,773 «
a 8. «	26,583 «	2,092 «
a 9. «	36,273 «	3,408 «
a tartományokban	70,150 «	1,845 «
összesen	373,280 ember	34,672 ló

Május, június és július hóban a hadsereg létszáma 405,758 emberre ás 39,368 lóra apadt le.[1])

Szeptember 1-jétől október közepéig az összes haderő *tényleges* létszáma 487,862 ember, 41,506 ló volt, míg a szekerészet 20,428 embert és 36,225 lovat számlált. A «*szolgálatképes*» létszám volt:

az 1. hadtestnél	20,016 ember	1,713 ló
a 2. «	26,201 «	960 «
a 3. «	17,811 «	770 «
az 5. «	20,202 «	1,590 «
a 6. «	16,637 «	11 «
a 7. «	21,178 «	2,170 «
az 1. tartalék hadtestnél	22,212 «	10,285 «
a 2. « «	7,213 «	1,770 «
a 8. hadtestnél	16,491 «	1,016 «
a 9. «	7,572 «	1,030 «
a 3. tartalék hadtestnél	7,865 «	3,258 «
a 4. « «	20,701 «	1,608 «
ennek különítményekép	5,509 «	1,041 «
a 10. hadtestnél	47,837 «	3,615 «
a 11. «	18,262 «	1,365 «
a Galiciában kikülönített hadtestnél	4,651 «	929 «
Komárom és Lipótvár őrsége	4,927 «	— «
a tartományokban lévő csapatoknál	30,905 «	2,919 «
összesen	316,190 ember	36,050 ló

A szekerészetnél 16,438 ember 34,520 ló.

Daczára annak, hogy a pozsonyi béke által Ausztria területe és népessége tetemesen megkisebbedett, mégis közel 400,000 emberből álló hadsereget volt képes felállítani. De ebből május 20-án Aspern és Esslingen mellett csak 90,139 főnyi gyalogság állott, (tulajdonkép 74,616 harczos) 15,229 lovassal, tehát 105,368 ember 288 löveggel; ez erővel 111,880 főnyi franczia gyalogság és 24,420 főnyi lovasság, összesen 146,300 ember volt szemben; a francziák tehát 40,932 emberrel a császáriak fölött fölényben valának.

A tényleges létszámot összehasonlítva kitűnik, hogy az a

[1]) Még Aspern előtt (május közepén) több hadtest, 114,000 ember, felállítása volt folyamatban.

hadjárat folyamán 41.770 emberrel és 1662 lóval növekedett; a szolgálatképes látszám ellenben, tehát a harczoló állomány 57,090 emberrel csökkent. A csökkenés főtenyezője természetesen ama nagy veszteség volt, melyet az osztrák csapatok Aspern és Esslingen mellett szenvedtek, s mely holtak és sebesültekben 23,340[1] emberre, köztük 7620 tiszt, és 2068 lóra rugott, további a wagrámi vereség stb.

Az 1809 október 14-én kötött bécsi béke a monarchia területét 1981.62 □ mértfölddel kisebbítette meg, míg lakosainak száma 2.300,000 lélekkel csökkent; Fritz számítása szerint 2.078·82 □ mértfölddel és 3.461,651 lakossal csökkent volna a terület és lélekszám.

1812.

1812 tavaszán Francziaország Ausztriával és Poroszországgal szövetséget kötött és június havában Oroszországnak háborút izent.

Az osztrák működő hadtest (Schwarzenberg), mely Lembergből Lublinon át az alsó Bug felé irányíttatott, június végén 30,196 harczost számlált 6168 lóval; a tartalék hadtest pedig, az udvari hadi tanács kimutatásai szerint, 23,039 embert és 2919 lovat.

1813.

A prágai congressus Francziaországgal semmiféle egyességet sem eredményezett. Ausztria és Svédország az egyesült Anglia, Orosz- és Poroszországhoz csatlakozott.

Augusztus 10-én letelt a fegyverszünet.

Augusztus végén Ausztria hadereje 347,221 ember, 35,028 ló *tényleges* létszámmal bírt, ezenkívül a szekerészetnél 21,374 ember és 28,237 ló. «*Szolgálatképes*» volt:

a cseh hadszínhelyen (fősereg) ---	111,409	ember	16,309	ló
a Duna mentén --- --- --- ---	34,817	«	3,677	«
az Ausztria belsejében lévő hadseregnél	40,596	«	4,818	«
a tartományokban lévő csapatoknál	101,563	«	6,898	«
összesen --- --- ---	288,385	ember	31,702	ló
katonai szekerészet	18,548	«	26,610	«

[1]) Schels szerint 24,600. A franczia̋k vesztesége 44,373 ember volt, tehát 21,033 emberrel több mint az osztrákoké.

A következő hónapokban Ausztria hadi erejét folyton növelte, úgy hogy *november végén* annak *tényleges* létszáma 453,717 ember, 48,178 ló volt. A szekerészet 30,518 embert és 40,537 lovat számlált. Ez időben «*szolgálatképes*» volt:

a főseregnél Németországban	110,908	ember	12,692 ló
az Olaszországban lévő seregnél	67,171	«	6,469 «
a combinált osztrák-bajor hadtestnél	18,765	«	2,685 «
az 1. tartalék hadtestnél Ausztriában	34,465	«	9,033 «
a 2. « « «	2,702	«	2,264 «
a tartományokban lévő csapatoknál	101,187	«	5,165 «
összesen	335,198	ember	38,308 ló

A tényleges létszám három havi időtartam alatt 106,496 emberrel és 13,150 lóval emelkedett. A szekerészetnél a növedék 9144 ember és 12,300 ló. A szolgálatképes létszám 46,813 emberrel és 6576 lóval szaporodott, a szekerészetnél ezenkívül 1659 emberrel és 9769 lóval.

1814.

Az 1814-ik évi hadjárat Murat nápolyi király hadmenetével vette kezdetét.

Február 8-án a Mincio melletti csata meg volt víva.

Ausztria hadi ereje *májusban* 601,217 főt, *júniusban* 619,918 főt számlált, a szekerészettel (32,443 ember, 35,239 ló) együtt.

Deczember vége felé a fősereg átkelt a Rajnán. Az összes erő 570,634 embert és 60,000 lovat tett ki. A szekerészet 37,893 embert és 36,693 lovat számlált.

1815.

Június végén Ausztria tényleges hadi létszáma 561,231 ember és 55,986 ló volt. A vonat 36,784 embert és 31,567 lovat számlált.

Ezekből «szolgálatképes» volt:

a főseregben Német- és Francziaországban	143,702	ember	29,948 ló
Olaszországban	118,891	«	10,185 «
a tartományokban	149,721	«	8,306 «
összesen	412,314	ember	48,439 ló
Továbbá még katonai szekerészet	25,290	«	26,039 «

1848.

Ausztria kiterjedése ez évben 12.131.38 □ mértföld, lakosainak száma 38 millió volt.

1847 deczember végén a csász. kir. hadsereg:

268 gyalog zászlóaljat,
20 gránátos «
134 századot és

273½ lovas századot képezett; *tényleges létszáma* pedig 432,380 embert, 42,509 lovat tett ki.

1848 márczius 24-én e szám 429,283 fő volt 42,624 lóval, mig *szolgálatképesnek* 250,294 ember és 26,985 ló van kimutatva. A hadi tengerészet 5000 embert — közte csak 1609 szolgálatképest — számlált; végre a szekerészet 9742 embert 4303 lovat, mely számból szolgálatképes volt 3305 fő 4116 lóval.

November végén a hadsereg növekedett, és

310¼ gyalog zászlóaljat,
18 gránátos «
171 századot,

243½ lovas századot képezett,[1]) melynek tényleges létszáma deczember végén 496,493 ember és 25,841 ló volt; ebből szolgálatképes: 338,241 ember, 24,978 ló.

A fogyaték 42,540 embert és 12,060 lovat tett ki.

A tengereszetre nézve hiányoznak az adatok; a szekerészet létszáma 14,086 ember és 24,775 ló volt.

1849.

A hadi viszonyok a magyar és olasz hadszínhelyen a legnagyobb erőfeszítést tették szükségessé; a hadsereg létszámának havonkinti hullámzása a következő volt:

[1]) A kimutatott csapattesteken kívül Magyarországban, Erdélyben és Szlavoniában még a következők voltak: 1 gránátos zászlóalj, 21 gyalogzászlóalj és 52 lovas század a *magyar* ezredektől; továbbá 4 székely zászlóalj és 7 század székely huszár, végre az 5. tábori tűzérezrednek 9 százada; mindezek a függetlenségi harczban a magyarok részén küzdöttek, s számuk az 1848-iki augusztusi kimutatások szerint 41,769 fő (9198 lóval) volt.

	ember	ló	szolgálatképes ember	szolgálatképes ló	szekerészet ember	szekerészet ló
Január	493,034	36,040	337,226	25,236	15,680	25,111
Február	495,741	36,335	335,618	24,928	16,030	25,766
Márczius	502,421	37,966	340,668	25,835	16,382	26,019
Április [1])	539,868	38,144	366,350	27,130	18,317	26,912
Május [2])	569,183	38,894	384,866	28,474	23,847	28,604
Június [3])	583,488	40,446	398,739	28,488	20,706	30,251
Július [4])	588,233	39,810	381,776	28,040	22,069	32,087
Augusztus	594,412	39,423	375,653	26,757	22,421	33,706
Szeptember	612,332	40,737	393,023	27,896	24,051	33,879
Október [5])	625,442	41,339	417,238	29,340	23,788	33,660

A legnagyobb szám október hóban éretett el; ezután már tetemes reductiók történtek.

1859.

Január 1-jétől áprilisig a császári királyi haderő *élelmezési állománya* körülbelül 375,445 ember volt; *hadi állománya* pedig:

[1]) Növedék: 14 ötödik sor-gyalog és 2 ötödik határőrvidéki zászlóalj. A feloszlatott ötödik olasz helyőrségi zászlóaljak és a 60. sor-gyalog ezred újra szerveztettek. A 6 századból állott tíz vadászzászlóalj 4 századra redukáltatott és a harmadik osztályokból, valamint a vadász pót-osztályokból, 10 új vadász zászlóalj alakíttatott.

[2]) A ruthén hegyi lövész és a tót szabad zászlóaljak, 1 egészségügyi, 1—1 bánáti és szlavonai határőrvidéki gyalog zászlóalj részint újonnan állíttatott föl, részint újonnan szerveztetett, miután az utóbbiak a magyarországi harczok alatt feloszlattattak és létszámon kívül helyeztettek. Továbbá még növedék volt: 8 tűzér Landwehr század, a 8. vadászzászlóaljnál 2 század, a rivai hajórajnál 2 század, az olasz küldöncz század stb. Ujonnan szerveztettek még Ernő főherczeg 3. zászlóalja és az 1. bécsi önkéntes zászlóalj, mely mint 24. vadász zászlóalj a hadseregbe osztatott be.

[3]) Növedék: 3 csajkás, 2 szerémségi és 2 kikindai fölkelő és 2 bácskai önkéntes zászlóalj, 2 század karlóczai Landwehr, 2 század szerb dsidás.

[4]) Növedék: 2 tűzér Landwehr, 2 lövész század, az utászcsapatnál 1 oktató és 1 munkás század.

[5]) Az 1—7, valamint a 10. határőrvidéki ezred 6-ik zászlóaljai feloszlattattak.

áprilisban	566,375	ember
májusban	681,507	«
júniusban [1])	731,456	«
júliusban [2])	731,378	«

Május elején az ellenséges (piemonti) területen álló csász. és kir. 2-ik hadsereg számlált:

	144,703	embert	tényleges	létszámban,	106,631	harczképest;
a tartalék gyalog hadosztály	14,386	«	«	«	11,573	«
különleges csapatok	1,624	«	«	«	1,449	«
helyőrségi «	66,845	«	«	«	30,959	«

Az Olaszországban lévő hadsereg tehát 227,558 főnyi tényleges létszám mellett 150,612 harczképes embert mutatott fel.

május 20-án Gyulai hadi ereje	131,438	fő
június 4-én	140,768	« volt,

mely számból Magentánál 61,618 volt alkalmazva.

Június hóban a csász. és kir. csapatok Olaszországban 189,668 embert számláltak, melyből Solferinónál 126,722 ember harczolt. Ezekből 182 tiszt 4080 főnyi legénység elesett,

« 778 « 15,906 « « megsebesült és

« 59 « 14,795 « « eltűnt.

Az összes veszteség: 37,906 fő.

1866.

Az ez időben életbe lépett hadseregszervezés folytán Ausztria szárazföldi hadi erejének tényleges létszáma 606,247 embert tett, melyből harczképes volt 434,760 ember.

Ezen kívül még a következő csapatok állottak fenn, melyek részben szintén alkalmaztattak:

[1]) Harczoló állomány: 12,415 tiszt 546,519 főnyi legénység = 559,014 ember.

[2]) Harczoló állomány: 12,846 tiszt 529,579 főnyi legénység = 542,425 ember.

a) határőrvidéki szolgálati osztályok	21,750	ember
b) tiroli és vorarlbergi Landwehr, melyből 4531 ember állott harczban, valamint 187 század népfölkelő összesen	43,440	«
c) trieszti területi milicz	1,035	«
d) rendszertelen csapatok, u. m. lovas határőrök és szerezsánok	4,060	«
e) önkéntes vadász lovas csapat	9,292	«
f) 103 század dalmácziai Landwehr	21,926	«
g) a görzi fölkelés 42 század	7,748	«
összesen	109,251	ember

A cs. kir. hadsereg állománya a következő változásokat mutatja:

május	hóban	735,084	alapállomány,	494,203	szolgálatképes
június	«	732,517	«	522,026	«
július	«	728,006	«	487,399	«
augusztus	«	742,601	«	515,802	«

Június 15-én az *északi hadsereg* élelmezési állománya 328,186, harczoló állománya 225,163 ember volt.

A *déli hadsereg* élelmezési állománya pedig *június 24-én* 190,945 ember, harczoló állománya 138,158 ember volt.

Július 25-én a cs. kir. északi hadsereg élelmezési létszáma 397,867 ember, harczoló állománya 299,630 volt.

Az Olaszországban és Tirolban lévő hadsereg az őrségekkel stb. *augusztus 15-én* 193,179 harczképes embert számlált.

Június 24-én Custozzá-nál tevékenységben állott 71,824 gyalogos, 3,536 lovas, 168 löveg; július 3-án Königgrätznél 192,706 gyalogos, 12,800 lovas, 736 löveg.

Habár az egyes hadjárati éveket csak töredékesen, a mennyire a létszám-kimutatások adatai terjedtek, ismertettük, a nyújtott adatok mégis haszonnal értékesíthetők s e tanulmányra alapítva a legkülönbözőbb következtetések vonhatók; a földolgozást azonban a statisztikusoknak, legyenek azok hivatásbeliek vagy nem, engedjük át.

Gömöry Gusztáv.

TÁRCZA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A magyar tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága május hó 20-án értekezletet, május 27-én pedig ülést tartott, melyek főtárgyai valának:

1. A «Hadtörténelmi Közlemények» 1892-ik évi *zárszámadásának* bemutatása és átvizsgálása. A számadásokból fölemlítésre méltó, hogy a bizottság a folyóiratnál csupán írói tiszteletdíjakra 1350 frtot, nyomtatási és nyomdai kezelési költségekre pedig 1821 frt 74 krt fizetett ki; a folyóirat egész bevétele 4552 frt 14 kr., kiadása 3565 frt 14 kr. volt, minélfogva az 1893-ik évre átvitetett 987 frt; ebből 1000 korona pályadíjakra tüzetett ki, a fenmaradó összeg pedig, amennyiben az év folyamán irodalmi czélokra föl nem használtatik, a folyóirat tartalék-tőkéjét képezi.

2. *Az 1893-ik évi hadtörténelmi pályázatokra* a következő pályaművek érkeztek be:

I. «*Az 1444-ik évi török hadjáratot megelőző események kritikai története*»; jelige: (görög).

II. «*Eugenius és a Belgrád elleni hadjárat*»; jelige: «S véresen a diadalt kivítta magyar».

III. «*A pozsonyi királyvártól a Rajnán át*»; jelige: «Vivat Maria Theresia rex!»

A pályaművek bírálatra adattak, de az eredmény a küszöbön álló akadémiai szünet miatt csak *október hóban* fog kihirdettetni.

3. Az Akadémia tudatja, hogy *egy honvéd tisztnek a bécsi cs. és kir.*

hadi levéltárba leendő vezénylése iránt a magyar honvédelmi ministeriumhoz előterjesztést tett.

4. *A honvédelmi minister úr Ő Nagyméltósága* tudatja, hogy a «Hadtörténelmi Közlemények»-et a csapatkönyvtárak számára az 1893-ik évre is, úgy mint eddig, 100 példányban megrendelte.

5. A kereskedelmi minister Ő Nagyméltósága, mint az «*Ezredéves kiállítás országos bizottságának*» *elnöke*, fölhívja a hadtudományi bizottságot, miszerint a történelmi csoport-bizottságot a fölmerülő tudományos kérdésekben tanácsával és közreműködésével támogassa.

6. A kiállítási hadtörténelmi csoport előadója, dr. Szendrei János, bemutatja a *hadtörténelmi kiállítás* részletes tervezetét.

E tervezetet s általában a hadtörténelmi kiállítás ügyét a jövő (októberi) füzet fogja kimerítően tárgyalni és ismertetni.

7. *Bernolák Károly* tábornok az előadottak kapcsán indítványozza, hogy tüzessék ki pályakérdés, vagy hívassék föl valaki:

a) A régibb korbeli hadszervezés, hadalakulás és létszámviszonyok tüzetes megismertetésére.

b) Az ezen kérdésre vonatkozó, valamint általában a hadtörténelmi irodalom összeírására, a kútfők kritikai méltatásával.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

A hadtörténelmi kiállítás. Az 1896-ik évi ezredéves országos kiállításnak *a hadtörténelmi kiállítás* nevezetes és kiváló részét fogja tenni.

E kiállítás előkészítésével a történelmi főcsoport I/11-ik csoportbizottsága már behatóan és nagy buzgalommal foglalkozik. A csoportbizottság, melynek elnöke *Hollán Ernő* altábornagy, előadója dr. *Szendrei János*, miniszteri s.-titkár, már elkészítette a kiállítás tervezetét és azt a történelmi főcsoport-bizottságnak június 6-án tartott ülésében be is mutatta.

Tekintve a közeli viszonyt, melyben a csoport-bizottság az Akadémia hadtudományi bizottságához s maga a kiállítás e része folyóiratunkhoz áll, a csoport-bizottság május hó 20-án tartott ülésében elhatározta, hogy hivatalos lapjául a «Hadtörténelmi Közlemények»-et választja s munkálkodásáról esetről-esetre e folyóiratban ad számot.

Ennek folytán már legközelebbi füzetünk (októberi) a hadtörténelmi kiállítás ügyével tüzetesen fog foglalkozni s közli egyszersmind a

kiállításnak azon tervezetét, mely a történelmi főcsoport-bizottságnak előterjesztetett.

Az aradi ereklye-múzeum. Arad város közönsége folyó év márczius 15-én nyitotta meg a Kölcsey-egyesület lelkes elnöksége által kezdeményezett s ritka leleményességgel és áldozatkészséggel szervezett «ereklye-múzeum»-ot. A kezdetben kizárólag a tizenhárom vértanú ereklyéinek összegyűjtésére irányúlt mozgalom főleg Varjassy Árpád kir. tanfelügyelő kitartó fáradozásai és lelkesítő felhívásai következtében oly mérveket öltött, hogy az alig egy évi gyűjtés eredményét kilencz szobába is alig zsúfolhatták be, s a szervezőket mindjárt a megnyitás órájában a szűknek bizonyúlt múzeumi helyiségek szaporításának gondjai foglalkoztatták; az első felhívások szerény «ereklye-múzeuma» helyett a változatos tartalomnak megfelelően, «szabadságharczunk emléktárgyainak *országos múzeuma*» gyanánt nyithatták azt meg a nagy közönség előtt.

A szobák mindenikének központjául egy-egy vértanú szolgál, s ennyiben a tervezők intentióját, az egész szabadságharczra kiterjeszkedő gyűjtés változatos és gazdag eredménye daczára, megvalósítva szemlélhetjük. Hogy azonban e vezéreszme daczára sok együvé tartozó ereklye és emléktárgy egymástól jókora távolságra, külön szekrényekbe, sőt szobákba szóródott, ezt a rendezésre használt idő rövidségének vagyunk hajlandók betudni s meg vagyunk győződve, hogy akár a most elfoglalt szinházi II. emeleten bekövetkezhető továbbterjeszkedésnél, akár — a mi úgyis csak idő kérdése s a mi elől kitérni Arad városnak, illetőleg a Kölcsey-egyesületnek szinte lehetetlenség — a végleges ereklye-múzeum létesítésekor az összetartozóság elvét szigorúbban érvényesíteni fogják; ekkor módját ejtendik talán annak is, a mit a tárgyak bősége már ma is kivihetővé tenne: hogy egy-egy szobát kizárólag a vértanúk egyikének szenteljenek, vagy a siralomházi emléktárgyakból épenséggel külön termet rendezzenek be. Ez a beosztás minden esetre növelni fogná a múzeum vonzerejét és teljesen megfelelne Arad specialis szabadságharczi traditióinak is. Mert 1848/49-iki szabadságharczi múzeumunk már többesével létezik az országban s a localis buzgalom és ambitio talán még többre fogja azok számát szaporítani; de a tizenhárom vértanú ereklyéivel egyetlen szabadságharczi gyűjteményünk sem concurálhat s Aradnak ez kizárólagos sajátja leend minden időben.

Szemlénket az irodául és könyvtárúl szolgáló kilenczedik szobában kezdve meg, itt mindenek előtt Ő Felsége mellszobra körül a kiegyezésre és koronázásra vonatkozó aradmegyei trophæák ötlenek szemünkbe.

Helyes és tapintatos eljárásnak találjuk, hogy a vértanúk ereklyéihez bevezetésül a koronázás emlékeinek odaillesztése által is illusztrálni kívánta a Kölcsey-egyesület a király és nemzet egyetértését. E szobában van Csányi László kormánybiztos levéltárának java része is, elnöki iktatójával együtt s gazdag kincsbányául kínálkozik az 1848/49 historikusainak. A könyvtárt azonban szerény kezdetűl kell tekintenünk, melyhez különösen az idegen nyelven megjelent egykorú emlékíratok s az orosz invasio egyes tagjai által kibocsátott naplók és följegyzések összegyűjtését ajánlhatjuk.

A szoba közepén Feszt László II. rendű díjjal kitűntetett vértanúszobortervezete foglal helyet s Lauko Albert a magyar hadcsapatok hadműveleti térképét függesztette ki, mely az egész hadjárat összes meneteléseire kiterjed s megfelelő színekben az ellenséges hadak meneteléseit, különösen az orosz invasio vonalait is feltűnteti.

A következő szobát Damjanichnak szentelték a rendezők, a legjellemzőbb és legszámosabb ereklye reá vonatkozván. A hős különböző korú képeit is itt szemlélhetjük. Egy falrészt Gyulai Gaál Miklós tábornok festményei töltenek be, melyeket fogságában kezdett s szintén az ereklyék közt — bár jóval odább, egy más teremben — látható biblia illustrálására szánt vala. Egy szekrényben Bem tábornok két tábori pisztolyát és azok tokját láthatjuk, melyeket a temesvári vesztett csatából, Erdély felé utazólag hagyott vissza, s melyek később egy csendbiztos szolgálatába jutottak. Két hadi pénztár, a Zichy-féle képek stb. érdemelnek itt még fölemlítést.

A III. szobában a szabadságharcz sokféle pénznemei fogadnak, az aradi várban a császáriak által és Komáromban, Budán, Sátoralja-Újhelyen honvédeink által kibocsátott «szükség»-utalványokig. Középen foglal helyet Bohus László ajándékából azon asztal, melyen Görgey és Paskievich a világosi szerződést aláírták. Egész könyvtárt tesznek ki az absolut kormány által 1850-től kibocsátott patensek stb. gyűjteménye. Egy szekrényt Sárosy Gyula íratai s levelezései töltenek ki. A honvéd díszruhák közűl Benedikty József századosé tűnik ki. A falakon, mint mindenütt, különféle proclamatiók, hirdetmények.

A IV. szobában Köllő fiatal művésznek, a budapesti szabadságszobor-pályázatnál feltűnt tervezete közelében egy, az aradi megyeházánál hagyott bankósajtó géprészei, Csányi levelezésének II. részlete, Kiss Ernő vértanú tábornok bibliája stb.

Az V. terem legfőbbképen a tizenhárom vértanúnak siralomházi emléktárgyaival vonzza a látogatókat. Gr. Leiningen nejéhez intézett megható búcsú-sorai, gr. Vécsey Károly utolsó levele, Kiss Ernő evőesz-

köze, gyűrűje s az a vaskereszt, melyet a vesztőhelyen kezében tartott, utolszor használt ruhadarabjai, Lázár Vilmos emléktárgyai stb. mind a legmélyebb részvétet keltik fel a szemlélőben.

Néma meghatottsággal távozunk a gyász-szobából, hogy a VI. szobában elhelyezett Klapka-reliquiákat, az utolsó napig teljes komáromi parancskönyvet, Ihász ezredes lobogóját, a világosi fegyverletételnél emlékül széttépett honvédzászlók darabjait (igen szép három Mária-kép), az aradi, josefstadti, kufsteini, theresienstadti börtönökben szenvedett rabok által készített különféle kézimunkákat (legkivált faragványokat), az Aradon működött ruhaszállító utódai által ajándékozott aranyozási díszleteket megszemlélve, a VII. szobában sorakozó fegyvereket megtekinthessük. A honvédség különféle fegyverzete, a kitünő belga puskáktól a nehézkes régi rendszerű fegyverekig, a bécsi légio fegyverei, a különféle kardok (orosz tiszti és kozák lovassági is), az aradi polgárőrség által használt tűzérségi kanóczok, a szerb és oláh fölkelők fegyverei (köztük a Brády-család lemészárlásánál szerepelt lándzsa), mind igen becses adalékai szabadságharczunk emlékeinek. A különféle hivatali és parancsnoksági pecsétnyomók és pecsétek is hosszú sorozatot tesznek ki. Az «Illustrirte Zeitung» 1846—66. évfolyamai annyiban foglalnak itt méltó helyet, mert mint tudjuk, az ötvenes évekbeli évfolyamok sok illustratiót tartalmaznak szabadságharczunkból.

A falakon egykorú csataképek mellé nemzetiségi fölkelők (Salamon, Dobra, Butteanu, Janku oláh felkelő vezérek, Hurban stb.) képei sorakoznak.

Érdekes collectiót képeznek az aradi várban elzárt foglyok emléksorai, a jótevőjükhöz: Bohus Antonia úrnőhöz intézett hálaíratok és a Bohus Antonia által körözött gyűjtőívek. A falon feltünő hímzett magyar koronát a dévai nők készíték, de az oroszok betörése a zászló-felavatást meghiúsítá. Itt látjuk Damjanich János végső levelét Vásárhelyi Juliához, melyben nejét gondjaiba ajánlja.

Az előszobába belépőleg a szabadságharcz jeleseinek autogrammai, a parancsnokok különböző íratai fogadnak.

E futólagos szemle is meggyőzheti a szakembereket a felől, hogy az első felbuzdulás évein túl a szigorúan osztályozó és mérlegelő kritikának sok pótolni és módosítani valója leend s főleg a felállítás irányelveinek és czímeinek egységesítésében s a hazafiúi képzelet és egyes gyászoló családtagok túlérzékenységének kimélésével besorozott tárgyak elkülönítésében sok teendő vár még az intézőkre. Annyit azonban konstatálhatunk: hogy érdemes munkát végeztek a kezdeményezők s úgy Arad szabad kir. városa, mint a múzeum helyiségeinek nagylelkű tulaj-

donosa, mint a Kölcsey-egylet kezdeményező és gyűjtő tagjai, a tárgyilagosan mérlegelő szakemberek elismerését már most kiérdemelték.

Teglás Gábor.

Újabb adat Nógrád várának 1663. évi feladásához.

E folyóirat mult évi folyamában volt alkalmam közölni néhány tanukihallgatást Nógrád várának 1663-ban történt gyors feladása felől. E tanúvallomások legfőbb czélja volt: kideríteni, vajjon nem terheli e mulasztás a vár védelme körül a kapitányt, Nadányi Miklóst. A tanuk egyértelmüleg a kapitány mellett vallanak, előadván, hogy a vár annyira meggyöngült, hogy azt tovább tartani lehetetlenség volt. A várfalaknak romladozottságát, az ellenséges lövegektől szenvedett sérüléseit még élénkebben elénk állítja az itt következő inquisitio:

Anno Domini 1663 die 30 mensis Decembris. Én Kisfaludy Tamás nemes Gömör vármegyének egyik szolgabirája, ugyanezen nemes Gömör vármegyének mellém adjungált juratus assessorommal (mellém rendelt hites esküdtemmel) nemes vitézlő Egri István urammal, nemzetes és vitézlő Szentlelki Giczei Gábor uram ő kegyelme, mostan Gömör vármegyének viczispánjának ő kegyelmének commissioja mellett jöttünk ide Balog nevű faluba, ezen Gömör vármegyében levőbe, a tekintetes, méltóságos és kegyelmes magyarországi palatinus Hadadi Wesselényi Ferencz urunk ő nagysága kegyelmes parancsolatjára judicialis inquisitionak peragálására (birói vizsgálat megejtésére).

De eo utrum:

Tudod-e nyilván, bizonyosan, avagy láttad-e szemeddel, mennyi kőfalát rontották el Nógrád várának és micsoda károkat tett legyen a pogányság Nógrádnak oppugnatiójakor?

1. Testis, Uzapaniton lakozó Tóth Márton, Dósa Ádám uram ő kegyelme jobbágya, annorum circiter 25, juratus, examinatus, fassus est hoc modo (körülbelül 25 éves, meghiteltetvén, kikérdeztetvén következőleg vallott): Én ott voltam Nógrád alatt, mikor a pogányság megvette, láttam szememmel, hogy a föld bástyáját porral fölvetették, de bizonyosan tudom mondani, hogy volt hat, id est 6 ölnyire a törés széle; a mint a porral fölvetették, egész fundamentomáig jött alá a kőrakás; az ágyúkkal is volt négy ölnyi a szélessége, a kit törettek volt, igaz, hogy szintén annak a törése még a földig nem volt, de annak sem volt több hija, mintegy két öl hija, hogy a földig nem törték volt.

2. Testis Czakóban lakozó Fodor György, kegyelmes Palatinus urunk ő nga jobbágya, annorum circiter 35 juratus, examinatus, hoc

modo fassus est. Én ott voltam Nográd alatt, mikor a pogányság megvette, láttam szememmel, hogy az egyik bástyát porral fölvetették, amely törés akármely könnyen volt négy, vagy öt öl a szélessége, a kit a por felvetett; még németet is hatot vetett ki a por, a négyét levágták a törökök, a kettejit elfogták rabságra; az ágyúkkal is volt négy öl a széle, a kit eltörettek a kőfalban, de volt még két ölnyi a földön felül, a ki fennállott a kőfalban.

3. Testis Zádorházán lakozó Nagy György ..... uram jobbágya, annorum circiter 50, juratus, examinatus, fassus est: Én ott voltam Nográd alatt, mikor a pogányság megvette Nográdot, láttam szememmel, hogy az egyik bástyát porral felvetették, a mely törés akármely könnyen volt négy, vagy öt öl a szélessége, a kit a por felvetett; még németet is hatot vetett ki a por, a négyét levágták, a kettejét rabságra vitték; az ágyúkkal is volt négy öl a széle, a kit eltörettek a kőfalban, de volt még két ölnyi a földön felül, a ki fennállott a kőfalban.

Coram me Thoma Kisffaludi judtium cottus Geömeöriensis m. p. (p. h.) — Coram me Stephano Egri jurato assessori cottus Gömöriensis m. p. (p. h.)

(Ered. az Orsz. Ltárban Tört. Eml. B.) *I. J.*

Emlékirat a Buda visszavétele előtti időből, hogy a törököt a keresztény országokból miként lehetne kiszorítani. *Memoriale instructioni annexum.* 1. Ha őfelségének s a keresztyénségnek kedve van a török ellen való hadra, ebben az esztendőben serénykedjenek és ne adjanak a töröknek nyugodalmat, hanem ez idén menjenek a törökre; mert az idén a török ha megnyugszik, bizony jövendőre nem könnyen bir a keresztyénség véllek, mert reparalják magok erejét. Most pedig oly confusioban van minden dolgok, hogy még az udvart sem tudták eddig helybenállítani és soha olyan egyenetlenség és æmulatio köztök nem volt, most is penig a török alatt való ráczság is kész a felkelésre a török ellen, ugy a bolgárok is.

2. A törökön ha alább akarnak adni, legelsőbben is a tatárt ültessék le, mert azt ha leültethetik, könnyű a tengeren innen levő törökön feladni és Budát s Nándorfejérvárt vegyék meg elsőben.

3. Azonban vízen bocsássanak nagy erőt Constantinápoly alá és ha lehet azt a tengeri passust occupálják, erre pedig minél nagyobb vízi classis (hajóhad) mehetne, ugy menne.

4. A persákat, ha lehetne vízen kivül támaszszák fel.

5. A muszkákat a tatár ellen költessék fel.

6. A Gallussal bár csak egynehány esztendei induciat (fegyverszü-

net) csinálnának, mert annak csak a híre is sokat nyomna a pogány előtt és nagy terrort csinálna elméjekben, mivel annak a distractio csinálásához biznak inkább a törökök.

7. A magyarországi dolgokat complanálnák, mind in sæcularibus, in spiritualibus, és ha a magyar nemzetnek lelki s testi szabadsága megadatik, török ellen egy nagyobb erőség nem lészen.

8. A török ellen mennél nagyobb magnanimitást mutathatnak, azt mutassanak; mivel a keresztyén ember a török nemzet szaván semmi állandót magának ígérhet, mert ha ma egyet ígér vagy concludál, holnap azt megmásolni nem szégyenli, ha hasznára való alkalmatosság adatik reá, mert mindenben maga hasznát keresi.

9. Ha a keresztyénség közt az egyesség közönségesen megmarad ilyen nagy triumphusi után, Isten után minden bizonynyal remélhető a jó győzelem; mert a török nem volna oly formidabilis, csak a keresztyének közt a szakadások nem volnának, mert mindenkor azok segítették elé a törököt a keresztyének ellen.

10. Ha pedig őfelsége a keresztyénségnek valami dissentioját vette volna vagy venné eszében, jobb volna, míg a török ilyen consternatus, pacificatiora menni vélle; mert ha csak mi dissentiot is veszen eszébe, mentest jobban felüti magát s kevesebbre vehetni, a minthogy Tököli most is aval fascinálja a törököt, hogy a keresztyének között dissensio van.

11. Ha a dolog pacificatiora fordul, nem mást acceptalnak mediatornak, hanem minket, az őfelsége királyi kétszeri oblatioja szerint.

12. Kalauzok dolgában munkálodunk.

13. Csáki László őfelségét diffamálta az Oláhországban irt levelében, (melyet intercipiáltak) oly okkal, hogy bennünket őfelsége contemnált volna és nincs hitelünk őfelségénél. Valamit értett az őfelsége és császár udvarában, mindent megirt a havasalföldi vajdának és a vajda a portára mindent megir, valamit a keresztyénség felől ért. Ezt mi ex certa scientia tudjuk. Bánjuk is, hogy ez előtt őfelsége előtt recommendaltuk; ne bátorkodjék azért őfelsége nekie mindent aperialni, szándékát s titkát neki megjelenteni. Hogy azelőtt recommendaltuk, azt cselekedtük volt azért, hogy Bécs alatt nagy erős hiteket tett volt nekünk. Ebbül is tökéletlensége meglátszik, hogy Duca vajdánét mostanában a portára beiktatta.

Egyszerű másolat a Teleki-levéltárban 840 mm.

NB. A mint a szövegből kitűnik, a töröknek Bécs alatt történt megveretése (1683 szept. 12) után irták a magyarok követjeiknek adott utasításokhoz pótlékul 1684 év elején. Közli: *Koncz József.*

Csáki László levele a beszterczeiekhez Bonczidáról. 1686 máj. 11. Kemény János szerencsétlen hadjárata és tragikus sorsa után a németek kivonultak Erdélyből, s most 25 év után, mint ellenség jőnek Erdély elfoglalására. A Béldi Pállal Konstantinápolyba futott, onnan pedig Bécsbe ment s a Leopold szolgálatjába állott Csáki Bánffi-Hunyadról, Scherfenberg pedig Máramarosból jöve egyszerre szállottak táborba Bonczidánál az ország iszonyú rémületére. Innen szólítja fel Csáki Besztercze városát a meghódolásra következő levelével:

Prudentes ac Circumspecti Domini, Amici et Vicini, mihi honorandi!

Post promissa salutem ac servitiorum poratam recommendationem. Akarám kglmeteket presentibus atyafiságosan requiralnom. Ime római császár kglmes Urunk ő Felsége armadája nyomul kglmetek felé. Kglmeteket azért szeretettel kérem gondolkozzék maga securitása felől s javallanám is azalatt, hogyha Biró uram ő kglme maga személye szerint hozzám kijőne, hogy annyival is a kglmetek dolgát Campi Marschal uram ő nsga előtt jobb modjával accomodálhatnám, addig is én a hadakat megtartoztatom, hogy a kglmetek székiben nem szállanak. Hogyha peniglen kglmetek valami reménységtül tápláltatván vakmerőségre veti magát, ha valami kedvetlen dolgok követik kglmeteket, magának tulajdonítsa. Várom mindazáltal ezalatt is az kglmetek őfelsége hadainak való gazdálkodását. Éltesse Isten kglmeteket. Datum ex Castris ad Bonczidam positis, die 17 maj 1686. Kegyelmetek jóakarója szolgál. Csáki László mpr.

Kívül czím: Prudentibus ac Circumspectis Dominis Civitatis Besztercze, Judici, primario Domino Thomæ Szappanos, toti denique Senatui, Dominis, Amicis et vicinis, mihi honorandis.

Eredetije a Teleki-levéltárban 870. 44. sz. a. *K. J.*

I. *Rákóczi Ferencz fejedelem két rendelete.* I. — *Rákóczi Ferencz, Erdély Választott Fejedelme, Rendelete Bata Tamáshoz, Háromszék Főkapitányához 1657. Máj. 17.* Generose Fidelis Nobis grate, Salutem etc. Ez holnapnak tizenharmadik napján emanaltatott Kglmed levelét elvettük. Urunk atyánk ő Naga parancsolt, hogy az mostani expeditiobul a kik itthon maradtanak, avagy az utból visszaszöktenek, és kik micsoda mentség alatt vannak itthon, azokat felcircaltassuk szorgalmatosan. Azért igen szorgalmatosan felcircaltatván, arról való regestrumot kezünkhez küldeni ne késsék. Annak felette mindenfelé bizonyos meghitt embereit jártatván, holmi hírekről tudakozzék s ha mit érthet Kglmed, minket is tudósítson.

Eidem in reliquo gratiose propensi Manemus. Datum in Castro Nostro Colos Monostrens. die 17. Maj. 1657. Franciscus Rákóczi, mpr.

Eredetije a gr. Teleki nemz. levéltárában 3651. sz.

II. — *Rákóczi Ferencz Fejedelem parancsa a Biharmegyeiekhez 1659. october 18.* Generosi, egregii etc. Salutem et gratiam etc. Kegyelmesen parancsoljuk Kglmeteknek, hogy Haller uram az várbeli præsidiummal hűségünkre nem redealnak az Nemes ország akaratja szerént, szónkkal a várra való vigyázás dolgábul Rácz János uram fog parancsolni. Ezt kövesse Kglmetek serio parancsoljuk. Secus non facturi. Datum in arce nostra Fogaras die 18 octobris 1659. Rakoci mpr. *K. J.*

Eredetije a gr. Teleki nemz. levéltárában 3644. sz.

Magyar Balázs mondása. Szalay János pozsonyi gróf a rokonához, Nádasdy Tamás kir. kincstartóhoz, a későbbi nádorhoz 1542 szept. 20-án írt levelében[1]) a következő emlékezetes mondást tartotta fenn Hunyady Mátyás hírneves hadvezéréről, Magyar Balázsról: Egyszer a törökök a velenczések egyik várát hatalmukba ejtették. A velenczések vissza akarván azt foglalni, jókora távolból ostrom alá vették. Végre is felhagyván a reménységgel, hogy visszafoglalhassák, Mátyás királyhoz küldtek segítségért. Mátyás király hű szolgáját, Magyar Balázst küldte hozzájok. Mikor ez látta, hogy a velenczeiek a várat milyen messziről ostromolják, így szólt hozzájok: *Keezelb ennel ha Komanknak kezeeth akaryok fogny.*

E mondással jellemezte Szalay, igen találóan a hadműveleteket, melylyel a török által ravaszsággal elfoglalt Budavárát a Brandenburgi Joachim vezetése alatt összeverődött fényes birodalmi sereg 1542-ben vissza akarta szerezni. Tudjuk, hogy a kísérlet miként végződött. Abban az öntetszelgő hiedelemben, hogy ily roppant sereg láttára a vár kapui önként megnyílnak, folytonos parádézással, tétovázással fecsérelték az időt, míg nem az első rémhírre, hogy fölmentő török csapatok közelegnek, szétfutottak. Szalay, a kinek — úgy látszik — nagy hajlama volt a humorra és sarcasmusra, a szent-endrei szigetet, hol szintén huzamosabb időt töltött az egyesült sereg, e levelében el is nevezte «*rossz sziget*»-nek.

—*ys*—

[1]) Eredetije az Orsz. levélt. Nádasdy cs. iratok közt.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

TIZENNYOLCZADIK KÖZLEMÉNY.

NAGY LAJOS KORA 1342—82.

Általános jellegű munkák: Horváth Mihály II, 228. Szalay L. II, 183. Fessler-Klein II, Krones II, 170. Huber II, 208. Sayous I, 224. — A legfontosabb monografiát *Pór Antal* írta: Nagy Lajos. (Történeti Életrajzok, 1892.) Ezen korszak főforrását, Lajos királynak Küküllői János által megírt életrajzát, szintén *Pór A.* ismerteti behatóan. (Századok, 1893. I. és II. füz.)

Korrajzi dolgozatok: *Pór Antal*, Tót Lőrincz 1328—88. (Századok, 1891.) U. az, Csór Tamás 1330—60. (Erdélyi Múzeum, 1890.) U. az, Köcski Sándor (Századok, 1888.) U. az, Kanizsai István püspök élete 1330—76. (Kathol. Szemle, 1891.) *Wertner Mór*, Széchény Tamás (Ungar. Revue, 1891.) U. az, A bazini és szentgyörgyi grófok (1890.) *Karácsonyi János*, A Laczkfyak története. (A délmagyarországi régész. és történ. egyesület 1887. évi értesítőjében s külön lenyomatban.) Továbbá ugyan ezen írónak czikkei a Laczkfyakról a Turulban (1886, 166. l.) U. az, Maróthy János macsói bán élete (a békésmegyei történ. és régész. társulat 13. évkönyvében).

Olasz hadjáratok: Teleki József gróf, Nagy Lajos nápolyi hadjárata. (Akad. értek., 1860.) *Óvári Lipót*, Nagy Lajos nápolyi hadjárata. (Századok, 1879.) U. az, Nápolyi anjoukori kutatások. (U. ott 1879. 207,) U. az, Az Anjou korszakról és annak olasz forrásairól. (U. ott 1881.) *Simonyi Ernő*, András herczeg sírja. (U. ott 1868.) *Kozics László*, Nagy Lajos nápolyi hadjárata (Hadtörténelmi Közlemények, 1890. 383.) *Kropf Lajos* angol czikke a nápolyi mausoleumról, (Századok, 1888. 475. l.) Újabb *kútforrás* gyanánt a *Blasiis János* által kiadott Chronicon Sicilicum nevezendő, melyet *Pór A.* ismertetett a Századokban (1891. 503. lap.) A mit Niem Detre közöl Nápolyi Jankáról, szintén figyelemre méltó. (Századok, 1890. 774.) Az *oklevélgyűjtemények* közül az «Anjoukori Okmánytár» említendő, melyből mostanig hat kötet látott napvilágot.

A VI. kötet két, eddig ismeretlen vitéznek közli nevét, kik Nápolyban kitűntették magukat. Ezek: Aczél János és Csetneki Péter. — Végűl a *Janka* királynőről szóló munkák. Ilyen: *Stille* Johanna von Neapel (1830. két köt.) *Klein*, Joh. v. Neapel. («Aus allen Zeiten» 1884. II. évf. V. ö. Waschow, Herzog Otto von Braunschweig, Fürst von Tarent). *Heinemann*, Otto von Tarent und seine Frau, Johanna von Neapel. (Aus der Vergangenheit des Welfischen Hauses. 1881.) — Egyéb, az olasz politika keretébe vágó dolgozatok: *Wenzel* G., A Frangepánok Magyarország történetében (Századok, 1890.) U. az, Magyarország Dante, Petrarca és Bocaccio felfogásai és munkái szerint. (Kathol. Szemle, 1888. 3. füz.) *Hampel* és *Thallóczy* czikkei a Drugeth családról (Archæolog. Értesítő, 1879 és a Századokban, 1881.) — Az Olaszországban visszamaradt magyar katonák és zsoldosokra nézve l.: Werner, Titularherzog von Urslingen (Hormayr, Taschenbuch, 1843. 270. l.); Wolfhard Lajos condottiere-ről, kit Lajos király nápolyi helyettesének nevezett ki, lásd *Karácsonyi* dolgozatát a Laczkfyakról.

Lengyel viszonyok és litván háborúk. *Pór*, Nagy Lajos. *Caro*, Geschichte Polens II, 363. s köv. *Huber* II, 230. *Lovcsányi* Gy., Adalékok a magyar-lengyel érintkezés történetéhez (Századok, 1886. 6. füz.) *Matijov* műve, (l. u. ott 1877. 459.) *Dudik*, Gesch. Mährens XI. és XII. köt.) *Smolka*, Kejstut és Jagello. (Krakkói egyetemi értekezés, 1889, februárius.) *Gorziczky*, Lengyelország és Vörös-Oroszország egyesítése, (lengyel mű, 1889.) *Levicki*, Litvánia viszonya Lengyelországhoz a Jagellók korában (Krakkói akad. értekez., 1890, május). — Újabb oklevélgyűjtemény: *Piekosinski* Ferencz, Monumenta medii ævi historica, res gestas Poloniæ illustrantiam. (X. köt. Krakkó, 1887 s köv.) és: *Liske*, Grod- und Landakten (VIII. kötet). V. ö. *Breiter* E., Wladislaus, Fürst von Oppeln, ungar. Palatin von Polen und Preussen. (1889, Lemberg.)

Dalmát és velenczei háborúk. A forrásokról l. Huber (II, 213.) Tov.: *Mitis*, La Dalmatia ai tempi di Ludovico il Grande (Zárai programmértekezések, 1888 s köv. és czikksorozat az Annuario Dalmatico-ból). *Wenzel G.*, A turini békekötés (Magy. Történ. Tár. Régi foly. XI. köt.) U. az, A turini tribut (Akad. értek., 1847.) *Mircse J.*, Venedig u. Ungarn (1877). Újabb oklevélgyűjtemény: *Gelcich-Thallóczy*, Diplomatarium relationum Ragusanæ reipublicæ cum regno Hungarico. (1877.) V. ö. *Jähns*, Gesch. des Kriegswesens (1239. l.), Pohler, Bibliotheca histor. militaris (116—118. l.) Klaic-Bojničič-Szamota, Bosznia története. Albaini, Der Kampf um Chiog-

gia zwischen Genua und dessen Verbündeten mit der Republik Venedig. (Streffleur, Österr. Milit. Zeitschrift, 1823.)

Ruthén, oláh, bolgár, szerb, boszniai ügyek. L. részben az idéz. lengyel irodalmat. Schmidt S. értekezését (a Századokban, 1888. 762. l.) Szilágyi István értekezését (u. ott 1889 a 8. füzetben). Csánki D. értekezését (u. ott 1889 a 8. füzetben). A Koriatovich-féle oklevélre nézve l. Lehoczky és Zsatkovics polemiáját (a Századokban, 1889. 672. l.) Bogdánról: Hunfalvy Pál czikkét, (u. ott, 1888. 943. és 944. l.) Bolgár hadi eseményekről l. a Pallas Lexikonban (III. köt.) felsorolt irodalmat és a magyar had 1365. feloszlásáról szóló oklevél (Századok, 1889. 8. füzet, 120), szintúgy az ugyanezen kötetben összegyűjtött «Boszniá»-ra és «Bolgárország»-ra vonatkozó magyar vonatkozású dolgozatokat. A szerb történetre kül. *Thim J.* könyvét, Szerbia története (Temesvár, 1893. L. tov. Huber Alfonz fontos értekezését: Ludwig d. Grosse und die ungar. Vasallenländer im Süden. (Archiv für österr. Gesch., 1884.)

Vajjon Nagy Lajos a *törökökkel* is vívott-e csatát, fölötte kétes dolog. Újabban Huber és Steinherz (Ludwig und seine Weihgeschenke für Maria Zell: Mittheilungen des histor. Vereins für Steiermark 1887. 35. füz.) mesének mondják e hírt. Steinherz azt hiszi, hogy Nagy Lajos nem a törökök, hanem Sraczimir bolgár fejedelem fölött aratta azt a diadalt, melynek emlékére (1377) nagybecsű műkincseket küldött a stájerországi búcsújáróhelyre. Csakhogy ez esetben a Századokban (1889. VIII. füz. 66—67. l.) említett okirat nem vonatkozhatik az 1365. török diadalra.

A Lajos király és IV. Károly német császár és cseh király között fenforgott viszonyokról l. Palacky, Dudik s Huber műveit; tov. Steinherz beható értekezését a Mittheilungen d. Instituts für österr. Gesch. (1887. és 1888. évf.)

Vegyes művek Lajos korához: Nagy Sándor, Hadügyünk állapota Nagy Lajos korában. (Ludovica Akad. Közl. 1884.) A lovagkor virágzása. (Turul I. köt. 83. és 99. l.) *Nyáry Albert*, A heraldika vezérfonala (1886.) *Pesty Frigyes*, A perdöntő bajvívások története Magyarországon (Akad. értekez. 1867.) Érdekes bajvívás történetét e korból l. a Századokban 1889. 69. lapján. *Rakovszky István*, Adalékok a magyar ágyúk történetéhez (1345.) Századok, 1875. 832. l. Adatok Szomolány vára történetéhez. 1388., *Jedlicska Páltól* (Történelmi Tár, új folyam 1879. 262. l.)

Összeállította:

Dr. Mangold Lajos.

MIHÁLY VAJDA.

A MIRISZLAI ÜTKÖZET AZ ERDÉLYIEK, BÁSTA ÉS MIHÁLY VAJDA KÖZT.

1600 szeptember 18-án.

Az 1600-ik év nyarán a lengyelek s velök Báthory Zsigmond táborba szállása fölvillanyozta a letiport Erdélyt. A szabadság napját látták földerülni a Neszter vize mellől, a keleti Kárpátok felől. A hazafiak a fölkelésre el voltak szánva, csak a kedvező alkalmat lesték, várták. Ezt a vajda maga adta meg.

Adorjáni és keresszegi Csáky Istvánt, a kit a moldovai hadjáratban tanúsított vitézségeért az erdélyi hadak főkapitányává tett, (aug. 20-ika táján) *Tordára* küldötte, azzal a megbízással, hogy az egész nemességet minél előbb fegyverre szólítsa s táborba hívja.[1]) — Csákyban a vajda teljesen megbízott, ő volt most a «gratissina persona» a magyarok közül a vajda udvarában. Előkelő, vitéz, s tehetséges ember volt s a mellett alkalmazkodni tudó politikus; de mint megmutatta — egyszersmind igaz magyar, jó hazafi. A vajda kegyeit (Somogyi Ambrus kicsinyeskedő indokolása szerint) azzal nyerte meg, hogy ügyesen tudott tömjénezni hiúságának, utánozta őt ruházatában, szokásaiban, magasztalta vitézségét, a világ legnagyobb hőseivel hasonlítgatván őt össze.[2])

Tény az, hogy midőn oly előkelő hatáskörhöz jutott, midőn a vajda őt a magyar hadak élére állította, ezt ő hazája javára, felszabadítására használta föl.

[1]) *Csáky István* a biztosoknak Tordáról 1600 aug. 21. írja, hogy «me ad ill. d. d. Michäele Vaivoda huc in oppidum Torda expeditum esse, ut totam nobilitatem huius provinciae primo quoque tempore convocarem in castra». (*Hurmuzaki* IV. 1. 115.)

[2]) Simigianus 224. l.

Az erdélyi nemesség Csáky fölhívására aug. végén tömegesen gyülekezett Tordára, s a mellette elterülő erdélyi Rákos-ra, a *Keresztes mezejére.* A táborbaszállás színleg Mihály vajda nevével történt, de szívében titokban mindenki Mihály vajda ellen készülődött.

Az összeesküvés — úgyszólván — magától keletkezett s már előbb érlelődött. Része volt benne a kir. biztosok biztatásainak is, a kik *Alárdi* Ferenczet, a vajda egyik magyar tanácsosát, midőn július végén náluk Szathmáron járt, azzal biztatták a császár-király hűségére s a vajda ellen, hogy «*egy egész ország mindig ellenállhat egy embernek*».[1] Alárdi közölte ezt az ország hangadó vezérférfiaival s ez mintegy jelszóúl szolgált az összeesküvésre. A fölkelést a főurak egy Kolozsvárt augusztus végén tartott bizalmas értekezleten beszélték meg és határozták el a tordai táborbaszállás előtt.[2] A tordai táborban már fő- és köznemesek egy szívvel-lélekkel a haza fölszabadításának eszméjeért lelkesültek s azért készek voltak vért, életet áldozni, mindent koczkáztatni; bár eleinte egymás között is alig mertek arról beszélgetni.

A közvélemény, a haza fölszabadításának szent czélja magával ragadott minden igaz hazafit. Csáky István sem sokáig állhatott ellent a nemesség esdeklő szavának s tán fenyegető magatartásának s ha egy ideig tán küzdött is lelkében a vajda iránt való köteles hűség s az aggodalom és kétség érzete a siker fölött — végre is győzedelmeskedett a haza iránt való kötelesség intő szava s ő is szívvel-lélekkel csatlakozott a fölkeléshez. Mire a nemesség őt választotta vezérévé.[3]

Az összeesküvést eleinte természetesen titokban tartották, de ez idő alatt is nagy tevékenységet fejtettek ki a végből, hogy

[1]) *Alárdi* Ferencz levele a biztosokhoz. Tordai tábor 1600 szept. 6. ... Illustrissimæ Dominationes Vestræ «*provinciam integram uni homini semper resistere ac nocere posse*» *responderunt.* (*Hurmuzaki* IV. 1. 124.)

[2]) Bethlen Farkas IV. k. 539.

[3]) Szamosközy azt írja (IV. k. 124. l.), hogy «Csákyt az katonák és nemesség megtartóztatják ... és ugyancsak fenyítékkel arra veszik, hogy egyetértsen velök Mihály ellen és így generálissá teszik mind az egész táborban Tordánál». — De Szamosközy nem a legjobban lehetett a részletek és benső motivumok felől informálva, mert ő azt hiszi, hogy Csákyt Mihály vajda követségbe küldte Tordára (pedig a nemesség táborba hívásával bízta meg) s hogy akkor nyerték a magok pártjára.

Mihály vajda magyar csapatait, majd a székelyeket, szászokat, végűl a kozákokat magukhoz édesgessék s Bástát is segítségűl nyerjék meg a császári hadak egy részével.

S midőn mindezek megnyerése s csatlakozása felől biztató reménységben ringathatták magukat, akkor tűzték ki nyiltan a fölkelés zászlaját.

Ez a fordulat szeptember 2-án állott be. Csáky István szeptember 1-én még Mihály vajda «urunk ő nagysága» parancsolatjára hivatkozva inti szorgalmatos vigyázásra a beszterczeieket,[1]) szeptember 2-án a nemesség élén álló hat főnemes (mintegy forradalmi bizottmány) már nyilt proclamatiot intéz többek között a beszterczeiekhez is, csatlakozásra hiván föl őket Mihály vajda ellen.

Elősorolják ebben az okokat, a mi őket a fölkelésre indítja. Elmondják, hogy Mihály vajda régi szabadságukban és törvényeikben miképen rontotta meg az országot, hogy milyen szokatlan adókkal és terhekkel fogyatta el egész országúl a népet s «a mi ezeknél nagyobb, hogy *minemű iszonyú és rettenetes végzése volt, hogy az egész nemességet mind levágattassa,* azonképpen az magyar fizetett szolgáit s a városokbeli főnépeket is.»

Midőn ezért elhatározták, hogy a vajda ellen föltámadnak: a szászokat is csatlakozásra hívják föl, s ugyanakkor már azt is kinyilatkoztatták, hogy a vajda magyar huszárai jőnek, a székelyek egy része is, főkép az aranyos-székiek s a kassai generális is segélyökre siet.[2])

Mihály vajda az alatt *Szász-Sebesnél* vonta össze hadait, oda rendelvén összes zsoldosait s a székelyeket, azon ürügy alatt, hogy Temesvár felé a törökre akar ütni. Azután rendeletet küldött a nemesek tordai táborába, fővesztés terhe alatt parancsolván, hogy három nap alatt Gyula-Fejérvárra menjenek.

A nemesek, hogy az összeesküvést palástolják, mentséget kerestek s azt üzenték vissza követük *Bánffy Gábor* által, hogy Torda inkább központi hely a gyülekező megyei hadaknak s ott nagyon jó legelő van lovaik számára, míg Fejérvár vidéke el van pusztítva; engedje meg tehát, hogy ott táborozzanak.

[1]) Csáky rendelete szept. 1-én.

[2]) A tordai táborban lévő nemesek Beszterczének 1600 szept. 2-án.

A vajda úgy tett, mintha belenyugodnék. Engedékenységet színlelve lépre akarta csalni őket, hogy kifőzött tervét — a nemesek megöletését — végrehajthassa. Az alatt az ürügy alatt, hogy fontos közügyekben óhajt velök tanácskozni, azt rendelte, hogy minden főúr és nemes egy-egy szolgával siessen hozzá. A ravasz Mihály bán tanácsa volt ez (maga megvallotta később, midőn ő esett a másnak ásott verembe[1]) s a többi bojárok is helyeselték, azzal érvelvén, hogy ha a vajda a magyar nemeseket meg nem öleti, ők vesznek el általuk. Egyedül a magyarbarát Bulcseszti *Kulcsár* Radul volt ellene, s ő azt tanácsolta, hogy a vajda inkább szeretetet igyekezzék ébreszteni az erdélyiekben, mint félelmet, mert a rettegtetés nem jó politika.[2])

A nemesség átlátván a vajda szándékán, ennek a rendeletnek sem engedelmeskedett, tisztességes ürügyekkel mentegetődzvén.[3])

A vajda látván a nemesség komoly ellenkezését, két befolyásos magyar főurat küldött hozzájuk követségbe, *Kemény* Jánost és *Petki* Istvánt; azzal a megbízatással, hogy tudják ki, mi a szándékuk és megengesztelven őket, bírják rá a csatlakozásra.

Kemény és Petki (ez utóbbi magánboszúból is, mert a vajda régebben őt is meg akarta öletni s csak a tanácsurak könyörgésére kegyelmezett meg neki) épen ellenkezőleg, maguk biztatták a nemességet, hogy föltett szándékuktól el ne álljanak. Maguk is csatlakoztak hozzájok s nem sokára épen ők mentek követségbe (az előbb küldött *Bogáthy* Miklós után) *Makó* Györgyhöz, Mihály barczasági magyar zsoldosai kapitányához, a ki zászlóaljával már Meggyesre érkezett, hogy rábeszéljék, hogy ne Fejérvárra menjenek, mint a hogy a vajda azt kívánta, hanem Tordára, a nemesek táborába.

Követségük nagy horderejű és sikeres volt.

A vajda Barczaságon szállásoló magyar zsoldcsai csatlako-

[1]) Szamosközy IV. 123.

[2]) «Ez Kulcsár Radul a boérok között legfőbb volt és igen nagy úr, hogy Havasföldének majd harmadát ő bírta. *Ez magyarúl is tudott és barátja volt az magyaroknak. Itt Erdélyben is lakott Báthory István vajda idejében; étekfogója volt.*» (*Szamosközy* 123. lap.)

[3]) Bethlen F. hist. IV. 224. l.

zása nagy nyereség leendett a nemességre nézve, mert ha számuk nem is volt nagy, de a vajda legvitézebb, régi harczedzett katonái voltak. S megnyerésükre a nemesek annál inkább számítottak, mert a vajda erősen elidegenítette őket magától, egyrészt tetemes, több hónapi zsoldhátralékuk miatt s főkép, mert kapitányuk élete ellen tört, kit az összeesküvésben való részességgel gyanusított. Makó Györgyöt a vajda már előbb mindenképen Fejérvárra akarta csalni, hogy elfogassa és lefejeztesse, mert kezébe került ennek egy barátjához írt levele, melyben ez a vajdának a nemesség megöletésére czélzó tervét elárulta.

Makó tehát már azzal a szándékkal indúlt meg a Barczaságról, hogy nem a vajdához csatlakozik, hanem Magyarországra megy ki csapatával.

Mihály vajdát nagyon megdöbbentette a hír, hogy legvitézebb katonái (*«az ő ereje»*, mint a hogy őket nevezgeté) el akarnak pártolni. Követet küldött azért eléjök (*Nemes Jánost*), hogy «aranyhegyek ígéretével is» visszaédesgesse őket, négy havi zsoldhátralékuk kifizetését is ígérvén.[1])

Ugyanakkor a nemesség tordai táborába is küldött újabb két követet, *Sennyei* Pongráczot és *Stoika* visztiert, udvarmesterét, a ki nemrég tért vissza Pilsenből. Utasításuk az volt, hogy a nemesség előtt czáfolják meg az ő elvesztésökről szállongó híreket; és hogy panaszt emelvén a magyar zsoldosok elpártolási szándékáról, kérjék a nemességet, hogy intsék őket a hűségben maradásra.

Velök küldötte a tordai táborba a barczasági csapatok két követét is (Veres Mártont és Borsai Györgyöt), a kiket ezek négy havi elmaradt zsoldjuk sürgetésére küldöttek a vajdához.

Stoika nagy oratiot tartott a nemesseg előtt Tordán, esküdözvén, mily becses a vajda előtt a nemesi vér s mily ártatlanúl vádoltatik életökre való leselkedéssel s kéri a vajda magyar katonái megintését s ha Magyarországra kimenni akarnának, erőszakkal való visszatartásukat.

Makó követei kijelentették, hogy többé a vajdának szolgálni nem akarnak.

A vajda követei azt hallván, hogy Makó csapata Kolozsvár

[1]) Simigianus id. m. 226. l.

felé megy, ők is Kolozsvárra mentek, hogy visszatérítsék őket. De ott hiába várták őket s néhány nap múlva eredmény nélkül tértek vissza Fejérvárra.[1]) Ép oly kevés eredménye volt a Nemes János követségének is Makónál s a magyar zsoldosoknál.

Mihály vajda részéről nem használt semmiféle magas ígéret, sem a szívökhöz beszéltetés. Az «aranyhegyek» ígérete helyett jobban vonzotta őket a nemesség részéről ajándékúl ígért két havi zsold s a magyarságukra való hivatkozás, a fölébredt önérzet s az a vágy, hogy magyar ügyért, Erdély fölszabadításáért küzdjenek s csatlakozzanak vérrokonaikhoz.

Torda felé vették hát útjokat s oda siettek. A mint a tordai táborba érkeztek, határtalan volt az öröm mindkét részről: harsogtak a trombiták, szóltak a tárogatók s meleg kézszorítással üdvözölték egymást a testvér bajnokok.[2])

Az erdélyiekre nézve kétszeres volt ebből az erkölcsi haszon: a tordai tábor egészen fölvillanyozódott s erre a hírre a még otthon levők és habozók is siettek a táborba.

Az erdélyi rendek nagy gondot fordítottak a *székelyek megnyerésére* is — és nem hiába. Egy része e kiváló harczias nemzetnek valóban hozzájok csatlakozott, főkép azok, a kik szomszédságukban voltak, u. m. *az Aranyas- és Maros-székiek.* Ezeknek régi szabadságát 1600 szeptember 11-én ünnepies oklevéllel biztosítják és megerősítik.[3])

Igy az *Aranyas-székiek* «nagy örömmel, gyorsasággal és serénységgel jüttenek» a tordai táborba a «szegény megnyomorodott haza» fölszabadítására. Hozzájok csatlakozott a *Maros-székiekkel* Vásárhelyről Tamásfalvi János kapitány is mintegy (400) 1300 lovassal s előmutatta Mihály vajda hozzá intézett levelét a nemesek megöletésének tervéről.

Küldöttek követet a *belső székelyföldi* «uraik atyjokfiainak» is, előadván nekik is, hogy Mihály vajda «minden mestersége, igyekezeti az volt, hogy az magyar nemzetet, székelységet és

[1]) Bethlen Farkas hist. IV. 556.

[2]) Bethlen Farkas hist. IV. 566. l.

[3]) A tordai táborban lévő nemesek főbbjei az Aranyas-széki székelyek részére adott kiváltságlevele 1600 szept. 11-dikéről.

szászságot elfogyatván, ez szép földet, mely minket nevelt és hizlalt, oláhokkal megrakja.» Fölszólítják őket is csatlakozásra, ígérvén szabadságukban való megtartásukat — ellenkező esetben házaik fölégetését, feleségeik, gyermekeik szablyára hányatását.[1])

De a belső székelyföldiek, főkép a háromszékiek mindennek daczára megmaradtak a vajda hűségében s az ő táborába siettek. Szeptember 11-én mintegy 4000 székely érkezett Bázna vidékére[2]) s onnan tovább Szász-Sebes felé.

A *szászoknak*, a kik ebben az időben is «circumspectus» politikát folytattak, jó ürügy volt ez arra, hogy daczára a nemesség mellett nyilatkozásuknak, ők se jöhessenek, tűzhelyeiket kellven oltalmazni a székelyek és a Havasföld felől érkező oláh csapatok ellen. Tényleg volt is kisebbrendű összeütközésük szekelyekkel és oláhokkal. Pl. a *brassaiak* szeptember 15-én 4000 oláh, rácz és magyar hadat, mely a havasokon át Oláhországból a vajda segítségére jött, a Bodza-szorosnál visszavertek; mígnem a háromszéki székelyek segélyökre sietvén az oláhoknak, a brassaiakat visszavonulásra kényszerítették, mire aztán ezek az oláh és székely csapatok a Barczaságon át Mihály vajda tábora felé vonúltak, a kihez azonban már csak a csata után érkezhettek.[3])

A szászok közűl mindössze csak a *beszterczeiek* nyújtottak sok sürgetésre némi segítséget — katonaságban és fegyverekben.[4])

Így a miriszlai ütközetben vajmi kevés szász vett részt.

A nemesség kisérletet tett a Mihály vajda zsoldjában lévő *kozákok* átpártolására is, a kik mintegy 10—12,000-en voltak. Azok hajlandók is lettek volna átállani, üres kézzel lóháton átszökhettek volna, de podgyászukat, az összeharácsolt zsákmányt s a Mihály vajdától hűségben tartásukra csak az imént nyert ajándékokat társzekereiken elhagyni csak az alatt a föltétel alatt voltak hajlandók, ha a nemesek mindezekért kárpótolják őket; a mire meg ezek nem vállalkoztak. Így a kozákok átpártolása elmaradt; de a

[1]) Az háromszéki székelyeknek íratott articulusok 1600 szept. 10-ről.

[2]) Brassó tanácsa Nagy-Szebennek Meggyesről 1600 szept. 11-én.

[3]) A brassaiak a szebenieknek. 1600 szept. 17.

[4]) Az erdélyi rendek rendelete Beszterczének a tordai táborból 1600 szept. 4., 7., 8., 10., 12., 14.

nemesek azzal biztatták magokat, hogy midőn kenyértörésre kerül a dolog, nem fognak ellenük harczolni.

Mihály vajda táborából azért napirenden voltak az átszökések. A vajda *gyalog testőrségéből* is többen átosontak kerülő útakon a tordai táborba. A vajda dühében többeket levágatott közülök, a többieket pedig a fejedelmi palota magas kőfal-kerítéssel körített kertjébe záratta el. A kertben nem rég épített fürdőt — Somogyi szerint — kilencz ilyen vitéznek vérével szentelte föl a vad Saturnus tiszteletére.

Lovas testőrsége, a nemesekből álló *besliák*, a vajda kegyetlenkedésétől megborzadva, éjnek idején megszöktek s a tordai táborba jöttek át. Velök ment a kolozsvári származású jeles ifjú *Jacobinus* János is, a vajda kanczelláriájának titkára, a kit a Báthoryaktól örökölt.

Az idők jele volt, hogy kevés kivétellel minden magyar sietett elhagyni a sűlyedező hajót. Csak a székelyek egy része bízott vakon a vajda szerencsecsillagában.[1])

A legnevezetesebb vívmány, a mi az erdélyiek fölkelését diadalra juttatta, Básta a felsőmagyarországi kapitány megnyerése volt.

Básta az erdélyi mozgalmak hírére Kassáról fölkerekedve, szeptember 5-én már Majténynál táborozott. Onnan inti Kolozsvár városát a császár iránti hűségre.[2])

A nemesség követeket küldött elibe (*Alárdi* Ferenczet és *Haller* Gábort) szeptember 7-én kelt hitlevéllel,[3]) hogy részökre nyerjék az ő segítségét. Básta, a ki különben is gyűlölte a vajdát s a császárnak vélvén ezzel jó szolgálatot tenni, a császári biztosokkal egyetértőleg[4]) elhatározta, hogy a fölkelők segítségére megy. S átlép-

[1]) A fölkelésről figyelmet érdemel: Marosvásárhelyi *Nagy Szabó Ferencz* Memoriáléja; *Enyedi* Pál éneke az erdélyi veszedelmekről (kiadva Erd. Tört. Adatok, szerk. gr. Mikó I. 1. k.); *Mikó* F. Historiája (Akadém. kiad. II. o. 7. k.); *Kulcsár* István Krónikája 98. l.; *Miles* Siebenbürgischer Würg Engel oder Kronik ü. d. XV. Jahrh.

[2]) Básta Kolozsvárnak.

[3]) *Hurmuzaki* IV. 1. 125. l. *Bethlen* F. id. m. 549. l.

[4]) Ungnád erről szept. 7-éről a Tasnád melletti szántai táborból értesíti Kolozsvárt, melynek követei hódolattal járultak eléjök.

vén az erdélyi határt, hatezer emberével sietett előre; nagy örömrivalgások között vonúlt be szeptember 13-án Kolozsvárra s ott egy napi pihenőt tartván, 14-én Tordára, a hol neki Csáky a vezérséget tüstént átadta.

Básta ekkor még abban a hitben ringatta magát, hogy Mihály vajda Erdélyből szép szerivel kitakarodik s ő abban az esetben Temesvár ostromára vezeti az egyesült szép sereget.[1])

Az erdélyi rendek most már a győzelem biztos reményével kecsegtették magokat. Seregök a Básta 6000 emberével 18,000 főre szaporodott. Az erdélyi nemesség színejava táborukban volt, mindössze Sennyei Pongrácz, Bodoni István, Barcsay András és Békés István volt még a főbbek közűl a vajda táborában; ezek is inkább kényszerűségből, szigorú őrizet alatt, míg a fogságban tartott Kornis Farkasról és Palatits Györgyről azt sem tudták Tordán, hogy élnek-e még, vagy már megölettek.[2])

A főbb várak is kezökben voltak már, *Gyalu, Görgény és Vécs, Szamos-Újvár s Kővár* átadása felől Léka Agával alkudoztak, gazdag jutalmat ígérgetvén átadásukért. Kővárat szeptember 13-án vette kezéhez Székely Mihály, Szamos-Újvárt pedig Kornis Gáspár fia zárta körűl, hogy Léka Aga (a ki a csata eldőltéig meghódolni nem akart) ki ne jöhessen belőle.[3])

Mihály vajdának ez alatt egymást érték követei a tordai táborban, most már kérésre és esdeklésre fogván a dolgot a fenyegetődzések helyett.

Így küldötte újabban követségbe hozzájuk *Vásárhelyi* Gergely jezsuita atyát és *Ungvári* János fejérvári ref. lelkészt, a kik által minden sérelmük orvoslását ígérte, csak jöjjenek hozzá, hogy aztán egyesült erővel a török ellen menjenek. De a rendek meg sem hallgatták s letartóztatták őket.

Midőn pedig Básta megérkezéséről értesült, egyik főbojárját

[1]) Básta Mátyás főhgnek, Torda szept. 14. (bécs. titk. levélt. Varia Turcica.)

[2]) Ungnád jelentése a császárnak Kolozsvárról 1600 szept. 14. (*Hurmuzaki* IV. 1. 134.

[3]) «Az erdélyországi urak» stb. Léka Agának Torda 1600 szeptember 10. és 13. — Makó György kapitány s Mihály vajda többi régebbi magyar tisztjei Lékának szept. 11.

András posztelnikot és a kolozsvári származású *Trauzner* Lukácsot küldte követségbe, egyrészt *Bástához*, hogy a császártól nem lévén ellene megbízatása, hagyja őt békében, emlékezzék meg a császárnak tett nagy szolgálatairól, a mikért nem illő dolog neki gonoszszal fizetni; másrészt a *rendekhez* emlékeztetendő őket arra, hogy Erdély elfoglalása után megkímélte őket s életöket, melylyel szabadon rendelkezhetett volna; végűl a tőle elpártolt *magyar katonákhoz*, hogy eszökbe juttassa sok jótéteményeit, hogy úgy tartotta őket, mint fiait, nem mint szolgáit, ígérvén, hogy ha visszatérnek hűségére, régi kegyeivel halmozandja el ismét őket.

De a rendek nem engedték meg, hogy a követek a vajda üzeneteit nyilvánosan előadják.[1])

Mihály vajda azonban a béke-kísérletek mellett nem hanyagolta el a hadra-készülést sem. Nem várta tétlenül a veszélyt. Hadait mindenünnen összevonta. A török felőli végvárakból, Jenő, Lippa, Lugos és Karánsebes váraiból az őrséget magához rendelte *Barcsai* András vezerlete alatt. A hozzá hű székelyeket táborába gyűjté. Fiához Havasföldébe gyors futárokat küldözött. Segélyadásért kereste meg Ibrahim temesvári basát is. Az erdélyi oláhságot is fegyverre szólította, a mi azoknak nem igen volt ínyökre, jobb szerették a kész prédát — harczolni érte nem volt oly kedves mulatság. «Fogaras tartományból minden háztól egy embert kívánt, a mihez azonban a községnek semmi kedve nem volt, mint az uraimnak a sós káposztához.»[2]) Adókat sietett behajtani, újabb kölcsönöket szedett föl, (Nagy-Szebentől 28,000 frtot kért kölcsön) — hadi szerekkel látta el magát, főkép Nagy-Szebenből — szóval minden lehetőt megtett, minden követ megmozdított s erősen bízott, hogy «az árulókat megveri az Isten, mert valaki *ura fejedelmére* támadott valaha, mindenkoron szégyent vallott az.»[3])

* * *

[1]) Bethlen Farkas id. m. IV. 571. l.

[2]) Névtelen jelentés, a tordai határozatok mellett N.-Szebenben a városi lvtban «die 9. szept. estwe 1600.» kelettel.

[3]) *Mihály v. levele Nagy-Szeben tanácsának 1600 szeptember 13-ról.* (A nagyszebeni lt. 1484. sz.)

A megpróbáltatások eme nehéz napjaiban *a vajdának egyik érdekes jellemvonása* tűnik szemünk elé: *babonasága*. Már előbb jósoltalott magának öreg anyjával, hogy állandó lesz-é uralma Erdélyben? De a jóslat balúl ütött ki. Majd magyar és oláh paraszt gyerekeket állít ki egymás ellen, egyenlő számmal s összeverekedteti őket; abból akarván jósolni, hogy győzni fog-e? De a magyar suhanczok ügyesebben forgatták a botot s megverték az oláhokat.[1]) A tábor kimozdítása előtt való éjjel álmában borzasztó vihart látott, a mely Fejérvár felé húzódott s egy villám épen őt találta. — Riadva ugrik föl ágyából, rögtön ki akar futni Oláhországba, összeszaladt tanácsosai alig tudják megtartóztatni.[2])

A vajda kedélyállapotát semmi sem jellemezheti jobban, mint Ungnádnak egy szeptember 14-én Kolozsvárott kelt jelentése:

A *vajda* — mondja a jelentés — a sokféle hír miatt *egészen magán kívül van, ki van kelve színéből, nagyon ingerült s annyira zavarban van, hogy azt sem tudja, mit tegyen; egyszer sír, másszor káromkodik.*[3])

Szinte képzeljük magunk előtt a szilaj szenvedélyek emberét, a mint a düh és kétségbeesés marczangolja. Megérte fő-fő vágyainak teljesülését — ravasz furfangja és kardja urává tette három

[1]) Bethlen F. 520.

[2]) *Szamosközy:* id. m. IV. k. 123. l. Mikor Mihály vajda Fejérvárról kimenne az tordai had ellen, éczaka, mikor alunnék, nagy hirtelen látja álmában, hogy Torda felől nagy fekete felleg támad és Fejérvár felett megállván, az vajdát nagy dörgéssel agyonüti. Így nagy hirtelen felugorván álmából és úgy mint esze nélkűl felriadván, gyertyát hozat, behívatja *Senynyei* Pongráczot, *Bodoni* Istvánt és az boérokban; azok biztatják, hogy ne higyjen álmának. Oly igen megrettent volt ezen, mert *igen superstitiosa az a natio*, hogy másnap mindjárt el akart futni Havasalföldébe, így ítélvén az álomból, hogy nem jól leszen dolga. De az boérok nagy könyörgéssel tartóztatták meg, hogy mind ott vesznek, ha elmegyen etc. Es így nagy kétségesen maradott meg, és ez álomlátás után másnap indult ki Fejérvárról az nemesség ellen.

[3]) *Ungnád a királynak, Kolozsvár, szept. 14. 1600.* «Er soll vor zorn und ungedult aller entfarbt und furiosissimus jetzt, und also confundirt sein, dass er auf täglich einkummende wiederwertige zeitungen und obfäll nicht wäs, wo u. wie er daran ist, *ein weill waine er, ein weill fulminir er*» stb. (Bécsi titk. lt. *Hurmuzaki* IV. 1. 133. l.)

országnak s most, midőn a szerencse oly magasra emelte, egyszerre föltűnni látja maga előtt a tátongó mélységet, mely őt elnyelni készül. Görcsösen ragaszkodik, mint a vízbefúló, minden szalmaszálhoz. Ha a jövőre gondol: elfogja a kétség; ha ellenségeire: megszállja a düh — s haragja és izgatottsága könyekbe és szitkozódásba fúl.

* * *

Básta szeptember 15-én szemlét tartott a Keresztes mezején fölállított egyesült hadsereg fölött, a mely 12,000 gyalog s 6000 lovas vitézből állott, s négy nagyobb ágyúval s 8 taraczkkal rendelkezett.

A vajda serege ellenben 20,000 gyalogból és 12,000 lovasból állott, 27—32 ágyúval. Legjelesebb katonák voltak közöttük a régi szabadságuk visszaállításáért hálás szekelyek («gente di buon nome»). A többiek kozákok, oláhok és ráczok («gente da rapina») sokkal silányabb harczosok voltak, a kiknek inkább a rablason járt az eszük.[1])

A fölkelők seregének lelkesültsége, magasabb katonai szelleme s jobb fölszerelése kipótolta a számbeli nagy különbséget.

A tordai tábor szeptember 16-án fölkerekedett s *Maros-Újvár* alá szállott, s ott a Maros partján tábort ütött Mihály vajda is megindult Fejérvárról s Tövisen át (melyet pár nappal ezelőtt fölégettetett s lakóit kardélre hányatta[2]) *Enyed* felé vonúlt s azon innen a *Tinódi rét*-en állapodott meg.

Szeptember 17-én Básta azzal a szándékkal indúlt tovább, hogy épen a Tinódi réten üti föl a következő tábort; de a kémszemlére kiküldött huszárok csakhamar meghozták a hírt, hogy ott már a vajda táboroz. Básta tehát az Enyedtől egy mérföldnyire fekvő *Miriszlónál* állapodott meg, melyet megszállott és seregét előtte (délre) csatarendbe állitotta.

[1]) *Tarducci* Achilles «Delle Machine, Ordinanze stb.... In Venetia 1601» cz. m. «La Giornata di Giorgio Basta contra Michele vaivoda di Vallachia li 18. Septembre 1600». (Bp. egyet. kvtár. Ec. 48. sz. a.)

[2]) Der Waida häb zu *Tuisch* ein meill von Weisenburg, man, weib und khindt niederhauen lassen.» Ungnád szept. 14. jelentésében. (*Hurmuzaki* IV. l. 134.)

Mihály vajda is előbb vonúlt valamivel s a táborhelyével szomszédos *Holtmaros* nevű mezőn állította föl seregét.

Szemben állott tehát a két sereg egymással a szűk Maros-völgyén. Kelet felé a Maros medre, nyugatra hegyek és dombok lánczolata, a kettő között mintegy 1500 lépésnyi sík lapály. A Maroson túl a *gombási halmok* nyulakodnak előre a folyóig, melyeket a vajda 300 lovassal tüstént megszállatott, nehogy az erdélyiek azok megett megkerűljék vagy hátba fogják seregét s hogy lovasai onnan figyelemmel kísérjék az erdélyi sereg fölállítását és mozdulatait.

A Marostól jobbra végig húzódó hegyek közűl egy bővízű, jókora patak ömlik a folyóba. Ennek a pataknak természetes védvonala mögött a völgy-szorosban állította föl a vajda seregét és ágyúit, úgy hogy ott megtámadni, vagy onnan őt kimozdítani bajosan lehetett. A Miriszlóról Enyed felé vezető országútat az úgynevezett *Békés-hídja* kötötte össze a patak fölött.

Midőn ezzel szemben Básta Miriszló falu végén a hegyektől a Marosig homorú körív alakjában seregét csatarendbe állította, a tűzérség és ágyúk védelmére hirtelen földsáncokat hányatott. A hadrend jobb szárnyán a dombsor alatt állottak a magyarországi *magyar csapatok*, a falu végén álló templomra támaszkodva. Középen az *erdelyi* hadak; balszárnyon a Marosig terjeszkedve a *német csapatok* s az összes *ágyúk*, jól elsánczolva, a bresciai *Cavrioli* Tamás gróf tábornok vezérlete alatt.[1]) (A falu akkor nem a hegy mögött, hanem azon innen a Maros mellett állott.)

A csatározást szeptember 17-én d. u. Mihály vajda kezdette meg, egy zászlóalj kozákot küldvén át a patakon az erdélyiek megtámadására. De ezeket az erdélyi lovasság csakhamar visszaverte. A falut azonban sikerült a kozákoknak fölgyújtani, «hogy a magyarok az űzéstűl inkább megszűnjenek; de a felől ugyan eljárának dolgokban».[2])

Az erdélyiek erre általános rohamot akartak intézni a vajda serege ellen s Csáky István, Mikola János és más főurak által óhajtásukat Bástával közölték. De Básta azt felelte, hogy nem tanácsos a vajdát emez erős hadállásában megtámadni, mert onnan alig

[1]) *Tarducci:* giornata-ja szerint.
[2]) *Szamosközy* IV. 124.

lehet őt csatára kicsalni a támadók nagy vesztesége nélkül; aztán meg estére járván az idő, már elmúlt az ütközet ideje. «*A vajda igen czigán, azért mi is ravaszok legyünk.*» Ám ha nektek úgy tetszik, hogy még ma megvívjunk vele, én sem vonom ki — úgymond — magamat belőle; de gondoljátok meg, hogy ha megveretünk, a császárnak, «az én uramnak sok némete vagyon másutt, nem sok kárt vall ez velem való németek veszedelmében; *de nektek csak egy országotok van, azt vesztitek el és mind fejenként magatokat*». Básta azért azt javasolta, hogy várjanak másnapig: a vajda az éjjel vagy visszavonúl, vagy másnap kijő védsáncza mögül s ő fog támadni.

Básta okos tanácsa meggyőzte az erdélyieket, a kik között a legjelesebb stratéga volt az öreg *Borbély* György, a ki még a Báthory István hadi iskolájában nevekedett és a török fölött Lippa, Csanád és Jenő vára körül vívott győzedelmeiről volt híres, de most már lábai és keze elköszvényesedvén, csak kocsin követhette s tanácsával segíthette honfitársait. Ő állapította meg Bástával másnapra a haditervet.

Este felé Mihály vajda *Örmény* Pétert levéllel küldötte Bástához és az erdelyiekhez. Bástától azt kérdezte, hogy mit keres a császár hadaival az összeesküvők között, van-e arra a császártól rendelete? Az erdélyiekkel szemben pedig esküdözött, hogy ő nem lesz oka a keresztyénség romlásának, nem ő gyújtotta ezt a tüzet, hanem néhány nemesnek a vakmerősége. Kéri még most is őket, hogy térjenek vissza hozzá s egyesült erővel üssenek a törökre s ostromolják ki Temesvárt.

A rendek és Básta jól ismerték Mihály megbízhatatlanságát s esküszegéseit s levelére mit sem adtak. A rendek azt felelték, hogy eddigelé nem ismerték az ő szándékát a török ellen, ők sajnálják a keresztyén vér ontását; de mert már késő az idő a hirtelen való válaszra ilyen fontos ügyben, az éjjel meghányják-vetik a dolgot a rendek tanácsában s *reggel majd választ adnak.*

Básta is hasonlóképen válaszolt, hogy *majd reggel megmutatja a császár rendeletét* (a császári zászlóra czélozván[1]); és fölszólítja,

[1]) Respose 'l Basta, che la mattina seguente gl' harebbe mostrato l'ordine ch' havea, alludendo al stendardo Imperiale, che seco portava. (*Tarducci* id. m. 42. l.)

hogy a tartományt ő felségének engedje át, a mely esetben szabad útat enged neki az Oláhországba való visszatérésre; s meggondolási időt ad neki erre másnap reggel nyolcz óráig.

Mihály vajda olvasván ezt a visszautasító választ, megfúvatta a trombitákat, megverette a dobokat s másnap reggelre az ütközetet kihirdette.

Fölvirradván szeptember 18-ika (hétfői nap), Básta midőn látta, hogy a vajda erős állásából nem készül kimozdúlni, hadi tanácsot tartott az erdélyi vezérekkel s azt proponálta, hogy vonúljanak egy darabig visszafelé s így csalják ki a vajdát a patak által védett állásából, «onnat az szorosból» s «mikoron kijű onnat az mezőre, akkor lássunk dologhoz». Básta megigérte, hogy a visszavonúlásánál a hátvédet maga fogja képezni gyakorlott hadi népével.

Tetszett a fortélyos hadi terv, a mibe csak a főbb hadnagyokat avatták be. De azért a sereget Miriszló alatt csatarendbe állították, mielőtt a visszavonúlást megkezdették volna.

Az *első harczvonal közepére*, melyet a támadás legelőbb érendett, háromszáz puskás gyalogot állítottak a Tokaj és Kálló várában már néhány év óta begyakorlott vitézekből; *jobb szárnyára* 1500 magyar és erdélyi huszárt (könnyű fegyverzetű lovast) *Toldi* István és *Sennyei* Miklós hírneves bajnokok vezérlete alatt; *balszárnyára* az aranyos-széki székelyeket s a kolozsvári és beszterczei hadakat *Túri* Ferenczczel az élükön, a kinek sebhelyei Báthory István muszka és Zsigmond török hadjárataiban tanusított vitézségét nyilván hirdették.

A *második harczvonalba* kétezer lovast állított, *Csáky* István az erdélyi hadak fővezérének — *Pethe* László a kassai magyar katonák kapitányának — és *Makó* György a Mihály vajdától átpártolt huszárok kapitányának vezetése alatt.

A *harmadik harczvonal* volt a legnagyobb, a melynek magvát, mintegy 1500 német puskást, *Pecz* Henrik János vezérelte, jobbszarnyán állott a gazdag *Thökölyi* Sebestyén (a későbbi híres kuruczkirály nagyatyja) és *Bocskay (Petki?)* István kétezer huszár élén; «balszárnyán pedig a német gyalogság egy erős csapata (4000 ember[1]) melyet *Básta* maga vezényelt száz válogatott vallon testőr-

[1]) *Simigianus:* Rerum Hung. Historia-ja szerint, a kinek leírását

sége élén. Tizenkét ágyú támogatta és fedezte itt a német gyalogságot.

Az így csatarendbe fölállított seregtől jobbra 200 aranyosszéki lovas őrködött, nehogy az ellenség megkerülje őket; a balszárnyon pedig, a Maros partja felől, a hol az ágyúk is állottak, *Tamásfalvi* János állott 400 marosszéki lovassal, *Perusith* Máté (anyai révén szerb deszpota-ivadék) pedig néhány ezer paraszt katonával az utolsó harczvonal hátvédét képezte.

Mihály vajda is sietett csatarendbe állítani seregét, bár az ő különféle nemzetiségű serege a szigorú hadi rendet nem szerette megtartani s rendetlenül, tetszés szerint szokott volt támadni, meg visszavonúlni.

Az első vonalban 4500 kozákot és kurtyánt állított *Lugasi* Ferencznek és *Tahi* István Enyed fölperzselőjének a vezetése alatt.

A második vonalban 10.000 (?) székely gyalog állott; élükön *Sennyei* Pongrácz, *Bodoni* István és *Barcsay* András magyar főurak (a kikről némelyek azt mondották, hogy fogságban tartattak,[1]) mások, hogy a kényszernek engedve vettek részt a csatában.

E két vonal között állította föl az ágyúk egy részét.

A harmadik harczvonalat 4000 oláh, rácz és székely harczos képezte. Vezérük volt *Budai* György és *Petko Odabasa*. Ezektől jobb-oldalvást ismét ágyúk állottak.

A balszárnyon maga *Mihály* vajda vezényelt néhány ezer embert, az ágyúk harmadik sora által támogatva. A vajda különben nem kötötte magát egy helyhez, szokása szerint hol egyik, hol másik csapathoz lovagolt, hogy mindent lásson és maga intézzen.

A tartalékban álló 3000 székelyt, oláh gyalogságot és nagy-

Bethlen Farkas majdnem szó szerint átveszi, csak itt-ott változtatván valamit rajta, pl. itt a 4000 helyett *Bethlen* csak nagy számút említ (IV. k. 582. l.) — *Simigianusban Bocskay*, Bethlennél *Fetki* István áll. Bocskay tényleg bent volt Erdélyben Bástával s csak később küldték haza, mert az erdélyiek nagyon haragudtak rá. A sereg fölállítása (Miriszló alatt) a magyar források szerint némileg összevág az olaszszal (Decse alatt), azzal a különbséggel, hogy amott *három*, itt *egy* harczvonalról van szó s amott többször magyarok szerepelnek, a hol itt németek.

[1]) *Simigianus* szerint. *Bethlen* szerint már «qui tamen a nonnullis coacti ibi fuisse dicuntur» IV. 585.

számú parasztságot *Farkas* György, a magyarországi csatákban jó hírnevet szerzett magyar vitéz vezette, a kit a vajda nemrég fosztott meg Lippa vára kapitányságától.

Leghátulra állította a vajda az elpártolás gyanúja miatt megbízhatatlannak tartott 800 gyalogból álló *magyar testőrséget* (a vörös és kék drabantokat) *Gyarmathy* Máté vezérlete alatt.

A Maroson túl a gombási partokon 300 lovas őrködött, védve a sereget a megkerüléstől.

Mihály vajda buzdító beszédet tartott seregéhez és magasztalván vitézségüket, legelőbb is balfelől az országút fölött húzódó dombsor megszállására vezényelt ki néhány (kozák) csapatot. Ezek a hegyoldalt meg is szállották. Csakis ezekre értheti Szamosközy azt, hogy «az hegyoldalrúl, mikor menne Decse felé az Basta tábora, nagy kiáltással az kozákok szidogatni kezdék a magyarokat és minden rútsággal illetni. Azután ezek is, mikor szembe állottak volna (később Miriszló és Decse között) lejöttek a hegyoldalrúl és az többi közibe állottak».

Mert Básta átlátván a vajda szándékát, hogy erős állásából kimozdúlni nem akar s apró csatározásokkal arra akarja őket bírni, hogy ott támadják meg őt a Holt-Maros szorosában: hozzá látott megállapított fortélyos haditervə kiviteléhez.[1])

A mint így csatarendben állott a két sereg egymással szemben, Básta és Csáky egyszerre csak megfordítják az erdélyi sereget, az ágyúkat a földsánczok mögűl kivonják s szép renddel lassan visszavonúlni kezdenek Miriszlón *Decse* felé. Miriszlót, menekűlést színlelve, hátuk mögött fölgyújtják, «mintha Mihály vajda előtt ugyan el akarnának menni és futni». Mindez előre megállapított hadi terv szerint azért történt, hogy Mihály vajdát üldözésre csalogassák s a nyílt mezőre kaphassák.

A cselfogás pompásan sikerült.

[1]) Mihály vajda seregfölállítását az egykorú *Simigianus* után adjuk, a melyet *Bethlen* Farkas is átvett, azzal a változtatással azonban, hogy ő a *miriszlai mezőre*, a csata színhelyére teszi át e fölállítást. Arra nézve mi az olasz *Tarducci* egykorú hadászati művét tartjuk alapvető és követendő kútfőnek, annál inkább, mert az egykorú *Szamosközy* följegyzéseiben és *Simigianus* történetében a csata lefolyásáról vajmi kevés olvasható.

Mihály vajda egyszerre csak azt hallja kémeitől, hogy Básta seregével visszavonulóban van.

Hová fut az olasz kutya? — kiált föl erre gúnyos önhittséggel örömében — *nem tudja, hogy én mindenütt utolérem!?* S tüstént utána indúl seregével, azzal az elbizakodott mondással, hogy *immár Prágáig meg sem állunk.*

Annál jobban soppánkodtak a visszavonúló erdélyiek, még főemberek is, a kik a hadi cselbe nem voltak beavatva. Végünk van — így szóltak — «mi elfutunk a vajda elől im mind országunkat, mind im magunkat ez órában vesztjük el!» De csakhamar megvígasztalódtak, a mint Decse előtt «az hadnagyok megállatják és rendbe állatják a sereget», miután látták, hogy Mihály vajda utánok siet s «Miriszlón általtakarodik minden hadával és az mezőre kiszáll, sok taraczkokkal, álgyúkkal.»[1])

Mihály vajdát megdöbbentette a váratlaz fordúlat s azt kérdi Barcsaytól, a ki a vajda után a sereg vezére volt, («úgymint generalis»): mit gondol, mi szándéka van ezeknek?

— «Mond Barcsay András: ezek bizony megvívnak velünk.»

— «Mond az vajda: csináljunk békességet köztünk.»

— «No bizony késő immár — felelte Barcsay — jobb ha mindjárt rád vészed az fegyver derekát.»

Mihály vajda és Barcsay tehát hamarosan hadi rendbe állatják seregüket, mintegy 500 lépésnyire Miriszlón innen a sík mezőn, egy csatasorban hosszan elnyújtva a sereget, a hegy lábától a Marosig.

Mintegy 500 lépésnyire tőlük Decse falu előtt sorakozott Básta és az erdélyiek serege az egész völgyet keresztben elfoglalva.

Básta s az erdélyiek fölállítását rajzban és írásban így írja le az egykorú olasz «giornata»:

Legelől külön állott *300 puskás muskatéros.* Föladata az leendett hogy a hegy aljában az országút mellett fölállított ágyúk ellen vonúljon, támogatva a német gyalogságtól.

Az előcsapat mögött a hosszú harczvonal előtt állott *Básta egy compagnia lovassal* (bizonyára az ő válogatott, testőrségül is szolgáló vallonjaival).

[1]) *Szamosközy* tört. följegyzései IV. k. 125. l.

Mögötte a hosszú *harczvonal közepén 3000 német gyalog* képezte a sereg magvát. Ettől két oldalt, jobbra és balra elosztva *1500 szilézíai lovas* (Raiteri di Slezia) állott, azzal a föladattal, hogy a szemben álló ellenséges gyalogságra ütve, azt széjjel-szórja.

A *két szárnyat* jobbról és balról a *magyar és erdélyi lovas- és gyalog csapatok* képezték, azzal a rendeltetéssel, hogy midőn az ellenség az első roham közben megzavartatik, előtörjenek s a győzedelmet eldöntsék. Így a jobb szárnyon a hegyek felé a szilézíai lovasság mellett állott egy kopjás lovas csapat és attól is jobbra két zászlóalj erdélyi gyaloghad; a középtől pedig balra a Maros felé egy erdélyi gyalog zászlóalj és két kopjás lovas csapat.

Mihály vajda is gyorsan csatarendbe szedte seregét. *A hegy lábánál* s az alatta vezető országút két oldalán a nagyobb ágyúkat helyezte el, mögötte és alább a balszárnyon gyalog csapatait. *Középen* ismét egy ágyútelep a kisebb ágyúkból (a taraczkokból), mögötte egy zászlóalj gyalogság s jobbra tőle két zászlóalj kopjás lovas kozák csapat. *A jobb szárny* elején volt a harmadik ágyútelep, háta mögött gyalogság fedezete alatt. Ettől is jobbra a Marosig még három lovascsapat, ketteje kopjákkal, egy nyillal fegyverkezve.

A vajdának 27—32 ágyúja volt, míg az erdélyiek mindössze 12-vel rendelkeztek. Seregének létszáma mintegy 25—32,000-re rúgott (20,000 gyalog és 12,000 lovas), míg az erdélyiek és Básta egyesült serege mindössze 18,000 emberből állott (12,000 gyalog és 6000 lovasból.[1])

Mihály vajda tehát látszólag erősen túlsulyban volt. Úgy, hogy maga Básta is látván Mihály vajda népének sokaságát Miriszlónál, azt mondotta a magyaroknak: *vas a ti fejetek, mert ha én ezt tudtam volna, soha ennyi néppel szembe nem szállottam volna*». — «Csak puskás gyalogja is volt ekkor Mihály vajdának 6000.»[2])

Mihály vajda erősen bízott is a túlnyomó nagy számban; az erdélyiek ellenben számbeli hátrányukat lelkesedéssel, Básta németjei és vallonjai pedig hadi gyakorlottságukkal pótolták és ellensulyozták.

[1]) *Tarducci* szerint 32,000, *Bethlen* szerint 25,000.

[2]) *Szamosközy* IV. 126. l.

Az ütközetet Mihály vajda kezdette meg, heves ágyúzással, három ágyútelepéből kereszttűzbe fogván az ellenséges csapatokat, mert — mint mondók — «nagy hosszú rendbe állatta volt az vajda az taraczkokat az Marostúl fogva az hegyig». «És miérthogy az Básta serege és magyarok veszteg állottanak, ugyan *nagy kár lött az lövés miatt bennek,* mert mind igyenesen és mind harántokon két felől oldalba lűttön lűtte az vajda űket».[1]) — Ámde az erdélyiek jól tudván, hogy hazájuk sorsa e harczon dől el, a heves ágyúzást emberűl állották. *A mint Mihály vajda lőtette az magyarokat* — irja az egykorú Szamosközy — *úgy állottak, mint az kőszikla, hogy csak nézni is szörnyű dolog volt.*» Ekkor esett el mindjárt *Bessenyei* István magyarországi jeles ifjú vitéz.

A csatáról nem maradtak ránk részletesebb tudósítások, ennek hű képét tehát — a mi régi ütközetekről különben is vajmi nehéz dolog — nem adhatjuk. Annyit tudhatunk, hogy Básta csakhamar általános rohamra vezényelte seregét. «Az ország hada (nem várva be a vajda támadását) *Jézus-t kiáltván* reája mennek egyszersmind».[2]) A kállai és tokaji vitézek (muskatérosok) neki vágnak az országút mellett működő ágyútelepnek, a német gyalogság a középhadnak, a szileziai lovasság a vajda jobb szárnyán álló kozákságnak. Barcsay (a vajda «generalis»-a) a balszárnyon álló «székelyekkel jó idejin kisüteti a puskákat (elhamarkodásból avagy szándékosan?), úgy, hogy nem ártott semmit az magyar hadnak». — A kézi tusában azonban sokáig emberűl megállják helyöket a székelyek, mígnem az újabb heves rohamok által a hegyre szoríttatnak, a hol legtovább ellenálltak még a harcz eldőlte után is.

Középen is sikerült a roham, mert «a német a derekán általment» a vajda seregének.

A jobb szárnyon a szileziai és erdélyi lovasok «a Marosnak szorítják a kopjás lengyelt és kozákot». Úgy, hogy «az kozákok, kik azelőtt úgy pökik volt az markokat, semmit nem víván, præcipites (hanyatt-homlok) az Marosba ugrottanak».[3]) Sokan a megáradt

[1]) *Szamosközy* id. m. 125. l.

[2]) *Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferencz* Memorialéja (Mikó F. gr. Erd. Tört. Adatok I. k. 56. l.)-

[3]) *Szamosközy* IV. 125. l.

folyóba vesztek, a mit a többiek látván, inkább a szárazon igyekeztek menekűlni. Hiába próbálta a vajda megállítani őket, sem a szép szó, sem a kard nem használt.

Legtovább tartották magokat a székelyek, a kik a hegyoldalra tömörűltek.

«Állott vala pediglen föl — írja Nagy Szabó Ferencz, a kinek atyja Nagy Szabó János szép száz marosvásárhelyi lovassal vitézkedett ott az ország hadában — egy erős hegyre futó székelység, nagy csoport nép, azt mondották, hogy 18 száz volt; a kiket hívtak ugyan alá onnan, hogy adják meg magokat. De ők azt mondották, hogy nem jőnek, mert attól félnek, hogy levágják őket; hanem ha ugyan meg kell halniok, kezeken (t. i. karddal kezükben) halnak meg inkább.»

«Ezt meghallván a nemesség, Daczó Jánost oda küldék, és megesküszik nékiek. De valamint lőn az esküvés — ők lássák — azok szegények hitre lejöttenek, és az esküvés mellett nem szánván az ártatlanokat, reá rohant a nemesség és körűlvévén *mind levágták nagy sivalkodással szegényeket,* annyira, hogy mint egy halom, olyan volt a (holt) test. Azt mondották, hogy a holttest alól vérpatak folyt ki».

«Így torlá meg a nemesség, hogy Mihály vajda mellé ment volt Szebenhez a székelység (1599-ben). És így ismét jobbágyság alá hajtá őket».

Mihály, a mint látta, hogy a csatát elvesztette, letépeté a főzászlót nyeléről — menekvés után látott s meg sem állt Fejérvárig. Ott boszúját a fogságban lévő Kornis Farkason töltötte ki, a kit saját szemei előtt vágatott le.[1]) Azután feleségének ezüst készletét s egyéb drágaságait magához véve, tovább száguldott. Előtte s utána roncsolt serege maradványai futottak. — Égetés és gyilkolás jelölte útjokat Fogaras felé.

A miriszlai vérengző csata az erdélyiek soraiból kevés áldozatot követelt, az egykorú olasz «giornata» Básta seregéből mindössze 40 halottat és ugyanannyi sebesűltet említ, míg a vajda seregéből e szerint mintegy 10,000-en vesztek volna el. Más forrás szerint Básta és az erdélyiek seregének vesztesége mintegy 4000 halott

[1]) *Ungnád* 1600 szept. 21. jelentésében.

volt, míg a Mihály seregéből 5000 esett el s 900-at tett csak a lemészárolt székelyek száma. Ágyút 25-ötöt foglaltak a vajdától.

Az üldözés egész nap s még a rákövetkező éjjel is tartott. Egyik episodja volt ennek a kozákok veszedelme a maros-vásárhelyi had részéről, melyet a város megkésve küldött (mintegy 200 gyalogot Nagy Tamás vezérlete alatt) a fölkelőkhöz. — A miriszlai harczról másfélszáz kozák futott volt a Mezőség felé, hogy azon át meneküljenek Lengyelországba haza. De szerencsétlenségökre a vásárhelyi hadra találtak és azok mind levágták őket és jó nyereséggel tértek haza. Diadalmi jelül néhány kozák fejet is vittek haza kardjokban a székely fővárosba, a hova megérkezvén, «a bíró háza előtt először «Jézust» kiáltának és ott lerakták a kozákfejeket, melyeket az útcza végén a sorompók tetejébe rakata a bíró» (Korán Pál.[1])

* * *

Bástáék szept. 19-én hagyták oda a csatatéren fölütött táborukat s Fejérvár alá szálltak egy félmérföldnyire. Másnap, szept. 20-án tartották győzelmi bevonúlásukat Fejérvárra, a hol az erdélyi urak és a városi polgárság örömlövésekkel és gratulatiókkal fogadták őket. A várban egészen épen találták a Mihály vajda lakosztályát gazdag szőnyegeivel s fölszerelésével, melyet Básta a császár számára inventariumba íratott.

Ők sem sokáig mulattak ott, mert az erdélyiek erősen sürgették a vajda üldözését és Fogaras elfoglalását, a hol a vajda Erdélyben gyüjtött kincsét és családját tartotta. Csáky mindjárt el is küldött 400 huszárt üldözésére Szeben s Fogaras felé s ők magok szept. 21-én indúltak tovább az ellenség nyomában.[2])

Mihály vajda csakugyan Fogarasban állapodott meg. Ott voltak fölhalmozva összeharácsolt kincsei, ott volt neje s leánya.

[1]) *Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferencz* Memoriáléja id. h. 57. l.

[2]) *Ungnád* jelentése szept. 21. «im feldläger 2 meill von Weissenburg gegen der Hermanstett zu.» Ld. *Hurmuzaki* IV. 1. 136. — *Ungnád* 1600 szept. 15. jelentése szerint Kolozsvárról (*Hurmuzaki* IV. 1. 134. lap. — *Simigianus* azt mondja, hogy mindkét részről együtt 6500 esett el. — *Mikó Ferencz* Historiája 245. l. (Akad. kiadv. II. o. 7. k.) 11.000 halottat említ.

Ott a mennyire lehetett, szétszórt seregét összeszedte, mely az Oláhországból, Moldovából s Székelyföldről jövő csapatokkal mintegy tizenhat ezerre szaporodott. Ő maga ugyanis mintegy 3000 embert szedett össze a miriszlai harcz után s azzal érkezett meg Fogarasba. — Ott csatlakozott hozzá a híres szabadhajdú kapitány, *Bába Novák* 4000 gyaloggal, kiket Moldvából vezetett a vajda segítségére. *Száva Armás*, egy előkelő bojár ezer lovast hozott Moldvából. *Deli Marko* 2000 rácz lovassal csatlakozott. *Kulcsár Radul* is hozott segítséget Havasalföldéből, de csapatát a szebeniek széjjelverték, úgy hogy csak egy része futhatott a vajda mellé. Ezeken kivül mintegy 3000 székely is táborozott Fogaras vidékén, a kik a csatából elkéstek. Úgy hogy Mihály vajda ezekből ismét egy tekintélyes sereg fölött rendelkezett, a melylyel még szerencsét próbálhatott volna.[1])

A segédcsapatok különben nem könnyen juthattak be Erdélybe. Mert az erdélyiek, különösen a határszeli szászok siettek a szorosokat eltorlaszolni és védeni. A nép annyira el volt keseredve, hogy nem akarta, hogy a vajdának egy porczikája is kimenekűljön Erdélyből.

A szászok már a csata előtt elállták az útakat s a menekülőket üldözőbe vették. Nagy-Szebennél (szept. 12—14.) mintegy 18 szekeret tartóztattak föl s a rajtok menekülő bojár családok tagjait (bojarn weiber und khinder) fölkonczolták. A Vöröstoronyi-szorosnál a szebeniek álltak őrt. A Törcsvári-szorosban rosnyaiak és brassaiak tartóztatták föl a benyomuló oláhokat. Még erősebb harczot vívtak a brassaiak a Bodza-szorosban. Egy ideig sikeresen védték sánczaikból a szorost, megszalasztották az oláhokat, zászlókat és két ágyút foglaltak, de később a Moldovából is elősietö túlerő s főkép az oláhok segítségére sietö székelyek elől városukba kellett zárkózniok. Az oláhok dühe Brassó erős falain megtörött, boszújokat a barczasági falvakon töltötték, melyeket egymásután fölperzseltek s védtelen lakosaikat pokoli kedvteléssel öldökölték, míg az erdélyi üldöző hadsereg sarkukba nem jutott.[2])

[1]) *Ungnád* szept. 20-iki jelentésében, a Csáky István üldöző huszárjai által hozott hírek szerint. (Ld. *Hurmuzaki* IV. l.)

[2]) *Trausch Jos.* Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. 990—1630. 160. l. — *Krauss* Gy. Tractatus rer. Transylvanicarum (kiadta gr. Kemény

Bástáék szept. 21-én mindössze 2 mfnyi útat tettek s Szászsebesnél állapodtak meg s ütötték föl táborukat. Itt vettek a hírt, hogy a lengyel kanczellár Jeremiással és Báthory Zsigmonddal bevonúlt Moldovába. E hír kissé gondolkozóba ejtette a generalist és a biztosokat s e miatt nagyon megfontolva haladtak előre. Úgy hogy Nagy-Szeben alá csak szept. 24-én érkeznek s ott maradnak — Mihály vajda alkudozásai által is föltartóztatva — egész október elsejéig. Azt hitték, hogy még egyszer meg kell ütközniök Mihály vajdával. De a vajda helyzete a lengyelek előnyomúlása által sokkal válságosabbá vált, mintsem arra gondolhatott volna.

A lengyelek előnyomulása által valóban érdekes bonyodalom keletkezett, a mely hogy hová fog fejlődni, egyik fél sem tudhatta előre. A mint az erdélyiek Szeben felé közeledtek, a vajda már oda hagyta Fogarast s Brassó felé szállott. De egyszer csak jön a hír szept. 26-án, hogy Székely Mózes és Potocki Jakab lengyel katonasággal bent vannak Erdélyben, Besztercze vidékén, a hír szerint 12,000 emberrel (később csak 3000-et mondanak szemtanúk.[1]) Székely Mózes követet is küldött onnan Csákyhoz, izenvén, hogy nincsenek ellenséges szándékkal Erdély iránt, csak is Mihály vajda ellen küldötte őket a kanczellár.[2])

Ez az üzenet némileg megnyugtatta az erdélyieket, kiknek nagy része, főkép a köznemesség különben is óhajtotta volna Zsigmond behozatalát; de annál kevésbbé nyugtatta meg a császáriakat. Ezek annál nagyobb kétségben voltak, mert nem ismerték sem a vajda, sem a lengyelek szándékát. Zsigmond ugyanis levelet küldött be a rendekhez és városokhoz, a mi nagy szeget ütött Básta fejébe; nem kevésbbé Székely Mózes azon üzenete, hogy Csákyval szeretne összejönni, nem azért, hogy Báthory Zsigmond felől beszéljen — az ő sorsáról már gondoskodva van — hanem egyéb dolog felől. Ebből lehet következtetni — jelenti Ungnád a császár-

J. Deutsche Fundgruben d. G. Siebbg. 164. l.) *Weyss* Mih. Liber Annalium (kiad. Trauschenfels: D. Fundgruben. Neue Folge 137. l.) *Nössner* S. Res actae in H. et Trans. (U. o. 62. l.) *Album Oltardinum.* (U. o. 34. l.) *Bánfi* P. naplója. (U. o. 247. l.)

[1]) A biztosok jelentései szept. 27. 30. N.-Szebenből. (Bécsi titk. lt.)

[2]) *Heidenstein* id. m. 359. l.

nak szept. 27-én — hogy a lengyel király és kanczellár Erdélyt a lengyel koronához akarná csatolni s Zsigmondot másképen elégíteni ki Lengyelországban; remélhető azonban — teszi hozzá mintegy vigasztalásúl — hogy mivel nem ők űzik ki, mint a hogy akarták, Mihály vajdát Erdélyből, most más czélt tűznek magok elé.[1])

Az Erdélybe jött lengyel hadak vezére Potocki Jakab Besztercze vidékén (Nyirmezei táborukban) kelt szept. 21-iki levele még inkább nyugtalanította őket. Mert Potocki azt írta Csákynak, hogy a lengyel kanczellár Mihály vajdát, bárhol találja, megtámadni szándékozik, Erdélyben is fölkereste volna, de midőn hallotta, hogy fölkeltek ellene, őket indította segítségűl az erdélyiekhez a vajda ellen: kéri azért, hogy rendelkezzenek velök, mitevők legyenek?[2]) Ungnád ez alatt is valami lengyel fondorlatot vél rejleni.

Még Szebennél veszik a hírt, hogy a lengyel kanczellár már a moldovai havasok alá érkezett, Tatrosba, az Ojtozi-szoros bejáratához. «Ha Jeremiás és a kanczellár (jegyzi meg Ungnád szept. 30-án) Erdélybe üt és Mihály vajda addig el nem vonúl a Barczaságból, úgy még előbb megtámadtatik a lengyelek, mint mi általunk.»[3])

A császáriak azon töprenkednek szebeni táborukban, hogy ilyen viszonyok között mi volna teendő; azt hiszik, hogy mindkét sereggel, az oláhval és lengyellel is meg kell mérkőzniök; hogy a három közűl mindenik félnek két-két ellenséges sereggel lesz dolga. S ennek sorsa hamar el fog dőlni, mert csak 1—2 napi járó földnyire vannak egymástól: a lengyelek az Ojtozi-szoros bejáratánál Mihály vajda a Bodza-szorosnál, Székely Mózes a lengyelekkel Besztercze vidékén, ők Fogaras felé előnyomulóban.

E ritka complicált helyzetben egy csapással két legyet szeretnének ütni. Ravaszsággal akarnak élni. Oda megy ki véleményük: *meg kell várni, míg a lengyel és oláh összetűz;* a melyik legyőzetik,

[1]) *Ungnád* jelentése Szebenből 1600 szept. 27-éről. (*Oklevéltár.* Kivonatok.)

[2]) «*Pothocky Jakab de Pothok*» Csáky Istvánnak «Datum ex castris ad Nyrmező positis a. d. 1600. 22. sept.» (Bécsi titk. lt. Hung. Ld. *Oklevéltár.*)

[3]) *Ungnád*, szept. 30. jelentésében.

azzal be lesz fejezve a számadás; *a győztesre pedig azután kell hirtelen rátámadni s kiűzni Erdélyből*, legyen az akár a lengyel, akár az oláh. Ez ügyesen lehetett kigondolva; de ha a kivitelre került volna a sor, esetleg a győztes lengyel sereg ellen: nyilván hajótörést szenvedett volna az már magán az erdélyi köznemesség Zsigmondhoz s az ő ügye képviselőiül tekintett lengyelekhez szitásán.

De a dologok másként alakúltak. A keserűség poharát egyedül Mihály vajdának kellett fenekéig ürítnie.

A vajda szorongatott helyzetében nem gondolt többé ellenállásra, mikor utolsó menedéke, Havasalföld fölött is két oldalról tornyosúlt a vész. *A lengyel a határon, a török az ország belsejében Bukurestben volt*, a lakosság a hegyek alá menekűlt, katonái hűsége is ingadozott. Hires szabadcsapatának kapitánya, Bába Novák (okt. 1.) fölajánlotta szolgálatát az erdélyieknek, csak azt kívánta, hogy küldjenek hitlevelet, hogy bántódás nélkül átállhat. Ungnád örömben tör ki a hírre: *mily nagyszerű volna, ha saját emberei adnák kezükbe a vajdát!*[1])

Úgy hogy ebben bízva Csákyék «az országgal egyetemben szeretettel» veszik Bába Novák ajánlatát s «egy falut» igérnek neki s fejenként megelégedésükre szolgáló ellátást, csak hogy «jöttést jőjjön közinkben». Leghőbb vágyuk pedig az volna, hogy «ha lehetséges *ő magát az vajdát is vagy elevenen, vagy akármiképpen hozza közinkben;* valaki kezünkbe hozza, tisztességes és elegendő jószággal, *ötszáz ház jobbágygyal megajándékozzuk.*»[2])

Ilyen viszonyok között Mihály vajda menedéket egyedül abban látott, hogy ha hirtelen kibékül a császáriakkal így még segélyt is remélt tőlük a lengyel ellen.[3])

Már szept. 23-án írt levelet üldözőinek fogarasi táborából s Szelestei Jánost két bojárral követségbe küldé a Szebennél álló erdélyi táborba, kérvén Bástát és az erdélyi rendeket, hogy ne taszítsák el erővel ő felsége szolgálatától, *hűsége zálogául kezükbe*

[1]) Okt. 1. jelentése. (Ld. *Oklevéltár*. Kivonatok.)

[2]) Csáky István Bába Nováknak az Olt melletti táborból 1600 okt. 1-én, (*Hurmuzaki* IV. 1. 148.)

[3]) *Ungnád* jelentése Brassóból 1600. okt. 6. (U. o.)

adja anyját, feleségét, fiát, Petraskó vajdát, leányát Florikát és kincseit.

Básta és az erdélyi tanácsurak (*Csáky* István, *Sennyei* Pongrácz — a ki Miriszlónál még a vajda táborában volt — *Bornemissza* Boldizsár, *Alárdi* Ferencz és *Toldi* István) külön levélben válaszolnak, hogy a békekötésre ráállanak, ha a fölajánlott kezeseket szept. 30-ára Szebenbe küldi; biztosítják, hogy semmi bántódásuk nem lesz. De azt kívánják, hogy a vajda «Erdélyből minden közit kivevén, valahova császár ű felsége vagy az ű felsége generalisa parancsolja, hadával oda menjen és az keresztyénségnek s ő felségének szolgáljon.» Ebben az esetben ők is pártfogolni fogják a császárnál, hogy «mind pénzzel és néppel az pogán ellen való hadakozásban segítse — és *oda föl*, avagy egyéb helyen való jószággal is meglátogassa.»[1])

A béke felől tehát tárgyalni kezdenek. De igéreteinek még most sem hisznek, kalandor politikája újabb fogásának tartják, a minek *csak az a czélja, hogy egy kissé «levegőhöz jusson»*. Majd attól tartottak, hogy a temesvári pasával van egyetértése, majd hogy Zsigmondnak fölajánlja kardját és seregét, csakhogy rajtok bosszút állhasson.

Szept. végén már egész komolyan folyt a béketárgyalás. 30-án Mihály vajda Bástához szóló levéllel küldi a Szebenen túl *Porumbáknál* a fogarasi havasok aljában fekvő táborba követét *Kulcsár* Radult és *Száva* Armást kívánalmaival. Főbb pontok, hogy a székelyek szabadsága meghagyassék s ő Fogaras, Vécs és Görgény várakat nyerje. De a föltételről a táborban hallani sem akartak, eltalálván az alatta lappangó utógondolatot, hogy e várak és a székelység által bírni akarja Erdély egyharmadát s így Brassót is, a mely most győzelmesen daczolt ellene.[2]) Ők egész más föltételeket szabtak a vajda elibe, hogy Erdélyből távozzék s hűsége jeléül küldje családját és kincseit Erdélybe.

[1]) Básta latin levele Mihály vajdának szept. 25-én N.-Szebenből. — Ugyanakkor az erdélyi tanácsurak *magyar* levele Mihály vajdának. — Ungnád szept. 27. jelentése. (Ld. 1. *Hurmuzaki*. IV. 1. 140—142.)

[2]) *Ungnád* szept. 30-iki jelentése.

Mihály vajda tábora okt. elején már Brassón túl *Szent-Péternél* (Petersberg) és *Prázsmár* mellett feküdt. Az erdélyiek okt. 4-én *Vledényen* táboroztak s onnan sürgetik a vajdát kívánságaik teljesítésére, biztosítván őt, hogy «ha azokat a conditiokat, melyeket Nagyságodnak proponáltunk, minden czikkelyében fogyatkozás nélkül megtartja és beteljesíti, mi is hitünkre fogadjuk, hogy mindenekben azokat megtartjuk és beteljesítjük.[1])

Okt. 5-én az erdélyiek *Vidombákra* tették át táborukat, úgy hogy mind Brassóhoz, mind a Mihály vajda táborához csak egy félmértföldnyire voltak.

Básta és az erdélyiek a béketárgyalások folytatása végett a vidombáki táborból okt. 5-én Mihály vajda táborába küldték *Theökeöly* Sebestyént, néhány erdélyi úrral.

Mihály vajda meg volt törve, a föltételek fölött még alkudozott; de a császár-királynak hűségére készségesen letette az esküt bojárjaival együtt.[2])

Az erdélyiek okt. 6-án ugyancsak vidombáki táborukból újra fölsorolják Mihálynak föltételeiket, hogy tüstént menjen ki az országból, az Ojtozi-szorosba küldjön a lengyelek ellen 2000 puskást; a székely hadat mindenestől bocsássa vissza; feleségét és minden kincsét hat nap alatt küldje közikbe; a mi pedig a lengyelek ellen kívánt segítséget illeti, arra nézve találja meg ő fölségét a királyt, mert ők is onnan függenek, «az alatt, a mint tudja, oltalmazza hazáját.»[3])

Mihály — minthogy az erdélyiek már a sarkában voltak, a lengyel kanczellár előhada pedig *Székely* Mózes vezérlete alatt Háromszéken mindössze egy vagy másfél mérföldnyire állott előtte — nagyon alázatosnak mutatta magát[4]) s a föltételeket sie-

[1]) Csáky, Sennyei, Tholdy és Mindszenthy és a többi erdélyi nemes rendek Mihály vajdának a vledényi táborból 1600 okt. 3. (*Hurmuzaki* IV. 1. 151.)

[2]) *Theökeöly* Sebestyén levele Bástának a szent-péteri táborból 1600 okt. 5. (*Hurmuzaki* IV. 1. 150. l. tévesen okt. 3-ára datálva. V. ö. *Ungnád* okt. 6. jelentésével ugyanott 154.)

[3]) Közölve az Erd. O.-gy. Eml. IV. k. 546. l.

[4]) A brassai bíró beszélte «*wie sehr diemithig er Mihál sich erczaigt*». (*Ungnád* okt. 6.)

tett elfogadni. Keservesen panaszkodott ugyan, hogy úgy bánnak vele, mintha legalább is már fogoly volna. Nem ezt érdemelte ő a keresztyénségtől, melyhez még is hű akar lenni, habár keze nincs még a hátához kötve. Kéri, küldjenek segítséget a lengyel ellen s a sereggel mozdúljanak Bereczk felé, hogy a lengyelt hátba fenyegessék. Ő már nem sokat tart e két országra, ám lássák, ha Havasalföld elvész, oda lesz Erdély is. Majd a lengyelek ellen fakad ki: lám ő felsége mindig azt hajtotta (írja, a király Moldova ellen való titalmára célozva), hogy a lengyeleknek békét kell hagynunk, mert azok is keresztyének, íme láthatják most, hogy miféle keresztyének, pogányságukból csak az hiányzik, hogy nincsenek körűlmetélve.[1])

A biztosok még most sem hittek neki, tudták, hogy ha csak szerét teheti, kivonja magát a föltételek teljesítése alól, mert úgy látták, hogy *félig kétségbeesett, félig* — még most is — *rosszindúlatú.*[2])

Okt. 6-án éjjel *Kulcsár* Radult és *Kereky* János magyar kapitányt küldik át hozzá, hogy siettessék kimenetelét.

Mihály vajda ennyi sarkalásra s mert saját házát égni látta, sietett ki Havasföldére, hogy legalább azt megmentse. Okt. 7-en átkelt a havason. A mily fenhéjázva lépte át egy év előtt a Bodzaszorost, ép oly meghunyászkodva s megalázva sompolygott most azon át. Tavaly vérmes remenyekkel, minden ellenállás nélkül; most kétségbeesetten mögötte az üldöző erdélyiek, előtte újabb harczra váró ellenség, a lengyelek.

Így végződött Mihály vajda erdélyi uralma. «Ha nagyravágyása el nem kapatja, nyugodtan uralkodhatott volna Havasalföldén, sikerrel küzdhetett volna tovább is a török ellen; halhatatlan

[1]) *Mihály vajda Bástáéknak*: okt. 17. a bodzai hegyek közti táborából és *Ungnád* jelentése u. arról okt. 7. (*Hurmuzaki* IV. 1. 155—157. l.) d. n. «in castris ad possessionem Retest positis»; d. n.; okt. 13., 14. — *Básta s a biztosok Mihály vajdának:* okt. 12.; d. n. — *A biztosok jelentései:* okt. 1.; 6. 7. (Brassó), 10. (Regii=Réti) 12. 13. 14. 16. 17. (Illyefalva.) — Az erdélyi rendek Zsigmondnak, Vledényről okt. 4. (Bécsi titk. lt. Ld. *Ok*levéltár. Kivonatok s *Hurmuzaki* IV. 1.)

[2]) *Ungnád* a királynak okt. 6.: M. v. «halb desperirt und halb male intentionirt.» (Ugyanott.)

nevet, tiszteletet szerezhetett volna a keresztyénység előtt, és nyerhetett volna annyi segítséget a pápától, a császártól, a spanyol királytól, a róm. birodalomtól s más keresztyén hatalmasságoktól, hogy elfoglalhatta volna Bulgáriát, Szerbiát, később Moldovát is; de istentelen, állhatatlan lelkülete, csalárdsága, zsarnokoskodása Erdélyben, időszerűtlen betörése Moldovába, végre is a bukás örvényébe sodorták. *Mindenkit meg akart csalni s leginkább magamagát csalta meg.* Veszélybe sodorta a három országot, melyet még keveselt — s ime most nincsen hol nyugodtan fejét lehajtsa.» Ezekkel a szavakkal búcsúztatja őt Erdélyből Ungnád (a királyhoz okt. 10-én írott levelében.[1])

A dráma még nem volt befejezve. Okt. 20-án sűrű ágyúdörgés hallatszott a havasokon át, feszült figyelemmel várták a bodzaszorosi magyar hadak a hírt: tudták, hogy Havasalföld sorsa ma dől el. A hír azt hozta, hogy Mihály vajda csatát vesztett s földönfutóvá lett.[2])

* * *

Most még néhány szót a miriszlói csata színhelyéről. Miriszló község ma Nagy-Enyedtől mintegy 5 kilométer távolságra északra egy völgynyilásban, a Marostól 1000 lépés távolságra fekszik. A Maros folyó és a tőle nyugotra fekvő Dealu Chisto magaslat között most épen csak annyi tér van, hogy az országut és a vasut, melyek egyike sem érinti Miriszló falu szegélyét — elfér. A miriszlói csata idejében azonban a Maros nem folyt annyira nyugot felé, hanem Miklósfokától kezdve délnyugoti irányát megtartva a Gombási Magura lábait mosta. Ez által a Maros és D. Chisto közt egy 1000—1200 szélességű szoros képződött, mely északkelet felé folyton tágult. A szoros kijáratánál, a D. Chistotól egyenes délre (és nem nyugotra mint most) feküdt Miriszló falu, házaival egész a Marosig terjeszkedvén. A patak, mely mögött Mihály vajda serege

[1]) Ld. *Hurmuzaki* IV. 1. 158. l.

[2]) *Csáky István* Bástának s a kir. biztosoknak okt. 21. és 22. «in der nacht» 22. (Léczfalva). *A biztosok* a királynak okt. 21. (Illia városch=Illyefalva), 21. (Illiafalu). (Ugyanott.)

állott, ugyanaz, mely Csákó felől jöve, ma Miriszlón keresztül folyik a Marosba.

Ha tehát Básta meg akarja Mihály vajda seregét támadni, a *szorōsban* kénytelen harczolni, mig Mihály vajda mögött tág tér levén, erejét kifejthette volna. Ezért kívánta Básta, hogy Mihály vajda a szorosból ki a décsei tág mezőre jöjjön; ekkor ugyanis Básta serege áll szabadon, míg a vajda *mögött* Miriszló falu és a miriszlói szoros van.

Az ezen füzethez mellékelt egykorú rajz [1]) Tarducci Archilles «Successo della fassioni occorse nell' ongaria stb. czímű, Velenczében 1601-ben kiadott művéből van véve, mely a «Delle Machine Ordinance» függelékét képezi.

A képen látható betűk magyarázata az olasz szöveg szerint a következő: [2])

A. Nagy vízi árok, mely mögött erősen elsánczolva várták az oláhokat.

B. Erdő, melyet az oláh nagy számmal szállt meg.

C. Miriszló, nagy falu 2 mértföldre Gy.-Fehérvártól.

D. Básta tábora szeptember 17-én.

E. Magyar őrség, fedezve a templom és magaslat által.

F. Erdélyi őrség.

G. Német őrség, az összes, jól elsánczolt tűzérséggel.

H. Itt 500 lépésre a falutól állottak meg szept. 18-án az oláhok, egy vonalban fölállított csatarendben.

I. Itt állott meg Básta.

K. Országut, mely Gyulafehérvárra vezet.

L. Maros folyó.

M. Hegy- és domb-lánczolat, mely a Marost nyugotra kíséri s ott, ahol Básta megütközött, 1500 lépés síkot hagy.

Dr. Szádeczky Lajos.

[1]) Lásd «Történelmi Eletrajzok». 1893.

[2]) U. o.

ADATOK A BUJDOSÓ MAGYAROK KÜZDELMEIHEZ.

A magyarok ügyében, de hozzájárulásuk nélkül, 20 évre kötött vasvári béke mélyen sértette a magyarokat; a béke nemcsak hogy az országra fölötte káros vala, de kiszolgáltatta Magyarországot a töröknek és a császárnak. És ezen időtől kezdve Magyarország versengés tárgya lett a két hatalmasság között. Míg Bethen Gábor és I. Rákóczi György Magyarország szabadságáert is küzdöttek s fényes csatákat vívtak, az ország politikai egyensulya sem ingadozott. De II. Rákóczi György lengyelországi szerencsétlen hadjárata után a viszony megváltozott; a gyorsan következett fejedelemválasztások és változások ügyeibe belevegyült a két hatalmas császár is: a török és az osztrák; mindkettő hatalmát, befolyását s birtokát biztosítani s mind szélesebben kiterjeszteni törekedvén.

Magyarország nem támaszkodhatott többé Erdély segélyére. Apafi nem elegyedett Magyarország ügyeibe s megelégedett, sőt megköszönte, ha fejedelemségében nem háborgatták; Lipót kormánya tehát a magyarok alkotmányát csorbítani s polgári és vallásos szabadságát, a hol és mikor csak alkalom nyilt rá, megszorítani igyekezett. Ily eljárás természetesen elégületlenséget, békétlenséget idézett elő a magyarok között, elannyira, hogy a magyar ügyek főbb vezető férfiai közül többen a jogfosztó hatalommal való szembe szállásra s az attól való szabadulásra titkon terveket szőttek. Gróf Zrínyi Miklós az író, költő és hadvezér, kit kitünő tehetségei a többiek között és fölött képesítettek a vezérszerepre, állítólagosan egy vadkan áldozatául esett vadászat alkalmával. A vezetés ekkor Wesselényi Ferencz, a nádor kezébe jutott. Az elégületlenek ügyök megbeszélése végett számosan gyűltek össze 1665-ben a trencséni fürdőben, Rákóczi Ferencz és Zrínyi Ilona

jegyváltások, s egy évvel később Sárospatakon egybekelésök alkalmával. Ez utolsóra Apafit is meghívták, ki Teleki Mihály és Bethlen Miklóssal képviseltette magát s magára vállalta a közvetítést a portánál, ha annak ügyök támogatásáért évenkint 60,000 tallért fizetnek. A port.val való érintkezés annyiban volt sikeres, hogy a töröknek tetszett az ajánlat, ám de a vasvári szerződés kötve tartotta kezét. Egyéb akadályok és nehézségek is merültek föl időközben; Wesselényi Ferencz nádor 1667 márczius 28-án meghalt s a titkos vállalat vezetését Zrínyi Péter horvát bán vette át, ki már tovább ment Zrínyi Miklós és Wesselényi Ferencz mérsékelt tervénél: vejét, I. Rákóczi Ferenczet, kit atyja II. Rákóczi György már hét éves korában Erdély fejedelmévé választatott, akarta magyar királyságra juttatni.

II. Rákóczi György özvegye, Báthory Zsófia, ki csak színleg követte eddig is férje vallását, férje halála után visszatért ősi hitére, a kath. vallásra s fiát Rákóczi Ferenczet is oda vitte át; a Rákóczi uradalmakhoz tartozó ref. egyházak és nevelő intézetek Perényi s Loránfy-féle birtokait erőhatalommal elvette, fiával együtt Leopold védelme alá adta magát, a protestánsokat kíméletlenül üldözte, Szathmár és Szabolcs megyét, Kálló és Szathmár várát átadta Leopoldnak, Ecsedre, Patakra, Onód és Tokajra pedig német őrséget vitt be. A bécsi kormány megvolt győződve a felől, hogy Báthory Zsófia és katholizált fia által ellensulyozhatja, sőt legyőzheti a magyar békétleneket, s hogy Rákóczit még inkább megnyerje s lekötelezze, kilátásba helyezte, hogy Apafi megbuktatásával Erdély fejedelmi trónjára segíti. — Más oldalról megint Apafival kaczérkodott, s így kétszínű szerepet játszott. Tudta ugyanis, hogy a békétlenek figyelme Erdély felé irányúl s Apafitól vár támogatást; ezért kedvező — szóbeli — igéreteket tett Apafinak; nevezetesen: hogy a török terjeszkedése ellen biztosítja, a protestansok sérelmeit orvosolja, elvett templomaikat visszaadatja stb. E kétszínű politikája az osztrák kormánynak nem maradott titokban Apafi előtt sem, sőt okul szolgált, hogy annál nagyobb buzgalommal karolja fel a békétlenek ügyét s követei, Baló László, Inczédi Péter, Nemes János egymásután jöttek-mentek a portára és Kréta szigetére a nagyvezírhez, ki akkor ott hadakozott. — Mindezen eljárások viszont tudomására jutottak a bécsi udvarnak:

követei a megvesztegetett török tolmácsoktól megtudták a portán történteket s megvitték Bécsbe.

A bécsi kormány tehát annál nagyobb erélyt fejtett ki a magyarok üldözésében, míg végre Rákóczi Ferencz sem fojthatta el lelkében végleg azon gondolatot, szivében azon érzést, hogy ő magyarnak született, hogy magyar főur és épen fejedelem fia, hogy protestáns vallásban született, neveltetett és ezen honfitársai s volt hitsorsosi tűzzel vassal üldöztetnek, polgári és vallás szabadságaik és jogaik védelmezése miatt, melyeknek megtartásáért elődei, I. Rákóczi György s Bethlen Gábor, annyi véres háborút folytattak.

A koczka csakhamar el volt vetve: 1669-ben fölhívására fegyvert ragadtak elégületlen honfiai. Midőn pedig a hadi szerencse fegyvereiknek mind a déli mind az éjszaki vidékeken kevésbbé kedvezett, Erdély felé vonúltak s itt a Szilágyságban s egyes főbb urak és birtokosok udvaraikban vonták meg magokat. Itt tartották összejöveteleiket, készítették terveiket, s intézték ügyeiket, járatták követeiket Apafihoz, a portára s mindenfelé, a hol csak elnyomott ügyök támogatására a reménynek bármi kis sugara volt észlelhető. És mind ezen, hazájokból kiüzött, lelki és testi szabadságukért fegyvert fogott hazafiak «Bujdosó Magyarok»-nak vagy csak röviden «Bujdosók»-nak nevezték magokat. Szenvedésteljes küzdelmök 20 évig tartott. Vezéreik voltak: előbb Teleki Mihály, majd Wesselényi Pál, majd pedig Tököly Imre. Ámde a bujdosók gyakran egymás között is egyenetlenkedtek s a szerint választották egyiket vagy másikat vezéröknek. Leveleik, melyeket egymásnak, Apafinak, vezéreiknek s másoknak is irtak, a gróf Teleki nemzetség közös levéltárában őriztetnek, s innen másolta le a Történelmi Társulat bizottsága s adta ki Deák Farkas szerkesztése alatt. Az alább közlendők a kiadottak pótlékát képezik, s azokat kiegészítik.

I. Teleki Mihály felhivása Szathmár, Bereg és Ugocsa megyékhez, hogy testi és lelki szabadságok védelmezésére fogjanak fegyvert. 1672 szept. 16. Sárköz.

Zrínyi Péter, Nádasdi, Frangepán és Tattenbach lefejezésök után (1671 ápril 30) pártjok tagjai menekültek a merre és a mint

lehetett. Egyrészök Erdélybe vonult s itt talált menedéket s innen tett kísérleteket több ízben a polgári és vallásszabadság elnyomói ellen, segítve néha nyiltan, máskor titkon Apafi fejedelemtől s a fényes portától is.

1672. A török Lengyelország ellen ment haddal s hogy Leopold császárt elvonja a lengyelektől és hadseregét Magyarországon lekösse és foglalkoztassa: szabad kezet engedett a menekült vagy bujdosó magyaroknak, síkra szállani a német hadakkal, melyek akadály nélkül üldözték, pusztították a magyarokat, dulták, rabolták javaikat, foglalták el a protestánsok templomait. Az erdélyi rendek egy része tartózkodó volt; nem tartá tanácsosnak a menekültek ügyébe avatkozni. Apafit, a protestáns fejedelmet, a protestánsok üldözése s e mellett Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmi elődeinek a vallásszabadságért folytatott háborúik s fényes diadalaik buzdították, sarkalták hasonló cselekvésre, hogy méltó utódjok legyen azoknak Erdély fejedelmi székén. — Ily viszonyok között tehát czélszerűnek tartá nyiltan semleges szerepet vinni, titkon azonban segíteni a bujdosókat. — Ezek Tordán szervezkedtek s augusztus hó utónapjain Kende Gábor, Szepesi Pál, Szuhai Mátyás és Petrőczy István vezetésök alatt Mármaros megyéből mintegy nyolczszázan, kevés török segítséggel ellent állottak a Debreczent fenyegető Spankaunak, s rövid idő alatt 15,000-re szaporodott sergök; Spankaut visszaverték a Tiszán túl.

Ekkor Teleki Mihály is meg levén nyerve az ügynek, fölbátorodva a bujdosók szerencséjén, Kővár vidékéről Wesselényi Pál, Forgács Miklós és Gyulafi Lászlóval 500 gyalog és 700 lovassal bemegy Szathmár megyébe [1]) s szeptember 16-án kiadja a következő fegyverre szólító kiáltványt:

[1]) Szept. 15-én tudatja Apafival, hogy holnap indul, «mert Nagod előbbi parancsolatjára nézve az hadaktól kényszergettvén, hittel kellett magamat köteleznem, hogy holnap megindulok, már csak lehetetlenség elmulatnom». (Erdélyi országgyűlési emlékek XV. kötet 295. lap).

Illustrissimi, reverendiss. Admodum reverendi, Spectabiles, Magnifici Generosi Egregii et Nobiles, Prudentes idem ac Circumspecti Dni, Dni, Fratres et amici, mihi Colendissimi. Servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Hogy az úr Isten Nagyságtokat s kegyelmeteket virágzó hosszú élettel boldogítsa és velünk együtt örvendetesb boldog napokra virassza, szivbül kivánom.

Nyilván lehet Nsgtok s kglmetek előtt, hogy a régi jó hírrelnévvel tündöklő és szép szabadsággal fénlő Magyar Nemzetet a felséges Úr Isten, az ő Nagy büneiért, az ő tulajdon királyától, a kitül oltalmat kell vala várni, az ő hűségiért minemű Nagy lelki és testi szabadságtalanságra juttatta. Mely Isten és király hiti ellen való cselekedeti és hallatlan oppressiója az Isten eleiben felhatván, szentséges szemei tovább nem nézhették, hanem azt a boldog órát megengedte érni, hogy a megkeseredett és teljességgel elnyomattatott Magyar nemzet mindenek felett az Isten dicsősége és a maga nagy szabadságtalanságának helyében való állíttatása végett méltán kikelhetett, a mint hogy immár, úgy tudom, Nsgtok s s kglmetek atyjafiai feles számu magyar hadakkal eddig Kassa felé is közelítettek, ki is elhittem, Nsgtoknak kglmeteknek tudtára vagyon.

Mivel azért én is mellettem lévő magyarországi uri és fő rendekkel együtt és számos szép hadakkal ide (Sárköz, Szathmár megyében) Nsgtokat és kglmeteket per præsentes tempestive akarám requirálnom és mint Nsgtoknak, klgmeteknek javát kivánó szolgájok, szeretettel is kérném, látván édes hazájának és nemzetének ily szörnyű szabadságtalanságát és oppressioját, régi boldog emlékezetű eleinek dícséretes példáját maga szeme eleiben terjesztvén, minden idegen vélekedéseket és tartóztató gondolatokat félre tevén, mihelt ezen requisitiomat veszi, minden késedelem nélkül (hogy annyival is inkább hazánk szolgálatjában Nsgtokkal s kglmetekkel együtt) minden hadi apparatusival valahol létemet több igaz magyarokkal lenni hallja, mellém jüni el ne mulassa.

Assecurálván minden rendeket, bono fide christiana, hogy mi közönségesen nem valamely religionak üldözésére, avagy privata injurianak vindicalására igyekezünk, hanem mindenek felett

a felséges Isten dicsősége és a megnyomorodott szegény magyar haza szabadságának helyben állitása végett költünk ki.

Egyéb aránt mi a felül említett magyar atyafiakkal együtt mind Isten s mind világ előtt protestálunk, ha ki Nsgtok s kglmetek közül ezen requisitiomat posthabeálja és hazája romlását tovább is hivakodó szemmel akarná nézni, mellénk nem jő, ha kik olyaténok találkoznak (melyet mi mindazáltal nem remélünk) ha mi történik magokon és javokon, magoknak tulajdoníthatják; mert a mennyire immár Isten dolgainkat ingyen való kegyelméből juttatta, vagy mellénk jünek a haza szabadítására (kivel késni nem is lehet, vagy ellenünk lesznek. Éltesse Isten Nsgtokat s kglmeteket jó egészségben és elébbi szép szabadságát velünk együtt adja meg.

Datum Sárköz die 18 mensis septembris anno 1672.

Prætitulatarum Dominationum Vestrarum

Servitor Paratissimus.

Michæl Teleki mpr.

Kívül czím: Illustrissimis, Reverendissimis, admodum reverendis, Spectabilibus, Magnificis, Generosis, Egregiis et nobilibus, prudentibus item ac circumspectis Dnis, Dnis N. N. Supremis et Vice Comitibus Judicibus et Juratis assessoribus, toti denique Universitati Dnorum Magnatum et Nobilium Incliti Comitatus Szatmár etc. Dnis. Dnis Fratribus et Amicis, mihi colendissimis observandissimis.

Eredetije a Teleki levéltárban 870a sz.

Ezen felhivásnak csekély eredménye lehetett, mert pár nappal azután, szeptember 20-án, a szathmári német őrség Lowen alparancsnok vezetése alatt megtámadta a Vasváriba huzódott s ott segélytváró Telekit, sergét szétverte s maga Teleki is «fél saruját a mocsárban hagyva szaladott el». Kétezer gyalogja maradott a csatatéren.

Báró Kob német generális november 27-én (1672) Tothfaluból ir Apafinak s keserűen panaszolja, hogy Teleki betört a császár birtokába s a törvény és királya ellen lázítja a népet s megküldi mellékletben a Teleki föntebbi felhivását is a megyékhez.

1673. jul. 6-án Kassáról ir Apafi fejedelemnek ujból Kob

generális s kéri, hogy a jó szomszédság fentartása végett, bocsáttassa szabadon a Kővárban fogva tartott nagybányai aranyművest, ki üzleti ügyben Erdélybe jött s itt mint gyanus ember elfogatott s elzáratott; továbbá a szathmári német őrséghez tartozó azon elfogott magyarokat is, kiket a somlyói kapitány letartóztatott s fogságban tart.

1674 február 4. Szentpéter. Teleki Mihály a fejedelem rendeléséből ír Forgács Miklós, Szuhai Mátyás, Ilosvai Péter, Baranyai Gáspár, Bighe György, Csernel Pál, Bay Mihály és több Máramarosban levő menekülteknek, hogy Apafi fejedelem hire és engedélye nélkül ki és be ne járjanak az országba, s ha ezt nem teljesítik, feleségestől, gyermekestől kimenjenek az országból.

1674 marczius 24. Apafi fejedelem írja Telekinek: Úgy látjuk, ha Isten rajtunk nem könyörül, keresztyén vallásunkat teljességgel el akarják fogyatni, melyet Isten távoztasson. A mi a lengyelek dolgát illeti, az köztük való egyenetlenség hamar nagy romlásokra fog lenni, kiváltképpen senki nem lévén köztök hadakozáshoz tanult ember; ha Szobieczkivel sem alkusznak, semmi jó kimenetelét dolgoknak nem remélhetni.

Ugyanezen hó 29-én ezt írja Apafi Telekinek: Nekünk ugy hozták a portáról, a muszka a kozákokat, kik behódoltak a törökhöz, elrontotta és egy nehány városokat felvervén, magához hódoltatta, a hetmant is Tscherinben szorították. Vannak nyolczvan ezeren, kik a lengyellel akarják magokat conjungálni s ugy meg harczolni a törökkel a Neszternél.

April 8-án. Komaniból értesíti Telekit a fejedelem, hogy Ivaniczki lengyel követet várja s ha megérkezik, szivesen látja Mind a fővezérhez s mind pedig a portára követeket küldött; a fő követet pedig 15, 16-ka körül akarja tisztességes ajándékkal a fővezérhez és több portán levő nagy rendekhez expediálni.

April 17-én Fogarasból ír Telekinek: Szomoruan értette a patereknek Nagybányára való bevitelét, ugy azt is, hogy feles német präsidiumot is akarnak bevinni, de «hogy azok bevitelének és a persecutionak is ellene állhassunk, abban módunk nincsen, az (Nagybánya) német császár földén lévén. Most valamit akarnak, mindent elkövethetnek, melyben mind nekünk s mind nekik (a bányai protestansoknak) szegényeknek Istentől s az időtől kell vár-

nunk; eddig is, ha szabadságunkban állott volna megsegítésök, el nem mulattuk volna, de nem tehetünk róla. Keglmed is azért alkalmaztassa úgy magát, hogy a két részről való pacificatiónak punctumi ellen való dologban magát ne elegyítse.»

Azon erdélyi tekintélyes és befolyásos tanácsurak, kik eddig ellenezték a bujdosó magyarok ügyébe avatkozást, Bánffi Dénes tragikus esete és Béldi Pál bukása után fő és vezér nélkül maradtak s így Apafi és Teleki nem levén gátolva és akadályozva, kívülről is nyiltabban fölléphettek a bujdosók ügye támogatására.

Erről azonban szükségesnek tartotta Teleki értesíteni mind a tanácsurakat mind az ország rendeit, s kikérni támogatásukat s biztosításukat mind maga, mind családja számára s biztosítván egyszersmind a maga részéről is, hogy ellenök s a haza jóléte ellen semmit sem fog tenni. Minő zavar és forrongás volt ekkor Erdélyben a rendek egyenetlensége és egymással való ellenségeskedése miatt, mutatja Teleki két levele s Bethlen Miklósnak a Teleki leveleire adott válasza, melyek itt következnek.

Teleki Mihály két levele a tanácsurakhoz és az országhoz. 1678. marcz. április.

II.

Mint bizodalmas uraimnak ajánlom Nagtokk s kglmetekk köteles szolgálatomat!

Az sokféle szomoru eseteknek, szívbágyasztó boldogtalankodásoknak és az mi keservesebb, az lelki szabadságtalanságnak terhes igája alatt már régtől fogvást siralmasan nyögő Magyar haza s nemzet sorsának megorvoslásában, mint hogy az mi jó kgls urunkkal Fejedelmünkkel ő Nagával sokat fáradozott, munkálkodott Nagtok kltek, s miben legyenek azon dolgok, jól tudja.

Hogy az mi kgls urunk ő Naga már régtől fogva egynehány ízben ki akart engemet Nagtok, kltek jó tetszéséből is az bujdosó Magyarok köriben küldeni, sőt kénszerite is az kimenetelre és mikor, mi okokra nézve kelletett az dolgoknak haladni: azoknak hosszas előszámlálásával nem szükség Nagtokat, kglteket terhelnem.

Mostan immár annyira jutván ennek az sok reménytelenségek

között létező Nemzetnek, keresztyén vallásunknak dolga, hogyha klmes urunk Fejedelmünk méltóságos nevezeti s kezei alól kiesik, magának hagyatik, ezennel minden jó lelkeket méltán irtóztatható extremitásokra s veszedelmes confusiókban kénszeríttetik bocsátkozni és (adja Isten ennek az hazának is ne nagy gonoszával) siralmasan ereszkedni: kikre s egyéb okokra nézve lelkem ismeretitől meggyőzettetvén kellett magamat az kimenetelre resolválnom, *üdvességesebbnek tartván* ily keresztyén ügy mellett meghalnom, mintsem valamelyik puszta házamnál agyon verettetnem.

Kérem azért az nagy Isten nevére és lelke üdvességére kénszerítem Nagtokat, klteket, Istenéhez, vallásához, Nemzetéhez való kötelességét előtte viselvén, meggondolván azt is, hogy mások [1]) Isten, urok s hazájok ellen való dolgokban is mely gyorsak és serények legyenek, megnyugtathatván részemről elméjét, Istenemhez, Uramhoz, hazámhoz, Nagtokhoz, kltekhez való igaz kötelességemben (mely iránt is erős reversalisomat küldöttem ő Naga kezihez, melyben az hazát is bizonyossá töttem hűségemről jó lélek szerint). Vegyenek mindenek ellen való oltalmokban mind magamat méltatlan személyemben, kiváltképpen penig szerelmesimet s hozzám tartozóimat, ne engedjenek kárral, boszusággal, becstelenséggel illetni.

Én most is ezen írásomban is azon tiszta lelkiismerettel assecurálom Nagtokat, kegteket, azon igaz és hűséges szolgájának fog mindenekben tapasztalni jó kglmes Uram, édes hazám, magok részekről is mind fejenként kiki Nagtok, kgltek közzül, *ellenkező ok nem adatván*. Emlékezzék meg kérem mind közönségesen mind magánosan való sokszori szép assecuratioiról, biztatásiról és discursusáról az többi között, nem hogy egy ember, de sokak személyét is méltó volna ilyen keresztyén igaz igyben, az szomszéd égő háza tüzének megoltásában fel lenni s minthogy láthatja tökéletes szívvel való indulatomat: legyenek keresztyén segédim, promotorim, jó keglmes uram. Hazám, mindenekelőtt bizony így várhatja magára, szerelmesire Istene áldását, dolgainak boldogíttatását, az

[1]) Béldi Pál, Csiki László, Paskó Kristóf, Domokos Tamás, Belényi Zsigmond, Apor Lázár, Kálnoki Bálint, ezek voltak akkor a Portán Teleki s Apafi megbuktatása végett.

minthogy teljes reménséggel is vagyok Nagtok, kltek hozzám való keresztyén affectiojában mind méltatlan személyem, szerelmesim s mind az előttem álló igaz ügy iránt. Ez végre hogy az ur Isten Nagtokat, keglteket édes hazájában szerelmesi között szép csendességben, békességben és jó egészségben megtartsa s minden dolgokban boldogítsa, tökéletes szívvel kivánom. Kővár, 21 martii 1678.

Nagtok, kltek köteles szolgája
Teleki Mihály.

Kívül czím: Az mi kglmes urunk, az Méltóságos Erdélyi Fejedelem ő Naga Méltóságos Tanács ur Hiveinek közönségesen etc. nekem bizodalmas jóakaró Uraimnak ő Nagoknak, ő kglmeknek adassék.

III.

Ajánlom Nagtoknak s kgltekk alázatos és köteles szolgálatomat!

Kétségkívül kell hinnem némelyekk Nagtok kgltek közzül mind csufos dolognak, mind az én ítiltetésemre és kárhoztatásomra elégséges oknak láttassék mostani szándékom és igyekezetem, minthogy ez mostani mostoha világ szerint igen közönseges, hogy akármely jó végekre le határozott, ámbár megesmert indulatok is magokban mindenkor ellenkező értelmeket nemző elmektől külömb-külömbféle magyarázatokkal terheltessenek, melyre nem szükség másunnan, messziről való példa, mindenkori nagy boldogtalanságommal rajtam tapasztalván: Valakinek ez nemes hazában ha mi jónak nem tetszett, nekem tulajdonittassék s okoztassam én mindenek előtt es mindenek felett elannyira, hogy valami rosz, az enyim egyedül, az jóban penig igen kevés, avagy semmi részem legyen; kikben egész vígasztalásom volt, tudván ennyi gonoszim és szenvedésim között is többen Nagtok s kegltek, kiváltképpen vallásomon levő uri, fő, nemesi rend és Statusok közzül, noha nekem legkisebb kétségem is nincsen az több religiókon levő atyafiakhoz is, holott ő Nagok s kglmek is az Magyar nemzet méltatlan üldöztetésén és ennyi esztendők alatt való keserves számkivettetésén s jobbágyságnál is alább való állapotban lételeken mély megsebhe-

dett szívvel legyenek s érezzék azon egy magyar vérből álló szomszéd haza égéséből ez hazára is ezennel mi következhessék.

Mindenek felett penig lelkem ismeretinek tisztasága szerint való kötelességem kénszeríte arra, hogy vallásom s nemzetem szolgálatjában adjam inkább akármely formában következhető szerencsétlenségre magamat s tegyem le életemet, mint sem valamelyik házamnál nem jó akaróimnak már kitanult gonosz szándékokat, igyekezeteket ártatlanul, de gyalázatosan agyonverettetésemmel várjam, rettegjem minden órában reám következni.

Ha volt, vagy van valami avagy csak legkisebb rosz, vagy gonosz jó kglmes uram és nemes hazám az köz jó ellen feltéve nálam, aziránt halasztok a minden indulatokat látó Istenre s az következendő üdőkre és ez szerint Nagtokat, kglteket nagy bizodalommal kérem, lelkére kénszerítem, ha valamely balitilettel eddig voltanak volna is Nagtok Kgltek közzül, azt letenni és engemet addig, míg ez bajos, veszedelmes állapotban leszek is, kiváltképpen penig szerelmes édes anyám, feleségem, gyermekeim s hozzám tartozóimat gratiajokban megtartani s oltalmok alá venni méltóztassanak, megnyugodott elmével levén, *ha csak magától el nem vét jó kgls uram* édes hazám s mind fejenként kiki Nagtok s kgltek közzül engemet igaz szolgájának fog tapasztalni *ellenkezőre ok nem adatván.* Melyről ezen irásommal, Nagtokat kglteket keresztyén jó lélekkel assecuralom. Legyen az jó Isten Nagtokkal s kegltekkel, tartsa meg édes hazájában szerelmessi között békességben s oltalmazza minden reméntelen változásoktól es boldogítsa minden dolgaiban Nagtokat s kegltéket. Költ Kővárban, Aprilis 1678.

Nagtok kgltek

alázatos köteles szolgája.
Teleki Mihály.

Kívül czim: Három nemzetből álló Nemes Erdély országának és ahoz incorporaltatott Magyarország részeinek Tekintetes Nagos, Nemzetes vitézlő minden rendeinek közönségesen ő Nagokk kglmekk nekem bizodalmas uraimnak adassék alázatosan.

Bethlen Miklós válaszai.

IV.

Mint kedves bizodalmas uramnak, komámnak kötelesen szolgálok és Istentől minden áldásokat kívánok kldnek kedvesével együtt.

Itt Rédei uramnál látám több jó emberei között én rólam való emlékezetét is kldnek, melyet Isten éltetvén és arra alkalmatossá tévén, meg is igyekezem szolgálni kldnek. Az országnak és az Uraknak irt klmed levelei párját olvasám, arról való tetszésemet conscientiose meg is akarám irni. Azokban azért kettőt látok, mely hogy ott legyen, én nem javallom.

1. Ezek a szók: «*Idvességesebbnek* tartván ily keresztyén ügy mellett meghalnom, mint sem valamelyik puszta házamnál agyonverettetnem». Az országnak szóló levélben penig még ennél is bővebben vagyon: «*Agyonverettetésemmel* várjam s rettegjem minden órában etc.» Ezt én nem javallom azért, hogy mind itt Erdélyben s mind odaki elmenvén ennek a híre, avval fogják mosni a nyelveket, mint már is kezdették, hogy csak kételen virtusa és buzgósága kldnek, mely az minthogy becstelen, de azonban kárt is tehet odaki is az elmékben.

2. A hol írja kld «*ha csak magától* el nem vet etc. igaz szolgájának fog tapasztalni». Ez eddig jó; de ezek a szók: «ellenkezőre ok nem adatván», az én tetszésemből ott nem volnának, mert fenyegetőzésre magyarázzák az emberek, melyet az sok «ki tudjára» nézve, sőt ha mindenek igen jól folynának is az discretiora és Isten s emberek előtt való alázatosságra nézve keresztyén embernek illik távoztatni; mert ha Isten kld dolgát boldogítja, akár legyen ott az ilyen szó akár ne, de kld Securus lehet; ha penig, kit Isten Szent Fiáért távoztasson, szerencsétlenül fordulnak az dolgok, az olyan szók több kárt tennének mint hasznot. Én is mondhatom vagy írhatom kldnek, hogy bizony én is inkább szeretném becsületesen szolgálni Istenemnek, vallásomnak s nemzetemnek, mintsem olyan hosszas követséget viselnem, mint az előtt és naponként becstelenkedném az sok szó és gyanu között. Azonban míg kld ennél is

tovább menne, kérem igen jó akaratját hozzám bizonyítsa, mert énnékem arra sok szükségem van mind az mostoha anyám s öcsémmel való mind egyéb dolgaimra nézve levele által ne neheztelje kld segíteni s oltalmazni dolgaimat. Az Clavisról tudósítson kld, ha megvan-e, és ha ember (az dolog kívánván) bátorkodhatik-e az vélle való élésben. Ezek után kívánom Isten szentelje meg a kld fáradozását az maga dicsőségére és minden hívének örömére. Én penig továb is tehetségemig maradok kld igaz jó akaró köteles szolgája, komja Bethlen Miklós. Gyéres 14 Máj. 1678.

Én édes komám uram az kld titulusában bizony nem csufolkodom, de az kld körül lévő emberekre nézve úgy itélem illendőnek.

Kívül czím: Az Méltóságos urnak, Teleki Mihály uramnak, nekem kedves bizodalmas uramnak adassék.

Eredetije a gr. Teleki-család közös levéltárában Maros-Vásárhelytt 867. sz. a.

V.

Kötelesen szolgálok és Istentől minden áldásokat kívánok édes komám uram kelmednek, kedvesível együtt.

28. Maj. nekem irt kld levelét vettem nagy becsülettel és köteles szeretettel, hogy klmed rólam nem feledkezett, hanem onnan távulról is meglátogatott és dolgaimról is providealt, Isten éltetvén sokszori ígéretem és tartozó kötelességem szerint, ha miben tudok, meg igyekezem kldnek és az kegyelmedéinek szolgálni egész synceritással.

Az szegény és siralmas magyar nemzetnek ennyire való Successusát szivem szerent örülöm, Isten szent Fiára boldogítsa tovább is és az maga dicsőségéért harczoljon.

Az én tanácsom nélkül, tudom, nem szükölködik, de mégis azt javallom, hogy egészen a Bocskai István idejibeli processust et belli gerendi rationem kövesse kegyelmetek, talám Isten ő Felsége hasonlóképen meg is áldja, mint akkor.

Idebé való állapotokról klmednek írnom nem szükséges; tudom, hogy Rhedei úrtól jobban megérti és az én írásomon kívül

is elég busítása vagyon kgldnek; nem árt ugyan néha kglnek leveleivel ide be is tekinteni, mert bizony van is szükség rá, hiszem az török földön és lengyel országon mind elhozhatják, ugyan is azt javallom, kivált derék dologról mind a két úton és clavitással írjon klmed.

Nékem penig parancsoljon, bizony tam quod ad publica, quam quod ad privata, igaz szolga vagyok és nagy örömemnek tartanám, ha szolgálhatnék valamibe. Ezzel ajánlom Isten kegyes oltalmába kdet es kívánom, hogy Isten a maga dicsőségére szentelje meg kmed mostani munkáját és nekem is kldet engedje örömmel látnom. Fehérvár 11 jun. 1678.

Klmed köteles igaz jó akaró szolgája

Bethlen Miklós.

Külczím: Méltóságos urnak Teleki Mihály uramnak, nekem kedves bizodalmas komám uramnak.

Eredetije a gr. Teleki-család levéltárában, 3516. sz.

Az egész ügy kimeneteléről a török nagyvezírt 1678 marcz. 10-én Somkuton kelt levelében értesíti Teleki Mihály.

VI.

Hatalmas Vezér, nekem Nagy jó uram!

Isten Nagyságodat, hatalmas győzhetetlen Császárunk hasznos szolgálatjára sok esztendeig jó egészségben szerencsésen éltesse.

Akarám Nagyságodnak, mint győzhetetlen Császárunknak ezen földön (Várad) fő gondviselőjének ez levelem által nagy alázatosan értésére adni: Engem a bujdosó Magyar nemzet már sok esztendőktől fogvást magok közé fejének s fő generalisának kíván. Ő kglmek kérésére s sok reménkedésére közikben kijöttem, hogy ezzel is győzhetetlen császárunkhoz való nagy készségemet s alázatos hűségemet vérem utolsó cseppjéig nagy alázatosan megmutathassam és az német nemzetnek dühösködő hatalma alól a Magyar nemzetet felszabadítván, győzhetetlen császárunk fényes birodalmát terjeszthessem, melyet is már mind az győzhetetlen Császárnak, mind az hatalmas Fővezérnek is alázatosan értésére adtam.

Tudván penig Nagyságodat ezen az földön hatalmas győzhetetlen Császárunknak fő gondviselőjének lenni, ezen dolgot akartam Nagyságodnak értésére adni és kérni, már engemet az Magyar Nemzet főgeneralisának esmervén, hitesse el magával, valamit az Magyar Nemzettel együtt győzhetetlen Császárunk fényes birodalma terjesztésére el tudok követni, semmit abban el nem mulatok, sőt az több még Magyarországban való Magyarokat is azon hatalmas Császárunk igaz hűségére s tündöklő szárnyai alá akarom hozni, melynek végben vitelére most is nevezetes próbát akarunk tenni. Nagyságodat azért alázatossággal kérem, ha mi tökéletlen emberek lehetnének is olyak, kik azzal vádolnának, mintha ezzel a fényes porta hűségétűl kívánnánk elszakadni, hitelt nekik ne adjon, mert mind én, mind az Magyar nemzet életünk fogytáig győzhetetlen Császárunkhoz hívek s igazak akarunk lenni. Effelett hatalmas vezér valamiben tudok, Nagyságodnak is nagy alázatossággal szolgálni el nem mulatom, kérvén Nagyságodat, ha az magyar nemzetnek oly kárára s veszedelmére való dolgokat ért, nekem idején értésemre adni méltóztassék. Az Magyar Nemzet becsületes követ atyjafiait küldvén Nagyságodhoz, én is ő kglmek által szóval bőven izentem Ngdnak, kívánván stb. Datum in Somkut 10 Martii 1678. Teleki Mihály mpr.» (Eredeti.)

A váradi vezér Husszein pasa válaszlevele Telekihez, április 23-ról.

VII.

Mi az hatalmas császárunk Váradi végvárának és hozzá tartozandó helyeinek főgondviselője az Tekintetes Nagyságos Husszein Pasa, mint jó akarónknak szeretettel való szomszédságbeli barátságunkat ajánljuk, Istentől minden jókat kívánván.

Ez levelünk által akarók megtalálni kegyelmedet, mint jó akarónkat, hogy az minapiban írja klmed levelében, hogy az ellenség ellen való derék probálásnak okaért az itt csapongó mindenféle hadakat összegyüjtvén arrafelé behívatná, melyen is csudálkozunk kglmed ott lévén és az végbeliek másokkal együtt ez meg nyomorúlt helyen gyültenek össze Várad táján, holott klmed ott lévén, az ellenségre menetel arrafelé volna, miért kellessék itt

összegyűlni ezeknek? Az kegyelmed írása, ezeknek cselekedeti nem egyez, hogy az ő haszontalan való egybegyűlésekkel az szegénységet ennyire pusztítsák, ennek oka mi lehessen, kérjük tudósítson. Azonban az mi jószágunk felől is mindeneknek, hogy ne háborgassák, nevezet szerént ezeket itt Biharvármegyében: Pért, Géczet, Oltományt, Czuhart, Tótfalut, Bagamért, Piskoltot és mellette Szaniszlót és arra béfelé az szilágybagosiakat, horvátiakat, sirmezőieket, kémerieket, magyarvalkóiakat, zölcsekieket, menyőieket, királydarocziakat, Szakmár vármegyében levő falvainkat is oltalmazni — az hadaknak parancsolja meg, lám ezeken kívül elég faluk vannak, az mieinken ne kapjanak. Mi is ebbéli jó akaratját jó neven vesszük kglmedtől. Ezek után éltesse Isten kglmedet. Datum in Várad anno 1678. die 23 aprilis. Kglmednek jó akarója. Idem qui supra mpr.

Kívül czím: Tekintetes Méltóságos Úr Teleki Mihálynak, az bujdosó magyarságnak fő generalisának, nekünk jóakaró szomszéd úr barátunknak adassék illendő tisztelettel. (Eredeti.)

A vezér azon fönnebbi kétségét megfejti Pap Izraelnek, az alsó parton levő hajdúk és gyalog vitézek kapitányának Tür (Mezőtur?) városából 1678 marczius 22-én a megyékhez kibocsátott patens levele, melyben a bujdosó magyarság szine alatt rabló, tolvajkodó csapatok megzabolázására hívja fel a vármegyék tiszteit, királyi és mező városok, valamint a falvak biráit is, hogyha azon kóborlók a fő generalis: Teleki Mihály írásával magokat menteni nem tudják.

1678 jun. 2. Mikes Kelemen írja Fehérvárról Telekinek, hogy a porta ha a muszkával valami képpen disponálná dolgait, mindjárást a magyarok dolgához nyulna. Muszkával való békességeket ugyan remélik, ha meg nem csalatkoznának benne. A császár neheztel a fejedelemre, hogy miért nem büntette meg Telekit és hogy mi módon mentették meg.

Leopold császár általános kegyelmet ígér és hirdet mind azon Magyaroknak, kik 8 évtől fogva a zavarokban résztvettek, ha a kihirdetéstől számítva két hó alatt visszatérnek a hűségre. Fél nyomtatvány, latin nyelven. Kelt Bécsben, julius 6-án, aláírva Leopold, Pálffi Tamás nyitrai püspök és Orbán István által.

Julius 11-én a diósgyőri táborból ír Teleki M. levelet Maurocordatus Sándornak, a keresztyének universalis tolmácsának a portán, hogy a keresztyén ügy mellett a magyarok ügye támogatására is mindent elkövessen.

Szeptember 1-én Bethlen Farkas, Naláczi István, Rhédei Ferencz, Bethlen Gergely, Nemes János és Mikes Kelemen tanácsurak Fehérvárról tudósítják Telekit a fővezérnek a fejedelemhez küldött azon parancsáról, hogy idegen — különösen franczia és lengyel hadakat birodalmában meg ne szenvedjen és helyet ne adjon. Kérik azért, disponálja úgy a dolgokat, hogy valami az ellen való dolog és a szegény hazában való benyomulások azoknak a hadaknak ne legyen, mert semmiképpen magokra romlást és veszedelmet venni s ennél is több gonoszba boritani a hazát, nem akarják.

Teleki Kővárból *szept. 3-án* válaszol ezen levélre, hová idő közben — augusztus havában, már visszatért a táborból, a fővezérséget a fiatal gr. Tököli Imrére bizván, ki akkor Teleki leányával Annával, özvegy Apafi Miklósnéval jegyben volt.

VIII.

Kegyelmetek — írja válaszában — kemény terminusokkal concludalt levelét engedelmesen vettem. Egésségtelenségem sem engedi a bő iratást, de másképpen nem akarván kglmeteknek legkisebben is vétenem, szánszándékkal elmulatom a hosszas választételt. Azt bátran és jó lelkiismerettel iratom, teljes tehetségemmel kerültem s kerülöm is míg élek, hogy hazám én miattam kárt, busulást szenvedjen; ha peniglen mi oly történnék is, kivel az emberek engem okoznának: Isten s az üdő az én ártatlanságomat is napfényre hozza; ha mit peniglen Istenem rendeléséből vallásomért kelletik szenvednem, békességes tűréssel követem, hiszem az Istent, mindeneknek jobb végét adja, mintsem az én gonosz akaróim kívánnák. Isten éltesse kglmeteket. Kővár, 3. sept. Anno 1678. kglmetek engedelmes, köteles szolgája, Teleki Mihály mpr.

Kívül sajátkezűleg rájegyezte: «Az táborrul visszajövetelem után jött levél. 1678. 21 octobris». (Eredeti.)

1678. szept. 7. Kővár. Teleki levele Apafihoz, melyben menti magát, hogy a francziákat miért fogadta be Kővárba. (Másolat.)

Szept. 15. Fehérvár. Apafi levele a bujdosókhoz: inti, hogy hitegető biztatásoknak, hívogatásoknak, csalogatásoknak hitelt ne adjanak, hanem mint eddig dícséretesen szenvedtek, vitézkedtek nemzeti szabadságuk mellett, úgy ezután is azon szép resolutioban állhatatosan maradjanak meg és hitessék el magokkal, hogy «mi is a mint eddig, ugy ezután is szivesen munkálkodunk benne, hogy az magyar szabadságot mennél jobb és hamarébb elérhető úton, módon helyben állítani kívánjuk. A minthogy kglmeteknek a fényes portára expediált követjeit is mind promoveálni, mind ugy munkálódtatni a dolgokat kívánjuk, hogy kglmetek is hasznát érezhesse azon munkálkodásunknak. Csak azért kglmetek szép constantiáját mutassa meg, hiszszük Istent boldog véggel koronázza meg kglmetek dolgait». (Másolat.)

Szept. 20. János lengyel király levele Apafihoz (Javoroviae, 1678. szept. 20). Szolgálatját ígéri a magyarországi zavarok lecsendesítésére s a hazafiak közötti csendesség helyreállítására. (Latin szöveg, másolatban.)

November 26. A bujdosok 2 ivre terjedő s itt-ott titkos jegyekkel, Osgyán (Gömörvmegye) 1678 november 26-án Teleki Mihálynak irott levele, melyben *az itt dült irással szedett* részek számjegyekkel vannak írva, következő:

IX.

Méltóságos ur, Nekünk nagy jóakaró urunk!

Ajáljuk kglmednek köteles szolgálatunkat.

Hogy kglmedet már ugyan alkalmas időtől fogvást dolgaink felől nem tudósíthattuk leveleink által, oka volt mind az útnak bátortalansága, mind dolgainknak bizontalan állapotban való létele, ha ma egyképpen voltunk, holnap másként fordult állapotunk. Már Isten kegyelmességéből mind az egész bányavárosok, azok

körül levő várak: Zolyom, Lipcze, Végles, Devin, Kékkő, Saskő, Revistye kezünknél levén, a német is a maga alkalmatosságát nem aluván el, Leopold várábul, Nitrárul s Trinczenből (Trencsénből) s több helyekbül is maga mellé vevén igyekezett Zolyom vármegyében perrumpálni. Mi is a mint lehetett ellene igyekeztünk ugyan állani, de a szoros passusokon gyalogunk nem levén, nem lehetett; meghozván November éjszaka (akkor Revistyénél levén táborban) hogy bizonyosan Neusotal (Neusohl=Beszt.-Bánya ?) felé takarodik a németség, mi azon éjszaka Sz. Kereszthez mentünk, a hol egész éjszaka rendelt seregekben állván, holmi Portás gyalogink, a kik voltak Farkas Fábián urammal Körmöcz oltalmazására és onnan a Turocz felé való passusnak interclusiojára küldtük, nem tudván a németnek a szándékát, merre akar reánk jőni; azonban Gróf uram Ő Naga Bohamb (franczia vezér lengyel sereggel) urammal és több tisztekkel együtt, plus minus kétszázad magával ment annak az Nendlvai (mely másként Cziger passusnak is hivattatik) szorosnak meg nézésére és annak is meglátására, hová volna alkalmatosabb közelebb a tábort szállítani. Az mikor már oda érkezett Ő Naga Denevalt plusminus két ezered magával már az szoroson által kezdett költözni, hol is azok a mi lovasink véllek megcsatáztak s mint egy huszig valót bennek levágván s tizet elfogván, a többit visszahajtották, mely ellenkezőben egyedül csak a szegény Csongrádi Ferencz, szendrei hadnagy esett el lövésben. Látván Gróf Uram és Bohamb előtt ő Nagok, hogy az ellenség csakugyan azon passuson igyekezik reánk, a táborra (melyis attul a szorostul vagy egy mérföld volt) visszanyargaltak az hadakért, azt a kétszáz lovast a passuson hagyván; de míg a táborbúl a hadak kitakarodtak, mig a sergeket a tisztek rendbe vehették és mig a passushoz értek: a derék német had a szorosra érkezvén és a két száz lovas eleikbe nem állhatván, a szoroson által kezdettek takarodni. Azonban mi is oda érkezvén *(noha a mi magyarinknak rosz szokása szerint bizony harmada is hadunknak alig jött ki a táborbul)* már az szoroson innen az völgyben, rendelt seregekben láttuk a németet állani. Mi is a hegyoldalon a helynek szorosságához képest rendeltük volna a seregeket, de hely nem levén ott is volt többire majd egymás hátán. A mely völgyön és hegyoldalon a seregek állottak a túlsó oldalon

által ellenben volt egy nagy hegy éppen a nemesek felett, arra mi strását küldöttünk. Azonban egy nehány Compania német s horvát bennünket megakarván kerülni, arra a hegyre feljött, a mi Strásánk hírt adván, mi is Hatházi uramot zászlóval arra a hegyre felküldtük, kinek is ott azokkal a németekkel szép csatája volt s őket visszaverte. Azonban ide le elvégezvén, hogy csak reá üssünk az szorosban a németre, a mi hadainknak szófogadatlansága miá nem lehetett s mindaddig vonódott az idő, hogy azalatt az egész német tábor által takarodott, a mikor az már meglett, még ujabban azon hegyre küldött fel felesebb számu hadat muskatérosokkal együtt. Hatházi uram azokhoz képest kevesed magával levén, előttök meg nem állhatott, hanem ujabb segítséget kérvén, két zászlóalja magyart küldött fel Gróf uram Ő Naga hozzá, kikkel a német könynyen megharczolt s azokat is lenyomta volna, ha Denego uram a Rajter seregekkel érkezvén segítségekre, azon németekben felest levágtak és mind Muskatérostól egész a táborig űztek, mely harczban Gróf uram zászlótartója s két katona veszett el, a németekben peniglen több száznál. Azalatt itt alatt a völgyön a derék táborral össze sivalkodván, nem férhetvén soha jobban hozzá a mi hadaink, bennünket ki nyomtak, kik előtt mi is rendelt seregekben elszállottunk s ők is rendelt seregekben nyomultak utánunk; a mi magyarinkban ott senki sem veszett, *de legalább a franczia hadbul veszett el háromszázig való, kiváltképpen a dragonyokbul az kik gyalog szállottak volt,* a taborhely felé nyomván bennünket. Azon éjszaka Bucsa nevü faluhoz szállottunk, másnap Vigleshez, harmadnapra Divinhez, a hol egyeztünk meg szegény Pap Izraellel (ki is ma ötödnapja, hogy Korponán megholt s ott is temettük el), s egy nehány száz gyalogjával. A német penig egyenesen szállott Zolyom vára alá, melyet is Földvári Mihály, a kit kapitányul állattunk vala belé, minden lövés nélkül hitetlenül a németnek feladott; onnan a német Beszterczebánya alá menvén, a város is magát feladta s azzal együtt Lipcsét, Breznobányát, Saskőt, Revistyét, Körmöczöt visszavette és most is Vürben Beszterczebányán van, m penig a gyalogsággal megegyezvén (egyesülvén) szállottunk ujabban Korponához. Azalatt míg mi Devin felé voltunk, a Bozoki Pater, a ki egyszersmind kapitány volt, hiti ellen hostilitást mutatván ellenünk és közülünk s a korponaiak közül is egynehányat

elfogatván és a zsákmányosinkra is ágyuval lütetvén, azon éjszaka vérrel tőlök a várat megvettük, mi közülünk kettőnél több nem veszett; ő közülök penig mind a pap ur, mind egy fejér barát, a ki mellette volt s a præsidiumnak is egyrésze ott veszett, a többi peniglen fogságra vitetett. Azalatt Leszli a magyar hadaival s Barkoczi Istvánnal elérkezvén és Kohári István uram is a Filekieket maga mellé vevén, Divént kérte, hogy adjuk meg neki s Kékkőt is. De egyiket sem adván meg, Kékkőhöz közel volt táborban, melyet mi értvén, oly véggel hogy felverjük, Korponától eljöttünk, de ő is azon éjszakákon más völgyön recipiálván magát, Lest nevü faluhoz szállott *az hová is reá mentünk volna, de az armistitium reménsége lévén előttünk, másképpen is ugy látjuk sem a franczia hadnak, sem ennek a mi hadunknak a verekedéshez semmi kedve nincsen, ez már mindenik csak a quartélyt óhajtja.* Az alatt Szalai uram onnan felül megérkezvén az udvarnak s ő felségének a békességhez való nagy kedvét megmondotta. Ő kglme minekünk követünk ugyan oda fel nem volt, hanem csak a mi engedelmünkből ment volt fel,[1]) *de mégis oly készségét vette az udvarnak eszében, kevessel kérnénk többet tractaval is mint az mint őfelsége magát offerálja,* az minthogy de armistitio (ha minekünk kedvünk lesz hozzá) faciendo Vürbenre parancsolatot is hozott. *Azonban érkezvén uram, a kglmed méltóságos levele, melyben az mi kglmes urunk ő Naga akaratjából az armistitium felől ir; Gyulai Ferencz uram tudosítását vévén, hogy ő kigyelmét, az mi kgls urunk ő Naga a békesség végett küldötte csak ki, ő kegyelmét ujabban mint követet őfelségéhez felküldeni jónak itéltük*; bizonyos instructioval, melyet kglmednek in verissimis paribus his inclusis megküldöttünk. Ezzel ő kglme elmenvén, legelsöbben is Vürbenhez ment Beszterczéhez, kivel is, addig is míg ő kglme Bécsbül meg jün, az ő felsége parancsolatja szerént armistitiumot csinált és onnan Pálfi Károly urammal együtt Bécsbe felment, kitől még semmi tudósításunk nem jött, várunk mindazáltal óránként; mi is az armistitiumhoz bizván Selmeczrül 300 gyalogbul álló præsidiumunkot kihoztuk. Az alatt Leszli

[1]) Lásd erre vonatkozólag és ennek megértésére a bujdosók elébbi levelét, október 20-ról Telekihez. (Bujdosók levéltára, sajtó alá rendezte Deák Farkas 1883. Budapest 88—91. lapokon.)

Uram felérkezvén, irt Gróf uram ő Naga neki, akarja-e magát a Vürbennel szerzett armistitiumhoz tartani, vagy nem? Ő követeket kivánván magához, mi Klobusiczki Pál uramot és Hamczi uramot küldtük hozzája, kiknek nehány izben csak megmondotta, hogy ő a Vürbennel való armistitium szerzéséhez magát semmiképpen nem alkalmaztatja, mert ő Vürbennél feljebb való s neki vagyon parancsolatja a császártul. Az alatt Denevaldot, Geczet, Korafát Vürben mellöl maga mellé csalogatván, felölünk nem szinte jó dolgot forgatott elméjében. Klobusiczki uramék látván, hogy semmiképpen nem akarja tartani magát a Vürbennel való armistitiumhoz, újabb Conditiokra mentek az armistitium dolgában. Leszli uram Divinnek, Szalánczknak, Tornának visszaadását is Urgealván, sem Klobusiczki uramék reá nem mentek, sem mi nem mehettünk *az több várakat penig, ugymint Kékkőt, Bozokot, Véglest, kiket másként sem tarthattunk volna, ugy az bányavárosokat, kiket már visszafoglalt volt, cedalták mind ő kelmek, mind mi nékiek és igy amaz három várnak vissza nem adása miá az armistitiumban semmi sem telvén, Vürben mellett levő hadakat is Leszli uram mind maga mellé vonván Esterhás Pál uram is plus minus két ezered magával mellette levén, az mi hadunk ex adverso elkedvetlenedvén és csak az eloszlásra készülvén, mindennap szökvén és csak már is mind az miénk mind az lengyel had igen elfogyván,* Divin várát jó præsidiummal muniáltuk és tegnap Gácsbul három ágyut s elégséges port golyobist küldtünk oda Kurcsics Mihály nevü böcsületes, Gróf Balassa Imre Uram Hadnagyára bizván a kapitánságot, magunk penig tegnap este Isten Kegyelmességébül ide Osgyánhoz szállottunk; az Filekiek tegnap sok helyen meg csatázván velünk, bennek feleset elfogtunk s le is vágtunk. Mi közülünk a szegény Török János, onodi főhadnagy esett el. Ez estve érkezett *Csato uram is mintegy két század magával; innen holnap Rimaszombat felé s onnan Rozsnyó felé igyekezünk, ott fogunk subsistálni, látván az ellenség merre szándékozik, és egyszersmind hadaink szaporodhatnának, hogy az ellenségnek valami diversiot csinálhatnánk, mivel hogy merőn az ellenséggel megharczoljunk, semmiképpen nincs modunk benne.* Gróf Balassa Imre uram is szintén most érkezett közinkben. Kegyelmedet uram azért Istenért is kérjük *mentül felesebb számmal az hadakat össze gyüjtvén, éjjel*

nappal siettesse előnkben, kik is, ha az mi sok reménkedésünk szerint utánunk jönek vala, hiszszük Istent, most bizony Pozsony vára is miénk volna. Azonban ha Szalai uram oda fel újabb quartélyt nem obtineál, ugy látjuk Bihar vármegyére kell szorulnunk. Kegyelmedet kérjük jó idején, legyen gondja reánk, irjon a Váradi Passának felöle. Az Portárul is talán eddig, ugy gondoljuk az követeink is megjöttek, ha nem is tudjuk, hogy jött emberek, kérjük eziránt is kegyelmedet, ne nehezteljen bennünket tudósítani. Ezek után Isten Kglmedet tartsa és éltesse kivánatos jó egészségben sok esztendeig.

Datum in Castris ad Osgyán positis, die 26 novembris anno 1678. Kegyelmed köteles szolgái.

Istenünk dicsőségéért s hazánk lelki testi szabadságáért fegyvert viselő grófi, uri, főnemesi, lovas és gyalog vitézlő rendbül álló Magyarság közönségesen.

P. S. Vürben Denevalddal válogatott két ezered magokkal Bécs felé felmentek; Colaldo maga regimenjével megyen le Kassa felé; Leszli Korpona táján van, őrzi a bányavárosokat; Besztercze Bányán 300 muskatéros hagyatott.

Eredeti, három gyűrű pecséttel.

1678 decz. 31. Fehérvár. Apafi fejedelem levelei Leopold császárhoz, az esztergomi érsekhez és némely ausztriaiakhoz, a béke helyre állítása végett. (Másolatban.)

1679 januar 29. Drinápoly. Maurocordatus levele a bujdosó Magyarokhoz; ígéri, hogy minden igyezettel törekedni fog ügyök előmozdításán. (Eredeti, latin szöveg.)

Február 12. Miskolcz. A magyarországi menekültek írnak a Somlyón és a Szilágyban széllyel letelepedett bujdosó fő és nemesi rendeknek; hivják ki, hogy együtt működjenek és küzdjenek szabadságokért. (Eredeti, 6 pecséttel leragasztott levél.)

Február 17. Bécs. Leopold válaszol Apafi levelére, kijelenti azon szándékán való örömét, hogy az egymás közt ellenségeskedő magyarokat megbékéltetni akarja. Erre nézve diæta összehívását s minden törekvését ígéri. (Eredeti.)

Február 20. Várad. Dervis Mehemed váradi pasa levele a Debreczenben levő magyarországi hadak vezetőihez, hogy ne élődjenek igen a szegény népen, s ne pusztítsák a császár kamaráját,

mert Debreczen a hatalmas császárnak 10 ezer tallérban lekötött városa (eredeti).

1680 aug. 31. Lincz. Leopold levele Apafihoz: Tudósítja, hogy az ő magyar seregei által okozott kihágások meggátlása iránt rendeleteit megtette s menti magát, hogy azokról semmit sem tudott. (Leopoldon kívül aláírta Montecuccoli és Dorsch Kristof.)

1681 jan. 12. Lincz. Leopold helybenhagyja és megerősíti azon fegyverszünetet, melyet lovas generalisa, Caprara a mult évben november 15-én a miskolczi táborban kötött Tökölivel, Vesselényi Pállal és a hozzájok tartozókkal.

A magyarok visszálykodása Nagy-Kállónál, 1681 szeptember havában.

A meghasonlott magyarok egy része Leopold pártján volt s az ő sergében harczolt, s Kálló várában is efféle őrség volt.

Apafi fejedelem is kiment és pedig most már harmadszor a menekült magyarok ügye támogatására, augusztus végén. Elég tekintélyes sereg gyűlt össze: az erdélyi Apafival, török, a két Oláhország hadai és a menekült magyarok Tököli alatt. Apafi volt a fővezér, ki Telekit nevezte ki főgenerálissá. Ez sértette az ambicziózus és vezéri képességére sokat tartó Tökölit. Másfelől pedig Telekinek is magánboszúja volt Tökölire, mert leányának Teleki Annának, vissza küldötte jegygyűrüjét, Apafi pedig féltette fejedelemségét Tökölitől. Igy mire Kállóhoz ért a 25,000 főnyi sereg, a viszály tetőpontra jutott. Szerencsétlen, török átok fogta magyarság! Magyar ostromolja a magyart, s az ostromló seregben dúl a viszály.

Az itt következő két okmány: X. A Kálló várában levő magyarok conditioi és az arra adott resolutio; XI. A hazáért és vallásért harczoló magyarok (Tököli-pártiak) instructioja Apafihoz 7 pont alatt és ezen pontokra adott válasz, az említett események bővebb megvilágítására vonatkoznak.

X. Kálló várában levő magyarok részéről az alább megirt conditiok kivántatnak.

1. Valakik itt benn vannak és innét kimennek, mind városi nemesi, katonai, hajdui, magyar, rácz és orosz rendek kapitányival és hadnagyival együtt, gratiájok legyen mind személyekben s mind jószágokban, mind az itt bennvalókban s mind penig másutt valokban, senkinek senkitül semminémü bántodása és kára ne legyen.

2. Eddig való mindennemü vétkek amnestiában menjenek és elengedtessenek.

3. Szabad legyen mindeneknek oda menni, a hová akarnak, minden jószágokkal együtt.

4. Mindezekben meg nem háborittatnak.

5. A magyarok részéről a mlsgs Fejedelem adjon es adasson négyszáz szekeret, kin oda mehessenek a hová akarnak, cselédekkel együtt.

6. A mlsgs erdélyi Fejedelem urunk ő Naga maga kezeírása s pecséti alatt mind ez feljül speciflcált punctumokról assecuratoriat adjon, hogy e szerint megtart és megoltalmaz ő Naga bennünket alattvalói ellen.

7. A mely Pasa és Jancsárok tisztei a magyar urakkal együtt ugy mint nevezet szerént, Teleki Mihály, gróf Tököli Imre, Vesseléni Pál és a két oláh ország fő tisztei adjanak hütlevelet hogy ez feljül megirt punctumok szerént megtartanak ő Nagok s ő Kglmek.

8. A mlsgos erdélyi Fejedelem méltoztassék elkísértetni bennünket.

Mely eziránt való kívánságunkra Nsgtoktól s Keglmetektől Kglmes választ várunk Kálló várában szorult Magyar nemzetség.

Resolutio.

Az ő kglmek kivánságának annual ő Naga, ugy mindazáltal, hogy ö Naga és a Magyar nemzet hűségében maradjanak meg.

Egyszerű másolat a Teleki-levéltárban, 870. sz. a.

XI. Instructio.

1. Mivel Isten jóvoltábul már Kállot is feladták, az ellenség ellenben a Tiszántul való földet kíméletlenül pusztitja, templomokat felver, predikátorokat ölettet s félő végre az királyi városokat s az egész hazát fel ne predálja, kérjük nagy alázatosan a mlsgs Fejedelmet, jó Kglmes urunkat ő Nagát, minthogy segítségünkre küldetett, látván hazánknak ily végső romlását s dulatását, méltoztassék ő Naga más dicsőséges Fejedelmek dicsiretes példáit követni, tovább való mulatás nélkül a Tiszán által menni és Kassát (kinek megvétele Szathmárnál is remélhetőbb) megszállani, az honnan az egész tizenhárom vármegyének elméje csügg s annak megvétele alkalmatosságával birta el a mi időnkben a Német is az országot.

Egyebiránt mi tudományt teszünk, minthogy az ellenség előttünk elnyomult s még sem megyen ő Naga által a Tiszán, minthogy ez a had másként is oszol, mi ezen a földön tovább csak nem lehetünk.

2. Kegyelmesen megemlékezhetik maga mlsgs assecuratiojáról is ő Naga, hogy kit-kit tisztiben megtart s másokkal is megtartat. Mivel azért mi közöttünk, ugymint Magyar országiak között a Fényes Porta egy generalisságot ismer, kihez velünk együtt a mezei hadak is megesküdtek: Nem reméljük a Mltsgs Fejedelem ő Naga is maga assecuratioja ellen rendünkben megháboritson, annál inkább kétfelé szakaszszon bennünket. Minek okáért ő Naga azon is kérjük alázatosan a magyarországi uri fő nemesi rendekkel a mezei lovas gyalog hadakot is közinkben, ugymint egy generálisság alá küldeni tovább való halasztás nélkül méltoztassék.

3. Az nemzet pecsétit is kérjük alázatosan ő Nagát, adassa ki, ily sokszori kérésünk már ne légyen ő Nagánál haszontalan. A manifestumok elküldését is — kérjük ő Nagát — siettesse.

4. A böszörményi vitézlő rendtül értjük, minémü parancsolatja érkezett a Mlsgos Fejedelemnek reájok, kivel tőlünk, magok nemzetétül, elidegenitetnek és az mi generálisságunk alól más generálisság alá kéntelenitetnek menni. Kérjük aziránt is ő Nagát, szabadságunk sérelmével azt ő Naga tölük ne kivánja, maga mlsgs assecuratioja ellen, ide értvén a Kállói vitézrendet is.

Minthogy igen szükséges, hogy Kálló várát magunk hadával muniáljuk, kérjük alázatosan ő Nagát, minek előtte innét elmenne, alkalmaztassa ugy a dolgokat, hogy egyedül a nemzet præsidiuma legyen benne, mivel kétféle præsidium præjudiciumunkkal hatalmas Török császár athnaméja ellen, nem lehet.

6. Hogy penig azon mi præsidiumunknak fogyatkozása ne hessen, a benne levő munitiok s élés iránt is méltoztassék oly parancsolatot kiadni ő Naga, azt el ne hordják, hanem maradjon a vár szükségére, valahogy afféle fogyatkozások miatt az hely ujabban ellenség kezére ne jusson.

7. Az athnamét sokszori kérésünkre, kérjük ő Nagát, adassa ki; ha penig ő Naga csak nem adja, ad interim pariáját kérjük ő Nagától, hogy igy mindenkor szemünk előtt lévén, mi is aszerint rendelhessük dolgainkat. Datum ex generali Congregatione nostra in castris ad Kálló positis celebrata. 26 septembris 1681. Universitas Baronum, Nobilium exercitusque pro Deo et patria militantium Hungarorum.

XII. Ezen pontokra válasz.

Isten után hatalmas Császárunkon kivül senki nekünk nem parancsol, függeni sem akarunk senkitül, sőt társat is az hadakozásban nem ismerünk. Concipista uram, ha magától cselekedte, hogy némely illetlen terminussiért kegyelmetektül animadversiot vegyen, megkivánjuk. Debreczennel is megizentük Gróf Urnak (Tökölinek) sem az velünk kijött uri főnemesi rendeket, sem az mezei hadakat ő kglme directioja alá nem bocsátjuk, igy az beszerményieknek s másoknak is tőlünk való függéseket megkivánjuk, s ott járjanak, a hol mi parancsoljuk. Császártul reánk lévén az M(agyar) ügynek forgatása bízatva, Istent hiván segitségül, abban minden jó utakat és módokat elkövetünk, az kik azért kglmetek közül tőlünk akarnak függeni, függjenek, munkálodjuk egy szívvel, lélekkel a köz jót; a kik penig magok ductusokat akarják követni s privatumokat keresni, most resolválják magokat, hozzuk (fogjuk) mi is aszerént magunkat alkalmaztatni.

Egyszerű másolat a Teleki-levéltárban 870. sz. a. csomag.

XIII. Apafi levele Telekihez, 1678 april 13.

Michael Apafi Dei gratia etc.

Husztnál kelletvén valami palánkot szükséges képpen épittetnünk, melyre odatartozó szegény joszágunk alig érkezhetik. Mivel penig azon hely a szükségnek idején egész nemes Máramaros Vármegyének refugiuma, kgdnek kglmesen parancsoljuk a nemes vármegyét mint közönséges javokra s megmaradásokra való dolgot, azon épitésre kivántató fáknak szállitását intimálja, melyet mi is kglmesen veszünk ő kglmektől. Datum in arce nostra Fogaras. Die 13. April. 1678. Apafi mpr.

Teleki-levéltár. 539. sz. a.

Közli: Koncz József.

KÉT HADI ESEMÉNY A XIII. ÉVSZÁZBÓL.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Honfoglaló eleinknek hadviselési módja sokkal tökéletesebb volt, mint valamennyi európai nemzeté a középkorban, oly tökéletes, hogy alapelveit ma is magunkévá tehetjük, és csak a fegyvertechnika tökéletesedésével változott viszonyok következtében kell a végrehajtásban az ő modoruktól eltérnünk.

Azt kérdhetné valaki, hogy miért van hát az, hogy ez az európai nemzetekénél tökéletesebb taktikával harczoló nép vereséget szenvedett a németektől Merseburgnál? mire az a felelet, hogy azért, mert a magyarok letelepedésük után változtattak hadi szervezetükön s a nyugati befolyás nem épen üdvösen hatott hadügyük fejlődésére, a németek pedig épen ő tőlük tanúlták el azt, a mit ők a nyugati befolyás következtében elhanyagoltak.

Tudjuk, hogy eleink hadszervezetét erős fegyelem jellemezte s e fegyelmet nem azok a Bölcs Leon említette kegyetlen és nehéz büntetések[1]) eredményezték, melyekkel a főnökök a vétkeseket illették, hanem a hazátlanúl bolygó nép minden egyes tagjának az a meggyőződése, hogy csak a fegyelem tarthatja össze a hazát pótoló tábort s csak a fegyelem óvhatja meg őket a minden oldalról leselkedő veszedelemtől. A fegyelem föntartása könnyű volt, mert mindenki fölött az gyakorolta azt, kinek a patriarchalis eszméknek hódoló, annak törvényei szerint élő magyarok szívesen engedelmeskedtek, mert az családjuk, nemzetségük s törzsük feje volt.

A honfoglalás után a vérségen alapuló szervezetnek meg

[1]) A magyarok hadszervezetéről. Bölcs Leon adatai, Szabó Károlytól. 46. §.

kellett változni, mert a letelepedés nem nemzetségek szerint történt, sőt családok szerint sem és egy családnak tagjai egymástól távol foglaltak magoknak földet. Ez a körülmény a fegyelmet lazította, de nem egyedül, mert hozzá járult még az is, hogy a földbirtokossá vált ember megszűnt a tábort hazájának tekinteni, ez pedig jó volt az államalkotásra nézve, de rossz a fegyelem föntartására s az eddigi életmód folytatására.

Az a sereg, mely 934-ben Németországba tört, már annyit hagyott el jó tulajdonaiból, a mennyit a német fölvett, s ebben láthatjuk okát a merseburgi vereségnek, mert semmi sem kívánja annyira a vas fegyelmet, mint a szétszórtan harczolás, a színlelt megfutamodás után való hirtelen gyülekezés; s az, a mit ma tűzfegyelemnek neveznek, ép oly szükséges volt a nyíllal való harczok korában, mint ma. A fegyelem volt a magyar taktika fő föltétele s ez lazult meg; érvényesülhetett-e hát amaz?

A vérségen alapuló hadszervezet territoriálissá változott s ez az államalakulásra nagyon üdvös volt; aránylag kevés idő is telt abba, hogy a táborban egy nemzetté — magyarrá — forrott törzseknek állama s hazája lett. A fővezér, ki eddig nem volt államfő, hanem az, a mit ma generalissimusnak neveznénk, ki nem volt kifelé a nemzetnek képviselője, azon igyekezett, hogy hatáskörét megváltoztassa és az állam fejévé legyen; de ez csak úgy történhetett meg, ha a község hatalmát megtöri, a törzs és nemzetségfőket alattvalókká változtatja. A viszonyok változtával a szövetséges államból egységes állam lett.

A mai Magyarországra, termékenységénél fogva vágyódott nemcsak a németnyelvű római birodalom valamennyi, hanem a legtöbb szomszéd szláv ország fejedelme is s a hittérítés örve alatt az országba tódult számtalan német és szláv szerzetes, leginkább csak a fiatal magyar állam iga alá való hajtásának útját egyengette. A fejedelmek idegen származású feleségei gyóntatóik oktatása szerint járva el, nem csak a keresztény hitben erősítették férjeiket, hanem azt a meggyőződést is nevelték bennök, hogy mindent, a mi hagyományos, mindent, a mi a régi szokásokra emlékeztet, el kell hagyni, el kell pusztítani, mert az a kegyelmes jó Isten előtt gyűlöletes. És sajnos, ez meg is történt, első keresztény fejedelmünk s első királyunk készséges végrehajtója volt a német

érdeket szolgáló feleségnek s jövevényeknek, nemkülönben a pápa érdekében működő papoknak, kiknek meg az volt a tendentiájuk, hogy Magyarország királya is a pápát ismerje hűbérurának; mert az egész föld Krisztusé, ő pedig annak helytartója. A német királyok saját uralmuk alatt akarták a római birodalmat hamvaiból föléleszteni s hitték, mint egykor a rómaiak, hogy az egész világ az övék.

A pápák is ezt akarták, csakhogy a magok uralma alatt s azt óhajtották, hogy a német király is vasalusa legyen a Krisztus helytartójának. Az egyik németté, a másik latinná akart tenni, de mind a kettő önállóságunk ellen tört. Nem tartozik munkám keretébe annak az akna-munkának részleteivel foglalkozni, arra nincs is szükség, mert azokat mindenki ismeri, ki a magyarok történetével foglalkozik, csak eredményeit kell konstatálnunk és azt, hogy mennyiben voltak azok károsak és mennyiben hasznosak hadügyünk fejlődésére.

A király pártfogása alatt prosperáló, garázdálkodó idegen jövevények szokásait, fegyverzetét, tehát hadviselési módját utánozni, a király Isten előtt, az udvarhoz közel álló magyarok pedig a király előtt, kedves dolognak tartották s hűtelenek lettek ahhoz a hadviselési módhoz, melynek új hazájok elfoglalását köszönték. Csak az a szerencse, hogy ezt a káros nyugati befolyást ellensúlyozta a régi hagyományokhoz hű conservativ elem, melyet teljesen megtörni a legborzasztóbb kegyetlenség sem volt képes. Éles ellentétben volt egymással e két homlok-egyenest ellenkező elveket követő párt, az egyik válogatás nélkül vett volna át mindent, mi nyugatról jött, a másik meg idegenkedett tőle s válogatás nélkül meg akart tartani minden régit. Az elsőbben említett áramlatot a királyok pártolták s ez a XIII. évszázban nagyrészt érvényesült is. Ennek adták meg az árát, mikor a tatárok betörtek honunkba, mi azonban visszahatást szült, melynek következése meg az volt, hogy a régi fegyverkezés és hadviseléshez tértek vissza s a jutalom nem maradt el.

A muhi csata és a morvavölgyi rövid hadjárat nekünk ad igazat, kik azt mondjuk, hogy nem mindent kellett volna elfogadni a mi külföldi és nem mindent elhagyni a mi honi szokás. Az idegen befolyás iránti el nem zárkózás csak akkor mozdítja elő a fejlődést

és tökéletesedést, a mikor megfontolt kritikával választjuk ki a követendő jót a kerülendő rossz közűl.

Mikor Béla király hírét vette a tatárok közeledésének, a magyar állam haderejében a fegyelem meg volt lazúlva, a közérdek iránti érzék hiányzott, a magyaroknak egy része fényűzővé, elpuhulttá lett s a két egymással ellenkező áramlatnak hódolók közötti torzsalkodás lehetetlenné tette azt az egyetértést, mely ilyen alkalmakkor szükséges s a nyugati befolyás alatt állók vérig sértették a magokat önként a magyar politikai nemzet részévé constituált rokon kún népet, mely királyának meggyilkoltatása után nem harczolt oly odaadással a vele tapintatlanúl bánó magyarokért, mint az kívánatos lett volna.

A király megvizsgálta az ország határait s a bejáratokat eltorlaszoltatta s hazatérve, mozgósította hadait. Megjött a király öcscse, Kálmán herczeg, kit atyja már gyermekkorában, 1215-ben, Galiczia királyává koronáztatott, megjöttek a főpapok, közöttük Mátyás esztergomi és Ugrin kalocsai érsek is püspökeikkel. És aztán a királylyal tanácsot űltek, de úgy látszik semmi tervet egy értelemmel meg nem birtak vala állapítani.[1]) Az időt meddő tanácskozással elvesztegették, a tatárok pedig több-kevesebb bajjal áttörtek a rosszúl őrzött gyepükön és torlaszokon s Batu és Kajdán vezéreik alatt, óriási hadukkal Pestig nyomultak. Jól szervezett seregökben még utászok is voltak, 40,000 fejszés járt előttük és vágta az erdőket, hányta a torlaszokat szét és a mint látni fogjuk, könnyen szállítható hadigépeik is voltak, melyeket mezei harczban is használtak.

A magyar tábort, mely a jobb parton volt, a tatárokétól a Sajó választotta el s míg azok erdőségtől fedetten szálltak meg és szárnyaikkal a Hernád és Tiszára támaszkodtak, addig a magyarok hada nyílt, belátást engedő terepen táborozott s a nyugoti divatnak hódolva, szekerekkel vette körűl magát. A jövevényektől befolyásolt király, mozgást nem engedő zsúfoltságban telepedett le, mi több, a sátrakat egymáshoz köttette. Ezzel szárnya volt szegve a magyar hadak mozgási képességének, pedig mindenki tudja, hogy a lovasságnak főkép ez az eleme. Eltértek régi szokásuktól és a sánczoknál jobban bénító, egymáshoz lánczolt szekerek és sátrak

[1]) Tamás spalatoi esperes «Historia Salonitájából» a tatárjárás története. Fordította Szabó Károly.

közé vonúltak. A bünhődés el nem maradt. Batu ezt látva, győzelméről biztos volt, a mit következő szavai bizonyítanak: «Bajtársak! jó kedvvel kell lennünk, mert jóllehet annak a népnek száma nagy, de minthogy meggondolatlan tanács kormányozza őket, nem menekűlhetnek meg kezeink közűl, mert láttam, hogy nyáj módjára valami szűk akolba vannak rekesztve.»[1]) A tatár vezér szándéka volt a Sajó hídján éjjel átkelni, melyet a magyarok se le nem rontottak se nem őriztek — és Béla táborát megtámadni. Tervét egy ruthén szökevény elárulta, minek következtében Kálmán herczeg és a harczias Ugrin, csapataikkal lóra kaptak s a hídhoz siettek, hová éjfélkor meg is érkeztek, melyen a tatárok közűl már többen átkeltek volt; de vesztükre, mert egy részök a magyarok kardja alatt esett el, más részök pedig a folyóba fúlt. Kálmán és Ugrin ezután a hídfőhöz őrsöket állítván, visszavonúltak a táborba.

Hogy ez a híd hol volt, biztosan megállapítani nem lehet, de valószínű, hogy Ónod és Hidvég közt lehetett. A magyarok már azt hitték, hogy győzelmök teljes, hogy a megréműlt tatároktól mit sem kell tartaniok s fegyverüket lerakva, bízvást elaludtak. De csalatkoztak; a tatárok újra a hídhoz nyomúltak, hol hét gépet állítottak föl, melyekből a magyar őrsökre köveket hajigáltak, kik ezeknek a tábori lövő-gépeknek s a reájok zúdított nyílzápornak ellenállani nem tudtak és meghátráltak.

Ezután, április 11-én[2]) a tatár sereg a hídon s a Sajó gázlóin átkelt, a magyar tábor körűl való helyet ellepte sokaságával, mit az álomba dűlt magyarok csak akkor vettek észre, mikor a hídtól visszaszaladt őrök föllármázták őket; de akkor is, a helyett, hogy gyorsan fegyverkezve lóra kaptak volna, lassan keltek s piperézték magokat. Csak Kálmán herczeg, Ugrin érsek és a templarius-rend mestere, kik az éjet fegyverben s harczra készen töltötték, rohantak ki a lármára a táborból. A többiek azt hitték, hogy harczra sem fog kerűlni a sor és hogy az említett három fáradhatatlan vitéz föllépése elég lesz a tatárok visszanyomására; de nem így történt, a tatárok túlszámával szemben a vitéz kis csapatok nem áll-

[1]) Tamás, spalatoi esperes. Historia Salonitájának XXXVII. fejezete.

[2]) A Bibliothèque National (Páris) kézírattárában lévő «Præfatio Agobardi lugdunensis archiepiscopi super antiphonarum» czímű kézirat.

hatták meg a sarat s visszavonúltak, és a méltán indignálódott Ugrin, nyiltan korholta a királyt gondatlanságáért s a nemeseket elpuhultságukért. E beszéd nem sokat használt s csak kevesen csatlakoztak az újból kitörést vezető három vezérhez, kik nagy vitézül harczoltak, de ismét hiába; Ugrin érsek s Kálmán herczeg súlyosan megsebesültek, a templariusok mestere pedig, olasz katonáival elesett.

Reggeli hat órakor a magyar tábor be volt kerítve s a nyilak minden oldalról hullottak a zsúfolt tábor sátor-köteleitől mozogni nem tudó, megréműlt magyarokra, kik ellenállás nélkül hagyták magokat leölni. A király és Béla herczeg reményt vesztve, a zászlókat ott hagyták és futásnak eredtek s utánok az egész tábor arra szánta magát, de a táborból kivezető útak kijárásai, az összekötözött kötelek s a sátrak sűrűsége miatt el voltak torlaszolva s ezen fölbukva, a tolakodásban egymást nyomták agyon.

A tatárok üldözése közben sokan hulltak el, így Ugrin és Mátyás érsekek, Gergely püspök stb. Kálmán herczeg sebei következtében meghalt Tótországban. A király pedig, Fridrik osztrák herczeghez menekült, hol a remélt baráti fogadtatás helyett fogságba került; eben gubát cserélt, mert mint egy *német* író mondja: «a Babenbergi nem bánt vele kíméletesebben, mint a mongolok bántak volna».[1])

A muhi csata lefolyásában híven tükröződik vissza a magyar hadügy akkori állapota, a közügy iránti közömbösség, az önámítás és gondatlanság, mint az elpuhultság következése s a király gyöngesége, az egységes vezetés hiánya, az ősi erények iránti hűtlenség s a bünhődés, melyet e vétkek maguk után vontak.

A régi magyarok sánczok helyett őrsökkel biztosították magukat, melyeket egymáshoz közel állítottak föl, hogy könnyen meg ne lepethessenek;[2]) ezt a magyarok 1241-ben nem tették meg, még a Sajón átvezető legkényelmesebb átjárót sem szállták meg addig, míg véletlenül egy szökevény árulása következtében — a mire előre nem számíthattak — azt nem tudták meg, hogy azon keresztül jöve, fogják éjjel őket megtámadni a tatárok.

Mind együtt táboroztak s nem volt a «hadrenden kívül fölös-

[1]) Köhler, III.

[2]) Bölcs Leon.

leges erejük», mint Bölcs Leon szerint a honfoglalóknak, «melyet titokban kiküldenek, az ellenök gondatlanúl táborozók ellen», s ez az oka, hogy a velök szemben táborozó tatároknak sem számerejét sem szándékát nem ismerték meg.

Nem voltak többé olyanok, kik «a bajt és fáradságot nemesen tűrik, hideget meleget kiállanak s a szükségletekben való fogyatkozást föl sem veszik», de el voltak puhulva s a tatárok rajtaütésekor sem gyűlekeztek gyorsan, «mint ily végveszedelemben kellett volna, hogy az ellenségre kiüssenek, hanem ágyaikból lassan kelve, inkább azon valának, hogy szokásuk szerint fésülködjenek, karpereczeiket csatolgassák, arczukat mosogassák, arról pedig, hogy megütközzenek, alig gondolkoznak vala».[1])

Megfeledkeztek arról, hogy a lovasságnak nem szabad szűk, mozgást nem engedő helyen összeszorúlni.

A megütközés lehetőségére nem gondolva, elmulasztották megtenni azokat az intézkedéseket, a mi a győzelmet biztosította volna, de visszavonulásuk biztosításáról is megfeledkeztek s maguk készítették azt az egérfogót, melyben Batu őket elfogta; megfeledkeztek mindazokról az alapelvekről, melyek a hadviselést teszik, elfeledkeztek arról, hogy az ütközet kimenetele: vagy győzelem vagy vereség s ingyen győzni nem lehet, kell érte valamit tenni és hogy vereség esetén visszavonulási vonalról kell gondoskodni s azt biztosítani.

Úgy látszik, hogy a büntetés kellő időben esett meg, mert volt foganatja; a király és nemzet megemberelték magokat, a közömbösséget, tétlenséget érdeklődés és tevékenység váltotta föl s alig néhány évtíz után a magyar királyt és nemzetet oly erősnek tudták a külföldön, hogy a szegény, mindenkitől elhagyott Rudolf, ki tudta, hogy hatalmas ellenfelével, Ottokárral meg kell küzdenie, ha helyén akar maradni, IV. László királytól s a magyar nemzet nagyjaitól hadakat kért segítségül. A királyhoz intézett egyik levelében arra kérte őt, hogy mentől előbb jöjjön segítségére, annyi harczossal a mennyivel csak lehet.[2]) A klosterneuburgi annalisok szerint pedig, határozottan harminczezer harczost kért.

E hadjárat minden tekintetben érdekes s már csak azért is

[1]) Tamás, spalatoi esperes. Historia Salonitájának XXXVII. fejezete.
[2]) Bodmann: Cod. epis. Rud.

érdemes vele tüzetesebben foglalkozni, mert megtanúlhatjuk belőle azt, a mit bizonyos írók oly szívesen mellőznek, hogy t. i. az úgynevezett «Römisches Reich deutscher Zunge» javára magyar hadak vitték a derék Habsburg Rudolf ügyét győzelemre.

A régibb német írók nagyobb része csak mellékesen érintette mindíg azt, hogy a magyarok is részt vettek e hadjáratban. Az újabbak ezt, az igaz, már nem tagadják, sőt egy nemét a jóakaratú elismerésnek is hangoztatják, de az a bizonyos lóláb azért mindíg ott van. Ki akarják mutatni, hogy a hadjáratot Rudolf vezette, hogy ő volt a hadvezér, hogy a magyarok csak mint auxiliaris csapat az ő rendelkezése szerint működtek, hogy a döntést Rudolf tartalékának föllépése idézte elő. Ezekben csodálatosan egyetértenek egymással Köbler, Lorenz, Busson, kik pedig a csatarendet s a harcz lefolyását illető ellentétes nézeteik miatt hosszadalmas polemiát folytattak egymás ellen.

Abban, a miben megyegyeznek, határozottan nincs igazuk s mivel olyat óhajtanának bebizonyítani a mi nem igaz, okoskodásukat hamis alapra fektették s e hamis alap hamis combinatiókra vezetett.

Szeretnék azt kimagyarázni a rendelkezésükre álló adatokból, hogy a döntő csatát Rudolf emberei vívták s hogy az ő Capellen vezette tartaléka döntötte el azt az Ottokár ellen küzdők javára és hogy a magyaroknak, kik nem lovagi módon küzdöttek, nem is lehetett más, mint alárendelt szerepük a tulajdonképeni döntő csatában.

Rudolf segítségűl hívta a magyar királyt, mert magának nem volt hada s ez tekintélyes hadával [1]) meg is jelent. Előhadának vezére Soós György volt, ki már előbb is működött volt önállóan, királyának megelégedésére.[2])

[1]) Némelyek 14 ezerre, mások, maga Rudolf is egy levelében, 56 ezerre teszi a magyar hadak számát. Nincs okunk kételkedni a nagyobbik szám helyességében, mert a hadjárat népszerű volt, több okiratból látni, hogy az egész haderő mozgósítva volt s ez több is lehetett, ha tekintetbe vesszük, hogy Kerékgyártó szerint 18 évvel előbb Béla 100 ezernyi sereggel harczolt a Morva völgyében s hogy III. András 1291-ben 80 ezer emberrel harczolt Albert osztrák herczeg ellen.

[2]) Fejér: Cod. dipl. V_3 A. Ch. 1288...

«Ladislaus dei gratia ... una cum Baronibus ac regni nostri Nobili-

A derékhad két csoportját pedig trencséni Csák Máté és Ist-

bus contra eundem regem procedentes juxta fluuium Morva, predictum M. Georgium cum ceteris personis ad speculandum exercitum ipsius regis Boemie misissemus; idem M. Georgius ante castrum Loa cum hominibus regis præfati viriliter dimicavit etc. etc.»

Ugyanaz. A. Chr. 1285. «Ceterim in expeditione nostra quam habuimus contra regem Bohemorum, eundem magistrum Georgium ad sciendum et videndum exercitum eiusdem regis Bohemie misissemus; vnum cuneum exercitus eiusdem ante accelerationem nostram viriliter debellavit etc. etc.» és tovább: «Demum eciam, quum nos in etate puerili post obitum charissimi patris nostri regnare cepissemus; Lythen Voyvoda vna cum fratribus suis per suam infidelitatem, aliquam partem de regno nostro, vltra Alpes existentem, pro se occuparat et prouentus illius partis, nobis pertinentes nullis ammonicionibus reddere curabat sepe dictum M. Georgium contra ipsum misimus qui cum summi fidelitatis opere circum pugnando cum eodem ipsum interfecit et fratrem suum nomine Barbath captivavit et nobis adduxit super quo nos non modi eam quantitatem pecunie fecimus extorquere et sic per eiusdem M. Georgii servicium tributum nostrum in eisdem partibus nobis fuit restauratum etc. etc.»

Contin. Clausterneob. VI. «Rex romanorum ... missis nunciis et litteris regem Ungarie cum 30 milibus ungarorum et cumanorum in suum auxilium evocans cum Australibus et Styriensibus et Karinthianis sibi astantibus circa Marchek se recipiens exercitum congregavit. Quosdam pugnaciores Ungaros et Comunos circiter 8 millia cum quibusdam Australibus sub capitaneo Emberbergaer mittens, numerum expeditorum exercitus regis Bohemie ad huc prope La existentis jussit explorari. Exploratores itaque premittentes duo millia cursitantium exercitum regis Bohemie aliquibus peremptis et captivatis non modicum festinis insultibus perturbando, ad commocionem socius exercitus concitationibus adeo coegerunt, ut post concitationem duorum dierum rex Bohemie cum toto suo comitatu castra mouens sugatis exploratoribus tercia die contra exercitum regis Romanorum progrediens contra Prusendorf (Prinzendorf) in prato peruvitando mane juxta amnem Morave in quodam circumflexu per sex dies reponsans exercitum suum pluribus et fortibus augmentavit.»

Ebből a «quibusdam Australibus sub capitaneo Embergær mittens»-ből igyekeznek kimutatni azt, hogy nem Soós, hanem ez vezette a szóban forgó, fontos rendeltetésű hadat, pedig Emmerberger Berthold azzal az említett néhány osztrákkal, mint a vidéken ismerősek adattak Soós mellé, mint útmutatók abban a térkép-szegény világban, s hogy nem Rudolf rendelkezett, hanem a magyar király hadának vezére, az alábbi jegyzetből látható. Ha két uralkodó egy czélért visel háborút, egyetértve működnek, de ebből nem következik az, hogy a tekintélyesebb hadak vezére helyett a szóba is alig jöhető csekélyebb intézkednék, vagy, hogy nevében történne minden.

ván comes vezette.[1]) Hogy is lehetne elképzelni, hogy egy oly hatalmas ország, mint akkor Magyarország volt, csupa szivességből, tekintélyes hadát, egy ugyan megválasztott, de általánosan még el nem ismert, állásának megszilárdításáért még küzdeni kénytelen idegen uralkodó vezetésére bízta volna, egy olyan hadjáratban, melyet királya, IV. László, a magáénak tekintett. Az psychologiai képtelenség, hogy egy vitézségére, tekintélyére egyaránt büszke nemzet s annak önérzetes vezérférfiai, egy idegen, tőlük segedelmet kérő uralkodónak engedték volna át a vezetést, ki sem a magyar sereget, sem e nemzet hadviselési módját nem ismerte. De Rudolfról, mint eszes és tapintatos emberről sem lehet föltételezni, hogy olyat kívánt volna azoktól, kiknek jóindulatára oly nagy szüksége volt, a mivel önérzetüket vérig sértette volna.

A hadjáratot megelőző erőszakos kémszemlét Soós György vezette, a csata napján magyar hadak hozták a cseh sereget zavarba[2]) s magyar hadak vívták a harczot, a mi tekintve szá-

Ann. S. Rudberti Salisb.: «Ungari ad investigandum militie potentatum in exercitu regis bohemie miserunt ex Ungaris circa duo millia in armis levibus; quorum insultibus rex Bohemie provocatus ab oppido I â quod obsederat castra movit ad Romanum exercitum faciem diregendo». Látni fogjuk azokból az adatokból, melyekre hivatkozás történik, hogy László király is a maga háborújának tekintette a Morvavölgyi hadjáratot.

[1]) Steir. Reim-Chr. CLV.

Mathias meister von Trense
und von Schiltperc graf Stephan
vizzet, daz die zwene man
und die zwo schar die sie fuorten...

Fejér: Cod. dipl. V_2 1279. «Mathæum Palatinum principem tunc temporis militiæ nostræ».

[2]) Kézai: V. 1. §. «a cseh sereget minden felül körűlkeríti. Kiknek lovait és magokat is a király magyarjai és kúnjai nyilaikkal sebzve, úgy háborgatják, hogy Milot, Ottokár katonaságának vezére, kiben a sereg nagyja leginkább bízik vala, a magyarok rohamait és nyilait kiállani nem bírva, embereivel megszalada s utána a lengyel zsoldosok bomlott seregben futának a csehekkel együtt.» Ez a cseh seregnek első és harmadik csoportja vagy harczrendje, a második élén a király állt, mint azt más helyt látni fogjuk. A lengyelek csoportja, vagyis a harmadik harczvonal összeszedte magát, úgy látszik a tábor mögött gyülekezett, mert később újra megjelent a harczban, a cseh és morvákból álló első csoport pedig teljesen szétveretett, mert többé róluk említés nem tétetik.

mukat, a Rudolf 2000 főnyi hada mellett, nem is lehetett másképs a döntést is magyar hadaknak lehet köszönni, kik, hogy betörtek az ellenség soraiba s ott keményen harczoltak, nem egy adat bizonyít azokban a forrásokban, melyeket a német írók használtak föl, nem is szólva azokról a magyar okíratokról, melyekben az e csatában résztvettek vitézségét fölsorolják.[1])

Rudolf serege, mint azt más helyen is mondtam, csak 2000 főnyi volt,[2]) ezzel többet tenni, mint húszszor annyi sereggel, egy-

Ann. S. R. Salisb 803. «Cumani vero sine ordine cursitabant et afliis et aliis precedentibus ad castra hostium ordine bellicosa, isti per latera utriusque exercitus vagabantur.»

Ann. Otakariani. «In modo Semicirculi per ordinatas acies circum cingens eos» (a cseheket). Tehát nemcsak a szétszórtan harczoló íjjászok, de zárkózva harczoló betörésre szánt magyar hadak is.

[1]) Steir. Reim-Chron. CLV.

... Mathias meister von Trense
und von Schiltperc graf Stephan,
vizzet, daz die zwene man
und die zwo schar, die sie fuorten
dructen, unde ruorten
in dem Strit unz an daz Ort.
von Ungern ich nie gehôhrt
veder vordes, noch sit
die in deheinem strit
so menlich wæren gewesen.
daz si der kunic het uz gelezen
und zuo den êren gewegen
. . . . . .
sie dructen hin hin und herwider
in dem Strit so hurticlichen
als die datze Francrichen
hieten vehten gelernt
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
ein dreschær nie so gedrasch
als von Trense der wigant
mit sîner ellenthafter hant
und die mit im da warn
in den zweien scharn.

[2]) Köhler: «Entwickelung des Kriegswesens etc.» II. Anhang: «Das Heer Rudolfs von Habsburg wird von der Klingenberger Chronik auf 2000

szerűen lehetetlen; de különben is Rudolf és kis csapatja hátúl volt, nagy távolságban a Felső-Weidenbach mögött s akkor kezdett csak harczolni, mikor első harczvonala Ottokár elől, ki azt megtámadta, megfutamodott s Weidenbachnál találkoztak.[1]) Itt folyt le az az episod, melyet a német krónikások több-kevesebb bőséggel tárgyalva, főeseménynek igyekeznek föltűntetni.[2]) E helyen erős küzdelem után, Rudolf második harczvonala visszafordította a cseh sereg Ottokár vezette részét s üldözte Jedenspeigen alá, hol a tulajdonképeni csata vívatott a magyarok és csehek között. A kézi

(zweitausend) Reiter: Herrn, Ritter und «biderb—lut» angegeben. Das letztere sind die Knechte (servientes equites), so dass die Angabe Thomas Tuscus er sei kaum 2000 milites stark gewesen überraschend, damit übereinstimmt in dem milites in Italien nicht Ritter sondern Reiter bedeuten. Da die 2000 demnach auch die leichten Reiter einschliessen bedeuten sie zugleich die Zahl der Combattanten, indem die Dienerschaft der schweren Reiter nicht zu den Combattanten zu rechnen sind. Deutsches Fussvolk wird nicht erwähnt. Was davon vorhanden war, wird wohl zur Sicherung des Lagers verwendet worden sein.»

[1]) Annal. S. R. Salisb. 803.

«de victoria adeo confidebat (Ottokar) ut velocem suorum militum impetum morosum crederet et festinos nimium se judice desides recenseret; credidit enim se totam Romani regis militiam excusisse. Cumque vicinius accesisset, hoc quod speravit, non accidit, et quod credidit non invenit. Tunc enim primo per medium pulveris in turbine revoluti vidit vexillum aspectu terribile, in quo adventum Romani principis investigat quo viso, non parvo stupore concucitur et tamen vir plenus audacia festinos suos milites hortatur amplius festinare petens ex animo ut in bello Romanus rex vincendus capiendus aut si fieri possit occidendus suis manibus servaretur.

Chron. Col. 250. «Exercitus autem regis Boemiæ forcior erat et eos (osztrák) retrocedere faciebat».

Chron. Samp. 116. «Boemi multo copiosorem exercitum habentes pene victoriam obtinuerunt.»

Joh. Victring (Bœhmernél) «Ottacarus sicut leo seviens irruens, Rudolfi aciem discindebat.»

Annal. S. R. Salisburi 803. «Cum enim videret (Ottokar) primam nostre partis aciem (osztrák) a suorum facie improbe declinantem ...»

[2]) Chron. Magn. presb. cont. M. G. XVII. 534. in loco certaminis qui apellatur Yedungespeunt.

Babenberger Chron. «pey der March auf dem feldt das da heisset Idingspount.»

tusa itt általános lett, ebben résztvett német magyar egyaránt. De hogy az oroszlánrész a sokkal kisebb számú németeké lett volna, semmi adat sem bizonyítja; míg ha egyéb nem is, de a rosszakarattól el nem homályosított józan ész is a mellett szól, hogy a sokkal nagyobb számú magyarságnak is van tetemes része a győzelem kivívásában; az pedig, hogy a győzelem tökéletesítésére eszközölt üldözésben[1]) a magyarok működtek, nem szorúl bizonyításra, mert ez hadviselési módjuk szelleménél és fegyverzetük, lovaik könnyűségénél fogva nem is lehetett máskép. Rudolf maga nem volt oly kicsinyes mint e német írók, ő valódi nemes ember-

[1]) Chron. Colm. «Ungari subsequuntur, pugnantes impugnant, fugientes persequuntur, capiunt, trucidant pariter et occidunt.»

St. R.-Chr. CLXV.

ir gedanc (a cseheké) und ir sin
stuont wan zuo der fluht.
die von Bêheim ir zuht
brachen zuo dem lesten
an den polanischen gesten
den daz lant waz unkunt:
die belieben zuo der stunt
irre unde wîselôs.
dâvon ir maniger verlôs
bei din lip un de guot.
do si gewunnen den muot
daz si wolden fliehen
do begunden si ziehen
hin, dâ din Marche floz.
do wart daz îlen so groz
daz ir manic tusent ertranc.
sô michel wart daz gedranc
daz von des wazzers widerswul
ergie der ellenden val.
die aber kêrten über laut
den wart sâ zehant
nach geriten allenthalben
von den Ungern unde von den Valben.

Chron. Colm. «Rex Rudolf cum suis in loco prælii permanebat.»

und do man die sunnen
sach sigen ze tal
do hiez der kunik (Rudolf) uf dem wal
herberge vâhen.

hez illően ismerte el annak a szolgálatnak nagyságát, melyet a magyarok neki tettek, abban a levélben, melyet Lászlóhoz intézett. E levelet Busson nem hagyhatja szó nélkül s azt mondja: «Recht anschaulich tritt hier wieder hervor welch' hohen Werth Rudolf auf die ungarische Hilfe gelegt hat — er annoncirt hier nämlich dem König Ladislaus eine Gesandschaft, die mit ihm das weitere Vorgehen berathen solle, bemerkt aber zugleich *schier überhöflichdem jugendlichen Bundesgenossen gegenüber*, dass er das übrigens ganz seiner Anordnung anheim stelle.» S elfelejti, hogy a fiatal magyar király, ki Európa egyik legrégibb dynastiájának tagja volt, egy egységes, hatalmas államnak volt királya, Rudolfot pedig egy nem egységes birodalom rendeinek egy *töredéke* választotta meg királynak, de helyzete korántsem volt még biztosítva s hogy leghatalmasabb ellenétől szabadította meg annak a fiatal királynak serege s hogy ez iránt a régi királyi házból származó király iránt háláját kellően kifejezni nem lehetett lealázó, az akkor még jelentéktelen fejedelemre. Bussonnak s a többinek azt sem kellene elfelejteni, hogy László király s hadai vetették meg a német elem uralmának alapját, mert nélkülök Ottokár győz vala, Ottokár pedig szláv fejedelem volt.

Bárczay Oszkár.

ZRÍNYI-IRATOK A CS. ÉS KIR. HADI LEVÉLTÁRBAN, 1603-BÓL.

A Zrínyi-család oly nevezetes szerepet vitt hazánk történetében, hogy a tagjaira vonatkozó okíratok mind historiai értékkel bírnak. Az alább közlendők értékét még az is növeli, hogy a magyar hadügy s nevezetesen a végek katonai viszonyai általuk közelebbi és pedig fölötte érdekes megvilágítást nyernek.

Két kérvény és egy jelentés akadt kezünkbe, melyek VI. Zrínyi Miklós, a szigetvári Zrínyi unokája és a költő-hadvezér nagybátyja által, a Muraköz védelmére szükséges csapatok fentartása érdekében, egyrészt báró Galler Bernát Leo, a cs. kir. udvari hadi tanács elnökéhez, másrészt Mátyás főherczeghez, a magyarországi főparancsnokhoz intéztettek.[1]) Mindkét kérvény német nyelven van írva, de oly írásjegyekkel, miszerint nem hiszem, hogy a czímzetteken kívül e hieroglifák megfejtését valaki valaha megkísérlette volna. Keltezve ugyan egyik sincs, mindazonáltal kétségtelen, hogy azok az 1603-ik év utolsó hónapjai valamelyikében irattak.

I.

ZRÍNYI MIKLÓS KÉRVÉNYE GALLER BERNÁT LEO BÁRÓHOZ, A CS. KIR. UDVARI HADI TANÁCS ELNÖKÉHEZ.

Méltóságos báró úr, tisztelt és szeretett atyám és rokonom! A főherczeg ő Fenségéhez intézett alázatos kérvényem föltünteti

[1]) Csász. és kir. udv. hadi tanács irattára, 3. — 1604; katonai titkos irat, 51. szám.

bajom okát, hogy t. i. a jelen nehéz időkben a fölötte veszedelmes helyzetben levő Muraköz szigetemet, ha annak megóvására még az ellenség betörése előtt gyors segítség nem nyújtatik, s megfelelő erős *rendes* (ordinarii — itt állandó) megszálló magyar gyalog- és lovascsapatok nem rendeltetnek, tovább megvédelmezni — Isten látja lelkemet — képes egyáltalán nem vagyok. Magában foglalja kérvényem továbbá annak kifejtését is, miszerint a szigeten ez idő szerint levő katonaság négy havi zsoldjának kifizetése, valamint az Ő császári Felségénél levő egyéb jogos követeléseim kiegyenlítése Ő császári Felsége, legkegyelmesebb Urunk által már rég engedélyeztetett és elrendeltetett, de mindeddig meg nem történt, miért is ő Fenségét arra kérem, miszerint ő császári Felségénél kérelmem kegyelmesen közvetítse.

Miután kétségtelen, hogy ezen benyújtott alázatos kérvényem, melyből Atyám Uram mindent bővebben megért, Atyám Uram kezeibe kerül, alázattal és bizalommal ajánlom azt kegyelmébe s annál jobb reménységben vagyok, mivel a sziget és birtokaim kedvezőtlen állapotát, a fizetések nehézségeit, s a katonaságnak a fizetetlenség miatti zavargásait Atyám Uram ép oly jól ismeri, mint magam.

Mindezek után kedves Atyám Uramat kérem, miszerint helyzetem tekintetbe véve, méltányos kérelmem jelen nagy szükségemben és veszedelmemben a főherczeg ő Fenségénél támogassa, hogy a már sürgős segítséget (csapatokban) megkapjam és a négy havi zsoldhátralék is folyóvá tétessék, mit Atyám Uram közbenjárásával bizton reménylek. Egyszersmind kérem tisztelt Atyám Uramat, hogy alkalmatlankodásomért megbocsásson és magam minden szolgálatra ajánlva, éltem fogytáig hálás maradok. Maradtam tisztelt Atyám Uramnak és kedves rokonomnak mindenkor szolgálatkész fia és rokona

gróf Zrini Miklós.

Kívül: a római császár ő Felsége udvari hadi tanácsa elnökének báró Galler Bernát Leo úrnak stb. saját kezébe adandó.

II.

TUDÓSÍTÁS A MURAKÖZ SZIGETEN ÉPÜLT VÁRAK ÉS VÉGHÁZAKRÓL, VALAMINT AZOKNAK MAGYAR HARCZOSAIRÓL, MINT ALÁBB KÖVETKEZIK:

Légrád és Kakonia. Ezen váracsokban tartózkodnak: 200 légrádi drabant, melyeket Ő császári Felsége már több éven át fentartani kegyeskedett, kik azonban most a nem fizetés folytán nagyon lázongnak; tekintettel arra, hogy jól kiérdemelt keresményüket már másfél év óta ki nem kapták, igen szükséges lenne megfelelő fizetésüket mielőbb elküldeni.

Khottory, Kakoniától fél mérföldnyire.

Ezen várban szintén van 100 trabant.

Lettenye, Khottorytól egy erős mérföldnyire.

Ezen várban szintén van 100 trabant.

Ide még néhány őrház is tartozik, melyekben szintén ezek a trabantok állnak őrt.

Khuttigovina, Lettenyétől egy erős mérföldre.

Ezen várban szintén van 100 trabant.

Szemenia felé szintén van egy ujonnan épült vár, Khuttigovinától fél mérföldre.

Itt szintén van 100 trabant.

Malikovecz, Szemenietől fél mérföldre.

Melyben szintén van 100 trabant.

Ezenkívül még egy helység, *Hotisza,* is van, melyet a mai napig a Malikoveczen lévő trabantok őriztek; de mivel ezek egymástól igen távol esnek, lehetetlen nekik Hotiszát, úgy mint az kellene, jól őrizni, miért is a szükség úgy hozná magával, hogy ez utobbi helyen szintén állandó őrséget kellene tartani.

Hotiszától fel mérföldre fekszik Batthiány Ferencz vára, Thornicsa, hol egyáltalán nincsenek trabantok és ha a már fent felsorolt várakon mindenütt őrség van, ezen pedig nincs, úgy félő, mivel eme vár a víz partján épült és különben is jó átjáró hely — hogy az ellenség ez által a szigetbe betör, s azt valamint a szomszédos helyeket egeszen elpusztitja.

Thornicsától két mérföldre fekszik *Rácz-Kanizsa* vára, melyben szintén nincs katonaság, úgy hogy Malikovecztől Rácz-Kanizsáig az egész vonalon nincs őrség; ezért, és mert a Mura Malikovecztől kezdve Rácz-Kanizsáig és azon felül folyton kisebbedik és a vidék Lymbach felé és körül, de sőt maga a város is hódolt terület, a legnagyobb szükség kívánja, hogy Hotisza, Thornicsa és Rácz-Kanizsa várakon állandó, trabantokból álló, őrség legyen; ellenben, ha ez nem történik, az ellenség könnyen bejuthat s az egész vidéket végveszedelemre juttathatja.

A fönt nevezett 500 trabantot, a 200 légrádit kivéve, Ferdinand osztrák főherczeg ő Fensége volt kegyes egy időn át fentartani, de másfél évvel ezelőtt elbocsájtotta őket. Leköszönésük után boldogúlt uram atyám és az ő halála után én tartottam együtt a fent nevezett 500 trabantot a szigeten és őket saját költségemből fizettem is a mai napig, mit azonban ezentúl is tennem lehetetlenség.

Ezek fölött boldogúlt atyám uram nemsokára Kanizsa elvesztése után 300 huszárt toborzott, mely huszárokat a fönt nevezett főherczeg úr ő Fensége volt egy időn át szintén kegyes fentartani. De ugyanakkor, midőn a trabantok elbocsájtattak, kiket úgy uram atyám mint én a mai napig a sziget és az avval határos ország és vidék védelmére nemcsak hogy együtt tartottunk, hanem saját költségünkből is fizettünk és különböző helyeken, de különösen Thornicsa várában, melyet e czélra atyám uram és én építettünk és föntartottunk, elhelyeztünk, a huszárok fizetését is beszüntette.

Midőn az ellenség Stajerország felé szándékozott indúlni, a huszárok őket a Murán átszorítva, az ellenség szándékait lehetőleg meghiusítani igyekeztek. De mivel nem biztosak fizetés dolgában és mivel fizetésüket már hosszú időn át ki nem kapták, most már a legnagyobb mértékben nehézkesek és türelmetlenek és már tovább nem tarthatók. Különösen pedig, mivel ama négy havi [1]) ille-

[1]) Descriptum pro Camera factum. A császári udvari kincstárnak tudomásúl, hogy Ő császári Felsége, legkegyelmesebb urunk, gróf Zrínyi Miklós alázatos kérelmére megengedte, hogy a Muraköz szigetén lévő harczosoknak és pedig 200 lóra mindegyiknek 4 fl. és 300 hajdúra mindegyiknek 2 tallér 4 havi zsoldjukra segélykép adassék, addig míg Ferdinand

ték, melyet Ő császári Felsége nekem legkegyelmesebben engedélyezett, mint én azt nekik megígértem, nem osztatott ki köztük.

Mindezekből bizonyosan kitűnik, hogy a szigetet és a körülötte lévő vidékeket és határokat az ellenség hatalmától megóvni lehetetlen, ha csak a fönt nevezett helységek és várak rendes katonasággal, lovasokkal és gyalogosokkal, állandóan megszállva nem tartatnak, s a harczosok fizetéséről és fentartásáról gondoskodva nem lesz.

Nicolaus Comes de Zrinio s. k.

III.

ZRÍNYI MIKLÓS KÉRVÉNYE MÁTYÁS FŐHERCZEGHEZ, MAGYARORSZÁG KORMÁNYZÓJÁHOZ.

Fenséges főherczeg és fejedelem, legkegyelmesebb uram!

Hogy nemes ősöm gróf Zrínyi Miklós élete és vagyona veszélyeztetével védte Szigetvárát, nemkülömben hogy boldogult atyám uram, szintúgy a volt, mint a jelenleg uralkodó római császári Felség alatt mindenkor, ifjúságától kezdve, köteles hűséggel, buzgósággal és saját érdekei koczkáztatásával leghívebben szolgált, és a hadi és határügyeket békében és háborúban egyaránt szívén viselte, mindezt Fenséged tudja, s így azt bizonyítanom fölösleges lenne.

Miután én legalázatosabban hajlandó vagyok és igyekszem atyám uram és ősöm nyomdokait követni és mindazt, a mi a keresztyénségnek általában és Ő császári Felsége határainak üdvös és eredményes védelmére szükséges, míg az Isten élnem enged, egyenlő hűséggel és kötelességgel teljesíteni, miért is kedves atyám uram halála után azonnal Muraköz szigetem és Csáktornya váram, valamint az azokkal szomszédos vidékek és határok megtartására és védelmezésére teljes szorgalommal igyekeztem, és nem mulasztottam el azok aggodalmas és igen veszedelmes állapotáról Ő csá-

főherczeg ő fenségével a rendes fizetésre nézve megegyeznének, mire az udvari kincstár ügyelni és a harczosokat az őket illető pénzben részesíteni tartozik. 1603 szeptember 3-án.

szári Felségének, valamint Fenségednek legalázatosabban jelentést tenni és kérni, hogy azok további fentartása és védelme czéljából rendes magyar katonaságot, lovasokat és gyalogosokat, legkegyelmesebben engedelyezni és kirendeltetni méltóztassék.

De legalázatosabb kérésemre és könyörgéseimre egyebet nem kaptam, mint hogy Ő császári Felsége legkegyelmesebben elhatározni méltóztatott, hogy még meglevő harczosaimnak, 500 embernek, lovasoknak és gyalogosoknak, 4 havi zsold fizettessék ki (addig míg Ferdinánd főherczeggel, az én kegyelmes herczegem és urammal, egy rendes őrség tartására nézve megegyeznének), mint azt Fenséged a mellékelt, leírt engedelyezésből kegyesen megláthatja.

Bár csakis azon reményben voltam, hogy a négy havi zsold nekem csakugyan kiadatik, az mindazonáltal a mai napig sem történt meg; sőt azt sem tudhatom és hallhatom meg, vajjon megkapom-e egyátalán és mikor? Már pedig ez katonáimnál, kik úgy a múlt nyáron, mint az őszszel és a jelenlegi tél (1603—4) alatt úgy a sziget és az avval szomszédos vidékek és határok védelmezésére, mint a styriai határok felé az ellenség ellen véghezvitt portyázások alatt, a legjobban és legszorgalmasabban voltak alkalmazhatók, a legnagyobb nehézségeket és türelmetlenséget idézte elő. Miért is kénytelen vagyok Fenségedet a legalázatosabban kérni, hogy eme rendeletet tényleg foganatosíttatni kegyesen méltóztassék, hogy minden további késedelem nélkül, harczosaimnak a fönt említett négy havi zsold azonnal kiszolgáltassék. E mellett Fenséged, Ő császári Felsége kedvéért is, kegyesen elhatározni méltóztatnék, mi a szándéka a katonák további fentartására nézve, miután, Isten legyen tanúm, én azokat saját vagyonomból továbbra is fentartani képtelen vagyok. Tekintetbe véve, hogy Istenben boldogult kedves atyám, már az ő idejében, bárha még akkor a sziget és a hozzá tartozó birtokok teljesebbek és sokkal kedvezőbb viszonyok közt valának, a csapatok fentartásának költségeit ugyanazon okoknál fogva előteremteni képes nem volt és köztudomású tény, hogy hosszú időn át, nevezetesen Sziget elvesztétőlkezdve, jelentékeny mennyiségű harczost és szolgát, melyek e sziget védelmezésére és Ő Felsége határainak és végházainak megtartására nélkülözhetetlenek valának s melyek fentartása a magas kincstárt illette volna, saját jövedelmeiből kellet fentartania, mire tetemes összegeket használt

föl; az is köztudomású, hogy e költekezés folytán vagyoni ereje kimerült és hogy a midőn legutóbb a hadi népek követeléseit készpénzben kielégíteni képtelen vala, arra volt kényszerítve, hogy birtokainak és jobbágyainak majd felét a végházak kapitányai és a hadi népek között kiossza, hogy azok magukat e birtokok jövedelmeiből kielégíthessék. Ámde én most még ezt sem tehetem; miután a sziget és a többi birtokok ép az említett körülmények folytán oly siralmas állapotban vannak, hogy azok majd semmi jövedelmet sem adnak és így a hadi népek kielégítésére ez eszközt sem használhatom. A múlt évben az ellenség betört a szigetre és a birtokokra, a falukat felégette, az emberek és marhákat elhajtotta, mindent, a mi fentartásra alkalmas, elrabolt; nincs egy biztos hely, hol valaki letelepedhetnék s nincs többé jövedelem, a melyből magát fentarthatná. Ez oknál fogva még a kik megmaradtak is családjaikkal együtt más vidékekre, hol jobb megélhetést reménylenek, elvándorolnak.

Ebből következik, hogy a sziget nemcsak javakban és jobbágyakban szegény és kipusztult, de a hadi népek által is elhagyatva áll. E bajokon nem is áll módomban, hogy segítsek, jövedelmemet nincs miből pótolnom s még ama zsold-hátralékokat sem fizethetem ki, a melyeket a hadi népek a kanizsai ezredes parancsnoksága alatt és a kerületi kapitányságoknál becsületesen megérdemeltek s a mint boldogúlt atyám úgy én sem vagyok abban a helyzetben, hogy a dubováczi és más őrségeket, melyeket Ő Felsége meghagyásából fentartanom kellene, szolgálatban megtartsam és fizethessem; hacsak azon, még boldogúlt édes atyámról fenmaradt követelésünk, mely több mint 80,000 forintot tesz ki, s melynek kielégítése legkegyelmesebben már igen sokszor ígértetett, akár készpénzben, akár jó utalványokban, akár pedig birtokokban legkegyelmesebben ki nem egyenlíttetetik.

Kegyelmesen tudja Fenséged és köztudomású az egész világ előtt, hogy a pogány ellenség, a midőn Szigetet, Babocsát, Segesdet és Berzenczét hatalmába ejtette, e szigetet is folyton szorongatta és azt váraiból és végházaiból, melyek alig két mérföldre esnek, folyton pusztította. Köztudomású az is, hogy a török szándéka nem volt csekélyebb, mint hogy az egész szigetet a fennálló béke daczára hatalmába ejtse, vagy legalább részben behódoltassa

s hogy ezt én a zalai és vasmegyei népekkel alig voltam képes megakadályozni; hogy nemcsak saját birtokaimat, de sőt az Ő Felsége tulajdonát képező kanizsai uradalmat is állandóan fosztogatta s hogy pusztításait, daczára annak, hogy Kanizsa Ő Felsége kezében és hatalmában vala, egész a styriai német földre kiterjesztette s hogy e pusztításokat a német vidékek, bárha a török erejétől jóval távolabb esnek is mint e sziget, megakadályozni képtelenek valának.

Fontolja meg kegyelmesen Fenséged, hogy mily roppant károk, veszedelmek, rablások, gyujtogatások és betörések történtek e sziget ellen azóta, a mióta Kanizsa sajnosan elesett s a mióta e sziget úgyszólván az ellenség torkában van. Biztosan hihető is, hogy ezen erőszakoskodások mindaddig megszünni nem fognak, a míg a szigetet Csáktornya várával egyetemben vagy teljesen hatalmába nem ejti vagy legalább behódolásra nem kényszeríti. Fontolja meg Fenséged azt is, hogy nincs határvidék, mely az ellenségnek hosszabb ideig állott volna ellent mint e sziget s hogy nem volt, a ki az ellenséget annyiszor, annyi különféle alkalmaknál visszaszorította volna, mint én. Isten kegyelmes segítségével mind eddig sikerült az ellenséget visszatartanom és bizton reménylem, hogy ez jövőben is sikerülni fog, ha ugyan Fenséged rólam meg nem feledkezik és Ő császári és királyi Felségétől azon segítséget, melyet semmkép nem nélkülözhetek, megszerzi.

Azt mondhatná ugyan valaki, hogy a két folyó, a Mura és a Dráva, melyek a szigetet körűlveszik, annak védelmét nagyban elősegítik; ámde bizonyos és mindenki által ismert dolog, hogy a vízállás közönségesen és az év nagy részén át oly alacsony, hogy az ellenség bárhol és bármikor, télen és nyáron áthatolhat s a szigetre tetszése szerint betörhet; de még magas vízállásnál is, kivált a mostani háborús időkben igen gyakran megtörtént, hogy a törökök a folyókon minden akadály nélkül átkeltek; ebből következik és bizonyos, hogy a Muraköz, a szomszédos vidékek és határok az ellenség betörései, rablásai, fosztogatásai és hódoltatásai ellen korántsem biztos és jövőben sem lesz, hacsak — mint egy zárt erőd — jószámú magyar hadi néppel állandóan és kitartóan nem védelmeztetik és mindazon helyek és erődök, melyeket még részben boldogúlt édes atyám, a folyó partjain itt-ott emeltünk, meg nem szállatnak és védelemre be nem rendeztetnek.

Ámde az Isten legyen az én tanúm, hogy mindent, a mit ember tenni képes, megtettem és a nehéz terhet, a tömérdek költséget egyéb csekély birtokaim jövedelmét is fölhasználva a sziget védelmére fordítottam, mégis nem tehettem meg mindazt, a mit e szomorú időkben tennem kellett volna s a miket tenni akartam is. Bizonyos, hogy a kötelesség egyrészt, a folyton fenyegető veszély másrészt oly helyzetbe kényszerített, hogy Fenségednél személyesen könyörögjek segélyezésért és hogy e kérelemnél kisebb részben tartom személyes érdekemet, mint inkább szeretett hazánk és Ő császári Felségének legmagasabb érdekeit szem előtt, melyeket e szigeten, a szomszédos vidékeken és a határokon állandóan veszélyeztetve látok és melyeknek kegyelmes megfontolását eléggé ajánlani nem tudom. Ismételve kérem tehát Fenségedet, miszerint kegyelmesen intézkedni méltóztassék, hogy megfelelő számú magyar hadi népnek e szigetre és a határokra való rendelésére és azoknak négy havi zsolddal való ellátására nézve Ő császári és királyi Felsége minél előbb gondoskodjék és erre, valamint a még mindig fennálló zsoldhátralékok kiegyenlítésére vagy megfelelő pénzösszeg küldessék, vagy birtokok jövedelme kiutaltassék, hogy a még régebbi, boldogúlt atyámról átszármazott követelések kiegyenlíttessenek és én azon helyzetbe jussak, hogy a szigetet, valamint a szomszédos vidékeket és határokat az ellenség erőszakoskodásai ellen továbbra is megvédelmezhessem, a mit a mindenható Isten kegyelmes segítségével megtenni szándékomban is van.

Minden igyekezetem arra fog irányozva lenni, hogy ez országrészeket Ő Felségének, saját csekély javaim, de sőt vérem és életem föláldozásával is megtartsam és evvel nemcsak dicső ősömnek, de boldogúlt kedves atyámnak is méltó utódja legyek és Fenségednek és Ő császári és királyi Felségének legmagasabb megelégedését kiérdemeljem.

De ezt csak úgy leszek képes tenni, ha a már sokszor keresett és legalázatosabban kérelmezett segély megadatik, mert e nélkül, orvosságot nem tudván, nem vállalhatom a felelősséget magamra arra nézve, hogy nem fog-e a Muraköz is előbb vagy utóbb a legvégsőbb szükségben és akaratom ellenére, a behódolásra kényszerittetni.

Már pedig ha a sziget behódol, az ellenség által behajtott és a magas kincstárra nézve veszendőbe menő hadi sarcz elűzi a jobbágyokat, elűzi az ellenség erőszakoskodása, a tűzzel, vassal való pusztítás, mely ez országrészt végleg megsemmisíti, a mi pedig mind elkerűlhető akkor, ha az általam kérelmezett segély idejekorán megadatik. Nem is akarom említeni, hogy mihelyt e sziget az ellenség hatalmában leend, mindazon erőszakoskodások, fosztogatások és pusztítások a szomszédos megyékre és Styriára is ki fognak terjedni és ez esetben Fenségednek valamint ő császári és királyi Felségének az ország megvédelmezése nemcsak hogy még nagyobb áldozatokba fog kerülni, de sokkal nehezebben is fog eszközöltethetni. Ismételve kérem tehát Fenségedet, miszerint Ő császári és királyi Felségénél ezen nagy szükségről és veszedelemről minél előbb előterjesztést tenni kegyeskedjék, engem Ő Felsége kegyeibe ajánlani és ezen immár semmikép nem mellőzhető segélyt Ő Felségénél kieszközölni méltóztassék.

A fontos okokat és nehéz körülményeket, melyeket ez iratomban előterjesztettem, Fenséged kegyes megfontolására bízva, azon biztos reményemet fejezem ki, hogy ezen sokszor kérelmezett segély Fenséged kegyes közbenjárásával minél előbb leérkezik.

Kegyelmes választ remélve, legalázatosabban ajánlom magamat Fenséged kegyelmébe, Fenséged hűséges alattvalója

Nicolaus Comes de Zrinio.

A kérvény külső lapján a következő jegyzet áll: A királyi udvari kamara tagjait utasítom, hogy ez ügyben minél előbb megállapodásra jussanak és az Ő Felsége által gróf Zrínyi Miklósnak az 1603-ik év szeptember hó harmadikától kezdve 200 lovasnak és 300 hajdúnak négy havi zsoldjára engedélyezett összeg minél előbb folyósíttassék és a nevezett gróf úr által jelentett dolgok, valamint általa felemlitett követelések a hadi tanács által mielébb megvizsgáltassanak és mindaz, a mi a Muraköz sziget biztosítására és megszállására szükséges megfontoltassék és ez iránt előterjesztés tétessék. Kelt 1604 január 20-án. (Aláírás hiányzik.)

Kétségtelen, hogy ezen ügyben Zrínyi Miklós az 1603-ik év vége felé Ferdinánd főherczeg pártfogásához is fordult, a mi kitűnik Ferdinánd főherczegnek 1603 deczember 29 én Gráczból keltezett és Mátyás főherczeghez intézett következő leveléből:

Szeretett kedves rokon és testvér!

Kedvességed előtt bizonyára ismeretes lesz az a helyzet, a melyben Zrínyi Miklós gróf a Muraközben van, kitéve az ellenségnek Kanizsáról minduntalan ismételt támadásainak s hogy mily fontos országos érdek e sziget megtartása; nemkülönben ismeretes kedvességed előtt az is, mert hiszen Ő császári és királyi Felsége a mi kedves és szeretett rokonunknak ez irányban többször alázatos előterjesztést tettem, hogy miféle segélyben részesítettem a nevezett grófot helylyel-közzel, tisztán saját jószántamból, a mely segélyt a gróf Ő Felségének is bejelentette.

Ámde bizonyos, hogy a sziget a határok és a szorosok megvédelmezésére szükséges hadi népet saját jövedelmeiből és az említett csekély segélyekből fentartani valóban képtelen, elhatároztam, hogy Kedvességedet barátságosan figyelmeztessem Zrínyi grófnak ez ügyben benyújtott kérelmére és Kedvességednek szívesen ajánljam, hogy Zrínyi grófnak hadi népei fentartására megfelelő pénzbeli segély minél előbb nyújtassék.

Melyek után rokoni szeretettel maradok Kedvességednek mindenkor hű és készséges rokona és testvére

Ferdinánd s. k.

Ez iratcsomó mellett fekszik 1604 február 16-iki kelettel az udvari hadi tanácsnak egy a gróf kérelmét pártoló javaslata «Describatur pro Imperator factum» megjegyzéssel.

Zrínyi gróf tehát ez időpontban — úgy látszik — megkapta a várva várt és annyiszor kérelmezett segélyt, mely őt abba a helyzetbe hozta, hogy az ellenség támadásainak fizetett és jól ellátott csapattal ellentállhasson és a családjában hagyományos küzdelmeket eredménynyel folytathassa.

Úgy hiszszük és reméljük; de hogy a segélyt bizonyosan megkapta-e és mikor, erre írásbeli bizonyítékunk nincs. Az utalványozástól a kifizetésig az út hosszú volt az időben és a császári kincstár állapotánál fogva bizony gyakori eset volt az, hogy az elismert és utalványozott követelések kiegyenlítése is csak hónapok, sőt évek múlva történt.

Ki tudja, hogy a segélyt Zrínyi valóban megkapta-e?

Szepesi G.

A MAGYAR HADTÖRTÉNELEM AZ EZREDÉVES KIÁLLÍTÁSON.

Az 1896-ik évi ezredéves országos kiállítás czélja: «Magyarország ezeréves fönnállása alkalmából hazánk szellemi és közgazdasági állapotát és előhaladását, különös figyelemmel annak történelmi fejlődésére, föltüntetni».

Bárha e czél körülírásában a történelmi fejlődés föltüntetése hangsúlyozva van, mégis nyilvánvaló, hogy az országos kiállítás első kezdeményezői korántsem gondoltak a szó szorosabb értelmében vett *történelmi* kiállításra; bizonyos, hogy szemeik előtt még akkor is, a mikor a *nemzetközi* kiállítás eszméje már végleg elejtetett, inkább az 1885-ik évi sikerült országos kiállítás képe lebegett, imposansabb, nagyobb és fényesebb kiadásban, melyben a történelmi fejlődés is — annyira a mennyire a tér engedi — kifejezésre jutott volna. Sőt valószínű, hogy a történelmi momentum csakis a nemzetközi kiállítás és országos kiállítás közt folyt küzdelem eldőlése után kezdett előtérbe jutni, mert hiszen a nemzetközi kiállítás keretébe a történelmi kiállítás csak nehezen lett volna beilleszthető, s ha beillesztetik is, az bizonnyára nagyobb mérveket nem ölthet s terjedelemre tán alig múlja fölül azon kiállítást, mely 1886-ban Budavár visszavételének emlékére a városligeti műcsarnokban rendeztetett.

Hogy a történelmi kiállítás mily csekély kiállítással bírt, bizonyítja azon körülmény, hogy a Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottságában még az 1892—93-iki télen is indítvány készült arra nézve, hogy az ezredéves kiállítás alkalmából külön magyar történelmi kiállítás is szerveztessék, melyben a magyar hadtörténelem is kiválóbb módon föltüntetve és képviselve legyen.

Az akadémia hadtudományi bizottsága volt ugyanis az, mely működési tervébe egy *Magyar hadtörténelmi Múzeum* létesitését már 1886-ban fölvette, ez eszmét nemcsak fölvetette, de propagálta s megvalósulását elő is készítette, a mennyiben a magyar közoktatási minisztériumhoz ez ügyben memorandumot intézett, s ennek folyamán kivitte, hogy a Nemzeti Múzeum ügyeit rendező bizottság a Magyar Hadtörténelmi Múzeum ügyét magáévá tette s elhatározta, hogy az a nemzeti Muzeummal szerves kapcsolatban létesíttessek.

E múzeum létesítését azonban mi sem mozdíthatja vala jobban elő, mint ha az ezredéves kiállítás *hadtörténelmi* kiállítással kapcsoltatik egybe.

Az akadémia hadtudományi bizottságának tagjai a múzeum és evvel kapcsolatban a hadtörténelmi kiállítás ügyét nemcsak az akadémiában, de azon kívül is, úgy a Nemzeti Múzeum ügyeit intéző bizottságban, mint az ezredéves kiállítást előkészítő férfiak köreben is buzgón képviselvén, bizonyára érdemes részük van abban, hogy a történelmi kiállítás eszméje mindinkább tért nyert s az ügy ma már annyira fejlődött, miszerint kilátás van arra, hogy az ezredéves kiállításnak egyik fő és kétségtelenül legérdekesebb részét, az egész kiállításnak úgyszólván magvát, a történelmi kiállítás képezendi; hogy pedig a történelmi kiállításban a magyar hadtörténelem meltó módon legyen képviselve, arról ugyancsak a hadtudományi bizottság buzgó tagjai, a kikből a kiállítás hadtörténelmi csoportbizottsága megalakúlt, gondoskodnak, a mi az alább közlendő tervezetekből bőségesen ki fog tűnni.

A történelmi kiállítás eszméje ily módon általánosan elfogadva levén, az ezredéves országos kiállítást szervező magyar kereskedelmi Minister úr Ő Nagyméltósága az 1893-ik évi február hó 27-én kibocsátott *általános programm*-ban a kiállítást már általában két *főcsoportra* osztotta, melyek elsejét a *történelmi*, másodikát a jelenkori kiállítás képezendi.

Ez általános programm a történelmi kiállítást következőkép körvonalozza:

«Magyarország culturális fejlődésének főmozzanatai, nevezetesen a honfoglalástól, az azt követő századokban, történeti korszakok szerint föltüntetve:

a) történeti okmányokban,
b) régi eszközökben, iparművekben és történeti emlékekben,
c) művészi alkotásokban,
És pedig különös tekintettel:
I. az egyházi eletre,
II. a közszellem nyilvánulására és a magánélet alakulására,
III. a hadviselésre.»

Hogy a történelmi kiállításra s nevezetesen annak miként való szervezésére nézve, az eszmék még teljesen tisztázva nem voltak, mi sem bizonyítja jobban, mintha e szűkszavú és teljesen általánosságban tartott programmot a jelenkori kiállítás melléje nyomott programmjával összehasonlítjuk, mely utóbbi már a részletes csoportbeosztást is — XX csoportban — föltünteti.

Nem sokkal több világosságot áraszt az ugyanakkor kiadott *részletes csoport-beosztási programm* sem, mely különösen azért nem szerencsés, mert a hadtörténelmi kiállítást képezendő tárgyakat az általános történelmi kiállítás egyes csoportjai keretébe utalja s igy teljesen szétforgácsolja. Így a «várak, erődítmények és egyéb hadászati alkotások» az általános történelmi kiállítás *épitészeti emlékek* csoportjába, a katonai irodalom termékei az *irodalom*, a katonai öltönyök, pánczélok, sisakok, nyergek, fegyverek, pajzsok stb. a *ruházat* csoportba utaltatnak — a tulajdonképeni hadtörténelmi csoport:« *hadviselés, hadszerzés*» számára nem hagyatván föl egyéb, mint: *a)* ágyúk és nehéz fegyverek, trofeák, jelvények; *b)* csataképek; *c)* nemzeti hősök és legendáik.

E beosztás az érdekelt körökben s kiváltképen az akadémia hadtudományi bizottságában annál is inkább visszatetszést szült, mert általa a hadtörténelmi kiállítás jelentéktelenné zsugorodott volna össze és a bizottság terveit nem hogy előmozdította volna, de sőt azok hátráltatására is alkalmas vala.

Maga a történelmi fő csoport programmkészítő bizottsága, melynek előadója az akadémia hadtudományi bizottságának szintén tagja, ez álláspontot csakhamar föladta, és április 16-án beadott javaslatában alkalmazkodott a hadtudományi bizottság kívánságaihoz.

A történelmi főcsoport tervezetéből ennek folytán a várak, erődítmények stb. az első csoportból a hadtörténelmi 11-ik csoport-

hoz osztattak, a ruházat — 9-ik csoport — fölosztlattatott és az ehhez utalt tárgyak a 6-ik (ipar), 7-ik (egyházi) és 11-ik (hadtörténelmi) csoporthoz osztattak be.

E változtatások a történelmi főcsoport április 16-án tartott ülésében a főcsoport által elfogadtattak. Ugyanez ülésen gróf *Keglevich István* nagyobb szabású indítványt terjesztett be, melynek lényege: 1. hogy pályadíjak, jutalmak és érmek kitűzése által a tudományos *kutatás* minden, nemzeti fejlődésünkre nézve fontos, jellemző tényre, mozzanatra és tárgyakra nézve serkentessék; 2. hogy egyes kiválóbb fontosságú kérdések megoldásával *szakférfiak* megbízassanak; 3. hogy oly helyeken, hol történelmi tudásunk hézagaira nézve a föld mélyében fölvilágosítást remélhetünk, szakszerű vezetés mellett *ásatások* rendeztettessenek.

Keglevich István gróf megjelöli egyszersmind a pályakérdéseket is, melyek a következők:

1. Mily humanitarius intézmény által lenne a honfoglaló Árpád és

2. az államalapító szent István emléke legméltóbban megörökítve? és hol létesíttessék az?

3. A magyar királyok rövid élatrajzai, arczképükkel, kéziratmásolatokkal stb. olcsó kiadásban.

4. Magyarország jeles és hírneves férfiai és családjai; életrajzok, arczképek, fontosabb okíratok stb. díszkiadásban és rövidített olcsó kiadásban.

5. Magyarország történelmi térképei korszakok szerint, régi térképek fölhasználásával.

6. Magyarország várai, régi rajzok reproduktiói, várromok rajzai stb. alapján, a várkapitányok arczképeivel és életrajzaival.

7. A magyar ruházat, ékszer és fegyverzet. Díszmű.

8. A magyar eredetű «pánczéltörő» monografiája.

9. A buzogány monografiája.

10. Magyar tartalmú és vonatkozású könyvek és kéziratok jegyzéke.

11. A magyarok szereplése a külföldön.

12. Történelmi nevezetességű házak és helyek Magyarországon.

13. Magyarország fővárosának fejlődése.

14. Magyarország gazdasági és erdészeti térképei.

Végűl kijelöli a gróf azon helyeket, melyeken ásatások sikerrel volnának eszközölhetők.

Nem akarunk itt Keglevich István gróf javaslatával, mely kétségtelenűl a legnemesebb intentiók kifolyása, bővebben foglalkozni, de azért csodálkozásunkat még sem tudtjuk elrejteni a fölött, hogy a nemes gróf számos pályakérdéseiben a magyar hadtörténelemmel alig foglalkozik s nyilván elfelejti, hogy a magyar nemzet ezer évvel ezelőtt fegyverrel foglalta el e hazát és ezer év óta fegyverrel védi meg s hogy a millenárius pályakérdéseknél, ha azok a történelmi főcsoportban vettetnek föl, Magyarország fegyveres küzdelmeire kiváló súlyt kell fektetni, miből legalább 10 újabb pályakérdés merűlne föl.

Azt hisszük különben, hogy az indítvány pályakérdései — akár kevesek azok, akár számosak — csak óhajtások maradnak, azon okból, mert a pályázatok ma már ritkán vezetnek eredményre. Ezt mutatja legalább a tapasztalás.

Az indítványt egyébiránt a programm-készítő bizottság magáévá tette és a főcsoport-bizottságot fölkérte, hogy azt a kormány figyelmébe ajánlja.

A programmkészítő-bizottság, melynek előadója, dr. *Czobor Béla* akad. tag, kiváló buzgalmat fejtett ki, működését április 16-án befejezte s javaslatát a kereskedelmi miniszter úr Ő Nagyméltósága elé terjesztette.

Bárha e sorokban kiváltképen a hadtörténelmi csoport ügyeivel foglalkozunk, mégis szükségesnek tartjuk, hogy e helyen a történelmi *főcsoport* egész programmját közöljük, mert hiszen a hadtörténelmi csoport működése is ezen, a főcsoport számára megállapított, keretben kell, hogy mozogjon.

A történelmi főcsoport programmja a kereskedelmi miniszter úr Ő Nagyméltósága által 1893 április 21-én hagyatott helyben és szószerint a következő:

«A honfoglalás ezredéves megünneplése alkalmából, 1896-ban Budapesten rendezendő országos kiállítás kimagasló részét a történelmi főcsoportnak kell képeznie, mely Magyarország culturális fejlődésének főmozzanatait: *történeti, műemléki és művészi* megvilágításban mutatja be.

Szemlélhetővé kell tennünk, hogy minő culturális állapotban

volt mai hazánk a IX. században, a mikor őseink azt elfoglalták s minő culturális mozzanatok magaslanak ki a honfoglalást követő századokban egész a legújabb időkig.

A történelmi főcsoport retrospektiv jellege követeli meg, hogy a rendelkezésre álló anyagot hazánk történetének korszakai szerint csoportosítsuk, kiváló tekintettel az egyházi életre, a közszellem nyilvánulására, a magán élet viszonyaira és a hadviselésre.

A történelmi kiállítás anyaga a nemzeti fejlődés egyes szakaszainak megfelelő következő 8 időszak szerint osztatik be:

I. A honfoglalás es a vezérek kora, Szent-Istvánig.

II. Szent-Istvántól, az árpádházi királyok kihaltáig (1000—1301).

III. A vegyesházbeli királyok (hazánk fénykora: Nagy Lajos, Hunyadiak) a mohácsi vészig (1301—1526).

IV. A mohácsi vésztől (a török hódoltság kora) a törökök kiűzetéseig (1526—1699).

V. Az újabb kor, a nyugati befolyások uralomra jutásáig (Rákóczy) 1700—1750.

VI. A nyugati befolyások kora, gr. Széchenyi István föllépteig (1750—1825).

VII. Nemzeti föllendülés, szabadságharcz, az alkotmány visszaállitása (1825—1867).

VIII. Legújabb kor, alkotmányos élet, a királykoronázás jubileumáig (1867—1892).

Minden egyes szakaszban történeti irott emlékeink eredetiben, vagy legalább sikerült fac-simile-ben, továbbá a műemlekek gazdag sorozata, a legnagyobb szabású alkotásoktól kezdve le a kisebb művészetek (ötvösség, szövészet stb.) legapróbb tárgyáig, királyaink érmei- és pecseteig, szóval mindaz bemutattatnék, a mi alkalmas, hogy a megfelelő időszakokról lehetőleg teljes és hű képet nyujtson.

Tekintettel arra, hogy némely, kivált az első századokból reánk maradott emlékek, csak hézagosak és culturánkról kimerítő képet nyujtani alig elégségesek: az egyes korszakok kimagasló történeti és culturális eseményeit a szobrász vésője és a festőművész ecsete örökítse meg.

Csakis a képzőművészet alkotásaival lehet hatalmassá és teljessé tenni a történelmi kiállítás főcsoportját, melyben az egyszerű

pór előtt is érthetően beszélné el a művész culturális fejlődésünk kimagasló mozzanatait korszakonként, melyekből az eredetiben bemutatandó műemlékek reánk maradtak.

Ennek megvalósíthatása végett értekezlet fog összehivatni, melynek tagjai a történeti főcsoport tiszteleti elnökén, elnökén és előadóján kívül: *Benczur* Gyula, *Császka* György, *Lotz* Károly, *Pauler* Gyula, *Strobl* Alajos, *Székely* Bertalan, *Zala* György és *Zichy* Antal bizotts. tagok.

Ezen értekezlet eredményéhez képest tétetnek meg a további intézkedések.

A többiekből folyólag, a történelmi kiállítás épületeinek szükségképpen a hazai építészet fejlődését föltüntető oly alkalmas keret gyanánt kell alkalmazkodnia az egész anyaghoz, hogy ezek is a mult időkről nyujtott képet teljesebbé tegyek.

A történelmi főcsoportba egybegyűjtendő anyag a következő:

1. *Építészeti emlékek* (fölvételekben és mintákban)
   a) kiváló hazai székesegyházak, apátsági, prépostsági, plébánia- s egyéb templomok, kolostorok, kápolnák stb.
   b) nevezetesebb köz- és magánépületek.
2. *Képzőművészeti alkotások* (eredeti példányok- vagy másolatokban):
   a) a hazai szobrászat világi vonatkozású emlékei, sírkövek stb.
   b) festészeti emlékek, történeti arczképek,
   c) a réz- és fametszés emlékei,
   d) miniature-festészet, czímeres levelek stb.
3. *Zene- és színművészet.*
   a) középkori psalteriumok, antiphonalék, cantionalék, énekes könyvek, zeneirodalmi termékek, stb.
   b) orgonák, zongorák, fuvó- és vonó-hangszerek stb.
   c) a magyar színművészet hajdan és annak irodalma.
4. *Az oktatás es tudomány története.*
   a) a középkori zárdák iskolái,
   b) mindenféle iskolák, papnevelő-intézetek, lyceumok, akadémiák, egyetemek.
   c) találmányok, fölfedezések stb.
5. *Irodalom-történet.*

a) a legrégibb termékektől kezdve tudományszakok szerint; írott codexek-, nyomtatványok-, kéziratok- és rajzokban,

b) a könyvnyomtatás története hazánkban a budai krónikától kezdve; hazai könyvtáraink (a Corvina-könyvtár maradványai, egyházak, főnemesek könyvgyűjteményei stb.).

6. *Ipar* (világi vonatkozásában):

a) ötvös-ipar, vas- és fémipar, faipar; az agyag-, üveg-, textil- és bőripar termékei korszakonkint föltüntetve,

b) régi hímzések, női kézimunkák,

c) világi férfi- és női öltönyök (mentekötők, övek, díszbuzogányok, forgók, nyaklánczok, karpereczek, sarkantyúk, függők, násfák, kapcsok, hajtűk, fésűk stb.) costume-képek

d) a hazai iparszervezet (czéhek és ipar-társulatok).

7. *Egyházi tárgyak* (a különböző vallásfelekezetek egyházainak berendezése, fölszerelése):

a) bútorzat és diszítés (oltárok, szobrok, oltárképek, szószékek, szentélyszékek, keresztelő kútak, harangok, órák; továbbá ikonostasok, úr-asztalok stb.);

b) szerelvények (keresztek, kelyhek, úrmutatók, ereklye- és gyertyatartók, szenteltvíz-tartók és hintők, tömjénezők, aquamanilék, ampolnák, missalék, breviariumok, imakönyvek; továbbá: artophoriumok, rhipidák, evangelistariumok, diptichonok; valamint áldozópoharak, kannák stb.);

c) egyházi öltönyök (főpapi ornatusok, infulák, pásztorbotok, gyűrűk, mellkeresztek, miseruhák, pluvialék, dalmatikák, stólák, manipulusok, antipendiumok; egyházi fehérneműek: albák, rochetumok, superpelliciumok, pallák, corporalék; továbbá: koronák, encolpiumok, saccosok, omophorok, phelonok, epitrahilok, bedrenicák; valamint úrasztal-kendők, terítők, szőnyegek stb.)

8. *Lakberendezés.*

a) Fali és mennyezet-diszitmények (kárpitok, gobelinek, szőnyegek, plafondok),

b) fűtő- és világitó-eszközök (kandallók, kályhák, csillárok, fáklya- és gyertyatartók, lámpák stb.)

c) bútorok, asztal-fölszerelések stb.

d) konyha-berendezés.

9. *Pásztorélet, mezőgazdaság, erdészet, bányászat, halászat, vadászat.*

Ezen szakba vágó mindennemű eszközök, czikkek stb.

10. *Kormányzat és közszellem.*

a) országgyűlések,

b) vármegyék,

c) városok,

d) közigazgatási intézmények stb.

11. *Hadviselés, hadszervezés.*

a) várak, erődítmények, egyéb hadászati alkotások,

b) ágyúk és nehéz fegyverek, trofeák, jelvények,

c) katonai öltönyök (sodronyingek, pánczélok, sisakok, keztyűk, sarkantyúk, nyergek, lófölszerelések stb.), fegyverek (buzogányok, csatacsillagok, nyílak, puzdrák, kardok, pallosok, lándzsák, kopják, dárdák, alabárdok, tőrök, puskák, pisztolyok, karabélyok, pajzsok, tárogatók, dobok stb.),

d) csataképek, térképek stb.,

e) nemzeti hősök és legendáik.

12. *A nemzeti élet egyéb jellemző vonásai.*

a) lakomák, ünnepélyek (keresztelők, lakodalmak, temetések stb.)

b) játékok, tornák,

c) táncz stb.

Ezen anyagcsoportoknak megfelelőleg, ugyanannyi bizottság alakíttatik. E bizottságok kellő hatáskörrel fölruházva, működésüket *azonnal* megkezdik s önmagukat a szükséghez képest *kiegészíthetik*.

A csoportbizottságok viszonya a történelmi főcsoport plenumához a következő:

1. A történelmi főcsoport teljes ülésében tárgyalandók mindazon ügyek, melyek az egész főcsoportra vonatkoznak, valamint azon elvi elhatározást igénylő kérdések, melyek az egyes csoportok kiegészítését, működési irányát, keretét megszabják.

2. A csoportbizottságok működési köre kiterjed a teljes ülés elvi határozatainak végrehajtására, valamint mindazon intézkedé-

seknek önálló eszközlésére, melyek ezen elvi határozatok kifolyását képezik.

A csoportbizottság tagjai a következők:

1. *Építészet.*
   Elnökök: *Steindl* Imre, *Czigler* Győző műegyetemi tanárok.
   Előadók: *dr. Czobor* Béla akad. tag, *Fittler* Kamill építész.
2. *Képzőművészet.*
   Elnök: *Bubics* Zsigmond kassai püspök.
   Előadók: *Pulszky* Károly, az orsz. képtár igazgatója, *Pasteiner Gyula* egyetemi tanár.
3. *Zene- és művészet.*
   Elnök: *gr. Zichy* Géza, intendáns.
   Előadók: *Bartalus István* akad. tag, *Bogisich* Mihály, akad. tag, *dr. Váli* Béla minist. fogalmazó.
4. *Az oktatás és tudomány története.*
   Elnök: *Fehér* Ipoly főapát, a közoktatási tanács elnöke.
   Előadó: *dr. Kammerer* Ernő orsz. képviselő.
5. *Irodalom* (könyvtárak).
   Elnökök: *Apponyi* Sándor gr., *Szilágyi* Sándor az egyetemi könyvtár igazgatója.
   Előadók: *Kudora* Károly egyetemi könyvtárőr, *Dedek* Crescens Lajos egyet. könyvtártiszt.
   Tag: *Dr. Városy Gyula*, apátkanonok Kalocsán.
6. *Ipar* (világi vonatkozásában és a világi costume-ök.)
   Elnökök: *gr. Sztáray* Antal, *Szalay* Imre min. tanácsos.
   Előadó: *Radisics* Jenő, az iparműv. múzeum igazgatója.
7. *Egyházi csoport* (berendezés, szerelvények, öltönyök).
   Elnökök: *Császka* György kalocsai érsek, *br. Hornig* Károly veszprémi püspök.
   Előadó: *dr. Czobor* Béla, akad. tag.
   Tagok: *Firczák* Gyula, munkácsi gör. kath. püspök.
   Forster Gyula, min. tanácsos.
   Popovics István, a Thökölianum igazgatója.
   Szász Károly, ref. püspök.
   Szmrecsányi Pál szepesi püspök.
   Teutsch György Dániel ág. ev. püspök.
8. *Lakberendezés.*

Elnökök: *gr. Bánffy* György, *br. Radvánszky* Béla.
Előadók: *Fittler* Kamill építész, *Györgyi* Kálmán építész.

9. *Pásztorélet, mezőgazdaság, erdészet, bányászat, halászat, vadászat.*
Elnökök: *gr. Nádasdy* Ferencz, *Herman* Ottó.
Előadó: *Madarász* Gyula, nemzeti múzeumi s.-őr.

10. *Kormányzat és közszellem.*
Elnökök: *dr. Pauler* Gyula orsz. főlevéltárnok, *dr. Hajnik* Imre egyetemi tanár.
Előadó: *dr. Csánky* Dezső orsz. allevéltárnok.

11. *Hadviselés, hadszervezés.*
Elnök: Hollán Ernő altábornagy, akad. t. tag.
Előadó: dr. Szendrei János s.-titkár a m. kir. honvédelmi miniszteriumban.
Tagok: Gromon Dezső honvédelmi államtitkár.
Dr. Pauler Gyula orsz. főlevéltárnok, akad. tag.
Balás György m. k. honvédőrnagy, a Ludovika-akadémia parancsnok-helyettese.
Rónai Horváth Jenő m. k. honvédőrnagy, kerületi segédtiszt Pozsonyban, akad. tag.

12. *A nemzeti élet egyéb jellemző vonásai.*
Elnök: *gr. Bánffy* György.
Előadó: *Tagányi* Károly, orsz. allevéltárnok.

A kiállítás előmunkálataiként, egyes megállapítandó történeti kérdésekre díjak fognak kitűzetni és az esetleg szükséges kutatások és ásatások eszközlesére hazai hivatott tényezők, tudományos testületeink, társulataink és egyleteink, (mint: Budapest fő- és székváros, a M. Tud. Akademia, az Országos régészeti és embertani, a Történelmi- és Természettudományi-társulatok, a Műbarátok köre, vidéki társulatok, stb.) fölkéretni.

A hazánkban évszázadok viharai között megőrzött történeti emlékeink és ereklyéink együttes bemutatásán kívül, kiváló súly fog helyeztetni a külföld nyilvános és magángyűjteményeiben levő hazai vonatkozású műtárgyakra és emlékekre, melyek legnagyobb része igen hosszú idő óta idegen földön van, a nélkül, hogy valaha nálunk kiállítva volt volna.

E czélból s miután aránylag legtöbb anyag Ausztria nyilvá-

nos és magángyűjteményeiben van fölhalmozva: ezek fölkutatására es beszerzésére első sorban Bécsben és ennek kapcsán Párisban, Berlinben, Münchenben, Rómában, Konstantinápolyban és a szükséghez képest más külföldi városokban, ott lakó s összeköttetéseiknél fogva befolyásos hazánkfiaiból *helyi bizottságok* fognak szerveztetni.

Végül az ezredéves kiállítás történelmi főcsoportjának sikerült megalkotása esetén, hazánk culturtörtenetének együttlevő anyaga egy oly nagyszabású *illusztrált irodalmi műben* terveztetik megörökíttetni, melynek az ország egy fő- és középiskolájából sem lenne majdan szabad hiányoznia. Sőt egyes alkalmas képes lapjainak az ország minden népiskolája és kisdedóvó intézete falain kell oktatni a nemzet kicsinyeit ezredéves állami életünk kimagasló eseményeire, hogy a millennium megünneplésének érzése áthassa már kisded korában a magyar nép gyermekeit s a letűnt évezred tanulságaiból merítsenek okulást, a hősök tetteiből erőt és a nemzetünket jellemző erények tiszteletéből lelkesedést az újabb ezredév nagy föladataihoz!»

E programm minden esetre elégséges alapot képezett arra, hogy most már az alcsoportok is munkához lássanak. A csoportbizottságba kijelölt elnökök, előadók és bizottsági tagok a kereskedelmi miniszter Ő Nagyméltósága, mint az ezredéves kiállítás rendezője és Vaszary Kolos herczegprímás Ő Eminentiája, a történelmi főcsoport elnöke által működésre fölhívatván, a csoportbizottságok nyomban megalakúltak és tanácskozásaikat azonnal megkezdették.

Természetes dolog, hogy a főmunka már a bevezetésnél is, a csoportbizottságok elnökeire és előadóira várt. Sokat kellett előlegesen megvitatni, megállapítani, sok irányban kellett már előzőleg kutatni, tájékozást szerezni, mielőtt maga a bizottság működhetett.

És e tekintetben a hadtörténelmi csoportbizottság nagyérdemű elnöke, *Hollán Ernő* altábornagy úr Ő Nagyméltósága és szakavatott, buzgó előadója, dr. *Szendrei János* miniszteri titkár úr, valóban kitűntek. Bámulatra méltó tevékenységet fejtve ki, alig egy hó múlva már kész tervvel léptek a csoportbizottság elé, s előterjesztették május 21-én azon jelentést, mely a történelmi főcsoport

bizottságát a rendezést illető elvi megállapodásokról és a legsürgősebben teendő előleges intézkedésekről a következőkben tájékoztatta:

I. Elvi szempontok.

«Nem lehet azon tág és terjedelmes térre bocsátkoznunk, mely a hadügyet egészben fölkarolja, annak minden ágazataira egyaránt kiterjed. Célunktól messzire elvinne bennünket, sokkal többet tennénk, mint a mennyire a kiállítás jellegének és követelményeinek megfelel, ha átaljában föltüntetni akarnánk, hogy a magyar nemzet, mely a hadtörténelemben oly kiváló szerepet játszott, hadügyét az idők folyamán át miképen rendezte és hogyan alkalmazta. Mi csak ahhoz alkalmazkodhatunk, a mi a kiállítási programmban czélképen kitűzetett. Föladatunk annálfogva sokkal szerényebb körre szorítkozik és voltaképen csak abból áll, hogy a megállapított nyolcz fejlődési szakasz keretén belől, katonai emléktárgyak, fegyverek, csatakepek stb. kiállítása által fölmutattassék, miszerint a különböző korszakokban milyen volt a magyar hadügy állapota, milyen fázisokon ment keresztül, milyen változásoknak volt alávetve.

E föladatunkat megnehezíti a beosztás, melyet a történelmi csoport-bizottság megállapított, midőn azt kívánja, hogy a kiállítás anyaga nyolcz szakaszban csoportosittassék. Nekünk a hadügyi kiállítás rendezésénél leginkább arra kell súlyt fektetnünk, hogy kidomboríttassanak, lehetőleg szemlélhetővé tétessenek a fontosabb mozzanatok, melyek a *magyar hadviselés* módjára lényeges befolyással voltak, a fegyverzetben és harczmodorban nevezetes változásokat idéztek elő. E czélból követnünk kellene azt a beosztást, melyet a hadtörténelem átaljában elfogadott, különösen pedig a mi szempontunkból kimutatni, hogy a magyarok harczmódja és hadviselési modora, mely egészen más volt, mint a többi népeké a honfoglalástól kezdve, mondhatni a XV. századig nem sokat változott, lényegileg ugyanaz maradt a mi a vezérek s az Árpádházbeli királyok idejében, mely eredetiségénél és sajátosságaiban rejlő fölényénél fogva, a magyar hadakat oly bámulatos eredményekre, egész Európán át győzelemről győzelemre vezette. Nevezetesebb változás még csak a Hunyadyak korában állott be, kik a régi vitézséget és hadi intézményeket a renaissance-korral föltámasztott

klasszikus hadviselési elvekkel szerencsés összhangzásba hozni tudták. Azontúl a további fejlődés, a lőpor és tüzelő fegyverek használatának általánosabb elterjedésétől kezdve a nyugati államok és népek hadviselési módjának fokozatos fejlődésével egyenlő lépést tartott.

Az első századokból nem sok emléktárgyaink lesznek, a különválasztott szakaszokban annálfogva nagyobb hézagok fognak mutatkozni, melyeket imitációkkal, művészi alakításokkal, mint katonai alakok és csoportok, imitált fegyverek, trofeákkal stb. kellend kitölteni. A dekorativ részre egyébiránt, a történelmi fejlődésnek kidomborításán kívül azon oknál fogva is egyenlő gondot és figyelmet kellend fordítani, hogy a kiállításnak ez a része a nemzeti közérzületet kielégítse és megfeleljen a kegyeletnek, melylyel a magyar dicső multjának emlékei iránt viseltetik.

A szükséglendő térfogatra nézve ma még s általában addig nem nyilatkozhatunk, a míg tudva nem lesz, hogy mi minden fog beküldetni és mi mindennek elhelyezéséről kellend majd gondoskodni.

II. A kiállítási anyag beosztását illetőleg.

Minden szakaszban korszakonkint rendezve, kell, hogy képviselve legyen:

1. *a)* A harczosok ruházata, fegyverzete, hadi fölszerelése. *b)* Jellemző fegyverzetek a fejlődés föltüntetésére. *c)* Fegyverek, lövegek, hadi szerek gyűjteménye. *d)* Egy az időszakot jellemző katonai csoportozat és alakok (kachirozva).

2. Az időszak egyik kimagasló hadi eseményének, továbbá váraknak, — minták, modellek, nagyobbított rajzok által szembetünő módon való kiemelése.

3. Zászlók, diadaljelvények, csoportozatokban (trofeák).

4. Hadi ereklyék, melyek hitelesen történelmi személyeknek tulajdoníthatók.

5. Rajzok, festmények csatákról, ütközetekről.

6. Arczképek, szobrok hadtörténelmi szerepet játszott személyekről, jelesebb vezérekről.

7. Könyvek, metszetek, festmények, szobrok, rajzok várakról, csatákról, arczképek stb., a mennyiben chronologikus rendben a

fölvett nyolcz történelmi fejlődési szakaszban eloszthatók nem volnának.

III. A kiállítás előmunkálatait illetőleg

a bizottság a következő munkálatokat véli teljesítendőknek:

1. Pontos megállapítása, hiteles történeti források alapján, annak, hogy milyen volt minden korszakban a katonai öltözet, fegyverzet, fölszerelés.

2. Összeírása a bel- és külföldi gyűjteményekben található magyar vonatkozású fegyverek, hadiszerek, zászlók, diadaljelek, ereklyék, metszetek, festmények, arczképeknek. Fölhívások azoknak megszerezhetése végett *a)* a főispánok és horvát bán útján a hazai főurakhoz, gyűjtőkhöz, megyék, városok, vidéki és iskolai múzeumokhoz, *b)* a külföldön alakítandó bizottságok útján a külföldi múzeumokhoz és a kiállítás elnöke útján a közös hadügyminiszterhez az ennek rendelkezése alatt álló gyűjtemények és raktárakban s első sorban a m. kir. kormány útján Ő Felségéhez előterjesztés és kérelem a császári ház tulajdonát képező fegyvergyűjteményben levő magyar hadtörténelmi emlékeknek a kiállításra leendő legkegyelmesebb átengedése iránt.

A hiányzó tárgyak imitáczió és reprodukczió útján lesznek előállítandók. Várak, csataképek pedig modellekben s nagyobbított rajzokban a katonai földrajzi intézetben megrendelendők lesznek.

3. Összeírása és összegyűjtése a magyar hadtörténelemre különösen az egyes csoportokra vonatkozó hadtörténelmi irodalomnak, továbbá javaslat egyes munkák és forrásoknak megbízás, vagy megrendelés útján való megszerezhetése iránt.

IV. A bizottság mindezen munkálatok megvalósíthatása tekintetéből már most egyes előleges intézkedéseket haladéktalanúl megtétetni kíván, melyekre vonatkozólag

a) a kereskedelmi miniszter úr ő nagyméltóságához, mint a kiállítás elnökéhez, a következő fölterjesztéseket intézi:

1. Kéri egy ismert nevű szakférfinak kiállítási biztos gyanánt leendő kiküldését, a ki, tekintettel azon körülményre, hogy ezen hadtörténelmi anyag minden valószínűség szerint a történelmi

főcsoport kiállítási anyagának túlnyomó nagy részét fogja képezni s így annak úgy a külföldön, mint az országban való egybegyűjtése, rendezése, fölállítása és szakszerű leírása, tekintettel az aránylag rövid időre, igen nagy munkát igényel — egészen ezen ügynek szentelhesse magát.

2. Kéri, hogy a közös hadügyminiszter úrtól, a bécsi arsenálban újabban rendszeresített konzervátorok sorából (Technische Beamte des Artill. Zeugwesens, Heeres-Museum, Arsenal Wien) egy szintén biztosi minőségben kiküldendő szakegyént nyerjen meg, kinek föladata lenne, főleg a Bécsben levő anyag kiválogatása s a Mária Terézia korától kezdve a legújabb korig terjedő anyag itteni technikai fölszerelése és fölállítása.

3. Kéri, hogy a főispánokhoz, illetőleg a horvát bánhoz és esetleg külügyi képviseleti hatóságaink igénybevételével is a külföldi bizottságokhoz, az előző szakaszban említett czélból a fölhívások a legsürgősebben megküldessenek.

4. Kéri, hogy miután Munkácsi Mihály a honfoglalást ábrázoló monumentális festményéhez számos nagyobb vázlatot, costume- és alak-tanulmányt festett, kegyeskedjék odahatni, miszerint ezek csoportunk kiállítása számára megszerezhetők legyenek, hogy a honfoglalás korabeli gyér fegyverleleteink művészi kiegészítéseül szolgálván, történelmünk ezen épen ünnepelt korszakának minél fölemelőbb s magasztosabb formában leendő bemutatásához lényegesen hozzájárúljanak.

b) Óhajtja továbbá a bizottság, hogy a *M. Tud. Akadémia hadtudományi bizottságához megkeresés* intéztessék oly czélból, miszerint tekintettel azon körülményre, hogy a nevezett bizottság kebelében vettetett föl először a hadtörténelmi múzeum eszméje, mint a mely eszme kiállításunkkal is összefügg, szellemi támogatásában részesítse bizottságunkat:

1. oly irányban, hogy vele közlendő részletes programmunk kapcsán, szaktanácsával támogasson, esetleg egyes, a kiállitással összefüggő kérdésekre pályadíjakat tűzzön ki vagy irodalmi megbízásokat adjon;

2. adjon javaslatot a bizottság tudományos előmunkálatait és szakirodalma egybegyűjtését illetőleg;

c) A kezelést illetőleg a levelezések, meghívások, általában az

irodai teendők, a bizottság előadója által a kiállítási igazgatóság útján eszközöltetnek, megfelelő szabályszerű könyvek és irattár vezetése mellett.

Végül üléseit a bizottság mindenkor a kiállítási igazgatóság hivatalos helyiségében a történelmi csoport számára külön föntartott helyiségben tartja és megállapodásairól és eljárásáról a történelmi főcsoport-bizottság havonkint tartandó összes ülésének beszámol.

Midőn még a hadtörténelmi kiállítás részletes tervezetét */. alatt ide mellékelnénk, jelen tiszteletteljes jelentésünk tudomásúl vételét és jóváhagyását kérjük.

Budapesten, 1893. május hó 21-én.

Hollán Ernő,	Dr. Szendrei János,
altábornagy, a hadtörténelmi csoport-bizottság elnöke.	a hadtörténelmi csoportbizottság előadója.

Ha már ez előterjesztés is tanúságot tesz a hadtörténelmi csoport elnöke és előadója buzgó fáradozásáról, alaposságáról és körültekintéséről, még inkább meglephet bennünket a ritka készültség, szakavatottság, mely a következőkben adandó részletes tervezetben nyilatkozik, s ez a már említetteknek annál inkább érdemül tudandó be, mert a hadtörténelmi csoportbizottság részletes tervezetével a történelmi főcsoport *összes csoportbizottságait megelőzte* s kiváló alapossága mellett elég terjedelmes munkálatával a főcsoportbizottságnál *elsőnek* köszöntött be.

A hadtörténelmi csoportbizottság részletes tervezete a következő:

AZ 1896-IKI EZREDÉVES ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁS HADTÖRTÉNELMI CSOPORTJÁNAK RÉSZLETES TERVEZETE.

A történelmi főcsoport rendezését illetőleg, a mintegy csak előlegesen fölvett történelmi korszerinti beosztás, a hadi fejlődés történetének fázisaival és korszakaival sokszor megegyeztethető nem levén, szükségesnek mutatkozott, ama fölvett korszakok keretén belől

ugyan, azonban mégis részletesebb s pontosabban határolt beosztást fölvenni, és abban a kiállítandó anyagot már most kijelölni. Mindez tervezetünk szerint a következő:

I. A honfoglalás s a vezérek korára vonatkozólag a 997-ik évig.

1. Árpád vezér apotheozisa, környezve a hét vezértől, a mint Szerencsnél széttekint a meghódított földön. Valamely kiváló művészünk által plastikai módon előállítva, az egykorú leletekből, Leó császár adatai, valamint a régi orosz és tatár viselet nyomán megállapítandó costume-ök és fegyverzetben.

2. Ezen a plastikai művészet útján előállítandó csoportozattal kapcsolatban, Munkácsy Mihálynak a honfoglalást ábrázoló nagy képéhez készült részlet- és tanulmány-rajzai, lehetőleg teljes sorozatban.

3. A honfoglalás lefolyásának térképe, a történelmi kútfők s különösen Anonymus nyomán, kimutatva egyúttal, hogy régészeti leletek mennyiben igazolják a névtelen jegyző topographiáját, (beregmegyei leletek, szihalmi ásatás, szirma-besenyői lelet, borsodi földvár stb.).

4. Honfoglalás korabeli s kétségtelenül meghatározott leletek kiállítása, melyek a következők: a benepusztai, verebi, galgóczi, szolyvai, hugyaji, balkányi, tiszalöki, pörös-horgosi, anarcsi, pilini, battai nagyteremiai, neszmélyi, szeged-öthalmi, nemes-ócsai, csornacsatári, monaji szentes-nagyhegyi, szegedkirályhalmi, szeged-bojárhalmi, gödöllői, mogyorósi, erdőtelki, nagykürüi, nagyváradi és a székesfehérvári demkóhegyi leletek. Ősmagyar kardok, boglárok, kopjavasak, lózabla-részletek, kengyelek.

5. Ősmagyar vitéz, lovastól együtt eltemetve, a földben a sír keresztmetszetében bemutatva, a sírba tett fegyverekkel és a gyász, szertartás alkalmából a sírba lőtt nyílakkal. A verebi, szolyvai, pilini, székesfehérvári és monaji leletek alapján.

6. Népvándorlás korabeli leletek, s főleg azok fegyvereinek kiállítása; a honfoglalás korabeli leletekkel való közeli összefüggésük miatt és összehasonlításúl. Avar leletek. A keszthelyi, ordasi, püspök-szent-erzsébeti stb. leletek. A nagy-szent-miklósi Attila

kincsének tartott arany edények galvano-plastikai másolatai, főleg az egyik korsón levő hun lovas vitéz alakjáért.

7. Az orosz és délszláv, valamint tatár és török területen előfordúlt, s jórészben a szent-pétervári orosz cs. akadémia archæographiai és archæologiai kiadványaiban publikált népvándorlás korabeli fegyverleletek, főleg pedig a Volga és Don vidéki vagyis a magyarok őshazája földjén a kurgánokban előfordúlt leletek, s az odesszai múzeumban levő sírszobrok, gypszmásolatban, vagy legalább rajzokban bemutatva.

8. Az eddigi honfoglalás korabeli fegyverleletek, teljes statisztikája és bibliographiája.

9. A kort jellemző fegyvertropheák, akként, hogy a meglevő néhány ősmagyar kard mintájára, valamint a Leó császár taktikájában leírt egyéb fegyverek, íjak, kopják stb. megkészíttetvén, s esetleg turulmadaras lobogókkal kiegészíttetvén, ezen csoportban díszítésül alkalmaztassanak.

II. Szent Istvántól, vagyis a magyar állam megalapításától az Árpádház kihaltáig. 997-től 1301-ig.

1. Szent István király kardja a prágai szent Veit egyház kincsei közűl.

2. Szent László király, a mint a leányrabló kun vitézt legyőzi (1070-ben). Plasztikai csoportozat, előállítva az e korbeli s alább részletesen is fölsorolandó lovas pecséteken ábrázolt costum-ökben, s esetleg a gelenczei, fülei és turnicsei, szent László legendáját ábrázoló falképeknek fölhasználásával is.

3. Az 1241-ik évi Sajó melletti muhi csata térképe, a spalato esperes krónikája, a m. tud. akadémia hadtudományi bizottságának, és a történelmi társulatnak 1878-ban eszközölt fölvételei, valamint Pauler Gyula tanúlmánya alapján.

4. E korbeli teljes fegyverzet nem maradván reánk, néhány ily hadi öltözet reconstruálandó volna a fönmaradt hiteles emlékekből, nevezetesen első sorban az országos levéltárban őrzött lovaspecsétekből, minők példáúl László somogyi főispáné 1236-ból, Opoj báné 1239-ből, és István ifjabb királyé, IV-ik Béla fiáé 1257-ből.

5. E korból származó leletek s netalán fönmaradt fegyverek. Így a nemesócsai, gerendási, szécsényi, letenyei, szabad-battyáni, karczagi, alpári, orosházi, karászi és tápió-szelei leletek, nagyobb részt a m. n. múzeumból.

III. Az Árpádház kihaltától, az Anjou és vegyes házbeli királyok kora, egészen a mohácsi vészig. 1301—1526.

Miután még e korszak elejéről is igen gyér számú emlékeink vannak meg tényleg a gyűjteményekben, a hitelesség igazolásának szempontjából itt is első sorban lovas és sisak pecséteink volnának eredetiben kiállítandók, s a kiválóbbakról nagyarányú rajzok készítendők. Ilyenek volnának: Drugeth Fülöp nádoré 1322, Drugeth Vilmos nádoré, 1337-ből, László opuliai herczegé 1369-ből, István nádoré 1351-ből stb. A kor fegyverzetét legjobban jellemző s legszebb egypár ily hadi öltözet, azután az arra ezen korban befolyással volt német és olasz hadi viselet egykorú emlékeinek is figyelembe vételével elkészítendő és kiállítandó lenne.

2. A perdöntő bajvívás okmányaiból s különösen Pesty Frigyes és Hajnik Imre történetíróink kutatásai folytán annyira részletesen ösmeretes, sőt a fegyverzet is, a melyben a különböző korszakokban azt vívni szabad volt, oly pontosan le van írva, hogy két alakkal e bár jogszolgáltatási, de mégis egyszersmind harczi emléke is középkori életünknek bemutatható volna.

3. Róbert Károly király természetes fiának, Kálmán püspöknek kardja (1317—1375.) kiállítandó a bécsi gyűjteményekből.

4. Nagy Lajos király korát illetőleg első sorban maga a nagy király volna bemutatható, még pedig háromféle képen is. Először székesfehérvári sírján pontosan kifaragva talált ostrom-sisakjából reconstruálható hadi pánczélzatban, másodszor a párisi arsenál könyvtárának codexében levő festmény után torna-öltözetben, végűl pedig a bécsi képes krónikában levő kép nagy arányban megfestendő lenne, hogy ez viszont a párisi codex képének hitelességét is támogassa.

5. Néhány főúri és köznemes harczos bemutatása bábúkon, a képes krónikából vett rajzok alapján készítendő hadi öltözetben.

9. A visegrádi, vajdahunyadi, diósgyőri és zólyomi váraknak, mint olyanoknak, melyek ezen egész korszakra nézve jellemzők, a mennyiben Nagy Lajos, Mária, Zsigmond és Mátyás királyok által építtettek — a jelenlegi állapot s a műemlékek orsz. bizottságának birtokában levő fölvételek alapján lehető nagyméretű modellekben, esetleg rajzokban való bemutatása.

7. Skanderbég, Hunyadi János fegyvertársa sisakjának és kardjának kiállítása a bécsi fegyvergyűjteményből.

8. Mátyás király teljes hadi vértezetben bemutatható volna, a bautzeni (szászországi) szobor, és a római freskó valamint Corvin-codexekben levő miniaturök alapján.

9. Kiállítandók lennének a Mátyás király kardja (Bécsből), a Mátyás király testőrségének tulajdonítható paizsok (Bécsből és a m. n. múzeumból); Mátyás király czímerével díszített paizs a bécsvárosi múzeumból, Mátyás király tulajdon paizsa Párisból és végül öltözetének és lovagló szerszámainak részei, valamint nyerge Bécsújhely és Budweisból.

10. Nevezetesebb vezéreink és főuraink hadi öltözetének legmegbizhatóbb s többnyire ép oly monumentális jellegű, mint művészi becsű képei, már a XV. század második felétől kezdve sírköveiken és síremlékeiken maradván reánk, ezek összeíratván, róluk hű gipszmásolatok volnának veendők, mint azt a m. n. múzeum illetőleg a m. történelmi arczképcsarnok már meg is kezdte. Ezek azután kiállíttatván, általuk a középkori hadi öltözet fejlődése hazánkban a leghívebben lenne bemutatható.

Némelyiknek teljesen hasonmása található a bécsi udvari gyűjteményekben, melyek elkéretvén, az illető síremlék mellett kiállíthatók lennének.

Ily síremlékek a sok közül, Szentgyörgyi és bazini György grófé 1467-ből, Ujlaky Miklós és Lőrincz síremlékei 1478-ból, Szapolyay István nádoré 1499-ből, Szapolyai Imréé 1487-ből, Tarczay Tamásé 1493-ból, Telegdy Istváné 1504-ből, Máriássy Istváné 1546-ból, Perényi Imréé, Warkócz Kristófé, Illésházy Istváné stb., stb.

11. Róbert Károly király korától kezdve, ugy Nagy Lajos, mint Zsigmond s talán még inkább Mátyás király alatt, sőt egészen a XVI. azázad közepéig, a tornák nagyban hozzájárúltak

hazánkban a harczias szellem ápolásához és fejlesztéséhez. Egy ily torna, annak fénykorából, Mátyás idejéből, a síremlékek alapján a bécsi gyűjteményekből válogatandó hadi öltözetben igen könnyen bemutatható volna, legalább két pár alakkal. Az egyik pár játéktornát a másik pár hadi tornát mutatna be.

12. Kinizsi Pál kardja és pánczelja a m. n. múzeumból.

13. Wagner Sándornak Dugovics Titus hősi halálát ábrázoló festménye a m. n. múzeumból kiállítandó lenne.

14. Budavára, illetőleg a királyi palota Mátyás korában plasztikailag előállítandó nagyobb modellben, esetleg festményben bemutandó volna, a Schedel- és a Münster-féle krónikák képei alapján reconstruálva.

15. Tekintettel arra, hogy Mátyás uralkodása hadi tényekben is legfényesebb korszaka történetünknek, valamely e korbeli nevezetesebb hadi esemény, vagy ezzel kapcsolatos tény, például Mátyás bevonulása az elfoglalt Bécsbe, ezen csoport keretében nagyobb szabású festményben lenne bemutatandó.

16. II. Lajos király hadi vértezete a bécsi udvari fegyvergyűjteményből.

17. II. Lajos királynak tallérjain levő lovas vértezett képe nagy arányban elkészitendő, a mennyiben az a meglevő pánczélzat hitelességét igazolja.

18. A mohácsi csata katonai térképe elkészítendő.

19. Székely Bertalannak a mohácsi csatát és II. Lajos holttestének föltalálását ábrázoló festményei a m. n. múzeum képtárából kiállítandók volnának, annyival is inkább, mert korhű costüm- és fegyverképeikkel a korra nézve is tanulságosak.

IV. A török hódoltság kora. Szigetvár eleste, Buda, Eger és Temesvár visszavétele, a szolnoki, győri, esztergomi harczok, a Zrínyi, Thököly kora. Kuruczok és labanczok. Erdélyi fejedelmek harczai. 1526—1699.

1. Zrínyi Miklós hadi öltözete a bécsi udvari múzeumból.

2. Báthory István hadi öltözete ugyanonnan.

3. Báthory István kardjai a párisi és berlini hadi múzeumokból.

4. Rákóczy György buzogányai Bécsből és a magy. nemz. múzeumból.

5. Rákóczy György fejedelem kardja a zarskoje-selói orosz császári fegyvergyűjteményből.

6. Tiroli Ferdinánd főherczeg ezüst magyar huszároltözete Bécsből és Karlsruhéból.

7. Kemény János fejedelem dísznyerge a magy. nemzeti múzeumból.

8. Apaffy Mihály fejedelem hadi vértezete a bécsi múzeumból.

9. Montecuculi Raimond és Savojai Jenő hadvezérek magyar vértezetei ugyanonnan.

10. Bocskay István fejedelem hadi buzogánya a nagyszebeni múzeumból.

11. Nagyszámú anyag állván már e korszakból rendelkezésre, az egyes fegyvernemek fölszerelése és ruházata külön-külön fölöltöztetendő alakok által bábúkon bemutatandó lenne.

Így a XVII. századbeli könnyű sisakos régi huszárságból impozáns csapat volna bemutatható, a gráczi fegyvergyűjtemény fölhasználásával. Akár a vajda-hunyadi vár másolata lenne a történelmi főcsoport kiállításának kerete, akár valamely hadi építmény lenne a hadtörténelmi kiállítás keretébe fölvéve, mindkét esetben megkapó és egyszersmind tanulságos képet nyujtana például, egy 20—30 lovas alakból álló csapat a vár udvarán.

A kapunál s a bástya, vagy várfalakon, korhű öltözetben muskétás és dárdás harczosok őrködhetnének, kik egyszersmind a szükséges őrzési teendőket tényleg is végezhetnék.

A lőréseken régi várpuskák és ágyúk volnának elhelyezhetők.

12. A többi fegyvernemekre és a csapatok ruházatára és fegyverzetére nézve, az egykorú képes hadi művek és metszetek bő anyagot szolgáltatnak, melyek főleg Lanfranconi Enea pozsonyi mérnök, továbbá Bubics Zsigmond kassai püspök, a történelmi arczképcsarnok, és a m. n. múzeum gyűjteményeiből, valamint a Haller-codex képeiből veendők.

13. A XVI. és XVII. század nevezetes várainak metszetei és képei.

14. A budai vár plasticus, esetleg graphicus föltüntetése az

1686-iki ostrom idejében, nemkülönben Szigetvár, a fogarasi vár stb.

15. Csataképek eredeti olajfestményekben (melyek egy része külföldön van s melyek már külön jegyzékbe vannak foglalva, Kupeczky, Mányoky, Rugendas, Kaiser stb.) és rézmetszetekben a alakon kifüggesztendők. Ugyanitt lennének kiállítandók a Buda 1686-iki bevételét, továbbá a párkányi ütközetet, és a második mohácsi csatát ábrázoló gobelinek Ő cs. és ap. kir. Fölsége birtokából.

16. Kiváló hadvezéreink eredeti olajfestményű és rézmetszetű képei a történelmi arczképcsarnokból és a főuraink családi képtáraiból.

17. Ágyúk és tűzérségi fölszerelések a bécsi arsenalból; Oláh Miklós prímás, Nádasdy Ferencz, az Eszterházyak, Batthyányak, Kériek, Révayak ágyúi, nagyszebeni és budai öntésű ágyúk, a két zólyomi ágyú, a párisi arsenalból, budai öntésű ágyúk a berlini Zeughausból, a krasznahorkai ágyúk, a magyar nemzeti múzeum ágyúi stb., stb.

18. Székely Bertalannak Eger hősi védelmét ábrázoló festménye a m. n. múzeumból kiállítandó lenne.

19. Zászlók díszítmény gyanánt a m. n. múzeumból, az ország egyéb nyilvános gyűjteményeiből, továbbá a bécsi udvari fegyvergyűjteményből.

A drezdai királyi könyvtárnak egy 1601-ben készült codexében 118 erdélyi hadi zászló van pontosan lefestve. Ezek szebb része hűen utánozható és trofeákban alkalmazható lenne.

20. A török harczokban különös szerepet játszott naszádosok és csajkások intézményére vonatkozólag minden emlék egybe gyűjtetvén, az egykorú metszeteken levő rajzokból reconstruálandó, hadi naszád a tavon bemutatandó lenne.

21. *Fejérváry* naszádos kapitány életnagyságú arczképe a történelmi arczképcsarnokból kiállítandó lenne, mint ezen fegyvernem ruházatának ösmertetésére vonatkozólag igen becses emlék.

22. Tekintettel a törökkel folyt több százados harczainkra, török hadi emlékek is lesznek kiállítandók. Azonban csak olyanok, melyek magyar földön ejtett hadi zsákmányok, vagy a melyek a

magyar hadviselés és fegyverzetre átalakító befolyást gyakoroltak. Ilyenek vannak a müncheni, drezdai, karlsruhei s a bécsi hadi múzeumokban, főleg a Bécs városi történelmi múzeumban, továbbá a fraknói kincstárban s a m. n. múzeumban.

V. — II. Rákóczy Ferencz kora stb. 1700—1750.

1. II. Rákóczy Ferencz leghitelesebb arczképe a szász király gyűjteményéből.

2. Rákóczy Ferencz hadi zászlai, a bécsi és a m. n. múzeumokból.

3. A csapatok fölszerelésének bemutatása fegyvernemenkint, fönmaradt emlékek, egykorú képek és metszetek s Thaly Kálmán történelmi művei alapján.

4. A hadi, illetőleg tábori sátorverés, általában a sátorkészítés hazánkban kezdettől fogva, utóbb némi török befolyás alatt bár, de igen ki volt fejlődve. Ez tehát a hadügy keretében bemutatandó volna. Így a két és három rúdú, a varrott és hímes sátor s egy kisebb sátor-tábor, hol esetleg a kiállítást őrző vagy a jelenlegi hadi viszonyok föltüntetésére küldött honvédőrség volna elhelyezhető.

5. A régi tábori hangszerek, kürtök, tárogatók, sípok és dobok törsgyökeres magyar zenéje új életre keltetvén, ezen hangszerek lehetőleg összegyűjtve, esetleg trofeákban alkalmazva, szintén bemutatandók lennének.

VI. Mária Terézia kora, a szileziai háborúk. A franczia háborúk. Insurrectió. Az állandó hadsereg. 1750—1825.

1. Csapatfölszerelések, fegyvernemek szerint bábúkon bemutatva, melyeknek hű képei részint a bécsi udvari metszet gyűjteményben, részint az egyes ezredtörténetekben föllelhetők.

2. A magyar ezredek egyenruházatának legkiválóbb formái a porosz háborúk idejéből, a berlini Zeughaus gyűjteményében megvannak, honnan diplomatiai úton megszereztetvén, kiállítandók lennének.

3. Az insurrectiót illetőleg főleg Pozsony s Kassa város múzeumaiban számos emlék s egyenruházat maradt fönn, valamint megvannak egykorú rézmetszetű képei az összes megyei bandériumok egyenruházatának is. (Teljes példányok vannak Jász-Nagykun-Szolnok és Zólyom vármegyék levéltáraiban.) Mindezek rendszerbe foglalva bemutatandók lesznek.

VII. A nemzeti föllendülés korszaka, függetlenségi harczok. Az alkotmány visszaállítása 1825—1867.

A szabadságharczot illetőleg, a fölszerelés minden egyes fegyvernemre vonatkozólag felöltöztetett bábúkon, a fegyverzet pedig trofeákban lenne bemutatandó. Ezen egész csoport anyagát illetőleg a szabadságharczi emlékek már létező múzeumának fölhasználásával.

VIII. A nemzet önállóságának, alkotmányos életének korszaka, Ő Felsége koronázási jubileumáig. 1867—1892.

Miután ezen korszak kiállítási anyagának jelentékeny része a jelenkori főcsoportba kebelezett XVII. számú, modern hadügyi csoportot illeti, kiállításunk ezen részére vonatkozólag a nevezett csoporttal megállapodva közösen fog kelleni eljárni, mire nézve viszont be kell várnunk ezen csoport részletes programmját.

Végűl a fentebb érintett összes korszakokra vonatkozólag, köz- és nyilvános levéltárainkból, valamint gyűjteményekből, kiállítandók lesznek, eredeti hadi szabályzatok, hadrendek, csatatervek, menetrendek, rendeletek kézíratai, okmányai, várak tervei és katonai jellegű rajzai, katonai érdemeket fölsoroló s czímerében régi hadi öltözetet mutató armálisok, (melyek már jegyzékbe vannak foglalva), továbbá a műemlékek országos bizottságának s a bécsi Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale-nak, a magyarországi várakra vonatkozó eredeti fölvételei, rajzai és képei.

Elvűl mondandó ki végűl, hogy az összes korszakokban, de

különösen az első időszakokban, hol leggyérebbek a tényleg meglevő emlékek, az anyag és a viszonyok alakulásához képest, művészi alkotásokkal, szoborcsoportozatokkal és festményekkel pótlandók a netaláni hézagok, hogy az egyes hadtörténelmileg is nevezetes és dicső emlékekben gazdag korszakok képe mindig kellőleg kidomboríttassék, s fölemelőleg hasson a szemlélőre.

Mindezekben egyelőre tervezetünk főbb elveivel s a kivitelre vonatkozó lényegesebb javaslatainkkal beszámoltunk.»

E tervezet elolvasása után nem lehet kétségünk az iránt, hogy a történelmi főcsoportban a magyar hadviselés történetét föltüntető hadtörténelmi csoport lesz az ezredéves kiállítás egyik legfényesebb, legérdekesebb és legtanulságosabb csoportja.

Alig lesz a kiállításnak csoport-bizottsága, mely a kiállítandó tárgyak iránt annyira tájékozva lenne, mint a hadtörténelmi csoport, mit nemcsak a részletes tervezet, de dr. Szendrei Jánosnak e füzetekben folyamatban levő czikke is elégségesen bizonyít s így a hadtörténelmi csoportbizottság idejekorán eljutott föladata második részéhez, mely abból áll, hogy a fölkutatott anyagot, a kiszemelt tárgyakat kiválassza, összegyűjtse.

A nyári szünet, mely alatt csoportbizottsági ülések tarthatók nem voltak, e második föladat megkezdésére volt szánva. Dr. Szendrei János előadó, kit a honvédelmi miniszter Ő Nagyméltósága, méltányolva a hadtörténelmi csoport kiállításának nagy fontosságát, szabadságolt s hogy erejét és munkásságát kizárólag a kiállítás ügyének szentelhesse, a szolgálat alól egész a kiállításig fölmentett, már a nyár kezdetén körútra indult, hogy fölkeresse az ország múzeumait, a magyar főurak kastélyait, folytatva ott a kutatás, összeírás és gyűjtés nagy munkáját, melyet a külföldön már az elmult évben — e folyóirat közleményei szerint — oly szép sikerrel megkezdett.

E körútjának eredményéről az őszi ülésen fog beszámolni, mit majd legközelebbi füzetünkben fogunk közölni.

A hadtörténelmi csoport elnöke és előadója részéről tehát megtörtént minden lehető s ha a kormány, mely a kiállítást rendezi, a csoportbizottságot megfelelően támogatja, nevezetesen a tárgyak összegyűjtését, megszerzését — úgy a bel- mint a külföldön —

minden rendelkezésre álló eszközzel elősegíti, a szükséges anyagi segélyt idejekorán rendelkezésre bocsátja, úgy a csoport-bizottság bizonyára eléri a czélt, hogy nemzetünk régi hadi dicsőségét méltón mutassa be, s kivívja azt, hogy a kiállítás látogatói, magyarok és idegenek egyaránt, kegyelettel hajoljanak meg a magyar nemzet ezeréves multja előtt.

Végül még csak azon óhajtásunkat fejezzük ki, vajha a kiállítandó tárgyak egészben, vagy legalább legnagyobb részben *megtartatnának a nemzet számára*, összegyűjtve és állandóan kiállítva a *Magyar Hadtörténeti Múzeumban*, és az a nemzetnek, kivált a nemzet ifjúságának búcsuhelyévé, a hazaszeretet, a haza dicsőséges multja iránti kegyelet állandó kútforrásává, iskolájává váljék.

Rónai Horváth Jenő.

TÁRCZA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága az akadémiai szünet utáni első ülését, melyen *Hollán Ernő* altábornagy elnöklete alatt Szvetics József és Zsoldos Ferencz tábornokok, Kránitz János ezredes, Pauler Gyula, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Fröhlich Izor akadémiai tagok és Rónai Horváth Jenő őrnagy előadó vettek részt, október hó 6-án tartotta s arra használta föl, hogy az *1893-ik évi hadtörténelmi pályázat* sorsa fölött döntsön.

Ez évre ugyanis két pályakérdés volt kitűzve, melyekre a III. füzetben már közöltek szerint három pályamű érkezett be; ezek még május hóban bírálatra adattak, de az eredmény a közbejött akadémiai szünet miatt csak most volt megállapítható és a következő:

Az *első pályakérdés* volt: «Kívántatik a magyar hadtörténelem valamely nevezetesebb eseményének önálló leírása.» Beérkezett reá két pályamű: I. «*Az 1444-ik évi török hadjáratot megelőző események kritikai története*». Jelige: (görög).

E dolgozat — mint címe is mutatja — nem a «hadtörténelem valamely nevezetesebb eseményével», hanem egy ilyennek inkább diplomatiai természetű előzményeivel, s nevezetesen a *szegedi béke* létrejöttével és fölbontásával foglalkozik; s így a jelen pályázatnál a *jutalom kiadására nézve* már *ez oknál fogva* sem jöhetett tekintetbe. De nem ajánltatott a bírálók által dícséretre, vagy csak közlésre sem, és pedig azért, mert bár nagy tudományos apparatussal készült, lényegileg mégis kevés ujat mond, előadása pedig, kivált a túlságos és ok nélkül való latin idézetek tömege miatt nehézkes.

II. «*Eugénius és a Belgrád elleni hadjárat 1716—1717*». Jelige: «S véresen a diadalt kivítta magyar».

E munka élénk tollal, de kissé nagyon is vázlatosan írja le a hadjáratot, beleillesztve abba az 1717-ik évi utolsó tatár becsapás történetét. Itélete általában helyes s tapintatosan emeli ki a magyaroknak e hadjáratban való részvételét. Egészben véve azonban a munka a leirt eseményt s annak katonai tanúlságait eléggé ki nem domborítja s e tekin-

tetben még kiegészítésre szorúl. A bírálók tehát a jutalom kiadását csak föltételesen ajánlják.

A hadtudományi bizottság ennélfogva *elhatározta*, hogy:

az I. pályaművet mint a pályázati föltételeknek meg nem felelőt mellőzi, a jeligés levélkét bizottságilag elégetteti, a kéziratot pedig levéltárba teteti; a II. pályaműnek, tekintve, hogy a dolgozat jó tulajdonságai annak fogyatkozásait meghaladják s hogy különösen a tatárbecsapás nagy gonddal van kidolgozva: *a jutalmat kiadja.*

A jeligés levélke ennek folytán fölbontatván, belőle: *Váradv Gábor*, 1848—49-iki honvéd őrnagy és volt országgyűlési képviselő neve tünt ki.

A bizottság fölhatalmazta az előadót, hogy a jutalom kiutalványozása és megküldése iránt a szükséges intézkedéseket megtegye.

A *második pályakérdés* egy katonai értekezés volt, mely a magyar lovasságnak az osztrák örökösödési és a sziléziai háborúkban játszott szerepét kimutatja.

Beérkezett egy pályamű: III. «*A pozsonyi királyvártól a Rajnán át*». Jelige: «Vivat Maria Theresia rex!»

A munka a magyar történelem egy érdekes időszakát tárja elő, tisztán elbeszélő alakban, minden kritika, minden bevezetés és következtetés nélkül. A pályázati föltételnek tehát — ha csak nem az első kérdésre pályázott, mi azonban a dolgozat tárgyánál fogva nem volt föltehető — nem felelt meg. De ettől eltekintve sem volt a pályamű jutalomra ajánlható, mert bár a szerző a hadi levéltár anyagát és az osztrák forrásokat jól használja, de a magyar forrásokat nem ismeri, minek folytán előadása egyoldalú; nem továbbá azért, mert a mű szerkezet, irály és nyelvezet tekintetében megfelelő szinvonalon nem áll. Miután azonban e hiányok pótolhatók s így a fölhasznált levéltári anyag értékesíthető, a bírálók a munkát megfelelő átdolgozás után, ha a szerző jelentkezik és erre vállalkozik, közölhetőnek tartják.

A bizottság ez értelemben határozott és a jeligés levélkét egyelőre levéltárba helyezni rendelte.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

A volt császári udvari hadi tanács elnökei, továbbá az osztrák és közös hadügyminiszterek. Krieghammer Ödön táborszernagy közös hadügyminiszterré történt kineveztetése alkalmából a következő adatok nem lesznek érdektelenek:

1531 febr 26-án történt az, hogy I. Ferdinánd egy önálló hadi

tanács szervezését elrendelte; de e rendelet papiron maradt, és csak huszonöt évvel később, 1556 nov. 17-dikén alakúlt meg az *örökös, legfőbb udvari hadi tanács* («stetter Kriegsrath»), melynek hazánkban az udvari kamarával és kanczelláriával karöltve kelle működnie.

Első elnöke: *Khungesperg* Ehrenreich, tanácsosai: *Thanhausen* György, *Wildenstain* György és *Galler* Zsigmond.

Ez a legfőbb udvari hadi tanács 1556-tól 1580-ig működött.

1580–84-ig *Hofkirchen* Vilmos volt a tanács elnöke. Alatta alakúlt meg végleg a határőrvidék intézménye.

1584—99. *Ungnad* Dávid, ki a törökök ellenében kitűnt és konstantinápolyi követ is volt. Inkább tudós, mintsem hadvezér.

1599—1600. *Redern* Menyhért, bátor vitéz, kit Schwarzenberg Adolf a visszafoglalt Győr várának parancsnokává tett és kit a király Nagyvárad vitéz védelmezése fejében lovaggá avatott.

1600—1610. Báró *Galler* Bernát Leo és *Sulz* Károly Lajos gróf, Bécs város ezredese.

1610—1619. *Molart* János b. táborszern. és a bécsi rendőrség főn.

1619—1624. *Stadion* Gáspár Özséb, a német lovagrend nagymestere; kitűnt a 30 éves háborúban, különösen Nördlingennél.

1624—1630. *Collalto* XIII., Rambold, táborszernagy, vitéz, de zabolátlan és durva hadvezér, valódi Landsknecht.

1630—1632-ig nem volt elnök; e két év alatt minden katonai ügyben *Wallenstein*, mint teljhatalmú fővezér (Generalissimus), önhatalmilag intézkedett.

1632—1652. *Schlick* Henrik gróf, Wallenstein iskolájából, a ki azonban a féktelen csász. hadsereget megint fegyelemre szoktatni nem tudta. Ő a táborszernagyi rang megalapítója.

1652—1666. *Lobkovicz* Vencel Özséb.

1666—1668. *Gonzago* Hannibal.

1668—1681. *Montecuccoli* Raimund.

1681—1691. Hermann bádeni őrgróf. Részt vesz Bécs fölmentésében. Életrajzírója azt mondja, hogy ő szervezte az első huszár-ezredet.

1692—1701. *Gr. Starhemberg* Ernő Rüdiger, ki 1683-ban Bécset védelmezte; Szavójai Jenő herczeg önzetlen tisztelője. Ő pendítette meg az «állandó katonaság» eszméjét, melyet azután 1722/23-ban a pozsonyi rendek elfogadtak.

1701—1702. *Mannsfeld* Henrik Ferencz herczeg.

1702–1703. *Fondi.*

1703—1736. *Szavójai* Jenő, ép oly nagy béke idején mint szervező, a mint a csatatéren mint hadvezér.

1736—1739. *Königsegg-Rothenfels* Lothár Domonkos gróf, táborszernagy.

1739—1762. *Harrach* József János Fülöp, táborszernagy, ki Daun és Lichtenstein Vencellel egyetemben a tűzérséget alakította át.

1762—1766. *Daun* gróf, a kolin-i győző, jeles szervező.

1766—1774. *Lacy* gróf, a hadi tanács újjászervezője, 12 területi parancsnokság megalapítója stb.

1774—1790. *Hadik* András gróf, tábornagy, ki a hétéves háborúban huszárok élén Berlint sarczolta meg. Alatta alakúlt meg a szekerészet és a «Bombardier»-kar, továbbá az első dzsidás ezred; ő alapította a bécsi Josefinumot és ugyanott egy új fegyvergyárt.

1791—1796. *Gr. Wallis* Mihály tábornagy.

1796—1799. *Gr. Nostiz-Rhieneck* Frigyes Móricz.

1799—1805. *Tige* Nándor gr., lovassági tábornok, jeles szervező. 1805—1809-ig a «hadi- és tengerészeti miniszter» czímét viselte, míg a hadi tanács élén:

1805—1806. *Latour* Miksa gr., táborszernagy és

1806—1809. *Colloredo* Vencel gr. állottak.

(Ez években *Károly* főherczeg tényleg újjászervezte az egész hadsereget, a nélkül, hogy az udvari hadi tanács élén állott volna.)

1809—1813. *Bellegarde* Henrik gróf.

1813—1820. *Schwarzenberg* tábornagy.

1820—1825. *Bellegarde* H. (másod ízben).

1825—1830. *Hohenzollern-Hechingen* Xavér herczeg.

1830—1831. *Gyulai* Ignácz gr.

1831. — — *Frimont* gr., lovassági tábornok.

1831—1848. *Hardegg* Ignácz gr. Alatta alakúlt meg a katonai földrajzi intézet; ő hozta be a nyolcz évi szolgálati időt.

Osztrák hadügyminiszterek:

1848. *Ficquelmont* gr., lovassági tábornok, az újonnan alkotott alkotmányos, felelős hadügyminiszteriumnak ideiglenes vezetője.

1848. *Zanini* Péter gr., táborszernagy, *az első alkotmányos osztrák hadügyminiszter.*

1848. *Latour-Baillet* Tivadar gr., táborszernagy, kit a bécsi fölkelők novemberben megöltek.

1848—49. *Cordon* báró, altábornagy.

1849—50. *Gyulai* Ferencz, táborszernagy.

1850—53. *Csorich* Ferencz Antal br., táborszernagy.

1853—60-ig a hadügyminiszteri állás betöltetlenül maradt. Ezen

hét év alatt *Vilmos* főherczeg állott a hadsereg élén mint «Chef des Armee-Oberkommandos».

1860—1864. *Degenfeld* Ágost gr., táborszernagy.
1864—66. *Franck* Károly lovag, táborszernagy.

Közös hadügyminiszterek:

1866—68. *John* Ferencz br., táborszernagy.
1868—74. *Kuhn* Ferencz br., táborszernagy.
1874—76. *Koller* Sándor br., lovassági tábornok.
1876—88. *Bylandt-Rheidt* Artúr gr., táborszernagy.
1888—93. *Bauer* Nándor br., táborszernagy.
1893 szept. 23. óta *Krieghammer* Ede, lovassági tábornok.

Mangold Lajos.

A Léva melletti csata és Koháry István halála 1664 jul. 19-én. Koháry István, a hasonló nevű hírneves országbíró és költő atyja, egyike volt kora legvitézebb katonáinak. Már mint Szécsény és Fülek kapitánya sok szerencsével harczolt a portyázó törökkel s hadvezéri tehetségének annyi jelét adta, hogy Wesselényi Ferencz nádornak, mint az ország főkapitányának, hadi dolgokban nélkülözhetetlen jobb kezévé vált. Wesselényi ajánlatára nevezte ki I. Lipót 1664 április 10-én a felvidéki hadak fővezérévé. E magas tisztséget azonban nem sokáig viselte. Még mielőtt nagyobb eredményeket mutathatott volna fel a haza javára, a változó hadi szerencse pár hónap múlva gyászosan éreztette vele szeszélyeit. Első összecsapása alkalmával a törökkel, július 19-én a lévai mezőn hősi halált halt. Özvegye, báró Balassa Judit, a szomorú emlékű helyen kápolnát emeltetett, rajta e felírattal:

Ad Levam dextre Stephanus pugnando Koháry
Pro patria occubuit, Cæsare proque Deo.[1])

A különben szerencsés kimenetelű ütközetről közöljük itt a garamszentbenedeki vár porkolábjának a nádorhoz, mindjárt másnap írt jelentését, mely hű és harczászatilag is érdekes képét adja az egész ütközet lefolyásának.

Illustrissime Princeps, Domine Domine gratiosissime.

Salute præmissa obsequiorum meorum humillimorum promptitudinem. Az itt való hírek felől akarván Nagyságodat tudósítanom, sietve írok Nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak, hogy a török tatár Léva várát ez elmúlt vasárnap megszállotta, itt Szent Benedek táján mindig csatázott. Tegnap főképpen igen jó reggel mintegy hatszázig a kovácsi réteken megmutatta magát, mikor immár a mieink oda ki voltak a lesek-

[1]) Illéssy János: Gróf Koháry István élete és munkái. 9. lap.

ben. Azokkal megütközött szegény Istenben nyugodott Koháry uram és hogy igen későn járt a német segítség, a ki nem igen messze állott, elveszett harminczig a mieinkben a fordulásban. De hogy az után látta az ellenség, hogy a német segítségre jönne, szaladásra vette magát és a Garamnak révét se keresvén, úsztatva ment által, de a hátán levén a mieink, még a Garam közepén is fejeket szedték. Tegnap délkor ide érkezett general Zuza (Souches) uram ő nagysága a maga hadaival, az elnyomorodott lévaiaknak mindjárt sok lövéssel hírt adván, szent benedeki mezőre a pogányságot kicsalta, úgy, hogy mindjárt az után egy néhány ezer török, tatár a kovácsi rétekre által jött a Garamon; a mieink neki menvén sok lovat nyertek tőle. Ma reggel által takarodván General Zuza uram a Garam vizén szőllősi mezőben elrendelt trupokkal kimutatta magát a pogánynak, reggeltől fogvást délután két óráig mind csak apródonként ellenkeztek egymással; két órakor leszállván a pogányság a lévai hegyről, három felől ütött a mieinkre. A tábornak jobb szárnyán szegény Istenben elnyugodott Koháry uram volt Szobonya urammal, mintegy négyszáz magyar lovassal, a balszárnyán penig Balassa Bálint uram Sándor Gáspár urammal, annyival, és közepett maga General Zuza uram ő nagysága dirigált. Mindjárt három felé szakasztotta az ellenség táborunkat (volt másfél annyi a pogányság, mennyi a mieink, ha nem több), a jobb szárnya mindjárt elfordította az ellenséget és csak egy huzomban Kelecsényig hajtotta. Azonban egybe verekedvén a pogányság, visszafordúlt és abban az első fordulásban hét sebbe esett szegény Koháry uram, meg is holt ottan, kinek testét innen Csábrád felé expediálom.[1]) Szobonya uram magyarokkal és dragonyokkal össze vervén magát egész táborig, a sánczig össze vágta a pogányságot, mely többé vissza nem fordúlt, hanem egyenesen szaladott haza felé. Sok szép zászlókat elnyervén tőlük, vissza tért Szobonya uram az ütközet helyére. Hasonlóképpen a közepére és balszárnyára ütvén a pogány, szégyent vallott, és így egymás után háromszor szaladván visszatért, de utoljára látván, hogy sok elesett benne, egyszersmind táborhelye felé szaladott és a kit lóhátára felragadhatott hirtelen, avval elment Esztergam felé, többet 1200 rakott szekérnél hagyván táborhelyén, az egész fínom sátorokkal, számtalan sok drága portékával; utána a mieink s a berkekben a sárba szorítván őket, legjobbakat verték le; ott is sok portékát nyertek; avval a tábornak menvén, azt felprédálták és oda szállottak a hálásra; sok szép lövő szerszámot, rettenetes nagy ágyúkat Nr. 11 kicsin taraczkokon kívül számtalan sok

[1]) Csábrág volt a Koháry-család temetkezési helye és ősi fészke, ettől vette egyik előnevét is.

szarvasmarhát, tevét, öszvért találtak, drága szép kincsekkel, készpénzzel, mind német, mind magyar meggazdagodott főképpen fínom szép köntösökkel, szép szerszámos paripákkal. Hatvanhét companianál több sem operálódott a harczon, mind csak veszteg állottak. Isten megáldott volna bennünket, ha a szegény úr el nem veszett volna, præsentialta azt magában, szépen meggyónt ott a mezőben a harcz előtt. A lévaiak szintén már roszul voltak, tegnapi napon kimentek volna a várból, ha oda nem érkezett volna a segítség. A németség jámborúl viselte magát a harczban, ugyan méltó dicsérni. A gyalogság egyet se lőtt. Kammergraf uram maga hadaival jól viselte magát. Adja Isten ő szent felsége, tovább is hátán menjünk a pogánynak. General Zuza uram ő nagysága Párkányhoz igyekezik menni. A magyarság igen kevés szerrel mutatja magát itten; most immár itten feje nem lévén, annál inkább eloszol. Hat magyar veszett tegnapi napon és a németség huszig, a pogány ezerig hullott. A jancsárság mind a lévai berkekben bujkál, rajta vagyon a sok gyalogság.[1])

I—s.

A véghelyek 1577. évi kivonatos költségvetése. *Felső-Magyarországra* előbb havonkint harminczezer forint kellett. Minthogy azonban 1575 folyamán Ő Felsége ditióját a török megtámadta s némely véghelyet elfoglalt, a mi miatt a hadi tanács *Ruebers* német lovasait háromszázöt lóval szaporítani volt kénytelen, azonkívül pedig pár száz huszárt és magyar drabantot is fogadott: abban az esztendőben ezen a czímen a kiadási tétel meghaladta az ötvenezer forintot.

Ez a tétel 1577. évre megint leszállítható 30,718 forint és 3 krajczárra.

Ugyancsak az 1575. évi zavarok tekintetéből tizenhatezer forintra emelkedtek a *bányavidéki végek* havi költségei.

Ezek 1577-re 14,807 frt 7 kr. és 2 denárban állapíttatnak meg.

A *Duna és Balaton közötti* végházakra 1575 folyamán huszonhétezer forint kellett.

Ez az összeg pár száz német zsoldos elbocsátása következtében 23,135 frt 52 kr. 2 denárra szállítható le.

A *Balaton és Dráva közt* elnyuló határvonalra ezelőtt nem kellett ugyan sok költség; minthogy azonban egy helyet sem fenyeget a török oly nagyon, mint épen a kanizsai véget: erre is több fordítandó mindaddig, míg *Kanizsa* megépítése és biztosítása jobban halad. A havonkint ide kivántató költség 16,845 frt és 30 kr.

[1]) Egykorú másolat az orsz. levéltárban, a Wesselényi-iratok közt.

Minélfogva a *fenti czímeken* előirányzandó volt összesen havi nyolczvanötezer ötszázhét forint. Vagyis *egész évre kell* 1.026,084 frt.

A *horvát határ* harminczhat mértföld széles. Hatvan őrséget és végházat számlál.

Évi szükséglete ráment százötvenezer forintra. Minthogy azonban az ellenséges becsapások s szüntelen hódoltatás tekintetéből ennek a határnak őrsége is erősítésre szorúl: kell ide évi kétszáznegyvenezer százhatvannyolcz forint. A tizenkét mértföldnyi *vend határra*, melyen huszonnyolcz megszállott helységünk vagyon, kellett előbb évenként száznégyezer forint. Az ellenséges becsapások folytán ezt is fel kellett emelnünk évi százhatvanötezer hatszáz negyvennyolcz forintra.

A horvát és vend végek *évi költsége* lesz tehát együtt 405,816 «

Ehhez Ő cs. és kir. Felsége a megszavazott birodalmi segélypénzből *száznegyvenezer forinttal* járúl; a többit *Károly* főherczeg Ő Fensége, valamint *Stayer*, *Karinthia* és *Krajna* tartományok fizetik.

Ugyane végeken tart még Ő Felsége helytartójának, a bánnak, háromszáz lovast és kétszáz haramiát; ezek *évi költsége* ... 30,000 «

Elkerűlhetetlen a török támadásnak leginkább kitett magyar végházak megépítése. Ezen a czímen csupán a legszükségesebb és nagyon is csekély összeg vétetett föl a költségvetésbe. *Egy évre* ... 100,000 «

(Ebben az összegben benfoglaltatik Bécs város hat évi részletre osztott erődítési költsége is a birodalom által megajánlott segélypénzből.)

Munitióra az elmúlt évben elenyésző csekélység fordíttatván: a por, ólom stb. készlete annyira leapadt, hogy a legszükségesebb mérvű pótlás is sokba kerűl. Számításba véve még egy esetleges hadjáratnak és egyúttal Bécs városnak a szükségletét: e czímen a birodalmi segély hat évében egyre-másra előirányzandó lesz *évenként* 50,000 «

Minthogy pedig a török béke tartósságához semmi remény: az állandó készenlét gyalogezredekben, karabélyosok- és huszárlovakban bele fog kerűlni *évenként* legalább 35,000 «

A török császár és vezirpasa részére szükséges ajándékokra, a fényes portánál alkalmazott követeink költségeivel együtt, *évenként* kell mintegy ... 130,000 «

Az udvari hadi tanács, hadfizetőmester, néhány mustrálómester és írnok, a hadi iroda és személyzetének szükséglete *évenként* mintegy ... 15,000 frt

Rendkívüli bizottságokra a mustrák, épületszemlék stb. alkalmával *évenként* elkel mintegy ... 5,000 «

A bécsi arzenálra mintegy ... 5,000 «

A magyarországi postákra mintegy ... 10,000 «

Titkos és rendkívüli hírszerző (kém-) szolgálatokra *évenként* ... 4,000 «

Azon adósságok törlesztésére, melyekkel Ő Felsége a szentbirodalmi segélyezést megelőző időkből tartozik a véghelyeken vitézkedett német lovagoknak, magyar és német katonáknak, s melyek a lehetőséghez képest szintén fizetendők lesznek, előirányoztatott egyre-másra *évi* *200.000* «

Az *összes szükséglet* ezek szerint évi ... 2.015,900 «

Ebből Ő Felségét terheli ... 1.610,084 «

Károly főherczeg Ő Fenségét pedig ... 405,816 «

Fedezetül mutatkozik egyrészt a megszavazott birodalmi segélypénz, melyből *Ő Felsége* a főherczeghez tartozó végekre fordít *évi* ... 140,000 «

és így további rendelkezésére marad a birodalom segélypénzéből *évi* ... 460,000 «

Ha ennyit levonunk az Ő Felsége terhére fönnebb kimutatott összegből, a fönmaradó szükséglet még mindig *évi* ... 1.150,000 «

Ezt az összeget Ő Felsége nem födözheti máshonnan, mint az ő királysága, tartományai és kamarajószágaiból. Minthogy pedig ez utóbbiak igen kimerültek s java részük zálogban van, hű alattvalói lesznek kénytelenek Isten segítségével meghozni minden áldozatot. S teljes erejökből, szíves örömmel fognak közrehatni a hadikészültség és a honvédelem emelésére; mert csakis ez úton biztosíthatják úgy a maguk, valamint hozzátartozóik életét és vagyonát a pogány zsarnokság és hatalmaskodás ellenében.

Jegyzet: A kamarai kimutatás szerint befolyt eddig a magyar korona területéről, Csehországból, Sziléziából, Morvából és Ausztriából *évről-évre összesen* ... 596,492 frt 40 kr.

A mutatkozó hiány tehát ... 553,591 « 20 «

(Kismartoni főlevéltár. *Beratschlagung etc. de anno 1577.* Rep. 77.)

Dr. Merényi Lajos.

A magyar hadi foglyok Nándorfehérvárott, 1636-ban. Az 1636. évben, midőn Nándorfehérvár vára még török kézen volt, néhány magyar hadi fogoly igazi merényletnek nevezhető érdekes kalandot hajtott végre e várban, mely más viszonyok között alkalmas lett volna, vagy legalább is nagy segítségül szolgált volna, a várnak a törökök kezéből való kiszabadítására. Igaz, hogy akkor erre még gondolni sem lehetett s azért ez érdekes kaland sincs összefüggésben a rendes hadjáratokkal, de azon zavarteljes idők történetéhez ez is egy adatot nyújt. A magyar háborúk történetírói közül tudtommal egyik sem említi föl ez eseményt, részletesen elbeszéli azonban a török történetírók közül *Naima*, kinek *Tarikhi*-ja III. kötetéből[1]) érdemesnek látom annak lefordítását.

«Nándorfehérvár várában a gyilkosok és haramiák számára börtönül szolgáló veremben néhány *magyar* és *tót* hitetlen volt fogva. Szokás szerint minden éjjel a várbeliek közül egy-két közvitéz őrizte a verem bejáratát. A verem nyílása vasrács-ajtóval volt elzárva s valami módon ama hitetlen foglyok a zárt leszakasztván, kiszöktek s a várbeli janicsárokat leölvén, a várat hatalmukba kerítették. Miután nyolcz életúnt közvitéz a vár birtokosává lett s a kapukat becsukta, az útakat eltorlaszolván, a bástyákra ágyúkat vontattak s a várost lődözni kezdték. Mihelyt a városbeliek az esetet megtudták, az emberek boltjaikat bezárták s nagy zavar ütött ki. A várparancsnok félelmében egy sarokba rejtőzködött el.

E hitetlenek kezéből a várat elvenni lehetetlen volt s rohamot intézni is féltek ellene, nehogy a lőporos raktárba tüzet vetve, az egész várat elpusztítsák. Az emberek a piaczon csatasorba álltak s az átkozottakat okos módjával megadásra szólították föl s noha a dolog végkimenetelével ijesztették őket, azon disznók még sem engedtek, hanem ágyúztak. A belgrádi *müteszellim* (alkormányzó) *Omer aga*, ki hírneves vitéz volt, nem tudva mit tegyen, elbámult az eseten. Végre a nándorfehérvári járás *müteszarrifját*, a budai *Musztafa efendit* tolmácsolásra küldötte, mivel ez nyelvöket értette. Ez a vár elé menvén, tolmácsolta, hogy a várat önkényt adják át, mely esetben kezességet vállal, hogy semmi bajuk nem lesz. Mindenfélét beszélve nyelvökön, az átkozottakat rászedte, mert így szóltak: «Erő és élelem nélkül az üres várban hogyan maradjunk?» s a vár átadásába beleegyeztek. «Musztafa efendi véleménye szerint, mondák maguk közt, elhatározásunk a törökök előtt tekintélyes eljárásnak tűnik föl», s ezt mondva sapkájukat hónuk alá fogták s mosolyogva megkötötték a szerződést.

Volt azonban közöttük két sokat tudó, világlátott, átkozott disznó

[1]) 282. lap.

közkatona, kik érezték, hogy micsoda veszély jön rájuk, azért a folyó felől levő bástyán lebocsátkozván, a Száva folyóba ugrottak. Az egyik úszva a szerémi földre ment s az ottani falvak *rájái* hitvány hitükhöz való ragaszkodásukat megőrizve, e pogányt lóra ültetvén, a hitetlen országba menesztették, hanem a másik a Dunába ment s reggelre oly kimerült lett, hogy a folyóba utána menő muzulmanok elérték s az átkozottat kihúzván, karóba vonták. A szerződésre lépő hitetlenek közül még kettőt a vár előtt szintén karóba húztak, a többieket pedig lefejezték, egyedül csak egy fiatal magyar fiút hagytak életben. *Nuszuhpasazade Huszein pasa*[1]) mihelyt e kellemetlen esetet meghallotta, még Budára meg sem érkezve, útban volt s nagyon fölindúlt, hogy kormányzása kezdetén ily gyalázat történt s *kajmakámjára* s a várparancsnokra, kiket vétekről gyanusított, nagyon megharagudott, azért sietve visszatért. Néhány lovassal jövén álöltözetben, hirtelen Belgrádba jött s a vár kapujához érkezvén, a parancsnok, ki Nuszuhpasazade szolgái közül való volt, a mint a pasa jöttének hírét vette, tüstént ura elé sietett s arczát lovának lábához dörzsölte; ő pedig nyomban a vár előtt lenyakazta s a várba új parancsnokot nevezett ki, a kihez eme figyelmeztető szót intézte: «Ha a padisah várának őrzésében gondatlan és hanyag lész, te is így öletel meg, azért nyisd ki a szemedet». *Omer aga müteszellimet* is a várba hívatta. A pasa bizalmas emberei így könyörögtek: «Uram ezen szolgád derék ember, bocsáss meg neki; nagy kár volna érte». «Az őrködés dolgában, úgymond, egy hajszálnyi vétek és hanyagság is nagy hiba. Ezen gyalázat foltja rólunk csakis ennek megöletésével tisztúl le»; ezt mondva, abban az órában Omer agát is megfojtatta s helyébe egy *Ibrahim efendi* nevű egyént nevezett ki. Ezután ismét távozván, Buda felé indúlt.»

Törökből: *Dr. Karácson Imre.*

Ujhelyi Pál huszti praefectus levele Teleki Mihályhoz. 1670-ből. Levélíró ügyes-bajos dolgaiban Beszterczebányán, Pozsonyban és Bécsben járván, a látott és tapasztalt dolgok felől tudósítja Teleki Mihályt, elmondván Zrínyi Péter és Frangepán Bécsbe érkezését, fogságát s a Rákóczy Ferencz által támasztott felsőmagyarországi mozgalom elnyomására tett intézkedéseket stb.; végezetre kéri Telekit, hogy vesse közbe magát Apaffy Mihály fejedelemnél a veszedelemben forgó, megfogyatkozott magyar nemzet érdekében. A több tekintetben érdekes levél kivonata következőképen hangzik:

[1]) Nuszuhpasazade épen akkor lett kinevezve budai kormányzónak s állása elfoglalására indúlt Budára; ez esemény híre útközben találta.

«Ajánlom kdnek köteles szolgálatomat, kivánom, hogy Isten minden idvességes jókkal áldgya meg kgdet.

Nekem uram, az mint meg is irtam vala kgdnek, bajos dolgaim miatt szükségesképen ismét kötelességem mellől kellett vala távoznom, és számos üdőket kelle másutt eltöltenem. Elsőben Beszterczén 12 napok alatt, továbbá Posonban 7 napok alatt, azután Bécsben 15 napok alatt, utólszor viszont Pozsonban 8 napok alatt kelletvén mulatnom, holott ez idők alatt micsoda occurrentiákat láttam, hallottam és experiáltam, kegyelmes urunknak tartozó kötelességem és kghez való jó effectusom és relatiom szerint akarom kgdnek és kgd által kegyelmes urunknak [1]) tudására adnom.

Beszterczén mi dolgok agitáltassanak, el hittem mind kgd s mind kglmes urunk értette. Honnét az nemes 23 vármegyék és királyi s'montana civitások *Nemesányi Bálint* nevű cursorok által, már régen fönnforgó s'naponként oriált gravaminájokat felküldvén ő felségének, azokat Nagy Pénteken exhibealván azon cursor ő felségének, az Locumtenens és több tanácsur hívei az husvét hetiben felgyülekezvén Bécsben, ott midőn consiliumot tartottak volna és concludálták volna, hogy ő felsége azon gravaminákat egy hamar praefigálandó országgyülésen kész leszen plenarie complanálni, qui fuerint justa et licita. És már azon conclusumot expeditióban akarták volna venni (azonban mind folyván Zrínyi uram felől az hir, mit akarjon ő felsége ellen sensálni és el is küldvén ő felsége hadait az Zrínyi uram compescálására) nagy hirtelen és váratlan érkezék Bécsbe hire, hogy Rákóczi Ferencz uram rebellált volna inheresivel ő felsége ellen. Melyet meghallván ő felsége és azonban az portárul is megérkezvén minemü postulatumi voltak Zrinyi uramnak és Rákóczinak (melyet ugy hallom megirtak re ipsa az portárul kegyelmes urunknak), ezeken mind az ő felesége tanácsi s'mind maga igen megindulván, előbbi conclusomokat semmiben hagyván, ugy kezdettek ujobban tanácskozni, quid sint facturi?

Az idő alatt Zrínyi uram, mitől viseltetvén maga mondja, (ugy hallatik mind az portán rossz válasza lévén s'mind ángya és felesége s'confessariussa sine fundamento biztatván az ő felsége gratiájával) elsőben fiát Bécsben küldik, maga is, ugy az annya s' az után die . . aprilis[2]) maga is (így !) Sterzáczkival odajövén, és ott egyik egyfelé, s' másik másfelé rabságra vitetvén, s'mind idáig azon rabságban tartatván, igy tovább con-

[1]) Apaffy Mihály erdélyi fejedelemről van szó.

[2]) A nap kelte kimaradt, azonban tudjuk, hogy április 18-án történt a dolog.

cludála az ő felsége tanácsa, hogy felső magyarország és az Duna melléki tiz vármegyék ellen, mint ő felsége hűségéről el szokott rebellisek ellen, hadait indítsa. Kik eleiben Sporgh nevü generalt az Vágh mellyékére s' más rendbeli hadak eleiben, az végekre alá generális Eszterhas Pál uramot rendelvén, minek előtte hadait az Vágh mellől és másfelől Komárom tájáról meginditotta volna, iratott minden vármegyékre egy manifestum forma parancsolatot, melyben sub poena nota infidelitatis parancsollja, hogy az kik Rákóczihoz hajlottak vagy intereáltak, azok redealjanak az ő felsége hűségére, az kik penig Rákóczihoz nem hajlottak volt, azok persistáljanak hűségek mellett és az ő felsége bandériumjával . . . conjungálván magokat, minden gratiáját igéri ő felsége is.

Mely ő felsége levelit vevén az vármegyék, cursorokat bocsátottak fel, declarálván magokat az ő felsége hűségére. Rákóczi uram is *Mokcsay András* püspököt küldvén fel gratiát sollicitálni, német rabjait elereszt-vén; azonban az hadat keményen gyüjteti.

Itt mint történt Szathmár vármegyében az németek veszedelme, el hittem értette kgd, azzal tehát nem terhelem.[1]) Már itt pro hic et nunc az szomszéd vármegyebeli nemes emberek szaladnak, s' ide és több helyekre is szállítják javokat és házok népit, azonban az szathmári németek persequálják őket, s' kit kaphatnak lesnek, Szatmárra hordgyák, az mint csak . . . felvervén Görbedet, Ujlakot, Adorjánt, az *Ráthonyi* nevü nemes emberekben bevittenek.

Micsoda resolutiót obtineálhatnak ő felségétől mindaz vármegyék s' mind Rákóczi uram? Isten tudja. Ilyen utólsó veszedelemben forog édes uram az elfogyott magyar nemzet, kinek siralmas ügyét ha az Isten és Isten után a mi kegyelmes urunk nem orvosolja, jaj bizony! vagy utólsó pusztulásra vagy siralmas csehországi, morvai és sléziai adófizető szabadságtalanságra jut siralmas ügye. Már egyszer Isten után a mi kglmes urunk istenes atyaisága tarta meg bennünket az Érsek-Ujvárnál levő pogányok rablásától, kiért az Isten nyomóssá teszi az életben ő nsgát és örökké maradandó jókkal boldogitja. Bizony most is az ő nsga magyar vért szerető s' ez maroknyi magyar nemzetnek utólsó veszedelmén szánakozó szive és kegyelmes indulattya Isten után ebben az egyetlen egy remédium. Mert az mint én együgyü elmém szerint experiálhattam az ő felsége tüzet oltó erejét, hacsak maga méltóságának oltalmazó erejét jelengetné is ő nsga, ugy hiszem, hogy ez veszedelmes ügyben forgó ma-

[1]) A gombási csatáról emlékezik, hol a felkelők «úgy vágták a rossz németet, mint a káposztát.» (Pauler Gy.: Wesselényi összeesküvése II. k. 24. lap.)

gyar nemzet mellett lévő instantiája vagy interpositiója az mi kglmes urunknak, mind az magyar hazának securitást s' mind az ő felsége és ő nsga árulóinak refrinálást és érdemek szerint való büntetést igen könnyen nevezhetne.

Mely utolsó szükséges remediomnak adhibeálására, mint kgdet keresztyén magyarsága s' hogy kegyelmes urunkat serkentse, s' mind kglmes urunkat az magyar vért szerető kglmes szive hogy ébressze, én csekély elmém szerint igen méltónak itélném, s' ha méltó, buzgó és ez imminens veszedelmen szánakozó szivvel kérném az apostollal, az ki arra int, hogy az jó alkalmatosság bizony csekély itéletem szerint most ugy meg vagyon, hogy talán — ezt semmibe mulatván — soha igy nem lészen, imminealván feljebb emlitett veszedelme az kevés magyarságnak etc. etc.»

A tisza ujhelyi Ujhelyi család levéltárából közli: *K. A.*

Magyar insurgensek vitézsége az osztrák örökösödési háborúban. Pater Szányi János szatmári jezsuita hadi hírekkel akarván kedveskedni b. Perényi Károly Ugocsa vármegyei főispánnak, másolatban megküldte neki *Dombrády János* insurgens hadnagynak Krajtzbergből 1745 april 11-én atyjához irott levelét, melyben a sziléziai harctéren működő magyar csapatok dicsőséges előnyomulását nagy örömmel tudatván, lelkére köti atyjának, hogy odahaza *Sályiban* isteni szolgálat alatt hálát adjanak érette. Dombrády a Szathmár vármegyei fölkelő nemesek között a vitéz *Dravetzky* ezredes alatt szolgált s levelében Rosenberg és Krajtzberg várak megvételét érdekesen írja le, szemtanú létére becses adalékokat szolgáltatván a nevezetes hadjárat történetéhez, dicsérvén a tanulatlan, jobbára ellenséget nem látott fölkelő sereg bátorságát, vitézségét, nagy harczi kedvét, melylyel mint «*búsult vad kan*» rohan a prussusokra, stb. A győzelem igen jó kedvre hangolhatta a tiszeket, mert a hadnagy ur tökéletesen elégedett a sziléziai állapotokkal s mondja, hogy még a tatárka kenyeret is «*édesleden*» eszi. Panaszkodik azonban, hogy a «*köntösképe*» már el akarja hagyni, mely finom czélzás bizonyosan atyja urának szóllott, hogy egy kis költség nem ártana a dicsőség mellé. De olvassuk magát a levelet, a mint következik:

«Bizodalmas jó uram, atyám uram!

Ily messze földről ezen levelembeli örvendetes ujsággal szolgálni kivánok. Most csütörtökön indultunk ki mltgos Generalis urral ő Excellentiájával *Guttentag* nevü városból, két mélyföldnyire (de csak aprókra) *Rosenberg* nevü keritett városhoz, az holott Prussus ellenséget lenni bizonyosan tudtuk, harczra való készülettel ilyen formán. A mint a város fekszik három részre szakasztotta ő Excellentiája a népet, hogy a várost

három felől ostromoljuk, és a mint a bal szárnya avangérozott a város felé (tudniillik Pozsony vmgye) az ellenségnek könnyű lovu kurutzára akadott, annak előljáróját megkergette, de dandárja valamely ó-malom mellé vonván magát, a mienket sokáig tartóztatta, miglen patrollirozó kuruczok hirül nem adták, hogy más erős Colonia is jön.

Ez pedig volt mltgos Generalisunk Bihar, Csongrád, Békés vármegyékkel, a melyre az ellenség azonnal megindult és egész a városba kergettetett, szüntelen tüzeléssel, de ugyancsak Pozsony vármegye elfogott ottan egy hadnagyot, egy zászlótartót és 10 kuruczot. Azzal az ellenség ágyuzni kezdvén, mig népünk a városba mehetett volna, az ágyulövés miatt a külső város meggyuladott, ugyancsak rajta rohannak katonáink és kevés kárunkkkal behajtották az ellenséget a városba.

Minthogy pedig a város alatt, a merre m. Generalisunkkal mi mentünk, képtelen posvány volt, nem secundálhattuk, hanem egy utat foglaltunk el, hogy azon vagy succursus ne jöhessen vagy az ellenség el ne szaladhasson.

Másfelől pedig m. obester *Draveczky* uram Szatmár, Bereg, Ugocsa vármegyékkel, harmadik felől oberster Lajdinánt *Csiba* uram Pozsony vármegyei 800 emberrel készültenek harcznak.

Egy kevéssé megszünt a puskázás, de az alatt n. Pozsony vármgyei zászlótartó oldalaslag hasban lövettetett, de kigyógyul, egy káplár agyon lövettetett, egy közkatonának feje ketté vágattatott, kettőnek hasonlóképen karja, lába, gyógyulhatóképen meglövettetett, egyet lóeséssel elfogtanak, de kiszabadult.

Mig ezek igy . . m. Generalisunk trombitását kiküldötte, gratiával üket megkinálni. De ezek válaszolnak: *Az nem szokása az Prussusnak, hogy accordállyon, hanem erőt kivánnak.* Kiknek, hogy abban kedvek telljen, Pozsony vármgye közelebb nyomult, az ellenség pedig az belső városban elébb a strása házat, azután a bolond a *magazinomát* fölgyujtotta, holott benne csak szalma és szecska volt, noha igen sok. Mely miatt a belső városban 130 derék épületü ház megégett, a templommal, a városházával és órával edgyütt. A külső városban 36 ház, csűrökön kivül.

Azon közben egyik ágyujokat a város sánczára fölvonták, mivel csak kettő volt és oly átkozott lövést tettek csoportozott serege közzé Pozsonynak, hogy egy katonát derékban és 2 lovat ketté szakasztott.

A tűz a városban hatalmazni kezdvén, az ellenség minden bagasiáját fölszedte és szép renddel a városból kimasirozott; igen szép síkon megállapodott és *batalioquarreban* ilyen formán helyeztette magát

azaz három szegletre és három affrontra, közben vette a bagázsiát, előtte közép szeglet táján volt 2 ágyu.

Midőn már igy állott, egyfelől *Draveczky* uram, másfelől Pozsony vármegye, harmadik felől Bihar, Csongrád, Békés, Zaránd ugy körül vették (azaz 7 felé szakadozott svadronaink), hogy valamint egy hálóban; tudtuk azt, hogy ha fegyverrel neki megyünk, egy lélek s'egy csont sem marad elevenen bennek. Ugyanazért m. Generalisunk őket föladattatással ujjolag megkinálta az obersterek neve alatt. Azok is látván az veszedelmet (becsületesebb is és a kereszténvekhez illendőbb eleven rabokká tenni), a Capitulatiót kezekkel ampleciálták, melynek summája ez:

1. hogy a főtisztek mint kavallérok, minden fegyverekkel bagázsiájokkal szabadon bocsáttatnak.

2. Az altisztek és közkatonák, mind lovas, mind gyalog, lovát és fegyverét, ugy az ágyukat és ahhoz való munitios szekerét resignállják.

3. Felséges királynénk ellen esztendeig fegyvert ne fogjanak.

Igy tehát capituláltunk és ugyanaz nap, az vala szándéka m. Generalisunknak, hogy egy uttal és egy füst alatt, ezen *Krajtzberg* nevü erős várost is megvehesse.

De még a Capitulatio meg sem volt irva, sem subscribálva és consumnálva, immár hátunk megett ropogott ujjabban a puska, mivel *Krajtzbergből* jött mind lovas kurucz, mind gyalog succursusra s' csakhamarjában a fegyvert és lovakat elszedve *Gáspár Sándor* uramnak resignáltattak a rabok, hogy őket Boroszló felé elkisérje.

Alig ment két ágyulövésnyire, már oberster *Dravetzky* uram. *Irinyi* uram és más Companiákkal derekas tűzbe elegyedett, prussususok pedig egy ágyuval egymás után egynehány szapora lövést töttek, de kár nélkül.

Jól defendálta magát az ellenség egy darabig, és valamely deszkával jó bekeritett udvarban recipiálván magát, hatalmasan ágyuzott és puskázott. Oberster *Dráveczky* uram, látván, hogy lóháton kevés hasznot lehet tenni, lovárul leugrott és mezitelen kardot fogván, nyomult ellenek. Ezt követte több katona is, szinte akkor egy prussus kapitányon halálos lövés is esett, köldöke irányában baloldala felé (kit azon sebbel parolára ide Krajtzbergbe hoztak az nap, de tegnap előtt megholt és tegnap eltemetteték itten), kit látván a főtisztek, *Pardont* kiáltottak.

A katonaság már mint a busult vad kan olyan lévén, nehezen mehettek a mi tiszteink pardonozásra; ugyancsak mind rabbá töttük őket. Rendes volt, hogy az elsőbb rabok egy jó stucz lövésnyire őket mind ott nézték seregünkből, és midőn elfogdosták volna a prussusokat, azokhoz hozván, a két rendbeli rab egymást beneventálta. Igaz az, hogy ha a succursus csak egy vagy másfél órával elébb érkezett volna, sok kárunk esett volna miattok, mivel válogatott katonaság volt; a gyalog

Princz Braunsvaig regimentjébül, a kurucz *Szoldánebőll*, szürke jó munderusok, paripások és fegyveresek. Igy tehát az Ur Isten sz. segedelmével nyertünk akkor.

Az első rendbeliek voltak 3 gyalog, 2 lovas, a második rendbeli 2 gyalog companiák és Szoldán kurucz regementjébül való oberst lajdinánt maga commandójával. Főtiszt rabok ezek: 1 Oberst Lajdinánt, 2 major vagy főstrázsa mester, 4 kapitány, 11 hadnagy, 9 zászlótartó, 3 ágyu (melyeket neveznek *svindstuk* azaz szapora lövésü ágyu).

A főtiszteken kivül minden altiszteknek és közkatonáknak a zászlótartón alól, lova szerszámostól s' fegyvere, ugy vélem 7 réz dob, de addig is, mig a lárma tartott, közinkbe sok desertált, sőt mikor ellenünk truppá állottak is, jó paripás 3—4 kirugaszkodott s'körünkbe szaladott. Az előbb rendbelieket tehát kapitány *Gáspár Sándor* uram majd 5 mélyföldnyire késérte, a más rendbelieket pedig fogva vittük és tegnapi napon reggel gr. *Barkóczy János* urfi késérte Tuvein nevü városba, kegyelmes fővezérünk *Eszterházy József* urhoz ő Excellentiájához.

Még harmadik rendbeli succursus is jött vala, de hogy az előbbenieknek veszedelmeket megtudták, mindjárt visszamentek ide Krajtzbergben és nyakra főre bagázsiájokat felrakatván, estvéli 8 óra után innen is elszaladtak, és igy ezt a várost üresen hadták, melybe tegnap mi beszállottunk. — Tehát Isten sz. malasztjából, melyért méltán mondhatja minden ő felsége hive: *Te Deum Laudamus*, és az urnak, atyám uramnak is lelkére kötöm, *Sályiban* is Isteni szolgálat alatt emlékezetben légyen, méltó háladással.

Bavariában mostani commendirozó general gr. Battyáni Károly ő Excellentiája a francziát megverte Filtzhoff nevü városnál, a várost is többekkel edgyütt meg vette és három ezer rabot fogott el. Ugyan recenter *Jegendorffnál* is megvertük Troppauból járó prussust, *Oppel* nevü városban tegnap előtt a Hostáton az ellenség sok ezer csomó szalmáját felgyujtotta. 28. martii Naisz nevü erős városban levő magazinuma a Prussusnak meggyult és harmadnapig égett, a király jelenlétében. Az pedig Sziléziában levő minden magazinumoknál gazdagabb volt, melyet Lengyelországból és Sziléziábul töltött meg.

Méltón mondhatjuk: *Áldott az Ur, ki kezeinket tanéttya* etc. Mivelünk pedig sem pandur, sem regulasis katonaság nem volt, hanem a mai napon érkezett száz regularis katona, T. festetichianum lovas regementből. Megválik mit ád az Isten ezután. De igaz az, hogy pusztul az ellenség. Minden czélunk az, hogy Boroszló körül nyargalódgyunk s' magát is megvegyük, nagy reménységünk is vagyon, mivel hogy m. fővezérünk ő Excellentiája is felénk rukkol. Ismerjük már mind a fekete, mind a

szürke kuruczokat, de ők is bennünket ismernek. Tudgyák azt is, hogy a magyar is tud lőni.

Mostan még vagyunk Boroszlótól 12 igaz apró mélyföldnyire. Holnap Isten sz. vezérléséből indulunk és megyünk *Nemoslau* város alá (a holott Gyarmatrul való *Gacsályi Györgyöt* e télen meglőtték). Ha az Isten után megvehetjük, nyilt utunk lévén Boroszlóig. Való az is, hogy olyan bátorságot vett magának népünk, a kik közül soha ellenséget sem látott, az ellenség viszontag oly félelmet, hogy ritka kigondolni.

Szükségünk kevés vagyon, szenvedésünk elég, de csak szerencsések lehessünk, örömest tűrünk. Borocskát is kapunk néhol 8 és 10 garason s 1 Rh. forint csinált bornak itczéje, mely csak annyi, mint az erdélyi félejtel. Profuntunk is gyakrabban vagyon, tatárka kenyérben is már jó izüt édesdeden öttem, a ser Sileziában ritkán jó, de a vizét nem tudom mi izü. Jó dolog németül és tótul tudni. A köntöském majd elhágy, hetedszaka is benne kell hálnunk, fejér ruhánk szakadozik, de itt elég olcsó a gyolcs, én is csináltattam egy nehány párt. Egészségünk Istennek hála igen jól szolgál, mind m. Generálisunk ő Excellentiája, mind a tisztek egészségesek mindnyájan. Szinte mai ebéden volt ő Excellentiájával kapitány *Gáspár Sándor* és *Becsky László* urak. Lovaim mind jó állapotban vannak, noha néha abrakjok nincsen, de csak jobban élnek itten abrak dolgából, mint itthon, mert *muss sein*, meg kell lenni!»

(A b. Perényi-család szölősi levéltárából.) Közli: *K. A.*

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

TIZENKILENCZEDIK KÖZLEMÉNY.

MÁRIA ÉS ZSIGMOND KORA 1380—1437.

Általános jellegű munkák: Horváth Mihály II, 353. Szalay László II. 273. Feszler-Klein, II. 229. Sayous I, 254. Krones, II. 200, 279. és köv. Huber II, 334. Meynert, 61 l. Gallitzin II. köt. 2. rész.

Monografiák. Horváth Mihály, Mária, Magyarország királynője. (Kisebb történeti munkák). Márki Sándor, Mária, Magyarország királynője. (Történeti Életrajzok 1885). Aschbach, Geschichte Kaiser

Sigismunds. (4. k.) A Zsigmond életére nézve legfontosabb kútfőből, Windeck Eberhardból csak az imént jelent meg megbízható kiadás. Kiadta *Altmann*. (1893. I. köt.) Németre ford. Hagen (1886).

Újabb oklevélgyűjtemények. Monumenta med. ævi historica res gestas Poloniæ illustrantia. Kiadta Lewicki. (1887). A gf. Sztáray család oklevéltára. (II. k. 1397—1457). Közli Nagy Gyula. 1889. Magdics István, Diplomatarium Raczkeviense. 1405—1836. (1888). A Zichy-család oklevéltára. (V. köt. 1396—1409.) Kiadja Nagy Imre 1888. Új oklevelek a bihari Zólyomiak és Csapiak részére: Századok 1889. 120—122. l. Ljubic, Monum. histor. Slavorum meridionalium. IX. és XVII. k. Újabb, a velenczei háborúkra vonatkozó oklevelek. 1411—25: Századok 1891. 76 sk. l. Gelcich-Thallóczy, Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. 1358—1684. (1887.) Cieszkowski Ágost gróf, Fontes rer. Polonicarum e tabulario Reipublicæ Venetæ. Series. I. Fasc. II. (1890) és IX. Bonifácz pápa bullái. II. köt. (Mon. Vaticana.) 1890.

Kisebb dolgozatok. Huber Alfonz, Die Feldzüge Sigismunds in d. Jahren 1386—95. gegen die Türken. (Archiv für österr. Geschichte. 66. köt.) Ugyanaz, Die Gefangennehmung d. Königinen Maria u. Elisabeth (ugyanott 66. kötet. 1885). V. ö. Századok 1885. (az 539. lapon). Wenzel Gusztáv, Stibor vajda. (Akadémiai Értekezés. 1874.) Karácsonyi János, A Laczkfyak története. 1887. Ugyanaz, A Laczkfyak stb. (Turul. 1886.) Ugyanaz, Maróthy J. macsói bán élete. (A Békésmegyei történeti Társulat 13. évk.) Óváry Lipót, Zsigmond király és az olasz diplomatia. (Századok 1889. 273. l.) Szalay József, Nápolyi László trónkövetelése és Velencze. (Századok 1882.) Mircse J. Venedig u. Ungarn. (1887.) Kagelmacher, Filippo Visconti u. König Sigmund. (V. ö. Századok. 1886. 449.) Pór Antal, A Kanizsai-család Zsigmond korában. (Turul 1890. 190. sk. l.) Különösen Kanizsai István életrajza fontos, ki Dalmáczia és Bosznia meghódításában részt vett, 1395. Kis-Nikápolynál, 1396. pedig Nagy-Nikápolynál csatázott és Zsigmond királylyal egy s ugyanazon hajón menekült a pusztulástól. Wertner Zs., A szentgyörgyi és bazini grófok. (Bécs 1891.) Szendrei János, Zsigmond királynak a pozsonyi várban lévő hadi sátrainak jegyzéke 1424. és 1430. (Hadtörtén. Közlem. 1890. III. köt. 728—32.) Melichár, A magyar hadi történet fejlődése stb. (Ludovika akad. közlem. 1882. évf.) *O'Carrol Hoenning*, Ein versunkenes Schloss. (Századok. 1890. 371. l.) Szól ama vágvölgyi várról, (Puchó vidékén), melyről Zsigmond 1389. oklevélben megemlékezik.

A boszniai-dalmát és a *bolgárországi* hadi eseményekről szóló irodalmat l. a Pallas Lexikon-ban az illető címszó alatt.

A huszitákkal vívott csatákra vonatkozólag l. *Pohler* «Bibliotheca historico-militaris» c. művének I. kötetét. kül. *Cochlaeus, Zach, Theobald, Len-fant, Beausobre, Van der Velde és Palaczky* munkáit. Továbbá: *Bezold*, Kaiser Sigismund u. die Reichskriege gegen die Husiten (3. köt.). *Denis*, Hus et la guerre des hussites. (Paris 1878). *Wulff*, Die husitische Wagenburg. (1889.) Jireček, a csehek és magyarok közötti összeköttetésről a 14. és 15. században (A cseh múzeum által kiad. folyóiratban. 1885). Maffay, Die Hussiten in Ungarn. (Zeitschrift für wiss. Theologie. (1891. 35. köt.)

A törökökkel viselt *háborúkról* és nevez. a *nikápolyi csatáról* szóló irodalmat l. a következő folytatásban.

Összeállította:

Mangold Lajos.

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

Mária Terézia hadi czikkei és esküformái 1742-ből.

Fölséges és hatalmas Asszonyunk Mária Theresiának, Magyar és Csehország Koronás Királynéjának &c. &c. Austriai Ertz-Herczegnének &c. &c. Hadi Articulusai.[1])

Első Articulus. — Hivség és engedelmesség felől. Elsőben is kivántatik, hogy a mi hadi népünk, mint magyar- és csehországi koronás királynéjának, &c. &c.. ausztriai ertzherczegnének &. &c., lotharingiai, barri herczeg-, és toscánai nagyherczegnének azt fogadja és esküdjék meg, hogy nékünk híven és igazán szolgálni, és mi tőlünk rendelt generálisunknak, obristerünknek, és több hadi tisztviselőinknek, mind ellenség ellen, mind pedig egyéb hadi rendet illendő parancsolatjokban engedelmeskedni fognak.

[1]) «*Manuale der Königlichen Kriegs-Artikuln* der allerdurchlauchtigstgrossmächtigsten Frauen, Frauen *Mariae Theresiae* zu Hungarn und Böheim Königin &c. &c. Ertz Hertzogin zu Oesterreich, &c. &c. *nach* dem Innhalt Ihro Römisch-Kayserlich- & Königlich-Catholischen Majestät *Caroli VI.* glorwürdigsten Andenckens, &c. &c. *Articuls-Brieff.* So der hochwohlgeb. Herr *Adam* Johann Joseph des heil. Röm. Reichs Freiherr v. *Andrási*, Allerhöchst Ihro Königl. Majestät Obrister. *zum Gebrauch des Ihm* Allergnädigst *anvertraut-* & bey Ausgang des 1741-sten Jahrs im Königreich Hungarn neu aufgerichteten *Infanterie-Regiments*, wozu die löbl. Edenburger, Wiselburger, Raaber, Comorer, Vesprimer & Simeger Comitäter, dann Kön. Frey-Städte Edenburg, Eisenstadt, Rust, Skalitz, Modern & St. Jörgen die Mannschaft gestellet haben, *in drey Sprachen* als Teutsch, *Hungarisch*, und Bömisch in Druck *hat ausgehen lassen* im Staabs-Quartier *in* der Bayrischen Haupt & Residentz-Stadt *München*, im Monath Julii Anno 1742. kis 8-rét a *Hg Eszterházy hitbiz. könyvtárban.* («Militaria».)

Második Articulus. — Pártütés felől. Valaki pártütést indít, vagy csak hogy alattomban avval foglalatoskodott, reá bizonyodik, minden kegyelem nélkül az életét veszti el.

Harmadik Articulus. — Commandóban ellenkezés felől. Az, ki a tisztviselőknek a commandó állapotjában ellent áll, hasonlóképpen az életét veszti el.

Negyedik Articulus. — Isteni félelem, és istentelen morgolódás felől való büntetés. Minden vitézlő renden lévő az istentelen és renden kívül való morgolódástul, káromkodástul, magát megtartóztassa, sőt inkább: Istentül ellenség ellen való győzödelmet ájtatossan kérjen. És mikor az isteni szolgálathoz a dob- és trombitaszóval vagy más móddal jel adatik, ahhoz járuljon és el ne mulassa. A ki pedig Isten ellen való káromlást szóval vagy cselekedettel elkövet, az ollyatén, obrister vagy hadi törvény ítéletéhez képest, testén vagy életén büntettessék meg.

Ötödik Articulus. — Markotányosok felől. A markotányosok, ha isteni szolgálat alatt bort, sert és pálinkát, vagy más részegítő italt árulnak, az veszendő légyen; és azonkívül pénzben vagy másképpen büntettessenek meg.

Hatodik Articulus. — Maga fegyverére jó gondviselése felől. Kiki maga fegyverére jó gondot viseljen és azt adósságban avagy zálogban nagy büntetés alatt senkinek ne adja, hanem tisztán tartsa.

Hetedik Articulus. — Bajvívásnak tilalmazása felől. Akár tisztviselő, akár közkatona, tiltott bajvívásra ki ne menjen életének elvesztése alatt.

Nyolczadik Articulus. — Secundánsoknak büntetése. Sőt azok is, a kik aféle tiltott bajvívásban secundálnak, erős büntetés alá vettessenek.

Kilenczedik Articulus. — Gyilkosságnak büntetése. Minden istentelen gyilkosság halállal büntettessék meg.

Tizedik Articulus. — Halálra valóknak büntetések felől. A halálra való személyek a római imperiumnak törvénye szerint sententiáztassanak meg.

Tizenegyedik Articulus. — Tisztátalanságnak büntetése. A házasságtörő tisztátalan élet, kurvaság és minden természet ellen való bujaság, említett törvény szerint büntettessék meg.

Tizenkettedik Artieulus. — Ágyasokat tartóknak tilalmazása felől. Senki ágyast táborban, guarnisonban avagy quártélyban ne tartson, törvény szerint való büntetés alatt.

Tizenharmadtk Articulus. — A lopásoknak tilalmazása. A lopások mind táborban, mind guarnisonban és quártélyban tilalmaztatnak. Kisebb lgpások — visszaadás után — legalább erős fogsággal vagy veszszőzéssel büntettessenek meg.

Tizennegyedik Articulus. — Az artilleriának, munitiónak és minden hadi eszközök s magazinoknak lopása felől. Ha valaki artilleriát, vagy másféle fegyveres házat, vagy proviántszekereket meglop, az ollyatén, a minemü bűnben találtatott, törvény szerint vagy életében vagy bőrében büntettessék meg.

Tizenötödik Articulus. — Az oly szolga felől, ki maga urát, vagy pajtás pajtását meglopja. Ha valaki maga pajtását, vagy szolga az urát meglopja, érdeme szerint fölakasztassék.

Tizenhatodik Articulus. — Szántszándékkal való égetés felől. Valaki szomszéd, velünk egyetértő országban, szántszándékkal és készakartva égetést követ el, tűzzel égettessék meg.

Tizenhetedik Articulus. — Házaknak, sövényeknek, kerteknek és gyümölcsös fáknak rontása felől. Senki házakat, sövényeket, kerteket és gyümölcsfákat, nagy büntetés alatt, ne törje és ne rontsa, hanem ha azt tűrhetetlen nagy szükség kívánja.

Tizennyolczadik Articulus. — Szántszándékkal szántóföldeknek, réteknek és kerteknek rontása felől. Ha valaki szántszándékkal szántóföldeket, kerteket, réteket, szőlőhegyeket rontja, törvény és igazság szerint büntettessék meg.

Tizenkilenczedik Articulus. — Az úti tolvajoknak büntetése. Az útakon való tolvajság kerékbetöréssel büntettessék meg.

Huszadik Articulus. — Tisztviselőknek ítélete, kik úti vagy egyébféle tolvajságban részesekké találtattak. Még a tisztviselők is, kik eféle tolvajságban részesekké találtatnak, nem különben: mint egy útonálló tolvaj, büntettessenek meg.

Huszonegyedik Articulus. — Erőszaknak büntetése. Minden nyilván elkövetett erőszaknak halál légyen büntetése.

Huszonkettedik Articulus. — Erőszakra vezetőknek büntetése. Hasonló büntetés alá vettessenek azok is, kik afélékre másokat vezetnek.

Huszonharmadik Articulus. — Káromkodóknak büntetése. Ha ki mást rútul szidalmaz, — pénzzel és megkövetéssel büntettessék meg.

Huszonnegyedik Articulus. — Hamis esküvésnek ítélete. Annak, a ki hamisan esküszik, két újja vágattassék el.

Huszonötödik Articulus. — Varázslásnak büntetése. A varázslásnak és eördögségnek büntetése tűz.

Huszonhatodik Articulus. — A commandóban való engedelmességnek ellenkezése felől. A hadi becsület és rend szerint való parancsolatoknak ellenkezője, a pártütőknek büntetését szenvedje.

Huszonhetedik Articulus. — Quártélyban való erőszaktétel felől. Senki maga gazdájának erőszakot ne tegyen, élete elvesztése alatt.

Huszonnyolczadik Articulus. — Rendelt quártélylyal való megelégedés felől. A minemű qnartély valakinek a quartélymestertül avagy forértul rendeltetik, abban maradjon, és avval súlyos büntetés alatt megelégedjék.

Huszonkilenczedik Articulus. — Be- és kijárás, rendelt helyeken és kapukon kívül, tilalmas. Senki táborban és sánczokban, városokban és más erőssségekben, közönséges úton vagy kapun kívül, be- és ki ne járjon, élete elveszítése alatt.

Harminczadik Articulus. — Engedelem nélkül éjszakának idején való kimaradásnak büntetése felól. Senkinek akár táborban, quartélyban, guarnisonban, maga companiájától éjszakának idején, kapitánya avagy

hadnagya hire nélkül nem szabad elmaradni, élete és feje elvesztése alatt.

Harminczegyedik Articulus. — Trombitások és dobosok kimaradása felől. Ha a trombitások és dobosok compániától hir nélkül elmaradnak, becsületök elvesztése alatt a regimenttől gyalázatosan üzettessenek el.

Harminczkettedik Articulus. — Strázsának elmulatása felől. Ha valaki strázsát elmulatja, vassal, száraz kenyérrel és vízzel, vagy ha érdeme hozza magával keményebben is büntettessék meg.

Harminczharmadik Articulus. — Strázsán való részegség felől. Ha valaki strázsára részegen mégyen, vassal büntettessék meg; ha pediglen gyakrabban aztat elköveti, jó neve elvesztésével a regimentből vettessék ki.

Harmincznegyedik Articulus. — Strázsa után, vagy éjszakának idején való lármaindítás felől. Senki rendelt strázsa után kiáltással, viaskodással vagy lövéssel lármát ne indítson, feje és élete elvesztése alatt.

Harminczötödik Articulus. — Strázsán való vigyázás felől. A mely tisztviselő mezőn, táborban, guarnisonban, bástyán vagy sánczon strázsára rendeltetik, aztat jó vigyázás alá vegye, élete elvesztése alatt.

Harminczhatodik Articulus. — A fő- vagy közstrázsának illendő becsülete felől. A fő- vagy közstrázsát kiki annak rendi szerint megbecsülje, és ha ki pedig ez ellen vétene, az érdeme szerint büntettessék meg.

Harminczhetedik Articulus. — Strázsa ellen való támadás felől. Valaki strázsára támad vagy ellene fegyvert fog, életét veszti el.

Harmincznyolczadik Articulus. — Patroll ellen való támadás felől. Nemkülönben életét elveszti, valaki patroll ellen fegyvert fog.

Harminczkilenczedik Articulus. — Strázsán való elaluvásnak büntetése felől. A ki az ő strázsáján elaluszik táborban, várban vagy véghelyen, vagy előbb mintsem megváltanák arrul elmégyen, érdeme szerint lövöldöztessék meg.

Negyvenedik Articulus. — Itélete a tisztviselőknek, kik magok strázsát elhagyják. Hasonlóképpen büntettessenek meg a tisztviselők is, ha hivatalok szerint a strázsára való felálláskor és vizsgáláskor jelen nincsenek.

Negyvenegyedik Articulus. — Azok büntetése, kik ellenséggel közlenek, vagy ellene hadakozni nem akarnak. A ki ellenséggel közli dolgát, vagy ellene hadakozni nem akar, *valamint áruló*, életiben büntettessék meg.

Negyvenkettedik Articulus. — Annak kitollása felől, ki a városnak vagy várnak feladása felől szót ejtene. Ha valami ellenségtől megszállott várnak, vagy erősségnek commendánsa meghallaná, vagy észre venné, hogy valaki benn levő tisztek vagy közönségesek közül a várnak feladása felől szóllana, az ollyanon kiadni tartozik.

Negyvenharmadik Articulus. — Commendansnak és népnek (várnak kéntelenség nélkül feladásaért) büntetése. Ha a commendans a várat, hanem ha nagy kéntelenség hozná magával, feladná: életivel fizessen. Ha pedig a vitézek a feladásra okotadnának, azok közül tizedik akasztassék fel, a többiek pediglen gyalázatossan űzettessenek el.

Negyvennegyedik Articulus. — A pártütőknek büntetése felől. Ha valaki a vitézek közül elpártolna az ellenséghez, ha vissza kézben esik, kötéllel fojtassék meg.

Negyvenötödik Articulus. — Büntetése a compagniától elmaradóknak. Ha valaki ok nélkül compagniánál nem lészen, mikor szokás szerint trombita- vagy dob-szóval jel adatik: vasban verettessék.

Negyvenhatodik Articulus. — Pártfogás. Pártütőket segítőknek büntetése felől. Minden pártütő áruló. És ezeknek pártfogója irgalmasság nélkül akasztassék fel.

Negyvenhetedik Articulus. — Szóejtés felől, melyből pártütés következhetnék, a büntetés. Ha valamely vitéz oly szót ejt, melybül pártütés következhetnék, a dolognak mivolta szerint testében, vagy életében büntetődik meg.

Negyvennyolczadik Articulus. — Tiszteknek büntetése, a kik kötelességöket ellenség ellen végben nem viszik. Midőn a seregek és compag-

niák ütközetre mennek, és ha kötelességük szerint nem harczolnak, akik tisztviselők közül abban részesek volnának, becsületök és életök veszszen el.

Negyvenkilenczedik Articulus. Hasonlatos közembereknek büntetése, kik ellenség ellen hivataljokat végben nem viszik. Ha pedig a közönséges nép azon bűnösnek találtatnék: tizedik közülök akasztassék fel, és a többi legveszedelmesebb helyekre rendeltessenek.

Ötvenedik Articulus. — Azoknak büntetések, kik sánczokat és redotákat, nagy veszedelem nélkül elhagyják. Hasonlóképen ha a seregek a tábori sánczokat és redotákat s hanem ha már három ostromot megállván, a népnek szemlátomást való veszedelemben semmi segítség nem volna, elhagyják: azon büntetés alá vettessenek.

Ötvenegyedik Articulus. — A seregeknek elpártolása felől. Mikor az egész sereg elpártolna és elállana, az hat hét alatt — hogy magát menthesse — háromszor citaltassék; ha pedig vissza nem akarna jönni, a ki közülök megkapattatik, minden kegyelem nélkül akasztassék föl.

Ötvenkettedik Articulus. — Ütközet alatt prédának és fosztásnak tilalma felől. Az ütközet vagy harcz alatt senki prédának és fosztásnak ne essék, hanem ha az ellenség egészen megveretett volna; másképen a ki ez ellen cselekszik, azt a tisztviselője bizvást helyében megölettesse.

Ötvenharmadik Articulus. — Rabok generálisságnak kezében adása felől. A rabok nagy büntetés alatt generálisságnak kezében adattassanak.

Ötvennegyedik Articulus. — Fizetésnek, proviantnak megtartóztatása felől. Az oberst, oberst-lieutenant, oberst-wachtmeister vagy más akárminemű nevezendő tisztek a maga vitézeinek pénzét, proviantját vagy fizetését meg ne tartóztassa, tisztsége becsületének vagy életinek elvesztése alatt.

Ötvenötödik Articulus. — Mustránák megcsalása felől. A mely kapitány a mustrát megcsalja, becsületét s tisztét gyalázatosan veszesse el és mint egy hitetlen áruló büntettessék meg.

Ötvenhatodik Articulus. — Harczban és ütközetben elesett közembereknek nevezet szerint való beadása felől. Ha a harczban közkatona talál elesni, annak a neve adassék be a generálisságnak.

Ötvenhetedik Articulus. — Népnek elbocsátása felől. Senkinek a kapitányok közül nincsen hatalma, hogy generális hire nélkül katonát bocsásson el.

Ötvennyolczadik Articulus. — Minden gonosztevőknek alkalmazása felől. Senkinek. akár ki légyen, nem szabad ez Articulusok ellen vétőt vagy másféle gonosztevőt, álnokul eltitkolni, vagy maga mellett tartani, és oltalmazni, tisztinek vagy életinek gyalázatos elvesztése alatt.

Ötvenkilenczedik Articulus. — Articulusok szaporítása vagy pedig változtatása felől. Ha jövendőben szükségképpen történnék, hogy ezekhez az articulusokhoz több tétetnék, vagy azokban valami változtatnék: az előbb trombita- és dobszóval vagy másképpen kihirdettessék és annak utánna, mintha ezekben az articulusokban volna befoglalva, úgy tartassék.

Hatvanadik Articulus. — Azoknak publicátiója és gyakran való olvasása felől. Hogy pedig ezeket az articulusokat mindnyájan tudtokra vennék: a regimentek és compagniák előtt auditor vagy mások által olvastassanak, mennyiszer szükségesnek itéltetik.

Intés, a melylyel intetnek eskürés előtt, és egyszersmind megmagyaráztatik, micsoda a hit, és micsoda a hamis hit.

Minden igaz keresztény embernek szent Irás szerint nem tiltatik, sőt inkább megengedtetik a valóságos dolgokban esküdni, minthogy írva vagyon, hogy esküvés minden veszendő dolgoknak vége. És az Ur Isten maga parancsolja, hogy az ő nevében esküdjünk, úgy mint Szent Pál apostol is megesküdött mikor mondotta: «Én hívom az én Istenemet bizonyságul az én lelkemre!»

Egy szóval, ha az Ur Isten tisztesége és a mi fölebb valóink parancsolják, ha a szükség és az igazságnak megbizonyítására nemcsak mindenkinek szabad, de a dolgoknak elválasztására jó cselekedet.

Másrészről a hitnek megszegése és a hamis esküvés ocsmány és irtóztató halálos vétek, a mely vétket az Ur Isten nemcsak erősen megtiltott a szent Irásban mikor mondotta: «Ne esküdjél hamisan az én nevemben és a te Istened nevét hiába ne vegyed; mert én vagyok a te Urad» de még akarja is az Ur Isten a hitszegést — a mint igazán él — itt a világban ideig, ott pediglen örökkön-örökké büntetés nélkül nem hagyni.

Annak okáért köll mindenkinek, a kinek eleibe adatik az esküvés, avagy a ki maga szándékából akar esküdni, avagy pedig a ki esküvésre kényszeríttetnék: jól az szívébe venni és szorgalmatosan reá figyelmezni a következendő hitnek megmagyarázására.

Legelsőbben három ujjok föltartatnak. Első a hőke, amely által jelentetik az Atya Isten, második által a Fiu Isten, harmadik által a Szentlélek Isten; a két utolsó ujjai betétetődnek. Első a kettő közül jelenti a lelket, a drága lölket, a mely a testben el van rejtezve; a testet az ötödik, a kis ujja jelenti, a mely kissebb a lélekhez képest. Az egész kéz által jelentődik vagy ábrázoltatik az Ur Isten és Teremtő, a ki mindent és minden teremtett állatot teremtett. Tehát a mely ember így vagyon rendeltetve, és hamisan esküszik, mintha mondaná: Ha én ma hamisan esküszöm, hát kérem az Atya-Istent és a Fiu Istent és a Szentlélek Istent egy Szent-Háromságot, hogy az Istennek és az ő szenteinek egyességéből kirekesztessen, és ez a hamis esküvés átkozója legyen az én testemnek, életemnek és lelkemnek.

Másodszor: ha én hamisan esküszöm, ne jőjjön az Atya-Fiu és Szentlélek Isten és a Jézus Krisztus Urunknak és Megváltónknak végetlen irgalmassága az én utolsó órámon lelkemnek üdvösségére és oltalmára.

Harmadszor: ha én hamisan esküszöm, kérem az Atya-Fiu és Szentlélek Istent, a mi Urunk és Megváltónk Krisztus Jézus drága testét és vérét, hogy az ő végetlen irgalmassága és utolsó fohászkodása, az ő nagy szükölködése és fájdalma, az ő erős keze, halála és büntelen sanyargattatása éntőlem szegény bűnöstől elvonattassék és elvesztessék.

Negyedszer: ha én hamisan esküszöm, tehát az én lelkem, a mely negyedik ujjamon értetődik, és az én testem, a mely ötödik kis ujjamon jelentődik, együtt elkárhoztassék. Az utolsó ítélet napján, midőn én hitetlen ember utolsó törvényszék előtt állani fogok, akarok az Isten egyességétől és Ő szent szavaitól kiteröltetett lenni, a szentek társaságából eltávozni; ezt is akarom, hogy az Ur Istennek és a Krisztus mi Megváltónknak dicsőséges ábrázatját sohase lássam.

Tehát jól gondolkodjatok. melly kegyetlen törvényt önnön magatokra tesztek, és jól megtudjátok: ha ti a Mindenható Ur Istent a hamis hittel megtagadjátok, hogy a ti lelketeket és az örök életet legnagyobb veszedelemre veszititek.

Következendőképen mindenik vigyázzon az esküvésre, hogy azt a szökés vagy más roszaság által a Hadi Articulusok ellen meg ne szegje, mert a hitszegő soha az Isten igaz büntetését el nem kerüli.

Az Tekintetes Nemes Regiment Közönséges Juramentumának Formulája.

Én N. N. igérem és esküszöm az élő Mindenható Istenre, hogy *Fölséges és Hatalmas Asszonyunk Mária Theresianak, Magyar és Cseh Országok Koronás Királynéjának etc. etc. Lotharingiai, Bari Herczeg és Toscanai Nagyherczegnének etc. etc. nékünk kegyelmes Asszonyunknak*, kit Isten ő Fölsége győzedelmessé tegyen és tartson meg, és ő Fölsége után minden generálisokhoz, obristerekhez és több főtisztekhez, valakik ő Fölsége nevében nékem most és jövendőben parancsolni fognak, kiváltképen pedig az én *Valóságos Obristeremhez, Méltóságos Báró Andrássy Ádám Uramhoz* Ő Nagyságához, kinek is tekintetes regimentiben való szolgálatra magam szabad akaratomból állottam, Obristlieutenant uramhoz és Főstrásamester Uramhoz, és minden előttem lévő Főtisztekhez: Kapitány, Hadnagy és Zászlótartó Uramékhoz, és minden alsóbb rendbéli tisztviselőkhez engedelmes, hív és szófogadó leszek; böcsületöket és illendő tisztességeket megadom, parancsolatjoknak és tilalmazásoknak híven engedelmeskedem, mindennemü marsban, strásákon, éjjel és nappal, ellenség ellen, ütközetben, ostromokban, ellenkezésekben, várak megszállásában és minden egyéb alkalmatosságokban, vízen és szárazon, amint a szükség magával hozza, és holott a mi Kegyelmes Asszonyunk Ő fölsége szolgálatja kivánni fogja, magamat olly emberül, vitézi módon és engedelmességgel viselem, a mint tiszteletes és becsületes hadi emberekhez illik és magokat viselni tartoznak. Nemkülönben fellebb említett Fölséges Asszonyunk javát és hasznát munkálkodni, kárát pedig és hátramaradását eltávoztatni igyekezem, a most előttem elolvastatott Hadi Articulusokat, melyeket jól megértettem, minden részeiben és czikkelyeiben szorgalmatosan megtartom. A mi Kegyelmes Asszonyunk Ő fölsége ellenségi ellen, kötelességem szerint, vérem utolsó cseppjének kifolyásáig hadakozom, az ellenséggel semminemü egyetértést tartani és ettől a Tekintetes Regimenttől és Zászlóimtól soha elszakadni vagy hitem megszegésével elszökni nem igyekezem, hanem inkább abban holtomig állhatatosan megmaradok, táborban, guarnisomban vagy más egyéb történhető alkalmatosságokban, Ő fölsége birodalmának szolgálatjában életem fogytáig igaz hivségemet megmutatom. *Isten engem úgy segéljen és az ő szent Evangeliuma a mi Urunk Jézus Krisztus által. Amen.*

Más Formulája.

A mi fölséges és Hatalmas Asszonyunk *Mária Theresiának* Magyar és Cseh országok koronás Királynéjának etc. etc. Ausztria Ertzherczeg-

nének etc. etc. Lotharingiai, Barri Hertzeg és Toscanai Nagyherczegnének etc. etc. esküdni fogunk mi itt jelenlevők. Az Ő Fölsége (kit az Ur Isten győzedelmessé tegyen és tartson meg) Királyságait, Országait és alattlevő Népit minden erősséggel oltalmazni, hasznát és javát szerezni, kárát pedig és hátramaradását eltávoztatni, és a mi felebbvalóinknak minden tisztelettel és böcsülettel, személyekben és parancsolatukban, marsban ugy strásán avagy egyébféle szolgálatokban, éjjel és nappal engedelmesek és készek lenni! Ütközetekben, ellenkezésekben, harczokban, várak megszállásokban vagy minden egyéb alkalmatosságokban, a mint a szükség magával hozza, és holott a *mi kegyelmes asszonyunk és Ő Felsége Házának* szolgálatjára eshetik, magunkat, a mint jámbor és vitéz katonákhoz illik megmutatni! Parancsolatokat és tilalmazásokat mindenkor hiven és minden hamisság és megtörés nélkül megtartani. Zászlónkat soha el nem hagyni. Hanem azok mellett élni és azok alatt holtunkig magunkat emberül és hiven viselni, következendőképpen mint igaz és hív fegyverviselő vazallusi és jobbágyi azon hivséggel, a mint a mi legalázatossabb kötelességünk hozza magával *az Ő felsége praetensiójját és örökségét védelmezni és oltalmazni!* Ellenségekkel semminemü értést közleni, táborban, guarnisonokban vagy másféle történhető alkalmatosságokban, vízen és szárazon, minden ellenség ellen vérünk utolsó cseppjének kiontásaig magunkat úgy viselni, mint az vitézlő, hív és böcsületes Hadi embereket illeti.

Juramentum.

Hogy én N. N. mindazokat, a kik előttem olvastatnak, melyeket is jól megértettem, mindenekben igazán és megmásolhatatlanul végbe viszem és azokat becsületesen és hiven megtartani akarom, aztat igérem és esküszöm felemelt három ujjammal. *Isten engem ugy segéljen és az Ő szenl Evangeliomja a Krisztus Jézus által. Amen.*

Zászlótartó uraimék Juramentoma.

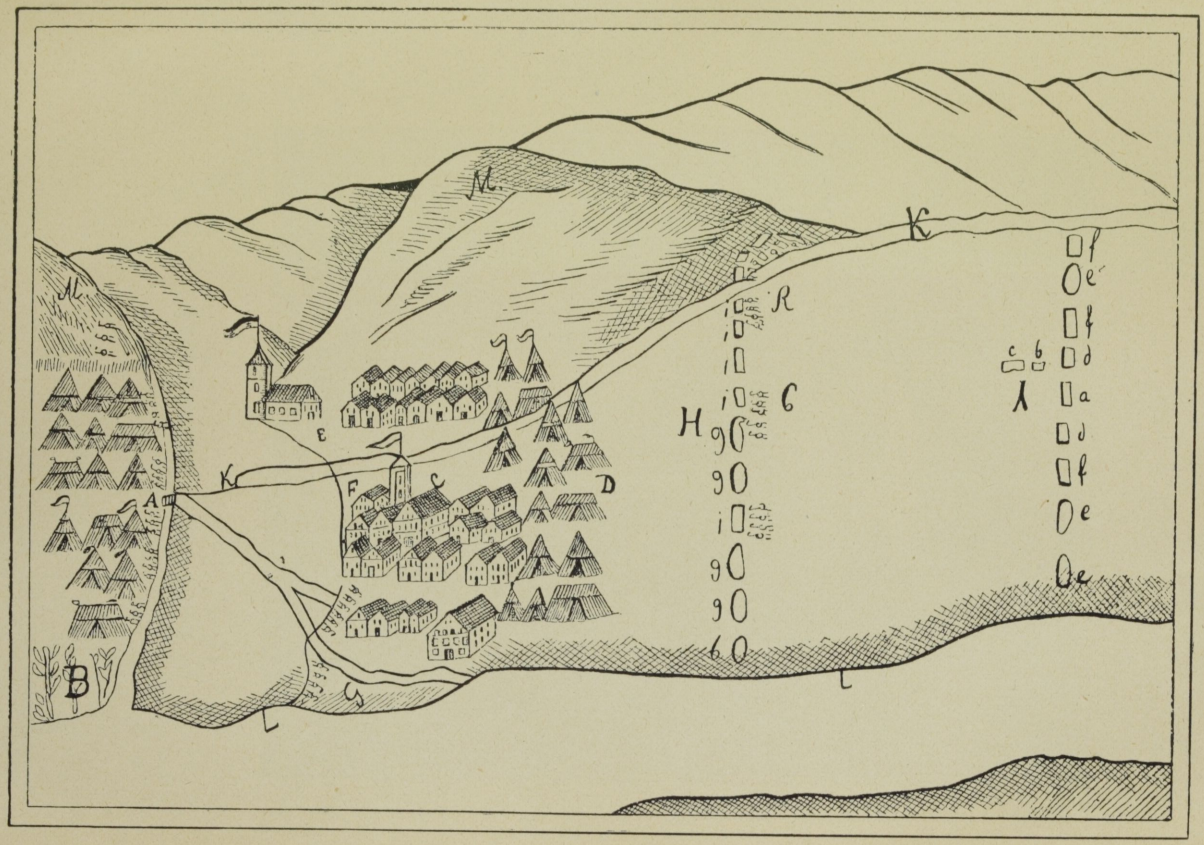
Én esküszöm az élő Mindenható Istenre, ki Atya, Fiu és Szentlélek, hogy én *Fölséges és hatalmas Asszonyunk Maria Theresiának Magyar és Csehországok koronás királynéjának etc. etc. Ausztriai Ertzherczegnének etc. etc. nékünk kegyelmes Asszonyunknak*, kit az ur Isten győzedelmessé tegyen és tartson meg, Ő Fölsége szolgálatjában mindenkoron igaz hivségben megmaradok, és *Méltóságos Báró Andrási urnak ő Nagyságának mint Obersteremnek*, Oberst-Lieutenant Uramnak, Főstrása-

mester uramnak, kapitány és hadnagy urainknak, minden hadi alkalmatosságokban, melyek táborozásokban, guarnisonokban, ellenkezésekben, ütközetekben, várak megszállásában és közönséges harczokban történni szoktanak, engedelmes leszek és magamat ugy viselni igyekszem, a mint egy becsületét szerető zászlótartóhoz illik; kiváltképpen pedig zászlóm mellől soha el nem állok és ha szintén jobb- és balkezemmel vagy karommal sebbe esném ís, Zászlómat mindazonáltal holtomig megtartani mindenféle kigondolhatóképpen igyekezni fogok, és hogy Ő Felsége ellenséginek kezébe esnék, semmiképpen meg nem engedem. *Isten engem ugy segéljen és az Ő Szent Evangeliomja, az Ur Jésus Krisztus által. Amen.*

Formája az esküvésnek, a mely a Hadi Törvényben és más törvény-itéletekben letétetődik.

Mi birák és assessorok esküdjünk az Atya, Fiu és Szentlélek Istennek, három személyben egy igaz Istennek hogy a panaszolkodásokra és reáfelelésekre, mondásra és ellenemondásra, cselekedetekre és tagadásokra, és akármi itten törvényesen proponáltatni fog, ugy mint a mint jelenlevő törvényben és gyülésben jelentetni fog, akarunk szegényt, ugy mint gazdagot, gazdagot mint szegényt, a mint legjobban tudni fogunk és lelkiesméretünk hozza magával, az igazság és tulajdonértetése szerint, nem tekintvén a személyekre, a mint isteni és világi parancsolatok és adatott Hadi Articulusok, constitutiók, rendelések hozzák magukkal, rendelni és itélni, nem tekintvén tiszteletre, uraságra, méltóságra, engedelmességre, haragra, magunk hasznára, hogy a bűnöst szabadon eleresszük, a büntelent pedig elkárhoztassuk, de úgy itélni akarjuk, hogy egyszer az igaz nagy és mindenható Ur Isten előtt az ő rettenetes törvényszéke előtt, valamint a mi Tekintetes Regimentünk előtt is számot adhassunk és megfelelhessünk. Mi is esküszünk, hogy valamelyek ezen törvényben történnek, magunkban csendességben megtartjuk és addig azok felől hallgatni fogunk, valameddig a publicatio nem fog következni. Ugy minket a Szentháromság és minden szentei segéljenek. Amen.

Dr. Merényi Lajos.

A MIRISZLÓI CSATA TERVE.

BOCSKAY ISTVÁN FEJEDELEM.

BOCSKAY ISTVÁN HÁBORÚJA RUDOLF ELLEN.

1604—1606.

ELSŐ RÉSZ.

A FÖLKELÉS KEZDETE ÉS A FELSŐMAGYARORSZÁGI HADJÁRAT ÉRSEKÚJVÁR MEGVÉTELÉIG.

Ama küzdelmek közt, melyeket a magyarok jogaik és szabadságaik megvédelmezésére közel három évszázadon át folytattak, nevezetes helyet foglal el Bocskay Istvánnak Rudolf császár és kormánya ellen folytatott háborúja is, mely a magyar történelemben «Bocskay István fölkelése» czím alatt szokott összefoglaltatni.

Nevezetes pedig e háború kiváltképen azért, mert ritka példája az oly háborúknak, melyekben a főszerepet nem a fegyver, hanem inkább a diplomátia viszi; a fegyveres erőszak állandóan kiséri a diplomatiai tárgyalások menetét és azokhoz alkalmazkodik; szünetel, ha a tárgyalások menete kedvező, s előtérbe lép ismét, mihelyt a követeléseknek nagyobb nyomatékot kell adni.

A dolgok e természetéből következik, hogy azon férfiúnak, ki e mozgalmat vezette, nemcsak jeles vezérnek, de kitünő államférfiunak is kellett lenni; oly embernek, ki czélját tisztán látja maga előtt, azt szivós kitartással és nagy akaraterővel képes követni, aki az eszközöket, melyek czélja elérésére alkalmasak, igen jól ismeri és azokat megfelelő időben és helyen sikeresen alkalmazni is tudja.

A háború föntebb vázolt természetéből egyrészt, ama körülményből pedig, hogy Rudolf amúgy is gyönge kormánya erejét a török és Bocskay ellenében megosztani volt kénytelen s így nagyobb ellentállást egyikkel szemben sem fejthetett ki, ezen körülményből másrészt, következett az is, hogy Bocskay háborújában na-

gyobb szabású döntő hadműveletekkel alig találkozunk. De bizonyos, hogy a Bocskay által indított hadi vállalatok mindegyike, nagy vagy kicsi egyaránt, mert *megfelelő időben és helyen* kezdeményeztetett vagy folytattatott, alkalmas volt arra, hogy a háború menetét előbbre vigye, s a mozgalom legfőbb intézőjét kitűzött czéljához közelebb hozza.

E czél pedig, bárha követése együtt járt avval, hogy Bocskayt a Magyarországon akkor elérhető legmagasabb polczra emelje, minek folytán az ellenpárt részéről erős gyanusításoknak és rágalmaknak volt is kitéve, e czél a legnemesebb: a *magyar haza java* — volt.

Hogy pedig Bocskay háborúja csakugyan ilyen volt, amilyennek a föntebbiekben jellemeztük, azt kívánja a jelen dolgozat kimutatni, s e vállalkozás talán annál kevésbbé lesz érdektelen, mivel a Bocskay-fölkelés a magyar történetirásban ily értelemben méltatva még nincs. Ez alkalmat fölhasználjuk egyszersmind arra, hogy a Bocskay-fölkelés hadi eseményeit rendszeresen összegezzük s hogy annak némely katonailag érdekesebb mozzanatát eredeti k útfők nyomán tüzetesebben előadjuk.

I.

ELŐZMÉNYEK; AZ ÁLMOSDI ÜTKÖZET.

Mióta a Habsburg-dynastia I. Ferdinánddal Magyarország trónjára jutott és Erdély Szapolyai János, illetőleg Izabella alatt önálló fejedelemséggé alakúlt, a török kérdés mellé egy új kérdés szegődött: *Magyarország egyesítésének kérdése.*

Mert a nemzet nagyjai, ha a pártszenvedély által elvakítva, egy szerencsétlen pillanatban az országot kettő választották is, nyomban belátták, hogy a török részről fenyegető végromlást csak az egyesülés útján képesek megelőzni. Sajnos azonban, hogy hazafiságuk, mely pedig mindkét részen kétségtelen, soha sem emelkedett azon magaslatig, hogy az egyik párt, saját külön törekvéseiről lemondva, a másiknak meghódolt és így a mindnyájuk által egyaránt óhajtott egyesülést létre hozta volna; hatalma pedig

egyiknek sem volt elegendő arra, hogy a másikat akaratának elfogadására kényszerítse.

Igy a kérdés, hogy Magyarország a *Habsburgok*, vagy pedig *egy nemzeti dynastia* alatt egyesíttessék-e, nyílt maradt s kútforrásává lőn a nemzet romlásának, melyből, hogy mégis valamikép kimenekült — igaz, hogy kétszázados szenvedés árán — azt csak az Isten különös kegyelmének köszönheti.

Ami azonban a pártok összeségében soha sem volt keresztülvihető, az az egyeseknél — még pedig a legkiválóbbaknál is igen gyakran megtörtént; az t. i. hogy pártállásukat föladva a másik pártra tértek át s erejüket ezentúl a másik párt érdekében érvényesítették. Nem jellemgyöngeség volt e változás oka, hanem azon meggyőződés, hogy a legfőbb czélt, *a nemzet egyesítését* és ami ismét ennek legfőbb czélja vala: a *török uralomnak egyesült erővel való leküzdését*, az eddigi pártálláson megvalósítani lehetetlen. Igy mindjárt Fráter Györgynél, e nagy tehetségű férfiúnál, látjuk ez elváltozást. Megteremti az önálló és független erdélyi fejedelemséget azon reményben, hogy erre támaszkodva a magyar nemzet egyesítésének nagy művét létrehozza s neki az erdélyi fejedelem személyében nemzeti uralkodót ad; midőn pedig ennek kivihetetlenségét belátja, áttér a másik pártra s az egyesítést Ferdinand uralma alatt kisérli meg. Ámde Ferdinand tehetetlensége a törökkel szemben eltéríti e szándékától, majd ismét visszatér reá s buzgón fáradozik e terv megvalósításán, mely azonban halála következtében ismét meghiusúl.

Ferdinand utódjai alatt a viszonyok még rosszabbakká váltak az által, hogy az osztrák kormányok nem Magyarországnak a Habsburgok alatti *helyreállítását*, hanem az országnak *a német birodalomba való beolvasztását* tervezték, mi csak az ország önállóságának és függetlenségének megsemmisítésével, jogainak és szabadságainak elkobzásával volt végrehajtható.

Ez a nemzet egyesítésének eszméjét a megvalósulástól messze visszavetette, a küzdelmeket pedig tetemesen megnehezítette. Az ország nemességének ezentúl nemcsak a török, hanem az osztrák ellen is harczolnia kellett és pedig most már nem párt-okokból, hanem mert az osztrákot ép úgy a nemzet ellenségének kellett tekintenie, mint a törököt.

E harczokból pedig a hasznot nem a magyar nemzet, de még az osztrák kormány sem, vonta, hanem egyedül a *török*, ki segítségét majd az egyik, majd a másik félnek ajánlván föl, minden egyes harczból új foglalásokkal, új szerzeményekkel tért vissza.

Az erdélyi fejedelemség képviselte e küzdelmekben *a magyar nemzet álláspontját*, s a magyar ügynek *már csak puszta létezésével is* kimondhatatlan szolgálatot tett. *Nélküle Magyarország rég megszünt volna létezni s vagy a török, vagy a német birodalomba olvasztatik be.* Ő volt a küzdelem legfőbb tényezője, amennyiben mindkét nagyhatalom törekvése rajta tört meg. Harczolt az osztrákkal a török ellen, midőn ez újabb hódításokat kisérlett meg, küzdött a törökkel az osztrák ellen, hogy magát vagy a magyarországi részeket az osztrák elnyomás ellen megvédelmezze s viaskodott gyakran mindkettő ellen, midőn azok — szerencsére csak ritkán — ellene egyesültek.

Az országnak a Habsburgok alatt álló északi és nyugoti része elvérzett a török hódítás elleni védekezésben, de nemességének nagy része csatlakozott mindig az erdélyiekhez oly időpontokban, midőn akár a török, akár az osztrák uralom ellen nagyobb szabású küzdelem indíttatott meg.

Az egyesekre nézve ugyanaz áll, amit a korábbi időszakról mondottunk. Számosan voltak, úgy a magyarországi, mint az erdélyi urak közt, akik — a fenforgó viszonyokkoz képest — az erdélyi vagyis a nemzeti pártról az osztrák pártra tértek át, ha jobb meggyőződésükkel belátták, hogy az erdélyi fejedelemség önmaga a török uralom megtörésére elégtelen, az osztrák kormánynyal pedig a közös működésre megegyezni nem tud, — vagy áttértek az osztrák pártról a nemzeti vagyis az erdélyi pártra, mert látva az osztrák kormánynak a török elleni tehetetlenségét és felismerve annak a magyarok iránti veszedelmes terveit, a haza megmentését a török fenhatóság alatt álló, de folyton fejlődő erdélyi *nemzeti* fejedelemségtől remélték.

Igy történt Bocskay atyjánál, *Bocskay Györgynél* is, ki a Habsburg-ház buzgó híve volt Miksa idejében, mert azt hitte, hogy hazánk java a Habsburgok kezében van, s örömmel segítette csapatával ama császári sereget, mely Dobó István és Kendy Ferencz vajdákkal egyetemben Erdélyt rövid időre az osztrák párt hatal-

mába juttatta. Az erdélyiek azonban csakhamar belátták, hogy az osztrák kormány a törökökkel még akkor sem bír, ha Erdély is birtokában van, sőt magát Erdélyt sem képes megoltalmazni. A koczka tehát megfordúlt; az erdélyiek ismét a törökhöz fordultak: János Zsigmond és Izabella visszatértek. Az Erdélyben maradtak közt voltak Dobó István és Bocskay György is, s Kolozsvárott fogságban tartattak. Bocskay György visszatért ugyan azután Magyarországba, de nála is, mint sok másnál, végbe ment a változás. 1568-ban már élén állott azoknak, kik Miksát az országból kiszorítani és János Zsigmondot Magyarország királyává kikiáltani akarták; midőn pedig e vállalat nem sikerűlt, Erdélybe menekűlt s az erdélyi fejedelem egyik tanácsosa lett.

Csodálatos, hogy ezen előzmények daczára *Bocskay Istvánt*, a német pártról az erdélyi pártra áttért Bocskay György fiát, Báthory Zsigmond fejedelem udvarában mint az osztrák párt fejét találjuk, szemben a török párttal, melynek feje Kendy Sándor volt; annál csodálatosabb, mert az osztrák párt fő emberei a jezsuiták valának, Bocskay István pedig buzgó református volt.

Mindenesetre a gondolkodás nagy önállóságára vall, hogy Bocskay István, az ellenkező áramlatok közepette s felülemelkedve a vallási szemponton, mely pedig az időben elsőrendű fontossággal bírt, az osztrák párthoz való csatlakozás eszméjét képviselni elég bátor volt. Mély államférfiui belátással mérlegelte ő az eshetőségeket, s azon meggyőződésre jutott, hogy az erdélyi fejedelemség egymaga, még ha Magyarország rendei által támogattatik is, *a törököt kiűzni, Magyarországot és Erdélyt a török uralom alól fölszabadítani soha sem leend képes.* Ez — ha megtörténik is valaha, s remélte, hogy megtörténik — csak a római német birodalom segítségével lesz kivihető; sőt nem lehetetlen az sem, hogy a császár, a német birodalom és esetleg más szövetségek segítségével a törököt, melynek hatalma hanyatlófélben van, esetleg maga is — Erdély közreműködése nélkül — leküzdheti. Ennek pedig — s itt Bocskay nézete találkozik hazánk egy másik, későbbi jelesének Zrínyi Miklósnak a hadvezérnek nézetével — *nem szabad megtörténni.* Ha Erdély a törökkel mindvégig kitart, s a szövetséget csak akkor szünteti meg, amikor a császár a török hatalmát Magyarországon már megtörte, akkor vége Magyarország és

Erdély önállóságának; a császár Magyarországgal és Erdélylyel mint a fegyver jogán megszerzett, meghódított tartománynyal fog bánni s egyszerűen a német birodalomba kebelezi be. De ha Erdély idejekorán a császárhoz csatlakozik, akkor erejük a török hatalom leküzdésére más szövetségesek nélkül is elegendő lesz; akkor a török kiűzésében Erdélynek és a magyarságnak egyáltalában jelentékeny része leend, s ennek következtében jövendő állásukat úgy Erdély mint Magyarország maguk állapíthatják meg.

Ugyanazon álláspont ez, melyet egy félszázaddal később Zrínyi Miklós oly nagy hévvel és oly mély meggyőződéssel képviselt.

1594 augusztus 27-én Zsigmond megtette az előterjesztést a töröktől való elszakadásra és az országgyűlés, melyen a török párt részéről csupán Kendy Sándor protestált, az előterjesztést elfogadta. Rövid napok múlva a fejedelem unokabátyja, Báthory Boldizsár, Kendy Sándor, Kendy Gábor, Kovacsóczy és a török párt többi főembereinek vére pecsételte meg a császárral kötött szövetséget, mely 1595 január 28-án végleg megköttetvén, a fejedelem Mária Krisztierna osztrák főhérczegnőt nyerte nőül. Három év mulva pedig Erdély, Báthory Zsigmond lemondása folytán, Rudolf császár birtokában vala.

Bocskay fényes tervei azonban nem mentek teljesedésbe. Már a *mezőkeresztesi* szerencsétlen végű csata, melyen a császár és az erdélyi fejedelem hadai, Zsigmond által személyesen vezetve, szétszórattak, kedvezőtlen előjel volt. Ezt követték Zsigmond ismételt lemondása, Báthory Endre fejedelemsége, Erdély elfoglalása Mihály vajda által, a léczfalvi gyűlés határozata, mely Bocskayra a hűtlenséget mondta ki és sok más körülmény, melyek Bocskayt a közügyektől elidegenítették. Néhány évig Rudolf prágai udvarában, mint annak az erdélyi ügyekben tanácsosa, működött s végre 1604-ben biharmegyei jószágaira vonúlt vissza.

Egy évtized mult el azóta, hogy Bocskay a törökpárti ellenzék örökre való elnémításával a császárral való szövetséget keresztül vitte s mi volt e szövetség eddigi eredménye? Ki volt űzve a török? Szabad volt Magyarország és Erdély? Mind ebből nem történt meg semmi! A különben jeles férfiak, akik Bocskay nagyszabású politikájának lehető következményétől megijedve azt ellenezték, hiába vesztek el!

A török ép oly úr volt Magyarországon, mint eddig. Ha néhány várat el is vesztett, nyert helyettök másokat. A császári kormány bebizonyította, hogy a török kiűzésére sem egyedül, sem Erdélylyel nem képes. Erdély a szövetség által nem hogy nyert volna, de veszített; mert most nemcsak a török folytonos támadásait, de azonfelül még Básta zsarnoki kormányát, fizetetlen zsoldosai garázdálkodását is tűrni volt kénytelen; idegenek uralkodtak Erdély fölött, mely eddig csak saját törvényesen választott fejedelme kormánya alatt állott.

Hozzájárultak mindehhez még a tapasztalatok, melyeket Bocskay mint követ és tanácsos Rudolf udvarában szerzett. A nyomorúságos állapot, melyben a felséges római császárt, mint hitvány környezete játékszerét látta, a részrehajlás, lelkiismeretlenség, sőt ellenséges indulat, melylyel ott a magyar és erdélyi ügyeket intézték, fölháborították a hazáját igaz lélekkel szerető férfiut.

Mindezek együttvéve létre hozták Bocskay István lelkében is azt a változást, melyen azelőtt atyja Bocskay György is átment. Minél inkább megfontolta a helyzetet, annál inkább átlátta, hogy a császár uralma, amint Magyarországra békét, boldogságot, megszabadulást nem hozott, úgy nem hozhat az Erdélyre sem; ha pedig már nem lehet azt reményleni, hogy a török az országból kiűzessék, akkor sokkal jobb vele békében és egyetértésben, *nemzeti fejedelem és nemzeti kormány alatt szabadon élni*, mint a császári kormány önkénykedéseit tűrni és e mellett folyton még a török támadásoktól, betörésektől is rettegni.

A külső nyugalom, melyben biharmegyei jószágán ért, időt és módot engedett neki arra, hogy a haza sorsa fölött gondolkozzék; amíg azonban a hazafiak legnagyobb része idejét meddő sopánkodással töltötte, Bocskayt lángesze nem hagyta nyugodni, s mihelyt fölismerte a bajt és annak okait, itt meg nem állapodott, hanem a módról, az orvoslásról gondolkozott, mely a bajokat megszüntetheti. Lassankint kibontakozik lelkében a szilárd meggyőződés, hogy eddigi politikájával szakítania kell, hogy az ország bajainak orvoslásánál más alapból kell kiindulni, más eszközöket kell használni.

A dolgok megváltoztatására az első lépést már megtették az iktári *Bethlen Gábor* vezetése alatt álló «*bujdosók*», kik az erdélyi

császári kormánynak előzését és a törökkel a régi szövetséges viszony helyreállítását írták zászlójukra, s ez eszme megvalósítására Bocskay István támogatását is kikérték.

Bocskay nagyjában egyetértett ez eszmével, lángesze azonban messzebb járt, s magasabb célokat tűzött ki.

A bujdosók tervének végrehajtása nagyobb nehézségekbe alig ütközik vala; a török segítségét kinyerni, a csekély számú osztrák csapatot a császári biztosokkal egyetemben Erdélyből kiszorítani, bizonyára könnyen sikerül. De mi következik aztán? E lépéssel a már több mint 10 éve tartó török háború új tápot nyer s maga Erdély állandó háborúba keveredik a császárral. A hasznot ismét csak a török húzza s a magyarság czéljától még messzebbre esik. De maga Erdély meddig lesz képes ezen erőszakos úton visszaszerzett önállóságát a császár és az ujból nagyobb hatalomra jutó török ellenében megtartani? Azt pedig, hogy Erdély elbukjék és akár a császár, akár a török hatalmába essék, megkoczkáztatni semmi áron sem szabad. *Erdélylyel elbukik Magyarország is*, és talán örökre. A higgadtan gondolkozó, a következményeket államférfiui bölcsességgel és előrelátással mérlegelő Bocskay végre megtalálja a módot, melylyel nemcsak a *jelen* bajok orvoslást nyernek, hanem Erdély és Magyarország *jövője* is hosszabb időre biztosítható.

A terv, melyet Bocskay megalkotott s a mely a jövőre nézve minden cselekményének legfőbb rugója, mely minden elhatározásánál, minden vállalatánál, hadi tetteinél és diplomátiai alkudozásainál egyaránt vezérfonalul szolgál, nemcsak méltó nagy szellemehez, de egyszersmind legjelesebb bizonyítéka lángoló hazaszeretetének és nemes önzetlenségenek.

Bocskay terve a következőkbe foglalható egybe:

1. *Erdély önállósága helyreállítandó*, mert *fennállása szükséges a magyar nemzet fenmaradására*, szükséges a *szabad és független Magyarország* eszményének fentartására

2. Az *erdélyi császári kormány tehát előzendő* és mivel Erdély függetlenségét saját erejéből ki nem vívhatja, szövetkeznie kell; ámde *nem a törökkel*, hanem *Magyarországgal*. Szükséges, hogy az Erdélyből kiinduló mozgalmat egész Magyarország, vagy legalább annak nagyobb része támogassa, mert siker csak így remélhető s

mert a bekövetkező siker esetén úgy Erdély mint Magyarország jogai csak ez esetben biztosíthatók.

3. A *törökkel a régi barátságos viszony helyreállítandó*, nehogy a fölkelés sikerét koczkáztassuk; *segítségét* azonban csak akkor és annyiban szabad igénybe venni, amikor és amennyire az az elérendő czélra okvetlenül szükséges.

4. A közel 10 év óta folyó czéltalan *török háború megszüntetendő* az által, hogy a kivívott siker után a *császár és a török közt is béke létesíttetik*, — mi a kivívott eredményeket tartóssá teszi és biztosítja.

E terv kétségtelenül egyike a legremekebb magyar politikai alkotásoknak, s ami becsét még a legnagyobb mértékben emeli, az az, hogy nem elméleti, hanem a helyzetnek és viszonyoknak leggondosabb egybevetésén alapulván, a *kivitel lehetőségével* is bírt.

Igaz, hogy végrehajtásához óriási akaraterő, nagy következetesség, a higgadtság és merészség szerencsés egyesülése, végre kitartó cselekvés volt szükséges; ámde mind e tulajdonokat kortársai közül senki sem egyesítette magában jobban mint Bocskay István. Amint hogy *általánosságban* minden államférfiu csak oly terveket alkot, amelyek végrehajtására a szükséges képességekkel is bír.

Hogy mennyiben volt megállapodásaival Bocskay akkor, mikor Bethlen Gábor őt közreműködésre fölszólította, nem tudható; az hogy Bethlen ajánlatát egyelőre el nem fogadta, mutathatja azt, hogy szándékával még nem volt tisztában, de mutathatja azt is — s ezt még inkább — hogy tervével már akkor rendben volt, de mivel egyrészt Bethlen vállalata tervébe nem egészen illett be, másrészt mivel a terve értelmében való cselekvésre az idő el nem érkezett, Bocskay a vezérszerepet a megindítandó mozgalomban még akkor sem fogadta el, midőn a bujdosók — Nyáry Pál visszautasítása után — neki *az erdélyi fejedelemséget* is fölajánlották.

Mert ha Magyarországon az elégületlenség a császári kormány önkénykedései, a szakadatlan jogfosztogatás, a kamarai pörök, — melyek közt kiváló helyet foglal Illésházy István hűtlenségi pere — a magyarok következetes mellőzése, a császári katonák kihágásai és rakonczátlankodásai és végre a protestánsoknak mindinkább nyilvánvaló üldözése miatt elég nagy volt is, még hiányzott a szikra, mely a felhalmozott gyulékony anyagot lángra lobbantsa.

Ezt meghozta Rudolf hirhedt 22-ik czikkelye, melyet az 1604-ik évi országgyűlési végzésekhez önkényűleg függesztett, s melyben kijelenti, hogy «az annyi eretnekséggel elárasztott Magyarországon a római kath. hitet ismét felvirágoztatni s terjeszteni kívánja, a vallási vitatkozásokat a tárgyalásoknál szigoruan eltiltja és az újítókat büntetésekkel fenyegeti.»

Az ezen önkényes rendelkezés miatt országszerte támadt nyugtalanságot Rudolf erőszakkal akarván elfojtani, a tüzet csak folyton élesztette.

Most már csakugyan nemcsak a Básta által sanyargatott Erdély, hanem Magyarország is oly állapotban volt, milyet Bocskay terve megkívánt. Ámde Bocskay, semmit sem akarván koczkáztatni, még mindig várt. A gálszécsi gyűlésen az északkeleti megyéknek Homonnay Bálint — Bocskay fogadott fia — által vezetett rendei megtagadták az adók kivetését; Bethlen Gábor és a bujdosók Bocskayt Temesvárott erdélyi fejedelemmé kiáltották ki. De Bocskay még mindig nem nyilatkozott; nem akart kalandor szerepre vállalkozni, nem akart futolagos sikerért, melyet tán gyors bukás követ, egy nagy eszmét, egy korszakalkotó nagy terv sikerét föláldozni.

Az elhatározás nehéz volt. Ha csak személye forog kérdésben, tán rég kivonja kardját; de elhatározásától egy ország sorsa függött, s ez komoly érett megfontolást igényelt. Egy vállalatba, melynek sikeréhez milliók érdeke van fűzve, könnyelműen fogni nem lehet. Cæsar a világtörténelem legnagyobb szellemei, legkitünőbb hadvezérei közé tartozik, s a Rubicon átlépése neki mégis nehéz küzdelmekbe került. Bocskay lépése pedig, melyet megteendő volt, sokban hasonlított a Rubicon átlépéséhez.

Egy véletlen eset hirtelen, váratlanúl, döntésre juttatta a dolgot.

A császáriak Bocskayt a fölsoroltak daczára hívüknek tekintették. Midőn azonban Bethlen Gábor a temesvári pasával egyetemben Lippát kézrekeríteni akarta, a vállalat nemcsak hogy kudarczot vallott[1]) de a győzők, Rákóczy László és Dampierre Duval

[1]) Lásd erre nézve «A hajdúk Lippa alatt» czímű czikket, a Hadtörténelmi Közlemények 1892. évi évfolyamában, a 118—121. lapon.

Henrik császári kapitány, az ejtett zsákmány között megtalálták Bocskay Istvánnak Bethlen Gáborhoz intézett leveleit, melyekből kétségtelenül kitűnt, hogy Bocskay Bethlen Gáborral és a temesvári pasával egyetért s hogy Erdélynek a császáriaktól való visszafoglalására nézve alkudozásokat folytatott.

E levelek elküldettek *Belgiojoso János Jakab Barbiano grófnak*, kassai főkapitánynak, kit Básta Erdélyből és Felső-Magyarországról való távozásakor felsőmagyarországi főkapitánynyá nevezett, s a ki a gálszécsi gyűlésen nyilatkozott rendeket az adók behajtására kényszerítendő, Rakamaz és Tokaj közt sereget gyűjtött. Belgiojoso ugyanakkor Concini Cziprián nagyváradi kapitánytól is hasonló följelentést kapott Bocskay ellen, és fölismerve azt, hogy a nagyobb veszély most Bocskay részéről fenyegett, Bocskayt, igazolás végett, rakamazi táborába maga elé idézte, őt valószínűleg letartóztatni akarván.

De Bocskay, Bethlen Gábor által már a történtekről értesülvén, tudta mi van készülőben.

Az óra ütött. Bocskaynak határozni kellett — s határozott.

Elhatározta *a nyilt fölkelést a császár ellen*, azon reményben, hogy nemcsak Erdély, melynek magatartása felől kétsége alig vala, de — mint azt az eddig történtekből következtetni joga volt — Magyarország nagyobb része is pártjára fog állani s őt támogatni fogja; elhatározta pedig annál is inkább, mert a töröknél Bethlen útján tett lépései is sikerrel biztatók valának, s mert másrészt a császári fővezér idézése, továbbá a birtokát képező Szt.-Jobb kastélynak a Belgiojoso parancsnoksága alá tartozó császári csapatok által történt megrohanása és kifosztása, nem különben a szintén tulajdonát képező Kereki vár megtámadása, világosan megmutaták, hogy a császári párt és annak eszköze, Belgiojoso, vesztére törnek. Nem volt többé választása; a császáriak maguk űzték, kényszerítették őt a fölkelésre.

Bocskay tehát, mintegy a sors, az események által volt arra késztetve, hogy a fölkelés zászlaját kibontsa, s így bizonyos mértékben készületlen vala. De akkor, a válságos pillanatban, előtérbe lép hadvezéri képessége, mely megmutatja neki a követendő útat. Bocskay hadat gyűjt tehát, mert cselekedni, még pedig *gyorsan cselekedni* akar, hogy ellenfeleit megelőzze s ügyes diplomatiá-

val módot talál arra, hogy míg egyrészt saját erejét növeli, ugyanakkor az ellenfél erejét csökkentse.

Amig Belgiojoso a kassai, lippai és erdélyi császári csapatokat magához vonván, Bocskay várainak és birtokainak megszállására indúlt, ez érintkezésbe lépett a császári szolgálatban álló hajdúk vezéreivel, Lippay Balázs, Szilassy János és Némethi Balázs kapitányokkal s a maga részére nyerte meg őket.

Ez annál nagyobb fontosságú dolog vala, mert általa lehetővé vált, hogy a császáriak fölött mindjárt kezdetben előnyt, győzelmet vívjon ki. Már pedig terveinek előmozdítására mi sem lehetett hasznosabb, mint egy győzelem a császári csapatok fölött, mely tekintélyét, vezéri hírnevét emeli s minden rábeszélésnél biztosabb eszköz arra, hogy hívei bizalmát, ragaszkodását megerősítse, a kétkedőket és ingadozókat pedig pártjára vonja.

Az összeütközés Bocskay hada és a császáriak közt 1604 *október 15-ikén* (pénteki napon) hajnalban, *Álmosdnál* ment végbe.

Az álmosdi ütközet nemcsak az eseményekre gyakorolt nagy hatásánál fogva fontos, de katonai tekintetben is érdekes s így megérdemli, hogy vele tüzetesebben foglalkozzunk, bár az esemény hiteles megállapítása, a kútfők eltérő adatai mellett, fölötte nehéz.

Belgiojoso október elején indult el tokaj-rakamazi táborából és Nyiregyházán, Nagy-Kállón át Nagyváradnak tartott, hova *Dampierre* 6000 főnyi hajdú-seregét Gyuláról és a *Caprioli Tamás* által vezetett erdélyi hadat is rendelte.

Hogy hol állott Belgiojoso hada október 14-én, az álmosdi ütközetet megelőző napon, az kétes. Istvánffy, aki az ütközetet körülményesen előadja,[1]) azt mondja, hogy Adorjánnál, s hogy az ütközet Almásnál volt. E folyóirat 1891-iki évfolyamában Gömöry Gusztáv egykorú levelek alapján azt írja, hogy Belgiojoso Diószegnél volt s az ütközet Adorjánnál ment végbe.[2]) Horváth Mihály a

[1]) Istvánffy, Historia de rebus Ungaricis, liber XXXIII.

[2]) Az álmosdi ütközet 1604 okt. 15-én. Az eredeti kéziratban «*adorjáni*» ütközet volt, — de ezt — tekintettel azon körülményre, hogy a kérdésben forgó ütközet általánosan «*álmosdi*» alatt ismeretes — én mint szerkesztő változtattam meg.

főcsapatot szintén Diószegnél, az ütközetet Álmosdnál mondja;[1]) Szalay azt állítja, hogy az ütközet Álmosd és Diószeg közt ment végbe és hogy a németek a Berettyóba nyomattak volna.[2]) Német források végre azt mondják, hogy az ütközet Kálló és Várad közt a debreczeni erdő közelében történt, mi ismét Álmosd mellett szól.[3])

Ugyanilyen eltérők az adatok az általános helyzetre nézve is. Istvánffyból az volna magyarázható, hogy Belgiojoso ez időpontban Váradot még el sem érte; mások szerint az egész erő Várad illetőleg Diószeg környékén már együtt állott és a harcz a Kereki ellen való előnyomulás közben, ismét mások szerint a részek egyesülése közben ment végbe és végre eltérők az adatok Bocskay és csapatának az ütközetben való részvételére nézve; egyik forrás azt mondja, hogy ott volt, a másik hogy nem.

Az adatok gondos egybevetése és mérlegelése után az egész esemény lefolyását következőkép véljük reconstruálandónak.

Midőn Belgiojoso rakamazi táborából Nagy-Várad felé megindúlt, Bocskay solyomkői várában tartózkodott. Egész katonasága akkor 500 hajdúból és mintegy 200—300 főnyi gyalog és lovas népből állott. A császári sereg közeledését megtudva, Belgiojoso elé ment, s a Berettyón való átkelés után a Berettyó-átjáratokat és kisebb kastélyokat Zsákától[4]) Kis-Marjáig, és az Ér-átjárókat Székelyhídig megszállotta. Sokkal gyöngébb levén, semhogy Belgiojosot megtámadhatná, csak körüle kalandozott, s a császári sereg elvonulása után Debreczen tájékán huzódott meg. Hajdúi ezalatt érintkezésbe léptek Dampierrenek Gyuláról N.-Váradra menetelő hajdú-seregével; ez érintkezés annyira ment, hogy Bocskay hajdúi naponta szabadon jártak-keltek Dampierre táborában s Bocskay megbízásából azon tervet állapították meg, hogy midőn Belgiojoso

[1]) Horváth M. V. 8. lap.

[2]) Szalay itt (IV. 436. lap.) Istvánffyra hivatkozik, — de az sem az egyiket sem a másikat nem mondja, s nem is mondhatja mert a Berettyó nem Diószegnél, hanem (régi folyó-ágya) Szt.-Jobb, Adorján és B.-Félegyháza mellett folyt.

[3]) Ortelius I. 366. l.

[4]) Zsáka B.-Ujfalutól nyugatra, mintegy 1 mfldnyire fekszik; Istvánffy említi.

Kereki ellen vonúl, Bocskay hajdúi a sereg egy részét meg fogják támadni; ez lesz a legjobb alkalom az elszakadásra; a két rendbeli hajdúk közös erővel a németeknek esnek és azokat lekaszabolják.

Belgiojoso nagyobb akadály nélkül érte el N.-Váradot — Bocskay emberei a Berettyónál és az Érnél kitértek előle — s ott táborba szállván, Dampierre hadával egyesült. De hiányzottak még: Caprioli erdélyi hada és Pecz kassai kapitány ezrede.

Október 14-én Belgiojoso a főseregggel, melynél már Dampierre hajdúi is jelen valának, *Adorjánig*[1]) ment előre, ott a Berettyón átkelt és táborba szállott, Dampierre hajdúit, az Ér-átjárót Pecz számára biztosítandó, Diószegre tolván előre. Pecz ezrede, melyhez szileziai lovasság, továbbá tűzérség is volt beosztva, Álmosdra érkezett, Caprioli erdélyi hada pedig Adorjántól négy mértföldre szállott táborba.[2])

A következő napra Belgiojoso Kereki ellen, melynek elfoglalását a megelőző hetekben Concini Cyprián váradi parancsnok hiába kisértette meg, szándékozott előnyomúlni és pedig: Pecz ezredes különítményével — miután Székelyhíd a Kereki vár körletében volt s különben is Bocskay csapataival erősebben volt megszállva — Diószegen át, a főcsapattal Kójon át Székelyhídnak és továbbá Kerekinek; Caprioli vagy egyenesen Kerekinek, vagy az egyesülés szempontjából szintén Székelyhídnak volt irányítva. Bizonyára Székelyhídnál akart Belgiojoso megállapodni es a vezérekkel a további teendőket, esetleg Kereki ostromát, megbeszélni.

Diószegnél leptek Bocskay és Dampierre hajdúi ismét egymással érintkezésbe, megállapítván, hogy holnap hajnalban Pecz ezredes 3500 főből álló elkülönített hadát fogják megtámadni.

Pecz ezredes éjfélután 2 órakor indult el Álmosdról Diószeg felé; élén az ezredes és egy kevés lovasság, utána a gyalogság

[1]) Adorján ma nem képez többé helységet, csupán a régi várnak romjai vannak meg Szalárdtól északkeletre, ott hol a Berettyó-csatorna a régi Berettyó és a Dancza patak összefolyásánál kezdődik. Adorján Castrum Adoryan penes fluv. Berekyo (Csánky, Magyarország történelmi földrajza I. 595); régente a Csákyak birtoka volt.

[2]) Hogy hol? pontosan meg nem állapítható; — de miután Belgiojoso összes hadaival Kerekinek tartott, valószínűleg a felső-Berettyó völgyben, Margitta tájékán.

a tüzérséggel és a szekerekkel, s végre hátul — egy jó mértföldnyi távolságra — a szileziai lovasság, melynek a csoportot oltalmazni kellett volna, de amely a gyalogsággal és tüzérséggel együtt elindulni vonakodott.

Midőn Pecz Diószeghez közeledett és az Ér-en átvezető híd használhatóságát megvizsgálandó előre lovagolt, találkozott Dampierre hajdúinak egy részével; gyanakodva kérdezé őket, hogy kik ők és mi járatban vannak? A hajdúk azt válaszolák, hogy ők a császári sereghez tartoznak s most Debreczen felé vannak küldve. Pecz elbocsátotta őket, de csakhamar új, még pedig sokkal nagyobb hajdúcsapattal találkozott, a mely azonban már nem beszélt semmit, hanem Peczet és lovasait megtámadta, mire azok a gyalogság felé hátráltak.

A dolog ugyanis következőkép történt: Midőn Dampierre hajnalban, Székelyhíd felé elindulandó, a szokásos háromszoros jelet adatta, a hajdúk összegyülekeztek ugyan, de kijelentették, hogy «biztosan tudják, miszerint Belgiojoso és a német a vallás elnyomásán és az azt védő Bocskay elvesztésén dolgozik, s hogy azután a hajdúkat is kiirtani szándékozik; ők tehát a németekkel többé egy zászló alatt nem szolgálnak», — mire nagy zajjal, káromkodással, folyton a németet szidva, elvágtattak s Dampierrt ott hagyták.[1]) A lázadó hajdúk első kisebb csapata nem bántotta a Peczczel menő német lovasokat, mert a Bocskay-hajdúknak akart hírt adni és azokkal egyetemben a német gyalogságot és tüzérséget akarta megtámadni, mit meg is tett. Midőn Pecz ezredes, a második hajdú-csapat által szoritva gyalogságához ért, ott már javában folyt a harcz: a Dampierre-hajdúk elől és oldalt a Bocskay-hajdúk hátulról vágták a német gyalogságot és tüzérséget, mig most elölről a hajduság zöme rontott a németek oszlopára.

A küzdelem helye az Álmosdtól Diószegre vezető úton, körülbelül Csokalytól északnyugatra, egy erdő közelében keresendő. Ez erdő ma már nincs meg, de helyét a mondott helyen, hol a földek most is «Irtás-földek»-nek neveztetnek, ma is megtalálhatjuk. Hogy az erdő akkor még állott, kivált egy német leírás bizonyítja,[2])

[1]) Istvánffy i. h.

[2]) Ortelius i. h. 366—367. lap.

mely szerint a hajdúk első csapata — a Pecz ezredessel folytatott beszélgetés után — az erdőbe távozott s ugy ezek, mint Bocskay hajdúi, akik valószínűleg itt várakoztak, később ez erdőből törtek a német gyalogságra; tovább azt is mondja, hogy Pecz emberei közűl a küzdelem alatt és után a legtöbben az erdőbe menekültek.[1])

Istvánffy és a német források megegyeznek abban, hogy Pecz ezredes emberei, úgy a lovasok mint a gyalogság — ez utóbbi egy hevenyészett szekérvárban — nagy kitartással harczoltak. De a hajdúk mind nagyobb tömege sikeres védelmet lehetetlenné tett. Pecz ezredes már az ütközet elején sürgős parancsot küldött az elmaradt szileziai lovasságnak és jelentést tett a veszedelemről — Scarsella Kristóf által — Belgiojosonak is, segedelmet sürgetvén. Pecz maga ezután nemsokára harczképtelenné vált; lova lelövetett s maga is megsebesült,[2]) mire a hajdúk fogságába esett.

A szileziai lovasok közül mintegy 450 lovas, Rottwitz és Schneckenhaus zászlóiból, későn bár, de megjelent a harcz színhelyén. Későn azért, mert megérkezésükkor Pecz ezredes már fogva, ágyúinak kerekei összetörve, lovasai lekaszabolva vagy szétszórva, gyalogságának nagy része szintén levágva vagy szétűzve volt. A megmaradt gyalogság azonban, kivált azon rész, mely a szekérvárban volt, a szileziai lovasok megérkeztéből új erőt merítve, ismét tüzelni kezdett és a szileziai lovasok harczát sikeresen támogatta. Háromszor keresztül vágták magukat a német lovasok, de mindig újra és újra körülfogattak s igy eredményre való kilátás nélkül, csupán önfentartási ösztönüktől hajtva küzdöttek mindaddig, míg az ütközetnek egy esemény véget nem vetett.

A szekérvárban küzdő gyalogosok lőszere kifogyván, a közelükben levő lőporos szekerekből pótolták azt; egy ily pótlásnál égő kanócz esett a lőpor közé, mi előbb az egyik, majd a többi kocsikat is fölrobbantotta. [3]) A robbanás szerteszórta a szekérvárat

[1]) Ezt mondja Gömöry is, már idézett czikkében.

[2]) Istvánffy Peczről azt mondja, hogy mindjárt a harcz elején jutott fogságba, később pedig azt, hogy a lövést a *hátába* kapta; ez arra mutat, hogy megsebesülése az első összeütközés után, midőn lovasaival a gyalogság felé visszafutott, következett be.

[3]) Gömöry levelezője azt mondja, hogy a hajdúk öntötték ki lőporszarúikat, a lőport meggyújtották, és ez okozta a pusztítást. Ezt teljesen va-

és annak védelmezőit s egyszerre megszüntette a gyalogság harczát; a füst oltalma alatt ujból előtörő hajdúk pedig szétverték a több órai harcztól kimerült szilézíaiak utolsó csoportját is és evvel a küzdelem véget ért.

Az alkudozásokról és egyezkedésekről, melyekről Gömöry czikke szól,[1]) a források nem tudnak semmit.

A császáriak vesztesége roppant nagy volt. A szilézíai lovasokból csak 40, a hat zászlóalj muskétásból alig 30, a kassai lövészekből csak 2 ember menekült meg; a szilézíai lovasoknak és Pecz ezredének összes tisztjei a harcztéren maradának.[2])

A harczból már előbb megfutott és az ütközet végével megmaradt németek Diószeg felé menekültek, hol őket Belgiojoso hada fölvette.

A fővezér, Istvánffy előadása szerint, Pecz jelentésének vétele után azonnal megindúlt Adorjántól Diószeg felé és Capriolit is a harcztérre rendelte. Diószegnél a hídhoz érve azonban Belgiojoso megállott és Capriolira várt.

E várakozás elég időt adott a hajdúknak, hogy Pecz különítményét megsemmísítsék.

Az ütközet után a hajdúk az eléjök jött Bocskay Istvánnal Debreczenbe vonúltak be, magukkal vivén Pecz ezredest, a németek ágyúit, az elfogott zászlókat és egyéb zsákmányt. Belgiojoso pedig Kereki ostromának tervét föladván, Adorjánra, másnap pedig (szombaton) Nagy-Váradra vonúlt vissza.

Az *álmosdi ütközet* úgy katonai mint kiváltképen politikai tekintetben nagy hatással bíró fontos esemény volt. Katonailag mint első győzelem a császári csapatok fölött, méginkább pedig azért, mert Bocskaynak egy közel 6000 főnyi, bár kissé zabolátlan, de harczedzett, kitünő csapatot szerzett, míg a császári had ugyanennyivel kevesbedvén, az ütközet eredménye Bocskaynak a leg-

lószínűtlennek tartjuk, annál inkább, mert a szabadon fellobbanó lőpor károkat alig tehetett. Az általunk előadott módot Istvánffy és Ortelius is megerősítik.

[1]) Gömöry már idézett czikke; Hadt. Közlem. 1891, 709—711. lap.

[2]) U. o.

közelebbi eseményekre nézve túlsúlyt biztosított. Politikai tekintetben a kivívott siker igazolta a várakozásokat, melyeket Bocskay hozzá fűzött s melyeket már az ütközet előadása előtt röviden kifejtettünk.

Hogy az ütközet tervezésében és végrehajtásában Bocskaynak mily része volt, megállapítani annál nehezebb dolog, mivel a Bocskay-fölkelésnek ép első eseményeire az adatok kissé hézagosak.[1]) De hogy része volt, még pedig előkelő része, az kivált két körülményből világos.

Az első a *Berettyó és az Ér vonalának katonai megszállása.* Ez nyilván azon czélból történt, hogy Belgiojoso az akadályon való átkelésben korlátozva és így a hadműveletek, a hadmozdulatok szabadsága csökkentve legyen, és a császári had lehetőleg egy mozgásvonalra szoríttassék. Belgiojoso valóban Kállóból Diószegen át vonúl Váradra és Váradról Kereki felé indulván, ismét Diószeg a pont, hol a császári csapatok egyesülése tervezve van. Hogy Pecz oszlopa Álmosdról Diószegnek tart, az részint az egyesülésre való törekvés által van igazolva, de részben bizonyára azért is történt, mert Székelyhíd és az ottani átjáró Bocskay által erősen meg volt szállva. Ha Székelyhíd nem lett volna Bocskay csapatai kezében és ha a császári hadak mozgása nincs korlátolva, úgy Belgiojoso az egyesülést bizonyára nem Diószegnél, hanem Székelyhídnál rendeli el, mi kivált Pecznek sokkal közelebb esett volna, mint Diószeg. Ezt az egész dolgot pedig tervezni, rendezni kellett, mit más alig cselekedhetett, mint maga Bocskay.

A második körülmény *az ütközet időpontjának szerencsés megválasztása.* Alig mondhatja valaki, hogy a véletlen műve volt az, hogy a hajdúk ép október 15-én reggel lázadnak föl és hogy ép Álmosd felé vonúlnak el; hogy véletlenül találkoznak Bocskay hajdúival és végre, hogy véletlen dolog az, miszerint Álmosdnál a császári hadak egy elkülönített, segítséget hamarjában sehonnét nem remélhető osztályára bukkannak. Dampierre hajdúi meg voltak már nyerve Bocskay ügyének, az bizonyos; de hogy az elpártolás mikor következzék be, azt tervszerűleg kellett megállapítani.

[1]) Bocskay és Illésházy levelezése, melyet a Tört. Tár 1878. és 1882-ben közölt, csak 1605 febr. 10. kezdődik.

Bocskay hajdúi ott rajzottak Dampierre tábora körül, ők tudatták társaikkal a kedvező időpontot, ők értesítették azokat Pecz oszlopának elkülönített helyzetéről, bevárták azután az erdőben és kalauzolták a német oszlop felé. Mindezeknek egységes gondolat és terv szerint kellett történni és ennek értelmi szerzője csak Bocskay lehetett.

Belgiojoso megfontolatlan támadó föllépése meglephette ugyan egy kissé Bocskayt, mert a küzdelemnek ily gyorsan való bekövetkeztét nem várta. De mihelyt a harcz kikerülhetetlenségéről meggyőződött, a kezdeményezést erős kezekkel ragadja meg. Diplomátiai tehetsége megszerzi neki a hajdú-sereget, katonai tehetsége az első győzelmet.

II.

BELGIOJOSO VISSZAVONULÁSA. BÁSTA HADJÁRATA BOCSKAY ELLEN; AZ OSGYÁNI ÜTKÖZET ÉS AZ EDELÉNYI CSATA.

«Mikor Pecz János hadát megverte volna Bocskay István Diószegnél, hirtelen ez győzedelemnek egész Magyarországba szélyel elment a híre. Az királképe (értsd: Belgiojoso, kir. helytartó) kifutamodik Váradrúl és szorúl Szepes várába.»[1]) Igy írja az egykorú krónikás.

A dolog azonban nem ment ily egyszerüen és Belgiojosonak még sok viszontagságon kellett átmenni, míg csak Szepesbe is jutott.

Belgiojoso hada Nagy-Váradon még mindig 10,000, mások szerint 6000 fő volt; és pedig 3 zászló magyar, 1 zászló erdélyi nemes, 2 zászló lovas, 1000 gyalog székely, 2 zászló rácz gyalog — a többi német és nagyobb számban vallon zsoldos. Ennek daczára nem volt bátorsága sem Bocskay ellen támadólag föllépni, sem pedig Váradon megmaradni.[2]) Négy napi tanácskozás után,

[1]) Szamosközi István Történeti maradványai. Tört. Tár. 1889, 323. l.

[2]) Gyulafi Lestár följegyzései. Tört. Tár. 1893. 141. lap. Még hozzáteszi, hogy «De ugyan csak az, hogy elfuta *és ugyancsak elfuta* . . . kiért

melyet a császári párton levő magyar urakkal: Sennyei Pongrácz, Petei László és Kornis Boldizsárral s másokkal tartott, ötöd nap, azaz okt. 20 án délben [1]) megindúlt Tokaj felé. Az elhatározás avval indokoltatott meg, hogy Várad sokkal terjedelmesebb és maga a város sokkal gyöngébb, semhogy a rendelkezésre álló erővel megvédhető lenne, a szűk várba pedig annyi különféle nemzetbeli katonát, mely közt megbízhatatlan elemek is vannak — így a székelyek, kiket Bocskay az elfogott levelek szerint az elpártolásra máris csábítgatott — bevinni nem tanácsos.

Ha már nem volt képes Belgiojoso magát támadó föllépésre elhatározni és Bocskayt hadával fölkeresni, akkor a Tokaj és Kassa felé való visszavonulás kétségtelenül a leghelyesebb volt, nemcsak az előadott okokból, hanem azért is, mert nem lett volna észszerű egy fölkelt vidék közepette, az ellenséges indulatú Erdélyhez oly közel, a saját fősereghez pedig, mely Esztergom alatt állott, oly távol megmaradni, vagy ép a várba zárkózni. Tokajon a császári vezérnek erődített tábora és még csapatai valának, Kassáról pedig azt hitte, hogy az a császárhoz hű marad és a sereg ott biztos menedéket lel. Természetes tehát, hogy irányát Tokajnak és Kassának vette, és Istvánffynak indokolása, hogy Belgiojoso azért ment Tokajnak,» mert a szatmári út Bocskay csapatai által el volt zárva,» [2]) úgy politikailag, mint katonailag teljesen fölösleges. Belgiojosonak nem volt Szatmáron mit keresni, s másfelé mint Tokajnak nem mehetett.

A Váradról való *elindulás időpontját* a források nagyobb részétől eltérőleg *október 20-ára* tettük. A források Istvánffy alapján az indulást október 23-ára teszik. Istvánffy ugyanis azt mondja, hogy Belgiojoso *déltájt elindúlt* és *másnap alkonyatkor* közel Tokajhoz a Tisza hídjához érkezett. Miután pedig bizonyos az, hogy Belgiojoso 24-én este ért a tokaji hídhoz, tehát 23-án kellett indulnia. Ámde Tokaj Nagy-Váradhoz még a legrövidebb vonalon is, mely

mind az németség s mind az valonság pökte és szidalmazta. Annyi néppel nemhogy az Bocskay kevés népével, de török császárnak is egy rész hadával meg köllött volna víni.»

[1]) Az elindulás idejére lásd még a később következőket.

[2]) Istvánffy i. h.

pedig Debreczenen át vezet, majd 130 kilométer s bármennyire szívesen elhiszszük is azt, hogy Belgiojoso a hajdúsereg körletéből kijutni igyekezett, és ennek folytán a kronikaíró szavai szerint «*ugyancsak elfuta,*» azt még sem hiszszük, hogy 1½ nap alatt 130 kilométert ment. Ehhez járul még, hogy Debreczen Bocskay főhadiszállása volt, s így alig hihető, hogy a visszavonuló — sőt majdnem menekülő — császári had ezen útvonalat választotta volna; mihelyt pedig e vonaltól eltért, kerülőt tett, mi még hosszabb útvonalat ad.

Azt hiszszük tehát, hogy Istvánffy tolla itt egy kissé hibázott, és inkább hitelt adunk a már említett krónikaírónak, aki azt mondja, hogy Belgiojoso «ötödnapnál tovább ott (Váradon) nem késett.»[1]) E szerint tehát Váradról *október 20-án* indúlt és valószínűleg nagyobb kerülővel — *október 24-én* este érkezett a tokaji tisza-hídhoz.

A hajdú-sereg nyomban követte a császáriak visszavonuló hadát, körűlrajzotta azt, és lépten-nyomon csipdesett belőle. Ezt Belgiojoso előre látta s szekereit és málháját (valószínűleg lövegeit is) Váradon hagyta vissza.

A császári had még 24-én este átkelt a Tiszán s Tokajnál táborba szállott, csupán a ráczokat hagyván Rakamazon, hol nejeik és gyermekeik laktak. De a hajdúk az éj beálltával megrohanták Rakamazt s a ráczok, valamint az ott levő ujoncz csapatok közűl azokat, kik melléjük állani nem akartak, felkonczolták vagy foglyúl ejtették. Majd a menekülőket követve, a hídnak estek és kicsibe mult, hogy hatalmukba nem ejték.

Belgiojoso a hídat részben fölszedetvén, Tokaj várát Ruber hűségére bizta és csapataival, melyek 13 vallon századból (a Caprioli által hozott erdélyi had), négy végbeli íjjász-századból (a sárga, vörös, fehér és kék kabátosok), a szileziai lovasság megmaradt részéből és saját vallon testőr-századából állott, október 25-én megindult és mivel a felvidéki nemesség Szikszónál táborozott, ezt kikerülendő, Mádon és Abaúj-Szántón át Kassának tartott; egyik alvezérét, Rottwichet, még Tokajból előre küldötte, hogy megérkezését Kassa városával tudassa, őt egyszersmind arra is fölhatalmaz-

[1]) Gyulafi Lestár, i. h.

ván, hogy a protestansoknak a kis templomot, szükség esetén pedig a nagy templomot is átengedje. Egyidejüleg Ducker Gusztáv kapitányt Bástához küldötte, vele a történteket tudatván és segélyt szorgalmazván. Belgiojoso engedékenysége azonban már elkésett. Kassa városa már az álmosdi győzelem hírére Bocskay mellé állott és Herczeg István követe útján meghódolt. Midőn tehát Rottwich Kassán megjelent és a rakamazi újabb vereség tudatása mellett Belgiojoso szándékát bejelentette, a kassaiak a várkapukat bezárták, a polgárőrség által erősen megszállották s kijelentették, hogy sem Belgiojosot, sem csapatait a városba be nem bocsátják.

Az okokat, melyek miatt Kassa városa a császári hadat be nem bocsátja, a tanács a következőkben adta elő: 1. mert nincs módjában a csapatokat élelmezni, annál kevésbbé, mert Belgiojoso a várost javaitól (28 falutól) megfosztotta; 2. mert a vallonok fegyelmetlen és rakonczátlan nép, melyet zárt helyen tűrni nem lehet; 3. mert Belgiojoso nemcsak a templomok elvételét helybenhagyta és a protestans isteni tisztelet tartását megtiltotta,[1]) de a városi birót és tanácsot utolsó ittlétekor avval fenyegette, hogy mindaz mit eddig tett, *csak gyerekjáték ahhoz képest, mit még a jövőben tenni szándékozik*; végre: 4. mert a szabad hajdúk a császári hadat nyomban követik, s ha azt bebocsátják, a város a hajdúk részéről a legnagyobb veszélybe jut, mely ellen Belgiojoso a várost megvédeni nem képes.

A császári fővezér október 27-én ért Kassa alá, de nem hogy bebocsátották volna, de még alkudozásba sem bocsátkoztak vele s nejét is csak akkor bocsátották ki, mikor a templomok, és javaik a városnak visszabocsáttattak.[2]) Ép úgy nem eresztették be ama négy végbeli ijjász-századot sem, melyek Belgiojosotól elszakadtak.

Sokkal kevesebb erővel rendelkezett Belgiojoso, semhogy

[1]) Midőn a templom elvétetett, Szabó György lelkész a következő vasárnap saját házában tartott isteni tiszteletet; Belgiojoso nyomban elfogatta, házának ágyút szegeztetett és csak nagy könyörgés és 5000 frt váltság lefizetése után bocsátotta szabadon. Gyulafi Lestár i. h.

[2]) Belgiojoso nejét elbocsáttatása után a szabad hajdúk elfogták s mindenétől megfoszták. Gyalog ment Somosba s onnét egy magyar uri nő segítségével Szepesvárra s végre Bártfán át Lengyelországba; u. o.

a városba való bebocsáttatást magának kierőszakolhatta volna,[1]) de ideje sem volt reá, mert a hajdúk már nyomában jártak. Kassáról Eperjesre ment tehát, innét pedig a katholikus Thurzó Kristófhoz Szepesvárra. Kassánál maradtak vissza az íjjászok és a vallonok egy része, Eperjesnél a szileziai lovasok és a vallonok más része, ami pedig maradt, még az úton oszlott szét, úgy hogy a császári fővezér, kassai kapitány és királyi helytartó, midőn Szepesvárott menedéket lelt, Dampierre, Sennyei Pongrácz és még néhány úron kívül már csak alig 50 főnyi kísérettel érkezett meg. Ez volt a Bocskay megfenyitésére megindult, közel 20,000 főnyi császári hadsereg utolsó maradványa.

Valóban egy szép sereg siralmasabb véget, vállalat nyomorúságosabb sorsot nem érhetett. A hadtörténelem Belgiojosot alig fogja a nagy hadvezérek közé iktatni.[2])

Bármennyire reménykedett is Bocskay vállalatának sikerében, e nagy és teljes eredmény meg kellett, hogy lepje. Mert hiszen ki is tehette azt föl, hogy egy — az akkori viszonyokhoz képest — aránylag nagy számú császári sereg, egyetlen egy, még hozzá részleges kudarcz után s ily rövid idő alatt megsemmisüljön? Ki remélhette azt, hogy egyetlen győzelem, egy katonai szempontból végre is csak kisebb jelentőségű siker, nemcsak Erdélyt, de Magyarországnak egész tiszán-túli és a felvidék jelentékeny részét Bocskay hatalmába ejti?

Mert Erdélyben a két nemzet, a magyar és a székely, bárha forma szerint még meg nem is hódolt, de már nyíltan Bocskay pártjára állott; a tiszántúli részben nem volt császári had, mely a császár ügyét védte volna, és Kassa példájára rövid napok alatt Eperjes, Kis-Szeben és Lőcse is meghódoltak Bocskaynak. Mivel pedig Bocskay október 19-én már arról is értesítést nyert, hogy a törökök őt Erdély fejedelméül elismerni hajlandók s nemsokára a

[1]) A magyar és erdélyi nemesek nagyobb része, a székelyek mind, még a várad-tokaji úton Bocskayhoz állottak, a ráczok Rakamaznál vesztek el, úgy hogy már a Tokajból való elinduláskor alig volt 2000 embere s ez a szökések következtében naponta százakkal kevesbedett.

[2]) Belgiojoso csak egy évvel előbb lépett császári szolgálatba s azt 1606-ban ismét elhagyván, Spanyolországba tért vissza.

megerősítő athnámét is meg fogja kapni, — Bocskay jogosan remélhette, hogy vállalata teljes sikert fog aratni.

Ámde tán ép azért, mert az eddigi eredmény várakozását felülmúlta, de meg higgadt, óvatos természeténél fogva is, mely elhamarkodott lépéseket kizárt, Bocskay intézkedéseiben és cselekményeiben csak lassan, megfontolva halad előre.

Kassa városa kijelentette ugyan hódolatát, de a város még nem volt birtokában, ott még német őrség volt benn. A legközelebb teendő lépés tehát Kassa elfoglalása volt.

E feladattal Bocskay a hajdúk egyik vezérét, *Lippai Balázst* bízta meg, ki Belgiojosot nyomban követvén, *október 28-án* már Kassa alatt volt. Közönségesen azt olvassuk, hogy Kassa városa kaput tárt Lippai hada előtt. Német források szerint azonban a bevonulást több napi alkudozás előzte meg és október 30-án Lippai még csak 100 főnyi kisérettel fogadtatott be, míg a hajdú-sereg a város előtt táborozott.[1])

November 12-én végre maga Bocskay István nagy fénynyel és fejedelmi díszszel a lakosság örömrivalgásai közt bevonúlt Kassára és csak most, Kassáról bocsátotta ki fölhívását, melyben a magyar nemzetet *az alkotmány és a vallásszabadság védelmére* fegyverre szólítja.

Kassa elfoglalása nagy jelentőségű dolog volt, s maga a császár-párti Istvánffy is beismeri, hogy: «az a császáriaknak hihetetlen kárt okozott: mert Bocskay, Erdélyt messzehagyva, a Tiszán átlépni soha sem bátorkodik, ha Kassa kezében nincs.»[2])

Kassa ugyanis nem csupán jelentékeny hely, az öt magyar főváros egyike, hadászatilag fontos pont, a felsőmagyarországi főkapitányság és kamara székhelye, de egyszersmind Magyarország északkeleti részének természetes központja és kulcsa vala, melynek birtoka közönségesen ez országrész birtokát is maga után vonta; akié volt Kassa, az uralkodott az egész vidék fölött.

A császári kormány, mely eddig a Bocskay fölkelésre nem nagy ügyet vetett, most nagyon is komolyan aggódott a dolgok e

[1]) Ortelius i. h.
[2]) Istvánffy i. h.

nem várt fordulatán s miután a törökök Esztergom ostromát feladván, október 11-én Buda felé elvonúltak, az itt rendelkezésre álló haderőket, mintegy 15.000 főt, *Básta György tábornagy* parancsnoksága alatt azon feladattal küldé Kassa felé, hogy a Bocskay által előidézett mozgalmat elfojtván, Kassát, a tiszai részeket és Erdélyt foglalja vissza.

Igaz, hogy e sereg gyakorlott, harczban edzett csapatokból állott és Básta a császári vezérek közt a legkitünőbbek, legtapasztaltabbak közé tartozott: e haderő mégis sokkal csekélyebb volt, mint amilyet a nagy feladat megkívánt volna. Vagy csekélyre becsülte a császári kormány az egész mozgalmat, vagy ami előttünk valószinűbbnek tetszik, nem rendelkezett ez idő szerint nagyobb erő fölött. Számitásba veendő e mellett még az is, hogy Básta seregében, oly a császári ügyre nézve megbizhatlan elemek, mint Belgiojoso hadában a hajdúk és a székelyek valának, nem voltak. Básta csapatai majd kizárólag a császárhoz hű[1]) idegen zsoldosokból állottak, akiket a Bocskay által megindított mozgalomhoz semmiféle erdek nem fűzött, s akiknek elszakadásától tartani nem kellett.

Nem állapitható meg, hogy mikor indúlt meg Básta serege Esztergom alól, de bizonyos, hogy *november 12-én*, tehát azon napon, amelyen Bocskay Kassára bevonúlt, már Losoncznál állott, a következő napon pedig Fülek alatt szállott táborba. Itt nyert tudomást arról, hogy Bocskay hajdúi, szám szerint mintegy 4000-en, Osgyánra érkeztek, a várkastélyt megvették és most ott táboroznak.

Ez értesülés helyes is volt. Bocskay még Kassára érkezése előtt intézkedett arra nézve, hogy a hajdúk foglalkozást nyerjenek. *Lippai Balázs*, Belgiojosot tovább követendő, *Szepesvár* alá ment es a várat a kassai császári fegyvertárból és Lőcséről oda szállított ágyúk segitségével ostrom alá fogta; a hajdú-sereg azonban az ostrommal nem sokra ment s miután a megszállás harmad napján megkisérlett megrohanás visszaveretett, Lippai, az ostrom folytatására szükségcs erőket Szepesvár alatt visszahagyván, Kassára visszatért, innét pedig Bocskay parancsára, ki Básta közeledéséről már értesült, a hajdúság zömével Szendrőn át a Sajó völgyébe vo-

[1]) Már t. i. *hű* addig amíg a zsold pontosan kijárt.

nult, nyilván azon feladattal, hogy a közeledő császári seregnek útját elállja.

Lippai főhadiszállását Sajó-Szent-Péterre tette s ott állott a sereg zöme; erős különítmények mentek azonban előre a Sajó völgyében Rozsnyó, a Rima völgyében Rimaszombat s végre a Mátra felé.

Rimaszombat felé *Némethi Balázs* ment mintegy 1000 hajdúval; e szám azonban fölkelő népek által folyvást szaporodott, s Rimaszombatnál már valóban a 4000 főt is meghaladta. E csapat volt az, mely Osgyánt megszállotta s melyről Básta jelentést kapott.

Mihelyt Básta a hajdúság erejéről és táborhelyéről értesült, azonnal elhatározta, hogy a hajdúk ellen menetel és azokat megtámadja.

A hajdúkat Miskolczi Nagy János hadnagy értesítette a császáriak közeledtéről, kiket 18,000-re becsült[1]) s úgy ő mint többi társai is tanácsolák Némethinek, hogy a császáriakat be ne várja, hanem a hadat a Rima és Balog folyókon át Tornalja-Pelsőcz, vagy pedig a Sajó mentén Szt.-Péter felé visszavonja, hol a fősereg áll. Ezt annál inkább javaslák, mert a hadnak több mint $^3/_4$-ed része rendetlen, rosszul fegyverzett, kaszákkal és nyársakkal fölszerelt parasztokból állott, melyekkel a császáriak jól fegyelmezett és fölfegyverzett serege elé állani, több volt mint vakmerőség.

De Némethi Balázs vakmerő ember volt és elhatározta, hogy a császáriakat bevárja. Ebből *november 14-én* az *osgyáni ütközet* keletkezett.

Némethi 300 hajdú lovassal Nagy-Daróczig az ellenség elé lovagolt, a többi hajdúságot és a paraszt gyalogságot pedig, egy «Sólyom»-nak nevezett kis ágyúval az Osgyán előtt folyó patak hídjánál állította föl.[2])

A csatározást Némethi már Darócznál megkezdte a császáriak elővédjét vezető Hollach Frigyes gróf ellen, s annak túlereje elől lassan és harczolva hátrált a tulajdonképeni állás felé. Itt a németek erős tüzelést kezdtek a fölkelő csapatok ellen, mely részben

[1]) Szamosközi tört. maradv. i. h.

[2]) Istvánffy i. h.

Némethit is érvén, ez elhatározá, hogy az állás mögé vonúl, mi által saját gyalogságának lőtere is szabadabbá válik. Ámde alig látta meg a harczban járatlan parasztság Némethi csapatának hátráló mozdulatát, azt futásnak magyarázván, azonnal megszaladt s felállításában hagyá ágyúját is.

Hiába állott most Némethi a futók elé, még lováról is leszállva, — a megindúlt áramlatot nem hogy föltartoztatta volna, de sőt maga is elsodortatott általa s végre a futók zömével a várkastélyba vonúlt, remélve, hogy a németeket a gátpuskákkal távol fogja tarthatni.

A császáriak nyomban követték a futókat, irgalom nélkül kaszabolván őket; midőn pedig azok a várkastélyban menedéket leltek, Básta két ágyút hozatott elő és a kastélyt lövetni kezdé.

A gyönge épület az ágyúzást nem birta meg s Némethi — ha a romok alá temetkezni nem akar — csak a kirohanás és a megadás közt választhatott. Becsületere válik a derék hajdúnak, hogy a hozzá és multjához méltóbb kirohanást választota. Megnyitotta tehát a kaput és vitéz bajtársai élén, kezében fegyverrel kitört. De nem messze jutott; a németek csakhamar körülfogták, társait, alig egynéhány kivételével levágták, őt magát pedig foglyúl ejtették.

A fölkelők vesztesége, német források szerint, közel 3000 fő volt; de a hajdúk nagy vitézségéről tanuskodik az, hogy a császáriak is 700 főt vesztettek. Némethi Balázst Básta magával vitette.

Az osgyáni ütközet után Básta Kassa felé szándékozott tovább előnyomúlni, de értesülvén arról, hogy a hajdúk zöme Szt. Péternél áll, útját a Sajó völgyében folytatta. A források némely része ugyan azt mondja, hogy Básta csak akkor fordult Szt.-Péter felé, midőn Szepesvárnak az ostrom alól való feloldásáról nyert tudomást; ezt azonban el nem fogadhatjuk. Nem pedig azért. 1-ör mert Szepesvár fölmentése sokkal jelentéktelenebb dolog volt, semhogy oda Básta egész seregére lett volna szükség; Belgiojoso és néhány emberének sorsa alig feküdt annyira a császári vezér szívén, hogy végettük a Kassa elleni hadműveletet félbeszakítsa. 2-or. Mert Básta sokkal tapasztaltabb vezér volt, semhogy egy erős ellenséges sereget oldalában és hátában hagyva tovább meneteljen. Csakis

ez bírhatta reá Bástát, hogy hadműveleti irányát megváltoztatva, Kassa helyett Szt.-Péter felé, az ellenséges fősereg ellen, meneteljen. De különben is Szepesvár fölmentésére menni fölösleges lett volna, mert mihelyt a császári sereg Kassa előtt megjelenik, a hajdúk Szepesvárt úgy is elhagyják; ha pedig nem, ez annál kedvezőbb a császáriakra, mert az ellenség ereje meg van osztva. Végre 3-or, mert Szepesvár csak deczember 3-án tehát az edelényi csata *után* oldatott az ostrom alól föl, midőn Básta Kassa alá érkezett. Básta az osgyáni ütközet után nyilván a legrövidebb úton, Rimaszombaton és Tornallján át Kassának tartott és ez útjában Tornallján nyert tudomást a hajdúk Szt.-Péternél álló seregéről; jelenléte Tornallján keltette aztán a hiedelmet, hogy Szepesvárra akart menni.[1])

A hajdú-sereg, midőn arról értesült, hogy a császáriak Putnok felől közelednek, állást változtatott és *Edelénynél* összpontosult.

Ez legalább a valószínű; indokolva részint az által, hogy a hajdú sereg egy Edelénynél a Boldva völgyében vett felállítással a Kassára vezető legrövidebb útvonalat közvetlenül elállja, tovább bá, hogy kedvezőbb harczteret nyer, mint a vizenyős és vízvonalak által átszegdelt szentpéteri tér.

Hogy azonban valóban úgy volt-e? az kétséges. A források szűkszavúak, a máskor jól értesült Istvánffy cserben hagy bennünket,[2]) az egy német forrás pedig[3]) oly badarságokat hord össze,

[1]) Istvánffy ezen és a következő eseményeknél nem jöhet számba, mert szerínte Básta az osgyáni ütközet után *egyenesen Eperjesre ment* és azt foglalta el, az edelényi csata pedig előadása szerint az 1605-ik év elején ment végbe. Ennek az összes források ellentmondanak és *minden kétségen kívül álló dolog*, hogy Básta az osgyáni ütközet után megvívta először az edelényi csatát, megvette Szendrőt, azután ment Kassa alá és legvégül Eperjesre. Hogy miért tér el itt Istvánffy a valóságtól, nehéz megérteni; az egyetlen magyarázat amit adni tudunk, az, hogy a *Magyar Livius* a liber XXXIII-át, egy a pártjára nézve nagy eseménynyel, melyet még az edelényi csatánál is többre becsült, akarta befejezni.

[2]) Lásd az előbbi jegyzetet. Istvánffy szerint Básta 1605 elején Eperjestől Szendrőhöz jött le, megvívta az edelényi csatát, visszament Eperjesre, ismét lejött Tokajhoz, azt élelmezvén, ismét visszament stb.; mindez annyira valószínűtlen, hogy Edelényre nézve előadása figyelemre nem méltatható.

[3]) Ortelius 381—382.

melyek — eltekintve még a nyakatekert helynevektől is — egyátalán meg nem érthetők.

Mivel azonban az egyetlen forrás, mely az eseményről részletesen beszél, adatait mégis fölemlítjük.

Szerinte 1604 november 25-én Putnoktól [1]) egy mértföldre találkozott Básta a hajdúkkal, s harczolt is velök, de eredmény nélkül.[2]) Másnap a császári had egy szoroson vonúlt át, mire a hajdúk — amint a zavaros előadásból kivehető — a szorost a császáriak mögött is megszállották, de végre elűzettek; a császári had hátrább vonúlt és az éjet a szorosban egy Besele? nevű helynél töltötte. A szoros a Putnok és Sajó-Kaza közti lehetett, az éjjelező hely talán Velezd; de ezekre még megerősítő adatok volnának szükségesek. Harmadnap, november 27-én, *Básta hadát a hajdú-sereg minden oldalról körülkerítette,* mi a császáriak közt oly nagy rémületet keltett, hogy a zsoldosok már szökdösni kezdének, Básta pedig az összes kocsikat, számszerint 300-at, és a lovakon el nem vihető málhát fölgyújtatta. Ennek daczára, kiváltképen miután a hajdúk komolyan nem támadtak, a császári had felállításában maradt.

Negyednap végre, *november 28-án,* ment végbe a döntő küzdelem, a tulajdonképeni *edelényi csata* és erre nézve most már Ortelius adatai a többi forrásokkal megegyezők.

Megegyeznek nevezetesen az adatok abban, hogy e napon nagy köd ereszkedett le hajnalban a völgyekbe, mely mindent eltakart, és a császáriak e köd oltalma alatt hagyták el veszélyes állásukat és előnyomulásukban észrevétlenül érték el ama magaslatot, melyen Bocskay hadának nagyobb része és tüzérsége állott. A támadás a hajdúkat meglepte ugyan, de azért több órán át küzdöttek, vitézül támogattatván a mintegy 600 főnyi török segélyhad által, mely különösen az ágyúk megvédelmezésében fejtett ki rendkívüli szívósságot.

A harcz azonban végre mégis a császáriak javára dült el; előbb Magócsi hada, majd a Rákóczy által vezényelt palotás haj-

[1]) Nála: Budneck.

[2]) E harcz után Empten helységnél a Theysa (Tisza) mellett éjjelezett, mi kideríthetetlen badarság.

dúk is oda hagyák a csatatért s velök távozott el a csatában személyesen jelenlevő Bocskay István is. A vitéz törökök az ágyúk mellett mindvégig kitartottak s a német csak holttestükön át jutott azokhoz; 8 kerekes ágyú vált a császáriak zsákmányává.

Bocskay vesztesége a törökökön kívül 1500 fő volt, míg a császáriak állítólag csak 200 halottat vesztettek.

A megvert hajdú-sereg részben Miskolcz-Szerencs, részben Torna-Kassa, végre egy rész Göncz felé futott.

Sajnos, hogy e nagyérdekű csata részletei meg nem állapíthatók és pedig leginkább azért nem, mert színhelye a forrásokban meghatározva nincs. Ha tudnók, hogy a főküzdelem hol ment végbe — legalább csak hozzávetőleg is — akkor könnyen meg volna állapítható az, hogy a német forrás előadása mennyiben érdemel hitelt.

De ha csak két körülmény való, az t. i. hogy a csata Edelény közelében vívatott és hogy Básta hada valóságban körülfogva volt, — úgy ismét új adattal rendelkeznénk annak bizonyítására, hogy Bocskayt hadvezéri képességei minden vállalatában támogatták.

Básta nagy ünnepséget ült a kivívott győzelem örömére, és ez ünnepség nem utolsó pontja volt az Osgyánnál elfogott hajdúkapitánynak, *Némethi Balázsnak* kivégeztetése, mely a táborban november 30-án ment végbe. A vakmerő Némethi jelleméhez haláláig hű maradt; mert nem közönséges dolog az, mit a kivégzés alkalmával elkövetett; összekötött kezeit kiszabadítván, elragadá a hóhér pallósát és megkisérlé magát a tömegen keresztül vágni; nem egy német feje hevert már a porban, midőn végre legyőzték, és ismét a vérpadra vezetvén, vakmerő fejét leütötték.[1])

Básta az edelényi csata után megszállotta a magát önként megadó *Szendrőt* s azután Kassa alá ment, hol elővéde december 2-án érkezett meg; itt értesült arról, hogy Bocskay — cserében Némethi Balázsért — 3 császári főtiszt fejét üttette le.

Midőn Bocskay Kassáról távozott, a városban 1000 gyalog és 200 lovas hajdút hagyott vissza és a parancsnokságot Sennyey Miklós és Nagy Albertre bízta. Midőn Básta december 4-én serege

[1]) Ortelius i. h.

zömével személyesen Kassa alá érkezett, Sennyey heves ágyúzással fogadta, majd pedig kirohanást is intézett a császáriak ellen; Bástának megadásra való felszólítását pedig olvasatlanúl küldötte vissza.

Miután pedig serege élelemben is hiányt szenvedett, és élelmet a folyton körüle portyázó hajdúk miatt a környékről sem szerezhetett, Básta kénytelen volt Kassa alól elvonúlni. A császári sereg *Eperjesre* ment, mely város *a reformált hit oltalmának és szabad gyakorlásának föltétele alatt* hada egy részét befogadta, mig a többi Sáros várában és a falvakban helyeztetett téli szállásokra.

Bocskay most visszatért Kassára és a hadműveletekben *6 heti szünet* állott be, mit csupán a hajdúknak Kollonics lovasai ellen intézett rajta ütése szakított meg.

Eperjes vidékéről ugyanis ismételten panaszok érkezvén a császáriak rablásai miatt, Bocskay a hajdúk egy csapatát kiküldé Eperjes felé. A hajdúk éjjel vonúltak ki Kassáról — Ortelius számukat, bizonyára túlozva, 8000-re teszi — és *Sóvár*, valamint *Szt.-Péter* helységeket, melyekben Kollonits 500 lovasa, két szabad gyalog század és vallonok laktáboroztak, még napfelkelte előtt rajtaütéssel megrohanták. A fölriadt császáriak rögtön fegyverhez nyúltak — maga Kollonics egy szál ingben s kezében karddal rohant elő — s heves harcz fejlődött ki; de a hajdúk ekkor fölgyújtották a falvakat és a menekülőket tömegesen kaszabolták le. Csak Kollonics lovasaiból 400 veszett el s alig volt kevesebb a gyalogok és a vallonok vesztesége, mig a hajdúk, bár igen sokan sebesültek meg, csak 25 halottat hagytak a harcztéren. A hajdúk az ejtett zsákmánynyal diadalmasan tértek Kassára vissza.

Rövid idővel a hajdúk e kirándulása után történt az első közeledés a hadviselő felek közt. Bocskay István Rákóczy Zsigmondot néhány magyar főúrral Bástához küldötte, hogy vele alkudoznának. Föltételei voltak: Bocskay ismertessék el erdélyi fejedelemnek, hagyassék meg Erdély és a tiszai részek birtokában; ismertessék el a teljes vallásszabadság; a magyar nemzet sérelmei orvosoltassanak. Básta már az első föltételt visszautasította és kijelentette, hogy ily alapon alkudozásba egyáltalán nem bocsátkozik. A követek eredmény nélkül tértek vissza.

Ámde nem sok időbe telt, hogy Básta büszkesége megtöressék.

A császári zsoldosok rablásainak fő oka az volt, hogy fizetésök ismét elmaradt s így valóban a rablásra, fosztogatásra voltak utalva. Básta ekkor kieszközölte, hogy Mátyás főherczeg nagyobb pénz- és ruhaszállítmányt küldött a sereghez; 29 szekéren szállíttatott a pénz, melynek összege 120,000 forint volt, továbbá a szövetek és egyéb értékes holmik, gróf Salm Fülöp és Stahremberg Gotthárd vezetése alatt. Füleknél a szállítmányvezetők Tanhauser Honorius kapitánytól 200 lovast kértek födözetül. De ez volt vesztük, mert a lovasok Dúskay Mihály fölbujtására, Káli Vincze, Káli Pál, Nagy János, Hevesy Márton, Kis Benedek és Csákány Mihály vezetése alatt a födözendő szállítmányt magok megrohanták, a velök volt németeket, és az ellenszegülőket egyáltalában, levágván, a szekereket az erdőbe hajták és a pénzt és értékes holmikat maguk közt fölosztták.[1])

Természetes, hogy a várva-várt pénz elveszte nagy elégületlenséget támasztott Básta táborában, és a császári vezér újabb küldemény biztatásával is csak nagynehezen bírta a hadi népet a császár hűségében megtartani.

III.

BÁSTA VISSZAVONULÁSA POZSONYBA; A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI HADJÁRAT ÉRSEKÚJVÁR OSTROMÁIG.

A hadak leírt állapota Bástát arra kényszeríté, hogy hadműveleteit még a tavasz beállta előtt megkezdje.

Bocskay mindinkább növekedő hatalmával szemben nagyobb vállalatokba most már alig kezdhetett, de legalább a császár hűségében megmaradt várakat és erős helyeket óhajtotta támogatni, remélvén, hogy ezek segítségével, ha jobb idők következnek vagy valamely fordulat áll be, az országot is ismét vissza lehet hódítani.

A megsegítendők közt első helyen állott *Tokaj*. A Belgiojoso által visszahagyott parancsnok, Ruber György helyzete ugyanis

[1]) Szamosközi (Tört. Tár. 1889) és Gyulafi Lestár megerősítik e tényt. Utóbbi azt mondja, hogy Duskay 80,000 forintot tartott meg, míg 40,000 frt a többi közt osztatott föl; a résztvevők 95-en voltak.

válságossá lett az által, hogy a várat fölkelő hadak körülzárták és élelmezését majd lehetetlenné tették.

Básta tehát Tokaj felé menetelt és e helyet, miután a csekély fölkelő csapatok előle mindenütt kitértek, február első napjaiban akadály nélkül elérte, őrségét megerősítette, élelmi készletét pedig oly módon egészítette ki, hogy a vár ismét több hóra védképessé vált.

Ámde alig mozdúlt meg a császári had, Bocskay is rögtön táborba szállott, és az összegyűjtött hajdú-sereggel Sárospataknál állott föl.

Ily körűlmények közt Básta további vállalatokba nem bocsátkozhatott és még örülnie kellett, hogy a hajdúk Eperjeshez visszabocsátották.

A császári sereg tehát visszatért Eperjesre, de helyzete itt már tűrhetetlenné vált. Maga a császárnál is császáriabb Istvánffy kénytelen beismerni, hogy a sereg Eperjes körűl «annyira rabolt, zsákmányolt, hogy még a császár híveit is elidegeníté, úgy, hogy midőn Básta a megtérőknek bűnfeledést hirdetett és erre az okíratot is előmutatá, senki sem találkozott, a ki a császárhoz tért volna».[1])

Végre a dolog lázadássá fajult. Az időjárás mostoha volt, az élelem hiányzott, a rablás eredménytelen maradt, mert az egész vidék már kipusztítva vala, a zsold pedig — elmaradt. Hiába kiserlé meg Básta személyesen a hadat ékesszólással, ígéretekkel, fenyegetésekkel kitartásra, engedelmességre bírni. A vallonok fölemelék zászlóikat s készületeket tevének, hogy a sereget ott hagyják. Most már szívesen alkudozott volna Bocskayval, de az többé nem állott szóba vele. Básta dühöngött, de nem tehetett egyebet, mint hogy a lázadó had kívánságának engedve, *április 12-én* a hátrálást megkezdje.[2]) Előbb Lőcsére ment, ott néhány napot időzött azon reményben, hogy a zsold végre mégis csak megérkezik; de hiába várt. A császári kincstár üres volt.

Básta tehát folytatta visszavonulását az ország határa, Pozsony felé.

[1]) Istvánffy, liber XXXIV.

[2]) Mátyás főhg levele 1605 aug. 2-áról a mainzi választóhoz. Bécsi cs. és kir. udv. könyvtár 8750. sz. codex. E leveleket lásd a jelen füzet hadtörténelmi apróságai közt.

A császári vezér ez elhatározása még akkor is indokolt lett volna, ha az saját kezdeményezéséből ered, és nem a kényszer befolyása alatt keletkezik. Mit is tehetett volna ott a már 6—8000 főre leolvadt császári had tovább, még ha a zsoldot meg is kapja? Egy fölkelt országban, hol minden lépésre ellenséggel találkozik, hol majd minden vár, minden város a fölkelők kezében van és azok serege a császári hadat majd tízszeresen fölülmúlja? Ha hősi elszántsággal tovább küzd is, ha egy-két vállalata sikerül is, végre mégis döntésre kerül a dolog és egy második mérkőzésnél Básta hada aránytalanúl kedvezőtlenebb viszonyok közt harczol, mint Edelénynél.

Básta visszavonulása jeladás volt a fölkelő hadak számára. A míg a császári sereg, ha számra csekély is, tömören és daczosan ott állott Eperjesnél, addig a fölkelők nagyszámú, de hadban kevésbbé jártas, kevésbbé fegyelmezett, rosszabbúl fölszerelt csapatai mintegy bűvös erő varázsa alatt állottak. Körűldongták mint a darazsak, meg is csipkedték ha módját ejtették, — de rendszeres támadást, döntő összecsapást megkísérleni nem bátorkodtak.

Miért nem tette Bocskay? Hisz ha ő akarja, a döntő összeütközést már rég előidézheti.

Bocskay nem tette, mert kétségtelen, hogy ő is e varázs hatása alatt állott, s úgy vezéreinek, mint hadainak inferioritását ismerte; de nem tette legfőképp a vele született, minden cselekményéből lépten-nyomon kitetsző bölcs előrelátásból.

Minek koczkáztasson ő egy döntő csatát és ennek minden esélyeit? minek áldozza föl csapatai nagy részét egy ádáz küzdelemben? mikor türelemmel, kitartással ugyanazon czélt éri el, sőt még tökéletesebben. Belgiojoso hada is volt oly nagy mint Bástáé, még hozzá kedvezőbb viszonyok közt, — mégis tönkre ment. Ám maradjon itt Básta, — tönkre megy az ő serege is. Hogy Básta ügyesebb, tapasztaltabb vezér mint Belgiojoso? az a dolgon csak annyit változtat, hogy először Básta hosszabb ideig lesz képes kitartani, másodszor: hogy nem várja be hada siralmas végpusztulását, hanem elmegy előbb s megmenti, a mit még megmenteni lehet.

Igy is történt. Básta elég sokáig kitartott, s nem várta be a vallonok átpártolását, hanem elindult hadával vissza.

Mihelyt Básta a visszavonulás megkezdésével gyöngeségét és

tehetetlenségét bevallotta és nyilvánvalóvá tette, a fölkelők fölszabadúltak a varázs alól, s most megindúlnak az ő hadaik is, melyeknek egyes részei különben Rhédey Ferencz vezetése alatt már márcziusban szerte száguldottak.

Bocskay legelőször is *Eperjesre* veté szemét, a székhelyéhez, Kassához oly veszedelmes közelségben levő, császári párton levő városra és Sennyey Miklóst Eperjes ellen küldé.

Sennyey fölszólítá a polgárságot, hogy álljon Bocskay és a haza ügye mellé, de a császári parancsnok, Pucheim György, megakadályozá a polgárok szabad véleménynyilvánulását, midőn pedig a hajdúk Eperjes falait megmászták, rohamukat sikerrel utasította vissza. Az első kísérlet tehát nem vezetett eredményre.

Annál nagyobb sikerrel járt a Básta üldözésére kirendelt hajdúk, továbbá *Rhédey Ferencz* és *Némethy Gergely* működése; az előbbi jeles tulajdonokkal bíró csapatvezető, az utóbbi merész, vitéz hajdúvezér.

Míg egyrészt Básta hadát lépten-nyomon nyugtalanították [1]) a harácsolókat és elmaradókat fölkonczolták, élelmezését megnehezítették, másrészt az átvonulásnál útba eső vagy közelfekvő fontosabb várakat és erős helyeket igyekeztek behódítani.

Igy hódolt meg *Szendrő*, mely önként nyitott kaput; *Szádvár*, melynek 110 németből álló őrsége már a hajdúk közeledésekor megfutott és a várat elhagyá; Kovácsi Boldizsár átadta *Drégelyt*, melynek példáját követték *Csábrág, Buják, Szécsény, Gyarmat, Nógrád, Vácz* — melyet Verebélyi János adott át — és több más kisebb vár.

A nagyobbak ostrom alá vétettek. Czobor Mihály, Bosnyák Tamás és Dengeleghy Mihály ostrom alá fogták az erős *Füleket*, Rhédey maga *Véglest, Zólyomot, Beszterczebányát*, majd *Lévát*.

Az ostromok közül részletesebben fölemlítjük *Fülek* [2]) és *Beszterczebánya* [3]) *ostromát*.

Rhédey Ferencz hada egész váratlanúl jelent meg *Fülek* alatt

[1]) Dabei die Hayducken ihnen allezeit auf den Fuss nachgefolgt, und nicht über eine oder zwey Meilen wegs Entfernung von ihnen ihre Quartiere einnahmen. Mátyás flug már idézett levele a mainzi választóhoz; i. h.

[2]) Szamosközy tört. maradv. Közli Pettkó B. Tört. Tár. 1889. 324—325.

[3]) Ortelius I. 385—386.

és a palánkkal kerített város ellen, melyben mintegy 150 beteg és sebesült és ugyanannyi ép császári harczos vala, rajtaütést hajtott végre; a meglepett németek csak gyöngén védekeztek és azután a várost fölgyújtván, a várba menekültek. Rhédey ezután elment tovább Végles és Zólyom felé, s csupán a fönt már említett Bosnyák Tamás és társai maradtak Fülek alatt vagy 3—400 gyalog és lovas hajdúval; de hozzájok csatlakoztak nemsokára Géczi András, szécsényi, és Becse Gergely nógrádi kapitány vitézeikkel együtt, továbbá Egerből Dervis bég és Ali kiája vagy 50 janicsárral és 25 lovassal. Ez utóbbiak két öreg ágyút és ehhez némi lőszert is hoztak magokkal.

Fülek várában még mindig *Tanhauser Honorius* volt kapitány és védőrsége mintegy 350 német harczosból állott; magyar a várban nem volt. Tanhauser maga erősen rokonszenvezett a magyarok ügyével és korábban hajlandó is lett volna Füleket Bocskaynak átadni, de az osgyáni és edelényi harczok után többé nem tette és az ostrom alatt is kötelességét híven teljesítette.[1])

Az ostrom nem igen haladt, kiváltkép azért, mert a lőszer az ágyúkhoz kevés volt. «*Az két öreg ágyúval ingyen sem lüttek* — írja Szamosközy[2]) — mert ha erősen lűttek volna, harmadnapra minden porok elfogyott volna.» Nem is az ágyúk kényszerítették Tanhausert a megadásra, hanem a vízhiány. Élelem, lőszer volt bőven, de a víz, mely a középső várban levő mély sziklakútban máskor mindig bőséges volt és még a megszállás előtt 35 öl vízmennyiséget tartalmazott, hirtelen elapadt.[3])

Mikor a várbeliek végre megadásra hajlandók voltak, a magyarok — kik attól tartottak, hogy ágyúi révén a török a várat magának fogja követelni — úgy játszották ki a törököt, miszerint Dervis béggel elhitették, hogy a németek a törökök iránt bizalmatlanok és a várat mind addig meg nem adják, míg azok el nem

[1]) Mátyás fhg azonban — bizonyára mivel később átpártolt — Fülekre nézve is árulónak tartotta; «durch des Obristen Thanhauser Verrath und Untreue», irja id. levelében.

[2]) Szamosközy i. h.

[3]) A várbeliek ezt úgy magyarázták meg, hogy a kút forrásai a számos lövésből (a várból erősen lőttek) eredő rázkódás folytán eldugúltak. E hiedelmöket igazolta azon körülmény, hogy a megadás után a kút ismét megtelt és vizet ép úgy mint azelőtt, bőségesen szolgáltatott. Szamosközy i. h.

távoznak a vár alól. A törökök tehát ágyúikkal együtt elvonúltak a vár alól, mire Tanhauser a várat szabad elvonulás föltétele alatt megadta. Tanhauser Véglesig kísérte el a kivonúlt várőrséget, de onnét visszatért és szolgálatait Bocskaynak ajánlotta föl.

Beszterczebánya városa sokkal jobban meg volt erősítve, semhogy rajtaütéssel lehetett volna elfoglalni, minek folytán Rhédey a város alatt megjelenve, a dolgot előbb alkudozásra fogta. A városbeliek azonban a csapataival a bányavárosok oltalmára különvált és ép most Beszterczebányán időző Kollonics Siegfried, Básta alvezérének tanácsára, Rhédey ajánlatait elutasították. A jó tanácsot azonban Beszterczebánya városa drágán fizette meg. Az első napokban ugyan a polgárság büszke volt arra, hogy a hajdúkat föltartóztatta és Kollonics muskétásai és lovasai segítségével még sikerült kirohanásokat is intézett, de a dicsőség hamar véget ért.

Rhédey hadában volt egy török segélycsapat is, Cseley bég vezérlete alatt; midőn ez a város szívós ellenállását látta, tudatta Rhédeyvel, miszerint szilárd elhatározása, hogy a várost tűzzel támadja meg. E végből másnap, *április 16-án*, három órával napfelkölte előtt, csapatával a város közelébe lopózott és a várost egyszerre hat helyen fölgyújtotta.

Iszonyú volt a tűzvész, mely most dühöngött és a szép város az olvasztókkal, rézbányákkal, a nagymennyiségű fakészlettel egyetemben, rövid órák alatt porrá égett. A ki pedig a városból kimenekűlt, az a törökök és hajdúk által fölkonczoltatott. A bölcs tanácsadó pedig a tűz után csapatával együtt elvonúlt Rózsahegyre, hogy Bástát kövesse, üldöztetve a hajdúk rajai által.

Básta csapatai ekként a bányavárosokból is teljesen kiszorítatván, az erősen megfogyatkozott császári had Liptón, Turóczon és a Vág völgyén át, a Thurzók által a császár hűségében megtartott Galgóczra, de miután a hajdúk itt sem hagyák nyugton, Pozsony környékére húzódott és itt megpihenvén, az eseményeknek hosszabb időn át tétlen szemlélőjévé vált.

Bocskay hadainak ez *előnyomulásában* az előleges megfontolásnak, nézetünk szerint kevés szerepe lehetett s nem hiszszük, a minthogy föl sem tételezhető, hogy azok mozdulatai egységesen vezettettek volna. Önálló hadak és különítmények voltak azok

mind, kivétel nélkül, melyek egymással összefüggésben nem voltak és egymást úgyszólván csak véletlenül támogatták.

Hogy eljárásukban mégis némi *tervszerűség* fölismerhető, az részint a terepviszonyok és úthálózatból eredő kényszer következménye, részint amaz utasításokban keresendő, melyeket a parancsnokok előnyomulásukra nézve az elindulás alkalmával vettek.

Innét ered, hogy Bocskay hadainak útját a nagyobb völgyek és főközlekedési vonalak mentén, lépésről-lépésre követhetjük, meg levén azok az elfoglalt várak és erős helyek által pontosan jelölve. A kiinduló pontot *Kassa* képezi, honnét egy had a Tarcza, egy második a Hernád és Felső-Vág, egy harmadik a Sajó és Rima, egy negyedik a Tisza stb. völgyében hatol elő. Az elsőnek hadműveleti tárgya Eperjes; a második Básta hadát közvetlenül követi és a Szepességen át Liptóba tör; a harmadik útját Szádvár, Szendrő, Fülek jelöli; e had itt megoszlik s fő része Losonczon át, Végles, Zólyom és Beszterczebánya, kisebb része az Ipoly völgyének fordul, útba ejtvén Szécsényt, Gyarmatot, Drégelyt, majd észak felé kitérve Csábrágot, Korponát, majd dél felé Lévát, Nógrádot, Váczot.

A parancsból kifolyó tervszerűség abban nyilvánúl, hogy a hajdú-csapatoknál meg nem szokott módon mindenkor előbb *alkudoznak*, a várakat és városokat a Bocskay pártjára való áttérésre, önkéntes megadásra ösztönzik, az önként áttérő várnagyokat, ha kívánják, állásaikban meghagyják és erőszakhoz csak ritkán, kivételesen folyamodnak. Hogy az erőszak alkalmazása esetén legfőkép a *rajtaütés* játsza a szerepet, az nem a parancsból, hanem hiányos fölszerelésükből — mely őket ostromra nem képesíti, — továbbá nyugtalan természetökből következik, valamint abból is, hogy föntartásuk, élelmezésök szempontjából a mozgó hadviselésre vannak utalva.

Ha végre mégis ostromra kerül a dolog, ez inkább megszállás vagy körűlzárás, mert rendszeres ostromhoz a hajdú-seregnek egyelőre még sem tűzérsége, sem a munkálatokhoz vezetői nincsenek.

Már a megelőző fejezetben fölemlítettük, hogy Bocskay az edelényi csata után bekövetkezett szünet alatt Bástának kiegyezési ajánlatot tett, de ez Básta által elutasíttatott.

Midőn azonban Básta seregének fölötte kedvezőtlen állapotát és küszöbön álló visszavonulását a császári kormánynak bejelentette, ezt méltán nagy aggodalomba ejtette. A magyar ügyek vezetésével megbízott Mátyás főherczeg máris belátta, hogy Bocskayval szemben erőszakkal boldogúlni nem fognak s beleegyezett a császári párton levő s nála megjelent rendek azon szándékába, hogy Náprágyi Demeter veszprémi püspököt és Forgách Zsigmondot az alkudozások megkezdésére, Bocskayhoz követségbe küldjék.

Ámde Bocskay kijelentette, hogy miután a nemzet bajait *csak a király orvosolhatja*, csak a királylyal vagy ennek magyarországi kormányzójával, Mátyás főherczeggel alkudozhatik. A követek tehát visszatértek.

Ekkor következett be Básta visszavonulása és Bocskay most annál erélyesebben látott a menekülő császári sereg üldözéséhez és evvel kapcsolatban az ország további meghódoltatásához, mert bizonyos vala abban, hogy minél nagyobb sikereket ér el, minél nagyobb területet ejt birtokába, annál hamarább kényszeríti a császári kormányt az alkudozások fölvételére és annál több reménye lesz, a nemzetre ép úgy mint magára, kedvező békét kötni.

Eközben a megyék és a székelyek követei Bocskayt február 21-én erdélyi fejedelemmé választották, ő maga pedig április 17-ére az ország rendeit *Szerencsre* gyűlésbe hívta össze, hogy ott a nemzeti és vallási szabadság biztosításának módja megállapíttassék.

A Szerencsen nagy számmal összegyűlt rendek Bocskayt április 20-án *Magyarország és Erdély fejedelmévé* kiáltották ki, a katholikus és a két protestáns vallás egyenjogúságát kimondták és elhatározták, hogy a már is szép sikerrel megkezdett háború még nagyobb erélylyel folytattassék, s hogy a tiszai részekben tért nyerendő Tokaj, Nagyvárad és Huszt is ostromzár alá vétessék.

Katonailag kiválóan nevezetes a hozott határozatok közül az, hogy «a hajdúk rablásai, a fegyelem meghonosítása és föntartása érdekében jövőre *halállal büntettessenek* és hogy a hajdúság ne legyen rabolni kénytelen, *élésmesterek* neveztessenek ki».

Igaz, hogy e határozat még hosszú időn át csak írott malaszt volt, de a hajdú-seregnél első lépés vala a fegyelem behozatalára és a rendszeres hadviselés megkezdésére.

A szerencsi gyűlés nagy mértékben emelte Bocskay tekinté-

lyét s első következménye volt, hogy *Báthory István* országbíró és nagy képességekkel bíró kiváló diplomata: *Illésházy István* is pártjára állottak. Bocskay ezután követei útján a *szultánnal* és a *lengyel királylyal* is érintkezésbe lépett és nyilatkozatot intézett *Európa fejedelmeihez,* melyben fölkelése és a török segítség igénybevétele okait adta. Miután még Gyulafi Lászlót, mint helytartóját, egy hajdú-dandárral Erdélybe küldte, ismét Kassára tért vissza a felső-magyarországi hadjárat további intézésére.

Az idő alatt ugyanis, míg Bocskay a rendekkel tanácskozott és az ország dolgát intézte, a hajdú-seregek hadműveleteiben rövid szünet állott be, mi Bástának és Kollonicsnak módot nyújtott arra, hogy Pozsonyt elérjék es egy kissé megpihenjenek. Miután azonban a császári kormány részéről az alkudozásokra senki sem jelentkezett, szükséges volt őket ismét jobban szorítani.

Bocskay tehát hadainak elrendelte, hogy ne csak az ország nyugoti határáig nyomúljanak, hanem ha módját ejthetik, az osztrák örökös tartományokba is törjenek be.[1])

E rendelet hamar megtermé gyümölcseit.

Rhédey *Nyitrát* ostromolván, Forgách Ferencz püspököt erősen szorongatta, ki magát csekély erejével alig védelmezhette, Kollonits pedig őt nem tudta vagy nem akarta segíteni; Forgách végre Nyitrát *junius 11-én* szabad elvonulás föltétele alatt megadta és káptalanjával Győrbe, majd maga Bécsbe menekült. Sokkal könnyebben került meg az erős *Trencsén;* bár hadi szerekkel bőven el volt látva,[2]) de a bent levő Hofkirch ezredbeli németek igen lanyhán védelmezték és végre Szilassy János és Károlyi Istvánnak szabad elvonulás föltétele alatt megadták.

[1]) Ez utóbbi, kiváltképen Illésházy tanácsára történt. «Az morvaiakat, silesiakat nem köll kímílleni, mert inkább gyülőjnek az töreknél is, úgy annyira, hogy magyar ruhába még német szolgámat is Silesián, Morván által nem küldhetem, hanem német ruhában, azonnal megölik. Morvában valahol magyar volt, ölik, kergetik őket. Nem árt azért, hogy félejmek és tartozások legyen . . . Austriát köllene jobban bántani, Bastát azzal talám átal vihetnék az Dunán» stb. Illésházy levele Bocskayhoz, 1605 junius 6. — Bocskay és Illésházy levelezése, Tört. Tár. 1878. 7—13.

[2]) «Tríncsen oly erős ház, hogy Magyarországon nem sok vagyon ollyan, Isztergomnál erősb, sok lövő szerszám is vagyon benne, az török császár hadának is gond volna megvönni erővel, hanem ha megadják, vagy éhséggel veszik meg». U. o.

Nagyszombat, mely város a császáriak előtt kapuit bezárta, Rhédey hadát önként fogadta be. A császáriakat Nagyszombat azért nem fogadta be, mert a vallonok az alkudozások alatt, melyeket Thurzó Szaniszló vezetett, a külváros csűrjeit és tanyáit fölgyújtá. Thurzó ekkor Bocskay pártjára állott, és példáját követte testvére, Kristóf is, ki előbb Belgiojosót Szepesben megvédelmezte.[1])

Rhédey Nagyszombatból Dengelegit 7000 hajdúval és 1000 törökkel Morva pusztítására küldte. *Szakolczánál* találkozott a hajdú-sereg a morváknak Magyarország ellen fölkelésre fölhívott lovasságával, melyet Poppel és Hodick vezényeltek és köztök véres, de eldöntetlen csata fejlődött ki; előbb mindkét fél visszavonúlt, de azután a hajdúk széltében dúlták az egész osztrák és morva határt. Az osztrákok és morvák általában hosszú időn át voltak kénytelenek a magyar-török portyázó csapatok fosztogatásait tűrni, mert Dengelegi elvonulása után még ott maradtak a Bektás pasa[2]) által vezetett török-tatár csapatok, melyekhez számos szabad hajdú csatlakozott.

Ugyancsak Nagyszombatból, mely Rhédey főhadiszállását képezte, indúlt ki egy erős hajdú-sereg a Csallóközbe, mely a Somogyi testvéreket Bocskay pártjára térítvén, az egész Csallóközt a fölkelők hatalmába adá, nagy rémületére a komáromi és győri császári őrségnek, mely ezentúl állandó harczot volt kénytelen folytatni és minden vízi és szárazföldi közlekedéstől megfosztatott; a csallóköziek ezenkívül gyakran betörtek Ausztriába is és Dengelegi hajdúival majd egész Bécsig kalandoztak és dúltak.[3])

De evvel Bástának is meggyűlt a baja, mert míg egyrészt Rhédey Nagyszombatból, másreszt Somogyi Mátyás a Csallóközből támadt ellene. Nagyszombatból Búcsi Benedek 6000 főnyi hada nyomúlt elő és Szempczet, Bazint, Szt.-Györgyöt és Cseklészt elfoglalván, *Pozsonyra* tört; ugyan akkor Somogyi Mátyás egyik alvezére, Maki György, egy erős csapattal átkelt a Dunán és szintén Pozsony ellen nyomúlt. Május 17-én ment végbe az első nagyobb ütközet,

[1]) Bocskay állítólag azt mondta neki fogadásakor, hogy «miután az esőn soká ázott, a köpenyt felölté». Istvánffy i. h.

[2]) Bektás pasát végre komáromi hajdúk, kik megtudták, hogy sok kincscsel (27 kocsin) Bocskayhoz utazik, törbe csalták és megölték. U. o.

[3]) Mátyás fgh már idézett levelében keservesen panaszkodik e miatt, annál inkább, mert a német lovasság föllázadván, a betöréseket megakadályozni nem tudta. Lásd a levelet i. h.

melyet Búcsi a németek és ráczok, Somogyi a vallonok ellen vívott és a mely délután 4 órától éjjel 11 óráig tartott. Eközben a virágvölgykülváros felgyújtatott és leégett.

De ez csak bevezetése volt a pozsonyi harczoknak, melyek most alig szüneteltek és Básta csapatait Pozsonynál lekötötték.

Május 26-án történt ugyanis a második támadás Pozsony ellen, melyben a fő szerepet a török-tatár csapatok vitték, melyek egész a Mihály-kapuig hatoltak és a virágvölgyi külvárost újból felégették.

Junius 1-én ismét kettős támadás történt Pozsony ellen, egyrészt Szt.-György, másrészt a Csallóköz felől; e harczban a császáriak részéről úgy a vallonok, mint Kollonics muskétásai élénk részt vettek.

Junius 5-én a császáriak indúltak takarmányolás czéljából Szt.-György és Bazin felé, mi közben a Csallóközből előtörő hajdúk által megtámadtatván, takarmánynyal és egyéb zsákmánynyal megrakott szekereiket elvesztették. A hajdúk azonban az ejtett zsákmányt csak részben biztosíthatták, mert a Pozsonyból utánok iramodó császári lovasság által megtámadtattak, a kik a szekerek egy részét tőlük ismét visszavették. Másnap, junius 6-án új és hasonló összeütközés támadt a hajdúk és a császáriak közt, hasonló eredménynyel. Igy folyt ez hétről-hétre tovább, s miután Rhédey csapatai részben más irányban valának elfoglalva, a fő szerepet majd mindig a csallóköziek vitték, kik a császáriak elleni vállalkozásokban fáradhatatlanok valának.

Miután e folytonos támadások a pozsonyi táborban levő császári hadat folyton nyugtalanították és kivált a csallóközi fölkelő csapatok a Dunán való közlekedést és így a Komárommal és a törökök által újból ostrom alá vett Esztergommal, lehetetlenné tették, de vállalataik Ausztriába való gyakori betörésekkel is jártak, a császári biztosok mindent elkövettek, hogy legalább a csallóköziekkel békés egyezményt kössenek. Náprágyi Demeter, veszprémi püspök és Aranyosi Pál közbenjárásával csakugyan sikerült Somogyi Mátyással egyességet kötni, a ki — miután őt Mátyás főherczeg pénzzel és Ausztriában birtokkal ajándékozá meg — julius 18-án csapataival együtt a császár hűségére tért.[1])

[1]) Istvánffy és Mátyás főherczeg második levele i. h. Somogyi Mátyás életrajzi adatait lásd Hadtört. Közlem. 1888. 480. lap.

A Nagyszombat körül és a Csallóközben levő többi hajdúk nagy megütközéssel vették társaiknak átpártolását tudomásúl, sőt nyomban megis támadták őket; a véres harcznak a Mörsburg és Ötlingen császári ezredek közbenlépése vetett véget.[1]) A villongás azonban ismét újra kitört, mihelyt erre alkalom nyilt; ezek közt legnevezetesebb a *szeptember 6-diki* hajdú-ütközet. Előbb Bocskay hajdúi támadták meg az átpártolókat, s vagy 200-at közülök fölkonczoltak; de ezek most segítséget nyertek Kollonicstól, mire Bocskay népe visszaszoríttatott. A Bocskay-pártiak azonban csakhamar megerősödve tértek vissza, újra támadtak és Kollonicsot, ki a harczban maga is megsebesült, egész Pozsonyig nyomták vissza, hol a menekülő császári és hajdú hadat Básta vette föl.

A vérszemet kapott Bocskay-hajdúk másnap magát Pozsonyt is megtámadták, de véresen verettek vissza.

E harczok árát azonban leginkább a Csallóköz adta meg, mely a legborzasztóbb módon kifosztatott és feldúlatott.

A Csallóközben lefolyt harczoknak és Pozsony ismételt és heves megtámadásának — sőt részben az Ausztriába való betöréseknek is — fő czélja az volt, hogy Básta Pozsonynál álló hada vagy Ausztriába szoríttassék vissza, vagy lassankint tönkre tétessék.

Illésházy István már korábban idézett levelében ismételten hangsúlyozza annak szükségét, hogy Básta hada Pozsonytól elszoríttassék.[2]) Alig két héttel később — még mindig Krakóból — ismét hangsúlyozza ezt, ama bámulatos éleslátással és itélő képességgel, mely e nagyeszű ember kiváló tulajdona volt. «Jó lenne azért fölségednek talám — írja Illésházy — hogy ezeket (a Bocskaynál levő császári követeket) ne sietne elbocsátni, hogy vonódnék az dolog, és az alatt *Posontól el köllene az német hadat kergetni; Poson azonnal megadná magát, jobb módunk volna aztán az tractatióhoz.* ha ugyan fölséged valóban arra hajol, hogy békesség legyen.» Majd

[1]) Mátyás főherczeg 2-ik levele i. h.

[2]) A korábban már idézett szavak előtt Illésházy a következőket mondja: «Az Básta népét megfizetik, az új népet is előállatják, Posonnál akarnak táborba szállani; igen szükséges volna, ha az Dunán által űzhetnék Bástát; érte *(rajta)* kellene lenni fölségednek, míg új néppel meg nem erősíti magát, addig addig köllene meglönni annak; az után nehezen jüne által az Dunán». Illésházy levele i. h.

később ismét: «de Posontól köllene elkergetni őket, ne bírnának az Dunánál.»[1])

Bizonyos, hogy Illésházy a helyzetet kitünően ítélte meg; a mig egy császári sereg áll Pozsonynál, addig Bécs fedezve van, addig a császári hatalom még lábát megvetve tartja Magyarországon, addig a magyar nemzeti és vallásszabadságra kedvező békekötést remélni alig lehet. De mihelyt Pozsony Bocskay kezében és az út Bécs felé nyitva van: a helyzet más, az alkudozás könnyebb. A császári hatalom Pozsonynyal Magyarország üstökét tartotta kezében, ha elbocsátja, úgy elvesztette a talajt lábai alól.

Nem is eresztette el. Görcsösen ragaszkodott Pozsony birtokához és Básta nem mozdúlt Pozsony mellől. A török elvette Visegrádot, ostrom alá fogta Esztergomot, Rhédey hadával együttesen körűlzárta Érsekújvárt, de a császári had Pozsonynál maradt. Esztergomhoz csekély erősbítést küld, mely annak megvételét meg nem akadályozhatja, Újvárt Illésházy útján alkudozásokkal igyekszik magának biztosítani, de a megerősített és zsolddal is ellátott császári csapatokat nem bocsátja el Pozsony mellől.

Az 1605-ik év szeptember havában a Duna mellékén csupán Pozsony, Komárom és Esztergom, egész Felső-Magyarországból csupán Érsekújvár volt a császár kezében.

A Duna mellékén és kivált az Esztergom körűl történtek, e dolgozat második részében, a dunántúli hadjárattal kapcsolatban fognak tárgyaltatni, de ide tartozik Érsekújvár, melynek sorsával közelebb kell foglalkoznunk, s melyet eddig is csak azért hagytunk el, hogy külön és önállóan tárgyalhassuk.

IV.

ÉRSEKÚJVÁR OSTROMA ÉS MEGVÉTELE.

A szerencsi gyűlés után Bocskay Kassán várakozott Mátyás főherczeg követeire, a kik végre június végével csakugyan Kassára érkeztek. A felső-magyarországi hadjárat kedvező folyama azonban arra indítta Bocskayt, hogy a tárgyalásokat kissé elhúzza, a mit neki — mint föntebb láttuk — Illésházy is tanácsolt. Igaz

[1]) Illésházy levele Bocskayhoz. Krakó, 1605, junius 19. i. h.

ugyan, hogy a hadi szerencse változandó, de Bocskay, támogatva az egész ország és még azon felül a török hatalma által is, sokkal nagyobb megnyugvással nézhetett a háború esélyei elé, mint a császári kormány, melynek feje, Mátyás főherczeg, még a császárnak és Magyarország királyának támogatását sem volt képes kieszközölni.

De volt még egy fontos ok, mely várakozást parancsolt. Bocskay most már teljes bizonyosságot nyert a felől, hogy a szultán kész őt egész erejével támogatni. Egy török hadsereg már is betört Erdélybe és a szászoktól, kik meghódolni még mindig vonakodtak, kötelező ígéretet vett, hogy Bocskayt fejedelmül ők is elismerik; maga a nagyvezír pedig Belgrádban erősen készült a magyarországi nagy hadjáratra, melynek czélja a megegyezés szerint az volt, hogy Rudolf császárt hasonlókép Bocskay elismerésére és a magyar ügy rendezésére kényszerítse.

Bocskay tehát a követeket több mint három hétig magánál tartván, velök végre is nem alkudozott, hanem kívánalmait nekik írásban adta át, maga pedig julius végén Erdély átvételére útnak indúlt, magával vivén — miután erdélyi hada a szászok egy részével még mindig harczban állott — a hajdú-sereg egy részét is.

A felső-magyarországi hadjárat folyamára ez hatással annyiban volt, hogy Bocskay seregének zömét magánál tartván, a felsőmagyarországi hadat meg nem erősíthette. Csak elutazásakor bocsátja el Homonnayt, és akkor is kisebb erővel, mint eredetileg tervezve volt.[1]) Ennek folytán Rhédey, ki seregének egy jelentékeny részét Némethy Gergely alatt a Dunántúlra küldte, egy nagyobb szabású hadműveletre, nevezetesen *Érsekújvár ostromára*, az erők és hadi eszközök elégtelensége folytán képesítve nem volt.

Pedig soha jobb alkalom erre nem kínálkozott. Érsekújvár parancsnoka, Trautmansdorf Ádám, május 9-én 1000 lovassal és a császári gyalogság jobb részével kivonúlt Újvárból, mert a császári kormány Esztergomnak a törökök részéről tervezett ostromáról kapván hírt, ennek védőrségét megerősíteni szándékozott.

Érsekújvárban német parancsnokúl az osztrák eredetű schwarzenaui és hirschbachi *Strein János* Reinhard maradt vissza; magyar parancsnok *Turi Ferencz* volt, a vallonok parancsnoka a franczia *La Motte*. Hogy mily nagy volt a védőrség számereje,

[1]) Lásd később Homonnay naplóját.

arra, sajnos, adatok hiányzanak; de tekintve, hogy a vár közel három havi ostromot állott ki és ennek utolsó időszakában erősen szorongattatott, a védőrség — bárha Trautmansdorf hadával megfogyott — igen csekély nem lehetett, és az Érsekújvár védőrsége számára megállapított legkisebb szám, t. i. 1500 gyalog és 500 lovas [1]) *mindenesetre* megvolt, sőt ez erőt meg is haladta.

A hajdúk bizony rég szerettek volna már Újvárba belekötni, de ostromra, vagy csak megszállásra is nem gondolhatván, egyelőre megelégedtek azzal, hogy a vár környékét körűlportyázták.

Május 28-án volt az első nagyobb vállalkozás, a mikor is a hajdúk rajtaütés útján a *surányi* várkastélyt elfoglalván, Érsekújvárhoz közelebb férkőzni igyekeztek. A tulajdonképeni megszállás azonban még csak június második felében hajtatott végre.

Június 18-án történt ugyanis, hogy a vár előtt maga Rhédey Ferencz a hajdúk egy osztályával megjelent és azt levélben fölkérte; minekutána pedig a várbeliek a levelet felbontatlanúl küldték vissza, másnap a vár fölött, Nyárhidánál, egy erős haddal a Nyitra folyón átkelt és Érsekújvárral szemben a Nyitra balpartján táborba szállott. A következő napokban a tábor akként terjesztetett tovább nyugot felé, hogy úgy az esztergomi mint a komáromi országút elfoglalva lőn és a felállítás mindkét szárnya a Nyitrára támaszkodott.

Érsekújvár erődítészeti leírását és állapotát e folyóirat hasábjain már egy más dolgozat hozta, miért is evvel e helyen nem foglalkozunk s az érdeklődőket e munkára utaljuk; [2]) ellenben előadjuk az Újvár körűl lefolyt eseményeket, a már többször idézett források alapján.[3])

Rhédey a vár feladása iránti felszólítását június 23-án azon hozzáadással újította meg, hogy ellenkezés esetén a várat valóságos ostrom alá fogja, s fenyegetésének komolyságát bizonyítandó,

[1]) Országos Levéltár. Limbus.

[2]) Érsekújvár várépítészeti rendszere és katonai szerepe Balás Gy. Hadtört. Közlem. 1888. évi I. évfolyam. E munkában ugyan az 1663-iki állapot van leírva, de Újvár 1605-től 1663-ig úgyszólván semmit sem változott.

[3]) Istvánffy, Lib. XXXIV, Ortelius I, 395—404, mely Újvár ostromával különösen behatóan foglalkozik, adván a német helyőrség naplószerű följegyzéseit, Illésházy és Bocskay levelezése, Homonnay Bálint naplója, Tudománytár 1839. IV. stb.

csapatai egy részét a Nyitra jobb partjára küldte át és ott a nyugoti, úgynevezett bécsi kapu átellenében sánczokat kezde fölhányatni. Valóságban azonban csak üres fenyegetés volt biz ez, mert Rhédey táborában az ostromhoz szükséges tűzérség és árkász csapatok hiányzának, s így hada, mely számra sem volt elegendő, az ostromhoz kellően felkészülve nem volt.[1])

A sánczolást meggátlandó, a várbeli németek *június 27-én* két ízben is kirohantak a várból, mi természetesen a németek és a munkálatokat fedező hajdúk közt erős összeütközést idézett elő, mely után mindkét fél számos halottat hagyott a harcztéren. A délnyugoti Frigyes-bástyával szemben és a bécsi kapu előtt a sánczok mindennek daczára *június 30-án* elkészültek és július első napjaiban öt kisebb löveggel szereltetvén föl, evvel Érsekújvár lövetése megkezdődött. A lövések kivált az élelmező raktár, a német templom és a németek által lakott épületek ellen irányíttattak, de a távolságnál fogva nagyobb károkat nem okoztak.

Július 5-én két nagyobb löveg állíttatván be, a tüzelés most már sokkal hatásosabb lőn, mi a várparancsnokot arra indította, hogy Komáromból és Pozsonyból segélyt kérjen.[2])

Az ostromló sereg e közben érintkezésbe lépett a várban levő magyarokkal, kik a hajdúkat az ágyúk nagy hatásáról és a bekövetkezett első ijedelemről értesítvén, Rhédey ezt fölhasználni akarván, *július 11-én rohamot rendelt.* Még az éj folyamán indúltak meg a rohamoszlopok, még pedig három pont: a Frigyes-bástya, a bécsi és az esztergomi kapu ellen; maga Rhédey 2000 emberrel az utóbb nevezett kaput támadta meg. Ámde a várbeliek résen voltak és a Frigyes valamint az esztergomi kapu közelében levő Forgács, és Serédi-bástyáról oly hatalmas lövegtüzet fejtettek ki, hogy a rohamot félbe kellett szakítani. A szünet azonban csak rövid ideig tartott; a hajdúság szemet vetett az elhagyottnak látszó északnyugati császár-bástyára és a vizes árkon — melyből a víz nagyobb részét a janicsárok már néhány nap előtt leeresztették — áthatolván, a czölöpkerítést megrohanták és áttörték. De a bástya parancs-

[1]) «Újvárát *minden mód nélkül* szállotta volt meg Rédei uram» — írja Illésházy Bocskaynak Trencsénből, 1605 szept. 25-én i. h. Ez első sánczokat is török katonák hányták föl, míg a hajdúk a munkásokat födözték.

[2]) Ortelius I. 396.

noka, Danhäuser kapitány, a dolgot hamar észrevevén, az ostromlókat ismét kiűzte.

Még kedvezőbb volt a Forgács-bástya ellen egyidejűleg intézett roham; a magyarok itt már ostromlétrák segítségével magára *a bástyára is fölhágtak és a zászlókat is kitűzték.* De a bástya birtokbavétele itt sem sikerült; Neydek zászlótartó ugyanis nemcsak saját embereit, de a közelben levő összes német muskétásokat is magához vevén, dobpörgéssel és nagy zajjal a behatolt hajdúkra rohant és azokat végül a bástyáról visszaűzte.

A Forgács-bástyán végbement küzdelem igen heves volt és mindkét félnek sok veszteséget okozott; vadságát jellemzi, hogy a bástyán 36 levágott főt, német muskétások fejeit, szedtek össze. A küzdelem egészben $4^1/_2$ óráig tartott.[1])

A következő hetekben nagyobb vállalatok a vár ellen nem intéztettek, csupán a lövegek száma szaporíttatott néhánynyal; a várbeliek pedig néhány kirohanást inteztek, de azon czélt, hogy az ütegek valamelyikét elrombolják, el nem érték.

Július 24-én azonban nagy vihar támadt bent a várban. A magyar katonák, kik a várat Bocskay seregének szivesen átadták volna, kérvényt intéztek a várparancsnokhoz, melyben előadták, hogy családjukkal élni nem tudnak s hogy vagy adják a várat át, vagy bocsássák őket ki. A parancsnok e kérelemre, melynek semmi alapja nem volt, semmit sem válaszolt. Midőn tehát a magyar katonák július 24-én este felé a vár piaczán összegyűlekezve ép kérvényük fölött tanácskoztak, a történetesen arra jövő várparancsnokot megállították és tőle választ követeltek. A várparancsnok elutasította őket és megparancsolta nekik, hogy őrhelyeikre távozzanak. Ekkor az egyik magyar katona a várparancsnok kíséretében levő magyar várnagyhoz, Thury Ferenczhez fordúlt s midőn ez sem adott nekik kedvező választ, őt szidalmazni és becsmérelni kezdte. Thury a hozzá közel álló hajdút parancsnoki pálczájával elhárította, mire amaz lövéssel válaszolt.[2]) Erre megkez-

[1]) E háromszoros rohamról Mátyás főherczeg is megemlékezik a mainzi választóhoz intézett első levelében. Mátyás főherczeg levele. i. h.

[2]) Ezen a várőrség fegyelmére és állapotára jellemző esetet úgy Ortelius (I. 399.), mint Mátyás főherczeg is tüzetesen leírja — de míg a német forrás azt mondja, hogy zendülő magyar hajdú a német parancsno-

dődött a lövöldözés. A közelben levő németek ugyanis a parancsnokok védelmére keltek és rövid idő alatt nemcsak a piaczon, de a bástyákon is folyt a harcz, mely még nagyobb mérveket öltött akkor, midőn a magyar hajdúk a bástyákról az ostromlókat is segitségül hívták és be is segítették. Most elkeseredett küzdelem támadt és Újvár sorsa talán e napon dűlt volna el, ha egy véletlen nem segít. A zendülők ugyanis az ágyúkat befelé fordítván, a németeket akarták megsemmisíteni; ámde a véletlen úgy akarta, hogy az első lövések a zendülőket és a várba behatolt magyarokat érték, mire az utóbbiak nyomban megfordúltak és a falakon át menekűltek, velök a zendülők is. Miután pedig az ostromló sereg e dolgot csak későn tudta meg és a csekély számú hajdút, kiket a zendülők a várba besegítettek, mások nem követték, a vár a legnagyobb veszedelemtől megszabadúlt.[1])

Mihelyt Rhédey a várban történtekről jelentést kapott, rögtön feladásra szólította föl a német várparancsnokot, midőn pedig erre választ nem kapott, rohamot határozott. *Július 25-én* éjfélkor indúlt meg a roham a két kapu és a Frigyes-bástya ellen, s a harcz, melyben még a lovas hajdúk is lóról leszállva részt vettek, egész reggel 6 óráig tartott, de eredményre még sem vezetett.[2]) Az ostromlók sokat vesztettek és másnap 21 kocsi sebesűltet szállítottak el Buda felé.

Az ostromban most szünet állott be.[3]) Rhédey hada kimerült

kot, Strein ezredest szidalmazta és az őt kardjával vágta meg, Mátyás főherczeg a mainzi választónak azt írja, hogy Thury Ferencz támadtatott meg és ez a parancsnoki pálczával ütött a zendülő hajdúra. Miután a főherczeg Thuryt határozottan megnevezi, kétség nem lehet a megtámadott és védekező személyében, és a különféle előadások gondos mérlegelésével mi az eseményt az általunk elbeszélt módon tartjuk legvalószínűbbnek. Mátyás főherczeg előadását lásd a már idézett helyen az augusztus 10-én kelt második levélben.

[1]) Mátyás főherczeg levele i. h.

[2]) Mátyás főherczeg levele és Ortelius i. h.

[3]) Mátyás főherczeg levele i. h. A főherczeg ugyan azt mondja, hogy «a fölkelők az ostromot *megszüntették*», de ez nem áll; Rhédey nem távozott Újvár alól, de az ostromműveleteket erő hiányában kellőleg nem folytathatta. Hogy «egy félmértföldre visszavonúlt» az igaz s ezt nyilván azért tette, hogy csapatainak több nyugalmat adjon.

a tűzérségi támogatás nélkül végrehajtott ostromharczokban' melyek csak folytonos veszteséget okoztak, de az ostrom ügyét előbbre nem vitték. Még a *július 31-én* kiütött borzasztó tűzvész sem volt kiaknázható, minek oka részben az, hogy bár a tűz majd 400 házat emésztett el, sem a fegyvertár, sem a lőportornyok, sem az élelmező raktár le nem égtek s így sem a falakban, sem a harczeszközökben számbavehető kár nem esvén, a vár védőképessége nem csökkent.

A szünet egész augusztus hóban, sőt tulajdonkép egész szeptember közepéig tartott, miután Homonnay és Szinán egri pasa, kik hadaikkal augusztus végén értek Újvár alá, az ostromnak előkészületeivel majd két héten át foglalkoztak. E szünet idején történt jelentéktelen dolgok helyett czélszerűnek tartjuk Homonnay seregének lejövetelét, saját naplója szerint, röviden vázolni.[1])

A megelőző fejezetben említettük, hogy Bocskay István a szerencsi gyűlés után nagyobb buzgalommal indította meg a felsőmagyarországi hadjáratot. Rhédey már ekkor javában harczolt, de a tulajdonképeni fősereg, a szerencsi gyűlésen kinevezett országos főkapitány *Homonnay Drugeth Bálint* vezetése alatt még csak gyülekezett. Megemlítettük azt is, hogy Bocskay e sereg egy részét magával vitte Erdélybe, — de ennek daczára elég szép volt annak a hadnak számereje,[2]) mely Rhédeyt követendő és támogatandó volt, s melyet Homonnay személyesen vezetett.

Homonnay serege nem azon czélból küldetett Rhédey után, hogy vele egyesüljön. Bocskay mindenek előtt *az ország minél*

[1]) Homonnay Drugeth Bálint naplóját Bél Mátyás a Notitia Hung. IV., Katona a XXVIII. kötetben *latin fordításban* és kivonatosan közlik, főkép tekintettel Újvár ostromára. Az *eredeti* magyar szöveget Naményi István közölte br. Mednyánszky Alajos levéltárából a Tudománytár 1839-ik évfolyamában. Ezt használjuk mi is és így most már az ostrom további lefolyására a magyar fővezér följegyzései is rendelkezésünkre állanak.

[2]) Pontos, de még csak megközelítő számadatok sincsenek Bocskay hadáról; az egyes elszórva található adatokból az egész fölkelő sereg, akkor amikor legerősebb volt, körülbelül 40—50,000 főre tehető. Homonnay hadát mintegy 15—20,000 főre véljük becsülhetni; valamivel kisebb volt Rhédey és még kisebb Némethy Gergely serege. Mindezek, valamint az erdélyi hadsereg is, időnkint tetemesen fölszaporodtak, majd ismét leapadtak.

nagyobb részét hatalmába óhajtotta keríteni, s így Homonnay seregének rendeltetése az volt, hogy Rhédeyvel párhuzamosan, teljes önállósággal működjék az ország behódításán.

Homonnay, naplója szerint, *július 20-án* indúlt meg *Garadnáról* és Devecser, Zsellye, Edelény, Kaza, Bánréve és Radnothon át *július 26-án Rimaszombatba* ért. Itt értekezett Bosnyák Tamással Zólyom megszállásáról. Rimaszombatból 28-án ment tovább és Daróczon, Losonczon, Pilisen és Szalatnán áthaladva *augusztus 4-én ért Zólyom alá*. Útközben fölvett 2 ágyút Szendrőről és kettőt Fülekről, mely várat meg is vizsgálta. Szalatnán kapta az első értesítést Rhédeytől, N.-Szombat elpártoló szándéka és Somogyi Mátyás csallóközi kapitány árulása felől. *Augusztus 5-én* megkezdé *Zólyom* ostromát; mivel azonban Rhédey ismételten sürgeti, hogy vonúljon seregével a Szakolczánál álló német-morva tábor ellen, Zólyom ostromát félbeszakítván, csupán Géczi András hadát hagyta vissza Zólyom alatt, maga pedig a sereggel *augusztus 9-én* elindúlt és Szent-Kereszten át Zsarnóczára ment, hol Dóczi András, Revistye kapitánya, esküszik hűséget.[1]) Zsarnóczáról nyugotnak fordúlva, átkel a sereg a Nyitrai hegységen és 12-én Kolosra, 13-án N. Tapolcsánra ér. A következő nap a had Tapolcsánon pihent, maga Homonnay pedig Bánba ment, hol a Trencsénből ide átrándúlt Illésházyval «az hadak és egyéb országunk javáról nem keveset beszélgettek és tractáltak». *Augusztus 15-én* a sereg Egerszegre, a fővezér pedig Illésházyval együtt *Nyitrára* ment, hova tanácskozás végett Rhédey Ferencz is elhívatott.

Rhédey most személyesen, és pedig arra sürgeti, hogy miután az osztrák-morva tábor a határon át visszament, az ő újvári hadát támogassa, mert e nélkül Érsekújvár ostromát nem folytathatja. «Bizonyságot tőn előttünk Rhédey uram, hogy mind elszöktek ott hadai mellőle, úgy annyira, hogy ha meg nem segítem, nem hogy Básta, de csak Kollonics is szabadon elverheti őket Érsekújvár alól», — mondja egy sajátkezűleg a naplóhoz írt jegyzetben Homonnay.

[1]) Eleget esküvék . . . hogy ő is híve magyar nemzetünknek és Ő Felségének, *de minthogy kalapos süvege és német saruja vala, Isten bocsásson meg neki* — írja Dócziról nagy eredetiséggel Homonnay. Homonnay naplója . h. 180. l.

Aug. 16-án a sereg Komjátra, Homonnay pedig Illésházyval és néhány kapitánynyal ebédre Galgóczra megy, hova a hadak őket másnap követik [1]); 18-án végre elérik *Nagyszombatot.* De itt nagy zendülés ütött ki a hajdúk közt, kik Dengelegi, Dezsőffy és Egri István kapitányokat elfogták, a tábort felgyújtották és a Vág balpartján Galgócz és Sempte közt szállottak meg. De Homonnay nagy tekintélye végre is lecsendesítette őket; «addig izengettem a vitézekre, hogy Isten meghajtotta hozzám szíveket . . . az ország nagy aranyos zászlóját felüttettem az keresztúri mezőben és magunknál levő három taraczkokkal Isten kiáltására lövettem, megizeném az hadaknak, hogy valaki az én kegyelmes uramnak híve, az zászló és lövés mellé jőjjön; szót fogadtak vala.» E zendülés *augusztus 21-én volt;* 23-án Homonnay a keresztúri mezőn Dengelegi 1000 vitézét megmustrálja, a többi mustrája azonban elmarad, mert híre jött, hogy Beczkónál 3000 német vitéz érkezett meg. A megindulás előtt a had új beosztást nyert; és pedig a Bocskay népe 17 sereget tett, más csatlakozó hadak 4 sereget, a törökök két bég-alját s még ezeken kívül voltak a tatárok. De hogy *szám szerint* a sereg ereje mekkora volt, azt Homonnay nem említi.

A sereg *augusztus 24-én* Csejthéig haladt, de a németek visszavonúltak; Homonnay «csatát» bocsátott utánnuk, Szilassi és Csomaközi alatt 500 magyar vitézt, kik a németek utóhadát megtámadván, azt «száz híával hagyák». Másnap a sereg visszatér Lézhez, 26-án pedig Homonnay a két bégalja törököt és a tatárokat Rhédeyhez Újvár alá küldé. E napon felelt a fővezér Színán egri pasának, kit a nagyvezír 10,000 főnyi török sereggel Homonnayhoz rendelt; ez azonban «*nem kívánja a törököt maga mellé*», s Színán pasát Tatához rendeli, hogy a további intezkedést ott várja be.

Másnap, mível «Rédei uram igen hí vala levelével Érsekújvár alá, látja Isten, egy nap négy levelet is vettem, úgy kért» — a kapitányokkal tartott hadi tanács elhatározza, hogy a sereg Újvár alá szálljon.

[1]) Víg ebéd lehetett, mert «ez napon Dengelegi uram és Vízkeleti Tamás az asztalnál összeháborodtak vala, én és Illésházy bátyám uram nehezen szállítottuk le Dengelegi sógorunkat, hogy az nagy decretumos jámbort meg nem fogyatkoztatta vala;» — írja kedélyesen Homonnay; i. h.

Augusztus 29-én indúlt meg Homonnay és az nap Tardoskeddnél, másnap pedig, azaz *augusztus 30-án* «Ő Felsége szép lovas és gyalog seregével *Újvár alá érkezvén, Nyáradnál*[1]) *szállott táborba*».

A sereget a várból erősen lőtték: «ezt noha röviden írta le az én secretariusom, de bizony míg a vár alól elballagánk az táborhelyre, sok ágyú és taraczk golyóbisok zúgtak körűlöttünk, és rajtunk is esett rés — Isten irgalmazzon ezeknek!» írja Homonnay.[2])

Másnap, azaz *augusztus 31-én megérkezett Újvár alá Szinán egri pasa serege is*, hét öreg ágyút hozván magával.[3])

Az ostrom vezetése e naptól kezdve *Homonnay Drugeth Bálint*, mint Bocskay fejedelem hadainak fővezére, kezébe megy át, kinek úgy Rhédey, mint Szinán egri pasa is — ez utóbbi azonban csak kikötések mellett — alárendelve vannak.

Homonnay még megérkezése napján fölkérte a várat. Ortelius szerint fenyegetésekkel, Homonnay naplója szerint barátságosan, de eredmény nélkűl.

A következő napokban behajtatott a nép sánczok ásására; először is Rhédey régi sáncza a Frigyes-bástyával szemben állíttatott helyre, mely a várbeliek által augusztus folyamán behányatott, majd új ütegek és sánczok emeltettek a bécsi kapu és az Ernőbástya átellenében.

Amennyire az előadásból kivehető, Homonnay serege az *éjszaki*, Szinán pasa hada a *nyugoti*, Rhédey csapatai a *déli* oldalon voltak elhelyezve és a várnak megfelelő oldalai ellen működtek.

Szeptember 6-án nagy hadi tanács tartatott, melyben a fővezéren, Szinán pasán és Rhédeyn kívűl a magyar és török főbb kapitányok és bégek is részt vettek. Homonnay e tanácskozás folyamán tisztába kezd jönni a török szándékával, mely nem egyéb mint hogy *Érsekújvárt a maga számára tartsa meg*, és ebbel

[1]) Helyesebben «*Nyárhúdnál*»; e helység ma már nem létezik, de akkor Újvártól éjszakra, Újvár és Bánkeszi közt, a Nyitra mellett feküdt. Helyének emlékét a most is ott álló «*Nyárhídi malom*» tartja fenn.

[2]) Homonnay naplója, i. h.

[3]) U. o.

aggodalmait közli is a fejedelemmel, kinek e napon jelentést tesz. [1])

A török iránti bizalmatlansága növekedvén, Homonnay — miután megtudta, hogy a nagyvezír Visegrádot elfoglalta — Verebélyi Jánost és Baxi Mátét 600 magyar vitézzel és egy taraczkkal Nógrád megszállására küldi, nehogy azt a nagyvezír a magyar sereg szemeláttára elfoglalja.[2])

Két nappal később még bizonyosabbá válik a török szándékairól, midőn Színán pasa kérdezteti tőle: «Hamar megveszi-e Újvárt? szükség van-e a török ágyúra? elmenjen-e Színán pasa Újvár alól, vagy maradjon-e?» — Homonnay szemére veti a töröknek álnokságát s hogy *nem a magyar ügyet, de saját előnyét keresi* s kijelenti, hogy *kész inkább szembeszállani a törökkel*, semmint, hogy a töröknek Magyarországot elveszteni segítsen.[3])

Ily viszonyok közt nem volt a fővezér ellenére Illésházy ajánlata, hogy a császárral való békét ő is elősegítse, annál kevésbbé, mivel tudomására jutott, hogy a török is alkudozásokat kezdett. E bizonytalanság volt annak is az oka, hogy az ostrommunkálatok csak lanyhán folytak.

Szeptember 17-én azonban elhatároztatott, hogy úgy az éjszaki Ernő-bástya, mely az ostromlók által ezentúl «*Homonnay*» bástyának neveztetett, valamint a déli Serédi-bástya nagyobb ürméretű taraczkokkal támadtassanak meg, továbbá, hogy a roham a jövő hét folyamán okvetlenül végrehajtassék.

A lövegek másnap be is állíttattak és Újvárnak most már három bástyája állott erős tűzérségi tűz alatt. Meghatároztattak egyszersmind úgy a magyaroknál, mint a törököknél a roham végrehajtásának részletei is.

Homonnaynak e közben elég baja volt török fegyvertársaival, kik már most kikötni akarták, hogy akár a magyarok, akár a törö-

[1]) «Mai napon írtam urunk Ő Felségének az hajdúságnak fize tetlenségek miatt és az törököknek is az ő nagy hítetlenségek miatt és hozzám való kétséges voltokról.» Homonnay naplója, i. h.

[2]) Homonnay naplója i. h. «Mert bizonyosan megértettem, hogy a vezérnek minden intentiója azon vagyon, hogy Nógrádot is megszállja, megvevén magáévá tegye stb.»

[3]) Homonnay naplója, i. h.

kök veszik be a rohamnál a várat, bele okvetlen török védőrség helyeztessék. A magyar fővezér ebbe nem egyezett és két küldöttséget is menesztett Esztergom alá a nagyvezírhez, hogy a magyarság jogait megvédelmezze.[1])

A munkálatok legjobban haladtak a sokkal ügyesebb törököknél, kik a közelítő árkokkal úgy a Frigyes- és Császár-bástyánál, mint a bécsi kapunál már egész a vár-árokig jutottak. A bécsi kapunál megjelent e napon Rhédey személyesen és a várparancsnoknál kívánt beszélni, — de ez a találkozásra reá nem állott.

A tervezett rohamra nem volt előnyös, hogy a hajdúk bekiabáltak a várba, tudatván a várbeliekkel, hogy 1—2 nap múlva roham fog intéztetni;[2]) ez által a németek figyelmessé tétettek és annál jobban előkészültek.

Szepember 19-én Kollonics fölmentő kísérlet félét tett, a Dunán átkelt és Újvárhoz közeledett. Homonnay mindjárt «csatát küldött elébük», majd maga is «tizenhárom szép sereggel felült» és Kollonics elé ment. De csak az elővédek ütköztek meg s Kollonics — valószínűleg látva a nagy túlerőt — csakhamar visszafordúlt.

E napon érkezett meg a törökök két nagy faltörő ágyúja, 25 szekér porral és golyóval, Homonnay nagy boszúságára, mert ezeket Szinán pasa a magyar fővezér tudta és akarata nélkül hozatta Újvár alá. Sajátkezűleg jegyzi e napon Homonnay a naplóhoz: «*Nem akartam vala, hogy török ágyúval vijják meg Érsekújvárát*, tudván az ő jövendő gondolkozásokat».[3])

Szeptember 21-én ment végbe a nagy roham. A vár öt bástyája[4]) és a bécsi kapu ellen intéztetett a roham hajnalhasadtakor, de az, bár reggel hét órakor megismételtetett, eredmény nélkül maradt. A magyarok közel 1000 fő veszteséget szenvedtek s itt

[1]) Homonnay kikötötte azt is, hogy a vár megvétele esetén a magyar nőket és gyermekeket, kiknek száma 1000-et meghalad, bántani és elrabolni nem szabad. «Az német asszonyokat — nem tartunk ellene — bennek ám ragadozzanak.» Homonnay naplója, i. h.

[2]) Ortelius I. 401. l.

[3]) Homonnay naplója, i. h.

[4]) A délkeleti Forgács-bástya ellen az egész ostrom alatt kevés történt.

esett el az Esztergomból a németek által kiküldött három magyar hadnagy Kotro, Kontra és Absteim is.[1])

A balsikert Homonnay a törökök lanyhaságának tulajdonítja: . . . «az pasától hitlevelet vettem, hogy ők is velünk egyetemben, az hova rendeltetnek, igazán és vitéz módra erős ostromot tesznek; de megcsalánnak a latrok, mint pogányok és hitetlenek, holott *az ostrom idején az fejeket az sánczokból sem dugák ki.* Megtetszék azért csak itt is egy ostromon, hogy az török nemzet ezt akarná: *bátor* (bárcsak) *a németek minket mind egyig levágnának, vagy mi a németeket,* mert ők annyival inkább erősödnének hatalmas állapotjokban. Bezzeg eleget búsúltam az török segítsége miatt.»[2]) Szinán pasa másnap mentegette magát, de ez a dolgon többé nem segített.

E roham után az ostrom ügye ismét lankad, annál is inkább mivel a hajdúk közt ismét lázadás ütött ki és Homonnay csak egy hétre is azon föltétel mellett bírta őket megtartóztatni, hogy sem a sánczokra nem küldetnek, sem őrszolgálatot nem teljesítenek.

Pedig, hogy Újvár ügye mily nagy fontosságú, azt jól tudták úgy Homonnay mint Illésházy is, és ez utóbbi már most gondol arra, *jó volna Érsekujvárt, ha másképen nem, egyesség útján, a némettől megvenni,* hogy török kézre ne kerüljön; vagy legrosszabb esetben *bele kell bocsátani a németet, hogy a török ostromának nagy erővel álljon ellen.*

«Most az török akaratunk ellen az egri pasát sok törökkel Újvár alá szállította a végre, hogy Újvárát is övéjé tegye; igyenlő akaratból most megostromolták Újvárát, az magyarok reá mentek, az török nem ment és ez miatt elegen vesztek az magyarokban. Immár látjuk bizonnyal, hogy Újvárát is elveszi, az Dunán hídat veret Isztergomnál által; ha penig elveszi Újvárát, mind az bányák, s mind az egész föld Fátráig övé leszen. Ha fölséged ellen nem volna, módot keressünk benne, hogy valami szín alatt bele bocsássuk a németeket, maradjon körösztyén népnél, mert akarmi végre

[1]) Istvánffy, liber XXXIV. A számot is ő mondja. Homonnay csak Nagy Márton hajdú-csapatáról mondja, hogy az «200 hían volt». Érdekesebb részleteket a rohamról sem a német napló, sem Homonnay nem jegyez föl.

[2]) Homonnay naplója i. h.

is az török birodalom nem szenved társat, sem urat sem nemes embert, bizonságot teszen erről az ő egész birodalma.»[1])

Ennek az utolsó combinátiónak. hogy Újvár adatnék teljesen a németek kezébe, legnagyobb szószólói Básta és Kollonics valának. Ezek már régebben írogattak Homonnaynak, igyekezvén őt a császár pártjára téríteni. «Ha ő (Homonnay) engem megver, keresztényt vér meg, olyat kinek megromlása a magyar nemzetnek ártalmas leszen, a töröknek pedig javára, örömére fordúl — izené Básta Homonnaynak — de ha én verem meg őtet, meggondolja: *hogy akkor késő lesz az császár kegyelmeért folyamodni.* Annak okáért kérem, álljon el Bocskay István mellől, *mert ő csak úr és nem fejedelem.*»[2]) Kollonics szintén az átpártolásra inti Homonnayt ismételten, azutan pedig, miután látja, hogy Homonnay a fejedelem ügye mellett hűségesen kitart, azt az ajánlatot teszi, miszerint segítse őt Újvár megszállására és a várat átadja Homonnaynak. «És hogy ha az frígy, melyet indítottunk egymás közt, véghez nem mehetne is, *tehát fölszabadítsam én neki Újvár útját és ő én kezembe adja,*» — írja Homonnay naplója.[3]) De Homonnay nem ment lépre; jól látta, hogy Kollonics czélja csupán az, hogy Érsekújvárt védőrséggel, élelemmel és lőszerrel bőven ellátni akarja, de azt, hogy azután Újvárt a magyarok kezébe adja, soha sem fogja teljesíteni.

A pozsonyi német őrség ezalatt kísérletet tett *Nagyszombat* elfoglalására, néhány ott lakó német áruló közreműködésével, de siker nélkül.

Újvár ostroma dolgában *szeptember 27-én* a dívánban határozatba ment, hogy egy magas halom fog összehordatni; nyilván azon czélból, hogy a vár jobban, eredményesebben lövettethessék.

Egyébiránt pedig azon új fordulat volt készülőben, hogy a nagyvezir, ki az Esztergom főerősségét képező Tamáshegyi sánczot már megvevén, a várnak rövid időn való elfoglalhatására biztos kilátásokkal bírt, tudatja Homonnayval (szeptember 29-én), hogy nem sokára Ali pasát és még egy bégler-béget fog nagyobb

[1]) Illésházy levele Bocskayhoz. Trencsén 1605. szept. 25. Tört. Tár. 1878.
[2]) Homonnay naplója, i. h.
[3]) U. o.

erővel Homonnay segítségére Újvár alá küldeni. Ez újabban arra indítja Homonnayt, hogy Újvár dolgában Illésházyval tanácskozzék, mi czélból személyesen megy fel hozzá Nyitrára; a következő napon pedig (szeptember 30) összehívatá a kapitányokat és velök Újvár dolgában hosszasabban tanácskozott.

Lehet, hogy Illésházy már most tudatta Homonnayval abbeli elhatározását, hogy Mátyás főherczeghez fordúl. Hogy Illésházy akár most, akár később a táborba jött és ott Homonnayval és Rhédeyvel tanácskozott volna, mint Istvánffy állítja [1]) az Homonnay naplójából nem derűl ki.

Október 3-án végre elesett Esztergom. Ez esemény hatása nagy volt Újvárnál, de különböző. A várbelieket maguk az ostromlók értesítették az eseményről, őket egyszersmind megadásra szólítván föl. De a daczos német, Strein ezredes, derék katona volt s bár Esztergom elestét fájlalta, alkudozásba nem bocsátkozott. A törökök természetesen mód nélkül örültek a dolognak. «Én nagyobb örömét nem láttam apámnak, Színán pasának, mint ma; minden hadával lovakra ült és úgy örvendeztek az Esztergom megadásának,» — írja *október 4-én* Homonnay Illésházynak.[2])

Ámde a magyarok, akiknek tulajdonkép szintén örvendeni kellett volna, mert hiszen a *szövetséges* győzött a *közös ellenségen*, azok nem örvendeztek.

Hogy is örvendezhek volna? hiszen a vár, melyet a török elfoglalt, nem német hanem *magyar vár* volt; a terület melyre a vár elvesztése folytán a török hatalom kiterjedt, *magyar terület* volt. Szomorú átkos viszony volt ez, melybe Magyarország sodortatott. Akár a török, akár a német győz, a vesztes, *a káros mindig csak a szegény magyar.*

Homonnaynak is nagy bút okozott Esztergom eleste. «Mivelhogy Esztergomot az vezér megvette, kegyelmed jó ítéleti rajta,

[1]) Illésházy *Nagyszombatból* (ez is tévedés, mert Illésházy ez időben közönségesen *Trencsenben* tartózkodott és Homonnayval ismételve Nyitrán találkozott) a táborba jött, hol Homonnayval és Rhédeyvel értekezvén, Mátyás főherczegnek írt stb. Istvánffy i. h.

[2]) Homonnay levele Illésházyhoz. Bocskay és Illésházy levelezése. Tört. Tár, i. h.

mi következik ezután. Újvár alá sok török akar jönni, sőt ő maga is az vezér; kiből mi következzék, csak Isten tudja; kegyelmed meggondolhatja... Uram, valamíg állhatom, végig akarom az szegény országért szenvednem az kimondhatatlan gondokat.» Ezeket írja Homonnay.[1])

Egyszersmind feltámad benne az aggodalom Nógrádért és Léváért, melyek még mindig a németek kezében vannak, de már Homonnay hadai által szorongattatnak. *Léva* végett Illésházyt közbenjárásért sürgeti. «Uram, én immár Lévát igen féltem; kegyelmed írjon mindjárt mind az asszonynak[2]) és mind az lévai tisztartónak: adják urunk számára, mert bizony úgy jár mint Esztergom.»[3]) *Nógrádnál* a Verebélyi alatt levő és szeptember 8-án küldött hadat keveselvén, mivel a németek a várat már feladni igérték, előbb *Keresztúri István* meghitt kapitányát küldi Nógrádhoz, ki ott mint várnagy maradjon; majd midőn a nagyvezír arról értesíti, hogy a budai pasát Nógrád alá küldötte, *október 9-én* Somogyi György és Kopechi Miklóssal 800 lovast küld még Keresztúrinak, megírván neki: «hogy az törököknek semmit sem engedjen, ha Nógrádért sok töröknek és magyarnak meg kell is halni; mert ez jó Magyarországnak jó szolga kell.»[4])

Látjuk, hogy Homonnayban az erély nem hiányzott és bizonyára igen tiszteletreméltó azon szilárdság, hogy képes még a nagyvezírrel is szembeszállani, de a magyar jogait nem engedi. «Ez is apám volna,[5]) a jó Mehmet passa, de Magyarországért mindig kellett vele pántolódnom, ezután is hazámért mind ő vele, mind más-

[1]) U. o.

[2]) Léva Kollonics nejének Perényi Zsófiának birtoka volt s Kollonicsné Léván tartózkodott. Istvánffy i. h.

[3]) Homonnay levele Illésházyhoz, i. h.

[4]) Homonnay naplója, i. h.

[5]) T. i. fogadott apja; ez időszakban fölötte divatos volt az előkelő emberek közt a fiúvá illetőleg apává fogadás, mellyel mindig az, ki magát előkelőbbnek tartotta, kínálta meg a másikat. Igy Homonnaynak fogadott apja volt maga Bocskay, nemkülönben Básta György; a törökök közül pedig Lala Mohamed nagyvezír, Szinán egri és Hasszán boszniai pasa. Ezek csak azon apák, kiket Homonnay naplójában említ; de bizonnyára volt még több apja is.

sal is bizony nem szánok üstököt vonni,» — jegyzi a naplóhoz saját kezűleg Homonnay.[1])

A vár ellen a már említett halmot csak *október 4-én* kezdték el fölhányni; de a német védőrség dolga e nélkül is igen roszra fordúlt, legfőkép azért, mivel az eleség fogytán volt s a védőrség már napok óta csak lóhusra volt utalva; október 10-éig már 200-nál több ló fogyasztatott el, még pedig — só nem lévén — sótalanúl. «Mely lovaknak lábokat, fejeket, bélvel össze egyéb aprólékját az szegény magyar asszonyoknak és apró gyermekeknek adják vala.»[2])

Október 12-én érkezett meg az Esztergom alól ide küldött *Haszán* boszniai pasa 2000 janicsárral és sok más török hadi néppel, valamint 3 nehéz faltörő és több kisebb ürméretű ágyúval, melyek mindjárt másnap beállíttattak az ütegekbe. Homonnay azonban az ágyúk működéséről nem valami sokat tart. «*Nem lehet erősebb vár, mint akinek földbástyái vannak;* szememmel láttam, hogy sem tűz, sem ágyú ennek nem árthat; Érsekújvár is illyen,» — írja saját kezűleg naplójába.[3]) Az ágyúk kevés hatását különben megmagyarázza a német forrás; még október 14-én 20, október 16-án 75 lövés tétetett a vár ellen, de a lövedékek mind *magasan* mentek és így aránylag kevés kárt okoztak.[4])

Ámde a vár mégis végső szükségre jutott; már mutatkozott az *éh-halál* és a *lőszer* is erősen fogyatékán volt. A megadás már csak napok kérdése lehetett.

Október 15-én végre megjelent Illésházy István, ki Mátyás főherczeg és Bocskay közt a közvetítést elvállalta, és megkezdette az alkudozást a várbeliekkel.

Kétségtelen bizonyítékot arra nézve, hogy Érsekújvár valóban *Mátyás főherczeg parancsára* adatott át Homonnaynak, nem láttunk. Sem Homonnay naplója, sem Mátyás főherczegnek e füzetben közölt levelei erre nézve teljes bizonyítékot nem nyújtanak.

[1]) Homonnay naplója i. h., október 8-áról.

[2]) U. o. október 10-éről. A német napló szintén megegyezőleg mondja, hogy 200 lovat ettek meg, só nélkül; de hogy a magyar asszonyoknak és gyermekeknek csak a hitvány hulladékot adták, arról persze a német napló hallgat. Ortelius I. 403.

[3]) Homonnay naplója i. h., október 14-éről.

[4]) Ortelius I, 403.

Az utóbbiakat különben ezen körülményre nézve nem lehet figyelembe venni azért, mert Érsekújvár ostromának második része és a vár megadása egyátalán érintve sincsenek.

Istvánffy a megadást következőleg adja elő: «E nehézségek közt nem maradt egyéb hátra, mint a megadásról alkudozni. De kettős ellenségtől levén megszállva, bizonyos volt, hogy megadás esetén a számosabb és erősebb török, ki lövegeivel ostromlott, kivetvén Homonnayt és a magyarokat, a saját részére foglalja. Ez okból Illésházy .... Mátyás főherczegnek írt, hogy tanácsosabb volna a nagy fontosságú s már úgy sem tartható várat a magyaroknak, kik azt majd visszaadják,[1]) megadni, mint a barbarnak, ki ha bizonyos helyet elfoglal, abba gyarmatot telepítvén, benne magát megfészkeli s ott magának örök uralmat igényel.» Ez ügyben Caprian lőlovászmesterrel értekezvén, «Illésházy *magáról szorosan kötelező iratot adott*, hogy ha a vár neki átadatik — mi most annak megtartására egyetlen út — ő azt, bevégeztetvén a háború, amikor Mátyás főherczeg parancsolja, vonakodás nélkül *visszaszolgáltatja*. A herczeg a két fenmaradt rossz közt ezt látta kisebbnek, noha Básta és mások nem nagy különbséget láttak benne, a hajdúknak vagy a barbároknak adatik-e meg a vár. *Strein és az őrség tehát parancsot kaptak, hogy a törököt az alkudozásból kizárván, a várat Homonnaynak és Rhédeynek megadják* és maguknak szabad elvonulást kötve ki, azt hova hamarább oda hagyják.»[2])

Ugyanezt mondja majdnem szórúl-szóra a németek naplója is.[3])

E határozottsággal szemben Homonnay naplója igen általános. Már feltünő az, hogy Illésházyval folytatott értekezései felől soha nem nyilatkozik, ép úgy mint nem közli a hadi tanácskozások tárgyát sem; «az vár felől» tanácskozik mindenkivel, de hogy mit? azt soha sem mondja. Október 15-én megtudjuk, hogy Illésházy bemegy a várba; de hogy mikor érkezett, miféle tervvel, mily alapon kíván a várbeliekkel alkudozni, felvilágosítást nem ad.

A napló adatai erre nézve különben a következők:

[1]) A császár és Bocskay közt kötendő béke után t. i.
[2]) Istvánffy i. h.
[3]) Ortelius I. 403.

15. október. Ez mai napon estve, első álomkor, nagy szerencsére vetém fejemet; mentem be Újvárba, idegen színű ruhában, elegyítvén magamat az Illésházy uram szolgái közében. *Mert Illésházy uramat hitre bocsátották be vala Újvárba, az várnak megadása felől.* Míg azért Illésházy uram az kapitánynyal beszélgetett, én is addig megjártam az vártákat; Istenemnek kegyelmes gondviselése velem lévén, senki meg nem ismere,[1]) hanem szerencsésen azon úton, melyen bementem, ismét kijöttem. — Erre a szerencsére azért vetettem vala magamat, hogyha véghez nem megyen a tracta az vár megadásáról: tehát tudhassam, mint vagynak belől; de bizonyára jól és vitézül őrzik vala.»

«*16. október.* Ez mai napon mind mi ide ki, mind az németek oda bent csendesen voltanak. Sok tractalásunk után megígérvén az várat, megizentem az török passáknak is, hogy megszünjenek az vár lövetéstől, és megfogadták.»

«*17. október. Ez éjjel hajnal előtt, sok tractalásnak utána, Isten akaratjából megadák az németek Újvárát.*»[2])

Mindezekben, mint látjuk, szó sincs arról, hogy a német védőrség a várat Mátyás főherczeg parancsára adta volna meg. Sőt Homonnay szinte igyekszik azt kiemelni, hogy a vár *csupán az ostrom következésekép* capitulált. Erre mutatnak az október 17-én írt következő szavak is: «És az szép erősségnek kezünkbe adásáért dícséretet és szép hálaadásokat mondván egyenlő szívvel, nemcsak jó neven vettük, hanem az örökké állandó szent örök Istennek nekünk ő felsége birodalma alá adott ajándékát, tele torokkal egész táborral megis köszöntük.»[3])

A német és magyar napló tehát e nagyfontosságú körülményre nézve nem egyez. De ha tekintetbe vesszük: hogy a német naplóírót az ily dolgokról jól értesült Istvánffy, továbbá Hatvani is támogatja, — hogy Homonnay sok körülményre nézve nem elég rész-

[1]) Ez ugyan nem egészen sikerült, mivel a német napló. amely különben Illésházynak a várba jövetelét október 16-ára teszi, a következőket mondja: «Aber noch in diesselbige Nacht wurden viel Ungarn *wie auch der Humanay Balind* und Redey Ferentz bey der Forgatschen (Forgács-bástya) durch ein Loch des Zauns zur Streichwehr eingelassen.» Ortelius. I. 403.

[2]) Homonnay naplója i. h.

[3]) U. o. október 17-éről.

letes tudósító s hogy ép a megadás e körülményét, mely érdemét végre is kisebbítette, elhallgatni bizonyos mérvben érdekében is állott, — hogy a törökök a dologba, az Újvár birtokba vételére czélzó nagy igyekezetük daczára aránylag könnyen belenyugodtak, — mindenekfölött pedig azt, hogy Érsekújvár a béke megkötése után a császáriaknak *valóságban vissza adatott*, még pedig nyomban Bocskay halála után,[1]) amikor a béke tulajdonkép még végrehajtva nem volt, — úgy azon meggyőződésre jutunk, hogy *Érsekújvár valóban a Mátyás főherczeg és Illésházy közt kötött egyezmény* és nem az ostrom következésekép, tehát nem az ostromló fővezér és a várparancsnok közt létrejött kényszer-egyezmény, hanem szabad diplomatiai alkudozás útján adatott Bocskaynak át.

Illésházy érdemeit e tekintetben a német párt égig magasztalta, és tagadhatatlan, hogy az általa kieszközölt egyezmény valóban hasznos volt, még pedig nemcsak a császáriakra, de a magyarokra is. Mert bizony akárhány apja volt is Homonnaynak a török hadseregben, Érsekújvár Illésházy nélkül nem magyar, hanem már most török kézbe kerül; így még egy félszázadig a mienk maradt e fontos végvár, mely joggal tekintetett a magyar felvidék kulcsának.

A vár átadása október 17-én a korai reggeli órákban ment végbe. Előbb Bosnyák Tamás kapitány vonúlt be, Farkas Mihály és Nagy Márton 200 főnyi válogatott magyar vitézével, majd maga Homonnay, a fővezér, számos kísérettel. A vár piaczán szolgáltatta át Strein ezredes a vár kulcsait Homonnay saját kezeibe. Homonnay ez éjjel a várban maradt,[2]) de másnap a várat és annak parancsnokságát *Bosnyák Tamásnak* átadván, ismét a sereghez, sátorába szállt ki, hol, mint már fentebb emlitettük, «tele torokkal» köszöntötték meg a mindenhatónak a vár megvételét.

Másnap aztán a törökkel gyűlt meg a baj. A pasák követel-

[1]) Újvár 1607 február 11-én adatott át Kollonicsnak, mint bányavidéki főkapitánynak.

[2]) «Sok esztendőktől óta jobb ízűen nem aludtam, mint mikor a sok munka és fáradság után az érsekujvári nagy csomó kulcsot az fejem alá tettem vala, és édesdeden nyugottam rajta; mert bizony sok gondon és szerencsén (veszélyben) valék miatta.» Homonnay naplója október 17-éről, i. h.

ték, hogy Újvárban annyi török legyen, ahány magyar van. De Homonnay semmiképp sem akart erről hallani, még akkor sem, midőn a törökök fenyegetőznek: «ha baráti akartok lenni a töröknek, hát legyetek, és ha nem, válassza el szablya köztünk,» mondák a törökök, de Homonnayt, ez sem ijesztette meg. Kiküldi nekik a török foglyokat, kiknek váltságdíja 16,260 forintot tenne, «egy pénz híja nélkül, ajándékul,» küld nekik 4 szép lovat, két sátort stb., *de Újvárba törököt nem ereszt be.*

«Mint a farkasok a vadkertet, szintén úgy kerülik az törökök az várat, de Isten velem lévén, magyar birtokot életem fogyásával is tartani akarom vala» írja Homonnay saját kezével a naplóba.[1])

Nemcsak, hogy egyenlő számú törököt a várba be nem fogadott Homonnay, de még csak a vár megtekintését sem engedte meg nekik; «sőt csak látóul is közülök csak egyet is be nem bocsátottam.»[2])

A török hadak ennek folytán *október 19-én* Homonnay «híre és akarata nélkül, nagy haraggal és búsulással» elvonúltak Újvár alól, Esztergom felé.[3])

A német helyőrség *október 21 én* vonúlt ki a várból. Homonnay néhány ezer magyar vitézzel személyesen kísérte el őket Komárom felé a Dunáig és ott barátságosan bucsuzott el tőle.[4])

Itt ismét egy följegyzése van Homonnaynak, melylyel a várnak nem parancsból, hanem önként való megadását akarja igazolni; «mikoron Komárom átellenében az Duna partra jutottunk volna, hozák Básta levelét, melyben Hancz Streynernek az újvári kapitánynak szól vala, kiben erősen parancsolja néki, hogy Újvárat meg ne adja nekünk, hanem lábbal vonassa ki magát belőle. Básta uram itt későn vette eszében magát, mert Istennek kegyel-

[1]) Homonnay naplója október 18-áról, i. h.

[2]) U. o. Ezt igazolja Ortelius napló-írója is, megtoldván és nagyítván avval, hogy a pasák főbbike 1000 aranyat igért, csak hogy bebocsáttassék, egyedül és csak a vár megtekintésére és ez sem engedtetett meg. Ortelius, I. 403.

[3]) «Hamar elszedék az lépést; magam bizony semmi gonosz szándékkal nem voltam hozzájok», — írja kedélyesen Homonnay; i. h.

[4]) Mindkét napló megegyez ebben, csak hogy a német a kivonulást, október 24-ére teszi, ami nyilván tévedés, mert ekkor már Homonnay is elvonúlt Újvár alól.

mes akaratjából én bírom immár akkor Újvárt kapuival, mely még két mértföld vala a Dunához.»[1]) E följegyzés nem hogy megingatná előbb kifejtett nézetünket, de sőt megerősít bennünket abban, hogy Homonnay szándékosan igyekszik Újvár megvételének érdemét csupán magának lefoglalni; mert Strein ezredesről, a kitünő katonáról azt föltenni, *hogy ő Érsekújvár megadásáról a tőle két mértföldre levő császári fővezért, Básta tábornagyot, 4 napon át ne értesítette volna* és hogy Básta a 17-én történt megadásról *még 21-én se tudott volna*, oly óriási képtelenség, mit még Homonnay sem hitethet el senkivel.

Homonnay serege még 3 napig időzött Újvárnál, és *október 24-én* megindúlt Pozsony felé, hogy a még mindig Szakolczánál álló morva hadat, mely állítólag szintén a Dunántúlra, Némethy Gergely ellen rendeltetett, lekösse. E napon Mocsonokra ért és itt is maradt mindaddig, míg azután Bocskayhoz nem ment, őt a nagyvezírhez a Rákosra kísérendő.

Innét Mocsonokról kérte fel Homonnay *október 28-án* Pozsony városát, fenyegetvén őket az újvári ágyúkkal, törökkel, tatárral. Illésházy azonban, kinek a béke megkötésére irányzott törekvéseit egy Pozsony ellen intézett támadás compromittálta volna, a pozsonyiakkal — a szüret okából! — egyességet kötött, Homonnaynak pedig — mint ı. aga Homonnay mondja — «feddőző» levelet írt. Homonnayt ez bántotta s november 3-kán felel neki: «Akarjuk kegyelmednek értésére adni, hogy az mi Pozsonyban való irkálásunkat az elmúlt napokban *gyermekjátéknak* írta vala kegyelmed lenni, mely írásunkra az minemű válaszunk jött, in copiis im megküldöttük kegyelmednek. *Bizony oly nehéz dolognak tetszik az az kegyelmed írása, hogy nem tudom, ha valaha elfelejthetjük-e?* Elhigyje kegyelmed, ha én azt tudtam volna, hogy az botot kegyelmed kezében és az szablyát kegyelmed oldalára kötötték volt, ez idő alatt is nem kóriczáltunk volna itt fenn» stb.[1]) Ez azonban a jó viszonyt nem rontotta meg, s Homonnay még ugyan-

[1]) Homonnay naplója október 21-éről i. h.

[1]) Bocskay és Illésházy levelezése i. h. Homonnay levele Illésházyhoz ex castris nostris ad Mocsonok positis; 3. novembris 1605.

azon levélben jelenti neki, hogy Újvárba Bosnyák Tamás helyett Desőffy Jánost tette s jóváhagyását kéri tett egyéb inlézkedéseire.

A hajdúk — «sűrűn emlegetvén az kanizsai hideget» — téli szállásokra helyeztettek; Homonnay még visszatért Újvárba, annak ügyeit rendezendő és november 8-án aztán tovább ment Bocskay elé.

Evvel a felső-magyarországi hadjárat véget ért.

Tanúlmányunk Bocskay háborújának ez első része fölött már is hosszabbra terjedvén, mint terveztük, az ezen hadjárat jellemzését és tanúlságait a később kidolgozandó *második részben,* a mely a dunántúli és erdélyi hadjáratot öleli föl, szándékozunk összefoglalni és e másik két hadjárattal kapcsolatosan tárgyalni.

Rónai Horváth Jenő.

ADATOK A SZOLNOKI VÁR ÉPÍTÉSÉHEZ ÉS ELSŐ OSTROMÁHOZ.

A mohácsi veszedelmet követő zivataros idők történetével foglalkozó történetiróink, mint Istvánffy, Forgách, Verancsics, az események fonalán kisebb nagyobb terjedelemben megemlékeznek Szolnok várának 1552-ik évi szerencsétlen elestéről is. Megénekle «nagy búvában» jó Tinódi Sebestyén deák is a «Budai Ali basa historiája»-nak végső versszakaiban, ha nem oly részletesen s nem oly áradozó hazafiúi érzelmekkel is, mint Eger vár viadalját, melynek nagy valószínűség szerint maga is szemtanúja volt. Valamenynyinél bővebben szól ez eseményről Gyárfás István «Dobó István Egerben» cz. munkájában;[1]) ő is azonban csak annyiban, a mennyiben Dobó, mint a király egyik biztosa befolyt a vár építésébe s a mennyiben Szolnok ostroma előjátéka volt Eger hősi védelmezésének. Legujabban, épen e folyóirat 1889. évfolyamában Dr. Szendrei János foglalkozott Szolnok elestével, nem annyira az ostromra, mint inkább a vár feladása és gyalázatos szökése miatt hűtlenségi kereset alá vont Móré Gáspár alkapitány kitisztázására helyezvén a fősulyt. Szendrei megismertetvén velünk a per irományait, arra a következtetésre jut, hogy Móré Gáspár az egész pörben a bűnbak szerepét játszotta s az által, hogy fölmentetett, ártatlansága teljesen kiderült. Mi Szendrei úrral éppen ellenkező nézetet vallunk s inkább az egykoru irók véleményéhez csatlakozunk, a kiknek egyhangu nyilatkozata szerint Szolnok a leggyalázatosabb gyávaság következtében jutott az ellenség kezébe. És ezt nem czáfolja meg se Móré fölmentése, sem az, hogy Nyáry Lőrincznek «a

[1]) Akad. tört. Ért. V. köt.

nyomorú várnagynak»[1]) Oláh Miklós kanczellár kegyelmet eszközölt ki a királynál. Hisz csak nagyon kevéssel az előtt mentetett föl Aldana Bernát, a ki pedig Lippának nemtelen oda hagyásával, a hadi költség elprédálásával, az élelmi szerekkel űzött uzsoráskodásával, védtelen lakosok kifosztogatásával s egyéb, éppen nem vitézi cselekedeteivel nagyon is rászolgált a waffenbruderétől: Castaldótól kapott «gazember» elnevezésre és a büntető igazság keze sulyára. Nem kellettek «Nyáry személyes ellenségeinek hireszteléseí» ahoz a gyászos emlékhez, a mely Nyáry Lőrincz nevéhez tapadt; ő maga feketítette be magát s mit sem fehérít rajta az, hogy később elrestelkedve visszalopózott az üresen hagyott várba, hogy ott hősileg elfogassa és ismét hősileg futni engedtesse magát!

Nyáry egyéniségének megismeréséhez igen jellemző sorokat szolgáltat Thurkowithnak Nádasdy Tamáshoz 1552 máj. 28-án Szempczről irt levele. «Nyáry Lőrincz ma, azaz május 28-án reggel ide Pozsonyba érkezett, ki, miként gazdája, a kinél meghált, beszélte, egyszerre nagy férfiuvá nőtte ki magát (subito crevit in magnum virum); ugyanis maga Nyáry mondotta gazdájának s az asztalnál ülő többieknek, hogy nincs most Magyarországon több ember, csak négy, vagy öt; megnevezte az erdélyi vajdát, a temesi grófot, Paxy Jánost s hozzá tette: a negyedik én vagyok! Ezt csupán emlékeztetőül irom tek. és nsgos Uraságodnak, tudván, hogy ngod jól ismeri ezt az embert.»[2]) Képzeljük el e jellemrajzhoz Nyárynak kiszökését a várból s visszasompolygását a várba: előttünk áll egy Horribiliscribrifax-féle «miles gloriosus» díszpéldánya, a milyen a görög drámák nagyhangú, sujtásos vitézeitől kezdve a legujabb operettek Bumberdo generálisáig mindig képes kaczagásra fakasztani a közönséget.

Ne szépitsük a dolgot, hanem mondjuk ki egyenesen, hogy Szolnok elestének Nyáry volt az oka. Hisz maga Tinódi mondja, hogy a várkatonák:

[1]) Szalay: Magyar orsz. tört. IV. 292. l.

[2]) . . plures nunc non esse homines in Hungaria, nisi quatuor, aut quinque; nominabat Vojvodam Transilvanum, Comitem Themesiensem, Joannem Paxy, addebat: quartus ego sum! . . (Ered. Orsz. Ltár. Nádasdy-iratok).

. . Ott alattomban sugnak-bugnak vala
Hogy bölcs vezérjök nincs, azt ők orrolják vala.

Igaz, hogy a katonák «sokféle nyelvön valók» voltak, hogy a spanyolok még a vár körülzárolása előtt megkezdték a szökdösést s hogy a németek folyton garázdálkodtak, felgyújtván a házakat és lőszereket, — de ugyan mertek volna-e ilyen vakmerőségekre vetemedni, egy tekintélyt és fegyelmet tartó várnagy alatt, a milyen pl. Losonczy István volt?

A vár gyöngeségétől, noha ujonnan épült s a tűzpróbát még ki nem állotta, sem kellett tartaniok. És itt állapodjunk meg egy kissé. Eddigelé az volt az általános tudat, hogy Szolnokot oly ördögi gyorsasággal emelték erősségre, a mely mig egy részt bámulatra ragad, másrészt önként azt a hiedelmet támasztja a csodálkozóban, hogy éppen e gyors épités miatt nem felelhetett meg rendeltetésének. Legutóbb Szendrei úr irja, hogy «a roppant munka 17 nap alatt készen állott». Hisz' ha ez igaz, akkor a mi modern gyárilagos épitkezésünk valósággal visszaesés az architectura terén. A mit bizony senki se hisz el. — Az alább következő regestákkal éppen annak a beigazolására fektetem a fősúlyt,[1]) hogy a szolnoki vár nem hehehurgyán, «amugy a nagyjából», hanem több mint esztendei czéltudatos, szorgalmas, nehéz munkával épült.

Az eszme a Tisza és Zagyva egybefolyása által képezett szögben elterülő Szolnok városkát nagyobb mérvű erősséggé emelni, legelsőbben a törökök agyában szülemlett. S csak midőn a nagy előkészületekről értesült Heves vármegye és a lelkes Dobó István, jöttek arra a gondolatra, hogy az ellenséget meg kellene előzni terve kivitelében. Irtak, könyörögtek a mindenható kamarai tanácsosoknak, befolyásos főpapoknak és uraknak, míg végre sikerült a kormányzó köröket meggyőzniök Szolnok hadászati fontosságáról és sikerült ő felségét megnyerniök a tervnek. Egy szép napon aztán arra ébredt a török, hogy egy mindvégig titokban tartott, jól rendezett katonai mozdulattal Ferdinánd fővezére: gr. Salm Miklós, megszállotta Szolnok területét, s hadi biztosai az oda szállított külföldi mesteremberekkel s környékbeli jobbágysággal nyomban

[1]) E czélból helyén valónak láttam a Történelmi Tárban már megjelent, ide vonatkozó nehány adatot is itt fölvenni.

megkezdették az erődítés munkáját. A fegyveres erővel elkezdett építkezés még jó darab ideig fegyveres födözet alatt folyt tovább. A felültetett megyei, főuri és nemesi hadak, gr. Salm és Báthory András főkapitány vezérlete alatt, Egerben és Tisza-Abádnál táborozva még hónapokon keresztül lesték: mikor kellend a bosszúra ingerelt budai vezérrel megmérkőzniök Szolnok birtokáért. A császáriak gondoskodása és elővigyázata még annyira is ment, hogy Nádasdy Tamás gróffal fegyverbe szólíttatták a dunántúli vármegyéket is, hogy ezek szükség esetén segítségökre siessenek. Ez a szükség — szerencsére — nem következett be. A budai vezér morgott parlamentirozott, a béke megszegéséért rettenetes bosszúval fenyegetőzött, de azáltal, hogy jó tanácsért Konstantinápolyba küldözte követeit, elszalasztotta a kedvező alkalmat s időt engedett az építésre. A közbe jött délvidéki hadjárat s különösen Temesvár, majd Drégely ostroma annyira lekötötték a törököt, hogy Szolnok erődítését akadálytalanul be lehetett fejezni. S mikor aztán a meggondolatlan palásti ütközet után egyenesen Szolnok falai alá tódult az ellenség, az új vár teljesen kész állapotban, népes őrséggel ellátva, élelmi és hadi szerekkel gazdagon fölszerelve nézhetett az első megpróbáltatás elé, a melyet bizonyára ki is áll, ha egy Losonczy, egy Dobó, vagy legalább is a korábbi várnagy, a vitéz Horváthinovich vezeti a védelmet. Sajnos, hogy éppen ez az egy: a legfőbb, hiányzott!

* * *

1. *Eger 1549 márcz. 11.* Tisztelendő, nagyságos és nemzetes urak, köteles készségünk után stb. Nem kételkedünk, hogy a mi romlásunk, sanyargattatásunk, mindennapi félelmünk nyilván vagyon kegyelmetek előtt. Heves vármegye a Tiszán innen a török torkában fekszik, a szegény parasztok török hatalom alatt vannak, a kik ezeknek szolgálatára mindennap Budára, Pestre és a nagyhatvani kastélyhoz hajtatnak, a kik között akadnak némely óvatos törökök[1]) a kik a végből mennek a törökökhöz, hogy azoknak terveit kikutathassák és kipuhatolhassák. Most érkezett közzülök hozzánk

[1]) «Thurci» bizonyosan tollhiba, talán «homines nostri = embereink» helyett.

nehány kém, ezek azt beszélik, hogy a török birodalom hódoltsága alatt levő várakból a rácz hajósok és gyalogság Nándorfejérvárra szállíttatak, a hol igen sok naszád és gyorsjáratú hajó van. Ugy értették, hogy a Tiszára fognak evezni és a Tisza és Zagyva összefolyása által képezett szögletben Szolnok közelében várat akarnak emelni és azt a legjobban megerősíteni. Szegeden már igen sok épületfát és óriási tölgyfákat hordtak össze. Ha megérkeznek, hat nap alatt ötezer lovas részére elegendő, igen erős várat képesek emelni. Minthogy földünket és a tiszántuliakat a leggyorsabb pusztulás és romlás fenyegeti, méltóztassék uraságtoknak a főtisztelendő esztergomi érsek úrral és ő felsége helytartójával tanácskozni és a töröknek az útját elzárni, ő felségének pedig ami legkegyelmesebb urunknak irni, hogy a török császár ő felsége szünjék meg bennünket megsemmisiteni. Az lenne talán a legjobb és hirtelen, a leggyorsabban kivihető, hogy ő felsége megparancsolja a hadvezérnek és főkapitányoknak, hogy itt várat épitsenek, mert innen egész Erdelyig, Lengyelországig, Moldváig, Havasalföldéig a legnagyobb felügyeletet és védelmet lehetne gyakorolni. A magasságos Isten tartsa meg uraságtokat. Kelt székvárosunkban, Egerben 1549. márcz. 11. Uraságtoknak örökös szolgái Nemes Heves vármegye közönsége.

Kivül: Király ő Felsége Pozsonyban tartózkodó tisztelendő, nagyságos és nemzetes tanácsurainak, a mi igen tisztelt urainknak. — (Zárlatán a négy szolgabiró viaszba nyomott pecséteinek a nyomaival. Latin eredeti az Orsz. Levéltárban őrzött Nádasdyféle iratok közt.)

2. *Eger, 1549 márcz. 11.* Heves vármegye levele Várady Pál esztergomi érsekhez, melyben értesíti, hogy némely kémei azt a hírt hozták, hogy a török a Tisza és Zagyva összefolyása által képezett parton, közel Szolnokhoz, erősséget akar emelni s e végből az uralma alatti rácz naszádosokkal Szegeden már annyi fát s erődítéshez szükséges dolgokat hordatott össze, hogy azokból hat nap alatt ötezer lovasra való kastélyt épithet. — Kérik az érseket, hogy ezt a földet ne engedje a török birtokába jutni, hanem foglalják el az ő felsége emberei; mert itt az egész Lengyel-Moldvaország és a havasokon túli részek oltalmára igen biztos erősség emelhető,

különben pedig az egész vidék ki lesz szolgáltatva a töröknek. (Eredeti. Orsz. Ltár. Vegyes Levelek.)

3. *Eger, 1549 márcz. 12.* Tekintetes és nagyságos, nekem kegyes uram! Szolgálatomnak ajánlása után az új híreket, melyek itt most vannak, Nagyságodnak megirni szükségesnek tartottam azért, mert ezen Heves vármegye összes nemes urainak ítélete szerint a török terve nekünk magyaroknak szerfölött veszedelmesnek látszik. Mert amint bizonyos jelekből mindnyájan észrevesszük, hogy *Szolnokba* és...[1]) hasonlóképpen a *jászberényi* kastélyt is igyekeznek újra épiteni. Ezeket ugyan közszájon beszélik, de megbizható embereink és kémeink ugyanezeket hozzák hírül; ugyanis egy emberem éppen Pesten volt, mikor az összes martalóczok és ráczok a Dunához vitettek és hajókon által szállíttattak; a mely emberem, midőn barátjától kérdezte, miért történik ez? az azt válaszolta, hogy Nándorfejérváron ötven naszádnak nevezett könnyű hajójuk áll készen, melyeken a Tiszára akarnak evezni és kastélyt épiteni. Egy másik emberem azt hozta hírül, hogy egy bizonyos vajda az elébe rendelt biráknak azt mondta: most már nem kell félnetek, mert épül a kastély a Tisza mellett és más helyeken, ennélfogva a magyar ispaiák nem fognak benneteket sanyargatni. Ezeken kívül ezen Heves vármegye nemesei közzül többen ugyan így beszélnek, mert azt mondják, hogy a török tartományokban mindenütt el van rendelve, hogy a kocsikkal és puskákkal legyenek készen; ellenben a szerencsétlen jobbágyok közt azt hirlelik a törökök, hogy a hatvani és váczi kastélyt akarják újjá épiteni. (Ezután a János király hívei által bizonyos birtokán ejtett károk és méltatlanságok megtorlására és orvoslására kéri fel Nádasdyt s levelét így végzi:) Isten tekintetességedet és nagyságodat legboldogabbul tartsa meg. Eger várából, 1549 márcz. 12. Ruszkai Dobó István.

Kívül: Tekintetes és Nagyságos gróf Nádasdy Tamás úrnak, Fogarasföld örökös grófjának, ő felsége országbirájának és Magyarország főkapitányának, nekem kegyes uramnak. Latin eredeti, az Orsz. Levéltárban őrzött Nádasdy-iratok közt.

4. *Pozsony, 1550 máj. 31.* Ujlaky Ferencz, győri püspök, irja Nádasdy Tamásnak, hogy ő felsége a budai pasához követeket

[1]) Kiszakadozott.

küldött ajándékokkal, a követek azonban nem bocsáttatnak vissza addig, míg a török arról nem értesül, hogy Szolnok elfoglaltatott. Már pedig, ha Szolnok török kézbe jut, vajjon meddig maradhat Eger vára bántatlanúl? (Latin eredeti Orsz. Ltár, Nádasdy-íratok.)

5. *Léva, 1550 szept. 7.* Horwathynowyth Bertalan várkapitány levele Nádasdy Tamáshoz. — Teljességgel nem tudok egyebet írni tek. és ngos Uraságodnak, mint hogy gróf (Salm) Miklós tábornok, ő Felsége kapitányja sept. 2-án Losonczy István és Bebek Ferencz urakkal nagymennyiségű hadi szerekkel t. i. ágyúkkal, porokkal, golyókkal s minden egyéb szükségesekkel Szolnok kastélyhoz, a Tisza mellett, érkeztek, a mely, miként remélem, készen lesz és fölépítve. mert azon kastély jó részben készen van. (Latin ered. Orsz. Ltár, Nádasdy-íratok.)

6. *Eger, 1550 szept. 17.* Gr. Salm Miklós Nádasdy Tamáshoz. — «Jelentettük tek. és ngos Uraságodnak, hogy ő királyi felsége, legkegyelmesebb urunk, népe e hónap 14-én szerencsésen, a törökök bármely akadályozása nélkül bejutottak *Szolnokba* s megkezdték erősítését; Báthory István úr a maga és a tiszántúli megyék hadaival nagy hadi készületekkel a Tisza partján Szolnok mellett ütött tábort s már munkában vannak mind a katonák, mind a környékbeli összehívott jobbágyság, hogy azt a helyet megerősítsék. Az erődítésnél azonban nagy nehézséget okoz, hogy nincsenek nyomok vagy jelek, melyek mutathatnák, hogy ott ezelőtt valamely erősség állott volna; a fákat távoli helyekről kell szállítani, mindaz által mindenki igyekszik, hogy kötelességét tehetsége szerint teljesítse. A budai pasa, a mint kémeink jelentik, szerfölött haragszik, mondják, hogy zászlóaljját (vexillum) kivezette s ezen ország minden részeiből a török császár népeit összehívta s a hadi szereket a Dunán Pestre átvitette s ezzel a nagy készülettel az a szándéka, hogy vagy a király ő felsége hadait Szolnok alól elűzze s azt elfoglalja, vagy pedig ő felsége tartományának más részére törjön. E napig csak Serédy György és Benedek érkeztek ide jó számú és díszes lovassággal, rajtok kívül az egész megyékből főurak és nemesek közűl más senki sem jelent meg e napig. — Ha talán a pasának nyilt harczban kellene ellentállanunk, meggondolandó, hogy a velünk levő sereggel, könnyen megbirnánk-e vele? mert Szolnok igen széles területen fekszik; de nyakunkon a tél is és

annyira megerősíteni nem lehet, hogy a pasa ostromának ellenállhasson; ezért szükséges, hogy tek. és ngos Uraságod a dunántúli vármegyékkel felüljön, alkalmas helyen gyülekezzék, a török törekvéseit szorgalmasan kipuhatolja, azon vármegyékből minél több katonát gyűjtsön s ne engedje őket szétoszlani, míg ez iránt utasításunkat nem kapta. Ha a budai pasa seregével ezen részek felé fordulna, akkor tek. ngos. Uraságod összegyűjtött csapatával hátba kerülve fenyegesse; mert hogy ha észreveszi, hogy ő felsége csapatai a felső részekben is mindenfelől összegyülekeztek, nem fog merni ellenünk olyan nagy készülettel fordulni. Ha pedig bármit megtud a török mozdulatairól s mindabban a mi hasznunkra szolgál, tudósitson bennünket, lépjen velünk kölcsönös levelezésbe. (Latin ered. Orsz. Lltár. Nádasdy-iratok.)

Gróf Salm ugyanezen kelettel egy ismeretlen főpaphoz is írt hasonló tartalmú levelet, kérve őt, hogy a megyebeli fő és nemes urakat szólítsa fegyverbe s indítsa Szolnok felé az ő támogatására. (Orsz. Lltár. Vegyes Levelek.)

7. *Eger, 1550 szept. 21.* Gr. Salm Miklós Nádasdy Tamáshoz. — Tudatja, hogy kapta levelét, melyben azt jelenti, hogy a dunántúli vármegyék katonaságával fel fog ülni. Mint utóbbi levelünkben tudattuk: ő felsége hadai megszállották Szolnokot s mindenki igyekszik, hogy a várerődítésnél megfeleljen kötelességének. Nevezett hely erődítése minden tekintetben szerencsésen halad előre s minthogy naponként 5—600 munkás dolgozik, napnap után látható az eredmény, úgy, hogy ha kedvez az időjárás s a törökök nyugton maradnak, ez a hely rövid időn meg lesz erősítve annyira, hogy a török csak nehezen foglalhatja el. Csakhogy az a hír terjed nálunk, hogy a budai pasa összehívta a szandsákokat csapataikkal, seregét összegyűjtötte, a hadi szereket kiszállíttatta s azt tervezi, hogy a császár seregét Szolnok alól elűzze, vagy, a mint gyanítjuk, ő felsége tartományának valamely részére törjön. Mi ő felsége hadaival itt Egerben időzünk, várjuk a főurak, nemesek és vármegyék gyülekezését. Báthory Andrással az alsó vármegyék hadai vannak, ma hozzá megyünk Rofra, a tiszai átjárónál, értekezni a jelen expeditió felől, hogy ha a pasa a fennálló béke ellenére ő felsége hadait megtámadná, készen legyünk őt fegyveres erővel fogadni. Minél fogva kérem és figyelmeztete m

ngodat, hogy a dunántúli és felvidéki vármegyék városaival minél nagyobb számmal és készülettel, minél gyorsabban jőjjön segítségünkre.

E latin nyelven írt levélhez utóiratban sajátkezűleg, németül még néhány sort csatolt a gróf. Ebben elmondja, hogy a vár erős helyen van, de nagyon az ellenség torkában és távol ő felsége tartományaitól, úgy, hogy ellátása igen nehéz lesz s ostrom esetén alig oltalmazható meg. Én megtettem, meg is akarom tenni, a mit ő felsége nekem parancsolt. Ő felsége kétségkívül már gondoskodott Szolnok megvédéséről, máskülönben jobb lett volna, hozzá se kezdeni az erődítéshez. A pasa nyilt mezőn táboroz s várja a szultán rendeletét, hogy mihez tartsa magát. Mi is gyülekezünk; hét vármegye katonasága van már együtt, holnap várjuk a többieket. Lessük, hogy mit akar a török. Mi nem akarunk ellenök semmit, de ha ránk támadnak, védenünk kell magunkat. (Ered. Orsz. Ltár. Nádasdy-iratok.)

8. *Komárom, 1550 szept. 21.* Gr. Tyerstain Reinpert Nádasdy Tamáshoz. — Más újságom nincs, mint az, a miről tegnap egy kémtől értesültem, hogy a budai pasa átkelt s Pestnel tábort ütött. Huszonöt mezei ütközethez való közepszerű ágyú van vele. Hírlik, hogy a török császár határozottan megparancsolta neki, hogy a szolnoki kastélyt foglalja el; a pasa pedig azt jelentette a császárnak, hogy azt a keresztények már előbb hatalmukba kerítették, ennél fogva meg kellene velök ütközni, a mire ő kész s a helyet visszafoglalni hajlandó, ha a császár úgy parancsolja. (Ered. Orsz. Ltár. Nádasdy-iratok.)

9. *Pozsony, 1550 szept. 22.* Ujlaky Ferencz győri püspök Nádasdy Tamáshoz. — Minthogy már Szolnok erődítése megkezdetett, reméljük, hogy a munka Isten segítségével szerencsésen be lesz fejezhető, vagy legalább is azt hiszszük, hogy a török minden zenebona nélkül meg fogja engedni az erődítést. Ő felsége megparancsolta a tábornok úrnak (t. i. gróf Salmnak), hogy mihelyest Szolnokot elfoglalta s annak építésébe belekezdett, nyilatkoztassa ki a budai pasának, hogy ő felsége e ténykedésével nem akarja a megkötött fegyverszünetet felbontani és senkinek sincs szándékában az ellen cselekedni; de valamint neki szabad volt a szultán tartományában fekvő Sambok és Vaal helyeket megerősíteni, épp

úgy szabad ő felségének is a saját tartományába eső Szolnok megerősítéséről gondoskodni. A mely nyilatkozás után, hiszszük, a török nem fog semmi újat merészelni; ha azonban mégis valami történik, értesítjük róla ngodat. (Latin ered. Orsz. Ltár. Nádasdy-iratok.)

10. *Leveld, 1550 szept. 27.* Frater Péter, a karthauziak priorja, Nádasdy Tamáshoz. — A Tiszántúlról jött egy kereskedő, a ki azt mondja, hogy Szolnok kész van s hogy híre jár, miszerint noha Báthory András úr megizente a budai pasának, hogy hagyjon fel a Szolnok elleni támadással, mivel az már befejezett tény, a török mégis egyre készülődik. (Latin ered. Orsz. Ltár. Nádasdy-iratok.)

11. *Eger, 1550 szept. 30.* Báthory András főkapitány Nádasdy Tamáshoz. — A szolnoki kastély felől mást nem írhatunk, mint azt, hogy még a szent kereszt felmagasztalása ünnepén (szept. 14.) elfoglaltuk, mind az ő felsége, mind a mi hadaink benne vannak s most gr. Salm úrral teljes szorgalommal rajta vagyunk e kastély építésén, noha ezt a törökök nehezen viselik, minthogy a császárjuktól szigorú parancsot kaptak, hogy ők is építsék fel ezt a kastélyt, a miért is most, kivált a budai pasa es a szegedi szandsák szerfelett gyülekeznek ellenünk. Mi is, minél többen és minél jobb móddal gyülekezhetünk, gyülekezünk; szeptember 21-én Abád helységben voltunk a Tisza mellett tábort járatni; maga gr. Salm is eljött érettünk Abádra s innen Szolnok kastély megtekintésére utazunk, visszatérőben Egerbe jöttünk, még pedig az utazás kellemetlenségei miatt beteges állapottal, úgy, hogy most ágyban fekszünk. (Latin ered. Orsz. Ltár. Nádasdy, iratok.)

12. *Eger, 1550 okt. 1.* Gróf Salm Nádasdy Tamáshoz. — Új dolgot semmit sem írhatok, csak azt, hogy a budai pasa egy csauszt küldött a leghatalmasabb császárhoz, Szolnok ügyében, ki hogy miként meg van neki hagyva, 14 nap alatt visszatérjen. Lehetetlen dolog. Úgy véljük, hogy az alatt a pasa semmit se fog kezdeni, míg a csausz vissza nem tért. Ez alatt az idő alatt pedig nevezett hely annyira meg lesz erősítve, hogy azt a pasa minden erejével se fogja visszafoglalni.

U. i. Tudhatja tek. és ngod, hogy a szolnoki vállalat oly gyorsan jött, hogy ő felsége nem rendelkezhetett azon 300 lovas

felől, a kiknek ngodhoz kellett csatlakozniok, azóta azonban gondoskodott ő felsége, hogy tekged ngod, hivatalának, méltóságának megfelelőleg, illő számú katonával jelenhessék meg az expeditión. (Latin ered. Orsz. Ltár. Nádasdy-iratok.)

13. *Szolnok, 1550 okt. 3.* Aldana Bernát Nádasdy Tamáshoz. — Tekintetes és nagyságos uram, nekem igen tisztelt barátom. Üdvözletem és szolgálatom ajánlása után. Tekintetességed és nagyságodnak hozzánk írt levelét, melyben Petrovithról, Frater Györgyről s a mi állapotunkról szóló újdonságok közlését kívánja tőlünk, megkaptuk. Mi pedig ezeket jelenthetjük tekintetes és nagyságos uraságodnak: Mi már mintegy husz napja elfoglaltuk Szolnok várának a helyét s megkezdtük magának a várnak építését is, már nagyobb részt körül van árkolva; eddigelé azért nem építhettük jobban, minthogy a bástyákat szuvas deszkákkal, rőzsékkel és galyakkal építtettük; a mint azonban szálfákat és gerendákat hoznak, hiszszük, hogy egy hónap alatt felépíthetjük és befejezhetjük. Továbbá ezen a tájékon a török, a mint csak teheti, gyülekezik s miként tekintetes és nagyságos uraságod írja, csikorgatják fogaikat, hahogy kapnának valami harapni valót; tudjuk azonban, hogy semmit sem fognak kapni . . . (Ezután ír még Martinuzziról, Petrovithról, erdélyi dolgokról és Salm fővezérről.) Kelt Szolnok várából, 1550 október 3. Aldana Bernát. (Latin ered. az Orsz. Ltárban őrzött Nádasdy-iratok közt.)

14. *Eger, 1550 okt. 5.* Egy német katona Nádasdy Tamáshoz. — A dolgok Szolnokon helyesen és rendben haladnak, a mint ezt Ngod a kapitány nrak leveleiből bőven megértheti. A törökök nyugodtak, várják a feleletet uroktól. (Latin ered. Orsz. Lltár Nádasdy iratok.)

15. *Tata, 1550 okt. 7.* Zárai János, tatai kapitány, Nádasdy Tamáshoz. — Tegnap este egy ember azt a hírt hozta hozzám Budáról, hogy a török császártól egy csausz érkezett, a kitől a török császár azt izente s a legerősebben megparancsolta a budai pasának, hogy minél előbb foglalja el és rombolja le Szolnokot; nevezett pasa tehát minden halogatás nélkül vagy tegnap, vagy ma útnak indúlt s halad valamely rész felé. Ezt nekem bizonyosként mondták. (Latin ered. Orsz. Ltár. Nádasdy-iratok.)

16. *Komárom, 1550 okt. 7.* Gr. Tyerstain Nádasdy Tamás-

hoz. — Levelem megírása után azt az újságot hozták nekünk Tatáról, hogy Szolnok lerombolása iránt minden bizonnyal parancs érkezett a török császártól, azonban a 25— vagy 30,000 tatárról való hír nekünk hihetetlennek látszik. (Latin ered. Orsz. Ltár. Nádasdy-iratok.)

17. *Eger, 1550 okt. 7.* Gr. Salm Miklós Nádasdy Tamáshoz. — Egy jól ismert személy ma azt hozta hírül, hogy a budai pasa összegyűjtött serege élén csak a Szolnok ügyében a török császárhoz küldött csausz megérkezését várja, a kinek nyolcz nap múlva meg kell érkeznie s a ki meghozván a császár parancsolatát, a pasa azonnal megkezdi az ellenségeskedést ő felsége tartománya ellen s minthogy mi Szolnokot elfoglaltuk, a pasa Szolnok ellen fog támadni; azonban, ha a csausz a mondott időnél hamarébb vissza nem jön, azalatt a nevezett hely annyira meg lesz erősítve, hogy a pasa erejét és támadásait elviselheti. Most pedig a Rába folyón túl, a ngod vidékét pusztíttatja. A szandsákokat seregeikkel elküldötte, hogy addig is, míg a csausz visszatér, a dunántúli részeket pusztítsák, azután pedig egyesülve az ottani szandsákokkal jőjjenek az ő segítségére. — Intézkedjék tehát Nádasdy, értesítse a vármegyéket, hogy készen legyenek s erélyesen tartsák magukat; menjen Nádasdy is ellenök a lovasaival. — A velünk való megyei csapatok még csak néhány napig lesznek fegyverben, a kik eltávoznak, azok kellő módon összeíratnak, tegye ngod ugyanezt a vele levő megyei hadakkal, hogy végre a lustra-jegyzék ő felsége elé legyen terjeszthető, hogy ő felsége tudhassa, ki jelent meg engedelmeskedve. (Latin másolat. Orsz. Ltár. Nádasdy-iratok.)

18. *Sopron, 1550 okt. 13.* Beyczy András Nádasdy Tamáshoz. — Mondják, hogy a szolnoki kastély még nem kész, az építéshez szükséges fájok sincs elegendő. Gr. Salm és Báthory urak Egerben vannak csapataikkal. (Latin ered. Orsz. Ltár. Nádasdy-iratok.)

19. *Eger, 1550 okt. 13.* Gr. Salm Nádasdy Tamáshoz. — Minthogy Szolnok, a melynek az érdekében a jelen expeditió igénybe vétetett, már annyira meg van erősítve, hogy, mihelyt az idő engedi, az őrség ostrom- és élelmi szerekkel s egyéb szükségesekkel elláttatván, isten akaratával a budai pasa és serege erejének ellentállhat, ennélfogva, de más okokból is felhívja Nádasdyt,

hogy a megyéknek Pápára összegyűjtött s már szokatlanúl régen fegyverben álló csapatait bocsássa haza. (Latin ered. Ltár. Nádasdy-iratok.)

20. *Eger, 1550 okt. 16.* Gr. Salm Nádasdyhoz. — Megkapta levelét, melyben arról tudósítja, hogy a dunántúli vármegyék, főurak és nemesek katonáit felültette s Pápán összpontosította, s a melyben a további teendők iránt utasítást kér. Erre nézve válaszolhatja, hogy már elküldte a határozatot, mely szerint, minthogy Szolnok már elviselheti az ellenséges támadásokat s a viszonyok és ügyek kedvezően állanak, a megyei katonaság haza bocsátható. A budai pasának már megírtuk, hogy Szolnok építése ne magyaráztassék félre, ez pedig azt válaszolta, hogy a béke megszegetett. Nem tudom: vajjon ő felsége Szolnok ügyében küldött-e már valakit a török császárhoz, vagy mikor szándékozik küldeni? (Latin ered. Orsz. Ltár. Nádasdy-iratok.)

21. *Ágosta, 1550 okt. 25.* Ferdinánd király tudatván a pozsonyi kamarával, hogy Balassa Jánost és Zay Ferenczet szolnoki vezérkapitányokká kinevezte, meghagyja, hogy az évi fizetésök iránt tárgyaljon velök, úgyszintén az ottani pappal is ugyan az iránt. (Orsz. Ltár. Ben. resol. ad Camer. Poson. 1550 fol. 267.)

22. *Ágosta, 1550 okt. 25.* Ferdinánd királynak értésére esvén, hogy Szolnokon sókamara volt, de a mely a háborús viszontagságok között elpusztúlt, kérdést intéz a pozsonyi kamarához az iránt, hogy mikép lehetne azt ismét felállítani s vajjon Zay Ferencz alkalmas volna-e azon tiszt betöltésére. (Orsz. Ltár. Ben. resol. ad Camer. Poson. 1550 fol. 268.)

23. *Ecsed, 1550 nov. 2.* Báthory András Nádasdy Tamáshoz. — Szolnok kastélyt illetőleg pedig tek. és ngodnak azt írhatjuk, hogy a múltkor, mikor Egerben voltunk, a főkapitány úrral kirándúltunk a kastély megtekintésére, a mely már csak nem egészen kész és be van fejezve. De még dolgoznak rajta, mert a mily széles alapon kezdették, egy teljes év leforgása előtt aligha fejezhető be teljes tökéletesen. A mi az őrséget illeti, ha sok katona lesz benne (si multitudo militum inerit) s az ellenség nem lesz több, mint most a mennyi, akkor megoltalmazhatják. (Latin ered. Orsz. Ltár. Nádasdy-iratok.)

24. *A szolnoki vár építésekor tett kiadások jegyzéke.* (Töredék.) *Kiadási jegyzék az ő Felsége adójáról, t. i. 891 frt 89 denárról.* Kezdetett a német ácsok fizetése, t. i. hat személyé, kiket tek. és ngos néhai gr. Salm Miklós úr stb. Egerből küldött ide a szolnoki vár építésére, a kik itt Szolnok várában nov. 21-én kezdtek dolgozni s a kiknek heti fizetése e nappal kezdődik, mesteröknek Pongrácznak hetenként két magyar frtjával, a többi ötnek egyenként minden hétre két rénes frttal, a melyek összesen tíz magyar frtot tesznek ki.

Nov. 28-án a hat német ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 magy. frt.

Decz. 5-én ugyanazon hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 magy. frt.

Decz. 12-én ugyanazon hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 magy. frt.

Decz. 19-én ugyanazon hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 m. frt.

Decz. 26-án ugyanazon hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 m. frt.

Január 2-án ugyanazon hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 magy. frt.

Január 9-én ugyanazon hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 magy. frt.

Január 16-án ugyanazon hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 magy. frt.

Január 23-án ugyanazon hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 magy. frt.

Jan. utolsóján ugyanazon hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 magy. frt.

Január utolsó napján az egyik ácsot, Slam nevűt, a többiek szerszámok hozása végett Bécsbe küldvén, maradtak csak öten.

Febr. 7-én az öt ácsnak egy heti munkájokért adatott 8 m. frt 40 den.

Febr. 14-én az öt ácsnak egy heti munkájokért adatott 8 m. frt 40 den.

Febr. 21-én az öt ácsnak egy heti munkájokért adatott 8 m. frt 40 den.

Febr. utolsóján az öt ácsnak egy heti munkájokért adatott 8 m. frt 40 den.

Márcz. 7-én az öt ácsnak egy heti munkájokért adatott 8 m. frt 40 den.

Márcz. 14-én az öt ácsnak egy heti munkájokért adatott 8 m. frt 40 den.

Márcz. 21-én az öt ácsnak egy heti munkájokért adatott 8 m. frt 40 den.

Márcz. 28-án az öt ácsnak egy heti munkájokért adatott 8 m. frt 40 den.

Ápr. 4-én az öt ácsnak egy heti munkájokért adatott 8 m. frt 40 den.

Ápr. 11-én az öt ácsnak egy heti munkájokért adatott 8 m. frt 40 den.

Ápr. 12-én a Slam nevű hatodik ács visszaérkezett Bécsből.

Április 18-án a hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 m. frt.

Április 25-én a hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 m. frt.

Május 2-án a hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 magy. frt.

Május 9-én a hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 magy. frt.

Május 16-án a hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 m. frt.

Május 23-án a hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 m. frt.

Május 30-án a hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 m. frt.

E héten egy napot elhanyagoltak, nem akartak dolgozni, ennélfogva nem kaptak fizetést.

Junius 7-én a hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 magy. frt.

Junius 14-én a hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 magy. frt.

Junius 21-én a hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 magy frt.

Junius 28-án a hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 magy. frt.

Julius 5-én a hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 magy. frt.

Ez után távollétemben Horvathinovith uram t. i. jul. 12-től adott a hat ácsnak egy heti munkájokért 10 m. frtot. Ismét Horvathinovith uram ugyanazon ácsoknak jul. 19-től egy hétre fizetett 5 m. frtot és 60 denárt, fenn maradt tehát még ezért a hétért 4 m. frt és 40 denár.

Julius 26-án a hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 magy. frt.

Augusztus 2-án a hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 m. frt.

Augusztus 9-én a hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 m. frt.

Augusztus 16-án a hat ácsnak egy heti munkájokért adatott 10 m. frt.

Október 20-án Slam ácsnak, a kit a többiek ács-szerszámokért Bécsbe küldtek s a kinek Bécsből visszatértéig semmit se fizettem, de aztán ngos Teuffel Erasmus uram meghagyására 5 rénes frtot fizettem, a mi négy magy. frtot tesz ki.

Összesen 348 magy. frt.

A négy magyar ácsnak, t. i. Vincze Pálnak, Kömle Pálnak, Fodor Mátyásnak és Kis Mihálynak, a kik a biztos uraktól Egerből ide küldettek, fizetésök egyenként egy hétre 1 m. frt.

E négy magyar ácsnak két heti munkájokért márcz. 3-tól márcz. 17-ig adtam 8 m. frt.

Márcz. utolsóján ugyanezen négy magyar ácsnak két heti munkájokért adtam 8 m. frtot.

Összesen 16 m. frt.

Összegezése azon pénznek és fizetségnek, melyet a kőműveseknek, Bernát[1] *mesternek s a többi vele levő kőműveseknek munkájokért adtam és fizettem.*

Először decz. 6-án Bernát mester munkájáért a vele való leszámolásig adtam 6 m. frtot.

[1]) Gaballio Bernát. Lásd e folyóiratot 1889. 133, 136. lap.

Febr. 12-én Péter olasz kőművesnek a vele való leszámolásig adtam 70 denárt.

Február 21-én Bernát mesternek a leszámolásig adtam 5 m. frtot.

Ismét márcz. 2-án Bernát mesternek a leszámolásig adtam 6 m. frtot.

Márcz. 16-án Bernát mesternek a teljes leszámolásig adtam 2 m. frtot.

Ugyan az nap Péter olasz kőművesnek a teljes leszámolásig adtam 5 m. frtot.

Márcz. 20-án Bernát mester kőművesnek az előbbi fizetségnek, melyet én valamint István deák más pénzekből neki kiadtunk, hátralékába a vele megejtett leszámolás folytán márcz. 20-ig adtam 12 m. frtot 40 denárt.

Olasz Péter kőművesnek a leszámoláskor márcz. 20-ig, a már fölvett 4 frt 70 denárhoz adtam még 3 m. frtot.

Olasz Jakab staczonai kőművesnek (muratori de Staczona) a leszámoláskor febr. 18-tól márcz. 20-ig eső egy hónapi munkáért adtam 6 m. frtot 40 denárt.

János santhoi olasz, hűséges kőművesnek egy hónapra; t. i. febr. 18-tól márcz. 20-ig, a leszámoláskor adtam 6 m. frtot 40 d.-t.

Másik János kőművesnek, teyi olasznak (Italo de teÿ) egy hónapra, febr. 18-tól márcz. 20-ig a számadáskor adtam 6 m. frt 40 denárt.

Másik Olasz Péternek, bormai kőművesnek 20 egész napra, márcz. 1-től márcz. 20-ig a számadáskor adtam 1 m. frtot 35 d.-t.

Összesen 64 m. frt 15 denár.

A néhai tek. és ngos gr. Salm Miklós stb. és ngos Báthori András, Teuffel Erasmus, Aldana Bernát uraknak, ő felsége hadi biztosainak rendeletére a kémek részére több ízben tett kiadásoknak összegezése.

Nov. 18-án a Szegedre küldött Török Benedeknek költségűl adtam 1 m. frt 32 denárt.

Decz. 13-án a Budára küldött Fynthÿth Mihálynak költségűl adtam 1 m. frt 40 denárt.

Decz. 15-én a Pestre küldött Bernáth Istvánnak költségűl adtam 1 m. frt 35 denárt.

Decz. 17-én a Szegedre küldött Várkonyi Török Istvánnak költségűl adtam 1 m. frt 35 denárt.

Jan. 6-án a Budára küldött Kis Jánosnak költségűl adtam 1 m. frt 36 den.

Jan. 15-én a Pestre küldött Bernáth Istvánnak költségűl adtam 1 m. frt 80 denárt.

Jan. 17-én a Hatvanba küldött Fynthÿth Mihálynak adtam 80 denárt.

Jan. 26-án a Tolnába küldött Török Benedeknek adtam 1 m. frt 80 denárt.

Jan. 31-én a Budára küldött Fynthÿth Mihálynak költségűl 1 m. frt 80 den.

Febr. 4-én az ismét Pestre küldött Baráth Istvánnak adtam 1 m. frt 40 den.

Febr. 12-én Fynthÿth Mihály Budáról visszatérvén, Egerbe küldtem a biztos urakhoz, hogy azoknak személyesen mondja el, a miket értett, költségül adtam neki 80 denárt.

Febr. 14-én a Szegedre küldött Török Benedeknek költségűl adtam 1 m. frt 80 den.

Márcz. 21-én az urak megbízásából ismét Budára küldött Fynthÿth Mihálynak úti-költségűl adtam 1 m. frt 70 den.

Márcz. 25-én a Pestre küldött Baráth Istvánnak költségűl adtam 1 m. frt 35 den.

Ápril 6-án a Budára küldött Szentiványi birónak költségűl 80 den.

Ápr. 9-én a Hatvanba küldött Kis Jánosnak költségűl 75 den.

Ápr. 11-én az Ellesre küldött Török Benedeknek, mikor a török naszádok ott tartózkodtak, költségűl adtam 80 den.

Ápr. 18-án a Pestre küldött Baráth Istvánnak költségűl 1 m. frt 25 den.

Ápr. 22-én a basa táborába, mikor ez Pesten kívűl táborba szállott, küldött Fynthyth Mihálynak költségűl 1 m. frt 80 den.

Ápr. 25-én az Ellésre és Szegedre küldött Török Istvánnak 1 m. frt 75 den.

Ápr. 28-án a basa táborába küldött Kis Jánosnak 1 m. frt 75 denár.

Máj. 8-án Fynthyth Mihálynak, a ki a basa táborába azért

küldetett, hogy megnézze merre megy a basa által elküldött 300 lovas? adtam költségűl 1 m. frt 40 den.

Máj. 11-én az Ellésre küldött Török Benedeknek adtam 80 d.

Máj. 13-án a basa táborába, mikor ez Pestről Káposztás-Megyer felé megindúlt, küldött Baráth Istvánnak 1 m. frt 70 den.

Máj. 24-én a Szegedre küldött Török Benedeknek, mikor híre járt, hogy oda naszádok érkeztek, költségűl 1 m. frt 20 den.

Jun. 11-én a basa táborába küldött Baráth Istvánnak 1 m. frt 70 den.

Jun. 23-án a Budára a basa táborába küldött Fynthyt Mihálynak költségűl adtam 1 m. frt és 60 denárt.

Összesen 37 magy. frt 32 den.

A vár különböző szükségleteinek bevásárlására tett kiadások összege:

Decz. 5-én a néhai nagys. gróf uram rendeletére az ő felségének küldendő nagy, szárított potykák vételére Vezsenybe 1 m. frt 85 den.

Decz. 8-án négy font papir vételére adtam Tisza-Varsányba 38 denár.

Mikor István deák Bécsbe ment, a várhoz szükséges nagy lakatok vásárlására, adtam 10 m. frt.

Jan. 5-én a disznók megsózására, a melyeket a gróf uram engedélyével Dobó István uram ide hajtatott s a melyeket István deák a vár körűli szomszédos falukban vett, sóra adtam 10 m. frtot

Jan. 11-én a dögvészes disznók etetéséhez szükséges kása vételére adtam 16 denárt.

Jan. 28-án a kapuk és a puskaporokat tartó boltok javításához szükséges vas vételére Tisza-Varsányba adtam 80 denárt.

Ugyanaz nap az ő felsége tárházaihoz szükséges gyertyákra 20 denár.

Febr. 1-én a biztos urak rendeletére az ő felsége borait Gömör megyéből szállító kocsik részére More Gáspár uramnak 19 m. frt.

Márcz 2-án Bernát mesternek az árkok és töltések méréséhez vett gyeplüre (lorúm vülgo gywplew) adtam 18 denárt.

Márcz 16-án Jászberénybe fuvók és egyéb szükséges vasszerszámok vásárlására adtam 11 m. frtot.

Ugyanaz nap Turra hat font papir vételére adtam 48 denárt.

Márcz 20-án a várhoz szükséges különböző vas vételére Turra 50 denárt.

Jul. 6-án a Szabó Demeter szolnoki polgártól vett malomért 18 m. frtot.

Összesen 72 m. frt 60 denár.

A vár különböző helyein dolgozott paraszt és cseh munkásokra, valamint a Prini Gábor által küldött naszádosokra tett kiadások összegezése.

Nov. 28-tól decz. 11-ig a vár különböző helyein dolgozó paraszt munkásoknak fizettem 23 m. frt és 20 denárt.

Decz. 20-án a néhai gróf uram parancsára a Prini Gábor által küldött s a hajók őrizetére Szolnok várában hátra hagyott naszádosok teljes fizetésébe, a mint Prini Gábortól kapták, fél hónapra tizenegy személynek, kik közül egy tizedes (decurio), adtam egyenként 1 magy. frtot, a tizedesnek 2 m. frtot, összesen 12 magy. frtot.

Decz. 11-től decz. 26-ig a vár különböző helyein dolgozott paraszt munkásoknak adtam 7 m. frtot.

Összesen 41 m. frt 70 den.

A cseh árkolókra tett kiadások összegezése.

Febr. 23-án a cseh árokcsinálóknak, a kik Partus nevű kapitányjok alatt Morvaországból hozattak, munkájokért adtam 66 m. frtot.

Márcz. 24-én a Partussal levő ugyanazon cseh árkolóknak munkájokért ismét adtam 16 m. frtot.

Összesen 82 m. frt.

A szénégetésre különböző helyekre tett kiadások összegezése.

Márczius 3-án Nagy-Kőrös városnak szénégetésért adtam 2 m. frtot.

Ugyanaz nap Kécske falunak szénégetésért adtam 1 m. frtot.

Márcz. 5-én Újfalu városnak szénégetésért adtam 1 m. frtot.

Márcz. 14-én Jászberény városnak szénégetésért adtam 2 m. frtot.

Márcz. 17-én Kecskemét városnak szénégetésért adtam 3 m. frtot.

Ugyanaz nap Czegléd városnak szénégetésért adtam 2 m. frtot.

Ugyanaz nap Pótharasztja falunak szénégetésre adtam 80 denárt.

Összesen 10 m. frt 30 den.

Az ő Felsége élelmezési mesterének Szolnok várában, Halmon Farkas uramnak, borok vásárlására adott pénz összege:

Márcz. 8-án Halmon Farkas élelmezési mesternek borok vételére adtam 50 m. frtot.

Az ő Felsége fizető mesterének, Kannawyczer Kristófnak, ngos Teuffel Erasmus ur rendeletéből adott pénz összegezése.

Ő Felsége fizető mesterének Kannawyczer Kristófnak ngos Teuffel Erasmus úr rendeletéből adtam posztót Egervárában 88 m. frt értékben, és pedig kétfélét, egyik stamet, másik purpián, a mely posztót nekem Dobó István egri tiszttartó az egri puskás gyalogok fizetéséből, az ő felsége fizető mesterének gyalogosai fizetésébe adott; ugyanis én a velem Szolnokra küldött egri gyalogoknak — a legnagyobb szükségtől kényszerítve — az ő Felsége adópénzéből 88 m. frtot fizettem, a kiket ha nem fizettem volna Szolnok várából, valamennyien azonnal kivonúltak volna, a midőn a budai basa Erdélyből visszatérőben a Tiszán átkelt. A mely posztót azután Kannawyczer Kristóf nevezett Teuffel Erasmus akaratából Halmon Farkasnak, a szolnoki vár élelmező mesterének adott, a ki megint a kőművesek, ácsok s más munkások fizetésében szétosztotta.[1]) (Orsz. Ltár. Limbus.)

25. *Augsburg, 1550 decz. 8.* A király utasítja a pozsonyi kamarát, hogy nehány ágyút, puskákat, hadi gépeket s egyéb mindenféle ostromszereket szállíttasson haladéktalanúl Pozsonyból a szolnoki várba. (Orsz. Ltár. Benig. resol. ad cam. Poson. 1550 fol. 274.)

26. *H. n. 1550 decz. 18.* Gr. Tyerstain Nádasdy Tamáshoz. — Más újságot nem írhatunk, mint a mit harmad nappal ez előtt egy biztos emberünktől értettünk, a ki azt jelentette, hogy a török császár az elmúlt napokban, a midőn a budai pasa még az erdélyországi várakban volt, egy eunuchot küldött 1500 lovas kíséretében a Kazum pasához egy karddal, a ki a császár megbízá-

[1]) Kívül újabbkori írással: Zay Ferencz egri kapitány számadása a kir. bevételekről és kiadásokról.

sából kijelentette a császár akaratát és parancsát, hogy vagy azzal a karddal ölje meg magát, vagy pedig Szolnok és Eger várakat foglalja el, s a keresztyénségnek rablással, pusztítással, tűzzel-vassal, a mint csak lehet, minél nagyobb kárt okozzon; a ki most tétlenségével felhagyva nevezett eunuchot a budai pasa helyére tette, a kinek Konstantinápolyból rövid időn való visszatérését várja s mihelyest megérkezik, (mint a nevezett ember állítja) Kazum pasa Szolnok és Eger ellen indúl s e helyeket nem is akarja addig elhagyni, míg vagy el nem foglalja, vagy halálát nem leli. Ezen vállalathoz most nagyban folyik az előkészület Budán; 3000 kocsit rendeltek be, lovakat, ökröket, árkoló szerszámokat s azokhoz értő embereket; azonkívül hét faltörő ágyú már átszállíttatott Pestre, a többi mezei hadi gépeket pedig, a melyek táborában voltak, Szegeden hagyta. (Latin ered. Orsz. Ltár. Nádasdy-iratok.)

27. *Komárom, 1551 jan. 21.* Gr. Tyerstain Nádasdyhoz. — Huszonnégy ágyú szállíttatik Egerbe, onnan Szolnokba, bár, véleményünk szerint az építkezés, a mint ennek térképéből, vagy rajzából látjuk, még befejezetlen s nem tartjuk eléggé biztosnak mely, vélekedésünket (Teuffel) Erasmus úrnak megírtuk, mindazáltal az ő belátására bízzuk. (Latin ered. Orsz. Ltár. Nádasdy-iratok.)

28. *Bécs, 1551 márcz. 28.* Ferdinánd levele Fráter Györgyhöz. — Hírlik, hogy a budai pasa mindenfelől összegyűjtött csapatokkal, temérdek hadi szerrel Szolnok, vagy Eger, vagy valamely más erősség ostromára készül. Ezért szükségesnek látja, hogy a Báthory András magyarországi főkapitány által hozzá küldött csapatokat ez visszaküldje. (Tört. Tár, 1880. 57. l.)

29. *Bátor, 1551 ápr. 6.* Báthory András főkapitány tudatja Frater Györgygyel, hogy tegnap kapta ő felsége levelét, melyben azt írja, hogy a török nagy készülettel Szolnok, vagy valamely más vár ellen indúl; ennélfogva seregét ő is a török ellen küldi s kéri Fratert, hogy legyen segítségére. (Tört. Tár, 1880. 63. l.)

30. *Bécs, 1551 ápr. 16.* A király meghagyja a pozsonyi kamarának, hogy azon borok, melyek a komáromi vár körül az esztergomi érsekség jövedelméből beszedetnek, Komárom várában kiméressenek, a befolyó pénz pedig Szolnok várába küldessék, hogy azon az ottani katonaság részére bort vásároljanak. (Orsz. Ltár. Ben. resol. ad cam. Poson. 1551 fol. 24.)

31. *Bécs, 1551 ápr. 19.* A király helyben hagyja a pozsonyi kamara javaslatát a szolnoki vár élelmezése felől; tudatja, hogy értesítette Serédy Benedeket, hogy a szolnoki vár részére adjon az ő terményraktárából és a malmot is ott állítsa fel. (Orsz. Ltár. Ben. resol. ad cam. Poson. 1551 fol. 37.)

32. *Bécs, 1551 ápr. 27.* A király rendeli a pozsonyi kamarának, hogy miután a szolnoki vár úgy szükségli, három ügyes és szorgalmas naszádos vajdát Selyéről, vagy más honnan Szolnokra rendeljen; a hajók már készülnek számokra Máramarosban. (Orsz. Ltár. Ben. resol. ad cam. Poson. 1551 fol. 31.)

33. *Bécs, 1551 máj. 8.* A király a pozsonyi kamara ez évi ápr. 20 iki fölterjesztésére rendeli, hogy Selyéről a három naszádos vajdát két tizedessel s megfelelő számú evezősökkel azonnal indítsa Szolnok várába, hol Zay Ferencz kapitány rendelkezése alatt fognak állani, fizetésöket pedig a mezei hadak fizető mesterétől kapják. (Orsz. Ltár. Ben. resol. ad cam. Poson. 1551 fol. 46.)

34. *Bécs, 1551 máj. 11.* Ferdinánd a pozsonyi kamara április 28 iki felíratára válaszolja, hogy már nem kell gabonát kérni Serédy Benedektől, mert Sbardellati Ágoston váczi püspök jobbágyai Szolnokra annyi terményt összehordtak, hogy nincs elég alkalmas hely, a hova el lehetne rakni s így fél, hogy megromlik. Intézkedjék tehát a kamara, hogy e termények gondoztassanak. A tiszai malmot illetőleg azt rendeli, hogy miután az a víz lassú folyása miatt használhatatlan, készíttessen a kapitány állati erőre berendezett malmot; ehhez való mesteremberekről, ha nem volnának, gondoskodjék a kamara. (Orsz. Ltár. Ben. resol. ad cam. Poson. 1551 fol. 45.)

35. *Bécs, 1551 júl. 9.* A király véleményt kíván a pozsonyi kamarától az iránt, hogy Szolnok várában a régi sókamara helyre állíttassék-e? mert Heilmann Farkas szolnoki udvarbíró, tekintettel arra, hogy a Tisza folyó körül sok falu szorul rá, igen sürgeti. (Orsz. Ltár. Ben. resol. ad cam. Poson. 1551 fol. 102.)

36. *Bécs, júl. 22.* A király a pozsonyi kamarának megküldi a Horvatinovith Bertalan szolnoki várkapitány és jövedelmi tiszttartó részére készült utasítást azzal a felhívással, hogy vizsgálja át, a szükségesekkel egészítse ki s nevezett kapitánynak küldje meg. (Orsz. Ltár. Ben. resol. ad cam. Poson. 1551 fol. 105.)

37. *Pozsony, 1551 aug. 1. Utasítás a szolnoki vár kapitányjai és tisztviselői számára.* Ferdinánd, Isten kedvező kegyelméből Római császár, Magyar- és Csehország királya stb. Utasitás Horvathinovith Bertalan és Zay Ferencz híveinknek, Szolnok várába kinevezett kapitányainknak.

Midőn mi megbízva Horvathinovith Bertalan és Zay Ferencz hűségében, nevezett Szolnok várunknak gondját, őrizetét s mindennemű fentartását, további tetszésünkig rájok bízzuk és bennük meghiszünk, ők is tartoznak ezen előljárói tisztükben oly szorgalmatosak lenni, a mint ezt a mi bizodalmunk s az ő hitök megköveteli.

És pedig elsőben is, minthogy tudják, hogy mi ezen várat hű alattvalóinknak megvédése végett és javára nem csekély költséggel építettük a legalkalmasabb helyen, tehát összes fáradozásukat, igyekezetüket, vigyázásukat arra fordítsák, hogy a mi méltóságunkat és a haza épségét szivükön viseljék s ez által ezen, a keresztyénség ellenségének, a töröknek oly közeli szomszédságában levő vár felségünk, fenséges gyermekeink és utódaink részére minden módon megtartassék általok. A melynek megtartására bármit szükségesnek tartanak, az iránt a kapitányok minket, vagy főkapitányunkat mindíg idejében figyelmeztessenek, hogy minden szükségről idejében lehessen gondoskodni és rendelkezni.

Igyekezzenek főleg maguk közt a jó egyességet és egyetértést megőrizni, nehogy a visszavonásból és egyenetlenkedésből akár várunk, a mit az Isten eltávoztasson, akár Magyarországunk, más egyéb ügyben kárt szenvedjen.

A katonaságot, lovast úgy, mint gyalogost jó rendben és fegyelem alatt tartsák és pedig nemcsak azokat, a kik már rájok vannak bízva, hanem azokat is, a kiket, ha a körülmények úgy kívánják, a főkapitány, vagy más kapitányaink rendelkezésünk szerint, oda helyeznének, a kik közt, hogy viszálkodások, vetélkedések ne támadjanak, arról mindenképpen gondoskodjanak, ha pedig valamely okból támadnának, annak elnyomására, lecsendesítésére minden alkalmas eszközt megkísértsenek.

Vigyázás, őrség éjjel-nappal a kellő jó rendben legyen s arról semmikép se feledkezzenek el, minthogy azt nevezett várunk megtartása és az ellenség szomszédsága követeli; ezeket csupán helyet-

teseikre, vagy szolgáikra ne bízzák, hanem ők maguk, különösen éjjel feljárják, lássák és tapasztalják, hogy a magok helyén és rendben legyenek az őrök. Ha pedig azokat, a kikre az őrség bízatott, hanyagságon érnék, keményen büntessék őket s akarjuk és parancsoljuk, hogy általában mind azokat, a melyek a vár őrizetére, a katonai gyakorlatokra és munkákra szükségesek, a katonai fegyelem s a várvédelem szempontjából szigorúan megtartsák.

Akarjuk, hogy a katonákat, lovasokat úgy, mint a gyalogokat, a kik szolgálatunkra a várba befogadtatnak és elhelyeztetnek, a kapitányok úgy kiképezzék, hogy ne csak a fegyverfogást értsék, hanem a várerődítéssel járó dolgokra is készek és alkalmasak legyenek s azoktól semmi szín alatt ne vonakodjanak.

Ezen várunk alkapitányává pedig Móre Gáspár hívünket neveztük ki, a ki nevezett két kapitányunknak engedelmeskedjék s tőlük függjön, kivel kötelességeiben ú. m. a gyalogság feletti fegyelem tartása, a várkapunak idejében való bezárása és kinyitása, őrségek ellenőrzése s egyéb a vár megtartásához szükséges dolgokban kapitányaink is egyenlően s egyetértve osztozkodjanak.

A katonákkal, együttvéve úgy, mint egyenkint, kinek-kinek érdeme és rangja szerint, a mint katonákhoz illik, tisztességesen bánjanak a kapitányok és gondjukat viseljék, a rakonczátlanokat a többiek társaságától különítsék el s nemcsak a hűtlenségben gyanúsakat, hanem a kik a rossznak még csak a gyanújára is alkalmat adnak, távolítsák el és semmikép se engedjék őket a többi katonákkal érintkezni; sőt, ha úgy kívánják a körülmények, büntessék is őket.

A szomszédokat és nevezett várunk hű jobbágyait mindenféle, úgy ellenséges, mint bármi erőszakos bántalmazások ellen oltalmazni, védeni tartoznak.

Úgy szintén, ha értésökre jutott, hogy nevezett várunk környékén bármely birtok a királyi ügyészünkre visszaháramlott, arról felségünknek jelentést tegyenek.

Midőn pedig nevezett Szolnok várunk jövedelmének kezelését és gondozását egyedül mondott Horvathinovith Bertalanra bízzuk, ő, mint tiszttartónk minden szorgalommal rajta legyen, hogy a jövedelmek, melyek azon várhoz akár most tartoznak, akár ezután az ö hivataloskodása alatt tartozni fognak, vagy rendeletünkre

bármi igazságos módon oda jutnak, vagy juthatnak, általa összegyűjtessenek s gondoztassanak. Ezekben szükség esetén tiszttársa segélyével is élhet, a kit ezen segítség nyujtására ezennel kötelezünk.

A kiadásokról és bevételekről ezen tiszttartó pontos számadást vezessen, melyet nekünk, vagy kincstárunknak a maga idején bemutatni tartozik. Hogy pedig e kiadásokat és bevételeket jobb rendben betarthassa s a mint a szükség kívánja teljesíthesse, ezen tiszttartó mellé hívünket Heilmann Farkast rendeljük, hogy ő a tiszttartó által beszedett jövedelmeket s más életnemüeket hűségesen és szorgalmasan megőrízze és azon jó és igazságos rendtartással, melyet neki mi, vagy kincstárunk, vagy tiszttartónk elébe szabtunk, kiutalványozza és kifizesse és úgy a bevett, mint a kiadott jövedelmekről, élelmi szerekről s azok hátrálékairól nekünk vagy kincstárunknak annak idején bemutatandó szorgalmas és pontos számadást vezessen.

Horvathinovith Bertalan tiszttartónk és kapitányunk intézkedni és gondoskodni tartozik, hogy a vár ellátásához szükséges mindenféle élelmi szerek jó és elegendő mennyiségben készletben legyenek és alkalmas, biztos helyeken tartassanak, hogy az eső, vagy más szerencsétlenség miatt el ne romoljanak, meg ne semmisüljenek. Rendeljük továbbá, hogy a szükséges puskaporok, golyók s egyéb hadi szerek gondozására mind a tiszttartónak, mind a kapitányságban tiszttársának nagy figyelme legyen.

Minthogy pedig az ellenséges szomszédság miatt elkerülhetetlen, hogy nevezett kapitányaink kezébe foglyok ne essenek, erre vonatkozólag különösen meghagyjuk, hogy bármi féle foglyokat, főleg a törököket, bizonyos alkalmas, berendezett, megerősített helyen, jó őrizet alatt szigorúan és szorgalmasan tartsák, gondoskodjanak és mindenképpen vigyázzanak, nehogy valami módon, furfanggal, vagy csalárdsággal nevezett várunkra valami veszedelmet hozzanak.

Továbbá akarjuk, hogy a kapitányok mindenképpen óvatosak legyenek az embereknek a vár belsejébe való bebocsátása, vagy befogadása körül; így nagy vigyázattal és körültekintéssel legyenek és őrizkedjenek, hogy hű emberek helyett hűtlenek, álnokok, árulók be ne bocsáttassanak.

Továbbá, minthogy elhatároztuk, hogy a Tisza folyó megvédése és hatalmunkban tartása szempontjából Szolnok vára körül naszádok és hajóskatonák tartózkodjanak, élénk gondjuk legyen nevezett kapitányoknak, hogy a hajók biztos és védett állomást nyerjenek s mindenképp őrködjenek, hogy ellenséges szelektől, viharoktól veszedelem ne érje őket s bármi kárt ne szenvedjenek. Az evezőket és a hajók egyéb fölszereléseit, a mikor nem használtatnak, fedél alá, megerősített helyre tegyék és őrizzék, akár a váron kívül, akár azon belül, a mint alkalmasabbnak látszik.

Továbbá tartózkodjanak a kapitányok a szegény jobbágyok elnyomásától, azokon való jogtalanságoktól és őket szokatlan, elviselhetetlen munkákra ne kényszerítsék. Ha pedig az elkerülhetetlen szükség követeli, hogy a jobbágyok munkáját igénybe vegyék, abban oly mérsékletet tartsanak, hogy a szegénység elviselhesse.

Abban az esetben, ha mi nevezett kapitányainktól, Horvathinovith Bertalantól és Zay Ferencztől Szolnok várunknak át- és visszaadását követelnők, ők kötelességöknek ismerjék, a minthogy erre esküvel vannak kötelezve, nevezett várat összes ágyúival, tűzszerszámaival, hadi szerelvényeivel s mindazokkal, a melyeket kezökhöz kaptak, s a melyeket föl nem használtak, nekünk s nevezett fenséges gyermekeinknek és utódainknak, vagy a kiknek ez iránt határozott felhatalmazást adtunk, átadni s minden további vonakodás, vagy keresett ürügy nélkül helyreállítani és átszolgáltatni.

Általában pedig kapitányaink összesen és egyenkint mindazokúl, a miket nevezett Szolnok várnak védelme es oltalma szempontjából alkalmasoknak és a mi hasznunkra, hű alattvalóink épségére szolgálóknak vélnek, híven és szorgalmasan gondoskodjanak és mindent, a mit e részben eszközölhetnek, teljes erejökből foganatosíttassák és eszközöljék. Kelt Pozsonyban, 1551, augusztus hó 1-én. (Ered. fogalm. Orsz. Ltár Limbus.)

38. *Kolozsvár, 1551 aug. 8.* Fráter György kifejti Ferdinánd király előtt, hogy abeli rendelete, miszerint a tiszáninneni vármegyék jobbágyai barmaikkal mielőbb Szolnok várának építésére siessenek s ott 3—4 napig dolgozzanak, nehezen teljesíthető. A kunok, kik azon várral szomszédosok, könnyen oda mehetnek, azonban a biharmegyeiek részint a távolság miatt, részint pedig, mert a táborból csak a napokban tértek haza s újabb terhes szolgálatra képte-

lenek, az építkezésben nem segédkezhetnek. Sokkal előnyösebb lenne, talán, ha ő felsége Morvából hozatna vagy 1000, a várépítésben gyakorlott embert, a kik talán az adóból fizettetnének (Tört. Tár. 1880. 248. l.)

39. *Kolozsvár, 1551 aug. 10.* Frater György értesíti Ferdinándot, hogy meghagyta szolnoki tisztjének, miszerint a Szolnok várában levő hadi szereket vizsgálja meg. Szükséges a vár ellátására való jövedelemről gondoskodni, e czélra az egri és a váczi püspökség tizedeit jelöli ki, ő is a Szolnok körüli tizedeit mind a várra fordítja. Rendelkezett, hogy a környékbeli jobbágyság siessen a vár építésére. Csudálkozik, hogy Castaldo generalis Egerből jövet látta a várat s még se tett annak hiányairól jelentést. Mindenek előtt Eger és Szolnok megerősítéséről s élelmi szerekkel való ellátásáról gondoskodjék a felség, erre kérve kéri, mert mind a két várnak nagy fontosságot tulajdonít, úgy, hogy Szolnok elvesztével a vele összekötött Eger is elvész, Eger eleste pedig az egész országra csapás. (Tört. Tár, 1880. 249. l.)

40. *Bécs, 1551 aug. 11.* A király tudatja a pozsonyi kamarával, hogy a szolnoki vár kapitányai részére készített utasítást (lásd 36. sz. a.) helyben hagyja. Kapitányokká Horvathinovith Bertalant és Zay Ferenczet nevezi ki, alkapitánynyá, a ki mindkettőtől függ, Móre Gáspárt. A vár udvarbírójává s jövedelmi kezelőjévé Horvathinovithot, melléje pedig, hogy az élelmi szerek kezelésében segédkezzék s azokról kellő számadást vezessen: Heilmann Farkast. A szolnoki várban létesítendő sókamara iránti javaslatot nem hagyja helyben, mihelyest azonban az idő alkalmasabb lesz rá, akkor nem fogja ellenezni. (Orsz. Ltár. Ben. resol. ad Cam. Poson. 1551. fol. 117.)

41. *Bécs, 1551 aug. 24.* Ferdinánd értesíti Frater Györgyöt, hogy megkapta f. hó 17-én kelt levelét, melyben azt irta, hogy Zaránd vármegye, részint a nagy távolság miatt, részint, mert a török közelsége miatt első sorban a maga védelméről kell gondoskodnia, nem mehet Szolnok építésére. Ennélfogva a király teljesen Frater Györgyre bízza a vár iránti intézkedéseket. Minthogy a beglerbég nagy sereggel Eger, vagy Szolnok ellen készülődik puhatoltassa ki szándékát ideje korán, hogy Castaldot is segélyadásra

utasíthassa. A szomszéd vég váraknak már meghagyta, hogy legyenek készen mindenképp. (Tört. Tár. 1880. 256. l.)

42. *Bécs, 1551 szept. 20.* A király értesíti Frater Györgyöt, hogy tudomásul vette, miszerint azok a vármegyék, melyek a távolság miatt, vagy egyéb okból részt nem vehetnek Szolnok építésében, ahöz némi pénzsegélylyel járultak, még pedig portánként 25 denárral. Frater György szept. 8-án kérdést intézvén az iránt, hogy az igy befolyó pénzt Szolnokra, vagy Temesvárra fordítsa-e? a király azt válaszolja, hogy miután Szolnok építéséről már eléggé van gondoskodva, a pénzt Temesvár, Becse, vagy Becskerek megerősítésére fordítsa. (Tört. Tár. 1880. 265. 274. l.)

43. *Prága, 1551 decz. 31.* A király tudatja a pozsonyi kamarával, hogy a máshova kinevezett Zay Ferencz helyébe Petrovinai Pekry Gábort tette szolnoki várkapitánynyá, ugyanazzal a fizetéssel. Utasítja a kamarát, hogy a szükséges utasításokkal lássa el. (Orsz. Ltár. Ben. resol. ad cam. Poson. 1551. fol. 3.)

44. *Szolnok, 1552 jan. 28.* Horvathinowith Bertalan, szolnoki várnagy, Nádasdy Tamáshoz. — Tekintetes és nsgos, nekem mindig kegyelmes uram. Örökös szolgálatomnak ajánlása után. Jelenleg semmi ujságot se tudok tek. és nsgos uraságodnak irni, csupán azt írhatom, hogy a mult esztendő végén a beglerbég egy csomó levelet küldött hozzám, melyeket a török szultán a királyhoz írt s a melyeket ő Felségének azonnal elküldtem; az erre adott választ egy csomóba kötve a mult deczember utolsó napján küldtem a beglerbégnek, a ki meg a török császárhoz küldte. Szolgám még nem tért vissza, hanem Nándorfehérváron van a beglerbégnél s megvárja a jelentést, míg a hírnök a szultántól visszatér. (Lat. ered. Orsz. Lltár. Nádasdy-iratok.[1])

45. *Nyitra, 1552 máj. 9.* A nyitrai püspök értesíti Nádasdyt, hogy egy rácz jött Nándorfehérvárról, a ki határozottan beszéli, hogy az ottani beglerbég csak egy pasát vár urától, a kivel azonnal ostrom alá akarja venni Temesvárt vagy Szolnokot; mondja, hogy Buda és Esztergom felé nagy mennyiségű élelmi szert szállítottak. (Lat. ered. Orsz. Ltár. Nádasdy-iratok.)

[1]) E levél nem tartozik ugyan szorosan tárgyunkhoz, mindazáltal, mint a vitéz várnagy Szolnokon tartózkodásának egyik emlékét nem tartottuk haszontalannak a közlésre.

46. *Léva, 1552 máj. 19.* Teuffel Erasmus Nádasdyhoz. — Meghagyta nekem ő Felsége a mult pozsonyi tanácskozásban, hogy mielőbb Egerbe utazzam s onnan hadi szereket szállítsak át Szolnokba. A mint pedig Szolnokra érkeztem, Horvathinovith urammal közösen megállapodtunk, hogy a törökök törekvéseinek kipuhatolása végett két kémet küldjünk Szendrőbe, a kik közűl az egyik már visszatért, a másik kémkedés végett tovább utazott, hogy bennünket bizonyosabbá tehessen arról, a mi hirlik, hogy t. i. a török császár ezen a nyáron hadjáratot tervez ellenünk. Az, a ki visszajött, azt mondja, hogy a beglerbég nem messze Nándorfehérvártól táboroz s mintegy hatszáz lovát a mezőre küldte s azokon a a helyeken nem folyik semmi előkészület, a lovakat sem gyűjtik, mint az előző években, a mely előkészület, ha a császár táborba száll, az élelmi szerek, hajók s egyéb hadi szerszámok összehordásában szokott nyilvánulni. Hitelt érdemlő törökök után annyit biztosan állít, hogy a török császár lábfájása miatt ezen a nyáron személyesen nem fogja vezetni ellenünk a hadat. Oroszlán basa és a beglerbég fognak nagy számú sereggel útnak indulni, hogy Temesvárt, Szolnokot, Egert, ezt a három várat megostromolják, vagy ha mind a hármat nem is, legalább közülök kettőt. A többek közt azt is beszéli, hogy ha a mieink megkisértenék Esztergom vívását, akkor a török császár el van határozva azt a várat személyesen megvédelmezni. Jól tudja tek. és nsgos Uraságod, hogy az ezen vidék messze kiterjedő végházáinak, Szolnoktól kezdve idáig, oltalmazására mily csekély haderővel rendelkezem. A béke idején, a mikor fegyverszünet volt, sokkal nagyobb csapataim voltak, de azok részint elbocsáttattak, részint, Erdélybe vitetek. Hozzájárul ehez még az, hogy a meglevő csekély katonaság is, csaknem hat hónap óta nem kapta meg köteles zsoldját s nincs módjuk, hogy a jelen szűk viszonyok között magukat fentarthassák. Engemet minden órában üldöznek terhes sürgetéseikkel s már egyátalában nem tudok nekik mit felelni, nem tudom mit cselekedjem, hogy őket továbbra is összetartsam, mert lehetetlenség őket és lovaikat fizetés nélkül eltartani. Ha bizonyossá lesz, hogy a török ostromolni akarja Szolnokot, a bele való őrség teljesen hiányozni fog. Egerben is igen kevés az ember. Én nem mulasztom el ez ügyet gyakori leveleimmel ő felségénél hathatósan sürgetni. Tek. és nsgos Uraságodnak

is tudomására kívántam hozni, hogy ha esetleg, a mit Isten távoztasson, valamelyik várat veszedelem vagy baj éri, az az én hibámon kívül fog esni. Kérem tek. és ngos Uraságodat, hogy ha valami ügyben ő Felségéhez írna, a többek közt emlékeztesse ő felségét, hogy a végházak őrségeit megerősíteni méltóztassék, mert az, a mi most van, teljességgel nem elegendő. (Latin ered. Orsz. Lltár. Nádasdy-iratok.)

47. *Monostor, 1552 jún. 29.* Castaldo válaszolván Miksa főherczeg jún. 19. 20-ki leveleire, írja, hogy a spanyol katonák Szolnokból Olasz- és Németországba szöktek; csak huszonheten maradtak ott, de azok is menni akarnak, mert egy német kapitány rosszul bánik velök. (Tört. Tár, 1892. 158. l.)

48. *Gyula, 1552 aug. 13.* Vas László írja Castaldónak, hogy Ahmet a Tiszán túl egyenesen Szolnok ellen szándékozik. (Tört. Tár. 1892. 282. l.).

49. *Bécs, 1552 aug. 20.* A király gyakrabban hallván Nagy-Várad gyenge voltáról s értvén, hogy Amhát seregének egy részét ellene indította, meghagyja Castaldónak, hogy az ottani ostromszereket szállíttassa Egerbe, vagy Szolnokba, Varkócsot pedig az őrséggel rendelje ki Váradról. (Tört. Tár, 1892. 285. l.)

50. *Győr, 1552 aug. 17.* Kunigspergh Honorius Nádasdy Tamáshoz. — Temesvár állapotáról más bővebb hírt nem kaptunk, csak azt, hogy a török bírja; innen az ellenség Lippa felé vonúlt oly tervvel, hogy a Tiszán túl egyesül a budai pasával; hírlik, hogy a mint a két pasa egyesült, Egert, vagy Szolnokot szándékoznak ostromolni, erről azonban biztosat még nem írhatok (Latin ered. Orsz. Ltár. Nádasdy-iratok.)

51. *Szászebesi tábor, 1552 aug. 24.* Castaldo tudatja a királylyal azt a hírt, hogy a török Szolnokot támadja meg. Nyáry Lőrincz gyalogosokat kér. Utasította Tóth Mihályt, hogy 300 gyaloggal siessen oda. (Tört. Tár, 1892. 286. l.)

52. *Szolnok, 1552 aug. 24.* Nyáry Lőrincz segélyt kér a Szolnok ellen igyekező Amhát és budai pasa ellen. A német őrség garázdálkodik, a mai napon sok házat és a lőszerek nagy részét elhamvasztották. (Tört. Tár, 1892. 286. l.)

53. *Eger, 1552 aug. 25.* Dobó István és Mekcsey István közbenjárásra kérik Ráthkay Pált, hogy a királynál Eger és Szol-

nok részére segélyt eszközöljön ki. Szolnokot, melynek őrsége nagyobb részben beteg, tegnap szállotta meg a török. (Tört. Tár, 1892. 286. l.)

54. *Szolnok, 1552 aug. 28.* Nyáry Lőrincz írja Castaldónak, hogy ötöd napja már, mióta a budai pasa megszállva tartja Szolnokot, de még be lehet jutni, azért segélyt sürget.

Ugyanekkor a szolnoki spanyolok is segélyt kérnek Castaldotól. (Tört. Tár. 1892. 287. l.)

55. *Bécs, 1552 aug. 31.* A király meghagyja biztosainak: Serédy György és Werner Györgynek, hogy a Szolnokba és Egerbe küldendő katonaságról gondoskodjanak. (Tört. Tár, 1892. 291. l.)

56. *Kassa, 1552 szept. 5.* Werner György értesíti a királyt, hogy az egri kapitányok az ő felszólítására se küldtek 200 gyalogot a szolnokiaknak, azt adván okul, hogy ők épp oly veszedelemnek néznek elébe, mint a szolnokiak. Hír szerint Ahmet pasa seregével aug. 27-én Szegedhez közel átkelt a Tiszán, hogy Szolnok ostromára menjen. (Tört. Tár, 1892. 479 l.)

57. *Szászsebesi tábor, 1552 szept. 8.* Magister Matthy (!) Nádasdy Tamáshoz. — A török Szolnokból folytonos kicsapásokat eszközöl, Várad, Debreczen s a szomszéd helyek már elpusztultak; a lakosok részint a hegyek közzé s erdőkbe menekülnek, részint a törökhöz állanak. (Latin ered. Orsz. Ltár. Nádasdy-íratok.)

58. *Szempcz 1542 szept. 10.* Thurkowith Nádasdyhoz. — Szolnok, némelyek szerint, be van véve, más okszerint még ostromoltatik, ideje volna már, ha az úr Isten ránk fordítaná könyörülő szemeit, mert az utolsókkal küszködünk, noha mérhetetlen vétkeinkért igazságosan szenvedjük e csapásokat s gonoszságaink méltó jutalmát megérdemeljük. (Latin ered. Orsz. Ltár. Nádasdy-íratok.)

Dr. ILLÉSSY JÁNOS.

KÉT HADI ESEMÉNY A XIII. ÉVSZÁZBÓL.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

1278-ban Rudolf helyzete kedvezőtlen volt; néhány sváb úron kívül alig volt híve, még Bécs polgárai is nyiltan bevallották, hogy jobban szeretnék ha elhagyná őket s arra kérték, csináljon helyet Ottokárnak, ne hozza őket veszedelembe. Rudolf jól tudta, hogy Németországban, hol szegénységét vagy fösvénységét elárulo kopott ruhái, származása stb. miatt gúnyolták, nem fogják addig királynak elismerni, míg leghatalmasabb ellenségét, Ottokárt, le nem veri.

Ottokár a Babenbergiek 1246-ban történt kihalása után elfoglalta azok megüresedett birtokait és Aachenben nem hódolt Rudolfnak, nem ismerte el királynak s fölhívásának nem tett eleget, nem adta vissza az interregnum idejében szerzett birodalmi hűbéreket, sőt a király átkával sem törődött s 1278 tavaszán körülbelül 30 ezernyi seregével dél felé, Bécsnek vette útját.

Rudolf hiába várt a birodalomból való segítségre; Khuenring Henrik osztrák marsal is föllázadt ellene; sokan, kik előbb az ő pártján voltak, mint Henrik bajor herczeg is, nyiltan Ottokáréra tértek. Ennek következtében Rudolf felsőnémetországi birtokaitól el volt zárva. Henrik herczeg nem engedte meg a Straubingon való átmenetelt a Rudolfhoz szándékozó németeknek.

Sok Ottokártól megvesztegetett lovag csak az alkalmat várta, hogy a királyt a faképnél hagyja.

Rudolf csekély számú híveivel Bécsből Marcheggbe ment, aug. 14-én, a magyar hadak megérkezését bevárandó, hova régi híve, a baseli püspök, is megérkezett; itt kellett e kipróbált hívétől hallania, hogy Németországból több segítségrenem számíthat, innen

irányította az e közben ide érkezett, Sóos György vezette a magyar előhadat észak felé, hogy a cseh hadak számerejéről hírt szerezzen. Rudolf róluk csak annyit tudott, hogy a jelentéktelen drosendorfi erőd körül táborozik, pedig Ottokár Laa falai alá ment azt elfoglalandó, és oda augusztus 6-án meg is érkezett.

Ottokár czélja akkor, a mikor Alsó-Ausztria nyugati része felé irányította seregét, nézetem szerint az volt, hogy megakadályozza a birodalmi segítségnek Rudolfhoz való jövetelét; akkor pedig mikor Laa felé fordúlt, tudnia kellett, hogy efelől nincs mit tartania, mert Henrik bajor herczeg úgy sem ereszti birtokain át a Németországból Rudolfhoz igyekezőket s ugyan ekkor esnetett tudomására a magyar király közeledése; ezt megakadályozni nem kísérlette meg, mert Lengyelországból és Szileziából a várt segítség nem érkezett meg.[1]) Az ezekre való várakozás adja meg kulcsát annak, hogy miért nem ment Bécsbe s hogy miért nem kerítette hatalmába a Duna vonalát. Ha nem kellett volna még várnia a késedelmező segítségre, nem lenne tétovázása megmagyarázható; támadólag lépett föl, de a kellő határozottság és gyorsaság nélkül s ennek komoly okának kellett lenni, mert azt, hogy terv nélkül működött volna, Ottokárról föltételezni nem lehet.

Mielőtt a tulajdonképeni működés leírását megkezdenénk, lássuk a két szemben álló fél haderejét, melyet az alábbi kimutatás foglal magában:

Rudolf részén:

magyar lovasság	40,000 [2])
kun lovasság	16,000 [3])
összesen	56,000
Rudolf lovassága	2000 [4])
Rudolf gyalogsága	? [5])

[1]) Chron. Bohemiæ ad a. 1300. op. Ludwig Rel. XI. 310.

[2]) Venczel IV, 170. l. A codex epistolarum Rudolfiban 79. szám alatt található leveléből Rudolfnak azt olvassuk, hogy a magyarok 40,000-en, a kunok 16 ezeren voltak.

Zürich város legrégibb évkönyve szerint 2000-en voltak azok, kik a betörésre lévén szánva vérttel voltak ellátva.

[3]—[4]) Köhler II. Anhang. 779. l.

[5]) Rudolfnak csekély számú gyalogsága a podgyászt őrizhette, mert

Ottokár serege:

lovasság	6500
gyalogság	24,500
összesen	31,000[1]

Míg a magyar király várva várt derék hada Marchegghez érkezett, az alatt a Soós György vezette előhad megtalálta Laa alatt a cseh király seregét, ki nem is sejtette a közeledő veszedelmet, míg körülbelül augusztus 16-án észre nem vette, hogy a 2000 főnyi magyar elővéd s az azt nyomban követő 6000 főnyi támogató csapat[2] vele szemben áll s rajta is üt. E hadászati elővéd a hadviselésnek őseitől öröklött alapelvei szerint működött; minden oldalról jövő ismételt támadásaival, nyilainak az ellenségre záporként való zúdításával annyira nyugtalanította a cseheket s annyira fenyegette visszavonulási vonalukat, hogy azok Laa ostromával fölhagytak és Prinzendorfon át[3] Jedenspeigenhez vonúltak. Fölriasztásuk alkalmat szolgáltatott Soósnak az ellenség számát megtudni.

semmiféle adat sem emlékezik meg működésükről; ezt tartja Köhler «Entwickelung des Kriegswesens» stb. című művében. Némelyek a Chron. Colmar. adataira támaszkodva azt állítják, hogy a magyar sereg csak 15 ezer emberből állott, Köhler ezek véleményét nem osztja s hivatkozik Lászlónak a «Hazai okmánytár» III. 28, 20. szám alatt található 1279-ben kelt okiratára, melyben azt írja, hogy az ország teljes hadereje mozgósítva volt. Nézetem szerint, ha 15,000 embernél nem is volt sokkal több, azért a magyar király serege számánál fogva sokkal tekintélyesebb volt Rudolf seregénél, mely biztosan tudjuk, hogy 2000 fő volt.

Ezért nem helyes ebben az esetben «verbündetes Heer»-ről beszélni, mint Bunsen teszi, mert verbündetes Heer-ről csak ott lehet szó, hol két Heer van. 2000 főnyi csapatot pedig nem lehet egy 56 ezernyi mellett, de még egy 15—20 ezernyi mellett sem annak tekinteni.

[1]) Köhler II. 119. Ezzel egyezik Victring adata is (Font. I. 309.), mely szerint a csehek 30,000-en voltak és Fuscus Tamás is (M. G. Script. XXII. 526.)

[2]) Contin. Claustroneob. VI. 745. Quosdam pugnaciores ungaros et cumanos circiter 8 millia stb.

[3]) Köhler II. 104. l. 2. idézet «contra Prunsendorf in prato pernoctando mane juxta omnem Morave, in quodam circumflexu per sex dies repausans exercitum suum pluribus et fortibus augmentavit.

A cseh írók azt mondják, hogy az élelmiszerek hiánya miatt vonúlt vissza Ottokár s nem az ellenség működése következtében; de ez az állítás nem egyéb mint a dolog szépítése; mert szenvedhet-e ostromló sereg augusztusban a termékeny Morvavölgyben szükséget, ha a háta mögötti vidékhez vezető útak s magán a vidéken való közlekedés biztosítva van? E vidékkel való összeköttetésüket fenyegette a magyar előhad s ez kényszerítette őket a visszavonulásra, alapjukhoz való közeledésre, honnan nem annyira élelmet, mint Lengyelországból és Sziléziából jövő harczosokat vártak. Ez alatt a magyar király is megérkezett Marcheghez, s Rudolffal való megállapodása szerint augusztus 23-án átkelt a Morván.

Rudolfnak, kihez Németországból sokkal kevesebb segítség érkezett, mint remélte, ki hiába írta birodalmi híveinek, hogy ha szept. 8-ig nem érkezik segítség, el van veszve,[1]) a tulajonképpeni működést a magyaroknak kellett átengedni s jó távolságban hátra maradni, mi által a működő magyar seregnek mintegy tartalékává lett. Ha más positiv adat nem lenne, ez a körülmény is bizonyítaná, hogy Rudolfnak hadereje mily csekély volt, mert az akkori úgynevezett lovagias fogalom szerint szégyen volt[2]) hátra maradni s e szégyen miatt senki sem akart tartalékban lenni.

A magyar sereg augusztus 23-án Stillfriedtől északra körülbelül $2^1/_2$ mfre ment; Rudolf lassan és jó távolságban követte a magyar hadat,[3]) azért is, hogy ha azok vissza vettetnének s megfutamodnának, őt is magukkal ne sodorják.

[1]) Köhler a Chron. Colmar. nyomán.

[2]) Köhler II. 116. Der Gedanke den Ungarn den Vorstreit zu überlassen lag bei den Vorurtheilen der Zeit keineswegs so nahe, als es scheinen möchte, da hierin die grösste Ehre gesucht wurde. S ezt az «Ehre»-t semmi esetre sem engedik vala át a magyaroknak, ha átalában ők szóba jöhettek volna. Itt általában nem az előharczolást engedték át, de alkalmazkodtak ahhoz, a mit a Rudolf segítségére jött magyar hadsereg tenni jónak látott.

[3]) Als das Heer im Vormarsche von der Höhe zum Weidenbach herabstieg, stimmte der Bischof von Basel die Weise an:

«Sand Marey, mutter und maid
All unsre not sy Dir geclait.»

Das ganze Heer deutscher Zunge — die Ungarn waren schon voraus — stimmte ein. Köhler II. 125.

A magyarok külön s Rudolf mögöttük menetelő csapatával szintén külön táboroztak, Stillfried közelében. A magyarok elől lévén, legfölebb is 1/2-mnyire voltak a csehek jedenspeigeni táborától.[1]) Itt maradtak 26-ig. Sóos Györgynek s az elővédnek e napon az a föladat jutott, hogy a Morva jobb partján Stillfried és Dürnkrut között elterülő árteret, mely a felső Weidenbachtól északra esik, derítse föl; mert nem tudták, hogy nem ingoványos-e, ezt pedig fontos volt tudni, tekintve azt, hogy a működő sereg csupa lovasságból állott.

Az elővéd meggyőződött arról, hogy e völgy zsombékos és helylyel-közzel nádas ugyan, de azért száraz s aztán vissza nyomta a cseh előörsöket, melyek Dürnkrut körül s a magas völgyszegélyen voltak fölállítva.[2]) Sóos György működése minden tekintetben kiállja a kritikát. Ebben az esetben is úgy cselekedett mint Laanál, csak kisebb részét rendelte a földerítésre s az előörsök visszanyomására, nagyobb részével kellő távolságban mint támogató csapat követte előre küldött részét s a völgy nyugati szegélyét kellő módon megszállta, honnan kényelmesen szemmel tarthatta a cseh

[1]) Tört. Életrajzok. Kun László. 65-ik lap.

[2]) St. R. Chr. CXLII

die Valben runden dan
unz daz si kômen an daz rôr,
als ich hân gesprochen vor.
dô man sich des moses versach,
hinan ze furten was in gâch.
nû erfunden si daz schiere
daz des planes riviere
war trucken unde herte
daz si an ir geverte
nihtes irt noch soumt.
von in wart gegoumt
und sâhens albedinte — (ausdrücklich)
daz der Bêheim wartliute
uf dem berge hielten
und der warte wielten.
die Valben si der beherten — (sichern)
wand si sich ir unlange werfen
wand sis mit schuzen und mit slegen
der Bêheim seiten hin enkegen.

tábort, melyet később megrohant és körülbelül 200 foglyot ejtett. Vitézi tetteit fölsorolja László király több adománylevele. Látjuk tehát, hogy eleink sohasem bocsátották harczba egész erejüket, a vezér mindig tartott valamit kezében a végső esetre, az ütő kártyát utoljára tartotta fönn még ebben az esetben is, mikor Sóos tudta, hogy a magyar derék had igen közel van hozzá.

A csatatér, melyen a döntő harcz *augusztus 26-án* történt, Dürnkrut és Jedenspeigen között terül el, nyugaton a Morvával körülbelül egyenközűen észak-déli irányban húzódó dombsor, északon szintén dombok, keleten a Morva folyó, délen a mindenütt könnyen átgázolható Felső-Weidenbach határolja.

Az említett észak-déli irányban húzódó dombhát egyik szakadékában van Jedenspeigen s tőle délre 1/2 mértföldnyi távolságban Dürnkrut, ettől délre pedig 1000 lépésre a Felső-Weidenbach.

Tévesen tűntetik föl a dolgok állását azok, kik azt mondják, hogy a magyar sereg Rudolf elővédének tekintendő, mert elővéd az a csapat volt, melyet György mester vezetett, a derék-had a magyarok két harczvonala, a tartalék pedig — ha tartalékról egyátalán lehet szó — Rudolf csekély 2000 főnyi hada.

Ottokár serege, mely hat csapatra tagozódott,[1]) valószínűleg három nagyobb egységbe volt csoportosítva.[2])

1-ső csapat	cseh	I-ső csoport
2-ik «	morva és pilseni	
3-ik «	meisseni és thüringiai	II-ik csoport
4-ik «	lengyelek	
5-ik «	lengyelek	III-ik csoport, ennél volt Ottokár király.
6-ik «	szászok és bajorok	

Jedenspeigentől keletre a Krutfeldnek nevezett lapály szélén volt a cseh tábor.

A tábor előtt délre csak gyönge előörsök állhattak, mert a kun ijjászok a csata napján és azelőtt is akadály nélkül keltek át a

[1]) Oest. Reim-Chronik CXLVI.

[2]) Aufstellung in 3 Treffen geben die Chron. Colm. und die Salzburger Annalen. Köhler II.

Felső-Weidenbachon s folytonosan lövöldözték a cseheket, különösen akkor, mikor a csatára rendezkedtek.

A magyar derékhadat, mely két harczra volt alakítva, az ifjú király helyett Csák Máté vezette.[1]) Rudolfnak csekély, szintén két harczvonalba alakúlt hada — a források megegyező adatai szerint 2000 ember — a magyar sereg külön tartalékának tekintendő.

Rudolf első vonalába a sváb, karinthiai és krajnai, továbbá a salzburgi érsek lovagjai voltak osztva; a második harczvonalat Rudolf személyes kíséretét tevő hívei alkották, hátvédét pedig Capellen Ulrich lovag 60 lovaggal.

Rudolf hada nagy távolságban követte a magyarokat.[2])

A csata megkezdésekor a magyarok elővéde s a Csák Máté, valamint az István comes[3]) csapatának könnyű fegyverzetű része a táboruk előtt gyülekező cseheket — különösen azoknak I-ső harczvonalát — minden oldalról körűlvette és lövöldözte. A betörésre szánt, részben nehéz fegyverzetű, magyar csoport két harczvonalban egymás mellettállott a cseh fölállítással szemben, várva a betörésre való kedvező pillanatot. A csehek II-ik csoportja úgy látszik nem állott az I-ső mögött, hanem attól oldalt bizonyes távolságra, mert különben az I-ső csoport visszaveretése után ezt s nem a III-ikat

[1]) Fejér. Cod. dipl. V_2. VI. Ch. 1279. Idem Ladislaum terram a Castellano Soproniensi ob proditionem arcis ablatam, Dionysis de genere Osl confert.

. . . . . propter multiplicia obsequia et fideles famulatus Magistri Dionysii filii Petri de genere Osl, quæ nobis in diversis regni nostri expeditionibus laudabiliter impendit, et specialiter in exercitu nostro, quem contra regem Boëmiæ pridem moveramus, in quo quidem conflictu idem Rex Boëmiæ exsitit miserabiliter in teremptus, gloriosum exhibuit famulatum in eo videlicet quod *Mathaeum Palatinum* pridem Dominum Suum *principem hinc temporis militiae nostrae* de equo suo electum ab acie opposita non sine sui cruoris effusione defensavit etc. etc.

[2]) Köhler, II. 125. König Rudolf mag überhaupt die zu enge Berührung mit den Ungarn gescheut haben, da ihre grosse Zahl und der Staub — es war August — die deutschen Truppen völlig umwickelt und das Eingreifen derselben in's Gefecht erschwert haben müssen. Daher die *ungewöhnliche* Enfernung, in der die Treffen einander blieben.

[3]) István országbiró, kit a németek «schillpergi», vagyis «vértesi» grófnak neveztek, kinek ősi fészke Gut a Vértes hegység alatt feküdt (Pauler Gy.: «A magyar nemzet története»).

sodorta volna magával. A király a II-ik csoporttal személyes ellenségét Rudolfot kereste s mikor a birodalmi zászlót látta a Felső-Weidenbachnál föltűnni, oda rohant.

A III-ik csoport az I-ső mögött állott, azzal együtt jutott rendetlenségbe, de ismét gyülekezett a tábor körül, s a mint látni fogjuk, a megfutamodott II-ik csoportot vette föl.

A magyarok, kik rendezkedésük közben támadták meg a cseheket, visszaverték a Milot által vezetett első csoportot,[1]) mely megfordúlt s a mögötte álló harmadik csoportot (iengyelek) is magával sodorta. Utóbbiak azonban, úgy látszik, összeszedték magukat, mert később ezekhez vonúlt vissza a csehek második harczcsoportja.

A csehek első csoportja és a magyarok közötti összeütközés a csatatér nyugati oldalán történhetett s a harcz lefolyásának képét Kézai szavaiból elég világosan megalkothatjuk, ki azt mondja, hogy a «magyarok rohamait és nyilait kiállani nem bírva, embereivel megszalada s utána a lengyel zsoldosok (III-ik csoport) bomlott seregben szintén futának a csehekkel együtt». És előbb «kiknek lovait és a magokat (a csehek első csoportját) a király magyarjai és kunjai nyilaikkal sebezve úgy háborgatják» stb. stb..... Tehát a kunok és az ijjal ellátott magyarok nyílzáporral rendetlenségbe hozták a csehek első csoportját s aztán megrohanták, betörtek a megingatott, szakadozott sorokba s megfutamították azt.

A csehek II-ik csoportja az előbbeni pontban leírt események idejében nem volt a küzdelem helyén s ezért volt lehető a kunoknak a cseh podgyászban rabolni,[2]) mely az első és harmadik csoport megfutamodása után csekély födözettel állhatott a tábor helyén.

Ezt Ottokár vezette, ki a Weidenbachtól északra találkozott Rudolf első harczvonalával s azt visszaverte,[3]) de üldözése közben

[1]) Chron. Sanpetr. 114. Comani et Ungari prœlium in choaverunt contra invadentes Boëmarum. (Köhler.)

[2]) Kézai. V. 1.

[3]) Ann. S. R. Salisb. 803. Cumenim videret (Ottokar) primam nostre partis aciem a sorum facie improbe declinantem.

Chron. Colm. 250. «Exercitus autem regis Boemiæ forcior erat et eos retrocedere faciebat.»

Joh. von Victring «Ottakarus sicut leo seviens irruens Rudolfi aciem discindebat» (Köhlernél, 129. l.)

Rudolf második harcz-csoportjával találkozott a Weidenbachon [1]) túl — tehát attól délre. Ennél volt Rudolf is. A két fél között kemény tusa fejlődött ki, melyben Rudolf lova is fölbukott, őt maga alá temetve.[2]) Erre a mozzanatra kell több forrásnak azt a tudósítását vonatkoztatni, hogy a csata a *németekre nézve* (Rudolfra) kedvezőtlenül alakúlt, mert a csatatér más pontjain németek nem, hanem mindenütt magyarok voltak s ezeknek még pillanatnyi kedvezőtlen helyzetéről sem szól egy adat sem; valamennyi forrás, az Ottokár-féle Oesterreichische Reimchronikot kivéve, említi az osztrákoknak, tehát Rudolf hada egyik csoportjának megfutamodását s a Chron. Sanpetri kijelentése, mely szerint a győzelem majdnem a cseh király kezében volt, szintén csak erre a másodrendű episodra vonatkozhatik.

Ezután a Rudolf vezette 2-ik hadcsoport, mely körülbelül 300 nehéz lovasból (verdeckte Hengste) [3]) állott, tovább üldözte Ottokárt a jedenspeigeni csatatérig, hol aztán a csehek 3-ik csoportja — a lengyeleké — vette föl. Rudolf is oda érkezett azzal a Capellen vezette 60 lovaggal, kik őt a catastrophától megmentették.

Az elmondottakból látjuk, hogy az augusztus 27-iki események három mozzanatra csoportosíthatók. Az első és pedig a főmozzanat az, melyet Kézai ír le, mely a magyar hadak és a cseh sereg 1-ső és 3-ik csoportja között játszódott le; a második, mely csak annyiban nem egészen mellékes epizod, mert Rudolf és Ottokár állott ott egymással szemben, a csatatértől délre a Weidenbachnál történt meg, s erről írnak a német krónikák különösen az Oest. Reimchronik írója Ottokár, ki elmondja, hogy itt

[1]) Hogy ez a Felső-Wiedenbachnál történt, az Archiv für Schweiz. Gesch. II-ben foglalt Winterthuri János följegyzéseiből kivehető. (Köhler II. 131.)

[2]) Zellweger: Gesch. des appenzellischen Volkes I. Urkd. XL. Ddato Wien, 1279. Da er uns uf hub usz dem bacht, da wir nider geschlagen lagent, da mit er uns des lebens gehalt und den val der uns mit geding uf was gesetzt, den want er uns.

Rudolfnak egy másik levele Bodman 101. old., melyben a marcheggi templom számára adományt tesz, «in loco ab eodem ecclesia non longe distante nos, quasi in augustii mortis positos, liberavit stb.»

[3]) Chron. Col. M. G. III.

Rudolf maga is veszedelemben forgott, míg Capellen lovag 60 lovagjával nem jött megmentésére és hogy ő saját biztosságával nem törődve, azt a csapatot, melyet személyesen vezetett, Ottokár király üldözésére küldte.[1]) És végre a harmadik, melyben az Ottokárt üldöző csoport s Rudolf a jedenspeigeni csatatérre érkeztek, a mikor a csata általános lett. Erről írnak a német krónikások és Kézai is, de mert egyik is másik is, tulajdonképpen csak fejedelmének históriáját írta, csak saját embereikről emlékeznek meg. Kézai a németekről nem, a német krónikások a magyarokról nem emlékeznek s ez nagy hiba mind a két részről; de sokkal kisebb jelentőségű Kézai mulasztása, mint a német krónikásoké, mert ő csak egy kis töredékről hallgat, míg amazok huszszor annyi seregnek működését ignorálják, a kik nélkül pedig aligha lett volna alkalma annak a bizonyos sokszor említett Capellen-féle 60 lovagnak a csehek oldalába törni s aligha nem még tovább tart a «Römisches Reich deutscher Zunge»-ban az interregnum.

A német krónikások később írtak, olyan emberek elbeszéléséből merítve adataikat, kik Rudolf kis csapatában voltak s csak arról beszéltek a mi ott történt, úgy tűntetve föl a dolgot, mintha az lett volna a főesemény; s ez igen természetes, mert a ki valaha hadjáratban vagy nagyobb gyakorlatoknál volt, tudni fogja, hogy a valamely csoportba beosztott kisebb rangú tiszt mily keveset lát s mily keveset tud az összműködésről, mily kevés áttekintése lehet s mennyire kevéssé lehet neki arról fogalma, hogy az ő csapatának működése milyen helyet foglal el az események lánczolatában. Kézai ellenben, mint László király udvari papja, abban a helyzetben volt, hogy a csata után kevés idővel olyan katonai szemmel itélő emberektől hallotta a csata lefolyását elbeszélni, kik a királylyal a csatatér nyugati oldalán emelkedő valamelyik dombról[2]) nézték azt, tehát az egész Kruth-

[1]) Chron. Colm. 251. Venerunt autem ad eum de suis circiter quinquaginta. Köhler idézete II. «Non curetis de me non est vis de uno homine, sed progredimini ad conflictum! Illi vero dimisso rege prostrata trudentes et progredienter viriliter».

[2]) Steir. R. Chr.

Kunig Ladisla den jungen
Sy furten von Streit dan
auf den perikh ob den plan.

feldet belátták, s láthatták a fő és mellék epizódok alakulását és lefolyását egyaránt.

Kézai s azok a forrásművek, melyeket több helyt idéztem, kiegészítik egymást s az események elég világos képét tárják elénk, a részleteket persze pontosan nem ismerhetjük meg belőlük, mert nem kell elfelejteni, hogy sem Kézai sem a német krónikások nem voltak vezérkari tisztek s nem írtak csatajelentéseket abból a célból, hogy azokból a csata lefolyását katonai szempontból írja majd meg valaki.

Kézai a németeket vádolja következő szavaiban: «Rudolfus ergo Teutonie rex atque Romanorum cum suis stabat inspiciendo que fiebant».[1]) A német krónikások pedig a magyarokat, hogy nem akartak neki menni a cseheknek.[2]) De ha mi, kik a különféle, egymást kiegészítő adatokat magunk előtt látjuk, hibáztatjuk egyik vagy másik felet, nagyban hibázunk s bizonyos szándékosságot is mutatunk, mert világosan kitűnik az adatok összevetéséből, hogy Rudolf tétlenségének ép úgy meg volt a maga oka, mint a magyarok várakozásának. Rudolf csekélyke hadával a Weidenbach mögötti, távolság által biztosított helyéből gyöngesége érzetében nem mozdúlhatott ki, várta, hogy sikerül-e az önállóan működő magyarok föllépése; ő saját biztosságáról gondoskodott, mert tudta, hogy nem az ő kis hadának rendeltetése a döntő csata vívása; azt a huszszorta nagyobb magyar hadra kellett bíznia.

A magyarok pedig nem harczi kedv hiányában tartózkodtak a betöréstől, hanem saját taktikájuk alapelveinek hódolva, bevárták míg eljön arra a kedvező pillanat, mikor a könnyű fegyverzetűek nyilazása kellően előkészítette azt.

Ottokár serege teljesen meg volt verve, ő maga át akart törni az ellenségen és Drösingbe menni, de ez nem sikerült neki és tizenhét sebtől borítva, a csatatéren halva maradt. Mások azt mondják, hogy elfogták, s azután szúrták le és csonkították meg holttetemét.

A győzelem teljessé tétele végett a magyarok fáradhatatlanúl

[1]) Kézai, V. 46.

[2]) Chron. Colm. M. G. «Rudolphus rex libenter vidisset, quod Ungari cum Cumanis congresso fuissent sed eos ipsi invadere minime voluerunt.

üldözték az ellenséget [1]) körülbelül három mérföldre a csata színhelyétől.[2])

Ezekből láthatjuk, hogy mindent, mit csata előtt, csata alatt és csata után tenni kell, a magyar hadak tették meg. Ők derítették föl a terepet, ők nyugtalanították minden oldalról az ellenséget, ők készítették elő a harczot záporként lőtt nyilaikkal, ők jelentek meg a döntő pillanatban ott a hol kellett s a betörés után szálfegyvereik hatalmát is ők éreztették a cseh király hadaival; ők üldözték a megfutamodottakat s ők szorították nagy részüket a Morvába. Tehát mind azt megtették, mit a modern hadviselés kíván, pedig semmivel sem tettek többet, mint azt a mit elődeik a honfoglalás harczaiban s a mit utódaik is megtettek mindíg, a mikor saját taktikájuk szerint harczolni senki sem akadályozta őket.

Bármily önzéstelen volt is az ifjú László király, még sem lehet elhinni, hogy e fényes s nagy áldozattal [3]) járó hadjáratot csak azért viselte volna, hogy hadi zsákmánynyal megrakva, Rudolf köszönetével s azzal a néhány zászlóval beérje, melyekkel a székesfehérvári templom falait díszítették föl.[4]) A magyarok az 1260-iki kudarczot óhajtották megtorolni s Ottokártól az országba való gyakori betöréseiért akartak elégtételt szerezni. Különben a király ifjúsága alatt a külügyeket vezető urak nem voltak olyan ügyetlen diplomaták, mint azt sokan vélik; tudták, hogy Magyarországra egy hatalmas szomszéd állam veszedelmes, tudták, hogy a már úgy is hatalmas Ottokár még hatalmasabb lesz,

[1]) Chron. Colm. «Ungari subsequuntur pugnantes impugunt, fugentes persequuntur capiunt, trucidant pariter et occidunt«.

[2]) Chron. Sanpetr.

[3]) Kézai, V. 1. §. «A halottak számát egyedül a mindenható tudta volna megbecsülni.»

Az Ellenhard krónikája és a Chron. Sanpetr. szerint Rudolf hadai keveset veszítettek (innen is látszik, hogy kis részük volt a nagy csatá- a csehek pedig 12—20 ezeret.

[4]) Kézai, V. 1. §. «Hogy tehát emlékezetben maradjon László király ily dicsőséges és diadalmas győzedelme a csehek, lengyelek és morvák szégyenére és örök gyalázatára, pajzsaik és zászlaik a fejérvári egyházban az ország székes helyén a falra függesztve, örökre fenmaradnak.»

ha a német királyi koronát a fején érzi; Habsburgi Rudolftól pedig nem volt okuk félni, mert nem ok nélkül sejtették, hogy e szegény fejedelem nem lesz képes a szétszaggatott német birodalmat egy félelmes egésszé tömöríteni s ezért viselték Ottokár ellen a hadjáratot, mely a magyaroknál oly nagyon népszerű volt. Lehetetlen a fölötti bánatunknak kifejezést nem adni, hogy az Árpádház kihalása után a nyugoti befolyás fokozatos és tartós érvényesülése következtében sajátos harczmodorukat eleink ismét elhagyták, mert mivé lehetett volna hadügyünk, ha nemzeti alapon a nemzeti genius szellemében fejlődhetik vala.

Bárczay Oszkár.

A BÁNYAVIDÉKI VÉGHELYEK 1610-BEN.

A zsitvatoroki békekötés nem állította ugyan tökéletesen helyre Magyarország nyugalmát, de legalább egy időre véget vetett az írtó háborúnak s megmentette a népet a télen-nyáron bent tanyázó török csapatok rablásaitól. A szerződés értelmében új erősségeket egyik fél se emelhetett, de jogában állott a régieket kijavíttatni. A török derekasan hozzá is látott a dologhoz, Magyarország belügyei azonban oly rendetlen állapotban voltak, a Rudolf és Mátyás között kitört viszály olyannyira fölzaklatta a kedélyeket, hogy a kormányzás rendes menete megakadván, a honvédelem ügye háttérbe szorult. Pedig egyfelől Rudolf habozó magatartása, midőn a Bocskayval s a törökkel kötött békét megerősíteni vonakodott, másfelől az erdélyi zavarok, melyekből a porta rendes szokása szerint hasznot akart húzni, — okvetetlenül szükségessé tették az ország haderejének, különösen a végváraknak jó karba helyezését. Török részről már el volt határozva, hogy ha a zsitvatoroki szerződés meg nem erősíttetik s a kikötött ajándékok rövid idő alatt be nem küldetnek a portára: a legelső kedvező alkalommal ismét támadólag lépnek föl.

Az alkalom pedig nem késett. A várakozásaikban csalódott hajdúk, a kik Bocskay törekvéseit diadalra segítették, tapasztalván, hogy «*István király minden adománya füstbe ment*», s őket, a nemzet szabadságának védelmezőit, ismét földönfutókká akarják tenni a németpárti urak: elkeseredésükben a budai pasa védő szárnyai alá menekültek, ki segítséget, pártfogást ígért neki arra az esetre, ha a gyűlölt *Rákóczy Zsigmond* helyett olyan embert ültetnek Erdély fejedelmi székébe, a ki a portának igaz híve s az uralkodó háznak ellensége leend. A hajdúk föl is támadtak,

Homonnay nevét írván zászlójukra, de minthogy e főúr nem volt hajlandó a mozgalom élére állani, sőt hogy magát az udvar előtt tisztázza, egyenesen ellenök fordúlt, *Ilyésházy István* a *későbbi* nádor pedig a dolgok mélyére látván, épen a válság pillanatában lépett föl, hogy eloltsa a lángra lobbant tüzet: a budai pasa is fölhagyott a fondorkodással s 1608 május havában végre összegyűltek a török és a magyar biztosok, hogy a zsitvatoroki béke végrehajtásáról tanácskozzanak.[1])

Most aztán kiderűlt, hogy a törökök 1606-ban mily rútúl rászedték *Thurzó Györgyöt, Istvánffyt, Kolonicsot, Erdődy Kristófot* stb., a kik az első békekötés idején Rudolf király biztosai voltak. Mikor ugyanis a szerződés okmányai Komáromnál kicseréltettek, senkinek se jutott eszébe, hogy a magyar király részére kiállított török példányt összehasonlítsa a Bocskay megbizottjainak adott példánynyal, pedig a kettő között nagyon fontos eltérések voltak, természetesen a török hasznára. De szerencsére jelen volt Ilyésházy, a ki 1606-ban Bocskayt képviselte s tapasztalván, hogy a török biztosok mód nélkűl sürgetik a Rudolfnak adott oklevél fölmutatását, gyanúpörrel élt s összehasonlítván a szerződéseket, csakhamar rájött a turpisságra. «Cæsar Gál uram — írja 1608 május 20-án Thurzó Györgyhöz — ide hozta azokat a leveleket in specie, melyeket mikor meghántunk és examináltunk volna és egybevetettünk volna azzal, az kit én Bocskay részére vöttem volt, . . . *kilencz helyen találjuk, hogy nem edgyez az az levél, a kit kgltek nekik adott, ezzel.* De sőt ugyan sokat, főpontokat ki is hagyott kgltek benne, úgy annyira, hogy azokat az leveleket elő nem merjük hozni, mert az országnak felette nagy kárára lenne, nem csak az hódoltatás, de az végházak dolgában is . . . *Sőt az is vagyon benne írva, hogy ha valamely végházat meglopnának az törökök, tehát az ugyan oda maradjon nekik.* Az ki levelet törökül adtak volt kglmeteknek, az a magyar levélnél sokkal veszedelmesebb . . . Immár meglátja kgltek, mint alkudunk meg benne» stb.[2])

[1]) 1608 május 20-án írja Komáromból Ilyésházy, hogy a békességszerzés dolgában összegyűltek ; jelen vannak a vármegyék követei, Forgách Zsigmond és más főurak.

[2]) Orsz. Ltár. *Act. Thurz. fasc. 69. m. 23.*

Bizony ez vétkes hanyagság volt s megérdemelték volna a királyi biztosok, hogy az ország felelősségre vonja őket. Teljes joggal veti szemére Ilyésházy Thurzónak: «Ilyen dologban nem jó hertelenkedni, *alig várá kgltek, hogy onnan elszaladhasson*». És hogy mindezek daczára is meg tudtak egyezni a biztosok, az legfőképen Ilyésházy érdeme, a ki — a mellett, hogy nagy tisztességben állott a törökök előtt s a budai pasának «*becsületes apja ura*» vala, — országos dolgokban megőszült, tapasztalt államférfi volt, a kinek az eszén nem lehetett egy könnyen túljárni.

A béke megerősítése és Mátyásnak királylyá választása után az elhanyagolt véghelyek ügye is felkaroltatott az országgyűléseken. A rendek szivükre vették a dolgot, sürgetvén az uralkodót, hogy gondoskodjék a várak jó karban tartásáról s az őrség fizetéséről, mert az ország megmaradása ezektől függ. 1609-ben egyenkint felsorolták azokat a véghelyeket, melyeknek kijavítása égető szükség volt; közöttük *Füleket, Újvárt, Nógrádot* és *Váczot*, intézkedvén, hogy az illető várak védelme alatt lévő megyék a kötelés ingyen munkát pontosan ledolgoztassák. Határoztatott egyúttal, hogy az esztergomi érsekség összes jövedelme *Újvár* fentartására fordíttassék, sőt a morva rendek által megajánlott segélypénzből is 6000 frtot használtak föl erre a czélra. Törvényt hoztak továbbá arra nézve, hogy a végvárak kapitányai ezentúl csak született magyarok lehessenek, az idegen kézen levő erősségek pedig haladéktalanúl vissza csatoltassanak . . . Végre a lovasok havi zsoldját, tekintettel a fennálló békére, 3 frt 20 denárra, a gyalogokét pedig 2 frtra reducálták.[1])

E fontos intézkedések végrehajtására bizottság küldetett ki s a mennyiben a katonák zsoldjának leszállítása szükségképen a következő évi költségvetést is megváltoztatta, a véghelyek összeírása országszerte elrendeltetett. Ebből az alkalomból készült az alább következő kimutatás, mely azonban, sajnos, csak a bányavidéki kir. várak állapotával ösmertet meg bennünket, bár magában véve is rendkívül fontos és tanúlságos.

Költségvetések ugyan már a XVI. századból maradtak

[1]) L. az elmondottakra vonatkozólag 1608. koronázás előtti XI. t.-cz. 1609. XII. XXXII. és LXI. t.-cz. §. 12. az országos törvénytárban.

fenn, de ezek jobbára csak a legfőbb tételeket sorolják fel, kerületenkint részletezve az ország haderejének fentartására előirányzott összeget s kimutatván a szükséglet és fedezet között jelentkező hiányokat. A mi költségvetésünknek tanúságos volta pedig épen abban rejlik, hogy nem csak pénzügyi oldaláról világosítja meg a dolgot, de pontosan felsorolja az egyes végvárak őrségének létszámát, a kapitányok és tiszteknek nevét, fizetését stb. szóval hadtörténelmi szempontból is igen becses adatokat foglal magában.

Nem akarjuk az érdeklődőket s a hadtörténelmi dolgokban nálunk sokkal jártasabbakat megfosztani attól, hogy az alább következő összeírásból önmaguk vonják le következtetéseiket, mindazonáltal néhány megjegyzést mi sem hallgathatunk el.

Látjuk első sorban is, hogy bár 1608-ban fölszólaltak az ellen a rendek, Komárom várának főkapitánya *Kann János Eusebius* személyében még mindig német ember volt [1]) s a 300 főnyi rendes őrségben magyar nem találtatott. Német volt továbbá a naszádosok főparancsnoka, bizonyos *Petingher Farkas György*, ki a várban egyszersmind vice kapitányságot viselt.

Érsekújvár főkapitánya, *Kolonics Sigfried*, származására nézve ugyan morva, de Magyarországon is nagybirtokos főnemes vala, ez ellen tehát nem zugolódnak a rendek. A többi várkapitányok, *Bosnyák Tamás*, *Forgách Miklós*, *Dóczy István* és *Somogyi Mátyás* kivetelével többnyire jelentéktelen emberek voltak, legalább nevük ez időszak történetében nem igen fordúl elő. *Murányban* még mindig német őrség vala, jóllehet már 1608-ban fölpanaszolták ezt a rendek Mátyás királynak, de ezen kívül csak is *Léván* találunk még 50 főnyi német zsoldost.

A kapitányok fizetése között igen nagy eltérés tapasztalható. Komárom főparancsnoka például, személyére és egyéb költségeire kereken 304 frtot kapott havonként, *Dóczy István* ellenben, a nem kevésbbé fontos Vácz főkapitánya, összesen csak 162 frtban részesült. *Forgách Miklós* Szécsenyben asztaltartásra 50 frtot, de a füleki kapitány *Bosnyák Tamás* már csak 25 frtot kapott. De legjobban

[1]) «Capitaneatum vero Comaromiensem ut nativo Hungaro bene merite personæ sine nullo religionis discrimine conferat: obnixe petunt.» 1608. XXIII. t.-cz.

meg volt különböztetve *Somogyi Mátyás*, a ki Balassa-Gyarmaton rendes fizetésén kívül, a király különös kegyelméből még 150 frt havi «*pensioban*» részesült. A két végletet *Érsekújvár* és *Hollókő* mutatja. Amott *Kolonics* a dunáninneni országrész főgenerálisa, 851 frtért dirigált, a mi esztendőn keresztül abban az időben roppant összegre 10,212 frtra rúgott, itt *Kanizsay Péter* kapitány havi 8 frt sallariumért fáradt s izzadott, szükség esetén ontotta vérét.

Végre jellemző, hogy míg a 40 főnyi német őrséggel ellátott Murány fentartása havonta 207 frt 20 denárba került, addig *Somoskőre* csak 29 frt 40 denárt, *Hajnácskőre* pláne 26 frt 40 denárt költöttek, bár az őrség mindkét helyen 20 főre rúgott. Így aztán ne csodáljuk, ha a jámbor vitézek tehetségük szerint rabolták és sanyargatták a föld népét; hiszen éhen nem halhattak.

I. Komárom.

Főkapitány: *Kann János Eusebius.*[1]) Fizetése volt a maga személyére havonként 106 magyar forint. Kapott ezenkívül lelkész-tartásra 12 frt 80 denárt. Tolmács fizetésére 6 frt 40 denárt. Íródeák tartására 8 frtot. Két csatlós tartására 12 frt 80 denárt. A maga zászlaja alatt lévő két sípos és egy dobos fizetésére, 6 frt 40 denárral számítva, 19 frt 20 denárt. Kémek tartására 16 frt 66⅔ denárt. Szakács-tartásra 6 frt 40 denárt. Asztal-tartásra 100 lovas után 50 frtot. Két lovassági zászlótartó és egy dobos fizetésére 12 frtot. Összesen tehát egy hóra 304 frt 26⅔ denárt.

Első vice kapitány: *Petingher Farkas György* (magnificus) Kapott a maga személyére 31 frt 20 denárt. A zászlaja alatt szolgáló *Egerszeghi Ambrus* kapitány fizetésére, mindig egy hóra számítva, 12 frtot. Száz lovas tartására fejenként 3 frt 20 denárral 320 frtot.

[1]) «Spectabilis ac magnificus» címe után ítélve gróf volt. Az összeírás az országos levéltárban őriztetik. *Actorum Thurzoianorum fasc. 11. m. 9.* s a következő címet viseli: «*Summaria Conscriptio confiniorum Antemontanorum nominum item suppremorum Capitaneorum et waycodarum nec non numeri militum Equestrium et Pedestrium ordinum in singulis confiniis, cum salariis eorundem tenore reformationis a prima Januarii A. 1610 lustratorum et ordinatorum*».

Naszádos vajdák voltak heten. Előljárójuk nevezett Petingher Farkas. A többiek Borzák István, Cselley János, Horvát István, Lakatjártó János, Rákóczy Benedek, Sárváry Márton. Kaptak fejenként egy hóra 10 frt 40 denárt, összesen tehát 72 frt 80 denárt. Minden naszádon volt 31 ember, még pedig 3 tizedes és 28 közönséges hajdú, összesen tehát volt a hét naszádon 21 tizedes és 196 hajdú. A tizedesek 3 frt 20 denárral, a hajdúk 2 frt 40 denárral számítva kaptak egy hóra 537 frt 60 denárt.

Volt ezenkívül még 7 úgynevezett mezei vajda, a kik fejenként 54 frt 40 denár fizetést húztak.

A vár rendes őrsége 300 németből állott. Került tehát Komárom fentartása a katonaság hópénzével, a kapitányok, vajdák, tűzér-tisztek stb. fizetésevel, s más részletesen fel nem sorolt költségekkel együtt havonként 3725 frt $86^2/_3$ denárba, a mi esztendőn keresztül csaknem 45 ezer forintra rúgott.

II. Érsekújvár.

Főkapitány: *Kolonics Sigfried,* egyszersmind a dunáninneni kerület országos főkapitánya.[1]) Fizetése volt a két állás után maga személyére havonként 480 frt. Asztal tartására 75 frt. Három zászlótartó, sípos és dobos fizetésére 22 frt 40 denár. Kémek tartására kapott egy hóra 33 frt $33^1/_3$ denárt. Műszaki személyzet tartására 24 frtot. Rendkívüli kiadásokra 169 frt 20. Összesen tehát 851 frt $93^1/_3$ d.

A vár rendes őrsége 500 lovas, 500 gyalog vitézből állott, olyformán, hogy a főkapitány és *Thury Ferencz* vice kapitány, valamint *Pálffy János* zászlaja alá 100—100 lovas tartozott, Pogránvi Benedek, Beedy Mátyás, Farkas Pál pedig 50—50 lovas tartására kaptak hópénzt. Végre 50 lovas felett a puskások kapitánya állott.

Vajdák voltak: Kaza György, Kelemen Pál, Zabó Mihály és

[1]) E morva származású, de a legelőkelőbb magyar családokkal sógorosodott főúr 1616-ban «*rebellált*» II. Mátyás király ellen és «*nagy romlást indított*» Ausztriában. Azonban csakhamar elfogatott és a börtönben állítólag eszét vesztette.

Mátyás, Baán János, Szödényi Farkas, Lovas Péter, Guttay János, Almássy Péter, Parnaky György, 50—50 gyalog vitézzel.

A vár fentartása, a főkapitány fizetésén kívűl, melyet a király vállalt magára, havonként 3058 forintjába kerűlt az országnak, mely az esztergomi érsekség jövedelméből födöztetett.

III. Fülek.

Főkapitány: *Bosnyák Tamás.* Fizetése egy hóra 100 frt. Asztalttartásra 25 frt. A második vice kapitány fizetésére 16 frt. Zászlótartó, dobos, sípos tartására 12 frt 80 denár.

Első vice kapitány: *Horvát Mihály.* Fizetése 25 frt. Asztal tartásra 25 frt. Zászlótartó és sípos fizetésére 6 frt 40 d.

Volt a várban 200 lovas és 300 gyalog hópénzes magyar vitéz. Került az őrség és a tisztek fentartása havonként 1849 frt 40 denárba. A két kapitány valamint Nagy Mihály és Szányi Nagy Jakab zászlaja alatt 50—50 lovas állott. A vajdák, ú. m. Csorba András, Vén Péter, Saáry Mátyás, Török Bálint, Kövecsényi András és Papp Ferencz hasonlóképen 50—50 gyalognak parancsoltak.

IV. Damasd (castellum).

Főkapitány: *Peröcsényi János.* Fizetése havonként 20 frt Asztal-tartásra 16 frt. Zászlótartó és sípos fizetésére 6 frt 40 d.

Az őrség a főkapitány zászlaja alá tartozó 32 lovasból és 75 gyalogból állott, Horvát Péter és Peröcsényi Máté vajdák alatt.

Került pedig a kastély fentartása a tisztek és várnagy fizetésével együtt havonként 345 frt 40 denárba.

V. Drégely-Palánk (castellum).

Főkapitány: *Kovách Boldizsár.* Fizetése havonként 50 frt. Asztaltartásra 25 frt. Zászlótartó, sípos és dobos fizetésére kapott 9 frt 60 denárt.

Vice kapitány: *Nagy Gáspár* 20 frt hó pénzzel.

Volt a kastélyban 100 lovas, a főkapitány és Balogh Boldi-

zsár zászlója alatt. Továbbá 100 gyalog, Rády Péter és Nagy Lukács vajdák alatt.

Került az erősség fentartása a pattantyusokkal együtt havonként 762 frt 20 denárba.

VI. Léva.

Főkapitány; *Spáczay Péter.* Fizetése 50 frt. Asztal-tartásra 25 frt. Zászlótartó, sípos, dobos fizetésére 9 frt 60 d. Vicekapitány : *Soóthy János*, ki személyére 25 frtot, zászló-tartó, sípos, dobos és asztal-tartásra 31 frt 40 denárt kapott.

Az őrség 100 lovas és 100 gyalog vitézből és 50 németből állott. A lovasoknak a két kapitány, a gyalogoknak Boros Bálint és Wégh János vajda volt az előljárója.

A vár föntartása havonként 1081 frt. 80 denárba került.

VII. Szécsény.

Főkapitány: *Forgách Miklós*; fizetése havonként 50 frt. Asztal-tartásra 50 frt. Zászlótartó, sípos és dobos fizetésére 12 frt 80 den.

Vicekapitány: *Zeghey György*, 25 frt fizetéssel. Asztal-tartásra ugyananyit, zászlótartó, sípos, dobos fizetésére 6 frt 80 drt kapott.

A főkapitány zászlója alatt 100 lovas állott, a vicekapitány és Tomony András 50—50 lovasnak parancsolt. Fegyverneki János, Ispán Máté, Kerekházy Mihály, Becze Balás vajdák 50—50 gyalog előljárói voltak.

A 400 főnyi őrség fentartása a tisztek és a pattantyusok fizetésével együtt havonként 1397 frt 40 denárba került.

VIII. Szödény (castellum).

Főkapitány: *Ornay Tamás* fizetése 50 frt. Asztal-tartásra 25 frt, zászlótartó, sípos és dobos fizetésére 6 frt 80 d.

Vicekapitány : *Albert Máté*, 20 frt havi fizetéssel.

A főkapitány és Kovács Ágoston zászlója alatt 50—50 lovas,

Kovács Péter, Gyarmathy András és Szöcs István vajdák alatt ugyanannyi gyalog állott.

A kastély fentartása került egy hóra 824 frt 40 denárba.

IX. Vácz.

Főkapitány: *Dóczy István* 100 frt fizetéssel. Asztal-tartásra 50 frt, zászlótartó, sípos és dobos fizetésére 12 frt 80 d.

Vicekapitány: *Verebélyi János* fizetése 50 frt, asztal-tartásra 5 frt, zászlótartó, sípos, dobos fizetésére 6 frt 40 d.

A főkapitány zászlaja alatt 75 lovas állott. Spáczay János és Zádory András 50—50, Csire Mihály, Romhányi Albert, Kovách János egyenként 25 lovas előljárói voltak. Ujhelyi Mátyás Rózmann Bálint, Maruni András, Walakóczy Gáspár, Palonyi Márton, Nagy György, Horvát Bertalan, Halász János, Hatos János vajdák összesen 300 főnyi gyalogságnak parancsoltak.

Az 550 főnyi őrség fentartása s a tisztek fizetése 1893 frt 90 denárba került.

X. Gyarmat (castellum).

Főkapitány: *Somoghy Mátyás* fizetése 50 frt, asztalára ugyan annyi.

Ezenkívül a király különös parancsára járt neki havonta 150 frt átalány (pensio). — Zászlótartó, sípos, dobos fizetésére kapott 12 frt 80 drt.

Vicekapitány: *Radosóczy Jakab*, 25 frt fizetéssel.

Állott az őrség 100 lovasból a főkapitány zászlója alatt és 150 gyalogból, kiknek vajdái Csókaházy Orbán, Horvát Márk és Ferencz Albert voltak.

Került a kastély fentartása havonkint 1024 frt 60 denárba.

XI. Nógrád.

Főkapitány: *Margentaller Fülöp*, 50 frt fizetéssel. Zászlótartó, sípos és dobos tartására 12 frt 80 d.

Vicekapitány: *Baxa Máté* fizetése 20 frt, asztalára 15 frt, zászlótartó fizetésére 3 frt 20 d.

A főkapitány 40, Mocsoray János, Thury Ferencz 30—30 lovas előljárója volt. Vajdák: Szakmáry György, Balogh Lőrincz, Vajda Benedek, Csiszár Tamás, 50—50 gyalog felett.

Állott az őrség összesen 300 emberből. Került a vár fentartása havonkint 984 frt 20 denárba.

XII. Murány.

Zeichhauser János várnagy alatt 40 főnyi német katona képezte az őrséget, melynek fentartása havonként 207 frt 20 denárba került.

XIII. Somoskő.

Bratik János várnagy 20 főnyi magyar gyalogot tartott a várban, 29 frt 40 denár hópénzzel.

XIV. Hajnácskő.

Horvát Mihály vajda parancsnoksága alatt 20 gyalog vitéz tartása havonként 26 frt 40 denárba került.

XV. Hollókő.

Kanizsay Péter kapitánysága alatt, kinek személyére nézve havonként 8 frt sallárium járt, 20 főből álló gyalog őrség volt a várban, melynek fentartása 59 frtba került.

Az összeírás szerint tehát a bányavidéki véghelyek fentartására 1610-ben havonként *15,063 frt.* 20 denár kellett, a mi ha meggondoljuk, hogy 1577-ben, mikor az elszámlált erősségek részben még a hódoltsághoz tartoztak, már kerekszámban 14,807 frtot költöttek erre a czélra — bizony elég sovány budget.[1]) Ne feledjük azonban, hogy a törökkel béke volt s az erdélyi fejedelem véd- és dacz-szövetségben állott a magyar királylyal, tehát veszély egy oldalról se fenyegette az országot. Ily körülmények között a várak

[1]) Hadtörténelmi Közlemények, 1893. évf. 543. l.

őrségének létszámával meg lehetünk elégedve, mert a legnevezetesebb helyek jól el voltak látva védőkkel. Komáromban p. o. a naszádosokkal együtt 617, Érsekujváron 1000, Váczon 550, Füleken 500 főből álló őrséget találunk, Szécsényben 400, Nógrádban 300 fegyveres volt. Minthogy azonban gyakran megesett, hogy a vitézek esztendőn keresztül egy dénárt se láttak hópénzükből, élelmüket keresni mindenfelé elszéledtek, ugy hogy a létszám sohasem volt teljes. Pedig az őrség fentartása aránylag nem sokba került; jóval nagyobb terhet rótt az országra a kapitányok fizetése. A *Kolonics* 10,000 frt sallariuma oly összeg, mely ma legkisebb számítás szerint 100,000 frtnak felel meg. — Igaz ugyan, hogy azt a király magára vállalta, de hát nem sok köszönet volt abban. Mátyás 1609-ben, tehát az összeirás előtt, már 80 ezer frttal tartozott Seyfrid urnak s Ugocsa és Szathmár vármegyei jószágokkal akarta őt kielégíteni, melyek azonban a Perényiek jogos tulajdonai voltak.[1]) Meglehet, hogy a főur későbbi lázadásának egyik okát épen ez a körülmény képezte.

Dr. KOMÁROMY ANDRÁS.

[1]) Történelmi Tár. 1887. évf. 720. l.

MAGYAR HADTÖRTÉNELMI EMLÉKEK A KÜLFÖLDI MÚZEUMOKBAN.

NEGYEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

d) *A Bécs városi történelmi muzeumban.*

E gazdag gyűjteménybe lépve, nekünk magyaroknak, mindjárt a bejáratnál egy gazdagon festett álló paizs tűnik föl, mely Corvin Mátyás királynak Bécs feletti uralmára emlékeztet.

Ha pedig a gyűjtemény tartalmát tovább vizsgáljuk, feltünő egyes részeinek úgy szám, mint minőség szerinti egyenlőtlensége. A XV. és XVI. század elejéről aránylag kevés a fegyverzet és kézi fegyver, tűzi fegyver pedig épen nincsen; jelentékenyebb azonban már a lándzsák és dárdák száma, rendkívüli nagy továbbá a pánczél és pánczélrészletek, vértek, a spanyol és magyar ostrom-sisakok, kurta fegyverek, két kézre valók és pikák száma, melyek a XVI. század második feléből s a XVII. századból származnak, de a mely utóbbi időszakból is még mindig aránylag kevés tűzi fegyver fordúl elő.

Arányos számban fordulnak elő azután fegyverek és fegyverzeti tárgyak a XVIII. és XIX. századból, melyek között nagyérdekűek a bécsi polgárőrség és önkéntes csapatok nagyszámú, becses emléket képező zászlói.

A XV. századra vonatkozólag fentebb említett jelenség azon körülményben leli magyarázatát, hogy akkor aránylag kevés pánczélzat volt a város birtokában, mivel a polgárok és kézművesek a maguk és szolgáik számára egész fegyverzetüket, mint tulajdonu-

kat saját házaikban tartották és a városi tanács csupán a tornyok, védművek és falak, valamint az általa fogadott zsoldosok felfegyverzéséről gondoskodott. Innen van, hogy a városi kamara számadásaiban 1460—1540-ig haubiczok, várpuskák, csatakigyók, fél és egész szakálasok, továbbá kopják, mellvértek, vaskalapok, ólomgolyók, lőpor-, kén- és salétrom-vásárlások bőven fordulnak elő.

Egészen másképen fordulnak azonban a viszonyok a XVI. és XVII. században, midőn a megújuló török veszedelmek folytán Bécsnek mint hadszínhelynek jelentősége emelkedik, midőn nemcsak az állam, hanem az alsóausztriai rendek és Bécs közönsége is állandó hadi készenlétben volt. Úgy hogy amily mérvben siettek a császári és tartományi fegyver-raktárakat a tábori seregek számára kellőleg fölszerelni, a város tanácsa is nagy gonddal igyekezett az 1562-ben az am Hof-on újonnan épített fegyverraktárát hadfelszerelési eszközökkel ellátni. És mint az a városi számadásokból látszik 1552-től 1600-ig minden évben jelentékeny beruházásokat is eszközölt.

Igen ritka esetben csináltatott azonban maga egész vérteket, fegyverzeteket, szakálasokat, kardokat vagy alabárdokat nürnbergi, vagy bécsi fegyverkovácsok által, hanem rendszerint vagy közvetlenül, vagy kereskedők útján landsknechtektől vásárolta azokat be. Nem ritkán pedig az örökös tartományok, vagy a német birodalom nemeseitől szerezte azokat be, kik a magyarországi harczterekről, hol császári szolgálatban állottak, visszatérve, pihenőjüket rendesen Bécsben tartották. Sőt volt arra is eset, hogy magok a császári drabantok és poroszlók is eladták egész fegyverzetüket a városi hatóságnak. Így történt, hogy 1600-ban a fegyverraktárban 191 vért találtatott hordókban elcsomagolva, melynek tulajdonosa nem jelentkezett. Természetesen ezek is a fegyvertárba kebeleztettek be. Még 1621-ben is egy hagyatékból 72 vért, továbbá 145 ostromsisak és 1670-ben Tzor György fegyverkovácstól 80 lovas-vért és egy egész gyalog-vért, a mely «mesterműi volt» szereztetett be.

A lőfegyver szükségletről a hatóság muskéták által gondoskodott, melyeket részint bécsi, részint pedig steier, karinthiai és alsó-ausztriai fegyverkovácsok által készíttetett. A régi szakálosokat pedig a technikai fejlődésnek megfelelőleg, kerek lakatos szerkezettel látatta el. 1630-ban a városi fegyvertár 92 ágyúval birt.

A kopja-vasak szükségletét is kívülről fedezte a város s csak a nyeleket csináltatta hozzájok Bécsben.

A mint a régi fegyverek és vértek a használatból kimentek, nagy részök a fegyvertár helyiségeinek díszítésére alkalmaztatott. A közönségesebb hadfelszerelési czikkek, a szükséglet mérvéhez képest, valamint az egyenruházat változásával s a fegyvertechnika fejlődésével szintén folyton változtak. Az ily kiselejtitett fegyverzet egy része is megőriztetett, úgy hogy idővel ezek száma is jelentékeny lett.

A pánczélok és fegyverek régente, részben a városházán, részben pedig a Hohen-Markton levő szertárban és városi bástyatornyokban őriztettek. 1445-ben az előljáróság a szertárat a régi Fleisch Markton a szent Lőrincz temploma mellé, a mai póstaépületbe helyezte át, hol nemcsak a szerszámok és tűzoltószerek, hanem a fegyverek is raktároztattak. 1562-ben az am Hofon az előljáróság új «Zeughaus»-t építtetett, hol egy külön pánczélkamara rendeztetett be. A nevezett épület az am Hofon fő részeiben ma is áll, s csupán annyit változott, hogy 1732-ben belső beosztása némileg átépíttetett s Ospel Antal szertárnok és építész tervei szerint homlokzata átalakíttatott. Ez alkalommal természetesen a gyűjtemény is újból rendeztetett.

Egészen újból állíttatott föl végre a gyűjtemény az 1873-ik évi bécsi világkiállítás alkalmára, midőn Bécs város tanácsa e czélból külön bizottságot küldött ki, feladatául tűzve ki, hogy az új rendezés által a gyűjtemény történelmi és művelődéstörténeti jelentősége kellőleg kidomborítassék. A munkálatok foganatosításával az udvari fegyvermúzeum őre, Leitner Qu. bízatott meg.

A fő czél volt egy polgári fegyvermuzeumot szervezni, melyben a mennyire azt csak a helyiségek megengedték az időrendi egymásután megtartsák. E szempontból kiindulva minden oly fegyvert, mely a város történetére, vagy az általános művelődéstörténetre vonatkozólag értékkel nem bírt, vagy azzal vonatkozásban nem állott kiselejtítettek, hasonlóképen eladva az 1848-ik évi polgárőrség és a nemzeti gárda ezrekre menő fegyvereit is. Ez által nem csak jelentékeny összeg folyt be, mely a rendezés tetemes költségeinek fedezésére fordíttatott, hanem helyet is nyertek, mely lehetővé tette a rendszeresebb fölállítást. Végül egy őr és szertár-

nok neveztetvén ki, a gyűjtemény a polgármester fenhatósága alá helyeztetett.

Az új városház felépítésére kerülvén a sor, már annak építési programmjába fölvétetett, hogy ott a többi történelmi gyűjtemények mellett a fegyvergyűjtemény is elhelyezendő. A mi meg is történvén, a gyűjtemény 1885-ben a régi Zeughausból az új városház első emeleti helyiségeibe átszállíttatott s már 1886 folyamán fel is állíttatott.

Ez új s most már végleges rendezésnél is ugyanazok voltak az elvek, mint az 1873-ikinál, csakhogy az összefüggő időrendi felállítást itt sok tekintetben megnehezítette a termek építészeti beosztása. Így például nem volt lehetséges a XVI. és XVII-ik századbeli vértezeteket mind egy teremben fölállítani, hanem e czélból még más három terem középrészét is igénybe kellett venni. Hogy végül a többes példányban meglevő fegyverek is elhelyezhetők legyenek az aránylag szűk helyiségekben, az összes falakat is föl kellett használni, mi az egész fölállításnak némi decorativ jelleget kölcsönöz.

A magyar hadi történelem szempontjából három irányban vannak becses emlékek Bécs város történelmi múzeumában. Először, Mátyás király korából az a 64 nagy álló-paizs, mely nemcsak általában a korra, hanem úgy látszik a nagy király gyalogtestőrségének felszerelésére is rendkívül jellemző s mindannyi azon időkben kerülhetett a városi hadszertárba, midőn Mátyás Bécsben székelt.

Másodsorban reánk vonatkozó emlékek a XVI-ik századbeli félvértezetű könnyű lovasság, a panzerstecherek hadi öltözetei, különösen nagyszámú sisakjai és végül harmadszor a török zsákmányban gazdag keleti fegyverek osztálya, hol a XVI. és XVII-ik században velünk harczolt törökség mindennemű fegyverzetét és hadfelszerelési eszközeit a legnagyobb teljességükben tanulmányozhatjuk.

A katalogus[1]) sorrendjét követve, a nevezetesebb magyar vonatkozású emlékeket a következőkben soroljuk föl.

[1]) *Katalog* des Historischen Museums der k. k. Haupt und- Residenzstadt Wien. IV. Abtheilung: Waffensammlung. Wien, 1888. 8-ad r. 139. l.

1. Tárcsa paizs, a XV-ik századból. Formája ugyanaz, mint a többi Mátyás korabeli paizsnak, mind a mellett sokkal díszesebb, gazdagon festett ornamentikával ékes. Közepén szent György alakja látható, mint pánczélos lovag, a mint a sárkányt megöli. Olasz munkának tartom. (15. sz.)

2. Tárcsa-paizs festett felülettel. Egészen fából készült vászonnal bevonva. Formája az ezen korbeli s különösen Mátyás gyalog-csapatainál viselt formákkal megegyezik. Hasonló hozzá a m. n. muzeumban őrzött s 1848-ban Bécs város tanácsa által ajándékozott paizs is, melynek közepén Mátyás monogrammja van kifestve. Alakja teknőded s középen az egészen ékalakban végig futó borda emelkedik ki. A festés alapszíne ezüst. A széles keretben barna színnel gothikus lomb-ornamentika van festve. Fent két oldalt kerek medaillonban két czímer, jobbra, nem paizsba zárva, hármas halmon kettős kereszt (Magyarország czímere) és balra paizsba zárva faágon álló s szájában arany gyűrűt tartó fekete holló (Mátyás király czímere). A két czímer között a bordán sugarak között angyalfő. A paizs középtere egy nagyobb és egy kisebb festett mezőre van osztva. A nagyobbikban, egy XV-ik századbeli pánczélos lovag öltözetében, szent György áll gyalogosan s a kezében levő lándzsával a lábai alatt levő sárkányt öli meg. Jobbra egy vár tornyai, balra pedig a térdelő szűz Kleodolinda alakja látható. Az alsó kisebbik mezőben, gothicus medaillonban a IHS. betűk olvashatók (Jézus az emberiség megváltója). Az egész paizs magassága 1 méter és 23 cm. és szellessége 53 cm.

Itt az elnevezésben követtük a katalogust, midőn mi is tárcsapaizst írtunk, azonban tartozunk itt annak kijelentésével is, hogy a paizs tévesen neveztetik tárcsa-paizsnak, mert az más formájú és sokkal kisebb, mint azt a bécsi császári fegyvergyűjteményre vonatkozólag rajzban is bemutatjuk. E paizs az álló-paizsok (setzschild) sorozatába tartozik, míg a tárcsa kézi paizs (Handtartsche).[1])

Paizsunk lehetett ugyan Mátyás királyé is, de tekintettel kevésbbé művészi kivitelére, s arra, hogy gyalogsági paizs volt, míg a nagy király mindig lovon harczolt (lásd később párisi tulajdon paizsát); valószínűbb, hogy úgy ezen családi czímerével ékített,

[1]) *Boeheim*, Waffenkunde. 179, 181, 182 és 183. lap.

mint a m. n. múzeumban levő s monogrammjával ellátott paizsok is gyalog-testőrcsapatának vitézei által hordattak s azon időkben kerültek a városi Zeughausba, midőn Mátyás király 1485 junius 1-étől 1490 április 7-éig Bécsben is tartott udvart.

Felemlítendőnek tartjuk még, hogy gondos vizsgálat alá véve a paizs festett felületét, azt találtuk, hogy tekintettel a fogyatékos technikára s a használt festék minőségére, a jelenlegi festés jóval későbbi a Mátyás koránál, s valószínűleg a paizson lévő s bizonyára művészibb eredeti festés későbbi restauratiója. (20. sz.)

3. Festett paizs, formája, mint az előzőé. Ezüst alapon szent György a sárkánynyal, jobb és bal oldalt kerek medaillonban m. betük. XV-ik század. (167. sz.)

4. Festett paizs, mint az előbbeni, csakhogy a paizsfőn, szent György képe fölött, középen Bécs város címere látható. A felső jobb sarokban kerek medaillonban m.s minuskulák (Mathias?) és az alsó jobb sarokban hasonlóképen kerek mezőben r. betű (Rex?) XV-ik század. E fajta paizs szent György alakjával, Bécs város czímerével és m. monogrammal, számos példányban fordúl elő a gyűjteményben. Valószínű, hogy ezeket Mátyás bécsi uralkodása idejében a Bécs városi drabantok viselték s a király iránti figyelemből látták el azokat monogrammjával. E felfogásból kiindulva magyarázzuk a három betűt is ilyképen. (468. sz.)

Ezen felül, mint fentebb is emlitők egész sorozat van még itt ezen álló-paizsokból, melyekre váltakozva, szent György, Lipót, Mihály s a szűz Mária alakjai, továbbá czímerek betűk és fölíratok vannak festve. Mindezek használata Mátyás korával esik össze. (23., 109., 110., 169., 170., 252., 253., 254., 257., 259., 261., 263., 268., 269., 270., 282., 294., 295., 303., 304., 305., 312., 313., 319., 321., 322., 323., 372., 373., 378., 379., 380., 384., 465., 466., 467., 476., 477., 478., 479., 480., 481., 528., 590., 591., stb., stb. sz.)

5. Pánczélszuró-kard, vasgombbal, bőrözött fogantyúval s vas védővel tokostól együtt. Pengéje három élű, I. Miksa idejéből. Teljesen hasonló van a m. n. múzeumban. (96. sz.)

6. Magyar tárcsa-paizs a XV-ik századból, újonan átfestve. A régi festésnek csak egyes kis részletei voltak fölismerhetők. Az arsenálból jutott ide. (179. sz.)

7. Magyar pánczélszúró rézfogantyúval. A két élű pengén félhold és csillag beétetve. XVII-ik század. (783. sz.)

8. Magyar fokos. XVII-ik század. (792. sz.)

9. Két szurony fafogantyúval. E fafogantyúk a puskacsőbe tolatván, erősíttetett a szurony a fegyverre. A szurony e legelső formája Buda 1686-iki ostrománál használtatott legelőször. (787., 788. sz.)

10. Nagy török vérzászló (Alem), sötétvörös selyem croisséből. A föliratokkal és ékítményekkel borított zászlószövet alul csúcsban végződik. A széleken arany és sötétvörös, stylizált liliomokból képezett szegély fut végig s az ezáltal bezárt belső mezőt egy széles, vízszintes mondatszalag két egyenlőtlen részre osztja. A felső, kisebb téren, három aranynyal átszőtt, sárga alaprajzdíszítésű medaillon, az alsó téren pedig az u. n. «Salamon pecsétjét» tartalmazó, gazdagan díszített és stylizált dsû-l-fakâr (Ali kétpengéjű kardja) látszik. E kard Muhammednek azon hátibordákkal erősített kardja, melyet tőle veje Ali örökölt, s melylyel ez utóbbi, egy alkalommal, egy perlekedő keresztény és zsidó közt oly formán szolgáltatott igazságot, hogy a dsû-l-fakárral mind a kettőnek fejét levágta.

A sárga selyem átszövésű szegélylyel ékített mondatszalag négy tagra szakad. A jobbról első és második tagban (Tulutírással) e mohamedán hitágazat olvasható. La ilâha illa Allâhu, Muhámmed rasul Allâhi. (Csak egy az Isten és Mohammed az ő prótétája.) A második és harmadik tagozat ugyanezt tartalmazza, de visszafelé. A kétpengéjű kardon, melynek markolata és keresztvasa ékítményekké vannak stylizálva, a belé helyezett nyolczágú kerek medaillonban (Salamon pecsétje) ezen ismétlődő felirat látszik: «jâ burhân!» (Ó, meggyőző bizonyíték.) A dsû-l-fakâr mindkét pengéjén pedig a Korán 48-ik győzelmi Súre 1. és részben 2. verséből vett eme föliratot látszik: Bismillâhi-r-rahmâni-r-rahîmi! Inna fátahna láka fáthan mubînan lijaghfira láka Allâhu mâ takkáddama min dsánbíka wa mâ taáchchara wa jutímma ni' matuha (aleika), (azaz: A végtelen irgalmú Isten nevében! Valóban győzelemre segítettünk téged, hogy Isten bocsássa meg előbbeni és későbbi bűneidet s az ő kegyelme reád szálljon.) A zászló hossza 5·55, szélessége pedig 3·14 méter.

E hadi zászló Sulejman Serasker pasáé volt és Lotharingiai Károly herczeg által az 1684 julius hó 22-én *Hamzsabégnél* vívott ütközetben vétetett el. Mint diadal-jelvény Bécsbe került, hol a szent-István-templomban sokáig volt a főoltár felett kitűzve. Innen jutott a városi múzeumba. (846. sz.)

Budavárának a töröktől való visszavétele kétszáz éves emlékünnepe alkalmával rendezett történelmi kiállításon e zászló szintén látható volt.[1])

11. Magyar szablya, bőrrel borított hüvelyével együtt, a XVII-ik század elejéről. A fogantyú szintén bőrrel bevont s a hajlott pengén a félhold van bevésve. (897. sz.) A penge másik lapján egy tulipán van bevésve. A hüvely vége vágott.

12. Magyar szablya, hüvelyével együtt, a XVII-ik századból. Formája, mint az előbbenié. A fogantyú bőrrel áthúzott. A hajlott pengének egyik oldalán díszítmények, a másik oldalán pedig azonkívül még keresztelő szent János alakja és egy szalagon a következő szavak vannak bevésve: S. Joannes Bapt. és egy elmosódott czímer. (903. sz.)

13. Magyar félrák pánczélzat, mell- és hátvért, valamint rohamsisak. A mell- és hátvért formája huszáros, vagy magyaros, feketére mázolt kovácsolt vasból. Szögecselt, bőrrel összefűzött, tíz-tíz rákfarkas lemezből. Nyakgyűrűjét, mely a jobb oldalon nyílik, három lemez képezi, s az egész változat síma. Díszítésül szolgálnak azon szögecsek rézfejei, melyek az összefűző belső bőrszíjjakat megerősítik. A mellvértre szíjjakkal megerősített és az egész vérttel megegyező munkájú négy lemezből alkotott czombvértek vannak ráfüggesztve.

A rohamsisak szintén feketére mázolt kovácsolt vasból van, hat lemezből alkotott, vonaldíszes, rákfarkas nyakszírtvérttel, szívalakú, domború díszítéssel és áttört lyukakkal ékes fültakarókkal s kiugró csúcsos ellenzővel, melynek közepén, áttört nyíláson, csavarral megerősíthető orrvas függ alá. Sapkája vésett vonalakkal a csúcstól kiinduló kúpszeletekre van osztva és csúcsát vonaldíszes áttört rosette alakú, átfúrt orom ékíti. Nyakszirtvértjét és halán-

[1]) *Majláth Béla.* A történelmi kiállítás kalauza. Budapest, 1886. 351. lap.

tékvédőit szegélyező, illetőleg összefűző bőrszíjjak oly módon vannak szögecselve, hogy a szögecsek külsőlapi fejei a sisak külső díszítéséhez járuljanak. Magassága a halántékvédővel együtt 31, átmérője 21 cm. (912. sz.) [1] XVII-ik század.

14. Magyar huszár-vértezet. Mell- és hátvért, fekete, kovácsolt vasból. A mellvérten domború középél fut végig, mely az egészet két egyenlő részre osztja. Különben síma s a hátvérttel pikkelyes vállszíjjak kötik össze, melyeket hátúl szögecs erősít a vérthez, elől pedig a mellvértre erősített rézfejű szegre kapcsolhatók. Az egész vértezet belseje vörös szegélyű, borzas, fehér, a vállszíjjak pedig síma, vörös posztóval vannak bélelve. A bélést erősítő szögecsek a külső lapon rézfejekkel bírnak s ezek képezik a vért külső díszítését. A vért valamely lovastiszt használatára készült. XVII-ik század. (919. sz.) [2]

15. Rohamsisak, lovassági, huszáros, vagy magyaros forma, feketére mázolt, kovácsolt vasból, (rákfarkas) háromlemezű nyakszirtvérttel, áttört lyukakkal ékített halántékvédőkkel és kiugró karéjos ellenzővel. Sapkáját rosette alakú, vésett díszű rézorom ékiti s kivert domború vonalakkal a csúcstól kúpszeletekre van osztva. Nyakszirtvértjén forgótokot látunk sárgarézből. Belsejét fehér bőr béleli s a bélést megerősítő szögecsek rézfejei a külső lap díszéhez tartoznak. Magassága a halántékvédővel együtt 28·5, átmérője 20·5 cm. (915. sz.) [3]

16. Csákány, melynek nyele lőszerkezetre van berendezve. A nyél oldala berakott csont- és gyöngyház-ékítményekkel van díszítve. A csákányba kupolán álló egyszerű keresztet ábrázoló ⛪ bélyeg beütve. A csövön vésett és ponczolt ornamentika. Hasonló csákány van a császári ház fegyvergyűjteményében is. (949. sz.)

17. Alabárd, a XVII-ik századból, a nyárs alsó részén egy magyar vitéz alakja beétetve. (1002. sz.)

18. Magyar szablya, mint a fentebb leírt. E szablyát a XVIII-ik század második felében a bécsi magyar polgárőrség viselte, mely a magyar származású bécsi iparosokból alakúlt s a

[1] *Majláth B.* Kalauz. 335 és 339. l.
[2] *U. o.* 339. l.
[3] *U. o.* 335. l.

fegyverzeten kívül magyaros egyenruhát is viselt. A gyűjteményben egy csoportozatban 28 ilyen szablya van. (1055. sz.)

19. Pandurszablya, a XVIII-ik századból. (1071. sz.)

20. Magyar fokos, 1734. évszámmal. A franczia háborúkban viselt forma. (1071. sz.)

21. Magyar szablyák, 16 darab. A XVI—XVIII-ik század első feléig, több érdekes változattal, köztük nehány lengyelforma. A katalogus mindannyit töröknek mondja. (1099. sz.)

22. Szablyák, melyek a XVIII-ik század második felében a magyar polgárőrség tulajdonát képezték. Fringiaformák. 28 drb. (1216. sz.)

23. Magyar kardpengék, a bécsi polgárőrség fegyverei között. A XVI. és XVII-ik századbeli magyar kardok egész Európában hírnévnek és keresettségnek örvendtek, sőt örvendnek ma is. A XVIII-ik századbeli bécsi polgárőrség is keresve kereste a régi jó magyar kardpengéket s azokat szivesen foglaltatta az előírt s az egyenruházathoz tartozó markolatba és hüvelyekbe. Ily újonan fölszerelt régi magyar pengék vannak a bécsi különböző polgárőrségek kardjaiból alkotott csoportozatban: egy magyar szablyaforma beétetett alakokkal (1351. sz.), ugyanolyan, pengéjén nap és félhold (1353. sz.), továbbá egy másik magyar penge, melyen immár olvashatatlan fölírat alatt a magyar czímer van bevésve (1367. sz.), egy másik penge «Fringia» fölírattal (1369. sz.), ismét egy másik magyar penge, egyik oldalán a szűz Mária alakja bevésve, a másik oldalon pedig a kettős kereszt a következő fölirattal: «In hoc Signo vinces» és alul, a penge foglalatánál mindkét oldalon bevésve: «Maria mater dei patrona Hungariæ sub tuum præsidium confugio» és «Deus exercitium fortissime esto mecum». E pengék a XVII-ik század második feléből, mások szerint pedig a Rákóczy-féle harczok idejéből származnak. Az eredetiek Ausztriában Pottensteinban gyártattak, a mikor is a «Pottenstein» szó a penge fokába van vésve. Rendkivüli keresettségüknél fogva folytonosan utánozták és hamisították e pengéket. Példányok vannak a m. n. múzeumban s a legtöbb nagyobb fegyvergyűjteményben (1371.), és végül még egy magyar kardpenge, melybe a nap, félhold és csillag van bevésve. (1446. sz.)

Végül a Bécs városi történelmi múzeum III-ik osztályában,

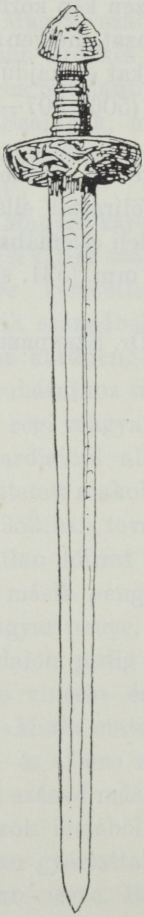
mint magyar hadtörténelmi vonatkozású emléket kell felemlítenünk, *Wyk* által festve 1700-ban, Sobieskinek, a hős lengyel királynak képét, amint Bécs felszabadításán harczol 1683 szept. 12-én. Maga a király és kísérete teljes magyar öltözetet visel, mint általában Báthory István lengyel királysága óta a lengyel hadsereg jó része. Bizonyság erre különösen még az ezen kép körűl csoportosított lengyel hadi viseletet ábrázoló képsorozat, melyen a XVII-ik századbeli lengyel huszárságot, pánczélszúrókat és hajdúkat találjuk, a miénkhez hasonló hadi viseletben. (506, 507—515. számok alatt.)

Nem kevésbbé érdekes még reánk nézve egy fára festett eredeti olajfestmény, mely 1704-ből, német fölírattal ellátva, egy kurucz vitézt ábrázol, magyaros ruhában, deli csizmában s a jellemző formájú karddal, nagysága 850 : 1800, mm. (531. sz.)

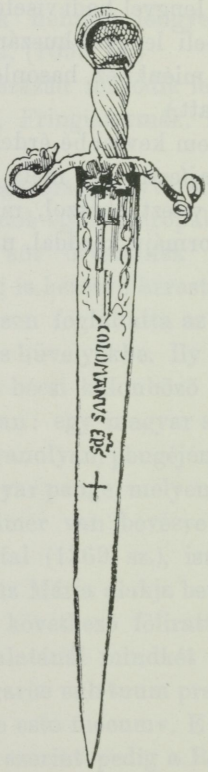
Dr. Szendrei János.

MAGYAR HADTÖRTENELMI EMLÉKEK.

I. TÁBLA.

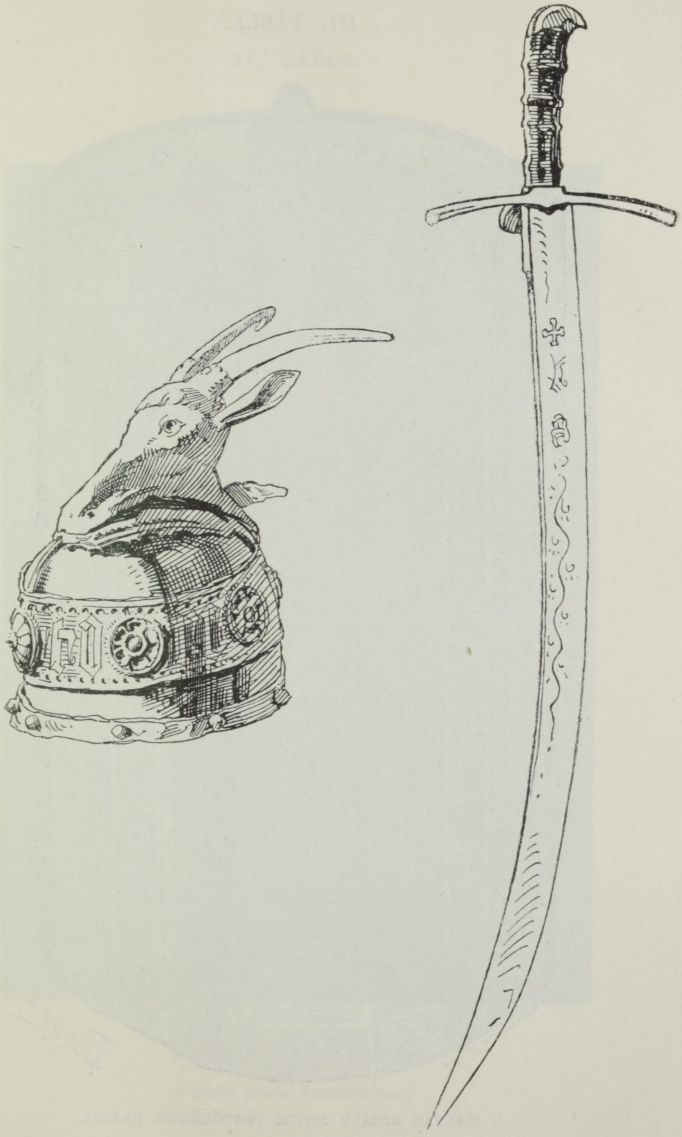

SZENT ISTVÁN KIRÁLY KARDJA.
(A prágai Szt.-Veit egyházban.)

KÁLMÁN PÜSPÖK KARDJA 1317—1375.
(A bécsi cs. és kir. udvari fegyvergyűjteményben.)

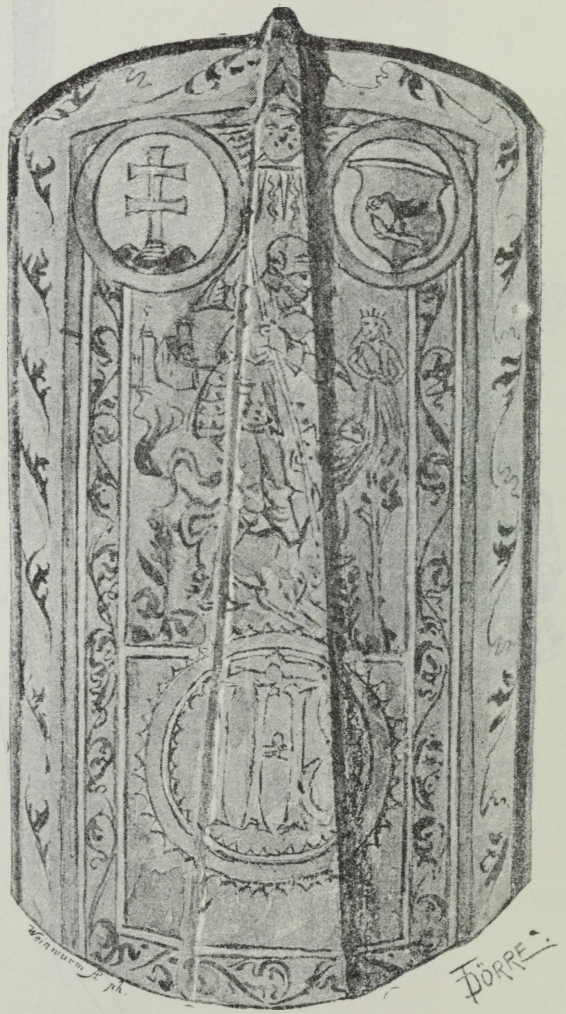
II. TÁBLA.

CASTRIÓTA GYÖRGY (SKANDERBÉG) SISAKJA ÉS KARDJA 1403—1467.

(A bécsi cs. és kir. udvari fegyvermuzeumban.)

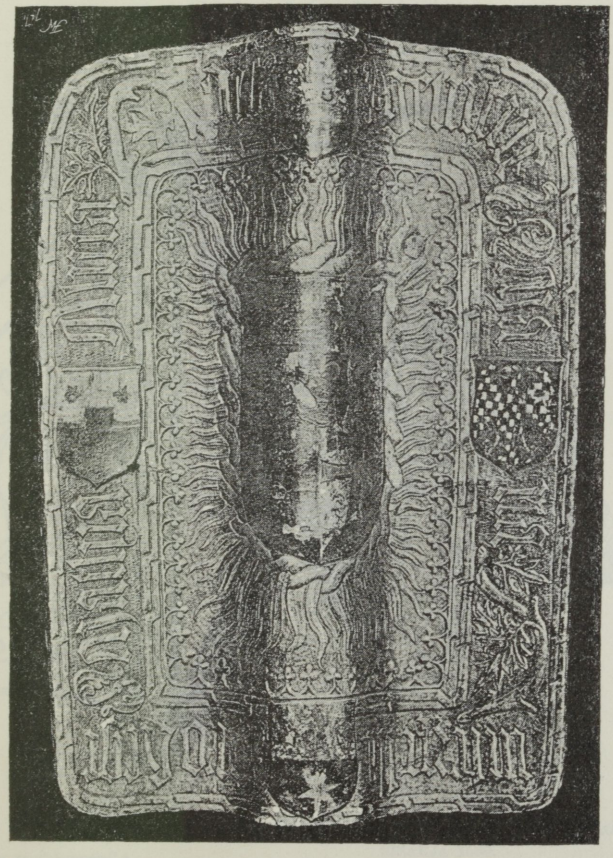
III. TÁBLA.

I. MÁTYÁS KIRÁLY EGYIK TESTŐRÉNEK PAJZSA.

(A bécs-városi történelmi muzeumban.)

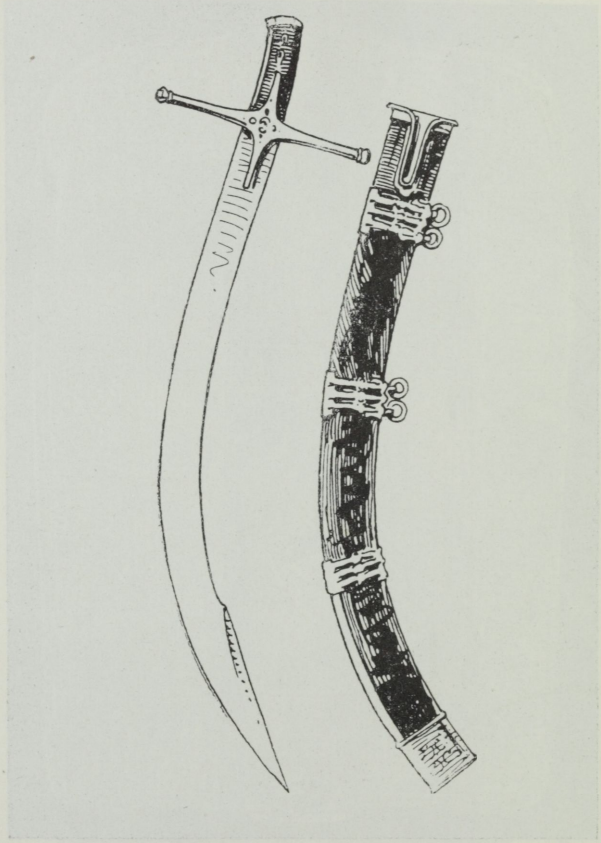
IV. TÁBLA.

I. MÁTYÁS KIRÁLY PAJZSA.

(A párisi musée d'artillerieben.)

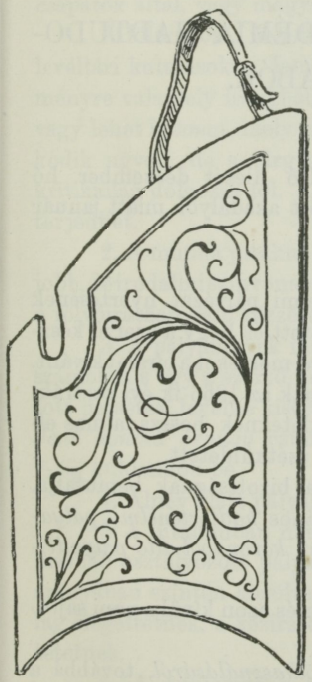
V. TÁBLA.

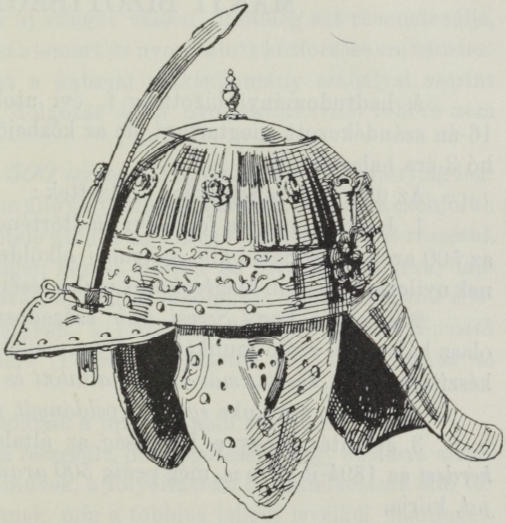
ZRINYI MIKLÓS KARDJA 1550.

(A bécsi cs. és kir. udvari fegyvergyűjteményben.)

VI. TÁBLA.

MAGYAR TÁRCSA PAIZS.
(I. Miksa szerkönyvéből.)

LOTHRINGENI KÁROLY HERCZEG MAGYAR ROHAMSISAKJA 1580.
(A bécsi cs. és kir. udvari fegyvergyűjteményben.)

TÁRCZA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A hadtudományi bizottság f. évi utolsó ülését deczember hó 16-án szándékozott megtartani, de az közbejött akadályok miatt január hó 3-ára halasztatott.

Az ülés főbb tárgyaiként kitűzettek:

1. Jelentés, hogy a folyó évi hadtörténelmi pályázat nyertesének az 500 arany koronából álló *pályadíj* elküldetett és hogy a szerző készneknyilatkozott azon kiegészítések eszközlésére, melyeket a bírálat kívánt.

2. Jelentés, hogy *Szécsi Mór* századosnak az 1866-ik évi osztrák-olasz háborúról szóló munkája, mely a mellékleteknek hosszadalmas elkészítése miatt késett, *már kinyomattatott* és szétküldetett.

Az előadó a munka *egy kész példányát* a bizottságnak bemutatja.

3. Jelentés, hogy a bizottság az általános *hadtörténelmi pályakérdést* az 1894-ik évre is, még pedig *500 arany koronából álló pályadíjjal*, kiírja.

A pályázati hirdetmény a jelen füzetben és azon kívül a napi sajtóban és más folyóiratokban is közöltetik.

4. Bemutattatik a jelentés a *dotatio fölhasználásáról*, továbbá a *jövő évi munkásság* tervrajza és a jövő évi *költségvetés*.

5. Az előadó végül jelentést tesz az *ezredéves kiállítás* hadtörténelmi csoportbizottság működéséről és a hadtudományi bizottság tagjainak a kiállitás munkálataiban való közreműködéséről.

A HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁG PÁLYAKÉRDÉSEI.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága a magyar hadi történetirás fejlődését minden rendelkezésére álló eszközzel elősegíteni kivánván, az 1894-ik évre a következő pályázatot hirdeti:

Pályázat.

(Hetedik pályakérdés.)

1. *Kivántatik a magyar hadtörténelem valamely nevezetesebb eseményének önálló leirása.*

A dolgozat tárgya választható a mohácsi vész előtti vagy utáni időszakból (1815-ig), de mindenkor föltétel, hogy a cselekmény magyar csapatok által, vagy magyar földön hajtatott végre.

A földolgozás lehet vagy *történelmi*, a mikor is szükséges, hogy az levéltári kutatásokon, lehetőleg eredeti kútfőkön alapuljon, vagy az eseményre valamely irányban új világot vessen, illetőleg azt reconstruálja, vagy lehet *katonai*, mely már ismert és nyomtatott kútforrásokra támaszkodik ugyan, de a tárgyat a katonai szaktudomány szabályai szerint kritikailag dolgozza föl. A dolgozat 4—5 nyomtatott ívnél többre nem terjedhet.

2. A munka jutalma *500 arany korona*, mely az aránylag legjobb, de irodalmi színvonalon álló pályaműnek adatik ki; a munka ezenfölül, a folyóiratban való közzététele után, a szokásos tiszteletdíjban is részesül.

3. A pályaművek idegen kézzel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva s egy a szerző nevét, állását és lakóhelyét rejtő, jeligével ellátott pecsétes levélke kiséretében, a bizottság előadója: *Rónai Horváth Jenő honvéd őrnagy* czímére (Pozsony, Vásártér 10.) *1894 június hó 1-éig* küldendők be.

4. Álnév alatt pályázóknak a jutalom nem adatik ki.

5. A jutalomban nem részesült, de megdicsért, vagy közlésre alkalmasnak osztályozott pályaművek, a folyóiratban a rendelkezésre álló tér arányában szintén közöltetnek, míg a többiek jeligés levélkéi bizottságilag elégettetnek, a kéziratok pedig a hadtudományi bizottság levéltárába tétetnek.

6. A jutalomra a hadtudományi bizottság tagjait kivéve, bárki pályázhat.

7. A pályázat eredménye *1894 szeptember 15-én* fog közzététetni.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Mátyás főherczeg levelei a mainzi választó fejedelemhez az 1605-ik évi magyarországi hadi eseményekről. Mátyás főherczeg, később Magyarország királya, már 1594 óta

teljhatalmú kormányzója volt Magyarországnak Rudolf helyett, ki birodalmának kormányzatával nem sokat törődött.

A cs. és kir. udvari könyvtár egy codexében a főherczegnek 19 levele van, melyeket cronbergi *Schweickhard János mainzi érsek* és német választó fejedelemhez intézett s melyek kizárólag, vagy legalább túlnyomó részben a Bocskay-fölkelésre és egyébb evvel kapcsolatos magyarországi hadi eseményekre vonatkoznak.[1])

A főherczeg e levelekben bámulatos részletességgel és pontossággal hetenkint tudósítja a választó fejedelmet, kihez bizonyára régebbi baráti kötelék is csatolta, a magyarországi eseményekről, a császári hadak terveiről és vállalatairól, állapotáról stb., minek folytán e levelek a magyar hadi történetírás számára fölötte becsesek. Nevezetes azonban, hogy míg e levelek a hadi eseményekről oly ritka nyíltsággal és őszinteséggel szólanak, másrészt a főherczeg nagy gonddal kerüli ama viszály fölemlítését, melyben bátyjával, Rudolf császár és királylyal a főherczeg már azon időben volt, melyet azonban kifelé — úgy látszik — titkolni igyekezett.

A főherczeg levelei egészen új dolgot ugyan keveset tartalmaznak, de sokat, melyekről csak általánosságban tudtunk, részletesebben megismerünk, másokat pedig a leghitelesebb módon megerősítve találunk bennök, minek folytán e levelek első rendű kútfői becscsel bírnak.

A leveleket itt vagy egészben, vagy — a mennyiben más, a magyar történelemre érdektelen dolgokat tartalmaznak — kivonatban adjuk.

A levelek a következők:

1. Bécs, 1605 augusztus 2-án. Barátságos szolgálatkészségünket, és minden jót és kedveset, amit tudunk, ajánljuk kedvességednek, főtisztelendő választó fejedelem, mint a mi különösen tisztelt urunknak és barátunknak.»[2])

«Ama barátságtól és bizalomtól ösztönöztetve, melylyel kedvességed iránt viseltetünk, nem akartuk elmulasztani, hogy kedvességedet az osztrák tartományok és országok mostani szomorú állapotáról ne értesítsük, tudatván egyszersmind ama barátságos szándékunkat, hogy jövőre, amint már rég akartuk, kedvességeddel bizalmas levelezésbe lépjünk és ezt fönn is tartsuk.»

«Barátságosan emlékeztetem tehát kedvességedet, miszerint ő

[1]) A levelek a mainzi püspöki, a régi választófejedelemségi levéltárban Mainzban, a fogalmazványok a bécsi cs. és kir. udvari könyvtár kéziratgyűjteményében, a 8750. számú codexben, Bécsben vannak.

[2]) A levelek mindegyike ugyanezen bevezetéssel kezdődik, melyet a későbbieknél elhagytunk.

római császári Felsége, a mi szeretett urunk és testvérünk hadserege, mely gróf Básta György alatt Felső-Magyarországon volt, a fizetés elmaradása miatt föllázadt és ott tovább megtartható nem volt. Básta intései és befolyása mégis annyit hatottak, hogy a hadi nép a császár hűségén megtartatott és miután onnét *április 12-én* elvonúlt, ide Pozsonyba jött. A hajdúk e közben a császári hadat nyomon követték és táborukat soha többre, mint egy-két mértföldre ütötték föl.»

«Miután Básta Pozsonyhoz érkezett és magát itt elsánczolta, az ellenség igyekezett és merészkedett őt itt is erőszakkal megtámadni, de mindenkor kárral űzetett el.»

«E közben megtörtént azonban, hogy Nagyszombat, Galgócz és más bányakerületi városok és végvárak magukat a hajdúknak megadták, a kiknek különben már előbb is — a mikor Básta még Felső-Magyarországon időzött — a magyarok és kivált Thaunhauser ezredes hűtlensége és árulása következtében Fülek, Korpona, Végles, Beszterczebánya és más erődök és kastélyok kezeikbe kerültek.»

«Rövid idővel ezelőtt pedig az egész Csallóköz föllázadt és a fölkelőknek a törökök is, úgy az egyik, mint a másik oldalról segítségökre jöttek. Nemsokára azután 5000 főnyi török, tatár és hajdú sereg a nevezett szigetről Magyar-Óvár közelében átkelt a Dunán, és a fraknói és kismartoni uradalmakon át egész az osztrák határig nyomúlt, sok szép várost és falut földúlva, a föld népét fölkonczolva, marháját elhajtva, pénzét és egyéb holmiját elrabolva. Básta Hohenlohe egynéhány ezer lovasát küldé utánuk, de ezek mit sem bírtak ellenök végezni és ismét a pozsonyi táborba tértek vissza.»

«Az ellenség ekkor Sopron körűl ütött tábort, hol hozzá számos magyar csatlakozván, erejök 14,000 főre szaporodott.»

«Ennek következménye lőn, hogy a császári hadi nép nem akart többé Pozsonynál megmaradni. Hosszabb alkudozások, és a zsold fizetésének igérete mellett sikerült ugyan egy részét a táborban való kitartásra bírni, de az egész lovasság elhagyta a tábort és a Duna mindkét partján erre Bécs felé huzódott; *az ellenségre azonban egyetlen rész sem volt vezethető.*»

«Az ellenség nemcsak Sopront tartja ostrom alatt, de a Csallóközből és más helyekből egész *3 mértföldre ide (Bécshez) portyáz.*

«A fölkelők, törökök és a tatárok a Dunántúlon Érsekujvárt és Nyitrát ostrom alá fogták és ismételten betörtek a Morván át Ausztriába és Morvaországba, kimondhatatlan károkat okozván, a nélkül, hogy ezt saját föllázadt lovasságunkkal — *mely nem kevesebbé dúl és pusztít, mint az ellenség* — megakadályozhatnók.»

«Sopron nagy szükségbe jutván, végre is sikerült lovasságunk egy részét arra rábírnunk, hogy Bástával Sopron felé meneteljen. Básta ellátta Sopron városát némi gyalogsággal, élelemmel, de miután a hadi nép *Sopron közelében időzni nem akart*, kénytelen volt velök ide Bécsbe visszatérni.»

«De most már — miután a zsoldfizetés három hónap óta elmaradt — *a gyalogság sem akart többé a pozsonyi táborban maradni.* E miatt Mörsburg ezredes spanyol ezredét voltunk kénytelenek Pozsonyba küldeni, a többi 4 régi ezredet pedig Bécsbe vonni, hol azok olykép viselkedtek, *mintha a város általuk ostromolva volna.*»

«Ez idő alatt Bocskay hadi népe három rohamot intézett Érsekujvár ellen, de mindenkor visszaveretett, legjobb katonáit veszítvén. Kevésbbé szerencsés véget ért Nyitra ostroma, bárha az megtartható lett volna; ámde a vár a magyar katonák hűtlensége folytán, a püspök akarata ellenére, föladatott.»

«Nemkülönben a felsőmagyarországi urak és a föld népe is, hűtlen és esküszegő lett és ő császári Felségétől elhajolva — mint mondják — Bocskay pártjára állott.

«Mind e romlás és szerencsétlenség főoka a lázadó hadi nép, s igyekeztünk, valamint hogy most is igyekszünk, még pedig éjjel-nappal, hogy pénzt teremtsünk elő, hogy e népet kielégíthessük és megfizethessük; amint hogy a fizetést az ezredeknél már meg is kezdtük és semmi fáradságot nem kímélünk, hogy a fizetés folytatható legyen. Csak bírnánk mielőbb ez akaratos nép fizetését előteremteni, a mit pedig mindenki szivesen cselekedne, a fölcsapott lángok terjedése csakhamar meg volna akadályozható. Mert ekkor reméljük Istentől, hogy segítségével az ellenséggel majd csak szembeszállhatunk és ezen, valamint a többi országokat is megmenthetjük.»

«E végből kedvességedhez, valamint a többi választó fejedelmekhez és a római szent birodalom rendeihez is, segítség, tanács, támogatás és kéznyújtás végett egész bizalommal fordulunk.»

«A föntebb elősorolt nehéz terhek nyomnak ugyan bennünket, de azért becsületünket, vérünket és vagyonunkat szivesen föláldozzuk, hogy ez országot, mely a szent birodalom első oltalmazója, megmentsük, annak jólétét előmozdítsuk, a mire minden időben nagy buzgalommal igyekszünk és e törekvésünkben kedves híveink segedelmére is biztosan számítunk.»

«Midőn mindezen, az ország szomorúságos állapotát és veszedelmét előtüntető levelet kedvességednek írjuk, ezt barátságos kötelességünknek tartjuk és magunkat Isten oltalmába és kedvességed szolgála-

taiba készségesen ajánlva, hűséges ragaszkodással maradunk, állandó híve . . .»

2. Bécs, 1605 augusztus 10-én. «Fölajánlott levelezésünket folytatandó, ime tudatjuk mindazokat, a mik utolsó levelünk óta Magyarországon történtek, és a miket nekünk különféle helyekről írtak, bennünket tudósítván.»

«A török szerdár *július 19-én* egy 15,000 főnyi sereggel indult el Nándorfehérvárról, sok eleséggel, melyet vízen vitet maga után, és Eszékre érkezett. Útközben megtudván, hogy távozása után Nándorfehérvárott lázadás ütött ki, kénytelen volt ennek elfojtására néhány ezer embert visszaküldeni.»

«*Július 24-én* történt, hogy az érsekujvári császári szolgálatban álló magyarok a német parancsnoknak egy kérvényt nyújtottak be; este mindkét nemzetbeli katonák és tisztek összejövén, a magyar katonák kérvényükre választ követeltek, mit kapitányuk: Thury Ferencz, nekik meg is adott. Egy magyar trabant azonban kikelt az ellen és kiabálni kezdett, mire a magyar kapitány vezénylő pálczájával néhány ütést mért reá. Erre nagy dulakodás támadt a magyarok közt, sőt Thuryra két lövés is tétetett. Ekkor a németek Thury pártjára állván, a magyarokra tüzelni kezdtek és nagy lövöldözés, vérengzés támadt, miben számosan elestek, vagy ötvenen pedig a bástyákon és az árkon átugrálva, a kívül levő fölkelőkhöz csatlakoztak. Ezek csakhamar rohamot kísérlettek meg, de veszteséggel visszaverettek.»

«A következő napon (július 25-én) éjfélkor megujították a támadást, mely bár reggeli 6 óráig tartott, eredményre nem vezetett. Miután a fölkelők ez alkalommal sokat vesztettek, s közülök számosan nehezen megsebesültek, az ostromot megszüntették s Érsekujvártól egy fél mértföldnyire visszavonúltak, a törököktől remélvén segítséget.»

«De mielőtt a lázadók elvonúltak volna, a mieink kirohantak és az árkokba a vizet, melyet az ellenség levezetett volt, ismét visszaeresztették.»

«*Július 26-án* Batthyány Ferencz bandériuma *Német Balázs*[1]) hajdú főkapitány, *Szeley György* és *Bakó György* csapatait, mely utóbbiak ezelőtt ő császári felsége fizetett huszárai voltak Körmenden, csekély száma daczára megtámadta; a fönt megnevezett két kapitányt és még sok mást levágott, a fölkelőket futásra kényszerítette és néhány törököt, valamint gazdag zsákmányt hozott a várba vissza.»

[1]) Itt Mátyás főherczeg téved a névben, nem Német Balázs, hanem *Némethy Gergely* volt az, ki a Dunán túl működött.

«Hogy a lázadók és törökök gyújtogatásainak és fosztogatásainak véget vessenek, *júl. 30-án* Trautmansdorf Zsigmond Frigyes Ádám, Bathyány bán és Zrínyi gróf együtt a fölkelők ellen nyomúltak, de ezek sehol helyt nem állottak. Az üldözés Hídvégig folytattatott, de a fölkelők podgyászukat és a fogoly kereszténveket már előbb részint Kanizsára, részint a közel várakban biztosságba helyezték.»

«Az ő Felségétől elpártolt Nádasdy Tamás gróf a mieinkkel tárgyalásokba bocsátkozni akart ugyan, de szavainak kevés hitelt adtak.»

«Kőszeg, Körmend, Szt.-Groth városok és egyéb helységek megadták magokat; a nemesség közül is sokan jönnek és kegyelmet kérnek. Így tehát reméljük, hogy rövid idő alatt az összes Dunán túli megyéket ismét a császár hűsége alá hozhatjuk.»

«Külön kirendelt biztosok a Csallóközben lévő lázadókkal is tárgyalásokat kezdtek, de Rhédey Ferencz és hívei, alig hogy ennek hírét vették, azonnal fölkerekedtek, hogy őket megtámadják. Mörsburg ezredes ennek folytán szükségesnek látta, hogy úgy az ő, mint az Öttingen gróf ezrede, valamint a rácz lovasok is a Csallóközbe rendeltessenek, és sietett az ottani lázadó ezredessel, Karcsai Somogyi Mátyással egyezséget kötni, melynek folytán ő, valamint összes zsoldosai ő Felsége szolgálatába állni ajánlkoztak.»[1])

«De mivel ez emberek közt valóságos söpredék népség is volt, a legjobb ezer magyar lovas és 2000 hajdú választatott ki, s ezek lőnek császári zsoldba véve. Hála Istennek a Csallóköz ilyenformán ismét meghódolt a császárnak és a Duna Pozsonytól Esztergomig föl van szabadítva.»

«E magyar katonák becsületességük bizonyságául a Csallóközbe betörő ellenséget megtámadták, megverték és több mint 3000 darab marhát, zsákmányul ejtettek és egy török csauszt is elfogtak.»

3. Bécs 1605 augusztus 17-én. «Barátságos tudomására hozom kedvességednek, hogy Bocskay gyalogosaival és lovasaival Kassáról Erdélybe utazott azon szándékkal, hogy az erdélyiek, valamint Radul vajda hódolatát elfogadja, és azután mindkét tartománynyal szerződést kössön. Ugyanazon napon útazott el az egri pasa is, ki számos előkelő törökkel együtt Bocskaynál Kassán tartózkodott. Úgy hírlik, hogy a török császár őt nevezte ki budai pasává.»[2])

«*Augusztus 1-én* 4000 főnyi ellenség Strasnitz és Szakolcza közt a

[1]) Lásd Hadt. Közl. 1888. 480. l.

[2]) Ez Ali pasa volt, a sorrentei renegát.

Morván átkelve, az ott lévő császári lovasokat, kik az út és az élelmi szerek szállításának biztosítására voltak fölállítva, nagyrészt levágta és egyéb nagy károkat is okozott» . . .

«*Szt. György* helyőrsége Schönberg ezredessel megegyezett abban, hogy ez őket német hadakkal segélyezze; az ezredes az ott a várban lévő lázadókat augusztus 8-án megtámadta, és azokat részint levágta, részint fogságba ejtette, a várat pedig elfoglalta. Ezek után Schönberg Szent-Györgyre 300 zsoldost küldött segítségűl és megparancsolta, hogy a Bazinban lévő lázadók ellen forduljanak, mit ezek megtámadván, a várat rohammal hatalmukba vették.»

4. Bécs, 1605 augusztus 23-án. «Nem kételkedünk abban, hogy a magyar állapotokról való eddigi tudósításaink kedvességed kezeibe jutottak. A több mint 40,000 főnyi ellenség Budától nem messze áll. Maga a szerdár hadi népének egy részével szintén oda érkezett és 15 löveget minden tartozékaival együtt a fegyvertárból elvitetett. Miután megtudtuk, hogy irányát Esztergomnak veszi, hogy azt ostrom alá fogja, néhány zászlóaljat, melyeket később még másoknak követniök kellett, Esztergomba rendeltünk, hogy a várat biztosítsák. Részünkről az ellenség elűzésére minden lehető intézkedést meg akarunk tenni.»

5. Bécs 1605 szeptember 7-én. «Hírét vettük, hogy a török vezír augusztus 28-án Esztergomot megadásra szólította föl, és hogy a szerdár táborát augusztus 29-én a Tamáshegy alatt ütötte föl. Mint a beérkezett jelentések mondják, az ellenség számereje csakugyan 40,000-re tehető.»

«Öttingen Gottfried Ulrik gróf ezredes ezredével, valamint Mörsburg ezred 4 zászlóaljával vízen Esztergomba érkezett.»

«A szerdár a Garamnál lévő sánczot — Párkány mellett — melyet a mieink készítettek volt el, 1000 emberrel megszállotta, valamint Esztergom fölött is, hol eddig a mi táborunk volt, a szállítmányok meggátlására néhány löveget állított föl, melyeket 300 török őriz.»

«A fölkelő magyarok *Érsekújvárt* e közben folyton ostromolják és erősen szorítják. Miért is nem szününk meg még további intézkedéseket tenni, hogy a törökök és lázadók szándékait meghiusítsuk.

6. Bécs, 1605 szeptember 14-én. «Utolsó levelünkben megemlékeztünk Esztergom ostromáról; most tudomásunkra jutott, hogy örökös ellenségünk az ott egy éve fölállított redutjait és futó árkait ismét megszállotta, úgy hogy a védelem czéljából oda küldött csapatainknak magukat valósággal keresztül kellett vágniok. Ez nem történt ugyan veszteség nélkül, de mégis mind bejutottak, régi állásainkat elfoglalták és a szétrombolt műveket lehetőleg helyre állították. Ezáltal az ellenség oly

közel áll hozzánk, hogy hosszú lándzsáival majdnem elér bennünket és a dologban akadályoz.»

«*Augusztus 3-án* az ellenség a Blockháznál lévő sánczunkat megtámadta, de vitézül visszaveretett; az említett erődtől ellenaknákat vezettünk és azokat jól elsánczoltuk. Mire aztán a török a két lejebb fekvő sánczot támadta meg, és ellenárkokat húzván, azokban nagy veszteséggel állást foglalt. Miután a mieink észrevették, hogy az ellenség embereit nem kíméli, állandó aggodalommal néznek egy bármely órában bekövetkezhető általános roham elé.»

«Segítsen meg bennünket a Mindenható és adjon kegyelmet, hogy azt visszaverhessük és a török szégyen szemmel vonuljon el.»

«Nem fogjuk elmulasztani kedvességedet az ostrom mikénti lefolyásáról legközelebb barátságosan értesíteni.»

7. Bécs, 1605 október 12-én. «Különös szívfájdalommal tudatom, hogy miután Mörsburg ezredes 5 zászlóalj zsoldossal a Szent Tamás hegyi erődöt, valamint az Esztergomnál lévő sánczokat a törökök támadásai ellen majdnem 4 héten át tartotta, végre még is legyőzetett, mire *október 3-án* a mieink a várat, 70 löveggel együtt, átadni kényszerítettek.»

«Mörsburg ezredes 5 zászlóaljában, sajnos. alig maradt 94 ember sértetlen, és másfél száz sebesült és beteg vonult be a táborba. Azok közül a harczosok közül, kiket az ellenség elvonúlni engedett, 900 ember hiányzik, kik nem jöttek többé vissza a táborba s alkalmasint részint lelövettek, részint pedig másként pusztultak el.»

«Az események részletes jelentését különben meg várom.»

8. Bécs, 1605 október 25-én. «Az esztergomi eseményekről a részletes jelentés még be nem érkezett; ő felségének jelentést tettem, a megbízott hatóságot pedig a vizsgálat mielőbbi befejezése és a jelentés megtételére utasítottam. Híreket vettünk, hogy az örökös ellenség sok ezer emberrel betörni készül Ausztriába; azon fáradozunk tehát, hogy a hadi népet összegyűjtsük, az ellenségnek útját álljuk és a föld népét is az eseményekre előkészítettük.»

9. és 10. Bécs, 1605 november 2. és 9-én. E két levélben csupán arról tétetik említés, hogy az esztergomi ügyről a részletes jelentés még mindig nem érkezett be.

11. Bécs, 1605 november 16-án, ugyanezt mondja a főherczeg, s azután következik a tudósítás, hogy Palota az ellenség kezébe került, de a várőrség szabad elvonulást nyert, továbbá, hogy a császári biztosok, kik a béke-alkudozásokkal megbízva vannak, most Győrben tartózkodnak; a főherczeg működésüktől jó eredményt vár.

12. Bécs, 1605 november 23. A főherczeg tudatja, hogy az esztergomi ügyben az ítéletmondás november 22-ére határoztatott meg.

13. Bécs, 1605 november 30. Az esztergomiak ügyében az ítélet, mely Pozsonyban lett volna kimondandó és végrehajtandó, ismét elhalasztatott. A béke-alkudozásokra nézve azon reményét fejezi ki a főherczeg, hogy azok úgy a magyarokkal, mint a pogánynyal kedvező eredményre fognak vezetni. Azután folytatja: «November 20-án Básta tábornagy ő felsége 5 lovas ezredével és 5 zászlóalj Altheim ezredbeli gyalogossal elindúlt és a lovas ezredek közűl egyet Kőszegen, kettőt Sopronban hagyott. A gyalog zászlóaljak közűl 2 Komáromba, egy Magyar-Óvárba és 2 Pozsonyba helyeztetett. A Mörsburg ezred 3 zászlóalja és 2 komáromi zászlóalj Győrbe helyeztettek. Ily módon a várak úgy a pogányok, mint a fölkelők ellen jól biztosítva vannak.»

«A tábornagy november 25-én érkezett hadával Kőszegre. Az ellenség előbb málhánkat támadta meg, midőn pedig innét előzetett, ama zárdánál, melyet a császár legkegyelmesebben Nádasdynak adományozott, továbbá a kőszegi szántóföldeknél, a szombathelyi út mellett, mutatkozott. Midőn a tábornagy a hadak egy részével ellenök ment, visszahúzódtak, és málhánk, valamint táborunk ellen tettek kísérleteket. Ez alkalommal egy ágyú és több fogoly esett hatalmunkba; az utóbbiak azt vallották, hogy az ellenség ereje 10,000 fő. Hogy mit végzett a tábornagy Sopron és Kis-Marton felé, arról majd legközelebb tudósítok.»

14. Bécs, 1605 deczember 7-én. «Utolsó levelünkben említést tettünk az esztergomiak ítélete és a Magyarországba küldött békebiztosok felől; sajnos, hogy mindezekre nézve még most is csak kevés eredményt mondhatok. Egyébiránt a békebiztosok úgy a fölkelőkkel, mint a törökökkel Komáromnál fognak találkozni, s jó reménységben vagyunk, hogy hasznosat fognak művelni, amihez Isten kegyelmét kérjük.»

15. Bécs, 1605 deczember 14-én. «Az esztergomiak és a béke ügyében nem sok történt. Egyébként is Magyarországon az újság nem sok; kivévén, hogy deczember 3-án az ellenség, és pedig 300 tatár, 100 török és 200 fölkelő Hídvég melletti táborunkat — Szombathely és Körmend közt — megtámadta, és a ráczokkal hosszasan harczolt, mígnem Básta a vallonokkal és egyéb népekkel segítségökre jött. Az ellenség Isten segítségével egész a Rábáig visszaűzetett s közűlök 200 levágatott, többen pedig a vízbe fultak vagy elfogattak; két vallon század vette azután az üldözést át, de az ellenség többé meg nem állapodott. E harczokban esett el de la Valle gróf, ki az ellenséget üldözvén, a tömkelegbe került és egy lövés által megöletett. A mieink a foglyokon kívül még 1500 tatár

lovat is zsákmányoltak. Táborunk most Egervárnál, Kanizsától 5 mértföldre van.»

16—18. Bécs, 1605 deczember 28-án, 1606 január 14-én és február 1-én. E három levél semmi nevezeteset nem mond s csupán azt említi meg, hogy az esztergomiak és a béke ügye még mindig függőben van.

19. Bécs, 1606 február 8-án tudatja a főherczeg az esztergomiak fölött kimondott ítéletet, melyet neki azután meg is küld.[1])

Gömöry Gusztáv.

Bujdosó kuruczok paprikás levele a kőszegi bíróhoz. A császári haderő zöme az 1709-ik év nyarán Dunántúl, gr. Esterházy Antal kurucz tbk. hadteste ellen csatázott. Az ezúttal nemcsak b. Nehem tbszrgy. pétervárадi generális rácz és gr. Breuner tbk. stájer csapataival, — hanem a hg. Lubomirsky Tivadar szandecz-lublyói helytartótól zsoldba fogadott lengyel ezredekkel is erősbödött gr. Heister Siegbert cs. fővezérnek három hónapi küzdelem után sikerült Rákóczi haderejét a Rábán által szorítani; — úgy, hogy a minden átkelhető pontján elsánczolt és őrséggel megrakott Rába-vonaltól északra, július vége után zászlós kurucz had többé nem maradt. Csak itt-ott, erdőkön, berkeken lappangottanak még tíz-húsz, ötven főnyi vakmerő kurucz csapatkák, — többnyire azon vármegyék fiaiból állók, — a kik a fegyvert le nem tevén, a vidék minden zege-zugát jól ismerve, rejtekhelyeikből guerilla-módra intéztek a németekre s az ezeknek behódoltakra apró támadásokat, és ártottak, a mint árthattak. Egy ilyen elszánt — úgy látszik, csak 9 lovas legényből álló — bujdosó kurucz csapatocska feje intézé a Kőszeg városi főbiróhoz a következő, eredeti modorban írt, ma is meglévő katonás levelet:

«Te városi Bíró, *homályos napot* kívánunk! Talán minket csak bolondnak tartasz? Kírtünk keveset, — csak meg sem hallgattad, *lobonczos eblölkű!* Irod, hogy: *mivel tartozunk?* . . . Tartozol, lobonczos eblölkű: mert valahol tudsz vagy hallasz kurucznak hírit, — vírire szomjúhozol, föladod. De, tudva vagyon mind az egész Tisztek előtt, minímő lobonczossak vadtok, — hitesd el magaddal! . . . Kírtünk keveset: nem adtatok; adjatok három annyit, mint eddig kírtünk: kilencz pár csizmát, kilencz pár salavárdit (= kurta lovagló nadrág). Holott nem: se magatok, se marháitok ki ne gyűjjön a sánczon kívűl, — bent se alugyík a városban lábo-nyújtva: mert kihúzzuk őket! — Eddig is

[1]) Az ítélet e folyóirat ez évi I. füzetében a 143—146-ik lapon közöltetett.

szolgáltunk, de ne várd többé szolgálotunkat; mindenben károtokra szolgálunk, ha vasárnapra ki nem szolgáltotjátok a kit kírtünk, Horvát-Zsidánban. Ezzel maradunk

1709. die 15. Augusti, kíszen szolgáló pajtásid szegénylegények *Kis István*, m. k.

Külczím: Kűszögi Bírónak adassík — Kűszögre.

Másik oldalon: Falusi Bírák, 100 forint büntetís alatt küldtist küldjík jó vigyázvo városi Bírónak Kűszögre.» P. H.

Kőszeg szab. kir. város néhai érdemteljes monographusának, *Chernel Kálmánnak* hagyatékában levő eredetiről közli: *Thaly Kálmán.*

Két levél gr. Forgács Ádámról, 1663-ból. (Adatok a párkányi ütközethez és Érsekujvár feladásához.) Azon országszerte közmegilletődést okozott s következményeiben nagy horderejű tettet, melyet gr. Forgács Ádám főkapitány Érsek-Ujvár feladása által elkövetett s melylyel magára a hazaárulás vádját nem egészen alaptalanúl zúdította, nehány nappal előbb egy másik meggondolatlan tettével súlyosbította: a *párkányi* szerencsétlen ütközettel. E hadi tényt maga Montecuccoli fővezér is élesen elítélte, mint emlékírataiban olvashatjuk.

Alkalmam van itt Forgácsnak egy eredeti levelét közölhetni, melyben a nádornak kimerítő jelentést tesz a párkányi viadalról, az őt jellemző dicsekvő modorában; nem tulajdonítván az egész veszedelemnek semmi különös fentosságot, sőt azt még szépíteni igyekezvén.

«Nagyságodnak ajánlom alázatos szolgálatomat. Szerencsétlensége mindnyájunknak, a melyre (kit megbizonyítok egész Ujvárral, hogy az idegen nemzettől csaknem üstökön fogva vonattattam) akarom Ngodat igen röviden tudósítani, hogy mivelhogy az esztergomi hídat a nagy árvíz elvitte, több harmadfélezernél a Dunán innen táborban nincs, úgy írván Pucham uram is Komáromból, hogy jó volna fölverni. Érkezék azonban gróf Pálffy Miklós uram is mintegy tizenkétszáz lóval és hatszáz gyaloggal, így Nyitra vármegye is kétszáz lóval, Ilyésházy György uram is annyival. Mi is újváriak voltunk négyszáz lóval, ehez vittünk innen négyszáz muskatélyost és mentünk egyenesen ezekkel éjjel a török tábort fölverni. És hogy ím számtalan a futó ember a vár körűl, noha minden útakat elállattattunk, de hírünket bevivén, mintegy tizenkétezer emberrel készen várt a török és minek előtte megütöttük volna, öt és hat óra között reggel két ízben kegyetlen harczot állottunk nekik és sok száz fő töröknek veszedelme után victoriát kiáltottunk; de mintegy fertály óra mulván az egész török tábornak felétől, lovassával, gyalogjával körűl vétettünk és mivel kénytelenek is voltunk vele, utolsó lábig

úgy oltalmaztuk meg lovassától magunkat, hogy keveset tehettek nekünk; hanem mintegy hatezer jancsár nyomokodék utánna, a ki elől, mivel megint nekünk fordult a lovassa, a rettenetes füst alatt csak meg kellett indúlnunk, a minthogy a lovasokban kevés veszett, sőt sok szép nyereséggel, mert csak fölöltöztetve tiszta szerecsen lovakat ezüstös szerszámokkal, aranyos czafragokkal tizenhetet hoztak, Karakass és Amhet pasa elesvén, eljöttek. De a német és magyar gyalogunk oda vagyon. Engem penig az egész hadak szemeláttára, mivel megösmertek, két ezer lovas vett közben, mindkét oldalról három egész mélyföldig kísértett és hajtott, utóljára a szögyéni szőlőhegyeknél egy nagy árkot ugratván a lovam, a melyet az Istennek hatalma cselekedte, úgy vetettem csalt (!) s mentem nem haza, hanem Esztergam felé vissza s maradtam meg a síkon. Ott lovam megpihenvén, tizedmagammal jöttem estvére haza, a mint lehetett. Magamon Istennek hálá nincs másutt, hanem a dolmányomon, egy gombomnak a felét vitte el a golyóbis. Az urak, Istennek hálá, Gróf Pálffy Miklós uram s több urak mind békével jöttek el, sőt a mely török Pálffy Miklós uramra jött volna, azt ő keglme előbb lőtte le a lováról s úgy jött, mint vitéz ember el. És im, hogy ezt írom, jöve hírem, hogy a gyalog németnek jobb része salválván az erdőben magát, ez is jön. Így a magyar gyalognak veszedelme, kitől csak nem vallott a török annyi kárt, a mennyit mi. Mindazonáltal Ngos uram, mivel ugyan a töröké a nyereség, ez immár rajtunk jön. Ngodat egy élő Istenért is kérem, küldjön segítséget, mert a külső fortificatiora nem lészen emberünk s veszedelemben vagyunk itt mindnyájan. Azért, ha Ngod a segítséggel nem késik, a mit most nyert a pogány eb, annyit veszthet itt a vár alatt, ennek oltalmában, hogy megtér kárunk. Kérem azért Ngodat az Istenért, főképpen gyalogot küldjön éjjel-nappal, ugy, hogy holnap vagy holnapután itt legyen, mert azután késő a Ngod méltóságos segítsége. Ezzel Isten sokáig tartsa Ngodat jó egésségben. Datum Ersekujvár Die 7. Augusti Anno 1663. Ndk Bercsényi uram mindent referalhat. Nd... szolgája, fia Forgács A. G.»

Külczím: Illmo ac Excellentissimo Principi Dno Dno Regni Hungariæ Palatini Equiti aurei velleris Sacr. Cæsar. Reæque Mattis Intimo Consiliario Dno Dno Patrono Patri colendissimo.[1])

E levél szerfölött jellemzi íróját. Előttünk áll egy vezér, a ki nem képes felfogni a szenvedett vereség nagy mérvét. Hősileg megfutamodik jó lován s örül, hogy csak egy félpityke kára esett az ütközetben. Az, hogy 2000 gyalog s az úri rendből is többen, mint Esterházy György,

[1]) Eredeti az orsz. Ltárban, a Wesselényi-iratok közt.

Illésházy György, Lippai János, Szörényi Ferencz stb. halva maradtak a csatamezőn, — nem is igen érdekli. El se érzékenyedik a felett, hogy az Érsekujvár védelmére s nem a párkányi kalandra nagy ügygyel-bajjal felültetett megyei hadak teljesen szétszórattak. De igen is megretten azon, hogy a törököt nyakán vitte Érsekujvárra; segedelemért rimánkodik, egyszersmind ugyancsak fogadkozik, hogy majd visszaadja a kölcsönt kamatostól. Érsekujvár ostrománál meg is mutatta, mennyit ér az ő hősisége. Következetes marad önmagához: jobbnak látta szégyenszemre ép bőrrel menekülni Érsekujvárból is, éppen, mint a párkányi ütközetből. S mint az ilyen hősöknek szokása, még néki állott feljebb. Nagy hangon telekürtölte a világot, hogy ő teljesen ártatlan, hanem hibás a nádor, a fővezér, a kik segedelmet nem adtak, hibásak alantosai, a kik az engedelmességet megtagadták.

Ismerjük nagyhangú védíratát, melylyel magát a hazaárulás vádja alól tisztázni törekedett, de ha csak Wesselényi nádornak itt következő levelét olvassuk, meggyőződhetünk, hogy az az egy évi fogság, melyet Győrben el kellett szenvednie, valóban nagyon is «tisztességes» volt.

«Mai napon ide Magyarország tüzeit s veszedelmes kárát édes nemzetünknek, csorda módon hajtó szegénység veszedelmét s faluhelyei hamuvá roskadt kárát szemlélvén, veszem a Kglmed 29. 7-bris Beketfalvárul írt levelét, melyet midőn szomorú szívvel s nagyobbára könnyes szemmel olvasnék, látom, hogy mind keresztelt nevét, mind megesett Ádám atyánk mentségét vette pennája orrába s örömest, ha lehetne, színezné letörölhetetlen vétkét, mások vádjával. Sokat gondolkodtam: adjak-e választ Kglmed levelére, vagy nem, mert a hallgatás jele vagy a tudatlanságnak, avagy a dolognak jovallója. Hogy azért jovallásnak ne láttassék én tőlem a Kglmed dolgaiban, tanácsosnak ítéltem valahány szóval megmutassam: Kglmed mentsége vízi buborék s más ember vádja maga bőrében tanáltatik. Causal Kglmed minket, mért hagytuk estvére Újvár segítségét? Miért nem providealtunk Újvárnak jobban? Miért nem vettük fel idején az ország népét? Utoljára a vitézlő rend negyedik ostromnak készületét látván, zendülését és köztük való pártütését. Az elsőre azt felelem, Újvárnak késedelmes segítséghozását hárintván reánk: hun van a kglmed biztató írása, a melylyel királyunkat, Kglmes császárunkat csecsegtette (!) Istent boszantó írásával: legyen az Isten csak neutralis, hatvanhat hétig megtartja Újvárat s Kglmedé leszen a victoria? Hova lettek a kglmed imide s amoda s nekem írt, Hectorhoz illendő biztatási, utólsó vérét kiontó oltalma? A mely nap megszállották Kglmedet, mindjárt másnap a vezértől parlamentáló levelet elvevén Érsek-Újvárnak az által kapuját nyitotta, a pogányságnak

reménységet nyújtván azzal. Hol van, hol van ő Felségét számos írásával erős biztatása s vajjon hólyag volt-e, hogy felfujják? Annyi pogánységnak s magyar nemzetnek Kglmed által elvétetett s elszellett (!) összegyűjtendő ereje, hogy hanyatt homlok vakot vető koczkájának szerencséire mehettek volna, erős fundamentomul vetvén Kglmed biztatásit és a helynek megtartását. Nemde időnek előtte felvevén Pozsony s Nyitra vármegyét szép számosan, nem várván alájövetelemet, időtlenül s rendetlenül, szokott nyughatatlanságával mészárszékre vivén virágját a magyaroknak, Párkánnál oda veszté s felmészároltatta őket? Azzal vetett fundamentomot az egész magyar nemzet magvaszakadásának és az egész keresztyénség megbódulásának; okot adván s magára hozván az egész török császárnak erejét, azzal megszaggattatván, elraboltatván s pusztíttatván egész Nyitra vármegyét, a keresztyénségnek összegyülendő hadainak s segítségének lábvető táborának eszét vesztvén.»

«Újvár provisioja, maga írása szerint is kglmednek, mindennel úgy volt providealva mind népből, mind munitióból s élésből; nem hiszem a keresztyénségben se a török birodalmában egy hely jobban providealtathatott volna, mint az. Elsőben belerendelt sok szép számú népét felmészároltatta kglmed boldogtalan s értetlen csatájával, melyet mely nehezen tudtunk helyben állítani és néppel kglmednek succurralni, tudja a világ s az Isten. Munitiója oly szép, a kit kglmed ajándékon adott a török császárnak, ha több, hazánk rontására lövő szerszáma nem volna is a vezérnek, a keresztyénség romlására elég volna; míg világ fennáll, szájokban leszen átkával emlékezeti. Mindene volt hát kglmednek, csak azt nem adhatta kglmes császárom, a ki kglmeddel magával született, úgy mint állhatatos állandó bátor szivet.»

«Utóljára a vitézlő rend rezzentő zendülésére emlékezik kglmed; kivetik nyakokból ezen hárítandó vádjokat s nyúlszívű vezérek okadását, maguk engedelmével lerázzák vállairól. Valóban szép mentség, a mely roszat alattavalói akartak cselekedni kglmednek (a kglmed írásaként) fájdalmat szerző tövis-hágtatásától őket megmentvén, maga lelekzett (!) belé. Ha ők tumultuáltak, jobb lett volna vagy ő miattok halált szenvedni, vagy ő általok rabbá esni, mint világ méltó kárpáló s gyalázatos törvényt mondó nyelvekre magát vetni.»

«Írja kglmed Galgócznak, Nyitrának, Semptének provideáljunk, az utolsó napok nehezebbek ne legyenek az elsőknél. Újvár, Újvár volt ezeknek gyökere; ruente fundamento bomol a rajta való épület. Újvárnak veszedelme szélhezteti, ide s tova futtatja s bujdostatja a keresztyén magyarokat; Újvárnak veszedelme siralmasan átkoztatja s a nagy-

hatalmú igaz Istent kényszeríti bosszúállásra annak a helynek elvesztő eszközét.»

«Régen hallottam: könnyű a kútba esztelenül begördíteni s vetni a követ, de sok okosnak baj kivonása. Hiába hát, hogy kglmed mások vádlásával maga szennyét akarja akármelyikünkre is kenni. Tartsa kglmed, mentűl nagyobb argumentumi lesznek, ezennel számot vevő kglmes igaz birósága előtt királyunknak, noha soha oly kegyelemmel, se oly királyi kegyességgel nem egyelíttetheti törvényét, míg világ fennáll a sok keresztyén árva lélek, pogánytól elvitetett, elraboltatott csecsemőszáj a kglmed nevét átokkal ne forgassa, magvát szakasztván mind jó hírét s nevét a magyar nemzetnek s honjának megtérhetetlen veszedelmével. Montecuccoli uramnak írt levelem, a kit Békó bassa zsebében tanált kglmed, tüköről lehetett, hogy kinyílt szemmel s minden tehetséggel kívántunk Újvárnak mind segítséget hozni s mind peniglen pogánynak ártani; csak az is adhatott volna kglmednek ösztönt férfi módra való viselésére.»

«Én philosophus soha nem voltam, de úgy hallom, a ki maga disputátioját az Istenre apellálja, kifogy az okoskodó argumentálásból; bizony valaki kardviselő vezér maga félénkségét fatummal állatja, mentsége annak igen helytelen.»

«És így ezt akarám kglmednek rövideden válaszul adni, kívánván Isten a bűnt világ színe előtt igaz ítéletivel megítéltetni. Költ Oroszlánkőben 4. 8-bris 1663.»[1]) —*ys*—

II. Frigyes porosz király egy tervezete a törökkel Magyarország ellen való közös működés iránt. Berlinben az ottani tudományos akadémia felügyelete alatt az 1879-ik év óta folyamatban van Nagy Frigyes porosz király politikai levelezéseinek kiadása, melyből eddig 20 kötet jelent meg; e gyűjtemény magában foglalja a levelezéseket az 1760-ik esztendőig, s minden tekintetben fontos adatokat szolgáltat e király uralkodási idejére. Nem volt állam az akkori Európában, nem volt nevezetesebb esemény, melyre nézve Poroszország felvilágosodott uralkodója állást ne foglalt volna, s hogy éles felfogása, nagy politikai körültekintése miként igyekezett minden kitelhetőt országa javára hasznosítani, ez kiviláglik dícséretre méltó őszinteséggel közzétett levelezéséből. Ámbár e levelek nem nyújtanak tökéletes áttekintést az akkori porosz politika összeségéről, ehhez szükséges volna a külügyi hivatalok levelezése (a félhivatalos és bizalmas is),

[1]) Fogalmazvány az orsz. Ltárban, Wesselényi-iratok közt.

a különböző minisztereké, a kiválóbb tábornokoké, sőt a király személyes barátaié is, — mégis a király által sajátkezűleg, vagy sugalmazása folytán írt okmányokból joggal következtethetünk a porosz kamara magatartásának alapeszméire.

Az összeköttetés Berlin és Konstantinápoly közt eddig sem volt ismeretlen; mégis e levelezések közzététele számos oly új adattal szolgál, melyeket figyelemre kell méltatnunk.

E helyt azonban, mint közleményünk címe is mutatja, — csak a hatalmas porosz király tervét akarjuk olvasóinkkal megismertetni, melyben *csapatainak a török hadakkal magyar földön való együttműködését* szándékolja. Hogy mily czélra szolgált volna ez az együttműködés, könnyű belátni. Mária Terézia erejét akarta teljesen megbénítani az által, hogy a török hátulról megtámadja, s esetleg a törökök szerencsés előnyomulása folytán beállható zendülés is e czélra szolgált volna; mely utóbbi bekövetkezése régi óhaja volt II. Frigyesnek. Ő maga elmondja, mit remélt a törököknek előnyomulásától Magyarországban. Egy 1752 okt. 9-én sajátkezűleg írt levélben, melyet XV. Lajos franczia királyhoz, — ki akkor még szövetségese volt, — intézett, kijelenti, hogy mindazt kell akarni, a mit ellenségeink nem akarnak; ezek félik a törökkökkeli háborút, tehát *igyekezni kell azt kitörésre segíteni.* Egy váratlan török háború megzavarná Mária Terézia császárné és királynő pénzügyeit, tönkre tenné hadseregét: tagadhatlanúl a két legfontosabb tényezőt. — Lehetséges ugyan, hogy Magyarország királynője győzne, csakhogy a terméketlen Szerbia elfoglalása s a belgrádi vár erődítéseinek lerombolása nagyon drágán volna a pénzügy és hadsereg tönkretételével megvásárolva.[1])

A politikai levelezések közzétételéből kiviláglik, hogy Frigyes már az 1745-ik év elején foglalkozott a törökök Magyarországra törésének gondolatával. — Szemei előtt volt Francziaország, mint közvetítő, mely állam évszázadok óta nagy befolyással bírt a keleten, és sokszor szövött cselt a Habsburgok ellen.[2]) 1749-ben Európa északi részén Svédország és Oroszország közt a háború kitöréssel fenyegetett; ha ez tényleg megtörténik, Poroszország és Ausztria sem vonhatták volna ki magukat, hogy mint szövetségesek egyik vagy másik államhoz ne csatlakozzanak. Fri-

[1]) Politikai levelezések. 9. kötet, 234. oldal. — Akkor Frigyes király Lothringeni Károly herczeg, I. Ferencz császár fivérének lengyel trónra jutását óhajtotta meghiusítani.

[2]) Politikai levelezés. 4. kötet 143., 213 oldal és egyéb helyt is gyakran.

gyes király ez esetre már el is készítette a portával kötendő szerződés vázlatát, mely Konstantinápolyban a franczia nagykövet által tényleg át és adatott.[1])

A háború elmaradt s a szerződés sem köttetett meg ez alkalommal. — 1754-ben a portávali szövetség régi terve ismét életre kelt; ekkor, 1755 januárban, egy porosz ügynök személyesen ment Konstantinápolyba; ekkor is átadatott a portának egy kereskedelmi és védszövetség szerződésének a vázlata, mely utóbbi szövetség értelmében a szerződő felek kölcsönösen kötelezik magukat, egymást teljes erőből támogatni, ha egy szomszéd állam által megtámadtatnának. A segítség a támadó országba való betörésből állna. A hadviselés és esetleges békekötés a szerződő felek közös megállapodása szerint történnék.[2])

Ez alkalommal sem sikerültek az alkudozások Konstantinápolyval, bár Frigyes király meghagyta, hogy a pénz ne kíméltessék, a török hatalmasok megnyerésére. *Rexin* követének előirányzott hitelét 1756-tól 1760 májusig 300,000 tallérról egy millióra emelte;[3]) mert a hadi szerencse irányában immár két éve hűtelen volt, pénzügyileg, de katonailag is, mélység szélén állott, és még a liegnitzi ütközet előtt is (1760 aug. 15.) úgy tetszett neki, hogy a bukástól immár csak idegen segítség mentheti őt meg.

Ekkor, 1760 április 23-án, írta megbizottjának, Rexinnek, Konstantinápolyba, azon reményben, hogy a szerződés megkötése után rögtön segítségére sietnek, a következőket: «A törökök régen nem viseltek háborút és én azt hiszem, hogy ahhoz sokkal kevésbbé értenek, mint az osztrákok, kik hosszú évek során viselt háborúik folytán hadseregüket nagyon fejlesztették s a hadviselésben nagy gyakorlatra tettek szert. — Az osztrákok számos ágyú és jó lőfegyverek birtokában vannak, melyeket igen helyesen tudnak felhasználni; néhány kitünő hadvezérük is van, s ezek kitünően értenek a harczászathoz; s úgy hiszem, ez a törököknél most hiányzik. Mindezekből azt következtetem, hogy a törökök tán össze is tudnának szedni egy 100,000 főnyi sereget, de ha köztük s egy 50,000 főnyi osztrák sereg közt a dolog csatára kerülne, ők a csatát elvesztenék . . .»

«Hallom, hogy Belgrádban és a környékén mintegy 30,000 janicsár van elhelyezve. Ha rögtön, minden halogatás nélkül, Temesvár

[1]) Ugyanott, 6. kötet, 534., 538., 557. oldal. 7. kötet 230. oldal.

[2]) A politikai levelezések 4. kötetének 22. oldalán ezen szerződésminták teljes szövegükben közöltetnek.

[3]) Politikai levelezések. 19. kötet 334. oldal.

megszállására indúlnának, úgy legfeljebb 14 nap alatt ezen erős vár birtokába jutnának, miután ott jelenleg csak egy zászlóalj van elhelyezve.»

«S ha ez alatt a törökök hadi erejöket összpontosítják, senki sem tartóztathatja őket fel, hogy Budára ne meneteljenek s kényszeríthetik az osztrákokat seregeik megosztására a Duna mindkét partja mentén, ha Belgrádból egy sereg tatár az országba tör, csak azért, hogy ott pusztítást vigyen végbe.»

«Ha a török egy kitérő hadművelete által szabad kezet nyerek, rögtön azon azon leszek, hogy Morvaországot tegyem a háború színterévé, miáltal elősegíteném a törökök hadműveleteit. Kívánnám ezek után, hogy az úgynevezett hét város[1]) irányában (Kassa környékén) 4—5000 tatárt küldjenek elém, kik Jablunkán át jönnének Morvaországba, hol megerősíteném e kis sereget egy kikülönített huszár és dragonyos hadtesttel, s elősegíteném előnyomulásukat Pozsony és Bécsig, hogy az osztrákok egyrészt megfélemlíttessenek, másrészt hogy a hadsereg ellátására tett előleges intézkedéseik Budán (valószínűleg valahol a kis Rákos folyó mentén) megsemmisíttessenek, s a zavar az osztrák seregekben, melyek a törökök ellen is kénytelenek lesznek működni, minél nagyobb legyen.»[2])

Ezen nagyszabású, bár csak körvonalaiban vázolt terv kivitelre nem került, mert a törököknek ez alkalommal sem volt kedvük II. Frigyes számára a gesztenyét a tűzből kikaparni; jól is tették, mert valószínűleg épen úgy cserben hagyta volna őket, ha érdekei megkívánják, mint a többi szövetségeseit, 1742 és 1745-ben.

Még csak azt kell megemlítenünk, hogy Poroszország közeledése a portához 1761 április 2-án csak barátságos tárgyalásokhoz és egy kereskedelmi szerződés megkötéséhez vezetett; ez is elég gondot okozott a bécsi kabinetnek, mely sietett Magyarország keleti és déli várait megerősíteni.

A király reménye, egy véd- és dacz-szövetség kötésére a portával, 1763-ig be nem teljesedett; s midőn 1763 febr. 15-én a béke Hubertsburgban megköttetett, e terv el is vesztette Frigyes előtt minden értékét, miután nem kellett többé attól tartania, hogy Mária Terézia Sziléziára tör. *Gubics A.*

Nagy emberek verbuválása hazánkban. Ismeretes I. Frigyes Vilmos porosz királynak, Nagy-Frigyes atyjának, az a kitartó

[1]) Nyilván a XVI. szepesi várost érti Frigyes.
[2]) Politikai levelezések 19. kötet, 396. oldal.

szenvedélye, melylyel a hol csak szerét ejthette, magas legényeket toborzott a maga seregébe. Nem riadt vissza semmi áldozattól, ha valahol efféle «óriást» sejtett. Hazánkban való toborzásairól már eddig is tudtunk: a gr. Keglevich-féle tapolcsányi levéltárból, mely az Orsz. Levéltárban van elhelyezve, közölték azokat a leveleket, melyekben erről az ügyről van szó. Ez alkalommal két levelet mutatunk be.

Az I. számút a híres kurucz-verő labancz tábornok, gr. Pálffy János irta gr. Eszterházy Péternek Galanthára, a ki, úgy látszik, a maga hajdúját nem akarta elereszteni. Pálffy kedveskedni akart a királynak s ugyancsak rábeszélni igyekszik Eszterházyt. A mit levelében ír, hogy az erő nem annyira nagy emberekben vagyon, mint csontos alacsony emberekben, az teljesen igaz. De aztán azt sem lehet tagadni, hogy Frigyes király ezekkel az ember-óriásokkal népét ugyancsak fölfrissíté s a porosz katonai anyagba új vért öntetett.

A II. számmal jelzettet maga a király intézte gr. Erdődy Györgyhöz s kéri, hogy Joël nevű ágensét a galgóczi uradalomban találtató nagy legények szerződésében istápolja.

Mennyiben volt sikere e leveleknek, nem tudjuk, de valószinű, hogy a bádog süveges porosz gárdisták sorában nem egy szép szál tót és magyar legénynek került helye.

Közöljük ez apróságokat, mint érdekes adatait a hadfogadásoknak.

I. 1731, jul. 13. Illustrissime Domine Comes mihi observandissime. De dato 11-a currentis költ kegyelmed méltóságos levelét vettem kedvessen: nem difficultálom, hogy mostani gyenge statusára való nézve, jó s erős legényekre szüksége ne lenne kegyelmednek. De hiszen az erősség nem nagy emberekben, hanem alacsonyabb tenyeres és csontos legényekben is szokott meglenni, melyeket kegyelmed, úri ember lévén, mindenkor talál pro suo contento: kire való nézve iterato szeretettel kérem, maga mellett lévő hajdúját ne tartóztassa, hanem az én interpositiomra való nézve Felséges prussziai király szolgálatjára, a hol rosz dolga nem lészen, őtet persvadeálni és manumittálni ne terheltessék: ki által nemcsak engemet obligálni fog, de positive meg is írom titulált fölséges királynak, mely nehezen kegyelmedtül aztat tudtam szereznem, ez által pediglen kegyelmed úri neve is, annál az udvarnál elhíresedik, cæterum bízván tovább is ebben a dologban, hozzám mutatandó kegyelmed szép jó akaratjában permaneo. Prætitulato Dominationi Vestræ Illustrissimæ Servus paratissimus Posonii 13. Julii 1731. Comes Joannis Pálffy.

Kívül: Monsieur Monsieur le Comte Pierre Eszterházy de Galántha a Galántha. Eredeti levél a gr. Eszterházy Béla-féle galánthai levéltárban. Fasc: 100 no 348.

II. 1735, szept. 21. Hochgebohrner besonders lieber Herr Graff, Dem Herrn Graffen wird vermuthlich schon bekant seyn, wie ich vom kayserl. Reichs-Hoffraht die Erlaubniss erhalten, in Ungarn einige Leute freywillig anwerben zu lassen; Wann ich nun in Erfahrung gebracht, dass in Ihrer Herrschaft sich einige grosse Leute befinden, so habe den Herrn Graffen hiedurch gar sehr ersuchen wollen, mir die besondere Gefälligket zu erweisen, und meinen Commissario Joel hierinnen nicht entgegen zu seyn, vielmehr demselben die dazu benöthigte Hülffe leisten zu lassen. Sie werden mich hiedurch sehr obligiren und ich werde nicht ermangeln, mich dess falls bey aller Gelegenheit erkäntlich und dankbahr zu bezeigen; der ich stets zu seyn versichere.

Berlin den 21. Sept. 1735. An den Herrn Graffen v. Endrőd. Des Herrn Graffen Besonders wollaffectionirter Freund Friedrich m. p.

Eredeti levél a gr. Erdődy Ferencz galgóczi levéltárában fasc. 2. no 17. Lad 2. Közli: *Hugyecz Antal.*

Hadi élelmezés az 1664-ik évi hadjáratban. A szentgotthárdi csatával befejezett 1664-ik évi hadjáratban a Montecuccoli vezérlete alatt álló császári hadsereg hosszasabb ideig tartózkodott Pozsony és Sopron vidékén. Élelmezését ez idő alatt erőszakkal, helylyel-közzel rablással vegyes harácsolás útján fedezte, a mennyiben szükségleteit a közeli falvakból a már érintett módok valamelyikével szerezte be.

A kismartoni herczegi levéltár számos jegyzéket őriz a falvak e szolgálmányairól, melyeket a község előljáróságok nyilván megtérítés reményében írtak össze. A jegyzékek megvannak.[1]) de a *megtérítésnek* nyoma nincs s bizony alig hiszszük, hogy a megtérítés valaha megtörtént. E jegyzékekből az érdekesebb adatokat az alábbiakban közöljük.

1. Az első *Nagy-Marton* (Mattersdorf) jegyzéke, mely szerint a keresztülvonuló hadi népek és a városba helyezett védőrség (salva guardia) számára küldetett és adatott: *Fehéregyházára* (Donnerskirchen) 10 mérő liszt, 6 mérő zab, és 1 ökör; *Pordányra* (Prodersdorf) 100 db kenyér, 2 mázsa hús, 4 mérő zab, 1 akó bor; *Pétőfalvára* (Pöttelsdf.) 4 mérő zab, 1 akó bor; *Szt.-Györgyre* 3 mérő zab, 100 kenyér és 1 ökör. Június 26-án, augusztus 7-én, 8-án és 9-én ugyan-e helyekre újabb küldemények. Ő fensége *Württembergi herczeg* részére 10 kocsi, a melyből 4 még most is távol levén, ezek 140 frt 21 krra becsültetnek.[2]) Ezenkívül pénzben

[1]) A jegyzékek mindannyian német nyelven — az egész vidék német nyelvű — vannak írva. Eszterházy herczegi főlevéltár, Kis-Marton.

[2]) A forint mindig 60 krral számítva.

adatott a helybeli védőrségnek 39 frt 45 kr, az agendorfi védőrség tisztjeinek 4 frt 39 kr. Ugyanezen tiszteknek adatott 9 juh, 9 kecske, 10 tyúk és 2 kacsa, melyek értéke 12 frt, továbbá 4 akó bor, akója 8 frt 30 kr, összesen 34 frt. Keresztül útazott a Herr Rumormeister (?) 50 lóval, kinek ebédje embereivel 25 frtba került s neki készpénzben adatott 6 frt 12 kr; ugyanez egy más alkalommal 18 frt 45 krt, egy lovas kapitány pedig 30 lóval 30 frtot költött. Ez utóbbi *Hohenlohe* emberéhez tartozott.

2. *Szt.-Nicola* község június 2-án Fehéregyházára 3 mérő lisztet és 3 mérő zabot, N.-Höflányra 1 ökröt szállított. A ref. papnál, *Bánffy* Józsefnél, franczia lovasok voltak; ezek és Montecuccoli emberei átútazóban 84 mérő lisztet vittek el. Majd ismét a francziák 160 font húst, az ezredes pedig 60 pint bort visznek el, az a bizonyos Rumormeister 9 frt árát, lovai 6 mérő árpát fogyasztanak; ezenkívül «haben wir dem Herrn Rumormeister 6 fl. spendiren müssen», miért hálából elvitték a biró ökrét.

3. *Somfalva* (Schattendorf) már pénzértékben mutatja ki a harácsolt czikkeket, miközben 1 kenyeret 9 krba, 1 mérő zabot 45 krba, 1 mérő lisztet 2 frt 30 krba, 1 akó bort 8 frtba számít s általában jó vastag krétával írván, 738 frt 37 kr. csínos összeget mutat ki.

4. *Szárazvám* (Müllendorf) község még drágább; a zabot mérőnként 1 frtra, a kenyeret 12 krba stb. számítja; a hús fontja azonban csak 4 kr, egy ökör 15 frt; a mit a francziák erőszakkal elvittek 135 frt 30 krban van fölszámítva. Persze a Rumormeister itt is volt és 12 frt 30 kr. értékűt fogyasztott, míg Waldeck tábornok csak 7 frt 15 krt; a salva guardia 79 frt 30 krba került. Az egész számla 843 frt 26 kr.

5. *Darázsfalva* (Trauersdorf) hasonló számadásából megemlítendő, hogy egy juhot 1 frtba, 1 ludat 15 krba, 1 pujkát (indianische Hínner) 30 krba, 1 tyúkot 9 krba, 1 mérő árpát 1 frt 30 krba. két elveszett lovat 33 frtba, egy kocsit 15 frt értékben számít. A számla összege 405 frt 30 kr. De külön fölszámitja még azt, a mit a francziák vittek, nagyobbára erőszakkal, el.

6. *Marczfalva* (Marz) már nemcsak az élelmi szereket, hanem a rétről elvitt szénát és a földekről erőszakkal elhordott gabonát is fölszámítja és számlája 669 frt 31 krt tesz.

7. Végre *Völgyfalu* (Zillingthal) határszéli község fölpanaszolja, hogy úgy a francziák, mint a császáriak versenyezve rabolták és fosztogatták a falut és elhordták a szántóföldekről is az összes gabonát. A jegyzék a megkárosodott parasztokat névszerint sorolja föl, de a kárt pénzértékben nem összegezi.

Közli: Geőcze István.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Irta *Pauler Gyula.* Magy. tud. akad. r. tag. I. és II. kötet. Budapest 1893, kis 8-adr. 667 és 790 lap. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, mint a «Könyvkiadó vállalat» 1893-ik évi illetményét, de külön is megszerezhető; ára 6 frt.

Pauler Gyula e rég várt munkájának megjelenése első rendű irodalmi esemény, melyről rögtön megjelenése után megemlékezni kötelességünk. De ép azért, mert a műről közvetlen megjelenése után adunk számot, nem vagyunk abban a helyzetben, hogy most mindjárt kimerítő ismertetést közöljünk; a míg tehát a folyóirat igen tisztelt olvasóit a műnek már f. évi I. füzetünkben, tehát azon időpontban, a mikor Pauler munkája nyomdába adatott, megjelent részletére figyelmeztetjük,[1]) ezuttal csupán arra szorítkozunk, a mit Pauler Gyula munkájáról maga elmondani szükségesnek tart, s egy későbbi időpontra tartjuk fönn magunknak azt, hogy Pauler könyvéről behatóbb, kimerítőbb ismertetést írjunk és közöljünk.

Pauler csak könyve első fejezetében s aránylag röviden foglalkozik a magyarok bejövetelével, a honfoglalással és magyaroknak a vezérek vagy vajdák alatti történetével, s azután rögtön áttér tulajdonképeni tárgyára, a magyar nemzet történetére a XI—XIII. században, az Árpádházi királyok uralkodása alatt, melyet további 34 fejezetben tárgyal.

«A mit írok — mondja Pauler — vagy legalább írni akarnék, nem csupán politikai történet, de nem is az, a mit műveltség-történetnek szoktak nevezni, hanem a nemzet életrajza, az említett háromszáz év alatt. Szólok a királyokról, anélkül, hogy a királyok történetét írnám, mert a nagyobbak, hatalmasabbak, tényezők voltak a nemzeti élet folyásában, a gyengébbek fölött pedig abban a homályos korban, mikor még alig ismerünk föl alakot az események zűrzavarában, legalább félig meddig kidomborodnak, úgy hogy belőlük némi következtetést vonhatunk alattvalóikra, környezetükre. Beszélek sokféle, kisebb-nagyobb, néha nem is döntő harczról, háborúról, mert azt hiszem, hogy nemzetet ép úgy,

[1]) A sajómezei csata, 1241 április 11. Hadtört. Közlemények 1893, 1—14. lap.

vagy még jobban jellemez, mikép ontja vérét a csatatéren, mint ha tudjuk — bár annak is megvan a jelentősége — minő lábasból evett, vagy miféle gombbal kapcsolta össze ruháját.»

«A történelemnek, hogy több legyen, mint puszta visszaemlékezés, vagy a költészetnek valami korlátoltabb, kötöttebb faja, hogy ha nem is még tudomány, legalább a tudomány előkészítése: nem lehet más föladata, mint hogy teljesen, híven reconstruálva a multat, módot nyújtson, hogy a fejlődés tiszta képét, a fejlődés tiszta képéből pedig annak törvényeit — úgy ahogy legalább — kinyomozhassuk. E föladatának pedig csak úgy felelhet meg, ha descriptiv, elbeszélő, ír ad narrandum non ad probandum és nem tekinti a múltat a jelen szempontjából. Én is tehát nem okoskodom, hanem elbeszélek; a mult fölfogását, gondolatmenetét, a hol csak lehet, a maga szavaival fejezem ki és óvakodom — mit pedig sokan tesznek — hogy e régi dolgokhoz a jelenkor reflexióit fűzzem, mert nem mozdítjuk elő az ifjúság tetteinek kellő, helyes megértését, ha hozzájok mindjárt a férfikor vagy az öreg ember megjegyzéseit csatoljuk.»

«Amit írtam — mondja végűl a tudós szerző — legalább törekedtem, igazán, leplezetlenűl írtam. Jót, rosszat megmondtam. Amint végig futottam dolgozatomat, találtam sötét lapokat, melyeken megbotránkoztam, de mégis egész munkám alatt fülemben csengett, s a mikor a tollat letettem magam is ismételtem a nagy Zrinyi Miklós a költő mondatát: «Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók.»

És Pauler Gyula valóban igazat mond. Művének már első átlapozásából is azon benyomást nyerjük, hogy minden sorát, minden mondatát komoly megfontolással, a legalaposabb, legkimerítőbb kutatás, a kútfők leggondosabb tanúlmányozása alapján írta, s hogy minden törekvésénél azon végczélt tartotta szem előtt: igazat írni.

Nagy örömmel üdvözöljük Pauler Gyulának e nagyszabású művét, mely a jövőre az Árpádok korára nézve legfőbb, leghívebb értesítőnk és tanácsadónk, a magyar történeti irodalomnak pedig egyik dísze, melylyel Pauler magának maradandó emléket emelt.

Az osztrák-olasz háború 1866-ban. A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottságának megbízásából írta *Szécsi Mór*, magy. kir. honvédszázados. Budapest 1893, nagy 8-adr. 281 lap, 12 vázlattal. A Magyar Hadtörténelmi Könyvtár első kötete. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Ára 3 frt.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága két év előtt elhatározta, hogy a modern katonai műveltségnek *magyar nyelven*

való megszerzését megkönnyítendő és elősegítendő, «*Magyar Hadtörténelmi Könyvtár*» czím alatt egy vállalatot indít meg, melyben a tanúlmányozásra méltó háborúk történetét a katonai szaktudomány mai állásának és földolgozási módjának megfelelően megíratja és kiadja. Mivel pedig további szándéka még az is volt, hogy a magyar katonai irodalom terén kiváló katonai szakírókat az által, hogy nekik nagyobb szabású művek létesítésére módot és alkalmat nyújt, fokozottabb tevékenységre serkentse, az egyes háborúk történeteinek megírására nyílt pályázatot írt ki.

A bizottság szándéka ugyan az volt, hogy a háborúkat — tekintettel azon körülményre, hogy a tanúlmányozásra a *legújabb* háborúk anyaga a legértékesebb — időrend szerint, de visszafelé, adja ki, — mindazonáltal elsőknek mégis azokat választotta, melyek monarchiánkat közelebbről érdeklik. Igy történt, hogy megírásra elsőnek az 1866 évi osztrák-olasz, másodiknak az ugyanazon évi osztrák-porosz háború tüzetett ki, míg az időrend szerint ujabbak majd csak ezek után következnek.

E gyűjteménynek első kötetét képezi az előttünk fekvő mű, Szécsi századosnak az 1866. évi osztrák-olasz háborúról írt munkája.

A föladatot, mely kitűzve volt, Szécsi százados dicséretre méltó buzgalommal, lelkiismeretességgel és a legjobb sikerrel oldotta meg.

A munka elég tömör arra, hogy a tanúlmányozót az anyag nagy tömege által el ne riassza, de mégis elég részletes, hogy nem csupán hadászati, de harczászati tanúlmányoknak is alapúl szolgáljon. Az olasz háborúról írt legjobb munkák, még pedig úgy az osztrák, mint az olasz hadviselő fél által kiadottak, gondos fölhasználásával és mégis nagy önállósággal írta meg munkáját, mely bizonyára nemcsak a szakférfiakat elégíti ki, de kellemes olvasmányul fog szolgálni mindazoknak, kik a magyar hadtörténelem iránt érdeklődnek.

Szécsi százados teljesen átértette a bizottság szándékát, mely főképen oda irányúlt, hogy a magyar ember, a magyar katona számára az idegen nyelven írt munkákat fölöslegessé tegye; aki az 1866-ik évi olasz háború eseményeivel megismerkedni, avval szakszerűen foglalkozni akar, nem kell, hogy a német nyelven írt osztrák, vagy az olasz munkákhoz fordúljon; jó magyarsággal, gazdag katonai ismeretekről, nagy önállóságról és megállapodott ítélő képességről tanúskodó szakismerettel megírt *magyar* munka áll rendelkezésére, mely minden igényt teljesen kielégíthet.

Különös érdeme Szécsi munkájának, hogy bár az eseményeket és az egyes fegyvertényeket pártatlan tárgyilagossággal adja elő, mégis súlyt fektet arra is — és ebben a hadtudományi bizottság által kifejezett

kívánalomnak is eleget tesz — hogy a *magyar csapatok* fegyverténeyeit kellően, de soha se mások rovására, kiemeli és így munkájából nem csak azt tudjuk meg, hogy az események mikép mentek végbe, de azt is — ami pedig bennünket magyarokat kiváltképen érdekel — hogy ez eseményekben a *magyar csapatok mily részt vettek*, hogy a háború dicsőségéből, a fényes győzelemből őket mily rész illeti meg.

Egészben véve Szécsi munkája egy minden részletében jeles, derék kézikönyv, s azt hiszem többet nem mondhatunk, mint ha azon ohajtásunknak adunk kifejezést, hogy a gyűjtemény többi kötetei az elsőhöz minél hasonlóbbak legyenek.

A könyv tartalmát illetőleg megjegyezzük, hogy az öt részből áll, melyek czímei a következők: 1. A háború előtt. 2. A velenczei hadjárat. 3. Tirol védelme. 4. Az Ádrián; és 5. A háború után. Az egész 22 fejezetre van osztva, melyek közül legterjedelmesebb a 8-ik, mely az egész háború legfőbb eseményét: *a custozzai csatát* tárgyalja. Általában a jó és helyes beosztás, mely az anyag áttekintését nagy mértékben megkönnyíti, s így a munkát igen hasznavehetővé teszi, a könyvnek egyik nem eléggé megbecsülendő tulajdonságát képezi.

A könyvhöz egy áttekintési térkép van mellékelve, 1 : 750.000 mértékben, mely az egész hadszinhelyet felöleli, s 11 katonai vázlat, melyek közül az 5-ik, a custozzai csata, színes modorban van kiállítva. Az összes mellékletek a cs. és kir. katonai földrajzi intézetben készültek s díszes kiállításuk folytán a mű értékét és hasznavehetőségét nagyban emelik.

A honfoglalás története. A művelt közönség számára, írta *Borovszky Samu*. Budapest 1893, nagy 8-adr. 176 lap.

Most midőn az egész ország a honfoglalással és a millenáris országos kiállítással foglalkozik, nem lehet valami időszerűbb, mint egy munka a honfoglalásról. Nem mintha a honfoglalás története megírva és elegendőképen megvitatva nem volna, hanem azért, mert az erre vonatkozó munkák és értekezések olyannyira tudományosak, hogy azok a nagy közönség használatára nem alkalmasak.

Igen derék eszme volt tehát Borovszkytól, hogy a honfoglalásról könyvet írt «a művelt közönség számára», és ha az volt a czélja, és más alig lehetett, hogy a magyarok ősi állapotát, bevándorlását, honfoglalását és megtelepedését lehetőleg tömören, érdekes és élvezetes modorban megírja, úgy e czélját teljesen elérte, mert tárgyát élénk, könnyed modorban adja elő, mely az érdeklődést mindvégig leköti.

Még tökéletesebb volna tán Borovszky könyve, ha a nyelvészeti fejtegetéseket kissé szűkebbre fogja; nem keressük azt, hogy e fejtegetések mennyiben alaposak és mennyiben egyoldalúak s így inkább a nyelvtudósok érdeklődésének tárgyai, de a sok név- és kivált helynév-magyarázat után majdnem azt a végbenyomást nyeri a laikus olvasó, hogy magyarság, magyar nyelv, magyar név *nincs is a világon*, kiváltképen pedig nincs Magyarországon, mert neveinket, szavainkat és így nyelvünket bizony csak mind úgy össze-vissza kölcsönöztük némettől, szlávtól és a jó ég tudja kitől, s szinte gondolkozunk, hogy azok a mi jó honfoglaló eleink, vajjon miféle nyelven beszéltek, mielőtt a szláv és germán népek őket beszélni megtanították?

Hadtörténelmi szempontból érdekes fejezetek az 5-ik, mely Bölcs Leo tudósítását, a 8-ik, mely a magyar fegyvereket, a 11-ik, mely az első földvárakat, a 17-ik, mely Anonymus tudósítását és a honfoglalást és a 19-ik, mely egy e folyóiratban közölt kimutatás nyomán a rablóhadjáratokat tárgyalja, érdekes összehasonlítást tevén a magyar és norman rablóhadjáratok közt.

Az érdekes könyvet ajánljuk az érdeklődők figyelmébe.

II. IRODALMI SZEMLE.

ÚJABB HADTÖRTÉNETI MUNKÁK ÉS DOLGOZATOK.

Gottfried Gf. Auersperg und Freiherr v. Rodich. (Pester Lloyd, 1893. okt. 21. és 22. számában.) E czikk írója igen alapos és érdekes adatokat közöl az 1869—70. évi dalmát felkeléshez, nevezetesen a Krivoscic pacifikálásához, melyet a bécsi kormány az erélyes Auersperg eltávolítása után az engedékeny Rodichra bízott.

Bleibtreu K., Der russische Feldzug 1812. (Lipcse, Friedrich. 1893. 143. l. 3 Mark.)

Erzherzog Carl von Oesterreich, Ausgewählte Schriften. (3-ik köt. Bécs 1893. Tempsky. 432 old. 7 Mark 50 Pf.)

B. P. San Martino 1859. (Budap. Hirlap 1893. okt. 17.) E napon a vérrel áztatott csatatéren muzeumot és kilátási tornyot nyitottak meg. Ebben a csatában tűnt ki Fejérváry Géza (akkoriban vezérkari tiszt), ki egy dandár élén az olaszokat Guidizza faluból kiverte és San Martinóig visszaűzte. E diadal daczára a győztesen előnyomuló jobb szárny vezére, Benedek, a közép- és balszárny veresége következtében kénytelen volt visszavonúlni és ezzel a solferinoi csata sorsa el volt döntve.

Chélard R., Les armées françaises jugées par les habitants de l'Autriche 1797, 1800—1809. (Paris, 1893. 3 franc 50 c.)

Choppin H., La cavallerie française. (Paris, 1893. 12 franc.)

Mandel Frigyes, Geschichte des k. u. k. Infant.-Regiments Graf von Starhemberg Nr. 13. (Krakkó, 1893.) Ezt a gyalogsági ezredet a 30 éves háború kezdetén, 1618. alapították és ennélfogva (az ugyanakkor alakúlt 11. gyalogsági ezreddel együtt) a mostani közös hadseregnek legrégibb ezrede. 275 év folyamában több mint 100 hadjáratban vett részt és körülbelül 300 kisebb-nagyobb csatában harczolt. A következő neveket viselte: Sachsen-Lauenburg, Baden, La Borde, Schärffenberg, Guido Starhemberg, Moltke, Zedtwitz és Reisky. 1867-ig Friaulban volt hadkiegészítő területe, midőn pedig Friaul a velenczei királysággal együtt (1866.) az olaszok kezébe került, áttették a hadkiegészítő kerületet Krakkóba. Ujabban a következő tulajdonosai voltak az ezrednek: 1814—54-ig Wimpffen táborszernagy, 1861-ig Hohenlohe hg, 1871-ig Bamberg, 1873-ig Baltin, 1889-ig Huyn; 1888 máj. 13-án kelt legfőbb parancs értelmében pedig az ezred örök időkre a Starhemberg nevét nyerte. 1848—49. Felső-Itáliában harczolt, 1866. kül. Trautenaunál. Albrecht és Frigyes főherczeg ezen ezred kebelében szolgáltak 2—2 évig mint ezredesek.

Gedenkbuch des k. u. k. Lin. Infanterie-Regiments Erzherzog Eugen. Nr. 41. (Czernovicz. Pardini. 1893. 123 lap. 1 Mark.)

Demmin Ágost ismeretes munkájához: «Die Kriegswaffen in ihren gesch. Entwickelungen» pótkötet jelent meg, mely mind a négy kiadáshoz szól. (Wiesbaden, Bechtold. 1893. III, 235 l. és 600 ábra. 7 Mark 50 Pf.)

Leisz G. János, Ursachen und Verlauf der ersten Belagerung Wiens durch die Türken 1529. (Bécs, Schulze. 30 l.

Arent Alfred, őrnagy, Das Ulanen-Buch. Geschichte der preussischen Ulanen bis auf die Gegenwart. (Köln, Püttmann. 1 Mark.)

Zwenger Hans, Das Artillerie-Buch. Gesch. der brandenburg-preussischen Artillerie. (U. ott. 1 Mark.)

Edelsheim und seine Husaren. 1859. (P. Lloyd, april 16.) Továbbá: «Edelsheim nach ungedruckten Briefen (1859)», az Allgemeine Zeitung nyomán; Pesti Hirlap (april 7.). Teuber Oszkár, Von Edelsheim Reiterthaten. (Fremdenblatt, april 16.)

Paczona István, (nyugdíj. huszárszázados). A magláji szerencsétlenségről (Pesti Hirlap, april 23.). Érdekes és hiteles leírása azon sajnos hadi eseménynek, melynek 127 huszár esett áldozatúl és melynek oko-

zóját Milinkovics vezérkari századosban (jelenleg a czettinjei követségnél) kell tekintenünk.

A II. zászlóalj hőse. (Budapesti Hirlap 1893. decz. 4.) Ez emléklap *Inczédy Sámuel*-t magasztalja, ki decz. 3. Kolozsvároti elhúnyt. Kitűnt különösen Piskinél, Szeben bevételekor és a medgyesi csatában. 1867-ben honvéd alezredes lett, de csakhamar nyugalomba vonult.

A *Budavár bevételének* emléknapján és a honvédszobor leleplezésének alkalmával tartott czikkek özönéből figyelemre méltók: Budavár megrohanása, Asbóth Lajos emlékiratai nyomán. Falragaszok az ostrom idejéből. A honvédszobor története. Különösen pedig: Budavár bevétele b. *Máriássy János* altábornagy kiadatlan naplójából. (Ez a négy czikk a Pesti Naplóban jelent meg, máj. 21.) A Budapesti Hirlap május 21. száma ezeket hozta: Szemtanúk a vár bevételéről és: A bevétel híre a magyar felső- és képviselőházban. A Magyar Hirlapban pedig: Szalkay Gergely honvéd-őrnagy naplójából. Továbbá: Ocskay Alajos, Dembinszky és Czartoriszky.

Dopsch Alfréd, Das Treffen bei Lobositz (1756), sein Ausgang u. seine Folgen. (Grácz, Styria, 1892. 250 oldal. 4 M. 50.)

Neff W., Ludwig Wilhelm Markgraf von Baden u. Hochberg. Reichs-Feldmarschall, kais. Generallieutenant, Gubernator von Raab. (Berlin. Mittler. 1892.)

Teuber Oszkár új munkát írt: «*Auf Oesterreich-Ungarns Ruhmesbahn*». (Bécs, Seidel. 1893.) Folytatása az «Oesterreichs Ehrentage» cz. műnek és 30 nagyobb csatának leírását foglalja magában, elkezdve a Pavia melletti csatától (1525) egészen a Doboj melletti ütközetig (1878).

Csik-Volecz Sándor, A régi katonavilágból 1740 óta. (Egyetértés, 1893. jan. 20.)

Forró Elek, honvédezredes, Bem jobb keze, 1893. jan. 26. halt el. Életrajzát közlék a napi lapok jan. 27-én.

Ocskay Gusztáv, Kiss Ernő tábornokról. (Egyetértés, márcz. 15.)

Krippenstappel Frigyes, Die preussischen Husaren von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. (Új kiadás 1892. 197 l. 7 M. 50).

Kleist Bogiszlav, (ezredes), Die Generale der preussischen Armee von 1840—90. im Anhang an die Generale der brandenburg. und königl. preussischen Armee von 1640—1840. (Schöning Kurt művének folytatása. Hannover, Helwing. 3 Mark.)

Dr. Mangold Lajos.

A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

HUSZADIK KÖZLEMÉNY.

ZSIGMOND KORA (folytatás).

Általános irodalom a törökökről. A legrégibb török krónikát *Neschri* írta, az úgynevezett török birodalmi évkönyveknek ide vonatkozó része pedig *Seadeddin*tól való. Seadeddin művét Kollar adta ki törökül és latinúl (Bécs, 1755), *Bratutti* pedig olaszúl: «Chronica dell origine e progressi della casa ottomana composta da Saidino Turco.» (I. köt. 1649, II. köt. 1652.)

Időrendi sorban ezek a főbb munkák:

Die Türkische Chronika von ihrem Ursprung, Anfang und Regiment (Strassburg, 1508).

Cambini, Commentario della origine dei Turchi et imperio della casa Ottomana. (Firenze 1528 és 1660.)

Türkey Chronika. Von einem Siebenbürger. (1530.)

Aventinus (Thurmaier) † 1534, De Turcarum origine. Újra kiadta *Muncker*, Ueber zwei kleinere histor. Schriften des Aventinus. (München, 1879. Az I. kiadás megjelent 1563, Müllernek «Türkische Historie» cz. művében.)

Menevino, Trattato de customi e vita di Turchi. (Verona, 1599.)

Sansovino Francisco, Gli annali turcheschi, vite de principi della casa Ottomano (1571). — Sansovinonak másik munkája: Historia universale dell' origine et imperio dei Turchi nem vonatkozik ide, hanem az 1593—1606. háborúra.

Nicolay, Quatre livres des navigation et peregrinations orientales. (Lyon, 1568. Németűl Nürnberg. 1572.)

Könighofius, Res gestæ et expeditiones Turcarum imperatorum. (Basel, 1577.)

Lonicerius Philippus, Chronicon Turcicorum etc. (Frankfurt. 2. kötet. 1578—2. kiad. 1584. Németre ford. Moller 1607.)

Leunclavius Joannes, Annales Sultanorum Othmanidarum a Turcis sua lingua scriptæ, latine redditi. (Frankfurt, 2. kiad. 1596.) Az eredetit Saladin Mohammed Ben Hassan mufti irta. A mű 1520-ig terjed.

Imhof, Des Hauses Habsburg wider die Türken geführten Kriege. (Sulzbach, 1684.)

Du Cange, Historia Byzantina. (2. kiad. 2. köt. 1688.)

Drechsler Wolfg., Chronicon Saracenicum vel Turcicum ab a 596. usque ad 1689. (A folytatás Janson és Reiskius-tól való.) Lipcse, 1689.

Kantemir, oláh fejedelem, Historia de ortu et defectione imperii turcici. 1300—1711. (Németre ford. Schmidt. 1748. 5 köt.)

Bergmann, Beschreibung der tapfermüthigen hungarisch-venezianisch-polnischen Kriegsthaten wider die Türken, von 1404—1687. (Frankfurt, 1687.)

Schmitth N., Imperatores Ottomanici a capta Constantinopoli cum epitome Turcarum principum. (Nagy-Szombat, 1760. 2. kötet.)

Deguignes, Hist. générale des Huns, Turcs, Tartars etc. (5. köt. 1778.)

[Truckenbrod], Geschichte aller Türkenkriege in Ungarn. (Nürnberg, 1788.)

D'Ohsson, Tableau général de l'empire otthoman (8. kiad. 1788.)

Hammer-Purgstall, Des Osmanischen Reiches Staatsverfassung. (Bécs, 2. köt. 1815.)

Münch Ernő, Die Heerzüge des christlichen Europas wider die Osmanenmacht. Vom ersten Erscheinen der Osmanenmacht bis 1822. (Basel. 3. köt. 1822—24.)

Valentini, táborszernagy: Ueber den Türkenkrieg im Allgemeinen. (Streffleur's Oesterr. Milit. Zeitg. 1825. 5. köv. s füzet.)

Menadier Fr. A.. Gedrängte Geschichte der Türkenkriege von der Entstehung der osmanischen Macht bis zum J. 1566.

Brandt, őrnagy: Geschichte des Kriegswesens. (II-ik köt. 2. rész «Ungarn und Osmanen».)

Hammer-Purgstall, Geschichte des Osmanischen Reiches. (Pest. 1827—34. 10. köt. — II. kiadás; 4. köt. 1835—36.)

Martens, Allgemeine Geschichte der Türkenkriege in Europa von 1356 bis 1812. (Stuttgart, 1829. 2 köt.)

Finlay, History of the byzantine and greek empires. 716—1453. (2 köt. 1854. Németre is lefordították.)

Böhn, Blüthe und Verfall des Osmanenreichs in Europa. Eine Geschichte der Türkenkriege. (Berlin. 1854.)

Zinkeisen, Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa. (Gotha: 7. köt. 1840—63.)

Varchmin, Kreuz oder Halbmond. Geschichtliche, militärische und politische Betrachtungen (1877).

Lutfi's régi munkája: Gesch. d. osman. Reichs 1880. s köv. jelent meg új kiadásban.

Dr. Mangold Lajos.

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

Homonnay Drugeth Bálint, Bocskay fővezérének instructiója Deseőffy János számára, kit Érsekújvárból távozván, helyettesül visszahagyott. Érsekújvár, 1605 november 8-án.

Instructio Generosi Domini Joannis Deseőffi, Serenissimi Stephani Dei gratia Regnorum Hungariæ Transilvaniæquæ Principis ac Siculorum Comitis, Excercitus campestris Capitanei.

1. Deseőffi János uramat, ő kegyelmét magam szerint, eleiben adván tisztét, hagytam úgy itt Újvárban képemben, hogy Bosnyák Tamás urammal, Érsekújvárra főkapitánynyal, mindenekben az mi ő felségének javát és előmenetét illeti, egyetértsen és meg is becsülje. Bosnyák uram is Deseőffi uramhoz hasonló becsülettel legyen, az én ő felségétől rendeltetett méltóságomat is meggondolván ő kegyelme, azonkívül való becsületemet is.

2. Mivel oly dolog találkozik, hogy üzengetni kell egymásnak, Bosnyák uramnak Deseőffi urammal, tehát Kovács János és Cseki Miklós hordozzák a követséget, ki mindkettő jámbor és nem . . . (olvashatatlan); egyik újvári lakos, másik ő felsége kapitánya.

3. Az várbeli vigyázás, kapuk kulcsa és egyéb jó rendtartás Bosnyák uram tiszte, ő felsége kegyelmes jó akaratjáig; Deseőffi uram pedig mint ország kapitánya vigyázzon ugyan immár Újvárból az hadakra képemben.

4. Ha valami német hír jut az ő felsége hadaiból, tehát Deseőffi János uram azt Bosnyák urammal közölje és egy akaratból a híreket mindjárást utánam küldjék ő kegyelmek postán etc.

5. Ha az várban oly szót hallana Deseőffi uram, ki vagy ő felsége, vagy én ellenem volna, az affelét meg kell Bosnyák uramnak mondani és azt kímélés nélkül való kemény büntetéssel meg kell büntetni.

6. Ha valamelyik az kapitányok közűl látóul, vagy valami hírekre nézve ide be Deseőffi uramhoz akarna jönni, tehát Bosnyák uramnak is hírül tévén, tizedmagával egy-egy kapitány bebocsáttassék; ha kevesebb lészen is.

7. Ezeket azért rendeltem, minthogy az hadakat falukra osztottam, és magamat mostan postán hívat ő felsége, nem akarom, hogy falukból vagy városokból, hanem mivel az régi rendtartás szerint Újvárban volna residentiám, azt akarom: hogy becsületem és tisztem szerint Deseőffy uram Érsekújvárból parancsoljon ide ki az hadaknak, magam méltóságom szerinti képemben, az melyet ő felsége, az én kegyelmes uram fejedelmem adott énnekem.

Publicálván azért ez felül irt instruktiokat az egész újvári vitézek előtt stb.

Homonnay Bálint naplójából — die 8 noo. 1605.

Föllhívás. *Hugyecz Antal* úr sziveskedjék czímét a szerkesztőséggel közölni.